1918–1982

TARTU ÜLIKOOLI AJALUGU

III

TARTU ÜLIKOOLI AJALUGU

III

TARTU ÜLIKOOLI AJALUGU

Kolmes köites 1632–1982

TALLINN · «EESTI RAAMAT» JA «VALGUS» 1982

TARTU ÜLIKOOLI AJALUGU III

1918–1982

KOOSTANUD KARL SIILIVASK
JA HILLAR PALAMETS

TALLINN · KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» 1982

78(09)
T 24

Toimetuskolleegium: L. Eringson, V. Haamer, T. Ilomets, S. Issakov, V. Kalnin, A. Kiris, A. Koop, H. Ligi, A. Liim, Ü. Lumiste, H. Palamets, U. Palm, H. Piirimäe, M. Reinfeldt, Kujundanud T. Aru.
K. Siilivask (vastutav toimetaja).

T $\frac{0505040000-528}{901(15)-82}$ 49—82

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1982.

SAATEKS

Käesolev kõide annab ülevaate Tartu ülikooli ajaloost viimase 60 aasta jooksul. Sel ajal toimus rida murrangulisi sündmusi ülikooli arengus. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vabastas Venemaa väikerahvad nii sotsiaalsest kui ka rahvuslikust rõhumisest. Emakeelse õpetuse kehtestamine ja üleminek eestikeelsele asjaajamisele nõukogude asutustes olid suure põhimõttelise ja praktilise tähtsusega sammud. Kuigi nõukogude võim ei suutnud Tartu ülikoolis enne Saksa imperialistide sissetungi suuremaid ümberkorraldusi ellu viia, kerkis juba siis päevakorrale demokraatliku rahvusülikooli loomine.

1918. a. veebruaris alanud Saksa okupatsioon muutis kardinaalselt poliitilist olukorda. 1918. a. kevadel lõpetati Tartu ülikooli tegevus, senised õppejõud ja üliõpilased sunniti Tartust lahkuma. Rahvusvahelise õiguse seisukohalt oli see pretsedendiga samm.

Saksa okupatsioonivõimud ignoreerisid juhtunult kohalike rahvaste nõudlusi ja hakkasid rajama Tartusse saksa ülikooli, nn. landesuniversiteeti, kus kogu õppetöö ja asjaajamine pidi toimuma saksa keeles. Landesuniversiteet alustaski 1918. a. sügisel tegevust, kuid sõjaline lüüasaamine ja revolutsioon Saksamaal sundisid seda juba novembris oma uksi sulgema.

Nõukogude võimu taaskehtestamine Tartus 20. detsembril 1918 tõstis taas päevakorrale demokraatliku rahvusülikooli rajamise. Selleks kavandati mitmeid abinõusid, kuid Tartu langemine valgete vägede kätte 1919. a. jaanuaris ja kodanluse võimu tugevnemine viis hoopis kodanliku rahvusülikooli loomiseni. Kuigi tuli tegutseda kodanluse diktatuuri surve all, ajuti tõsises majanduslikus kitsikuses, kujunes sellal põhiliselt välja eestikeelne kõrgharidus, rahvuslik teadlaste kaader ning pandi alus eestikeelsele teaduslikule kirjandusele.

Alates nõukogude võimu taaskehtestamisest Eestis arenes Tartu Riiklik Ülikool edasi sotsialistliku rahvusülikoolina, mis võttis omaks Tartu ülikooli senise teadusliku pärandi paremiku ja progressiivsed traditsioonid.

Poliitilisi murranguid aluseks võttes jaguneb Tartu ülikooli ajalugu käsiteldaval ajajärgul kaheks põhiperioodiks: kodanliku rahvusülikooli periood (1919—1940) ja sotsialistliku rahvusülikooli periood (1940—1982).

Kodanliku ülikooli esimesel arenguetapil toimus areng kodanlik-demokraatlikel alustel, kehtiva siseautonoomia kohaselt. Suhteliselt madal õppemaks tagas majanduslikke võimalusi omavatele noortele üsna vaba pääsu ülikooli. Üldise majanduskriisi olukorras piirati 1930. aastate alguses ülikoolile antavaid riiklikke assigneeringuid. Tõsteti õppemaksu ja hakati piirama ülikooli sissepääsu, mille tagajärjel üliõpilaste arv vähe-

nes tunduvalt. Fašistliku suunitlusega autoritaarse klikivõimu kehtestamine 1934. a. viis peagi ülikooli autonoomia likvideerimise ja reaktsioonilise kiidkondliku juhtimise kehtestamiseni. Need sammud põhjustasid ülikoolis rahulolematuse suurenemist ning opositsiooniliste ja revolutsiooniliste meeleolude tunduvat tõusu.

Nõukogulik arengujärk Tartu ülikooli ajaloos liigendub allperioodideks vastavalt sotsialistliku ühiskonna arengule. Aeg Eestis 1940. a. revolutsioonist kuni 1960. aastate alguseni on sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise periood. Tartu ülikoolile tähendas see nõukoguliku ülikooli ja selle teaduslik-pedagoogilise kaadri väljakujunemise ajajärku, kusjuures tublisti aitasid kaasa Nõukogude Liidu juhtivad teaduskeskused. Omaette etapi moodustasid aastad 1940—1945, mille algul (1940—1941) rajati nõukoguliku ülikooli alused, kuid järgnenud saksa fašistlik okupatsioon ähvardas täielikult hävitada rahvusülikooli Eestis. Suures Isamaasõjas kandsid ülikooli materiaalne baas ja kaader suuri kaotusi. Kommunistliku Parteí ja Nõukogude valitsuse energilise abi tulemusena taastati Tartu Riikliku Ülikooli tegevus juba 1944. a. hilissügisel. Järgnes õppe- ja teadustöö korraldamine sotsialistlikel alustel.

1960. aastate esimesel poolel jõudis Nõukogudemaa arenenud sotsialismi ajajärku. Tartu Riiklikule Ülikoolile tähendasid 1960.—1970. aastad eriti hoogsat arengufaasi, mil jõudsalt kasvas üliõpilaste arv, tõusis õppe-teadusliku kaadri kvalifikatsioon, intensiivistus teaduslik töö ja tugevnes materiaalne baas. Neil aastakümnetel tõusis TRÜ meie maa ülikoolide esiridadesse.

Käesolev köide valmis arvuka uurijate kollektiivi ühiste jõupingutuste tulemusena. Kuna Tartu ülikooli ajalugu alates käesoleva sajandi teisest veerandist on suhteliselt vähe uuritud, tuli autoritel ületada arvukalt raskusi. Seepärast on suudetud anda uurimustele tuginev süstemaatiline käsitlus kuni 1945. a. Edasi tuli piirduda ülevaadetega Tartu Riikliku Ülikooli tähtsamatest tegevusaladest, mille kohta käiv allikmaterjal on alles ladestumas. Paljud käsiteldavad protsessid ja arengusuunad ulatuvad tänapäeva ja tulevikkugi, mistõttu nende süvitsi uurimine jääb tuleviku ülesandeks.

I PEATÜKK

ALLIKAD JA KIRJANDUS

1. ALLIKAD

KODANLIKU PERIOODI ALLIKAD. Tartu ülikooli kodanliku perioodi ajaloo allikad asuvad põhiliselt ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis (RAKA) Tartus ja ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis (ORKA) Tallinnas.

Eesti NSV RAKA-s asub Tartu ülikooli 1919.—1944. a. fond (f. 2100), mille 28 865 säilitusühikust enamiku moodustavad üliõpilaste ja õppejõudude isiklikud toimikud, mis pakuvad andmeid nende haridus- ja teenistuskäigu kohta.

Ülikooli suunamine ja juhtimine kajastub selles fondis kodanliku hariduministeeriumi ringkirjades, määrustes ja otsustes, samuti ülikooli valitsuse, nõukogu, majanduskomisjoni ja teaduskondade nõukogude koosolekute protokollides. Viimastes, samuti nagu vastavas kirjavahetuses, avalduvad ka lahkarvamused kodanliku valitsuse ja ülikooli organite vahel mitmes küsimuses, näiteks õppekohtade koondamise asjus.

Ülikooli üldist majanduslikku, õppe- ja teaduslikku tegevust iseloomustavad tema aastaaruanded, ent need pole säilinud mitte kõigi aastate kohta. Materiaalsest baasist pakuvad andmeid ostu-müügi- ja rendilepingud, krundiplaanid, kirjavahetus ülikooli kinnisvarade valitsemise ja ülikooli varanduse reevakuatsiooni üle, samuti kirjavahetus välismaa firmadega neilt laboratooriumide, kabinettide ja kliinikute sisseseade, aparaatide ja instrumentide tellimiseks. Ülikooli tulusid ja kulusid näitavad eelarved ja raamatupidamise materjalid.

Fondis 2100 on ka õppejõudude aruanded õppetegevusest, õppe- ja eksamiprogrammid ja loenguplaanid, teaduslike kraadide ja kutsete omistamise eeskirjad, doktori-, magistri- ja konkursitööde nimekirjad, loengupidamise õiguse ja audoktori nimetuse andmise eeskirjad, materjalid sidemetest välismaa ülikoolidega, samuti kirjavahetus ülikooli osavõtu kohta rahvusvahelistest kongressidest ja näitustest.

Fondis 2100 leidub ühtlasi aruandeid ja kirjavahetust eksamite õiendamise kohta üliõpilaste ja vabakuulajate poolt, kirjavahetus õppemaksu ja sellest vabastamise pärast, stipendiumide jaotamise ja ülikooli vastuvõetavate arvu piiramise üle.

Fond sisaldab ka üliõpilaste ja õppejõudude teaduslikke ja konkursitöid ning nende retsensioone.

Eraldi fondi (f. 1776) moodustavad

RAKA-s üliõpilaskonna esinduse (Edustuse) materjalid, mille hulgas leiduvad üliõpilaste üldkoosolekute protokollid, Edustuse ja tema toimkondade tegevuskavad ja aruanded, üliõpilaste hulgas läbiviidud ankeetide kavad ja kokkuvõtted jm.

Üliõpilasorganisatsioonide (korporatsioonid, seltsid ja nende liidud) materjalid paiknevad eraldi fondidena (fondid 1751, 1752, 1757, 1756, 1772, 1844, 1845, 1846, 2470 jt.). Need sisaldavad koosolekute protokolle, kroonikaraamatuid jms. Neis kajastuvad liikmeskonna maailmavaatelised seisukohad ja suhted poliitiliste parteidega. Mitme seltsi ja ühingu fondid, näiteks Akadeemilise Sotsialistliku Ühingu oma (f. 1647), sisaldavad andmeid marksismi-leninismi tundmaõppimisest nende liikmete poolt ja EKP tegevusest nende suunamisel.

RAKA-s on samuti ülikooli juures töötanud teaduslike seltside, Akadeemilise Ajaloo Seltsi (f. 2492), Õpetatud Eesti Seltsi (f. 2569) jt. materjalid. Need sisaldavad üldkoosolekute ja juhatuse koosolekute protokolle, andmeid tegevuse ja toetuste saamise kohta, liikmete nimestikke jm.

Eesti NSV ORKA-s paiknevad ülikooli kui kodanliku Eesti haridusministeeriumile alluva asutuse materjalid. Haridusministeeriumi (f. 1108) üldosakonna (nimistu 1) ja majandusosakonna (nimistu 2, 1927. a. ühendati üldosakonnaga) materjalid sisaldavad kirjavahetust ülikooliga majandusküsimustes: hoonete ostmine, ehitamine ja remont, ehitus- ja remonditööde eelarved, aruanded ja ehitusprojektid, tulude ja kulude eelarved ja aruanded.

Neist nimistuist saab teateid ka õppejõudude ametisse määramisest, andmeid uute õppejõudude kohta (1919.—1920. a.), leiab õppejõudude ja teenistujate nimekirju koos andmetega nende haridusjärgu, teenistusaja jm. kohta, samuti õppejõududele tasu maksmise määrusi.

Haridusministeeriumi üldosakonna (kantselei) nimistu sisaldab ka kirjavahetust ülikooliga koosseisude, õppekohtade, õppevahendite ja -kirjanduse tellimise, õppejõudude välisreisidele saatmise jm. asjus, samuti ülikooli põhikirju ja õppekavasid.

Kõige rikkalikumad ja mitmekülgsemad materjalid ülikooli kohta paiknevad aga haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonnas (nimistu 5), millele ülikool vahetult allus. See sisaldab Tartu ülikooli seaduse väljatöötamise materjale nagu ülikooli ajutine korraldus (põhikiri), ülikooliseaduse eelnõu variandid, arvamusi ja ettepanekuid eelnõu asjus, haridusministeeriumi ja teiste ministeeriumide seisukohti. Samuti leidub siin materjale 1925. a. ülikooliseaduse muutmise kohta, 1937. a. ülikooliseaduse eelnõu koos lisadega, kirjavahetust selle üle ülikooli valitsusega, millés ilmnevad viimase eriarvamused.

Teaduse ja kunsti osakonna materjalid sisaldavad andmeid ülikooli struktuuri ja koosseisude, õppekohtade täitmise ja koondamise ning ülikooli allasutuste organiseerimise kohta, õppejõudude nimekirju, kirjavahetust nende ametisse kinnitamise asjus, andmeid õppejõudude ja assistentide olukorrast ning palgatingimustest. Leidub andmeid valitsuse survepoliitikast õppejõudude valimise asjus 1930. aastate teisel poolel.

Kõnesoleva osakonna nimistus leiduvad ka ülikooli astumise avaldused, kirjavahetus vastuvõtutingimuste, õppekavade ja õppetingimuste üle ning õppemaksu asjus. 1930. aastate teisest poolest on säilinud haridusministeeriumi määrused vastuvõetavate üliõpilaste arvu piiramiseks, kirjavahetus selle üle ning valitsuse otsus ülikoolis tõsta õppe-, immatrikulatsiooni-, diplomi- jm. makse.

Teaduse ja kunsti osakonna nimistu hõlmab üliõpilaskonna põhikirja väljatöötamise materjale, üliõpilaskonna juhatuse, ülikooli valitsuse, haridusministeeriumi ja kodanliku valitsuse seisukohti üliõpilaskonna korralduse küsimustes ning 1931. a. kinnitatud põhikirja. On säilinud kirjavahetus üliõpilaskonna juhatusega (Edustus), Edustuse koosolekute protokolle, üliõpilaskonna uue korralduse väljatöötamise materjalid, ning 1938. a. kinnitatud põhikiri.

Teaduse ja kunsti osakonna aastaaruanded sisaldavad ühtlasi ülikooli aastaaruandeid, mis pakuvad üldisi andmeid ülikooli majandusliku, õppe- ja teadusliku tegevuse kohta, kuid neid aruandeid ei ole mitte kõigist aastatest.

Haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakond säilitas ka kultuurkapitali materjale. Sellest anti toetust nii üksikutele õppejõududele uurimistegevuseks kui ka teaduslikele seltsidele. On säilinud Akadeemilise Ajaloo Seltsi kirjavahetus haridusministeeriumi ja kultuurkapitali valitsusega, samuti Akadeemilise Kirjandusühingu toetuse taotlused seoses tema väljaannetega. Veel leiduvad seal Akadeemilise Emakeele Seltsi tööaruanded, eelarved, tegevusülevaated, samuti materjalid Emakeele Seltsi sundimisest üle minema 1938. a. asutatud Eesti Teaduste Akadeemia juurde temale toetussummade väljamaksmata jätmise ja piiramisega. Nimistu 5 sisaldab ka Loodusuurijate Seltsi kirjavahetuse haridusministeeriumi ja kultuurkapitali valitsusega, samuti andmed toetustest üksikutele teadlastele.

Teaduse ja kunsti osakonna materjalid hõlmavad ka Eesti Teaduste Akadeemia organiseerimist.

Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas säilitatakse Akadeemilise Kirjandusühingu juhatuse koosolekute protokolle.

Käsikirjalisi mälestusi ülikoolist leidub TA Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, samuti TA Koduuurimise Komisjonis. Avaldatud on mälestusi perioodikas ja kogumikes.[1] Neid on ilmunud ka välismaal endiste õppejõudude jt. sulest.[2]

Seadusandlikud aktid ülikooli kohta on ilmunud «Riigi Teatajas» (1919—1940). II Riigikogu protokollides[3] on kirjas 1925. a. ülikooliseaduse arutamine Riigikogus.

Rikkalikku faktilist andmestikku ülikooli arengust sisaldavad Eesti Statistika Keskbüroo väljaanded,[4] samuti kõrgkoole käsitlevad osad Riigikantselei väljaandes «Eesti Vabariigi valitsusasutuste tegevus»[5] ning kuukirjas «Eesti Statistika».

---

[1] E. Parek. Mälestusi Gustav Suitsust. — «Keel ja Kirjandus», 1968, nr. 9, lk. 567—569; F. Issak. Pöörde-eelses ülikoolis. — «Noorus», 1967, nr. 6; M. Laosson. Marksismi propagandast kodanliku diktatuuri aastail. — Saabus päev. Tallinn, 1960, lk. 154—159; P. Vihalem. Kolmekümnendate aastate koolinoored. — Saabus päev, lk. 287—301; P. Vihalem. Kolme õpiku eest töölise kuupalk. — «Noorte Hääl», 26. I 1957; P. Vihalem. Korporatsioonid. — «Noorte Hääl», 29. I 1957; P. Vihalem. Kõike ei maksa ära visata. — «Noorte Hääl», 5. II 1957; O. Sepre. Noorpõlve mälestusi. — Karastumine. Tallinn, 1958, lk. 107—127; A. Prink. «Humanitase» aegadest. — «Edasi», 13. X 1967; P. Müürsepp. Akadeemilisest Ühiskonnateaduste Klubist. — «Horisont», 1970, nr. 11, lk. 55—56 jm.

[2] A. Lüüs. Tartus ja Rootsis. Eluradadel nähtut, kuuldut, meelespeetut. Stokholm, 1959; jm.

[3] II Riigikogu protokollid, 6. istungjärk, 1924; 8. istungjärk 1925.

[4] Haridus Eestis. Eesti demograafia. Vihik I. Tallinn, 1924.

[5] Eesti Vabariigi valitsusasutuste tegevus 1918—1934. Tallinn, 1934. Seejärel ilmus seeväljaanne iga aasta kohta eraldi. Vt. samuti: Hariduse ja sotsiaalministeeriumi tegevuse ülevaade 1918—1934. Tallinn, 1934.

Viimases tuleb eriti esile tõsta A. Lepa ja V. Jako artikleid.[6]

Rohkesti teateid ja andmeid ülikooli kohta on ilmunud kodanlike ja väikekodanlike parteide häälekandjais («Päevaleht», «Postimees», «Rahva Sõna» jt.). Neis avalduvad ka vastavate parteide seisukohad.

Üliõpilaste õppimistingimuste ja olme kohta pakub materjali üliõpilaskonna esinduse väljaandel ilmunud «Üliõpilasleht» (1920—1940), mis sisaldab esinduse poolt üliõpilaste hulgas korraldatud ankeetide (1921, 1926, 1930, 1933) kokkuvõtteid üliõpilaste sotsiaalse päritolu, elamiskulude, teenistuse, võlgade jm. kohta, artikleid korterioludest, toetuste, stipendiumide ja õppemaksu küsimuses, märgukirju õppemaksu lõstmise ja üliõpilaste arvu piiramise vastu. Ühtlasi leidub ajakirjas rohkesti materjali üliõpilasorganisatsioonide ja Edustuse valimiste tulemuste, tegevuse, õppetöö jm. kohta.

Ülikooli probleemid kajastusid ka ajakirjas «Akadeemia» (1937—1940), mida hakkas välja andma Eesti Üliõpilasseltside Liit. «Üliõpilaslehe» toimetamine oli läinud 1937. aastaks korporatsioonide kätte ja seltsid ei saanud selles enam oma seisukohti avaldada. «Akadeemia» oli oma ideoloogilise palge poolest kodanlik-demokraatlik ja antifašistlik ajakiri (toimetajad H. Kruus, A. Koort jt.), mille veergudel avaldati ka mõningaid marksistlikke seisukohti valgustavaid artikleid.

NÕUKOGUDE PERIOODI ALLIKAD. Nõukoguliku Tartu ülikooli ajaloo materjale säilitatakse põhiliselt Tartu ja Tallinna riiklikes arhiivides ja ülikooli arhiivis, viimase viie aasta omi aga ka Eesti NSV Kõrgema- ja Keskerihariduse Ministeeriumis, ülikooli rektoraadis ja arvukates allasutustes. RAKA fondides 2100 ja R-355 leiduvad dokumendid peegeldavad ülikoolis toimunut kuni saksa fašistliku okupatsiooni lõpuni 1944. a. augustis. Ülikoolilt keskasutustele saadetud aruanded ja kirjavahetus asuvad ORKA-s, põhiliselt Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi fondis, kellele TRÜ allus kuni 1946. a. keskpaigani.

Ülikooli arhiiv sisaldab allikmaterjali alates 1944. a. sõjasügisest kuni 1977. a., hilisemad materjalid pole arhiivile veel üle antud.

TRÜ arhiivi fond jaguneb 147 nimistuks, mis sisaldavad enam kui 67 000 säilitusühikut, nende hulgas ligi 35 000 ülikoolist lahkunud õppejõudude, teenistujate, tööliste ja üliõpilaste isiklikud toimikud. TRÜ ühiskondlike organisatsioonide, eelkõige partei- ja komsomoliorganisatsiooni tegevust kajastavad materjalid on koondatud Tallinna EKP Parteiarhiivi (f. 151). Ülikooli seoseid Tartu linna asutuste ja ettevõtetega peegeldavad dokumendid asuvad Tartu linna arhiivi õige paljudes fondides. Osa materjalist, mis ei kuulu arhiivide nomenklatuuri, ent pakub kultuuriloolist huvi, on koondatud TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonda. Sinna on kogutud õppejõudude dokumente, kirjavahetust, käsikirju, loengukonspekte jne. Nii on kodanlikust perioodist komplekteeritud professorite L. Puusepa, H. Sepa, J. Mägiste, G. L. Masingu jt. isiklikud fondid, nõukogude perioodist rektor F. Klementi, professorite A. Linkbergi, L. Loone, G. Kangro, H. Normani, õppejõudude F. Puksoo ja A. Miti fondid. Samas kogus säilitatakse paljude ülikooli ehitiste projekte.

TRÜ uuema ajaloo oluliseks allikaks on foto-, filmi- ja fonomaterjalid, millest põhiline osa asub TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (8500 fotot kuni 1949. a.) ning TRÜ tele-, kino-foto-laboratooriumi koguses (umbes 30 000 negatiivi alates 1949. a., millele lisandub arvukalt kroonikafilme ülikoolis toimunust). Ülikooli helistuudios säilitatakse umbes 30 tunni ulatuses ülikooli ajaloo allikmaterjalide hulka kuuluvaid helilindistusi.

Allikmaterjali tähendust omavad ka paljud ülikooli teabetrükised (TRÜ isikkoosseis[7], teatmikud ülikooli astujatele, ühiskondlike organisatsioonide aktivistide meelespead jne.) ning ajakirjanduses ülikooli kohta avaldatu. Kaalukamad artiklid ja sõnumid leiduvad vabariiklikes ajalehtedes «Rahva Hääl», «Советская Эстония» ja «Noorte Hääl», selkõige aga Tartu ajalehes («Uus Postimees», «Postimees», «Edasi»). Mitmekülgselt võimaldab ülikoolis toimunust informatsiooni saada ajaleht «Tartu Riiklik Ülikool».

Allikmaterjaliks tuleb lugeda ka mälestusi, mida vaadeldava perioodi kohta on publitseeritud siiski vähe. 1940/41. õppeaastal toimunut meenutavad tolleaegne hariduse rahvakomisar N. Andresen[8] ja aktivist F. Issak.[9] Kaalukamate trükitud memuaaride hulka kuuluvad rektor H. Kruusi ja prorektor K. Taevi meenutused[10] ning A. Miti mälestusteraamat.[11]

Üksikuid episoode 1944/45. õppeaastast on ilmunud V. Adamsi[12], J. Feldbachi[13], H. Moosbergi[14] jt. sulest. Hoopis rohkem on mälestusi käsikirjas või helilindil. Ülikooli 350. aastapäeva eel kogus H. Palamets meenutusi enam kui neljakümnelt 1940. aastatel ülikoolis töötanud, õpetanud või õppinud seltsimehelt. Nende meenutuste käsikirjad asuvad Fr. R. Kreutzwaldi nimelise kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, osalt ka TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas ning helilintidel TRÜ helistuudio arhiivis.

2. HISTORIOGRAAFIA

KODANLIKU PERIOODI HISTORIOGRAAFIA. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon purustas tõkked, mis olid pidurdanud Tsaari-Venemaal väikerahvaste kultuuri arendamist. Revolutsiooni võit tagas soodsad eeldused Tartu ülikooli ümberkujundamiseks eesti rahvuslikuks kõrgkooliks. Ent meie ülikoolis kulges see kvalitatiivselt uus ajajärk kahe aastakümne kestel mitte nõukogude võimu, vaid kodanliku diktatuuri tingimustes.

Perioodi 1918—1940 kõrghariduse ja teaduse arenguloos ei ole veel terviklikult ja kompleksselt uuritud. Kodanlikul perioodil kandus selle-alase uurimistöö raskuspunkt kodan-

---

[6] A. Lepp. Tartu ülikooli õppejõud, üliõpilaskond ja majandus 1922.—26. a. — «Eesti Statistika», 1927, lk. 281—288; A. Lepp. Õppeasutised 1922.—27. a. — «Eesti Statistika», 1927, lk. 289—290; A. Lepp. Tartu ülikool 1926.—28. a. — «Eesti Statistika», 1929; lk. 233—242; A. Lepp. Tartu ülikool 1926—1930. — «Eesti Statistika», 1931, lk. 360—368; A. Lepp. Tartu ülikool 1932. a. — «Eesti Statistika», 1933, lk. 198—209; A. Lepp. Tartu ülikool 1934. — «Eesti Statistika» 1935, lk. 296—304; A. Lepp. Tartu ülikool 1936. a. — «Eesti Statistika», 1937, lk. 302—310; A. Lepp. Tartu ülikool 1938. a. — «Eesti Statistika» 1939, lk. 391—410; V. Jako. Tartu üliõpilaskonna majanduslik seisund 1932/33. õ/a. — «Eesti Statistika», 1935, lk. 341—353.

[7] TRÜ struktuur ja isikuline koosseis. Teatmik. Tartu, 1961; 1967—1981.

[8] N. Andresen. Koostöö rektor Hans Kruusiga. — «Looming», 1966, nr. 10.

[9] F. Issak. Pöördeaasta ülikoolis. — «Looming», 1969, nr. 7.

[10] H. Kruus. Alma Materi uuestisünnipäevilt. — «Looming», 1968, nr. 1; K. Taev. Tartu—Tallinn—Leningrad — Suure võitluse algus. Tallinn, 1965.

[11] A. Mitt. Meenutusi. Tallinn, 1977.

[12] V. Adams. Vene keel ülikooli taassünni tünnil. — «Tartu Riiklik Ülikool», 15. XI 1974.

[13] J. Feldbach. Tallinn—Tartu 1944 — Eilsest tänasesse. Tallinn, 1965.

[14] H. Moosberg. TRÜ ajaloo-osakonna nõukogulikuks kujunemine 1944—1946. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII. Tartu, 1979.

lik-rahvusliku kõrgkooli ja teaduse üldise suunitluse väljatöötamisele. Kaks aastakümmet oli liiga lühike aeg, et teha üldistusi arengust tervikuna. Arvukate üksikküsimuste ja -probleemide läbitöötamine oli aga sellal alles algusjärgus. Tartu ülikool oli kodanlikul ajal mitte üksnes õppeasutus, vaid ühtlasi ka suurim ja autoriteetsem teaduslik uurimisasutus.

Esmakordselt püüti Tartu ülikooli arenguloost eesti kodanlik-rahvusliku kõrgkoolina anda üldisemat pilti 1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul seoses ülikooli 300. juubeliga. Ülikooli õppejõud koostasid koguteosed «Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929» ning «Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932».[15] Neid koguteoseid, nagu paljusid teisigi tolleaegseid kirjutisi, iseloomustab kodanlik objektivism ja ühekülgsus faktide esitamisel. Vaikitakse maha Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tähtsus hariduselu demokratiseerimisel Eestis ning Tartu ülikooli muutumisel eesti rahvuslikuks kõrgkooliks. Selle asemel kinnitatakse, et eesti ülikooli aade olevat sündinud üleöö saatuse pöördel koos kodanluse võimuletulekuga 1918. a.[16] (Tegelikult algas võitlus eesti rahvusliku kõrgkooli eest varsti pärast Veebruarirevolutsiooni ning jätkus Oktoobrirevolutsiooni päevil.) Eitatakse ka Eesti Töörahva Kommuuni tegevust ja osa Tartu ülikooli kujundamisel rahvuslikuks kõrgkooliks.

Ülikooli olukorda kodanluse võimu aastail püüti ilustada, mööda minna valitsuse antidemokraatlikust hariduspoliitikast ja tõsistest raskustest ülikooli arengus.[17] Tolleaegsetes kirjutistes ei kajastu rahvahulkade ning progressiivse haritlaskonna võitlus kõrghariduse demokratiseerimise eest Eestis 1920. aastatel, minnakse mööda faktidest, mis oleksid tõepäraselt näidanud kõrgkooli klassiiseloomu. Üliõpilaste sotsiaalse koosseisu analüüsi praktiliselt välditi. Seda ei toodud esile ka J. Vasara toimetatud ülevaates Tartu üliõpilaskonna ajaloost.[18]

Faktide ühekülgse esitamise ning kodanlik-natsionalistlikelt positsioonidelt lähtunud hinnangute tõttu ei analüüsitud kriitiliselt kaadripoliitikat, taotlust komplekteerida õppejõudude kaader iga hinna eest eestlastest.

Analoogiline oli lugu Tartu ülikoolis arenenud teadusliku uurimistöö põhisuunitluse hindamisega. Kodanliku Eesti teadusasutustes ja teaduslikes seltsides edendati eeskätt Eesti ning temaga otseselt ühenduses olevate naabermaade looduse, rahvastiku, kultuuri, keele jne. uurimist, ent pöörati suhteliselt vähe tähelepanu globaalsetele teaduslikele probleemidele ning fundamentaalteadustele. Kuidagi ei tahetud tunnistada, et Tartu ülikooli varasem kõrge tase fundamentaalteadustes tulenes tihedast seosest kogu Venemaa teaduse ning selle probleemistikuga. Eraldatust Nõukogude Venemaa teadusest, nõrka sidet tema kõrgkoolide ja teadusasutustega ei saanuks sellel juhul kuidagi positiivselt hinnata. Maha vaikiti samuti paljude õppejõudude

[15] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929. Toimetanud P. Treiberg ja H. Kruus. Tartu, 1929. (Raamatu esimene osa anti välja veel eraldi: P. Põld. Tartu ülikool 1918—1929. Tartu, 1929); Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932. Tartu, 1932.

[16] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 4.

[17] Vt. P. Treiberg [Tarvel]. Tartu eesti ülikool 10-aastane. Mõtteid ja vaatlusi post festum. — «Eesti Kirjandus», 1929, nr. 12; E. Laid. Omariikluse 15 aastat eesti kultuuris. — «Eesti Kirjandus», 1933, nr. 9; E. Laid. Tartu ülikooli osa meie välissuhetes. — Kultuuri ja teaduse teilt. Tartu, 1932; G. Ney. Küsimusi ja probleeme meie kõrgema hariduse korraldamise alal. Tartu, 1934; A. Luha. Tartu ülikool teaduse- ja õppeasutusena. — «Tänapäev», 1937.

[18] Tartu üliõpilaskonna ajalugu seoses eesti üliõpilaskonna ajalooga. Tartu, 1932.

püüe pidada sidet NSV Liidu kolleegide ja teadusasutustega.

Eespool mainitud momendid on iseloomulikud ka tänapäeval emigratsioonis viibivate kodanlike autorite kirjutustele Tartu ülikooli ajaloost aastail 1918—1940.[19]

Ent kodanliku korra päevil vaatlesid mõned autorid (H. Kruus, A. Annist, A. Elango, N. Ruus jt.) siiski kriitiliselt haritlaskonna ettevalmistamist ja kasvatamist tolleaegses Eestis üldse, eriti aga Tartu ülikoolis.[20]

Hoolimata kodanlik-natsionalistlikest seisukohtadest toovad mitmed käsitletud perioodil avaldatud teosed siiski üsna rikkalikku faktilist andmestikku Tartu ülikooli arengu kohta. Põhjaliku ülevaate õppejõudude ettevalmistamisest Tartu ülikoolis aastail 1919—1939 andsid E. Roots ja A. Perandi.[21] Mööda minna ei saa ka seoses kõrgema tehnikahariduse korraldamisega Eestis 1920. ja 1930. aastatel puhkenud diskussioonide puhul väljaantud ülevaadetest.[22] Need on ühtlasi hinnatavaks materjaliks ülikooli ajaloo uurimisel.

Kõik eespool nimetatud tööd käsitlesid Tartu ülikooli arengu üldküsimusi. Omaette osa moodustavad kirjutised, mis puudutavad üksikute teaduskondade, kateedrite, instituutide jt. uurimisbaaside ning akadeemiliste seltside ja üliõpilasorganisatsioonide tegevust. Neid uurimusi ilmus üsna rohkesti nii ülevaateteostes kui ka Tartu ülikooli ja tema allasutuste toimetiste, samuti ajakirjade «Akadeemia», «Agronoomia», «Ajalooline Ajakiri», «Eesti Arst», «Eesti Kool», «Eesti Kirjandus», «Eesti Loodus», «Eesti Loomaarstlik Ringvaade», «Eesti Rohuteadlane», «Keemia Teated», «Pharmacia» jt. veergudel. Need ülevaated sisaldavad tihtipeale rikkalikku faktilist andmestikku, mis on kasutatav ka tänapäeval teadusajaloo koostamisel.

Hoolimata mitmesuguste ülevaadete ja artiklite arvukusest ei suudetud kodanliku korra ajal tolle perioodi ajaloost veel terviklikku pilti anda. Ent mõningaid üldjäreldusi nad siiski võimaldavad. Esiteks annavad need tööd teatud ülevaate Tartu ülikooli eesti rahvuslikuks kõrgkooliks ja keskseks teaduslikuks uurimisasutuseks kujunemise keerukast protsessist, eesti kodanlik-rahvusliku kõrgharidus- ja teaduspoliitika kujunemisest. Rahvusliku teadus- ja kõrghariduspoliitika väljatöötamine toimus neil aastail ka teistes riikides.[23] Teiseks näeme, et Eestiski süvenes Teise maailmasõja eel teaduse ja kõrghariduse riigistumine ja tsentraalne juhtimine. Seda saavutati nii seadusandlikult, organisatsiooniliste vahenditega kui ka finantspoliitika abil. See protsess hakkas laialdasemalt arenema küll alles 1930. aastate teisel poolel (riik-

[19] Universitas Tartuensis. Eesti Vabariigi Tartu Ülikool ja üliõpilaskond sõnas ja pildis. Koostanud mag. phil. Bernhard Kangro. Lund, 1970; Apophoreta Tartuensis. Pühendusteos Eesti Vabariigi Tartu ülikoolile tema avamise (1. detsember 1919) kolmekümnendaks mälestuspäevaks paguluses viibivate õppejõudude ja kasvandikkude poolt. Stockholm, 1949 jt.

[20] H. Kruus. Akadeemiline haritlaskond ja rahvalähedus. — «Akadeemia», 1937, nr. 5; A. Luha. Teadusliku järelkasvu küsimusest. — «Akadeemia», 1938, nr. 1; A. Annist. Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus. — Võim ja vaim. Album Eesti üliõpilaste seltsi «Veljesto» 20-ks aastapäevaks. Tartu, 1940; N. Ruus. Akadeemilise haritlaskonna osa rahva kasvatamisel. — «Kasvatus», 1937, nr. 1.

[21] E. Roots, A. Perandi. Õppejõudude ettevalmistuse küsimus Tartu ülikoolis Eesti iseseisvuse kestel. — «Varamu», 1939, nr. 2; E. Roots, Üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimused Tartu ülikoolis. — «Varamu», 1938, nr. 9.

[22] Aktid tehnilise keemia ja kõrgema tehnilise hariduse küsimuse lahendamise kohta Eestis. Tartu, 1924; G. Rägo. Kõrgema tehnilise hariduse korraldamisest Eestis. Tartu, 1933.

[23] Эволюция форм организации науки в развитых капиталистических странах. Москва, 1972, с. 557—558.

like teaduslike uurimisasutuste, instituutide ja katsejaamade rajamine, Eesti Teaduste Akadeemia asutamine jne.). Teaduse institutsionaalse tsentraliseerumise tendents oli sellal iseloomulik nähtus kogu maailmas.[24] Eestis oli sellel ka negatiivne külg — kõrgharidus ja teadus allutati K. Pätsi—J. Laidoneri kliki huvidele.

Kolmandaks paistab kodanlikul ajal ilmunud kirjutistest silma, et kõrgharidus ning teaduslik tegevus hakkasid muutuma omaette teadusliku uurimise objektiks. Kui varem vaadeldi kohalikku kõrgkooli peaasjalikult üldhariduse osana, siis nüüd nähti ülikoolis juba kõrgema kvalifikatsiooniga spetsialistide, eriti teadlaskaadri ettevalmistajat, keskset uurimisasutust, kes kannab peamist vastutust oma maa looduse, rahva ja kultuuri teadusliku uurimise eest, teaduslike ja kultuuriliste välissuhete kandjat, kodanlik-rahvusliku ideoloogia kujundajat. Esmakordselt muutusid omaette uurimisvaldkondadeks ka teadlaskaadri ettevalmistamine ning koosseis, samuti üliõpilasnoorsugu.

Nõukogude uurijate esmaseks ülesandeks on kodanlike autorite poolt avaldatu ja kogutu kriitiline ümberhindamine ning meie kõrghariduse ja teaduse ajaloo marksistlik-leninlik läbitöötamine. Selle tööga alustati juba varsti pärast Suurt Isamaasõda ning see jätkub nüüdisajalgi raugematu hooga. Nõukogude Eesti uurijate peatähelepanu on seni suunatud ülikooli ajaloo arvukate üksikprobleemide läbitöötamisele. Ent on ilmunud (eeskätt Õ. Elango, E. Schmidti, K. Siilivase ja H. Palametsa sulest) mõningaid üldisemaidki ülevaateid ülikooli ajaloost.[25]

Teiste hulgast tuleks esile tõsta K. Siilivase ülevaadet Tartu ülikooli kujunemisest eesti rahvuslikuks kõrgkooliks ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni osa selles ning E. Tamme ülevaadet Eesti Töörahva Kommuuni lühiajalisest tegevusest Tartu ülikoolis.[26] Nendes ja mitme teisegi Nõukogude Eesti ajaloolase töödes[27] ning üldkäsitlustes tuuakse esile ajalooline tõde: Tartu ülikooli kujunemine 1919. a. eesti rahvuslikuks kõrgkooliks polnud sugugi mitte kodanluse teene, vaid seda mõjutas oluliselt eesti töörahva revolutsiooniline võitlus.

Õ. Elango annab marksistlik-leninliku analüüsi demokraatlike ja reaktsioonijõudude võitlusest ülikooliseaduse ümber kodanliku korra ajal. Samuti on ta põhjalikult uurinud teadusliku uurimistöö, eriti ülikooli finantseerimist kodanlikus Eestis.[28] Eesti kodanluse kõrghariduspoliitikat, sealhulgas haritlaste «üleproduktsiooni» on käsitlenud ka K. Martinson.[29] Üliõpilasorganisatsioonide

---

[24] Эволюция форм организации науки в развитых капиталистических странах, с. 559.

[25] Vt. [Õ. Elango.] Haridus ja teadus. — Eesti NSV ajalugu. III köide. Tallinn, 1971, lk. 396—412; E. Schmidt. Kesk- ja kõrgema haridusega kaadri ettevalmistamisest Nõukogude Eestis. Tallinn, 1959; K. Siilivask. Ülikool. — Tartu ajalugu. Tallinn, 1980, lk. 215—218; Alma mater Tartuensis. Lühiülevaade Tartu Riikliku Ülikooli ajaloost ja tänapäevast. Koostaja H. Palamets. Tallinn, 1977.

[26] K. Siilivask. Oktoobrirevolutsioon ja Tartu ülikooli kujunemine rahvusülikooliks. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I. Tartu, 1975; E. Tamme. Jaan Sarv Tartu ülikooli juhatajana Eesti Töörahva Kommuuni perioodil. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I.

[27] L. Varend. Tartu ülikooli ümberkujundamine rahvuslikuks ülikooliks 1919—1924. Diplomitöö. Tartu, 1974.

[28] Õ. Elango. Võitlus Tartu ülikooli seaduse ümber aastail 1919—1925 ja võitlus Tartu ülikooli seaduse ümber 1934—1940. — TRÜ Toimetised. Vihik 290. Tartu, 1970; Õ. Elango. Hariduspoliitika ja õpetajaskond kodanlikus Eestis. Tallinn, 1972; Õ. Elango. Teaduse finantseerimisest kodanlikus Eestis. Käsikiri. Tallinn, 1980.

[29] K. Martinson. Haritlaste «üleproduktsioon» ja kõrgema hariduse olukord kodanlikus Eestis. — «Eesti Kommunist», 1956, nr. 6; K. Martinson. Kiri presidendile. Tallinn, 1970.

tegevust on valgustanud Õ. Elango jt.[30]

Nõukogude Eesti ajaloolased O. Kuuli, J. Ant, K. Martinson, V. Joakimov jt. on näidanud progressiivsete haritlaste suurt osa Tartu revolutsioonilises liikumises.[31]

Tartu ülikooli ajaloo terviklik marksistlik-leninlik valgustamine seldab kõigepealt arvukate kõrghariduse ja teaduse arengu üksikprobleemide põhjalikumat läbiuurimist. Sellel alal võime märkida juba tõhusaid saavutusi, mis moodustavadki aluse ülikooli ajaloo kodanliku perioodi igakülgseks tundmaõppimiseks. On ilmunud artikleid ja koostatud uurimusi õppejõudude kaadri kujunemisest,[32] spetsialistide ja pedagoogide ettevalmistamisest ülikoolis,[33] samuti ülikooli juures tegutsenud teaduslike seltside tegevusest.

Ülikooli arengulugu kajastavad ka üksikute teaduskondade, kateedrite jt. allasutuste tegevuse ülevaated. Nõukogude võimu aastate kestel on juba üsna põhjalikult uuritud meditsiini ja kliinikute arengut Tartu ülikoolis.[34] Need uurimused näitavad, et tänu aastakümnete jooksul rajatud kliinikutele ja uurimisbaasidele saavutas meditsiin Tartu ülikoolis kodanliku korra aastail häid tulemusi.

---

[30] Õ. Elango. Üliõpilasorganisatsioonide massimasvaatelisi otsinguid ja püüdlusi kodanliku Eesti päevil. — «Looming», 1970, nr. 9. Vt. ka M. Sarapuu. Eesti Üliõpilaste Seltsi Ühenduse tegevus aastail 1906—1940. Diplomitöö. Tartu, 1973.

[31] O. Kuuli. Eestimaa Kommunistliku Partei tööst intelligentsi seas kolmekümnendatel aastatel. — «Looming», 1960, nr. 7; O. Kuuli. EKP võitluses fašismi vastu aastail 1933—1939. — «Eesti Kommunist», 1963, nr 6; O. Kuuli. Ühise võitluslipu alla. Tallinn, 1961; J. Ant. Tartu progressiivse ühiskonna fašismivastane võitlus üliõpilas- ja töölisorganisatsioonides 1930. aastail. Ajalooalaseid töid. II ÜTÜ ajalooringi kogumik, Tartu, 1965; K. Martinson. Kommunistlik noorsooliikumine Eestis aastail 1925—1940. Dissertatsioon. Tallinn, 1965 (Käsikiri); V. Joakimov. Progressiivsest üliõpilasliikumisest Tartus Esimese maailmasõja järgse revolutsioonilise kriisi aastail 1920—1925. — TRÜ Toimetised. Vihik 114. Eesti NSV ajaloo küsimusi, II. Tartu, 1961.

[32] E. Seiman. Tartu ülikooli õppejõudude teaduslik kvalifikatsioon ja rahvuslik koosseis aastail 1919—1940. Diplomitöö. Tartu, 1976; A. Ennok. Tartu ülikooli kateedrite komplekteerimine aastail 1919—1940. Diplomitöö. Tartu, 1975; T. Auli. Eesti haritlaskonna kujunemisest 1917—1940. Diplomitöö. Tartu, 1980.

[33] K. Kotsar. Õpetajate suvekursused Tartu ülikooli juures aastail 1922—1927. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, IV. Tartu, 1977; O. Prinits. Matemaatikaõpetajate ettevalmistamisest Tartu ülikoolis aastail 1919—1940. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, V. Tartu, 1977; L. Hone. Inglise keele õpetajate ettevalmistamisest Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII. Tartu 1979; Х. Мартинсон, К. Мартинсон. Подготовка химиков в Тартуском университете в период буржуазной Эстонии. — Роль Тартуского университета в развитии отечественной науки и подготовки научно-педагогических кадров. (Тезисы докладов XI Прибалтийской конференции по истории науки и техники.) Тарту, 1977.

[34] N. Vihm. Stomatoloogia õpetamisest Tartu Riiklikus Ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, III. Tartu, 1976; J. Riiv. Ülevaade Tartu ülikooli meditsiinilise kliiniku ajaloost. — TRÜ Toimetised. Vihik 52. Arstiteaduskonna töid sisehaiguste ja kirurgia alalt. Tartu, 1957; M. Lõvi, V. Kalnin. Stomatoloogia arengust Eestis. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», 1967, nr. 2; V. Kalnin. Anatoomikumid ja haiglad Toomemäel. — Toomemägi. Tallinn, 1968; М. Каск. О санитарно-топографических исследованиях в Эстонии в 1922—1938 гг. — Материалы V конференции по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1964; Э. Сийрде, В. Сяргава, С. Сибуль, А. Йентс. О развитии научной работы по оториноларингологии в Тартуском государственном университете (1802—1978). — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, IX. Tartu, 1980 jt.

Ülevaateid on ilmunud ka keemiateaduse,[35] astronoomiaobservatooriumi[36] ning füüsika- ja matemaatikakateedrite tegevusest.[37] On avaldatud uurimusi ka botaanika- ja zooloogia- ning loodusteadustealaste uurimisasutuste ja Loodusuurijate Seltsi ajaloo kohta.[38] Küllalt põhjalikult on uuritud põllumajandusteaduse eri harude, samuti metsanduse ja nende katsebaaside ajalugu Tartu ülikoolis aastail 1918—1940. Nende uurimuste autoreiks on enamasti Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppejõud.[39]

Vähem on aga seni valgustatud ülikooli geoloogiakateedri ja geograafiakateedri tegevust kodanliku korra päevil.[40]

Mis puutub ühiskonnateadustesse, siis nende arengukäiku ja õpetamist on Nõukogude Eesti teadlased suutnud üsna mitmekülgselt valgustada. Koostatud on ülevaateid filosoofia ja pedagoogilise mõtte arengust ülikoolis.[41]

Tolleaegset majandusteadust Tartu ülikoolis on analüüsitud eriuurimuses «Majandusliku mõtte põhijoo-

---

[35] T. Ilomets. Paul Kogermanni osast orgaanilise keemia arengus Tartu ülikoolis 1918—1936. — TRÜ keemiaosakond 1947—1972. Tartu, 1972, lk. 42—66; H. Martinson, K. Martinson. Akadeemik Paul Kogerman — põlevkivikeemia rajaja Eestis. Tallinn, 1981; В. Паст. Химическое отделение Тартуского университета в период с 1918 по 1940. — Материалы V конференции по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1964; Х. Мартинсон. Организация химической науки в Эстонии в период буржуазной диктатуры (1918—1940 годы). Известия АН ЭССР. Химия, т. 29, № I, 1980. jt.

[36] T. Rootsmäe. Tartu Tähetorn astronoomilises uurimistöös kahel viimasel aastakümnel (1920—1940). Tähetorni kalender, 1944; T. Rootsmäe. Iseloomulikke sihtjooni Tartu Tähetorni astronoomilises uurimistöös. — Tähetorni Kalender, 1947; Г. Желнин. Астрономическая обсерватория Тартуского университета (1805—1948). — Публикации Тартуского астрофиз. обсерватории им. В. Струве, т. 37, Тарту, 1969.

[37] Vt. P. Prüller. Tartu ülikooli Füüsikainstituut 1919—1940. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VIII. Tartu, 1978; M. Elango. Johan Vilip — väljapaistvaim eesti füüsik käesoleva sajandi esimesel poolel. — Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist, I. Tallinn, 1968; J. Reinet. Prof. Johan Vilipi elust ja tegevusest. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I; K.-S. Rebane. Tartu ülikooli füüsikaosakonna professorid 1920—1940. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, XI. Tartu, 1981; Ü. Lumiste. Lehekülgi matemaatika ajaloost Eestis. — Matemaatika ja kaasaeg, 1964, nr. 4; G. Kangro. Matemaatika arengust Tartus aastail 1917—1957. Täppisteaduste sektsiooni esimene konverents. [Tartu] 1959; G. Kangro, Ü. Lumiste, E. Tamme. Jüri Nuudi elu ja teaduslik pärand. — Matemaatika ja kaasaeg. XIII. Tartu, 1967; Э. Тамме. Математика в Тартуском университете в 1920—1940 годах. — Материалы V конференции по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1964 jt.

[38] E. Kumari. Tartu ülikooli teadlaste panus Eesti looduskaitsesse 1930-ndail aastail. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, II. Tartu, 1975; E. Kumari. Tartu teadlased Eesti loomastiku kaitsel 1930-ndail aastail. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, V; H. Trass. T. Lippmaa geobotaanilised uurimused ja sünuuside meetodi kujunemine. — Botaanilised uurimused, I. Tartu, 1963 jt.

[39] J. Ümarik. Eesti põllumajandusteadus põllumehe teenistuses. Lühikokkuvõtteid uurimis- ja katseasutiste töötulemustest 1920—1940. Tartu, 1946; Kõrgema veterinaarhariduse ajaloost Tartus 1848—1973. Tallinn, 1973; J. Kuum. Tartu ülikool põllumajandusteaduse arengu baasina. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VIII; K. Veermets. Esimesed aastakümned kõrgemat metsanduslikku haridust Eestis. — EPA teaduslike tööde kogumik, nr. 50. Tartu, 1968 jt.

[40] K. Orviku. Ülikooli geoloogiaõppejõudude osa Eesti uurimisel aastail 1919—1940. — «Eesti Loodus», 1970, nr. 9; Э. Варепп. О направлениях ландшафтоведения в Эстонии. — Материалы к конференции по истории естествознания в Прибалтике. Вильнюс, 1968.

[41] V. Lõhmus. Tartu ülikooli filosoofiateaduskond (1919—1940). Diplomitöö. Tartu, 1974; R. Ruutsoo. Filosoofia õpetamine Tartu ülikoolis (1919—1940). — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I; P. Руутсоо. Эволюция общественно-политических взглядов А. Коорта в буржуазный период. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII; A. Roopalu. Pedagoogiliste ainete õpetamine Tartu ülikoolis 1919—1940. Diplomitöö. Tartu, 1979; A. Elango. Peeter Põld esimese pedagoogikaprofessorina Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, X. Tartu, 1981.

ni kodanlikus Eestis».[42] Majandusteaduskonna enda olukorda ja arengut valgustavad veel paar lühikirjutist.[43] Analoogiline on olukord ajalooteaduse arengu jälgimisega ülikoolis. Koguteos «Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses» annab tagasivaatena üsna üksikasjaliku pildi nii üldajaloo, arheoloogia, numismaatika, kui ka kunstiajaloo viljelemisest kodanlikus Eestis.[44] Uuritud on ka filosooliateaduskonna üksikute kateedrite, instituutide ja kabinettide tegevust samal ajal.[45]

Keeleteaduse õpetamise ja uurimise ajalugu Tartu ülikoolis on valgustatud üsna mitmes ülevaates.[46]

Kokkuvõtteks peame märkima, et töö Tartu ülikooli üksikute teaduskondade, kateedrite, uurimisbaaside ja katsejaamade kodanliku perioodi ajaloo uurimisel alles käib, mõnede (näiteks õigusteaduskond, üliõpilaskonna ajalugu) kohta ilmub põhjalikum ülevaade esmakordselt käesolevas teoses.

Kuigi kodanliku korra likvideerimisest ning nõukogude võimu taaskehtestamisest Eestis on möödunud üle 40 aasta, avaldavad vana kõrgkooli arengu iseärasused, seal arenenud teaduslik mõte, uurimissuunad ja -traditsioonid, samuti materiaalne baas veel meie päevilgi teatud mõju kultuuri, teaduse ja hariduse kujunemisele. Tartu ülikooli ajalugu tervikuna, eriti aga tema arengulugu rahvusliku kõrgkoolina 1918—1940 moodustab lahutamatu ning sealjuures väga kaaluka osa kogu eesti rahva ning tema kultuuri ajaloost.

NÕUKOGUDE PERIOODI HISTORIOGRAAFIA. Võrreldes varasemate perioodidega on nõukoguliku ülikooli arengut alles vähe uuritud. Käesolev raamat kujutab endast esimest süstemaatilist ülevaadet Tartu ülikooli tegevusest pärast 1940. a.

Tartu ülikoolis 1940/41. õppeaastal toimunud muudatusi on põgusalt käsitletud Eesti NSV ajaloo III köites[47] ja mõnevõrra üksikasjalisemalt V. Ruusi monograafias.[48] Ainult möödaminnes on märgitud Tartu ülikooli Suurt Isamaasõda ja fašistlikku okupatsiooni käsitlevas koguteoses «Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941—1945».[49] Küll aga annab nimetatud teos koos A. Kalvo uurimustega[50] hea ülevaate

---

[42] V. Krinal, L. Loone, I. Soidra. Majandusliku mõtte põhijooni kodanlikus Eestis. Tallinn, 1968.

[43] TRÜ Majandusteaduskonna ajaloost ja tänapäevast. Materjale TRÜ majandusteaduskonna üliõpilastele õppeaines «Sissejuhatus erialasse». Tartu, 1980; E. Haljaste. Ülevaade Tartu ülikooli majandusteaduskonna arengust 1920—1940. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VIII; E. Jaanus. Majandusliku arvestuse õpetamine Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I jt.

[44] Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses. Historiograafilisi artikleid. Koostanud ja toimetanud E. Laul. Tallinn, 1970.

[45] A. Sulg. Ajaloo õpetamine Tartu ülikoolis aastail 1920—1940. Diplomitöö. Tartu, 1973; V. Trummal. Tartu ülikooli õpetlaste osast Eesti arheoloogia rajamisel (1920-ndail aastail). — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I; J. Konks. Andmeid ajaloo õppejõudude õppe- ja teadustöö kohta Tartu ülikoolis 1919—1940. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, X; M. Peil. Kunstiteadlased Tartu ülikoolis 1919—1940. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII.

[46] P. Ariste. Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802—1952). TRÜ Toimetised. Vihik 35. Tartu, 1954; H. Rätsep. 175 aastat eesti keele õpetamisest Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII; A. Kask. 40 aastat Emakeele Seltsi. — Emakeele Seltsi Aastaraamat, 1960, nr. 6.

[47] Eesti NSV ajalugu, III köide. Tallinn, 1971.

[48] V. Ruus. Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940—1941. Tallinn, 1980.

[49] Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941—1945. I köide. Tallinn, 1971; II köide. Tallinn, 1977.

[50] A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti. Tallinn, 1972; А. Кальво. Изгнание фашистов из Южной Эстонии. Таллин, 1976; A. Kalvo. Tartu Suure Isamaasõja tules. — Kodulinn Tartu. Tallinn, 1980.

ülikoolilinna Tartu pärast peetud lahingutest 1941. a. juulis ja 1944. a. augustis.

Okupatsiooniaegse ülikooli kohta ilmus 1947. a. A. Koorti artikkel «Saksa fašistlik okupatsioon ja Tartu Riiklik Ülikool».[51] Sellele asjatundlikule kirjutisele on hiljem lisandunud õige vähe, peamiselt J. Kalitsa,[52] H. Palametsa ja R. R. Parve[53] sulest. Emigrantlike kirjameeste poolt Nõukogude-vastases vaimus koostatud koguteoses «Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas»[54] on mitmel korral juttu ülikoolist fašistliku okupatsiooni päevil. Sündmuste kaasosaliste poolt kirjapandut võib nimetada pigem tendentslikeks meenutusteks kui ajalooliseks ülevaateks. Fašistlike okupantide poliitikast Tartu ülikooli suhtes pakub parema pildi soome ajaloolase S. Myllyniemi uurimus,[55] mis olulises osas tugineb Bonni, Freiburgi, Pariisi, Berliini ja Helsingi arhiivides leiduvatele dokumentidele.

Sõjajärgsest Tartu Riiklikust Ülikoolist annab ülevaate «Alma mater Tartuensis»[56] (koostaja H. Palamets). Ülikooli edusammudest Nõukogude Eesti kõrghariduse arengu taustal on juttu E. Schmidti raamatus.[57] Korduvalt on käsitlenud TRÜ arengu põhijooni nii ettekannetes kui ka artiklites rektorid F. Klement ja A. Koop.[58] Mitmeid taolisi materjale avaldati seoses Tartu ülikooli taasavamise 175. aastapäevaga.[59] Ka Tartu linna ajalugu käsitlevates ülevaateteostes[60] ei ole mööda mindud ülikoolist sõjajärgsetel aastatel, kuid napp ruum pole võimaldanud süvenevat käsitlust.

Hoopis rohkem leidub kirjutisi ülikooli ajaloo üksikprobleemide ja allüksuste ajaloo kohta. 350. aastapäeva eel ilmusid NLKP ajaloo kateedri õppejõudude koostatud ülevaated TRÜ parteiorganisatsiooni ajaloost[61] ja ametiühinguorganisatsiooni ajaloost.[62]

Prof. J. Kalits on kirjutanud ülevaate ülikooli komsomoliorganisatsiooni ajaloost, TRÜ Teadusliku Raamatukogu töötajad avaldasid 1977. a. artiklite kogumiku raamatukogu tegevusest aastatel 1940—1976.[63] Need kogumikud on koostatud arvukatele allikmaterjalidele tuginedes ning pakuvad tõhusat abi ülikooli kui terviku arengu jälgimisel.

Ka mõned teaduskonnad on publitseerinud oma tegevust valgustavaid ülevaateid. 1976. a. ilmus arstiteaduskonnast V. Kalnini ja E. Raudami koostatud teos, mis sisaldab paljude autorite kirjutisi teaduskonna

---

[51] A. Koort. Saksa fašistlik okupatsioon ja Tartu Riiklik Ülikool. — Saksa fašistlik okupatsioon Eestis 1941—1944. Tallinn, 1947.

[52] J. Kalits. Mõningaid märkmeid Tartu Riikliku Ülikooli arengust. — Minevik ja tänapäev. Tallinn, 1960.

[53] R. R. Parve. Tartu ülikool haakristi võimu aastatel — «Tartu Riiklik Ülikool», 15. IX 1967; H. Palamets. Tartu üliõpilaskonna eluolust fašistliku okupatsiooni aastatel. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, X.

[54] Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. IV. Stokholm, 1957; VI. Stokholm, 1958; IX. Stokholm, 1960; X. Stokholm, 1962.

[55] S. Myllyniemi. Die Neuordnung der baltischen Länder 1941—1944. Zum national-sotsialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. Helsinki, 1973.

[56] Alma mater Tartuensis. Lühiülevaade Tartu Riikliku Ülikooli ajaloost ja tänapäevast. Tallinn, 1977.

[57] E. Schmidt. Kõrgema hariduse areng Nõukogude Eestis. Tallinn, 1971.

[58] F. Klement. Tartu ülikool leninlikul teel. — «Tartu Riiklik Ülikool», 29. IV 1970; А. Кооп. Тартуский государственный университет 1632—1982. Таллин, 1982.

[59] 175 aastat Tartu ülikooli taasavamisest. Tartu, 1981.

[60] Lehekülgi Tartu ajaloost. Tallinn, 1964; Tartu ajalugu. Koostanud Raimo Pullat. Tallinn, 1980.

[61] TRÜ parteiorganisatsiooni ajaloost. — TRÜ Toimetised. Vihik 536. Tartu, 1980.

[62] Ülevaade TRÜ ametiühinguorganisatsiooni ajaloost (1940—1980). — TRÜ Toimetised. Vihik 547. Tartu, 1980.

[63] J. Kalits. Ülikooli komsomoli neli aastakümmet. Tallinn, 1982; Teadusliku Raamatukogu töid. — TRÜ Toimetised. Vihik 423. Tartu, 1977.

ja selle kateedrite arengust.[64] Ülevaate arstiteaduskonnas tehtud teadustööst aastatel 1940—1965 annab ülikooli «Toimetiste» 191. vihik.[65] Veel on teaduskonna arengut käsitlenud professorid A. Linkberg,[66] J. Saarma[67] ja L. Allikmets.[68] Ülevaateid oma teaduskonna arengust on publitseerinud ka kehakultuurlased,[69] majandusteadlased,[70] matemaatikud,[71] füüsikud[72] ja keemikud[73] ning õigusteadlased.[74] Nõukogulikus ülikoolis aastatel 1940—1951 tegutsenud põllumajanduslikest teaduskondadest annavad sisuka ülevaate Eesti Põllumajanduse Akadeemia uurijad,[75] eelkõige veterinaarid.[76] Metsandusteaduskonna esimesi aastaid on käsitlenud V. Ritslaid.[77] Ülevaate kaugõppe kujunemisest ja arengust TRÜ-s ning eksternatuurist esimestel sõjajärgsetel aastatel annavad V. Haameri artiklid.[78]

Omaette brošüürina on trükisõnas jäädvustatud ka üliõpilaste osavõttu uudismaade ülesharimisest,[79] I üliõpilaslaulupidu,[80] Tartu Akadeemilise Meeskoori[81] ja TRÜ naiskoori[82] mõõmingulist tegevust ning TRÜ rahvakunstiansambli töökogemusi.[83]

Ülikooli ühiselamute arenguloost ja olmetingimustest seal on materjali avaldanud H. Palamets.[84]

Ülikooli uuemat ajalugu käsitlevad käsikirjalised tööd asuvad põhiliselt TRÜ Teaduslikus Raamatukogus, NSV Liidu ajaloo kateedris ja NLKP ajaloo kateedris. TRÜ arenguga seotud probleeme on oma kandidaadivaitekirjas valgustanud J. Kalits[85], M. Reinfeldt[86] ja R. Grigorjan.[87] NSV Liidu ajaloo kateedris säilita-

---

[64] TRÜ arstiteaduskond 1802—1975. Tartu, 1976.

[65] Итоги научной работы по медицине в Тартуском государственном университете за 1940—1965 гг. — Ученые записки ТГУ. Вып. 191. Тарту, 1966.

[66] A. Linkberg. Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonna tegevus ajavahemikul 1940 [illegible]. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», [illegible], nr. 3.

[67] J. Saarma. Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskond 1940—1965. — TRÜ Toimetised. Vihik 178. Tartu, 1965.

[68] L. Allikmets. TRÜ arstiteaduskond aastail 1940—1980. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», 1980, nr. 4.

[69] TRÜ Kehakultuuriteaduskond. Tartu, 1972.

[70] TRÜ majandusteaduskonna ajaloost ja tänapäevast. Tallinn, 1980.

[71] TRÜ matemaatikateaduskond. Tartu, 1976.

[72] K.-S. Rebane. TRÜ füüsikaosakonna arengust aastatel 1945—1970. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, II. Tartu, 1975.

[73] Tartu Riikliku Ülikooli keemiaosakond. Tartu, 1972.

[74] H. Kings. TRÜ õigusteaduskond nõukogude perioodil. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII. Tartu, 1979.

[75] 170 aastat kõrgemat põllumajanduslikku haridust Eestis I. Tallinn, 1976.

[76] Kõrgema veterinaarhariduse ajaloost Tartus. Tallinn, 1973.

[77] V. Ritslaid. Metsandusteaduskond Tartu Riiklikus Ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, XI. Tartu, 1981.

[78] V. Haamer. TRÜ kaugõppeosakonna tegevusest aastail 1945—1970. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, IV. Tartu, 1977; V. Haamer. Eksternatuur Tartu Riikliku Ülikooli juures 1945—1952. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, X. Tartu, 1981.

[79] Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilased uudismaal 1956.—1957. aastal. Tartu, 1958.

[80] Üliõpilaslaulupidu Tartus 7. ja 8. juulil 1956. Tartu, 1956.

[81] Tartu Akadeemiline Meeskoor 1912—1972. Tartu, 1972.

[82] Tartu Riikliku Ülikooli naiskoor 1945—1970. Tartu, 1970.

[83] H. Mikkel. Tartu Riikliku Ülikooli Rahvakunstiansambli töökogemusi. Tallinn, 1961.

[84] H. Palamets. Vana-Tiigi. — «Noorte Hääl», 3. III — 27. III 1982.

[85] И. Калитс. Борьба за строительство советской высшей школы в Эстонской ССР и роль вузов в подготовке национальных кадров советской интеллигенции. Москва, 1953.

[86] М. Рейнфельдт. Роль Тартуского государственного университета в подготовке научно-педагогических кадров в 1944—1975. Тарту, 1980.

[87] Р. Г. Григорян. Деятельность коммунистической партии Эстонии по развитию высшей школы в Эстонской ССР (1944—1951). Таллин, 1980.

takse 13 diplomitööd, milles on käsitletud TRÜ üliõpilaskonna kujunemist ja elu-olu, arstiteaduskonda sõjajärgsetel aastatel, spordiarstide ettevalmistamist ning ühiskondlike organisatsioonide tegevust. NLKP ajaloo kateedris on arvukalt üliõpilaste kursuse- ja võistlustöid, mis käsitlevad TRÜ ühiskondlike organisatsioonide (eeskätt komsomoliorganisatsiooni) ajalugu. Üksikute allüksuste ajalugu valgustavaid käsikirjalisi töid leidub ka mõnedes teistes kateedrites, kus on pööratud tähelepanu oma eriala ajaloole, selle jäädvustamisele ja üldistamisele.

I OSA

ÜLIKOOL AASTAIL 1918—1940

II PEATÜKK

TARTU ÜLIKOOLI ARENG JA TEGEVUS AASTAIL 1918—1940

1. ÜLIKOOL INTERVENTSIOONI JA KODUSÕJA AASTAIL 1918—1920

SAKSA OKUPATSIOON. LANDESÜNIVERSITEEDI ORGANISEERIMINE. Keiserliku Saksamaa vägede sissetung Mandri-Eestisse ja Põhja-Lätisse 1918. a. veebruaris tõmbas kriipsu peale nõukogude võimu kavatsustele demokratiseerida ja korraldada ümber Tartu ülikool sotsialistlikel alustel. 24. veebruaril jõudsid Saksa väed Tartusse. Okupantide nn. Saksa sõjaväevalitsus hakkas vägivaldselt muutma kohalikku majanduslikku ja poliitilist korda. Kõik nõukogude seadused kuulutati kehtetuiks. Baltisakslaste abiga aeti terroripoliitikat. Kõrgem võim Eestis ja Lätis läks Saksa 8. armee juhatusele. Lõuna-Eestit valitses 60. kindralkomando, mille asukohaks määrati Tartu.[1]

Saksamaa šovinistlikud ringkonnad ja kohalikud baltisakslased teostasid koolide suhtes varjamatut saksastamispoliitikat. Oktoobrirevolutsiooni saavutused kooli demokratiseerimisel likvideeriti. Juba 1918. a. kevadel anti korraldus minna koolides üle saksakeelsele õpetusele. 1918. a. sügisest kavatseti ka Eestis kehtestada reaktsiooniline preisi koolisüsteem.[2]

Eriti agaralt teostati saksastamispoliitikat Tartu ülikoolis ja veterinaariainstituudis. Ülikooli taheti muuta saksa šovinistliku ideoloogia levitamise tähtsaimaks keskuseks Baltimaades. Juba 7. märtsil 1918 andis Tartu vallutanud 77. reservdiviisi komandör kindral Adams käskkirja, millega Tartu ülikool kuulutati saksa ülikooliks ja allutati sõjaväevõimudele. Loengute pidamine vene keeles keelati ja õppetöö kästi lõpetada 20. märtsiks.[3]

Ülikooli vene, läti ja eesti rahvusest õppejõud eesotsas rektor V. Aleksejeviga esitasid 24. märtsil 8. armee juhatajale kindralooberst G. Kirchbachile protesti, sest Adamsi korraldus tähendas rahvusvahelise õiguse

[1] J. Raid. Okupatsiooni ikkes. 1918. a. Saksa okupatsioon Eestis. Tallinn, 1966, lk. 72—73.

[2] S. Anton. Saksa okupatsioonivõimude koolipoliitika Eestis 1918. aastal. Diplomitöö (käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris). Tartu, 1977, lk. 11—56.

[3] J. Raid. Op. cit., lk. 102.

normide ning Saksamaa ja Nõukogude Venemaa vahel 3. märtsil 1918 Brest-Litovskis sõlmitud rahulepingu rikkumist. Saksa väed võisid okupeeritud aladel täita üksnes politseivõimu funktsioone. Peale muu nähti ülikooli saksameelses reorganiseerimises teiste kohalike rahvuste (eestlaste, lätlaste, venelaste, poolakate) huvide ignoreerimist.[4]

Kindral Adams vastas 12. aprillil, et käskkiri kehtib vaid ajutiselt, ülikooli saatus otsustatakse hiljem vastavate valitsusasutuste poolt.[5]

Ent Adamsi korraldust ei tühistatud. 10. mail saatis G. Kirchbach rektor V. Aleksejevile kirja, milles lükati protest ametlikult tagasi ning ülikool allutati ajutiselt sakslasest linnapealikule. Vene rahvusest õppejõududel ja üliõpilastel soovitas ta lahkuda vabatahtlikult Venemaale.[6] Saksa sõjaväevõimud lubasid protestide tõttu siiski loengupidamist 4. aprillini ja andsid seejärel üliõpilastele võimaluse sooritada eksameid. Õppetöö tuli ülepeakaela lõpetada. Osa õppejõude ja üliõpilasi oli lahkunud juba okupantide tulekul või enne seda, ega pöördunudki enam tagasi. Kohalejäänud õppejõud töötasid seda pingelisemalt, et üliõpilastelt ettenähtud eksamid vastu võtta.

Tartu ülikooli nõukogu saatis oma esindajatena professorid V. E. Regeli ja P. A. Jakovenko Petrogradi ja Moskva, selgitamaks võimalusi ülikooli evakueerimiseks Nõukogude Venemaale. Pärast asja igakülgset kaalumist otsustas Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu 1918. a. juunis, et tuleb asutada uus ülikool Voroneži, koondades sinna juba varem Venemaale evakueeritud Tartu ülikooli varad ning korraldada professorite ja teiste ülikooli töötajate ärasõit okupeeritud Tartust.[7] Voroneži ülikooli kohta käivad otsused kirjutas alla V. I. Lenin, organiseerimistööks loodi komisjon eesotsas professor V. Regeliga.

23. mail andis Tartu linnapealik kapten Pohl kategoorilise korralduse, et rektor, ülikooli valitsus ja nõukogu lõpetaksid 31. mail oma tegevuse. Kogu asjaajamine kästi üle anda saksa professoritest moodustatud komiteele. See korraldus tähendas ülikooli senise koosseisu tegevuse ametlikku lõpetamist.

31. mail toimuski ülikooli nõukogu viimane koosolek, millel moodustati likvideerimiskomisjon (professorid Osis, Krašennikov, Paldrock, Sreznevski). Koostati Tartust lahkuvate õppejõudude, teenistujate ja üliõpilaste nimekirjad. 17. juulil ja 31. augustil läks Tartust Voroneži poole teele kaks ešeloni, millega lahkus üle tuhande inimese, sealhulgas 39 professorit ja 45 muud õppejõudu. 12. novembril 1918 alustas tööd uus Voroneži Riiklik Ülikool. Õppejõudude ja juhtkonna esimene koosseis komplekteeriti peaaegu täielikult Tartu ülikoolist lahkunuist. Rektoriks nimetati professor V. E. Regel. Arstiteaduskonna dekaaniks sai prof. V. A. Afanasjev, füüsika-matemaatikateaduskonna dekaaniks V. J. Tarassenko, ajaloo-keeleteaduskonna dekaaniks J. T. Osis, õigusteaduskonna dekaaniks L. A. Challande — kõik endise Tartu ülikooli õppejõud.[8]

Lõpetanud Tartu ülikooli senise koosseisu tegevuse, hakkasid okupatsioonivõimud kiiruga organiseerima nn. landesuniversiteeti ehk maaülikooli. Ülikooli 250 senisest teenistujast jäeti tööle ainult 25—30 neile

[4] К. Сент-Илер. К истории Воронежского университета. — Труды Воронежского университета. Т. I. Воронеж, 1925, с. 367—368.

[5] ENSV RAKA, f. R-350, nim. 1, s.-ü. 365, l. 10.

[6] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 16, s.-ü. 365, l. 46.

[7] Воронежский государственный университет, 1968, с. 9.

[8] К. Эрингсон. Из истории эвакуации Тартуского университета (1915—1918 гг.) — Ученые записки ТГУ. Вып. 258. Тарту, 1970, с. 307—312.

ustavat ametnikku. Ülejäänud valjandati.[9] Juba aprilli lõpul nimetati Tartu ülikooli kuraatoriks Baltimaadelt pärinev Berliini ülikooli ajaloo-professor Theodor Schiemann, kes oli keiser Wilhelm II sõber ja nõuandja. Saksa ülikooli avamise eeltöödeks oli baltisaksa professoritest moodustatud komitee eesotsas professor K. Dehioga. Saksa võimudel tuli komplekteerida uus õppejõudude koosseis ning muretseda saksakeelset õppekirjandust, sest ülikooli raamatukogu fondid olid evakueeritud Venemaale. Saksa valitsus pidas saksameelse Tartu ülikooli avamist erakordselt tähtsaks poliitiliseks ülesandeks. Ettevalmistustööd pandi 8. armee staabile ja Tartu linnapealiku juurde moodustatud ülikoolivalitsusele. Uued õppeplaanid töötas välja kohaliku väejuhatuse juurde loodud erikomisjon.[10]

Rektoriks määras 8. armee juhataja prof. Karl Gottfried Dehio, prorektoriks õigusteaduse professori Alexander Graf zu Dohna Königsbergi ülikoolist. Dekaanideks said arstiteaduskonnas professor Werner Zoege von Manntteuffel, füüsika-matemaatikateaduskonnas Georg Rudolf Landesen, usuteaduskonnas Karl Gustav Girgensohn, õigusteaduskonnas Wilhelm Hedemann, ajaloo-keeleteaduskonnas Adalbert Wahl.

Kuna baltisakslastest ei piisanud, teistest rahvustest õppejõud olid aga lahkunud või keeldusid töötamast saksa ülikoolis, tegeles väejuhatus energiliselt nende värbamisega Saksamaa ülikoolidest. Toodi juurde üle 30 professori ja dotsendi Saksamaalt.

Suhteliselt arvukamalt õnnestus Saksa võimudel komplekteerida arstiteaduskond, kus 22 õppejõust olid 14 kohalikud, neist 11 endist ülikooli õppejõudu (K. G. Dehio, Herman Ernst Adolphi, W. M. F. Zoege von Manntteuffel, Aleksander Paldrock jt.), kellest kuus olid professorid. Ülejäänud pärinesid Saksamaa ülikoolidest (Julius August Grober Jenast, Walter Löhlein Giessenist, Hans Boit Königsbergist jne.).

Usuteaduskonnas asusid tööle põhiliselt endised Tartu ülikooli professorid (baltisakslased Aleksander von Bulmerincq, Konrad Karl Grass jne.). Mõned teoloogid kutsuti juurde Tallinnast ja Riiast.

Füüsika-matemaatikateaduskonnas jäi ülikooli endistest õppejõududest tööle neli sakslast (Georg Rudolf Landesen, Richard Friedrich Hollmann, Erich Karl Schoenberg ja Julius Thomas v. Kennel). Suurem osa toodi siia Saksamaalt (Ernst Neumann ja Alfred Wegener Marburgist, Robert Pohl Göttingenist, Hans Scupin ja Alfred Rühl Berliinist jne.).

Ajaloo-keeleteaduskonda jäi tööle ainult kaks endist Tartu ülikooli õppejõudu (Gotthilf Leonhard Masing ja Jekabs Lautenbahs). Ülejäänud tulid Saksamaa ülikoolidest (Eduard Eckardt Freiburgist, Alfred Bühl Berliinist, Alfred Brunslig Münsterist, Ludwig Heller Greifswaldist jne.).

Ka õigusteaduskond komplekteeriti peaaegu täielikult Saksamaalt tulnutest (Wilhelm Hedemann Jenast, Fritz Litten Königsbergist, Georg Buch Breslaust jne.).[11]

Tartu landesuniversiteedi õppejõudude koosseis kujunes Saksa võimude prestiižitaotluse tõttu kaunis kvalifitseerituks. 68 õppejõust oli professoreid ja doktoreid 60. Kuid õppejõudude koosseis oli meelsuselt konservatiivne, pärinedes baltisakslastest ja Saksamaalt poliitilise ustavuse põhimõttel valitud teadlastest, kes pidid ideoloogiliselt õigustama Sak-

[9] «Postimees», 5. VI 1918.

[10] S. Anton. Op. cit., lk. 67; ENSV RAKA, f. 404, nim. 2, s.-ü. 14, lk. 54.

[11] S. Anton. Op. cit., lk. 68—72; Vorlesungsverzeichnis der Universität Dorpat für des Herbstsemester 1918. Dorpat, 1918, S. 5—15.

sa okupatsiooni Baltimaades. Tulnute hulgas oli siiski mitmeid teadusemaailmas hiljem tunnustust leidnud teadlasi (A. Brüggemann, J. Grober, H. Jung, R. Pohl, A. Rühl jt.).

Kuna oli puudus õppeotstarbelisest saksakeelsest kirjandusest, samuti õppevahenditest, loodi komisjon eesotsas professor C. v. Krügeriga materiaalse abi ja kirjanduse kogumiseks. Abi ruttasidki andma mitmesugused baltisaksa asutused ja eraisikud. Tartu saksa linnavolikogu lubas ülikoolile eraldada 100 000 marka, Tallinna saksa linnavalitsus 25 000 marka. Preili Justine von Seidlitz kinkis ülikoolile ajalookirjanduse kogu, mis sisaldas 3755 köidet ja rohkesti kaarte.[12] Erialast kirjandust saatsid samuti mitmed Saksamaa ülikoolid, mille eest hoolitses spetsiaalne komisjon eesotsas Berliini ülikooli rektoriga.

Aktiivselt kulges ka üliõpilaste värbamine. Saksa võimudele poliitiliselt ebausaldatavate isikute vältimiseks nõuti iga üliõpilase kohta haridustöendi kõrval õiendit poliitilise meelsuse kohta, milliseid pidid andma kohalikud võimud.[13] Ülikoolis õppimine oli tasuline: nõuti immatrikulatsiooni-, semestri-, loengukuulamise ja muid makse.

Poliitilisest opositsioonist ajendatuna otsustas osa eesti ja läti rahvusest üliõpilasi saksakeelset ja -meelset ülikooli boikoteerida. Kuid boikott ei olnud täielik. Nii otsustas korporatsioon «Estica» oma liikmetel soovitada ülikooli astuda.[14] Septembri keskpaigaks oli immatrikuleerunud umbes 500 üliõpilast. Oktoobris kasvas nende arv ligi 1000-ni. Maksimaalselt tõusis see 1004 inimeseni, kellest 429 olid sakslased, 246 juudid, 165 eestlased, 133 lätlased, 13 poolakad, 11 venelased, 2 ungarlased, 2 rootslased, 1 taanlane ja 1 soomlane.[15] Seega suurenes oluliselt saksa rahvusest üliõpilaste arv, kuna järsult langes venelaste, samuti lätlaste ja eestlaste arv. Põhiline osa immatrikuleeritutest (562) astus arstiteaduskonda. Õppetööst (loengutest) võisid osa võtta ka umbes 200 vabakuulajat.

Algul lootsid okupatsioonivõimud avada ülikooli 1. septembril, kuid üliõpilaste ja õppejõudude nappuse tõttu lükati avamine 15. septembrile, mil kohaliku sõjaväevalitsuse ja armee esindajate osavõtul korraldati avaaktus. Kohal oli arvukalt külalisi Tartust ja väljastpoolt. Avakõne pidas kindral von Kathen, kes väejuhatuse nimel kuulutas saksa ülikooli Tartus avatuks. Tervituskõnedega esinesid Saksamaa kultuuriminister O. Schmidt, ülikooli kuraator T. Schiemann, rektor K. G. Dehio, rida baltisaksa tegelasi ja Saksamaa ülikoolide esindajaid, kes kõik avaldasid ülimat rahulolu saksa ülikooli tegevuse alustamise puhul. Tervituse saatis ka Saksa keiser Wilhelm II, kellele vastati truualamliku telegrammiga. Õhtul toimus pidulik bankett ja 16. septembril algasid loengud kõigis teaduskondades.[16] Kuid tagurluse mesinädalad Tartu ülikoolis osutusid väga lühikesteks. 1918. a. novembris varises Saksamaa ja tema okupatsioonirežiim Baltikumis kokku. Okupatsiooniväed hakkasid Eestist taanduma ja koos nendega kiirustasid Tartust lahkuma ka Saksamaalt pärit õppejõud. Ülikoolis jäi tegevus novembri lõpuks täielikult seisma.

13. novembril tühistas Nõukogude Venemaa Brest-Litovski rahulepingu, 25. novembril vabastas Punaarmee Pihkva. 27. novembril toimus viimane saksa õppejõudude koosolek Tartu ülikoolis. Okupatsioonivõimude esin-

[12] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 16, s.-ü. 16, l. 5, 70; «Postimees», 25. X 1918.
[13] «Postimees», 30. VIII 1918.
[14] J. Raid. Op. cit., lk. 106.
[15] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 16, s.-ü. 10.
[16] S. Anton. Op. cit., lk. 78—79.

dajad teatasid ametlikult, et saksa ülikool lõpetab oma tegevuse.[17]

Algas ülikooli varade üleandmine Saksa võimude toetusel Tallinnas 11. novembril tegevust alanud Eesti kodanliku Ajutise Valitsuse esindajatele.

23. novembril 1918 oli kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse ja Saksa riigi Baltimaade peavoliniku August Winnigi vahel sõlmitud kokkulepe, mille kohaselt Saksa okupatsioonivõimud pidid valitsemisfunktsioonid kodanliku valitsuse asutustele üle andma. Üle tuli anda ka Tartu ülikool. Ajutise Valitsuse poolt moodustati ülikooli ülevõtmise komisjon, mille tegevust juhtis haridusminister Peeter Põld, kes nimetati ühtlasi Tartu ülikooli kuraatoriks. 1. detsembril andis peatükk Helfritz Saksa 8. sõjaväekomando nimel ülikooli üle, mille kohta vormistati vastav kirjalik dokument.[18] 4. detsembril loovutas rektor K. Dehio kuraatorile asjaajamise ja pitsatid.

Tartu ülikooli ülevõtmise komisjon (E. Laagus, J. Ostrat, J. Jõgever, V. Ernits, J. Varik, H. Reichenbachiikoja, A. Schulzenberg, R. Elken, M. Kura-Olesk, R. Bernakoff, J. Prisko, H. Jaakson jt.)[19] oli suhteliselt demokraatlikult meelestatud. Kõige progressiivsemate vaadetega oli matemaatik Jaan SARV (1877—1954). Tartu ülikoolis oli ta õppinud aastail 1899—1905 ja aktiivselt osalenud 1905. a. revolutsioonis, mille tõttu pidi ajutiselt Eestist emigreerima. 1907. a. lõpetas ta siiski ülikooli ja töötas seejärel Tartus eesti tütarlastekoolis õpetajana, tegeles eestikeelsete keskkooliõpikute ja populaarteaduslike tööde publitseerimisega. Ta oli veendunud ateist ja pooldas sotsialismi ideid.[20] Detsembri esimestel nädalatel võttis komisjon üle ülikooli asutused (kabinetid, laboratooriumid, kliinikud jne.) ja nende varad.

ÜLIKOOLI TAASTAMISKATSED EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUNI PÄEVIL. Kodanlik Ajutine Valitsus ei suutnud siiski astuda reaalseid samme ülikooli taasavamiseks. 28. novembril alustasid Punaarmee üksused, eeskätt eesti kommunistlikud kütipolgud otsustavat rünnakut Narvale. Saksa väed ja eesti valgekaartlased pidid põgenema. 29. novembril kuulutati Narvas välja eesti töörahva iseseisev riik — Eesti Töörahva Kommuun. 20. detsembril hakkasid Punaarmee üksused lõunast lähenema Tartule. Garnisonis puhkesid valgesõdurite rahutused ja kodanlikud võimud põgenesid linnast. Tartu töölised võtsid võimu linnas enda kätte. Ülikooli kuraator P. Põld põgenes samuti Tartust, jättes J. Sarvele oma volitused ülikooli valitsemiseks.

Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu esimees Jaan Anvelt ning Hariduse ja Kultuurivalitsuse juhataja Artur Vallner olid hästi kursis vahepeal Nõukogude Venemaal toimunud sotsialistlike ümberkorraldustega kõrgema hariduse alal. Vallner püüdis neid realiseerida ka Tartu ülikoolis.

Kõrgema hariduse sotsialistliku ümberkorraldamise seisukohast oli eriti oluline Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu dekreet 2. augustist 1918, millega kõrgkoolide uksed avati kõigile soovijatele alates 16. eluaastast, kusjuures ei nõutud tõendit keskkooli lõpetamise kohta. Seega likvideeriti juriidiliselt ebavõrdsus ülikooli astumisel. Kuid väga paljudel tööliste ja talupoegade lastel

[17] «Dorpater Zeitung», 29. XI 1918.
[18] ENSV RAKA, f. 404, nim. 2, s.-ü. 15, l. 96; Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 4—5.
[19] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 6.
[20] E. Tamme. Jaan Sarv Tartu ülikooli juhatajana Eesti Töörahva Kommuuni perioodil. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I,

puudusid kõrgkoolis õppimiseks vajalikud eelteadmised. Nende omandamiseks hakati looma ülikoolide juures ettevalmistuskursusi, nn. töölisfakulteete.[21]

1. oktoobril 1918 kaotati rahvahariduse rahvakomissariaadi määrusega ka senine õppejõudude teaduslike kraadide ja kutsete süsteem ning jäeti ainult kaks õppejõu nimetust — professor ja õpetaja. Nii sai edutada professorikohtadele hulgaliselt nooremaid demokraatliku meelsusega õppejõude.[22]

Vabastatud Tartus organiseerusid ülikooli töötajad. 23. detsembril moodustati teenistujate komitee ülikooli tegevuse korraldamiseks. Koos komiteega lahendas J. Sarv ülikooli ja allasutuste majandusprobleeme, tegeles okupatsioonivõimude poolt valandatud töötajate tagasivõtmisega. Loodeti, et ülikool võib juba kolmenelja kuu pärast uuesti tööd alustada.[23]

J. Sarv oli veendunud eestikeelse ülikooli vajalikkuses. Ülikooli kunstimuuseumi juhataja F. v. Strycki artikli puhul kohalikus saksa ajalehes,[24] kes soovitas luua Tartusse rahvusvaheline ülikool saksaste, eestlaste, lätlaste ja venelaste jaoks, avaldas J. Sarv oma päevikus veendumust, et Tartu ülikoolist kujuneb edaspidi rahvuslik ülikool, mille juurde kuulub ka loomaarsti instituut ja luuakse polütehnikum. Lätlastel tuleks Sarve arvates luua oma ülikool Riia Polütehnilise Instituudi baasil. Ta arvas, et Tartu ülikoolis peaks lubama õppetöös kasutada kõiki kohalikke keeli (eesti, vene, saksa), mis võimaldaks kvalifitseeritud õppejõude kutsuda ka Vene- ja Saksamaalt.[25]

31. detsembril jõudis Tartu ETK Nõukogu Hariduse ja Kultuurivalitsuse juhataja Artur Vallner. Tal oli jutuajamine J. Sarvega, millest viimane meenutab oma päevikus: «Eila jõudis A. Vallner Tapa kaudu siia. Ta pani mulle ette ülikooli juhatamist päriselt oma pääle võtta . . . Ülikooli tuleviku kohta tähendas ta, et venestamise oht sellega möödas on, et Eestimaa iseseisvaks riigiks on tunnistatud, kus praegu Vene väed vaid liitlastena viibivad. Ma võtsin tänaseni järelemõtlemise aega ja pidasin tema soovil ka J. V. Veski, V. Ernitsa ja J. Aavikuga läbirääkima, kas nad nõus oleks lektoriteks hakkama. Et meie sihid ülikooli tuleviku suhtes peensusteni kokku lähevad, siis avaldasin täna oma nõusolekut . . .»[26]

A. Vallner määraski J. Sarve Tartu ülikooli juhatajaks (rektoriks), millest teade ilmus kohalikus bolševistlikus ajalehes 4. jaanuaril.[27]

Koos ülikooli töötajatest moodustatud töölisnõukoguga hakkas J. Sarv energiliselt tegema ettevalmistusi ülikooli avamiseks, muretsedes Tartu Nõukogu Täitevkomiteelt selleks ka rahalist krediiti. J. Sarv koostas ülikooli uue eelarve ja põhikirja («Üleüldised määrused») projekti, mille esimene paragrahv kõlas nii: «Eesti Töörahva Kommuuna Tartu ülikoolil on ülesandeks 1) Eestis teaduslikku tööd võimaldada, 2) töörahvale tarvilikke eriasjatundjaid ette valmistada ja 3) töörahvale kõrgemat haridust anda.»[28]

32 paragrahvist koosneva projekti kohaselt pidi tulevases ülikoolis olema viis teaduskonda (matemaatika-füüsika, astronoomia-geoloogia, bioloogia, sotsioloogia ja filoloogia) ja rida uurimisinstituute (põllutöö, meditsiini, pedagoogika jt.). Kõik teaduskonnad ja instituudid pidid regulaarselt korraldama rahvaloenguid. Õppe-teaduslikus töös ja asjaajamises nähti ette kõigi kolme kohaliku keele (eesti, vene, saksa) võrdsus, neid tuli kasutada otstarbekusest sõltuvalt. Rahva- või populaarteaduslikke loenguid tuli korraldada eesti keeles ja igas kateedris pidi vähemalt üks õppejõud suutma eriainete loenguid pidada rahuldavas eesti keeles. Ülikool pidi olema autonoomne asutus, mille juhtivaks organiks on teaduskondade ja instituutide professorite ja lektorite kogu», s. o. ülikooli nõukogu. Projektis oli üsna täpselt piiritletud ülikooli nõukogu, rektori, teaduskondade ja instituutide nõukogude, dekaanide ja õppejõudude kohustused. Et eestlastel kergendada õppejõuks saamist, lubati lektoriks võtta ka ilma vastava diplomi ja kraadita. Järjekindlalt teaduslikku tööd tegeva lektori võis edutada professoriks. Üliõpilasteks võisid põhimõtteliselt saada kõik Eesti kodanikud, kuna ei kavatsetud nõuda haridusttõendava dokumendi esitamist.[29]

Nagu nähtub eeltoodust, oli projekt koostatud eesti töörahva huvidest lähtuvalt ja vastas osalt Nõukogude Venemaal kõrgkooli reorganiseerimisel rakendatud põhimõtetele. Usuteaduskond jäeti ülikooli koosseisust välja. Kõigi suund võeti rahvusülikoolile, oli kõigi kolme kohapeal kasutatava keele tunnustamise põhimõtte oluline praktiline tähtsus — ülikooli võis kiiresti komplekteerida kvalifitseeritud õppejõududega.

Kuid Tartu langemise tõttu valgete käte 14. jaanuaril 1919 ei suudetud neid suure põhimõttelise tähtsusega kavatsusi realiseerida. Ülikooli taasavamine lükkus jälle edasi. Jätkates aga hariduspoliitikas järjekindlat joont, rajas ETK Kultuuri- ja Haridusvalitsus juunis 1919 Eesti Töörahva Ülikooli (hilisem Eesti Pedagoogiline Instituut) Petrogradis.[30] Selle organiseerijaks sai A. Vallner. See oli esimene kõrgkool, kus õppetöö toimus algusest peale eesti keeles. Siin valmistati ette põhiline õpetajate kaader Nõukogude Venemaal töötavatele eesti koolidele.

ÜLIKOOLI UUESTIAVAMISE EELTÖÖDE KOMISJONI TEGEVUS. Eestis jäi seevastu kehtima kodanlaste võim, rahvahariduse ja kõrgema kooli areng võttis teise suuna. Tartu vallutamisele järgnenud valge terror tekitas J. Sarves suurt pahameelt. Ta andis 28. jaanuaril ülikooli juhatamise Tartu tagasijõudnud P. Põllule üle ja palus end saata välismaale tundma õppima välisriikide kõrghariduse süsteemi ja end erialal täiendama. Märtsis J. Sarv siirduski välisreisile, külastades Helsingit, Kopenhaagenit ja Londoni. Kopenhaageni ülikooli struktuuri selle polütehnikumi ja põllutöö instituudiga pidas ta Eestile eriti sobivaks. Tagasi Eestisse jõudis ta 1919. a. augustis.[31]

Ülikooli ülevõtmise komisjon alustas uuesti tööd jaanuari lõpul. Võeti üle ka Tartu veterinaariainstituut, mis liideti ülikooliga. 1919. a. märtsis loodi ülikooli uuestiavamise eeltööde komisjon, mille esimeheks sai kuraator P. Põld, liikmeteks A. Schulzenberg, R. Bernakoff (arstiteadlased), J. Lill, H. Metsapa (farmatseudid), J. Varik (teoloog), J. Ostrat (jurist), J. Jõgever, V. Grünthal (filoloogid), A. Sildnik (ajaloolane), J. Lang, K. Treffner (füüsika-matemaatika), H. Reichenbach (Riikoja) ja A. Lukksepp (loodusteadlased). Komisjoni kuulusid ka Tartu linnanõunik E. Juhanson, ülikooli majandusnõunik K. Laagus

[21] Московский университет за 50 лет Советской власти. Москва, 1967, с. 36—38.
[22] Sealsamas, lk. 39.
[23] RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 30—38.
[24] «Dorpater Zeitung», 21. XII 1918.
[25] E. Tamme. Op. cit., lk. 187—189.
[26] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2 s.-ü., 1055, l. 33—34.
[27] «Edasi», 4. I 1919.
[28] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 34.

[29] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 34—37; E. Tamme. Op. cit., lk. 190—193.
[30] Eesti Töörahva Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1958, lk. 117.
[31] ENSV RAKA, f. 1055, nim. 2, s.-ü. 1055, l. 1—18.

ja kolm üliõpilaste esindajat (V. Krull, K. Tüür, H. Visnapuu).[32] Koosseis oli seega küllaltki demokraatlik. Komisjoni esimene koosolek toimus 16. mail. Määrati kindlaks ülikooli tegevuse põhisuunad, mis üldjoontes langesid kokku J. Sarve poolt formuleeritud põhimõtetega: 1) teaduste arendamine, 2) noorsoo teaduslik kasvatus, 3) kõrgema haridusega tegelaste ettevalmistamine ühiskonna teenimiseks.[33] Töörahva huvidest nüüd enam ei räägitud.

Komisjoni 26. mai koosolekul arutati õppejõudude saamist. Jõuti seisukohale, et eestlaste hulgast on esialgu võimatu piisavalt teadusliku ettevalmistusega õppejõude leida, mille tõttu tuleks lisaks kutsuda vajalikke spetsialiste Saksamaalt, Venemaalt ja Soomest. Eriti soovitavaks peeti soomlasi, kes võiksid kergesti omandada eesti keele. Ülikooli õppe- ja asjaajamise keeleks tunnistati eesti keel, kuid esialgu lubati kasutada ka teisi keeli.[34] Seega oli õppejõudude ja keele küsimus põhimõtteliselt lahendatud.

Komisjoni järgmisel koosolekul 16. juunil peeti vajalikuks ülikooli senist struktuuri laiendada, asutades põllumajandusteaduskonna ühes veterinaaria osakonnaga. Vaidlusobjektiks osutus usuteaduskond, mille säilitamist osa komisjoni liikmetest ei pidanud võimalikuks. Usuteaduskonna saatus jäigi komisjonis otsustamata.[35]

Ülikooli struktuuri ja sellega seoses usuteaduskonna üle puhkes terav vaidlus 8. juulil komisjoni koosolekul, millest võttis osa ka kodanliku valitsuse sotsiaaldemokraadist haridusminister J. Kartau. Arutati, kas jääda traditsioonilise struktuuri juurde, või võtta aluseks uus, J. Sarve poolt esitatud struktuur (matemaatika-füüsika-, astronoomia-geoloogia-, bioloogia-, sotsioloogia- ja filoloogiateaduskond, pluss põllumajanduslikud jt. instituudid) J. Kartau poolt das viimast kava, P. Põld teoloogina soovitas aga jääda vana struktuuri juurde, säilitades usuteaduskonna.[36]

Vaidlus usuteaduskonna üle kandus parempoolsete parteide algatusel üle Eesti Asutavasse Kogusse ja kodanlikku valitsusse. Parempoolsete jõudude survel loobus haridusminister J. Kartau käredast teoloogiavastasest hoiakust, asudes seisukohale, et usuteadlaste ettevalmistamist tuleks ülikoolis lubada, kuid selleks piisavat osakonna avamisest ajalooofilosoofiateaduskonnas.[37]

ÜLIKOOLI TAASAVAMINE. Uuestiavamise komisjoni neljandal koosolekul 17. juunil peeti vajalikuks panna ametisse teaduskondade ajutised dekaanid, kes koos kuraatoriga moodustaksid ülikooli ajutise nõukogu. Komisjoni otsusel valiti dekaanideks magistrand Nikolai Maim (õigusteaduskond), lektor Jaan Jõgever (ajaloo-filosoofiateaduskond), õpetaja Jaan Sarv, keda tema naasmiseni välismaalt asendas stipendiaat Johannes Piiper (matemaatika-loodusteaduskond) ning dr. Juhan Luiga (arstiteaduskond). Kuna viimane dekaaniametist keeldus, asendati ta kuraatori ettepanekul dr. A. Schulzenbergiga. Lisandusid veel professor Karl Happich veterinaariainstituudi juhatajana ja põllumajandusteaduskonna dekaan agronoom P. Kõpp. Haridusminister kinnitas need isikud ametisse 14. juulil 1919. Seega oli ülikool saanud ametliku juhtiva organi, mis tegutses ka ülikooli valitsusena. Tema tööd juhtis kuraator P. Põld.[38] Ajutise nõukogu ülesandeks oli töötada välja ülikooli ajutine korraldus, koostada eelarve, valida õppejõud ning luua tingimused õppetöö alustamiseks 1919. a. sügisel.

Augustis-septembris valiski ajutine nõukogu ametisse 46 professorit, dotsenti ja lektorit. Professorite hulgas domineerisid baltisakslased ja välismaalased. Eestlasi valiti kraadide puuduse tõttu peamiselt professori kohusetäitjaks (J. Jõgever, D. Bootsmann, J. Sarv, J. Mark jt.) ning dotsentideks (H. Jaakson, E. Ramul, P. Kõpp jt.) ja lektoriteks. Õppejõudude esialgse koosseisu komplekteerimisega loodi eeldused õppetöö alustamiseks.

Üliõpilaste ametlik vastuvõtt algas 20. septembril, algul ainult ajalooofilosoofia-, matemaatika-loodus-, põllumajandus- ja loomaarstiteaduskonda ning arstiteaduskonna esimestele kursustele. Vastuvõtt õigusteaduskonda ja arstiteaduskonna erikursustele lükati õppejõudude puudusel edasi. Usuteaduskonna saatus oli veel lahtine. 4. oktoobril immatrikuleeriti aulas pidulikult 69 üliõpilast. Novembri lõpuks, mil vastuvõtt lõpetati, immatrikuleeriti 351 üliõpilast — 197 meest ja 154 naist. Vabakuulajaid oli lisaks 70. Esimesed loengud algasid 6. oktoobril. Esimesel semestril peeti kõige rohkem loenguid vene keeles (53,2%), kuna seda oskas enamik üliõpilastest ja õppejõududest, 41,4% eesti ja 5,4% saksa keeles. Viimase oskus oli vähesem ja Saksamaalt oli saadud ka õppejõude vähe.[39]

Ülikooli avamine toimus piduliku aktusega 1. detsembril 1919. Aktus algas aulas kell 12, «Vanemuise» sümfoniaorkestri avamänguga, mille järel kanti ette G. Suitsu luuletus «Ärgu». Tervituskõne pidas tollesse peaminister J. Tõnisson, kes valitsuse nimel kuulutas ülikooli avatuks. Peokõne pidas kuraator P. Põld, kes andis pikema ülevaate taasorganiseerimise käigust, ülikooli tähtsusest eesti kultuuri arendamisel.

Tervitajate hulgas oli uus haridusminister K. Treffner, mitmed Asutava Kogu saadikud, kodanliku armee esindajad. Välismaa ülikoolide esindajatest olid kohal ainult Helsingi ülikooli professor K. Krohn ja alles organiseeritava Läti ülikooli professor K. Balodis. Tervituskõnesid ja õnnesoove oli arvukalt, mille tõttu aktus lõppes alles kell pool viis pärastlõunal. Rohkesti tuli telegramme ja kirjalikke õnnesoove. Õhtul toimus pidusöök 300 inimesele «Vanemuises». 1. detsember jäigi kodanliku ülikooli aastapäevaks, mida traditsiooniliselt tähistati pidulike aktustega.[40]

Ülikooli edasise arengu seisukohalt oli äärmiselt suure tähtsusega rahulepingu sõlmimine Nõukogude Venemaa ja kodanliku Eesti vahel. Nõukogude Venemaa tunnustas juriidiliselt kodanliku Eesti iseseisvust ja suveräänsust, alles mõni aeg hiljem tegid seda ka Lääneriigid. Rahu võimaldas paljudel demobiliseeritud noormeestel ülikooli astuda. Kõige olulisem oli ülikooli seisukohast, et rahulepingu alusel Nõukogude riik kohustus reevakueerima Tartu ülikooli varad, mis sõja ajal olid viidud mitmele poole Sise-Venemaale. Eriti tähtis oli ülikooli teadusliku raamatukogu fondide tagastamine. Nüüd said ka mitmed nimekad eesti teadlased tulla Nõukogudemaalt Tartu ülikooli teenistusse.

---

[32] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 10.

[33] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 1, l. 1.

[34] Sealsamas, l. 2; Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929, lk. 11—13.

[35] ENSV RAKA, s. 2100, nim. 7, s.-ü. 1, l. 3.

[36] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 1, l. 5.

[37] ENSV RAKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 4, l. 158—161.

[38] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 16—18.

[39] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 24—26.

[40] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 33—37.

2. ÜLIKOOLI JUHTIMINE JA STRUKTUUR

TARTU ÜLIKOOLI SEADUSE EELNÕU VÄLJATÖÖTAMINE. Eelnõu väljatöötamise protsessis ilmnes seisukohtade lahkuminek. Eesti töörahvas ja demokraatlik intelligents, kelle mentaliteedi kujunemisele olid avaldanud mõju revolutsioonilised ideed, taotles kõrghariduse vabastamist usu mõjust, kõrgkoolide kuulumist ühtluskooli süsteemi, nende demokraatlikku korraldust ja rahvale kättesaadavust. Eesti kodanluse parempoolsed ringkonnad seisid hariduselu demokratiseerimise nõuetele vastu.

Ülikooli ajutise nõukogu üheks tähtsamaks ülesandeks sai ülikooliseaduse (põhikirja) väljatöötamine. Selleks määras nõukogu komisjoni, kuhu kuulusid P. Põld, N. Maim ja K. Laagus. Põhikirja esialgse kava koostas õigusteadlane N. Maim, kasutades eeskujudena tsaariaegse ülikooli ja paljude välismaa ülikoolide põhikirju. Kava arutati paljudel koosolekutel ja jõuti 1919. a. lõpuks esitamisvalmis redaktsioonini.

Ajutise nõukogu poolt väljatöötatud Tartu ülikooli ajutine korraldus ehk põhikiri[41] nägi ette seitse teaduskonda. Lisaks viiele traditsioonilisele teaduskonnale — usu-, õigus-, filosoofia- (endine ajaloo-keele-), arsti- ja matemaatika-loodusteaduskond, avati põllumajandus- ja loomaarsiteaduskond (viimane oli veterinaariainstituudi järeltulija).

Toetudes riigi haridusnõukogu arvamusele, tegi haridusminister 13. septembril 1919 ülikooli valitsusele ettepaneku avada usuteadlaste ettevalmistamiseks ainult osakond ajaloo-filosoofiateaduskonna juures, kusjuures osakond annaks ainult üldist teoloogilist haridust, kuna vaimulike praktiline ettevalmistamine sünniks väljaspool ülikooli (jääks kiriku enese korraldada).[42] Et haridusnõukogu koosseisu kuulusid kõik haridusministeeriumi juhtivad töötajad, koolivalitsuste esindajad, koolinõunikud ja õpetajate organisatsioonide esindajad, suutis see organ esitada demokraatlikult meelestatud intelligentsi vaateid ja haridusministeeriumile mõju avaldada.

Ülikooli ajutine nõukogu ja valitsus kiitsid aga 2. oktoobril 1919 peetud koosolekul heaks J. Kõpu poolt koostatud kava usuteaduskonna korraldamiseks, ainult J. Sarv jäi erapooletuks.[43] Nad esitasid selle kava kinnitamiseks haridusministrile, lisades juurde, et nõukogu pooldab endiselt usuteaduskonna, mitte osakonna loomist.[44] Kuigi ülikoolis leidus teadlasi-materialiste nagu J. Sarv ja ajaloolane P. Treiberg (Tarvel), ei suutnud nad oma seisukohta läbi viia, tooniandvaks kujunesid ülikooli juhtimisel usuteadlased (P. Põld, J. Kõpp) ja J. Tõnissoni rahvaerakonnaga seotud õppejõud.

Ülikooli ülesandena fikseeriti põhikirjas üldise ja eriti Eesti elu käsitleva teaduse arendamine, kõrgema teadusliku hariduse andmine, teaduse rahva keskele viimine (s. t. populariseerimine) ja riigile spetsialistide ettevalmistamine.

Ajutise korralduse järgi oli ülikool autonoomne asutus, kuid allus kuraatori kaudu haridusministeeriumi kontrollile. Kuraator määrati ametisse haridusministri ettepanekul. Ta pidi hoolitsema selle eest, et ülikooli õppetöö ja majanduselu korraldataks riigi huvide kohaselt.[45] Ülikooli üldiste juhtimine kuulus seaduseelnõu järgi rektorist, prorektorist ja dekaanidest koosnevale ülikooli valitsusele. Rektor ja prorektor tuli valida ülikooli valimiskogul professorite hulgast ja ametisse kinnitada haridusministril.

Ei peetud soovitavaks anda ülikooli nõukogus hääleõigus ainult professoritele nagu tsaariaegses ülikoolis, sest eestlased olid esialgu professorite hulgas vähemuses. Peale ülikooli valitsuse liikmete pidid nõukogusse kuuluma teaduskondade esindajad, keda teaduskonnanõukogud valisid oma hääleõiguslike liikmete hulgast iga täie või algava viie liikme kohta ühe. Valida ei võinud ainult dekaani. Ülikooli nõukogu ülesandeks oli 1) otsustada ülikooli kinnisvarade muretsemise ja võõrandamise, eriti uute ehituste üle, 2) vastu võtta ülikooli eelarve, 3) lahendada teaduskondadesse puutuvaid küsimusi, 4) vastu võtta ja kinnitada üldisi juhtnööre ja korraldusi ülikooli valitsemise ja õppetegevuse kohta.

Teaduskondade teaduslikku tööd ja õppetegevust juhtisid teaduskonnanõukogud, kus nüüd professorite kõrval andi hääleõigus ka dotsentidele. Koosolekuist võisid hääleõigusega osa võtta ka teised õppejõud, kui arutati nende õppeainesse puutuvaid küsimusi. Teaduskonnakogu kutsus kokku ja juhatas dekaan, tema äraolekul prodekaan. Dekaani, prodekaani ja sekretäri valis teaduskonna valimiskogu, esimesed kaks professorite hulgast. Valimiskogust võtsid osa kõik teaduskonna määraliste õppejõudude hulka kuuluvad isikud.

Ülikooli majanduskomisjon pidi vastama läbi eelarved ja aruanded. Rektori juhatusel tegutsev komisjon koosnes kahest nõukogu poolt valitud professorist, majandusnõunikust ja asjatundjatest. Ülikooli majanduse tegelik juhtimine oli majandusnõuniku käes. Tema ülesanne oli eelarved kokku seada.

Ülikooli õppe- ja asjaajamiskeeleks pidi olema eesti keel, kuid haridusminister võis anda loa üksikute ainete õpetamiseks ka võõrkeeles.

Ajutine põhikiri sisaldas üldisi sätteid ka üliõpilaste kohta, kuid puudus üliõpilaskonna korraldus, mis tuli alles välja töötada. Ülikooli võis vastu võtta mõlemast soost isikuid, kes vähemalt 17 aastat vanad ja keskkooli lõpetanud. Ülikooli astumisel tuli maksta immatrikulatsioonimaksu, õppimise ajal õppemaksu ning praktiliste tööde maksu. Ülikooli valitsusel oli õigus puudustkannatavaid üliõpilasi kas osaliselt või täielikult õppemaksust vabastada, kuid selleks ei tohtinud kulutada üle 20% õppemaksu kogusummast.

Ülikooli põhikirja ehk -seaduse projekt anti 17. jaanuaril 1920 haridusministrile, et see esitataks valitsuse kaudu Asutavale Kogule. Haridusminister K. Treffner andis seaduseelnõule käigu, ühtlasi lubades suuliselt kuraatorile, et ülikool võib seda eelnõu kuni seaduse lõpliku vastuvõtmiseni Asutava Kogu poolt tarvitada oma tegevuse juhtnöörina.[46]

Tegelikult rakendati ajutise põhikirja sätteid kuni seaduse lõpliku vastuvõtmiseni ainult osaliselt. Ülikooli juhtivate organite valimist vastavalt 1920. a. projektile ei toimunud. Esimene rektor, sisehaiguste professor Heinrich Koppel ja esimene prorektor, usuteaduskonna dekaan Juhan Kõpp määrati kuraatori ettepanekul veebruaris 1920 a. ametisse kodanliku valitsuse poolt. Nende valimist ei toimunud kuni 1925. a. lõpuni. Puudus ülikooli valitsus ja valimiskogu. Ülikooli asjade tegelik juhtimine oli ajutise nõukogu käes, mille juhatajaks oli rektor. Sisuliselt kuu-

---

[41] ENSV ORKA, f. 15, nim. 2, s.-ü. 590, l. 1—18.

[42] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 4, l. 290.

[43] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 1, l. 30—32.

[44] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 4, l. 383.

[45] ENSV ORKA, f. 15, nim. 2, s.-ü. 590, l. 2.

[46] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 31.

lus võim ajutise korralduse järgi kuraatorile.

Autonoomia põhimõte leidis rakendamist peamiselt teaduskondade siseelus, õppetöö korraldamises ja õppejõudude valimisel.

ÜLIKOOLISEADUSE ARUTAMINE. Asutava Kogu hariduskomisjon, mille liikmete hulka kuulus rida progressiivseid haritlasi (J. Semper, V. Ernits, E. Asson, J. Uustalu jt.), arutas ülikooli põhikirja eelnõu 1920. a. kevadel. Kolmandal lugemisel kustutati ülikooli teaduskondade hulgast üsuteaduskond.[47] Selle otsuse poolt hääletasid hariduskomisjonis pahempoolsete rühmade esindajad tööerakonnast esseerideni. Muid sisulisi muudatusi hariduskomisjon eelnõus ei teinud.

Septembris 1920 esitas hariduskomisjon eelnõu Asutava Kogu päevakorda võtmiseks,[48] kuid viimase suure töökoormuse tõttu jäi see arutamiseks I Riigikogule, mis jaanuaris 1921 kokku astus.

Ent ülikooliseaduse eelnõu ei jõudnud arutusele ka I Riigikogus, vaid võeti seaft valitsuse poolt tagasi. 1921. a. algul tahtis tolleaegne haridusminister H. Bauer (kristlikust rahvaerakonnast) lasta oma abil F. Saueril tagasivõetud põhikirjaeelnõu kiires korras läbi vaadata ja usutegelastele soovitavas suunas redigeerida, et teda siis uuesti Riigikogule esitada. Ülikooli juhtivais ringkonnis aga ei pooldatud kiirustamist. Arvati, et põhikirja on tarvis mitmes suhtes täiendada (õppekohtade nimestik jm.). Ka loodeti, et ootamine võib tulla kasuks juba töötava usuteaduskonna alleshoidmisele.[49]

20. märtsil 1922 saatis ülikooli valitsus haridusministeeriumile uuesti läbivaadatud ja täiendatud põhikirja, kuhu oli jälle paigutatud ka usuteaduskond.[50]

1923. a. varakevadel võttis haridusministeerium ülikooli põhikirja käsile. Et parajasti rahvahääletus reaktsionääride kihutustöö tulemusena oli andnud usuõpetuse kohta alg- ja keskkoolis jaatava otsuse, siis osutus moment usuteaduskonna säilitamiseks soodsaks.

Ülikooliseaduse eelnõu esialgne variant nägi ette ülikoolile teatava piiratud autonoomia. Ülikooli juhtivate ringkondade suhtumine autonoomiasse oli komplitseeritud. Põhimõtteliselt seda pooldati, ent suure osa õppejõududest moodustasid teistest rahvustest teadlased (1920. a. II semestril olid 40 professorist ainult 12 eestlased, teaduskondade hääleõiguslikest liikmeist oli eestlasi 53,5%), ülikooliseaduse vastuvõtmise ja autonoomia rakendamise tagajärjel oleks ülikooli valitsemine võinud sattuda mitte-eesti õppejõudude kätte, kelle hulgas tähtsat osa etendasid baltisaksa ja vene emigrantlikud teadlased, kes autonoomiat väga pooldasid. Nii peitus ka selles üks ülikooliseadusega venitamise põhjus — taheti autonoomia teostamist edasi lükata ja riigivõimule rektori, dekaanide ja professorite ametisseseadmisel suuremaid õigusi jätta.

Kui ühest küljest pooldasid ülikooli autonoomiat parempoolselt meelestatud õppejõud, siis teisest küljest nõudsid seda pahempoolselt meelestatud õppejõud. 1923. a. alguseks oli ministriabi F. Sauer valmistanud omalt poolt uue kava, kus ülikooli autonoomiat ei mainitudki. Haridusminister A. Veiderman (tööerakondlane) töötas välja oma redaktsiooni, mis kindlustas samuti haridusministeeriumi võimu rektori ja õppejõu-

[47] ENSV ORKA, f. 15, nim. 2, s.-ü. 590, l. 18.

[48] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 60, l. 1.

[49] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 78—79.

[50] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 159, l. 5.

dude ametisse seadmisel. Oma eelnõu arutas minister läbi ülikooli ajutise nõukoguga.[51]

Õppejõudude protestid sundisid haridusministeeriumi põhikirjaeelnõu enne Riigikogule esitamist veel kord ülikoolile saatma, et teaduskondade ja õppejõudude arvamusi teada saada. Teaduskondade parandusettepanekutest soovitas ülikooli ajutine nõukogu mõned haridusministrile. Mõistlikuks soovitati nimetada ülikooli autonoomseks asutuseks ja piirata eriteaduste õpetamise õigust igal õppejõul viie aastaga (seda nõudsid paljud õppejõud ja assistendid). Teised ettepanekud võttis valitsus vastu.[52]

Nõukogu jättis aga edasi andmata mõlema teaduskonna (matemaatika-loodusteaduskond, arstiteaduskond) õppejõudude nõudmise, et nõukogu liikmed peaksid suutma eesti keeles asju ajada. Arvati, et see «sünnitaks liiga suuri raskusi teaduskondadele, kus eesti keele oskajaid vähe, eriti õigusteaduskonnale».[53] Ka jäeti arvestamata assistentide ja üliõpilaste tahtlused lasta nende asemikke rektori valimistest osa võtta.[54]

Haridusministeerium esitas ülikooliseaduse eelnõu valitsusele 9. oktoobril 1923. Riigikogusse läks eelnõu 19. detsembril 1923 ja tuli aprillis 1924 hariduskomisjonis arutusele. Täiendused, mis hariduskomisjonis algatati, ei olnud põhimõttelise tähtsusega.

Ülikooliseaduse eelnõu jõudis II Riigikogus arutamisele siiski alles oktoobris 1924. I lugemisel võeti ülikooliseadus Riigikogus hääletenamusega vastu. II lugemisel kritiseeris opositsioonis olevate sotsiaaldemokraatide esindaja J. Jans ülikooli õppeprogrammi, lähtudes õppekohtade nimekirjast. Ta väitis, et õppejõudude teaduskonnas puuduvat mõned kõigi oluliselt puudutavad ained, eriline kritiliselt kahe koha andmisse Eesti ja Põhjamaade ajaloo jaoks ning taunis Venemaa ignoreerimist. Jans tegi ettepaneku anda ülikooliseadus erikomisjoni, kes õppekohtade nimekirja veel kord läbi kaaluks.[55]

Häälteenamusega otsustatigi anda see erikomisjoni.[56] J. Jans esitas erikomisjonile oma ettepanekud, milles ta muuseas nõudis usuteaduskonna likvideerimist.[57] Komisjon pidas 1924. a. novembris-detsembris ja 1925. a. jaanuaris ligi paarkümmend koosolekut, mis arenesid ägedaiks sõnalahinguiks usuteaduskonna jt. küsimuste üle. Eelnõu kaitsesid tolleaegne haridusminister teoloog H. B. Rahamägi, ülikooli kuraator P. Põld jt. Usuteaduskonna likvideerimise ja neljale õppekohale redutseerimise ettepanekud said ainult kaks häält poolt. Üldiselt kujunesid 10-liikmelise erikomisjoni otsused ülikooli senise korralduse kasuks.[58]

ÜLIKOOLISEADUSE JÕUSTUMINE. Riigikogu võttis Tartu ülikooli seaduse[59] vastu 29. mail 1925, seaduse väljatöötamine ja võitlus selle ümber oli kestnud viis ja pool aastat. Seaduse järgi oli ülikool autonoomse asutusena «iseseisev oma teaduse ja õppetöö korraldamises, kui ka oma majanduslik-administratiivses tegevuses», kuid allus riikliku asutusena otse haridusministeeriumile ning haridusministril oli õigus igal ajal ülikoolilt seletust nõuda

[51] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 81.

[52] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 83.

[53] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 216, l. 6.

[54] Sealsamas, l. 7.

[55] II Riigikogu protokollid, 1924, 6. istungjärk, v. 961.

[56] II Riigikogu protokollid, 1924, 6. istungjärk, v. 1018.

[57] «Postimees», 7. XI 1924.

[58] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 85.

[59] «Riigi Teataja» 1925, nr. 122/123, lk. 841—854.

ning tema administratiivset ja majanduslikku tegevust kontrollida. Ülikooli üldine valitsemine kuulus ülikooli valitsusele (rektor, prorektor, dekaanid ning nende abid). Tema pidi otsustama ülikooli administratiivsed, majanduslikud ning distsiplinaarsed asjad ja hoolitsema teadusliku ja õppetöö võimaluste eest. Rektori ja prorektori valis õppejõududest koosnev valimiskogu, kuid ametisse kinnitamine olenes haridusministrist ja valitsusest. Samuti tuli haridusministril ametisse kinnitada teaduskonnakogude poolt valitud dekaanid, professorid ja dotsendid. Võõrkeeltes õpetamise luba oli nüüd iga õppejõu puhul piiratud viie aastaga.

Rektor ja prorektor tuli valida Eesti kodakondsusse kuuluvate professorite hulgast. Kui ülikooli ajutine korraldus nägi ette kõigi ametiisikute (ka dekaanide) valimise üheks aastaks, siis 1925. a. seaduse järgi oli nende ametisoleku ajaks kolm aastat.

1925. a. ülikooliseadus ei erinenud 1920. a. ajutisest põhikirjast kuigivõrd sisuliselt, küll aga sõnastuselt. Formuleeringud olid nüüd täpsemad. Detailsemalt olid fikseeritud ülikooli nõukogu ülesanded, mille hulgas esimesena märgiti teaduskondade poolt kokkuseatud õppe- ja eksaminõudmiste kavade kinnitamist. Teaduskondade esindajad valiti ülikooli nõukogusse kaheks aastaks, kusjuures pool koosseisust kuulus igal aastal ümbervalimisele. Seaduses oli märgitud, et nõukogu liikmed peavad aru saama eesti keelest.

Õppejõud jagunesid määralisteks ja ülemääralisteks. Määralised teaduste õpetajad olid professorid ja dotsendid, ülemääralised teaduslikude õppeülesannete täitjad ja eradotsendid. Prosektorid, astronoom-observaator, eriainete õpetajad ja keelelektorid arvati määralisteks abiõppejõududeks, ülemääralisteks kõik muud abiõppejõud, keda tuli ametisse võtta vastavalt vajadusele.

Professorid pidid õpetama teaduslikke põhiaineid. Dotsentide ülesandeks oli teatavate kohustuslike eriainete õpetamine. Neile võis haridusministri nõusolekul usaldada ka õppetooli ajutist täitmist. Vabade professuuride täitmine pidi toimuma kas kutsumise või konkursi teel. Kutsuda võis teadusmaailmas juba tuntud ja hinnatud teadlasi. Teisel juhul tuli teaduskonnakogul pärast esitatud teaduslike tööde hindamist panna kandidaadid kinnisele hääletamisele ja esitada neist, kes saanud vähemalt pooled teaduskonna häältest, kuni kolm kandidaati ülikooli nõukogule heakskiitmiseks. Ülikooli nõukogu otsustas küsimuse kinnisel hääletamisel ja saatis kogu asjaajamise koos oma otsusega haridusministrile, kes esitatud kandidaatidest kuu aja jooksul ühe ametisse pidi kinnitama või eitaval juhul asja ülikoolile uuesti otsustada andma. Dotsentide ametisseseadmine pidi toimuma samuti.

Määralisteks abiõppejõududeks valiti isikuid, kes omasid Tartu ülikooli magistrikraadi või sellele vastavat teaduslikku kraadi. Erandiks olid prosektorid ja astronoom-observaator, kel pidi olema doktorikraad ja eradotsendi õigus. Ametisse kinnitas nad ülikooli valitsus.

Teaduskonnakogudes oli 1920. a. põhikirja järgi olnud hääleõigus professorite ja dotsentide kõrval ka teistel õppejõududel nende õppeainesse kuuluvates küsimustes, 1925. a. seadus jättis neile ainult sõnaõiguse.

Õppetöö korraldamise kõrval oli teaduskonnanõukogude ülesandeks teaduslike kraadide andmine. Ülikooli nõukogu ühtlustas üldjoontes ja kinnitas teaduskondade eksami- ja promotsioonikorra. Teaduslikke kraade kinnitati usu-, õigus-, filosoofia-, matemaatika-loodus-, põllumajandusteaduskonnas ja arstiteaduskonna farmaatsiaosakonnas kaks: magister ja doktor. Arsti- ja loomaarstiteaduskonnas kinnitati kutsenimetused arst või loomaarst ja teaduslikku astmena ainult doktor. Magistrikraad vastas enam-vähem endisele kandidaadile ja võeti tarvitusele Skandinaaviamaade eeskujul.

Ülikooliseadus fikseeris kõik 1919/20. a. tegevust alustanud teaduskonnad ja määras kindlaks nende õppekavad.

Pärast ülikooliseaduse vastuvõtmist tulid ülikooli juhtivad organid vastavalt uuele seadusele ümber korraldada, milleks haridusminister 1. oktoobril 1925 erilise määruse välja andis. Valiti teaduskondade dekaanid. Seejärel lõpetas senine ajutine nõukogu oma tegevuse ja asemele astus ülikooli valitsus. Valiti teaduskondade esindajad ülikooli nõukogusse. Uus nõukogu tuli 7. novembril 1925 kokku ning võttis vastu ülikooli valitsuse poolt väljatöötatud määruse valimiskogu kohta — sellesse kuulus 90 professorit ja dotsenti, 13 teiste õppejõudude esindajat ja raamatukogu juhataja. Valimiskogu poolt valiti rektoriks H. Koppel ning prorektoriteks P. Põld ja J. Kõpp. Nad kinnitati valitsuse poolt ametisse 25. novembril 1925. Nende ametisseastumisega kadus 1. detsembril 1925 ülikooli kuraatori ametikoht.[60] Heinrich Koppel (1863—1944) oli rektoriametis aastail 1920—1928, talle järgnes aastail 1928—1937 Johan Kõpp (1874—1970).

Ka pärast kuraatoriameti kaotamist oli seaduses deklareeritud autonoomia õõna piiratud, järgnevail aastail väljendus see eriti ülikooli õppekohtade koondamises kodanliku valitsuse poolt.[61]

ÜLIKOOLISEADUSE MUUTMISEST. Ülikooli juhtimine ja põhiline struktuur püsis sellisena 1930. aastata teise pooleni, mil toimusid muudatused riigivalitsuse ja ülikooli suhetes. K. Pätsi diktatuurivõimule ei olnud ülikooli autonoomia piiratud kujulgi vastuvõetav.

Ülikooli juhtkonnalt polnud oodata autoritaarse valitsemise ja fašiseerimispoliitika toetamist. 13. novembril 1934 oli ülikooli valimiskogu rõhuva häälteenamusega rektoriks valinud juba varem kaks korda sellel ametikohal olnud kodanlik-liberaalse suuna esindaja J. Kõpu. Prorektoriks valiti profašistlikult meelestatud J. Uluotsa asemele Hans Kruus (57 häält poolt, 50 vastu),[62] kes demokraatliku ajaloolasena ei olnud reaktsioonilistele ringkondadele meelepärane. Nii konsolideerus valimiste käigus opositsioon K. Pätsi režiimi vastu. Teiseks prorektoriks oli vaadeldava ajajärgu algul matemaatik H. Jaakson, kelle asemele tema ametiaja lõppemisel valiti 18. mail 1936 füüsik H. Perlitz.

Hoolimata ülikooli valitsuse ja nõukogu vastuseisust kaotati K. Pätsi dekreediga[63] 1936. a. ülikooli majanduslik ja administratiivne autonoomia. Ülikooli nõukogult võeti ära rida seniseid õigusi majandusküsimustes ja anti üle haridusministrile. Ülikooli majanduskomisjon tuli kaotada. Nähti ette riigivõimu poolt erilise majandusdirektori ametisseseadmine.

Tugevaid lahkhelisid keskvõimu ja Tartu ülikooli ringkondade vahel põhjustas kõrgema tehnilise hariduse küsimus. Veebruaris 1934 oli Riigikogu lõpuks otsustanud tehnikateaduskonna ja majandusteaduskonna asutamise Tartu ülikooli juurde. 23. augustil 1934 andis valitsus tehnikateaduskonna asutamise määruse, mille järgi matemaatika-loodustea-

[60] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 352, l. 148.

[61] Vt. Materiaalne baas ja majanduslik olukord.

[62] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 780, l. 117.

[63] «Riigi Teataja» 1936, nr. 24, lk. 421.

duskonnas 1. septembrist 1934 avati tehnikaosakond. 1. septembrist 1935 muudeti osakond iseseisvaks teaduskonnaks.[64] Tehnikateaduskonna asutamiseks oli ülikoolil tulnud ohvreid kanda, sinna oli üle viidud rida õppekohti teistest teaduskondadest, eriti matemaatika-loodusteaduskonnast. Ja kui tehnikateaduskond juba töötas, nõudsid Tallinna linnavalitsus, Tehnilise Hariduse Edendamise Selts jt. tema üleviimist Tallinna, sest leiti, et Tallinnal kui pealinnal ning tööstus- ja kaubanduskeskusel on õigus pretendeerida ühele osale ülikoolist.[65]

Tehnikateaduskonna professuurid olid teatud määral seotud teiste teaduskondade õppe- ja uurimistöö huvidega, eriti keemia alal. Seega tähendas nende Tallinna üleviimine Tartu ülikoolile tema teadusliku taseme ja majanduslike huvide kahjustamist.[66] Seda rõhutatigi ülikooli rektori, üliõpilaste esinduse, Tartu linnavalitsuse, linnavolikogu ja majandusringkondade märgukirjades riigivanemale.

Ent hoolimata tartlaste vastupanust tuli ülikoolil tehnikateaduskonnast loobuda. Majanduselu elavnemine 1930. aastate keskpaiku, tööstuse ja ehitustegevuse areng Tallinnas nõudsid tehnikaspetsialistide ettevalmistamise parandamist. 1936. a. sügisel alustas Tallinna Tehnikum õppetööd Tallinna Tehnikainstituudi nime all. Kuid uue kõrgema õppeasutuse korraldamisel peeti silmas ka poliitilisi eesmärke. Tehnikaülikooli asutamine Tallinna pidi kindlustama Pätsi—Laidoneri diktatuurivõimu poliitilisi positsioone ja nõrgestama tema poliitiliste vastaste, esijoones Tartu opositsiooni omi.

Ülikooli matemaatika-loodusteaduskonna keemiaosakond otsustati alates 1. oktoobrist 1936 likvideerida.[67] Ühtlasi muudeti riigivanema dekreediga[68] ülikooliseaduse § 6 nii, et uute teaduskondade ja osakondade avamine võis toimuda ainult valitsuse poolt.

Valitsuse poliitika kutsus esile ülikooli juhtivate ringkondade ägeda protesti. Üliõpilasprorektor H. Kruus taunis valitsuse samme oma immatrikulatsioonikõnes üliõpilastele semestri algul.[69]

Septembris 1936 esitas ülikooli valitsus (J. Kõpp, H. Kruus ja H. Perlitz) ülikooli nõukogule lahkumispalve.[70] Põhjenduseks toodi valitsuse usalduse puudumine ülikooli juhtivate organite tegevuse suhtes.[71]

Ülikooli nõukogu lükkas rektoraadi liikmete lahkumisavalduste otsustamise edasi ja saatis riigivanema ning haridusministri juurde delegatsiooni koosseisus professorid Piip, Tarvel ja Mathiesen. Delegatsioon taotles «saavutada selgust ülikooli vastu oleva umbusalduse põhjustest». Nii riigivanem K. Päts kui ka haridusminister A. Jaakson tähendasid, et ülikooliseadusest on mööda mindud «elu nõudmisel», s. t. uue režiimi kindlustamise huvides. Riigivanem ja haridusminister avaldasid pahameelt prorektor H. Kruusi poolt semestri algul üliõpilastele peetud immatrikulatsioonikõne kriitilise iseloomu pärast. Haridusminister ütles, et ta oli saatnud Tartusse selle kõne kohta seletuse saamiseks teaduse ja kunsti osakonna direktori J. Vasara, kuid prorektor keeldunud seletusi

[64] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 390, l. 82.
[65] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 815, l. 1, 9.
[66] ENSV ORKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 26, l. 59—63.
[67] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 843, l. 120.
[68] «Riigi Teataja», 1936, nr. 73, lk. 1541.
[69] «Päevaleht», 15. IX 1936.
[70] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 600, l. 164—167.
[71] Sealsamas, l. 164.
[72] Sealsamas, l. 168—172.

sindmast, millest tema (haridusminister) olevat põhjani haavunud. K. Päts omalt poolt nimetas H. Kruusi kõnet lubamata demagoogiliseks.[72]

Oktoobri algul 1936 sõitis haridusminister A. Jaakson koos J. Vasaraga olukorra klaarimiseks Tartusse, kuid rektoraat jäi kahetunnilise mõttevahetuse järele oma lahkumispalve juurde. Rektor märkis, et majandusdirektori ametisseseadmise väljastpoolt on väära elemendi toomine ülikooli ellu ja rektoraat tõlgitseb seda umbusalduse avaldusena. Ka § 6 muutmisega ei saavat leppida.[73]

Kuna rektoraadiga ei jõutud kokkuleppele, kutsus haridusminister ülikooli nõukogu delegatsiooni liikmed (Piip, Tarvel, Mathiesen) 4. oktoobril Grand Hotelli. Viimased selgitasid, et rektoraat ei nõua tingimata lahkumispalve rahuldamist, kui kindlustatakse ülikooliseaduse § 6 ja § 46 muutmine selles mõttes, et ülikool poleks neis asjus otsustamisest kõrvaldatud. Haridusminister oli suhtunud kindlasõnaliselt nõustuma.[74]

8. oktoobril saabus prof. P. Tarvelile haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna direktorilt J. Vasaralt telefonogramm, milles viimane haridusministri ülesandel teatas, et seaduseelnevat ülikooliseaduse muutmisel revideeritakse § 6 ja § 46 ülikooli iseseisvuse suurendamiseks majandusküsimuste lahendamisel.[75]

Pärast A. Jaaksoni lahkumist Tartust sai H. Kruus käsu sõita haridusministeeriumi. Seal toimetasid A. Jaakson ja J. Vasar tema ülekuulamist seoses immatrikulatsioonikõne ja suhtumisega ülikooli autonoomiasse. Pärast seda tegi A. Jaakson ettepaneku H. Kruus prorektori kohalt tagandada. Ent nii kaugele asi siiski ei läinud, sest diktaator Päts ei tahtnud vahekordi Tartu opositsiooniga liiga teravaks ajada.[76]

Kuna riigivõim oli esialgu asunud järeleandmiste teele, otsustas ülikooli nõukogu rektoraadi ennetähtaegse ametist lahkumise põhjusi mittemõjuvateks lugeda ja nende avaldused edasisaatmata jätta.[77] Rektoraat jäi ametisse. Nii lõppes riigivõimu taganemisega see konflikt, mis sisuliselt oli kodanlik-demokraatliku intelligentsi jõukatsumine fašiseeruva riigivõimuga.

«Võimu» taganemine «vaimu» ees osutus lühiajaliseks. Juba 1937. a. maiks koostati haridusministeeriumis uue ülikooliseaduse eelnõu, milles ei arvestatud 6. oktoobri telefonogrammis antud lubadusi. Ülikooli valitsus ja nõukogu ei pidanud eelnõu vastuvõetavaks rektori ja majandusdirektori võimu paralleelsuse tõttu. Leiti, et ülikool ei ole siis enam tervik, vaid on lõhestatud kaheks asutiseks, kummalgi oma juhatus ja sellele alluv koosseis.[78]

Uus ülikoolideseadus,[79] mis käis ka Tallinna Tehnikaülikooli kohta, hakkas kehtima 1. jaanuaril 1938. Kui varem rektori ja prorektorid valis ülikooli valimiskogu kolmeks aastaks, siis nüüd nimetas rektori president haridusministeeriumi ettepanekul viieks aastaks. Ühtlasi tugevdati rektori võimu. 1925. a. seaduse järgi kuulus ülikooli valitsemine kollegiaalsele ülikooli valitsusele, nüüd kuulus see kõigis administratiiv- ja distsiplinaarküsimustes rektorile, samuti järelevalve ülikooli majandusliku asjaajamise üle.

Üleminekueeskirjad nägid ette, et esimeseks ametiajaks ei nimeta riigihoidja K. Päts mitte üksnes rektori,

[73] «Päevaleht», 3. X 1936.
[74] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 600, l. 173.
[75] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 600, l. 174.
[76] H. Kruusilt suusõnaliselt saadud andmeil.
[77] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 600, l. 175.
[78] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 67, l. 207.
[79] «Riigi Teataja», 1937, nr. 78, lk. 1457—1477.

vaid ka prorektorid ja dekaanid.[80] Riigihoidja otsusega 29. detsembrist 1937 nimetati Tartu ülikooli rektoriks professor Hugo Kaho, prorektoriteks professorid E. Kant ja E. Roots.

Uue teaduskonnana asutati nüüd iseseisev majandusteaduskond (alates 1. jaanuarist 1938), varem töötas see õigusteaduskonna osakonnana.

Õppejõudude hulgas võib neil aastail nentida kahe põhilise leeri — uue režiimi pooldajate ja opositsionääride olemasolu. Viimaste hulgas oli nii endisi keskerakondlasi ja sotsiaaldemokraate kui ka «apoliitilisi» õppejõude. Ülikooli nõukogus oli enamik liikmeid K. Pätsi diktatuurivõimu vastu opositsioonis.[81]

Eestimaa Kommunistlik Partei andis 1938. a. lõpul koos kodanlikdemokraatliku opositsiooni demokraatlikuma tiiva esindajatega välja ühise antifašistliku lendlehe, milles olukorda ülikoolis hinnati järgnevalt: «Ülikooli iseseisvus hävitati täiesti, ja professoriteks ei kinnitata enam neid, keda teaduskond valib teaduse seisukohalt (näit. dr. Kleitsman), vaid määratakse pugejad, ükskõik, kas nad on teadlased või ei.»[82]

Tänu asjaolule, et mitmes teaduskonnas õppejõudude juhtiv tuumik oli demokraatlikult meelestatud, õnnestus nii mõnelgi progressiivsel noorel teadlasel (P. Vihalem, H. Haberman jt.) pääseda siiski ülikooli õppejõuks.

3. MATERIAALNE BAAS JA MAJANDUSLIK OLUKORD

ÜLIKOOLI HOONED JA EHITUSED. Kodanlik Tartu ülikool päris kõik endise ülikooli hooned, välja arvatud endine üliõpilaste ühiselamu, mis 1925. a. loovutati Riigi Keskarhiivile. Neile lisandusid loomaarstiteaduskonna (end. Veterinaariainstituudi) hooned. Vabanesid sõjavägedest ja võeti kasutusele enne Esimest maailmasõda valminud Maarjamõisa kliinikute hooned. Aia (nüüdse Vanemuise) tänava hoonesse paigutati zooloogia-, geoloogia- ja mineraloogiamuuseum.

Põllumajandusteaduskonna kasutusse saadi 1920. a. esialgselt ja 1921. a. ametlikult 518,4 ha suurune Raadi mõis, mille härrastemaja lõunapoolses osas hakati sisse seadma põllumajanduslikke katsejaamu. 1922. a. läks Eesti Rahva Muuseumi Ühisusel korda kokkuleppel põllutööministeeriumi ja ülikooli valitsusega saada suurem osa Raadi mõisa lossi enda kasutada, et asuda rikkalike etnograafiliste kogude korrastamisele ja ekspositsiooni loomisele.[83]

1921. a. anti ülikoolile Kastre-Peravalla metskond (umbes 7000 ha) metsateadlastele õppemetskonnaks. Bioloogiajaama asupaigaks eraldati 1922. a. Saaremaal Kuusnõmme mõisa süda ühes hoonetega.

Tartu linnas omandas ülikool veel mitmeid hooneid ja krunte, näiteks osteti silmakliiniku kõrval asuv ehituskrunt. 1924. a. hinnati ülikooli kinnis- ja vallasvara ligikaudu 1 miljardi 54 miljoni margale, millest kinnisvara moodustas umbes 75%. Suuri kulusid nõudsid remondid, sest sõja-aastail ei olnud hooneid parandatud. Remontideks ja ruumide kohandamiseks uutele vajadustele kulutati näiteks 1923. a. 6,5 miljonit ja 1925. a. isegi 10 miljonit marka.[84] 1922.—1923. a. ehitati Maarja-

[80] «Päevaleht», 25. IX 1937.

[81] H. Kruusilt ja H. Habermanilt suusõnaliselt saadud andmeil.

[82] 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 29.

[83] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 79, l. 128—129.

[84] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 76—77.

mõisa väljale kliinikute personali jaoks kahekordne maja. 1924. a. alustati Raadi mõisas katsejaamadele uue hoone ehitamist, mis järgnevat aastat lõpule viidi. 1927. a. taimus Raadi mõisas katsejaamade vegetatsioonihoone ehitus. Samal ajal alustati Toomkiriku varemeis ülikooli raamatukogu ruumide laiendustöid, sest vajati ruumi tuhandete uute köidete paigutamiseks ja lugemisruume üliõpilastele. Seoses arstiteaduskonna kehalise kasvatuse instituudi asutamisega ehitati 1928.—1929. a. endise maneeži varemeile Jakobi (praegu Kingissepa) ja Lutsu tänava nurgal võimla.

1934. a. koosnesid ülikooli kinnisvarad 951 üksikhoonest koos nende juures olevate maa-aladega 8039,5 ha ulatuses. Tehnikateaduskond sai Tartu linnalt tasuta kasutamiseks suure 4 korruse maja, mille ruumid hiljem jäeti majandusteaduskonna asutuste jaoks.[85]

1939. aastate teisel poolel ehitati loomaarstiteaduskonnale uus haavakliinik ja uus hoone väikeloomakasvatuse katsejaamale. Arstiteaduskonnas ehitati ümber silmakliiniku hoone ja paigutati sinna ka kõrva-, nina- ja kurguhaiguste kliinik ja polikliinik. 1938. a. alustati peahoone kõrvale instituutide hoone ehitamist.[86]

ÜLIKOOLI ASUTUSED. Ülikool päris 30 endise ülikooli asutust, neende hulgas 8 kliinikut ja polikliinikut, keemia- ja füüsikalaboratooriumid, zooloogiakabinet, tähetorn, botaanikaaed, klassikalise muinasteaduse kogu, anatoomikum, füsiioloogia-, patoloogia-, farmaatsiainstituudid jm. Neile lisandusid veel loomaarstiteaduskonna 11 asutust.

Ülikooli materiaalse baasi väljakujunemise seisukohalt omas suurt tähtsust sõja ajal Venemaale evakueeritud varanduste tagasisaamine aastavalt 1920. a. Nõukogude Venemaaga sõlmitud rahulepingule. Augustis 1920 jõudsid kohale ülikooli pearaamatukogu raamatud. Tagasi saadi ka zooloogiamuuseumi suurte loomade kaavikud, instituutide varandusi jm. Juurde muretseti uusi sisseseadeid välismaalt, peamiselt Saksamaalt.

Uued õppeained ja õppekohad põhjustasid tarviduse ka uute õppeasutuste järele. Aastail 1920—1922 rajati bakterioloogiakabinet, seerumilaboratoorium ja rida põllumajanduslikke asutusi nagu loomakasvatuse instituut, taimekasvatuse kabinet, põllumajanduskeemia laboratoorium, metsaasjanduse ja geodeesiakabinet ja põllumajandusmasinate kogu. Tulid juurde kaks hospitaalkliinikut ja närvikliinik Maarjamõisa väljal, kõrva-, nina- ja kurguhaiguste polikliinik, arheoloogiakabinet, keemia-bakterioloogiline laboratoorium, loomatervishoiu laboratoorium, tegeliku zooloogia kabinet, agrokultuurkeemia, taimebioloogia- ja zootehnika-katsejaam jm. 1922. a. pandi alus füüsikalise keemia laboratooriumile, rakendusmatemaatika- ja mehhaanikalaboratooriumile, bioloogiajaamale Saaremaal, lastekliinikule kui statsionaarsete haigete ravimispaigale, piimanduse, põllumajapidamis-, ehitusõpetuse ning iseseisvale kultuurtehnika ja geodeesiakabinetile, fütopatoloogia ja entomoloogia katsejaamale. Sellega tõusis ülikooli asutuste arv 80-ni.[87]

Uusi asutusi kutsuti ellu ka järgnevail aastail, kuid mitte enam sellisel hulgal. Märkimisväärne on õlikivide uurimise laboratooriumi asutamine 1925. a. Mitmed asutused täitsid ka ühiskondlikke ja riiklikke ülesandeid, näiteks põllumajanduslikud katsejaamad korraldasid põllutööministeeriumile vajalikke katseid.

[85] Valitsusasutuste tegevus 1934/35. a. Tallinn, 1935, lk. 11.

[86] Valitsusasutuste tegevus 1938/39. a., Tallinn, 1939, lk. 29.

[87] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool, lk. 66.

1934. a. ulatus asutuste arv 90-ni.[88]

1930. aastate teisel poolel asutati väikeloomakasvatuse katsejaam, lihahügieeni instituut, metsanduse katsejaam jm. 1939. a. lõpul ulatus ülikooli asutuste arv 103-ni.[98]

MAJANDUSLIK OLUKORD 1920. AASTATEL. Nimetamisväärse tööstusliku ja sõjalise potentsiaalita ning ühe või teise teadusharu arengust huvitatud võimsate monopolistlike rühmitusteta kodanlikus Eestis oli kõrghariduse ja teaduse arendamise peamiseks võimaluseks riiklik finantseerimine. Ülikooli kulud kaeti põhiliselt riigieelarve kaudu. Neile tuli lisa leida ülikooli erisummadest, mida saadi peamiselt üliõpilastelt võetavatest õppemaksudest ja kliinikute ravitasudest.

1919.—1929. a. oli riigi- ja erisummade jagunemine ülikooli kulude aruandes[90] järgmine (vt. tabel).

Nagu tabelis esitatud andmetest nähtub, olid riigisummad ülikooli vajaduste katmisel küll ülekaalus, kuid nende osatähtsus vähenes pidevalt. Riigisummadest läks 63—65% õppejõudude ja teiste ülikooli teenistuses seisvate isikute palkadeks. Erisummad tarvitati peamiselt majapidamiseks, remontideks ja ülikooli asutuste varustamiseks, samuti kultuurilisteks toetusteks.

Eelarvete koostamisel sai lähtepunktiks 1921. a. eelarve, milles ülikooli vajadused olid juba kindlamini fikseeritud. Suureks kergenduseks oli erisummade võrdlemisi vaba kasutamise võimalus. Mõnel juhtumil said erisummad päästjaks, näiteks 1923. a. kui teaduslikkude kuukirjade, raamatute, keemiliste reaktiivide ja mitmesuguste agregaatide hinnad, mida Saksamaalt kui kõige odavamast allikast telliti, korraga mitmekordseks tõusid, riigisummasid aga nende muretsemiseks ei suurendatud. Haridusministeerium ei nõudnud algul erisummade eelarve esitamist, alles 1923. a. kinnitas haridusminister erisummade eelarve.[91]

Nii polnud haridusministeeriumi ja ülikooli vahel rahaasjus esialgu suuremaid vastuolusid. Need algasid 1920. aastate teisel poolel, kui valitsus võttis kursi õppejõudude koosseisu koondamisele.

Valitsuse otsusega 1926. a. tuli

[89] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 105, l. 43.

[90] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 116—117.

[91] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 76.

Eelarve-aasta	Riigisummad (marka)	%	Erisummad (marka)	%	Kokku	%
1919	2 656 815	79,0	706 137	21,0	3 362 952	100
1920	19 203 932	83,1	3 895 016	16,9	23 098 948	100
1921	75 085 566	77,9	21 332 422	22,1	96 417 988	100
1922	78 648 989	65,8	40 810 169	34,2	119 459 158	100
1923	95 489 599	61,9	58 665 116	38,1	154 154 715	100
1924	112 968 821	60,1	75 108 867	39,9	188 077 688	100
1925	115 178 471	46,2	134 046 896	53,8	249 225 367	100
1926	31 128 743	52,9	27 721 141	47,1	58 849 884	100
1. I — 1. IV 1926/27	113 316 913	54,5	94 715 203	45,5	208 032 116	100
1927/28*	1 141 548	53,0	1 011 152	47,0	2 152 700	100
1928/29*	1 225 567	50,7	1 191 923	49,3	2 417 490	100

* 1928. a. algusest hakkas kehtima uus rahaväärtus — kroon, mis võrdus 100 endise margaga.

riigiasutuste koosseise koondada vähemalt 5% võrra,[92] mille alusel ka ülikooli tuli hakata õppekohti koondama. Teaduslikkudest õppekohtadest kustutati ligi 8%. Vähendati ka kantseleiteenistujate koosseisu, mis võimaldas riigile aastas üle 4 miljoni marga kokkuhoidu.[93]

Ülikooli ringkondades oldi koondamise üle nõrdinud, kuna ülikooliseadus ja koos sellega õppekohtade koosseisud alles 1925. a. olid Riigikogus kinnitatud. Eriti protesteeriti läänemere-soome keelte professuuri ja etnograafia dotsentuuri likvideerimise kavatsuse vastu[94] ning need suudetigi säilitada. Õppekohtade koondamine tabas esijoones kateedreid, mis sobivate kandidaatide puudumise tõttu tühjad olid seisnud.

Riigi kulutused ülikoolile näitasid pidevat tõusu kuni 1925. a. Seejärel lõunes summade vähendamise tendents, kusjuures kasvas ülikooli erisummade osatähtsus.

MAJANDUSLIK OLUKORD 1930. AASTATEL. Majanduskriisi tõttu halvenes tunduvalt ka Tartu ülikooli olukord. Haridusministeeriumis algatati 1930. a. uuesti ülikooli koosseisude koondamine. Rektor J. Kõpp juhtis ministeeriumi tähelepanu sellele, et ülikool ei s a a koondamiste puhul täita seaduses fikseeritud ülesandeid.[95] Ülikooli valitsus asus terve rea koondamisettepanekute suhtes sitavale seisukohale.[96]

Riigi kulude vähendamiseks kõrgendati haridusministeeriumi algatusel 1930. a. ülikooli õppemaksu ja samuti ülikooli kliinikute ravitasu. Küll suurenesid ülikooli erisummad, millest kaeti edaspidi ka ülemäärastele ametnikkude ja teenijate palgad, kantselei ja postikulud, kultuurilised toetused, majapidamiskulud (küte, valgustus jm.) ja remondid. 1933/34. a. jäid riigisummade eelarvele ainult määraliste ametnikkude palgad ja teaduslike instituutide ning kabinettide kulud.[97] Kui 1928/29. a. ulatusid riigisummad ülikooli kulude aruandes 1 225 567 kroonini ja erisummad 1 191 923 kroonini, siis 1933/34. a. olid vastavad arvud 789 013 kr. ja 920 205 kr.[98] Seega vähenesid ka erisummad, sest õppemaksu tõstmise ja muude majanduslike raskuste tõttu vähenes tunduvalt üliõpilaste arv. Üldse vähendati ülikooli kulusid majanduskriisi aastail ligi 30% võrra, kuid riiklikud assigneeringud vähenesid tunduvalt enam. Riigi kulutused ühe üliõpilase kohta vähenesid 358 kroonilt 1929. a. 197 kroonini 1934. a.[99] Ühenduses riigiteenijate palkade kärpimisega vähendati õppejõudude palkasid.

1933. a. tegi haridusministeerium ülikooli õppekohtade koondamise asjus valitsusele uue ettepaneku. Vastavas esitises nõudis haridusminister K. Konik 6 professuuri ja 14 dotsentuuri koondamist. Valitsuse otsusega 21. juunist 1933 kiideti esitis heaks ja tehti ministrile ülesandeks alustada vastavate muudatuste teostamist.[100]

Kulude kärpimised ja õppekohtade koondamised avaldasid ülikooli kui õppe- ja teadusasutuse arengule negatiivset mõju. Nagu ülikooli juhtivad organid mõni aasta hiljem kirjas haridusministeeriumile märkisid, kannatasid eriti teaduslikud kontaktid välismaaga. Raamatukogude krediitide vähendamine enam kui 1/3

[92] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 42, l. 137.

[93] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 412, l. 54.

[94] «Päevaleht», 27. I 1927; «Postimees», 11. II 1927.

[95] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 53, l. 11.

[96] Sealsamas, l. 14—30.

[97] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 750, l. 21—22.

[98] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 681, l. 52, 59.

[99] Eesti arvudes 1920—35. Tallinn, 1937 lk. 281.

[100] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 680, l. 76—78.

võrra ning Eesti rahavääringu ümberhindamine tekitasid olukorra, et sageli ei saadud hankida isegi kõige üldisemat teaduslikku väliskirjandust, rääkimata erialastest teostest. Õppejõudude välisreisideks puudusid neil aastail ülikooli eelarves üldse summad: «Tagajärjeks on meie õpetlaste välisteadusega ühendusteede ummistumine, mis on raskeks kahjuks Eesti teadusele. Samas suunas kahjustavalt on mõjunud ülikooli instituutide ja laboratooriumide krediitide vähendamine, mis on takistanud vajalikkude uurimisvahendite hankimist, neist moodsamate soetamise sageli võimatuks teinud.»[101]

Ülikooli majanduslik olukord ei paranenud ka järgnevail aastail, kui majanduskriis oli põhiliselt ületatud. Seoses tehnikateaduskonna asutamisega jätkus endiselt teiste üksuste õppekohtade koondamise tendents, kuigi ülikooli valitsus teaduse arengu huve silmas pidades seda takistada püüdis.[102]

Ent selle asemel, et lasta ülikoolil endal oma vajaduste üle otsustada, hakkas riigivõim tema seniseidki õigusi likvideerima. 1936. a. allutati ülikooli majandus-administratiivala täielikult haridusministeeriumile. Seati ametisse majandusdirektor, kellel oli õigus esitada majandusasjade suhtes rektorile oma eriarvamusi. Ülikooli majandusdirektori määras ametisse riigivanem haridusministri ettepanekul.[103] Selleks kinnitati riigikontrolli ametnik E. Veldeman.

Seoses tehnikateaduskonna äraviimisega Tartust ja iseseisva tehnikaülikooli asutamisega Tallinnas (mis oli riigile märksa kulukam kui tehnikateaduskond Tartus) tekkis kõrgharidusele määratud ressurssidest veelgi suurem nappus. Tehnikateaduskonna äraviimisega Tartust kaasnes üliõpilaste arvu vähenemine ja koos sellega ülikooli erisummade kahanemine.

Pärast uue ülikoolideseaduse väljatöötamist 1937. a. suurendati ka ülikoolile riigieelarves määratud summasid. Riigihoidja (presidendi) dekreediga 12. novembrist 1937 kõrgendati õppejõudude palka. 1937/38. a. ulatusid ülikooli kulud jälle majanduskriisile eelnenud tasemeni, ületades selle järgnevail aastail. Ent kui 1920. aastail olid ülekaalus olnud riigisummad, siis perioodil 1930—1940 kaeti enamik kulusid ülikooli erisummadest. 1939. a. kõrgendati jälle õppemaksu, mis ulatus nüüd 150 kroonini aastas. Kui ülikooli kulud 1939/40. a. saavutasid oma kõrgtaseme, ulatudes 3 282 700 kroonini, kaeti sellest riigisummadega 1 387 450 krooni (42,3%) ja erisummadega 1 895 250 krooni (57,7%).[104]

Ülikooli majandusliku olukorra halvenemise ja riigisummade osatähtsuse vähenemine eelarvetes 1930. aastail avaldas mõju ülikooli kui õppe- ja teadusasutuse arengule. Kuni 1924. a. saadi uute õppejõudude-teadlaste ettevalmistamiseks määratud summad riigilt, ka 1925.—1932. a. olid veel ülekaalus riigisummad, siitpeale aga ülikooli erisummad. Alates 1932/33. eelarveaastast riigisummadest teaduslikke stipendiume enam ei määratud. Teaduslike stipendiumide kogusumma vähenes tunduvalt. See ei jätnud mõju avaldamata õppejõudude järelkasvule. Kuigi õppejõudude arv üldiselt kasvas, oli veel 1939. a. ettenähtud õppekohtade arvust 12,9% vakantseid kohti.[105] Teisest küljest vähendas ülikooli erisummade suurendamisega kaasnev õppemaksu tõstmine üliõpilaste arvu.

[101] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4. s.-ü. 25, l. 22.
[102] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 786, l. 4.
[103] «Riigi Teataja», 1936, nr. 73, lk. 1541.
[104] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 839, l. 131.
[105] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 105, l. 39.

4. KAADRI KOMPLEKTEERIMINE JA ÕPPEJÕUDUDE KOOSSEIS

KAADRI KOMPLEKTEERIMISE PROBLEEMID. Rahvusliku ülikooli rajamisel 1919.—1920. a. oli üheks raskemaks probleemiks õppejõudude kaadri komplekteerimine. Tsaariaegsed õppejõud olid enamasti evakueerunud Venemaale, saksa õpetlased lahkunud koos okupatsioonivägedega. Eesti rahvusest õppejõude oli seni Tartu ülikoolis tegutsenud vaid üksikuid. Nii tuli luua uus õppejõudude kaader.

Juuli algul 1919 teatas kuraator P. Põld haridusministeeriumile, et kuigi õppejõudude arvu Tartus pole täpselt kindlaks määratud, tuleks tõenäoliselt avada 67—76 õppetooli ja lisaks veel mõned lektoraadid.[106] Niisiis tunduvalt rohkem kui tsaariaegses Tartu ülikoolis. Ühtlasi teatas P. Põld, et juba on kogutud teateid uute õppejõudude leidmiseks nii omal maal kui ka Helsingi, Lundi, Riia, Kopenhaageni jt. ülikoolidest. Kõiki endas olevat professorikandidaate vähe, küll aga võib leida isikuid professori asetäitjate ning nooremate õppejõudude (dotsentide) kohtadele. Edasi esitati õpetlaste nimekiri, kes on Tartu ülikooli loodetavate õppejõududena arvele võetud. Loetelus oli mitmeid poliitika- ja kultuuritegelasi, üksikuid endisi Tartu ülikooli õppejõude, eesti arste ja gümnaasiumiõpetajaid, samuti paar soome teadlast, kelle sobivus oli juba välja selgitatud. Ent arvelevõetud õpetlasi oli veel liiga vähe, et kõiki kavatsetavaid õppekohti täita. Puuduu võis olla üksnes loomaarstiteaduskond. See oli täielikult komplekteeritud endise veterinaariainstituudi õppejõududest, kes olid enamikus kohale jäänud.[107]

Taasavatava Tartu ülikooli õppejõudude koossefsu komplekteerimist raskendas aga veelgi rida asjaolusid, mis tulenesid uudsest ajaloolisest situatsioonist. Esiteks, avatav ülikool pidi kujunema eestikeelse õpetusega rahvusülikooliks. See tähendas, et õppejõud tuli valida teadlaste hulgast, kes oleksid tööle asumisel või vähemalt mõne aja möödudes võimelised õppe- ja teadustööd läbi viima seni teaduskeelena vähekasutatud eesti keeles. Teiseks, ülikoolis kavatseti rajada rida nn. rahvuslike teaduste kateedreid, millistel aladel polnud õppejõude veel kusagil ette valmistatud.

Vana Tartu ülikool oli loodud ja välja kujunenud Vene suurriigi vajadustest lähtudes, nüüd pidi ta aga rahuldama Eesti kodanliku väikeriigi nõudmisi ja huve. Ja seda nii kõrgharidusega spetsialistide ettevalmistamisel kui ka teaduslikus uurimistegevuses.[108] Seega, kolmandaks, pidi Tartu ülikooli teaduslik ja õppetegevus suunatama Eesti maa ja rahva ning tema lähema ümbruse uurimisele, tundmaõppimisele ja arendamisele.[109] Vastavalt eesti kodanluse üldisele poliitilisele kursile kavatseti ülikooli teaduslik ja kasvatuslik välisorientatsioon tervikuna pöörata Lääne-Euroopa ja Skandinaavia poole.

Tulevaste õppejõudude kandidaatide valimisel lähtus kodanlus arusaadavalt oma poliitilistest kaalutlustest. Õppejõududena ei tahetud näha eesti kodanlusele poliitiliselt ja rahvusideoloogiliselt võõraid elemente, iseäranis sakslasi ja venelasi. See kajastas eesti kodanluse püüdeid koondada enda kätte juhtpositsioonid ka teaduse ja hariduse rindel. Kuna baltisaksa ja suurvene šovinistid

[106] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 4, l. 83.
[107] Sealsamas, l. 84—87.
[108] Vt. ENSV ORKA, f. 1108, nl. 5, s.-ü. 56, l. 335—336.
[109] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 164, l. 148.

olid eesti rahvusliku intelligentsi varem ülikooli kujundamisest täiesti kõrvale tõrjunud, siis suhtuti neissegi nüüd umbusklikult. Ometi ei põlatud ära üksikute kodanlike, isegi monarhistlike vaadetega vene teadlaste — emigrantide ning baltisaksa õpetlaste kaastööd. Neilt nõuti aga lojaalsust Eesti kodanlikule riigile.

Eesti enda rahvuslike teadlaste puhul poliitilisi tingimusi otseselt ei esitatud, kuna nad enamasti kuulusid eesti kodanliku haritlaskonna hulka. Pealegi köitis õppejõududeks valitud eesti teadusmehi tugevasti oma rahvusliku kõrgkooli loomise idee. Selle teostamiseks püüti anda oma parim. Enamik neist oli veendunud, et rahvusliku ülikooli rajamine ning tema kõrgele järjele viimine tuleb nii või teisiti kasuks kogu eesti rahvale.

Lõpuks tuli arvestada ka seda, et uuendatud Tartu ülikool hakkab täitma peale kõrgharidusega spetsialistide koolitamise ka keskse teadusliku uurimisasutuse ülesandeid, rahuldamaks nii teaduse üldise arengu kui ka kodanliku riigi vajadusi. Tartu ülikooli õppejõududel tuli olla oma eriala uurija ja spetsialist ning ka riiklike praktiliste vajaduste rahuldaja. Üsna varsti pärast ülikooli avamist selgus, et suur osa Tartu ülikooli õppejõudusid peab õppe- ja teadustöö kõrval ühtaegu tegutsema peaspetsialistide ja ekspertidena paljudes riigiasutustes ning rahvusvahelistes organisatsioonides. See kõik esitas õppejõududele, eeskätt aga professoritele, täiesti uudseid nõudmisi. Analoogiline tendents ilmnes samal ajal ka teistes maades.[110] See tähistas teaduse, kõrgkoolide ning kodanliku riigi tihedamat ühtesulamist. Vastav protsess algas juba eelmise sajandi lõpul, ent kiirenes ja süvenes XX sajandi esimestel aastakümnetel. Eesti kodanlik riik hakkas järjest rohkem segama end kõrghariduse ja teaduse sisemistesse asjadesse. See kõik muutis oluliselt ülikooli professorite ja teiste õppejõudude rolli tolleaegses ühiskonnas. Vähenes tunduvalt nende iseseisvus.

ESIMESED SAMMUD ÕPPETOOLIDE KOMPLEKTEERIMISEL. 1919. a. augustis oli ülikooli ajutine nõukogu dekaanide poolt esitatud kavade järgi kindlaks teinud, et kuues teaduskonnas (ilma usuteaduskonnata) tuleks luua 72 professuuri, 27 dotsentuuri ja vähemalt 54 mitmesugust abiõppejõu- ning assistendikohta.[111]

Õppejõud pidid jagunema kahte pealiiki: professorid ja dotsendid. Algul ei kavatsetud kasutada endisaegset vahetegemist korraliste ja erakorraliste professorite vahel, kuid hiljem seda siiski tehti. Professoreilt ja dotsentidelt nõuti doktori- või magistrikraadi omamist. Veel oli ette nähtud professori kohustetäitja statuut, mis pidi võimaldama eeskätt eesti rahvusest, kuid teaduslikku kraadi veel mitte omavate õpetlaste rakendamist kateedrijuhatajatena. Lisaks eespool mainitule kuulusid õppejõudude hulka eradotsendid, eriainete õpetajad, lektorid, õppeülesannete täitjad jt.[112]

Kõigepealt hakati koondama eesti rahvusest õpetlasi. Samaaegselt peeti läbirääkimisi soome ja rootsi teadlastega. Professoreid, eriti juriste püüti leida Berliinist, Kopenhaagenist ja Londonist, ent ilma suuremate tagajärgedeta.[113] Ka rida välis-

[110] Vt. Impact: Science on Society. General ed.: R. L. Wolke. Philadelphia e. a., 1975, XXI, p. 192—242; J. R. Ravetz. Turning Points in the Relations of Science with Society. — «Science a. publ. policy.» London, 1977, vol. 4, N 5, p. 445—453.

[111] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 18.

[112] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 56, l. 341—342.

[113] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 21—22.

maalt kutsutud meedikuid ütles Tartusse tulekust ära. Põhjuseks loeti Eesti raha madalat kurssi, kolimiskulusi, aga ka kartust, et Tartu ülikooli kehvades oludes ei saa teha teadusliku tööd. Mõnel juhul esines ka poliitilisi motiive.[114]

Esimene suurem õppejõudude valimine toimus ajutises nõukogus 8. augustil 1919. Otsus langetati 22 õppejõu kohta. Neist kuulus tervelt kaheksa loomaarstiteaduskonda. Siin seisis esikohal veterinaariainstituudi kasvandik ja professor ning rektor R. J. R. Happich. Viimane oli sellel kohal töötanud ka Saksa okupatsiooni ajal, nüüd täitis ta ühtlasi dekaani kohuseid. Kui Happich oli baltisakslane, siis teisena professoriks valitud W. Gutmann oli eestlane. Temagi oli veterinaariainstituudi kasvandik ning samas assistendist (1872) professoriks (1879) tõusnud teadusmees. Loomaarstiteaduskonna professoriks valiti veel E. Schröder (baltisakslane), J. R. Valdmann (eestlane) ning K. Paukul, L. Kundsin ja A. Mahlmann (lätlased), samuti veterinaariainstituudi kasvandikud ning professorid.

Esimeste valitud õppejõudude hulgas oli viis filoloogi, sealhulgas eesti rahvusest slaavi keelte uurija G. L. Masing, kes töötas omaenda *alma materi* õppejõuna juba 1880. a. peale (1909—1925 professorina). Kreeka filoloogia dotsendiks (1925. a. professoriks) valitud eesti teadlane E. Baumann (Haliste) oli Peterburi ülikooli kasvandik. Läänemere-soome keelte professoriks valiti Helsingi ülikooli dotsent L.-E. Kettunen. Esimeseks üldajaloo õppejõuks sai eesti kodanlik ajaloolane H. Oldekop.

Keemiaprofessoreid valiti kaks. Esimene neist oli sakslane G. R. W. Landesen, Tartu ülikooli õppejõud juba alates 1891. a. Teine keemiaprofessor oli eestlane M. Vittlich (Vitsut), Riia Polütehnilises Instituudis keemikudiplomi saanud ning sealsamas 1905. a. professorina töötanud teadusmees.

Arstiteaduskonna õppejõudusid valiti samuti kaks, mõlemad Tartu ülikooli lõpetanud mehed: ülikooli sisehaiguste kliiniku juhataja ning dotsent, baltisakslane K. E. A. Masing, kes sai nüüd professoriks ning äsja ülikooli lõpetanud loodusteadlane eestlane A. Audova. Viimane alles valmistus stipendiaadina füsioloogiaprofessori kutseks.

Botaanikaprofessoriks ja botaanikaaia juhatajaks valiti baltisaksa loodusteadlane professor F. Buchholtz ning asedirektorina zooloogiaprofessori kohusetäitjaks Peterburi ülikooli lõpetanud eesti teadlane J. Piiper. Professori kohustetäitjaks astronoomia alal ning tähetorni direktoriks sai Tartu ülikooli kasvandik eestlane D. Rootsman (T. Rootsmäe).

1919. a. augusti teisel poolel ja septembris jätkus esimeste õppetoolide intensiivne komplekteerimine. Valiti veel ligi 25 professorit ja dotsenti ning rida lektoreid. Nende hulgas olid soome geograaf J. G. Granö, ülikooli kasvandik, eesti zooloog H. Reichenbach (Riikoja) ning juba endine ülikooli farmaatsiaõppejõud baltisakslane J. Stamm.

Arstiteaduskonna professoriks valitute hulgas seisid esikohal eestlased A. Paldrock ja K. Konik, kes 1918—1920 juhatas Tervishoiu Peavalitsust.

Põllumajandusteaduskonna üheks silmapaistvamaks õppejõuks kujunes (1925. a. professor) J. Mägi, dotsendiks valiti (1924. a. professor) P. Kõpp, Königsbergi ülikooli kasvandik.

Juba tunnustatud teadlasi valiti ka ajaloo-keeleteaduskonna õppejõududeks: Eesti ja Põhjamaade ajaloo professoriks Helsingi ülikooli dotsent

[114] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 56, l. 362.

A. R. Cederberg, rahvaluule professoriks baltisakslane W. A. A. Anderson ja eestlane M. J. Eisen jt. Õigusteadlastest tõusid esile kodanlikud riigi- ja poliitikategelased professorid A. Piip ja N. Maim.

Rohkem kui 60 professorist, dotsendist, lektorist ja muust õppejõust, kes ülikooli avamise eel tööle võeti, omasid kolmandik doktorikraadi, üle poole aga magistri- või kandidaadikraadi. 52% olid varem töötanud kõrgkoolides, 27% aga muudes õppeasutustes. Ligi 65% esimestest õppejõududest olid Tartu ülikooli ja veterinaariainstituudi kasvandikud.

Ülikooli juhtkond püüdis juba esimeste õppejõudude valimisel siia koondada nii palju kui võimalik eesti rahvusest teadusmehi. Üldiselt see õnnestuski: esimeste õppejõudude hulgast olid ligi 65% eestlased. Balti- ja riigisakslased moodustasid 23%. Soomlasi kutsuti Tartu ülikooli neli (6%), lätlasi oli niisama palju, rootslasi kaks (3%), venelasi ainult üks.[115]

Eestlastest omas ainult kuus teadlast sellist ettevalmistust, et neid kohe professoriks võis valida, ülejäänud arvati kas professori kohusetäitjaiks, dotsentideks, dotsendi kohusetäitjaiks või muudeks õppejõududeks.

Kõige täielikumalt oli ülikooli tööleasumisel komplekteeritud loomaarstiteaduskond. Töövõimelised olid ka ajaloo-filosoofia- ning matemaatika-loodusteaduskonna kollektiivid. Tunduval määral jäi veel puudulikuks arstiteaduskond oma viie ja põllumajandusteaduskond kolme õppejõuga. Kõige suuremaid raskusi valmistas aga õppejõudude leidmine õigusteaduskonnale. Puudus oli samuti assistentidest ja teistest abijõududest.[116]

Hoolimata sellest, et suur osa õppetoole jäi vakantseks (30 professuuri ja dotsentuuri), alustati 6. oktoobril 1919 loengutega. Selleks ajaks oli täidetud professuuri- ja dotsentuurikohtadest 57, lektoraatidest viis, eriainete õpetajate kohtadest kaks, prosektuuridest üks.[117]

Pärast rahulepingu sõlmimist Nõukogude Venemaaga tulid mitmed silmapaistvad eesti teadlased kodumaale, kus nad kohe ülikoolis tööd leidsid. Opteerunute hulgas olid näiteks endine Kaasani ülikooli meditsiiniprofessor A. Rammul, Petrogradi Neuroloogiainstituudi direktor professor L. Puusepp,[118] Pensas vanemordinaatorina töötanud J. Miländer, Voroneži evakueerunud vanemassistent L. Schlossmann, Peterburi Teaduste Akadeemias töötanud seismoloog-füüsik J. Vilip, astronoom E. Öpik jt. Nõukogude Venemaalt tuli Eestisse ka mitmeid vene ja saksa kodanlikke teadlasi.

ÕPPEJÕUDUDE KOOSSEISU KUJUNEMINE 1920.—1930. AASTAIL. Juba esimesed ülikooli tegevusaastad näitasid, et kaasaegse teaduse ulatus ja diferentseerumine nõuab rohkem õppekohti kui neid 1919. a. oli kavandatud. 6. oktoobril 1920 valitsuse poolt kinnitatud koosseis nägi ette 85 professuuri ja 22 dotsentuuri, kaheksa lektori-, neli eriainete õpetaja ja 54 assistendikohta. Koos ametnike ja teenijatega pidi ülikoolis töötama 437 inimest.[119] Professuurid ja dotsentuurid jagunesid teaduskondade vahel järgmiselt:

	Professuure	Dotsentuure
Õigusteaduskond	11	2
Ajaloo-filosoofiateaduskond	18	3
Arstiteaduskond	19	4
Matemaatika-loodusteaduskond	17	3
Põllumajandusteaduskond	7	3
Loomaarstiteaduskond	7	5
Teoloogiateaduskond	6	2
KOKKU	85	22

Ent mitmesugused muutused ülikooli struktuuris ja koosseisudes jätkusid lakkamatult. Kui võrdleme äsjatoodud arvusid tegelikult ametisolnud õppejõudude arvuga, siis märkame palju vakantseid kohti (õppekohtade täitmisest iga aasta 1. detsembriks annab ülevaate tabel.)

1925. a. ülikooliseadus suurendas

[115] Tartu ülikooli õppejõudude rahvusliku koosseisu kujunemisest on edaspidi eraldi juttu.

[116] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 67.

[117] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 49.

[118] L. Puusepp töötas Petrogradis samal ajal veel Sotsiaalhoolekande Rahvakomissariaadi konsultant-neuroloogina ja vigastatud sõjaväelaste järelevaatuse komisjoni liikmena ning Riikliku Meditsiiniteaduste Instituudi direktorina.

[119] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 42.

TARTU ÜLIKOOLI ÕPPEPERSONAL 1919—1939

Aastad (1. aasta)	Õppejõud: Professorid	Eriainete professorid	Professori kohusetäitj.	Kokku professoreid	Adjunktiprofessoreid	Dotsendid	Dotsendi kohusetäitj.	Eradotsendid	Abi-õppejõud: Õppeülesandetäitj.	Kokku 4—9	Prosektorid	Astr.- observaator	Eriainete õpetajad	Lektorid	Muud abiõppejõud	Kokku 11—15	Muu abipersonal	Kõik kokku
1919	39	—	14	43	—	11	3	8	1	66	1	—	3	4	—	8	33	107
1920	41	—	16	57	—	13	3	12	5	90	1	—	4	8	—	13	54	157
1921	51	—	17	68	—	13	10	9	6	106	2	—	4	7	—	13	87	206
1922	48	—	17	65	—	16	11	13	6	111	3	1	2	8	2	16	90	217
1923	50	—	15	65	—	18	8	10	13	114	3	1	2	7	2	15	107	236
1924	53[1]	19	—	72	—	13	6	13	12	116	3	1	2	8	2	16	118	250
1925	50	16	—	66	—	16	8	14	9	113	3	1	3	7	11	25	125	263
1926	50	15	2	67	—	13	9	12	23	124	3	1	2	11	1	18	134	276
1927	52	14	2	68	—	15	10	18	20	131	3	1	1	10	3	18	132	281
1928	53	13	2	68	—	20	6	25	23	142	3	1	7	9	8	28	135	305
1929	50	8	2	69	—	20	8	30	14	141	3	1	7	9	13	33	132	306
1930	58	11	5	74	—	19	5	34	19	151	4	1	7	9	11	32	138	321
1931	59	9	5	73	—	22	2	33	24	154	4	1	6	8	12	31	136	321
1932	56	11	5	72	—	24	1	35	25	157	4	1	6	9	10	30	142	329
1933	56	10	5	71	—	25	—	38	33	167	3	1	6	7	9	26	150	343
1934	58	10	5	73	—	26	—	42	25	166	3	1	5	7	7	23	148	337
1935	61	10	5	76	—	25	—	39	26	166	2	1	4	7	14	28	144[2]	338
1936	60	6	4	70	—	23	—	43	28	164	2	1	6	6	12	27	148[3]	339
1937	59	8	—	67	26	49	—	—	24	166	1	1	6	7	11	26	165	357
1938	61[5]	14	—	75	25	50	—	—	53	203	1	1	5	6	10	23	173	399
1939	58	23	—	81	22	96				199						18	168	385

[1] 1924. aastal hakati professoreid liigitama korralisteks ja erakorralisteks, viimasteks loeti endised professori kohusetäitjad.

[2] Siia ei ole arvatud 11 abiõppejõudu, kes [illegible] ka õppeülesannete täitjate ja eradotsentide arvus.

[3] Siia ei ole arvatud 10 abiõppejõudu, kes [illegible] ka õppeülesannete täitjate ja eradotsentide arvus.

[4] 1937. a. ülikoolide seaduse järgi nimetati [illegible] dotsendid adjunktprofessoreiks, professori kohusetäitjad erakorralisteks professoriks ja eradotsendid dotsentideks.

[5] Siin on ka 2 isiklikku korralist professorit.

Alus: 1919—1928 — Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929, lk. 107; 1929—1938 — Eesti NSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 88, l. 58; s.-ü. 93, l. 17; s.-ü. 94, l. 33; s.-ü. 96, l. 30; s.-ü. 98, l. 55; s.-ü. 100, l. 41; s.-ü. 105, l. 52; Eesti Kroonika, 1939. Tartu, 1940, lk. 66.

Siin toodud andmed põhinevad ülikooli valitsuse iga-aastastel aruannetel. Need aga erinevad vähesel määral kuukirjas «Eesti Statistika» esitatud arvulistest andmetest.

õppekohtade arvu veelgi. Nende jagunemist teaduskondade vahel iseloomustab tabel.[120]

ÕPPEKOHTADE JAGUNEMINE TEADUSKONDADE VAHEL (1925. a. ülikooliseadus)

Teaduskonnad	Professuure	Dotsentuure	Prosektuure	Eriainete õpet.	Lektoraate	Kokku
Õigusteaduskond	12	6	—	—	—	18
Arstiteaduskond	23	5	2	4	—	34
Filosoofiateaduskond	18	5	—	—	10	33
Matemaatika-loodusteaduskond	18	4*	—	—	—	22
Loomaarstiteaduskond	8	5	2	—	—	15
Põllumajandusteaduskond	9	6	—	1	—	16
Usuteaduskond	7	1	—	—	—	8
Kokku	95	32	4	5	10	146

* Koos astronoom-observaatoriga.

Siit ilmneb (võrdle tabeleid), et 1925. a. jäi ettenähtud õppekohtadest täitmata ligi 30 professuuri ja pooled dotsentuurid (dotsentide kohusetäitjaid ja eradotsente arvestamata).

Seoses 1926. a. alanud koondamistega vähendati ülikoolis õppejõudude koosseisu tunduvalt. Uued koondamised järgnesid 1930. aastate algul majanduskriisi tõttu. Õppekohtade arv kujunes 1933. a. kevadeks järgmiseks: 86 professuuri, 29 dotsentuuri, kaheksa lektoraati, kolm prosektuuri, üks astronoom-observaatori, kolm eriainete õpetaja ja üks õpetajakoht, s. o. ühtekokku 131 õppejõudu.[121] Tõgelik elu aga nõudis hoopis uute õppekohtade asutamist. Sellest kirjutasid võimudele ülikooli juhtkond, teaduskonnad ning mitmed asutused ja organisatsioonid väljaspool ülikooli.[122]

Matemaatika-loodusteaduskonna dekaani professor H. Riikoja analüüs näitas kujukalt valitsevaid tendentse, milliseid alasid ülikoolis vähem, milliseid rohkem toetati. Oma kirjas 10. juunist 1933 toob ta andmeid (%%), et teaduskondade soove õppekohtade loomiseks on rahuldatud loomaarstiteaduskonnas 100%, põllumajandusteaduskonnas 96,6%, arstiteaduskonnas 83,1%, filosoofiateaduskonnas 82,3%, õigusteaduskonnas 80,1%, usuteaduskonnas 67,8%, matemaatika-loodusteaduskonnas aga ainult 49,3% (keskmiselt 79%).[123]

Need on üsna ilmekad arvud. Kõige meelsamini toetati alasid, mida kodanlik riik vajas oma peamise toe, suurpõllupidajate nõudmiste rahuldamiseks, samuti kodanliku ideoloogia arendamiseks ja levitamiseks. Füüsika- ja matemaatikateadused, astronoomia, samuti «elukaugemad» loodusteaduste alad olid aga tõrjutud tagaplaanile.

Kodanlik valitsus plaanitses aga uusi koondamisi. Selle puhul protesti avaldades rõhutas ülikooli valitsus kirjas haridus- ja sotsiaalministeeriumile 30. septembril 1933, et Tartu ülikool on mitte üksnes kõrgem õppeasutus, vaid täidab sisuliselt ka teaduste akadeemia ülesandeid. Kui ette võetakse õppejõudude arvu uus koondamine, halvenevad lõppkokkuvõttes ülikooli teadlaste töötingimused, ei suudeta säilitada, veel vähem tõsta ülikooli teaduslikku tasapinda. Kõrgkooli töö edukuse üheks oluliseks tingimuseks on tema õppejõudude koosseisu stabiilsus. Noortele, kes valmistuvad teadlasekutseks, on oluline omada kindlaid väljavaateid vastava ametkoha suhtes tulevikus. Lõppkokkuvõttes oli ülikooli valitsus

[120] Vt. «Riigi Teataja», nr. 122/123, 21. VII 1925.

[121] ENSV ORKA, 1108, nim. 5, s.-ü. 680, lk. 76—78.

[122] Sealsamas, l. 80—108, 112—185, 211—212.

[123] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 969, l. 345.

õppejõudude arvu mis tahes uue vähendamise vastu.[124]

Eri kõigest hoolimata võttis valitsus taas ette vanades teaduskondades uued koondamised seoses kahekanda teaduskonna (tehnikateaduskond) asutamisega 1935. a.[125] Et olukord üha raskenes, näitab see, et 1935. a. oli koos tehnikateaduskonnaga ette nähtud ainult 90 professuuri ja 33 dotsentuuri.[126]

1936. a. tehnikateaduskond viidi üle Tallinna. Sinna siirdusid ka õppejõud.

Seoses uue ülikooliseaduse kehtestamisega 1. jaanuarist 1938 suurendati lõpuks õppekohti kaheksa võrra (133-ni). Uutest õppekohtadest läks üks õigusteaduskonnale, kolm arstiteaduskonnale ja neli majandusteaduskonnale.

Ülikoolideseadus nimetas endised dotsendid adjunktprofessoreiks, professuri kohusetäitjad erakorralisteks professoreiks ja eradotsendid dotsentideks.[127] Septembris 1938 andis riigivanem määruse Riigikaitselise Õpetuse Instituudi asutamise kohta, millele antti juhataja, selle abi ning neli määralise õppejõu kohta.[128] 1. detsembril 1938 moodustas ülikooli õppepersonal ligi 400 inimest, neist 75 professorit, 25 adjunktprofessorit, 90 dotsenti, 53 õppeülesannete täitjat. Abiõppejõude oli üldse kokku 23, lisaks teaduslikku abipersonali 173 inimest. (Vt. tabel)

Õppekohtade arv kuni nõukogude korra kehtestamiseni enam oluliselt ei muutunud (avati vaid paar uut professuuri), küll aga suudeti 1938/39 õppeaastal täita kuus ning 1939/40 õppeaastal samuti kuus seni vakantsel õppetooli.[129]

Kui hinnata Tartu ülikooli õppejõudude arvu dünaamikat kodanliku korra ajal, siis hoolimata mõningatest kõikumistest domineeris ometi üldine kasvutendents. See saavutati ülikooli juhtide ning õppejõudude aktiivi visa ja sihipärase võitluse tulemusena, millest annab tunnistust arvukas kirjavahetus ülikooli juhtkonna ja valitsusorganite vahel. Võitluse tulemust peegeldab teatud määral üliõpilaste arv ühe õppejõu kohta: 1928. a. oli see 23,6 (kogu õppepersonali kokku arvestades 13,1), 1932. a. 16,5 (9,3), 1936. a. 16,0 (8,9) ja 1938. a. 14,9 (8,4).[130]

Võrdluseks märgime, et 1941. a. tuli näiteks Ameerika Ühendriikide mitmes suuremas ülikoolis õppejõu kohta umbes niisama palju üliõpilasi kui Tartuski (California ülikoolis 14,8, New Yorgi ülikoolis 16,8, Michigani ülikoolis 16,7, Missouri ülikoolis 16,0).[131]

Kokkuvõtteks võime niisiis öelda, et käsitletud perioodi lõpuks jõudis Tartu ülikool luua omale õppe- ja teadusliku töö läbiviimiseks ja arendamiseks nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt täiesti rahuldava kollektiivi, mis vastas tolle aja tingimustele ja võimalustele.

ÕPPEJÕUDUDE RAHVUSLIKUST KOOSSEISUST. Nagu juba öeldud, võeti kodanlikus Eestis algusest peale kurss sellele, et Tartu ülikool «peab kujunema eesti rahvuslikuks asutuseks nii õppekeele kui ka õppejõudude poolest».[132] Seda eesmärki polnud aga kerge saavutada, sest rahvuslikku teadlaskaadrit oli väga vähe. Ülikooli juurde tuli koondada

[124] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 680, l. 80—84.

[125] ENSV ORKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 94, l. 32.

[126] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 786, l. 4.

[127] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 105, l. 50.

[128] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 839, l. 70.

[129] Sealsamas, l. 70, 130—131; s.-ü. 927, l. 1, 2, 11.

[130] «Eesti Statistika», 1933, lk. 205; 1937, lk. 308; 1939, lk. 398.

[131] The World and Book of Facts, 1942. New York, 1942, p. 535—543.

[132] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 11.

ÕPPEJÕUDUDE RAHVUSLIKU KOOSSEISU MUUTUMINE (%%)

	Aasta	Eestlased	sakslased	venelased	soomlased	rootslased	teised	Kokku
Kõik õppejõud	1920	50,0	27,4	3,1	3,1	1,6	14,8	100
	1923	48,8	32,0	8,0	4,0	2,4	4,8	100
	1926	60,9	27,0	6,0	2,2	—	3,9	100
	1930	74,5	15,2	4,4	1,1	1,1	3,7	100
	1932	78,7	14,2	3,8	0,5	0,5	2,3	100
	1938	84,5	7,7	1,9	0,5	1,4	4,0	100
Professorid ja professori kohusetäitjad	1920	33,3	38,6	1,8	7,0	3,5	15,8	100
	1923	42,5	39,4	6,1	4,5	4,5	3,0	100
	1926	61,2	31,3	3,0	1,5	—	3,0	100
	1930	67,5	18,9	4,0	1,4	1,4	6,8	100
	1932	73,0	18,9	4,1	—	1,4	2,6	100
	1938	85,2	7,4	1,3	—	2,5	3,6	100
Dotsendid ja dotsendi kohusetäitjad	1920	75,0	6,2	6,2	—	—	12,6	100
	1923	84,6	15,4	—	—	—	—	100
	1926	71,4	23,8	—	4,8	—	—	100
	1930	84,7	11,9	3,4	—	—	—	100
	1932	86,9	11,5	1,6	—	—	—	100
	1938	100,0	—	—	—	—	—	100
Muud õppejõud	1920	60,0	21,8	3,6	—	—	14,6	100
	1923	33,4	30,3	18,2	6,1	—	12,0	100
	1926	55,6	22,2	13,4	2,2	—	6,6	100
	1930	72,5	13,7	5,9	1,9	2,0	4,0	100
	1932	77,1	10,4	6,2	2,1	—	4,2	100
	1938	80,8	9,6	2,9	0,9	0,9	4,9	100

Alus: Eesti NSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 56, l. 75—78; Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 57—58; «Eesti Statistika» 1927, lk. 278; 1933, lk. 206; 1939, lk. 399. 1920. aasta kohta on toodud ka mõnevõrra teistsuguseid andmeid, need aga üldpilti oluliselt ei muuda.

kõik eesti rahvusest spetsialistid, kes osutasid tõsist teadushuvi ja kalduvusi, ehkki neil puudus küllaldane ettevalmistus ning nad ei omanud akadeemilisi kraade. Üksnes sel juhul, kui mõnele alale tõepoolest ühtki eestlast ei leita, võis kutsuda välismaalasi või Eestis elavaid teiste rahvuste esindajaid. Võõrastest peeti kõige sobivamateks soomlasi, nende järel tulid arvesse skandinaavlased. Kohalike baltisaksa ja vene rahvusest õpetlaste suhtes seati üles nõudmine, et nad olgu kodanliku Eesti vabariigi vastu heasoovlikud või vähemalt «küllalt erapooletud».

Ülikooli tegevuse taasalustamise esimestel aastatel sai selgeks, et kõnesolevast printsiibist ei saa siiski täiesti jäigalt kinni pidada. 1919.—1920. a. suudeti ainult umbes pooled õppejõukohtadest täita eestlastega, professuurides üksnes kolmandik (vt. tabel).[133] Natsionalistlikult meelestatud poliitikategelased sattusid ärevusse. Ülikooli enda ringkondades oldi selles suhtes mõnevõrra demokraatlikumalt häälestatud. Teaduse ja kõrghariduse arengu seisukohalt polnud ju teadlase-õppejõu rahvuslikul päritolul otsustavat tähtsust. Ilmselt väljendades ülikooli õppejõudude enamuse seisukohta rahustas kuraator 1920. a. haridusministeeriumi, et noorlaste ülikooli töölevõtmine ei tähenda veel ohtu eesti kodanluse hariduspoliitikale. Tihtipeale tehtavat selle ümber liigset kära.[134]

Umbes analoogilise rahustava kirjaga pöördus kuraator P. Põld hariduministeeriumi poole ka kaks aastat hiljem. Ülikoolis töötavad teiste rahvuste esindajad ei takistavat sugugi eesti ülikooli kujundamist, vaid hoopis vastupidi, toetavad seda, eeskätt soomlased.[135] Kodanlikud liigitegelased, eeskätt haridusministeeriumi juhid olid aga seisukohal, et igal juhul tuleb ajada ranget natsionalistlikku joont.

Iseloomulikuks näiteks selle kohta on hariduministri H. N. Baueri ja ülikooli kuraatori kirjavahetus 1922. a., seoses J. Filippoviga. Viimane oli omal ajal lõpetanud Peterburi ülikooli ning töötanud aastaid õppejõuna nii Peterburi Polütehnikumis kui ka mujal. 1920. a. võeti ta Tartus õppeülesannete täitjaks riigiteaduskonnas, 1922. a. valiti poliitilise ökonoomia professori kohusetäitjaks. Haridusminister päris J. Filippovi valimise puhul ülikoolilt järe. Kuraator vastas, et kõnealune teadlane on oma ülesandeid ülikoolis eduka täitnud. Eesti rahvusest spetsialiste tema asemele kusagilt võtta ei ole: s... ei tohi... nii kitsalt rahvuslist poliitikat ajada. Meie ei tohi unustada, et meie omad mehed veel kõige nõrgad on ja iga ülikooli lõpetaja veel ülikooli õpetajaks ei kõlba. Meie peame eestlasi ülikooli juures suurtesse seadma, aga ikka neid, kes kõlbavad, või vähemalt lootusi annavad, et nüüd asja saab... Meie ei tohi oma ülikooli mitte rahvaülikooliks alandada...»[136]

Ühtlasi suudetigi järgnevail aastail pidada kinni põhijoontest valmistada pidevalt ette oma rahvuslikku teadlaskaadrit, õppejõududeks valida ainult vaid parimad ning aladele, kus eesti rahvusest spetsialistid puudu-

[133] Vt. ka: Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932, lk. 26.

vad, võtta tööle teiste rahvuste esindajaid. Eesti rahvusest õppejõudude osakaal kasvas pidevalt, ulatudes kodanliku korra lõpuaastail ligi 85%. Dotsendid olid selleks ajaks juba kõik põhirahvusest teadlased. Teisi rahvusi oli kõige rohkem abiõppejõudude ja teadusliku abipersonali hulgas (1938. a. ligi 10%). Samas peab rõhutama, et saksa ja baltisaksa teadlaste osakaal püsis Tartu ülikoolis üldiselt kõrgena, 1939. ja 1940. a. aga vähenes nende arv järsult seoses sakslaste massilise siirdumisega hitlerlikule Saksamaale.

Tartu ülikooli kujunemine õppejõudude koosseisult eesti rahvuslikuks kõrgkooliks omas Eesti kultuuriloos suurt tähtsust. See kindlustas eestikeelse teadusliku mõtte ja kõrghariduse arengu ning aitas välja kujundada oma rahvusliku teadlaskaadri.

Ühtlasi peab aga rõhutama, et võitlus teistest rahvustest teadlaste kasutamise vastu arenes valdavalt väljaspool ülikooli ja kandis eesti natsionalistliku kodanluse poliitilisi sihte. Praktika näitas, et mitte-eesti päritolu ei olnud takistuseks teaduslikus ja õppetegevuses Tartu ülikoolis, ka mitte nn. rahvuslike teaduste alal. Meenutagem siinkohal selliseid silmapaistvaid teadlasi nagu soomlasi L.-E. Kettuneni, A. Tallgreni, A. R. Cedebergi ja I. Mannineni, rootslasi J. Granöt, H. Kjellini ja S. Karlingit, sakslasi E. Blessingit, G. Barkani, A. Fleischi, J. Blumbergi, E. Masingut, M. Bresowskyt, K. Happichi, W. Andersoni ja paljusid teisi, kes andsid igaüks omal alal suure panuse siinsesse teadusse ning uute spetsialistide ettevalmistamisse.

Tartu ülikooli õppekeeleks oli eesti

[134] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 56, l. 77.

[135] ENSV RAKA, s. 2100, nim. 4, s.-ü. 453, l. 339.

[136] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 158, l. 80. Rahvaülikooli all mõeldi populaarseid kursusi laiemale publikule.

keel, mille oskamist nõuti põhimõtteliselt kõigilt õppejõududelt. Teiste rahvuste esindajad võisid haridusministri loal loenguid pidada ka võõrkeeles, ent viie aasta jooksul tuli üle minna eesti keelele. Mais 1920 tehti eradotsentide ametissekinnitamine sõltuvaks eesti keele oskusest. Õpetamist võõrkeeles lubati vaid erandina üheks aastaks.[137]

1919. a. peeti loengutest veel 53,2% vene, 41,4% eesti ja 5,4% saksa keeles.[138] Ilmnes venekeelse hariduse tugev järelmõju. Ent juba 1925. a. oli pilt oluliselt muutunud: 61,5% loengutest peeti eesti, 24,8% saksa, 8,2% vene ja 4,5% (peamiselt keelte õpetamisel) muudes keeltes.[139] Algul esinesid ka mõned eesti rahvusest õppejõud meelsamini vene keeles. 1931. a. aga pidas oma loengud eesti keeles juba 90%, saksa keeles 9% ja vene keeles 1% õppejõududest.[140] Mida enam suurenes eesti rahvusest õppejõudude osakaal, seda vähem raskusi keeleküsimus ülikoolis valmistas. Üksikuid erandeid esines siiski käsitletud perioodi lõpuni. Eestikeelse ülikooliharidusse ja loengutepidamise sisseviimise positiivseks momendiks oli emakeelse hariduse võit, kõrghariduse põhimõtteline kättesaadavaks tegemine laiematele rahvahulkadele. See demokratiseeris nii haridust kui ka teadust. Paratamatult rikastus ja täienes ka eestikeelne teaduslik terminoloogia. Kuna paljud õppejõud hakkasid nüüd oma uurimusi kirjutama ja avaldama eesti keeles, soodustas see teadmiste levikut ning eesti keele muutumist teaduskeeleks. Ent Tartu ülikooli teaduslike saavutuste levitamiseks rahvusvahelises ulatuses, eriti loodus- ja täppisteadustes, meditsiini jt. aladel ei saanud eesti keelt siiski kasutada. Seepärast avaldati õppejõudude teaduslikke töid endiselt üsna suures ulatuses rahvusvaheliselt tunnustatud teaduskeeltes. Nii jagunesid kuni 1929. a. «Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetistes» ilmunud tööd keele järgi (%):*

	A-seeria	B-seeria
Saksa keeles	70,2	45,2
eesti keeles	13,8	19,0
inglise keeles	10,6	7,1
prantsuse keeles	4,3	4,8
ladina keeles	—	11,9
vene keeles	1,1	9,5
itaalia keeles	—	2,4
Kokku	100	100

* Arvutus tehtud teose «Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929» lk. 338—339 toodud andmetel.

A-seerias ilmus seega kokku 86,2% ja B-seerias 81% teaduslikest töödest võõrkeeles. See suund jätkus ka järgnevatel aastatel, mis võimaldasid viia Tartu ülikoolis tehtud teaduslikud uurimused rahvusvahelisse käibesse.

Eesti kodanlus püüdis õppejõudude kaadri kujundamisel silmas pidada, et see oleks maksva korra aktiivne toetaja ning kasvataks haritlaste uut põlvkonda kodanliku ideoloogia vaimus. Täielikku poliitilist homogeensust ei saavutatud Tartu ülikooli õppejõudude hulgas aga kunagi. Kuigi nende seas leidus nii põllumeestekogude, rahvaerakonna, kristliku rahvaerakonna, tööerakonna kui ka sotsiaaldemokraatide toetajaid, oli ainult väike osa õppejõududest aktiivselt tegev kodanlikes poliitilistes parteides. 1930. aastatel töötas ülikoolis ka mõningaid vapside ja isamaaliidu poolehoidjaid. Suur osa õppejõududest ei kuulunud aga üldse poliitilistesse parteidesse. Valdav enamus professoreist, dotsentidest, assistentidest jt. oli häälestatud ko-

[137] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 51, 53.
[138] Sealsamas, lk. 26.
[139] Sealsamas, lk. 58.
[140] Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932, lk. 26—27.

danlik demokraatlikult. Nad kritiseeristid maksva korra pahesid ja puudust, eriti kultuuri, teaduse ja hariduse valdkonnas ning püüdsid kaasa aidata olukorra parandamisele.

Õppejõudude hulgas leidus neidki, kes suhtusid mõistvalt üliõpilasteorganisatsioonide tegevusse. Nii võttis professor G. Suits osa 1922.—1924. a. ülikoolis tegutsenud marksistliku filosoofilise Üliõpilaste Seltsi töös. Juunis 1926 pöördus G. Suits NSV Liidu võimude poole palvega luhada ühel oma kasvandikul sõita kõrgkoolide Venemaale, tutvumaks marksistliku dialektilise meetodiga kirjanduse uurimisel.[141] Eriti tihedad sidemed arenesid G. Suitsul 1930. aastate keskel Üleliidulise Välismaalase Kultuurisidemete Pidamise Ühinguga (VOKS) Moskvas ja selle esindajatega NSV Liidu saatkonna juures Tallinnas. Nende kaudu sai ta NSV Liidust arvukalt trükiseid ning saatis vastu oma töid.[142]

Väljapaistvaks marksistiks ja darwinistiks kujunes eradotsent A. Audorg. Koos professor J. Sarvega asutas ta 1930. a. Eestis esimese ateistliku seltsi — vabamõtlejate ühingu «Humanitas».

Progressiivsete materialistlike ideede levitajaks ajalooteaduses kujunes ajalooprofessor H. Kruus.

Hoolimata eesti kodanluse Nõukogude-vastasest propagandast ja katsetest igati pidurdada kahe maa kultuurisuhete arengut, ei suutnud see olulisel mõjutada sidemete pidamist rahvusvahelisel areenil. VOKS-i arhiivis Moskvas leidub dokumente rohkem kui 80 Tartu ülikooli õppejõu suhete kohta NSV Liiduga. Professorid I. Manninen, H. Moora, G. Barkan jt. käisid Nõukogude Venemaal tutvumas teaduslike saavutustega. Professorite I. Puusepa, P. Kõrgmanni jt. töid avaldati NSV Liidus. Eriti 1930. aastatel pidasid sotsialismimaa kolleegidega, teadus- ja kultuuriasutustega laialdasi sidemeid ning vahetasid erialast kirjandust Tartu ülikooli õppejõud G. Suits, P. Ariste, J. Mägiste, R. Indreko, E. Laid, H. Moora, P. Arumaa, L. Puusepp, J. Mark jt.[143]

Õppejõudude progressiivne osa nägi sidemetes sotsialistliku naabermaaga üht teed rahulike ja sõbralike suhete säilitamiseks mõlema riigi vahel ning soodustavat tegurit teaduse arendamiseks.

ÕPPEJÕUDUDE KAADRI ETTEVALMISTAMINE. Kuna algul rahvuslikku teadlaskaadrit oli üpris vähe, tuli viivitamatult alustada uute õppejõudude ettevalmistamisega. Mitmed õppejõud olid pealegi juba üsna vanad ja nende peatse asendamisega tuli arvestada. Ühtlasi oli teada, et Soomest, Rootsist ja Saksamaalt saabunud teadlased tulid Tartusse siiski ainult ajutiselt.

Õppejõudude ettevalmistamiseks kasutas Tartu ülikool kodanlikul ajal põhimõtteliselt kahte vahendit. Esiteks, koosseisulistele õppekohtadele määrati kas kohusetäitjaiks või madalama ametinimetusega kohtadele (professori asemel dotsendiks) eesti teadlasi, kelle teaduslik kvalifikatsioon ei vastanud veel esitatud nõuetele. Täites õppekohustusi, tuli neil ühtaegu töötada edasi kõrgema kvalifikatsiooni saavutamiseks. Professorite ettevalmistamise sellist viisi tingis vajadus ülikool otsekohe tööle rakendada. Kogemused näitasid, et see tee õigustas end igati. Paljudest dotsentidest ja dotsendi kohusetäit-

[141] NSV Liidu Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Moskvas, f. 5283, nim. 10, s.-ü. 56, l. 339.
[142] NSV Liidu Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Moskvas, f. 5283, nim. 5, s.-ü. 629, l. 81—82; s.-ü. 630, l. 44.
[143] Vt. NSV Liidu Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Moskvas, f. 5283, nim. 5, s.-ü. 605, l. 46; s.-ü. 606, l. 3, 8; s.-ü. 607, l. 12; s.-ü. 629, l. 9, 11, 20, 23, 48, 49, 80—82, 143, 144, 156; s.-ü. 630, l. 10, 14, 20, 30, 44, 61—62, 70, 79; s.-ü. 638, l. 1, 3, 5, 7, 11, 13, 15—17, 20; s.-ü. 642, l. 36, 39; s.-ü. 643, l. 52.

jaist said mõne aja pärast professorid (H. Jaakson, H. Riikoja, K. Saral, K. Schlossmann, A. Tammekann, J. Nuut, K. Ramul, F. Laja, V. Vadi, A. Lüüs, N. Rootsi jt.).

Õppejõudude kaadri ettevalmistamise teine vorm oli stipendiumide määramine andekamatele lõpetanutele nende ettevalmistamiseks teaduslikule ja õppetegevusele. Stipendiumi võidi kasutada kas kodu- või välismaal. Esimesed stipendiaadid asusid tööle juba enne ülikooli avamist. 1919. a. said stipendiumi tulevased õppejõud matemaatikud J. Sarv ja ja. V. Nano, keemik P. Kogermann, geoloog H. Bekker, bioloog A. Audova, farmatseut R. Vallner, kes saadeti välismaale õppima. Kodumaal valmistusid teadlasekutseks stipendiaadid J. Piiper zooloogia, D. Rootsman (T. Rootsmäe) astronoomia, J. Aavik ja V. Ernits filoloogia alal.[144] Stipendiume anti kuni kolmeks aastaks, haridusministeeriumi loal ka kauemaks.

Kuni 1923. a. oli stipendiaate igal aastal umbes 10. Ülikooli valitsus nõudis stipendiumide arvu suurendamist. Seda põhjendati 23. septembril 1924 haridusministeeriumile saadetud kirjas.[145] Tagajärjeks oligi stipendiumide arvu järsk kasv: 1924. a. saadi 20 ja 1928. a. saavutati maksimum — 33 stipendiumi. Seoses rahandusraskustega, eriti majanduskriisi aastail, otsustas valitsus stipendiumisummasid vähendada. Rahandusminister oli arvamusel, et ülikool on üldse liiga suureks paisunud ning noori õppejõude pole enam vaja ette valmistada.[146] Seejärel algaski stipendiumide arvu vähendamine. Kuni kodanliku korra lõpuni ünti edaspidi aastas välja 11—19 stipendiumi.

Üldse said ajavahemikul 1919—1938 õppejõuks ettevalmistamise eesmärgil stipendiumi 106 eesti teadlast. Need jagunesid teaduskondade vahel järgmiselt: õigusteaduskond 16, arstiteaduskond 10, filosoofiateaduskond 31, matemaatika-loodusteaduskond 28, loomaarstiteaduskond 7, põllumajandusteaduskond 10 ja usuteaduskond 4.[147] Valdav enamus stipendiumidest kasutati töötamiseks välismaa teaduskeskustes. Stipendiaatidest hakkasid ligi pooled tööle ülikoolis määraliste õppejõududena, viimastest enamus valiti lõpuks professoriks. Nii said aste-astmelt stipendiaadist dotsendiks ja edasi professoriks ajaloolased P. Treiberg (Tarvel), H. Kruus, folklorist O. Loorits, arheoloog H. Moora, filoloogid J. Mägiste, A. Saareste, filosoof A. Koort, õigusteadlased L. Leesment, A. T. Kliimann, põllumajandusteadlased P. Kõpp, A. Mathiesen, E. Lepik, J. Mägi, A. Nõmmik, keemik P. Kogermann, geoloog A. Öpik, geograaf A. Tammekann jt.

1926. a. lisandus veel diplomeeritud edasiõppijate staatus.[148] Nendeks olid andekamad ülikooli lõpetanud, kes jäid teaduskonna ettepanekul ja ülikooli valitsuse kinnitusel teatud ajaks edasi õppima. Stipendiumi nad ei saanud ja olid vabastatud ainult üldisest õppemaksust, ent pidid tasuma kulud praktiliste tööde jm. eest. 1926. a. oli ainult kolm diplomeeritud edasiõppijat, 1933. a. 13, 1938. a. juba 31. Ühtekokku kasutas aastail 1926—1939 seda ettevalmistamise vormi ülikooli juures 86 noort

[144] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 54, l. 162—163; E. Seiman. Tartu ülikooli õppejõudude teaduslik kvalifikatsioon ja rahvuslik koosseis aastail 1919—1940. Diplomitöö. Tartu, 1976, lk. 43.

[145] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 301, l. 203.

[146] Sealsamas, s.-ü. 414, l. 134.

[147] E. Roots, A. Perandi. Õppejõudude ettevalmistamise küsimus Tartu ülikoolis Eesti iseseisvuse kestel. — «Varamu», 1939, nr. 2, lk. 192.

[148] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 734, l. 4.

teadlast.[149] Kuni 1940. a. said neist Tartus õppejõududeks 23.[150]

Nii olid peaaegu kõik 1930. aastate lõpul Tartu ülikoolis töötanud õppejõud ülikooli enda kasvandikud, siin lärk järgult madalamalt teaduslikult astmelt kõrgemale tõusnud ning teaduslikud kraadid omandanud. Kui õppejõudude kvalifikatsioonitaset hinnata selle järgi, kui paljud neist omasid teadusliku kraadi, siis näitas see pidevat tõusu. 1925. a. omas doktorikraadi ainult 44 professorit ja professori kohusetäitjat, s. o. 66,7% nende üldarvust, 1937. a. olid need arvud vastavalt 63 ja 94%. 1925. a. omas 90 määralisest õppejõust (professorid ja dotsendid ning nende kohusetäitjad) teadusliku kraadi 72 (80%), 1937. a. olid kõik nimetatud õppejõud juba teaduslike kraadide omanikud.[151]

Iseloomulik Tartu ülikoolile oli just see, et teadlasekutseks valmistumine ja teadusliku kvalifikatsiooni omandamine käis käsikäes, rööbiti õppejõu tööga: ühtaegu õpiti ise ja õpetati teisi. Aastail 1919—1940 kaitses [illegible] Tartu ülikooli õppejõudu doktoriväitekirja (neist 103 ülikooli juures) ja 75 magistriväitekirja (viimastest kõik Tartu ülikooli juures).[152]

Ülikool ei valmistanud kõrgema kvalifikatsiooniga teadlaskaadrit üksnes enda tarbeks. Üldse kaitsti ajavahemikul 1919—1938 Tartu ülikooli juures 156 doktori- ja 441 magistriväitekirja. Doktoreid tuli kõige rohkem arstiteaduskonnast, järgnesid matemaatika-loodusteaduskond ja filosoofiateaduskond. Magistreid andsid aga kõige enam kaks viimati mainitud teaduskonda ning arstiteaduskonna rohuteaduse osakond (vt. tabel).

Kaspool toodust näeme, et Tartu ülikool tegi käsitletud ajajärgul rahvusliku teadlaskaadri ettevalmistamisel üsna märkimisväärset tööd. Ent sellest hoolimata oli tal endal õppejõududest alati puudus. Kodanliku korra aastail ei suudetud mitte kunagi saavutada olukorda, et kõik õppetoolid oleksid täidetud. Vakantseid õppekohti oli ettenähtud kohtade arvust:[153]

1. jaanuaril 1920 53 ehk 48%
1. detsembril 1925 31 ehk 21,8%
1. detsembril 1931 19 ehk 14,4%
1. detsembril 1937 25 ehk 18,1%
1. detsembril 1939 17 ehk 12,9%.

Veel 1938. a. oli õigusteaduskonnas vabu õppekohti seitse, arstiteaduskonnas niisama palju, filosoofiateaduskonnas kuus, loomaarstiteaduskonnas kaks, põllumajandusosakonnas üks.[154] Mõned õppetoolid olid

AASTAIL 1919—1938 VÄLJAANTUD DOKTORI- JA MAGISTRIDIPLOMITE ARV*

Teaduskond	Doktoridiplom arv	%	Magistridiplom arv	%
Õigusteaduskond	7	4,5	14	3,2
Arstiteaduskond	67	42,9	—	—
rohuteaduse osakond	12	7,7	74	16,8
Filosoofiateaduskond	16	10,3	155	35,1
Matemaatika-loodusteaduskond	29	18,6	135	30,6
Loomaarstiteaduskond	8	5,1	—	—
Põllumajandusteaduskond	8	5,1	21	4,8
metsanduse osakond	5	3,2	6	1,4
Majandusteaduskond	—	—	5	1,1
Usuteaduskond	4	2,6	31	7,0
Kokku	156	100	441	100

* «Eesti Statistika», 1939, lk. 398.

[149] Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli isiklikud koosseisud 1926—1939.

[150] E. Seiman. Op. cit., lk. 49.

[151] Sealsamas, lk. 75—76.

[152] Sealsamas.

[153] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 105, l. 39.

[154] E. Roots, A. Perandi. Õppejõudude ettevalmistamise küsimus . . ., lk. 191.

vakantsed üsna pikka aega. Näiteks ei suudetud kaubandusõiguse õppetooli kunagi täita, romaani filoloogia professuur oli vaba 12, germaani filoloogia — seitse, pedagoogika kaheksa aastat jne. Õppejõudude poolt 1938. a. tehtud analüüs näitas, et vabade õppekohtade täitmiseks, samuti vanaduse tõttu väljalangevate professorite asendamiseks tulnuks järgneva kümne aasta jooksul ette valmistada veel vähemalt 100—120 uut õppejõudu.[155] Nõukogude võimu taaskehtestamise ning sellega kaasnenud ümberkorralduste tõttu suurenes aga õppejõudude arv ülikoolis märksa rohkem, kui see seni oli võimalik olnud.

5. ÜLIÕPILASKOND JA ÕPPETÖÖ KORRALDUS

ÜLIÕPILASTE ARV JA KOOSSEIS. Ülikool alustas 1919. a. sügisel tööd 347 üliõpilasega. Pärast Tartu rahu sõlmimist ja sõjaväe demobiliseerimist algas aga nende juurdevool, kes varem Tartus või mõnes teises Venemaa ülikoolis olid õppinud või enne sõda keskhariduse omandanud. 1. detsembril 1920. a. oli üliõpilasi juba 1571, 1. detsembril 1924 aga 4343.[156] 1921. a. astusid peaaegu kõik keskkooli lõpetajad ülikooli, 1922. a. 75%, 1923. a. 60% ja 1924. a. 50% ümber.[157] Üliõpilaste arv ületas peagi tsaariaja kõrgeimad näitajad (1909. a. 2815), mil Tartu ülikooli tuldi õppima Venemaa kõigist paikadest. Kui tsaariajal moodustasid eestlased Tartu üliõpilaskonnast suhteliselt väikese osa (XX sajandi alguskümnendil keskmiselt 11—12%, 1916. a. 14,5%), siis 1920. aastail oli eestlasi üliõpilastest keskmiselt 82%.

Üliõpilaskonna rahvusliku koosseisu üldpilt (protsentides) kujunes 1920. aastail järgnevalt:

Rahvus	1920	1925	1929
Eestlased	81,1	81,6	82,4
Sakslased	8,1	6,8	6,4
Venelased	4,0	5,2	4,5
Juudid	5,1	3,9	4,2
Lätlased	0,6	0,8	1,0
Soomlased	—	0,6	0,3
Rootslased	0,3	0,5	0,4
Leedulased	0,2	0,1	0,1
Poolakad	0,1	0,2	0,4
Muud	0,5	0,3	0,3
	100	100	100

1922. a. rahvaloenduse andmeil oli kodanliku Eesti rahvastikust eestlasi 87,7%, venelasi 8,2%, sakslasi 1,7%, rootslasi 0,7%, juute 0,4% ja muid rahvusi 1,3%. Seega ei võrdunud eestlaste ja venelaste erikaal ülikoolis nende osatähtsusega rahvastikus, vaid jäi sellest maha. Seevastu sakslaste ja juutide arv üliõpilaskonnas ületas tunduvalt nende rahvuste osatähtsuse rahvastikus, mis oli tingitud vastavate rahvuste sotsiaalsest seisundist, kõrgemast haridustasemest ja traditsioonidest.

Üliõpilaste sotsiaalne päritolu oli 1921. a. ankeedi andmeil järgmine: vanemaist olid põllupidajad 31,9%, töölised 7,9%, käsitöölised 7,2%, ametnikud 9,7%, haritlased (vabakutselised) 8%, majaomanikud 9% ja ärimehed 7,8%.[158] Nagu nähtub sellest ankeedist, millele ei vastanud kaugeltki mitte kõik üliõpilased, oli ülikoolis jõuka kodanluse kõrval rohkesti väikekodanluse ja töölisklassi hulgast pärinevaid noori, kuid nende täpset erikaalu on ankeedi puudulikkuse ja üliõpilaskonna koosseisu

[155] Sealsamas, lk. 194.
[156] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 108.
[157] II Riigikogu protokollid, 1924, 6. istungjärk, v. 845. Protsendi vähenemine ei tähenda siin veel absoluutarvude vastavat vähenemist, sest keskkoolilõpetajate arv kasvas.
[158] «Üliõpilasleht» 1922, nr. 4, lk. 2.

kiire muutumise tõttu raske kindlaks määrata. Igatahes võib väita, et üliõpilaskonna koostises ei toimunud mitte ainult rahvuslikud, vaid ka teatud sotsiaalsed nihked. Keskmiselt 30% üliõpilastest olid naised.

Suur tung, iseäranis töörahva noorte pürgimine ülikooli tekitas peagi reaktsioonilistes ringkondades rahutust. Ülikooli õppemaksu kõrgendati aasta-aastalt. 1920. a. oli see 500 marka semestris ja matriklimaks 100 marka, 1921. a. tõsteti need summad 1000 ja 200 margani. 1922. a. kinnitas haridusministeerium ülikooli ettepanekul õppemaksuks juba 5000 marka aastas (2500 marka semestris) ja matriklimaksuks 300 marka. See oli tingitud asjaolust, et riigieelarve komisjon tõmbas ülikooli poolt esitatud 1922. a. eelarvest maha 9 miljonit marka, soovitades tõsta õppemaksu. Seda soovitas ka haridusminister H. Bauer. Vähegi endekaile olevat ülikoolis õppimine riigi kindlustatud, kuna ülikool võivat 90% üliõpilastest vabastada õppemaksust.[159]

1929. a. esimese semestri õppemaksu maksmatajätmise pärast kustutati nimekirjast 151 üliõpilast ja 52 vabakuulajat. Õppemaksust vabastatud oli 13,4% üliõpilastest.[160]

1934. a. sügissemestrist alates tõsteti õppemaksu 3500 margani semestris (7000 marka aastas).[161]

Töörahva hulgast pärinevaile noortele polnud ülikoolis õppimisel takistuseks muidugi ainult õppemaks, vaid ka elamiseks (korter, toit, riided) ja õppeabinõude muretsemiseks vajalike summade puudumine. 1921. a. ankeedi andmeil olid üliõpilaste elatusmuiseid poole halvemad kui enne sõda. Kuni 75% üliõpilasi pidi otsima mingit kõrvalteenistust,[162] teha igal pool ametites, suvel turbasoodes ja kraavikaevamistel, lauaõhtutes jm. võime leida omale ülalpidamist ja ülikoolis õppevõimalusi teenivaid üliõpilasi. Janu hariduse ja teaduse järele, vähemagi lootuseta paremate kohtade saamiseks, on sellel vaevlemisel edasiviiv ning energiat andev tegur,» märgiti tolleaegses pahempoolses ajakirjanduses.[163]

Ühiselamud vaadeldaval ajajärgul puudusid, seetõttu tuli väljastpoolt Tartut pärinevail üliõpilastel endale korter üürida. Tartus leidus 3000—4000 üksikut möbleeritud üliõpilastuba,[164] kuid sobiva korteri leidmine oli üliõpilasele raske probleem, milleks tuli nädalate kaupa majast majja rännata. Üksikust toast pidi maksma kuni 3000 marka kuus, samal ajal kui korteriomanik, kelle huve kaitses üüriseadus, maksis kümme korda väiksemat üüri.[165]

Ülikoolis tulid küll igal semestril jaotamisele riigi- ja omavalitsuste (maakonnad, linnad) poolt määratud stipendiumid, kuid nende arv oli väike. Kui 1921. a. tuli üks stipendium 16 üliõpilase kohta, siis 1925. a. tuli üks stipendium 46 üliõpilase kohta. Stipendiumide arv ei suurenenud vastavalt üliõpilaste arvu tõusule, vaid jäi põhiliselt samaks. Ka ei võimaldanud nende suurus äraelamist. Näiteks oli riigisummadest saadud stipendiumide suurus 4000, 8000 ja 12 000 marka aastas, millise rahaga võis elada 1—3 kuud.

Üliõpilaste arv ulatus 1926. a. ca 4700-ni,[166] mis oli kodanliku perioodi kõrgeimaks tasemeks. Teiste riikidega võrreldes suhteliselt suur üliõpilaste arv oli tingitud mitmest asjaolust. Ülikooli sai neil aastail astuda ilma võistluseksamiteta (vastuvõetavate arvu kuni 1935. a. kind-

[159] «Postimees», 12. XII 1921.
[160] «Postimees», 30. III 1922.
[161] «Postimees», 19. VII 1924.
[162] «Üliõpilasleht», 1923, nr. 9, lk. 122.
[163] «Ühendus», 20. X 1926.
[164] «Üliõpilasleht», 1924, nr. 6, lk. 74.
[165] «Üliõpilasleht», 1921, nr. 7—8, lk. 22.
[166] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 576, l. 18. Vt. tabel lk. XXX.

laks ei määratud). Üliõpilaste arvukust põhjustas ka asjaolu, et paljudel venis õppeaeg ettenähtust tunduvalt pikemaks. Mõned õppisid ülikoolis kümme aastat ja isegi üle selle. Selleks sundis neid raske majanduslik olukord, vajadus endale ülalpidamist ja õpperaha teenida. Õppimine katkestati seetõttu korduvalt. Teatav osa üle normaalaja õppijaist olid aga jõuka päritoluga bürši elu harrastajad.

Ent kuigi kodanlik riik vajas esialgu rohkesti ametnikke, keskkooliõpetajaid jm. spetsialiste, oli 1920. aastate teiseks pooleks selgunud tema majanduslike arenguvõimaluste piiratus ja tekkimas haritlaste tööpuuduse probleem. 1926. a. tõstatas kodanlik valitsus rahandusministri algatusel üliõpilaste arvu piiramise küsimuse.

Üliõpilaste arvu piiramiseks võeti algul tarvitusele kaks abinõu. Esiteks hakati keskkoole koondama, kuigi keskkooli lõpetajaist astus sel ajal ülikooli ainult üks kolmandik. Teiseks kõrgendati ülikooli õppemaksu 1927. a. alates 35 kroonilt 50 kroonile semestris. 1927. a. võttis ülikooli valitsus vastu otsuse korraldada sisseastujaile võistluseksamid, kui mõni teaduskond tahab üliõpilaste arvu piirata.

1927. a. alates hakkaski üliõpilaste arv pidevalt kahanema. Kui õpperaha mittetasumise pärast eksmatrikuleeriti 1925. a. kokku 249, siis 1927. a. juba 406 üliõpilast. Ühtlasi kasvas tunduvalt nende arv, kes mitmesugustel põhjustel ülikoolist lahkusid. 1925. a. lahkus ülikoolist 720, 1926. a. 927, aastail 1927—1929 aga ligi 1200 üliõpilast aastas. Üldse lahkus 1919.—1929. a. ülikoolist kursust lõpetamata 6390 inimest, kuna kursuse lõpetas sama aja jooksul 1916 inimest.[167] 1930. a. õppis ülikoolis 3474 üliõpilast, seega oli nelja aasta jooksul (1926—1930) üliõpilaste arv vähenenud 25% võrra.

Õppemaksust vabastamist taotles 1927. a. esimesel semestril 1292 üliõpilast, neist vabastati täielikult õppemaksust 647 isikut ja poolest õppemaksust 165 isikut, vabastamisele kuulusid ka 140 stipendiumisaajat ja ülikooli teenistuses seisvate isikute järeltulijaid 21, seega kokku vabastati 973 isikut,[168] mis moodustas 20% üliõpilaste arvust. Hoolimata sellest oli õppemaksu kõrgendamine elukalliduse tõusu ajal üliõpilaste enamikule raskeks löögiks ja mõjus kaasa nende arvu vähenemisele.

ÜLIÕPILASTE MAJANDUSLIKU OLUKORRA HALVENEMINE. Kui 1930. a. kevadel sai teatavaks haridusministeeriumi kavatsus järjekordselt õppemaksu tõsta, saatis Üliõpilaskonna Edustus ülikooli valitsusele märgukirja, milles toodi andmeid üliõpilaste majandusliku olukorra halvenemise kohta. 1926. ja 1930. a. üliõpilaste keskel korraldatud ankeetide andmete võrdlemine näitas, et selle ajavahemiku jooksul oli üliõpilaste keskmine kuusissetulek langenud 70 kroonilt 61 kroonile, keskmine väljaminek aga kasvanud 63 kroonilt 65 kroonini. Kulutused olid kasvanud peamiselt korteri ja söögi, samuti õppemaksu arvel. Igal üliõpilasel oli keskmiselt 255 krooni võlga. Üksnes Tartus Eesti Laenu- ja Hoiuühisuses oli üliõpilaslaenude summa kasvanud 84 743 kroonilt (kokku 358 üliõpilasel) 1925. a. 300 000 kroonini (806 üliõpilasel) 1929. a.[169] Seega oli nii laenajate arv kui ka keskmine laenusumma ühe üliõpilase kohta mõne aasta jooksul kahekordistunud. Laenuprotsent oli väga kõrge — 16. Madalaprotsendilise riikliku õppelaefondi asutamist ei õnnestunud üliõpilastel saavutada.

1930. a. märtsis edustuse poolt korraldatud küsimustiku põhjal selgus, et üliõpilastest on teenistuses 37,4%.[170] Tegelikult oli nende arv palju suurem, sest ankeedile said vastata ainult Tartus viibijad, paljud pidid aga just teenistuse pärast linnast siirduma. Teenistust vajas ankeedi andmeil 55,17% üliõpilastest.

Ankeedid püüdsid tuua selgust ka üliõpilaste vanemate majanduslikku seisukorra kohta. 1930. a. ankeedile vastas pisut üle 800 üliõpilase. Oma vanemate majanduslikku seisukorda hinnatasid raskeks 31,3%, keskmiseks 68,68% ja heaks 1,38% vastajaist. Tõstudes neile andmeile, rõhutati üliõpilaskonna edustuse märgukirjas, et suur osa üliõpilaste vanemaist kuuluvad varanduslikult kehvade hulka.[171]

Enamikul üliõpilastest ei olnud võimalik õppida ainult vanemate arvel, vaid tuli otsida endale teenistust. Mõningail andmeil muretses endale mitmesuguse teenistuse abil ülalpidamist 60—70% üliõpilaskonnast, pühendades õppimisele ainult tõsist vaba aja: «Meie üliõpilaskonnas tehakse tööd, kõrvalist leivateenimise tööd, rohkem kui see kasulik tervisele. Vähe on tudengite hulgas neid, kes saavad puhtalt tudeerida vanemate rahakotil. Alatoitlus, võtad, omateenistus — see on meie õpiduumi võimaluste kogusumma. Kodune toetus — jah seda on — aga, harilikult lisaks ülaltoodud kolmele tegurile.»[172]

Õppemaksu kõrgendati 1930. a. järjekordselt 10 krooni võrra õppemaksu, seega tuli nüüd maksta 60 krooni semestris.

Majanduskriisi aastail vähendati töötajate ja ametnike palka, vähenesid tunduvalt ka talurahva rahalised sissetulekud, õppemaks jäi aga endiseks. Aastaks 1933 oli üliõpilaste arv langenud ca 2800-le. On huvitav märkida, et sisseastujate arv sealjuures ei langenud, vaid näitas isegi tõusu. Kui 1927. a. astus ülikooli 1044 isikut, siis 1930. a. 1399 ja 1934. a. 2349 isikut.[173] Sealjuures kasvas sisseastujate hulgas eriti endiste üliõpilaste arv, ületades alates 1931. a. esmakordselt ülikooli astujate arvu. Raskete õppimistingimuste tõttu oli üliõpilaskonna koosseis väga liikuv. Igal aastal lahkusid ülikoolist enne kursuse lõpetamist ligi pooled üliõpilastest. Ja paljud majanduslike raskuste tõttu õppimise katkestanud püüdsid seda aeg-ajalt jälle jätkata. Majanduskriisi aastail kujunes selline vaheaegadega õppija domineerivaks.

1933. a. veebruaris Tartu üliõpilaskonna majandusliku olukorra uurimiseks korraldatud ankeedi andmeil oli üliõpilaste vanemaist ettevõtjaid palgalistega 9%, kapitalist elavaid 7,2%, 10 või enam hektari suuruste talude pidajaid 23,9%, alla 10 hektari suuruste talude pidajaid 4%, isetöötavaid väike-ettevõttepidajaid 12,4%, ametnikke ja õpetajaid 27,1%, töölisi-teenijaid 11,5%, vabakutselisi 4,9%.[174] See ankeet võimaldab üliõpilaste sotsiaalse päritolu kohta juba täpsemaid järeldusi teha, sest ta oli sunduslik kõigile immatrikuleerituile. Eemalviibivaile saadeti ankeet postiga koju. Täidetud ankeetlehti saadi tagasi üle 3130, seega vastas ankeedile ligi 100% üliõpilastest.[175] Ankeedi põhjal võib järeldada, et ülekaalus olid kesk- ja väikekodanlikud kihid, sest ka ametnikud olid põhili-

---

[167] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 108.

[168] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 476, l. 100.

[169] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 381, l. 10.

[170] «Üliõpilasleht», 1930, nr. 6, lk. 168.

[171] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 381, l. 10.

[172] «Üliõpilasleht», 1930, nr. 1/2, lk. 29.

[173] «Eesti Statistika», 1933, lk. 198 ja 1937, lk. 305.

[174] «Eesti Statistika», 1933, lk. 201.

[175] ENSV RAKA, f. 1776, nim. 1, s.-ü. 598, l. 45, 51.

selt väikekodanlike vaadetega intelligentsi esindajaiks.

VASTUVÕTU PIIRAMINE. Riigivõimu poolt soovitati juba 1934. a. märtsis rektoril üliõpilaste arvu piiramine tõsiselt kaalumisele võtta. Sisseastujate suur arv 1934. a. oli tingitud tehnikaosakonna avamisest, kuid samuti kuuldustest üliõpilaste arvu eelseisva piiramise ja võistluseksamite sisseseadmise kohta.

1935. a. sügissemestriks piiratigi vastuvõetavate uute üliõpilaste arvu 690-ga. Töötati välja uus üliõpilaste vastuvõtmise määrus, mis nägi ette võistluseksamite korraldamise juhul, kui teaduskonda astuda soovijate arv tõuseb üle kindlaksmääratud normi.

Kui sooviavalduste esitamise viimasel tähtajal selgus, et sisseastujate arv ületab määratud normi reas teaduskondades, siis hakati valguma neisse teaduskondadesse, kus leidus veel vabu kohti ega ähvardanud võistluseksamid. Paljud sattusid seetõttu aladele, mille vastu neil huvi puudus. Võistluseksamid toimusid 1935. a. sügisel tehnikateaduskonda ja arstiteaduskonna rohuteaduse osakonda, kuhu oli soovijaid üle määratud normi. Sisse ei pääsenud üle 100 soovija.

Järgnevail aastail vastuvõetavate üliõpilaste arv vähenes, milleks mõjus kaasa ka tehnikateaduskonna äraviimine. 1936. a. võeti vastu 639 esmakordselt ülikooli astujat, 1937. a. 649 ja 1938. a. 621.[176] 1936/37. õppeaastaks ei pääsenud ülikooli juba umbes 200 soovijat. Võistluseksamid toimusid õigus-, arsti- ning filosoofiateaduskonda.[177] Alates 1938. a. võeti uusi üliõpilasi vastu ainult võistluseksamitega, kusjuures 1938. a. sügisel jäi ukse taha üle 400 noore, 1939. a. ulatus vastuvõetud uute üliõpilaste arv ainult 455-ni, kusjuures ülikooli ei pääsenud 519 soovijat. 1. aprilliks 1940 oli üliõpilaste üldarv langenud 2789-ni.[178]

Kõige rohkem üliõpilasi võeti vastu õigus- ja majandusteaduskonda (1937/38. a. kummassegi 150 üliõpilast). Samal ajal võeti arstiteaduskonda vastu 50 ja loomaarstiteaduskonda ainult 20 üliõpilast.[179]

Lisaks üliõpilaste arvu piiramisele otsustas valitsus 31. augustil 1939 kõrgendada ülikooli õppemaksu 120 kroonilt 150 kroonini aastas. Ühtlasi tõsteti diplomimaks 5 kroonilt 10 kroonile. Peale selle tuli veel maksta immatrikulatsioonimaksu 10 krooni, eksamimaksu iga eksami pealt 1,5 krooni, praktiliste tööde maksu 1—5 krooni, sisseastumiseksamite maksu iga aine ja isiku pealt 2 krooni ning ajutiste tunnistuste eest ülikooli lõpetamise puhul 1 kroon.[180]

Uue ülikoolideseaduse alusel jäeti ülikooli valitsusele võimalus vabastada üliõpilasi õppemaksust kuni 15% ulatuses õppemaksude kogusissetulekust. Kui 1928. a. sai stipendiumi 3,5% üliõpilastest, siis 1939. a. oli stipendiumi saajaid 2,6%, kusjuures kõrgem aastane stipendium ei ulatunud töölise kahe kuu palgani.[181]

Millist mõju avaldas üliõpilaste arvu piiramine ja õppemaksu kõrgendamine üliõpilaskonna sotsiaalse struktuuri kujunemisele, seda pole võimalik andmete puudusel täpselt jälgida. 1936. a. ankeedi andmeil ei tundnud elatisraha puudust 25% üliõpilastest, 15% pidid alaliselt töötama, 37% töötas aeg-ajalt lisaks vanemailt saadavale väikesele toetusele, ülejäänud töötasid suviti vanemate majapidamises.[182]

---

[176] «Eesti Statistika», 1939, lk. 395.
[177] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 840, l. 14.
[178] Sealsamas, s.-ü. 839, l. 131.
[179] ENSV ORKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 67, l. 167.
[180] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 899, l. 513—514.
[181] P. Vihalem. Kolme õpiku eest töölise kuupalk. — «Noorte Hääl», 26. I. 1957.
[182] Sealsamas.

Üliõpilaste rahvuslikus koosseisus tõusta pidevalt eestlaste osatähtsus, 1938. a. lõpul moodustasid nad juba 80,6%. Ent suhteliselt rahvaarvule oli neid siiski vähem kui juudi ja saksa rahvusest üliõpilasi. Iga 1000 vastavast rahvusest elaniku koha tuli üliõpilasi:

	1934	1936	1938
Eestlasi	2,73	2,70	2,91
Venelasi	1,63	1,10	0,97
Sakslasi	14,56	10,21	8,69
Juute	21,65	13,30	15,56
Muid	2,32	2,43	1,66

Ligi 99% üliõpilastest oli Eesti kodakondsusest. Mehi oli üliõpilaskonna koosseisus kogu aeg umbes kaks korda rohkem kui naisi (1938. a. mehi 68,7%, naisi 31,3%).[183]

Normaalsesse vanusrühma, s. t. kuni 24 aastat (incl.) kuulus 1934. a. 60,7% üliõpilastest, 1938. a. ainult 50,0%. Meeste keskmine vanus oli tunduvalt kõrgem kui naistel.[184]

ÕPPETÖÖ KORRALDUS. Õppe- ja teaduslikus töös kasutas ülikool teatud autonoomiat. 1925. a. ülikooliseadus määras kindlaks ainult teaduskonnad ja õppekohad. Missugusesse ulatuses aga üht või teist teadust õpetada, missugustele probleemidele erilist tähelepanu pöörata, seda ei saadud ülikoolile nagu mõnele alg- või keskkoolile ette kirjutada. Seega olenes palju vastava õppejõu kvalifikatsioonist, tema komplektsusest ja maailmavaatest.

Usu-, õigus-, arsti- ja loomaarsiteaduskond tuginesid endisest ülikoolist pärit õppejõudude tõttu tugevasti vanadele traditsioonidele. Usuteaduskonnas hakati õpetama ainult mõninga uusi aineid, nagu võrdlev usuteadus, kodumaa kirikulugu ja usuline rahvateadus. Õigusteaduskond jättis oma endisest õppeplaanist välja kirikuõiguse ja Vene õiguse ajaloo, andis aga viimasele kolia uues aines, Eesti õiguse ajaloos. Arstiteaduskond muutis peamiselt üksikute ainete osatähtsust ja lisandas mõne uue kohustusliku aine. Loomaarstiteaduskond jätkas põhiliselt senise (endise veterinaariainstituudi) koosseisuga vana teed. Kõigis neis teaduskondades olid ained endiselt jaotatud teatud arvule aastatele (4—5). Kehtisid kõigile üliõpilastele ühised kohustuslikud loengud, praktilised tööd ja eksamid.

Filosoofiateaduskond, kus leidus noori jõude, nende hulgas välismaalasi, ja matemaatika-loodusteaduskond püüdsid täiesti uutele radadele asuda, kuna põllumajandusteaduskond uue teaduskonnana oli sunnitud kogu õpetust iseseisvalt organiseerima. Filosoofiateaduskonna õppeplaanid ja -programmid võimaldasid suurt vabadust ainete ja nende ulatuse valikus. Tõusis seminaride ja iseseisva töö osatähtsus. Samuti kaldus matemaatika-loodusteaduskond liikuvamale, suuremate valikuvõimalustega õppeplaanile. Põllumajandusteaduskond aga andis agronoomidele kolme aasta kestel üldteaduslikud alused ning korraldas praktilisi töid ja alles siis hakati spetsialiseeruma.

1925. a. seaduse (ja juba varasemate määruste) järgi tuli õppetöö ülikoolis korraldada nõnda, et üldiselt nõutavate eel- ja põhiainete omandamisele järgneks spetsialiseerumine mõnele erialale. Iga ala kohta töötasid teaduskonnad välja õppeprogrammid kooskõlas teaduslikkude ja ametieksamite kohta maksvate riiklikkude nõudmistega ja ülikooli nõukogu üldiste juhtmõtetega. Õppeplaanid ja -programmid kinnitas ülikooli nõukogu. Ülikooliseaduse § 100 kohaselt võis valitsus määrata üldisi eksaminõudeid ja anda korraldusi niivõrd, kuivõrd need valmistasid ette

---

[183] «Eesti Statistika», 1939, lk. 391—393.
[184] Sealsamas, lk. 393.

riiklike õiguste saamiseks.[185] Vastavalt sellele määras valitsus näiteks 1925. a., missuguseid aineid millises ulatuses peavad õppima kesk- või kutsekooliõpetaja kutse taotlejad, kes oma eerihariduse saavad ülikoolis.[186]

Ülikooli nõukogu soovitas üliõpilaste teadusliku mõtlemise arendamiseks rakendada õppevorme, mis virgutaksid iseõppimisele, s. o. praktilisi töid, kollokviume ja seminare. Kursusesüsteem kaotati, kuid mitte puhta ainesüsteemi kasuks, mis lubab üliõpilasel igal ajal end eksamineerida lasta, kui ta mingi aine on omandanud, vaid selles mõttes, et ainete põhjalikuma läbitöötamise ja sünteesi huvides eksamineerida üliõpilasi teatavates ainerühmades.

Õppetöö jagunes aastas kaheks semestriks. Kevadsemester kestis 15. jaanuarist kuni 31. maini, sügissemester 1. septembrist 15. detsembrini. Iga semestri algus ja lõpp kulus eksamineerimiseks. Algul nõuti üliõpilastelt, et nad loenguile, seminaridesse ja laboratooriumitöödele end professori juures isiklikult kirja paneksid ja temalt osavõtmise kohta lõpuks allkirja võtaksid. Sel kombel taheti luua isiklikku kontakti õppejõudude ja üliõpilaste vahel. Ent üliõpilaste suure juurdevoolu pärast kaotati 1925. a. sügisel loenguilkäimise kontroll. Allkirja võtmist õppejõult hakati nõudma ainult praktikumide ja seminaride puhul. P. Vihalema arvates oli loengute vaba külastamine kodanliku ülikooli õppetöös üheks positiivseks momendiks: «Need, kes tõepoolest soovisid õppida, pidid omandama kogemusi iseseisvaks tööks. Üliõpilased harjusid töötama ilma kontrollijate ja «sundijateta», õppisid oma aega planeerima.»[187]

Stuudiumi kestvus teaduskondades oli üldiselt viis aastat, mõnes teaduskonnas (põllumajandus-, loomaarstiteaduskond) neli aastat. Loomaarstiteaduskonnas pikendati alates 1924. a. õppeaeg 10 semestrile (5 õppeaastale), arstiteaduskonnas 1926. a. aga kuuele aastale, kusjuures kaks viimast semestrit olid ette nähtud praktikaks. Farmaatsiaosakonnas pidi stuudium kestma neli aastat. Alates 1928. a. hakati arstiteaduskonna kehalise kasvatuse instituudis ette valmistama võimlemisõpetajaid ja spordiinstruktoreid (õppeaeg algul 2, hiljem 3 aastat).

Üliõpilaste iseseisev töö eeldas õppekirjanduse olemasolu, ent viimast leidus esialgu vaid võõrkeeltes. Üliõpilased kasutasid peamiselt vene- ja saksakeelseid õpperaamatuid. Õppejõud koostasid eestikeelsete õpikute käsikirju ja mõned kirjastused tundsid nende väljaandmise vastu huvi, kuid kommertspõhimõttel ei osutunud kirjastamine edukaks. 1919.—1930. a. ilmus ainult viis eestikeelset kõrgkooli õpperaamatut.[188]

1929. a. loodi ülikooli ringkondade ühistegeliku ettevõttena Akadeemiline Kooperatiiv, mille üheks peamiseks ülesandeks oli eestikeelsete õpperaamatute kirjastamine. Kooperatiiv kasvas välja Üliõpilaskonna Edustuse raamatubüroost, kes välismaistelt kirjastustelt ja raamatuäridelt tellis õpikuid. Kooperatiiv avas oma raamatu- ja kirjutusmaterjalide kaupluse.

1938. aastaks oli Akadeemiline Kooperatiiv kirjastanud 56 eestikeelset õppe- ja käsiraamatut. Väliskirjanduse muretsemisel orienteeruti Inglismaa teaduslikule kirjandusele.

---

[185] «Riigi Teataja», 1925, nr. 122/123, lk. 850.

[186] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 750, lk. 22—23.

[187] P. Vihalem. Kõike ei maksa ära visata. — «Noorte Hääl», 5. II 1957.

[188] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 207, l. 21—22.

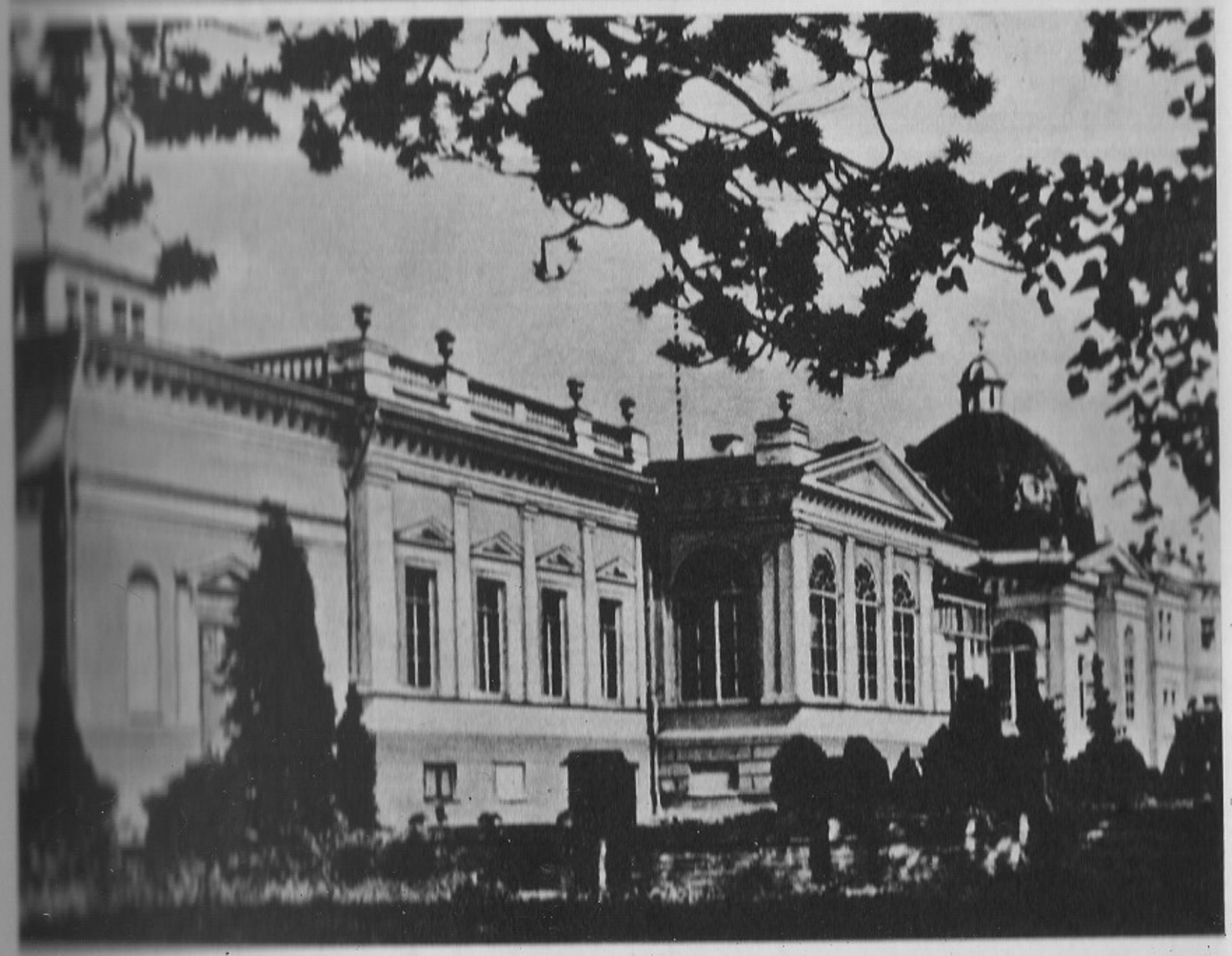

Üliõpilasmaja
Kaarli ühiselamu peahoone

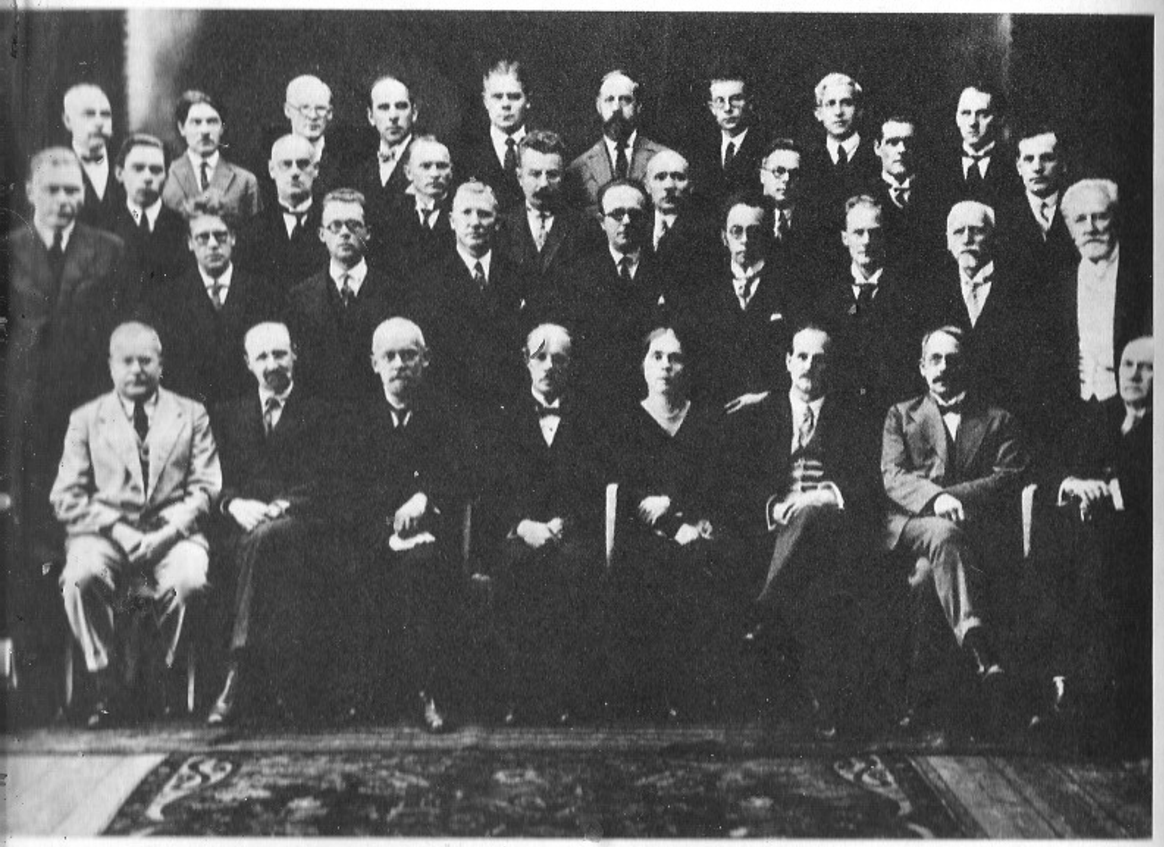

ooli hoone Laias (Mitšurini) tänavas
oofiateaduskonna kogu

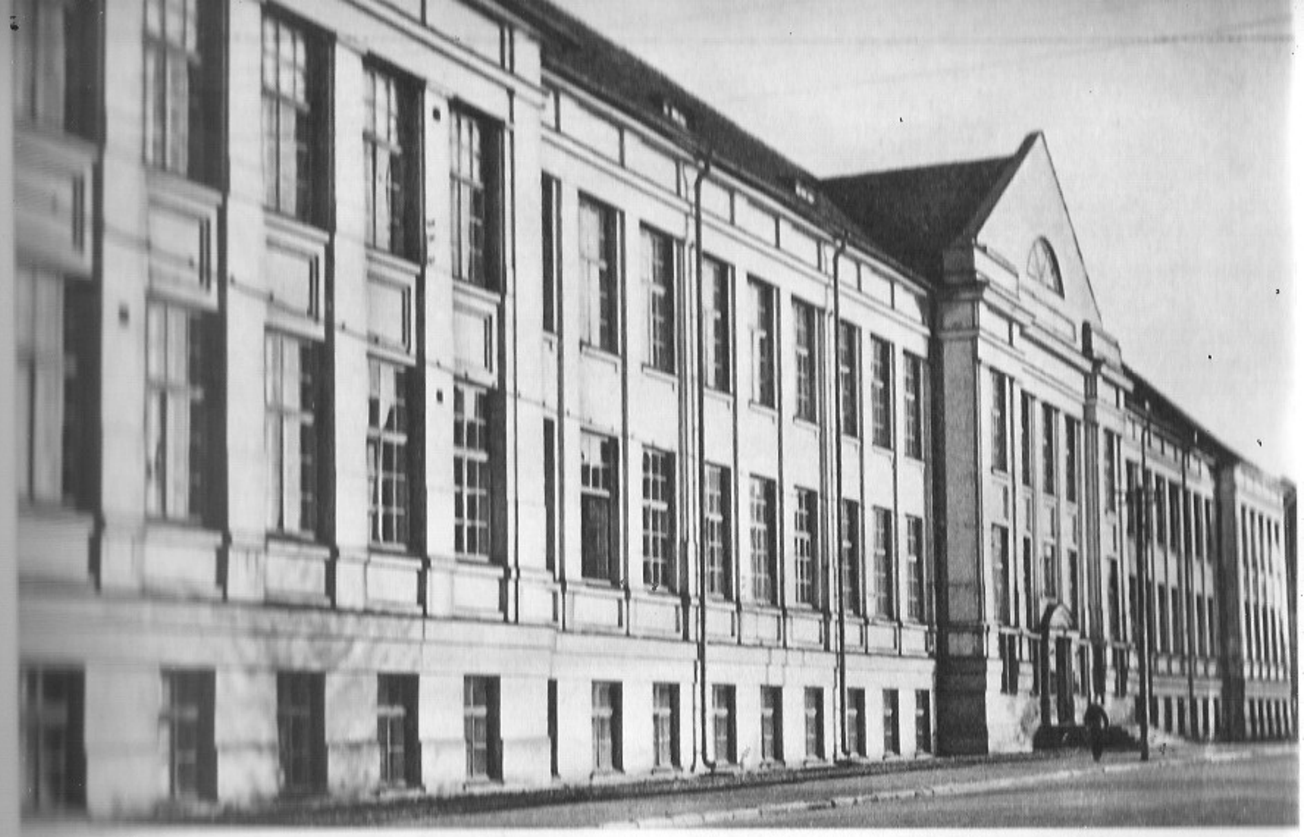

Aia (Vanemuise) tänava õppehoone
AVA 1 maja

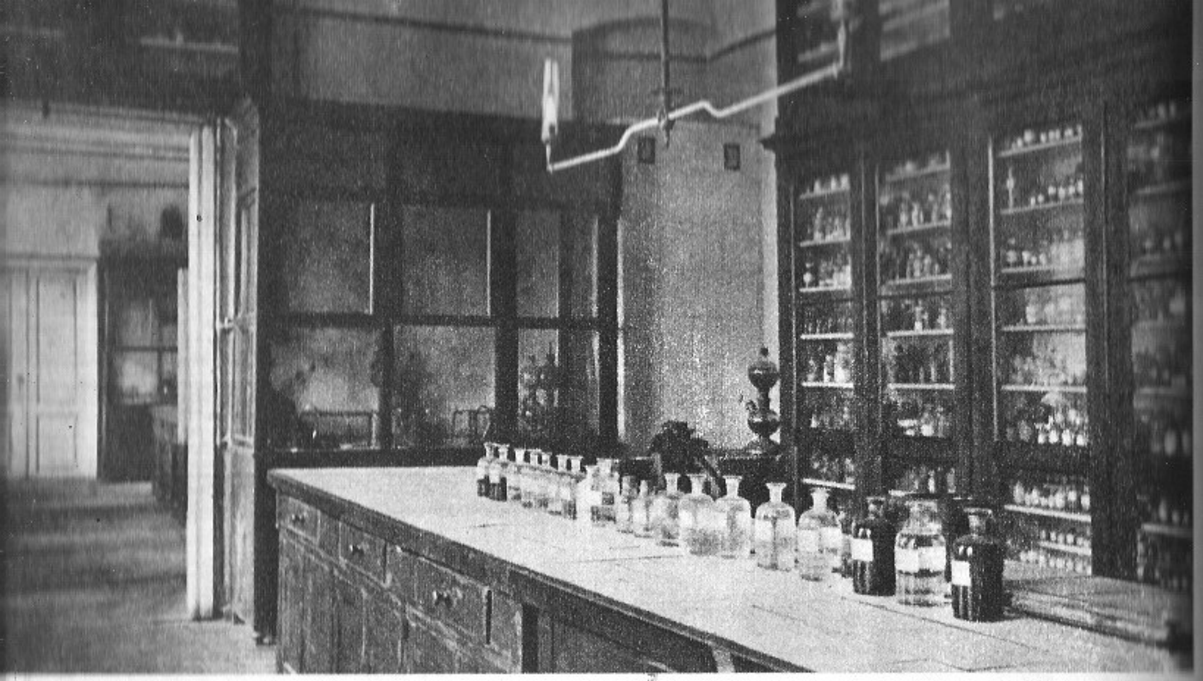

i Rohuteaduse Instituut
epp õppetöö!

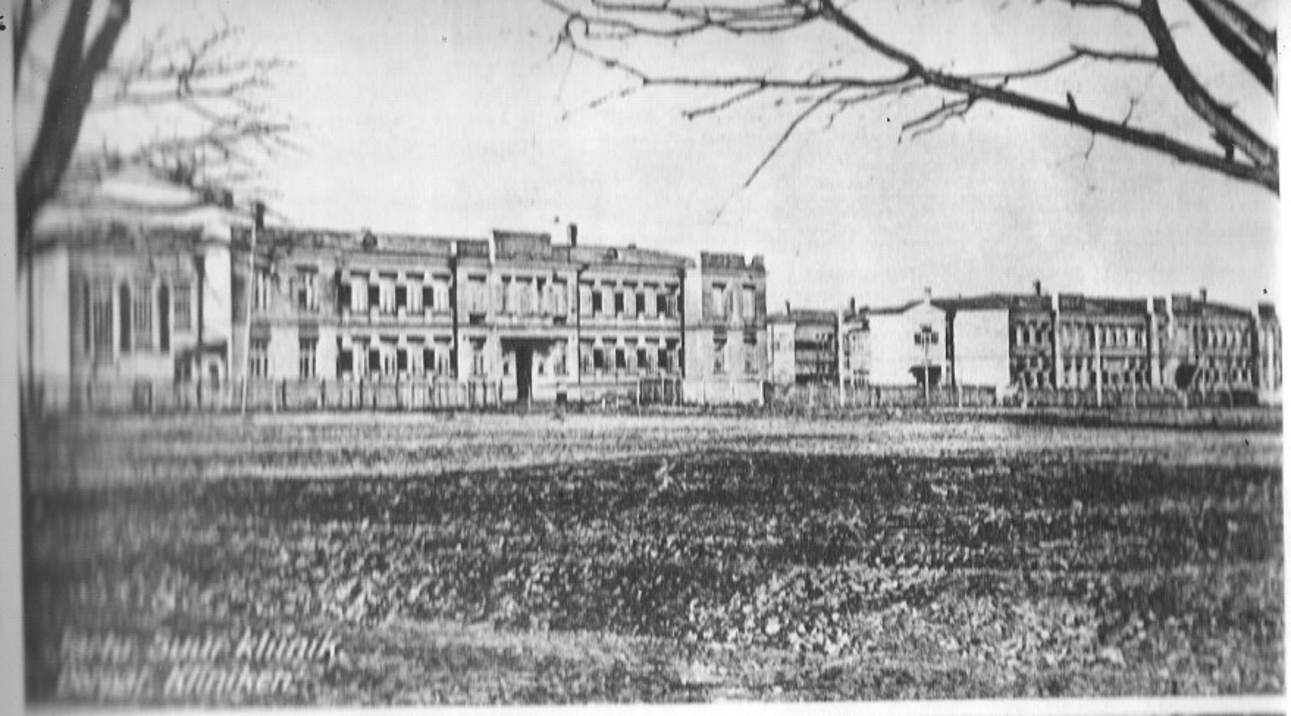

Naeha Siseh Kliinik
Nõukogude Kliinikum

Ülemõõsa kliinikud
Tööstuskliinik Tõnisel

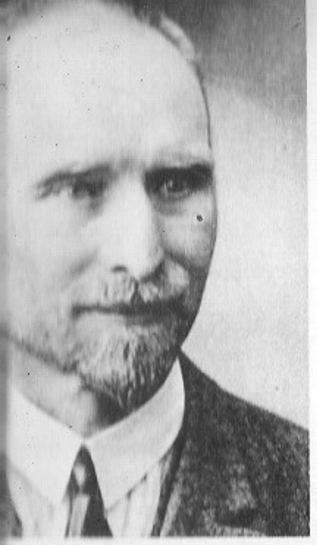

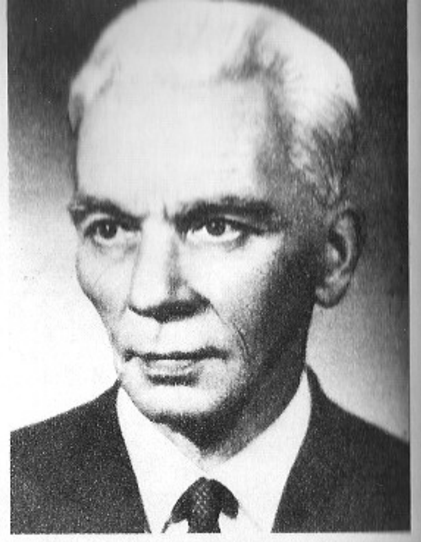

(1877—1954)
(1902—1969)
(1883—1956)

A. Audova (1892—1932)
H. Kruus (1891—1976)
F. Püksoo (1890—1969)

A. Humal (sünd. 1908)
P. Tarvel (1894—1953)
P. Keres (1916—1975)

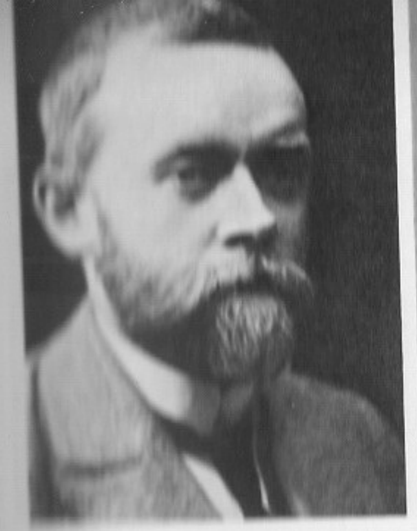

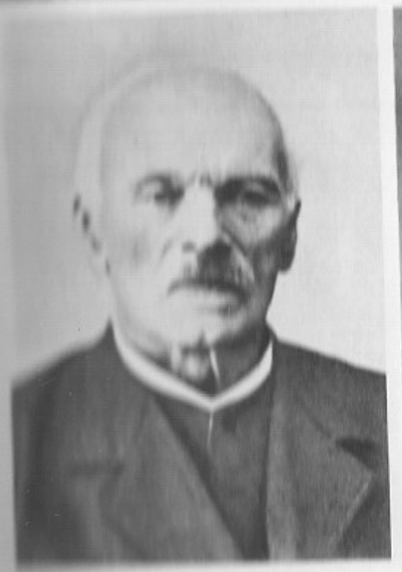

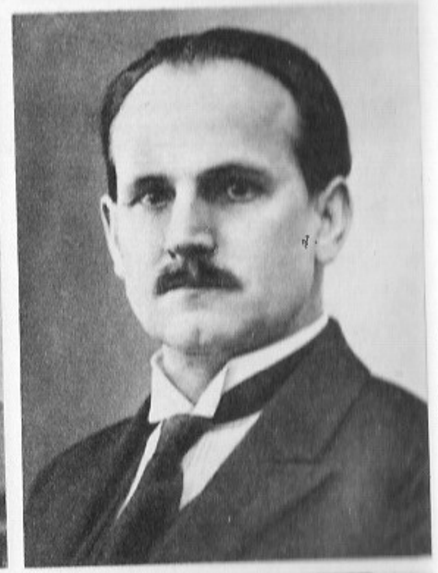

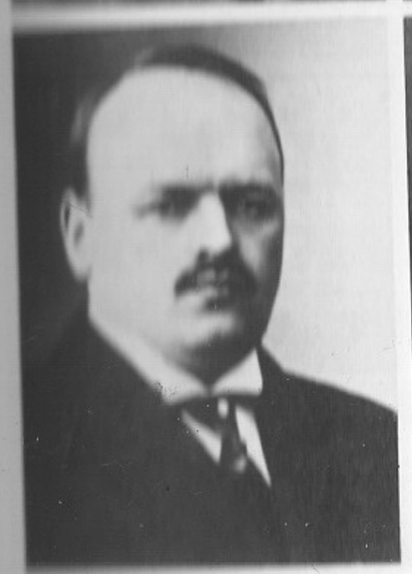

Anderson (1885—1962)
[illegible]sing (1845—1936)
[illegible] Loderberg (1885—1948)

J. Aavik (1880—1973)
J. Mägiste (1900—1978)
S. I. Karling (sünd. 1906)

A. Saareste (1892—1964)
P. S. N. Põld (1828—1930)
A. Tuulse (1907—1980)

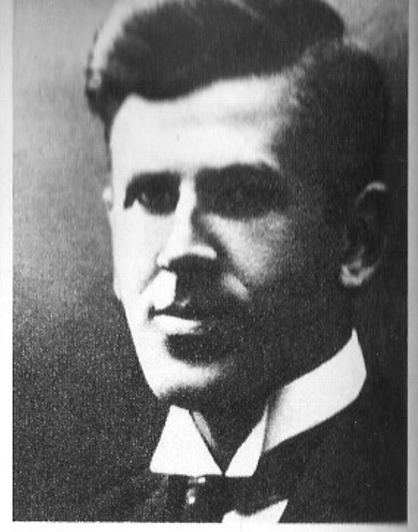

ra (1900—1968)
(1883—1939)
de (1896—1976)

A. M. Tallgren (1885—1945)
A. Mätlik (1881—1956)
O. Hallik (1906—1964)

J. Manninen (1894—1935)
K. Happich (1863—1923)
F. Laja (1889—1956)

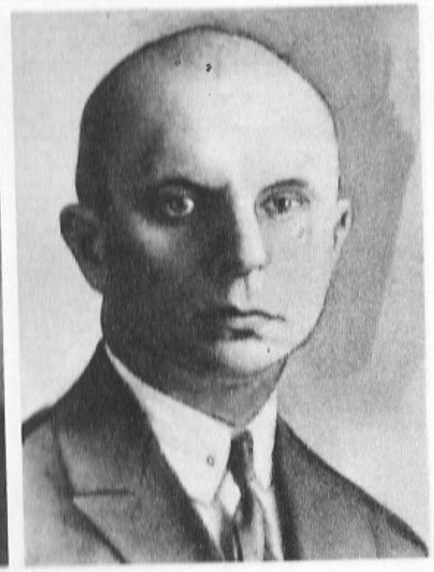

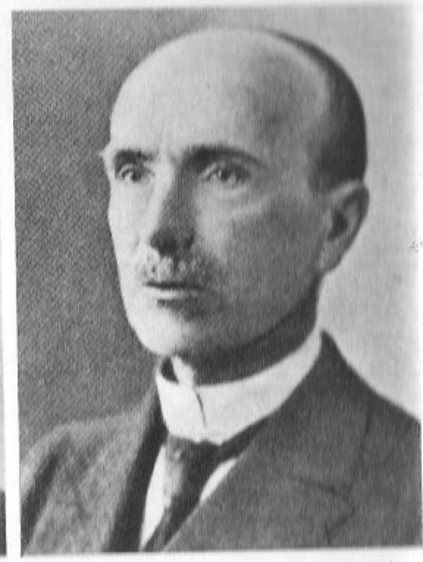

Riikoja (sünd. 1891)
Bokker (1891—1925)
Tammekann (1894—1959)

T. Lippmaa (1892—1943)
A. Luha (1892—1953)
T. Rootsmäe (1885—1959)

J. G. Granö (1882—1956)
A. Opik (sünd. 1898)
M. Wittlich (1866—1933)

(sünd. 1893)
(1870—1942)
(1888—1944)

J. Nuut (1892—1952)
K. Kirde (1892—1953)
G. Landesen (1866—1935)

H. Jaakson (1891—1964)
H. Perlitz (1889—1972)
P. Kogermann (1891—1951)

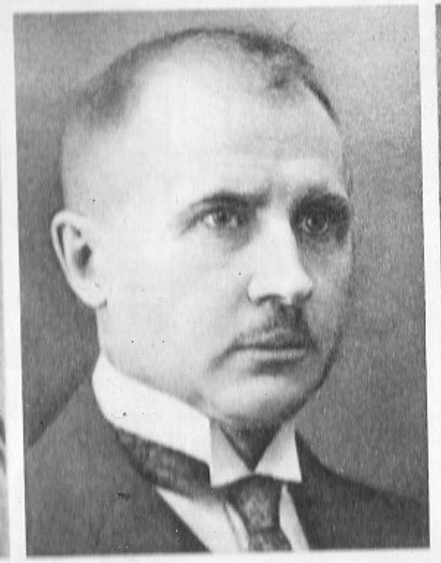

(1863—1944)
(1886—1933)
(1884—1963)

A. Paldrok (1871—1944)
A. Lipschütz (1883—1974)
K. R. B. Schlossmann (1885—1969)

L. Puusepp (1875—1942)
A. Fleisch (1892—1973)
V. Vadi (1891—1951)

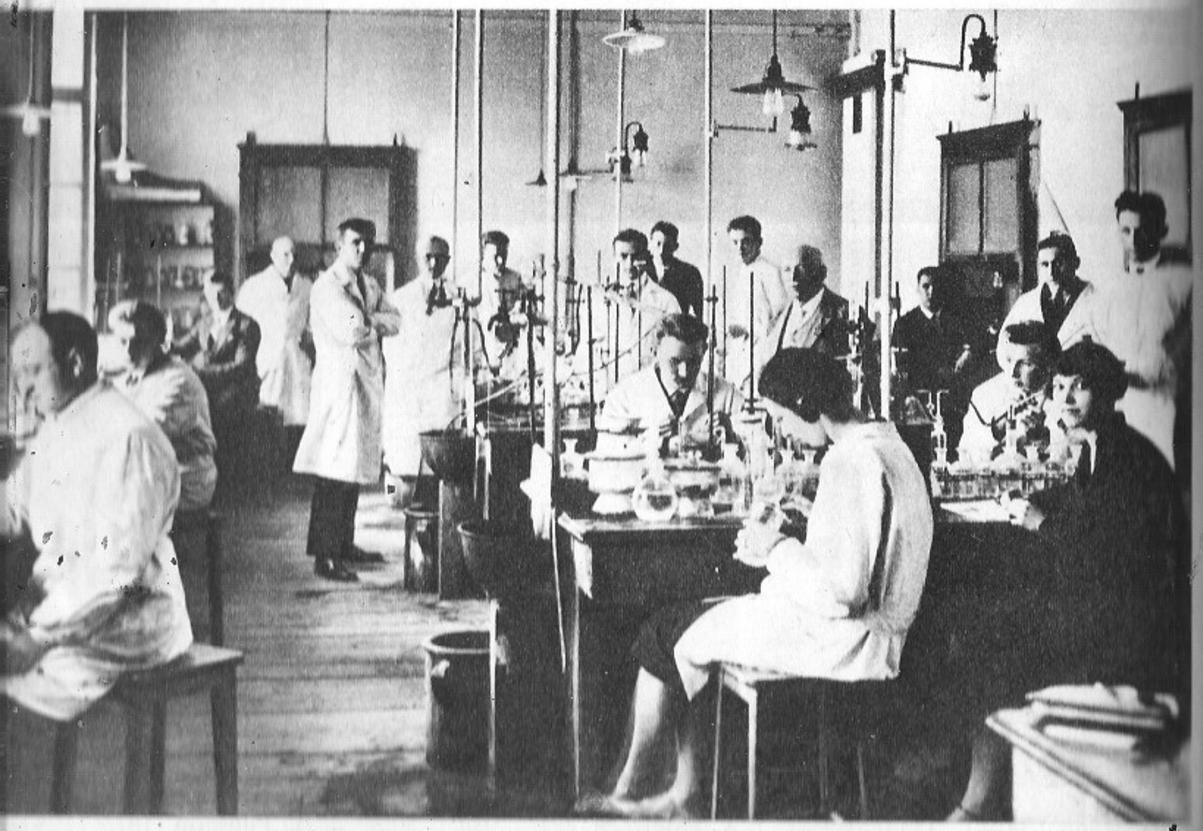

hoone vanim osa
deseni keemiapraktikum

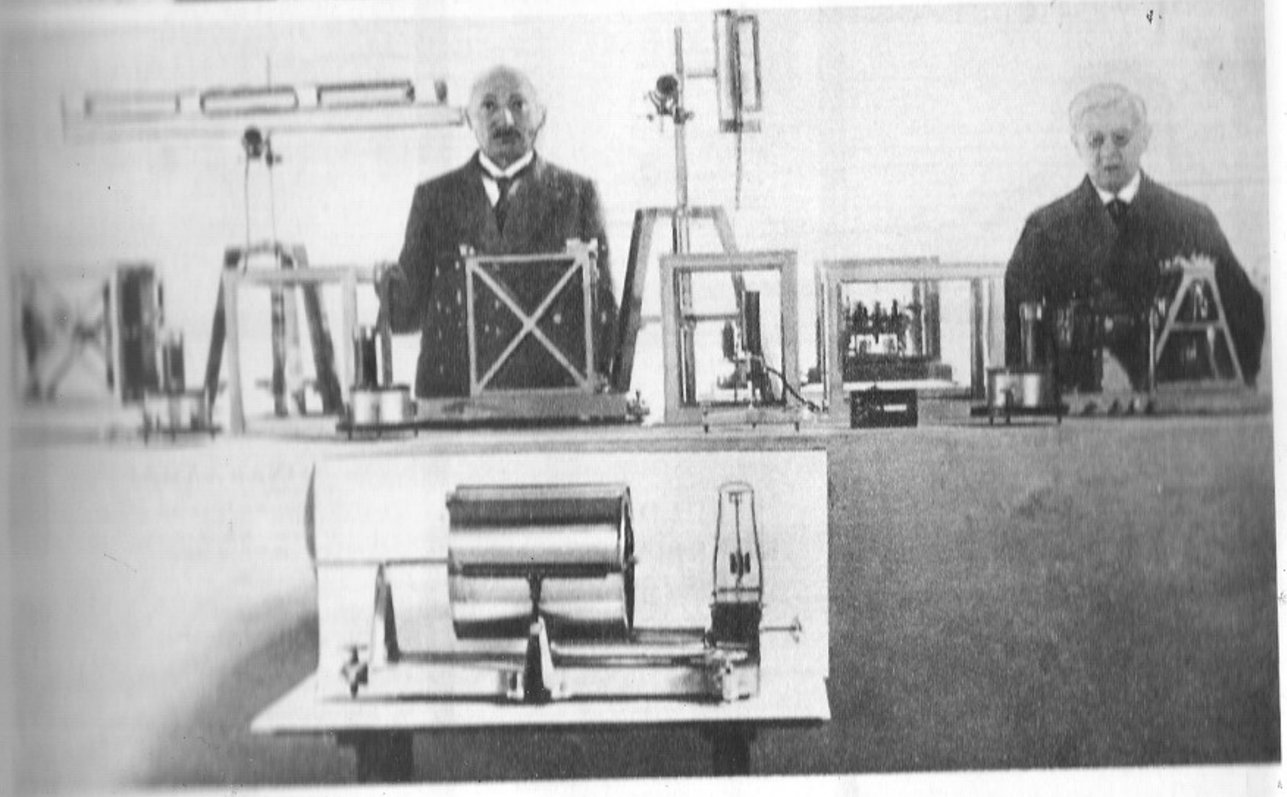

Füüsikali vähmla
Vilgr õppetool

PROF. K. RAMUL

PSÜHHOLOOGIA

Põhjalik illustratsioonidega tekstis

KIRJASTUS „KOOL", TARTU

HANS KRUUS

PÕHAJÄRVE SÕDA
1841. a.

K.-Ü. „LOODUS", TARTUS
1927

EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLI
TOISETUKED

ACTA ET COMMENTATIONES
UNIVERSITATIS TARTUENSIS
(DORPATENSIS)

A
MATHEMATICA, PHYSICA, MEDICA
X

TARTU 1926

LOOMULIK KATMISÕPETUS

A. FALDROOK — A. AUDOVA

JUHAN AUL

KODUMAA
NELJAJALGSED

K./Ü. „LOODUS", TARTUS

T. LIPPMAA

ÜLDINE BOTAANIKA

TARTU, 1940
AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS

Walter Anderson

„Kalamehe ja tema naise" mutimõjuta täieremat teisend mustast 1594

Tartu 1938

H. MOORA

EESTI MAJANDUS
ESIAJALOOLISEL AJAL

AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS
TARTU, 1937

VÄINO LANG / ELMAR KRUUS

KEHTIV
HALDUSÕIGUS
KONSPEKT

Autoriseerinud prof. dr. A.-T. Kismann

TARTU 1939

Duplum

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XX

A. KOORT

KEEL JA LOOGIKA

AVEC UN RESUME

TARTU 1933

VOLDEMAR VAGA

ÜLDINE
KUNSTIAJALUGU

K. Ü. „LOODUS", TARTU

VENE-EESTI
SÕNARAAMAT

KOOSTANUD
PROF. P. ARUMAA

GRAMMATILISE SISSEJUHATUSEGA
KAASTOOLISELT
LEKTOR R. PRAVDINILT

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1940

Folia
Neuropathologica
Estoniana.

Vol. XI

Duplum

E. V. TARTU ÜLIKOOLI
BOTAANIKAAIA SÜSTEMAATILISED JA
TAIMEGEOGRAAFILISED KOGUD

PROF. DR. T. LIPPMAA

AVEC UN RÉSUMÉ:
LES COLLECTIONS SYSTÉMATIQUES ET PHYTOGÉOGRAPHIQUES DU JARDIN BOTANIQUE DE L'UNIVERSITÉ ESTONIENNE À TARTU

TARTU 1937

Duplum

Tartumaa
Terviseololine kirjeldus.
Description sanitaire de l'arrondissement de Tartu.
Beschreibung der sanitären Verhältnisse des Kreises Tartu.

Prof. A. Ramul

Tartus, 1935

Die
Tumoren des Gehirns

Prof. L. Puusepp

Duplum

E. LEPIK

Ülikooli Taimehaiguste-katsejaam
1922—1932

Phytopathologische Versuchsstation der Universität Tartu von 1922—1932

Tartu 1935

Vol. VI. Fasc. 3-5.

Acta
Instituti et Horti Botanici Universitatis
Tartuensis

TARTU 1939

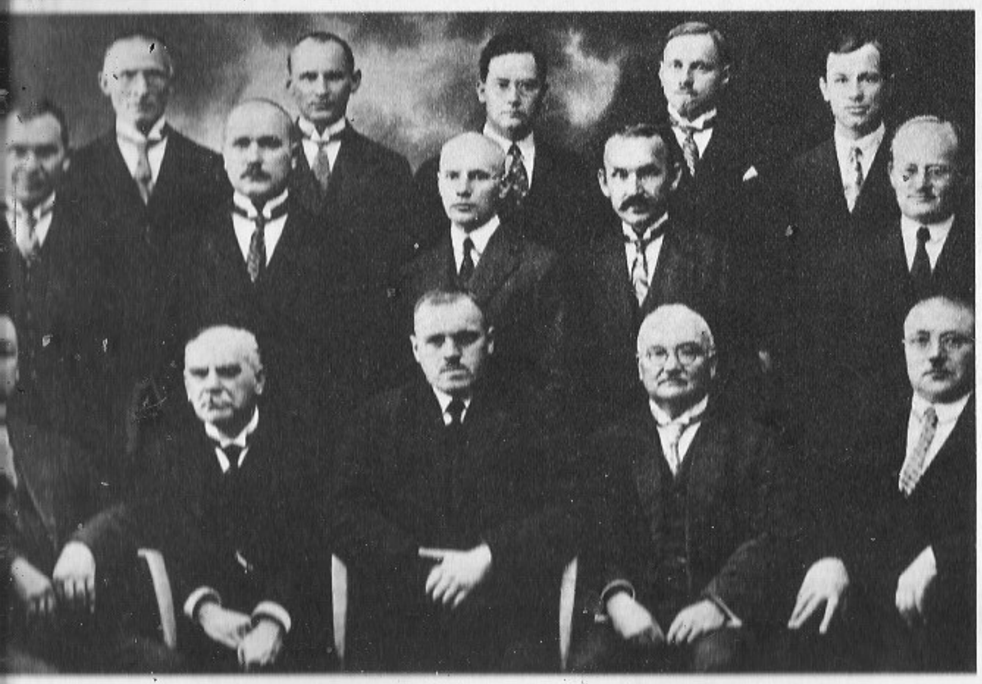

a õppehaasi peahoone
aariainstituudi hoone

Kooperatiiv oli üks neist vähestest kirjastustest, kes haridusministeeriumilt ei saanud toetust.[189] Õpikute hind oli nii kõrge, et majanduslikult kehvemail üliõpilastel käis nende ostmine täiesti üle jõu. Kõige rohkem ilmus õpperaamatuid õigus- ja filosoofiateaduskonna jaoks.

Tähtis osa ülikooli õppe- ja teaduslikus töös oli ülikooli raamatukogul. Vahetati teaduslikke väljaandeid 40 riigiga. Kirjandust telliti õppejõudude soovitusel vastavalt teaduskondade vajadustele kõigilt teadusaladelt. Raamatukogu juhataja F. Puksovi algatusel viidi ülikooli 1927. a. sisse fakultatiivne raamatukogude kasutamise ja bibliograafia kursus. Kursus õpetas üliõpilasi orienteeruma raamatukogu kataloogides ja teatmekirjanduses ning oli sissejuhatuseks raamatukoguhoidja kutseharidusele.

Üliõpilasi õppis 1920. aastail kõige rohkem õigusteaduskonnas (koos majandusosakonnaga), mis oli tingitud kodanliku riigiaparaadi, kohtu ja ärielu vajadustest. Teisel kohal oli filosoofiateaduskond oma rohkete erialadega. Ligi kahekümnest õpetatavast erialast olid populaarsemad eesti ja üldine kirjandus, eesti ja võrdlev rahvaluule, eesti keel, inglise filoloogia ja üldajalugu. Kolmandal kohal oli matemaatika-loodusteaduskond. Viimased kaks teaduskonda valmistasid ette keskkooliõpetajaid, kelle järgi 1920. aastail tunti suurt vajadust.

[189] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 935, l. 121—122.

ÜLIÕPILASTE ARVU DÜNAAMIKA (aastail 1921—1938)

Teaduskond	Usuteaduskond	Õigusteaduskond	Majanduse osak. (teadusk.)	Arstiteaduskond	Filos. teadusk.	Matem.-loodusteadusk.	Loomaarstiteadusk.	Põllum. teadusk.	Metsanduse osak.	Kokku
1921	48	506	380	558	239	452	47	174	93	2471
1922	58	708	591	517	359	533	65	191	70	3115
1923	70	903	859	550	538	618	76	191	102	3907
1924	91	1084	925	513	667	630	103	217	113	4343
1925	112	1177	919	468	725	617	109	280	118	4525
1926	118	1204	936	410	828	586	119	331	119	4651
1927	116	1049	876	342	736	524	122	331	112	4208
1928	118	916	819	374	738	471	130	340	102	4008
1929	118	773	735	394	706	402	118	329	111	3686
1930	114	719	662*	484	628	319	149	287	112	3474
1931	108	707	594	533	533	265	158	251	143	3292
1932	105	736	570	533	397	246	139	199	123	3048
1933	118	682	482	554	339	306	113	151	90	2835
1934	113	858	525	655	341	222	110	132	109	3231**
1935	110	910	528	561	334	236	120	114	124	3245***
1936	128	885	586	569	370	164	113	116	121	3052
1937	131	809	604	584	358	161	98	134	111	2990
1938	124	953	627	601	371	179	96	169	107	3227

* 1930. a. alates majandusosakond (varem kaubandusosakond), alates 1938. a. majandusteaduskond.

** koos tehnikaosakonnaga (177).

*** koos tehnikateaduskonnaga (208).

1930. aastate lõpuks oli pilt tunduvalt muutunud (vaata tabelit). Silmatorkav on keskkooliõpetajaid ettevalmistavate teaduskondade osatähtsuse langus. Eriti drastiline on see matemaatika-loodusteaduskonna puhul, mille kõrgpunkt oli 1924. a. (630 üliõpilast), järgnevail aastail aga kahanes üliõpilaste arv järjekindlalt. Muudatusi põhjustas keskhariduse koondamispoliitika, mis algas 1920. aastate lõpul. Matemaatika-loodusteaduskonna kahanemisele mõjus muidugi kaasa tehnikateaduskonna, hiljem tehnikaülikooli asutamine. Esikohal üliõpilaste arvu poolest oli endiselt õigusteaduskond, teisel kohal majandusteaduskond. Kolmandale kohale oli tõusnud arstiteaduskond, eeskätt rohuteaduse õppijate arvel.

Teaduskonnad pidid kandma hoolt eksamineerimise eest kindlatel tähtaegadel, milleks sügissemestril tohtis kulutada kuni kaks nädalat, kevadsemestril kuni kolm nädalat. Ülikooli lõpueksamid pidi õiendama komisjoni ees. Eksameil kukkus läbi arstiteaduskonnas keskmiselt 30—50%, filosoofiateaduskonnas 35%, õigusteaduskonnas 25—30%.[190]

Üle nórmaalaja õppijaid oli ülikoolis veel 1938. a. 43,4% üliõpilaste üldarvust. Kursust lõpetamata lahkus ülikoolist 1938. a. 46,5% üliõpilastest.[191]

Tartu ülikooli lõpetas 1919.—1939. a. jooksul 5751 isikut, neist usuteaduskonna 241 (4,2%), õigusteaduskonna 1618 (28,1%), majandusteaduskonna 816 (14,2%), arstiteaduskonna 798 (13,9%), tema rohuteaduse osakonna 336 (5,8%) ja kehalise kasvatuse osakonna 40 (0,7%), filosoofiateaduskonna 756 (13,2%), matemaatika-loodusteaduskonna 538 (9,4%), loomaarstiteaduskonna 219 (3,8%), põllumajandusteaduskonna 313 (5,4%) ja tema metsandusosakonna 76 (1,3%). Seega olid lõpetanute koosseisus esikohal juristid, majandusteadlased ja arstid.

Lõpetajaist olid 73,3% mehed ja 26,7% naised. Viimased olid ülekaalus ainult filosoofiateaduskonna lõpetajate hulgas. Ülikooli suutis lõpetada ainult 42,6% sisseastunuist.[192]

Lõpetajate arvu selline erialaline struktuur näitab kõige suurema tähelepanu pööramist kodanliku riigi ideoloogilise kindlustamise, riigiaparaadi ja majanduselu vajadustele.

Arstide suhteline arv Eestis polnud võrreldes teiste riikidega väike (1921. a. tuli üks arst 2993 elaniku kohta, 1939. a. 1148 elaniku kohta),[193] kuid arstide territoriaalne jaotus oli äärmiselt ebaühtlane. 1938. a. elas 955 arstist linnades 79% ja maal 21%. Teenistustingimused maal polnud arstidele soodsad. Erapraksisega arstid ei suutnud seal jaoskonnaarstidega konkureerida.

Põllumajandus- ja loomaarstiteaduskonna lõpetajate rakendamise võimalused olid väiksed. Kuigi põllumajandus oli kodanlikus Eestis rahva peamiseks tegevusalaks, suudeti üksikmajapidamistes rakendada agronoome ainult väga piiratud ulatuses. Kehv- ja kesktalupoegade hulgad jäid agronoomilisest abist enamasti ilma.

Filosoofiateaduskonna ja ka teiste teaduskondade õpetajakutse taotlejad said pedagoogilise ettevalmistuse pedagoogikakateedri juurde asutatud didaktilis-metoodilises seminaris. Õpetajaid valmistati ülekaalukalt ette humanitaarteaduste alal, mida tingis humanitaarharude ülekaal keskkoolis ja keelte õpetamise vajadused. 1930. aastail tekkis ka keskkooliõpetajail töö leidmisega raskusi.

---

190 ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 414, l. 125.

191 «Eesti Statistika», 1939, lk. 395—397.

192 «Eesti Statistika», 1940, lk. 229.

193 ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 924, l. 16.

6. ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID JA LIIKUMINE

ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID 1920.—1934. a. Endisest Tartu ülikoolist ning samuti Peterburist ja Riiast saadi päranduseks vanu üliõpilasorganisatsioone tosina ümber. Alates 1920. a. hakkas uusi organisatsioone juurde tekkima. Lisaks uutele seltsidele ja korporatsioonidele asutati nn. teaduslikke akadeemilisi ühinguid ning eriotstarbelisi spordi-, karskus- jm. seltse. 1921. a. tegutses juba 32 organisatsiooni, 1. detsembril 1925 aga 84.

Korporatsioonid olid saksa kultuuri mõjupiirkonnas levinud üliõpilaste intiimühingud, mille eesmärgiks oli härrasharitlaste kasvatamine valitseva klassi ideoloogia vaimus. Baltisaksa korporatsioonide eeskujul püüdis ka eesti kodanlik intelligents luua vastavaid organisatsioone. Juba 1915. a. oli asutatud Eesti Korporatsioonide Liit, mille liikmeiks olid «Vironia», «Fraternitas Estica», «Sakala», «Ugala», «Rotalia» ning 1918. aastast ka «Revalia». Peaaegu igal teaduskonnal oli oma korporatsioon, samuti eri rahvusest üliõpilastel. Korporatiivse kasvatuse põhimõtteks oli vanuseprintsiibil põhinev autoriteedinõue: senior ehk akadeemiline isa pidi olema autoriteediks kogu konvendile, vilistlased tegevliikmeile, viimased omakorda noorliikmeile ehk nn. rebastele. Korporatsioonides omandati vilumust seltskondlikus käitumises ning sõlmiti suhteid vilistlastega, kelle protektsioon osutus vajalikuks laenu saamisel, töökoha leidmisel jne. Tugevamate korporatsioonide vilistlaskogud olid haaranud enda kätte tervete asutuste, ministeeriumide ja rahvamajandusharude juhtimise. Näiteks olid «Vironia» vilistlasteks tuntuimad pankurid, «Ugalal» juristid ja kõrgemad politseiametnikud. Tähtsal kohal korporatsioonide elus olid saksa buršikommetest ülevõetud joomatraditsioonid. Nagu teati tõendada, ulatusid ühe jõukama korporatsiooni joomingute arved kodanliku Eesti algaastail semestri jooksul kahe miljoni margani.[194] Tähtsal kohal olid joobnute vastastikuse auhaavamisega seotud tüliküsimused. Üliõpilastevahelised kahevõitlused olid ametlikult keelatud, kuid neid toimus siiski. Korporant pidi oskama vehelda, milleks korporatsioonides olid oma vehklemisõpetajad.[195]

Korporandid ei võtnud kuigi aktiivselt osa kultuurielust ega paistnud silma õppe- ja teaduslikus töös.[196] Nad moodustasid üliõpilaskonna konservatiivse tiiva. Kõrge liikmemaks eeldas nende kuulumist varakamasse ringkonda.

Seltsid olid poliitiliselt ilmelt mitmepalgelisemad. Neist vanim ja suurim, 1870. a. asutatud Eesti Üliõpilaste Selts oli hoolimata oma heterogeensest koosseisust (põllumeestekogude partei tegelastest iseseisvate sotsialistideni) üldilmelt ja tegutsemissuunalt keskerakondlik-liberaalne. EÜS-i vilistlaskonna juhttuumikusse kuulus rahvaerakonna juhi auvilistlase Jaan Tõnissoni kõrval rohkesti vanema põlvkonna liberaalseid kultuuritegelasi nagu P. Põld, H. Koppel, J. Kõpp, O. Kallas, V. Reiman, K. Menning jt., kuid ka radikaalsemaid, nagu H. Kruus, G. Suits ja J. Semper.

Naisüliõpilaste arvu kasvades tekkis 1920. aastate algul lisaks Eesti Naisüliõpilaste Seltsile uusi naisorganisatsioone («Ilmatar» jt.). Segaseltse leidus vähe («Ühendus», «Veljesto»), minevikuigandite mõjul

---

194 Mõtteid valmivast intelligentsist. EÜS «Veljesto» väljaanne. Tartu, 1923, lk. 117.

195 P. Vihalem. Korporatsioonid. — «Noorte Hääl», 29. I 1957.

196 «Üliõpilasleht», 1925, nr. 9, lk. 199—200.

peeti kinni soolise eraldumise põhimõttest.

Demokraatlikumalt meelestatud intelligentsi ja noorsugu ei rahuldanud korporatsioonid ja neid matkida püüdvad seltsid. Kui ülikool kodanlikus Eestis tööd alustas, siis ei olnud enam kui pooled üliõpilased rahul olemasolevate organisatsioonidega.[197] 1920. aastail jäigi enamik üliõpilasi organiseerimatuiks, näiteks 1923. a. II semestril oli organiseerimatuid 70% üliõpilastest.[198]

Rühma üliõpilaste intensiivsemad vaimsed otsingud viisid 1920. a. väikekodanlik-demokraatliku ilmega seltsi «Veljesto» loomiseni. Tema asutajatest arenesid mitmed silmapaistvad humanitaarteadlased (H. Moora, A. Koort, A. Annist, J. Mäeste, O. Loorits, A. Oras). Veljestoised kritiseerisid korporantlust ja peidasid vajalikuks vabaneda baltisaksa iganenud traditsioonidest. Nad seadsid eesmärgiks mitte härrasharitlaste, vaid oma rahva kultuuritöötajate kasvatamise. Olles enamasti rahvusteaduste viljelejad, asetasid veljestolased oma ideoloogias pearõhu eesti rahvuskultuuri arendamisele. Veljestolaste taotlusis oli tähtsal kohal kultuurisidemete arendamine Soomega, et ammutada sealt viljastavaid mõjusid ja ühtlasi võita kitsa levikualaga eesti rahvuskultuurile laiemat kõlapinda.

Uute tegevusvormide otsinguil hakati Soome ja teiste Põhjamaade eeskujul, kuhu korporatsioonid polnud levinud, ka Eestis 1920. aastate algupoolel asutama maakondlikke üliõpilaskogusid. Nende eesmärgiks pidi olema oma maakonna kultuurilisele arengule kaasaaitamine, selle oleviku ja mineviku igakülgne uurimine jms. Kuid maakondlikud kogud ei osutunud Eestis kuigi elujõulisteks ega suutnud korporatsioone ja seltse kõrvale tõrjuda.

Edasi tegutses 1906. a. asutatud üliõpilasselts «Ühendus», mille liikmed olid suuremal või vähemal määral mõjutatud sotsialistlikest ja ateistlikest ideedest. «Ühendusest» võrsus rida ülikooli õppejõude (J. Sarv, H. Riikoja, P. Kogermann jt.), sest ühenduslased olid vastavalt oma põhimõtetele tublid töömehed. Asuti seisukohal, et iga inimene peab oma tööst elama (J. Sarve ettepanek). «Ühenduses» eitati korporatsioonides praktiseeritavaid kasvatusvõtteid ja leiti, et indiviidi arenemine peab olema vaba igasugusest survest.[199] Üldiselt seisis «Ühendus» reformistliku sotsialismi pinnal.

1921. a. sügisel asutati ülikoolis illegaalne kommunistlike noorte kollektiiv. Sellesse kuulusid A. Vahtmann (=Vaarandi), M. Tulp, A. Lipstal, O. Sepre jt. Neil oli kontakt Tartu Ametiühingute Keskõukogu juhtivate tegelaste H. Heidemanni, R. Pälsoni, V. Sassi ja teistega.[200] EKP suunamisel asutas 1922. a. sügisel rühm proletaarseid üliõpilasi legaalse Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi (SFÜS). Seltsi eesmärgiks oli võitlus kodanliku ideoloogia vastu, üliõpilaste kasvatamine marksistlik-leninliku maailmavaate vaimus. Mitte kõik seltsi liikmed ei kuulunud kommunistlike noorte kollektiivi, kuid kõik nad olid pahempoolse maailmavaatega. Seltsi juurde moodustati alaliste külaliste grupp, kuhu registreeriti iga üliõpilane, kes oli SFÜS-i tegevusest huvitatud. Seltsi esimeesteks olid järjestikku A. Vahtmann, O. Sepre, A. Selli ja R. Cher.[201]

Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste

[197] A. Koort. Kirjad üliõpilaskonnast. I. — «Üliõpilasleht», 1920, nr. 1, lk. 17.

[198] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 208, l. 293.

[199] «Üliõpilasleht», 1926, nr. 11, lk. 182.

[200] O. Sepre. Noorpõlve mälestusi. — «Karastumine. Tallinn, 1958, lk. 119.

[201] ENSV ORKA, f. 2110, nim. 1, s.-ü. 1, l. 10, 14, 16 jt.

Selts tegeles oma liikmete poliitilise arendamisega: õpiti marksistlikku filosoofiat, proletaarse revolutsiooni teooriat ja poliitökonoomiat. Kirjandust saadi Tallinna Ametiühingute Keskõukogult ja telliti ka Nõukogude Liidust. Üliõpilaste kasvatamiseks korraldati loenguid ja referaate, millele järgnes tavaliselt diskussioon. Legaalsete tegutsemisvõimaluste laiendamiseks astus rida SFÜS-i liikmeid (A. Vahtmann, O. Sepre, O. Künnapuu, A. Valter, J. Martinson (=Mardi), E. Sakkeus) «Ühenduses», kus esineti referaatidega.

Nagu märgib oma mälestustes O. Sepre, oli SFÜS-i tegevusest siiski kõige tähtsam tema liikmete töö ametiühingutes, ametiühingute noortekomisjonides ja teistes töölisorganisatsioonides. SFÜS-i poliitiline selgitustöö ja aktiivne osavõtt töölisliikumisest äratasid peagi politsei tähelepanu. Seltsi liikmetest areteeriti juba 1923. a. lõpul A. Veimer, 1924. a. jaanuaris aga O. Künnapuu ja O. Sepre. Kõik kolm mõisteti eluksajaks sunnitööle. Kohe pärast 1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõusu mahasurumist suleti SFÜS. Viis juhtivat liiget (A. Vahtmann, R. Cher, H. Nael, M. Tulp, A. Lipstal) areteeriti ning mõisteti sunnitööle, kust nad vabanesid alles 1931. a. sügisel. Ülejäänud liikmetest sunniti osa ülikoolist lahkuma.

Kuigi SFÜS-il õnnestus töötada ainult kaks aastat, suutis ta teatava osa üliõpilaste maailmavaate arengule kaheldamatut mõju avaldada. Huvi marksistliku filosoofia vastu jäi üliõpilaste seas püsima.

Pärast 1. detsembri ülestõusu mahasurumist otsustasid korporatsioonid ja seltsid astuda kodanluse klassiorganisatsiooni — Kaitseliitu. Üliõpilaskonna ühtse reaktsioonilise rinde loomine siiski ei õnnestunud, sest Kaitseliitu kuulumise kohustus ei kehtinud «Ühenduses» ega teostatud seda ka «Veljestos». Kaitseliitu astumise kohustust ei saadud laiendada ka organiseerimatute suhtes.

Üliõpilasorganisatsioonide arv kasvas 1920. aastail pidevalt. 1925. a. oli korporatsioone juba 23, seltse 20, maakondlikke kogusid 8, erihuvilisi (spordi-, muusika- jt.) seltse 12, akadeemilisi ühinguid 17 ja organisatsioonide liite neli. Oma organisatsioonid (peamiselt korporatsioonid) olid saksa, vene ja juudi rahvusest üliõpilastel. Üliõpilaskond oli seega killustatud nii sotsiaalse päritolu, ideoloogia, huvide kui ka rahvusliku ja soolise kuuluvuse poolest.

Ülikooliga oli seotud ka Eesti Vabamõtlejate Ühing «Humanitas» (1926—1940), esimene usuvastane organisatsioon Eestis. Üks tema asutajaid 1926. a. oli Tartu ülikooli õppejõud Aleksander Audova, kes töötas «Humanitase» esimehena kuni 1932. aastani, mil siirdus Nõukogude Liitu. «Humanitase» teiseks kandvamaks jõuks oli matemaatikaprofessor Jaan Sarv, kes oli pärast dr. Audovat aastaid «Humanitase» esimeheks. Sellesse ühingusse oli koondunud ülikooli progressiivseid õppejõude, üliõpilasi ja töölisi. Tema põhimõtteks oli «koondada enda ümber teadusel rajaneva dogmadevaba maailmavaatega isikuid, kes ei olnud ühegi usuühingu (koguduse) liikmed, ei täitnud usukombeid, ega kandnud usuühingute heaks kohustusi».[202] Ühing oli sõdade ja militarismi vastu ning pidas vajalikuks toetada ühiskonna progressi.

1927. a. asutati ülikoolis Akadeemiline Sotsialistlik Ühing, mis koondas sotsialismist huvitatud üliõpilasi. Neil aastail juhtisid ühingut parempoolsed sotsialistid. 1932. a. oli ühingul 71 tegevliiget (neist «Veljestost» 34, «Ühendusest» 12) ja 48 vilistlast. ASÜ liikmeskond oli oma maailmavaatelt kirju ja tema tege-

[202] A. Prink. «Humanitase» aegadest. — «Edasi», 13. X 1967.

vussuund kõikuv. 1930. aastate algul kasvas ühingus noorsotsialistide mõju ning ühing nihkus mõnevõrra pahemale.[203]

Kuigi marksismiga tegeldi neil aastail põhiliselt reformistlikus vaimus, leidus üliõpilasi, kes säilitasid kontakti revolutsioonilise töölisliikumisega. Nii agiteerisid üliõpilased H. Haberman ja E. Humal 1926. a. Riigikogu valimistel töörahva esindajate poolt. E. Humalal oli side Eestimaa Kommunistliku Parteiga. Kaitsepolitsei poolt töölisesindajate hulka sokutatud provokaatori reetmisel H. Haberman ja E. Humal 1926. a. sügisel areteeriti, kuid vabastati süütõendite puudusel. Üliõpilased H. Haberman, E. Humal ja A. Valsiner tegelesid illegaalse kirjanduse levitamise ja marksismileninismi teooria uurimisega. A. Audova saatis Nõukogude Liidust H. Habermanile kirjandust ja samuti läeskutse Eesti teadlastele.[204]

Ülemaalise Töölisnoorsoo Ühingu Tartu osakonna (tuntud ka Tartu Noorkommunistide Ühingu nime all) asutajate hulgas 1928. a. olid üliõpilased A. Taalmann, V. Kütt jt. Siseministri määrusega 25. aprillist 1928 ÜTÜ ja tema osakonnad suleti ning juhtivad tegelased vangistati.

1920. aastate lõpul ja 1930. algul tekkis ülikoolis stiihiliselt väiksemaid õpiringe, kus üliõpilased püüdsid omal algatusel uurida marksismi põhiküsimusi. Näiteks on teada mõnede arstiteaduskonna üliõpilaste kooskäimisest sel eesmärgil 1929. a. Need olid S. Bishele, A. Joakimov jt. Entusiasmiga hakkasid nad süvenema dialektilise ja ajaloolise materialismi probleemidesse.

Neil aastail lõpetasid keskkooli ja astusid järk-järgult ülikooli noored, kes juba keskkoolipingis olid tundnud huvi marksistlike ideede vastu (I. Kruus, E. Lepik, A. Uibo, L. Illisson, P. Vihalem, A. Vassar, L. Kulbin jt.). Ülikoolis kuulusid nad enamasti kas «Ühenduse» või «Veljesto» ridadesse. 1930. aastate algul tekkis «Ühenduses» peamiselt noorsotsialistide näol nn. pahempoolne tiib. Poliitilise aktiivsuse poolest paistsid silma «Ühenduses» vennad E. ja V. Tehve.

«Veljesto» oli kontaktis kirjandusega. Temasse kuulusid kirjanikud Fr. Tuglas, A. Kivikas, B. Kangro, V. Adams ja H. Talvik, kirjandusteadlased A. Aspel, M. Lepik, R. Põldmäe, A. Palm jt. Oldi seotud mitmesuguste ühiskondlik-poliitiliste ja kirjanduslike väljaannetega («Dünamis I», «Kirjanduslik Orbiit», «Põhjakaar», «Kultuuri ja teaduse teilt»), milles ilmnesid rahulolematus ja otsingud.

«Veljestos» tekkis 1930. aastate algul marksismi vastu huvitundjate grupp (P. Vihalem, L. Loone, L. Illisson, O. Kangilaski jt.), mille liikmed kordamööda pidasid referaate ühiskonnateaduslikel teemadel (O. Kangilaski rääkis «Marksismist ja esteetikast», L. Loone «Ajaloolisest materialismist» jne.), kuid need ettekanded polnud vabad reformismi mõjust. Rühm lagunes peatselt.

Nii «Ühenduse», «Veljesto» kui ka ASÜ koosseis oli maailmavaateliselt ebaühtlane, kuid ometi sai neid ühinguid mõningal määral kasutada marksistliku ideoloogia ja Nõukogude Liidu tutvustamiseks.

Üliõpilaste soovil otsustas üliõpilaste lugemislaua toimkond 29. septembril 1930 tellida Nõukogude Liidust kaks päevalehte ja ühe nädalalehe. Ühtlasi teatati «Üliõpilaslehe» veergudel, et Nõukogude Liidu ajalehed ja ajakirjad on ajakirjanduse kontoreis vabamüügil, välja arvatud üksikud võimude poolt keelatud numbrid. Sellised faktid andsid tunnistust üliõpilaste huvi kasvust Nõukogude Liidu saavutuste vastu.

[203] ENSV RAKA, f. 1647, nim. 1, s.-ü. 1, l. 3—4, 12—13.

[204] H. Habermanilt saadud andmed.

Teisest küljest süvenesid üliõpilaskonnas majanduskriisi aastail äärmiselt parempoolsed šovinistlikud tendentsid. Fašistlik vabadussõjalaste ehk nn. vapside liikumine leidis pinda peamiselt korporatsioonide liikmeskonnas. Eriti paistis silma korporatsioon «Sakala», kes peaaegu *in corpore* astus Vabadussõjalaste Liitu. Sealt pärines rida vapside juhtivaid tegelasi (A. Sirk, J. Libe jt.).

ÜLIÕPILASKONNA ÜLDKORRALDUS AASTAIL 1920—1934. Üliõpilased otsustasid 17. mail 1920 toimunud üldkoosolekul moodustada oma huvide kaitseks ajutise keskesituse.[205] Viimane töötas välja üliõpilaste üldorgani (edustuse) valimisseaduse. Edustus (30 liiget) tuli valida üheks aastaks üldise, otsese ja proportsionaalse valimise alusel nimekirjade järgi, mis seati kokku kas organisatsioonide, nende rühmituste või üksikisikute gruppide poolt (vähemalt 15 allkirjaga).[206]

Esimese edustuse valimistest, mis toimusid detsembris 1920, võttis osa ainult 56% üliõpilastest. Kõige enam kohti üliõpilasparlamendis said eesti korporatsioonid (9), järgnesid eesti seltsid (8), organiseerimatud (5), saksa korporatsioonid (3), juudi üliõpilased (3) jt.[207] Edustus valis proportsionaalselt rühmitustele 7-liikmelise juhatuse. Esimene edustus oli valitud määramata ajaks, kuni ta oma ülesanded täidab. Need seisnesid majanduslike ettevõtete kõrval Tartu üliõpilaskonna üldkorralduse (põhiseaduse) ja teiste määruste väljatöötamises.

Tartu üliõpilaskonna põhiseadus[208] võeti edustuse põhiseaduse komisjonis vastu 5. oktoobril 1922 ja saadeti tutvumiseks haridusministeeriumile. Viimane leidis, et seda maksma panna ei või, sest selleks polevat seaduslikku alust (ülikooliseadus oli aines vastu võtmata), üliõpilaskonna õigused ja ülesanded olevat ebamääraselt ja liiga lajaldaselt formuleeritud, näiteks õigus ülikooli valitsuse asjadesse sekkuda.[209]

Põhiseaduse vastuvõtmisega oli esimene edustus oma peaülesande täitnud. 1922. a. lõpul valiti teine edustus, kus seltside esindajad ülekaalu saavutasid.

Edustus taotles, et üliõpilaskonna üldkorraldus määrataks kindlaks seaduse, mitte ülikooli poolt kinnitatud kodukorraga. Üliõpilaskonna nn. põhiseadus esitati 1923. a. täiendava osana Tartu ülikooli seaduse eelnõusse. Kõik Tartu ülikooli immatrikuleeritud üliõpilased pidid moodustama üliõpilaskonna, kelle ülesandeks oli üliõpilaste ühiste ettevõtete korraldamine ja sisemise omavalitsuse teostamine oma põhiseaduse alusel. Üliõpilaskonna organitena kavandati üldkoosolek, edustus ja selle juhatus ning mitmesugused toimkonnad. Kolmel üliõpilaste esindajal pidi olema õigus osa võtta ülikooli nõukogu koosolekutest üliõpilaskonda puudutavates küsimustes. Rektori valimistest taotleti osavõttu edustuse poolt valitud esindajate kaudu, kes pidid moodustama 10% teiste valimiskogu liikmete arvust.[210]

Valitsus eesotsas põllumeestekogude liidri K. Pätsiga ei tahtnud üliõpilaskonna korraldust sellisel kujul ülikooliseaduse eelnõusse võtta. Peeti vajalikuks, et iga üliõpilane kuuluks sunduslikult mingisse organisatsiooni (korporatsiooni, seltsi), organisatsioonid valiksid edustuse liikmed proportsionaalselt oma liik-

[205] ENSV RAKA, f. 1776, nim. 1, s.-ü. 1, l. 17.

[206] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 208, l. 293.

[207] «Üliõpilasleht», 1921, nr. 1, lk. 4.

[208] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 101, l. 304—321.

[209] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 101, l. 302.

[210] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 208, l. 299, 300.

nete arvule, ning need oleksid vastutavad oma organisatsioonide ees.[211] Üliõpilaste esindajate osavõttu ülikooli nõukogu koosolekuist ei peetud soovitavaks. Eelnõu anti vastavate paranduste tegemiseks tagasi haridusministrile, viimase poolt aga Tartu üliõpilaskonna juhatusele.[212]

Et üliõpilaskonna demokraatlikku struktuuri säilitada, korraldas üliõpilaskonna juhatus 9. ja 10. veebruaril 1924 referendumi, kus hääletusele läks edustuse otsus: «Tartu üliõpilaskonna üldorgan, Üliõpilaskonna edustus, valitakse üldisel, otsesel, salajasel ja ühetaolisel hääletusel proportsionaalsuse alusel nimekirjade järele, mis kokku seatakse üksikorganisatsioonide ja nende liikmete poolt või esitatakse 20 üliõpilase allkirjaga. See üldkorralduse moodus peab üles võtta Ülikooli Põhikirja.» Edustuse ettepanek sai referendumil enamuse.[213]

Järgnesid sammud üliõpilaskonnale seadusliku aluse kindlustamiseks ülikooli põhikirjas. Ülikooli valitsuse ja haridusministeeriumi toetusel võeti ülikooliseadusse üliõpilaskonna aluseid määrav osa (§§ 84—90).

Riigikogus 1925. a. vastuvõetud ülikooliseadus nägigi ette, et «kõik Tartu ülikooli immatrikuleeritud üliõpilased moodustavad koos üliõpilaskonna», s. t. üliõpilaskonna moodustasid üksikisikud, mitte organisatsioonid. Esitus tuli valida immatrikuleeritud üliõpilaste poolt üldise, otsese, salajase, ühetaolise, proportsionaalse valimisviisi alusel. Üliõpilaste esindajad võisid sõnaõigusega (mitte hääleõigusega nagu sooviti) osa võtta ülikooli valitsuse, nõukogu, teaduskonnakogude ja muude organite koosolekuist otseselt üliõpilastesse puutuvate küsimuste arutamisel. Üliõpilaskonna esituse otsusid, mis kõigile üliõpilastele kohustuslikud, pidid hakkama maksma ürast nende kinnitamist ülikooli valitsuse poolt.[214] Seega oli üliõpilaste omavalitsus allutatud ülikooli juhtkonna kontrollile. Üldiselt võib üliõpilaskonna korraldust, nii nagu ta 1920.—1925. a. välja kujunes, iseloomustada kui kodanlik-demokraatlikku.

Osavõtt edustuse valimistest oli tavaliselt loid, näiteks võttis 1923. a. valimistest osa 48,6% hääleõiguslikest üliõpilastest. Kuna seltsid ilmutasid rohkem aktiivsust, kujunesid nende esindajad edustuses domineerivaks. Nad püüdsid end näidata kogu üliõpilaskonna huvide kaitsjaina.

Edustuse ülesandeks oli kogu üliõpilaskonna esindamine ning üliõpilaskonna kultuuriliste ja majanduslike ettevõtmiste juhtimine.

Edustusel kujunes välja kuus alalist toimkonda. Üldtoimkonna ülesandeks oli põhimääruste ja korralduste väljatöötamine. Välistoimkonna ülesandeks oli suhtlemine välismaiste üliõpilasorganisatsioonidega, «Üliõpilaslehe» toimkonnal toimetustöö, lugemislaua toimkonnal hoolitsemine kirjanduse eest, revisjonitoimkonnal tegevuse revideerimine.

Majandustoimkonna ülesandeks oli üliõpilasmaja järelevalve ja korrashoid. Ülikool võimaldas algul edustusel kasutada endist üliõpilaste ühiselamut, kui aga sinna asus Riigi Keskarhiiv, saadi üliõpilasmaja. Edustuse majandustoimkond kutsus 1920. a. ellu üliõpilassöökla, mille jaoks saadi mitmesuguseid toetusi. 1920. aastate esimesel poolel oli toit väheväärtuslik ja lõunastajaid vähe. Hiljem hakati rohkem rõhku panema toidu kvaliteedile ja külastajate arv kasvas.

[211] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 212, l. 42.
[212] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 208, l. 290.
[213] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 393.
[214] «Riigi Teataja», 1925, nr. 122/123, lk. 849.

Edustus astus korduvalt märgukirjadega välja ülikooli õppemaksu tõstmise vastu ja taotles valitsuselt riiklikku õppelaenu. Soovitati luua õppelaenu fond mitmesugustest toetustest ja maksudest.[215] Edustus esitas vastavad ettepanekud ülikoolile ja valitsusele, kuid neil ei olnud tulemusi.

ÜLIÕPILASKONNA KORRALDUSE MUUTMINE 1930. AASTATE TEISEL POOLEL. K. Pätsi diktatuurivõim hakkas muutma ka senist üliõpilaskonna korraldust. Ajendi selleks andis üliõpilaskonna poolehoiuavaldus lahkumispalve sisse andnud rektoraadile. Nimelt toimus 5. oktoobril 1936 edustuse erakorraline koosolek, kus seltside rühma ja organiseerimatute häältega võeti vastu lahkuvale rektoraadile lugupidamist avaldav ning akadeemilist vabadust ja ülikooli autonoomiat pooldav resolutsioon. Korporatsioonide rühm hääletas vastu, sest olevat sobimatu valitsuse hariduspoliitilisi samme kritiseerida.[216]

14. oktoobril 1936 lõpetas valitsus üliõpilaskonna edustuse tegevuse.[217] Tema pidi asendama üliõpilaskonna ajutine juhatus. Ühtlasi teatati, et haridusministeerium koostab üliõpilaskonna uue põhikorralduse kava. Senine korraldus ei olevat võimaldanud kujundada üliõpilaskonnast tervikut. Üliõpilaskond olevat kippunud kritiseerima riigivanema ja valitsuse tegevust.

16. oktoobril 1936 toimus vastuseks valitsuse survepoliitikale üliõpilaste meeleavaldus. Kell 12 kogunes ülikooli peahoone fuajeesse umbes 500 üliõpilast, peamiselt seltside liikmed. Lauldi «Vivat Academia», mille järele üliõpilane E. Tehve («Ühendus») pidas teisele korrusele viival trepil kõne akadeemilise vabaduse kaitseks, mida saatis paiguti suur ovatsioon. Teise kõne pidas naisüliõpilane A. Eliaser (korp. «Filiae Patriae»), avaldades tänu ja tunnustust ülikooli senistele juhtidele ja õppejõududele, kes oma loengutes alati olevat olnud teaduslikult objektiivsed.[218] Koosoleku lõpul lauldi jälle «Vivat Academia». Ülikooli peahoonest siirdusid meeleavaldajad raekoja ette, kus samuti peeti kõnet ja lauldi, kuni politsei kohale jõudis.[219]

Ühenduses selle sündmusega kutsuti rektor Tallinna. Tagasi tulles teatas ta riigivanema ülesandel üliõpilasorganisatsioonide esindajaile, et «teadus- ja õppetööd häirivad esinemised, samuti igasugused demonstratsioonid ja meeleavaldused on valjusti keelatud».[220]

22. oktoobril 1936 nimetas haridusminister A. Jaakson üliõpilaskonna kuraatoriks õppejõu J. Tehveri, kes moodustas seitsmesse teaduskonda kuuluvatest üliõpilastest üliõpilaskonna ajutise juhatuse.[221] See oli tegelikult vaid ühe kolmandiku üliõpilaskonna juhatus, sest esindatud olid seal ainult korporatsioonid. Seltside ja organiseerimatute esindajad jäid juhatusest eemale. Kui aastapäeva aktusel 1. detsembril 1936 kõnetooli astus ajutise juhatuse esimees H. Sein (korporatsioon «Ugala), algas üliõpilastest tulvil aulas vilekontsert ja jalgade trampimine.[222]

Haridusministeeriumis töötas J. Vasar (korp. «Sakala» vilistlane) välja üliõpilaskonna reorganiseerimise põhijooned. Ta rõhutas, et üliõpilaskondlik kasvatustöö toimugu riikliku kontrolli all. Intiimorgani-

[215] ENSV RAKA, f. 1776, nim. 1, s.-ü. 1, l. 14—16.
[216] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 843, l. 190—192.
[217] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 843, l. 195.
[218] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 600, l. 205.
[219] «Päevaleht» 17. X 1936.
[220] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 600, l. 207.
[221] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 845, l. 378—379.
[222] ENSV ORKA materjalid.

satsioone ei peetud siiski soovitavaks sulgeda. Et 75—80% üliõpilastest tuli väikekodanlikust või talumiljööst, olevat nende assimileerimiseks haritlaskonda tarvis tõhusaid vahendeid, s. t. intiimorganisatsioone, kes teeksid kasvatustööd kontaktis vilistlaskogudega, nende kontrolli all.[223]

Protestiks üliõpilaskonna korralduse muutmise vastu jäid organiseerimata üliõpilased ja seltsid 1937. a. maipühade tõrvikrongkäigust eemale. Kui üliõpilaskonna esimees H. Sein rongkäigust osavõtjate nimel tervitas ülikooli ees *alma materit*, kostis tema kõne sekka rahva hulgast kõhimist, naeru ja vilet. Politsei toimetas mitu üliõpilast ülekuulamisele prefektuuri.

Riigihoidja (presidendi) dekreedina 24. septembrist 1937 antud ülikoolideseadus sisaldas ka uue üliõpilaskonna korralduse.[224] Kõiki üliõpilasorganisatsioone nimetati nüüd ühtlustavalt konventideks. Üliõpilased võisid ülikooli valitsuse loal asutada konvente, mis ei võinud olla väiksemad kui 20-liikmelised. Konventide ülesandeks oli oma liikmete ühiskondlik kasvatamine ja distsiplinaarne järelevalve nende üle. Iga konvent pidi valima endale vilistlaste hulgast vanema, kelle kinnitas ametisse üliõpilaskonna kuraator. Üliõpilaskonna organiks oli esindus, kuhu iga konvent saatis ühe häälelõigusliku esindaja iga 40 liikme pealt. Konvendid, kellel oli alla 40 liikme, võisid esindaja saamiseks paarikaupa liituda.

Konventide vanemad kuulusid otseselt üliõpilaskonna esindusse ja moodustasid selle vanematekogu. See organ pidi hoolitsema üliõpilaskonna ühiskondliku kasvatamise eest. Järelevalvet kasvatustöö üle teostasid üliõpilaskonna kuraator ja ta abi, kes vanematekogu poolt valiti ülikooli määraliste õppejõudude hulgast kaheks aastaks. Neid kinnitas ametisse haridusminister.

Üliõpilaskonna omavalitsus oli sisuliselt likvideeritud, sest konvendid ja esindus olid nüüd allutatud vilistlaste juhtimisele ja ühtlasi riiklikule kontrollile.

Üliõpilaskonnas põhjustas see kõik rahutust. Ilmnesid mõningad uue seaduse vastu sihitud aktsioonid. Nii oli linnas kõnniteedele ja majaseintele võõbatud loosungeid: «Maha ülikoolide seadus», «Elagu akadeemiline vabadus» jne. Seepärast riputati välja rektori teadaanne, millega keelati igasugused avalikku rahu ja õppetööd häirivad kogunemised ja meeleavaldused ülikooli ruumes ning väljaspool.[225]

ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID 1930. AASTATE TEISEL POOLEL. Kui pärast edustuse laialisaatmist 1936. a. oktoobris hakkasid üliõpilaskonda juhtima K. Pätsi diktatuurivõimu toetavad korporatsioonid («Vironia», «Estica», «Ugala», «Rotalia», «Sakala»), kelle osavõtul ka uus üliõpilaskonna korraldus oli välja töötatud, pidasid seltsidega seotud liberaalkodanlikud ringkonnad vajalikuks oma ridu koondada. 16. veebruaril 1937 kirjutati alla Eesti Üliõpilasseltside Liidu põhikirjale, millega ühines ka EÜS, kes varasemasse väikeseltside liitu ei olnud kuulunud.[226] Üheks esimeseks sammuks oli oma ajakirja soetamine, sest «Üliõpilaslehe» toimetamine oli läinud korporatsioonide kätte. Otsustati hakata välja andma oma häälekandjat «Akadeemia» koos Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liiduga. Uus ajakiri, mis seltside vilistlaste näol sai tüseda kaastööliste pere, kujunes iseloomult kodanlik-demokraatlikuks ja antifašistlikuks. Saksa fašismi kritiseeri-

[223] ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 845, l. 429—430.

[224] «Riigi Teatajä», 1937, nr. 78, lk. 1470—1473.

[225] «Üliõpilasleht», 1937, nr. 8, lk. 217.

[226] ENSV RAKA, f. 1766, nim. 1, s.-ü. 11, l. 4—6.

des vihjati ühtlasi ohule, mis peitub tema ideede levimises väikerahvaile.[227]

Ka organiseerimata üliõpilased koondasid oma ridu. 20. oktoobril 1937 otsustasid nad asutada kolm organisatsiooni: meesühingu (esimees M. Raidla), naisühingu (esinaine A. Eliaser) ja segaühingu (esimees A. Traat). Sihiks seati organiseerimata üliõpilastele õiguste taotlemine, et neilgi oleks võimalus uue ülikooliseaduse kehtimahakkamisel 1. jaanuarist 1938 moodustada oma konvent ja pääseda üliõpilaskonna esindusse. Organiseerimatuile, kes moodustasid üliõpilaskonna majanduslikult kehvema osa, oli eriti oluline esinduse tööst osavõtt, sest esinduse juures töötas üliõpilaste õppetoetusest vabastamise komisjon. Nimetatud ühingute kaudu õnnestuski organiseerimatute esindajail pääseda uude üliõpilaskonna esindusse.[228] Kuid organiseerimatute ühingute eksistents osutus lühiajaliseks ning nende osavõtt esinduse tööst vähenes.[229]

Uus ülikoolivalitsus, kes astus ametisse 1. jaanuaril 1938, lükkas nii korporatsioonide, seltside kui ka organiseerimatute liidu registreerimise edasi.[230] Veebruaris 1938 moodustatud üliõpilaskonna esinduses mängisid valitsuse toetusel juhtivat osa korporatsioonid, kuigi seltsid ning ühingud olid enamuses. Seltside esindajad nõudsid nimetusest «konvent» loobumist ja üliõpilaskonna omavalitsusest osavõtu võimalust kõigile üliõpilastele, soovitasid vanematekogu muuta nõuandvaks organiks ja kuraatori ülikooli valimiskogu poolt valitavaks. Kuna nende nõudeid ei arvestatud, lahkus 17 seltside esindajat 30. aprillil 1938 üliõpilaskonna esindusest.[231]

14. oktoobril 1938 otsustas ülikooli valitsus keelata kõik üliõpilasorganisatsioonide liidud, s. t. Eesti Üliõpilasseltside Liidu, Eesti Korporatsioonide Liidu ja Saksa Konventide Liidu. Ülikooli aastapäeva aktusel 1. detsembril 1938 avaldas rühm üliõpilasi (EÜS-ist, «Ühendusest», üliõpilasühingutest) protestimeelt rektori, haridusministri ja üliõpilaskonna esimehe kõne ajal sagedase ja kestva aplodeerimisega momentidel, mil selleks mingit alust ei olnud. Riigijuhtide tervitustelegrammide ettelugemisel aga vaikiti demonstratiivselt.[232]

1939. a. veebruaris üliõpilaskonna järjekordse esinduse moodustamisel rõhutasid seltside esindajad, et nemad töötavad uues esinduses kaasa ainult siis, kui arvestatakse nende nõudmisi, mis nad esitasid juba eelmises esinduses. Lõpuks teatasid seltside esindajad, et nad jäävad avalikult opositsiooni ja lahkusid esinduse koosolekult. 8-liikmeline juhatus moodustati jälle ainult korporatsioonide esindajaist.

1939. a. sügisel kujunenud välis- ja sisepoliitilises olukorras (28. septembril 1939 oli kodanliku Eesti valitsus sõlminud vastastikuse abistamise pakti Nõukogude Liiduga) hakkasid korporatsioonid ilmutama kokkuleppesoovi. Eesti korporatsioonide rühm teatas eelläbirääkimiste tulemusena märtsis 1940 eesti üliõpilasseltside esindajaile, et nad on nõus üliõpilaskonna põhikirja muutmisega vastavalt esinduse enamuse arvamusele ja soovidele, milleks tuleks valida vastav komisjon. Seltside esindajad tervitasid seda otsust, kuid märkisid, et lõplik otsustamine sõltub ametiasutustest.

[227] O. Saksa ülikoolid ja teadus natside võimu all. — «Akadeemia», 1937, nr. 2, lk. 123.

[228] Agnia Eliaserilt suusõnaliselt saadud andmeil.

[229] Veronika Kruusilt suusõnaliselt saadud andmeil.

[230] «Üliõpilasleht», 1938, nr. 1, lk. 57.

[231] ENSV RAKA materjalid.

[232] ENSV ORKA materjalid.

Kuigi ülikooli autonoomia likvideerimise ja üliõpilasorganisatsioonide unifitseerimise vastu peetud võitluse juhtimine oli seltside vilistlaskogude näol liberaalse kodanluse käes, kes hirmust kasvava revolutsiooniohu ees oli valmis minema valitsusvõimuga kokkuleppele, võttis sellest võitlusest osa ka palju tõelise demokraatia kaitsjaid.

Eestimaa Kommunistlik Partei pööras sellal palju tähelepanu tööle intelligentsi hulgas ja toetas võitlust ülikooli autonoomia eest, nähes selles võimalust teha fašismivastast selgitustööd. Üliõpilasnoorsoo kasvatamiseks marksismi-leninismi vaimus tuli osa võtta üliõpilasorganisatsioonide ja üliõpilaskonna organite tegevusest.

Revolutsioonilised ideed hakkasid neil aastail tungima mitme seltsi liidadesse. 1934. a. astus «Ühenduse» liikmeks A. Uibo, 1936. a. A. Prink, 1938. a. I. Kruus. 1940. a. revolutsiooni eel oli «Ühenduse» marksistlikus rühmas juba üle 15 inimese.[233] «Ühenduse» liikmete poliitiliseks kasvatamiseks kasutati seltsi referaatkoosolekuid. Uue eneseavaldamisvormina tekkis «Ühenduses» 1939. a. algul mõttevahetuspäevik «Peavalu», milles seltsi liikmed avaldasid antifašistliku tendentsiga artikleid. Analoogiline tendents ilmnes «Ühenduse» kroonikaraamatus.[234]

Marksismi-leninismi vastu huvi tundjaid leidus ka «Veljestos», kuigi vähemal määral kui «Ühenduses». «Veljesto» arhiivis leidub väljalõikeid Leningradis ilmunud ajalehest «Edasi» ja antifašistlikke lendlehti. Et «Veljesto» liikmed ja vilistlased suhtusid vaenulikult hitlerismi, siis leidis Nõukogude Liidu ja Eesti vahel sõlmitud pakt nende poolt heakskiitu.[235] «Veljesto» demokraatlik ja antifašistlik meelsus ilmnes selgesti seltsi poolt 1940. a. väljaantud kogumteose «Võim ja vaim» veergudel.

Marksistlike ideede levitamise peamiseks keskuseks üliõpilaskonnas 1930. aastate teisel poolel oli Akadeemiline Sotsialistlik Ühing. Pärast 1934. a. riigipööret oli ühingu tegevus soikunud. 1936. a. hakkas EKP ülesandel ühingu tööd suunama filosoofiateaduskonna üliõpilane Ilmar Kruus, keda peeti Tartus üheks paremaks marksismi tundjaks. Ühing tegi aktiivset fašismivastast selgitustööd ning tutvustas loengute kaudu marksistliku filosoofia põhiseisukohti. ASÜ korraldas ülikooli aulas Karl Marxi 120. sünniaastapäeva aktuse, tellis omal kulul üliõpilasmaja lugemissaali Prahast antifašistliku ajalehe «Illustrierte Volks-Zeitung» ja kogus raha Hispaania vabadusvõitlejaile. Üliõpilased J. Tamm ja B. Konstantjuk, kes juhtisid ASÜ tegevust 1936. a., ning üliõpilane N. Duplevski sõitsid illegaalselt Eestist Hispaaniasse, internatsionaalsete brigaadide koosseisu (neist B. Konstantjuk langes Hispaanias).

1937.—1938. a. oli ASÜ esimeheks marksistlike vaadetega M. Sõštšikov. Juhatuses olid I. Kruus, L. Illisson, S. Sapas, E. Alberg. Tegevliikmeid oli 1938. a. 50, neist paljud ühtlasi «Ühenduse» või «Veljesto» liikmed. Toetajaliikmeid oli 46 (H. Kruus, P. Tarvel, L. Loone, P. Vihalem, N. Andresen jt.).

Pärast poliitvangide üldist amnestiat 1938. a. kevadel asusid Tartusse tööle EKP Illegaalse Büroo suunamisel kogenud revolutsioonivõitlejad Paul Keerdo, Voldemar Sassi, Oskar Sepre, Jaan Tross jt. Taastati EKP Tartu Komitee eesotsas Paul Keerdoga. Aprillis 1939 võeti Ilmar Kruus vastu Eestimaa Kommunistlikku Parteisse ja kooptseeriti juba sügisel EKP Tartu Komitee koosseisu.[236]

1938. a. suvel organiseeris Akadeemiline Sotsialistlik Ühing I. Kruusi ja L. Illissoni eestvõtmisel ekskursiooni Soome. Kohe pärast nende tagasijõudmist Tartusse suleti ASÜ sisekaitseülema otsusega 25. juunist 1938 kui «poliitiliselt kahjulik üliõpilaste rahvuslikule üksmeelele».[237] Sulgemise põhjuste kohta arvab F. Issak oma mälestustes, et «küllap öeldi kohtumistel pahempoolsete üliõpilastega Helsingis ja Turus mõnigi mõte otsekohesemalt välja kui kodus».[238] Tegelikult rippus aga ühingu sulgemise oht juba ammu õhus.

Edaspidi kasutas EKP poliitiliseks kasvatustööks üliõpilaste seas Akadeemilist Ühiskonnateaduste Klubi, mille koosseisus oli kommuniste ja parteile lähedasi isikuid (I. Kruus, V. Sapas-Kruus, H. Haberman, M. Laosson, H. Raesaar, A. Uibo). Referaatkoosolekuid peeti keskmiselt paar korda kuus. Neist võtsid järjekindlalt osa professor A. Humal, R. Alasoo, F. Issak, K. Ruud, A. Laidsoo, L. Takk, V. Miller ja paljud teised progressiivse intelligentsi esindajad. Eriti sügava mulje jätsid kuulajaile A. Uibo ettekanded, kes käsitles Ed. Vilde loomingut, rahvusküsimust, dialektilise materialismi mõistet jm.[239]

Progressiivsed õppejõud ja üliõpilased võtsid osa ka Eesti Vabamõtlejate Ühingu «Humanitase» tööst, mille tegevus 1930. aastate lõpul elavnes. Tema esimeheks oli sel ajal matemaatikaprofessor J. Sarv, kes lubas «Humanitases» pidada materialismi ja marksismi propageerivaid loenguid. Ettekannetega esinesid prof. A. Humal, H. Haberman, M. Laosson, V. Hion, Aadu Hint jt. Organisatsiooni kandev aktiiv oli kursis J. Jaroslavski ateistliku tööga Nõukogude Liidus.[240]

Legaalse tegevuse kõrval kasutas EKP marksismi propageerimiseks intelligentsi hulgas ka illegaalseid meetodeid. Nii kirjutas H. Haberman revolutsiooniteooria kohta brošüüri, mida levitati illegaalselt käsikirjana. Tartus oli illegaalseid marksismi tundmaõppimise ringe, millesse kuulus ka üliõpilasi. Üks sellistest töötas arsti Jüri Haldre korteris. Ettekannetega esinesid seal V. Kosenkranius, A. Uibo, V. Hion jt. Ringis töötati läbi V. I. Lenini «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», Engelsi «Anti-Dühring» ja «ÜK(b)P ajaloo lühikursus».[241] Marksistlik kirjandus käis pidevalt käest-kätte. Kõige intensiivsemalt olid ringkäigus need mitukümmend V. I. Lenini teoste suurväljaande köidet, mis kuulusid Ilmar Kruusile.[242]

Poliitiline politsei hakkas neil aastail tundma järjest suurenevat huvi üliõpilaste meelsuse vastu. Organisatsioonide tegevusest saabus pidevalt teateid politseisse. Agendid olid ettekannetes sunnitud tunnistama, et üliõpilaste keskel ei ole märgata erilist poolehoidu kehtivale korrale.

Kuigi vastuvõtt illegaalsesse Eestimaa Kommunistlikku Parteisse toimus väga piiratult, võeti aastail 1939—1940 parteisse vastu mitmeid Tartu ülikooli ringkondade esindajaid (1939. a. H. Haberman, 1940. a. alguses A. Uibo, L. Illisson, M. Laos-

---

[233] A. Renningult ja S. Kalmetilt suusõnaliselt saadud andmed.

[234] ENSV RAKA materjalid.

[235] Paul Vihalem. Kolmekümnendate aastate koolinoored. — Saabus päev. Tallinn, 1960, lk. 298.

[236] L. Illisson. Lühike, kuid rikas elu. — «Edasi», 19. V 1973.

[237] ENSV ORKA materjalid.

[238] F. Issak. Pöörde-eelses ülikoolis. — «Noorus», 1967, nr. 6, lk. 8.

[239] Peeter Müürsepp. Akadeemilisest Ühiskonnateaduste Klubist. — «Horisont», 1976, nr. 11, lk. 55—56.

[240] A. Prink. «Humanitase» aegadest. — «Edasi», 13. X 1967.

[241] O. Kuuli. Eestimaa Kommunistliku Partei tööst intelligentsi seas kolmekümnendatel aastatel. — «Looming», 1960, nr. 7, lk. 1087.

[242] M. Laosson. Marksismi propagandast kodanliku diktatuuri aastail. — Saabus päev, lk. 136.

son). Üliõpilaste hulgas leidus EKP pooldajaid sel ajal palju rohkem, kuid konspiratsiooni kaalutlustel jäeti suurem osa neist organisatsiooniliselt väljapoole parteid.

Tartu illegaalne parteiorganisatsioon jagunes kolmikuteks. Harald Haberman kuulus ühte kolmikusse arstiteaduskonna üliõpilase Arkaadi Uibo ja õigusteaduskonna üliõpilase, endise poliitvangi Erhard Lepikuga. A. Uibo tegeles põhiliselt noorsotside ringkonnas. E. Lepiku hoolde kuulus konspiratiivne kirjutusmasin, millel paljundati H. Habermani koostatud tekste EKP programmiliste seisukohtade tutvustamiseks ühenduses Teise maailmasõjaga. Kolmik võttis osa ka illegaalse ajalehe «Kommunist» levitamisest. H. Haberman astus tööjaotuse järgi ühendusse teadlaste ja kirjanikega. Teadlaste hulgas olid poolehoidjaiks Karl Ormiku, Aksel Kipper, Juhan Aul ja paljud teised.[243]

Asjaolu, et hoolimata aastail 1934—1940 valitsuse poolt avaldatud poliitilisest survest säilis ülikoolis demokraatlikult meelestatud intelligentsi kaader, mis osalt revolutsioonilises suunas edasigi arenes, kergendas ülikooli reorganiseerimist nõukogude ülikooliks 1940/41. a.

7. ABIÕPPEASUTUSED JA ÜLIKOOLI JUURES TEGUTSEVAD AKADEEMILISED SELTSID

RAAMATUKOGU. Esimese maailmasõja ajal aastail 1915—1917 evakueeriti Tartu ülikooli raamatukogu fondid koos teiste ülikooli allasutuste varadega Nižni Novgorodi, Permi ja Voroneži. Ülikooli avamise ajaks 1919. a. sisaldas raamatukogu ainult umbes 2000 köidet. Nõukogude Venemaa ja kodanliku Eesti vahel 1920. a. veebruaris sõlmitud rahulepingu kohaselt reevakueeriti ülikooli raamatukogu varad 1920. a. augustis-septembris Tartusse. Vastavalt kokkuleppele jäi tagastamata väike osa rariteetseid venekeelseid trükiseid, 304 autograafi ja 48 käsikirja vene ajaloo alalt. Need loovutati 15 165 kuldrubla eest Voroneži ülikoolile. Reevakueeritud kogude saabumise ajaks oli raamatukokku ostude ning annetustena ja alates 1919. a. saadavate eesti trükitoodangu sundeksemplaridena kogunenud umbes 60 000 köidet. Nii sisaldasid fondid pärast reevakueerimist üle poole miljoni köite, sealhulgas ligi 230 000 dissertatsiooni.

Raamatuvara edaspidise täienemise seisukohalt oligi oluline 1919. a. trükiseadus, millega raamatukogu hakkas saama sundeksemplare. Selle alusel hakati ülikooli raamatukogus koostama «Eesti raamatute üldnimestikku» (1924—1939), esimest eesti süsteemipärast jooksvat arvestatav-registreeritavat bibliograafiat.

Välismaa raamatukogude eeskujul jagati reevakueeritud fondid tagasipaigutamise käigus arhiiv- ja käsikoguks. Viimasesse eraldati uuemad, 20. sajandi trükised, osaliselt vanemad õpikud ning komplekteeritav kirjandus. Korraldati ümber ka kataloogisüsteem.

8. oktoobril 1919 kinnitati «Ajutised raamatukogu kasutamise määrused». Raamatukogus moodustati kaks osakonda — eesti ja välismaa osakonnad. Määrusega moodustasid raamatukogu isikkoosseisu raamatukogu juhataja, kaks raamatukoguhoidjat (olid ühtlasi osakondade juhatajad), kolm assistenti, neli ametnikku ja kaks teenijat.[244] Juhatajaks sai Friedrich **Puksoo** (1890—1969), kes oli sellel ametikohal aastail 1919—1944.

Määruste järgi kuulus raamatukogu juurde raamatukogukomisjon, kuhu kuulusid raamatukogu juhataja, raamatukoguhoidjad, igast teaduskonnast kolmeks aastaks valitud esindaja (filosoofia- ja matemaatika-loodusteaduskonnast kummastki kaks esindajat). Komisjoni kompetentsi kuulus raamatukogu eelarve kinnitamine, lisaeelarvete hankimine ülikooli erisummadest, raamatuostusummade jaotamine teaduskondade vahel, väljaannete vahetamine välismaa asutustega jne.[245]

1921. a. taas ilmuma hakanud «Tartu Ülikooli Toimetised» pakkusid soodsa võimaluse publikatsioonide vahetamiseks välismaa teadusasutustega, rikastamaks raamatukogu fonde väliskirjandusega, mille ostmiseks eelarve summadest ei piisanud. 1922. a. alustatigi rahvusvahelist raamatukogudevahelist laenutust. Laenutuspartnerite hulgas oli ka NSV Liidu raamatukogusid.

Tartu ülikooli raamatukogu teenindas eeskätt üliõpilasi ja õppejõude, aga ka eraisikuid õppejõudude vastutusel ning teatava tasu eest. Raamatukogu kasutamine polnud eriti elav, kuigi laenatud teoste hulk aasta-aastalt kasvas, ulatudes 1935/36. õppeaastal 38 200 köiteni, siitpeale lugejate arv mõnevõrra vähenes.[246]

Raamatukogu asus endiselt kitsastes, aegunud ruumides. 1922. a. tegi raamatukogukomisjon ülikooli valitsusele ettepaneku luua ehitusfond raamatukogule uue hoone ehitamiseks. Ettepanek ei leidnud aga poolehoidjaid. 1925. a. oli raamatuvara kasvanud juba ligi 528 000 köiteni,[247] mida hoone hädavaevu suutis mahutada. Väljapääs leiti juurdeehitise tegemiseks, kuna riigilt polnud uue hoone ehitamiseks toetust loota. Arhitekt P. Mielbergi kavandite alusel laiendati 1927.—1929. a. raamatuhoidlaid endise trepiruumi ja Toomkiriku varemete arvel. Teise korruse saali ümberehitamisega saadi 1930. a. algul juurde 90-kohaline lugemissaal, perioodikasaal, abonemendiruum, kataloogiruum ning tööruumid personalile.

Kodanliku perioodi lõpuks oli ülikooli raamatukogu hoidlates üle 722 000 köite, ta oli seega endiselt Eesti suurim raamatukogu.

KLASSIKALISE MUINASTEADUSE MUUSEUM tegutses edasi Klassikalise Muinasteaduse Instituudi koosseisus. Seoses ülikooli varade evakueerimisega Esimese maailmasõja ajal läks osa muuseumi originaalkunstiteostest ja raamatukogust kaduma. Antiikskulptuuride kipskoopiate kogu säilis aga peaaegu tervikuna. Antiikkirjanduse raamatukogus oli üle 3000 köite raamatuid. Instituudi juhatajaks oli 1919.—1922. a. professor J. Bergmann, alates 1923. a. professor W. Süss.

1920. a. alates annetasid mitmed eraisikud ülikoolile kunstiteoseid. Kinkide arvel hakkas mitmekesistuma ka muuseumifond. Suurem kunstiteoste annetus oli Raadi mõisa endise omaniku R. v. Lipharti kink, mis sisaldas maale, skulptuure, graafikat, joonistusi, portselani ja kunstipärast mööblit, kokku üle 1500 eseme.

Kinkija oli avaldanud soovi, et nende esemete ja ülikooli muude kunstivarade baasil loodaks Raadi mõisa peahoonesse ülikooli vana kunsti muuseum. 11. märtsil 1921 võetigi asjakohasel nõupidamisel vastu otsus luua ülikooli vana kunsti muuseum. Otsuse kinnitas ülikooli

---

[243] K. Metsaots. Parteikolmikute aeg. — «Edasi», XI 1970.

[244] TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 2, s.-ü. 25, l. 1; Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 318.

[245] Fr. Puksoo. Tartu ülikooli raamatukogu 1920. aastail. — TRÜ Toimetised. Vihik 224. Tartu, 1968, lk. 27.

[246] Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu. Teatmik. Tartu, 1966, lk. 10.

[247] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 310—312, 331.

nõukogu 21. aprillil 1921. Kuid Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi direktor esitas eriarvamuse ja keeldus koostööst. Nõukogu kõigiti positiivne ja perspektiivikas otsus jäi täitmata. 1931.—1932. a. anti siiski muuseumi kogudesse Raadi mõisas leiduvad antiikskulptuuride koopiad.

Kodanlikul perioodil museaalset tööd sõna laiemas tähenduses ei tehtud. Kogud olid küll avatud laiemale üldsusele, kuid külastatavus jäi väikeseks. Ülikooli õppetöös ja üliõpilaste üldkultuurilisel arendamisel aga ei minetanud muuseumikogud oma tähtsust.

AKADEEMILISED SELTSID. Tartu ülikooli kui Eesti peamise teadusliku uurimiskeskuse arvukate uurimisasutuste hulgas kuulus tähtis koht akadeemilistele seltsidele. Akadeemilised teaduslikud seltsid etendasid kodanliku korra päevil ülikooliteaduses väga suurt osa, kujutades endast omapärast teadusliku töö organiseerimise vormi. Need asutati kõigi potentsiaalsete uurijate, sealhulgas võimekamate üliõpilaste kaasamiseks teaduslikku tegevusse. Kuna kodanlikus Eestis tegutses teaduslikke uurimisasutusi üldse vähe, siis oli osavõtt akadeemilistest seltsidest paljudele ainsaks võimaluseks teadustööga tegelemiseks. Sellel põhjusel jätkasid ka paljud vilistlased pärast ülikooli lõpetamist seltsides tööd.

Akadeemiliste teaduslike seltside tähtsusest kõneleb seegi, et mitmed Tartu ülikooli lõpetanud, kellest said hiljem silmapaistvad teadlased, olid esimesed teadusliku töö kogemused omandanud ning tööd avaldanud akadeemilistes seltsides.

Erinevalt muudest seltsidest, milliseid töötas ülikooli juures üsna arvukalt, koonduti akadeemilistesse seltsidesse eeskätt positiivse teadusliku töö eesmärgil. Oluline oli, et nendes seltsides arenes tihe koostöö kogenud uurijate-õppejõudude ning teadusesse pürgivate üliõpilaste vahel. Kõiki seltsi liikmeid ühendas eelkõige huvi oma eriala ja teadusliku uurimistöö vastu. See asjaolu demokratiseeris õppejõudude ja üliõpilaste suhteid.

Siiski ei kehti eelöeldu mitte kõigi Tartu ülikooli juures tol ajal tegutsenud seltside kohta, mis end akadeemilisteks nimetasid. Akadeemiline Esperanto Klubi, Akadeemiline Anglo-Eesti Ühing, Akadeemiline Eesti—Itaalia Ühing, Akadeemiline Poola—Eesti Ühing, Akadeemiline Hõimuklubi ja mõned teised olid teadusliku uurimistööga üsna vähe seotud.

Teiste seltsidega võrreldes olid Õpetatud Eesti Selts ja Loodusuurijate Selts mõneti erandlikud. Nad tegutsesid ülikooli juures, kuid olid tegelikult iseseisvad teadusorganisatsioonid. Akadeemilistest seltsidest erinesid nad ka laiahaardelisema tegevuse ning teadusliku kirjanduse eriti ulatusliku publitseerimise poolest.

Aastail 1920—1939 asutati Tartu ülikooli juurde 37 akadeemilist seltsi. Nende teadusliku tegevuse põhiraskust kandsid 20 seltsi ehk 54% akadeemiliste seltside üldarvust, haarates 75—80% kõikide akadeemiliste seltside liikmeist ning 80—90% neisse seltsidesse kuulunud üliõpilastest. Valdav enamik seltsidest asutati 1920. aastate esimesel poolel.

Akadeemiliste seltside liikmeskond tervikuna kasvas pidevalt. Aastail 1924—1939 suurenes see ligi 2,4 korda, ulatudes arvuliselt üle 2500.

Algul oli suur osakaal rahvusteaduste (eesti filoloogia ja ajaloo) uurijatel, 1930. aastatel kerkisid lisaks põllumajanduslikele seltsidele esile majandusteaduslikud, ühistegevuslikud, aga samuti usuteaduslikud seltsid. Üldiselt võib täheldada üliõpilaste absoluutarvu kasvu akadeemilistes teaduslikes seltsides. Nendesse kuulusid 1924. a. 875 üliõpilast, 1933. a. 1014 ja 1939. a.

1909 üliõpilast. Kui 1924. a. osales akadeemilistes seltsides 20,1% kõigist Tartu üliõpilastest, siis 1933. a. oli see arv 35,8% ja 1939. a. 47,9%. Osa üliõpilasi kuulus üheaegselt kahte või isegi enamasse seltsi. Samal ajal aga astus nendesse seltsidesse väljaspoolt ülikooli märksa rohkem inimesi, mistõttu üliõpilaste osakaal seltsides siiski kahanes. Kui 1924. a. moodustasid üliõpilased liikmeskonnast üle 78%, siis 1930. aastatel vaid 45—50%.

Hoolimata sellest, et ülikooli õppejõudude arvuline osakaal akadeemiliste seltside liikmeskonnas ei olnud suur, andis just nende osavõtt uurijate, eriti aga juhendajatena seltsidele tõelise väärtuse.

ÕPETATUD EESTI SELTS oli kõige vanemaks ja teenekamaks akadeemiliseks teaduslikuks seltsiks, mis tegeles kõigi Eestisse puutuvate humanitaarteadustega. Kodanliku vabariigi algperioodil oli seltsi liikmeskonnas ülekaal veel sakslastel, kuid tooni hakkasid andma üksikud noored eesti õpetlased. Seltsi esimehed olid sel perioodil arhivaar A. Hasselblatt, siis praost A. Westrin-Doll ning 1928.—1929. a. prof. W. Anderson. 1928. a. võeti rektor H. Koppeli ettepanekul ÕES-i asjaajamiskeeleks eesti keel. Kui 1929. a. esimeheks sai prof. J. Mark, läks juhtimine lõplikult eestlaste kätte. Paljud ÕES-is tegutsevad teadlased olid samal ajal juhtivalt tegevad ka teistes akadeemilistes seltsides (H. Moora, M. J. Eisen, I. Manninen, F. Linnus, H. Kjellin, V. Vaga, P. Ariste, J. Mägiste, R. Kenkmann jt.).

Kui rahvusteaduste valdkonnas 1930. aastail oli tekkinud juba rida eriorganisatsioone, sai ÕES-i põhiülesandeks uurimistööde üldine toetamine, materjali läbitöötamine ja trükis avaldamine. 1923. a. hakati välja andma «Eesti Filoloogia ja Ajaloo Aastaülevaadet», 1930. aastatel lisaks endistele väljaannetele veel «Õpetatud Eesti Seltsi Eritoimetusi» (1931—1933) ja «Õpetatud Eesti Seltsi Kirju» (1932—1936). Selts andis oma kogudest rohkesti materjali kasutamiseks teistele teadusasutustele (muinasleidude kogu umbes 10 000 eset näiteks Arheoloogia Kabinetile), soodustades sel viisil nende tööd ja arengut. Õpetatud Eesti Seltsi mündikabinet tunnistati 1935. a. ametlikult riiklike mündileidude kesksekс hoiukohaks, kus 1938. a. oli üle 16 000 mündi. Üliõpilaste osa seltsi tegevuses oli väike, enamuses jäid nad kuulajaskonnaks ettekandekoosolekuil.

LOODUSUURIJATE SELTS (LUS). Loodusteaduse uurimise tsentrumiks Eestis oli Loodusuurijate Selts Tartu ülikooli juures. Alates 1923. a. sai seltsi asjaajamiskeeleks eesti keel. LUS-i ümber olid koondunud kõik loodusteaduse alal töötavad isikud. Esimeestena töötasid 1923.—1929. a. prof. J. Piiper, 1929.—1936. a. prof. P. Kogermann.

Töö LUS-is oli organiseeritud sektsioonide kaudu. Nii viis botaanikasektsioon lõpule Eesti ala botaanilise uurimise, mis võimaldas 1933. a. asuda ulatusliku floristilise teose «Eesti taimed» väljaandmisele. Zooloogiasektsioon teostas ulatuslikult merelindude rõngastamist, looduskaitset väärivate objektide ja mälestusmärkide registreerimist. 1936. a. mais esitati riigiparkide valitsusele looduskaitset vajavate loomaliikide nimestik.

Seltsil ilmus kolm väljaannete sarja: «Tartu Ülikooli juures oleva Loodusuurijate Seltsi Aruanded», «Eesti loodusteaduse arhiiv» ja «Tartu ülikooli juures oleva Loodusuurijate Seltsi kirjatööd». 1933. a. hakkas ilmuma veel populaarteaduslik ajakiri «Eesti Loodus», mis seltsi häälekandjana kajastas uuemaid uurimistulemusi, leide ja tähelepanekuid lühemate artiklite või sõnumite kujul. LUS oli ühenduses ning vahe-

as väljaandeid üle 200 kodu- ja välismaa seltsi ning asutusega.

Loodusuurijate Seltsi tööst võtsid energiliselt osa tolleaegsed või hilisemad tuntud teadlased H. Riikoja, J. Aul, H. Haberman, K. Orviku, A. Paris, A. Öpik ja paljud teised.

ERIALASED AKADEEMILISED SELTSID. Käsitletaval perioodil tegutsesid peaaegu kõigis teadusharudes oma akadeemilised ühingud (Akadeemiline Filosoofia Selts, Akadeemiline Ajaloo Selts, Akadeemiline Keemiaselts, Akadeemiline Matemaatikaselts, Akadeemiline Metsaselts, Akadeemiline Loomaarstiteaduslik Selts, Akadeemiline Arstiteaduslik Selts, Akadeemiline Majandusteaduslik Selts jt.), milliste tegevust iseloomustatakse teadusharude arengu ülevaadetes. Käesolevas seoses esitame nende tegevusest mõned näited.

Põllumajandusteaduste alal kujunes suuremaks ja aktiivsemaks 1920. a. loodud Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi (APS) tegevus. Paljud selle seltsi energilisemad liikmed on tuntud silmapaistvate põllumajandusteadlastena ka Nõukogude Eestis (O. Hallik, E. Liik, A. Muuga, A. Pung, R. Toomre, E. Vint jt.). APS-i ülesandeks oli oma liikmete arendamine tulevaseks agronoomiliseks kutsetööks, Eesti põllumajanduse edendamine ja põllumajandusega seotud uuringute korraldamine. Seltsil oli suurimaid põllumajandusalaseid raamatukogusid Eestis. Silmapaistvaks saavutuseks oli viieosalise «Põllumehe käsiraamatu» koostamine ja väljaandmine 1926.—1935. a. 1927. a. hakati välja andma ajakirja «Taluperenaine», mis sai Eestis väga populaarseks. Koos Eesti Agronoomide Seltsiga anti 1926. a. alates välja ajakirja «Agronoomia». Peale selle avaldati aastail 1925—1939 «Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi Toimetisi» 24 numbrit. Kodanliku Eesti suurima põllumajanduskirjanduse väljaandjana vahetas APS publikatsioone mitmete välismaa teadusasutustega.

Töövormidelt olid APS-ile lähedased Akadeemiline Metsaselts ja Akadeemiline Loomaarstiteaduslik Selts.

Kodanlikus Eestis tegutses üsna mitu arstide seltsi. Nende kõrval jäi 1922. a. asutatud Akadeemilise Arstiteadusliku Seltsi tegevus tagasihoidlikuks. Uurimistulemused esitati enamasti referaatidena või avaldati ajakirjades «Eesti Arst» ja «Tervis». Umbes samasugune oli olukord Akadeemilises Rohuteaduse Seltsis. Seltsi tegevuse põhivormiks olid referaatkoosolekud, koos Eesti Rohuteaduse Seltsiga anti välja kuukirja «Eesti Rohuteadlane».

Kui akadeemiliste seltside tegevus majandusteaduse ja õigusteaduse alal jäi tagasihoidlikuks, siis Akadeemilise Ajaloo Seltsi, Akadeemilise Emakeele Seltsi, Akadeemilise Kirjandusühingu ning Akadeemilise Rahvaluule Seltsi töö eesti ajaloo, arheoloogia, etnograafia, keele, rahvaluule ja kirjanduse uurimisel oli väga ulatuslik.

Eesti keele uurijad olid koondunud 1920. a. asutatud Akadeemilisse Emakeele Seltsi (AES), mille juhtivaks jõuks olid M. J. Eisen, L. Kettunen, A. Saareste, J. Mägiste, J. Aavik, J. V. Veski, P. Ariste, A. Kask jt. Üheks kesksemaks tööks oli murdekogumine ja -uurimine nii üliõpilasstipendiaatide kui ka (1930. aastatel) murdekorrespondentide kaudu. AES-i kogudesse talletati 722 000 sõnasedelit, 6442 lk. murdetekste, kümneid tuhandeid kohanimesid. Ulatuslik oli seltsi trükitoodang. 1920.—1926. a. avaldati viis köidet AES-i aastaraamatut, 1921.—1940. a. ilmus 47 köidet «Toimetisi», 1922.—1940. a. ilmus kuus korda aastas ajakiri «Eesti Keel».

Energilist tegevust arendas 1924. a. asutatud Akadeemiline Kirjandusühing (AKÜ), mida kogu eksisteerimise kestel juhtis G. Suits. Ühingu

tööst võtsid osa hilisemad Nõukogude Eesti kirjandusteaduse rajajad A. Annist, V. Adams, E. Laugaste, M. Lepik, F. Puksoo, R. Põldmäe, J. Semper, J. Silvet, A. Undla-Põldmäe, O. Urgart jt.

Koos Eesti Rahva Muuseumi, AAS-i ja AES-iga võttis AKÜ osa Eesti Kultuuriloolise Arhiivi asutamisest 1929. a. ning andis viimasele üle oma rikkalikud arhiivimaterjalid. Ühingu kujutava kunsti toimkond oli tol ajal ainuke kunstiajaloolasi koondav organisatsioon. Eriti suure tähtsusega oli kunstiajaloo oskussõnastiku koostamine ja väljaandmine 1927. a. AKÜ «Toimetiste» sarjas. Üldse publitseeriti 1927.—1941. a. 16 köidet «Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetisi».

Akadeemiline Rootsi—Eesti Selts koosnes valdavas enamuses väljaspool ülikooli tegutsevatest kultuuritegelastest ning ülikooli õppejõududest. Juhtivateks tegelasteks olid ülikooli õppejõud P. Wieselgren, G. Suits, S. Karling, H. Moora jt. Selts andis 1934.—1940. a. välja oma aastaraamatut «Svio-Estonica» ja 1939. a. «Akadeemilise Rootsi—Eesti Seltsi Toimetisi». Nendes avaldati Eesti ja Rootsi teadlaste lühiuurimusi ajaloo, etnograafia, rahvaluule, eesti ja rootsi keele ja kirjanduse, majanduse ning geograafia alal.

Akadeemilise Orientaalseltsi ja Akadeemilise Klassikalise Kultuuri Ühingu tegevus jäi tagasihoidlikuks. Peamine tegevusvorm oli referaatide pidamine. Üksnes Orientaalselts suutis 1939. a. välja anda ühe köite «Akadeemilise Orientaalseltsi Kirjutisi».

Kokkuvõtvalt võib öelda, et akadeemilised teaduslikud seltsid Tartu ülikooli juures etendasid tolleaegses teaduses üsna tähtsat osa. Nad kuuluvad ühe koostisosana ülikooliteaduse süsteemi. Akadeemiliste seltside tegevuses peegeldub ühtlasi kodanliku Eesti teaduse organisatsioonilise süsteemi üks suuremaid puudusi — killustatus ja koordineerimatus.

AKADEEMILINE SPORDIKLUBI. SPORT JA KEHAKULTUUR. Ülikooli kehakultuuriselts eksisteeris edasi ka Saksa okupatsiooni ja kodusõja aastail. 20. septembril 1920 toimus seltsi aktivistide koosolek, kus «Spordi» esimeheks valiti Karl Zolk, kes oli juhatuse liige juba tsaariajal. 1921. a. detsembris otsustas liikmete üldkoosolek võtta uueks nimeks Eesti Akadeemiline Spordiklubi (EASK). 1920. a. rakendati tegevusse talispordi, raskejõustiku, võimlemise, veespordi, jalgpalli, tennise ja kergejõustiku osakonnad. Algasid treeningud, hakati osa võtma võistlustest ja neid ka ise korraldama.

Eesti Spordi Keskliidu ülesandel korraldas EASK korduvalt Eesti meistrivõistlusi paljudel spordialadel, populaarsematel aladel ka rahvusvahelisi võistlusi. EASK-i esindajad võtsid osa Eesti Spordi Keskliidu ja spordialaliitude tegevusest.

Spordiklubi tegevuses seisis olulisel kohal üliõpilasvõistluste organiseerimine. Juba 1921. a. mais korraldati üliõpilaskonna võistlused kergejõustikus, tõstmises ja sõudmises, septembris üliõpilaste V olümpiaad kergejõustikus ja tennises.

Kuid spordiklubi peatähelepanu koondus rahvusvahelistele üritustele. 1923. a. aprillis peeti Tartus Soome, Eesti, Läti ja Leedu üliõpilaskondade (SELL-i) I konverents. Spordiklubi tegi siin ettepaneku hakata korraldama Balti riikide üliõpilaste spordiorganisatsioonide olümpiaade, mis ka vastu võeti. I olümpiaadi 1923. a. sügisel korraldaski EASK koos Balti riikide üliõpilaste I olümpiaadi toimkonnaga. Septembris peeti jalgpalliturniir Tallinnas, tennise- ja kergejõustikuvõistlused Tartus. Võistkondi oli kolm: Eesti, Poola ja Läti. SELL-i olümpiaadide korraldajaks oli EASK ka 1930., 1934. ja 1938. a.

SELL-i jooksvat tegevust juhtis keskbüroo, mis asutati 1924. a. Tartusse. Jooksvate spordiküsimuste lahendamisel abistasid keskbürood jällegi EASK-i spordijuhid.

Vähem pööras spordiklubi tähelepanu üliõpilaste massilisele spordiharrastusele. 1920. aastate teisel poolel katkesid üliõpilaskonna esivõistlused isegi kergejõustikus, soikus olümpiaadide korraldamine.

Spordiklubi oli isemajandav organisatsioon. Sissetulekuid saadi liikmemaksudest, võistluste ja ürituste korraldamisest, toetustest ja annetustest. Spordiklubile ei kuulunud ühtegi spordibaasi. Ülikooli valitsus ei aidanud finantseerida spordiklubi ettevõtmisi. Isegi vastupidi. Nii võimlat, Toomeoru tenniseväljakuid kui ka Botaanikaaia tiiki liuvälja rajamiseks sai kasutada ainult üüri eest.

Spordiklubi nägi tõsist vaeva sissetulekute hankimisega. Võistluste kõrval korraldati balle, peoõhtuid, maskeraade, loteriisid, korjandusi. Suuremad lootused olid rajatud Botaanikaaia liuväljale. Seal ehitatud kõlakojas mängis mitu õhtut nädalas orkester, korraldati ilutulestikku, maskeraade ja karnevale. Kuid korralduskulud osutusid ikka suuremaks ja piletimüügi summad väiksemaks kavandatust. Ilmastiku poolest soodsatel aastatel tegutses liuväli tagasihoidliku puhastuluga, ebasoodsatel aastatel koguni kahjumiga.

Spordiklubi oli tegutsemise alustamiseks teinud 1920. a. suurema laenu, millele lisandusid hiljem uued. Pidev võlgades siplemine oli iseloomulik EASK-i tegevusele kogu kodanliku Eesti päevil. Nii näiteks kulus 1932/33. õppeaastal kõikidest väljaminekutest 44% (815 kroonist 358) võlgade ja võlaprotsentide tasumiseks. Siit saab mõistetavaks ka spordiklubi liikmeskonna piiratus: 1921. a. 202, 1923. a. 280, 1929. a. 218, 1932. a. 114 ja 1939. a. 194 üliõpilast, vaid 3—4% üliõpilaskonnast.

Spordist ei saanud mööda minna ka Üliõpilaskonna Edustus. Selle juurde moodustati 1920. a. spordiosakond. Seoses SELL-i olümpiaadidest osavõtuga tekkis edustuse ja EASK-i vahel teatud tööjaotus. EASK komplekteeris võistkonnad, edustus finantseeris, pidas kirjavahetust, korraldas sõidudokumente.

1929. a. veebruaris kinnitas edustus spordikomisjoni (1931. aastast toimkond), kuhu kuulusid edustuse ja EASK-i esindajad, Kehalise Kasvatuse Instituudi üliõpilased ja õppejõud. Toimkonnal oli garanteeritud eelarve umbes 1000 krooni aastas, mille edustus eraldas ülikooli valitsuselt saadud eelarvesummadest. Sellele lisandusid sissetulekud võistlustest ja toetused. Suuremate rahvusvaheliste võistluste (ülemaailmsed üliõpilasmängud, SELL-i olümpiaadid) puhul õnnestus edustusel valitsusasutustest hankida rahalist lisatoetust.

Massiüritustest said hoo sisse üliõpilaskonna käsipallivõistlused, mida peeti regulaarselt (alustati 1926. a.) mitmekümne võistkonna ja arvuka pealtvaatajaskonna osavõtul. Teiste spordialade edendamine läks aeglasemalt. Alles 1930. aastate lõpus massispordi olukord paranes veidi.

Spordiklubi ja kehalise kasvatuse toimkonna kõrval tegutses Tartu ülikooli juures veel mitu spordiorganisatsiooni.

1924. a. loodi Akadeemiline Maleklubi ja selgitati üliõpilaskonna esimene malemeister, kelleks osutus F. Kibbermann. Peeti kohtumisi Läti ja Soome üliõpilasmeeskondadega. 1929. a. kuulus klubisse 46 liiget. Edasi tegevus vaibus ja seiskus 1932. a. hoopiski. Alles 1937. a. Akadeemiline Maleklubi taastati, 1939. a. oli sellel 41 liiget. Maleklubi väljapaistvamaks saavutuseks oli esikoht Eesti meeskonnavõistlustel 1940. a. veebruaris (Paul Keres mängis esimesel laual).

Lahkhelide tõttu spordiklubiga asutasid tennisistid 1931. a. Akadeemilise Tenniseklubi (esimees prof. O. Rägo). Klubile kuulusid ülikooli tenniseväljakud Toomeorus koos paviljoniga. Liikmeskonda kuulus 1937. a. 70 tennisisti.

EASK-i käsipalliosakonna võistkondadest tuli korvpallimeeskond Eesti meistriks 1938., 1939. ja 1940. a., naiskond Eesti meistriks võrkpallis 1929. ja 1940. a.

1924. a. sügisel toimus Varssavis Rahvusvahelise Üliõpilasliidu (CIE) kongress. Selleks puhuks korraldasid Poola üliõpilasorganisatsioonid rahvusvahelised üliõpilaste võistlused mitmel spordialal. Tagantjärele tunnistas CIE Varssavi võistlused I üliõpilaste maailmameistrivõistlusteks. Tartu üliõpilastest tuli Valter Ever kolmekordseks võitjaks (kõrgus-, kaugus- ja teivashüpe) ja Julius Tiisteldt esimeseks 1500 m jooksus. Eesti meeskond tuli Poola ja Prantsusmaa järel 3. kohale.

1927. a. Rooma üliõpilasmängudel sai odaviskes kuldmedali luuletaja Juhan Sütiste, 3. kohale jõudsid Artur Reisner teivashüppes ja Nikolai Feldmann kuulitõukes. 1928. a. Pariisis Tartu ülikoolil esindajaid polnud, 1930. a. võistles Darmstadtis Nikolai Feldmann (kettaheites 2. koht). 1933. a. Torino mängudel oli kaugushüppes esimene Nikolai Küttis, 2. kohale jõudis Gustav Sule odaviskes, Aksel Kuuse kõrgushüppes, Arnold Viiding kuulitõukes ja kettaheites, 3. kohale jäi korvpallimeeskond. 1935. a. Budapestis võitis Arnold Viiding kuulitõuke, Gustav Sule sai odaviskes 3. koha. 1937. a. Pariisis said kuldmedali Friedrich Issak odaviskes ja Aleksander Kreek kuulitõukes, 2. kohale tuli Ruudi Toomsalu kaugushüppes ning 3. kohale korvpallimeeskond. 1939. a. Monacos tulid võitjaiks laskurid, Tartu meeskond sai 2. koha nii korv- kui ka võrkpallis.

Üliõpilaste spordiharrastusi organiseerisid ka korporatsioonid ja üliõpilasseltsid (pärast 1936. a. konvendid). 1930. aastate keskel oli pea kõikides üliõpilasorganisatsioonides oma korv- ja võrkpallivõistkonnad ning võimlemisrühmad, sageli eriõpetajate juhendamisel. Rida organisatsioone korraldas regulaarselt suvepäevi (kergejõustiku- ja käsipallivõistluste ning ujumisega) ja talispordipäevi.

* * *

Tartu ülikooli tähtpäevade tähistamist kasutas kodanlus propagandistlikel eesmärkidel. Kui 1929. a. peeti eesti rahvusliku ülikooli 10. aastapäeva, siis püüti näidata, et ülikool saavutas tõelise õitsengu alles kodanliku korra tingimustes. Ülikooli silmapaistvad teaduslikud saavutused aastail 1802—1917 jäeti tagaplaanile, esile tõsteti aga tsarismi venestamispoliitika negatiivseid külgi. Analoogiline tendents ilmnes ka ülikooli 300. juubeli tähistamisel 1932. aastal. Rõhutamaks eesti kultuuri ja teaduse kuulumist Lääne-Euroopa kultuuriregiooni ning vähendamaks vene kultuuri ja teaduse mõju, hakati ületähtsustama rootsiaegset Tartu ülikooli.

Juubelit tähistati 29. juunist 1. juulini 1932. Arvukalt kutsutud väliskülalistest saabus Tartu juubeliüritusele 60 välismaalast 14 maalt (Rootsist, Soomest, Lätist, Leedust, Poolast, Saksamaalt, Prantsusmaalt jne.) pluss kuus üliõpilasorganisatsioonide esindajat ja 15 välisdiplomaati. Tähtpäevaks anti trükis välja rida publikatsioone, sealhulgas ka prantsuskeelne ülevaade «L'université de Tartu» (autor L. Villecourt) ja 3-vihikuline mitmekeelne bülletään «MDXXXII—MCMXXXII», samuti mälestusraha ja mälestusmedal ning vändati film *«Alma mater Tartuensis»*.

Pidustused algasid üliõpilaste tõrvikrongkäiguga 29. juunil, järgmisel päeval toimus pidulik aktus ülikooli aulas, seejärel pidusöök ja ball. Kolmandal päeval külastati ülikooli raamatukogus avatud näitust ning avati Raadil omaaegse farmakoloogiaprofessori R. Buchheimi auks mälestustahvel.

Seoses juubeliga annetas 27 organisatsiooni ja üksikisikut Tartu ülikoolile raamatuid ja stipendiume.[248]

Ülikool valis juubeli puhul 50 audoktorit. Valdav enamik neist olid silmapaistvad välismaa teadlased: Voroneži (endine Tartu) ülikooli patoloogilise anatoomia professor A. Afanasjev, Moskva Veterinaariainstituudi professor (Tartu Veterinaariainstituudi kasvandik) K. Skrjabin,[249] Pariisi Pasteuri Instituudi abidirektor M. Louis, Viini ülikooli professor H. H. Meyer, Rootsi Teaduste Akadeemia liige G. De Geer, Turu (endine Tartu) ülikooli professor J. G. Granö, Londoni Kuningliku Seltsi liige A. Smith Woodward, Stokholmi (endine Tartu) ülikooli professor J. Bergman, Riia ülikooli rektor professor M. Bimanis jt.

---

[248] Vt. ENSV ORKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 93, l. 46—47.

[249] Juba 1924. a. oli Tartu ülikooli audoktoriks valitud NSV Liidu TA akadeemik I. Pavlov.

III PEATÜKK

TEADUSE ARENG 1919—1940

I. HUMANITAARTEADUSED

Rahvusliku kultuuri arengu seisukohalt tähtsamaid humanitaardistsipliine õpetati käsitletaval perioodil Tartu ülikoolis eeskätt filosoofiateaduskonnas. Siin võis spetsialiseeruda ligi 20 erialale (filosoofia, psühholoogia, pedagoogika, ajalugu, arheoloogia, etnograafia, eesti kunstiajalugu, folkloor, eesti keel ja kirjandus, soome-ugri keeled, mitmed võõrkeeled jne.). Üliõpilaste arvult oli siiski esikohal õigusteaduskond koos majandusteaduse osakonnaga (1938. a. iseseisev majandusteaduskond). Oluliseks uueks nähtuseks humanitaarteaduste õpetamisel ja uurimisel oli nn. rahvusteaduste (eesti keel ja kirjandus, eesti rahvaluule ja etnograafia, Eesti ajalugu ja arheoloogia) esiplaanile nihkumine. Aktuaalseks probleemiks kujunes ka eestikeelse teadusliku terminoloogia väljaarendamine praktiliselt kõigil teadusaladel. See ülesanne lahendati filoloogide ja erialateadlaste pingsa ühistöö tulemusena.

Seoses ainesüsteemi kasutuselevõtmisega filosoofiateaduskonnas, muutus õppetöö korraldus oluliselt. Ühtlasi kadus rangem piirjoon filosoofiliste, pedagoogilis-psühholoogiliste, filoloogiliste ja ajalooliste distsipliinide vahel. Filosoofiat, pedagoogikat, ajalugu, keeli ja teisi aineid võis õppida alam-, kesk- või ülemastme ulatuses. Viimane oli eelduseks ka magistrikraadi omandamisel. Vastavalt valitud aine astmele olid eksaminõuded suuremad või väiksemad. Kokku tuli valida neli ainet. Ajaloo eriala üliõpilane, näiteks, kes tahtis lõpetada magistrikraadiga, pidi valima ülemastme ulatuses kas üldajaloo või Eesti ja Põhjamaade ajaloo. Ta võis peaaineks valida ka mõlemad. Tavaline lõpetaja võis need ained valida keskastme ulatuses. Põhiainele (ainetele) tuli valida lisaained, kas filosoofia, psühholoogia, etnograafia või mõni filoloogiline distsipliin. Õigus (majandus-)-teaduskonnas nagu usuteaduskonnaski ainesüsteem puudus.

Üldpedagoogiline ettevalmistus õpetajakutseks, ka teiste teaduskondade üliõpilastele, toimus pedagoogikakateedri üldjuhendamisel (vt. Pedagoogika).

FILOSOOFIA. Kodanlikul perioodil õpetati filosoofiat Tartu ülikoolis eriainena filosoofiateaduskonnas. Õppeprogrammi kohaselt tuli eraldi ainetena käsitleda psühholoogiat, loogikat, sissejuhatust filosoofiasse ja filosoofia ajalugu.[1]

---

[1] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s.-ü. 135, l. 10.

Filosoofia õpetamiseks oli ette nähud filosoofiaprofessuur ja eradotsendile pandi abiõppejõu kohustused. Filosoofiaprofessoriks kutsuti esimene kutseline eestlasest psühholoog Aleksander **Kaelas** (1880—1920), Irkutski ülikooli filosoofiaprofessor. Paraku suri A. Kaelas teel Tartusse ning ajutiselt õpetas filosoofiat samaaegselt ka komi keelt õpetanud Kallistrates Žakov, kes ise iseloomustas oma vaateid kui «limitismi». Tegelikult oli see äärmise irratsionalismi ja subjektiivse idealismi kombinatsioon. Seejuures oli tema mõtlemiskultuur allpool ülikooli õppejõule seatavat taset ning 1921. a. teaduskond K. Ramuli ettepanekul teda õppejõuks enam ei kinnitanud. Õppejõu puudumise tõttu sõlmiti 1921. a. kümne aasta peale leping Viinis eradotsendina tegutsenud Walter **Schmied-Kowarzikuga,** kes kohustus ära õppima eesti keele. Tegelikult ei teinud ta kunagi selleks vähematki katset ja osutus vaatamata suurepärastele soovitustele siiski tagasihoidlike võimetega õppejõuks. 1927. a. siirdus ta Tartust Frankfurti ülikooli.[2] Oma vaadetelt oli ta elufilosoofia pooldaja ja kirjutas Dilthey ning Sprangeri vaimus ühe esteetika ja psühholoogia alalt. Ilmselt aga seletub W. Schmied-Kowarziku mõjuga asjaolu, et oma teadusliku tegevuse algperioodil oli esimene eestlasest professionaalne filosoof A. Koort elufilosoofia pooldaja. Alfred **Koort** (1901—1956) õppis aastail 1920—1924 Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, osutades erilist huvi filosoofia vastu. Ta omandeeriti kolmeks aastaks välismaale (Göttingen, Pariis) end täiendama. Koorti tegevusel oli oluline osa filosoofilise mõtte jõudmisel professionaalsele tasemele Eestis ja mõnakeelse filosoofiaterminoloogia loomisel. Elufilosoofialt liikus Koort 1930. aastate teisel poolel üha enam realismi positsioonidele, kritiseerides irratsionalismi. Demokraatlikult meelestatud mõtlejana astus ta välja ka fašismi paljastajana ning hakkas kodanluse võimu lõpuaastail huvi tundma marksistliku filosoofia vastu.[3]

Pea kogu kodanliku perioodi oli filosoofia eradotsendiks baltisakslane Walter **Freymann,** kes 1939. a. siirdus Saksamaale. Kuigi õppinud Tartu ülikoolis J. Osise käe all, ei saanud temast personalismi pooldajat. Vaadetelt oli ta neorealist. Freymanni kirjutatud raamatuid kasutati kodanlikul ajal kooliõpikutena.

Olulisel määral oli filosoofia õpetamisega seotud psühholoog Konstantin **Ramul** (vt. Psühholoogia). Omandanud eerihariduse Peterburis professorite Vvedenski, Lapšini jt. juhendamisel, oli ta tugevasti mõjutatud kantiaanlikust mõtlemistüübist. Hiljem avaldub see üha enam lähenemises positivismile ning kodanliku perioodi lõpul koguni neopositivismile. Psühholoogiateadlasena huvitus ta filosoofias alati eelkõige selle metodoloogilisest programmist. Teravalt arvustas ta irratsionalismi ja igasugust spekulatiivsust mõtlemises. Range teaduslikkuse vaim, loogilisus ja argumenteeritus olid K. Ramuli vaadetes jooned, mis mõjutasid positiivses suunas filosoofia õpetamist.

Kodanlikul perioodil Tartu ülikoolis tegutsenud filosoofiateadlaste vaateid iseloomustas evolutsioon rohkem või vähem irratsionalistlikelt tõekspidamistelt ratsionalistlikuma mõtlemistüübi suunas. Materialistlikku filosoofiat tunti eelkõige lihtsustatud kujul (vulgaarmaterialism) ja sellisena seda ka kritiseeriti. Oma ühiskondlik-poliitilistelt vaadetelt

[2] Kurschers Deutsche Gelehrten Kalender 1928/1929. Herausgaben von Dr. Gerhardt Lüdke. Berlin und Leipzig, 1929, S. 129.

[3] R. Ruutsoo. A. Koorti ühiskondlik-poliitiliste vaadete evolutsioonist kodanlikul perioodil. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII. Tartu, 1979, lk. 199.

olid tollased õppejõud demokraatlikult häälestatud, mida näitab ka nende edasine suhtumine nõukogude võimu, millega nad töötasid lojaalselt kaasa (ka Freymann töötas pärast Teist maailmasõda SDV ülikoolides).[4]

Peale filosoofiateaduskonna tegeldi filosoofia probleemidega ka usuteaduskonnas, kus võrdleva usuteaduse professoriks oli E. Tennmann. Ta oli tuline personalistliku filosoofia pooldaja ja G. Teichmülleri vaadete propageerija, lisamata neile aga midagi originaalset.

Väljaspool akadeemilise filosoofia piire tegeldi filosoofia küsimustega ülikoolis loiult. Marksistlik mõte ülikoolis laiemalt tuntuks ei saanud, kuigi mitmed õppejõud käsitlesid selle probleeme oma töödes ning suhtusid marksismi möönvalt (A. Audova, P. Tarvel). Üliõpilaste katsed marksismi propageerida, mis olid eriti intensiivsed 1920. aastate algul, seostusid üsna tihedalt revolutsioonilise tegevusega ja sattusid kodanluse löögi alla. Sotsiaal-Filosoofiline Seltsi suleti peatselt.[5] Marksismi propaganda ülikooliga seotud inimeste hulgas intensiivistus taas 1930. aastate lõpul.

Filosoofia õpetamine omandas kindlama süstemaatilise kuju 1920. aastate lõpul, kui oli välja õpetatud eesti rahvusest kaader, omandatud kogemusi ja ühtlustatud nõudmised. Suurt osa etendas selles K. Ramul. Tõusis ka õppejõudude kvalifikatsioon. Doktoritööd kaitsesid W. Freymann (1929), A. Koort (1934) ja K. Ramul (1939). Veel olid filosoofia alal ettevalmistuse saanud (koos stažeerimisega välismaal) R. Kulpa ja I. Tõnisson. Filosoofiaprofessori töö muutis keerukamaks tõsiasi, et tal tuli lugeda ka nn. pedagoogilisi aineid.

K. Ramul pidas loenguid ja eksamineeris peamiselt selliseid aineid nagu loogika, tunnetusteooria ja psühholoogia. A. Koort tegeles põhiliselt filosoofia ajaloo, eetika ja esteetika õpetamisega. Enne teda oli sellega tegelnud W. Schmied-Kowarzik. W. Freymannile jäi põhiliselt abistaja osa — antiikfilosoofia ja loogika õpetamine. Freymann oligi eerihariduselt klassikaline filoloog ning doktoritöö kirjutanud Platoni filosoofiast.

Filosoofia kui õppeaine populaarsus oli üpris suur, eriti alates 1930. aastate algusest. A. Koorti ja W. Freymanni loenguil osales keskmiselt sadakond üliõpilast ja seminaridel ligikaudu 60 üliõpilast.[6] Seda tingis osaliselt ka asjaolu, et pedagoogikaeksami sooritamiseks ülemastmes oli vajalik eksami sooritamine filosoofia alamastmes. Filosoofia oli vajalik ka teoloogia üliõpilastele, kes moodustasid filosoofiateaduskonna üliõpilaste kõrval teise suurema kuulajate rühma.

Kokkuvõttes võib öelda, et põhimõtteliselt jäi filosoofia õpetamine sel perioodil Tartu ülikoolis endiselt peamiselt filosoofiateaduskonna asjaks. Eelkõige loodusteadlased jäid ilma ulatuslikumast filosoofilisest ettevalmistusest. Teistes teaduskondades ei leidunud kuigi palju neid, kes sügavamalt oleksid huvitunud filosoofiast. Kui mitte arvestada «Humanitase» tegevust, siis ei tehtud ühtki olulist katset avalikult kritiseerida idealistlik-religioosset mõtlemistüüpi. Marksistlik mõte oli surutud põranda alla.

Kodanlus näis üsna vähe huvituvat filosoofia käekäigust. Akadeemilise

[4] Deutsch-Baltische Biographische Lexicon 1710—1960. Wien, 1970.

[5] V. Joakimov. Progressiivsest üliõpilasliikumisest Tartus Esimese maailmasõja järgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1925). — TRÜ Toimetised. Eesti NSV Ajaloo küsimusi II. Tartu, 1961, lk. 99.

[6] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s.-ü. 135, l. 15.

Filosoofia Seltsi tegevust kogu selle eksisteerimise aja jooksul (1922—1940) materiaalselt ei toetatud. Küll sai ülikoolilt raha Teoloogia Selts. Võrreldes tsaarivõimu lõpuperioodil tegutsenud ülikooliga muutus filosoofia õpetamine elavamaks, selles käsitletud probleemid kaasaegsemaks. Ka sisulisest küljest esindasid Ramul, Koort ja Freymann kodanliku filosoofia viljakamaid, ratsionalistlikumaid suundi. Selles muutuses peegeldub nii teatud sotsiaalne progress tsaarirežiimiga võrreldes kui ka teatud elavnemine kodanlikus filosoofias.

Kuigi professionaalse filosoofia kandepind jäi kitsaks, saavutati 20 aasta jooksul olulisem — suudeti ette valmistada rahvuslik filosoofia kaader, kes maailmavaatelistele raskustele vaatamata andis hiljem oma panuse uue ühiskonna vaimukultuuri edendamisse.

PSÜHHOLOOGIA. Vaadeldaval ajavahemikul laienes ülikoolis niihästi psühholoogia õpetamine kui ka teaduslik uurimistöö psühholoogia vallas. Psühholoogia sai esmakordselt iseseiva õppeaine ja uurimisala staatuse.[7] Loodi eksperimentaalpsühholoogia laboratoorium, hakati ette valmistama kutselisi psühholooge, kaitsti doktori- ja magistriväitekirju psühholoogia alalt, tehti rakenduspsühholoogilisi uurimusi.

Sügisel 1919 valiti dotsendiks psühholoogia alal Konstantin **Ramul** (1879—1975, erakorraline professor 1928, professor 1939).[8] K. Ramul juhtis käsitletaval ajavahemikul psühholoogiaalast tegevust meie ülikoolis.

1922. a. rajas Ramul ülikoolis eksperimentaalpsühholoogia ja pedagoogika laboratooriumi, nii aparatuuri kui ka kirjandusega rikkalikult varustatud asutise[9] (alates 1938. a. Psühholoogia Instituut, 1940. a. Psühholoogia ja Psühhotehnika Instituut).[10] Laboratooriumis viidi läbi peamiselt demonstratsioonkatseid loengute näitlikustamiseks ja psühholoogiaalaseid praktilisi töid üliõpilastega. Õppeainena oli psühholoogia filosoofiateaduskonnas folkloristika ja kirjandusajaloo järel populaarsuselt (üliõpilaste poolt erialaaineks valimise sageduselt) kolmandal kohal. Psühholoogia õpetamise metoodika, eriti demonstratsioonkatsete kasutamine oli Ramuli peamisi töösuundi ja õpetamise tase kõrge. Seejuures ei eelistatud ühtki koolkonda ega suunda psühholoogias, vaid tutvustati kõiki. Tänu eeskätt Ramuli loengutele ja praktilistele töödele ning heatasemelisele õpikule «Psühholoogia» (1932—1933, 2. trükk 1938) oli suur osa eesti intelligentsist psühholoogias hästi kodus.

Psühholoogia alalt valmis neli doktoritööd (R. Hippius, A. Kuks, K. Ramul, J. Tork) ja üheksa magistritööd.[11] K. Ramuli tolleaegses ja hilisemaski teaduslikus toodangus on püsiväärtuslikud uurimused psühholoogia ajaloo alalt.[12] 1939. a. kaitses ta doktoriväitekirja «Matemaatika ja psühholoogia vahekordadest».[13] Samal aastal kaitses Juhan **Tork** pedagoogika alal sisu poolest psühholoogia valda kuuluva doktoritöö «Eesti laste intelligents». Torgi uurimus on kõige väärtuslikum tol ajavahemikul ilmunud psühholoogiaalane teaduslik monograafia. Magistritöid kaitsnutest on hiljem psühholoogina rahvusvaheliselt tuntuks saanud Teodor **Künnapas**. Ramuli kauaaegne kaastööline eksperimentaalpsühholoogia laboratooriumis Eduard **Bakis** (1900—1970) on eesti esimene rakenduspsühholoog (uurimused alkoholist tingitud püsimuutustest hingeelus; postiametnike töökorraldusest; lasteraamatute trükitehnikast, jt.).

Väljaspool filosoofiateaduskonda psühholoogia alal tegutsenuist peab nimetama kõigepealt rahvusvahelise mainega kriminaalpsühholoogi Andreas **Bjerret** (1879—1925), kes oli 1919—1925. a. Tartu ülikooli kriminaaliõiguse ja -protsessi professor ning avaldas ülikooli toimetistes ühe oma tähtsama teose mõrvapsühhoogtast.[14] Rootsi päritoluga Bjerret esindas õiguspsühholoogias mõistva psühholoogia (*verstehende Psychologie*) koolkonda.

Usundipsühholoogiat õpetasid Eduard Tennmann (1878—1936; dotsent 1919, prof. kt. 1926, prof. 1936), kes tegeles uurimistööga usundipsühholoogia vallas (muu hulgas raamatud «Ilmne usundipsühholoogia» ning «Ekstaas ja müstika», mõlemad 1930). Pärast tema surma jätkas usundipsühholoogia õpetamist Uku Masing.[15]

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et õppetöö, millele asetatigi pearõhk, oli silmapaistvalt heal tasemel, samal ajal kui teaduslikku tööd tehti suhteliselt vähem.

PEDAGOOGIKA. Tsaariaegses Tartu ülikoolis spetsiaalne pedagoogika professuur puudus. Kodanlikus Tartu ülikoolis võis spetsialiseeruda pedagoogikale. Pedagoogika professuur kuulus filosoofiateaduskonna koosseisu.

Pedagoogikat võis õppida alam-, keskl- või ülemaatme ulatuses. Alamastme ulatuses tuli pedagoogikat õpetavatel üliõpilastel sooritada eksamid psühholoogias, loogikas, eetikas, pedagoogika ajaloos, Eesti kooli ajaloos, üldises kasvatusõpetuses, didaktikas ja koolitervishoius ning ühe semestri jooksul osa võtta proseminarist (esitada kirjalik referaat õppejõu poolt määratud teemal). See miinimum tuli omandada kõikidel, kes soovisid saada keskkooliõpetaja kutse mistahes erialal. Kui nad õppisid pedagoogikat eriainena, pidid nad eksamid sooritama vähemalt keskastme ulatuses.

Keskastmel tuli juurde eksam pedagoogilises psühholoogias ja eksperimentaalses pedagoogikas, jätkuvalt tuli süveneda kasvatuse ja õpetuse küsimustesse ning lugeda originaalteoseid. Kahe semestri jooksul pidi osa võtma pedagoogilisest seminarist, esitades kummalgi seminaril kirjaliku töö õppejõu poolt määratud teemal.

Ülemastmel tuli juurde koolikorralduse teooria ja kohustus sooritada eksamid filosoofias alamastme ulatuses ja omandada eksperimentaalse pedagoogika põhjalik kursus.

Iga eespool loetletud õppeaine sisu sõltus teostest, mis selle omandamiseks ette olid nähtud. 1920. aastatel domineeris peamiselt saksakeelne õppekirjandus, 1930. aastatel nähti ette ka inglis- ja prantsuskeelseid teoseid, samuti võeti juurde P. Põllu eestikeelsed teosed, K. Ramuli «Psühholoogia» ja J. Käisi «Isetegevus ja individuaalne tööviis».

Mis puutub teoste valiku suunasse, siis eelistati sel ajal Lääne-Euroopas moes olnud reformpedagoogika pooldajate (G. Kerschensteineri, H. Gaudigi, J. Dewey jt.) ja eksperimentaalse pedagoogika esindajate (E. Meumann, A. W. Lay, O. Tumlirz jt.) teoseid. Samal ajal pandi suurt

---

[7] К. Рамул. Из истории психологии. Тарту, 1974, с. 115.

[8] Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, lk. 22, 189.

[9] К. Рамул. Ук. соч., с. 115.

[10] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 284, l. 46; nim. 2, s.-ü. 52, l. 90.

[11] К. Рамул. Ук. соч., с. 115—116.

[12] H. Mikkin. K. Ramul psühholoogia ajaloolasena. — «Nõukogude Kool», 1979, nr. 5, lk. 26—28.

[13] K. Ramul. Mathematik und Psychologie. Beiträge zur Geschichte und Theorie der mathematischen und der phänomenologischen Psychologie. Tartu, 1939.

[14] A. Bjerret. Zur Psychologie des Mordes. Stockholm, 1910.

[15] Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1937. aasta I poolaastal. Tartu, 1937, lk. 13 ja järgnevad kavad kuni 1940. a. I poolaastani.

rõhku J. H. Pestalozzi ja J. F. Herbarti ideede tundmaõppimisele.

Pedagoogika õppejõuna töötas algul professor Peeter Põld üksi. 1925/26. õppeaastast alates abistas teda õppeülesandetäitjana J. Tork ja 1928/29. õppeaastast alates õppeülesandetäitjana A. Koort. Pärast P. Põllu surma (1930) määrati õppetooli hooldajaks professor Konstantin Ramul, kuna õppetööd tegid peale tema veel A. Koort, A. Elango ja J. Estam.

Peeter Siegfried Nikolaus **Põld** (1878—1930) lõpetas Tartu ülikooli usuteaduskonna 1906. a., töötas seejärel Noorsookasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi direktorina, oli 1917. a. Eesti Ajutise Maavalitsuse haridusosakonna juhataja, 1918. a. lühemat aega Ajutise Valitsuse haridusminister ning alates 4. detsembrist 1918 ülikooli kuraator ja septembrist 1920 kuni surmani ühtlasi pedagoogikaprofessor. Ta avaldas pedagoogilistel teemadel arvukalt teoseid ja artikleid perioodikas. Postuumselt ilmus J. Torki toimetusel P. Põllu «Üldine kasvatusõpetus» ja H. Kruusi toimetusel «Eesti kooli ajalugu».[16] Õppejõuna pidas P. Põld loenguid, peaaegu kõikides pedagoogilistes ainetes, eelistades Eesti kooli ajalugu ja üldise kasvatusõpetuse küsimusi.

Juhan **Tork** (1889—1980) lõpetas Tartu ülikooli 1914. a. ajaloolasena, täiendas end 1921.—1923. a. pedagoogikas ja psühholoogias Leipzigis ja Hamburgis, omandas 1939. a. filosoofiadoktori astme väitekirjaga «Eesti laste intelligents»,[17] oli 1919.—1932. a. Tartu Õpetajate Seminari direktor, seejärel algkooli juhataja Tartus. Emigreerus 1944. a.

Johann Georg **Estam** (1881—1955) lõpetas 1915. a. Moksva ülikooli romaani ja germaani filoloogia alal, omandas 1936. a. Tartu ülikoolis filosoofiamagistri kraadi. Töötas õpetaja, gümnaasiumidirektori ja koolinõunikuna kuni kutsumiseni õppeülesandetäitjaks pedagoogika ja inglise keele metoodika alal. Asus 1939. a. Saksamaale. Uuris peamiselt koolijõudluse probleeme ja õpilaste selektsiooni testimeetodi abil.

Aleksander **Elango** (sünd. 1902) lõpetas Tartu Ülikooli 1927. a. pedagoogika ja psühholoogia alal, omandas 1927. a. sealsamas filosoofiamagistri kraadi; täiendas end pedagoogika ja psühholoogia alal 1929.—1931. a. Viini ülikooli juures. Töötas alates 1931. a. õppeülesandetäitjana, pidades loenguid ja juhtides proseminare pedagoogika ajaloo, koolikorralduse ja pedagoogilise sotsioloogia teemadel.

Keskkoolilõpetajate ettevalmistamiseks loodi septembris 1922 ülikooli juurde autonoomse asutusena haridusministeeriumile alluv ja väljaspool ülikooli eelarvet finantseeritav Didaktilis-metoodiline Seminar.

Seminari võeti isikuid, kes omal erialal olid ülikooli lõpetanud või lõpetamas ja kes olid sooritanud pedagoogilise tsükli eksamid alamastme ulatuses. Alates 1933. a. nõuti seminari astujailt katset ka eesti keele oskuses. Seminaris said nad ühe aasta jooksul praktilise ettevalmistuse tööks keskkoolis. Töö seminaris toimus loengute, seminaride, praktiliste tööde ja pedagoogilise praktika näol. Loengud ja seminarid toimusid eriainete metoodikast. Praktilisi töid korraldati füüsika, keemia ja bioloogia katsetehnika alal.

Pedagoogiline praktika toimus seminari õppejõu juhtimisel Tartu koolides ja seisnes a) tundide kuulamises, b) harjutustundide andmises, c) eksamitunni andmises. Eksamitunnis viibisid praktikat juhendav õppejõud ja vastava kooli õpetaja (sageli

[16] P. Põld. Üldine kasvatusõpetus. Tartu, 1932; Eesti kooli ajalugu. Tartu, 1933.

[17] J. Tork. Eesti laste intelligents. — Acta et Comm. . . XLVII. Tartu, 1940.

ka direktor). Eksamitundi hinnati. 1934.—1940. a. oli ülikoolil oma harjutuskool Tartu Õpetajate Seminari progümnaasiumi näol, kuid sellest hoolimata kasutati pedagoogilise praktika baasidena ka teisi Tartu keskkoole.

Didaktilis-metoodilise Seminari juhatajateks olid P. Põld (1923—1930), K. Ramul (1930—1936) ja G. Rägo (1936—1940). Õppejõududena töötasid J. V. Veski ja A. Vaigla (eesti keele metoodika), G. Rägo ja J. Nuut (matemaatika metoodika), E. Neugard (füüsika), D. Rootsmann (kosmograafia), P. Kogermann ja A. Paris (keemia), J. Rumma ja H. Kaho (bioloogia), E. Markus (geograafia), J. Estam (inglise keel), B. Pravdin (vene keel), J. Kõpp (usuõpetus), J. Adamson (ajaloo õpetamise metoodika) jt.

Didaktilis-metoodilises Seminaris said ettevalmistuse 1923.—1938. a. 1989 keskkooliõpetajat. Erialade kaupa jagunesid nad järgmiselt:

ajalugu	129
kodanikuõpetus	60
eesti keel	189
muud keeled	32
inglise keel	154
saksa keel	136
prantsuse keel	14
vene keel	12
vanad keeled	12
usuõpetus	40
matemaatika, füüsika kosmograafia	98
loodusteadus, geograafia, keemia	102
filosoofia	157
pedagoogika	89
joonistamine	11
kaubanduse ained	24
põllumajanduse ained	27

Et saada keskkooliõpetaja kutse, tuli Didaktilis-metoodilise Seminari lõpetajal sooritada haridusministeeriumi poolt määratud komisjoni ees kutseeksam. Eksamil kontrolliti koolitöös vajalikke praktilisi pedagoogilis-metoodilisi teadmisi ja oskusi.

Pärast kutseeksami sooritamist pidid õpetajakutse taotlejad töötama õpetajaameti kandidaadina kas täiskoormusega ühe aasta või 25% koormusega kaks aastat. Selle aja jooksul oli õpetajaameti kandidaat kohustatud koostama ja esitama kutsekomisjonile uurimuslikku laadi töö mõnel pedagoogilis-metoodilisel teemal. Kandidaadi tööd kontrollis haridusministeeriumi inspektor.

Õpetajaameti kandidaatidele korraldati teadmiste süvendamiseks ja töö käigus tekkinud küsimuste selgitamiseks 3—4-päevased kursused, kus loengutega esinesid metoodikud ja teised ülikooli õppejõud. Sellele järgnenud kollokviumi alusel anti kutsekomisjoni otsusega õpetajaameti kandidaadile keskkooliõpetaja kutsetunnistus.

AJALUGU. Ajaloostuudium 1919. a. avatud Tartu ülikoolis rajati mitmeti uutele alustele. Üldajalugu jäi endiselt üheks põhiliseks aineks ja teadusliku uurimise objektiks. Kuid selle kõrvale tuli uue olulise distsipliinina Eesti- ja Põhjamaade (hiljem Eesti- ja naabermaade) ajalugu, mille kandvaks osaks kujunes Eesti ajalugu. Ajaloo üliõpilastel võisid lisaaineks olla mõni keel, filosoofia, etnograafia, arheoloogia, kunstiajalugu, pedagoogika või midagi muud, nii kuidas kellegi huvid või kaalutlused eeldasid.

Õppetöös oli tähtis koht loengutel. Välja arvatud erandid (Põhjamaade ajalugu) üldkursusi ei loetud. Loengud haarasid ajaloost lühema või pikema perioodi või loeti nn. valitud küsimusi teatava maa ajaloost. See võimaldas õppejõule süvendatud käsitluse ja oma uurimustulemuste esitamise. Kuidas üliõpilane loengutel käis ja mida ta kuulas, see oli tema enda asi. Kuid 1925 a. nägid filosoofiateaduskonna õppekavad ja eksamikorraldus siiski ette nii üld- kui ka

Eesti- ja Põhjamaade ajaloos teatud arvu loengute kuulamist. 1935. a. õppekavades ja eksamikorralduses seda seisukohta enam polnud. Tähtis koht kuulus iseseisvale tööle proseminaride ja seminaride kujul, mille erikaal võrreldes varasema ajaga kasvas. Ajaloo proseminar oli tavaliselt referatiivse iseloomuga ja mõeldud esimeste iseseisva töö kogemuste saamiseks. Ajaloo seminarides taotleti aga üliõpilaste iseseisvat tööd, käsitlusel oleva materjali kriitilist analüüsi ja kirjanduse iseseisva otsimise oskusi.

1925. a. ülikooliseadus nägi ette üldajaloo alal ühe professuuri ja kaks dotsentuuri, üks neist vana ajaloo alal. Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal pidi olema üks professuur ja üks dotsentuur. Õppeülesande täitjate ja eradotsentide arv ei olnud kindlaks määratud. 1938. a. ülikoolide seaduse alusel oli üldajaloos kaks professuuri (üks uus- ja teine keskajaloo alal), Eesti ja naabermaade ajaloos samuti kaks professuuri.

Üldajaloo alal oli esimeseks professori kohustetäitjaks eestlane Hans **Oldekop** (1883—1924, Tartus prof. kt. 1919—1924). Ta õppis Tartu, Müncheni, Leipzigi ja Viini ülikoolides ja omandas viimases 1909. a. filosoofiadoktori kraadi ajaloo alal.[18] Oma loengutes käsitles ta lühemaid või pikemaid perioode alates keskajast kuni Esimese maailmasõja lõpuni. H. Oldekopi ajalookäsitlus oli eklektiline ja sügavama uurimusliku tagapõhjata. Pärast Oldekopi surma jäi üldajaloo professuur vakantseks ja aastail 1924—1928 täitis Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor A. R. Cederberg ka üldajaloo professori kohuseid. Tema loengud haarasid üksikuid probleeme ja perioode keskja uusajast (Hohenstaufenid, Louis XIV, Friedrich Suure ajajärk jne.).

Uueks üldajaloo professoriks sai Peeter **Tarvel** (kuni 1935 Treiberg, 1894—1953), kes oli ajalugu põhiliselt õppinud Petrogradi ülikoolis, kuid lõpueksamid tegi 1920. a. Tartus. Siin omandas ta 1921. a. ka kandidaadikraadi. Alates 1921. a. töötas ta Tartu ülikoolis õppeülesande korras, hiljem dotsendina ja 1930. a. professori kohustetäitjana. 1936. a. sai ta korraliseks professoriks. Tarvel kujunes üldajaloo alal erudeeritud õppejõuks. Tema loengud haarasid pikemaid või lühemaid perioode humanismist Itaalias ja Saksamaal kuni Esimese maailmasõjani. Eriti põhjalikult on ta käsitlenud Prantsuse XVIII sajandi kodanlikku revolutsiooni.

Tarveli ajalookäsitlus oli lähedane ajaloolise materialismi printsiipidele, oluline koht kuulus tema loengutes sotsiaal-majanduslikele probleemidele. Ta on avaldanud rohkesti kirjutisi nii üld- kui ka Eesti ajaloost, kusjuures ta kõige enam uuris Prantsuse revolutsiooni ja imperialismiajastut. Tarveli tähtsamateks ülevaateteosteks on «Kõige uuem aeg 1789—1914» kahes osas ja monograafia «Ignatius Loyola».[19]

1930. aastatel tugevnes üldajaloo positsioon uute õppejõudude — Juhan Vasara (1905—1972), Evald Blumfeldti (sünd. 1904) ja Otu Liivi (1905—1942) juurdetulekuga.

J. Vasar kaitses Tartu ülikoolis 1931. a. väitekirja[20] ja alustas dotsendina õppetööd üldajaloo alal, lugedes loenguid peamiselt keskajast. Vasar oli põhilise tähtsusega kaasautoriks «Eesti rahva ajaloole» ja «Eesti majandusajaloole I». Neile lisanesid veel mitmed muudki publikatsioonid. 1938. a. siirdus ta majandusteaduskonda majandusajaloo professoriks. E. Blumfeldt töötas 1938. a. alates õppeülesande korras, 1940. a. aga adjunktprofessorina, õpetades otseselt keskaega. Tema lähemaks uurimisalaks olid Saaremaa agraarolud keskajal, kuid ta võttis osa ka «Eesti ajaloo» ja «Eesti majandusajaloo I» koostamisest. Koos N. Loonega valmis väärtuslik käsiteline «Eesti ajaloo bibliograafia».[21] O. Liivigi õppetöö toimus üldajaloo alal, 1938. a. alates õpetas ta õppeülesande korras keskajalugu.

Antiik- ehk vanaaega õpetasid klassikalise filoloogia õppejõud (vt. Filoloogia). Rootsi päritoluga professor J. Bergmann pidas aastail 1919—1923 loenguid Rooma ajaloost, samuti antiikmaailma kultuurist ja kunstist. Pärtel Haliste (kuni 1929 Hauman, 1926 prof. kt., 1937 erakorraline prof.) luges Kreeka ajalugu, samuti Kreeka paleograafiat ja Kreeka ajaloo allikaid. Professor emeritus Aleksander Priidik õpetas aga Vana-Idamaa ajalugu, mitmeid kursusi Kreeka ja Rooma ajaloost, samuti antiikkunsti ajalugu.

Juhtivaks uurimistöö alal kujunes Eesti ja Põhjamaade ajaloo õppetool. Selle esimeseks professoriks kutsuti koonnest Arno Rafael **Cederberg** (1885—1948). Ta oli lõpetanud Helsingi ülikooli, omandanud seal magistri- ja doktorikraadi ajaloo alal ning täiendanud end mitmel pool välismaal. Aastail 1913—1919 oli ta dotsendiks Helsingi ülikoolis ja aastail 1919—1928 Eesti ja Põhjamaade ajaloo korraline professor Tartu ülikoolis. Õppetöö kõrval võttis ta juhtivalt osa ajalooalase tegevuse organiseerimisest. Cederbergi loengud käsitlesid esijõones Soome ja Rootsi, ent ka Taani ning mõnel määral Vene ajalugu. Oluline koht tema loengusarjas oli Eesti ajalool, hõlmates sellest peamiselt vanemaid ajajärke XVIII sajandi lõpuni. Cederbergi ulatuslik uurimistöö haaras peamiselt Soome ajalugu. Kuid tal on lühiuurimusi ka Eesti ajaloost ja ta oli Eesti Biograafilise Leksikoni peatoimetajaks.

Juhtivaks ajaloolaseks Eesti ajaloo alal kujunes Hans **Kruus** (1891—1976), kes lõpetas 1923. a. Tartu ülikooli ajaloo alal magistrikraadiga. Järgnevalt oli ta ülikooli juures stipendiaadiks, alustades õppetööd 1927. a. õppeülesande korras. Kaitsnud doktoridissertatsiooni 1931. a., sai 1932. a. erakorraliseks ja 1934. a. korraliseks professoriks. Professor Kruusi loengud haarasid peamiselt Eesti ajalugu alates XIII sajandist kuni XIX sajandi lõpuni. Kruus on käsitlenud mitmeid probleeme, erilist tähelepanu on ta pööranud aga Eesti rahvuslikule ärkamisajale. Tema doktoriväitekiri käsitles suure põhjalikkusega talurahvaliikumist Eestis 1840. aastail.[22] Silmapaistvad on tema uurimused Eesti rahvuslikust liikumisest XIX sajandi teisel poolel[23] ja varasem uurimus Liivi sõja algperioodist.[24] Ta võttis juhtivalt osa koguteose «Eesti ajalugu» koostamisest ja maakondlike koguteoste väljaandmisest, avaldas arvukalt artikleid ja muud Eesti ajaloost. Oma ajalookäsitluses lähtus H. Kruus demokraatlikest kontseptsioonidest ja oli tuttav ka ajaloolise materialismi seisukohtadega.

Eesti ajaloo alal töötas ülikoolis Hendrik **Sepp** (1888—1943), kes lõpetas Tartu ülikooli 1913. a. kandidaadikraadiga. 1919. a. peale töötas ta ülikooli juures õppeülesande korras. 1931. a. omandas Sepp doktori-

---

[18] H. Oldekop. Die Anfänge d. katholischen Kirche bei der Ostseefinnen. Eine Untersuchung über die Formen der religiösen Expansion im Mittelalter. Reval, 1912.

[19] P. Treiberg. Kõige uuem aeg 1789—1914. I—II. Tartu, 1921, 1923.

[20] J. Vasar. Die grosse livländische Güterreduktion. Tartu, 1931.

[21] E. Blumfeldt, N. Loone. Eesti ajaloo bibliograafia 1877—1917. Tartu, 1933—1939.

[22] H. Kruus. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930.

[23] H. Kruus. Eesti Aleksandrikool. Tartu, 1939.

[24] H. Kruus. Vene-Liivi sõda (1558—1561). Tartu, 1924.

kraadi ajaloo alal ja jätkas tööd Eesti ja Põhjamaade ajaloo dotsendina. Tema natsionalistliku meelsuse tõttu määras valitsus ta 1938. a. Eesti Teaduste Akadeemia akadeemikuks ja adjunktprofessoriks ülikoolis. H. Sepp luges peamiselt Eesti ajalugu XV—XVIII sajandini. Kuid tema loengutesse kuulusid ka Soome, Rootsi ja Taani ajaloo üldkursused. H. Sepa uurimisalaks olid peamiselt majandus- ja sõjaajaloo küsimused. Tema tuntumaks teoseks on doktoritöö 1700. a. Narva lahingust,[25] milles ilmneb selgesti venevastane natsionalistlik hoiak. Ta võttis osa «Eesti rahva ajaloo» ja «Eesti majandusajaloo I» koostamisest, kirjutas osi maakondlikele koguteostele.

Pikemat aega töötas ülikoolis August **Sildnik** (1886—1955), kes lõpetas Tartu ülikooli 1912. a. 1914. a. omandas ta kandidaadikraadi ajaloo alal. 1919. a. oli ta eradotsent ja 1938. a. alates dotsent. Tema loengud haarasid Eesti ajaloost XVIII ja XIX sajandit. Peale talurahva ajaloo on ta käsitlenud Eesti kultuuriajalugu ja Tartu ülikooli ajalugu XIX sajandil.

Nagu märgitud, täitis O. Liiv 1938. a. alates õppeülesandeid üldajaloos, ent tema põhiline töö langes Eesti ja Põhjamaade ajaloole. Õppeülesande korras hakkas ta neist loenguid pidama juba 1934. a. 1935. a. omandas ta doktorikraadi ajaloo alal,[26] töötas 1936. a. alates eradotsendi ja 1938. a. alates dotsendina. O. Liiv luges aeg-ajalt arhiivindust, millele lisanesid teemad Eesti ajaloost, eeskätt XVII ja XVIII sajandist. Aastail 1929—1942 oli ta Riigi Keskarhiivi juhataja. Liiv oli sisukas uurija. Nagu doktoritöö nii ka tema teised uurimused käsitlevad Rootsi võimu lõpuperioodi.[27] Võttes osa «Eesti ajaloo» koostamisest oli ta III köite tegevtoimetaja.

Kuna Eesti ajaloo uurimine oli käsitletaval perioodil tähtsale kohale tõusnud, toimusid selles olulised sisulised muutused. Arhiivimaterjalidele tuginemine sai ajaloouurimise iseloomustavaks jooneks. Märkimisväärt oli samuti baltisaksa aadli huve kaitsva historiograafia seisukohtade kriitika alla võtmine ja ümberhindamine, lähtudes kodanlik-rahvuslikelt positsioonidelt.

Ajaloouurimise organiseerimise ja selle tulemuste publitseerimise keskuseks sai ülikoolis **Akadeemiline Ajaloo Selts,** mis asutati 1920. a. ajaloo õppejõudude algatusel. Peale õppejõudude kuulusid sellesse ka üliõpilased. Seltsi esimeheks oli 1920.—1928. a. prof. A. R. Cederberg, edasi P. Tarvel. Ettekandeid pidasid nii õppejõud kui ka üliõpilased ja mõned muud isikud. Seltsi väljaandel ilmus 1922. a. peale «Ajalooline Ajakiri» neli korda aastas. Selle peatoimetajaks oli aastail 1922—1931 P. Tarvel, 1932—1936 H. Kruus ja 1937—1940 O. Liiv. Seltsi väljaandel ilmusid mõnedki publikatsioonid nagu Eesti Biograafiline Leksikon I—IV jt. Seltsi ülesandel toimusid «Ajaloo oskussõnastiku» koostamise tööd H. Sepa juhtimisel, mis jäid aga lõpule viimata. Seltsi juhtimisel toimus ka «Eesti ajaloo bibliograafia» koostamine.

Märkimisväärseks ürituseks oli Akadeemilise Ajaloo Seltsi ja Eesti Kirjanduse Seltsi ühisettevõttena 1922. a. alates üliõpilasstipendiaatide väljasaatmine ajaloolist rahvatraditsiooni koguma, arhiividega tutvuma ja linnusmuistiseid registreerima. Kihelkondadest kogutud käsikirjalised materjalid asuvad praegu

[25] H. Sepp. Narva piiramine ja lahing a. 1700. Tartu, 1930.

[26] O. Liiv. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. Tartu, 1935.

[27] O. Liiv. Suur näljaaeg Eestis 1695—1697. Tartu, 1938.

Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjanduse-muuseumis Tartus. Stipendiaadid andsid oma osa maakondlikesse koguteostesse kihelkondade ajalugude kirjutamisel.

ARHEOLOOGIA. Eesti rahvuslik arheoloogia kujunes 1920. aastatel. Oma kaadri puudumise tõttu kutsuti Tartusse Eesti ja Põhjamaade arheoloogia professoriks silmapaistev soome arheoloog Aarne Miikael **Tallgren** (1885—1945, ülikoolis 1920—1923), kes rajas siin Arheoloogiakabineti, pani aluse arheoloogia õpetamisele ülikoolis ja arheoloogiaalase uurimistöö korraldusele Eestis. Tema eestvõttel rajati ülikooli juurde ka Arheoloogia Muuseum (1921), kuhu koondati Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi ja rea teiste muuseumide arheoloogilised kogud, samuti käsikirjad ja erialased raamatud. Tallgren alustas Eesti kinnismuististe arvelevõtmist ja kirjeldamist, kasutades ära juba varem Abja koolmeistri Jaan **Jungi** (1835—1900) poolt kogutud materjali. See töö viidi lõpule üliõpilasstipendiaatide abiga põhiliselt 1927. a. Arheoloogiakabinet hakkas välja andma oma toimetiste sarja, mis ilmus siiski ebaregulaarselt.[28]

Pärast A. M. Tallgreni oli Tartus arheoloogiaprofessoriks rootslane Birger **Nerman** (1888—1971, ülikoolis 1923—1925), kelle tagasipöördumise järel kodumaale jäi õppetool vakantseks.

Arheoloogiakabineti koosseisus oli üks professor, 1—2 assistenti ja konservaator. 1924. a. asus siin pidevalt tööle eestlanna Marta **Schmiedehelm** (1896—1981), algul konservaatori, hiljem assistendina. Ta oli lõpetanud Peterburi ülikooli naiskursuste vene-slaavi filoloogia osakonna 1917. a. ja arheoloogia-ladina osakonna 1921. a. 1923. a. kaitses ta magistritöö Tartu ülikoolis ning tema teened on hinnatavad eriti Arheoloogia Muuseumi kogude korraldamisel ja Eesti vanema rauaaja käsitlemisel.

Tulevastest eesti muinasteadlastest said ettevalmistuse Tartu ülikoolis H. Moora, R. Indreko, E. Laid, E. Ariste, A. Vassar jt. Esimesena lõpetas Harri **Moora** (1900—1968), kes õppis ülikoolis aastail 1920—1925. Tema magistritöö oli Läti vanemast rauaajast (1925).[29] H. Moorast sai prof. Tallgreni kaastöötaja (1921—1923) ning hiljem tema töö jätkaja ja eesti rahvusliku arheoloogia rajaja. Samuti oli ta läti muinasteaduslike uurimiste algataja.

1925.—1928. a. töötas H. Moora ülikooli stipendiaadina paljudes välismaa muuseumides ja arheoloogiainstituutides (Helsingis, Stokholmis, Königsbergis, Danzigis, Berliinis, Oslos, Leningradis, Moskvas, Kiievis). Sellal valmis tema doktoritöö esimene osa, mis avaldati 1929. a.[30]

1927. a. asus H. Moora tööle arheoloogiakabinetis õppeülesande täitja ja muuseumijuhatajana. 1930. a. valiti ta Eesti ja naabermaade muinasteaduse professori kohusetäitjaks. Ta kavandas arheoloogiaalase uurimistöö ülesanded kogu Eesti ulatuses. Tema enda viljaka teadusliku tegevuse tulemuseks oli doktoritöö kaitsmine ja selle II osa trükist ilmumine.[31] 1938. a. valiti ta korraliseks muinasteaduse professoriks. H. Moora doktoritöö kuulub oma põhjaliku ja laiahaardelise ajaloolise käsitlusega kindlalt Baltimaade arheoloogiakirjanduse raudvara hulka.

[28] E. Laid. Eesti muinaslinnad. A. K. Toimetised I. Tartu, 1923.

[29] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s.-ü. 9373, toimik 164.

[30] H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I Teil. Die Funde. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised XXV. Tartu, 1929.

[31] H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 nach Cristi. ÕES-i Toimetised XXIX. Tartu, 1938.

Arheoloogiakabineti põhikohtade täitjad olid kõik ülikoolis ettevalmistuse saanud teadlased. Neist kaitses 1932. a. magistritöö R. **Indreko** (1900—1961), doktoritöö «Keskmine kiviaeg «Eestis» kaitses ta 1941. Oluliseks sündmuseks kujunesid Tartu ülikooli arheoloogiakabineti initsiatiivil R. Indreko juhtimisel 1933.—1937. a. teostatud väljakaevamised Kunda Lammasmäel — esimese Baltimaade keskmise kiviaja asulakoha avastamine.

1933. a. asus tööle Arheoloogia Muuseumi konservaatorina Artur **Vassar** (1912—1977). Ta õppis ülikoolis mõningate vaheaegadega aastail 1931—1939. Alates 1937. a. täitis ta pidevalt arheoloogiakabineti assistendi ülesandeid. Ülikooli lõpetas A. Vassar magistritööga.[32]

Arheoloogiakateedri väike, kuid teaduslikult viljakas kollektiiv saavutas silmapaistvaid tulemusi nii õppekui ka teaduslikus töös. 1930. aastail ilmus rida Eesti ja Läti ala muinasteaduse arengut käsitlevaid artikleid ja monograafiaid.[33] Kujunes välja omanäoline muinasuurijate rühm, mis oma otsingute ja uute töömeetoditega rajas aluse H. Moora koolkonnale Baltimaade arheoloogias.

Arheoloogiakabinetil kujunesid laialdased välissidemed paljude Euroopa muinasuurimiskeskustega. 1938. a. peeti neid 28 välismaa uurimisasutuse ja teadlasega.[34] H. Moora esines ettekannetega paljudel rahvusvahelistel konverentsidel. 1935. a. tegi ta spetsiaalse uurimisreisi Nõukogude Liitu. Selle tulemusel jätkusid tal teaduslikud sidemed nõukogude uurijatega (P. Tretjakov, A. Brjussov, N. Bahder jt.). Ehkki H. Moora ei jõudnud tollal marksistliku metodoloogia rakendamiseni, olid tema teaduslikud uurimisprintsiibid mitmeti avaramad kodanlikule teadusele omasest nn. esemeuurimuslikust suunast, selles valitsevast formaal-tüpoloogilisest meetodist ja migratsionistlikest skeemidest. Viimane kajastus tema poolt loetavais loengukursustes. Arheoloogia alal loeti juba A. M. Tallgrenist alates Euroopa muinasaja üldkursust ja Skandinaaviamaade rauaaega. Alates 1930. aastaist laiendas H. Moora loengute ainevalda ning asus käsitlema eeskätt Eesti jt. Baltimaade muinasaega.

ETNOGRAAFIA. Filosoofiateaduskonnas tehti 1921. a. lõpul otsus luua etnograafia dotsentuur. Tegelikult alustas 1923. a. etnograafia õpetamist, algul õppeülesande täitjana, eriharidusega soome etnograaf Ilmari **Manninen** (1894—1935), kes 1922. a. alates oli Eesti Rahva Muuseumi direktor. Aastail 1924—1928 oli ta selle kõrval ka dotsendi ametikohal. Esmakordselt Tartu ülikooli ajaloos algas etnograafia eriteadlaste ettevalmistamine.

Manninen formuleeris etnograafia määrangu ja ülesanded Eestis. Tema sõnade kohaselt on see «asjalise vanavaraga teotsev teadus, niihästi kirjeldav kui võrdlev».[35] Erinevalt soome etnograafiakoolkonnast ei seadnud ta eesmärgiks soome-ugri ühise kultuuripärandi otsimist, vaid naaberrahvaste mõju väljaselgitamist.[36] Tõsist tähelepanu pööras ta oma uurimustes ja õppetöös slaavi rahvaste osale soomeugrilaste rahvakultuuri arengus. Sel eesmärgil käis ta muuseas tutvumas Moskva ja Leningradi muuseumidega ning astus kontakti väljapaistva vene

[32] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s.-ü. 17, 781, 11 904.

[33] H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932; Muistse Eesti linnused. Tartu, 1939 jt.

[34] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 143.

[35] I. Manninen. Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis. — «Eesti Kirjandus», 1924, lk. 530.

[36] A. Viires. Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. — Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses. Tallinn, 1970, lk. 233.

nõukogude etnograafi D. Zeleniniga. Uurimistöö üheks eesmärgiks oli ka Eesti kultuuripiirkondade väljaselgitamine, milleks Manninen korraldas ulatuslikku kultuurinähete kaardistamist. Siit saab alguse hilisemategi eesti etnograafide tähelepanu Eesti kultuurivaldkondade väljaselgitamise vastu.[37] Samal ajal oli nii Mannisele kui ka kogu ajastu etnograafiateadusele omane vana rahvakultuuri idealiseerimine, ei võetud arvesse talurahva sotsiaalset liigendust.[38]

I. Manninen õpetas välja esimese eesti rahvusliku etnograafide koolkonna. See oli asjalik ja fakte austav kool,[39] kes jätkas üldjoontes oma õpetaja poolt rajatud uurimissuundi ja -meetodeid. Pärast Mannise lahkumist etnograafia dotsentuuri ei täidetud ja tööd jätkasid õppeülesandetäitjad Eesti Rahva Muuseumist: Ferdinand Linnus, Gustav Ränk ja Eerik Laid. 1938. a. professuuriks muudetud koht leidis täitmist alles 1939. a. G. **Ränga** (sünd. 1902) poolt.

Loenguid peeti nii üld-, soome-ugri kui ka eesti etnograafiast. I. Mannise ajal oli teatud ülekaalus soome-ugri temaatika, 1930. aastatel rohkem eesti etnograafia, sest noored eesti õppejõud olid kujunenud iseseisvateks teadlasteks. Erikursustes leidsid enam tähelepanu eesti rahvarõivad (Manninen, Laid, Ränk). Rahvakunsti käsitles F. Linnus, majandust ja tehnikat E. Laid, ehitisi G. Ränk. Kalapüüki ja küttimist soome sugu rahvastel tutvustas I. Manninen. Üldetnograafia erikursustest tuleb nimetada venelaste etnograafiat, ülevaadet Siberi rahvastest ja Põhja-Euroopa taluehitistest. Seminarid peeti eranditult eesti etnograafiast. Etnograafiale spetsialiseeruvad üliõpilased said ettevalmistuse ka Eesti ja naabermaade arheoloogiast, rahvaluulest või kunstiajaloost, samuti pidid nad sooritama eksami eesti või läänemeresoome keeltes, Eesti ja naabermaade või üldises ajaloos.

KUNSTIAJALUGU. 1919. a. moodustati filosoofiateaduskonnas esmakordselt iseseisev kunstiajaloo professuur. Seni oli nii kohalik baltisaksa kui ka eesti rahvuslik kunstiajalugu arenenud asjaarmastuslikul tasemel. Kuna Eestis puudusid professionaalse koolitusega kunstiajaloolased, kutsuti esimeseks kunstiajaloo professoriks Tor Helge **Kjellin** (sünd. 1885, ülikoolis 1921—1924), kes rajas 1922. a. ülikooli juurde kunstiajaloo kabineti.[40]

Kjellini tulekuga muutus uurimissuund. Baltisakslased olid siinset kunsti käsitlenud ainult saksa kunsti osana. Kasutades ajaloolis-võrdlevat uurimismeetodit hakati nüüd selgitama kohapealse kunsti omapära ja Põhjamaadelt tulnud mõjutusi. Kjellin tõstatas esimesena küsimuse Ojamaa mõjust Eesti kunsti arengule keskajal.[41]

Pärast H. Kjellini lahkumist tegi tänuväärset lektoritööd kunstiajaloo alal prantsuse kirjandus- ja kunstiteadlane Lucien Charles **Rudrauf** (1890—1968, ülikoolis 1922—1939), algul lektori, alates 1934. a. prantsuse filoloogia professorina.

1930. aastail töötas kunstiajaloo professorina ülikoolis jällegi rootslane Sten Ingvar **Karling** (sünd. 1906, ülikoolis 1933—1940), kes algul tegeles Eesti linnaarhitektuuri uurimisega. Sellest valdkonnast

[37] V. Trummal. Tartu Ülikooli õpetlaste osast Eesti arheoloogia rajamisel (1920-ndail aastail). — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, I, lk. 203.

[38] A. Viires. Op. cit., lk. 238.

[39] J. Linnus. Ilmari Manninen ja Eesti Rahva Muuseum. — Läänemeresoomlaste rahvakultuurist. Tallinn, 1970, lk. 256.

[40] M. Eller. Kunstiajaloo uurimine. — Leninlik etapp Eesti ajalooteaduses. Tallinn, 1970, lk. 252—256.

[41] J. Kjellin. Die Kirche zu Karris und ihre Beziehungen zu Gotland. Lund, 1928; Hällenkirchen Estlands und Gotland. Lund, 1929.

ilmus tal Narva arhitektuuri kohta põhjalik monograafia,[42] kus selgitati siinse arhitektuuri välismõjutusi ning kohalikku omapära tihedas seoses poliitika ja majandusajalooga. Kunstiajaloo loenguid pidas Karling alates 1934. a. eesti keeles.

S. Karling andis kokkuvõtva hinnangu Ojamaa kunsti mõjudest ning tegeles tagajärjekalt feodalismiaegse skulptuuriajalooga Eestis.[43]

1920.—1930. aastatel kujunes Tartu ülikoolis välja eesti rahvuslik kunstiajaloolaste kaader — V. Vaga, A. Tuulse, J. Pert, R. Paris, V. Raam, H. Üprus jt.

Voldemar **Vaga** (sünd. 1899) lõpetas Tartu ülikooli 1926. a. kunstiajaloo alal magistrikraadiga. Oma magistritöös «Tartu ülikooli arhitektuur» pööras ta peatähelepanu klassitsismi kujunemisele Eestis. Ta töötas ülikooli kunstikabinetis ja oli aastail 1925—1940 kõrgema kunstikooli «Pallas» lektor. V. Vaga osutus viljakaks uurijaks ja kunstiajaloo populariseerijaks. Tema üldistavad teosed üldisest kunstiajaloost ja Eesti kunsti ajaloost kujunesid alustrajavateks.[44]

Armin **Tuulse** (1907—1980) lõpetas ülikooli 1935. a. ja uuris tulemusrikkalt linnusearhitektuuri.[45] Oli aastail 1942—1944 Tartu ülikooli kunstiajaloo professor. Emigreerus 1944. a. Rootsi, kus tegutses Stokholmis kunstiajaloolase ja kunstiajaloo professorina. Rootsi Kuningliku Kirjanduse, Ajaloo ja Muinasesemete Akadeemia liige (1966).

Kokkuvõttes kujunes tänu Tartu ülikooli kunstiajaloo kabineti tegevusele välja eesti kunstiajaloolaste kaader, kes rajas rahvusliku kunstiajaloo käsitluse ja hakkas juhtima kunstiajalooalast tööd hiljem Nõukogude Eestis.

FILOLOOGIA. Filoloogiateadusi õpetati ja uuriti filosoofiateaduskonna koosseisus. Stuudiumi normaalajaks oli neli aastat. Diplomitaotlejatelt nõuti stuudiumiks neli iseseisvat distsipliini, mille üksuste summa ei võinud olla vähem kui seitse (ülemastmes omandatud aine andis kolm punkti, keskastmes kaks ja alamastmes ühe punkti). Võimalikke kombinatsioone oli palju, näiteks germaani filoloogia ülemastmes (3 p.), inglise filoloogia keskastmes (2 p.), filosoofia alamastmes (1 p.), pedagoogika alamastmes (1 p.).

Filosoofiateaduskonna koosseisu kuulusid eesti keele, läänemeresoome keelte, uurali keelte, eesti ja üldise kirjanduse ning eesti ja võrdleva rahvaluule, slaavi keelte ja võrdleva keeleteaduse, võõrkeelte ning klassikalise filoloogia professuurid ja lektoraadid.

Eesti keele alal[46] oli filosoofiateaduskonnas eesti keele professuur ja lektoraat. Eesti keelest sai ülikooli õpetuskeel ja siin hakati ette valmistama kõrgharidusega spetsialiste eesti keele alal ja emakeeleõpetajaid koolide tarvis.

Esimeseks eesti keele professoriks Tartu ülikoolis sai senine eesti keele lektor Jaan **Jõgever** (1860—1924), kes pidas loenguid eesti murretest, häälikuloost, kirjakeele ajaloost ja rahvalaulude keelest. Eesti keele lektoriks sai Johannes Voldemar **Veski** (1873—1968), kes õpetas eesti keele üldkursust, kuhu kuulus eesti keele grammatika ja eesti kirjanduse ajaloo põhikursus, ning andis praktilisi eesti keele tunde. Lektorikohal töötas J. V. Veski kuni 1938. a., siis jäi ta pensionile ja õpetas edasi õppeülesande korras. Neil aastatel tegi J. V. Veski ära suure töö eesti oskussõnavara loomisel ja korrastamisel. Eestikeelne ülikooliõpetus vajas kõikidel aladel teadusterminoloogiat. J. V. Veski võttis eksperdina osa üle 40 terminoloogiakomisjoni tööst, kus toimus eestikeelse teadusterminoloogia loomine. Tema kaasabil koostati üle 30 oskussõnastiku umbes 100 000 terminiga. Veski silmapaistvaks tööviljaks oli kolmeköitelise «Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu» (1925—1937), mis sisaldab 130 000 kirjakeele sõna (kolmanda köite koostas E. Muuk).[47]

Aastail 1926—1933 töötas Tartu ülikoolis veel teine eesti keele lektor — Johannes **Aavik** (1880—1973), kes luges tegeliku eesti keele kursust teiste teaduskondade üliõpilastele, eesti kirjandusajaloo peajoonte kursust ja õpetas eesti keelt inimlastele.

1933. a. jäi lektoriks ainult J. V. Veski, kuna J. Aavik valiti eradotsendiks, kellena ta pidas paar erikursust eesti keele grammatikast. 1936. a. avaldas J. Aavik ulatusliku eesti keele käsiraamatu,[48] kuhu on paigutatud ka tema loengumaterjale.

Pärast J. Jõgeveri surma valiti 1935. a. eesti keele professoriks Andrus **Saareste** (1892—1964), kes pani eesti keele õpetamisele ja uurimisele Tartu ülikoolis korraliku teadusliku aluse. 1924. a. kaitses ta doktoriväitekirja eesti murretest.[49] Saareste pidas loenguid eesti murretest, eesti keele häälikuloost ja morfoloogiast. Hiljem võttis ta enda hoolekse ka üldkeeleteaduse õpetamise. Tugimedes Akadeemilisele Emakeele Seltsile, organiseeris A. Saareste süstemaatilise eesti murdeainestiku kogumise, kasutades selleks üliõpilasi stipendiaatidena. Tema initsiatiivil loodi 1931. a. ülikooli juurde Eesti Keele Arhiiv, mille ülesandeks jäi murdematerjali kogumine, säilitamine ja uurimine. A. Saareste põhiteos on doktoriväitekiri, kuid ta tegi suure töö ka eesti murdeatlase ja mõistelise sõnaraamatu ettevalmistamisel, osa murdeatlasest ilmus trükiski.[50]

1933. a. sügisel hakkas ülikoolis tööle esimene eriettevalmistusega eesti keele foneetik Paul **Ariste** (sünd. 1905), kes pidas loenguid foneetikast ja hiljem ka fonoloogiast. Korralise õppejõu kohta talle ei leidunud ning ta töötas Eesti Keele Arhiivis assistendina. P. Ariste arendas sel ajal viljakat uurimistööd eesti keele foneetika ja sõnavara päritolu alal. 1939. a. kaitses ta doktoriväitekirja «Hiiu murrete häälikud».[51]

Nõukogude võimu taaskehtestamisel loodi ülikoolis eesti keele kateeder ja 26. detsembril 1940 nimetati selle juhatajaks prof. A. Saareste.

Soome-ugri keelte alal oli ette nähtud professuur juba 1918. a., ent töö algas alles 1919. a. Uurali keeleteaduse ja läänemeresoome keelte professuurid kuulusid uurali keelte osakonda. Vastavate õppejõu-

---

[42] S. Karling. Narva. Eine Baugeschichtliche Untersuchung. Stockholm—Tartu, 1936.

[43] S. Karling. Gottland och Estlands medeltida byggnadskunst. Stockholm 1939; Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland. ÕES-i Toimetised XXXIV. Dorpat, 1943.

[44] V. Vaga. Üldine kunstiajalugu. Tartu, 1937. V. Vaga. Eesti kunsti ajalugu, I osa. Keskaeg. Tartu, 1932 jt.

[45] A. Tuulse. Die Burgen in Estland und Lettland. — ÕES-i Toimetised XXXIII, Tartu, 1942.

[46] H. Rätsep. 175 aastat eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, VII. Tartu, 1979, lk. 33—35. P. Ariste. Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802—1952). — TRÜ Toimetised. Vihik 35. Ajaloo-Keeleteaduskonna töid. Tartu, 1954, lk. 100—103.

[47] A. Kask. J. V. Veski ja eesti oskussõnastikud. — «Eesti Keel», 1938, nr. 3—5, lk. 65—90; A. Kask. J. V. Veski tööst Tartu ülikoolis. — Emakeele Seltsi aastaraamat 19—20. Tallinn, 1975, lk. 7—14; A. Kask. «Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu» osast meie kirjakeele kujunemisel. — Emakeele Seltsi aastaraamat 14—15. Tallinn, 1969, lk. 23—35.

[48] J. Aavik. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936.

[49] A. Saareste. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes, I. Analüüs. — Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VI. 1. Tartu, 1924.

[50] A. Saareste. Eesti murdeatlas, I—II. Tartu, 1938—1941.

[51] P. Ariste. Hiiu murrete häälikud. — Acta et Commentationes . . . B XLVII. 1. Tartu, 1939.

dude leidmine oli seotud suurte raskustega, need kohad täideti algul soomlaste ja ungarlastega. Nende kaudu jõudsid Tartu ülikooli soome-ugri võrdleva keeleteaduse soome koolkonna seisukohad. Sugulaskeelte arenemist hakati jälgima ajaloolisel, kõneldavaid keeli ja nende murdeid vaadeldi suhteis naaberkeeltega. Erilist tähelepanu pöörati häälikuloole, mõnevõrra ka ajaloolisele morfoloogiale. Peale läänemeresoome keelte käsitleti ungari, lapi, mokša, ersa, mari jt. keeli. Läänemeresoome keelte uurimist ja õpetamist uues Tartu ülikoolis alustas 1919. a. Lauri **Kettunen** (1885—1963). Läänemeresoome keelte professorina töötas Kettunen Tartus kuni 1925. a. algusest. Pärast L. Kettuse lahkumist jätkas läänemeresoome keelte õpetamist Julius **Mägiste** (1900—1978), esmalt õppeülesande korras, aastail 1929—1944 professorina. Uurali keeleteaduse professori ülesandeid asus 1919. a. täitma Julius **Mark** (1890—1959, ülikoolis kuni 1944). Soome-ugri keeltega tegeles ülikoolis ka Alo **Raun** (sünd. 1905). 1935. a. hakkas ta pidama loenguid uurali keeleteadusest. A. Raun töötas Tartu ülikoolis samuti kuni 1944. a.[52]

Soome keelt hakkas 1920. a. õpetama Hilja **Kettunen,** kelle töö soome keele lektorina kestis neli aastat. Pärast H. Kettuse lahkumist 1924. a. kinnitati soome keele lektoriks Aino **Suits,** kes töötas kuni 1943. a.

Ungari keele lektoriks kinnitati 1922. a. Elémér **Virányi.** Filoloogiadoktor E. Virányi vabastati omal soovil ungari keele lektori ametikohalt 1928. a. Säilitati siiski iseseisev ungari keele lektoraat, kus ajutiselt töötas õppeülesande korras rootsi keele lektor Nils-Herman **Lindberg** alates 1929. a. 1931. a. kinnitati ungari keele lektoriks József **Györke** (Georgowits), kes töötas sellel kohal kuni 1936. a. Vaadeldava perioodi viimaseks ungari keele lektoriks oli ungarlane Jenö **Fazekas,** kes töötas sellel ametikohal 1937.—1941. a.[53]

Lektoriteks kutsuti seega inimesi, kes kõnelesid soome ja ungari keelt emakeelena. Mitmed neist paistsid lektoritöö kõrval silma ka teadlastena, kes avaldasid hinnatavaid uurimusi (J. Fazekas, J. Györke). Soome ja ungari keele lektorid tutvustasid ühtlasi nii kirjutistes kui ka loengutes oma rahvuslikku kultuuri.

Läänemeresoome keelte teadusliku uurimise ja õpetamise pani Tartu ülikoolis vaadeldaval perioodil käima L. Kettunen, kes oli pädev läänemeresoome keelte spetsialist. Ta käis sageli uurimisretkedel ja innustas oma üliõpilasi (J. Mägiste, O. Loorits) teadustööle. Kaugemate sugulaskeelte spetsialist J. Mark oli range soome koolkonna noorgrammatik, kes levitas E. N. Setälä ja J. Szinnyei vaateid. L. Kettunen ja J. Mark rajasid tugeva aluse soome-ugri keeleteadusele Tartu ülikoolis.

Eesti ja üldise kirjanduse õppetool loodi Tartu ülikoolis 1919. a. Selle täitjaks määrati Gustav **Suits** (1883—1956), kes astus tegelikult ametisse 1921. a. Alates 1924. a. oli G. Suits erakorraline professor, aastail 1931—1944 korraline professor.[54] Aastail 1929—1936 luges August **Annist** (1899—1972) abiõppejõuna eesti kirjanduse, rahvaluule ning Lääne-Euroopa kirjanduse ja esteetika kursust; 1936.—1937. a. oli ta eradotsent, 1938.—1945. a. dotsent.[55]

Aastail 1928—1940 oli õppeülesandetäitja Johannes **Semper** (1892—1970), kes luges esteetikat ja stiilikursust.

Eesti ja üldise kirjanduse uurimissuunad hõlmasid eesti kirjanduse ajalugu, eriti selle varasemat arengupõra, põhiliselt XIX sajandit, kontakte väliskirjandusega, eeskätt saksa kirjanduse mõjusid (Fr. R. Kreutzwaldi, J. W. Jannseni, L. Koidula loomingus).

Poeetika ja stilistika alal olid suundaandvaiks G. Suitsu poeetikakursus, 1930. aastail J. Semperi stilistikakursus. Töödest mainitagu siinkohal J. Semperi «Meie kirjanduse teed» (1927) ja «Andre Gide'i stiili struktuur»[56] (1929), Bernhard Kangro «Eesti soneti ajalugu» (1938). Esteetika vallas valmis «Eesti satiir sõnas ja pildis», Eduard Laugaste uurimus satiiri alalt. Osa sellest ilmus trükis 1939.[57] Väliskirjandusest tutvustas G. Suits süvenenult Skandinaavia kirjanikke ja hollandi kirjandust, tõlkeantoloogia «Hollandi varaipõimik» ilmus 1937. a. Ulatusliku monograafia Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist kirjutas L. Tohver-Raud.[58]

Kirjandusteaduse populariseerimisel oli oluline osa Akadeemilisel Kirjandusühingul, kes avaldas oma toimetistes väärtuslikke uurimusi.

Eesti ja võrdleva rahvaluule professuriks oli aastail 1920—1939 Walter **Anderson** (1885—1962). 1919. a. sai eradotsendiks Matthias Johann **Eisen** (1854—1937), kes töötas seejärel 1920.—1927. a. isikliku professorina rahvaluule alal. Oskar **Loorits** (1900—1961) oli 1927.—1937. a. eradotsent, 1938.—1943. a. dotsent.[59]

Tähelepanuväärsed uurimused eesti ja võrdleva rahvaluule alal hõlmasid võrdlevat rahvaluuleteadust, kus tähtsal kohal olid professor W. Andersoni loengud ja monograafiad, eriti muinasjuttude geneesi ja võrdleva uurimismeetodi alal. Ta oli 1921. a. alates ühtlasi ülikooli toimetiste ja ÕES-i «Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaate» toimetaja. W. Andersoni doktoriväitekiri ilmus 1916. a. («Император и Аббать, история одного народного анекдота») ning täiendatult 1923. a.[60] Selles avastab ta rahvaluule uurimisel väga olulise stabiliteediseaduse. Üldse oli W. Anderson rahvaluule uurimise geograafilis-ajaloolise meetodi silmapaistev esindaja. Eesti rahvaluule alal oli ta värsimõõdu, eriti värsiteooria ja prosoodia uurija.

Eesti mütoloogia alal on nimetamisväärsed M. J. Eiseni loengud ja uurimused.

Vene keele ja kirjanduse kateedrit kodanliku perioodi ülikoolis ei olnud. Vene keele uurimine oli slaavi või indo-euroopa keeleteaduse osaks. Nimekatest teadlastest töötasid Tartu ülikoolis slaavi keelte ja kirjanduse alal Max **Vasmer** (1886—1962) ja Adolf **Stender-Petersen,** eesti rahvusest slavistid olid Leopold **Masing** (1845—1936), Villem **Ernits** (1891—1982), Peeter **Arumaa** (sünd. 1900). Vene keele lektoriks oli Boris **Pravdin.**

1919. a. algas filosoofiateaduskonnas õppetöö ka **germaani filoloogia**

---

[52] P. Ariste. Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802—1952). — TRÜ Toimetised. Vihik 35, lk. 77—108.

[53] R. Vääri. Soome ja ungari keele lektoraat Tartu ülikoolis 1918.—1940. aastal. — TRÜ Toimetised. Vihik 259. Töid eesti filoloogia alalt III. Tartu, 1970, lk. 302—311.

[54] G. Suits, M. Lepik. Eesti kirjandusajalugu tekstides. Esimene osa. Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetised IV. Tartu, 1932.

[55] A. Annist (Anni). F. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg». I—III A. — Acta et Commentationes . . . B XXXIII, XXXIII, 1, L. G. Tartu, 1934—1944.

[56] J. Semper. Andre Gide'i stiili struktuur. AKÜ Toimetised VII. Tartu, 1929.

[57] E. Laugaste. Eesti kirjandus karikatuuris. AKÜ Toimetised XIV. Tartu, 1939.

[58] L. Tohver. Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist. AKÜ Toimetised VIII. Tartu, 1932.

[59] O. Loorits. Liivi rahva usund I—III. — Acta et Commentationes . . . B XI . . . XVI. Tartu, 1926—1928.

[60] W. Anderson. Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks. — Folklore Fellows Communications 42. Helsinki, 1923.

alal. Silmapaistvamad õppejõud olid professor Ernst **Kieckers** (1882—1938), aastail 1921—1938 indo-euroopa keelte, hiljem saksa keele professor Tartu ülikoolis, rahvusvahelise mainega teadlane germaani, romaani ja klassikalise filoloogia alal, ja professor Kurt **Schreinert** (sünd. 1901) — peamiselt saksa ja austria kirjanduse spetsialist. Nende kõrval töötasid mitmed praktilise keele lektorid. Teadustöö põhisuunad olid keele varasemate perioodide uurimine ja saksa keelt kasutavate maade kirjandus enne XX sajandit.

Klassikalise filoloogia alal tegutsesid Johann **Bergmann,** kes pärines Rootsist ja oli Tartu ülikooli professoriks 1919—1923, samuti endine Leipzigi ülikooli professor Wilhelm **Süss** (1882—1968, Tartus 1923—1935). Viimane oli vanakreeka kirjanduse hea spetsialist ning kirjutas monograafia professor Morgensternist.[61] Pärtel **Haliste** (Bauman) (1890—1944) töötas aastail 1919—1926 dotsendina, seejärel professori kohusetäitja ning erakorralise ja korralise professorina. Ta oli silmapaistvaks klassikalise filoloogia ja antiikkultuuri propageerijaks.

ÕIGUSTEADUS. Õigusteaduskonna tegevuse taasalustamisel 1920. a. seati teaduskonnale põhiülesanneteks Eesti ühiskondlik-poliitilist ja õiguskorda käsitleva teaduse arendamine ning vastavate spetsialistide ettevalmistamine. Poliitilise võimu saavutanud rahvuslik kodanlus vajas eelkõige kaadrit riigiaparaati. Sedamööda, kuidas kasvas rahvuslik järistide kaader ja kujunes välja oma õigussüsteem, loobuti järk-järgult Vene keisririigi seadusandluse kasutamisest ja vene keelest õigusteaduse õpetamisel. Kui aastail 1920—1927 õigusteaduslike õppeainete aluseks olid domineerivalt tsaariaegsed seadused ja nendele kohandatud teoreetilised seisukohad, siis 1930. aastate teiseks pooleks oli õigusteadus ümber orienteerunud Lääne-Euroopa kodanlikule õigusteooriale. Samal ajal jõuti ka tähtsamates õigusharudes (kriminaalõigus, kriminaalprotsess) uue seadusandluse väljatöötamiseni. Tsiviilseadustiku eelnõudest aga kaugemale ei jõutudki.

Õigusteaduskonna õppetegevus toimus algul tsaariaegse programmi järgi, millest jäeti välja ainult vene õiguse ajalugu ja kirikuõigus. Üheksast õppeainest kolmes toimus õppetöö eesti, viies vene ja ühes saksa keeles.[62] Teaduskond alustas kuue õppejõuga, kuigi koosseis oli kindlaks määratud üheksa professuuri ja kahe dotsentuuriga.

Õigusteaduskond (koos majandusteaduse osakonnaga) kujunes ülikooli suurimaks teaduskonnaks.

1925. a. ülikooliseaduse alusel kehtestati õigusteaduskonnas õppimisajaks neli aastat ehk kaheksa semestrit, mida teaduskonnakogu võis teatavatel tingimustel lühendada seitsme semestrini. Teaduskond määras kindlaks ka õppeainete läbivõtmise järjekorra.

1937. a. ülikoolideseadus[63] eraldas õigusteaduskonna koosseisust majandusteaduse osakonna iseseisvaks teaduskonnaks. Õigusteaduskonnale nähti ette 11 professuuri ja üks eriaine (kriminalistika) õpetaja koht.

Teaduskonna õppejõudude teaduslik tegevus oli seotud õppetööga, mistõttu avaldati peamiselt õppekirjandust loengukonspektide alusel.[64] Teoreetilised eriuurimused olid tavali-

[61] W. Süss. Karl Morgenstern (1770—1852). Ein Kulturhistorisches Versuch. Dorpat, 1928.

[62] «Päevaleht», 8. II 1921.

[63] Vt. «Riigi Teataja», 1937, nr. 78, art. 641.

[64] Vt. näit. Seeler. Eestimaa õigus. Tartu, 1923; Eestimaa õiguse ajalugu. (Kooskõlas J. Uluotsa loengutega) I ja II osa. Tartu, 1930; N. Maim. Administratiivprotsess. Tartu, 1933; A. Piip. Konkursiõigus. Loengute konspekt. Tartu, 1937.

selt seotud aktuaalsemate poliitiliste probleemidega.

Kokku õpetas õigusteadusi 1920.—1940. a. 44 õppejõudu, sealhulgas kõnemuskuse õppeülesande täitja (V. Adams 1936.—1937. ja 1940. a.) ja vene keele lektor (B. Pravdin 1927. ning 1930.—1933. a.).

Õiguse filosoofia ja riigiõiguse hauaaegseks õppejõuks oli Nikolai **Maim** (1884—1976). Ta oli lõpetanud 1909. a. Moskva ülikooli ja töötanud Vene siseministeeriumis. 1915. a. omandas ta Tartu ülikoolis riigiõiguse magistri kraadi. Õppetegevust alustas 1920. a. riigiõiguse professori kohusetäitjana, 1924. a. sai riigiõiguse erakorraliseks ja pärast doktorikraadi omandamist 1928. a. korraliseks professoriks. Luges üldise riigiõpetuse ja administratiivõiguse kursusi. Oma õpikutes[65] käsitleb ta riigi ja õiguse küsimusi tugeva üldteoreetilise aspektiga. Doktoriväitekirjas[66] kaitseb N. Maim kodanliku parlamentarismi põhimõtteid, parlamentarismile rajanev vabariik olevat parim vahend riikliku suveräänsuse tagamiseks. Oli õigusteaduskonna dekaaniks aastail 1919—1928, 1931—1935 ja 1937—1940.

Õigusteaduse üldteoreetilisi küsimusi käsitles oma õppetöös ja teaduslikes artiklites ka Jüri **Uluots** (1890—1945). Ta lõpetas 1916. a. Peterburi ülikooli, oli seal teaduslikuks stipendiaadiks tsiviilõiguse alal. 1920. a. alustas tegevust Tartu ülikooli rooma õiguse dotsendina. 1925. a. tehti ta Eestimaa õiguse erakorraliseks ja 1927. a. korraliseks professoriks. Õppejõutöö kõrval oli J. Uluots korduvalt kodanliku riigikogu liige, Isamaaliidu keskjuhatuse esimees ja 1939.—1940. a. peaminister. Aastail 1931—1934 oli J. Uluots ülikõpilasasjade prorektor. Poliitilistelt vaadetelt reaktsionäärina hakkas ta Saksa fašistliku okupatsiooni ajal hitlerlaste käsilaseks.

J. Uluots luges õiguse üleüldise teooria kursust, õiguse üldõpetust, rooma õiguse ajalugu ja Eestimaa õiguse ajaloo kursust. J. Uluots on avaldanud rea õppevahendeid.[67] Eesti ajaloos esineb tal faktide suvalist interpreteerimist ja nende allutamist oma kontseptsioonile (nn. lepinguteooria), mis on natsionalistliku iseloomuga. Rida J. Uluotsa artikleid 1930. aastatel kuuluvad riigiõiguse valdkonda ja püüavad põhjendada autoritaarseid suundi Eesti konstitutsioonilises seadusandluses ja riiklikus tegelikkuses.[68]

Haldusõiguse ja -protsessi õppejõuna oli mitmekülgne ja viljakas teadlane Artur-Tõeleid **Kliimann** (1899—1941). Ta lõpetas 1923. a. Tartu ülikooli, täiendas end seejärel stipendiaadina Berliinis ja Viinis ning asus 1927. a. abiõppejõuna tööle õigusteaduskonnas. 1932. a. kaitses doktorikraadi haldusõiguse (administratiivõiguse) alal, 1933. a. sai haldusõiguse ja -protsessi erakorraliseks ning 1937. a. korraliseks professoriks. Haldusõiguse ja -protsessi alastes töödes käsitleb A.-T. Kliimann nende õigusharude küsimusi tihedas seoses õiguse teooria probleemidega,[69] mõned tema tööd on aga otseselt pühendatud riigi ja õiguse teoo-

[65] N. Maim. Riigiõigus. Tartu, 1923; N. Maim. Administratiivõigus. Tartu, 1923; N. Maim. Riigiõigus. Tartu, 1926; N. Maim. Administratiivprotsess. Tartu, 1933.

[66] Н. Майм. Парламентаризм и суверенное государство. Тарту, 1927.

[67] J. Uluots. Õiguse üldõpetus. Tartu, 1923; Eestimaa õiguse ajalugu. (Kooskõlas J. Uluotsa loengutega) I ja II osa. Tartu, 1930.

[68] J. Uluots. Eesti Vabariigi konstitutsioonilised aktid. — Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn, 1937; J. Uluots. Riigipea instituudi kujunemine Eestis ja 1937. a. Põhiseadus. — «Õigus», 1937, nr. 9.

[69] A.-T. Kliimann. Administratiivakti teooria. Tartu, 1932; A.-T. Kliimann. Normitehnikast administratiivprotsessiõiguses. Tartu, 1930; A.-T. Kliimann. Administratiivprotsess. Tartu, 1937.

riale. Kliimanni teoreetilistes seisukohtades on tugevasti märgata õiguse normativistliku koolkonna mõju. Lähtudes selle koolkonna põhikontseptsioonidest kritiseeris ta Eesti riigikorra autoritariseerimist. Tema tööd paistavad silma loogilise analüüsi sügavuse, kirjanduse ja kehtiva seadusandluse läbitöötamise põhjalikkuse poolest. Suur on Kliimanni osa eestikeelse terminoloogia täiustamisel.

1940. a. asus A.-T. Kliimann revolutsioonijõudude poolele. Aastail 1940—1941 oli ta TRÜ haldusprorektor ja haldusõiguse kateedri juhataja.

Rahvusvahelise õiguse õppejõuks oli pikemat aega (1920—1923 ja 1926—1939) Ants **Piip** (1884—1942). A. Piip lõpetas 1913. a. Peterburi ülikooli, oli seal teaduslikuks stipendiaadiks ja rahvusvahelise õiguse eradotsendiks. 1919. a. alustas ta rahvusvahelise õiguse õpetamist Tartus, algul magistrandi ja erakorralise professori ning 1924. a. alates korralise professorina. Samaaegselt võtab A. Piip aktiivselt osa poliitilisest elust, oli 1920.—1921. a. peaministriks ja korduvalt välisministriks. Ta avaldas mõned tööd rahvusvahelise õiguse[70] ja kaubandusõiguse alalt.[71] A. Piibu rahvusvahelist õigust käsitlevad tööd rajanevad omaaegse teoreetilise mõtte heal tundmisel, tema kontseptsioone võib hinnata tsentristlikeks nagu tema poliitilisi vaateidki.

Rahvusvahelise õiguse ja avaliku õiguse kursust luges aastail 1921—1932 Teodor **Korsakov** (1883—1932), kes pärast Peterburi ülikooli lõpetamist 1906. a. oli töötanud riigiaparaadis ja Peterburi Polütehnikumis riigiõiguse õppejõuna. T. Korsakov on avaldanud rea teaduslikke artikleid, mis käsitlevad Eesti konstitutsiooni ja tema riigiorganite süsteemi.

Finantsõiguse õppejõuks alates 1931. aastast oli Johan **Vaabel** (1899—1971). Lõpetanud 1924. a. Tartu ülikooli, jäi J. Vaabel samasse teaduslikuks stipendiaadiks. 1930. a. omandas ta õigusteaduse magistri ja 1934. a. doktori kraadi. Alates 1934. a. töötas ta ülikoolis professorina. J. Vaabeli teaduslikest töödest on kõige kaalukamad tema doktoridissertatsioon Eesti riigimaksunduse põhiprobleemidest[72] ja monograafia finantsõigusest.[73] 1940. a. suvel võttis J. Vaabel aktiivselt osa nõukogude võimu taaskehtestamisest, täitis Eesti Panga presidendi ning rahanduse rahvakomissari asetäitja ülesandeid, olles ühtlasi Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõud. Oli Eesti NSV TA akadeemik alates 1946. a. ja 1964.—1968. a. selle asepresident.

Haldusõiguse (administratiivõiguse) ja haldusprotsessiõiguse kursust luges aastail 1923—1931 Ungari õigusteadlane professor Stefan **Csekey** (1889—?). Tema teaduslikud tööd käsitlevad põhiliselt Eesti konstitutsiooni arengut ja konstitutsioonilise õiguse allikaid.[74] 1931. a. siirdus S. Csekey Szegedi ülikooli poliitikaprofessori õppetoolile.

Rooma õiguse dogma ja rooma õiguse süsteemi õpetamist taasavatud õigusteaduskonnas alustas Karl Wilhelm **Seeler** (1861—1925), kes enne seda oli töötanud professorina mitmes Venemaa (Harkovi, Kiievi, Peterburi) ülikoolis, Berliini ülikoolis ja olnud ka Tartu ülikooli õppejõuks 1891. ja 1912.—1913. a. Ta luges ka Eestimaa õiguse ajalugu ja ühel korral üldist õiguse õpetust. Tema teaduslik töö seostub aga rooma õiguse küsimustega.

David **Grimm** (1864—1941) õpetas rooma õiguse süsteemi aastail 1927—1934. Lõpetanud Peterburi ülikooli, töötas D. Grimm Tartu ülikoolis eradotsendina juba 1889.—1891. a., seejärel oli professor mitmes Peterburi õppeasuluses (1910.—1911. a. ka Peterburi ülikooli rektor). 1913. a. tagandas tsaarivalitsus ta professori kohalt. Veebruarirevolutsiooni järel oli ta Ajutise Valitsuse haridusministri abi, 1920.—1927. a. professor Praha vene ülikoolis. D. Grimm oli viljakas teadlane, eriti tuntud on tema venekeelsed ulatuslikud loengukursused rooma õiguse dogmast ja rooma õiguse ajaloost. Eestis ei võtnud D. Grimm aktiivselt osa poliitilisest elust, kuid astus nn. põhiseadusekriisi ajal ajakirjanduse veergudel energiliselt välja kodanliku demokraatia kaitseks, kritiseerides põhiseaduse projekte, mis olid suunatud riigivõimu fašiseerimisele.[75]

Põhiliselt rooma õiguse ajalugu õpetas aastail 1928—1940 Ernst **Ein** (1898—1976). Saanud 1923. a. Tartu ülikooli diplomi, lõpetas ta 1928. a. stipendiaadina Itaalias Rooma Õiguse Instituudi ja asus Tartus tööle rooma õiguse ajaloo õppejõuna. 1932. a. kaitses ta doktoriväitekirja, 1934. a. sai rooma õiguse erakorraliseks ja 1937. a. korraliseks professoriks. E. Ein on tõlkinud eesti keelde ja täiendanud P. Bonfante «Rooma õiguse ajaloo» (1930) ja avaldanud töid rooma õiguse ning tsiviiliõiguse alalt. Tegutsedes aktiivselt rahvuslaste klubide juhtkonnas, väljendas E. Ein äärmiselt reaktsioonilisi poliitilisi vaateid, mis olid lähedased fašismile.

Tsiviiliõiguse professuuri täitis revolutsioonieelse Venemaa Riiginõukogu liige, Peterburi ülikooli professor Igor Matvejevitš **Tjutrjumov** (1865—1943, ülikoolis 1920—1940). Korralise professorina luges ta tsiviiliõiguse, tsiviilprotsessi ja kaubandusõiguse kursust. I. Tjutrjumov avaldas suurel hulgal õppekirjandust.[76] Kuna kodanlikus Eestis kehtis tsaariaegne tsiviilseadusandlus, oli nii kehtiva õiguse tundmaõppimise kui ka rakendamise seisukohalt väga oluline I. Tjutrjumovi tegevus tsaariaegse õigusliku materjali avaldamisel ja kommenteerimisel.[77] Tema teaduslike huvide ring oli erakordselt avar, hõlmates lisaks tsiviiliõigusele suure osa kaubandusõigusest ning tsiviil- ja kaubandusprotsessist. Rida I. Tjutrjumovi töödes esitatud seisukohti pakuvad tänapäevalgi nii teoreetilist kui ka praktilist huvi.

1930. aastatel õpetas tsiviiliõigust Elmar **Ilus** (1898—1981). Ta lõpetas Tartu ülikooli 1924. a., sai 1930. a. magistrikraadi ja pidas alates 1932. a. loenguid tsiviiliõigusest. 1939. a. kaitses E. Ilus doktoriväitekirja «Piiratud asjaõigused omale asjale» ja sai adjunktprofessoriks. Tema teaduslikud huvid on olnud suunatud eelkõige asjaõiguse probleemidele, milles ta oma artiklites ja doktoriväitekirjas annab rea originaalseid lahendusi.

Tsiviiliõiguse, eriti aga kriminaaliõiguse ja rooma õiguse ajaloo õpetamisel ja uurimisel töötas õigustea-

---

[70] A. Piip. Rahvusvahelise õiguse süsteem. Tartu, 1927.

[71] A. Piip. Kaubandusõigus. Tartu, 1933.

[72] J. Vaabel. Eesti riigimaksunduse põhiprobleeme. Tartu, 1934.

[73] J. Vaabel. Sissejuhatus finantsõigusteadusse. Tallinn, 1939.

[74] Vt. «Jahrbuch des Öffentlichen Rechts» XVI. Tübingen, 1928; «Jahrbuch des Öffentlichen Rechts» XXII. Tübingen, 1935.

[75] Д. Д. Гримм. Лекции по догме Римского права. С.-Петербург; Д. Д. Гримм. Лекции по истории римского права, т. I—5. Тарту, 1923—1926; D. Grimm. Eesti Vabariigi Põhiseaduse uus muutmise eelnõu. — «Õigus», 1933, nr. 7.

[76] И. Тютрюмов. Гражданское право. Юрьев, 1922; И. Тютрюмов. Гражданский процесс. Юрьев, 1925; И. Тютрюмов. Гражданское право. Второе исправленное и значительно дополненное издание. Юрьев, 1927; И. Тютрюмов. Конкурсное право. Каунас, 1931.

[77] Законы гражданские, с разъяснениями правительствующего Сената и научными комментариями, в двух томах. 6-ое издание. Рига, 1923; Устав гражданского судопроизводства, с разъяснениями правительствующего Сената и научными комментариями, в двух томах. 5-ое издание. Рига, 1923.

duskonnas aastaid Leo **Leesment** (sünd. 1902). L. Leesment lõpetas 1925. a. Tartu ülikooli, sai 1926. a. magistrikraadi ning oli alates 1928. a. õiguse ajaloo õppejõuks, omandas 1932. a. doktorikraadi ja määrati 1938. a. tsiviilõiguse erakorraliseks professoriks. L. Leesment on lugenud mitmeid õiguse ajalooga seotud kursusi (kriminaalõiguse ajalugu Eestis; eraõigus keskajal, eriti Eestis; keskaja õigusallikad Eestis jt.). Ta on avaldanud arvukalt töid õiguse ajaloo alalt, milledest on olulisim doktoridissertatsioon, mis käsitleb keskaegset Liivimaa õigust.[78]

Kriminaalõiguse professuuri täitis 1920. a. rootsi päritoluga Andreas **Bjerret** (1879—1925), kes oli hariduse omandanud Pariisi ja Berliini ülikoolis ning 1910. a. Stokholmis kaitsnud doktoriväitekirja. Peale kriminaalõiguse kursuse luges ta kriminaalpsühholoogiat ja õigusfilosoofiat ning kriminaalõiguse teooriat. Tema teaduslike huvide keskpunktis oli kohtupsühholoogia, eelkõige mõrva psühholoogia (vt. Psühholoogia).

1925. a. sai kriminaalõiguse ja -protsessi õppejõuks Karl **Saarmann** (1893—1948). 1930. a. tehti temast erakorraline, 1931. a. korraline professor. Samaaegselt jätkas ta tegevust kohtupalati liikmena, mistõttu ei olnud aktiivne teadustöös. Koos K. Mattoga avaldas K. Saarmann siiski kriminaalseadustikust töö,[79] mida üliõpilased kasutasid õpikuna.

K. Saarmanni lahkumise järel ülikooli teenistusest 1935. a. suvel hakkas kriminaalõigust õpetama Helmut **Kadari** (1903—1976), kes oli 1926. a. lõpetanud ülikooli ja 1929. a. saanud magistrikraadi ning aastail 1932—1933 lugenud kriminaalõiguse üldosa ning isikuvastaste ja poliitiliste kuritegude kursust. 1936. a. saab H. Kadari kriminaalõiguse ja -protsessi erakorraliseks professoriks. Loenguis pidas H. Kadari olulisemaks kriminaalõiguse dogmaatilist, mitte aga üldteoreetilist käsitlust. Teadustöös olid tema peamiseks huvialaks isikuvastased kuriteod, millele ta on pühendanud rea põhjalikumaid uurimusi.[80]

Kriminaalprotsessi hakati õpetama 1921. a. Esimeseks õppejõuks oli Aleksei Pavlovitš **Melnikov** (1867—1934). Ta oli lõpetanud Peterburi ülikooli ja töötanud Tsaari-Venemaal kohtuaparaadis. A. Melnikovi siirdumisel kriminalistika õpetajaks kutsuti 1927. a. kriminaalprotsessi õppejõuks Richard **Räägo** (1893—?), kes oli lõpetanud Moskva ülikooli ja töötanud kodanlikus riigikohtus alates 1922. a prokurörina, olles ühtlasi ajakirja «Õigus» peatoimetaja. Temalt ilmus 1937. a. «Kriminaalprotsessi õpperaamat». Õpetamine toimus tsaariaegse kriminaalprotsessi seadusandluse alusel.

1927. a. loodi kriminaalõiguse professuuri juures kriminalistikaõpetaja koht, millele valiti A. Melnikov. Aine oli fakultatiivne. Programmikohaselt käsitleti vaatlust, läbiotsimist, daktüloskoopiat, antropomeetriat, võltsitud dokumentide ja käekirja uurimist jt. kuritegude uurimise meetodeid.

Pärast A. Melnikovi surma sai kriminalistika õpetajaks 1934. a. Richard **Õunap** (1892—1945). Uus õpetaja avardas kriminalistikakursuse programmi, osutades senisest suuremat tähelepanu sündmuskoha vaatlusele, isikukirjeldusele jms. Temalt pärineb ulatuslik monograafia «Süüteopaiga vaatluse tehnikast» (1936).

Kriminalistika õpetamise hõlbustamiseks loodi 1929. a. kriminalistikakabinet, kuhu koondati selle aine õpe-

[78] L. Leesment. Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalten. Tartu, 1932.

[79] K. Matto, K. Saarmann. Kriminaalseadustik. Tallinn, 1937; K. Matto, K. Saarmann. Kriminaalseadustik koos Maksmapanemise seaduse ja Distsiplinaarseadustikuga. Tallinn, 1934.

[80] H. Kadari. Isikuvastased süüteod. Tartu, 1938; H. Kadari. Kehavigastuse, mõiste ja liigid. — «Õigus», 1935, nr. 7 ja 8.

tamisel vajalikud õppevahendid ja erialakirjandus. Kabinet reorganiseeriti 1938. a. Kriminalistika Instituudiks, mis korraldas üliõpilaste praktilisi töid kriminaalõiguses, kriminaalprotsessis ja kriminalistikas ning oli kriminaalteadusliku uurimistöö keskuseks.

MAJANDUSTEADUSED. Kui õigusteaduskond alustas 1920. a. jaanuaris õppetööd, tegi haridusministeerium ülikoolile ettepaneku võtta seisukoht kaubandusliku hariduse jätkamise võimaluste suhtes Tartu ülikoolis. Selleks moodustatigi komisjon professor Berendtsist ja Wittlichist. Nii komisjoni kui ka ülikooli seisukoht kujunes jaatavaks.

1. juulil 1920 kinnitas haridusminister kaubandusosakonna asutamise Tartu ülikooli õigusteaduskonna juurde. Kaubandusosakonnas alustas tegevust professori kohusetäitjana Juri **Filippov**, Tartu ülikooli poliitilise ökonoomia õppejõud. Alustati töid kahe õppeaasta õppeainetes. 1921. a. valiti J. Filippov õigusteaduskonna kaubandusosakonna prodekaaniks. Nii tekkis prodekaani ametikoht, mis hiljem ülikooliseaduses fikseeriti.

1921. a. hakati moodustama kabinette ja seminare statistika, majandusgeograafia jt. aladel. 1922. a. kinnitas teaduskonnakogu kaubandusteaduse osakonna õppekorralduse. Nähti ette kolmeaastane õppetöö ainult kaubandusteaduse erialal. Hiljem laienes kaubandusteadus majandusteaduseks ja õppekava muudeti ning täiendati korduvalt. Viimane suurem õppekavade muutmine toimus 1938. a. Õppeaeg oli nüüd neli aastat, kusjuures kolm esimest aastat õppisid kõik majandusteaduskonna üliõpilased üldkursuse õppekava järgi, neljandal toimusid õpingud eriharudes (rahva- ja riigimajandusteadus, kaubandusõnustusasjandus, pangandus-kindlustusasjandus).

1923. a. lubati teaduskonnakogu otsusega kaubandusteaduse osakonna õppejõudude ajutised konverentsid (koosolekud), kus võis otsustada kõik õppetegevusse puutuvad küsimused, kuna õigusteaduskonnakogu liikmetele olid kaubandusosakonda puudutavate küsimuste arutelud muutunud liialt koormavaks. 1925. a. ülikooliseaduse kohaselt olid konverentsi otsused vormiliselt kehtivad alles pärast nende kinnitamist õigusteaduskonnakogu poolt. Selline majandusteaduse osakonna juhtimine kestis kuni iseseisva majandusteaduskonna loomiseni 1. jaanuaril 1938, mil hakkas tegutsema majandusteaduskonnakogu. Uues teaduskonnas nähti ette 11 professuuri.

1926. a. saavutas kaubandusteaduse osakonna üliõpilaste arv (936) oma kõrgseisu. Järgnevalt, eriti majanduskriisi aastatel 1929—1933 vähenes üliõpilaste arv märgatavalt.

Nõukogude korra taaskehtestamisel otsustati majandusteaduskond üle viia Tallinna Polütehnilise Instituudi juurde, kus õppetegevus algas 1940. aasta sügisel.

Majandusosakonnas (teaduskonnas) pidasid käsitletava perioodi jooksul loenguid või juhendasid praktikume 51 spetsialisti, kuid neist suurem osa töötas õppeülesande korras või rööbiti oma põhitöökohaga. Nii lugesid õigusteadlased majandusosakonnas kaubandusõigust (I. M. Tjutrjumov, A. Piip), majandusõigust (L. Leesment), finantsõigust (J. Vaabel) jne. Arvukalt oli väljastpoolt ka keeleõpetajaid (J. Aavik, K. Schreinert, W. E. Peters jt.) ja mitmete kitsamate majandusteaduslike distsipliinide õpetajaid.

Juri Dmitrievitš **Filippov** (1867—1926) oli aastail 1920—1926 **majanduspoliitika** professoriks ja ühtlasi osakonna prodekaaniks. Peale majanduspoliitika kursuste luges ta ka majandusgeograafiat.

Teoreetilise rahvamajandustea-

duse korralise professorina töötas aastail 1921—1939 Mihhail Anatoljevitš **Kurtšinski** (1876—1939), tuntud reaktsiooniline majandusteadlane. Oli 1918.—1921. a. Petrogradi ülikooli professor, 1915.—1918. ja 1921.—1939. a. Tartu ülikooli statistika ja poliitilise ökonoomia professor. Kuulus mitme kodanlikus Eestis tegutsenud vene organisatsiooni juhatusse. Tartus ilmus tema sulest kaks monograafiat, mis käsitlesid majandusteaduse põhimõisteid[81] ja statistika põhijooni.[82] Peale statistika ja poliitilise ökonoomia luges ta veel majanduslike õpetuste ajalugu, finantsteadust ja teisi distsipliine. Tema loengud toimusid peamiselt vene keeles.

Praktilise poliitökonoomia korraliseks professoriks oli aastail 1928—1931 soome majandusteadlane Eino Akseli **Kuusi** (1880—1936, kuni 1905 Granfelt). Ta omandas 1907. a. Helsingi ülikoolis magistri- ja 1915. a. doktorikraadi. Oli juhtivatel kohtadel Soome sotsiaalministeeriumis ja 1922. a. sotsiaalministergi. Alates 1931. a. oli ta Helsingis sotsiaalpoliitika õppejõud ja ülikooli rektor. Tartu ülikooli professorina korraldas Kuusi esimese eestikeelse rahvamajandusteadušliku seminari. Ta püüdis põhjalikult reorganiseerida majandusteaduse osakonda. Kuusi oli 1930.—1931. a. Akadeemilise Majandusteaduse Seltsi esimees ja edasi selle auliige. Kuusilt on ilmunud arvukalt teaduslikke töid.[83]

Finantsõiguse professorina töötas 1919.—1930. a. Eduard Kristov **Berendts** (1860—1930), kes luges vene keeles poliitökonoomiat ja finantsõigust.

Kaubatundmise distsipliine luges aastail 1923—1940 algul dotsendina, hiljem adjunktprofessorina Reinhold **Mark**.

Raamatupidamise ja kirjavahetuse spetsialistiks oli 1922.—1935. a. Karl **Müller** (1877—1935), kes luges ka bilansiteooriat ja saksakeelset kirjavahetust. 1934. a. ilmus tema sulest panga- ja tööstusraamatupidamise käsiraamat.[84]

Majandusmatemaatikat lugesid Jüri **Nuut** (1928—1936) ja Arnold **Humal** (1936—1940). Mõlemad töötasid õppejõuna matemaatika-loodusteaduskonnas (vt. Matemaatika). Peab siiski märkima, et A. Humala sulest ilmusid spetsiaalsed õpikud majandusteaduse üliõpilastele.[85]

Majandusajalugu lugesid Hendrik **Sepp** (1922—1938) ja majandusajaloo korralise professorina (1940) Juhan **Vasar** (vt. Ajalugu).

Ühistegevust luges 1935.—1938. a. prof. Jaan **Tõnisson** (1868—1945), üks eesti kodanluse juhte, endine kodanlik riigitegelane.

Majandusgeograafiat lugesid August **Mieler** (1873—1932), August **Tammekann** (1894—1959) ja Edgar **Kant** (vt. Geograafia).

Noorematest majandusteadlastest kerkis 1930. aastatel esile Eduard **Poom** (Bomm, sünd. 1902), kes luges 1934.—1940. a. käitismajandusteadust. Tema magistritöö «Käitismajandusteadus ja eramajandusteadus. Kriitiline uurimus» oli tol ajal üsna põhjalik käsitlus.

Enne ülikooli õppejõu kohale asumist pikka aega Põllumajanduslike Ühistute Keskliidu revidendina töötanud Karl **Inno** (sünd. 1908) oli saanud põhjalikult tutvuda ühispankadega ja ühistegeliste kindlustusasutuste tööga. Tema sulest ilmus

[81] М. Курчинский. Основы экономической науки. Юрьев, 1926.

[82] M. Kurtšinski. Statistika põhijooni. Tartu, 1934.

[83] E. Kuusi. Kauppahistoria. Iyväskyla, 1916; E. Kuusi. Työnvälityksen opas. Helsinki, 1919 (rootsi keeles 1920); E. Kuusi. Suomen sosialinen suojelutoiminta. Helsinki, 1928 (ka rootsi ja prantsuse keeles).

[84] K. Müller. Panga ja tööstusraamatupidamine. Tartu, 1934.

[85] A. Humal. Matemaatilise statistika elemendid. Tartu, 1938; A. Humal. Finantsmatemaatika. Tartu—Tallinn, 1940.

rida pangandust, finantsorganite tegevust ja ühistegeliste krediidiasutuste tegevust käsitlevaid artikleid ja uurimusi.[86] Tartu ülikoolis luges K. Inno 1937.—1940. a. bilansianalüüsi ning ühistegeliku panganduse ja kindlustusega seoses olevaid distsipliine.

Arkadi **Rannes** (1909—1967) luges rahvamajanduspolittikat aastatel 1939—1940 ja edasi töötas ta kateedrijuhatajana TPI-s. Ta oli lõpetanud 1939. a. Viini kaubandusülikooli ning 1934. a. Fribourgi ülikooli.

Nii oli 1930. aastate lõpuks enamvähem välja kujunenud eesti rahvusliik majandusteadlaste kaader ja loengud toimusid juba põhiliselt eesti keeles.

TEOLOOGIA. 1919. a. sügisel alustas vaatamata progressiivsete jõudude vastupanule Tartu ülikoolis taas tegevust usuteaduskond viie professuuriga. 1925. a. põhikiri nägi ette usuteaduskonna koosseisus seitse professuuri.[87] Seni väljaspool teaduskonda tegutsenud vene õigeusu professor lülitati ühtlasi teaduskonna koosseisu.

Vana testamendi ja idakeelte professorina töötas pikka aega (1919—1938) baltisakslane A. Bulmerincq, pärast teda O. Seesemann (1938—1939) ja R. Kannukene (1940). Uue testamendi professorid olid A. Stromberg (1919—1922), K. Krass (1924—1927) ja O. Seesemann (1928—1937). Ajaloolise usuteaduse professorina töötas kogu perioodi vältel O. Sild. Süstemaatilise usuteaduse professoriks olid H. B. Rahamägi (1919—1934) ja J. Taul (1935—1940).

Tegeliku usuteaduse professorina töötas J. Köpp (1919—1936) ning võrdleva usuteadusega tegelesid professorina E. Tennmann (1919—1938) ja U. Masing (1937—1940). Vene õigeusu professori kohustusi täitsid K. Tiisk (1919—1922) ja V. Martinson (1923—1940).

Tööd alustanud usuteaduskonnas ei olnud ühtegi usuteaduse doktorit. Tegevusperioodi vältel kaitsesid väitekirju H. B. Rahamägi, E. Tennmann ja J. Taul ning omandasid doktorikraadi. H. B. Rahamäe dissertatsioon[88] käsitles iibeprobleeme kodanlikus Eestis. Väitekirja teaduslik tase ei kannata tõsisemat kriitikat. Madala iibe põhjuseks peab dissertant vähest religioossust, nägemata määravaid sotsiaal-majanduslikke põhjusi. Iibe tõstmiseks soovitas ta usuelu aktiviseerida. E. Tennmanni dissertatsioon[89] on filosoofia valdkonnast. G. Teichmülleri personalismi baasil püüab dissertant luua uut teaduslikku kristluse filosoofiat ja selle kaudu lepitada teadust ja religiooni. Dissertatsioon jääb üldiselt spekulatsioonide tasemele, kuid on üks usuteaduskonna põhjalikumaid töid religioosse modernismi valdkonnas. J. Tauli dissertatsioon[90] on pühendatud ristiusu õpetusele jumalariigist. Aluseks võetakse piibli seisukohad ja püütakse neid siduda kaasaja ühiskonna praktilise tegevusega. Teoloogiliselt suunitluselt on dissertatsioon neoortodoksne.

Ka kodanlikul perioodil ei püsinud usuteaduskond ühtsel teoloogilisel lähtekohal. Tsaariajal ülikoolis töötanud vanad saksa professorid olid ortodoksse teoloogia pooldajad.

[86] Arvustajate hinnangud ja arvamused Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Majandusteaduskonna vakantsele panganduse ja kindlustusasjanduse õppetoolile kandideerija teaduslikkude tööde ja sobivuse kohta. — Acta et Commentationes... C XXI. 12. Tartu, 1938.

[87] «Riigi Teataja», 1925, nr. 122/123, lk. 852.

[88] H. B. Rahamägi. Eesti rahva sündivuse vähenemise põhjused ja teed selle nähtuse kõrvaldamiseks. Tartu, 1923.

[89] E. Tennmann. G. Teichmüllers Philosophie des Christentums. — Acta et Commentationes... B XXII. Tartu, 1931.

[90] J. Taul. Kristluse jumalariigi õpetus. — Acta et Commentationes... B XXV ja XXVI. Tartu, 1930—1932.

Neile vastasrinna moodustas E. Tennmann, kes oli järjekindel liberaalse teoloogia pooldaja ja luterluse modernistide juht Eestis.[91] Modernism tungis teaduskonnast ka mõnede kirikute praktikasse, sellega püüti kaasa tõmmata religioonist irduvat noorust ja intelligentsi, kellele oli vastuvõtmatu naiivne ortodoksia. E. Tennmann püüdis tõestada religioosse modernismi kasulikkust kogu ühiskonnale, see võimaldavat religiooni ja teaduse liitu.[92] Usuteaduskonna õppejõududest E. Tennmann liitlasi ei leidnud, küll aga imponeeris ta osale üliõpilaskonnast.[93]

Kolmanda vooluna hakkab 1930. aastatel teaduskonnas levima neoortodoksia, mis süvendab taas antropoloogiseerumist, piiblist lähtumist, soovitades siiski mõõdukalt arvestada kaasaja teaduste taset, asetada rõhk inimese ja ühiskonna probleemidele. Selle suuna teoreetiline juht teaduskonnas oli H. B. Rahamägi, kes Eesti piiskopiks saades (1934) muutis neoortodoksia kiriku ametlikuks ideoloogiaks.

Neoortodoksia pinnalt kirjutati 1930. aastatel usuteaduskonnas rida töid, tema kaudu püüti lahendada sotsiaalseid probleeme.[94] Uue suuna filosoofiline alus oli eksistentsialism.

Pärast professor E. Tennmanni surma 1936. a. sai neoortodoksia teaduskonnas täiesti valitsevaks suunaks. Tema kõrval hingitses ka ortodoksia, kuid ei leidnud erilist poolehoidu ei õppejõudude ega üliõpilaste hulgas.

1926. a. hakkas teaduskonna häälekandjana ilmuma «Usuteadusline Ajakiri», millele kaastööd tegid õppejõud, aga samuti kiriku- ja ühiskonnategelased. Ajakirja telliti ja osteti vähe ja ta ei majandanud end. Religiooni ja teaduskonna prestiiži hoidmiseks andsid ülikool ja haridusministeerium ajakirjale suuri toetussummasid.[95] Hiljem läks ajakirja väljaandmine Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kätte, kes sai samuti suuri toetusrahasid.[96]

Usuteaduskonna üliõpilased olid valdavalt eestlased. Osa endisi saksa professoreid ei vallanud aga eesti keelt ja pidasid loenguid saksa keeles. Haridusministeeriumi korraldusega 1925. a. sügisest kohustati ka usuteaduskonna õppejõude õppetööd läbi viima eesti keeles. Ent osa saksa professoreid tegi õppetööd eriloaga saksa keeles kuni teaduskonna tegevusperioodi lõpuni.[97]

Teaduskonnas leidus üliõpilasi, kes soovisid ainult omandada kõrgharidust, siin oli aga kergem saada toetusi ja stipendiume religioossetelt organisatsioonidelt ja suurkapitalistidelt, kes olid huvitatud religiooni ja kiriku positsioonide tugevdamisest.[98]

Et teoloogiaüliõpilased eriti usklikud ei olnud, seda kinnitasid õppejõud ise.[99] Osa noori teoloogе polnud isegi keskkoolis usuõpetust õppinud. Nad ei olnud ka eriti usinad õppijad, mille tõttu eksamitulemused olid kesised.[100]

Usuteaduskonnas hoolitseti eriti usuõpetajate koolitamise eest. Professor H. B. Rahamäe haridusministriks oleku ajal 1924. a. loodi ministeeriumiga selleks hea kontakt. Teoloogiaprofessor võitles ministrina

---

[91] K. Vimmsaare. Luterlus enne ja nüüd. Tallinn, 1969, lk. 99—100.

[92] «Usuteadusline Ajakiri», 1930, nr. 2, lk. 77—79.

[93] A. Ossipov. Tee vaimsele vabadusele. Tallinn, 1961, lk. 37—38.

[94] E. Laansalu. Uuemad voolud usuõpetuses. Magistritöö, 1938; E. Tennman. Dialektilise teoloogia eshatoloogia. Magistritöö, 1935 jt.

[95] RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 2, l. 104—108; s.-ü. 3, l. 38; s.-ü. 32, l. 13, 16 ja 18.

[96] RAKA, f. 1855, nim. 1, s.-ü. 3, l. 4—6.

[97] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 1, s.-ü. 3, l. 65; s.-ü. 5, l. 10; s.-ü. 51, l. 1; s.-ü. 2, l. 4.

[98] «Usuteadusline Ajakiri», 1926, nr. 3, lk. 147—148; 1931/1932, nr. 3/4, lk. 180—189.

[99] «Usuteaduslik Ajakiri», 1939, nr. 2, lk. 33—71.

[100] RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 3, l. 19 ja 30; s.-ü. 8, l. 7.

eriti agaralt koolides materialismi ja darvinismi õpetamise vastu, lastes vallandada õpetajad, kes neid ideid levitasid.[101] Professor J. Kõpu juhendamisel töötas teaduskond välja uued usuõpetuse kavad keskkoolidele. Hakati diferentseeritult ette valmistama alg- ja keskkooli usuõpetajaid.[102]

Usuteaduskonna õppejõud ja üliõpilased kuulusid mitmetesse akadeemilistesse ja religioossetesse ühingutesse. Kaalukaim neist oli Akadeemiline Usuteadlaste Selts, mis ühendas teaduskonna õppejõude, üliõpilasi ja vilistlasi.[103] Selts püüdis teaduslikku tööd stimuleerida, andes üliõpilastele võimaluse ettekandeid teha ja neid avaldada «Usuteaduslikus Ajakirjas».

Usuteaduskond valvas endiselt religiooni mõju säilimise üle ülikoolis. Tema eestvõtmisel moodustati religioosseid organisatsioone ja loodi ülikooli akadeemiline eesti kogudus.[104] Sellega rööbiti eksisteeris ka saksa kogudus.[105] Ülikooli kirik oli põhiliseks praktikabaasiks usuteaduskonnale.

Eesti kodanluse rahvuspoliitika oli natsionalism. Usuteaduskond õigustas seda religioosses plaanis ja võttis osa natsionalistlikest üritustest. Kodanlikul perioodil toimunud nn. rahvusliku kasvatuse kongressidel esinesid ettekannetega teoloogiaprofessorid J. Kõpp ja H. B. Rahamägi.[106] Kirikut ja religiooni püüti kohandada eesti rahvusele, et takistada religiooni osatähtsuse langust ühiskonnas. Teaduskond pooldas luterluse rahvustamist, kritiseeris teiste religioonide sobitamiskatseid, võitles sektide vastu, kes kujutasid endast luteri kirikule ohtlikke konkurente.[107]

Tartu ülikooli usuteaduskonnas valmistati ette teoloogide kaadrit, kes kaitses kodanluse huve, võitles marksismi ja töölisliikumise vastu. Kodanliku riigi poliitika leidis toetust teoloogidelt. Riigi ja kiriku vahekorrale pühendati arvukalt töid. Kodanliku riigi algperioodil, kui kodanlik-demokraatlikud tendentsid olid domineerivad, ülistati ka neid.[108] Hiljem hakati õigustama autoritaarset korda.[109]

2. LOODUSTEADUSED

BOTAANIKA. 1919. a. tuli Botaanika Instituudi ja -aia juhatajaks Riiast mükoloog Fedor **Bucholtz** (1872—1924, ülikoolis 1919—1923). Tema esmaülesandeks oli kateedri ja aia töökorda seadmine, üliõpilaste loengulise ja laboratoorse töö korraldamine. Botaanikaaias organiseeriti 1920. a. uus — eesti osakond.[1] Tartusse tulles oli F. Bucholtz juba rahvusvaheliselt tuntud mükoloog, kelle töödes maa-aluste seente kohta oli kirjeldatud rida seaduspärasusi selle salapärase seenterühma tekkes, arengus ja bioloogias. Suured teened on F. Bucholtzil Baltimaade (seal-

---

[101] ORKA, f. 1180, nim. 3, s.-ü. 187, l. 1—31; s.-ü. 174, l. 1101—1106 jm.

[102] RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 27, l. 23—26, 29; s.-ü. 6, l. 110.

[103] RAKA, f. 1855, nim. 1, s.-ü. 1, l. 1—4.

[104] RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 1, l. 23, 28, 35 jm.

[105] ORKA, f. 3192, nim. 1, s.-ü. 9, l. 11.

[106] Rahvusliku kasvatuse kongress. Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a. Referaatide juhtmötted ja resolutsioonid. Tartu [1927]; II Rahvusliku kasvatuse kongressil 2. ja 3. jaanuaril 1935 Tallinnas ettekantavate referaatide teesid. Tartu, 1935.

[107] «ERK», 1934, nr. 1, lk. 13 ja 16; 1940, nr. 1, lk. 17—21; RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 42, l. 4.

[108] H. B. Rahamägi. Eesti evangeeliumi luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis. Tartu, 1926.

[109] A. Tonska. Juht ja mass. E. Tennmanni saatesõnaga. Tartu, 1936.

[1] F. Bucholtz. Den gegenwärtige Zustand des Botanischen Gartens zu Dorpat und Richtlinien für die Zukunft. — Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis (Tartuensis), A. I, 1921.

hulgas Eesti) seenestiku uurimisel.[2] Suurt tähelepanu pööras F. Bucholtz loengulise töö kaasaegsustamisele, teaduse uusimate saavutuste lülitamisele loengutesse. Juba Riia Polütehnilises Instituudis töötades oli ta koostanud mitu loengukonspekti, 1920. a. ilmus Tartus tema loengutekst «Reproduktseerimine ja pärilikkus taimeriigis».

F. Bucholtzi surma järel oli lühikest aega (1923—1924) botaanikakateedri juhatajaks taimefüsioloog Hugo **Kaho** (1885—1964), aastail 1924—1930 aga Edmund **Spohr.** Viimane tegeles uurimistöös veetaimedega ning koostas ülevaateid maakondade taimkattest ja geobotaanika ajaloost ning meetoditest.[3] Botaanikaaiaga tegeles sel perioodil peamiselt õpetatud aednik F. Boerner.

Kodanliku perioodi suurimad saavutused botaanikas on seotud professor Teodor **Lippmaa** (1892—1943, professor 1930—1943) nimega.

T. Lippmaa lõpetas Tartu ülikooli 1924. a. Mõne aasta jooksul pärast seda kaitses ta magistri- ja doktoridissertatsiooni[4] taimepigmentide uurimise alal. Oma töödes selgitas ta punaste taimepigmentide tekkimise põhjusi, nende lokalisatsiooni taimekudedes, rodoksantiini omadusi, lehtede sügisese punaseksmuutumise põhjusi, rühmitas taimed vastavalt nende pigmenteerumistüübile, selgitas pigmentide kaitsefunktsiooni.[5] Selles 1929. a. ilmunud töös ilmneb selgelt T. Lippmaa huvi taimekoosluste ökoloogia ja struktuuri uurimise vastu. Soome- ja Norra-Lapimaa taimekoosluste uurimisel rakendas ta taimepigmentide analüüsi kasutades originaalset fütokromaatiliste spektrite meetodit.

Taimekoosluste fütokromaatilistes spektrites esinevaid olulisi erinevusi seletas T. Lippmaa ökoloogiliselt, taimekoosluste erinevad fütokromaatilised spektrid olenevad ökotoobi faktoritest (valguse intensiivsus, veerežiim, temperatuuritingimused jm.). Ta kummutas J. Wiesneri hüpoteesi, et arktilistel taimedel on kasutada optimaalsel hulgal valgusenergiat.

1929. a. vabastati T. Lippmaa mõneks ajaks tööülesannetest ning ta sõitis Prantsusmaale, kus ta uuris mägitaimkatet Col du Lautaret' Alpides ning töötas Montpellier's J. Braun-Blanquet' juures. Detsembris sõitis ta Põhja-Aafrikasse, ent peatselt tuli ekspeditsioon katkestada, et kevadeks jõuda Tartus vabanenud botaanikaprofessori kohale.

Siitpeale on T. Lippmaa huvi keskpunktis taimekoosluste ehituse, ökoloogia ja klassifikatsiooni (seega geobotaanika) probleemid.[6]

Taimekoosluste struktuuri uuringuist avaldas ta rea töid, milles esitas originaalse sünuuside meetodi.[7] See oli uus kontseptsioon, mida akadeemik V. N. Sukatšov nimetas isaesisvaks koolkonnaks geobotaanikas. T. Lippmaa tõestas, et taimekoosluste ehituslikud elemendid, milledest tähtsamad on sünuusid (eluvormiliselt koosseisult ja keskkonnatingimustelt enam-vähem homogeensed osad), on kooslustes suhteliselt autonoomsed üksused. Ta töötas välja (arvestades G. E. Du Rietz'i, H. Gamsi jt. vastavasisulisi ettepanekuid) sünuuside klassifikatsioonihierarhia ning rakendas seda Eesti ja näitena mõnede teiste alade (Prantsuse Alpid, Põhja-Ameerika metsad jm.) taimkatte uurimisel. Tema elusesimärgiks oli koostada Maa taimkatte sünuuside klassifikatsioon. Meieni on säilinud tema loengukursuse konspekt Maa taimkatte sünuusidest.[8]

Rohke analüütilise materjali alusel koostas Lippmaa 1933. a. Eesti taimkatte klassifikatsiooni nn. üherindeühingute (s. o. sünuuside) alusel, täiendades seda mitmes hilisemas töös. Klassifikatsiooniküsimustes arendas T. Lippmaa ökoloogilis-fütotsönootilist suunda. Süntaksonite (sünuuside ja fütotsönooside taksonoomiliste üksuste) eraldamisel tuleb tema arvates rakendada tunnuste kompleksi, kusjuures kõige olulisemad on floristiline koosseis, karakteriitigid (mis inditseerivad teatud kindlaid, otsemõjuvaid ökoloogilisi faktoreid), sünuusid ja kasvukohatingimused. Seega ei ühinenud ta tolleaegsete mõjuvaimate (J. Braun-Blanquet' floristiline, G. E. Du Rietz' dominantide) koolkondadega, vaid töötas välja oma originaalsed klassifikatsiooniprintsiibid.

Viiendal rahvusvahelisel botaanikakongressil Cambridge'is (1930) võeti vastu otsus hakata koostama Euroopa taimkatte kaarti mõõdus 1: 1 000 000. Eeltöödeks pidid olema üksikute riikide ja regioonide suuremõõtmelised taimkattekaardid.[9] Entusiasmiga vastuvõetud otsust suutsid aga realiseerida ainult vähesed riigid. T. Lippmaa pani kohe Eesti taimkattekaardi koostamise kindlale teoreetilisele ja metoodilisele alusele. Ta töötas välja kaardistamise juhendi (algul 39 kaardistamisüksust) ja koondas küllalt suure kollektiivi (õpetajad, arstid, rohuteadlased, üliõpilased, botaanikud jt.) töö läbiviimiseks. Kodanliku perioodi lõpuks oli vabariigi pindalast kaardistatud umbes 1/3. Töö jätkus Nõukogude Eestis ja lõpetati 1955. a. Sellest tööst võttis kokku osa 68 isikut. Valminud taimkattekaart on üks täpsemaid, mis kunagi Euroopas suuremate alade kohta koostatud.

Taimekooslused on T. Lippmaa käsitluses sünuuside kompleksid. Nende keeruliste, kord tihedamalt, kord lõdvemalt ökotsönootiliselt omavahel seotud tsönoelementidest koosnevate kompleksides uurimine peab toimuma sünuuside igakülgsest analüüsist lähtudes. Kuid T. Lippmaa ei eita sealjuures taimekoosluse teatud terviklikkust. Seda väidab ta resoluutselt 1946. a. postuumselt ilmunud artiklis.[10]

---

[2] F. Bucholtz. Ueber die Boletusarten der Ostseeprovinzen Russlands. — Korrespondenzbl. Nat. forsch. Ver. Riga, 47, 1904; Verzeichnis der bisher in den Ostseeprovinzen Russlands bekannt gewordenen Puccinia Arten. — Ann. Mycol., 7, 1905; Материалы к флоре грибов острова Эзеля. — Мат. по микол. обслед. России, 3, 1916.

[3] E Spohr. Geobotaanikast, eriti taimesotsioloogiast ja Eesti geobotaanilisest uurimisest. — «Loodus» 1923, lk. 1—16, 74—90.

[4] T. Lippmaa. Pigmenttypen bei Pteridophyta und Anthophyta I, II. — Acta et Commentationes ... A. X, XI. Tartu, 1926.

[5] T. Lippmaa. Pflanzenökologische Untersuchungen aus Norwegisch- und Finnisch-Lappland unter besonderer Berücksichtigung der Lichtfrage. Acta et Commentationes ... A. XV. Tartu, 1929, lk. 1—165.

[6] H. Trass. T. Lippmaa geobotaanilised uurimused ja sünuuside meetodi kujunemine. — Botaanilised Uurimused, I. Tartu, 1961.

[7] T. Lippmaa. Taimeühingute uurimise metoodika ja Eesti taimeühingute klassifikatsiooni põhijooni. — Acta Instituti et Horti Botanici Universitatis Tartuensis, III, 4, 1933; Areal und Altersbestimmung einer Union (Galeobdolon-Asperula-Asarum-U.) sowie das Problem der Charakterarten und der Konstanten. Acta Instituti et Horti Botanici Universitatis Tartuensis, VI, 2—3, 1938; The unistratal concept of plant communities (the unions). The Amer. Midl. Nat., 21, 1939.

[8] L. Laasimer. T. Lippmaa maailma taimkatte klassifikatsioon sünuuside meetodi alusel. — Botaanilised Uurimused, I. Tartu, 1961, lk. 142—167.

[9] T. Lippmaa. Eesti vegetatsioonikaart. — «Eesti Loodus», 1934, nr. 5, lk. 120—121; Eesti vegetatsioonikaardi koostamise alused ning senise töö tulemusi. — «Eesti Loodus», 1937, nr. 2, lk. 59—62; L. Laasimer. Eesti NSV taimkatte kaardistamine. — Botaanilised Uurimused, I. Tartu, 1961, lk. 168—184.

[10] Т. М. Липпмаа. О синузиях. — «Сов. бот.», 1946, № 3.

T. Lippmaa pööras suurt tähelepanu botaanikaaia kogudele ja tegevusele. Tänu tema ja ülemaednik Jaan **Pordi** (1891—1950, botaanikaaias 1930—1937) töödele korraldati ümber mitmed aia osakonnad, remonditi kasvuhooned, laiendati sidemeid botaanikaaedadega kõikidel mandritel. Suursaavutuseks oli T. Lippmaa mahukas töö botaanikaaia süstemaatilistest ja taimegeograafilistest kogudest, milles antakse üksikasjalik ülevaade kõikidest kollektsioonidest.[11] Selles raamatus avaldub T. Lippmaa tohutu eruditsioon, teadmiste laiahaardelisus ja sügavus.

T. Lippmaa kolleegidest ja õpilastest olid väljapaistvamad A. Vaga ja K. Eichwald.

August **Vaga** (1893—1960, ülikoolis 1931—1960)[12] kutsuti ülikooli taimemorfoloogia ja -süstemaatika laboratooriumi vanemassistendiks 1931. a. Õppetöö kõrval võttis A. Vaga osa uurimistööst, mille tulemusena tal valmis doktoriväitekiri.[13] Selles käsitleb ta fütotsönoloogia teooriaküsimusi, pöörates põhitähelepanu sünuuside meetodi edasiarendamisele. Suurem osa A. Vaga uurimistöid ilmus juba nõukogude perioodil.

Karl **Eichwald** (1889—1976, ülikoolis 1930—1970)[14] töötas Botaanika Instituudi (kateedri) konservaatorina. Tema ülesandeks oli herbaariumide koostamine ja hooldamine, eksikaatkogu «Eesti taimed» väljaandmine, Eesti floora liikide levikukaartide koostamine. Selle kõrval uuris ta tulemusrikkalt paljusid Eesti taimeharuldusi ning avaldas nende kohta artikleid.

Taimesüstemaatika ja geobotaanika kateeder oli 1930. aastatel väikesekoosseisuline allüksus. Peale prof. T. Lippmaa, A. Vaga ja K. Eichwaldi töötasid seal S. Talts (Krastin), S. Taimre (Jefimov), E. Varep (Pastak) ja lühemat aega mõned teised. Ometi saavutas kateeder nii õppe- kui ka teaduslikus töös silmapaistvat edu. Kateedri väljaandeid (eriti seeriat «Acta Instituti et Horti Botanici Universitatis Tartuensis») levitati kogu maailmas, neis avaldatud töid tsiteeriti sageli. T. Lippmaa saavutas üldise tunnustuse Euroopa ühe juhtivama fütotsönoloogi ja ökoloogina. 1938. a. Ameerika taime- ja loomakoosluste uurijate poolt korraldatud konverentsile kutsuti Euroopast esinema ainult kaks teadlast — taanlane N. Tingbergen ja eestlane T. Lippmaa.

ZOOLOOGIA. 1919. a. sügisel hakkas zooloogiakateedri, zooloogiamuuseumi ja zootoomia kabineti baasil loodud Zooloogia Instituuti juhatama professor Julius v. **Kennel**. Lisaks saksa keeles lugevale Kennelile kutsuti Zooloogia Instituuti erakorraliseks zooloogiaprofessoriks loodusloo õpetaja J. Piiper Tallinnast ning dotsendiks senine zooloogiamuuseumi ajutine juhataja H. Reichenbach (alates 1925 Riikoja), kes hakkasid pidama zooloogialoenguid eesti keeles.[15]

1920. a. kolis Zooloogia Instituut ülikooli peahoone vasaku tiiva teiselt korruselt oma praegusesse asukohta Vanemuise tänavas. Uued avarad ruumid tagasid soodsamad võimalused õppetööks ning muuseumi saalidesse sai paigutada ruuminõudvamaid väljapanekuid ja biogruppe.

---

[11] T. Lippmaa. E. V. Tartu Ülikooli Botaanikaaia süstemaatilised ja taimegeograafilised kogud. — Acta Instituti et Horti Botanici Universitatis Tartuensis, V, 3—4, 1937.

[12] Х. Трасс. Ауруст Янович Вага 15 III 1893 — 11 XII 1960. — «Бот. журн.», 47, 8, 1962; K. Eichwald, H. Trass. Professor August Vaga elu ja looming. TRÜ Toimetised, 136. Botaanika-alased Tööd, 6, lk. 4—37, 1963.

[13] A. Vaga. Fütotsönoloogia põhiküsimusi. — Acta et Commentationes... A. XXXV. 6. Tartu, 1940.

[14] Temast vt.: Х. Трасс. Карл Юханович Эйхвальд (к 75-летию со дня рождения). «Бот. журн.», 49, 1, с. 146—148, 1964.

[15] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 12, s.-ü. 178.

Pärast kaheaastast pingelist ettevalmistust avas 1922. a. septembris kolmes saalis paiknev zooloogiamuuseum oma uksed rahvale.

Muuseumi kogud rikastusid põhiliselt ostetud või kingitud materjaliga. 1927. a. lahutati zooloogiamuuseum Zooloogia Instituudist iseseisvaks allüksuseks.

Esimene eesti rahvusest zooloogiaprofessor Johannes **Piiper** (1882—1974, ülikoolis 1929—1959) lõpetas Peterburi ülikooli loodusteaduste alal 1913. a., töötas kuni 1919. a. loodusloo õpetajana ning seejärel 40 aastat zooloogiaprofessorina. Suurepärane keelteoskus (valdas üle kõnne võõrkeele) võimaldas tal hästi kursis olla zooloogia uusimate andmetega. Aastail 1922—1930 ja 1932—1935 juhatas J. Piiper Zooloogia Instituuti ja -muuseumi. Ajavahemikus 1922—1940 oli ta ühtlasi ka ülikooli Kuusnõmme bioloogiajaama juhataja. Uus ornitoloogide põlvkond võrsus J. Piiperi käe all.

1923. a. komandeeriti J. Piiper Inglismaale end täiendama. Doktoritöö[16] kaitses ta 1927. a. Londonis. Teadusemaailm tunneb J. Piiperit eelkõige kui selgroo võrdleva anatoomia uurijat. Tema sulest pärinevad mitmed laia kasutamist leidnud zooloogiaõpikud: «Üldise zooloogia põhijooned» (1920), «Loomageograafia» (1926), «Sissejuhatus üldzooloogiasse I» (1938) ning meeleolukad matka- ja looduskirjeldused.

Peale professor Kenneli siirdumist Saksamaale 1926. a. sai erakorraliseks zooloogiaprofessoriks Heinrich **Riikoja** (sünd. 1891). Korraliseks professoriks nimetati ta 1929. a.

H. Riikoja lõpetas Tartu ülikooli loodusteaduste osakonna 1918. a. loodusteaduste magistrina. Aastail 1916—1918 oli ta zooloogiamuuseumi ajutine juhataja ja assistent, 1919. a. dotsent. Õppejõuna luges ta üldist ja selgrootute zooloogiat, bioloogiat ja ihtüoloogiat. Suurt tähelepanu pööras H. Riikoja eestikeelse zooloogilise terminoloogia väljatöötamisele. Nii ilmus tema ja J. Veski ühistööna 1923. a. «Selgrootute loomade süstemaatiline nimestik» ja 1930. a. «Eestikeelseid zooloogilisi oskussõnu». 1927. a. ilmus H. Riikoja sulest monograafia «Kodumaa kalad», 1934. a. «Eesti järvede nimestik».[17] Põhjalikku käsitlemist leidsid eelkõige Emajõe ja Võrtsjärve uurimisel kogutud materjalid.

H. Riikoja teostas planktoloogilisi uurimusi Matsalu lahel ning Saadjärvel ja teistel selle ümbruse järvedel. Eesti siseveekogude teaduslikku uurimist jätkas ta ka hilisematel aastatel, olles eesti limnoloogide koolkonna rajajaks. Viibis korduvalt välismaal teaduslikel komandeeringutel ja kuulus Eesti esindajana Rahvusvahelisse Limnoloogide Ühingusse selle algaastaist peale.

Aastail 1930—1932 ning 1925—1940 oli H. Riikoja Zooloogia Instituudi ja -muuseumi juhataja ning korduvalt matemaatika-loodusteaduskonna dekaan.

Kuni 1928. a. töötas Zooloogia Instituudis ja -muuseumis vanemassistendina hilisem üldbioloogia kateedri professor Liidia **Poska-Teiss** (1888—1956). Sellel ajal tegeles ta põhiliselt histoloogiliste probleemidega. 1923. a. ilmus talt kirjutis «Elava koe kultiveerimine väljaspool keha», 1927. a. «Die Nacktschnecken Estlands» ja «Molluskenfauna West-Russlands».

Vaatamata kitsastele majanduslikele tingimustele täienesid zooloogide visa töö tulemusena Zooloogia Instituudi ja -muuseumi õppe- ja vaatekogud ning laienes uurimistööde valdkond. Alates 1929. a. avaldasid nad publikatsiooni «Acta Ins-

---

[16] J. Piiper. On the evolution of the vertebral column in Birds. London, 1927.

[17] H. Riikoja. Eesti järvede nimestik. Tartu, 1934.

tituti et Musei Zoologici Universitatis Tartuensis» ning vahetasid seda ligi 40 välismaise seltsi ja uurimisasutusega.

Zooloogiamuuseumi väljakujundamisel on väga suur osa kauaaegse konservaatori Mihkel **Härmsi** (1874—1941) tegevusel, kes oli autodidakt. Tema sulest ilmus arvukalt artikleid ja raamatuid. Peatööks kujunesid «Eesti linnustik» (1927) ja «Kodumaa kullilised» (1935). Alates 1922. a. hakkas M. Härms rakendama rännete uurimiseks rõngastamist. Tema ettepanekul võeti ülikooli õppeprogrammi lindude tundmaõppimine häälte järgi nii, nagu seda tehakse tänini.

Koos M. Härmsiga tegi hindamatu töö zooloogiamuuseumi kollektsioonide loomisel kauaaegne preparaator Mihkel Leppik, kelle valmistatud kaavikud on veel praegugi muuseumis arvulises ülekaalus.

1928. a. asus Zooloogia Instituudis vanemassistendina tööle Juhan **Aul** (sünd. 1897), kes lõpetas samal aastal ülikooli zooloogiamagistrina. 1938. a. kaitses ta doktoriväitekirja «Lääne-Eesti maakondade eestlaste antropoloogilised tunnused ja koosseis». 1938/39. õppeaastal viibis J. Aul teadusliku stipendiaadina Krakovis, Zürichis ja Breslaus, 1939. a. omandas privaatdotsendi kutse ja alustas loenguid antropoloogia alal.

1940. a. algupoolel kuulusid Zooloogia Instituudi ja -muuseumi koosseisu: juhataja professor J. Piiper, selgrootute zooloogia professor H. Riikoja, vanemassistent J. Aul, vanemassistent Harald Haberman, assistent Arnold Jüris, konservaator Johannes Leppiksaar, abikonservaator Leida Voore, preparaatorid Mihkel Leppik ja Villem Voore.

GEOGRAAFIA. Matemaatika-loodusteaduskonda tuli Soomest geograafiaprofessoriks Johannes Gabriel **Granö** (1882—1956, ülikoolis 1919—1923). Ta oli töötanud Siberis ning sooritanud (1906—1916) uurimisreise Altai mäestikku ning Mongoolia loodeossa, mille kohta avaldas monograafilised uurimused. Pärast tööd Tartu ülikoolis oli ta geograafiaprofessoriks Helsingis ja Turus, kus aastail 1932—1934 täitis ühtlasi Turu ülikooli rektori ülesandeid.

J. G. Granö tegevus Tartu ülikoolis tähistab uue ajajärgu algust geograafia arengus Eestis. Lühikese ajaga õppis ta ära eesti keele ning tegi ära suure töö eestikeelse geograafilise terminoloogia loomisel. Hinnatavaid tulemusi saavutas Granö teadusliku kaadri kasvatamisel ning uurimistöö korraldamisel. Tema uurimustest olgu nimetatud 1922. a. ilmunud «Eesti maastikulised üksused»[18], mis jäi Eestimaa territooriumi geograafilise liigestuse alusena pikemaks ajaks püsima. Eesti materjale on J. G. Granö kasutanud ka oma metodoloogilises peateoses «Puhas geograafia»,[19] mis omal ajal äratas rahvusvahelises ulatuses laialdast tähelepanu.

Tartus õpetas Granö kartograafiat, luges maastikuteadust, üldist geograafiat, antropogeograafiat ja teisi aineid. Ta rajas ülikooli geograafiakabineti, mille juurde kuulusid raamatukogu, joonistussaal ja koduuurimise osakond. Ta oli Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonna juhataja ja võttis aktiivselt osa Tartu linna uurimise toimkonna asutamisest. 1932. a. valiti Granö Tartu ülikooli audoktoriks ning Eesti Kirjanduse Seltsi ja Loodusuurijate Seltsi auliikmeks.

1924. a. kutsuti geograafiaprofessoriks ungarlane Michály **Haltenberger** (1888—1972, Tartus 1924—1926).

[18] J. G. Granö. Eesti maastikulised üksused. Tartu, 1922.

[19] J. G. Granö. Reine Geographie. Eine methodologische Studie, beleuchtet mit Beispielen aus Finnland und Estland. — Acta Geographica, 2, Nr. 2. Helsinki, 1929.

Tartus pidas ta loenguid saksa keeles üldisest ja regionaalgeograafiast ning tegeles intensiivselt teadusliku uurimistööga. Mitmeid M. Haltenbergeri pooli tõstatatud probleeme (Baltimaade geograafiline kuuluvus, Eesti linnade funktsionaalne klassifikatsioon jt.) on hiljem teised edasi arendanud. Tema initsiatiivil alustati Tartu ülikooli geograafiaalaste publikatsioonide vahetamist (Publicationes Instituti Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) Geographici). M. Haltenbergeri enda sulest ilmus ulatuslik regionaalgeograafiline käsitlus Eesti kohta.[20]

J. G. Granö õpilaste hulka kuulus peale üliõpilaste juba küpse põlvkonna esindajaid, kes töö kõrvalt omandasid kõrgharidus. Neist August **Mieler** (1873—1932, õppejõud 1919—1932) kutsuti 1919. a. ülikooli geograafiakabineti assistendiks. Koos J. G. Granöga tegi A. Mieler ära suure töö kabineti korrastamisel. Aastail 1920—1922 viis ta üliõpilasõpingud lõpule ning talle omistati kandidaadikraad. Vanemassistendina juhendas ta seminariharjutusi ning kartograafia praktikume. A. Mieler on avaldanud uurimusi Emajõe ürgoru geomorfoloogiast ning Peipsi—Pihkva järve jääajajärgsest kujunemisest. Täheldas Peipsi veepinna taseme tõusu ning järve pealetungi maismaale Emajõe suudmepiirkonnas ja Piirissaarel. Esimesena viitas ta ka selle põhjusele — neotektoonilisele tõusuliikumisele Peipsi nõo põhjaosas.

Jaan **Rumma** (1887—1926) lõpetas ülikooli töö kõrvalt 1923. a. Uurimuse «Viljandi oru veelahe» eest sai ta magistrikraadi ja määrati õppeülesande korras geograafia seminariharjutuste juhatajaks ning didaktiliis-metoodilise seminari juhendajaks. Tema sulest ilmus 1920. a. geograafia õpetamise metoodika õpik,[21] samuti on ta avaldanud keskkooli geograafiaõpikuid. J. Rumma osales geograafiliste oskussõnade väljatöötamisel ning kodu-uurimise alal. Tema õlgadele langes maakondliku koguteose «Tartumaa» ning suuremalt osalt ka «Võrumaa» koostamine.

J. G. Granö järglaseks ning ühtlasi esimeseks eestlasest geograafiaprofessoriks sai August Ferdinand **Tammekann** (1894—1959, ülikoolis 1926—1940). Ta lõpetas ülikooli 1923. a. ja omandas 1925. a. Helsingi ülikoolis magistrikraadi, 1932. a. promoveerus samas filosoofiadoktoriks. 1927. a. valiti ta Tartu ülikooli dotsendiks ning geograafiakabineti juhatajaks, sai 1932. a. erakorraliseks ning 1934. a. korraliseks professoriks.

A. Tammekann õpetas üldist geograafiat matemaatika-loodusteaduskonna loodusteaduste osakonna üliõpilastele. Üldise geograafiaga vaheldumisi toimusid üle aasta loengud regionaalgeograafias, mis oli valikaine. Peale nende luges A. Tammekann mitmeid spetsiaalkursusi (glatsiaalmorfoloogia, antropogeograafia, linnageograafia) ja juhendas seminare.

A. Tammekannu teaduslik tegevus Tartu ülikoolis kujunes ulatuslikuks. Geomorfoloogias oli tema elutööks Põhja-Eesti paekalda morfoloogia ja geneesi uurimine. Aastaid uuris ta Kirde-Eesti rannikulavamaa pinnachitust, sellest sai tema 1926. a. valminud doktoriväitekiri.[22] 1940. a. avaldas A. Tammekann ulatusliku ingliskeelse monograafia Balti klin-

[20] M. Haltenberger. Landeskunde von Eesti. — Publicationes Instituti Universitatis Dorpatensis Geographici. Nr. 6—10. Tartu, 1926.

[21] J. Rumma. Maateaduse õppeviis. Tartu, 1920.

[22] A. Tammekann. Die Oberflächengestaltung des nordostestländischen Küstentafellandes. — Acta et Commentationes . . . A IX. 7. Tartu, 1926.

di morfoloogia kohta.[23] 1930. aastail algatas ta koostöös Loodusuurijate Seltsi geoloogia ja geograafia sektsiooniga Eesti pinnakatte kaardi koostamise. Üldjoontes viidi töö lõpule ning sellest ilmus trükis ülevaatekaart.

A. Tammekann pööras tõsist tähelepanu Eesti paleograafilisele arengule kvaternaaris ning selle mõjule meie territooriumi looduslike tingimuste kujundamisel (Kõrg- ja Madal-Eesti). Tema poolt viljeletud uurimissuunda on Nõukogude Eestis edukalt edasi arendatud. Maastikuteaduses läks A. Tammekann oma õpetaja J. G. Granö alustatud teed, pöörates siiski enam tähelepanu Eesti maastikkude geneesile. Esimesena Eestis kasutas ta meie maastike uurimisel ka aerofotosid.

Rahvastikugeograafia küsimustest on A. Tammekann uurinud rahvastiku levikut Kirde-Eesti rannikuavamaal. Nn. absoluutset meetodit kasutades koostas ta Eesti rahvastiku leviku kaardi, mida tutvustas rahvusvahelisel geograafiakongressil Varssavis 1934. a.

Regionaalgeograafia alal on Tammekann avaldanud hulga populaarseid ülevaateid, eelkõige sarja «Maailma maad ja rahvad» köidetes.[24] Kuigi selle ulatusliku kogumiku (enam kui 2300 lk.) materjal on suuremalt osalt tõlgitud saksa ja soome keelest, äratas hästi illustreeritud sari laialdast huvi geograafia vastu.

1938. a. esitas A. Tammekann kava Eesti teadusliku atlase koostamiseks. Sellest ilmus ainult esimene leht — kõrgussuhted, siis katkes väljaandmine Teise maailmasõja tõttu. Eesti teadusliku atlase koostamine on jäänud aktuaalseks kuni tänapäevani.

A. Tammekannul on suuri teeneid kodu-uurimise organiseerimisel Eestis. Autorina või toimetajana võttis ta osa koguteose «Eesti» kõigi köidete koostamisest.

1940. a. lahkus A. Tammekann Eestist Soome, mida tingisid põhiliselt perekondlikud asjaolud. Lahkumine kodumaalt tähendas A. Tammekannu loova teadusliku tegevuse lõppu. Ta töötas järgemööda Soomes, Rootsis, Šveitsis ning viimati jällegi Helsingi ülikooli geograafiaprofessorina.

Abijõu ja assistendina töötas geograafiakabinetis pikka aega Eerik **Piipenberg** (kuni 1932 Erik Pipenberg, alates 1937 Eerik Inari). Ta lõpetas ülikooli 1932. a. geograafiamagistri kraadiga ning sai vanemassistendiks. E. Piipenberg-Inari on avaldanud uurimusi Petseri linna, Pärnumaa alevite, Pärnu ja Kuressaare linna kohta. 1939. a. asus E. Inari ümber Saksamaale, kus töötas Poseni ülikoolis, hiljem professorina Hamburgi ülikoolis.

A. Tammekannu kõrval oli vaadeldaval perioodil teiseks silmapaistvamaks eesti loodusgeograafiks Eduard **Markus** (1889—1971), kes oli lõpetanud Peterburi geograafiainstituudi. Tema õpetajate hulka kuulusid seal paljud silmapaistvad vene (nõukogude) geograafid, teiste hulgas akadeemik L. S. Berg. 1920. a. võttis ta osa prof. V. Sukatšovi ekspeditsioonist Koola poolsaarele.

1921. a. pöördus E. Markus tagasi Tartusse, kus töötas geograafiaõpetajana koolides, olles alates 1926. a. ülikoolis õppeülesandetäitjaks. 1928. a. omandas ta doktorikraadi tööga «Metsa ja soo piiri nihkumine Alatskivil»[25] ning sai ülikoolis eradotsendi, 1938. a. aga dotsendi õigused. Ülikoolis luges E. Markus geograafilisi fakultatiivkursusi (maastiku morfogenees, sõltuvussuhted maastikus, geograafiline kausaliteet, kausaalsegurid Eesti geograafias, Läänemeri Eesti geograafias jt.). Ta oli maastikuteaduse pioneer, kes püüdis Eestis juurutada oma õpetajate L. Bergi, V. Sukatšovi jt. ideid looduskompleksidest. Ta on uurinud metsa ja soo vahelisi suhteid, soode arengu ja tüpoloogia küsimusi. Ta kasutas uudseid uurimismeetodeid (kompleksprofiilide koostamine, looduskomplekside kaardistamine, piiride analüüs, paleogeograafia).

1936. a. avaldas E. Markus geograafilise põhjuslikkuse kohta ulatuslikuma uurimuse,[26] mille pühendas oma õpetajale akadeemik L. Bergile. Sellesse töös püüdis ta ühendada saksa ja vene nõukogude geograafiakoolkondi. Töö äratas tähelepanu ning põhjustas veel Suure Isamaasõja järgsel perioodilgi diskussioone nõukogude geograafide hulgas.

E. Markus on käsitlenud ookeanide regionaalse liigestamise küsimust, Atlandi ookeani mõju Euroopa kliimale. Ta uuris geograafilisest aspektist Eesti põlevkivitööstust jm.

Pärast 1940. a. pöördelisi sündmusi lahenes E. Markuse pedagoogiline tegevus ülikoolis. Ta hakkas esimesena Eestis õpetama NSV Liidu geograafiat. 1944. a. lahkus E. Markus sõjakeerises kodumaalt. Mõned aastad töötas ta õppejõuna Saksamaal, kust siirdus Ameerika Ühendriikidesse.

Eesti rahvusliku ülikooli algaastail luges astronoomiaprofessor T. **Rootsmäe** mõned korrad kartograafiliste projektsioonide kursust ja astronoomilist geograafiat. Geodeesiat õpetati metsateadlastele ja agronoomidele. Kui asutati tehnikateaduskond, luges selles geodeesiat astronoomia ja geodeesia eradotsent **R. Livländer**, hilisem Tallinna tehnikaülikooli professor.

Majandusgeograafia oli kohustuslikuks õppeaineks majandusteadlastele. Aastaid (1921—1926) luges majandusgeograafiat J. D. **Filippov**. Pärast tema surma oli 1926/27. õppeaastal õppeülesandetäitjaks majandusgeograafia alal Nikolai **Köstner** (1889—1959), kes 1915. a. oli lõpetanud Moskva kaubandusinstituudi. Aastail 1931—1935 õpetas ta ülikoolis praktilist poliitilist ökonoomiat. Tema tööd kuuluvad osalt ajaloolise demograafia valdkonda.[27]

Esimeseks eestlasest majandusgeograafia professoriks Tartu ülikoolis sai Edgar **Kant** (1902—1978), kes kuulus J. G. Granö õpilaste hulka. Ta lõpetas ülikooli 1928. a. magistrikraadiga ja määrati õppeülesandetäitjaks majandusgeograafia alal. Tema initsiatiivil asutati 1928. a. ülikooli juurde majandusgeograafia seminar (alates 1939 instituut) ning hakati välja andma sellealaseid publikatsioone. (Tartu Ülikooli Majandusgeograafia Seminari [Instituudi] Üllitised 1—33.) 1934. a. kaitses Kant Tartus doktoriväitekirja «Eesti rahvastik ja eluruum».[28] Ta sai 1934. a. majandusgeograafia dotsendiks ja 1936. a. korraliseks professoriks. 1938. a. nimetati E. Kant Tartu ülikooli majandusprorektoriks ja Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks.

E. Kant töötas stipendiaadina majandusgeograafia alal Austrias, Šveitsis, Saksamaal, Skandinaaviamaades, Prantsusmaal ja Hollandis. Ta oli hästi tuttav geograafia moodsate uurimismeetoditega, kuid ei suhtunud kriitiliselt sel ajal Läänes levinud geopoliitilistesse kontseptsioonidesse. E. Kant luges majandustea-

---

[23] A. Tammekann. The Baltic Glint. A geomorphological study. Part I: Morphography of the Glint. Publicationes Instituti Universitatis Tartuensis Geographici. Nr. 24. Tartu, 1940.

[24] Maailma maad ja rahvad. Tänapäeva maailm sõnas ja pildis. Toimetajad: A. Tammekann ja Edg. Kant. Tartu, 1930—1932.

[25] E. Markus. Die Grenzverschiebung des Waldes und des Moores in Alatskivi. — Acta et Commentationes ... A XIV. 3. Tartu, 1929.

[26] E. Markus. Geographische Kausalität. — Acta et Commentationes ... A XXX. 5. Tartu, 1936.

[27] N. Köstner. Rahvaarvu kasvamine Eestimaal. Tartu, 1915; Teo-orjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal. Tartu, 1927.

[28] Edg. Kant. Bevölkerung und Lebensraum Estlands. Tartu, 1935.

duskonna üliõpilastele üldist majandusgeograafiat, Eesti majandusgeograafiat, valitud peatükke maailma suurvõimude poliitilisest ja majandusgeograafiast ning mõningaid teisi valikkursusi.

1920. aastatel osales Kant agaralt kodu-uurimistöös, olles koguteose «Setumaa» (1928), «Pärnumaa» (1930) ja «Valgamaa» (1932) toimetajaid. Poliitilisest elust hakkas ta osa võtma 1930. aastail, kuulus natsionalistliku Eesti Rahvuslaste Klubi asutajate hulka (1931) ja oli selle häälekandja tegevtoimetaja. 1933.—1934. a. oli E. Kant ka Tartus ilmuva profašistliku ajalehe «Vaba Sõna» toimetaja. Kui ajaleht võimude poolt suleti, oskas E. Kant säilitada valitsevate ringkondade usalduse ja mõjutada teaduse- ja kultuuripoliitikat. Neil aegadel suhtus E. Kant siiski veel reserveeritult sakslastesse, ent oli algusest peale vaenulik NSV Liidu suhtes. Tema hoiak avaldus ka teaduslikes töödes (Eesti käsitlemine nn. Baltoskandia osana, NSV Liidu vaatlemine Suur-Siberina jne.).

E. Kanti varasemates töödes on tunda veel J. G. Granö morfoloogilise maastikukäsitluse mõju, millest ta hiljem loobub. Käsitledes Eesti geograafilist kuuluvust propageeris ta nn. Baltoskandia teooriat. E. Kant on vaadelnud (linnade korteriolude analüüsi põhjal) elatustaset maailma erinevais piirkondades, käsitlenud linna- ja maarahvastiku probleemi, uurinud Eesti linnaliste asulate võrgu kujunemist, rahvastiku liikumisi Eestis jm. Ta püüdis nende probleemide lahendamisel rakendada matemaatilisi meetodeid. E. Kant on käsitlenud ka metodoloogilisi probleeme.[29] Tema töödes esineb aga sageli tendentslikke geopoliitilisi seisukohavõtte. E. Kanti initsiatiivil tõlgiti eesti keelde üks geopoliitika põhiteoseid, R. Kjelleni «Riik kui eluvorm» (1940), millele E. Kant kirjutas eessõna.

Esimesel nõukogude võimu aastal vallandati E. Kant professori ametikohalt.

GEOLOOGIA. 1919. a. koliti mineraloogilised ja geoloogilised kogud peahoonest Aia (praeguse Vanemuise) tänava õppehoonesse. Nüüd said väga head töötingimused nii geoloogiliste ainete õppejõud kui ka üliõpilased. Nendes ruumides paiknevad geoloogiakateeder, erialaraamatukogu ja muuseum tänapäevani.

Mineraloogiaprofessuuri täitjaks kuni 1926. a. jäi 1918. a. Tartu ülikooli kutsutud Hans **Scupin**, kes luges kõiki mineraloogilis-geoloogilisi põhikursusi ja ka paleontoloogiat. Tartus töötamise perioodil avaldas H. Scupin teoreetilisi töid Baltikumi maarete ja tektoonika alalt.

Pärast H. Scupini lahkumist vakantseks jäänud mineraloogiaprofessuuri enam ei täidetud ja säilis ainult geoloogia ja paleontoloogia professuur. Geoloogia õppetooli juurde kuulusid nüüd nii geoloogiakabinet ja -muuseum kui ka mineraloogiakabinet. Alates 1939. a. kuulusid geoloogia ja paleontoloogia õppetooli juurde seda abistavate teadus- ja õppeasutustena mineraloogialaboratoorium ning Geoloogia Instituut ja -muuseum.

1922. a. valiti geoloogiadotsendiks esimese eesti geoloogina Tartu ülikooli lõpetanud Hendrik **Bekker** (1891—1925). Ta õppis Tartu ülikoolis geoloogiat 1912—1918 ning lõpetas kandidaaditööga. Seejärel määrati H. Bekker geoloogiakabineti assistendiks ja 1919. a. algul mineraloogia- ning geoloogiakabineti ajutiseks juhatajaks. Ajavahemikus 1919—1921 viibis ta Inglismaal end täien-

[29] Edg. Kant. Tartu. Linn kui ümbrus ja organism. Tartu, 1927; Edg. Kant. Estland och Baltoskandia. — Svio-Estonica 1935. Tartu, 1935; Edg. Kant. Geograafia, sotsiograafia ja antropoökoloogia. Publicationes Seminarii Universitatis Tartuensis Oeconomico-Geographici. Nr. 4. Tartu, 1933.

daimas. Doktoritööd, mis käsitleb Kukruse ladet Kirde-Eestis, kaitses H. Bekker Londoni ülikoolis 1921. a. lõpul. 1924. a. kevadel kinnitati H. Bekker Tartu ülikooli erakorraliseks geoloogiaprofessoriks, kellena väga tulemusrikkalt töötas kuni surmani 1925. a.[30]

H. Bekkeri õppetöö ülikoolis algas 1923. a. esmakordselt eesti keeles peetud üldise geoloogia loengutega ja paleontoloogia praktikumiga. Ta pööras suurt tähelepanu üliõpilaste praktilistele töödele. Nii koostas ta kõrraliku paleontoloogia õppekogu, mida geoloogiakateedris enne seda polnudki. Jätkusid ka välipraktikad. Eestikeelsete loengute pidamine eeldas erialase terminoloogia väljatöötamist, milles H. Bekkeril on suuri teeneid. Ta on ka seni ainsa eestikeelse ajaloolise geoloogia õpiku autor.

Suure õppekoormuse kõrval kulus H. Bekkeril palju aega ja energiat geoloogiamuuseumi korraldamisele. Muuseum avati külastajatele 1922. a. sügisel.

H. Bekker oli pärast C. Grewingki järgmiseks geoloogia õppejõuks Tartu ülikoolis, kelle uuringud käsitlesid Eesti geoloogiat. Temast alates on see suund saanud Tartu ülikoolis valitsevaks. H. Bekkeri uuringutes, mida iseloomustab ka teatud rahvuslik suunitlus, käsitletakse Kukruse lademe stratigraafiat ja fossiile, Irboska ümbruse ülemdevonit ning Saaremaa silurit. Tal oli kontakt Inglise, Ameerika Ühendriikide, Rootsi, Norra, Soome ja Nõukogude Liidu geoloogidega. H. Bekkeri algatusel hakati välja andma teaduslike tööde seeriat «Tartu Ülikooli Geoloogia Instituudi toimetused», mida ajavahemikus 1924—1943 ilmus kokku 60 numbrit. H. Bekkeri õpilastest on väljapaistvamad A. Öpik ja K. Orviku.

Pärast H. Bekkeri surma alustas õppeülesande korras 1925. a. geoloogiliste õppeainete ning paleontoloogia õpetamisega loodusteaduste kandidaat Artur **Luha** (1892—1953). Aastail 1912—1918 õppis ta Tartu ülikoolis loodusteadusi, kuid lõpetas alles 1922. a. Ajavahemikus 1922—1931 töötas A. Luha geoloogiakabineti vanemassistendina.

Aastail 1930—1937 jätkas A. Luha õppetööd ülikoolis eradotsendina, juhatades korduvalt ka üliõpilaste õppeekskursioone, mis tollal asendasid õppe- ja menetluspraktikaid.

A. Luha geoloogiline uurimistöö Saaremaa siluri stratigraafia alal algas prof. H. Bekkeri juhendamisel. Tema doktoridissertatsiooni kaitsmine toimus 1930. a.[31] 1932.—1938. a. töötas A. Luha ülikooli sekretärina ja siirdus siis Tallinna majandusministeeriumi juurde 1937. a. asutatud Geoloogia Komitee geoloogiks.

1930. a. määrati geoloogia ja paleontoloogia õppetoolile erakorralise professorina Ärmin **Öpik** (sünd. 1898). Ta õppis 1922.—1926. a. Tartu ülikoolis mineraloogiat, lõpetades magistrina. Seejärel viibis ta 1926.—1928. a. ülikooli stipendiaadina Tšehhoslovakkias, Saksamaal, Soomes, Rootsis ja Norras. 1928. a. kaitses A. Öpik Tartu ülikoolis doktoridissertatsiooni, mis käsitleb Osmussaare ja Pakri saarte geoloogiat. Seejärel töötas A. Öpik geoloogia eradotsendina, määrati 1930. a. erakorraliseks ning 1935. a. korraliseks geoloogia ja paleontoloogia professoriks. Õppejõuna töötas A. Öpik Tartu ülikoolis kuni 1944. a., mil emigreerus Saksamaale ja sealt 1948. a. Austraaliasse.[32]

[30] A. Luha. Prof. H. Bekker õpetajana. Loodusuurijate Seltsi Aruanded, 33. Tartu, 1926; A. Audova. Hendrik Bekkeri elust. Loodusuurijate Seltsi Aruanded, 33. Tartu, 1926.

[31] Stratigraphische Untersuchungen auf Ösel, Moon und angrenzendem Festlande (Unter-Ösel und Eurypterussschichten). Käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.

[32] J. H. Shergold, J. Roberts. Armin Alexander Öpik. Biographical notice and list of publications. — «Alcheringa», 3, 1979, Nr. 1.

A. Öpik avaldas ajavahemikus 1928—1939 trükis 15 mahukamat paleontoloogilist tööd, sealhulgas mitmed väljapaistvad monograafiad.[33] A. Öpiku teaduslikud huvid olid mitmepalgelised. Ta andis Eesti aluskorra geoloogilise ehituse esimese tõlgenduse, täpsustas alamkambriumi stratigraafiat ja tegeles maardeid sisaldavate ordoviitsiumi kihtide (fosforiit, põlevkivi) uurimisega. Peale selle andis A. Öpik ülevaate Eesti mineraalidest. Laialdase rahvusvahelise tunnustuse tõid talle siiski tema paleontoloogilised tööd, mis olid eeskujuks hilisema põlvkonna paleontoloogidele Eesti aluspõhja fossiilide uurimisel.

Ajavahemikus 1928—1939 töötas Tartu ülikoolis geoloogia eradotsendina Paul William **Thomson** (1891—1957). Tema lõpetas Peterburi ülikooli ja kaitses doktoridissertatsiooni Riias 1927. a. 1939. a. siirdus Saksamaale. P. W. Thomson luges paleobotaanikat, tolmuteraanalüüsi ja metsade ajalugu. P. W. Thomson on Eesti palünoloogia rajajaid, kes esimesena uuris ka devoni taimede fossiile ja metsade jääajajärgset kujunemist.

1939. a. alustas ülikoolis õppeülesandetäitjana teadlaseteed Karl **Orviku**.

Käsitletav periood oli Tartu ülikoolis geoloogia õpetamisel ning õppejõudude teadusliku töö suuna kujunemisel mitmes suhtes murranguliseks. Õppetöö toimus nüüd (erandiks prof. H. Scupin) eesti keeles. Loengukavadesse ilmusid Eesti geoloogiat käsitlevad distsiplliinid. Nii õppejõudude kui ka üliõpilaste teaduslike uuringute eesmärgiks sai kodumaa geoloogilise ehituse ja aluspõhja fossiilide uurimine. Tunduvalt suurenesid geoloogiamuuseumi kogud. Hakati kasutama ka sügavpuurimiste tulemusi (neil aastail puuriti esimesed puuraugud aluskorra, põlevkivi, fosforiidi, kipsi ja Saaremaa lubjakivide uurimiseks). 1937. a. oldi väljaannete vahetuses 112 teadusasutusega välismaal, sealhulgas Nõukogude Liidus. Koostati esimesed Eesti geoloogilised ülevaatekaardid.[34] Eestit külastasid silmapaistvad välismaa geoloogid ja paleontoloogid (A. Eisenack, A. Foerate, W. Gross, A. Heintz, A. Laitakari, P. Raimond, R. Richter, M. Sauramo, G. Säve-Söderberg, C. Teichert jt.), kes tegid siin ka väliuuringuid ja töötasid geoloogiamuuseumis. Tartu ülikooli geoloogia õppejõud (A. Öpik, K. Orviku, T. Heinrichson) võtsid aastail 1936—1938 osa taani geoloogide organiseeritud ekspeditsioonist Gröönimaale.

3. PÕLLUMAJANDUSTEADUSED

Tsaariaegses Tartu ülikoolis õpetati põllumajandust füüsika-matemaatikateaduskonna põllumajanduse osakonnas algul ühe, hiljem kahe õppejõu poolt. Kodanliku ülikooli avamisel otsustati moodustada omaette põllumajandusteaduskond. See avatigi ühes teiste teaduskondadega 1919. a. septembris viie õppejõuga.[1]

Teaduskonna agronoomiliste õppeainete hulgas seisis algul ka metsandus. Kuna aga kõrgema haridusega metsanduse eriteadlaste järgi oli tekkinud suur vajadus, otsustati 1920. a. põllumajandusteaduskonna

[33] A. Öpik. Über Klitamboniten. Tartu, 1934; Trilobiten aus Estland. Tartu, 1937.

[34] K. Orviku. Arvulisi andmeid «Tartu Ülikooli Geoloogiainstituudi Toimetuste» ja geoloogiakabineti ja -muuseumi kirjandusvahetuse kohta. — «Eesti Loodus», 1937, nr. 3; Ülikooli geoloogia-õppejõudude osa Eesti uurimisel aastail 1919—1949. — «Eesti Loodus», 1970, nr. 9.

[1] Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929, lk. 267.

agronoomiaosakonna kõrvale moodustada metsaosakond.

Mõlema osakonna korraldajaks ja juhtijaks olid ühine teaduskonnanõukogu, dekaan ning sekretär. Ent kummalgi osakonnal oli erinev õppekava, nad erinesid teaduslike kraadide andmise aluste ja õppetoolide poolest.

AGRONOOMIA. Põllumajandusteaduskonna agronoomiaosakonna õppekavaga anti laia profiiliga agronoomiline haridus ilma kitsama spetsialiseerumiseta. Õppeaeg kestis esitse semestrit ning kaheksandal semestril koostati ja kaitsti diplomitöö. Laia profiiliga agronoomide ettevalmistamisel oli see eelis, et lõpetanu võis töötada nii taime- kui ka loomakasvatuses.

Esimese kahe ja osalt veel kolmanda semestri kestel kuulasid põllumajandusteaduskonna üliõpilased loenguid üheskoos matemaatika-loodusteaduskonna üliõpilastega üldainetes (keemia, füüsika, botaanika, zoloogia, meteoroloogia, geoloogia ja tehnoloogia). Peale selle kuulati osa aineid veel õigus- ja loomaarsiteaduskonnas.

Kohked suvised ja talvised praktilised tööd võimaldasid teadmiste hea omandamise. Praktikumid toimusid Raadi katsejaamades, Jõgeva sordiaretusjaamas ja Tooma sookatsejaamas. Iga üliõpilane viis läbi ka vähemalt kaks katset — ühe agrokeemia ja teise taimekasvatuse alal.[2]

Taimekasvatus, loomakasvatus ja põllupidamine (agraarökonoomia) loeti peaaineteks ja eksamid neis aineis olid lõppeksamid.

Stuudiumi lõpetamiseks ja diplomi saamiseks pidi üliõpilane esitama ühtlasi diplomitöö. Diplomitöö teemaks oli tavaliselt mõne majandi organiseerimiskava koostamine. Õppetöö läbiviimiseks olid õppetoolid ja kabinetid. Õppetoolidena oli agronoomiaosakonnas 12 professuuri ja kaks dotsentuuri. Peale nende olid veel väljastpoolt ülikooli nn. õppeülesandetäitjad (A. Thomson, T. Pool, J. Kukrus, K. Liidak, H. Sutter jt.).

Professor Anton **Nõmmik** (1882—1957) oli mullateaduse ja agrikultuurkeemia õppejõud ning samanimelise kabineti juhataja aastail 1920—1944, samuti Raadi Agrikultuurkeemia katsejaama juhataja. Ta teostas põllutööministeeriumi tellimusel (1919—1923) Eesti mullastiku uurimist, mille tulemusel koostas esimese põhjalikuma ülevaate siinsest mullastikust.[3] 1925.—1926. a. viibis stipendiaadina USA-s, kus omandas teadusliku kraadi. Ta on avaldanud teadustöid mulla reaktsiooni, selle põhjuste ja määramismetoodikast,[4] millist tööd hiljem jätkas ja laiendas Osvald **Hallik** (1906—1964). Ühtlasi on A. Nõmmik sooritanud rohkesti uurimusi põllukultuuride väetamise valdkonnas.

Professor Nikolai **Rootsi** (1888—1974) oli taimekasvatuse õppejõud ja taimekasvatuse kabineti juhataja aastail 1923—1944, samuti Raadi taimebioloogia katsejaama juhataja. Ta oli taimekasvatuse teadusliku uurimise aluste rajajaks Eestis. N. Rootsi oli lõpetanud Tartu ülikooli agronoomiaosakonna 1914. a. kandidaadikraadiga. Kaitses 1927. a. doktoritöö kultuurtaimede juurte paikne-

[2] 170 aastat kõrgemat põllumajanduslikku haridust Eestis I. Toimet. J. Kuum ja H. Kelder. Tallinn, 1976.

[3] A. Nõmmik. Kodumaa mullastik. — Põllumehe käsiraamat I. Tartu 1926, lk. 39—70; Kodumaa mullastik. — Eesti. Maa, rahvas, kultuur. Tartu, 1926, lk. 97—149; Übersicht der Böden Estlands und ihre Entwicklungsbedingungen. — «Soil Research», 1936, Nr. 5.

[4] A. Nõmmik. Mulla reaktsioon, selle põhjused ja määramise meetodid. — «Agronoomia», 1927—1928; The influence of ground limestone on acid soils. — Acta et Commentationes ... A XVI. Tartu, 1929.

misest mullas.[5] Peale selle on ta uurinud valge mesika, segavilja jt. kultuuride kasvatamist, kesa kasutamist, väetuse, sortide ja külviaegade sobivust jne. Tema sulest on ilmunud esimesed eestikeelsed õpikud ja käsiraamatud umbrohtude, pärilikkuse ja teraviljakasvatuse kohta.[6] N. Rootsi oli teaduslikuks juhendajaks assistentidele Hugo **Sutterile** (1909—1974), August **Miljanile** (1889—1973), Enn Terasmäele ja paljudele teistele.

Taimekasvatuse kabineti rohumaaviljeluse dotsendiks oli aastail 1928—1944 Jaan **Mets** (1891—1969), kes lõpetas 1917. a. Riia Polütehnikumi põllumajandusosakonna. Hiljem täiendas end Taanis, Saksamaal jm. Ta oli Jõgeva sordiaretusjaama heintaimede osakonna juhataja 1920.—1944. a. ja akadeemilise põllumajandusliku kuukirja «Agronoomia» toimetaja. J. Mets on üks rohumaakultuuri aluste rajajaid Eestis. Ta on avaldanud rohkesti teadustöid linakasvatuse,[7] söödakultuuride[8] ja rohumaakultuuri valdkonnast.

Professor Leo (Alfred Leopold) **Rinne** (1892—1976) sai eriharidusse Riia Polütehnilise Instituudi põllumajanduse osakonnas, mille ta lõpetas 1915. a. Ta oli 1921.—1944. a. Eesti Sooparanduse Seltsi Tooma sookatsejaama (1938. a. alates Soouurimise ja Katseinstituut) juhataja ning ühtlasi ülikooli põllumajandusteaduskonna maaparanduse ja geodeesia õppejõud. Kaitses 1927. a. ülikoolis maaparandusalast doktoridissertatsiooni.[9] On avaldanud rohkesti teadustöid soode väetamise,[10] külmumissügavuse, heinaseemnesegude, maaparanduse tulemuste jne. kohta. L. Rinne sulest ilmus esimene eestikeelne maaparanduse õpik[11] ühes sellealase oskussõnastikuga. Peale selle koostas ja toimetas ta Eesti Sooparanduse Seltsi aastaraamatuid «Sookultuur» I—XIX (1923—1940).

Professor Aleksander **Luksepp** (1876—1960) oli põllumajandusteaduskonna põllutööriistade ja -masinate õppetooli õpetaja, dotsent ja professor ning samanimelise kabineti juhataja 1919.—1944. a. Ta oli esimene põllumajanduse mehhaniseerimise professor Eestis. Erialase ettevalmistuse oli ta saanud Riia Polütehnilise Instituudi ja Tartu ülikooli põllumajandusosakonnas, mille lõpetas 1913. a. Tema sulest on ilmunud üks esimesi mullaharimisõpetusi ja viljasorteerimisõpetus.[12]

August Voldemar **Mätlik** (1881—1956) oli põllumajandusteaduskonna aianduse ja mesinduse õpetaja ja samanimelise kabineti juhataja 1923.—1951. a. ning Raadi aianduse ja mesinduse katsejaama juhataja. Ta oli Eestis teadusliku aianduse ja mesinduse nestoriks, Eesti Aianduse ja Mesinduse Keskseltsi kauaaegseks esimeheks ning ajakirjade «Aed» ja

---

[5] N. Rootsi. Untersuchungen über die Beziehungen einiger Wachstumsbediungungen zu den Gewichtsmengen der Wurzelrückstände und Schwankungen derselben in oberer Bodenschicht bei den wichtigsten landwirtschaftlichen Kulturpflanzen in Estland. Tartu, 1927.

[6] N. Rootsi, K. Liideman. Eesti taimekasvatus I. Kõrreviljakasvatus I. Tallinn, 1926; N. Rootsi. Eesti taimekasvatus I. Kõrreviljakasvatus II. Tallinn, 1926; Umbrohud ja umbrohutõrje. Tallinn, 1940.

[7] J. Mets. Eesti põllumehe linakasvatus. Tartu, 1921; Linakasvatus Eestis. Tartu, 1926.

[8] J. Mets. Lähemad ülesanded loomatoidu kasvatusel. Tartu, 1925.

[9] L. Rinne. Eesti madalsoode kõlblikkusest põllumajanduslikuks taimekasvatuseks. Tartu, 1927.

[10] L. Rinne. Madalsoo heinamaa fosforhappeväetus, eriti Eesti fosforiit väetisena. Tartu, 1928; Madalsooniidu väetamisest Eesti fosforiidiga Tooma Sookatsejaama katsete andmetel. Tartu, 1937; Sooniidu kaaliväetus. Tartu, 1938.

[11] L. Rinne. Maaparanduse alused. Tallinn, 1931.

[12] A. Luksepp. Maaharimine. Puhastamine ja sorteerimine. — Põllumehe käsiraamat I. Tartu, 1926.

«Mesinik» toimetajaks. Tema sulest on ilmunud rohkesti aiandusõpikuid-käsiraamatuid,[13] sortide kirjeldusi[14] ja muud. Paljud tema õpilased on meie aianduse ja mesinduse nimekad edasiarendajad ja teadlased nagu professor Aleksander **Siimon** (1900—1970), Jaan **Roots** (1908—1967), Helgo Miidla jt.

Professor Elmar **Lepik** (1898—1978) lõpetas 1926. a. Tartu ülikooli botaanikamagistrina. Seejärel õppis ta stipendiaadina Sveitsis, omandades Zürichi tehnikaülikoolis 1928. a. kartuli mugulamädanikualase uurimistöö eest doktorikraadi.[15] Valiti 1939. a. põllumajandusteaduskonna taimehaiguste dotsendiks (hiljem professoriks) ja kabineti juhatajaks, samuti Raadi fütopatoloogia katsejaama juhataja. Ta on sooritanud põhjalikke uurimusi taimehaiguste (eriti kartulihaiguste) alalt ning avaldanud rohkesti teadustöid seeneteadusest. Peale selle andis aastail 1936—1940 välja taimehaiguste katsejaama lendlehti, kus käsitletakse meie tähtsamaid taimehaigusi ja nende tõrjet. Tema juhendamisel on teinud uurimistööd assistendid Aleksander **Kivilaan** (Kustasson), Ants **Käspre** (Käsebier), Richard **Toomre** (Tomson) jt.

Kaarel (Karl Johannes) **Leius** (Zolk) (1891—1969) oli rakenduszooloogia õpetaja 1921.—1944. a. ning ühtlasi ka Raadi rakenduszooloogia katsejaama juhataja. Tema juhtimisel kujunes entomoloogia katsejaam tähtsaks taimekaitse keskuseks ja uurimiskohaks Eestis. K. Leius sooritas suurel hulgal uurimusi taimekahjurite bioloogia ja tõrje selgitamiseks (naerismardikas, oraseõõlane, ürask, õunamähkur, metsakahjurid jt.).[16] Ühtlasi avaldas ta kahjurite määramise õppevahendeid ja käsiraamatuid nende tõrje kohta.

Professor Jaan **Mägi** (1883—1939) oli põllumajandusteaduskonna loomakasvatuse professor ja kabineti juhataja 1919.—1939. a. ning Raadi loomakasvatuse katsejaama juhataja. Erialase ettevalmistuse oli ta omandanud Riia Polütehnilises Instituudis ning Novo-Aleksandria põllu- ja metsanduse instituudis. Töötas 1914. a. Peterburi zootehnika büroos oma aja nimekaima loomakasvatusteadlase professor E. F. Liskuni juhatusel. Kaitses 1925. a. doktoridissertatsiooni eesti punasest karjast.[17] Täiendas end Saksamaal ja Sveitsis. Asutas eesti veiste tõuraamatud,[18] uuris kohalikke söötasid ja nende toiteväärtust. Ta on kirjutanud õpikuid ja käsiraamatuid. Eesti loomakasvatuse uurijana ja organiseerijana on tal nestori aupaiste.

J. Mägi kaastööliseks assistendina (1926—1929) ning alates 1940. a. tema töö jätkajaks oli professor August **Muuga**.

Professor Elmar **Liik** (1895—1975) oli väikelooma- ja linnukasvatuse dotsent ja professor aastail 1928—1944, Raadi väikelooma- ja linnukasvatuse katsejaama juhataja aastail 1937—1944. Ta on sooritanud uurimistöid sigade söötmise, linnukasvatuse,[19] lambavilla jne. kohta. Käsiraamatutes on ta õpetanud sea-, lamba-, kitse- ja kodujänesekasvatust. Tema juhendamisel on valminud assistent Cerelius **Ruusi** (1906—1974) jt. teadustööd.

---

[13] A. Mätlik, A. Siimon, J. Port. Aianduse õpperaamat. Tallinn, 1940.

[14] A. Mätlik, A. Prima. Viljapuude standartsortimendid. Tallinn, 1939.

[15] E. Lepik. Untersuchungen über den Biochemismus der Kartoffelfäulen. — «Phytopathologische Zeitschrift», 1929, Nr. 1.

[16] K. Zolk. Kodumaa ürasklased. Tartu, 1932; Õunamähkur (Cydia pomonella) ja uusimaid vaateid tema tõrjeks. Tartu, 1933; Metsakahjurite arenemine Eestis. Tartu, 1935 jt.

[17] J. Mägi. Angeli tõugu kari Eestis, eriti tema eksterjöörilised omadused. Tartu, 1925.

[18] J. Mägi. Eesti põllumehe veiste tõuraamatud. Tartu, 1916; Eesti põllumehe veiste tõuraamat I, 1914—1917. Tartu, 1918.

[19] E. Liik. L'aviculture en Estonie. — L'aviculture dans le monde II, Roma, 1933.

Professor Mart (Martin) **Järvik** (Gross) (1897—1956) lõpetas ülikooli agronoomiaosakonna 1926. a. Seejärel suunati ta stipendiaadina Saksamaale ja Soome. Oli 1929.—1944. a. piimanduse dotsent ja professor. On uurinud võid kahjustavaid mikroorganisme ning selgitanud võimalusi või säilivuse parandamiseks.[20] Ühtlasi on ta kirjutanud piimandusõpiku-käsiraamatu.

Professor Peeter **Kõpp** (1888—1960) oli aastail 1919—1944 agraarökonoomia, agraarpoliitika ja ühistegevuse õppejõud. Erialase ettevalmistuse sai ta Königsbergi ülikoolis ja Helsingi ülikoolis, mille lõpetas 1920. a. Ta oli põllumajandusteaduskonna esimene dekaan 1919.—1920. a. Kaitses 1926. a. doktoridissertatsiooni[21] põllumajandusökonoomia alal. Tema õpilastest on nimekaim professor Peeter **Rubel** (1905—1941), kes oli agraarpoliitika ja ühistegevuse ning agraarökonoomia ja plaanimajanduse professor 1938—1941. Tema teadustöödest väärivad tähelepanu uurimused põllutööliste palgaoludest,[22] haridusest, kollektiviseerimisest jne. Agraarökonoomia õpetamist aitas korraldada ka Theodor **Pool** (1890—1942), kes luges talutööde ratsionaliseerimist, avaldades sellelt alalt ka artikleid.

Suuri raskusi oli assistendikohtade täitmisega. Kuna assistentide palgad olid madalad, oli kvalifitseeritud assistente raske saada. Tavaliselt olid assistentideks üliõpilased.

Põllumajandusteaduskonna agronoomiaosakonna lõpetas 1919.—1939. a. diplomiga 267 ja diplomita 81 üliõpilast.[23] Seega kokku 348, aastas keskmiselt 20 lõpetajat.

Magistriastme taotlejal agronoomia alal tööd avalikult kaitsta ei tulnud. Teine, kõrgem aste oli põllumajandusteaduse doktor (*doctor agronomiae*), mida võisid taotleda magistrid sobiva väitekirja esitamise ja selle eduka kaitsmise põhjal. Põllumajandusteaduskonna agronoomiaosakonnas kaitsti 1939. a. lõpuni 24 magistritööd ja 11 doktoriväitekirja.

Väljapaistvate teenete eest põllumajanduse arendamisel valiti 1929. a. Sangaste rukkisordi aretaja krahv F. Berg Tartu ülikooli audoktoriks (*dr. agr. honoris causa*).

Teaduslikule uurimistööle ja õppeprotsessile aitasid palju kaasa eespool nimetatud põllumajanduslikud katsejaamad. Need said põllutööministeeriumilt rahalist toetust, sest nad täitsid ka ministeeriumi antud ülesandeid.

Põllumajandusteaduskonna juurde asutati 1920. a. novembris Akadeemiline Põllumajanduslik Selts (APS). APS-i ülesandeks seati liikmete arendamine ja kasvatamine tulevaseks agronoomiliseks kutsetööks, kodumaa põllumajanduse edendamine ja põllumajandusega seotud uuringute korraldamine. APS-i liikmete arv oli 1920. a. 56, 1927. a. 419 ja 1940. a. 295.

Metsandus. Metsamaade nõuetekohaseks majandamiseks tekkis vajadus kõrgema haridusega metsanduspetsialistide järele ja 1920. a. alustaski tegevust metsaosakond. Osakonnas oli kolm professuuri: metsakorraldus (A. Mathiesen), metsakasvatus (O. Daniel) ja metsakasutus (K. Veermets).

Metsaosakonna organiseerijaks ja esimeseks õppejõuks oli Andres

[20] M. Gross. Võis leiduvad pungseened ja nende mõju võisse Schleswig-Holsteini ja Eesti piimatalitiste võiuurimise andmeil. Tartu, 1932.

[21] P. Kõpp. Einfluss der Preis-, Intensitäts- und Produktivitätsrelationsverschiebungen auf die Rentabilität der einzelnen landwirtschaftlichen Produkte mit besonderer Berücksichtigung der Kriegsverhältnisse. Tartu, 1926.

[22] P. Rubel. Põllutööliste palgaolud Eestis. Tartu, 1928.

[23] H. Sarv. Andmeid ja nimestikke. T. Ü. Põllumajandusteaduskonna agronoomia osakonnast 1919. a. — 1939. a. lõpuni. — «Agronoomia», 1940, nr. 2, lk. 124—134.

(Andrei) **Mathiesen** (1890—1955), kes 1915. a. oli lõpetanud Peterburi metsainstituudi. Ta täiendas end 1925.—1926. a. Saksamaal ja Austrias ning 1928. a. kaitses Tartus doktoridissertatsiooni.[24] Ta oli metsakorralduse dotsent (1921—1924) ja professor (1924—1944), samuti õppekatsemetskonna juhataja aastail 1931—1944. Ühtlasi oli ta Akadeemiline Metsaseltsi organiseerija ja selle esimene juhataja. Avaldanud rohkesti teadustöid, millest kapitaalse väärtusega on dendroloogia käsiraamat.[25] Tema sulest ilmus ka esimene eestikeelne geodeesia õpik kõrgkoolidele.[26]

Teiseks põhiliseks metsaosakonna õppejõuks oli Oskar **Daniel** (1874—1940), kes erihariduse oli omandanud Saksamaal Eberswalde metsakadeemias. Ta oli ülikooli metsaosakonna metsakasvatuse õpetaja (1921—1925), dotsent (1925—1930) ja professor (1930—1944). Ühtlasi oli ta kuukirja «Eesti Mets» toimetaja. Tema sulest on ilmunud arvukalt metsakasvatuse õpikuid ja käsiraamatuid.[27]

Metsaosakonna kolmandaks õppejõuks oli Kaarel (Karl Friedrich) **Veermets** (Verberg) (1893—1969), kes erihariduse omandas Peterburi metsainstituudis, mille lõpetas 1919. a. Doktoridissertatsiooni[28] kaitses ta 1929. a. Ta oli metsakasutuse dotsent (1927—1938) ja professor (1938—1944) ning ühtlasi metsakasutuse kabineti juhataja. Tema sulest on ilmunud mitmeid erialaseid teadustöid.[29]

Metsaosakond pidi metsamajanduse elle valmistama spetsialiste, kes oleksid suutelised korraldama metsade majandamist ja ülestöötamist ning teostama metsanduslikke uurimisi.

Osakonna kasutusse anti 1922. a. dendroloogia õppebaasina ka Raadi park ning 1923. a. eraldati kõrvalolev maa-ala dendraariumi rajamiseks. Ulatuslik puude ja põõsaste istutamine algas 1925. a.

Kuna Eestis metsanduslik uurimisasutus kuni 1936. a. puudus, siis kujunes ülikooli metsaosakond ja viimase õppe- ja uurimisbaasid (metskond, dendropark, Kuusnõmme metsabioloogiajaam) teadusliku uurimistöö keskuseks. Kuni 1940. a. kaitsti teaduskonnas viis doktori- ja üheksa magistritööd.

Metsaosakonnas võis spetsialiseerumine toimuda metsakasvatuse, metsakorralduse ja metsakasutuse erialal.

Metsaosakonnas õppis 1920.—1940. a. 569 üliõpilast. Kokku lõpetas 1924.—1940. a. metsaosakonna diplomiga 90 ja diplomita (õiendasid vajalikud eksamid, kuid ei esitanud diplomitööd) 118, seega 208 üliõpilast.

Oluline koht metsateaduse arengus oli 1922. a. asutatud Akadeemilisel Metsaseltsil, kelle eesmärgiks oli kodumaa metsanduse arendamine ja uurimistöö korraldamine. Selts korraldas referaatkoosolekuid, metsateadlaste päevi ja ekskursioone, kirjastas õpikuid ja raamatuid. Seltsi juhatuse tööst võtsid aktiivselt osa metsaosakonna õppejõud.

Metsaosakond hakkas 1924. a. välja andma sarja «Tartu Ülikooli metsaosakonna toimetised». Kuni 1940. a. ilmus 31 köidet. Nende kir-

[24] A. Mathiesen. Den Schwerpunktmethode bei der Holzmassenermittelung. Tartu, 1928.

[25] A. Mathiesen. Dendroloogia. Tartu, 1934.

[26] A. Mathiesen. Geodeesia põhijooned. Tartu, 1929.

[27] O. Daniel. Metsakasutus. Tallinn, 1923; Metsakasvatus I, II. Tartu, 1926, 1927; Rückblick auf die Entwicklung des Forstwesens in Eesti. Tartu, 1927; Metsanduse põhijooned. Tallinn, 1930.

[28] K. Verberg. Lüli- ja meltspuu suhe männil. Tartu, 1929.

[29] K. Verberg. Vaigutamise katsed Ülikooli õppemetskonnas. Tartu, 1925; Puidu kasutamine majapidamises ja tööstuses. Tallinn, 1931.

jastamine toimus õppemetskonna tulude arvel.

Tartu ülikooli metsaosakonna osa Eesti metsanduse arengus on suur. Metsaosakonna loomisega pandi kindel alus Eesti metsade teaduslikule uurimisele. Kasvatati kodumaine eriharidusega kaader, kes oma oskused ja energia pühendas metsade kasutamisele ja majandamisele.

VETERINAARIA. Möödunud sajandi esimesel poolel tegelesid koduloomade ravimisega Venemaal lisaülesande korras riigiteenistuses olevad meedikud.

Tartus on veterinaariaalast haridust jagatud juba eelmise sajandi algusest alates. Nii kuulus arstiteaduskonna koosseisu juba 1802. aastast loomahaiguste õppetool, mida alates 1804. a. juhatas väljapaistev teadlane meditsiinidoktor C. F. Deutsch.

Tartu ülikooli loomaarstiteaduskond kasvas välja Tartus 1848.—1873. a. tegutsenud veterinaariakoolist, mis 1873—1918 tegutses Tartu veterinaariainstituudi nime all.

Endise veterinaariainstituudi baasil moodustati Tartu ülikooli juurde 1919. a. loomaarstiteaduskond. Ta sai oma kasutusse veterinaariainstituudi hooned, millistest osa loovutati põllumajandusteaduskonnale. Uus haavakliiniku hoone ehitati 1936.—1938. a. ning sinna paigutati kirurgia õppetool ühes kliinikuga.[30]

Õppetoolide koosseisus oli 1919. a. seitse professuuri ja viis dotsentuuri, 1937. a. alates 11 professuuri ja kaks määralist abiõppejõudu. Viimasteks olid anatoomia prosektor ja õpetatud sepp. Peale nende oli teaduskonna õppetoolide juures veel 12 assistendikohta.

Loomaarstiteaduskonna õppejõudude ülesandeks oli õpetuse korraldamine veterinaaria eriainetes, kuna propedeutilisi ja osa eriaineid käsitleti ülikooli teiste teaduskondade õppejõudude poolt või õppeülesande korras (zooloogia, botaanika, keemia ja füüsika, patoloogia, bakterioloogia, füsioloogia, farmaloogia jt.).

Loomaarstiteaduskonna tegevuse algul täideti professuurid endise veterinaariainstituudi õppejõududega, kellest põhiline osa oli magistrikraadiga. Teaduskonna organiseerijaks ja esimeseks dekaaniks oli professor Karl **Happich** (1863—1923), kes töötas kuni 1923. a. epizootoloogia ja bakterioloogia professorina. Ta oli lõpetanud Tartu veterinaariainstituudi 1888. a. ning omandanud samas 1892. a. magistrikraadi.[31] Happich asutas Tartusse 1900. a. piimandusbakterioloogia laboratooriumi, mis kujunes Venemaa piimanduskultuuri keskuseks: seal valmistati ja levitati hapukoorevõi tootmiseks bakterikultuuri, korraldati piimandustöötajate kursusi jne. Laboratoorium tegutses loomaarstiteaduskonnas edukalt edasi.

Professor Voldemar **Gutmann** (1851—1933) oli teaduskonna kirurgiaprofessoriks (1919—1928). Magistrikraadi[32] omandas ta Tartus 1879. a. Silmapaistvate teenete eest valis teaduskond tema 1928. a. audoktoriks.

Patoloogilise anatoomia professoriks valiti 1919. a. professor Johann **Waldmann** (1856—1926, ülikoolis 1919—1922). Ta oli 1880. a. lõpetanud Tartus veterinaariainstituudi ning samas 1882. a. magistrikraadi omandanud.[33] Anatoomiaprofessori kohal oli aastail 1919—1920 profes-

[30] Kõrgema veterinaarhariduse ajaloost Tartus 1848—1973. Toimetanud J. Tehver ja J. Parre. Tallinn, 1973.

[31] К. Хаппих. К вопросу о заражений здорового животного организма бациллами злокачественного отека. 1892.

[32] V. Gutmann. Experimentelle Beiträge zur Lehre der putriden Intoxikation und der Septicamie. Dorpat, 1879.

[33] Е. Валдманн. Статистика и казуистика вскрытия труповъ лошадей произведенных въ Юрьевскомъ Вет. Инст. Дерптъ, 1882.

sor Ludvig **Kundsin** (1855—1940), kes 1882. a. Tartus oli magistriks saanud.[34] Akadeemilise tegevuse 50 aasta juubeli puhul valiti ta läti teadlasena 1932. a. Tartu ülikooli audoktoriks.

Algul täitmata jäänud või vahepeal vakantseks muutunud kohti püüti täita rahvusliku kaadriga. Nii kutsuti 1919. a. kirurgiadotsendi ja haavakliiniku juhataja kohale loomaarst Karl **Saral** (1880—1942), kes oli 1904. a. lõpetanud Tartu veterinaariainstituudi. Veterinaariadoktori kraadi omandas ta ülikoolis, käsitledes oma väitekirjas hobuste künahaukamise ravi.[35]

Hobuserautuse ja kabjahaiguste dotsendina töötas 1920.—1935. a. Aleksander **Rängel** (sünd. 1891), kes on avaldanud mitu eestikeelset õpikut.[36]

Teaduslike stipendiaatidena said ettevalmistuse J. Kaarde, J. Tomberg, E. Roots, A. Laas, J. Tehver, R. Säre jt.

Professor Johannes **Kaarde** (Karlson) (1896—1976) lõpetas 1921. a. ülikooli loomaarstiteaduskonna ning kaitses 1926. a. Viini veterinaariaülikoolis doktoridissertatsiooni verepildist hobuste ja koerte kollapsi korral.[37] Ta töötas teaduskonnas veistehaiguste ja sünnitusabi dotsendina ja professorina aastail 1921—1951 (hilsem EPA-s). Avaldanud rohkesti teadustöid, eriti veistehaigustest, ning olnud ajakirja «Eesti Loomaarstlik Ringvaade» toimetaja.

Loomatervisholu ja piimahügieeni õppetooli dotsendi ja professori kohal töötas aastail 1928—1944 Elmar **Roots** (sünd. 1900). Ülikooli teadusstipendiaadina oli ta 1926.—1927. a. Viini veterinaariaülikoolis, kus 1927. a. omandas doktorikraadi.[38] On avaldanud töid piimanduse, mastitiidihaiguste jne. alalt.

Loomaarstiteaduskonna loomahaiguste kliiniku assistent ning eripatoloogia, teraapia ja diagnostika dotsent ja professor oli 1924.—1951. a. Aleksander **Laas** (1889—1957). Ta lõpetas Moskva veterinaariainstituudi 1921. a. ja Tartus loomaarstiteaduskonna 1925. a. Veterinaariadoktori kraadi omandas 1927. a. Viini veterinaariaülikoolis hobuse vere uurimisest koostatud väitekirjaga.[39] Tema sulest on ilmunud rohkesti õpikuid ja raamatuid.

Loomaarstiteaduskonnas töötas epizootoloogia ja eribakterioloogia kabinetis assistendina Ferdinand **Laja** (1889—1956). Doktoriväitekirja[40] kaitses ta ülikoolis 1929. a., mille järel oli 1929.—1951. a. loomaarstiteaduskonna epizootoloogia ja eribakterioloogia dotsent ja professor.

Professor Julius **Tehver** (sünd. 1900) oli loomaanatoomia kabineti assistent. Kaitses 1929. a. arstiteaduskonnas veterinaariadoktori väitekirja.[41] Suunati stipendiaadina aastaiks 1929—1930 Inglismaale. Oli 1931.—1951. a. loomaarstiteaduskonna histoloogia ja embrüoloogia dotsent ja professor ning kabineti juhataja. Uuris koduloomade seede- ja suguelundite mikroskoopilist ehitust, sigimist ning veterinaarhariduse ajalugu. On kirjutanud rohkesti kõrgkooli õpikuid.

[34] L. Kundsin. Über die Entwicklung des Hornhufes bei einigen Ungulaten. Dorpat, 1882.

[35] K. Saral. Kuivõrd on hobuse künahaukamine praeguste meetodite järgi operatiivsel teel arstitav. Tartu, 1924.

[36] A. Rängel. Hobuserautamine ja kabja tervishoid. Valga, 1937; Koduloomade arstimine ja sünnitusabi. Tartu, 1921, III tr. 1927.

[37] J. Karlson. Das Blutbild im Kollaps bei Pferden und Hunden. Wien, 1926.

[38] E. Roots. Über die Abtötung von Askarideneier in Pferdefaeces. Wien, 1927.

[39] A. Laas. Bestimmung der Alkalireserve des Pferdeblutes bei Lungenkrankungen und paralytischer Haemoglobinaemie. Wien, 1927.

[40] F. Laja. Andmeid Bac. abortus Bangi infektsioonist üldse ja eriti selle uurimisest Eestis. Tartu, 1929.

[41] J. Tehver. Koduimetajate seedetrakti kromafiinsetest, Panethi ja intraepiteliaalsetest teralisrakkudest. Tartu, 1929.

Koduloomade anatoomia, histoloogia ja embrüoloogia kabineti assistendi ja prosektorina töötas 1931.—1937. a. Elmar **Vau** (1903—1968), kes oli 1929. a. lõpetanud loomaarstiteaduskonna. Doktoriväitekirja[42] kaitses 1932. a. Oli anatoomiaprofessor 1937—1951. Avaldanud töid histoloogia, makro- ja patoanatoomia alalt.

Vassil **Ridala** (Grünthal) (sünd. 1906) lõpetas ülikooli loomaarstiteaduskonna 1930. a. Töötas patoloogilise anatoomia kabineti ajutise abijõuna ja assistendina 1928.—1932. a. ja prorektorina 1933.—1951. a. Doktoriväitekirja[43] kaitses 1933. a. Avaldanud töid põllumajandusloomade ja -lindude patomorfoloogia ja parasitoloogia alal.

Elfriide **Ridala** (Kalamees) (1903—1974) lõpetas ülikooli loomaarstiteaduskonna 1929. a. ning oli pärast seda aastail 1929—1940 bakterioloogiajaama ning loomatervishoiu ja piimahügieeni instituudi assistent ning alates 1941. a. professor. Kaitses 1935. a. doktoriväitekirja.[44] Avaldanud töid loomatervishoiu ja piimahügieeni alalt.

Teaduskonna esimesel tegevusperioodil (kuni 1924 a.) oli õppeaeg neli aastat, alates 1924. a. viis õppeaastat.

Loomaarstiteaduskonda võeti vastu 1919.—1940. a. 561 üliõpilast. Teaduskonna lõpetas 227 inimest (mehi 214 ja naisi 13).

Loomaarstiteaduskonnal oli õigus anda loomaarstiteaduse doktori (*doctor medicinae veterinariae*) ja loomaarstiteaduse audoktori (*dr. med. vet. honoris causa*) kraade. Audoktoriks on loomaarstiteaduskond valinud neli teadlast: professor V. Gutmanni (1928), akadeemik K. I. Skrjabini (1932), professor M. Klimmeri (1932) ning professor L. Kundsini (1932).[45]

Kaitsmise korras on loomaarstiteaduse doktori kraadi omandanud aastail 1919—1940 üheksa inimest (K. Saral, E. Redlich, F. Laja, Z. Mocus, J. Tehver, E. Vau, V. Ridala, E. Ridala, A. Paabo).

Teaduskonna juures tegutses alates 1922. a. Akadeemiline Loomaarstiteaduslik Selts (ALS). Selle eesmärgiks oli loomakasvatuse ja veterinaaria edendamine kodumaal. Selts asutas raamatukogu, korraldas teaduslike tööde väljaandmist, referaatkoosolekuid ja teaduslikke ekskursioone.

Teiseks tähtsamaks ürituseks oli ALS-il eestikeelsete loomaarstiteaduslike oskussõnade väljatöötamine, millega tegeles toimkond (prof. K. Saral, prof. F. Laja, dots. J. Kaarde, dots. J. Tehver, dots. J. Ainson, ass. G. Tehver) ja väljastpoolt veel keeleteadlane J. V. Veski ning arstiteaduskonnast prof. J. Valdes. 1931. a. ilmuski trükist vastav oskussõnastik («Loomaarstiteaduslisi oskussõnu») ligemale 5000 terminiga saksa, ladina ja eesti keeles.

ALS-i kolmandaks ürituseks oli rahvapäraste loomaarstimisviiside kogumine. Koguti üle 5000 arstimisviisi kirjelduse, mis anti üle Eesti Rahvaluule Arhiivile (nüüd Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum).

Peale õppetoolide juurde kuulunud kliinikute ja kabinettide tegutses teaduskonna bakterioloogiajaam (loomatervishoiulaboratooriumina), seerumilaboratoorium (valmistas preparaate ja korraldas loomataudide diagnoosimist ning tõrjet), pastöörijaam, rõugevaktsiini laboratoorium ja teaduskonna apteek.

---

[42] E. Vau. Histoloogilisi uurimusi koduimetajate peensoole dimensionaalsetest ja struktuursetest erinevustest. Tartu, 1932.

[43] V. Ridala. Uurimusi Brucella abortus'e patogeensest toimest lehma udarasse ja mõningatesse teistesse elunditesse. Tartu, 1933.

[44] E. Ridala. Hügieenilisi uurimusi Tartu müügipiima kohta. Tartu, 1935.

[45] 170 aastat kõrgemat põllumajanduslikku haridust Eestis, I, lk. 103.

4. TAPPISTEADUSED

MATEMAATIKA. Juba 1918. a. detsembris tegutsesid Tartu ülikooli ülevõtmise komisjoni koosseisus matemaatikud Jaan **Sarv** (1877—1954) ja Hermann **Jaakson** (1891—1964), kes olid lõpetanud Tartu ülikooli vastavalt 1907. a. ja 1913. a.

Saabunud 1919. a. augustis välislõmandeeringult Tartusse tagasi, asus J. Sarv matemaatika-loodusteaduskonna ajutise dekaanina korraldama õppetööd. Ta määrati matemaatikaprofessori kohusetäitjaks, H. Jaakson aga dotsendiks. Nemad olidki esimesed eesti rahvusest matemaatika õppejõud. Teiseks matemaatikaprofessoriks kutsuti Soomest Kalle Väisälä (1893—1968, Tartus 1919—1929), kes oli lõpetanud Helsingi ülikooli ning 1916. a. seal omandanud doktorikraadi.

Sarv ja Jaakson hakkasid Tartu ülikoolis lugema matemaatikakursusi eesti keeles. J. Sarv luges peamiselt geomeetrialaseid, H. Jaakson aga matemaatilise analüüsi distsipliine. Professor K. Väisälä luges samuti eesti keeles algebra ja matemaatilise analüüsi kursusi kuni 1922. a., mil ta siirdus tagasi Soome.

1920. a. kutsuti Tartu ülikooli mehaanika- ja rakendusmatemaatika professori kohusetäitjaks Gerhard Rägo (1892—1968), kes oli lõpetanud Tartu ülikooli 1913. a. ning aastail 1915—1920 töötanud Novotšerkasski Polütehnilise Instituudi õppejõuna. G. Rägole said eriti südamelähedasteks matemaatika õpetamise küsimused. Ta juhtis matemaatikaõpetajate ettevalmistamist didaktilis-metoodilise seminari kaudu, olles ühtlasi aastail 1926—1936 selle abijuhatajaks ja 1936—1940. a. juhatajaks.[1] Ta on kirjutanud terve rea matemaatikaõpikuid kõrg- ja keskkoolidele.[2]

Esimeste eestikeelsete kõrgema matemaatika õpikute hulka kuulub ka J. Sarve «Analüütilise geomeetria algkursus» (1924), mis väärib veel praegugi tähelepanu sisuka ainekäsitluse poolest. Neis õpikutes fikseeriti ühtlasi eestikeelne kõrgema matemaatika terminoloogia.

Õppe- ja teadustöö läbiviimiseks organiseeriti matemaatikakabinet. Selle baasil moodustati 1922. a. matemaatika- ja mehaanikainstituut, mille juhatajaks määrati G. Rägo. Instituut jagunes rakendusmatemaatika- ja mehaanikalaboratooriumiks (juhataja G. Rägo) ja puhtmatemaatika osakonnaks (juhataja H. Jaakson).

1923. a. sai H. Jaakson teadusliku komandeeringu Pariisi. Seal valmis tal prantsuskeelne doktoriväitekiri,[3] mida ta edukalt kaitses Tartus 1925. a. H. Jaakson on esimene eesti matemaatikadoktor ja tema väitekiri esimene tähelepanuväärne teadusliku uurimus eesti matemaatikult. Selles on üldistatud Fourier' meetodit lõpmatute võrrandisüsteemide lahendamiseks ning rakendatud seda üldistust Dirichlet' ridadega ja interpoleerimisülesandega seotud lõpmatute süsteemide lahendamisel. Tööle andis välisretsensendina tunnustava hinnangu ungari matemaatik F. Riesz.

1926. a. sai H. Jaakson esimeseks korraliseks eesti matemaatikaprofessoriks. Ta töötas ühtlasi 1925.—1927. a. matemaatika-loodusteaduskonna dekaanina ja 1927.—1936. a. majandusprorektorina.[4] Korralisteks professoriteks kinnitati ka J. Sarv

---

[1] O. Prinits. Professor G. Rägo tegevusest Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, II. Tartu, 1975, lk. 8—19.

[2] G. Rägo. Tasapinnalise analüütilise geomeetria põhijooned. Tartu, 1921; G. Rägo. Matemaatilise analüüsi elemendid. Tartu, 1922 jt.

[3] H. Jaakson. Sur certains types de systèmes d'équations linéaires à une infinité d'inconnues. Sur l'interpolation. — Acta et Commentationes . . . A VIII : 1. Tartu, 1925.

[4] G. Kangro. Professor Hermann Jaakson. — Matemaatika ja kaasaeg, 4. Tartu, 1964, lk. 3—8.

1928. a. ja G. Rägo 1931. a. Need kolm professorit töötasid Tartu ülikoolis kogu kodanliku perioodi ning ka nõukogude perioodil kuni pensionile siirdumiseni.

Järgmiste eesti matemaatikutena kaitsesid 1926. a. oma doktoriväitekirjad Edgar Krahn Göttingenis ja Jüri Nuut Tartus.

Edgar **Krahn** (1894—1961) lõpetas Tartu ülikooli 1917. a., töötas seejärel keskkooliõpetajana, täiendas end Göttingenis 1922.—1925. a. R. Couranti juures, kus tal valmis doktoriväitekiri,[5] milles käsitletakse mitmemõõtmelise kera minimaalsusomadusi. Tema tööd matemaatilise füüsika ülesannete omaväärtuste minimaalsusomadustest on pälvinud ka viimasel ajal mitme uurija tähelepanu. E. Krahn töötas Tartu ülikooliseradotsendina 1928.—1941. a., siirdudes siis Saksamaale.

Jüri **Nuut** (1892—1952) lõpetas Peterburi ülikooli 1914. a., töötas aastail 1921—1928 keskkooliõpetajana ja 1928—1936 matemaatikadotsendina Tartu ülikoolis, seejärel 1936—1941 Tallinna Tehnikaülikooli matemaatikaprofessori ning 1939—1941 ka rektorina. Aastast 1946 oli ta Eesti NSV TA akadeemik.

Oma doktoritöös[6] esitas J. Nuut reaalsirge aksiomaatilise teooria, mis tugineb ainult «vahel» suhet puudutavatele aksioomidele. Selle tööga algasid eesti matemaatikute uurimused geomeetria aluste valdkonnas.

J. Sarv oli juba varem huvitunud uute võimaluste otsimisest geomeetria aksiomaatiliseks ülesehitamiseks. Ta püüdis vähendada aksioomide arvu ning lähendada neid meeltega vahetult tajutavatele. Oma doktoritöös «Geomeetria alused» (1931) andis ta *n*-mõõtmelise ruumi geomeetria aksiomaatilise ülesehituse, mis tugineb ainult algmõistetele «punkt» ja «vahel». J. Sarv töötas välja *n*-mõõtmelise vahelsusruumi ulatusliku teooria, näidates ühtlasi, kuidas seda ruumi saab laiendada *n*-mõõtmelise projektiivse ruumini.

Eesti matemaatikutest jätkas aga J. Nuudi ja J. Sarve töid geomeetrias Arnold **Humal** (kuni 1936. a. Tudeberg, sünd. 1908), kes põhjaliku ja peene analüüsi abil taandas mõiste «vahel» kohta käivad aksioomid maksimaalselt lihtsasse kujju. 1934. a. kaitses ta doktoriväitekirja,[7] milles arendas välja diferentse sisaldavate kvadratuurvalemite teooria ning käsitles nende rakendusi.

A. Humal lõpetas Tartu ülikooli 1929. a., oli siis abijõud ja assistent, täiendades end vahepeal aastail 1932—1934 teadusliku stipendiaadina Göttingenis ja Viinis. Seejärel oli ta 1937.—1940. a. Tartu ülikooli dotsent ja adjunktprofessor ning 1940.—1941. a. matemaatikakateedri juhataja. Aastast 1945 on ta TPI professor ja aastast 1951 Eesti NSV TA akadeemik.

Alates 1929. a. töötas Tartu ülikoolis abijõu ja assistendina Alma **Ruubel** (sünd. 1899), kes 1936. a. kaitses magistriväitekirja, milles tuletas veahinnanguid Adamsi meetodile diferentsiaalvõrrandite lahendamiseks.

Üldse publitseerisid eesti matemaatikud aastail 1919—1940 umbes 25 matemaatikaalast teaduslikku uurimust.[8] «Aritmeetika alustes»[9] annab J. Sarv aritmeetika originaalse aksiomaatilise ülesehituse alates naturaalarvude aritmeetikast kuni kompleksarvudeni. Töö lühida ja kompaktse vormistamise teeb võimatuks matemaatilise loogika sümbolite ulatuslik kasutamine.

Omaette tsükli moodustavad tööd neljavärviprobleemi alalt, mille tõi eesti matemaatikute sekka J. Sarv. Probleem ise on väga lihtsalt formuleeritav (näidata, et iga topoloogilise kaardi saab värvida nelja värvi abil nii, et kõik ühise piiriga riigid saaksid erinevad värvid), kuid selle tõestus osutus väga raskeks. Seda lauset tõestada või ümber lükata on püüdnud enam kui saja aasta jooksul paljud tuntud matemaatikud, kuid korrektse tõestuse suutsid anda alles 1976. a. USA matemaatikud K. Appel ja W. Haken, kasutades seejuures elektronarvuti abi.

J. Sarv taandas 1927. a. neljavärvilause tõestamise ühe abilause tõestamisele, mille range põhjendamine tal ei õnnestunud.[10] Palju energiat on neljavärviprobleemi tõestuskatsetele andnud J. Nuut, lähenedes probleemile originaalselt. Ta küsib, mitmel erineval viisil saab topoloogilist kaarti värvida nelja värviga nii, et ühist piiri omavad riigid oleksid erinevate värvidega. Antud kaardi nelja värviga värvimise võimaluste arvu nimetab ta selle kaardi värvi-invariandiks. Kaart on nõutud viisil värvitav nelja värviga, kui tema värvi-invariant on positiivne. Värvi-invariandi arvutamiseks tuletab J. Nuut algebralise valemi. Sügava analüüsi abil õnnestub tal üha peenema struktuuriga kaartide puhul näidata värvi-invariandi positiivsust, kuid analüüsi käigus selguvad ka järjest keerulisema struktuuriga kaartide olemasolu võimalused.

Tähtsal kohal eesti matemaatikute töode hulgas on J. Nuudi uurimused Lobatševski geomeetria ning selle rakenduse alalt relatiivusteoorias ja mehaanikas.

Tartu ülikoolis töötamise lõpuaastail jõudis J. Nuut aegruumi, s. o. sündmuste maailma niisuguse tõlgendamiseni neljamõõtmelise Lobatševski ruumina, mis võimaldab seletada maailma paisumise nähtust. Meid ümbritsevat kolmemõõtmelist eukleidilist ruumi tõlgendab ta kui telgede paralleelsuse suunas liikumisel paisuvat piirsfääri selles ruumis. J. Nuut hakkas üksikasjalikult välja töötama füüsikalist maailmapilti sellel paisuval piirsfääril. Esimestes sellesuunalistes töödes rajas ta nn. ekspansionistliku kinemaatika alused (1935), hiljem Tallinna Tehnikaülikooli professorina töötas ta välja nn. ekspansionistliku dünaamika (1939). Oma ideede üldisema töötluse esitab J. Nuut juba nõukogude perioodil ilmunud artiklites ja eriti kaheköitelises monograafias, mille esimene köide «Lobatševski geomeetria analüütilises esituses»[11] ilmus postuumselt 1961. a. NSV Liidu TA väljaandena, teist köidet pole aga avaldatud.[12]

Kokkuvõttes võib öelda, et Tartu ülikooli matemaatikaõppejõud arendasid viljakat pedagoogilist tegevust ning hakkasid esimeste eestlastena uurima matemaatika teaduslikke probleeme. Nende kasvandikest lõpetas aastatel 1919—1940 matemaatika erialal ligi 200 üliõpilast, kellest 25 omandas magistrikraadi.

Teadusliku töö arengut matemaatika alal pidurdasid Eestis kodanluse võimu aastail tunduvalt kitsad tingimused. Puudusid võimalused noorte teadlaste ulatuslikumaks ettevalmis-

---

[5] E. Krahn. Über Minimaleigenschaften der Kugel in drei und mehr Dimensionen. — Acta et Comm. A IX : 1, Tartu, 1926.

[6] J. Nuut. Topologische Grundlagen des Zahlenbegriffs. — Acta et Commentationes ... A XV : 5. Tartu, 1929.

[7] A. Tudeberg. Über die Theorie und Anwendungsmethoden der Quadraturreichen. Acta et Commentationes ... A XXV : 7. Tartu, 1933.

[8] А. Хумал. Работы эстонских математиков за тридцать лет. — Математика в СССР за тридцать лет. М., 1948, с. 1031—1033.

[9] J. Sarv. Foundations of Arithmetic. Acta et Commentationes ... A XXVIII : 2. Tartu, 1935.

[10] Ü. Lumiste, E. Tamme. Jaan Sarve tee teadlaseks. — Matemaatika ja kaasaeg, 20. Tartu, 1975, lk. 100—121; Ü. Lumiste. Jaan Sarv — esimene eesti täppisteadlane — teoreetik. — Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist, III. Tallinn, 1980, lk. 45—55.

[11] Ю. Нуут. Геометрия Лобачевского в аналитическом изложении. М., 1961.

[12] G. Kangro, Ü. Lumiste, E. Tamme. Jüri Nuudi elu ja teaduslik pärand. — Matemaatika ja kaasaeg, 13. Tartu, 1967, lk. 95—108.

tamiseks ja töölerakendamiseks, mistõttu uurijate arv kasvas aeglaselt. Korraliste matemaatikaõppejõudude arv piirdus kolme professori ja ühe dotsendiga (alates 1937 adjunktprofessor).[13]

ASTRONOOMIA.[14] Tähetorni osalise evakueerimise järel 1915. a. jäi selle tööd juhtima observaator Erich Schönberg. Assistendiks oli talle Victor Berg. Nendega ühines Kaasanist saabunud assistent Tadeusz Banachiewicz, kellele ülikool omistas dotsendikutse.[15] Oma magistriväitekirja kaitses Banachiewicz 1917. a. ja Schönberg 1918. a. Viimase puhul oli tegu varasema, Saksamaal omistatud doktorikraadi ümberatesteerimisega. Kuna Schönberg baltisakslasena osales aktiivselt Saksa okupatsiooni aegse ülikooli loomisel 1918. a., tuli tal ametikohalt lahkuda. Tähetorni tegevus lakkas. 1919. a. sügisel lõpetas Schönberg tähetorni üleandmise uuele administratsioonile.

Tähetorni juhatamine ja astronoomiaprofessuur usaldati ülikooli enda kasvandikule David Rootsmanile (1936. a. alates Taavet Rootsmäe). T. **Rootsmäe** (1885—1959) oli õppinud astronoomiat Tartus aastail 1906—1911, kaitses magistrikraadi 1913. a. taevamehaanika alal ja temast pidi saama ülikooli stipendiaat. Maailmasõja tõttu tuli tal aga minna gümnaasiumiõpetajaks Tallinna. Tähetorni juhatajana pidi ta korraldama üleminekut eestikeelsele õpetusele. Koos füüsik Juhan Langiga kujundas ta astronoomia eestikeelse põhiterminoloogia ja kirjutas eestikeelse kosmograafiaõpiku keskkoolidele. See ilmus 1926. a. ja püsis kasutusel 1950. aastateni.

T. Rootsmäe kuulub eesti astronoomide koolkonna rajajate hulka. 1928. a. keskendus ta Galaktika evolutsiooni (kosmogoonia) puhtteoreetilisele käsitlemisele. Esitas statistilised kriteeriumid tähtede vanuse määramiseks nende liikumise põhjal. Tegeles ka väikeplaneetide, meteoorivoolude jt. küsimustega. Oma uurimistulemused avaldas põhiliselt juba nõukogude võimu aastail.

Tähetorni korralise õppe- ja teadustöö kollektiivi moodustasid lisaks direktorile observaator, kaks assistenti ja tehnik. Peale selle töötasid veel arvutajad ja teaduslikuks tööks valmistuvad üliõpilased. Tegutses ka üks eradotsent.

Teadustöös tooniandvaks kujunes 1921. a. Taškendi observatooriumist Eestisse naasnud Moskva ülikooli kasvandik Ernst **Öpik** (sünd. 1893), kes 1923. a. kaitses doktoriväitekirja tööst lendtähtede vaatlemisel, mille põhimõtted ta oli välja töötanud gümnaasiumiõpilasena Tallinnas maailmasõja eel. Observaatori ametikohal taastas Öpik tähetornile Struve ja Mädleri aegse maine.[16] Galaktika tähesüsteemi uurimine algas uuesti, sealhulgas kaksiktähtede mõõtmise traditsioon. Vaatamata hiidteleskoopide puudumisele osutus Öpik koguni pioneeriks galaktikavälises astronoomias. Andes esimesena 1922. a. usaldusväärse hinnangu Andromeeda tähesüsteemi kaugusele, tõestas ta sellega galaktikavälise tähesüsteemide reaalsuse.

Öpiku galaktilised uurimised kulgesid kahes põhisuunas. Esimeseks neist oli tähestatistiline uurimistöö, kes viis Tartus vastava koolkonna tekkimisele, sest T. Rootsmäe töötas samuti analoogilise temaatika kallal.[17] Koolkonna stabiilsusest kõneleb tema järjepidavus, mis on kestnud Tartus siiani.[18] Teiseks täheastronoomilise töö suunaks oli tähtede tõusika. E. Öpik oli tegelikult esimene, kes arendas teooriat tähtedes toimuvatest termotuumaprotsessidest, kus vesinik muundub heeliumiks. 1937. a. Tartus avaldatud töö jäi paraku teadusemaailmas n.-ö. kahe silma vahele.[19] 1940. aastate alguseks oli Tartu astronoomidel kujunenud terviklik teooria Galaktika, tema tähtede ja hajusaine evolutsioonist.

E. Öpiku uurimistegevusel oli peaesmärgiks Päikese kui tähe ja päikesesüsteemi evolutsiooni kohta kompleksete andmete muretsemine. Sellega seoses tõusis üheks tähtsaks uurimistöö ülesandeks päikesesüsteemi hajusaine, sealhulgas meteooride uurimine. Laiaulatuslike uurimisülesannete finantseerimine ülikooli napist eelarvest polnud võimalik. Koostööpartner leiti Harvardi tähetorni kujul, kellega organiseeriti ühisvaatlusi ja saadi summasid Tartu tähetorni arvutusbüroo töö finantseerimiseks.

Ülikooli tähetorni napp eelarve ei võimaldanud instrumentaariumi moderniseerimist või kollektiivseid uurimusi. Siiski suudeti 1927. a. teha ekspeditsioon Rootsi päikesevarjutuse jälgimiseks. Tähetorni tagasihoidliku instrumentaariumi kasutati väga osavalt. E. Öpik koos R. Livländeri ja O. Sildega on tunnistatud tähtede ultraviolettkiirguse kolorimeetria pioneeriks.[20] Astrofüüsika teoreetilise uurimise tarbeks tuli toetust hankida riigikaitselistest allikatest, kuna seda oli võimalik motiveerida gaasiturbulentsi uurimistöödega.[21]

Tähetornil kujunesid mõned kindlad funktsioonid. Regulaarselt võeti vastu tähetorniga tutvuda soovijaid. Alates 1924. a. hakkas ilmuma Tartu Tähetorni kalender. Jätkus tähetorni teaduslike publikatsioonide seeria. Tähetorni kanda jäi alates 1921. a. riiklik ajateenistus (ajasignaalide edastamine). Sellega seoses hakkas taas arenema astrogeodeesia, mille kandjaks sai assistent Robert **Livländer**. Tema tööst huvitus Eesti kodanliku sõjaväe topohüdrograafia osakond. Toimus tähetorni koordinaatide sidumine Balti võrguga, eeskätt Pulkovo tähetorniga. See töö oli koordineeritud Balti Geodeesia Komisjoniga, milles osalesid kõik Balti mere basseini maad Nõukogude Liidust Inglismaani.

Tähetorni teadustöö taimelavaks kujunesid tema seminarid. Assistendi ametikohal valmistusid astrofüüsikuteks A. Kipper, H. Keres ja V. Riives. Üliõpilastena avaldasid oma esimesi uurimusi J. Gabovitš ja G. Kuzmin. E. Öpiku loengute kuulajate seas oli ka G. **Bichele**, kes huvitus kosmoselennu teooriast. Öpik ei huvitunud Bichele tööst, ent Bichele leidis innustaja ja juhendaja Leningradi professoris N. Rõninis. 1936. a. kaitses Bichele tähetornis magistriväitekirja Kuule ja lähematele pla-

---

[13] Ü. Lumiste. Lehekülgi matemaatika ajaloost Eestis. — Matemaatika ja kaasaeg, 4. Tartu, 1964, lk. 70—81.

[14] Üldteatmete esitamisel on lähtutud monograafiast Г. А. Желнин. Астрономическая обсерватория Тартуского (Дерптского, Юрьевского) университета 1805—1948. — Tartu Astrof. obs. publ., 1969, lk. 37. Tartu, 1969, lk. 7—169; G. Želnin. Tartu tähetorni tegevus aastail 1919—1940. — Tähetorni Kalender 1970. aastaks. Tallinn, 1969, lk. 50—68.

[15] Hilisema juhtiva Poola astronoomi lühikest, kuid viljakat tegevust Tartus on käsitlenud A. Spilevski. A. Spilevski. T. Banachiewisz w Dorpacie (1915—1918). — «Urania», 1975, № 10—11; А. В. Шпилевский, П. А. Банахевич в Юрьеве (1915—1918). — Историко-астрон. иссл., 1977, т. 13, с. 147—166.

[16] E. Öpiku tööde tähtsus on kokku võetud eriväljaandes: The Irish Astronomical Journal, 1972, vol. 10, Special issue. Neile on antud kriitiline hinnang ka Tartus: M. Jõeveer. Ernst Öpik 75-aastane. — Tähetorni Kalender 1969. aastaks. Tallinn, 1968, lk. 31—39.

[17] Х. Ээлсалу. Черты научной деятельности профессора Таавета Роотсмяе (1885—1959). — Tartu Astr. Obs. Publ., 1961, lk. 33. Tartu, 1961, lk. 315—321.

[18] Koolkond tegutseb nüüd Teaduste Akadeemia Tõravere observatooriumis G. Kuzmini ja J. Einasto juhtimisel.

[19] E. Öpiku prioriteedi kaitseks on trükisõnas üles astunud J. Einasto ja M. Jõeveer.

[20] W. Becker. Applications of multicolor photometry. — Basic Astronomical Data, 1963, p. 241.

[21] E. Öpik. A study in microturbulence. «The Irish Astronomical Journal», 1967, vol. 8, p. 76—89.

oli ta matemaatika-loodusteaduskonna dekaan ja 1930.—1940. a. ülikooli majandusprorektor. 1940. a. sõitis H. Perlitz järjekordsele teaduslikule komandeeringule Rootsi ja jäigi sinna.

Kui J. Vilipi põhikoormuseks ülikoolis oli üldfüüsika loengute pidamine, siis H. Perlitz luges teoreetilise füüsika kursusi ning juhendas enamiku füüsika erialal spetsialiseeruvate noorte töid. H. Perlitzi nimega on seotud röntgenstruktuuri uuringute alustamine Tartus. Juba 1930.—1930. aastatel kujunes tema teadustöö põhitemaatikaks ainete kristallstruktuuri uurimine. Sel eesmärgil viibis ta korduvalt mitmes Euroopa riigis teaduskomandeeringutel, kus sai hea ühenduse tolleaegsete tähtsamate kristallstruktuuri uurijatega.

1920. aastate lõpul hakati ülikoolis hankima ja kohapeal ehitama aine struktuuri uurimiseks vajalikku aparatuuri. 1927. a. sai Füüsikainstituut röntgenkiirte spektrograafi. Koos täiendavate seadmete valmistamisega kestis röntgenaparatuuri hankimine, ehitamine ja seadistamine kuni 1930. aastate alguseni. Vahetult viis seda tööd läbi Villem **Koern** (1903—1973), hilisem ülikooli füüsikaprofessor (1940—1944). Selles töös osales aktiivselt elektroröntgenomehaanik Jaan Muuga (1891—1968).

H. Perlitz oli teoreetik ja tegeles ainete kristallstruktuuri teoreetiliste küsimustega. Eriti huvitasid teda aatomitevaheliste kauguste muutused faasiülemineku puhul. Tema doktoritöö põhitulemused on esitatud ülikooli toimetistes, LUS-i aruannetes ja mitmes välismaises ajakirjas.[25]

1930. aastail koondus H. Perlitzi ümber grupp noori, kes hakkas intensiivselt tegelema intermetalliliste sulamite struktuuri uurimisega. Seejuures pühendati erilist tähelepanu väärismetalle sisaldavate sulamite uurimisele. Koos Endel Arujaga (sünd. 1911) määrati $NaAu_2$ struktuur,[26] koos R. Aavakiviga hõbeda ja kaadmiumi sulami struktuur.[27] V. Koern selgitas mitmeaastase töö tulemusena välja Ag-Te süsteemi struktuuri iseärasused. H. Perlitzi uurimisgrupi töötulemused on püsiva väärtusega ja neile viidatakse erialakirjanduses ja ainete parameetreid iseloomustavates tabelites seniajani. Kahjuks lahkus enamik selle ala spetsialiste kodumaalt sõja-aastatel. Uurimissuuna ja -grupi moodustamisele kaasnes laialdane rahvusvaheline koostöö. H. Perlitz viibis ise korduvalt väliskomandeeringutel Rootsi, Saksamaa, Norra jt. maade uurijate juures. V. Koern lõpetas oma uurimuse Saksamaal Göttingenis.[28] 1930. aastate lõpul sõitis teadusliku stipendiaadina Inglismaale E. Arúja, kes kaitses seal doktoritööd ja kujunes nimekaks spetsialistiks.

Üliõpilastes oma uurimissuuna vastu huvi äratamiseks nõudis H. Perlitz neilt eksami asemel struktuuride arvutamise ülesannete lahendamist. Tema juures alustas 1937. a. tööd ka praegune eksperimentaalfüüsika kateedri dotsent Aleksander Pae (sünd. 1916).

Röntgenstruktuuri uurimisega pandi sisuliselt alus hilisematele tahke keha füüsika alastele uurimustele, millega Tartus on füüsikaosa-

---

[25] H. Perlitz. On variation of Inter-atomic Distances with the Change from the Cubic Face-centered Arrangement to the Cubic Body-centered or to the exaggnal Closepaced Arrangement. — Transactions of the Faraday Society. 1932. 28.

[26] H. Perlitz, E. Aruja. Die Structur der Intermetallischen Verbindungen $NaAu_2$. — Zeitschrift für Kristallographie, 1939, 100, S. 157—166.

[27] H. Perlitz, R. Aavakivi. Atomic Parameters of γ Silver-Cadmium. — «Nature», 1939, p. 144.

[28] V. Koern. Das binäre Legierungsüstem — Acta et Commentationes ... A. XXXV : 4. Tartu, S. 1—45.

neetidele lendamise teooria täpsustamisest. Trükis seda ei avaldatud ja see ei leidnud mõistmist Tartu kolleegide seas veel 1940. aastatelgi.[22]

Tartu ülikooli astronoomia ning kõrgem geodeesia tegid kahe maailmasõja vahel läbi kiire kvalitatiivse arengu. Kindlustati astronoomia üldõpetus soliidsel tasemel ja tagati astronoomia sammupidamine teoreetilise füüsika kiire edukäiguga. Rajati stellaarastronoomia koolkond. Endiseks jäi täppisteaduse tehniline baas. Ent Tartu tähetornis ei leidnud rakendust Eestis sündinud astrooptik B. Schmidt, kes pidi töötama võõrsil.

FÜÜSIKA. Füüsikaalane õppe- ja teadustöö aastail 1919—1940 toimus matemaatika-loodusteaduskonna Füüsikainstituudis ja Meteoroloogiaobservatooriumis (Metobsis) ning 1934. a. moodustatud teoreetilise ja tehnilise füüsika laboratooriumis. 1935. a. loodi teoreetilise füüsika professuur. Eraldi õppetool, alates 1930. a. professuur, oli meteoroloogia ja geofüüsika alal. Füüsikainstituut kuulus üldfüüsika õppetooli juurde ja üldfüüsika professor oli ühtlasi Füüsikainstituudi juhataja.

Seoses vene rahvusest professorite lahkumisega jäi füüsikaosakond ilma õppejõududeta, seepärast määrati Füüsikainstituudi juhataja ajutiseks kohusetäitjaks 1919.—1920. a. matemaatik Jaan Sarv. Tema ettepanekul valiti 1920. a. füüsikaprofessori kohale ja Füüsikainstituudi juhatajaks seni Pulkovo seismilise jaama juhatajana töötanud B. Golitsõni kaaslöötaja Johan **Vilip** (1870—1942). J. Vilip oli lõpetanud Tartu ülikooli 1895. a. ja omandas 1930. a. doktorikraadi Tartus. 1940. a. läks ta vanaduspensionile. Juba Tartusse tulles oli ta nimekas eksperimentaator ja konstruktor, kelle põhilised teadushuvid olid pühendatud seismograafiale.[23]

J. Vilipi tähtsamaks teaduslik-rakenduslikuks tööks, mis praktiliselt teostati 1920.—1930. aastail Tartus, oli väga täpsete seismograafide konstruktsiooni väljatöötamine ja seismograafide konstrueerimine. J. Vilip võttis seismograafides kasutusele uudse pendli ja termokompensatsiooni võtte, mille tagajärjel tema seismograaf osutus võnkeperioodi konstantsuse ja nullpunkti püsivuse poolest üheks täpseimaks maailmas. Aastail 1925—1939 valmistati selliseid seismograafe 22 maailma suuremale seismoloogiajaamale. Veel 1970. a. töötasid J. Vilipi seismograafid seitsmes jaamas välismaal. Ka Tartu metobsis oli üles seatud Vilipi seismograaf ja seal tehti pidevalt vaatlusi. J. Vilip publitseeris seismoloogia alal 18 ja füüsika muudel erialadel 8 tööd. Tema 1930. a. Tartus kaitstud doktoritöö oli pühendatud seismograafide teooriale ja konstruktsiooni lahenduste kirjeldamisele.[24] Kahjuks jäi J. Vilip Tartus üksikuurijaks ning koos temaga kadus ülikoolist ka seismograafiaalane uurimissuund.

1921. a. valiti teoreetilise füüsika dotsendiks, 1935. a. professoriks Peterburi ülikooli lõpetanud eesti füüsik Harald **Perlitz** (1889—1973). Alates 1934. a. sai ta teoreetilise ja tehnilise füüsika laboratooriumi juhatajaks. Doktorikraadi kaitses H. Perlitz 1932. a. Tartus, 1927.—1930. a.

---

[22] G. Bichele suulised andmed. Autori käsutuses.

[23] M. Elango. Johan Vilip. Väljapaistvam eesti füüsik käesoleva sajandi esimesel poolel. — Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist, I. Tallinn, 1968; P. Prüller. Tartu Ülikooli füüsika professor J. Vilip pedagoogina ja seismoloogina. — Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, II. Tartu, 1975.

[24] J. Vilip. On new Precision-seismographs — Acta et Commentationes ... 1926, A. X : 7. Tartu, p. 3—26; V. Vilip. A galvanomertically Registrering Vertical Seismograph with Temperature Compensation — A XX : 6. Tartu, 1930, p. 3—54; J. Vilip. Zur Theorie und Konstruktion von Vertikal-seismographen. — Gerlands Beiträge zur Geophysik, 1928, 19, nr. 4, S. 387—405.

konnas järjepidevalt tegeldud enam kui 50 aastat.

Peale nimetatute töötas Füüsikainstituudis veel rida assistente nagu Evald Neugard (1881—1971), Ernst Kilkson (1890—1973) ja Albrecht **Altma** (1897—1969). Kaks esimest võtsid aktiivselt osa metoodilisest tööst ja õppelaboratooriumide kujundamisest. A. Altma kaitses 1939. a. Münchenis tehnikadoktori kraadi ja siirdus Tallinna, kus oli TPI professor ja rektor. Ta sai Eesti NSV TA kirjavahetajaliikmeks ja teeneliseks teadlaseks.

Kolmandaks füüsikaosakonna üksuseks olid meteoroloogia ja geofüüsika õppetool ning metobs. 1925.—1930. a. töötas selles dotsendina, hiljem kuni 1944. a. professorina Kaarel **Kirde** (kuni 1935 Karl-August Erisch, 1892—1953). K. Kirde lõpetas Tartu ülikooli 1918. a. füüsika-matemaatika kandidaadina. Seejärel töötas ülikooli stipendiaadina Hamburgis, kus sai 1921. a. doktorikraadi töö eest, mis käsitles inversioonikihtide struktuuri atmosfääris. 1925.—1944. a. oli ta ühtlasi metobsi direktor. Põhiline geofüüsikaalane uurimistöö oligi koondunud metobsi, kus oli olemas selleks vajalik koosseisuline kaader. Jätkates professor A. Göttingeni traditsioone, kujunes metobsis tugev kliimauurijate koolkond, kelle töö tulemusena Eesti kliima osutus üheks detailsemalt uuritud kliimapiirkondadest maailmas. Metobsi teaduslikul tööl oli tugev rakenduslik kallak. 1924. a. läks põllumajandusministeeriumi meteoroloogiateenistuse võrk ülikooli alluvusse. K. Kirde oli juba varem olnud selle süsteemi juhataja ja jätkas seejärel ülikoolis intensiivselt vaatlusjaamade võrgu täiustamist. Tal olid tihedad sidemed ka välismaa teadlastega. K. Kirde käis korduvalt mitmes Euroopa riigis väliskomandeeringutel ja tegi ettekandeid konverentsidel. Eriti huvitus ta hüdroloogiast.

Geofüüsika eradotsendina töötas ülikoolis Johannes **Letzmann** (sünd. 1885). Ta sai doktorikraadi Helsingis, luges arvukalt erikursusi, sealhulgas atmosfäärifüüsika alalt. 1939. a. lahkus ta ülikooli teenistusest ja sõitis Saksamaale. Metobsi assistendi ning 1939.—1940. a. dotsendina töötas 1936. a. doktorikraadi omandanud Aarne **Kärsna** (1907—1942). Tema teaduslik töö oli seotud matemaatilise statistika rakendamisega klimatoloogias. Ühtlasi luges ta rea erikursusi.

Metobsis tehtud töid iseloomustab täpsus ning vaatlusandmete kõrgetasemeline matemaatilisstatistiline töötlus. Prof. K. Kirde andis 1926.—1938. a. välja «Eesti Meteoroloogia Aastaraamatuid». Ta oli ka mitme rahvusvahelise organisatsiooni liige.

Kahjuks läksid sõjakeerises juhtivad geofüüsikud Tartu ülikoolile kaduma. Meteoroloogia ja geofüüsika traditsioone jäid pärast sõda edasi kandma metobsi nooremad kaastöölised, hilisemad dotsendid Helene Liidemaa (sünd. 1899) ja Hermann Mürk (sünd. 1908).

Vaatamata kitsastele oludele teadustööks ja abiõppejõudude suurele koormusele kujunes ülikoolis vaadeldaval perioodil lühikese aja jooksul välja võimekas füüsikapedagoogide ning -teadlaste kollektiiv, kelle panus eesti füüsikasse on märkimisväärne. Eriti hinnatav on kauaaegsete klimatoloogilis-meteoroloogiliste uurimuste traditsioonide järjepidevuse kindlustamine ning tahke keha struktuuri uurimisel uue suuna kujunemine perioodil 1920—1940.

KEEMIA. Esimeseks keemiaprofeslis sai Georg Rudolf Wilhelm **Landesen** (1867—1935), kes töötas keemiaosakonnas alates 1891. a. kuni surmani. Eesti vanema põlvkonna keemikud mäletavad teda nõudliku õpetaja, hea lektori ja otsekohese inimesena. Intensiivne tegevus pedagoogina ja kateedri materiaalne kitsikus

jätsid talle vähe võimalusi uurimistöös. Seetõttu avaldas G. Landesen suhteliselt vähe teaduslikke töid ja needki olid pühendatud anorgaanilise või analüütilise keemia üksikküsimustele.[29]

Aastaid oli professor G. Landesen Tartu ülikooli Keemiainstituudi direktor ja lühemat aega dekaan. Ta oli valitud Vene ja välismaiste keemiaseltside liikmeks. 1932. a. siirdus G. Landesen pensionile, ent jätkas tegevust lektorina kuni surmani.

Ajavahemikul 1919—1924 töötas füüsikalise keemia laboratooriumi juhataja professor Johannes **Narbutt** (1879—1937), kes luges füüsikalise keemia, kolloidkeemia ja keemia ajaloo kursusi. J. Narbutt oli lõpetanud Tartu ülikooli keemiaosakonna 1904. a. Magistrikraadi sai ta 1917. a. töö eest, milles ta käsitles põhjalikult benseeni dihalogeniid-derivaatide termilisi omadusi.[30] Ka järgnevates töödes jätkas J. Narbutt faasisiirde protsesside termodünaamiliste karakteristikute uurimist. Et kodanlikus Eestis olid teadusliku uurimistöö võimalused piiratud, lahkus J. Narbutt 1924. a. Eestist ja töötas hiljem Saksamaal ning seejärel Nõukogude Liidus (Odessa füüsikainstituudis).

Lühemat aega (1922—1925) juhatas anorgaaniliste ainete tehnoloogia kateedrit, mille juurde kuulus alates 1924. a. ka füüsikalise keemia õppetool, soome professor Yrjo **Kauko.**

Silmapaistvaim tehnilise keemia õppejõud oli aga Tartus eestlane M. Wittlich (Vitsut), üks vanemaid Eesti keemiatööstuse spetsialiste. Michail **Wittlich** (1866—1933) oli lõpetanud Riia Polütehnilise Instituudi keemiaosakonna 1890. a., töötades järgnevalt Tallinna keemiatehastes. 1905. a. kutsuti M. Wittlich õppejõuna tööle Riia PI juurde, kus ta sai 1909. a. keemilise tehnoloogia professoriks. Õppetegevuse kõrval tuli tal täita dekaani, prorektori, ajutiselt ka rektori ülesandeid. M. Wittlich avaldas mitmeid teaduslikke ja populaarteaduslikke kirjutisi, sealhulgas uurimusi suhkru- ja tärklisetööstuse keemilistest protsessidest.

1919. a. jätkus M. Wittlichi õppetegevus Tartu ülikooli professorina. Tema jõupingutused olid pühendatud keemiatööstuse spetsialistide ettevalmistamisele. Koos professor Paul Kogermaniga pani ta aluse põlevkivi süstemaatilisele keemilisele uurimisele. 1922.—1928. a. trükitud teaduslikes töödes vaatles M. Wittlich peamiselt Eesti põlevkivi ja põlevkiviõlide keemilist koostist. Ta oli ka 1927. a. Tartus ilmunud esimese eestikeelse keemilise tehnoloogia õpiku[31] autor.

Ülikoolis täitis M. Wittlich 1920.—1925. a. matemaatika-loodusteaduskonna dekaani ülesandeid.

Orgaanilise keemia kateedri juhatajal Paul **Kogermanil** (1891—1950) on suuri teeneid eeskätt Eesti põlevkivi uurimisel. Ta lõpetas keemiaosakonna 1918. a. ja töötas stipendiaadina Londonis aastail 1919—1921. 1922. a. sai ta Tartu ülikooli dotsendiks ja 1925. a. korraliseks professoriks orgaanilise keemia alal. Orgaanilise keemia valdkonda kuuluvate distsipliinide kõrval luges P. Kogerman üliõpilastele veel kütuste tehnoloogiat ning kirjutas orgaanilise keemia õpikuid ülikoolile.[32] Eesti põlevkivi süstemaatilist uurimist alustas P. Kogerman juba 1920. a. Tema ja M. Wittlichi eestvõttel loodi Tartu ülikoolis 1925. a. õlikivide laboratoorium, mille teaduslikuks juhiks sai

---

[29] A. Paris. Prof. emeritus Georg Landesen. In memoriam. — «Keemia Teated», 2, nr. 3, 109 (1935).

[30] К. Нарбутт. Теплоемкости и теплоты плавления ряда диглоидозамещенных бензола. — Труды Общества естествоисп. Юрьевского университета, 23 (1916).

[31] M. Wittlich. Valitud peatükid tehnoloogiast. Tartu, 1927.

P. Kogerman. Sellest kujunes esimene põlevkiviuurimise keskus Eestis.

P. Kogermani teoreetilistest töödest märkigem küllastamata süsivesinike polümerisatsiooni kemismi ja kineetika uurimist. Sellel alal töötas ta ka Harvardi ülikoolis (1927) ja Zürichi tehnikaülikoolis (1933). Doktoritöö kaitses ta Zürichis 1934. a. Pärast P. Kogermani nimetamist vastloodud Tallinna tehnikaülikooli rektoriks 1936. a. läks ka põlevkiviuurimise keskus Tartust üle Tallinnasse.[33]

Põlevkivi kõrval oli teiseks tähtsamaks objektiks kohalik fosforiit. J. Kuusk andis perspektiivsete mineraalväetiste (termofosfaatide) tööstusliku tootmise menetluse Eesti fosforiidi baasil. Teine fosforiiditöötlemise viis (superfosfaatmenetlus) leidis arendamist Tartu ülikooli õppejõu Jaan **Kopvillemi** töödes. J. Kopvillemil on teeneid ka põlevkivi uurimisel.

Uue füüsikalis-keemilise uurimissuuna rajamisel ja teadusliku kaadri kasvatamisel Tartu ülikooli keemiaosakonnas on esmajärguline tähtsus August **Parise** (1888—1944) tegevusel, kes lõpetas Tartu ülikooli keemiaosakonna 1915. a. Ajavahemikus 1915—1920 tegutses ta Moskvas W. K. Ferreini keemia-farmaatsiatehases, otsides tööstusliku sünteesi meetodeid piim- ja oblikhappe, kampri, terpineooli, salitsüülhappe derivaatide jne. tootmiseks.

Naasnud 1920. a. Eestisse, sai A. Parisest professor G. Landeseni assistent. 1924. a. kaitses A. Paris doktoritöö ja valiti 1925. a. füüsikalise keemia dotsendiks. Aastail 1929—1933 oli A. Paris Tartus füüsikalise keemia professor. Pärast G. Landeseni siirdumist pensionile sai A. Parisest anorgaanilise ja analüütilise keemia kateedri juhataja, millisel ametikohal ta töötas kuni surmani. Tema loengud paistsid silma läbimõeldud ülesehituse ja metoodiliselt põhjendatud ainekäsitluse poolest. Koos K. Loskitiga koostas ta kvalitatiivse keemilise analüüsi õpiku. Teine osa keemilise analüüsi praktikumi õpikust (kvantitatiivne analüüs) ilmus 1941. a. A. Parise üldtoimetamisel.[34] Professorina juhtis A. Paris aastaid eesti keemiaterminoloogia komisjoni tegevust. Ta uuris pineeni ja terpeenide hüdratatsiooni mineraalhapete mõjul. Sellel alal kirjutas ta nii kandidaadi- kui ka doktoriväitekirja.[35]

Berliinis aastail 1925—1926 komandeeringul olles töötas A. Paris professor H. Freundlichi laboratooriumis. Sealt sai alguse teine etapp A. Parise ja tema õpilaste teaduslikus tegevuses, orgaaniliste ainete molekulide elektriliste omaduste uurimine. A. Paris pani Tartus aluse uuele füüsikalis-keemilisele uurimissuunale, mille kõige silmapaistvamateks esindajateks said ülikooli keemiaosakonna kasvandikud L. Tiganik ja A. Parts.

Adolf **Parts** (sünd. 1904) lõpetas ülikooli keemia-tehnoloogiaosakonna 1925. a., 1926. a. omistati talle magistrikraad. Doktoritööd ioonireaktsioonide kineetika valdkonnast kaitses ta 1929. a. Alates 1930. a. oli A. Parts Tartu ülikooli eradotsent ja 1934. a. füüsikalise keemia dotsent. 1936. a. määrati ta Tallinna tehnikaülikooli füüsikalise keemia professoriks. Tartu perioodil viibis A. Parts korduvalt väliskomandeeringutel, töötades Göttingenis professor A. Euckeni ja Madriidis professor E. Moles'i laboratooriumides.

Leonard **Tiganik** (1900—1975) lõpetas Tartu ülikooli keemiaosakonna. Magistritöö kaitsmise järel sai ta 1930. a. assistendiks keemialaboratooriumis. Doktoritöö benseeni derivaatide dipoolmomentide mõõtmise alalt kaitses ta 1932. a. ning valiti 1937. a. dotsendiks ja orgaanilise keemia laboratooriumi juhatajaks. 1940. a. asus L. Tiganik orgaanilise keemia kateedri juhataja kohale.

Füüsikalis-keemilised uurimused keemiaosakonnas jagunevad kahe põhilise töösuuna vahel. Vesilahustes kulgevate reaktsioonide kineetikat uuris A. Paris, samuti A. Parts oma doktoritöös. A. Parts käsitles põhjalikult neutraalsete soolade mõju ioonireaktsioonide kineetikale ja tõestas, et hästituntud Brönstedi teooria ei selgita neid reaktsioone täiel määral.

Paljude A. Partsi ja L. Tiganiku töödes aluseks oli orgaaniliste ühendite molekulide elektriliste omaduste määramine ja nende struktuuri selgitamine.[36] Maailma väljapaistvad spetsialistid lugesid 133 süsivesinikühendi ja nende halogeenderivaatide dipoolmomentide määramise tulemusi Tartu ülikoolis täiel määral usaldusväärivateks. Teoreetilistes töödes uurisid A. Parts ja L. Tiganik polaarsete molekulide vastastiktoimet, dipoolmomentide ja soojusmahtuvuste arvutamisvõimalusi.

Keemiaosakonna arenguperspektiivide puudumine andis tunda juba 1934. a., mil suleti Tartus keemiatehnoloogia osakond. Kodanliku valitsuse otsuse põhjendamatus oli ilmne, sest ülikoolis olid olemas kõik tingimused tehnoloogiaosakonna edukaks tööks.

1936. a. suleti ülikooli keemiaosakond ja keemiainseneride ettevalmistamine läks edasi Tallinna tehnikaülikoolile.

Keemikud pidid kodanlikus Eestis pidevalt võitlema oma õiguste ülekohtuse kärpimise vastu, keemia ja keemiatööstuse arengu eest. Keemikute väljaastumistes peegeldub Eesti kapitalistliku süsteemi majanduslik nõrkus ja poliitiline vastuolulisus. Ülikooli lõpetanud ei leidnud sageli tööd oma erialal. Keemikute tööd ülikoolis takistas moodsate aparaatide ja seadmete muretsemiseks vajalike summade nappus, suur jooksva õppetöö koormus, halvad töötingimused laboratooriumis. Seda enam tuleb hinnata keemikute suurt tööindu, kes panid aluse perspektiivsetele uurimistöö suundadele ülikoolis.

Keemikute organiseerimisel oli oluline osa 1923. a. ellukutsutud Akadeemilisel Keemiaseltsil. Esimestel aastatel oli seltsi esimeheks P. Kogerman, alates 1928. a. A. Paris. Asutamisaastatel oli seltsi liikmete arv 63, 1936. a. 144. Ajavahemikus 1932—1937 ilmus kaks köidet (kaheksa vihikut) keemiaseltsi perioodilist väljaannet «Keemia Teated». Kogu ilmumisaja vältel oli ajakirja peatoimetajaks A. Paris. Keemiaselts arendas aktiivset tegevust keemia terminoloogia, keemikute kutseõiguste ja teistel aladel. Pärast 1936. a. seltsi töö soikus.

5. ARSTITEADUSED

TEADUSKONNA STRUKTUUR, ÕPPEJÕUDUDE KOOSSEIS JA ÕPPETÖÖ KORRALDUS.

Tsaariaegse Tartu ülikooli arstiteaduskonnas oli olnud 17 kateedrit ja 18 professuuri ning üks dotsentuur. Kodan-

---

[32] P. Kogerman. Orgaanilise keemia põhijooned. Tartu, 1926; Orgaaniline keemia I, II. Tallinn, 1945—1947.

[33] P. Kogerman. Eesti põlevkivi ja selle rahvamajanduslik tähtsus. Tallinn, 1948.

[34] A. Paris, K. Loskit. Anorgaanilise kvalitatiivse analüüsi praktikum, Tartu, 1922; Keemilise analüüsi praktikum, I ja II. Tartu, 1934, 1941, 1945, 1948.

[35] A. Paris. Acta et Commentationes ... A XVI: 1. Tartu, 1929.

[36] A. Parts. «Zeitschrift für Physikalische Chemie». B 4, 227 (1929); B 7, 327 (1930); B 10, 264 (1930); B 12, 312 323 (1931); L. Tiganik. «Zeitschrift für Physikalische Chemie». B 13, 425 (1931); B 14, 135 (1931).

liku Tartu ülikooli arstiteaduskonnas oli algses nimekirjas ette nähtud 17 professuuri ja viis dotsentuuri. Lisaks oli kirjas 26 assistendikohta.

Ülikooli põhikiri nägi arstiteaduskonnas ette 23 professuuri, viis dotsentuuri, kaks prosektuuri ja neli eriainete õpetaja kohta.[1] Ent 1926. a. märtsist alates algasid koondamised, mis viisid koosseisude vähenemisele. 1932. a. oli arstiteaduskonnas 23 kateedrit — 20 professuuride ja kolm dotsentuuridena.

Nagu tsaariaja lõpulgi, oli arstiteaduskonnas 1932. a. 17 ülemääralist õppejõudu ja abiõppejõudu: kaks prosektorit, 13 eradotsenti ja eriainete õpetajat. Abijõude (assistente, laborante, ordinaatoreid ja nende abisid) oli 1932. a. 56, s. o. üheksa võrra vähem kui 1916. a.[2] Olukord hakkas paranema 1930. aastate teisel poolel. 1935. a. eraldus farmatseutilise keemia kateedrist rakendusfarmaatsia kateeder (professuur). 1936. a. loodi hambahaiguste dotsentuur. 1939. a. asutati eugeenika kateeder, samuti muudeti röntgenoloogia eradotsentuur iseseisvaks õppetooliks. Seega oli kodanliku aja lõpuks arstiteaduskonnas 27 kateedrit, kõik juba professuuride näol.

Hospitaalteraapia ja hospitaalkirurgia kliinikud viidi 1921. a. üle Maarjamõisa väljale ajakohastesse hoonetesse. See 150 haigevoodiga haavakliinik oli suurim kirurgiahaigla Eestis. 1920. a. asutati iseseisev neuroloogiakateeder ning vaimuhaiguste kliinikust eraldati närvikliinik, mis asus samuti Maarjamõisasse. Närvikliiniku organiseerija professor L. Puusepp rajas operatsioonitoa kõigi neurokirurgilisteks operatsioonideks vajalike seadeldistega. Samuti seati sisse füsioteraapiakabinet ja kliiniliste uuringute laboratoorium. Närvikliiniku laialdast tuntust tõendab hulk välismaalt tulnud haigeid, kes olid kliinikusse rutanud operatiivse ravi otstarbel Balti riikidest, Poolast, Soomest, Jugoslaaviast, Palestiinast ja NSV Liidust.[3]

1920. a. oktoobris taasavati lasteambulatoorium ning 1922. a. hakkas tööle 20 voodikohaga lastekliinik. See oli esimene ja ainuke lastehaigla kodanlikus Eestis.

1921. a. tuli juurde kõrva-, nina- ja kurguhaiguste polikliinik. Koos sisehaiguste polikliiniku ning naha- ja suguhaiguste polikliinikuga oli Tartu ülikooli arstiteaduskonnal nüüd kolm polikliinikut.

1922. a. liideti Tartu külje all Veeriku alevis asuv ning Tervishoiu Peavalitsusele allunud Muuli leprosoorium naha- ja suguhaiguste polikliinikuga.

I sisehaigustekliinikus Toomemäel rajati 1924. a. biokeemialaboratoorium. 1930. aastate algul juurutati diagnoosimeetoditest elektrokardiograafia ja röntgendiagnostika viidi rahvusvahelisele tasemele.[4]

1920. a. oktoobris sai Hügieeniinstituut avarad ruumid Aia tänavas. 1920. a. asutati sealsamas bakterioloogiakabinet, mis 1929. a. nimetati Bakterioloogia Instituudiks. 1927. a. toodi loomaarstiteaduskonnast üle Pasteuri jaam ja arvati arstiteaduskonna abiasutuste hulka.

1924. a. avati Hügieeniinstituudis tervishoiumuuseum, millele tol ajal ei leidunud samaväärset Baltikumis. 1928. a. kolis tervishoiumuuseum oma majasse Pepleri tänavas (praegu R. Pälsoni 32).[5]

---

[1] Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929, lk. 20—21, 45, 85.

[2] Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932. Tartu, 1932, lk. 50—51.

[3] L. Puusepp. Neuroloogia. Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932, lk. 64—66.

[4] K. Kõrge, K. Põldvere. Tartu ülikooli kasvandik ja professor Ernst Masing. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, III. Tartu, 1975, lk. 65.

[5] Eesti Tervisholu Muuseum 1924—1934. 10 a. tegevuse ülevaade. Tartu, 1935, lk. 11—13.

Naistekliiniku juures pandi selle juhataja R. Bernakoffi eestvõttel juba 1919. a. käima ämmaemandate kool. Lisaks asutati Tervisholu Peavalitsuse ja Eesti Halastajaõdede Ühingu ainelisel ülalpidamisel 1925. a. arstiteaduskonna juurde õdedekool. Õppekursus oli kolmeaastane. Koolis õpetasid arstiteaduskonna professorid, eradotsendid ja vanemassistendid.[6]

Revolutsioonieelsest ajast tegutses Tartus hambaarstide kool, millesse vastuvõtu Tervisholu Peavalitsus lõpetas 1922. a., pannes hambaarstide ettevalmistamise arstiteaduskonna peale. Et hambaarstidest algul puudust ei tuntud, siis jäeti hambahaiguste dotsentuur pikema aja vältel täitmata. Alles 1936. a. loodi arstiteaduskonnas odontoloogia dotsentuur, mis 1938. a. reorganiseeriti suu- ja hambahaiguste kateedriks,[7] ent stomatoloogide ettevalmistamisest ülikoolis kodanlikul ajal ei jõuludki.

1929. a. alustas tööd röntgenravikabinet naistekliiniku juures. 1929. a. ehitati J. Muuga poolt modifitseeritud Hohlfelderi kanooni tüüpi röntgensüvaraviaparaat. 1937. a. alates hakati kasutama raadiumravi, millega Tartu kujunes vähihaigete röntgen- ja raadiumravi keskuseks Eestis. 1939. a. avati naistekliinikus Radioloogiainstituut ja -kliinik, mille organiseerijaks ja juhatajaks oli meditsiinidoktor J. Haldre.[8]

1939. a. oli ülikoolil üheksa kliinikut kokku umbes 700 voodikohaga, 1940. a. algul 11 kliinikut ligi 800 voodikohaga. Endistele kliinikutele, polikliinikutele ja instituutidele lisandusid aastail 1919—1940 Bakterioloogiainstituut, Närvikliinik, Kõrva-, Nina- ja Kurguhaiguste Polikliinik (1938. a. alates kõrva-, nina- ja kurgukliinik), Pasteuri jaam, Kehalise Kasvatuse Instituut, Hambapolikliinik, Rakendusfarmaatsia Instituut, Radioloogiainstituut, Radioloogiakliinik ja Eugeenikainstituut.

Ravi oli kliinikutes tasuline. Majanduskriisi algul 1930. a. kärpis haridus- ja sotsiaalministeerium kliinikutele eraldatavaid assigneeringuid, mis muutis ravi veelgi kallimaks. Helsingi ülikooli kliinikute tasumääradest olid Tartu ülikooli omad kaks korda kõrgemad.[9] Ent võrreldes era- ja omavalitsuse haiglatega oli ravi ülikooli kliinikutes siiski mõnevõrra odavam, sest riik kandis osa kulusid.[10] Ometi oli põhimaks ravimise eest ülikooli kliinikutes suur: 1938. a. I klassis 4,75—5 krooni, II klassis 3—3,50 krooni ja III klassis 1,40—1,90 krooni ööpäevalt. Eraldi tuli tasuda röntgeniülesvõtete, analüüside, ravimite ja spetsialistide konsultatsioonide eest.

Algaastail oli tõsiseid raskusi arstiteaduskonna õppejõudude komplekteerimisega. Arstiteaduskond alustas osalist õppetegevust 1919. a. sügisel viie õppejõuga (A. Schulzenberg kui dekaan, A. Sommer, A. Lipschütz, E. Masing, J. Stamm). Varsti lisandusid A. Paldrok, M. Bresowsky, H. Koppel ja K. Konik.

Arstiteaduskonna esimesest 24 õppejõust (1920. aastate algul) olid 12, s. o. 50% eesti rahvusest. Ülejäänud 10 olid sakslased ja kaks saksa päritoluga juudid. Valdav enamik 24 õppejõust olid Tartu ülikooli kasvandikud (19). Peterburi Sõjaväemeditsiini Akadeemia kasvandikke oli kolm (L. Puusepp, H. Parts ja E. Fehrmann). Eestlastest asusid Tartusse tagasi A. Rammul Kaasa-

---

[6] V. Kalnin. Meditsiiniline keskharidus Eestis. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», 1968, nr. 1, lk. 48—49.

[7] A. Kõdar. Professor V. Hiie elu ja tegevus. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, III. Tartu, 1975, lk. 81.

[8] V. Kalnin. Anatoomikumid ja haiglad. — Toomemägi. Tallinn, 1968, lk. 108.

[9] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 140, l. 63—64.

nist, L. Puusepp Petrogradist, J. Miländer Pensast, H. Koppel, K. Schlossmann ja A. Valdes Voronežist.

Aastail 1919—1921 arstiteaduskonnas peetud loengutest toimusid ligi 50% saksa keeles. Kuid 1927. a. andsid arstiteaduskonnas õpetust eesti keeles 19 isikut, s. o. 70,4%.[11] 1930. aastatel toimus juba enamik loengutest eesti keeles.

Kateedrite täitmine toimus aastail 1919—1940 järgmiselt.[12] Anatoomiakateedrit juhatasid professorid Alfred Sommer (1919—1928), Harry Kull (1929—1931) ja Ernst Weinberg (1931—1944, eradotsent 1929—1931). Prosektoriks olid Richard Willems (1922—1927) ja Eduard Aunap (1928—1936).

Histoloogia- ja embrüoloogiakateedrit juhatasid professorid A. Sommer (1919—1926), H. Kull (1926—1933, eradotsent 1924—1925), E. Weinberg (1933—1937) ja E. Aunap (1938—1955, eradotsent 1936—1937).

Füsioloogiakateedrit juhatasid professorid Alexander Lipschütz (1919—1926), Alfred Fleisch (1927—1932) ja Maks Tiitso (1933—1944, eradotsent 1927—1933).

Üldpataloogia ja pataloogilise anatoomia kateedrit juhatasid professorid Alexander Ucke (1921—1929) ja Albert Valdes (1930—1962, prosektor 1922—1929).

Farmakoloogiakateedrit juhatasid professorid Siegfried Loewe (1921—1928), Georg Barkan (1929—1938) ja Georg Kingisepp (1938—1972, eradotsent 1936—1937).

Bakterioloogiakateedrit juhatas professor Karl Schlossmann (1921—1944, dotsent 1920—1923). Hügieenikateedrit juhatas professor Aleksander Rammul (1920—1940).

Teaduskonna sisehaiguste kateedrit juhatasid professorid Ernst Masing (1919—1939) ja Franz Grant (1940—1944, eradotsent ja dotsent 1935—1939). Hospitaalsisehaiguste kateedrit juhatasid professorid Ludvig Puusepp (1922—1924) ja Voldemar Vadi (1925—1941, eradotsent ja dotsent 1924—1933). Sisehaiguste polikliiniku kateedrit juhatasid professorid Heinrich Koppel (1920—1930) ja V. Vadi (1931—1941).

Teaduskonnakirurgia kateedrit juhatasid professorid Konstantin Konik (1920—1931), Ulrich Karell (1931—1937, eradotsent ja dotsent 1931—1936) ja Artur Linkberg (1938—1970, eradotsent 1930—1937). Hospitaalkirurgia kateedrit juhatasid professorid Rudolf Wanach (1920—1931), K. Konik (1931—1936) ja U. Karell (1937—1944). Kirurgilise patoloogia ja ortopeedilise kirurgia kateedrit juhatasid dotsent John Blumberg (1921—1930) ja professor Bernhard Jürgens (1931—1941, eradotsent ja dotsent 1929—1937).

Naistehaiguste kateedrit juhatasid professorid Jaan Miländer (1920—1937) ja Harald Perli (1938—1944), lastehaiguste kateedrit professor Aadu Lüüs (1920—1944, dotsent 1920—1923), dermatoloogia ja veneroloogia kateedrit professor Aleksander Paldrok (1919—1941).

Kõrva-, nina- ja kurguhaiguste kateedrit juhatasid professorid Heinrich Koppel (1920—1926) ja Ernst Saareste (1926—1944, eradotsent ja dotsent 1925—1933). Oftalmoloogiakateedrit juhatasid professorid Ernst Blessing (1921—1930) ja Jaan Uudelt (1931—1944, eradotsent ja dotsent 1930—1933).

Kohtuarstiteaduse kateedrit juhatasid professorid Alexander Ucke (1920—1921) ja Siegfried Talvik (1921—1929, eradotsent ja dotsent 1919—1922), A. Ucke (1929—1933) ja Gerhard Rooks (1934—1944, eradotsent ja dotsent 1932—1937).

Neuroloogiakateedrit juhatas professor Ludvig Puusepp (1920—1942) ja psühhiaatriakateedrit professor Maximilian Bresowsky (1919—1941).

Farmaatsiakateedrit juhatas professor Johannes Stamm (1919—1921), farmakognoosiakateedrit samuti J. Stamm (1921—1939) ja Alma Tomingas (1940—1963, eradotsent 1935—1940), farmatseutilise keemia kateedrit professor Henn Parts (1925—1946, dotsent 1921—1925), rakendusfarmaatsia kateedrit professor Nikolai Veiderpass (1936—1940, eradotsent ja dotsent 1925—1936).

Eugeenikakateedrit juhatas professor Hans Madisson (1939—1940, eradotsent 1928—1939) ja radioloogia kateedrit professor Jüri Haldre (1939—1949, eradotsent 1931—1940). Suu- ja hambahaiguste kateedrit juhatas professor Valter Hiie (1938—1940, eradotsent ja dotsent 1934—1937).

Õppetöö korralduses tugines arstiteaduskond algul endistele traditsioonidele, osalt aga püüti rajada uusi alusesid. Lisandusid uued ained, mis varem puudusid või polnud kohustuslikud, nagu bakterioloogia, neuroloogia, kõrva-, nina- ja kurguhaigused, füüsikalised ravimeetodid, ortopeedia, massaaž, röntgenoloogia, hamba- ja suuhaigused.

Eksamineerimist korraldati kindlatel tähtaegadel. Sunduslikkude eeleksamite hulka arvati arstiteaduskonnas ka ladina keel. Lõpueksamid tuli sooritada komisjoni ees.

1930. a. kinnitati arstiteaduskonnale uued doktorieksami määrused. Doktorandilt nõuti eksamite sooritamist põhiainetes: anatoomia, füsioloogia, üldpatoloogia koos patoanatoomiaga, farmakoloogia ning eriala järgi veel 4—5 aines. Seega toimusid nüüd eksamid kokku 8—9 aines. Teaduslikke astmeid kinnitati farmaatsiaosakonnale kaks (magister ja doktor), arstiteaduskonnas aga ainult doktor, mille juurde hiljem arvati esimese astmena kutsenimetus arst. Kutsediplomeid andiski ülikool peale loomaarstide ainult arstidele ja farmatseutidele, teised said lihtsalt lõputunnistuse või magistridiplomi.[13]

Õppeprotsessi suurem reorganiseerimine viidi läbi 1926. a., mil võeti vastu uus õppekava 6-aastase õpiajaga, kusjuures viimane aasta oli puhtpraktiline — töö ülikooli kliinikutes. Üliõpilased said nüüd mitmekesisema ja põhjalikuma ettevalmistuse arstikutseks.

Keskkooli lõputunnistust hakati 1920. a. nõudma ka farmaatsiaosakonda astujatelt, kes võisid aga endiselt ülikooli pääseda ka apteekriabilistena. 1921. a. muudeti farmatseutide õppus kaheaastaselt kolmeaastaseks.

1926. a. kaotati ülikooli juures apteekriabilise kutseeksamid, mis tegi lõpu tsaariaegsele apteekriabiliste instituudile. Otsus taotles seda, et apteekide personal oleks ainult ülikooliharidusega. 1926. a. kehtestatud uute farmaatsia õppekavadega pikendati õpiaega kolmelt aastalt nelja aastani.

1919.—1929. a. lõpetas ülikooli arstiteaduse alal 509 ja farmaatsia alal 99 isikut. Aastail 1929—1939 lõpetas ülikooli 289 arsti, farmaatsiaosakonna aga 257 isikut.

Kuigi elanikkonna arstiabiga tagamine oli ilmselt puudulik, hakkas kostma etteheiteid, et arstiteaduskond valmistavat liiga palju arste. 1928. a. Pärnus toimunud VII arstidepäev nõudis koguni «abinõusid arstide üleproduktsiooni ärahoidmiseks». Erapraktiseerivad arstid polnud huvitatud arstide arvu suurendamisest, kartes sissetulekute vähenemist. Tegelikult oli arstidest puudu

[10] Tervishoid Eestis. Tallinn, 1981, lk. 105.
[11] P. Põld. Tartu ülikool. — Tartu. Tartu, 1927, lk. 658.
[12] Tartu ülikooli isiklik koosseis 1919—1940. Tartu, 1919—1940.
[13] P. Põld. Tartu ülikool, lk. 659.

sõjaväes, täitmata oli osa jaoskonnaarstide kohti, ka arstiteaduskonnas oli palju teoreetiliste kateedrite assistendikohti pidevalt täitmata ja neid asendati üliõpilastega ajutiste abijõududena.[14]

TEADUSLIK UURIMISTÖÖ. Esimestel aastatel mõjus pidurdavalt teadusliku uurimistöö arendamisele osa kateedrite komplekteerimatus spetsialistidega ning instituutide ja kliinikute puudulik materiaalne baas. Nende tegevuse korraldamine nõudis õppejõududelt palju jõudu ja vaeva.

Käsikäes kateedrite komplekteerimise, instituutide ja kliinikute sisseseadmise ning noorte teadlaste ettevalmistamisega intensiivistus ka teaduslik uurimistöö. Füsioloogiainstituudis koondus see professor Alexander **Lipschützi** (1883—1974, Tartus 1919—1926) juhendamisel sisesekretsiooni (suguhormoonid, insuliin) uurimisele, mis tõi talle ülemaailmse tuntuse. Lahkunud 1926. a. Tšiilisse, sai A. Lipschütz tuntuks Ladina-Ameerika progressiivse ühiskonnategelase ja aktiivse rahuvõitlejana.[15]

Sveitsi füsioloog Alfred **Fleisch** (1892—1973) kujunes üheks väljapaistvamaks Tartu ülikooli arstiteaduskonna õpetlaseks. Tema teaduslik uurimistöö kuulus peamiselt vereringe ja hingamise füsioloogia ja patofüsioloogia valdkonda. Tartus konstrueeris A. Fleisch rea uusi aparaate hingamise ja vereringe uurimiseks. Tema loodud pneumotahhograaf on jäänud asendamatuks hingamise uurimisel. Ka A. Fleischi intervallograaf (aparaat, mis võimaldab registreerida südametsüklite kestust 0,01 sekundiline täpsusega ordinaatidena kümograafilindile) on tänini edukalt kasutusel. A. Fleisch avastas hingamise nn. propriotseptiivse regulatsiooni, näitas esimesena veenide aktiivset osavõttu perifeerse vereringe regulatsioonist. A. Fleisch avaldas hulgaliselt originaaluurimuste tulemusi välismaa erialastes ajakirjades ja kirjutas ülevaateid Lääne-Euroopa kapitaalsetes käsiraamatutes. Tema juhendamisel valmis Tartus viis doktoriväitekirja, sealhulgas M. Tiitso oma, kes pärast A. Fleischi lahkumist Lausanne'i ülikooli juhatas füsioloogiainstituuti. Maks **Tiitso** jätkas uurimistöös A. Fleischi suunda, käsitledes hingamise regulatsiooni, eriti propriotseptiivsete reflekside osatähtsust regulatsioonis, hingamise ja südameveresoonkonna talitlust füüsilise koormuse puhul, täiendas füsioloogilise uurimise seadeldisi.[16]

Histoloogia alal sai tuntuks esimene eesti histoloogiaprofessor Harry **Kull** (1886—1933). Tema alustas teaduslikku tööd Tartu ülikoolis veel Oktoobri-eelsel perioodil professorite P. A. Poljakovi ja V. J. Rubaškini juures. H. Kulli tööd käsitlevad eelkõige tsütoloogiat — seedetrakti epiteelrakkude ehitust. Palju tähelepanu omistas ta enterokromafiinsetele rakkudele ning omandas sel alal rahvusvahelise tuntuse. Ta uuris ka mitokondreid, tema nimega on seotud mitmed mitokondrite värvimise meetodid (Altmann—Kulli meetod, Kopsch—Kulli meetod jt.). Ta oli hiilgav histotehnik, kateedri demonstratsioonpreparaatide kollektsioonis on senini säilinud tema poolt valmistatud preparaate.[17] Tähelepanu äratas ka anatoomiaprofessori E. Weinbergi (1896—?) võrdlev-anatoomiline uurimus kolmiknärvi mesentsefaalsest tuumast.[18]

[14] E. Saareste ettekanne Eesti Arstideseltsside Liidu aastakoosolekul. — «Eesti Arst», 1939, nr. 6, lk. 410—414.

[15] Я. П. Страдынь. А. А. Липшиц — замечательный ученый, уроженец Прибалтики. — Материалы V конференции по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1964, с. 53—55.

[16] R. Looga. Professor A. Fleisch Tartu ülikooli füsioloogiainstituudi juhatajana. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, III. Tartu, 1975, lk. 22—32.

[17] Ю. Э. Аренд, В. В. Калнин. Архив анатомии, гистологии и эмбриологии, Ленинград, т. LXXII, 1977, I, с. 91—92.

Erakordselt produktiivseks kujunes Farmakoloogiainstituudi tegevus, mida juhatas hea ettevalmistuse saanud Siegfried **Loewe** (1884—1963), W. Heubneri õpilane. Instituudis töötati eksperimentaalselt ja teoreetiliselt farmakoloogia probleemide kallal, eraldades nende vastu kaastöötajate ja abijõudude huvi. Ligi 100 publikatsiooni hulgas leidub arvukalt töid, mis käsitlevad füüsikalise keemia ja kvantitatiivse analüüsi meetodite tähtsust farmakoloogias.

Huvipakkuvad on ka balneoloogilised uurimused Eesti muda mõju kohta ja tööd, mis käsitlevad ainete keemilist struktuuri ja bioloogilist toimet, loonide mõju, joodi toimet ja seoses sellega ka kilpnäärme ravi. Uurimistöö põhisuunaks oli S. Loewel emakasse toimivate ainete farmakoloogia, eriti suguhormoonide osa, mille kohta S. Loewe ja tema kaastöötajad avaldasid põhjapanevaid töid.

Silmapaistev farmakoloog oli ka professor Georg **Barkan** (1889—?). Tema tööd käsitlevad põhiliselt biokeemiat (raua ja joodi farmakoloogia, orgaaniliste joodiühendite biokeemia, sõnajalaekstraktide bioloogilise väärtuse määramine), samuti aneemiate eksperimentaalset ravi, veresoonte võrdlevat farmakoloogiat.[19]

Bakterioloogiainstituudi asutamise ja tegevuse vastavalt aja nõuetele väljaarendamise teened kuuluvad professor Karl **Schlossmannile** (1885—1969). Ta töötas aastail 1918—1920 Voronežis naha- ja suguhaiguste kateedri assistendina, kus kaitses 1919. a. lõpus doktoriväitekirja «Süfilise ravi autoseerumiga», mis oli valminud endise Tartu ülikooli professori J. A. Sepilevski juhendamisel.[20] Tartus uuriti K. Schlossmanni juhendamisel düsenteeria, kõhutüüfuse, difteeria, Bangi infektsiooni ja leepra epidemioloogiat ning koostati kava tuberkuloosi vastu võitlemiseks Eestis. K. Schlossmann uuris ka Eesti ravimuda (1939), arendas mikrobioloogilist (eriti seroloogilist) diagnostikat. Nii on aglutinatsioonireaktsioonide modifikatsioonidest tuntud Schwartz—Schlossmanni reaktsioon. Ta oli rohkem kui 30 väitekirja juhendaja. 1938. a. nimetati K. Schlossmann Eesti TA presidendiks.[21]

Märkimist väärivad silmapaistva vene hügieeniku G. V. Hlopini õpilase, hügieeniprofessori Aleksander **Rammuli** (1875—1949) juhendamisel läbiviidud meditsiinigeograafilised uurimused, mille eesmärgiks oli selgitada kogu Eesti tervishoiuolusid. Kogu riigi territooriumi haaravad meditsiinigeograafilised uurimused olid oma ulatuselt esmakordsed. Uurimisel pöörati tähelepanu geograafilistele ja klimaatilistele iseärasustele, üksikasjalikult uuriti elamuid, saunu, veeallikaid, elanike toitlust ja olmetingimusi. Uurimistööle tõmmati kaasa 85 arsti ja vanema kursuse üliõpilast. Töö kestis 1922. a. kuni 1938. a. kõigis Eesti 11 maakonnas. Õnnestus koguda suur hulk originaalseid andmeid. Ent uurimistulemusi suudeti avaldada aastail 1928—1938 ainult 11 õhukest köidet (igaühes umbes 100 lk.). Väike maht võimaldas esitada põhitulemused üksnes lühendatud kujul, ilma sügavama analüüsi ning järelduste ja ettepanekuteta. Tervishoiu Peavalitsus polnud sellest eriti huvitatudki, sest ei omanud soovi ega vahendeid

[18] E. Weinberg. The Mesencephalic Root of the Fifth Nerve. A Comparative Anatomical Study. Diss. Tartu, 1928.

[19] G. Barkan. Farmakoloogia. — Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932, lk. 56—58.

[20] И. П. Фурменко. Воронежский государственный медицинский институт. Изд. 2-е. Воронеж, 1978, с. 205—206.

[21] TRÜ Arstiteaduskond aastail 1802—1975, lk. 70.

astuda samme elanikkonna olmes avastatud arvukate puuduste likvideerimiseks. Rida meditsiinigeograafilistes uurimistes osalenuid töötas hiljem linna-, maakonna- või jaoskonnaarstina ning tegi üht-teist elanikkonna olme parandamiseks.[22]

Hügieeniinstituudis valmis aastail 1920—1940 ja kaitsti A. Rammuli juhendamisel kolm doktori- ja neli farmaatsiamagistri tööd. Aastail 1927—1931 korraldasid A. Rammul ja psühhiaatriaprofessor M. Bresowsky Tartumaal ulatuslikud elanikkonna genealoogilis-psühhiaatrilised uurimised vaimuhaiguste iseloomu ja -haigete arvu selgitamiseks.

Kodanliku perioodi arstiteaduskonna silmapaistvaim esindaja oli professor Ludvig **Puusepp** (1875—1942), V. M. Behterevi õpilane. Juba Peterburis oli L. Puusepp maailma esimese neurokirurgiakliiniku üks asutajaid, selle esimene direktor, esimene kirurgilise neuropatoloogia professor ja esimene neurokirurg Venemaal. Talle kuulub ka esimene originaalne käsiraamat «Kirurgilise neuropatoloogia alused» (1917). Tartu ülikoolis loodi 1920. a. L. Puusepa jaoks iseseisev neuroloogiakateeder ning närvikliinik, mille ta sisustas vastavalt aja nõuetele. L. Puusepp töötas Tartus viljakalt peaaju, seljaaju ja perifeersete närvide haiguste ning nende kirurgilise ravi alal. Ta sooritas originaalseid neurokirurgilisi operatsioone ja leiutas diagnoosimeetodeid, millest mitmed kannavad tema nime. Näiteks ajukasvajate füsioloogiline enukleatsioonimeetod, spastiliste paralüüside ja valude kirurgiline ravimeetod, süringomüeelia kirurgiline ravimeetod; neuroloogiakirjanduses tuntakse Puusepa refleksi ja Puusepa seljaajuvedeliku proovi. Neuroröntgenoloogiat rikastas ta endomüelograafia ja siinusograafia meetoditega.

1922. a. asutas L. Puusepp närvikliiniku juures Eesti Neuroloogia Seltsi ning andis aastail 1923—1939 välja erialast ajakirja.[23] 1934. a. tekkis Vähi Vastu Võitlemise Selts Eestis, mille esimeheks valiti samuti L. Puusepp. Ta avaldas saksa keeles monograafia «Peaaju kasvajad»[24] (1927—1929) ja käsiraamatu «Kirurgiline neuropatoloogia»[25] (1932—1939). L. Puusepp on eesti neuropatoloogide ja neurokirurgide koolkonna rajaja. Aastail 1921—1940 valmis närvikliinikus seitse doktoriväitekirja. Ka välismaa ülikoolid (Praha, Vilnius, Barcelona jt.) saatsid L. Puusepa juurde noori arste end neurokirurgia alal täiendama. L. Puusepp oli valitud paljude välismaiste teaduslike seltside ja akadeemiate korrespondentliikmeks, liikmeks või auliikmeks, samuti Vilniuse ja Padua ülikooli audoktoriks.[26]

Tartu kirurgidest valdas hästi operatsioonitehnikat ja oli suurepärane kirurgiliste haiguste diagnoosija professor Rudolf **Wanach** (1862—1931). Ta rajas oma koolkonna (A. Pobol, J. Ennuso, A. Linkberg jt.). Tema poolt on proponeeritud alahuulevähi opereerimise meetod, mis võimaldab originaalse nahalõike kaudu radikaalselt eemaldada regionaalsed lümfisõlmed koos lõuaaluste süljenäärmetega.[27] Osav kirurg, eriti noorpõlves, oli ka dotsent John **Blumberg** (1861—1932). Kirjanduses esineb tema nimega seotud sümptom (Blumberg—Štšetkini sümptom), millel on suur tähtsus ägeda apendisiidi diagnoosimisel. J. Blumberg kirjutas oma erialal käsiraamatud operatsioonioperetusest ja topograafilisest anatoomiast, mis ilmusid välismaal ja olid hästi tuntud ka saksa kirurgidele.[28]

Rahvusvahelise kuulsuse omandas professor Aleksander **Paldrok** (1871—1944) teadusliku uurimistööga leepra alal. 1925. a. esitas ta leepra vastu originaalse ravimeetodi söehappeõlle ja kullapreparaatide kasutamisega. Selle meetodiga saadud efektiivsed ravitulemused äratasid suurt tähelepanu maailma leproloogide hulgas, mistõttu katedrit ja Muuli leprosooriumi külastasid tuntud leproloogid ja teadlased mitmest välisriigist. A. Paldrok valiti mitme välismaise teaduste akadeemia ja seltsi liikmeks.

Leepra uurimisega tegelesid ka A. Paldroki õpilased. Neist P. **Parmaksoo** (1895—1946) koostas Eesti leeprahaigete täpse kartoteegi. Selle töö tulemuseks oli endeemiliste leeprakollete üksikasjalik uurimine ja leeprasse haigestumise tunduv vähenemine Eestis. Kuigi A. Paldroki poolt kasutuselevõetud ravimeetod ei osutunud spetsiifiliseks, pole see tänasest minetanud oma tähtsust leeprahaigete ravimisel. Peale puhtkosmeetilise efekti leiab see käesoleval ajal kasutamist mittespetsiifilise ärritusteraapiana koos sulfoonpreparaatidega leeprahaigete komplekssel ravimisel.[29]

Silmapaistev uurija oli teraapiaprofessor Ernst **Masing** (1879—1956), kes tegeles edukalt nii üldbioloogiliste kui ka kliiniliste probleemidega. Tema tegevus teadusliku järelkasvu kasvatamisel ja internmeditsiini väljaarendamisel Eestis oli suure väärtusega.[30] 1930. aastail paistis silma kardioloogina ja elektrokardiograafia meetodi uurijana ning praktikasse juurutajana Franz Tirant (1896—1960). Professor V. Vadi (1891—1951) poolt juhatatava hospitaalteraapiakliiniku tähtsamad teaduslikud probleemid olid tuberkuloos ja reumaatilised haigused. V. Vadi oli silmapaistev reumatoloog, kes viljakalt töötas muda-balneoteraapia väljaarendamisel Eestis.[31]

Otorinolarüngoloogias kirurgilise suuna ja koolkonna rajaja Eestis oli Ernst **Saareste** (1892—1944), vene otorinolarüngoloogia rajaja N. P. Simanovski õpilane. E. Saareste hakkas tegelema ka audioloogiaga, koostades kõnetestid kuulmise uurimiseks eestikeelse kõne abil.[32] Oftalmoloogiaprofessor Ernst **Blessig** (1859—1940) arendas ajuhaiguste toopilist diagnostikat silmahäirete alusel, uuris glaukoomi ja teisi silmahaigusi, korraldas pimedate loenduse Eestis (1922). Tema juhendamisel kirjutasid A. Kuriks (1923) ja J. Uudelt (1929) doktoriväitekirja trahhoomist, mida kodanlikus Eestis esines suhteliselt palju. E. Blessig koostas esimese vene oftalmoloogiakirjanduse bibliograafia ja avaldas 1933. a. «Index ophthalmologiae Balticus».[33]

---

[22] М. А. Каск. О санитарно-топографических исследованиях в Эстонии в 1922—1938 гг. — Материалы V конференции по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1964, с. 116—118.

[23] «Folia Neuropathologica Estoniana» (alates 1929 «Folia Neurochirurgica Estoniana»).

[24] L. Puusepp. Die Tumoren des Gehirns. Tartu-Dorpat, 1927—1929.

[25] L. Puusepp. Chirurgische Neuropathologie. Tartu (Dorpat), 1932—1939.

[26] E. Raudam, I. Soomre. Ludvig Puusepp. Tallinn, 1977; TRÜ Arstiteaduskond aastail 1802—1975, lk. 80—84.

[27] J. Ennulo. Kirurg meenutab. Tallinn, 1976, lk. 36—37.

[28] J. Blumberg. Aus der chirurgischen Praxis. Wiesbaden, 1922; J. Blumberg. Lehrbuch der topographischen Anatomie. Berlin u. Wien, 1926.

[29] Х. Вахтер. А. К. Пальдрок — основоположник эстонской дерматологической школы. — Материалы VIII конференции по истории науки в Прибалтике. Тарту, 1970, с. 104—105.

[30] K. Kõrge, K. Põldvere. Tartu ülikooli kasvandik ja professor Ernst Masing. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, III. Tartu, 1975, lk. 63—70.

[31] TRÜ Arstiteaduskond aastail 1802—1975, lk. 56, 131—132.

[32] Э. К. Сийрде. 80 лет оториноларингологии в ЭССР. — Труды V конференции оториноларингологов ЭССР. Тарту, 1973, с 3—5.

[33] E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. Acta et Commentationes... Tartu, 1922. A. III : 3, A. IV : 1; E. Blessig. Ophthalmologische Bibliographie Russlands 1870—1920. Acta et Commentationes... Tartu, 1925. A. VII : 2; E. Blessig. Index ophthalmologie Balticus. Tartu, 1933. Acta et Commentationes... Tartu, 1934. A. XXVI : 1.

Eestikeelse meditsiiniperioodika arendamisel on suuri teeneid H. **Koppelil** (rajas 1903 populaarteadusliku ajakirja «Tervis»), S. **Talvikul** (toimetas ajakirja «Tervis» 1921—1928 ja ajakirja «Eesti Arst» 1921—1928) ja A. **Valdesel** (oli alates 1921 «Eesti Arsti» toimkonna liige, 1925 üks tegevtoimetajaid ja 1929 ainuisikuliselt vastutav ja tegevtoimetaja). Koostöös J. V. Veski ning meditsiiniliste erialade teiste esindajatega A. Valdes ajakohastas, täpsustas või lõi ise hulga oskussõnu, millest paljud läksid «Eesti Arsti» vahendusel käibele ja juurdusid rahvakeeles.

Üliõpilastes erialaste huvide arendamiseks asutati 1922. a. arstiteaduskonna juurde Akadeemiline Arstiteaduse Selts. Juhatusse kuulusid üks õppejõud ja neli üliõpilast. Seltsi esimeheks valiti professor A. Lüüs (1922—1926), S. Talvik (1926—1929) ja A. Valdes (1929—1940). 1924. a. asutati ka Akadeemiline Rohuteaduse Selts.[34] Selle esimees oli N. Veiderpass (1924—1940).

Arstiteaduskonna õppejõud hoolitsesid ka õppekirjanduse eest. Saksa keeles avaldas A. Lipschütz «Juhatuse füsioloogia praktikumiks». Originaalseid õppevahendeid hakati koostama nüüd ka eesti keeles. K. Schlossmannilt ilmusid «Üldine mikrobioloogia ühes mikrobioloogilise tehnikaga» (1925) ja «Üldine mikrobioloogia ja immuunsusõpetus» (1940), A. Paldrokilt «Suguhaigused» (1924), N. Veiderpassilt «Apteegi retseptuur» (1938), G. Rooksilt «Kohtuarstiteadus ja arstlik deontoloogia» (1938), A. Lüüsilt «Lastehaigused» (1939—1940), «Lapse hoidmine ja ravitsemise õpetus» (1919, 1921) ja «Laste ühiskondlik tervishoid» (1926), E. Blessigilt «Silmahaigused kliinilistes piltides» (1938) jt.

Mõned arstiteadlased esinesid aga maltusluse, rassismi ja teiste reaktsiooniliste teooriate jutlustamisega. Näiteks H. Madisson püüdis oma töödes («Tõutervishoid ja rahva tulevik», 1935) põhjendada arstiteaduse ja hoolekande «halvendavat mõju rahvatõusse». 1934. a. XII arstidepäeval ja tervishoiunõukogus nõudsid reaktsioonilised arstiteadlased steriliseerimise seaduse kiiremat elluviimist. Seejuures läksid Eestis meditsiini reaktsionäärid kaugemale oma Lääne-Euroopa kolleegidest. Nad panid ette laiendada steriliseerimise seadust ka kurttummadele. 1936. a. kehtestati seadus «Pärilikkuse teel edasiantavate vaimsete ja kehaliste puudustega inimeste steriliseerimisest». 1938. a. viidi arstiteaduskonnas sisse spetsiaalse õppeainena eugeenika ning asutati vastav õppetool, mis aga nõukogude võimu taaskehtestamisel Eestis likvideeriti.[35]

Mitmed arstiteaduskonna professorid jätkasid ühenduse pidamist nõukogude teadlastega. L. Puusepp oli kirjavahetuses silmapaistvate nõukogude neuroloogide jt. teadlastega (V. M. Behterev, N. N. Burdenko, I. P. Pavlov jt.). A. Rammul oli ühenduses oma õpetaja G. V. Hlopiniga kuni viimase surmani 1929. a. Vahetati teaduslikke töid ning saadeti vastamisi ka teiste nõukogude hügieenikute ja Lääne-Euroopa autorite raamatuid. Oma hügieeniõpiku 2. köite eessõnas tänas G. V. Hlopin A. Rammulit raamatute saatmise eest välismaalt.[36] Just L. Puusepa ja A. Rammuli ettepanekul valis Tartu ülikool 1924. a. akadeemik I. P. Pavlovi tema 75. sünnipäeva puhul oma audoktoriks.[37] 1932. a. valis Tartu ülikool oma audoktoriks nimeka nõukogude patoanatoomi V. A. Afanasjevi.

A. Paldrokil oli sidemeid ka nõukogude dermatoloogidega. Ta avaldas oma töid nõukogude dermatoloogiaajakirjas, võttis osa leeprakonverentsist Moskvas 1926. a., Tartus külastas tema kateedrit professor A. Vladimirov Leningradist. A. Paldrok valiti A. I. Pospelovi nimelise dermatoloogiaseltsi auliikmeks NSV Liidus. E. Blessig pidas sidet nõukogude oftalmoloogidega. Ta käis 1934. a. tutvumas Leningradi oftalmoloogiaasutustega ja selle aine õpetamisega ning võttis osa 1928. a. NSV Liidu oftalmoloogide kongressist.[38] G. Barkan osales I. P. Pavlovi 85. sünniaastapäeva pidustustel ja sel puhul korraldatud teaduslikul konverentsil Moskvas. M. Bresowsky pidas Tartus loenguid I. P. Pavlovi õpetuse tutvustamiseks.[39] Loomafüsioloogia eradotsent A. Audova siirdus tagakiusamise pärast 1932. a. Moskvasse.

KEHALISE KASVATUSE INSTITUUT. Eriharidusega kehalise kasvatuse ja spordiõpetajate ettevalmistamise vajadusest rääkis 1919. a. A. Lüüs.[40] Kehakultuurialase õppeasutuse vajadust toonitati ka Eesti Spordi Liidu asutamiskongressil (1919) ja hilisematel võimlemisõpetajate kongressidel.

Haridusministeeriumi ettepanekul hakatigi arstiteaduskonnas valmistuma kehalise kasvatuse osakonna avamiseks. 1925. a. põhikirja järgi oli arstiteaduskonda kavandatud kehalise kasvatuse teooria professuur ning patoloogia- ja ortopeedilise võimlemise dotsentuur, samuti praktilise kehakultuuri õpetaja.[41]

Uus õppeasutus loodeti avada 1925., siis 1927. a. Algul venis avamine sõjaministeeriumi vastuseisu tõttu (nõudis kehalise kasvatuse üldjuhtimise andmist sõjaväelaste kätte), siis võttis aega ortopeedilise võimlemise spetsialisti ettevalmistamine stažöörina välismaal.

Kehalise kasvatuse osakonna õppeplaanid kinnitati alles mais 1928. 100 kandidaadi hulgast võeti arstliku kontrolli ja kehaliste katsete alusel vastu 18 meest ja 18 naist. Neile lisandusid 10 ohvitseri. Õppetöö algas septembris. 22. oktoobril 1928 andis haridusministeerium osakonnale nimetuseks Kehalise Kasvatuse Instituut.[42]

Instituudi juhatajaks määrati Tartu haavakliiniku arst, Viinis ortopeedilise ettevalmistuse saanud B. Jürgens. 1938. a. algul sai juhatajaks prof. M. Tiitso ja aasta hiljem dr. Mihkel Kask.

Tänapäeva mõiste kohaselt kujutas instituut endast väikest kateedrit. Sportlike õppeainete jaoks oli koosseisulisi õpetajaid algul kolm: instituudi asejuhataja ja õppetöö korraldaja Aleksander Kalamees, Ernst Rosenblatt (hilisema nimega Ergo Rannaste) ja Elsa Hindberg. Pärast E. Hindbergi lahkumist koondati üks koosseisulistest kohtadest (1933). Kui A. Kalamees siirdus 1938. a. Tallinna, asus asejuhataja kohale H. Niiler. Osa aineid õpetati õppeülesande korras (A. Reedre, J. Martin, H. Niiler, E. Oltrop). 1937. a. oli instituudil õigus kasutada õppetöö läbiviimiseks viit õppeülesandetäitjat.

---

[34] Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929. Tartu, 1929, lk. 370—372, 381—383.

[35] П. И. Калью. К истории здравоохранения в Эстонии. — Вопросы истории медицины, вып. 5. М., 1959, с. 88—89.

[36] В. В. Калнин. 75 лет со времени основания кафедры гигиены Тартиского университета. — Научная конференция посвященная 75-летию кафедры гигиены ТГУ и 30-летию Тартуской городской СЭС. Тарту, 1970, с. 30—31.

[37] B. Schamardin. Akadeemik I. P. Pavlovi sidemetest Eestiga. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», 1965, nr. 3, lk. 229—231.

[38] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2. s.-ü. 67, l. 79—81, 92—103.

[39] TRÜ Arstiteaduskond aastail 1802—1975, lk. 102.

[40] A. Lüüs. Kehaline kasvatus. — «Kasvatus», 1919, vihik I, lk. 11—14.

[41] H. Normann. Üldjooni Tartu Ülikooli arstiteaduskonna ajaloolisest arengust 1632—1932. — «Eesti Arst», 1932, nr. 6, lk. 24—25.

[42] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 166, l. 78.

Muude teoreetiliste ainete lektoriteks olid ülikooli nimekamad õppejõud (psühholoogia K. Ramul, füsioloogia A. Fleisch, hügieen A. Rammul jne.). 1933. a. koondati seni täitmata kehalise kasvatuse teooria professuur, ühendades see hügieeniprofessuuriga.[43]

1930. a. algul valmis instituudi kahekorruseline hoone. Praeguse kehakultuurihoone kohal asunud võimlat loeti valmimise järel suurimaks ja moodsaimaks Balti riikides.

Õppeaeg oli instituudis algul kaks aastat. Nädalakoormus oli 25—30 tundi, lisaks isiklik treening. Tartus toimuvale õppetööle lisandusid kaks kuuenädalast suvelaagrit Pärnus ja kaks nädalapikkust talvelaagrit Pühajärvel.

Kuivõrd kaheaastane kursus ei andnud lõpetajatele kõrgemat haridust, töötati välja uus õppekava, mis 28. mail 1930 kinnitati valitsuse määrusega «Keskkooli võimlemisõpetajate ettevalmistuse kohta Tartu ülikoolis».[44] Määrus kinnitas kursuse kestuseks kolm aastat ja määras õppeainete rühmad: 1) arstiteaduslikud ja tervishoidlikud, 2) administratsiooni õpetuse (pedagoogilised ja sporditeoreetilised), 3) praktilised ained.

Haridusministeeriumi 1930. a. korralduse kohaselt katkestati uute üliõpilaste vastuvõtt instituuti, sest koolivõrgu koondamise tulemusena ähvardas juba esimest lendu tööta jäämise oht.

1935. a. esitati kaalutlused instituudi tegevuse jätkamiseks. 1937. a. kehtestatigi uus üliõpilaste vastuvõtu kord ja õppeplaanid. Sügisel alustas instituut tööd 20 üliõpilasega. Õppetöö toimus kahe erineva õppeplaani järgi. Õppeplaan A kehtis kehalise kasvatuse osakonna üliõpilastele (neid võeti vastu 12). Õppeplaan B oli teiste teaduskondade üliõpilastele, kes õppisid kehalist kasvatust kõrvalainena (8 üliõpilast).[45] Instituudi teises lennus said juunis 1940. a. ülikooli lõpetamise kohta tunnistuse 16 ja sügisel veel 2 inimest.

Paljudest instituudi lõpetanutest said hinnatud spetsialistid, kes aitasid hiljem arendada Nõukogude Eesti spordiliikumist (Endel Arand, Erich Lukin, Olaf Topman, Fred Kudu, Peeter Paris, Liidia Uustal jt.).

Instituut võttis osa üliõpilaskonna kehalisest kasvatusest, taotles korduvalt kohustusliku kehalise kasvatuse kehtestamist. Instituuti toetasid kehalise kasvatuse komisjon ja Üliõpilaskonna Edustus.[46] Tulemuseks oli kehalise kasvatuse soovitavaks õppeaineks kuulutamine neljas teaduskonnas (matemaatika-loodus-, filosoofia-, põllumajandus- ja õigusteaduskonna majanduse osakond) nendele, kes valmistusid õpetajakutseks. Kehaline kasvatus jäi vabatahtlikuks ja tundidest sai osa võtta alles pärast vastava maksu tasumist.

Seoses sõjaettevalmistustega kehtestati üliõpilaskonna sõjalise õpetuse seadus. Sõjalise õpetuse raames kehtestati 1939. a. kevadsemestril I ja II kursuse meesüliõpilastele kohustuslik kehaline kasvatus vastavalt 2 ja 1 tunni ulatuses nädalas, sügissemestrist aga kõigile nais- ja meesüliõpilastele I ja II kursusel 2 tundi nädalas.[47]

---

[43] Akadeemilisi teateid. — «Üliõpilasleht», 1933, nr. 1, lk. 14.

[44] «Riigi Teataja», 1930, nr. 44, 6. juuni, lk. 461—462.

[45] A. Jürisson. Kehakultuurikaadri ettevalmistamise ja kasutamise analüüs Eestis (1802—1965). Dissertatsioon. Tartu, 1967, lk. 128—168.

[46] Akadeemilisi teateid. — «Üliõpilasleht», 1931, nr. 6, lk. 107.

[47] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 640, l. 109, 205—207.

Kehalise kasvatuse instituudi tähtsus kodanlikus Eestis seisnes erihariduse kaadri ettevalmistamises. Õppetöö käigus hakati uurima sporditeoriat. Õppejõudude sulest ilmusid arvestatavad õpikud ja käsiraamatud,[48] arvukalt metoodilist ja analüüsivat laadi artikleid.

Tugevnes teaduslik suhtumine kehalise kasvatusse instituudiga seotud arstide ringkonnas. Ilmus vastavaid artikleid ja raamatuid,[49] tehti uuringuid lihastegevuse füsioloogia alal (A. Fleisch, I. Sibul, M. Tiitso, A. Pehap).

---

[48] A. Kalamees. Algkooli kehakasvatuse käsiraamat. Tartu, 1936; H. Niiler. Korvpallimängu õpetus. Tartu, 1938.

[49] M. Kask. Spordi tervishoid. 1939.

II OSA

ÜLIKOOL SOTSIALISMI EHITAMISE JA ARENENUD SOTSIALISMI PERIOODIL 1940—1982

IV PEATÜKK

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL 1940/41. ÕPPEAASTAL

21. juunil 1940 kukutati töörahva revolutsiooniliste väljaastumiste tulemusena Eestis kodanluse võim. Töötava rahva tahet väljendades kuulutas uus Riigivolikogu Eesti 21. juulil nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks, 6. augustil võeti Eesti NSV vastu Nõukogude Liidu koosseisu.

Sotsialistlik revolutsioon tõi endaga kaasa põõrdelisi muudatusi kõigil elualadel, sealhulgas ka kõrgharidus korralduses. Kodanlikus Eestis pidid kõrgemad koolid teenima eelkõige kodanluse klassihuve, mistõttu oige sageli ignoreeriti maa majanduse ja kultuurielu perspektiivikaid vajadusi. Kõrge õppemaksu tõttu oli kõrgharidus kättesaadav peamiselt jõukate vanemate lastele.

Nõukogude Eestis oli kõrgharidus tihedalt seotud vabariigi kogu ühiskondliku eluga, teenides vahetult sotsialistliku ülesehitustöö ülesandeid. Selleks tuli kõrgkoolide töö põhjalikult ümber korraldada. Kõrgharidus oli vaja muuta kättesaadavaks eelkõige töötava rahva lastele ning õppe-kasvatustöö viia marksismi-leninismi teooria alustele.

MUUDATUSED ÜLIKOOLI JUHTKONNAS JA STRUKTUURIS. Sotsialistliku ümberkorraldustöö ülesanded puudutasid kõige otsesemalt ka Eesti vanimat ja suurimat kõrgkooli — Tartu ülikooli, mille juhtkonnas ja struktuuris teostati 1940. a. suvel mitmeid printsipiaalse tähendusega ümberkorraldusi.

19. juulil nimetas J. Varese rahvavalitsus ülikooli uueks rektoriks professor Heinrich Riikoja ja prorektoriks professor Artur-Tõeleid Kliimanni, kes 22. juulil asusid ametisse.[1] 10. septembril määrati H. Riikoja asemele senine rahvavalitsuse peaministri asetäitja ajalooprofessor Hans Kruus. Prorektoriks õppetöö alal sai Nõukogude Liidust tulnud keeleteaduse professor Kristjan Kure, kes 13. augustist alates oli täitnud ülikooli ühiskondlik-poliitilise kasvatuse juhi ülesandeid.[2] 19. jaanuaril 1941 nimetati õppeprorektorile veel kaks abi — õppetöö alal Aksel Kipper ja teadusliku töö alal professor Alfred Koort.

Enne uue õppeaasta algust viibis Leningradis ja Moskvas Eesti NSV kõrghariduse juhtide viieliikmeline delegatsioon, Tartu ülikooli esindasid H. Riikoja ja H. Kruus. Moskvas, Üleliidulises Kõrgemate Koolide Komitees (ÜKKK) toimunud läbi-

[1] «Postimees», 23. VII 1940.

[2] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 437, l. 1—2.

rääkimiste tulemusena volitati Eesti NSV hariduse rahvakomissari Nigol Andresenit otsustama ÜKKK kompententsi kuuluvaid Eesti NSV kõrgkoolide küsimusi.[3] See võimaldas mitmeidki nõukogude kõrgkoolile ülemineku probleeme lahendada kiiresti ning lähtudes kohalikest tingimustest ja eripärast. Ümberkorralduste elluviimisel oli sellest palju kasu.

Samaaegselt toimusid olulised muudatused ka ülikooli struktuuris. 31. augustist 1940 likvideeriti usuteaduskond, mille olemasolu ülikooli juures oli vastuolus Eesti NSV konstitutsiooniga.[4] Enne õppeaasta tegelikku algust 28. septembril avaldati Eesti NSV Ülemnõukogu seadlus majandusteaduskonna üleviimisest Tallinna tehnikaülikooli juurde. Kiirelt areneva tööstusega Tallinn pakkus sotsialistliku majanduse tulevaste juhtide koolitamiseks paremat baasi kui ülikoolilinn Tartu.

1940. a. septembris töötas ülikooli rektoraat, tuginedes vanemate liiduvabariikide eeskujule ja kogemustele, välja Tartu ülikooli uue põhikirja projekti. 9. oktoobril 1940 kinnitas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ülikooli ajutise põhikirja. See dokument sai ülikooli edasise tegevuse juriidiliseks aluseks. Nüüdsest peale sai tema ametlikuks nimetuseks Tartu Riiklik Ülikool.[5]

Uues põhikirjas toonitati: «Kooskõlas NSVL Konstitutsiooni § 121-ga ja ENSV Konstitutsiooni § 93-ga Tartu Riiklik Ülikool teostab NSVL kõikide kodanike õigust haridusele. Tema eesmärgiks on valmistada ette kaadreid, kes on võimelised omandama eesmist teadust ja tehnikat ja relvastatuina teadusliku sotsialismi teadmustega on valmis kaitsma nõukogude kodumaad ning ennastsalgavalt pühenduma kommunistliku ühiskonna ehitamistööle.»[6]

Vastavalt põhikirjale jagunes Tartu Riiklik Ülikool kaueks teaduskonnaks, need omakorda 77 kateedriks, millele lisandus veel neli üleülikoolilist kateedrit. Ülikooli koosseisu kuulusid arstiteaduskond (26 kateedrit, dekaan prof. G. Rooks), ajaloo-keeleteaduskond (12 kateedrit, dekaan algul prof. A. Koort, hiljem prof. P. Tarvel), matemaatika-loodusteaduskond (12 kateedrit, dekaan algul prof. G. Rägo, hiljem prof. H. Riikoja), õigusteaduskond (5 kateedrit, dekaan prof. H. Kadari), põllumajandusteaduskond (15 kateedrit, dekaan prof. N. Rootsi) ja loomaarstiteaduskond (7 kateedrit, dekaan prof. J. Kaarde).[7] Üleülikoolilisteks kateedriteks olid marksismi-leninismi aluste, poliitilise ökonoomia, kehalise kasvatuse ja sõjalise õpetuse kateeder. Arstiteaduskonna koosseisu kuulunud Kehalise Kasvatuse Instituut muudeti omaette allüksuseks.

Senise ülikoolivalitsuse asemele loodi TRÜ nõukogu. Selle moodustasid rektor koos prorektorite ja nende abidega, teaduskondade dekaanid ja ülikooli partei-, ametiühingu- ning komsomoliorganisatsiooni esindajad.[8] 25. jaanuaril 1941 asutati TRÜ kaadriosakond, mille juhatajaks sai Leili Takk. Uus osakond pidi hoolitsema ülikooli komplekteerimise eest isikutega, kes vastaksid oma ametikohale peale erialaste nõuete ka ideelis-poliitilises mõttes.[9]

ÕPPETÖÖ KORRALDUS. Kuni 1940/41. õppeaastani olid õppetööd läbiviivateks allüksusteks ainuisikulised õppetoolid, mis koosnesid tavaliselt professorist ja mõnest abiõppejõust. Uue põhikirja kohaselt mindi üle ühe kitsama eriala õppejõude kollektiiviks koondavate kateedrite süsteemile. «Kateeder on Tartu Riiklikku Ülikooli õppetegevuse ja teadusliku uurimistöö põhiorganisatsioonika, mis vahenditult teostab õppemetoodilist ja teaduslikku uurimistööd ühes või mitmes omavahel tihedalt seotud distsipliinis,» märgiti põhikirjas. Ligilähedaselt vastasid kateedritele endised instituudid.

Vastloodud kateedrite esmaseks ülesandeks sai printsipiaalsete muudatuste teostamine nii õpetuse sisus kui ka õppetöö korralduses. 1940. a. sügisel kulutas ülikooli pedagoogiline kollektiiv palju energiat ajanõustele vastavate õppeplaanide ja programmide väljatöötamisele. Selle kitsaloomulise töö tõttu hilines mõnevõrra õppeaasta algus, mistõttu osal õppejõududel tuli 1940. a. sügissemestril käsitleda ainet koondatud kujul.[10] Ka loenguteks valmistumine uute programmide alusel nõudis palju aega.

Oluliselt muutus õppetöö korraldus. Seni kehtis mitmes teaduskonnas ainesüsteem, kus üliõpilane ise valis õpitavad ained, eksamite sooritamise järjekorra ja stuudiumi kestvuse. Taoline süsteem vastas arusaamale, mille kohaselt ülikoolis õppimine oli iga üliõpilase eraasi ja stuudiumi pikalevenimist peeti täiesti normaalseks.

Tartu Riiklikus Ülikoolis mindi üle kursustesüsteemile. See eeldas hoopis rangemat õppe- ja õpidistsipliini ning rõhutas põhimõtet, et ühele kursusele võib kulutada ainult ühe õppeaasta. Nüüdsest peale muudeti loengutest osavõtt üliõpilastele kohustuslikuks. Järgmisele kursusele pääsemiseks tuli tähtaegselt õiendada kõik õppeplaanis ettenähtud eksamid, arvestused ning praktikumid. Kes sellega toime ei tulnud, kuulus eksmatrikuleerimisele. Taoline kord pidi tegema lõpu «igaveste üliõpilaste» ehk «sammalpeade» vegeteerimisele ülikooli seinte vahel.

Üleminek kursustesüsteemile nõudis õppejõudude, veelgi enam aga üliõpilaste seniste arusaamade põhjalikku muutmist. Eriti komplitseeritud oli olukord seni üksnes ainesüsteemi kasutanud ajaloo-keeleteaduskonnas ja õigusteaduskonnas. 2. oktoobril 1940 kinnitas Eesti NSV hariduse rahvakomissar uutele õppekavadele ülemineku korraldamise määruse. Enne 1. septembrit 1939 immatrikuleeritud üliõpilastele lubati sooritada eksameid ja lõpetada ülikool nende tarvis kohandatud eriplaanide järgi. Neil tuli õiendada täiendavad eksamid marksismi-leninismi alustes ja vene keeles, mis veelgi suurendas niigi pingelist õppekoormust.[11]

Ka nooremad kursused, eelkõige arstiteaduskonnas, Kehalise Kasvatuse Instituudis ja ajaloo-osakonnas, kurtsid tööga koormatuse üle. Nii ulatus kevadsemestril arstiteaduskonnas I kursuse üliõpilase nädalane loengute ja praktikumide arv üle 50 tunni.[12] Kevadsessioonil tuli neil sooritada kuu aja jooksul viis eksamit ja kuus arvestust. Rektoraat lubas olukorra normaliseerimiseks viia kuni kaks eksamit üle 1941. a. augustikuu lõpule planeeritud täiendavale sessioonile.

Loengutel käimise kohustus tõi uue raskusena kaasa sobivate õpperuumide vähesuse ja auditooriumide puuduliku mahutavuse. Teravat vajadust tunti eestikeelse nõukogulik õppekirjanduse järele. Kuna selle tõlkimise ja väljaandmisega alles alustati, siis tuli eksamiteks valmistumisel põhiliselt tugineda loengutel konspekteeritule.

---

[3] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 1.
[4] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 442, l. 184—185.
[5] V. Ruus. Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940—1941. Tallinn, 1980, lk. 128.
[6] «Eesti NSV Teataja», 1940, nr. 24, art. 268.
[7] TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 73, l. 1.
[8] «Tartu Kommunist», 18. X 1940.
[9] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 9, l. 38.
[10] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 15.
[11] Sealsamas, l. 10.
[12] Sealsamas, s.-ü. 90, l. 83.

Vaatamata kõigile neile raskustele oli üliõpilaskonna enamuse tööind hea ja eksamitulemused tublid. 1941. a. talvisele sessioonile tuli 83,8% selleks kohustatud üliõpilastest. Mitterahuldava hinde pälvis ainult 5,9% eksamile tulnuist.[13] Kuna kevadine eksamisessioon jäi sõja tõttu lõpetamata, siis õppeaasta kui terviku kohta kokkuvõtlikud andmed puuduvad.

ÜLIÕPILASKOND. Sotsialistlikud ümberkorraldused puudutasid kõige otsesemalt ka üliõpilaskonna sotsiaalset koosseisu. Oli tarvis muuta kõrghariduse klassialust, et ülikool oleks kättesaadav laiadele rahvahulkadele.

Üliõpilaskonna sotsiaalse koosseisu kujunemise aluseks sai Eesti NSV hariduseministri määrus 6. augustist 1940. Selles toonitati, et ülikooli võetakse vastu isikuid esmajoones tööliste, kehvema talurahva ja töötava intelligentsi hulgast.[14] Lisaks haridust, vanust, kodakondsust ja sõjaväeteenistusvahekorda tõendavatele dokumentidele tuli ülikooli astujal esitada veel linna- või vallavalitsuse tõend sotsiaalse päritolu kohta. (Varem immatrikuleeritud üliõpilastelt taolist tõendit ei nõutud.) Veel oli vaja tõendit üliõpilaskandidaadi enda teenistuse ja perekonna varalise olukorra kohta enne 21. juunit 1940.[15] Sooviavaldused vaatas läbi kolmeliikmeline komisjon, kuhu kuulusid peale rektori EKP Keskkomitee ja Eesti Ametiühingute Keskliidu esindajad.

500 vakantsele kohale esitati üle 1000 avalduse. Üliõpilasteks arvati 521 soovijat, kellest enamik (326) pärines tööliste ja väiketalupoegade hulgast.[16] Kuna taastati ka 505 endist üliõpilast, siis oli 1. oktoobril 1940 nimekirjas kokku 3478 üliõpilast.[17]

Üliõpilaste liikuvus kujunes 1940/41. õppeaastal suureks. Seoses lahkumiste ja lõpetamistega langes üliõpilaste arv sügissemestri lõpuks 2124-ni[18] ja kevadsemestri lõpuks 1987-ni.

Üliõpilaskonna sotsiaalse koosseisu muutumine 1940/41. õppeaasta vältel peegeldub tabelis.

TRÜ ÜLIÕPILASKONNA SOTSIAALNE KOOSSEIS 1940/41. ÕPPEAASTAL (%)*

Sotsiaalne päritolu	Sügis-semestril	Kevad-semestril
töölistest	40,87	42,68
töötavast talurahvast	14,36	14,80
töötavast intelligentsist	23,68	22,80
kinnisvarade, äriliste, tööstuslike ja põllumajanduslike ettevõtete omanikest	20,48	19,17
vaimulikest	0,61	0,55
	100,00	100,00

* ENSV ORKA, f. R-14, 1, s.-ü. 437, l. 13, 442 ja 545.

Teaduskonniti jagunesid üliõpilased (15. aprilli 1941 seisuga) järgmiselt: kõige arvukam oli õigusteaduskond, kus õppis 514 üliõpilast (nende hulgas osa usuteaduskonnast ületulnuid). Arstiteaduskonnas õppis 438 üliõpilast, kellele lisandus 174 farmaatsiat õppijat. Ajaloo-keeleteaduskonnas oli 387, matemaatika-loodusteaduskonnas 178, agronoomiateaduskonnas 255, veterinaariateaduskonnas 81 ja Kehalise Kasvatuse Instituudis 46 üliõpilast.[19]

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 15. oktoobrist 1940

[13] Sealsamas, s.-ü. 49, l. 27.
[14] «Postimees», 7. VIII 1940.
[15] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 437, l. 6.
[16] Sealsamas, s.-ü. 442, l. 545.
[17] «Tartu Kommunist», 18. XII 1940.
[18] J. Kalits. EKP tegevus Tartu ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks (1940—1941). — TRÜ Toimetised. Vihik 173. Tartu, 1965, lk. 89.
[19] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 25, l. 77.

nähti ette tööliste, töötava talurahva ja töötava intelligentsi laste õppemaksust vabastamine.[20] Neile üliõpilastele, kelle vanemad elasid või olid elanud mittetöisest tulust, kehtestati aga õppemaks vastavalt varalisele seisundile 200—280 krooni aastas.

1. jaanuariks 1941 oli Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilastest õppemaksust vabastatud 1739 inimest[21] ehk umbes 80% üliõpilaste üldarvust.

15. novembrist kehtestati riiklike stipendiumide süsteem, mille kohaselt võisid hästi edasijõudvad (keskmine hinne vähemalt 3,5) ja toetust vajavad töötavast rahvast pärinevad üliõpilased saada igakuist stipendiumi. Algul oli stipendiumi suurus (olenevalt kursusest) 40—60 krooni. Hiljem korrigeeriti seda 130—200 rublani, 1941. aasta alguses ühtlustati 200 rublale kuus. Sügissemestril määrati stipendiumile 484, kevadsemestril aga juba 634 üliõpilast.[22]

Eesti NSV valitsus avaldas 4. märtsil 1941 määruse, millega asutati kuuekuulised ettevalmistuskursused neile töötava rahva lastele, kes olid lõpetanud vähemalt 9 klassi üldhariduskoolis. Kursuste lõpetamine andis neile õiguse astuda kõrgkooli ühistel alustel keskkooli lõpetanutega. Kursustele võeti mõlemast soost kuulajaid kuni 28. eluaastani. Neile nähti ette koht ühiselamus ja stipendium 200 rubla kuus. Ettevalmistuskursustelt loodeti tublit täiendust juba 1941/42. õppeaastaks.

Uue õppeaasta vastuvõtuplaan nägi TRÜ-le ette 705 statsionaarset ja 305 mittestatsionaarset üliõpilast.[23] Neile lisandus 190 uut üliõpilast arstiteaduse ja farmaatsia fakultestidesse, mis pidid aga minema loodava arstiteaduse instituudi koosseisu.

TEADUSLIK-PEDAGOOGILINE KAADER JA TEADUSE ARENG. Olulist nihkeid toimus ülikooli teaduslik-pedagoogilises kaadris. Ülikooli teenistusest vallandati õppejõud, kes olid paistnud silma kodanlik-natsionalistliku tegevuse ja vaadete poolest. 1941. a. talvel lahkus TRÜ teenistusest veel kolm arstiteaduskonna ja üks loomaarstiteaduskonna professor, et koos viimaste baltisakslastega asuda ümber Saksamaa poolt vallutatud aladele Poolas.[24] 15. aprillil 1941 töötas ülikoolis 71 professorit, 35 dotsenti, 10 vanemõpetajat, 23 õpetajat, 142 assistenti, 36 vanemlaboranti, 39 laboranti, 24 vanempreparaatorit ja viis preparaatorit — kokku 385 õppe- ja teadustööga tegelevat isikut.[25]

Kuigi lahkunud ja vallandatud õppejõudude asemele oli võetud arvukalt noori demokraatlikult meelestatud teadlasi ja pedagooge (ainüüksi sügissemestril asus tööle 70 uut õppejõudu ja teadustöötajat), tunti suurt vajadust kõrgema kvalifikatsiooniga kaadri järele. Esinedes 1941. a. aprillis Eesti NSV Ülemnõukogu II istungjärgul, ütles rektor H. Kruus, et teadusliku kaadri ettevalmistamist tuleb tugevdada, eriti kui silmas pidada Teadusliku Uurimise Instituudi peatset rajamist ülikooli juurde.[26]

1940/41. õppeaastal ei olnud Tartu Riiklikul Ülikoolil veel väitekirjade kaitsmisele võtmise ning teaduslike kraadide omistamise õigust. Selle õiguse saamine eeldas kodanliku korra ajal antud kraadide ja kutsete ulatuslikku ümberatesteerimist, mis pidi algama 1941/42. õppeaastal. Eeltööd atesteerimiseks toimusid juba 1941. a. kevadsemestril.

Palju lootusi pandi aspirantuurile, mis avati ülikooli juures 1941. a.

[20] «ENSV Teataja», 1940, nr. 27, art. 315.
[21] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 437, l. 11.
[22] Sealsamas, s.-ü. 441, l. 9; «Tartu Kommunist», 4. III 1941.
[23] «ENSV Teataja», 1941, nr. 60, art. 691.
[24] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 9, l. 43 ja 75.
[25] Sealsamas, s.-ü. 7, l. 72.
[26] «Tartu Kommunist», 11. IV 1941.

kevadel. Õppeaeg pidi kestma kolm aastat, mille vältel maksti aspirandile stipendiumi 400 rubla kuus. 1941. a. kevadel kinnitati asiprantuuri 23 inimest (marksismi-leninismi aluste erialale 6, õigusteadusse 2, arstiteadusse 3, ajaloo-keeleteaduskonna ainetes 7, matemaatika-loodusteaduskonna erialadel 1 ja põllumajandusteaduses 4 aspiranti).[27] Staažikamaid õppejõude kavatseti saata (osalt juba saadetigi) tutvuma eriala õpetamisega Nõukogudemaa teistes kõrgkoolides.

Põhimõttelist laadi uuendused toimusid ülikooli teadusliku töö osas. 1941. a. maikuu algul valmis TRÜ esimene teadusliku töö plaan, mille koostamist juhtis prof. A. Koort. Plaan nägi ette 482 teemaga tegelemist, kusjuures palju tähelepanu pöörati nõukogulike õpikute tõlkimisele vene keelest eesti keelde ning nende kohandamisele vabariigi kõrgkoolide vajadustega.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega 6. maist 1941 asutati ülikooli juurde Teadusliku Uurimise Instituut, mis pidi saama ENSV Teaduste Akadeemia eelkäijaks.

TRÜ Teadusliku Uurimise Instituudi esimene ametlik koosolek peeti 4. juunil 1941 ülikooli peahoones. Pikema sõnavõtuga esines uue instituudi direktor rektor H. Kruus. TUI koosseisu kuulus 8 sektsiooni, mis jagunesid sektoriteks. Sektsioone juhtisid K. Kure, K. Taev, R. Kleis, A. Koort, A. Õpik, H. Riikoja, P. Ruubel ja E. Õpik.[28] Instituudi 1941. a. eelarve nägi ette 653 850 rubla palkadeks ja 125 800 rubla muudeks kuludeks. Ülikool pidi võimaldama instituudil kasutada oma asutusi ja laboratooriume.

Õppeaasta vältel paranes mõningal määral teadusliku töö materiaalne baas. Mitme laboratooriumi sisustust täiendati. 1. märtsist 1941 reorganiseeriti TRÜ juures olevad zoo-loogia-, arheoloogia- ja geoloogiamuuseumid õppe-keskmuuseumideks.[29] Paranes varustamine teadusliku ja õppekirjandusega. TRÜ Pearaamatukogu fondid kasvasid aasta jooksul 50 000 köite võrra.[30] Laienes ka ülikooli kirjastustegevus, mis koondus vene keelest tõlgitud õpikute ja programmide väljaandmisele.

Kõik need sammud andsid uut hoogu ülikooli õppejõudude uurimistööle. 1941. a. suveks nähti ette mitmeid teaduslikke ekspeditsioone, mis aga sõja tõttu ei saanud toimuda.

NÕUKOGULIKE ÜHISKONDLIKE ORGANISATSIOONIDE LOOMINE JA TEGEVUS. Ülikooli reorganiseerimise ning üliõpilaste ja õppejõudude kasvatustöö alal tegid palju ära 1940. a. sügissemestril loodud TRÜ parteiorganisatsioon, ametiühinguorganisatsioon ja Kommunistliku Noorsooühingu organisatsioon. 5. septembril 1940 pandi alus ülikooli parteiorganisatsioonile, kelle võitlustraditsioonid ulatusid EKP illegaalse tegevuse perioodi. Juba 1939. a. tegid ülikoolis illegaalset parteitööd O. Sepre, E. Lepik, I. Kruus, kellega hiljem liitusid ka H. Haberman ja A. Uibo.[31] Enne ajaloolisi juunisündmusi õppisid ja töötasid ülikoolis kommunistid A. Veimer (lõpetas 1940. a. juunis majandusteaduskonna), E. Lepik (õigusteaduskonna üliõpilane), I. Kruus (ajaloo-osakonna üliõpilane), A. Uibo (arstiteaduskonna üliõpilane) ja H. Haberman (bioloog, vanemassistent). Sotsialistliku revo-

[27] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 442, l. 544.

[28] «Tartu Kommunist», 6. VI 1941.

[29] «Eesti NSV Teataja», 1941, nr. 32, art. 459.

[30] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 442, l. 454.

[31] «Nõukogude Kõrgem Kool», 1941, nr. 2, lk. 117.

lutsiooni läbiviimise käigus suunas EK(b)P Keskkomitee kõik nad täitma vastutusrikkaid ülesandeid vabariigis. Tartusse ja ülikooli jäi üksnes I. Kruus. Temale lisandus kommunist K. Kure. Peale nende kuulusid ülikooli parteiorganisatsiooni 1940. a. suvel parteisse võetud H. Kruus, L. Takk, F. Issak, A. Koik, S. Siimer ja A. Jassmann.[32]

1941. a. algul ühendati TRÜ algorganisatsiooniga K. Mäe nimelise kunstikooli algorganisatsioon ning «Vanemuise» teatris ja kirjastuses töötavad kommunistid. 8. jaanuaril 1941 oli ülikooli algorganisatsioonis 13 partei liiget ja 8 liikmekandidaati.[33] 14. ja 15. jaanuaril toimus TRÜ parteialgorganisatsiooni aruande-valimiskoosolek, kus märgiti tunnustavalt ülikooli kommunistide ideoloogilist tööd NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste eelsel perioodil. Samas kritiseeriti parteitöö vajakajäämisi, millest peamised olid ühiskondlike organisatsioonide tegevuse kooskõlastamatus ja plaanipäratus; otsuste täitmise vähene kontroll ja vähene võitlus tagurlike elementide vastu. Parteialgorganisatsiooni juhtimiseks valiti kolmeliikmeline büroo, kuhu kuulusid I. Kruus (sekretär), K. Kure ja L. Takk.

Analoogilisi probleeme arutati jaanuari lõpul toimunud EK(b)P Tartumaa organisatsiooni konverentsil. Seal ütles I. Kruus: «Ei ole Tartus ühtegi partei algorganisatsiooni, kelle liikmed oleksid niivõrd kõrvalülesannetega seotud, kui seda on Tartu Riikliku Ülikooli algorganisatsiooni liikmed.»[34] Ülikooli kommuniste rakendati saageli sotsialistliku ülesehitustöö kõige erinevamate ülesannete lahendamiseks nii Tartu linnas, maakonnas kui ka vabariigis. «Vanemuise» teatriga seotud küsimused kuuluvad samuti TRÜ parteiorganisatsiooni kompetentsi. Nii soovitas algorganisatsioon 1941. a. kevadel Kaarel Irdi «Vanemuise» teatri direktoriks ja kunstiliseks juhiks.[35]

Parteitöö tõhusust ülikoolis näitas partei liikmeskonna pidev kasv. 1941. a. kevadel võeti vastu palju uusi liikmekandidaate õppejõudude, üliõpilaste ja teenistujate hulgast. EK(b)P Tartumaa Komitee kinnitas ülikooli kollektiivist partei liikmekandidaatideks A. Jakobsoni, Z. Saare, A. Kajandi, E. Kirssi, B. Orase, O. Urgarti, J. Nõu, A. Männiste, J. Tammelo, J. Koidu, L. Kljatško, V. Kosenkraniuse, P. Rubeli jt. Kommunistide ridu täiendasid teistest liiduvabariikidest tulnud õppejõud (R. Antons ja L. Roots) ning K. Taev Tallinnast. Samal ajal suunati mitmed ülikooli kommunistid mujale tööle. TRÜ parteiorganisatsiooni erudeeritud ja autoriteetne juht Ilmar Kruus valiti 1941. a. kevadel EK(b)P Tartumaa Komitee sekretäriks ja 14. mail 1941 edutati ta maakonnakomitee esimeseks sekretäriks. Ülikooli parteisekretäri ülesandeid tuli täita K. Kurel (hiljem L. Takil).

EKP TRÜ organisatsiooni eestvõttel loodi 1940. a. sügisel ülikoolis esimene ametiühinguorganisatsioon. Juba 1940. a. juulis hakkasid üliõpilased A. Koik ja V. Tenno EKP Tartu Komitee liikmelt I. Kruusilt saadud ülesande kohaselt tegema ettevalmistusi ajutise ametiühingukomitee moodustamiseks.[36] Septembris alustaski ajutine komitee tegevust. Pärast pikki vaidlusi asuti seisu-

[32] Algorganisatsiooni liikmed 10. XI 1940. EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 27, l. 58.

[33] V. Ruus. Ülikooli parteiorganisatsioon nõukogude kõrgkooli kujundamise perioodil (1940—1941). — TRÜ Toimetised. Vihik 536. TRÜ parteiorganisatsiooni ajaloost, Tartu, 1980, lk. 17.

[34] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 28, l. 8.

[35] Sealsamas, s.-ü. 29, l. 75.

[36] V. Ruus. Esimesed sammud. TRÜ ametiühinguorganisatsioon 1940.—1941. a. — TRÜ Toimetised. Vihik 547. Tartu, 1980, lk. 5.

kohale, et tuleb luua eraldi ametiühinguorganisatsioonid üliõpilaskonnale ning õppejõududele ja teenistujatele. Ametiühing kujunes üliõpilaskonna peamiseks endaalgatuslikuks organisatsiooniks, kuhu astumiseks oli juba oktoobri keskpaigaks laekunud üle 1000 sooviavalduse.

Üliõpilaste ametiühingukomitee valiti 24. oktoobril. Komitee esimeheks sai õigusteaduskonnas õppiv kommunist A. Koik (hiljem arstiteaduskonna üliõpilane K. Raidväli), sekretäriks V. Tenno. Esimesse komiteesse kuulusid veel üliõpilased E. Vahkal, E. Kirss, V. Virkoja, A. Tohver jt. Ametiühingu liikmete arv suurenes kiiresti, ulatudes 15. veebruariks 1578 üliõpilaseni, mis moodustas 74% kogu üliõpilaskonnast.[37] Mõnevõrra hiljem formeerus TRÜ teenistujate ametiühing, mille organiseerimisperiood kestis 19. oktoobrist 20. detsembrini. Teenistujate ametiühingu etteotsa valiti õigusteaduskonna assistent E. Talvik. Teda abistasid professorid H. Riikoja ja A. Toomingas, õppejõud A. Kipper, A. Humal ning teised.

1941. a. algul loodi kõigis teaduskondades üliõpilaste ametiühinguorganisatsiooni bürood. Nende ülesandeks jäi põliitmassiline tegevus (koinalehed, ettekanded), isetegevus ja õppe-metoodiline töö. Koos dekaanaatidega kontrolliti õppeedukust ja määrati kindlaks õppemaksust vabastatute ja stipendiaatide nimekirjad.[38]

EKP TRÜ algorganisatsiooni juhtimisel alustas 1940. a. sügisel tegevust Kommunistliku Noorsooühingu algorganisatsioon, mille avakoosolek peeti 4. oktoobril. 22 koosolekust osavõtjat[39] valisid ülikooli esimeseks komsomolisekretäriks farmaatsiaosakonnas õppiva Z. Grossfeldti (hiljem I. Kononovi). Nädalapäevad hiljem alustas tegevust ELKNÜ TRÜ Komitee büroo, mis jagunes kolme sektorisse — välispoliitiliseks, sisepoliitiliseks ja kaadrialase töö sektoriks. Väheste kogemuste ja tööga ülekoormatuse tõttu ei tulnud büroo algul kuigi hästi toime oma põhiülesandega — üliõpilaskonna ideoloogilise kasvatamisega. Seepärast valiti 1941. a. märtsis uus komsomolikomitee ja ülikoolile võimaldati palgaline algorganisatsiooni sekretäri koht, millele kinnitati E. Maksa. Need muudatused tugevdasid komsomoliorganisatsiooni juhtimist.

Vaatamata organisatsiooni liikmete väikesele arvule (L. Rootsi andmetel oli 1941. a. kevadel ülikoolis arvel 28 kommunistlikku noort),[40] tegid kommunistlikud noored kevadsemestril tõhusat ideoloogilist tööd nii ülikoolis kui ka väljaspool seda. Mitmed üliõpilased töötasid ELKNÜ Tartumaa komitees ja Tartu keskkoolide komsorgidena.

Ülikooli ühiskondlike organisatsioonide tegevus toimus näiliselt varjatud, sisuliselt aga terava ideoloogilise võitluse olukorras. Võimult kukutatud klasside esindajad püüdsid igati halvustada muudatusi ja levitasid nõukogude võimu suhtes pahatahtlikke kuulujutte. Endised korporandid kurtsid taga kodanlike üliõpilasorganisatsioonide sulgemist, «akadeemilise veerandi» kaotamist, omaaegset lodevat õppedistsipliini. Õige mitmed õppejõud asusid äraootavale seisukohale, samal ajal kui õppejõudude enamus aitas uuele suunale kaasa. Puudujääke esines peamise ideoloogilise aine — marksismi-leninismi aluste õppimisel ja ka õpetamisel. Meenutades 1940/41. õppeaastat kirjutas rektor H. Kruus, et mitmed õppejõud ei suutnud «edukalt tundma õppida ja mõista kodanlikus korras kasvanud üliõpilaste meelsust ning meeleolusid, nendes edasi püsivaid igandeid ning väärarvamusi. Seetõttu ei tekkinud vajalikku usalduslikku õhkkonda õppejõu ja auditooriumi vahel. Valitsema kippus vastastikune võõrastamine.»[41]

Ideoloogilisele kasvatustööle aitasid tõhusalt kaasa õppeaasta jooksul toimunud poliitilised kampaaniad. Näoses Eesti NSV saadikute valimisega NSV Liidu Ülemnõukogusse organiseerisid TRÜ üliõpilaste ametiühingukomitee ja ELKNÜ TRÜ büroo teaduskondades valimiseelseid selgituskoosolekuid, kus toetati ülessealtud saadikukandidaate.[42] Paljud õppejõud ja üliõpilased tegutsesid valimiste eel agitaatorite ja propagandistidena.

Ühiskondlikud organisatsioonid aitasid kaasa 1. mai demonstratsiooni läbiviimisele ja maarahva abistamisele kevadkülvi ajal. Hästi läks ülikoolis kolmanda riigilaenu tellimine. Selles mõttes oli ülikool eeskujuks Tartu linna teistele asutustele.

ÜLIKOOL 1940/41. ÕPPEAASTA LÕPUL. Esimene nõukogulik õppeaasta Tartu ülikoolis lähenes lõpule. Loengud ja praktikumid olid läbi, juunikuu oli määratud kevadiseks eksamisessiooniks. TRÜ juhtkonna ees seisid probleemid, mille õigest lahendamisest olenes suurel määral ülikooli edasine tegevus. Arenguperspektiivide suhtes oli olukord vastuoluline. Ühelt poolt enneolematult suur nõudmine kõrgharidusega spetsialistide järele ja sellega kaasnev kaadri ettevalmistamise kiire laienemine Nõukogude Eestis. Teiselt poolt aga ilmnesid mitme rahvakomissariaadi püüdlused luua ülikoolist eraldatud ja eri ametkondadele allutatud väikseid kõrgkoole.

1940. a. sügisel tõstatas tervishoiu rahvakomissariaat mõtte luua ülikooli arstiteaduskonna baasil arstiteaduse instituut. TRÜ juhtkond ja enamik arstiteaduskonna õppejõude arvas aga, et teaduskond jäägu ülikooli juurde.[43] Siiski otsustas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu reorganiseerida TRÜ arstiteaduskond alates 1. juulist 1941 riiklikuks arstiteaduse instituudiks tervishoiu rahvakomissariaadi alluvuses. Moodustati riiklik komisjon, mis pidi kindlaks määrama, millised hooned ja varad lähevad TRÜ-lt TRAI-le. Uue instituudi administratiivhooneks nähti ette endine korporatsioonimaja Heidemanni tänavas, kus praegu asub Tartu kunstikool.[44]

Perspektiivis võis oodata ka põllumajanduslike teaduskondade lahkulöömist ülikoolist ja üleviimist põllumajanduse rahvakomissariaadi alluvusse. Vastavaid taotlusi juba esitati, kuigi esialgu tulemusetult.[45]

Ülikooli juhtkonnale tegi muret ruumide vähesus ja ühiselamute puudumine. Kodanlike üliõpilasorganisatsioonide likvideerimisel oli üksteist vilistlaskogude maja antud ülikoolile, kuid ainult ühte neist sai ülikool kasutada — ülejäänud läksid teistele asutustele ja organisatsioonidele.[46] Neid maju vajati aga üliõpilaste majutamiseks, sest alates 1941/42. õppeaastast taheti võimaldada kuni 1000 noorele kohad ühiselamutes. 1940/41. õppeaastal suudeti korraldada ainult üks 35-kohaline meesteühiselamu (Aia 54). Õpperuumide ja laboratooriumide kitsikust pidi leevendama instituutide hoone (praegune keemiahoone)

---

[37] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 437, l. 64.

[38] EKPA, f. I, nim. 1, s.-ü. 58, l. 97.

[39] ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, s.-ü. 437, l. 60.

[40] L. Rootsilt saadud andmetel.

[41] H. Kruus. Alma Materi uuestisünnipäevilt. — «Looming», 1968, nr. 1, lk. 117.

[42] «Tartu Kommunist», 20. XII 1940.

[43] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 90, l. 4.

[44] «Eesti NSV Teataja», 1941, nr. 57, art. 908.

[45] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 121, l. 68.

[46] Sealsamas, s.-ü. 9, l. 47—48.

tänavapoolse osa viimine katuse alla 1941. a. alguses. Üha suuremat ruumikitsikust kurtis ülikooli raamatukogu, mis nüüdsest peale täitis ka õpperaamatukogu funktsioone. Päevakorda tõusis uue raamatukogu-hoone ehitamine.

Vaadeldav õppeaasta oli nõukogu-liku Tartu Riikliku Ülikooli esimene tegevusaasta, ulatuslike ja põhimõttelist tähtsust omavate ümberkorralduste aeg. Paljugi jõuti ära teha, palju jäi teha järgmisteks aastateks. Rahuliku arengu katkestas Suur Isamaasõda. Saksa fašistlik okupatsioon tegi järsu lõpu kõigile ülikoolis toimunud sotsialistlikele uuendustele. Kuid 1940/41. õppeaastal tehtu ja kogetu võimaldasid kolm aastat hiljem, pärast Tartu vabastamist fašistlikest okupantidest, taastada nõukogulik kõrgkooli organisatsioon ja korraldus lühikese ajaga.

V PEATÜKK

ÜLIKOOL SUURE ISAMAASÕJA AASTAIL (1941—1945)

1. TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL SUURE ISAMAASÕJA ALGUSES

Tartu ülikooli pikas ajaloos ei leidu teist perioodi, mis oleks olnud niivõrd dramaatiline ja ülikoolile tekitatud kahjudelt sedavõrd ränk, kui seda olid Suure Isamaasõja aastad. 37 kuud Tartus kestnud saksa fašistliku okupatsiooni periood kujunes ülikoolile kõige süngemaks ja ohvriterohkemaks ajaks.

Fašistliku Saksamaa kallaletung oli pöördepunktiks kogu Nõukogudemaa elus. Kohe sõja algul kuulutati Tartus välja sõjaseisukord. Linnas kehtestati pimendamise nõue, hakati korraldama varjendeid.[1] Varjendid seati sisse ka ülikooli peahoone ja alles ehitusel oleva instituutide hoone keldritesse. 28. juunil andis rektor korralduse viia väärtuslikumad riistad hoonete alumistele korrustele ning paigutada mürgised ained nii, et nad õhurünnaku korral ei kahjustaks ümbrust.[2]

24. juunil kogunesid õppejõud, üliõpilased ja teenistujad aulasse miitingule. Miitingut avades toonitas rektor H. Kruus, et vaatamata sõjaolukorrale tuleb kõigil jätkata rahulikult oma ülesannete täitmist. Miitingul kõnelesid ülikooli komsomolisekretär E. Maksa, ametiühinguaktivist üliõpilane K. Raidväli ja teenistujate ametiühingu esimees E. Talvik. Professor A. Humal luges ette resolutsiooni: «Meie, Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud, teenistujad ja üliõpilased, mõistame hukka Saksa imperialistide rünnaksõja meie töötava, ülesehitaja ja rahulikult elava kodumaa vastu... Meie võitlus on õiglane, meie võitlus on enesekaitseks, on rahvaste vabastamiseks, meie võitlus on orjastajate tagasilöömiseks, on võitlus eesrindliku ühiskonna, sotsialistliku maailma eest. Meie läheme võitlusse, teades, et selle võitluse võidame meie.»[3]

Juulikuu esimestest päevadest võis Tartus märgata rinde lähenemist. Linnast lõuna pool hakati kiires korras tegema kindlustustöid, kuhu suunati ka ülikooli õppejõude ning teenistujaid. Ülikooli kommuniste rakendati mitmete vastutusrikaste ülesannete täitmiseks. Osa õppejõude ja

[1] «Tartu Kommunist», 24. VI 1941.
[2] ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s.-ü. 25, l. 153—154.
[3] «Tartu Kommunist», 25. VI 1941.

liõpilasi astus Tartu hävituspataloni, et võtta osa tagala julgeoleku kindlustamisest. Alustati nõukogude aktivistide ja nende perekonnaliikmete evakueerimist. Ülikooli kui terviku evakueerimine ei tõusnud kujunenud olukorras päevakorda. Tartu ülikooli isikkoosseisust evakueerus Nõukogude tagalasse üsna väikesearvuline kontingent, milline asjaolu oli tingitud mitmest tolleaegsest eriregurist.[4]

Koos nõukogude aktiiviga lahkusid 9. juuli varahommikul Tartust rektor Hans Kruus ja Karl Taev. Algul aitasid nad kaasa naiste ja laste evakueerimisele Põhja-Tartumaal, juulikuu teisest poolest andsid oma panuse fašismivastasesse võitlusse Tallinnas ja selle ümbruses ning evakueerusid augusti lõpul jõõkujal «Suur Tõll» Leningradi.

Saksa vägede luureüksus jõudis Tartusse 10. juuli pärastlõunal. Õhuks kujunes rinne piki Emajõge. Ida-Preisimaalt Emajõeni jõudmiseks oli fašistidel kulunud 19 päeva. Emajõe joonel tõkestasid Nõukogude armee väeosad kahe nädala jooksul vaenlase edasitungi. Rinnet Emajõel aitasid hoida ka TRÜ õppejõud ja üliõpilased, kes Tartu hävituspataljoni koosseisus olid positsioonidel Emajõe ürgoru kõrgel kaldal kalmistute piirkonnas.[5] Tartu üliõpilasi võitles fašistide ja nende käsilaste vastu mujalgi Eestis. Hävituspataljonis langesid õigusteaduskonna üliõpilased Voldemar Kivi ja Ants Rohusalu, põllumajandusteaduskonnas õppinud Viktor Kotkas, Joška Kropman ja Leonid Nikolajev, majandusteaduskonnas õppinud Ruven Himmelhoch ja Boriss Šults. Evakueerimisel said surma jurist Raul Oja ja ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilane Leo Kljatško. Üldse langes esimesel sõjaperioodil üle 40 TRÜ õppejõu ja üliõpilase.[6]

Kaks nädalat kestnud Tartu lahingute aegu olid ülikooli keskus ning enamik allasutusi okupantide valduses. Emajõe põhjakaldale jäänud allasutused (põllumajandusteaduskonna ja loomaarstiteaduskonna keskus, Raadi majand koos katsejaamadega ning psühhoneuroloogiline haigla) paiknesid aga Nõukogude armee poolt kaitstaval alal. Ülejõe linnaosa hõivasid okupandid alles 25. juulil, pärast seda kui Nõukogude armee üksused olid põhja poole taganenud.[7]

Ülikoolilinn sai raskesti kannatada suurtükitulest puhkenud tulekahjude läbi. Tule levimist soodustasid erakordselt kuumad ilmad, vee puudumine linna veevärgis ja kustutajate vähesus. 12. juulil lõõmas suur tulekahi Tiigi tänava piirkonnas, kus hävisid mitme õppejõu korterid koos väärtuslike raamatukogudega. 13. juulil ähvardas tuli peahoone ümbrust: põlesid suured kivimajad Lossi (nüüd A. Lätte) tänavas ning vanad puumajad Gustav-Adolfi (V. Kingissepa) tänava ääres. Sõjatuli hävitas ülikooli võimla ning sellega külgnenud endise usuteaduse seminari maja, kus asus arstiteaduskonna dekanaat. Kuna ülikooli veevärk funktsioneeris ja peahoone ning keemiahoone varjendeis olnud inimesed asusid õigeaegselt tuld kustutama, läks korda takistada tule levimist peahoonele.

13. juulil põles maha Vene tänava ääres asunud loomaarsti- ja põllumajandusteaduskonna peahoone koos kõrvalehitistega. Siin hävis kokku kaheksa õppe-abi- ja haldushoonet koos kogu sisseseade ja dekanaatide

[4] H. Kruus. Alma Materi uuestisünnipäevilt. — «Looming», 1968, nr. 1, lk. 118.

[5] «Sirp ja Vasar», 24. VII 1941.

[6] J. Kaliits. EKP tegevus Tartu ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks (1940—1941). — TRÜ Toimetised. Vihik 173. Tartu, 1965, lk. 99.

[7] A. Kalvo. Tartu Suure Isamaasõja tules. — Kodulinn Tartu. Tallinn, 1980, lk. 89.

dokumentatsiooniga. Õnneks läks korda kaitsta loomaarstiteaduskonna asjavalminud kliiniku- ja instituutide hoonet. Loomaarstiteaduskonna kompleksi kustutamisest võtsid osa ka punaarmeelased, kes innustasid varjendeis olevaid tartlasi tulele piiri panema.[8]

Järgmistel päevadel hävisid tules mitmed ülikooli majandushooned (pesumaja, eksekuutori laod ja kuurid Toomel). Suhteliselt väikesed olid kahjud Raadil, kus põlesid maha kaks puust elumaja koos paari küüni ja kuuriga.

1941. a. sõjasuvel kaotas Tartu ülikool kokku 22 hoonet, neist kolm õppehoonet ja kolm elumaja. Kõige raskemini sai kannatada loomaarstiteaduskond, mis kaotas põhilise osa oma õppebaasist. Tõsised olid Tartu kultuurivarade kaotused. Sõjatules hävis 135 suuremat eraraamatukogu, millele lisandusid ülikooli mitme allasutuse kogud ning raamatukaupluste ja trükikodade laod, kõik kokku vähemalt 465 000 raamatut.[9] Raamatutele lisandus veel umbes 2500 mitmesugust kunstiteost. Põlenud kultuurivarade kõige väärtuslikuma osa moodustasid 22 ülikooli õppejõu kogud (Gustav ja Aino Suitsu 10 000-köiteline raamatukogu, Johannes ja Aurora Semperi 6000-köiteline raamatu- ja noodikogu koos suure kultuuriloolise koduarhiiviga, Karl Taevi 4500-köiteline, Peeter Tarveli 5000-köiteline ja Artur Valdese 4500-köiteline raamatukogu jne.). Kokku kaotasid ülikooli kollektiivi liikmed vähemalt 50 000 raamatut ja palju arhiivimaterjale, samuti kümmekond trükivalmis käsikirja.

2. TARTU ÜLIKOOL FAŠISTLIKU OKUPATSIOONI AASTAIL

ÜLIKOOL OKUPATSIOONI ALGUSES. Fašistliku okupatsiooni aastad algasid Tartu ülikoolile julma terrori ja kõigi nõukogude uuenduste likvideerimisega. Okupatsiooni alguses mõrvati üheksa Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudu nende poliitiliste veendumuste või rahvusliku kuuluvuse pärast. Enamikul juhtudel olid nende veretööde kordasaatjateks eesti kodanlikud natsionalistid, kelle hulgas leidus arvukalt endisi korporante.

Juba esimestel okupatsioonipäevadel võeti ülikooli peahoones kinni TRÜ prorektor, professor Artur-Tõeleid Kliimann. Teda ei hakatudki viima Näituseväljakul asuvasse koonduslaagrisse, vaid ta lasti mõne päeva pärast maha. Seesama saatus tabas ka tema assistenti — noort juristi Väino Langi. Okupantide käsilastel oli kijre põllumajandusteaduskonna professori Peeter Rubeli mõrvamisega, kellele loeti süüks kolhoosikorra kiitmist loengutel ning kuulumist hävituspataljoni. Tartu tankitõrjekraavis hukati haldusõiguse kateedri assistent Elmar Kruus ja marksismi-leninismi kateedri assistent August Kajand. Sama teed pidid minema ka juudi rahvusest filoloogiaprofessorid Leopold Silberstein ja Lazar Gulkowitsch. Omal ajal olid nad emigreerunud natslikult Saksamaalt, nüüd aga viivitasid evakueerimisega ja langesid okupantide kätte. Mõni kuu hiljem tapeti tankitõrjekraavis ka L. Gulkowitschi perekond, keda vahepeal oli peetud kinni Aleksandri tänava getos.

[8] «Postimees», 14. VII 1943.

[9] J. Roos. Kirjavara sõjatules. KM KO F 236, M 9 : 6, l. 9.

Mõrvad jätkusid hiljemgi. 1941. aasta lõpul hukkus marksismi-leninismi kateedri dotsent, hävituspataljonis võidelnud kommunist Voldemar Päll ja sama kateedri professorina töötanud Jaan Laube. 1942. a. aprillis lasti maha õigusteaduskonna õppeülesandetäitja Aleksander Looring, keda ei suutnud päästa ka kolleegide väga positiivsed iseloomustused.[10]

Fašistlik terror tabas ka aktiivsemaid üliõpilasi. 1941. a. detsembris mõrvati arstiteadust õppinud Kaarel Raidväli, üliõpilaste ametiühingukomitee esimees. Viljandi järve ääres tapeti hävituspataljonis võidelnud üliõpilased Ülo Laante ja Armand Koik.

Mitukümmend õppejõudu heideti kohe okupatsiooni alguses koondslaagrisse. Nende hulgas olid ajalooprofessor Peeter Tarvel, matemaatikaprofessor Arnold Humal, meditsiiniprofessor Voldemar Vadi, õigusteaduskonna dotsent Johannes Mäll, õppeülesandetäitjad Juhan Käosaar ja Valmar Adams ja mitmed teised. Osa arreteerituid hoiti kinni Näituseväljaku barakkides, teisi julgeolekupolitsei maja garaažis ja keldrites. Sealt viidi vange suurte gruppidena mahalaskmisele tankitõrjekraavi. Haritlaskonna hulgast valitud meesvange saadeti tööle ülikooli peahoone juurde, kus neil lasti korjata tänavalt suitsukonisid ja puhastada ruume Saksa välikomandantuuri tarvis. Nii näidati linnarahvale, milline saatus võib tabada nõukogude võimu pooldanud professoreid, kui nad okupantidele ja nende käsilastele ette jäävad.

Kohe esimestel okupatsioonipäevadel ruttasid kodanlikud natsionalistid seadma oma mehi ülikooli etteotsa. Endise peaministri professor J. Uluotsa ümber kogunenud tegelased nõng Tartu «Omakaitse» juhid nimetasid rektoriks kodanliku ülikooli prorektori, profašistlike geopoliitiliste vaadetega professori Edgar Kanti, kes oli joudnud juba silma paista, võideldes nn. metsavennana nõukogude võimu vastu. Esimestel okupatsioonipäevadel teenis kapral E. Kant Näituseväljaku koondslaagris, kust teda 18. juulil edutati okupatsioonivõimude nõusolekul ajutise rektori ametisse. E. Kant ilmus rektori kabinetti täies sõjavarustuses ja seisis ametisse astumise tseremoonia ajal, kiiver peas ja vintpüss risti rektori kirjutuslaual.[11]

Paar päeva hiljem andis E. Kant käsu ära viia ülikooli allasutustest kogu kommunistlik kirjandus, seejärel — kõrvaldada kõik nõukogulikud terminid asutuste nimetustes, likvideerida Teadusliku Uurimise Instituut ja vallandada pärast 21. juunit 1940 ülikooli teenistusse võetud isikud.[12] 1942. a. märtsis tühistati kõik TRÜ diplomid ja ajutised tunnistused ning uute dokumentide saamiseks nõuti täiendavate eksamite, seminaride ning praktikumide sooritamist.[13]

Pärast sõjategevuse lõppemist Tartus hakkasid okupandid haarama endale paremaid ülikooli hooneid. Peahoonesse kolis välikomandantuur nr. 817. Uue võimu sümbolina riputati peahoone frontoonilt alla suur Saksa sõjalipp ja ukse ette seati vahisõdurid. Ülikoolile jäetud füüsikatiib eraldati ülejäänud hoonest ajutise vaheseinaga. Eestlased pääsesid peahoonesse Gildi tänava poolt küljest, kust läbi I korruse akna oli ehitatud puust «häbitrepp». Okupantidele läksid veel peahoone kõrval asunud üliõpilasmaja, õppehooned Laias tänavas, endine korporatsioonimaja Aia ja Kastani tänava nurgal ja mitmed hooned Raadil.[14]

[10] R. Kordes. Mineviku teed ja rajad. Tallinn, 1976, lk. 241.

[11] «Postimees», 28. VII 1942.

[12] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 15, s.-ü. 12, l. 6—7.

[13] «Postimees», 20. III 1942.

FAŠISTLIKE VALLUTAJATE ÜLIKOOLIPOLIITIKA pidas silmas hõivatud alade koloniaalse ekspluateerimise ja kohaliku elanikkonna ümberrahvastamise eesmärke. Okupeeritud idaalade riigiministri Alfred Rosenbergi ametkond Berliinis töötas 1941. a. välja plaanid kõrghariduse põhjalikuks ümberkorraldamiseks. Selle plaani kohaselt (autoriks Tartu ülikooli endine bioloogiadotsent E. Spohr) pidid 1943. a. alguseks Ostlandis tegutsema jääma ainult kolm kõrgkooli: *Ostland-Universität in Dorpat*, polütehniline instituut Riias ja põllumajanduslik kõrgkool Leedus või Valgevenes.[15] Riia, Kaunase ja Vilniuse ülikoolid kuulusid sulgemisele. Fašismimeelsest *Ostland-Universität*'is võisid tegutseda õigus-, arsti-, filosoofia- ja loodusteaduskond, kuid ainult saksa keeles. Kohalike rahvaste keeli tohtis piiratud määral kasutada eesti, läti ja leedu instituutides, ent nende tegevus pidi piirduma kohaliku etnograafia ja keeleteaduse käsitlemisega okupantide poolt määratud piires.

Nii plaanitseti rahvusliku Tartu ülikooli likvideerimist 1942. a. jooksul. Kommunistlikult või saksavastaselt meelestatud õppejõud (okupandid arvasid, et taolisi on umbes 60% õppejõudude koosseisust) kuulusid vallandamisele.[16] Vene ja saksa keelt valdavad usaldusväärsed õppejõud tuli suunata tööle kaugematele okupeeritud aladele. Ülejäänuid pidi rakendatama Eesti Omavalitsuse liinis. Ülikooli rahvusvahelise mainega professorid võidi kutsuda õpetama Saksamaa ülikoolidesse.

1941. a. lõpul deklareeris A. Rosenbergi ametkond Berliinis ja riigikomissar H. Lohse ametkond Riias, et põhimõtteliselt jäävad kõik Ostlandi kõrgkoolid suletuks kuni sõja võiduka lõpuni.[17] Erandi korras võivat tegutseda mõned sõjaliselt tähtsad teaduskonnad või instituudid. Sulgemise korraldus puudutas eelkõige humanitaarteaduskondi, mille õppejõududes ja üliõpilastes nähti potentsiaalseid vastaseid kavas olevale ümberrahvastamisele.

Seepärast ei kiirustanud okupandid Tartu ülikoolis õppetöö jätkamisega, kuigi kodanlikud natsionalistid olid lootnud koostöös Saksa võimudega lasta ülikool käiku õige pea ja niisamasugusel kujul nagu kodanlikus Eestis.[18] Tartu ülikooli likvideerimise plaanide elluviimist takistas pikaleveninud sõda, mis võttis hitlerlastele üha ebameeldivama iseloomu. Tagala kindlustamiseks ja kohaliku noorsoo värbamiseks kahurilihaks tuli neile teha taktikalistel kaalutlustel mõningaid järeleandmisi. Tartu ülikoolist oldi huvitatud küll asutusest, mis täidaks sõjaväe ja tsiviilvalitsuse poolt antud ülesandeid ja koolitaks veermahti tarvis arste, loomaarste ja agronoome, mitte aga kui eestikeelsest kõrgkoolist, kus valmistatakse ette akadeemilise haridusega rahvuslikku kaadrit.

1941. a. lõpul andsid okupatsioonivõimud loa korraldada lõpueksameid ülikoolidiplomi saamiseks. Rektor nimetas igale teaduskonnale eksamite üldkorraldaja, kes organiseeris õppedokumentide korrastamist, konsultatsioone ja eksameid. 1942. a. jaanuari lõpul lubati alustada õppetööd arsti-, loomaarsti- ja põllumajandusteaduskonnas. 24. jaa-

[14] ENSV ORKA, f. 173/R-66, nim. 1, s.-ü. 156, l. 7—9.

[15] S. Myllyniemi. Die Neuordnung der baltischen Länder 1941—1944. Helsinki, 1973, S. 178.

[16] Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. X. Stokholm, 1962, lk. 52—53.

[17] S. Myllyniemi. Op. cit., lk. 179.

[18] A. Koort. Saksa fašistlik okupatsioon ja Tartu Riiklik Ülikool. — Saksa fašistlik okupatsioon Eestis aastail 1941—1944. Tallinn, 1947, lk. 359.

nuaril 1942 avaldas haridusdirektor H. Mäe korralduse kodanliku Eesti ülikoolideseaduse rakendamiseks Eesti Omavalitsuse Tartu Ülikooli (selline oli nüüd ülikooli ametlik nimetus) suhtes.[19] Vastavalt sellele dokumendile määras õppejõud kohtadele haridusdirektor. Fašistliku juhiprintsiibi kohaselt tuli rektoril juhtida ülikooli ainuisikuliselt ilma mingi nõuandva organita ülikooli valitsuse või nõukogu näol. Kõiki õppejõude loeti Eesti Omavalitsuse teenistujateks ning nad olid kohustatud vastu võtma neile määratud ametid ülikooli halduses.

ÕPPETÖÖ OKUPATSIOONIAEGSES ÜLIKOOLIS algas 29. jaanuaril 1942 põhiliselt saksakeelse avaaktusega aulas. Napilt poolele aastale kokkusurutud 1941/42. õppeaasta jagati kaheks töösemestriks, pikkusega vastavalt 9 ja 14 õppenädalat. Kuna tegutses ainult kolm teaduskonda, siis esialgu ei tuntud suuremat puudust ruumidest. Küll raskendasid tööd ruumide madal temperatuur ning õppevahendite- ja materjalide vähesus. Ebaselge oli ülejäänud teaduskondade töölehakkamine. Alles 1942. a. augustis saadi vastav luba, kuid koos korraldusega, et humanitaarteaduskonnad võivad tegutseda vaid sõjaaegsete eriõppeplaanide *(Kriegssonderlehrgänge)* alusel.[20] Nendest õppeplaanidest oli välja jäetud enamus teoreetilisi aineid, et vältida eestlastele teadusliikuks tegevuseks tarviliku ettevalmistuse andmist. Okupatsioonivõimude arvates pidid sõjaaegsed eriõppeplaanid kujutama endast üht etappi rahvusliku ülikooli likvideerimisel, aidates samal ajal kaasa saksasõbralike fašismimeelsete ametnike ning õpetajate koolitamisele.

Järsult kitsendati vastuvõttu ülikooli. Kõigilt äsjastelt abiturientidelt, kes tahtsid ülikooli astuda, nõuti eeltingimusena aastast riigitööteenistust Saksamaal, millega võrdseks loeti teenistust Saksa sõjaväes või SS-üksustes. Riigitööteenistusse võtmisel peeti silmas noorte rassitunnuseid.[21] Saksamaale tohtis saata vaid «põhjarassi» esindajaid. «Idabalti rassitunnustega» noored pidid aastase töökohustuse sooritama kodumaal. Okupantide sõjaväes või Omakaitses teeninud isikud pääsesid ülikooli soodustatud korras ilma eksamiteta. Ülejäänutel tuli (konkursi olemasolu korral) õiendada võistluseksamid. Kokku võeti 1942. aasta oktoobris vastu 835 uut üliõpilast, neist 133 eksamitega.[22] Üliõpilaste nimekirjas oli 2325 nime, kuid tegelik üliõpilaste arv oli tunduvalt väiksem.

1942/43. õppeaasta avaaktus peeti 21. oktoobril 1942. Nüüd alustasid tööd ka filosoofiateaduskond, matemaatika-loodusteaduskond ja õigusteaduskond. 1. novembril 1942 lisandus poolsada Kehalise Kasvatuse Instituudis õppijat ja 15. veebruaril 1943 usuteaduskonda asendava Tartu Usuteaduse Instituudi 30 vanemat üliõpilast. Seega läks 1942/43. õppeaasta jooksul ülikool käiku kogu ulatuses.

Enam-vähem regulaarne õppetöö toimus ainult noorematel kursustel ja seda õige tuntavas ruumikitsikuses. Humanitaarteaduskondade vanematel kursustel oli õpilasi sedavõrd vähe, et enamik loengukursusi tuli asendada konsultatsioonide ja iseseisva tööga kirjanduse najal.

1943. aasta veebruaris, kui pärast suurt lüüasaamist Stalingradis kuulutati fašistlikul Saksamaal välja nn.

---

[19] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 15, s.-ü. 10, l. 12—18.

[20] Мы обвиняем. Документы и материалы о злодеяниях гитлеровских оккупантов и латышских буржуазных националистов в Латвийской Советской Социалистической Республике 1941—1945. Рига, 1967, с. 85—86.

[21] S. Myllyniemi. Op. cit., lk. 151, 183.

[22] «Postimees», 17. X 1942.

totaalne sõda, algas ka Tartu üliõpilaste intensiivne värbamine Saksa sõjaväkke või lausa sundkorras võtmine sõjaväe tööteenistusse. Kuigi Eesti Leegioni värbamine kukkus üliõpilaste osas peaaegu täielikult läbi, viis okupantide poliitika meesüliõpilaste arvu järsu vähenemise ja õppetöö lagunemiseni.

Õppeaasta lõpetati juba 1943. a. mai keskel. Nii õppejõude kui üliõpilasi saadeti Ilmatsalu rappa üliõpilaste turvast lõikama. Vastavalt rektori korraldusele pidi iga üliõpilane (kes polnud just Saksa sõjaväe ja Omakaitse teenistuses või mõnel kaalukal ametikohal) tegema suvel kaks kuud kehalist tööd, sellest ühe kuu ülikoolile kütet varudes. Töökohustuse täitmatajätjaid ähvardati eksmatrikuleerimisega.

1943/44. õppeaasta sügissemestril oli ülikooli nimekirjas 1798 üliõpilast, neist naisi 1007.[23] Õppejõude oli 138 (professoreid 82, assistente 111 ja õppeülesandetäitjaid 28).[24] Kuigi ülikool oli 1943. a. jaanuari lõpust saanud enda kasutusse kogu peahoone, raskendas tööd ruumipuudus ja õppematerjalide peaaegu täielik lõppemine. Füüsika kui üldaine loengutel tuli paljudel üliõpilastel konspekteerida püsti seistes, kuna istekohti ei jätkunud. Humanitaarteaduskondades ei kutsunud ei õpetamine ega õppimine «sõjaaegsete eriõppekavade» järgi esile mingit tõõndu. Iseloomulik oli, et väljakuulutatud antropoloogia ja rassiteaduste aluste loengukursus jäi loopiski pidamata, kuna kohale ei ilmunud ühtegi asjast huvitatud üliõpilast.[25]

29. jaanuaril 1944 alanud kevadsemester lõppes üldmobilisatsiooni tõttu juba 15. veebruaril. 1924. ja 1925. aastakäik olid käsutatud sõjaväelikku kaitseteenistusse veelgi varem — 1943. a. lõpul. 1. veebruaril 1944 kuulutati välja 20 vanema aastakäigu kutsumine sõjaväkke. See tegi ülikooli meesüliõpilastest peaaegu täiesti lagedaks. Pärast mobilisatsiooni oli nimekirjas 1107 üliõpilast, neist 367 meest.[26] Needki kas haiged või siis arsti- ja loomaarsiteaduskonnas õppijad, kel lasti kuidagi semester lõpetada, et neid siis värvata veermahti teenistusse. Arstide väljalaske kiirendamiseks vähendati lõpueksamite arvu kaheksalt kahele — piisas vaid kirurgia- ja sisehaiguste eksamist, et saada diplom ja minna «kvalifitseeritud arstina» tööle.[27]

Mobilisatsiooni läbiviimiseks ning kokkuaetud meeste esialgseks kasarmeerimiseks kasutati ülikoolilt võetud maju — eelkõige peahoonet ja Aia tänava suurt õppehoonet. Nii läks suur osa ülikooli ruumidest jälle sõjaväe ning Omakaitse kätte.

TEADUSLIK TÖÖ OKUPATSIOONIAEGSES ÜLIKOOLIS oli okupantide kultuurivaenuliku poliitika ja sõjaaegse ainelise kitsikuse tõttu äärmiselt surutud olukorras. Okupandid püüdsid teaduslikke uuringuid rakendada oma sõjamasina ja okupatsioonirežiimi teenistusse. Enamik õppejõude tegeles aga tasapisi edasi traditsiooniliste teemadega, mis ei pakkunud saksa fašistidele peaaegu mingit huvi.

Okupatsioonivõimud soosisid peamiselt kolme teadusala — antropoloogiat, arheoloogiat ja psühholoogiat. 1943. a. avati ülikooli juures Antropoloogia ja Rassiteaduse Instituut, et propageerida fašistlikku rassiteooriat. Kohalike rahvaste ümberrahvustamise eesmärki teenisid ka arheoloogiaalased «uurimused», mis pidid näitama nagu kuu-

---

[23] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 13, s.-ü. 8, l. 110.

[24] Sealsamas, l. 50.

[25] Sealsamas, l. 60.

[26] Sealsamas, s.-ü. 33, l. 178.

[27] Sealsamas, l. 155.

luksid eestlased oma algpäritolult germaanlaste hulka. Kuigi ülikooli arheoloogid kinnitasid hoopis vastupidist, ei häbenenud fašistlikud propagandistid neid väljamõeldisi teaduse viimase sõnana välja pakkumast.[28]

Rektori aktiivsel kaasabil rakendati ülikooli geograafe okupantidele vajalike kaartide joonistamisel ja mitmesuguste õiendite koostamisel. Keeleteadlastest, geograafidest ja ajaloolastest moodustas E. Kant 1942. a. sügisel erilise toimkonna, et välja mõelda eestipäraseid kohanimesid Peipsi-tagustele aladele, mis pärast sõja võidukat lõppu pidid minema Suur-Eesti koosseisu. Toimkond pidas 22 koosolekut ja fikseeris üle 1000 uue kohanime.[29] Nii püüti ülikooli õppejõude tõmmata kaasa ümberrahvustamise plaanide realiseerimisele, mis oleks tähendanud sadade tuhandete «rassiliselt vähemsobivate eestlaste» ümberasustamist, et sel moel teha ruumi Eestisse toodavatele sakslastele.

Ühte-teist ülikooli teadusemehed siiski tegid, sest minimaalselt toimuva õppetöö tõttu oli aega uurimuste jätkamiseks või lõpetamiseks, niivõrd kui kitsad tingimused seda lubasid. Piiratud ulatuses jätkusid astronoomilised vaatlused ja «Tähetorni Kalendri» väljaandmine. Tartu Ülikooli Toimetiste sarjas avaldati mõned vihikud enamikus juba varem valminud töödega. Ainsa akadeemilise ajakirjana jätkas ilmumist «Eesti Arst», mis publitseeris arstiteaduskonna õppejõudude uurimusi. Professor A. Tominga algatusel pandi 1943. a. suvel alus ülikooli ravimlaimede katsejaamale Raadi mõisa väljadel. Katseid põldude väetamise ning kariloomade söötmise alal tegid põllumajandusteadlased ja veterinaarid.

Mõne aeg pärast «totaalse sõja» väljakuulutamist alustati «Ostlandi teaduse sõjalise rakendamise» kampaaniat. See kuulutati kogu Baltikumile välja 15. aprillil 1943. a. Tartu ülikooli aulas toimunud aktusel. Nüüdsest liigitati kõik uurimisteemad neljaks. A rühma moodustasid sõjaliselt tähtsad teemad. B rühma kuulusid maa ülesehitamise seisukohalt olulised teemad, C rühma — akadeemilised põhiuurimised ja D rühma sõjaliselt mittetähtsad teemad.[30] Kõik D rühma uurimused peatati ja sealt vabanenud teadlased ning assistendid rakendati A ja B rühma teemade juurde. Akadeemilisi põhiuurimisi lubati jätkata ainult neil professoreil, kes olid oma teema kallal juba aastaid töötanud. Kuid abijõud pidid nemadki loovutama.

Tartu ülikooli teemadest tunnistati «predikaat A» väärilisekс 18 tööd, neist 8 põllumajanduse, 4 meditsiini ja 3 rohuteaduse valdkonnast.

Toimus siiski magistri- ja doktoritööde kaitsmine. Enamik neist töödest oli põhijoontes valminud enne Suurt Isamaasõda ning okupatsiooniaastatele langes peamiselt väitekirjade lõpetamine ja vormistamine. Eriti kiireks läks doktorantidel 1944. a. kevadtalvel, mil oli ette näha okupatsioonirežiimi peatset lõppu. Siis kaitsti mõne kuu jooksul 8 doktori- ja 5 magistritööd,[31] et kasutada kerget võimalust teaduslikku kraadi saada.

VÕITLUS ÜLIKOOLI SAKSAMAALE EVAKUEERIMISE VASTU. Juba 1943. a. hakkasid okupandid tegema ettevalmistusi Baltimaade tähtsamate kultuurivarade viimiseks Saksamaale. Täie teravusega tõusis see küsimus päevakorda 1944. a. alguses, mil Nõukogude armee alustas Eesti NSV vabastamist. Esialgse plaani

---

[28] «Postimees», 12. XII 1943.
[29] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 13, s.-ü. 6, l. 297.
[30] Sealsamas, s.-ü. 7, l. 128.
[31] Sealsamas, l. 98.

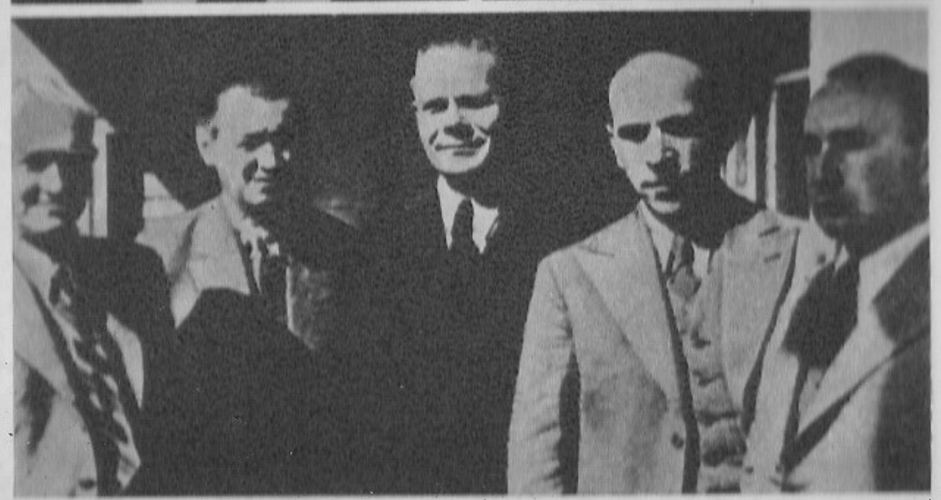

Heinrich Riikoja — Artur-Tõeleid Kliiman
Ilmar Kruus — Edgar Maksa
Eesti NSV kõrghariduse juhid Moskvas 1940. a. augustis. Vasakult: J. Nuut, H. Riikoja, H. Kruus, J. Semper ja A. Valsiner

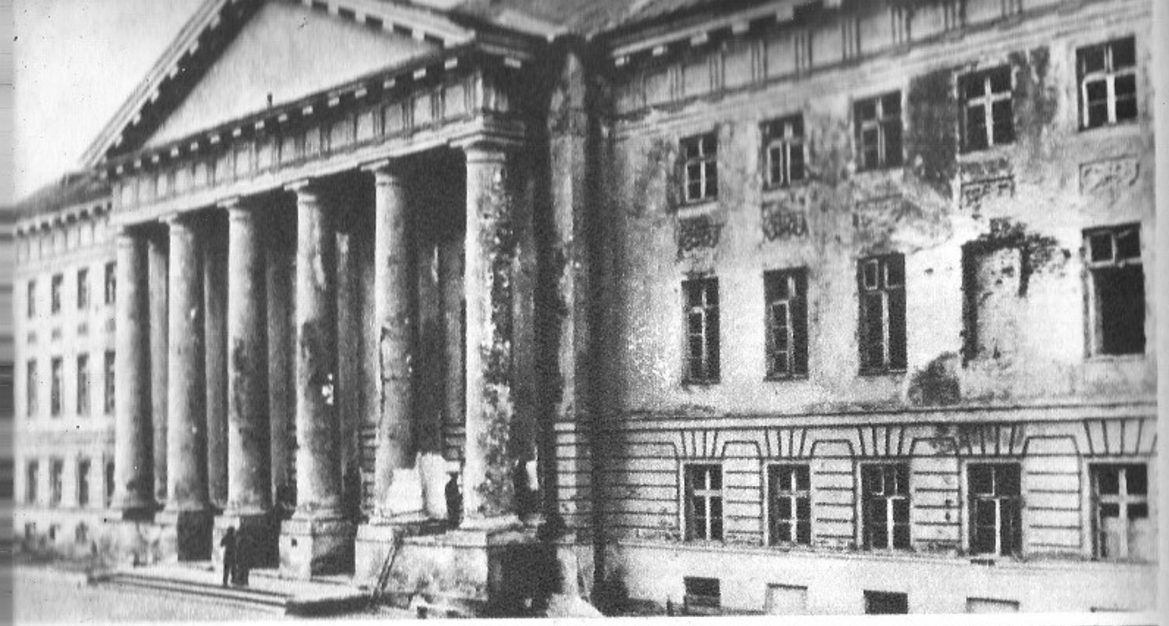

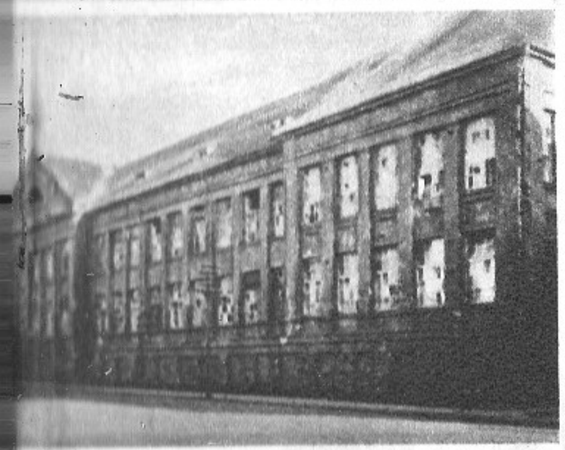

hoone remondi algus 1944. a. oktoobris
(Vanemuise) tänava õppehoone 1944. a. sügisel
statud kabinet Aia tänava õppehoones

Pildil lasmaasõjas hukkus 57 TRÜ õppejõudu, üliõpilast ja teenistujat
Teel laskurdiviisi ohvitser kunstnik J. Tsiševski annab üle oma joonise peahoone vabastamisest (1944)
1945/46. õppeaasta avaaktus aulas. Kõnetoolis rektor A. Koort

isperioodi aktiviste:
Rägo
r Vadi
Uibo

Karl Taev
Lydia Roots
Ireene Maaroos

Harald Haberman
Aksel Kipper
Anatoli Mitt

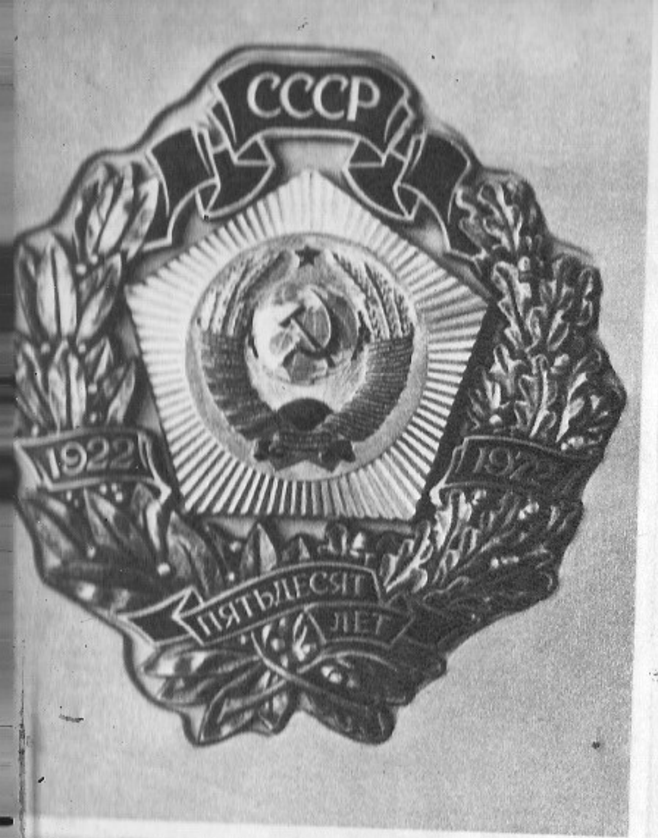

Riikliku Ülikooli on autasustatud Tööpunalipu ordeniga (1967) ja NSV Liidu moodustamise 50. aasta aumärgiga (1972)
Ülikooli kõrgeim autasu on Tartu Riikliku Ülikooli medal

Hans Kruus (1940—1944)
Feodor Klement (1951—1970)

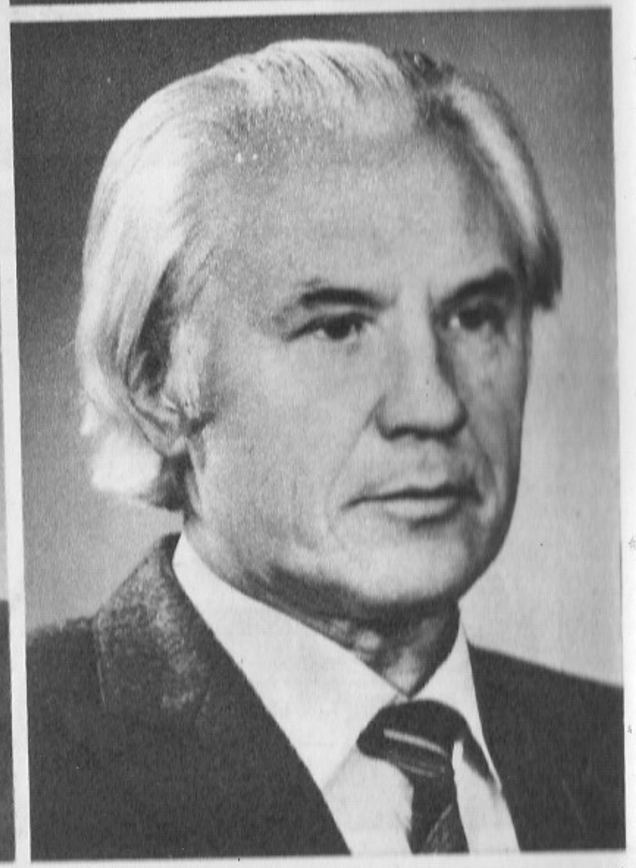

Alfred Koort (1944—1951)
Arnold Koop (alates 1970)

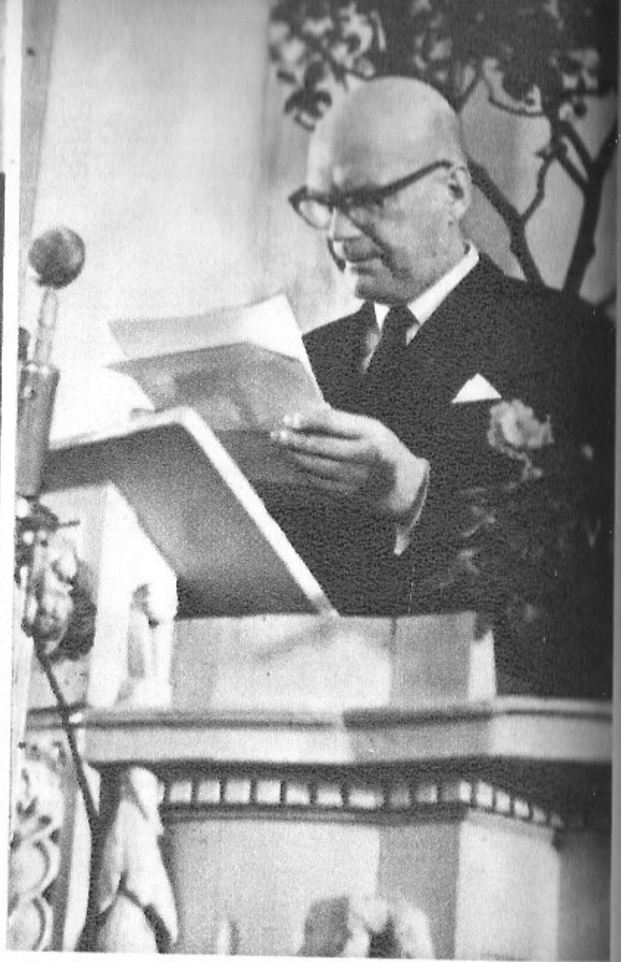

skkomitee I sekretär Karl Vaino ja EKP Tartu Linnakomitee I sekretär Indrek Toome ülikoolis (1982)
president Urho Kaleva Kekkonen esineb aulas (1964)
NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Aleksei Müürissepp kinnitab Tööpunalipu ordeni ülikooli (1967)

Rektoraat, dekaanid ja ühiskondlike organisatsioonide juhid (1979). I rida vasakult: ELKNÜ komitee sekretär M. Kallion, ametiühingukomitee esinaine H. Kabur, EKP komitee sekretär A. Kiris, õppeprorektor U. Palm, rektor A. Koop, teadusprorektor H. Metsa, teadussekretär I. Maaroos, õppeprorektor V. Haamer, arstiteaduskonna dekaan L. Allikmets. II rida: matemaatikateaduskonna dekaan Ü. Lumiste, füüsika-keemiateaduskonna dekaan V. Past, bioloogia-geograafiateaduskonna dekaan A. Loog, filoloogiateaduskonna dekaan A. Künnap, kehakultuuriteaduskonna dekaan A. Viru, ajalooteaduskonna dekaan A. Liim, kehalise kasvatuse õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise teaduskonna dekaan A. Vaiksaar ja majandusteaduskonna dekaan V. Krinal

Humanitaarala professuur (1979). I rida vasakult: A. Künnap, R. Blum-Russak, Z. Mints, L. Stolovitš, P. Vihalem, J. Rebane, A. Koop, H. Metsa, A. Kask, J. Konks, I. Unt, V. Kelder. II rida: P. Reilman, H. Peep, A. Uustal, H. Rätsep, P. Ariste, E. Väärt, L. Raid, H. Ligi, J. Peegel, S. Vahtre, H. Piirimäe, J. Kalits.
III rida: J. Lotman, M. Šeljakin, I. Rebane, S. Smirnov, H. Müür, R. Hagelberg, K.-F. Sauks, E. Laugaste, I. Volkov ja V. Türk

Reaalteaduste professuur (1979). I rida vasakult: A. Viru, Ü. Lumiste, P. Kard, V. Past, U. Palm, J. Aul, V. Palm, S. Nõmmik. II rida: Ü. Haidna, K. -S. Rebane, A. Tuulmets, P. Kõrge, H. Miidla, T. Frey, N. Kristoffel ja H. Remm

Arstiteaduskonna professorid ja kateedrijuhatajad (1979). I rida vasakult: Ü. Arend, K. Kõrge, E. Raudam, A. Tikk, L. Pokk, L. Allikmets, E. Sepp, V. Saarma, J. Saarma, E. Karu, E. Siirde, A. Rulli. II rida: M. Ulbo, S. Russak, E. Käer-Kingissepp, L. Tähepõld, A. Truupõld, A.-E. Kaasik, E. Vasar, L. Schotter, J. Riiv, H. Vahter, A. Jannus, L. Põi, K. Villako
III rida: T. Karu, Ü. Hussar, T. Sulling, A. Kullikorm, J. Tammeorg, E. Tünder, L. Nurmand, M. Saarma, A. Kliiman, J. Sarv, V. Salupere

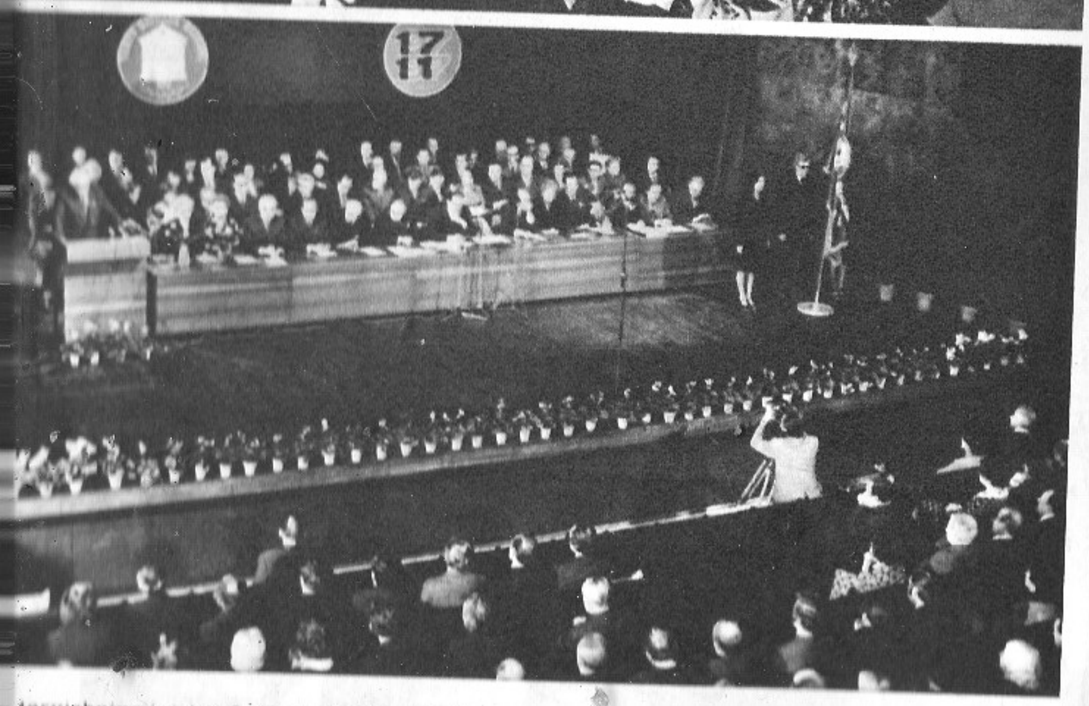

tervishoiuminister S. V. Petrovski esineb aulas
edal antakse üle Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehele Valter Klausonile
asavamise 175. aastapäeva aktus „Vanemuise" kontserdisaalis (1977)

Ülikooli autasustatakse üleliidulise kõrgkoolide sotsialistliku võistluse võitja rändpunalipuga (1978)
Vilniuse ülikooli rektor Jonas Kubilius ja Arnold Koop kirjutavad alla sõprus-lepingule (1979)

aastapäeva vabariikliku juubelikomisjoni esimene istung ülikooli nõukogu saalis (1980)
panek füüsikahoone uuele õppekorpusele (1981)

kohaselt taheti Tartu ülikool viia okupeeritud Poola alale — nn. Warthegausse. Hiljem jäädi Königsbergi ja selle ümbruse juurde. Asja tahdeti korraldada nii, et Tartu ülikool pöördub vastava palvega sõjaväevõimude ja Königsbergi ülikooli poole, kes annavad vajaliku transporti ja ruumid. Tartu ülikooli kollektiiv oli ülikooli Saksamaale viimisele üksmeelselt ja täielikult vastu. Ülikooli sundkorras evakueerimine oleks aga kõnelenud liiga selget keelt sellest, et okupantidel tuleb lähemal ajal Eesti maha jätta, ja seda muljet taheti vältida.

19. märtsil 1944 toimus kõrgetasemeline nõupidamine Tallinnas, kus kindralkomissar K. S. Litzmann teatas, et Tartu ülikool kas läheb Königsbergi või kuulub sulgemisele. Eesti kultuurivarade viimist Saksamaale tulevat aga vaadelda kui otsustatud küsimust.[32] Paar päeva hiljem püüdis Tartusse sõitnud Eesti Omavalitsuse juht ja haridusdirektor H. Mäe kallutada ülikooli õppejõude nõustuma evakueerimisega, kuid tulemusteta. Vastuseis oli sedavõrd tugev, et okupandid võtsid ülikooli kolisse evakueerimise päevakorrast maha ja hakkasid asja ajama varjatumal kujul. Nii esitati nõue, et Saksamaale saatmiseks seataks valmis kõige väärtuslikumad raamatud, käsikirjad ja saksa kultuuritegelaste originaalportreed ülikooli raamatukogust.[33] Mõned eriti hinnalised riistad, nagu Golitsõn-Vilipi süsteemi seismograaf ja Eesti ja Sugukeelte Arhiivile kuulunud helilindistamise aparaat, olid juba varem Saksamaale viidud.[34]

Ülikooli inventari säilitamiseks kiirendasid õppejõud varade laialivedamist sellistesse varjepaikadesse, mis asusid raudteest eemal, et sakslastel poleks taganemise korral enam mahti varasid kaasa võtta. Toome kirurgiakliiniku puidust juurdeehitises pandi 1944. a. kevadtalvel käima kastitöökoda, kus nooremad õppejõud lõid kokku suure hulga pakk-kaste. Kuni maikuu lõpuni veeti peamiselt Tartu- ja Viljandimaale umbes 2600 kasti ja paar lahtist autokoormat ülikooli inventari.[35] Ülikooli kraami viidi sõjavarju Aru mõisa, Pilistvere kirikusse, Lustiveresse, Tustile, Väätsale, Karksisse, Kongutale ja mujalegi, kokku ligemale veerandsajasse paika. Enamikus varjekohtades olid säilitamistingimused rahuldavad ja varad piisavalt valvatud.

Juulikuu algul nõudsid okupatsioonivõimude esindajad, et ülikool annaks üle neljale baltisaksa organisatsioonile ja eraisikutele kuulunud raamatukogud, valikkogu arheoloogiamuuseumi fondidest ja 1125 numbrilise kogu Eesti Rahva Muuseumi varadest. Nõutu väljaandmisega viivitati viimase võimaluseni, mille tulemusena õnnestus need kultuurivarad Eestisse jätta.[36] Okupatsioonirežiimi viimastel päevadel käsi ülikooli raamatukogul toimetada viivitamatult Tartu jaama 50 kasti kõige hinnalisemate teostega. Tegelikult saatsid raamatukogu töötajad teele vaid 9 kasti, needki täidetud enamikus väärtusetu makulatuuriga.[37]

Nii kukkusid läbi peaaegu kõik katsed röövida ülikoolile kuuluvad kultuurivarad ja toimetada need Saksamaale.

ÜLIKOOL FASISTLIKU OKUPATSIOONI VIIMASTEL NÄDALATEL.

Rinde jõudmine Kagu-Eestisse 1944. a. augustis sundis okupante ja

[32] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 15, s.-ü. 165, l. 27.
[33] Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. XI. Tallinn, 1964, lk. 51—52.
[34] A. Koort. Op. cit., lk. 356.
[35] A. Maaroos. Kui pakiti saaki. — «Edasi», 14. VI 1966.
[36] Sealsamas.
[37] L. Trikkant. Tartu ülikooli raamatukogu aastatel 1940—1945. — TRÜ Toimetised. Vihik 423. Tartu, 1977, lk. 16.

nende käsilasi kiirustama ülikooli inventari ning personali evakueerimisega Tartust. 15. augustil saadeti teele ešelon raamatukogu ja filosoofiateaduskonna varadega Palivere raudteejaama, kust nad toimetati edasi Suure-Lähtru algkooli. Kolm päeva hiljem lahkus ülikoolilinnast nn. Haapsalu rong arstiteaduskonna kliinikute ja kateedrite personali ning inventariga. Kokku evakueeriti Haapsallu ja Uuemõisa, Läänemaale ning Tallinna üle 400 ülikooli inimese (perekonnaliikmed kaasa arvatud).

Nõukogude armee lähenemisel Tartule viisid okupatsioonivõimud läbi elanikkonna peaaegu täieliku sundevakuatsiooni. Ülikooli juhtkond lahkus peahoonest ja asus algul psühhoneuroloogilise haigla ruumidesse. 23. ja 24. augustil sõitis rektoraat koos osa personali ja varadega Jõgevale (sinna jäi ülikooli kantselei) ning edasi Tallinna. Asuti Haridusdirektooriumi ruumidesse Tõnismäel, kust püüti nelja nädala jooksul veel mingil määral juhtida evakueeritud allasutuste tegevust. Rektor E. Kandi ja tema kaaslaste prorektor P. Kõpu ja ülikooli sekretäri H. Kauri peamine mure oli suunata ülikooli varasid ikka kaugemale lääne, ilmses lootuses toimetada need sobival võimalusel üle mere.[38]

Okupatsiooniaegse rektoraadi tegevusele saabus lõpp 18. septembril 1944. Siis teatas rektor evakueerituile, et nad on Tartu ülikooli teenistusest vallandatud ja võivad minna, kuhu keegi tahab.[39] Eestist põgenemiseks valmistuv E. Kant kasutas oma ametiseisundit veel selleks, et siisuda ülikooli väärismetallid — umbes 1,6 kilo plaatinat, arvukalt kuld-, hõbe- ja plaatinamünte ning medaleid, kokku 492 000 rubla eest (tolleaegses vääringus).[40]

Haapsalus ootasid ülikooli inimesed rektoraadipoolset informatsiooni veel 21. septembril, kuid asjatult. Osa fašistidega koostöös olnud või fašistliku propaganda mõju alla sattunud õppejõude kiirustas Eestist põgenema, jõudmata ära oodata Valge laeva saabumist. Valdav enamus ülikooli kollektiivi liikmeid jäi aga oma asutuste juurde, et säilitada nende vara vabastatud Nõukogude Eestis taas tööd alustavale Tartu Riiklikule Ülikoolile.

3. TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL SUURE ISAMAASÕJA VIIMASEL AASTAL

TARTU VABASTAMINE toimus 23.—25. augustini 1944 kestnud ägedate lahingute käigus. Tartu vanalinna, Toomemäe ja põhilise osa ülikooli hoonetest vabastasid Nõukogude armee 146. laskurdiviisi allüksused. See diviis oli formeeritud 1942. a. talvel Kaasanis. Suure osa diviisi ohvitseridest moodustasid Kaasani Riikliku Ülikooli õppejõud ja aspirandid, kellele vana ülikoolilinn Tartu tähendas kaugelt rohkem kui tavalist asustatud punkti diviisi pikal sõjateel. Et ülikooli keskus pääseks võimalikult väikeste purustustega, laskis diviisi juhtinud kindralmajor Sergei Karapetjan moodustada automaaturitest ja sapööridest võitlusgrupi. Grupile tehti ülesandeks lüüa vaenlane välja peahoonest ja võtta ülikooli keskus enda kaitse alla. See ülesanne täideti ning fašistide kavatsus ülikooli peahoone õhku lasta aeti nurja.

25. augusti hilisõhtuks tõrjusid 146. ja 86. diviis vaenlase Tartust välja.

---

[38] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 15, s.-ü. 167, l. 98.

[39] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 4, l. 4.

[40] Sealsamas, l. 11; E. Martinson. Haakristi teenrid. Tallinn, 1962, lk. 261—262.

Ähvägesid saanud fašistidel läks korda asuda linnast 2—3 km ida ning põhja pool kaitsele. Siinsetele kõrgendikele asetatud patareid avasid ülikoolilinna pihta süstemaatilise tule, fašistlik lennuvägi jätkas Tartu pommitamist. Tartu jäi kuni 17. septembrini rindelinnaks, kus fašistide suurtükitulest põlesid maha paljud hooned, nende hulgas «Vanemuise» teatri ja kontserdimaja, ajalooline Jaani kirik ja osa ülikooli peahoone vastas asuvast trükikojast.

Hitlerlased tegid kaks katset Tartu tagasivallutamiseks. Eriti ägedad võitlused hargnesid 4.—6. septembrini Raadi mõisa pärast, mida fašistidel ei läinud korda kõigile jõupingutustele vaatamata hõivata.[41] Küll sai kannatada ülikooli õppe- ja katsemajand, mis lahingute käigus hävis peaaegu täielikult.

17. septembri varahommikul Emajõe joonelt alanud Nõukogude väegede pealetung paiskas vaenlase Tartu lähiseilt lõplikult eemale ja viis Eesti NSV mandriosa vabastamisele kümnekonna päeva jooksul.

Vabastamislahingute käigus kandis Tartu ülikool raskeid materiaalseid kahjusid. Põles maha ülikoolile kuuluvad maja 21. Juuni ja Laia tänava nurgal, kus olid asunud ülikooli apteek, stomatoloogiline polikliinik ja mõned muud allasutused. Raadil hävis üle 10 hoone, neist tähtsamad uurimisinstituutide kahekorruseline kivimaja, taimebioloogia katsehoone ja aianduse katsejaama suur kasvuhoone. Kokku kaotas ülikool 1944. a. sügisel 15 õppe- ja majandushoonet. Kuid ka sõjatulest puutumata jäänud majad olid haletsusväärses olukorras: katused mürsukildudest sõelapõhjaks muudetud, uksed ja aknad purustatud, küttesüsteemid rikutud, kabinetid ja laboratooriumid segi pekstud ning rüüstatud. Ülikooli inventarile ja õppevahendeile tehtud kahju arvati ligemale kolm korda suuremaks hoonete kahjudest, kahju kogusummat hinnati üle 40 miljoni rubla.[42] Kõige raskemini oli kannatada saanud zoloogiamuuseum, mis kaotas kõik oma märgpreparaadid. Hävinud või riisutud oli 100-kohaline keemialaboratooriumi ja niisama suure füüsikalaboratooriumi sisustus, patoloogialaboratooriumi ja piimanduse laboratooriumi seadmed, 181 mikroskoopi, 37 kirjutusmasinat, suuremal hulgal astronoomiaobservatooriumi ja geofüüsilise observatooriumi instrumente, Raadi mõisa põllumajandusinventari jne.[43]

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TEGEVUSE TAASALUSTAMINE oli alanud juba Nõukogude tagalas, kus ülikooli kollektiivi liikmed andsid erialase tööga omapoolse panuse vaenlase purustamiseks. Kui 1942. a. moodustati EKP Keskkomitee otsusega Suure Isamaasõja Ajaloo Eesti Vabariiklik Komisjon, siis usaldati selle töö tegelik suunamine H. Kruusile, kelle juhtimisel koguti hinnatav mälestusmaterjal 1941. a. kaitselahingutest Eestis. Dotsent K. Taev töötas «Rahva Hääle» toimetuse liikmena, algul blokeeritud Leningradis, hiljem Moskvas. H. Kruus ja L. Roots olid õppejõududeks Eesti NSV partei-, nõukogude ja komsomolikaadri ettevalmistuskursustel Mõškinos, Jaroslavli oblastis. «EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu püüdsid igal juhul hoolitseda kõigi meie vabariigist evakueerunud teaduslike töötajate saatuse eest, astudes samme nende koondamiseks, otstarbekaks rakendamiseks, neile soodsamaks edasiarenemiseks tingimuste loomiseks. Sel puhul peeti teadlikult silmas meie vabariigi kõrgemate koolide, nende hulgas muidugi ka Tartu

---

[41] A. Kalvo. Tartu Suure Isamaasõja tules, lk. 101—102.

[42] J. Kalits. Mõningaid märkusi Tartu Riikliku Ülikooli arengust. — Minevik ja tänapäev. Tallinn, 1960, lk. 341.

[43] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 4, l. 32—33.

ülikooli edaspidiseid huvisid. Erilist aktiivsust ja hoolt selles töös avaldasid EKP KK esimene sekretär Nikolai Karotamm, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu aseesimehed Nigol Andresen ja Arnold Kress. Esimene neist oli ka vabariigi hariduse rahvakomissar,» kirjutas H. Kruus oma mälestustes.[44]

1944. a. algusest peale tegi Hans Kruus ettevalmistusi TRÜ tegevuse taastamiseks. Maikuus esines ta Tartu ülikooli asjus Eesti NSV aktiivi laiendatud nõupidamisel Leningradis, tutvus Moskva ülikooli tööga ja selle juhtkonnaga, oli pidevas kontaktis tagalas viibivate TRÜ õppejõududega. 11. augustil 1944 võttis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu vastu määruse Tartu Riikliku Ülikooli ja Tallinna Polütehnilise Instituudi taastamise kohta.[45] Määrus nägi ette, et kuue teaduskonnaga TRÜ peab alustama õppetööd 15. novembril 1944. TRÜ prorektoriks määrati Karl Taev, kel tuli vabastatud Tartus asuda vahetult ülikooli taastamist organiseerima. 1944. a. septembrikuu algul lendas K. Taev Leningradist Võrru ja sõitis sealt edasi Tartusse, kaasas TRÜ pitsat ja tõend, millega teda volitati esindama TRÜ rektorit, arvele võtma ülikooli varasid ja kaadreid, kohtadele määrama uusi töötajaid ja andma korraldusi ülikooli õppe- ning teadusliku tegevuse taastamiseks.[46] Peaaegu inimtühjas linnas oli nende ülesannete täitmine keerukas ülesanne. K. Taev sai kiiresti kontakti väheste Tartus olevate ülikooli töötajatega, määras esimesed inimesed ametisse ning alustas koristustööde organiseerimist.

Hans Kruusi residentsiks jäi algul Võru, kus ajutiselt paiknesid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV valitsus. 9. septembril külastas ta Tartut, et tutvuda kohapeal olukorraga, pidas nõu ülikooli tööle asunud inimestega ja läks tagasi Võrru, et hakata koostama ülikooli eelarvet 1944/45. õppeaastaks.

Pärast 17. septembrit algas okupantide poolt ülikoolilinnast väljaaetud inimeste hulgaline tagasitulek Tartusse. Neid oli vaja arvele võtta, tööle määrata ja rahalise avansiga varustada. Selles töös oli K. Taevil palju abi TRÜ kaadriosakonna töötajast, koonduslaagrist vabanenud Jenny Nõust, kelle õlgadel lasus ülikooli inimeste tööle vormistamine.

Nii jätkas nõukoguliku Tartu Riikliku Ülikooli rektoraat 1944. a. septembris tegevust Tartus ja Võrus, hiljem osaliselt ka Tallinnas, kust hakati suunama personali ja varade tagasitoomist.

ÜLIKOOLI VARADE REEVAKUEERIMINE oli esmajärgulise tähtsusega ülesanne, mida lahendamata ei olnud võimalik alustada ei õppe- ega teadusliku tööga. Haapsalus viibivad ülikooli töötajad olid kujunenud olukorrast koheselt informeerinud hariduse rahvakomissariaati. Haapsallu saadeti rahvakomissariaadi esindajana J. Seilental, kes hakkas organiseerima reevakueerimist. Raudteede korrastamise ja vagunite vähesuse tõttu nõudis ešelonide koostamine omajagu aega. 11. oktoobri öösel jõudis Tartusse esimene ešelon, milles oli 175 ülikooli õppejõudu, teenistujat ja nende perekonnaliiget.[47] 16. oktoobril saabus teine ešelon. Selle 43 kaubavagunis olid ülikooli kuue kliiniku varad ja personal, Raadi mõisa kari ja hobused.

Järgmistel päevadel veeti reevakueeritud kraam ülikooli hoonetesse, põhiliselt peahoonesse.

Humanitaarteaduskondade varade tagasitoomine nõudis rohkem aega. Need koormad, mis olid viidud hoiule raudteest kaugemale, jõudsid Tartusse alles järgmisel aastal. Kõigi ülikooli varade reevakueerimine jõudis lõpule 15. augustiks 1945.[48]

Ülikooli varade hoidmisel paistsid silma mitmed töötajad. Radioloogiainstituudi ja kliiniku arst Laos Koskvee tõi Tartusse tagasi 145 milligrammi raadiumi, mida ta oli kogu evakuatsiooni aja hoidnud nagu silmatera.[49] Rektor H. Kruus tõstis esile ülikooli raamatukogu töötajat Karl Weltmanni, kelle kohta ta kirjutas oma mälestustes: «Ta oli veepangide ja tünnide keskel oma eluasemeks teinud pearaamatukogu esiku. Oli ülemhooldaja, tuletõrjuja ja uksevalvur ühes isikus. Ta oli nagu ennastohverdav linnuema suurel kultuuriväärtuste pesal, mõnda aega kahurid tulistamas otse kõrval lõõmeorus.»[50]

ÕPPETÖÖGA ALUSTAMINE 1944. A. SÜGISEL nõudis paljude kiireloomuliste korrastus- ja remonditööde tegemist. Nende tööde juhtimine lasus suures osas haldusprorektori Gerhard Rägo ja ülikooli majandusjuhi Anatoli Mitti õlgadel.[51] Esimese ühiskondliku hoonena Tartus remonditi ülikooli peahoone, mille fassaadi korrastasid Ehitustrust nr. 3 töömehed, sisetööd tegid aga ülikooli inimesed. Kõigis ülikooli hoonetes klaasiti aknaid, korrastati uksi, parandati katuseid ja küttekoldeid — remonditi kõike seda, milleta tööga alustamine polnuks võimalik.

Oktoobri keskel alustati nii Tartus kui Tallinnas endiste üliõpilaste registreerimist. 9. novembril algasid sisseastumiseksamid. Raskete side- ja liikumistingimuste tõttu jõudis 500 soovi avaldanud noorest eksamitele umbes 300, mistõttu tuli kuulutada välja täiendav vastuvõtt.

17. novembril 1944, seega 82 päeva pärast Tartu vabastamist ja 61 päeva pärast rinde eemaldumist Tartu lähistelt avati aktusega aulas taas Tartu Riiklik Ülikool. Kuna H. Kruus oli selleks ajaks vabastatud rektori ülesannetest ja nimetatud Eesti NSV välisasjade rahvakomissariks, juhatas avaaktust uus rektor — filosoofiaprofessor Alfred Koort. Meeleolu oli ülev — Tartu ülikool oli pärast sünget okupatsiooniaega astumas oma tegevuse uude ajajärku. Rõõmustasid ka kõik tartlased, kes olid veendunud: kui elab ülikool, elab ka Tartu täisverelist elu.

Tartu Riiklik Ülikool jätkas 1944. a. hilissügisel tegevust 1940/41. õppeaasta struktuuri alusel. Ülikoolis tegutses seitse teaduskonda: ajalooo-keeleteaduskond (dekaan Peeter Tarvel), arstiteaduskond (Voldemar Vadi), matemaatika-loodusteaduskond (Heinrich Riikoja), õigusteaduskond (Helmut Kadari), põllumajandusteaduskond (Osvald Hallik), loomaarstiteaduskond (Ferdinand Laja) ja Kehalise Kasvatuse Instituudi nimetust kandev kehakultuuriteaduskond (Fred Kudu). Teaduskonnad jagunesid kateedriteks, mida 1944. a. lõpul oli 89, 1945. a. kevadel juba 10 võrra rohkem.[52] Kateedrid koosnesid enamikus ainult 3—4 õppejõust. Ainsa üleülikoolilise kateedrina tegutses marksismi-leninismi aluste kateeder, millele õppeaasta jooksul lisandus veel sõjalise õpetuse kateeder.

Kogu ülikooli puudutavaid küsimusi arutati rektoraadi koosolekutel, kus asju otsustasid kollegiaalselt rektor, prorektorid ja parteiorganisatsiooni sekretär Lydia Roots. Rektoraadi koosseisu kuulusid õppeprorektor Harald Haberman, teadusprorektor Karl Taev ja haldusprorektor G. Rägo. Õppeprorektori abi-

---

[44] H. Kruus. Alma Materi uuestisünnipäevilt, lk. 118—119.
[45] «Eesti NSV Teataja», 1944, nr. 5.
[46] ENSV RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 640.
[47] K. Taevilt saadud andmed.
[48] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 6, l. 21.
[49] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 10, l. 72.
[50] «Uus Postimees», 24. X 1944.
[51] H. Kruus. Alma Materi uuestisünnipäevilt, lk. 121.
[52] A. Mitt. Meenutusi. Tallinn, 1977.
[53] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 1, l. 4 jj.; s.-ü. 7, l. 5.

na tegutses Aksel Kipper, halduspro-rektori abina A. Mitt. Vajaduse korral kutsuti rektoraadi koosolekutele ka teaduskondade dekaanid. Kevadsemestri keskel alustas tegevust ülikooli ajutine nõukogu, mis algul koosnes vaid 17 liikmest.[53] Hiljem täiendati TRÜ nõukogu juhtivate õppejõududega, nii et 1945. a. lõpul ulatus nõukogu liikmete arv 71-ni. KAADRIKÜSIMUS oli ülikooli töö taasalustamisel üks raskemaid probleeme. Paljudel erialadel tunti teravat puudust vajaliku kvalifikatsiooniga spetsialistidest. Õppejõudude leidmisel osutas Tartu ülikoolile suurt abi Nõukogude valitsus, kes andis EK(b)P Keskkomiteele ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogule õiguse kutsuda erialasele tööle spetsialiste teistest liiduvabariikidest.[54] Pisut rohkem kui aasta jooksul tuli Nõukogude armeest ja NSV Liidu tagalast Tartu Riiklikku Ülikooli tööle 54 spetsialisti. Nende hulgas olid sellised hiljem tuntuks saanud haldurid, teadlased ja õppejõud nagu Eduard Ertis, Johannes Feldbach, Harald Haberman, Artur-Robert Hone, Viktor Hion, Gunnar Kangro, Leopold Kivimägi, Felix Kotta, Teodor Krigul, Fred Kudu, Artur Lombak, Aleksander Lõhmus, August Marland, Hilda Moosberg, Erich Mõtlik, Edgar Naarits, Aleksander Pint, Aarne Pung, Andres Pärl, Vilhem Reiman, Ilmar Rebane, Valdek Ritslaid, Lydia Roots, Lembit Suit, Abner Uustal jt.

Vabariigi teistest ametkondadest asus ülikooli tööle 25 spetsialisti: keskkooliõpetajaid (A. Kask, J. Korks, J. Madisson, E. Varep jt.), arste (A. Rulli) ja teisi. Nii paranes olukord tunduvalt, kuid siiski andis tunda õppejõudude vähesus, mitmel erialal aga hoopiski nende puudumine. Seetõttu tuli oodata poliitilise ökonoomia, dialektilise ja ajaloolise materialismi, geograafia, agrostatistika ja põllumajanduse mehhaniseerimise kateedrite tööle rakendamisega.[55] Väga suurt koormust kandsid marksismi-leninismi aluste ja anorgaanilise keemia vähesed õppejõud, kel tuli õppetööd läbi viia õige paljudes osakondades.

Üliõpilaste nimekirjas oli 1944. aasta lõpul 1455 isikut (neist 543 äsja I kursusele võetut). Küllaltki paljud üliõpilased ei saanud mitmesugustel põhjustel õppetööle asuda või katkestasid peagi õpingud. Seoses kaugõppeosakonna ja eksternatuuri avamisega 1945. a. aprillis lisandus 109 kaugõppijat ja 16 eksterni, kelle arv pidevalt suurenes.[56] Õppeaasta lõpul õppis ülikoolis 1149 üliõpilast, neist 166 kaugõppes. Kuigi Nõukogude valitsuse otsusega olid meesüliõpilased vabastatud mobiliseerimisest armeesse, moodustasid naised üliõpilaskonnas kindla enamuse (68%). I ja II kursusel õppis 80,3% kõigist üliõpilastest.[57] Paljud vanemad kursused töötasid minimaalse kuulajate arvuga, mistõttu loengud olid asendatud konsultatsioonide ja üliõpilaste iseseisva tööga.

REGULAARSE ÕPPETÖÖGA ALUSTAMINE nõudis mitmete õppetöö korraldust ja sisu puudutavate küsimuste kiiret lahendamist. Keerukas oli vanemate kursuste komplekteerimine. Dekaanidelt nõudis palju vaeva üliõpilaste määramine kursustele. Lühikese ajaga tuli koostada õppeplaanid, programmid ja tunniplaanid, tagada õppetöö köetavate ning valgustatud ruumidega, varustada üliõpilased üliõpilaspiletite ja õpinguraamatutega, hoolitseda õppekirjanduse ja kirjutusvahendite saamise eest. Kõik

[53] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 9, l. 8 jj.
[54] E. Schmidt. Kõrgema hariduse areng Nõukogude Eestis. Tallinn, 1971, lk. 33.
[55] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 3, l. 44.
[56] Sealsamas, l. 16.
[57] Sealsamas, l. 12.

teed ülesanded lahendati põhiliselt 1944/45. õppeaasta esimese semestri jooksul.

Loengud algasid 1944. a. novembri- ja detsembrikuu jooksul (loomaarstiteaduskonnas 1945. a. jaanuaris). Praktikumide läbiviimist takistas kütte ja elektri vähesus ning aparaadi ja seadmete puudumine.[58] Sügissemester kestis 16 (osas teaduskondades 12—10) õppenädalat ja lõppes 10. märtsil 1945. Kolmenädalasele eksamisessioonile järgnes 19-nädalane kevadsemester. Loengud lõppesid 23. juunil ja kogu õppeaasta 14. juulil, kusjuures septembrikuuks nähti ette veel täiendav eksamisessioon.[59]

Õppetööd takistanud ainelistest raskustest olid kõige tõsisemad õppehoonete aeglane töökorda seadmine ning kütte vähesus. Nn. soojades auditooriumides kõikus temperatuur +8 — +10° ringis, «külmades» aga langes isegi alla nulli.[60] Täiesti tavaline oli, et nii õppejõud kui üliõpilased viibisid loengutel mantlites, sageli kindad vasakus käes ja soojad vildid jalas. Kuigi ülikool oli elektrienergiaga varustamisel Tartus eelisolukorras, jätkus voolu vaid auditooriumide hädapäraseks valgustamiseks.

Raskustele vaatamata oli valdava enamiku õppejõudude ja üliõpilaste töössesuhtumine püüdlik ning optimistlik. Peaaegu kõik tolleaegsed õppejõud tõstsid esile üliõpilaste erakordset tööindu. «Tunti ennast vabana okupatsiooniaegsest depressioonist ja surutusest, töötahe tuli tagasi ja kõik tahtsid omalt poolt kaasa aidata, et asi edasi läheks,» meenutas A. Kipper.[61]

Raskusi oli eksamisessioonidega, kuhu ilmus ainult $^2/_3$ üliõpilastest. Küllaltki levinud oli kodanlikust ülikoolist pärinev mentaliteet, mille kohaselt eksamite tegemine või tegematajätmine oli iga üliõpilase eraasi. Pealegi kuhjus lühikesele ajale sedavõrd palju eksameid-arvestusi, et nendega toimetulemine käis paljudele üle jõu. Läks vaja visa selgitustööd, õppekoormuse reguleerimist ning ka dekaanide rangust, enne kui olukord järgmistel aastatel märgatavalt paranema hakkas.

TEADUSLIK TÖÖ jäi paratamatult tahaplaanile, kuna õppejõudude jõupingutused olid suunatud eelkõige õppetööga alustamisele ja ülikooli taastamisele. Pealegi olid tingimused teadustööks vägagi piiratud. Siiski ei saa Suure Isamaasõja viimast aastat vaadelda teadusliku töö osas tühikuna. Just sel ajal alustati teadusliku töö metodoloogiliste ja organisatsiooniliste aluste põhimõttelist ümberkujundamist, mille tulemusena kujunes välja nõukogulikule kõrgkoolile omane teadusliku töö plaanipärane süsteem.

Olukorras, kus Eesti NSV-s polnud veel Teaduste Akadeemiat, nähti ülikoolile ette ka akadeemiale omaseid organisatoorseid vorme. 19. mail 1945 kinnitas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu TRÜ juurde avatavate uurimisinstituutide loetelu, mis nägi ette 13 instituuti kokku 32 sektsiooniga.[62] Instituudid pidid töötama kõige lähemas kontaktis kateedrite ja laboratooriumidega. Nende peamiseks ülesandeks peeti sotsialistliku ülesehitustöö praktikaga seotud uurimusi ning selle tarvis kõrgelt kvalifitseeritud teadusliku kaadri ettevalmistamist.

1945. a. tegeles teadusliku tööga üle 200 õppejõu, kes uurisid ligemale 400 teemat, millest 85% jõuti aasta jooksul lõpetada. Peamine takistus (seda just arstiteaduskonna osas) oli aparatuuri ja laboratoorseteks töödeks vajalike materjalide puudu-

[58] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 10, l. 78.
[59] TRÜA, nim. 2, s.-ü. 17, l. 65.
[60] A. Mitt. Op. cit., lk. 73.
[61] A. Kipperilt saadud andmed.
[62] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 19, l. 11.

mine ning nõukoguliku teadusliku kirjanduse vähesus. Paljude õppejõudude erialased raamatukogud olid sõjategevuse käigus kas hävinud või tublisti kannatada saanud. Nii olid K. Taev, A. Vassar ja J. V. Veski kaotanud kõik oma raamatud, ainult 10% raamatutest oli alles jäänud A. Koordil, K. Ramulil ja P. Tarvelil jne.[63] Plaanide täitmist mõjutas ka kogemuste vähesus plaanide koostamisel, mistõttu ei osatud alati ette näha reaalseid tähtaegu.

Ulatuslik töö toimus sõnaraamatute koostamisel. J. V. Veski ja B. Pravdin jätkasid suure vene-eesti sõnaraamatu trükkitoimetamist ning J. V. Veski koos A. Valdesega arstiteadusliku sõnaraamatu koostamist. Vähesel määral viidi 1945. a. suvel läbi teaduslikke välitöid. Professor H. Moora juhendas arheoloogilisi kaevamisi Põhja-Tartumaal, dotsent A. Kask juhtis murdematerjalide kogumist.[64]

Üliõpilaste paremaks kaasatõmbamiseks teaduslikule tööle taastati 1945. a. suvel auhinnatööde traditsioon. Auhinnatööde teemad kuulutati välja iga aasta 1. mail, tööd tuli esitada märgusõna all järgmise aasta 1. aprilliks. Esimesed 30 teemat tehti teatavaks Eesti NSV viiendal aastapäeval — 21. juulil 1945.[65] Ülikooli juures hakkasid jälle tööle Opetatud Eesti Selts, Eesti Loodusuurijate Selts, Akadeemiline Emakeele Selts ja Akadeemiline Põllumajanduse Selts.[65]

Ülevaate teaduse alal tehtust andis 14.—16. juulini 1945 läbiviidud TRÜ teaduslik sessioon, mille käigus peeti kaks plenaaristungit ja 11 sektsioonide koosolekut, kus kokku kuulati ära 46 ettekannet. Sessiooni avamine kujunes vägagi esinduslikuks. Presiidiumis istusid rektori ja rektoraadi liikmete kõrval EK(b)P Keskkomitee I sekretär N. Karotamm, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja N. Andresen, välisasjade rahvakomissar H. Kruus, Kunstide Valitsuse juhataja J. Semper jt. Avasõnas ütles rektor: «Õppeaasta lõpetuseks korraldab TR Ülikool käesoleva teadusliku sessiooni. Seda ei tule mõista mitte nii, et teaduslik töö meie ülikoolis seisab viimasel kohal. Ainult organisatsiooniliselt on käesolev sessioon sattunud õppeaasta lõpupäevile. Sisuliselt moodustab teaduslik töö meie ülikooli, meie õppejõudude tegevuse olulise osa [. . .] Ülikooli õppejõud ei saa olla oma eriala hea õpetaja, kui ta pole ühtlasi meetodikindel ja loov teadlane oma erialal.»[66] Pikema kõnega esines N. Karotamm, kes toonitas neid aktuaalseid probleeme, mille uurimise pidid ülikooli teadlased oma südameasjaks võtma. Vaatamata mõningatele vajakajäämistele temaatikas, loeti sessioon kordaläinuks.

Nõukogude võim hindas kõrgelt ülikooli teadlasi ja nende poolt tehtut. Vabariigi viienda aastapäeva puhul omistati Eesti NSV teenelise teadlase aunimetus neljale TRÜ õppejõule — dotsent J. V. Veskile, professor A. Valdesele, professor A. Tomingasele ja professor H. Riikojale.[67] Veelgi kõrgema tunnustuse osaliseks sai arstiteaduskonna dekaan professor V. Vadi, kes 29. oktoobril 1945 valiti NSV Liidu Meditsiiniakadeemia korrespondentliikmeks.

ÜHISKONDLIKE ORGANISATSIOONIDE TAASLOOMINE toimus 1944. a. sügisel rööbiti ülikooli tegevuse taastamisega. 25. oktoobril alustas jälle tegevust EK(b)P TRÜ organisatsioon, kuhu kuulus kolm kommunisti ülikoolist (H. Kruus, L. Roots ja K. Taev) ning kaks «Vanemuise» teatrist (L. ja K. Ird). Parteiorganisatsiooni sekretäriks valiti Lydia Roots, kes täitis seda vastutusrohket ülesannet kuni 1945. a. sügiseni. Järgnevatel kuudel hakkasid parteialgorganisatsiooni read järjekindlalt kasvama, nii et 1945. a. kevadel kuulus algorganisatsiooni juba 11 partei liiget ja 3 liikmekandidaati.[68]

Parteiorganisatsioon lülitus algusest peale aktiivselt ülikooli ellu, suunates TRÜ tööd vastavalt Kommunistliku Partei poliitikale. Selleks aidati kaasa komsomoli- ning ametiühinguorganisatsiooni tegevuse taastamisele ning juhtimisele. Tavaliselt kaks korda kuus toimusid parteikoosolekud või sekretäri nõupidamised kommunistidega. Kasvatustöö üks põhivorme oli revolutsiooniliste tähtpäevade ja oluliste poliitiliste sündmuste tähistamine aktuste ning miitingutega, kus kõnelejateks olid kommunistid nii ülikoolist kui väljastpoolt. Ka vabariigi parteiorganisatsiooni juhid ning valitsuse liikmed olid Suure Isamaasõja viimasel aastal sagedased külalised ülikoolis.

Ülikooli komsomoli tegevuse taastamine toimus 1944. a. novembrikuu algul. Vaatamata kommunistlike noorte vähesele arvule avaldasid nad üliõpilaskonnale suurt mõju, kuna just neid valiti juhtivatele kohtadele ametiühingus, poliitharidusliikus ja klubiliises tegevuses. Komsomolil kujunes tihe koostöö üliõpilaste ametiühinguga, kes tegeles põhiliselt elutustikuliste ja majandusküsimustega, samal ajal kui komsomol viis läbi peamiselt ideoloogilisi üritusi. Komsomoli tööplaanid vaatas läbi parteisekretär ja kooskõlastas need ülikoolis tehtava ideoloogilise töö üldsuundadega. 1945. a. mais arutati komsomoli tegevust parteikoosolekul, kus selle kohta öeldi tunnustavaid sõnu.

1944. a. lõpul taastati ülikoolis eraldi teenistujate ja üliõpilaste ametiühinguorganisatsioonid. 1945. a. kevadeks kuulus umbes 70% üliõpilasi TRÜ üliõpilaste ametiühingusse. Kursustel valiti ametiühingu volinikud, kes pidasid sidet üleülikoolilise ametiühingukomiteega. Ametiühingu kompetentsi kuulusid üliõpilaste paigutamine ühiselamutesse, varustamine tööstuskaupade orderitega ja lisatoidukaartidega, paberi ja kirjutusvahenditega. Ametiühing aitas kaasa üliõpilaste vaba aja sisustamisele ja isetegevuse organiseerimisele.

Teenistujate ametiühing koosnes algul 38 ametiühingurühmast ning üleülikoolilisest komiteest. 1945. a. loodi omaette alakomiteed Raadi õppe- ja katsemajandis ja Järvselja õppe- ja katsemetskonnas ning igas teaduskonnas. Ametiühing aitas üle saada õppejõudude, teenistujate ja tööliste olmemuredest.

Ametiühingulise töö tähtis lõik oli ülikooli kollektiivi organiseerimine Tartu taastamis- ja korrastustöödele. Ülikoolile anti korrastada varemetes alad peahoone ümbruses (raekoja taga ja V. Kingissepa tänava ääres) ning Toomemägi. Neil objektidel töötati peaaegu igal pühapäeval, sageli aga ka tööpäevadel pärast loenguid. Ülikooli inimesed tulid meelsasti oma kodulinna üles ehitama, näidates selles osas suurt teadlikkust.[69]

Kevadel lisandusid ühiskondlikud tööd Raadil, mis oma mahapõlenud hoonetega ning ülessongitud põldudega pakkus õige kurba pilti. Nendest töödest osa võtnud 130 õppejõudu ja teenistujat ning ligemale 500 üliõpilast tegid 1945. a. kevadel Raadil kokku 2500 tööpäeva.[70]

Vabariigi valitsuse ja parteiorganisatsiooni pidev abi Eesti NSV kõrgkoolidele 1944/45. õppeaastal

---

[63] TRÜA, nim. 5, s.-ü. 5, l. 22.
[64] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 11, l. 2.
[65] Sealsamas, s.-ü. 18, l. 5.
[66] «Postimees», 17. VII 1945.
[67] «Postimees», 24. VII 1945.
[68] L. Rootsilt saadud andmed.
[69] T. Krigulilt saadud andmed.
[70] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 3, l. 26.

väljendus ilmekalt 9. veebruaril 1945 vastuvõetud Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee ühismääruses «Eesti NSV kõrgemate kõolide töö parandamise kohta».[71] Määruse põhiosa moodustas konkreetne programm vabariigi kõrgkoolide töö ja töötingimuste parandamiseks. Toonitati, et üliõpilastele ülevad luua iseseisvaks tööks vajalikud tingimused. Kasvatustöö peamise ülesandena nähti ette üliõpilaste suunamist süstemaatiliselt õppima ning marksistlik-leninlikku maailmavaadet omandama. Määruse lisades ikkseeriti tõhus abi TRÜ õpperuumide ning ühiselamute sisustamiseks mööbliga ning ülikooli kollektiivi varustamiseks jalatsite, rõivaste, paberi ja muu vajalikuga.

Et saada ülevaadet nimetatud määruse elluviimisel saavutatust ning ülikooli olukorrast, külastas ülikooli. Karotamm 20. märtsil 1945 ülikooli. Ta tegi pikema ringkäigu ülikooli hoonetes ja Raadil ning esines ühtul TRÜ kollektiivile.[72] Nimetatud määrus jäi mitmeks aastaks üheks peamiseks TRÜ tegevust suunavaks ja innustavaks parteiliseks dokumendiks.

ÜLIKOOLI KOLLEKTIIVI ELUDLULISTE KÜSIMUSTE LAHENDAMINE omandas pika ja raske sõja viimasel aastal erilise tähenduse. Üliõpilaste elu korraldamist kergendas riiklike stipendiumide andmine. 1944. a. lõpul ja 1945. a. algul maksti stipendiumi kõigile üliõpilastele, pärast esimest eksamisessiooni aga kõigile neile, kes olid õppimises edukad ja vajasid toetust. Stipendiumi suurus kasvas vastavalt kursusele, ulatudes I kursuse 140 rublast kuus 210 rublani V kursusel.[73]

Kui 1. novembril 1944 kehtestati Tartus nõukogulik kaardisüsteem, seati ülikooli teaduslik-pedagoogiline personal toiduainetega varustamisel eelisolukorda. Ka üliõpilastele olid ette nähtud töölisgrupi kaardid, millega sai päevas 500 g leiba, liha kuus 1800 g, rasvaineid ja suhkrut kumbagi 400 g, tangu 1200 g jne.[74] Ülikooli kollektiivi toitlustas üliõpilasmajas paiknev söökla, mille varustamisele aitas tunduvalt kaasa Raadi majand. Iga päev sai sealt lõuna- ja õhtusöögi 400—600 inimest.

Raske oli korteritega linnas, mille elamispinnast oli hävinud 54,2%.[75] Õppejõudude ja teenistujate majutamist kergendas põhiliselt terveks jäänud Tähtvere linnaosa andmine ülikooli kasutusesse 1944. a. novembris. Tartusse tagasipöörduvatel õppejõududel avanes võimalus valida (tõsi küll — enamikus hädapärast remonti vajavate) korterite hulgast. 1944/45. õppeaasta jooksul majutas ülikool Tähtvere linnaossa 132 õppejõudude leibkonda ning 36 üliõpilast.[76]

Hoopis raskem oli olukord üliõpilaste majutamisega. 1944. a. sügisel ei olnud ülikoolil ühtegi ühiselamuks sobivat maja, mööblit, pehmet inventari ega muud vajalikku internaatide sisustamiseks. Esialgu kasutati ühiselamuna üliõpilasmaja III korrust ja 21. Juuni tänava ning praeguse H. Abovjani tänava nurgal oleva maja II korrust. Parteisekretäri L. Rootsi tegevuse tulemusena sai ülikool Tartu linnalt Taara puiestee ja Näituse tänava nurgal asuva suhteliselt uue maja II ja III korruse. 1945. a. kevadel paigutati sinna üle 100 meesüliõpilase, nende hulgas Suurest Isamaasõjast osavõtnud. 1944/45. õppeaasta lõpuks omas TRÜ kaht ühiselamut 145 kohaga.[77]

1944/45. õppeaasta oli Tartu Riiklikule Ülikoolile erakordne, ulatusliku taastamise ja organiseerimistöö

[71] «Rahva Hääl», 11. II 1945.
[72] «Postimees», 25. III 1945.
[73] TRÜA, nim. 2, s.-ü. 6, l. 17—18.
[74] «Uus Postimees», 6. XI 1944.
[75] «Postimees», 25. VIII 1945.
[76] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 3, l. 64.
[77] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 3, l. 2.

aasta. Trotsides kõiki raskusi tegi TRÜ kollektiiv ära suure töö oma õppeasutuse töölerakendamisel. Tolleaegsed aktivistid, kelle optimism ja töötahe tõmbasid kaasa ka kõhklejaid ja ootajaid, pälvivad tehtu eest täielikku tunnustust.

Ülikooli kollektiiv kandis Suures Isamaasõjas raskeid kaotusi. 57 hukkunu nimed on raiutud aula fuajee seinale kinnitatud marmortahvlile. Tartu Riiklik Ülikool peab pühaks nende seltsimeeste mälestust. Unustada ei tohi sedagi, et TRÜ teaduslik ja pedagoogiline kollektiiv komplekteerus suures osas inimestest, kes, relv käes, olid võidelnud fašismi vastu. Just nemad andsid ja annavad praegugi ülikooli kollektiivile ilmet, just nende hulgast on tulnud mitmeid ülikooli juhte, silmapaistvaid pedagooge ja teaduşemehi.

Peahoone fuajee seinal on stend 88 Suure Isamaasõja veterani fotoportreega. Nende hulgas on 15 meie ülikooli professorit: M. Bronštein, J. Kalits, P. Kard, A. Koop, M. Kotik, R. Looga, J. Lotman, V. Palm, J. Peegel, L. Päi, K. Püss, I. Rebane, P. Reifman, I. Sildmäe, A. Uustal ja E. Vasar, arvukalt dotsente ja vanemõpetajaid, ülikooli teenistujaid ja töömehi, kes kõik kokku moodustavad TRÜ sõjas karastunud «vana kaardiväe». Ka neile meestele ja naistele kuulub ülikooli kollektiivi austus ja lugupidamine nii sõja-aastail kui sõjajärgsel perioodil tehtu eest.

VI PEATÜKK

ÜLIKOOLI STRUKTUUR, MATERIAALNE BAAS, ÕPPEJÕUDUDE KOOSSEIS JA ÜLIÕPILASKOND 1945—1980

ARENGU ÜLDSUUNAD. Suure isamaasõja lõpust ja rahuliku ülesehitustöö algusest möödunud aastate jooksul on Tartu Riiklik Ülikool läbinud läbi saavutusterohke arengu, mida võib jagada kolme etappi. Ajavahemikus 1945—1951 kujundati uuesti ülikooli koosseisud, taastati põhiline materiaalne baas ja viidi ellu muudatused ülikooli struktuuris, millest olulisem oli kolme põllumajandusliku teaduskonna eraldamine omaette kõrgkooliks — Eesti Põllumajanduse Akadeemiaks 1951. a. 1950. aastatel oli ülikooli kollektiivi peamiseks ülesandeks taastada Tartu ülikooli kõrge teaduslik-pedagoogiline tase ja hea maine teadusemaailmas, saavutades seda eelkõige oma ülikoolis ettevalmistuse saanud nõukoguliku kaadri abil. Uus etapp TRÜ arengus algas 1960. aastatel, kui nõukogude ühiskond astus arenenud sotsialismi perioodi. Nagu meie maa kõrghariduse areng tervikuna, oli ka Tartu Riikliku Ülikooli edasiminek seotud kogu ühiskonna sotsiaalse progressi, teaduse ja tehnika revolutsiooniga, mille nõuetele vastavalt muutusid ülikooliharidusesisu ja vormid, maht ning struktuur.[2] Eriti intensiivselt toimub see olukorras, kus teadus on kujunenud otseselt tootlikuks jõuks. TRÜ tegevuses kajastus see sidemete tugevnemises praktikaga, kaasaaitamises üldise keskhariduse elluviimisele, arvukate teaduslike laboratooriumide loomises, uute integreeritud erialade ilmumises. Ikka rohkem juurutati õppeprotsessi teadusliku uurimistöö elemente ja kaasati üliõpilasi aktuaalseid teaduslikke probleeme lahendama.

Õppejõudude kaadris toimus 1960. aastatel põlvkondade vahetus. Sõjajärgsel perioodil kõrghariduse saanud noored olid jõudnud või jõudmas esimese teadusliku kraadini, mis andis võimaluse töötada kõrgkoolis ja hakata doktorikraadi taotlema. 1960.—1970. aastatel edutati selle

[1] Ülikooli ajaloo kõige uuemat perioodi iseloomustavad näitajad ja arvandmed on saadud TRÜ rektoraadist, kaadriosakonnast, automatiseeritud informatsioonisüsteemi grupilt, õppeosakonnast, teadusosakonnast, plaanifinantsosakonnast, raamatupidamisest, teaduskondade dekanaatidelt, üleülikoolilistelt kateedritelt ja ühiskondlikelt organisatsioonidelt.

[2] В. Н. Елютин. Развитие высшей школы в СССР (1966—1970). М., 1971, с. 18—19.

põlvkonna esindajad kateedri- ja laboratooriumijuhatajateks, dekaanideks ja prodekaanideks, ning prorektoriteks.

Et nendel aastakümnetel tehtu oli tulemusrikas, seda tõendasid ülikooli lõpetanute arvu pidev kasv, silmapaistvad saavutused teaduslikus uurimistöös, materiaalse baasi jätkuv tugevnemine ning ülikooli kompleksse väljaarendamise teaduslikult põhjendatud projekti koostamine ja realiseerimine. Kõrgemaks riiklikuks tunnustuseks tehtule oli Tartu Riikliku Ülikooli autasustamine 1967. a. Tööpunalipu ordeniga teenete eest teaduse arendamisel ja spetsialistide ettevalmistamisel, 1972. a. autasustamine üleliidulises sotsialistlikus võistluses saavutatud edusammude eest NSV Liidu moodustamise 50. aastapäeva juubeli aumärgiga, samuti ülikooli arvamine NSV Liidu juhtivate kõrgkoolide hulka 1978. a. NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusega 6. aprillist 1978 said juhtiva kõrgkooli nimetuse Nõukogudemaal tegutsevast 867 kõrgemast õppeasutusest 70 kõrgkooli, neist 20 ülikooli. Tartu Riiklikule Ülikoolile kui juhtivale kõrgkoolile antud teadusliku uurimisinstituudi staatus ning sellega kaasnenud lisaassigneeringud avardasid tunduvalt TRÜ võimalusi teadusliku töö edendamiseks ning avasid talle uusi perspektiive.

Kõrgemalseisva organina juhtisid TRÜ tegevust kuni 1946. a. suveni Üleliiduline Kõrgemate Koolide Komitee ja Eesti NSV Haridusministeerium. Alates 1946. a. allub ülikool NSV Liidu Kõrgema Hariduse Ministeeriumile (1959. aastast liidulis-vabariiklikule NSV Liidu Kõrgema- ja Keskerihariduse Ministeeriumile). Meie vabariigis suunas ülikooli tegevust aastatel 1959—1968 Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asunud Kõrgema- ja Keskerihariduse Komitee, mis 1968. a. muudeti vabariiklikuks ministeeriumiks. NSV Liidu ja Eesti NSV kõrghariduse juhid V. P. Jeljutin, M. Pesti, A. Koop, E. Schmidt, A. Purga ja I. Nuut on pööranud suurt tähelepanu ning osutanud igakülgset abi, et TRÜ kujuneks eesrindlikuks nõukogude kõrgkooliks.

ÜLIKOOLI STRUKTUURI ARENG. Aastatel 1945—1980 toimus TRÜ struktuuris arvukalt muudatusi. Vaadeldavale perioodile oli iseloomulik laia profiiliga liitteaduskondade jagunemine kitsamalt piiritletud teaduskondadeks, teaduskondade ulatuses aga mitme teadusala piirimail loodud uute erialade avamine (spordimeditsiin, defektoloogia, majanduskuberneetika jt.).

Ülevaate teaduskondade arengus aset leidnud muudatustest annab lisa 1. Skeemi selgituseks olgu lisatud järgmist: 1946. a. kasvas TRÜ teaduskondade arv seitsmelt kaheksale (põllumajandusteaduskonnast eraldus metsaosakond ja moodustas omaette metsateaduskonna metsamajanduse ja metsatööstuse osakonnaga). 1947. a. oktoobrist tegutses ülikoolis ajutiselt üheksa teaduskonda. Nimelt jagunes matemaatika-loodusteaduskond füüsika-matemaatika- ja bioloogia-geograafiateaduskonnaks. Taoliste väikeste teaduskondade loomine osutus 1940. aastate lõpul ennatlikuks ja 1948. a. taastati ühtne matemaatika-loodusteaduskond.

Pärast Eesti Põllumajanduse Akadeemia loomist jäi TRÜ koosseisu viis teaduskonda. Ajavahemikus 1955—1963 tegutses kehakultuuriteaduskond arstiteaduskonna osakonnana, TRÜ fakulteetide arv kahanes neljale. 1961. a. saadik hakkas teaduskondade arv jälle kasvama. Sel aastal jagati matemaatika-loodusteaduskond bioloogia-geograafiateaduskonnaks ja füüsika-matemaatikateaduskonnaks, viimane omakorda 1967. a. füüsika-keemia- ja matemaatikatea-

duskonnaks. 1963. a. taastati kehakultuuriteaduskond. 1968. a. eraldusid õigus-majandusteaduskonnast majandusteadlased. Viimane muudatus toimus 1973. a., mil ajaloo-keeleteaduskonnast said alguse ajalooja filoloogiateaduskond.

1970. a. lisandus kaks ülikooli lõpetanud spetsialistide täiendusteaduskonda. Arstiteaduskonna juures alustas tegevust arstide, stomatoloogide ja farmatseutide täiendamise ja spetsialiseerimise teaduskond, kehakultuuriteaduskonna juures kehalise kasvatuse õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise teaduskond. Kui veel lisada alates 1962. a. ühiskondlikel alustel funktsioneeriv ühiskondlike elukutsete teaduskond ning 1970. a. tegutsev ettevalmistusosakond, siis töuseb teaduskondade statuuti omavate allüksuste arv 13-ni.

Vastavalt kitsamate erialade õpetamisele ja uurimisele jagunevad teaduskonnad osakondadeks. 1944/45. õppeaastal alustati 11 osakonnaga. 1951. a. kevadel tegutses 20 osakonda, neist kuus põllumajanduslikel erialadel. 1981/82. õppeaastaks on jõutud 26 osakonnani. Ajalooteaduskonnas tegutsevad ajaloo, psühholoogia (1966) ja defektoloogia (1968) osakond; arstiteaduskonnas ravi-, stomatoloogia- ja farmaatsiaosakond algusest peale, vene õppekeelega spordimeditsiini eriala raviosakonna koosseisus (1967) ja pediaatriaosakond (1972). Bioloogia-geograafiateaduskonnas on bioloogia-, geograafia- ja geoloogiaosakond (viimane alates 1946); filoloogiateaduskonnas eesti filoloogia, žurnalistika (1976) ja vene keele ja kirjanduse ning võõrfiloloogia osakond; füüsika-keemiateaduskonnas füüsika ja keemia osakond (viimane 1947). Majandusteaduskonnas tegutsevad rahanduse ja krediidi, kaubandusökonoomika, raamatupidamise (1958), tööstuskaupade tundmise ja toidukaupade tundmise (1959) ning majanduskübernee tika (1967) osakond. Matemaatikateaduskond valmistab spetsialiste ette matemaatika ja rakendusmatemaatika (1971) osakonnas. Õigusteaduskonnas on ainult õigusteaduse osakond, kus kitsam spetsialiseerimine toimub tsüklites (kohus ja prokuratuur, uurijad, haldus ja majandus).

Üleülikoolilistest kateedritest tegutsesid 1944/45. õppeaastal ainult marksismi-leninismi aluste (hilisema nimetusega NLKP ajaloo) kateeder ja sõjalise õpetuse kateeder. Järgmisel õppeaastal lisandusid poliitilise ökonoomia ning dialektilise ja ajaloolise materialismi (nüüd filosoofia-) kateeder. 1962. a. muudeti üleülikooliliseks seni ajaloo-keeleteaduskonna koosseisu kuulunud pedagoogika ja metoodika kateeder. 1964. a. loodi teadusliku kommunismi kateeder.

Muutuv on olnud kateedrite arv ja nomenklatuur, sellest antakse ülevaade teaduskondade käsitluses. 1946. a. tegutses ülikoolis 114 väikest kateedrit, enamuses 3—4 õppejõuga. 1949.—1950. a. toimus kateedrite liitmine, 1951. a. kevadeks jäi 92 kateedrit, sügisel, pärast 24 põllumajandusliku kateedri lahkumist oli neid ainult 68. Koos uute erialade lisandumisega suurenes jälle kateedrite arv ja 1980/81. õppeaastal töötas 83 kateedrit.

1961. aastast tegutsevad ülikooli juures tasulised ettevalmistuskursused sisseastujaile. Veel on TRÜ koosseisus arvukalt teaduslikke allüksusi, abiõppeasutusi ja teenindavaid asutusi, haldusaparaat ja ühiskondlikud organisatsioonid.

Teaduslikud allüksused koosnevad Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituudist, kaheksast probleemlaboratooriumist (aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratoorium, arvutuskeskus, biofüüsika ja elektrofüsioloogia laboratoorium, elektrokeemia laboratoorium, elektrolumi-

nestsentsi ja pooljuhtide laboratoorium, keemilise kineetika ja katalüüsi laboratoorium, kriminoloogia laboratoorium ning lihastalituse laboratoorium). Arvutuskeskuse juures tegutseb perekonnauurimisegrupp, elektrokeemia laboratooriumi juures ökosüsteemide antropogeense dünaamika uurimise grupp. Neile lisanduvad viis majandusharude poolt finantseeritavat uurimislaboratooriumi (harulaborid): kaubanduse laboratoorium, nägemise tervishoiu laboratoorium, orgaanilise sünteesi laboratoorium ning tööstuspsühholoogia laboratoorium ja Tartu linna kompleksse arengu uurimise laboratoorium. Ülikooli ennast uurivad kommunistliku kasvatuse laboratoorium, kõrgema kooli kompleksse uurimise laboratoorium ja üliõpilaste kompleksse teadusliku uurimistöö büroo. Teaduslike allüksuste hulka kuuluvad veel botaanikaaed, kolm muuseumi (TRÜ ajaloo, Klassikalise Muinasteaduse ja Zooloogiamuuseum), teaduslik Raamatukogu ning eksperimentaaltöökoda koos konstrueerimis-eksperimentaalosakonnaga. 16 abiõppeasutusest on suuremad õppetehnika osakond, tele-kino-fotolaboratoorium ja arvutussaal. Neile lisandub 18 administratiivset allüksust (suuremad majandusosakond ja raamatupidamise osakond) ning kuus ülikooli teenindavat asutust. Kokkuvõttes võime konstateerida, et Tartu Riiklik Ülikool on väga mitmepalgeline keeruka struktuuriga õppe- ning teaduslik asutus, mille teenistuses oli 1981/82. õppeaasta alguses 3030 inimest. Lisades 7600 üliõpilast ja paarsada ettevalmistusosakonna kuulajat saame ligemale 11 000 inimesest koosneva kollektiivi.

Vastutust selle suure kollektiivi töö organiseerimise eest kannab ülikooli rektor, keda abistavad neli prorektorit (kaks õppeprorektorit, teadusprorektor ja halduspro rektor) ning tähtsamate ühiskondlike organisatsioonide juhid, eesotsas EKP TRÜ Komitee sekretäriga. Nemad moodustavad ülikooli keskse juhtimisorgani — rektoraadi. Tartu Riikliku Ülikooli rektorina on töötanud professor Heinrich Riikoja (19. VII 1940 — 10. IX 1940), professor Hans Kruus (10. IX 1940 — 14. XI 1944), professor Alfred Koort (14. XI 1944 — 8. VI 1951), professor Fjodor Klement (8. VI 1951 — 1. V 1970) ja alates 1. maist 1970 professor Arnold Koop. (Prorektorite kohta leiduvad andmed lisas 1.) Autoriteetse üleülikoolilise organina tegutseb Eesti NSV Kõrgema- ja Keskerihariduse Ministeeriumi poolt kolmeks aastaks kinnitatud TRÜ nõukogu, kuhu on peale rektoraadi liikmete arvatud kõik dekaanid, üleülikooliliste kateedrite juhatajad, täiteõiguslike teaduskondlike kateedrite juhatajad ja nimekamad teadlased — kokku 72 inimest. Teaduskondade juhtimisel kuulub kaalukas sõna teaduskondade nõukogudele, kelle tegevust korraldab dekaan ja koosseisu kinnitab kolmeaastaseks ametiajaks rektor. Teaduskondade nõukogudesse kuuluvad kateedrijuhatajad, nimekamad õppejõud ja partei-, komsomoli- ning ametiühinguorganisatsiooni esindajad. Nii üleülikooliline kui teaduskondade nõukogud käivad koos üks kord kuus, välja arvatud suvine õppetöö vaheaeg. Dekaane abistavad teaduskonna juhtimisel kolm kuni neli prodekaani, kes tegelevad statsionaarsete ja kaugõppe üliõpilaste õppetöö korraldamisega, kateedrite teadusliku töö suunamise ja kasvatustööga.

Ülikooli töö suunamisel etendab tähtsat osa ülikooli parteiorganisatsioon. EKP TRÜ Komitee arutab ja lahendab ülikooli kui tervikut puudutavaid keskseid probleeme, teaduskondade ja teiste allüksuste parteibürood teevad sedasama oma allüksuse ulatuses. Praktilises juhtimis-

töös on parteiorganite ja halduse vahel kujunenud viljakas ning tihe koostöö.

Viimastel aastatel on ülikooli juhtimisel hakatud ikka enam kasutama nüüdisaegseid juhtimismeetodeid ja -vahendeid. 1976. a. moodustati arvutuskeskuse juurde TRÜ automatiseeritud informatsiooni süsteem, mille ülesanne on üliõpilaskandidaatide vastuvõtuandmete automatiseeritud töötlemine (süsteem «Abiturient»), ülikooli kaadriarvestus (süsteem «Kaader»), üliõpilaskontingendi liikumise ja stipendiumide arvestus, kokkuvõtete tegemine teaduskondade, kateedrite ja õppejõudude vahelisest sotsialistlikust võistlusest, laoseisude arvestus ja analüüs. Lähematel aastatel on kavas hakata elektronarvutite abil töötlema palgaarvestust ning eksamisessioonide andmeid kuni iga üliõpilaseni. Automatiseeritud informatsiooni süsteem annab ülikooli juhtkonnale operatiivselt täpse ülevaate olukorrast, kergendades seega igati läbikaalutud otsuste vastuvõtmist.

I. MATERIAALSE BAASI ARENG

HOONED JA EHITUSED. Juba 1944. a. sügisel algas ülikooli majade kiire korrastamine ja töökorda seadmine. Eesti NSV valitsus eraldas selleks ülikoolile 300 000 rubla. Esimese ühiskondliku hoonena remonditi Tartus ülikooli peahoone. Töö säilinud hoonete juures jätkus veel mitme järgneva aasta jooksul, enne kui sõjakahjud olid kõrvaldatud. Vastavalt ehitustööde laienemisele suurenesid riigi poolt antud rahalised vahendid ning ehitusmaterjali kogused. 1945. a. oli vastav summa 1,35 miljonit rubla (tolleaegses vääringus) järgmistel aastatel veelgi suurem.[3] Kuni 1960. aastate alguseni tuli ülikoolile uut pinda juurde peamiselt kolmel viisil: varemetes hoonete taastamisega, olemasolevate rekonstrueerimisega (põhiliselt korruste pealeehitamisega) ja mõne maja saamisega teistelt asutustelt. 1960. aastatest on peamine uute hoonete püstitamine Tartu linna ehitusorganisatsioonide poolt.

20 aastaga (1953—1973) ehitati ülikoolile kuus suurt ühiselamut, kokku 2964 kohaga. Neist esimene püstitati endise Mellini kliiniku varemete kohale Vanemuise ja Pälsoni tänava nurgal, kolm kõige suuremat ühiselamut ehitati Leningradi maantee äärde (1967. a. 800-kohaline, 1971. ja 1973. a. 540-kohalised kõrgühiselamud). Kujundati välja ülikooli sööklate ja kohvikute võrk kokku 930 kohaga. Leningradi maantee ühiselamute juures alustasid tegevust söökla ja kohvik-söökla, einelaudadega varustati kõik tähtsamad õppehooned.

Tunduvalt aeglasemalt lisandus õppe- ja teaduslikuks tööks määratud pinda. Kasutades sõjas purustatud hoonete müüre, taastati võimlad V. Kingissepa ja Mitšurini tänavas, samuti botaanikaaia kasvuhoonete vahel paiknev kahekorruseline õppehoone. 1950. a. läks kogu ulatuses käiku keemiahoone, mille Toomepoolne farmaatsiatiib oli valminud juba enne Suurt Isamaasõda.

Ülikooli hoonevalduses toimus suuri muudatusi seoses Eesti Põllumajanduse Akadeemia rajamisega. Uuele kõrgkoolile läks ülikoolilt 14 õppehoonet, neli elamut ja muud maja, neli ühiselamut ja 11 mitmesugust abi- ja majandushoonet.[4]

TRÜ õppe- ja teadusliku töö soodustamiseks anti riigi poolt õppehoonèteks endine koolimaja Riia 23, hooned Vanemuise 33, Burdenko 34 ja Leningradi maantee 4. 1946. a. anti TRÜ-le peahoone taga asunud kahekorruseline maja, millele hiljem ehitati peale kolmas korrus. 1956. a. ehitati ülikooli endine kirik ümber õpperaamatukoguks. Veel sai ülikool 1947. a. Vana-Kääriku talu hooned, millele lähedusse kerkis järgmistel aastakümnetel nüüdisaegne kehakultuuri- ja spordikompleks.

1940. a. oli ülikool andnud teistele asutustele ajutiselt kasutada 10 korporatsioonide maja. Nendest sai ülikool tagasi ainult mõned, enamik jäigi uute valdajate kasutusse. Tagasisaadud korporatsioonimajas Tähe tänavas avati 1960. a. TRÜ klubi.

1950. aastate lõpust kandus ülikooli ehitustegevuses pearõhk uute hoonete püstitamisele. Kõige suuremad olid edusammud spordirajatiste osas. 1958. a. valmisid põhiliselt ühiskondlikus korras tehtud töö tulemusena ülikooli staadioni tribüünid ja hoone. 1963. a. anti käiku õppeesinduv hoone Kääriku ja aasta hiljem sealne ühiselamu.

Ülikooli kollektiivi kiire kasvu ja teaduliku töö intensiivistumise olukorras jäi aga materiaalne baas kitsaks. Paljud õppeotstarbeks kasutatud ruumid läksid uutele teaduslikele allasutustele ja haldusüksustele.[5] Kui 1950. aastate algul oli TRÜ ühe üliõpilase kohta tulnud õppepinna poolest Nõukogude Liidus esimeste hulgas, siis peagi muutus olukord halvemuse poole. Pealegi oli vanade, põhiliselt mõõdunud sajandil ehitatud hoonete pinna kasutegur tunduvalt väiksem kui kaasaegsetel hoonetel, mistõttu üldpinna näitajad osutusid desorienteerivateks. 1960. aastate keskel oli ilmne, et TRÜ materiaalne baas vajab otsustavalt tugevdamist ning seda tuleb teha igakülgselt läbimõeldud plaani alusel.

TRÜ materiaal-tehnilise baasi väljaehitamise perspektiivid omandasid konkreetse kuju 30. mail 1969, kui EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu võtsid vastu vastava otsuse. Tekkis vajadus ülikooli arendamise kompleksplaani järele. Intensiivsete eeltööde tulemusena esitati 1975. a. NSVL Kõrgema- ja Keskerihariduse Ministeeriumi Kõrgemate Õppeasutuste Riikliku Projekteerimise Instituudile (GIPRO VUZ) lähteandmed Tartu ülikooli väljaehitamise tehnilis-majanduslike põhjenduste väljatöötamiseks. 1976. a. valmis vastav kompleksplaan kolmes variandis. Koostöös ENSV Ehituskomitee ja «Eesti Projektiga» ning pärast põhjalikku arutamist TRÜ Nõukogus koostati sünteesvariant, mille kinnitas Eesti NSV Ministrite Nõukogu 13. juulil 1977.

Ülikooli väljaehitamise plaan moodustab Tartu linna generaalplaani ühe tähtsama osa. Selles on määratud kindlaks rajatavate hoonete kohad ja ehitamise järjekord. Lõpptulemusena ühendatakse ülikooli praegune keskus uute hoonetega ühtseks tervikuks Emajõe mõlemal kaldal. Arstiteaduskonna kompleks rajatakse Tartu meditsiinilinnakusse Maarjamõisas. Ülikooli väljaehitamise kava näeb ette perspektiivseid võimalusi TRÜ materiaal-tehnilise baasi edasiseks arendamiseks kaugemas tulevikus.

Nimetatud plaani elluviimisel on juba mõndagi ära tehtud. Lisaks kahele suurele ühiselamule koos kohviku ja õpperaamatukoguga ehitati 90-korteriga elumaja ülikooli töötajatele, viidi lõpule Kääriku spordikompleksi ja arvutuskeskuse hoone ehitamine (1971). 1972. a. valmis elektroluminestsentsi ja pooljuhtide laboratoorium Leningradi maantee 6. Saadi tagasi seni EPA kasutuses

[3] TRÜA, nim. 122, s.-ü. 4, l. 4.
[4] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 161, l. 9—15.
[5] E. Kelk, V. Klement, K.-S. Rebane, F. D. Klement ja Tartu Riiklik Ülikool 1951—1970. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, IV. Tartu, 1977, lk. 16.

olnud ruumid Vanemuise tänava õppehoones. Sel teel vabanenud pinnad võimaldasid ümber korraldada teaduskondade paigutust ja luua uusi spetsialiseeritud auditooriume ning kabinette.

1977. a. sügisel anti käiku majandusteaduskonna õppehoone Nooruse tänavas ja nüüdisaegse füüsikahoone esimene järk. 1980. a. võeti vastu Teadusliku Raamatukogu hoone — ülikooli kõigi aegade suurim ehitus. See 5,5 miljonile köitele arvestatud maja kuulub oma arhitektuurilise ja funktsionaalse lahenduse poolest meie parimate raamatukoguhoonete hulka. Veel ehitati neil aastatel ülikooli personalile kaks elumaja kokku 102 korteriga.

Üldse on aastatel 1945—1980 Tartu Riiklikule Ülikoolile taastatud või ehitatud 56 mitmesugust hoonet. Ülikooli hoonete ekspluatatsioonis hoidmisel on suurt tööd teinud TRÜ enda ehitusmehed, kes moodustavad alates 1966. a. ülikooli ehitus-remondijaoskonna. Kui 1966. a. suudeti teha remonti 220 000 rubla eest, siis 1980. a. tehti juba 720 000 rubla ulatuses. Üliõpilaste ja ülikooli töötajate aktiivsel kaasabil on majanduslikul teel ehitatud või rekonstrueeritud staadionid Tartus ja Käärikul, arvutuskeskuse ja pooljuhtide laboratooriumi hooned, püstitatud kile- ja kaarhalle jne.[6] 1977. a. toestasid ülikooli ehitusmehed peahoone loodepoolse otsa vundamendi, peatades peahoone vajumise.

Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäeva eel toimuvad ulatuslikud restaureerimis- ja remonditööd peahoones, Vanemuise tänava õppehoones, botaanikaaias, ülikooli klubis Tähe tänaval, vanas kohvikus, ühiselamutes ja mujalgi. Rajatakse füüsikahoone teine järk, kuhu tulevad auditooriumid 1100 üliõpilasele, ehitatakse välja arstiteaduskonna igati moodsalt sisustatud (värvitelevisioon, videomagnetofonid) 400-kohaline suur auditoorium Maarjamõisa uue kirurgiahaigla juures.

Emajõe ja ülikooli staadioni vahelisele maa-alale kerkib kehakultuuriteaduskonna õppe- ja spordikompleks kergejõustiku ja spordimängude maneežiga ning õppe- ja olmeplokiga. Üliõpilasperekondade ühiselamuks püstitatakse 60-korteriga nn. tartu maja. Üldse sai TRÜ õppe-teaduslikeks ning eluolustikulisteks ehitusteks ning inventariks aastatel 1981 ja 1982 üle 5 miljoni rubla.

EELARVE. Nõukogude riik on Tartu Riiklikule Ülikoolile eraldanud aasta-aastalt järjest suuremaid summaid. Nii kasvasid plaanilised hariduskulud ülikooli eelarves 1961. a. 3,4 miljonilt rublalt 7,1 miljonini 1971. a. ja 11,3 miljonini 1981. a. Lepinguliste tööde maht on samas ajavahemikus suurenenud 40 000 rublalt 1,1 miljonini 1971. a. ja 2,96 miljonini 1981. a.

Pidevalt on suurenenud hariduskulud ühe statsionaarse üliõpilase kohta. 1966. a. moodustasid need kulud 1118 rubla, 1970. a. 1395 rubla, 1975. a. 1553 rubla ja 1980. a. 1989 rubla. Analoogiliselt on kasvanud ka aastase stipendiumi keskmine suurus (1966 — 436 rubla, 1971 — 481 rubla, 1980 — 529 rubla), kusjuures stipendiumiga on varustatud 73 — 74% kõigist üliõpilastest.

Lisaks põhieelarvele on ülikoolil veel erivahendite eelarve. Sinna kuuluvad lepingulistest teaduslikest uurimistöödest, kirjandus- ja trükiosakonnast, botaanikaaiast ja ülikooli muuseumidest, ülikooli spordibaasidest, ühiselamutest, ettevalmistuskursustelt ja kvalifikatsiooni tõstmise kursustelt ja autotranspordist laekuvad ja nende tegevusalade finantseerimiseks kulutatavad summad.

1971. a. oli erivahendite eelarve tulude osas 1 202 300 ja kulude osas 1 155 600 rubla. 1975. a. olid vastavad summad 1 858 600 ja 1 781 500 rubla ja 1980. a. 3 079 500 ja 2 684 700 rubla. Põhiosa erivahendite eelarve kuludest ja tuludest annavad lepingulised teaduslikud tööd.

Eriti kiiresti on kasvanud teaduslikeks uurimusteks määratud summad ning tugevnenud laboratooriumide ja eksperimentaalbaaside materiaal-tehniline varustatus nii koduseid ka välismaiste seadmetega. Nii on aastatel 1969—1979 soetatud ülikoolile uut aparatuuri 7,9 miljoni rubla eest. Kaheteistkümnest suuremast arvutist on üheksa hangitud viimaste aastate jooksul. Kui 1965. a. hangiti uut teaduslikku aparatuuri 17 800 rubla eest, siis 1970. a. juba 79 300, 1975. a. 320 800 ja 1980. a. 892 600 rubla eest.[7]

Niimoodi on viidud ellu NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrust 18. juulist 1972 ja teisi valitsuse määrusi, mis näevad ette kõrgkoolide edasist tehnilist ümbervarustamist kaasaegsete seadmetega, arvutustehnika ning automatiseeritud juhtimissüsteemide laialdast kasutamist ning õppeprotsessi jätkuvat tehnifitseerimist.

Tänapäeva nõuetele vastava materiaalse baasi kujunemine ning süstemaatiline täiendamine on aeganõudev ning komplitseeritud ülesanne. Saavutatu tõendab, et Tartu Riiklik Ülikool lahendab selle ülesande igakülgselt ja edukalt.

Suurt osa selle olulise ülesande realiseerimisel on etendanud ülikooli raamatupidamine, mida sõjajärgsetel aastakümnetel on juhtinud E. Asmus (1944—1946), K. Freiberg (1947—1948), H. Aints (1948—1951), K. Pikkat (1951—1967), L. Zernant (1967—1980) ja alates 1980. a. E. Fink. Pearaamatupidaja asetäitjana on 1944. a. sügisest peale töötanud E. Odrats kuni käesoleva ajani.

[6] TRÜ haldusprorektorilt saadud andmetel.

2. TEADUSLIK-PEDAGOOGILINE KAADER JA SELLE KVALIFIKATSIOONI KASV

Ülikooli õppe- ja teadusliku töö edukus oleneb paljudest teguritest, eelkõige aga õppejõudude kaadrist, selle erialasest ettevalmistusest ning ideelis-poliitilisest tasemest. 1945. a. sügiseks oli TRÜ õppejõudude koosseis põhiliselt komplekteeritud. Kui Tartu Riiklik Ülikool 7. juunil 1946 läks Eesti NSV Haridusministeeriumi alluvusest NSV Liidu Kõrgema Hariduse Ministeeriumi alluvusse, siis töötas ülikoolis 326 õppejõudu, neist 46 professorit ja 90 dotsenti.[8] Vajaka oli veel 17 professorit, 36 dotsenti, 68 õpetajat ja assistenti.

Õppejõudude kaadri kujundamisel etendas tähtsat osa kodanlikus ülikoolis ettevalmistuse saanud spetsialistide kaasamine sotsialistlikku ülesehitustöösse. See oli komplitseeritud ülesanne, sest paljud õppejõud säilitasid alles akadeemilist erapooletust, kõhklesid, kas minna koos rahvaga või hoida kõrvale suurtest sotsiaalsetest muudatustest. Ülikooli rektoraat ja parteiorganisatsioon püüdsid kannatliku selgitustöö abil saavutada murrangut selliste haritlaste hoiakus, kasvatades neid marksismi-leninismi ideoloogia vaimus ja suunates kodanlikust ajast pärinevate ideede ning seisukohtade enesekriitilisele ümberhindamisele.

Õppejõud võtsid osa poliithariduslikest õppustest, tutvusid nõukogude teaduse uuemate saavutustega, viibides sel eesmärgil teaduslikel komandeeringutel vennasvabariikide, eelkõige Moskva ja Leningradi kõrgkoolides ja teadusasutustes. Tartu Riiklikku Ülikooli kutsuti loengu-

[7] Teadusosakonna materjalide alusel.
[8] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 40, l. 12—13.

tega esinema nimekaid nõukogude teadlasi ja ühiskonnategelasi.

Nimetatud eesmärki teenis enne 1940. a. saadud teaduslike kraadide ning kutsete ümberatesteerimine, mis viidi läbi 1945.—1949. a. 12. augustil 1945 sai Tartu Riiklik Ülikool NSV Liidu Kõrgemate Koolide Komitee käskkirjaga I kategooria ülikooliks, millega kaasnes õigus võtta kaitsmisele väitekirju ja avada aspirantuur. Vastavalt erialadele määras rektor teaduskonniti kolmeliikmelised komisjonid varem kaitstud väitekirjade hindamiseks ning ettepanekute tegemiseks teaduslike kraadide ümberatesteerimiseks.[9] Esimesed materjalid 17 õppejõu (nende hulgas A. Koort, H. Haberman, A. Kipper, G. Rägo, H. Riikoja, V. Vadi, A. Vaga, J. Kaarde jt.) ümberatesteerimiseks saadeti Üleliidulisele Kõrgemate Koolide Atesteerimiskomisjonile 1945. a. maikuus. Neile järgnesid 1946. a. märtsis 41 õppejõu materjalid.

Komisjonid suhtusid oma ülesannetesse tõsiselt: mitte kõik väitekirjad ei pälvinud positiivset hinnangut ja nende autoreid ei esitatud atesteerimisele. Ka üleliiduline atesteerimiskomisjon oli range — sageli nõuti veel täiendavate materjalide ja teaduslike tööde lisamist. Üldse esitas TRÜ nõukogu aastail 1945—1949 Kõrgemale Atestatsioonikomisjonile 42 doktorikraadi ja 131 kandidaadikraadi ümberatesteerimise materjalid. Taotleti 52 isikule professori- ja 93-le dotsendikutse kinnitamist. Kõrgem Atestatsioonikomisjon kinnitas 41 doktori- ja 82 kandidaadikraadi ning andis 46 õppejõule professori- ja 79-le dotsendikutse.[10]

Vaadeldes ülikooli õppejõudude ja teadlaste kaadri arvu ja kvalifikatsiooni muutumist sotsialismi ülesehitamise ja arenenud sotsialismi perioodil, peame eristama aastaid enne ja pärast põllumajanduslike teaduskondade eraldamist Tartu Riiklikust Ülikoolist. Esimestel sõjajärgsetel aastatel kaadri koosseisus toimunud muudatusi näitab järgmine tabel.

TRÜ ÕPPE-TEADUSKAADRI KOOSSEIS 1944—1951

	1944 17. XI	1945 30. IX	1946 30. IX	1947 1. IX	1948 1. IX	1949 1. IX	1. IX 1950
Professoreid	38	44	46	46	45	42	38
dotsente	37	63	101	76	69	62	53
vanemõpetajaid ja õpetajaid	20	46	72	136	147	180	194
assistente	53	115	135	130	133	103	94
Kokku	148	268	354	388	394	387	379

1946/47. õppeaasta alguseks oli õppejõudude koosseis põhiosas komplekteeritud ja nende arv muutunud stabiilseks, järgmise nelja aasta jooksul suurenes õppejõudude koosseis ainult ligikaudu 10% võrra. Professorite ja dotsentide arv tegi läbi koguni tunduva vähenemise. See oli tingitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia loomisest 1946. a. ja selle kaadri komplekteerimisest. Kõrgem Atestatsioonikomisjon jättis kinnitamata 23 dotsendikutset, mis tingis vanemõpetajakutsega õppejõudude arvu märgatava kasvu pärast 1946. a. 1949. a. ja 1950. aastate terava ideoloogilise võitluse olukorras vallandati poliitilistel põhjustel mitmeid õppejõude. Nii mõnigi kord lähtuti vallandamisel rohkem ankeediandmetest kui õppejõu tegelikust tööst, mistõttu enamik vallandatud spetsialiste võeti mõne aasta pärast ülikooli teenistusse tagasi.

[9] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 38, l. 8.

[10] М. В. Рейнфельдт. Роль Тартуского государственного университета в подготовке научно-педагогических кадров в 1944—1975 гг. Автореферат диссертации на соискание греной степени кандидата исторических наук, 1980, с. 8.

1951. a. suvel siirdus Eesti Põllumajanduse Akadeemiasse tööle 95 õppejõudu, nende hulgas 8 professorit, 12 dotsenti ja 25 vanemõpetajat. 1951. a. oktoobris töötas ülikoolis 293 õppejõudu, kellest ainult 24 evis teaduste doktori ja 57 teaduste kandidaadi kraadi. 1950. aastatel kasvas õppe-teaduskaadri arv poolteisekordseks, kandidaatide arv suurenes peaaegu kolmekordseks- doktorite arv jäi aga muutumatuks, hakates vähesel määral suurenema alles 1960. aastate esimesel poolel. Hoogne tõus nii kaadri koguarvu kui kvalifikatsiooni osas algas 1960. aastate keskpaigast. Ajavahemikus 1965—1980 suurenes ülikooli õppe-teaduslik koosseis enam kui kahekordseks, kõrgema kvalifikatsiooniga spetsialistide arv aga üle 3,5 korra.

Toimunud muudatusi peegeldab selgesti ülevaatlik tabel.

Kvalifitseeritud kaadri lisandumisel etendas tähtsat osa teaduslike kraadide kaitsmine Tartu Riikliku Ülikooli juures.

1946. a. alates võeti TRÜ nõukogus kaitsmisele kandidaadi- ja doktoriväitekirju 55 erialal, lisaks sellele veel kandidaadidissertatsioone 99 erialal. 1958. aastast usaldati kandidaadiväitekirjade kaitsmine teaduskondade õpetatud nõukogudele. Doktoriväitekirju tuli kaitsta üleülikoolilise õpetatud nõukogu ees. 1975. a. lõpetati taoliste nõukogude tegevus ja kogu Nõukogude Liidus mindi üle uuele erialanõukogude süsteemile.

Aastail 1946—1975 kaitsti Tartu Riiklikus Ülikoolis 1523 väitekirja (sealhulgas 157 doktoriväitekirja). Neist 434 kandidaadiväitekirja ja 71 doktoriväitekirja kuulus ülikooli töötajaile, ülejäänud dissertandid olid teistest meie maa kõrgkoolidest ja teaduskeskustest.

1976. a. toimus uute erialanõukogude komplekteerimine ja NSV Liidu Kõrgemalt Atestatsioonikomisjonilt kinnituste taotlemine, mistõttu sel aastal väitekirju ei kaitstud. Aastail 1977—1981 tegutses TRÜ juures neli doktori- ja 10 kandidaadiväitekirjade kaitsmise erialanõukogu, kus sai kaitsta dissertatsioone 21 erialal. Nendest nõukogudes kaitsti 187 väitekirja (10 doktori- ja 177 kandidaadidissertatsiooni). Peale TRÜ ja Eesti NSV teadlaste on ülikooli juures väidelnud ennast teaduste kandidaadiks või doktoriks Läti, Leedu, Valgevene, Ukraina, Kasahhi, Mordva, Mari, Karjala, Komi ja Nõukogude Liidu teiste piirkondade teadustöötajad.

Ülevaate ajavahemikus 1946—

ÕPPE-TEADUSKAADRI ARVU JA KVALIFIKATSIOONI KASV 1951—1980

	Õppe-teaduskaadrit		Doktoreid		Kandidaate		Kokku kraadiga	Nende osakaal
	arv	%%	arv	(%%)	arv	%%		%%
1. X 1951	293	100	24	100	57	100	81	27,6
1. I 1955	369	126	24	100	105	184	129	35,0
1. X 1960	245	145	24	100	150	263	174	40,9
31. XII 1965	475	162	29	121	214	375	243	51,2
31. XII 1970	788	269	51	212	304	533	355	45,0
31. XII 1975	994	339	74	308	393	689	467	47,0
31. XII 1980	1104	377	105	437	427	749	532	48,2

Aastad	Kandidaadid			Doktorid			Kõik kokku
	TRÜ	Mujalt	Kokku	TRÜ	Mujalt	Kokku	
1946—1950	25	10	35	8	—	—	43
1951—1955	60	66	126	1	—	1	127
1956—1960	48	37	85	2	—	2	87
1961—1965	56	106	162	2	6	8	170
1966—1970	111	244	355	19	20	39	394
1971—1975	134	469	603	39	60	99	702
1976—1980	24	106	130	—	7	7	137
Kokku	458	1038	1496	71	93	164	1660

1980 ülikoolis kaitstud väitekirjade arvu dünaamikast viisaastakute lõikes annab tabel.[11]

Tabelis esitatud arvude paremaks hindamiseks lisagem, et ajavahemikus 1632—1940 kaitsti Tartu ülikoolis umbes 2900 dissertatsiooni. Tartu Riiklikus Ülikoolis kaitsti 35 aastaga üle 1600 väitekirja. Juba väitekirjade arvult, kõnelemata nende teaduslikust tasemest, võib seda pidada silmapaistvaks saavutuseks teadusliku kaadri koolitamisel.

TRÜ õppejõududest ja teaduritest on ülikooli juures doktoriväitekirja kaitsnud järgmised: 1946 — H. Michelson* ja R. Säre; 1947 — K. Kõrge*, G. Kangro, E. Siirde*, A. Lokk, H. Keres ja O. Hallik; 1955 — A. Kask; 1959 — K. Eichwald; 1960 — V. Alttoa; 1961 — J. Konks; 1964 — H. Vahter; 1967 — E. Raudam ja E. Tünder; 1968 — K. Siilivask, A. Rulli, V. Riives ja Ü. Arend; 1969 — V. Masing, U. Särgava, Ü. Pavel, L. Pokk, V. Salupere, A. Truupõld, M. Mägi; 1970 — A. Kliiman, R. Zupping, K. Valgma, E. Laugaste, H. Peep, S. Vahtre; 1971 — K. Põder, J. Riiv, K. Põldvere, J. Sarv, J. Põldmäe**, V. Saarma; 1972 — A.-E. Kaasik, Ü. Hussar, P. Reifman, H. Müür, K.-S. Rebane, S. Minz, E. Sepp, T. Sulling; 1973 — E. Vasar, A. Tikk, S. Sibul*, H. Tikko, A. Lenzner, H. Metsa, S. Maramaa*; 1974 — H. Piirimäe, H. Schneider, K. Muru, H. Sillastu, S. Issakov, H. Rätsep, A. Künnap, Ü. Haldna; 1975 — L. Nurmand, S. Teesalu, A. Tuulmets, E. Väärі, V. Türk, M. Saarma, U. Tarve, L. Tähepõld, A. Paju, T. Karu.

Neil erialadel, kus TRÜ-l pole väitekirjade kaitsmise nõukogusid, on ülikooli teadurid ja pedagoogid kaitsnud Nõukogude Liidu teiste ülikoolide ja teadusasutuste juures 60 doktori- ja 167 kandidaadiväitekirja. Eriti hinnatav oli vennasvabariikide kõrgkoolide ja teadusasutuste abi sõjajärgsel perioodil, mil TRÜ teaduslik potentsiaal polnud veel taastunud. Kokku tuleb viimase 35 aasta kohta 131 ennast teaduste doktoriks ja 625 teaduste kandidaadiks väidelnud TRÜ kollektiivi liiget. Nemad ongi praeguse Tartu Riikliku Ülikooli põhikaader ja ülikooli teadusliku potentsiaali tagajad.

Õppe-teaduskaadri juurdekasvu peamine vorm oli aspirantuur, mis avati 1945. a. sügisel.[12] 1940. aastatel suudeti ettenähtud aspirantuurikohtadest täita sobivate kandidaatide vähesuse tõttu vaid ²/₃. Hiljem olukord järk-järgult paranes. Esimestel sõjajärgsetel aastatel vastuvõetud aspirantide keskmine vanus ulatus üle 30 aasta. Need olid inimesed, kelle teadlaseks kujunemise tee oli katkestanud sõda ja kes nüüd püüdsid paratamatut mahajäämust lasa teha, kaitstes väitekirju tähtaegselt või isegi enne aspirantuuriaja lõppu. Nendest esimestest aspirantidest on võrsunud nimekaid teadlasi nagu P. Bogovski, P. Kard, A. Vinkel jt.

Vajakajäämised aspirantuurikohtade täitmisel olid tingitud vigadest erialakaadri planeerimisel (ei osatud õigesti ette näha kateedrite ja teadusharude kiiret arengut), samuti asjaolust, et kuni 1948. a. puudusid nõukogoliku haridusega noored spetsialistid, mistõttu aspirantuuri kandidaatide valik oli õige piiratud.

E K(b)P Keskkomitee XVII pleenum (1947) nõudis, et hakataks õppejõudude ettevalmistuse parandamiseks suunama TRÜ kollektiivi liikmeid sihtaspirantuuri Moskva, Leningradi ja teiste teaduskeskuste kõrgkoolidesse ja teadusliku uurimise instituutidesse. Levinud oli õppejõudude saatmine väitekirja lõpetamiseks üheaastasesse aspirantuuri. Statsionaarse vormi kõrval kasutati ka mittestatsionaarset aspirantuuri, kus õppeaeg kestis neli aastat.

1950. aastatel püüti suurendada aspirantuuri kasutegurit, tõstes kateedrite, juhendajate ja aspirantide vastutust aspirantuuriaja tõhusa kasutamise eest. Sel aastakümnel kujunes välja aspirante juhendavate teadlaste kaader ja tugevnes aspirantide teaduslikuks tööks vajalik materiaalne baas. Tänu sellele muutus aspirantuur õppe-teaduskaadri juurdekasvu põhivormiks, kuna ligemale 80% uutest kraadiga õppejõududest saadi just sel teel.

Järk-järgult kasvas aspirantuuris õppijate ja aspirantuuri lõpetanute arv. 1946. a. oli ülikoolil 17 aspiranti, 1951. a. 32, 1955. a. 71 ja 1960. a. 88. Kiire tõus toimus 1960. aastate esimesel poolel. 1965. a. ulatus aspirantide arv 183-ni, jäädes kuni 1970. a. peaaegu samale tasemele (190) ja langedes 1975. a. 130-ni. 1980. a. õppis ülikoolis 171 aspiranti.

Kõige enam saadi aspirantuuri kaudu uut kaadrit meditsiiniliste teaduste alal, kus leidus rohkesti kvalifitseeritud juhendajaid — meditsiinidoktoreid. Ka filoloogiateaduste ja füüsika-matemaatikateaduste alal lisas aspirantuur palju uusi õppejõude.

Doktoriväitekirjade ettevalmistamist soodustas alates 1962. a. ülikoolile vanemteaduri ametikohtade eraldamine (algul keskmiselt 5 kohta, 1970. aastatel 10 kohta aastas) neile õppejõududele, kel oli reaalne kahe aastaga doktoritöö lõpetamine ja kaitsmine. See andis head efekti aastail 1967—1975, mil aastas kaitsti keskmiselt 11 doktoriväitekirja varasema 2—3 asemel. Rekordiliseks kujunes 1975. a. 20 doktoritööga. Nimetatud aastaga lõpetasid senised kaitsmise nõukogud oma tegevuse ja see asjaolu sundis doktorante pingutama. Viimasel viiel aastal, seoses väitekirjade kaitsmise uue korraga, on doktoritööde kaitsmine vähenenud 2—3 tööni aastas, millest ei piisa kõrgeima kvalifikatsiooniga kaadri järelkasvu tagamiseks.

Ülikooli õppe-teaduskaadri arvu ja kvalifikatsiooni kasv on olnud eriti intensiivne just viimase 20 aasta jooksul. 1979. a. oli meie vabariigi teadlastest 4,5% doktori- ja 40,9% kandidaadikraad. TRÜ-s oli (1980. a. seisuga) doktoreid 9,5% (õppejõududest 13,2%) ja kandidaate 38,6% (õppejõudude hulgas 46,3%).

Õppe- ja teaduskaadri kvalifikatsiooni kasvule on tunduvalt kaasa aidanud tihe koostöö NSV Liidu teiste kõrgkoolide ja teadusasutustega. See on soodsalt mõjunud teadus-

[11] Koostatud TRÜ teaduslikult sekretärilt I. Maaroosilt saadud andmete alusel.

* Ei saanud Kõrgema Atestatsioonikomisjoni kinnitust.

** Kinnitati Kõrgemas Atestatsioonikomisjonis kandidaadikraadina.

[12] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 3, l. 28.

like koolkondade formeerumisele TRÜ-s ja ülikooli teadlaste lülitamisele ulatuslike kompleksprobleemide lahendamisse. Ühtaegu on Tartus ette valmistatud kõrgelt kvalifitseeritud kaadrit teiste liiduvabariikide ja teadusasutuste tarvis. Hästi on TRÜ tulnud toime Eesti NSV teistele kõrgkoolidele õppejõudude ettevalmistamisega fundamentaalteaduste, ühiskonnateaduste ja humanitaarteaduste alal.

1981. a. sügisel töötas Tartu Riiklikus Ülikoolis põhikohaga pisut üle 3000 inimese, neist administratiivkoosseisus 629 (141 juhtivat töötajat ja 488 teenindav personal), 1305 õppekoosseisus (773 õppepersonal, 267 abiõppepersonal ja 265 õppetootmispersonal). Teaduslikes uurimislaboratooriumides töötas 305 inimest, lepinguliste uurimistööde liinis 487 töötajat ja erivahendite arvelt finantseeritavatel töödel 87 inimest.[13]

Kõigist ülikooli töötajatest moodustasid eestlased 87,7%, venelased 8,4%, juudid 1,3%, ukrainlased 0,7%, soomlased 0,7% ja ülejäänud rahvuste esindajad 1,1%. Administratiiv-juhtiva personali hulgas oli eestlasi 92,9%, õppepersonali koosseisus 88,6%. Õppejõududest oli venelasi 7,3%, juute 1,8%, ukrainlasi 0,9%, soomlasi 0,4% ja teiste rahvuste esindajaid 1%.

Tänapäevane Tartu Riiklik Ülikool kujutab seega endast internatsionaalse koosseisuga, ent põhiliselt rahvuslikku kõrgelt kvalifitseeritud kaadriga kõrgkooli ja teadusliku uurimise asutust, mis koos üliõpilastega koondab ligemale 11 000 inimest üksmeelseks nõukogulikuks kollektiiviks.

[13] TRÜ automatiseeritud informatsiooni süsteemi ja kaadriosakonna andmetel.

ÕPPEPERSONALI JAGUNEMINE TEADUSKONNITI* (1. OKTOOBRI 1981 SEISUGA, ILMA KOHAKAASLASTETA)

Teaduskond	Õppejõudude arv	Doktoreid ja professoreid	%%	Kandid. ja dots.	%%	Kokku kraadiga	NLKP liikmeid	%%
Ajaloo-	36	4	11,1	20	55,6	66,7	22	61,1
Arsti-	195	40	20,5	96	49,2	69,7	86	44,1
Bioloogia-geograafia-	46	10	21,7	27	58,7	80,4	15	32,6
Filoloogia-	142	17	12,0	39	27,5	39,5	41	28,9
Füüsika-keemia-	63	7	11,1	41	65,1	76,2	27	42,9
Kehakultuuri-	62	2	3,2	26	41,9	45,1	24	38,7
Majandus-	47	3	6,4	24	51,1	57,5	22	46,8
Matemaatika-	55	3	5,5	41	74,5	80,0	16	29,1
Õigusteaduskond	30	4	13,3	18	60,0	73,3	26	86,7
Üleülikoolilised kateedrid	94	10	10,6	39	41,5	52,1	81	86,2
Kokku	770	100	13,0	371	48,2	61,2	360	46,8

Eelnimetatuile lisandub teistes allüksustes seitse doktorit-professorit ja 63 kandidaatidotsenti, kes põhikohaga ei ole pedagoogilisel tööl.

* TRÜ arvutuskeskuse andmetel.

4. ÜLIÕPILASKOND[14]

ÜLIKOOLI VASTUVÕTMINE. Pärast Tartu vabastamist fašistlikust okupatsioonist tuli kogu üliõpilaskond uuesti komplekteerida. 12. oktoobril 1944 ilmus rektori käskkiri üliõpilaste registreerimise ja vastuvõtmise korra kohta.[15] Kuna vanemate kursustele vastuvõtmisel ei kehtinud vanusemäära, siis astus ülikooli hulganisti ka 30—40-aastaseid inimesi. Põhiline osa taastatud üliõpilastest oli õppinud okupatsiooniaegses ülikoolis või katkestanud õpingud juba enne sõda. Nende vastuvõtmisel jälgiti, et ülikooli ei pääseks vahepeal Saksa sõjaväes teenimud või ennast muul viisil poliitiliselt kompromiteerinud isikuid.

I kursusele astuda soovijad pidid esitama koos avaldusega keskharidust tõendava dokumendi, perekonnaseisutunnistuse ja tõendi sõjaväeteenistusvahekorra kohta. Okupatsiooni ajal gümnaasiumi lõpetanutel tuli lisaks sisseastumiseksamitele eesti keelest ja eriainest õiendada hiljemalt 31. märtsiks 1945 täiendavad eksamid NSV Liidu konstitutsioonist, ajaloost ja geograafiast Eesti NSV keskkoolide õppeprogrammi ulatuses.

Kes nimetatud eksameid ei sooritanud, kuulusid üliõpilaste nimekirjast kustutamisele.

15. detsembriks 1944 oli I kursusele arvatud 543 ja vanematele kursustele 808 üliõpilast. Kokku seisis nimekirjas 1351 üliõpilast.[16] Tegelikult õppetööle asunuid oli aga tunduvalt vähem.

Esimese sõjajärgse õppeaasta jooksul muutus üliõpilaste arv pidevalt. Täiendavalt võeti vastu enam kui 200 noort. Õppetööle mitteilmumise, edasijõudmatuse, eluloolíste andmete varjamise, täiendavate eksamite mittesooritamise või muudel põhjustel eksmatrikuleeriti aga üle 700 üliõpilase.[17]

Alates 1945/46. õppeaastast täienes üliõpilaskond põhiliselt I kursusele vastuvõetavate arvel. Kõrvuti äsja keskkooli lõpetanutega astus ülikooli Nõukogude armeest demobiliseeritud sõjamehi ja sõja ajal Nõukogude tagalas viibinud isikuid. Tartusse tuli õppima ka varem Kaukaasias, Siberis ja mujal elanud eestlasi. Vähesel määral jätkus endiste üliõpilaste taastamine vanematele kursustele.

Vastuvõtmist I kursusele reguleeris riiklik vastuvõtuplaan, milles lähtuti Eesti NSV rahvamajanduse ja kultuuri vajadustest kõrgharidusega spetsialistide järele.

Üleliiduliste vastuvõtueeskirjade kohaselt võeti statsionaarseks üliõpilaseks 17—35 aasta vanuses mõlemast soost kodanikke, kellel oli lõpetatud keskharidus ja kes sooritasid konkursi korras sisseastumiseksamid. Seda alates 1944. a. kehtivat üldsätet on hiljem mitmel korral täiendatud või täpsustatud.

Kuni 1965. a. võeti eksamiteta vastu keskkooli medaliga või keskeriõppeasutuse kiitusega lõpetanuid. Eriti suur oli medalistide osa aastail 1955—1957, mil nad moodustasid vastuvõetutest ligikaudu veerandi. Hiljem pidid nad sooritama ühe eksami profileerivast ainest. Kui selle eksami hinne oli «väga hea», siis vabastati medalistid ülejäänud eksamitest.

Väljaspool konkurssi võeti vastu Suure Isamaasõja veterane, samuti

[14] Käesoleva ülevaate koostamisel on viidatud allikmaterjalide ja kirjanduse kõrval kasutatud järgmisi TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris säilitatavaid diplomitöid: K. Taal. Üliõpilaskond Tartu Riiklikus Ülikoolis aastail 1944—50. Tartu, 1976; A. Pung. Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaskond aastail 1951—60. Tartu, 1979; I. Kivest. Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaskond aastail 1961—70. Tartu, 1979; V. Tuubel. Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaskond aastail 1971—80. Tartu, 1981.

[15] TRÜA, nim. 1-k, s.-ü. 2, l. 39.

[16] TRÜA, nim. 2, s.-ü. 4, l. 3.

[17] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 3, l. 17.

Nõukogude armeest vabastatud ohvitsere ja üleajateenijaid, kui nad sooritasid sisseastumiseksamid. Eraldi konkurss toimub vähemalt kaheaastase tööstaažiga üliõpilaskandidaatide vahel. Selle paremini läbiteinud võetakse vastu eelisjärjekorras.

Alates 1972. a. arvestatakse sisseastumiseksamite tulemuste kõrval lõputunnistuse kõikide õppeainete keskmist hinnet. 1976. a. arvati Tartu Riiklik Ülikool nende kõrgkoolide hulka, kus sisseastumiseksamitel võib rakendada eksperimenti. Üliõpilaskandidaadid, kelle lõputunnistusel polnud ühtegi «kolme» ning hinnete keskmine oli 4,5 või enam, võeti vastu kahe esimese eksami sooritamisel, kui saadud hinnete summa oli vähemalt 9. Ülikoolil on õigus ise otsustada, milliste erialade puhul kasutada eksperimenti. 1980. a. täideti eksperimendiga 34,8% kohtadest.

Sisseastumiseksamite kõrval on alates 1971. a. üliõpilaseks võetud ka ettevalmistusosakonna kaudu. 1980. a. moodustasid ettevalmistusosakonna lõpetanud 10% I kursusele vastuvõetutest.

Ajavahemikus 1946—1980 I kursusele vastuvõetud statsionaarsete üliõpilaste arvust annab ülevaate tabel.

I KURSUSELE VASTUVÕETUD STATSIONAARSETE ÜLIÕPILASTE ARVU DÜNAAMIKA 1946—1980*

Aastad	Vastuvõetute kogu-arv	Keskmiselt ühe aasta kohta
1946—1950	3749	750
1951—1955	2893	579
1956—1960	2882	576
1961—1965	3680	736
1966—1970	4578	916
1971—1975	5077	1015
1976—1980	5620	1124

* Koostatud TRÜ arhiivis ja õppeosakonnas säilitatavate statistiliste aruannete 79-KV (1945—58) ja 3-NK (1959—80) alusel.

Kui esimestel sõjajärgsetel õppeaastatel esines raskusi vastuvõtuplaani täitmisega, siis 1940. aastate lõpust laekus avaldusi alati rohkem, kui oli vabu kohti. Üliõpilaskandidaate tuli 1950. aastate esimesel poolel keskmiselt 1,1—1,7, alates 1957. a. aga 2,0—2,5 inimest ühele kohale. Kõige pingelisem konkurss oli 1966. ja 1977. a. vastavalt 2,4 ja 2,5 soovijat kohale. Teaduskondade ja osakondade lõikes on konkurss olnud erinev. 1940. aastate lõpul ja 1950. aastatel valitses abiturientide hulgas elav huvi reaalainete vastu. Alates 1960. aastatest hakkas aga kasvama humanitaarainete ja loodusteaduste populaarsus. Kogu kõnealuse perioodi vältel on olnud tung arstiteaduskonda. 1970. aastatel esines suurem konkurss ajaloo, psühholoogia, ravi, pediaatria, spordimeditsiini, geograafia, eesti filoloogia, kaubatundmise ja õigusteaduse erialade üliõpilaskandidaatide vahel. Kõige vähem soovijaid oli matemaatika-, füüsika- ja keemiaosakonda.

Võrreldes Eesti NSV teiste kõrgkoolidega on tung Tartu Riiklikku Ülikooli olnud alati mõnevõrra tugevam, kuid jäänud tunduvalt väiksemaks konkursist üleliidulises ulatuses, eriti kui silmas pidada suurlinnade ülikoole.

ÜLIÕPILASTE ARV JA KOOSSEIS. Eesti NSV rahvamajanduse ja kultuuri kiire arenguga on järjest suurenenud nõudmine kõrgharidusega spetsialistide järele. Selle tõttu laiendati aastast aastasse vastuvõttu. Tabel (lk. 203) annab ülevaate statsionaarsete üliõpilaste arvust ja selle jagunemisest teaduskondade lõikes aastail 1944—1950.

Vaadeldaval perioodil oli kõige rohkem üliõpilasi küll arstiteaduskonnas ja ajaloo-keeleteaduskonnas, kuid kõige kiiremat kasvutendentsi näitas üliõpilaste arv matemaatika-loodusteaduskonnas. Põllumajandus-, metsandus- ja veterinaariateaduskonna üliõpilased moodustasid peaaegu kolmandiku TRÜ tollasest üliõpilaskonnast. Kui 1951. a. moodustati Eesti Põllumajanduse Akadeemia, siis vähenes selle võrra üliõpilaste arv ülikoolis. Vähenemine oli aga ajutine. 1950. aastate esimesel poolel jätkus üliõpilaste arvu tõus kõikides teaduskondades, välja arvatud õigusteaduskond. Tänu uute erialade avamisele kasvas eriti märgatavalt matemaatika-loodusteaduskond, mis tõusis arstiteaduskonna järel suuruselt teiseks teaduskonnaks. 1950. aastate teisel poolel üliõpilaste arvu kasv aeglustus. Sellal suurenes ainult arstiteaduskond. Teistes teaduskondades püsis üliõpilaste arv stabiilsena või koguni langes.

Ühtlane tõus kogu ülikooli ulatuses algas 1960. aastatega, kui avati spordimeditsiini, pediaatria, raamatupidamise, majandusküberneetika, psühholoogia ja defektoloogia osakonnad. Ühtaegu suurendati vastuvõttu ka teistesse teaduskondadesse.

1970. aastatel kasvas üliõpilaste arv märgatavalt arsti-, filoloogia-, füüsika-keemia-, majandus- ja matemaatikateaduskonnas ning vähemal

määral bioloogia-geograafia-, kehakultuuri- ja õigusteaduskonnas. Ajalooteaduskonna arvukus püsis stabiilsena.

1980/81. õppeaasta algul õppis TRÜ-s 5468 statsionaarset üliõpilast, s. o. neli korda rohkem kui 1944. ja 2,6 korda rohkem kui 1951. a. sügisel.

Tabel (lk. 204) annab ülevaate statsionaarsete üliõpilaste arvu dünaamikast nii kogu ülikoolis tervikuna kui ka teaduskonniti ajavahemikus 1951—1980.

Suure tõusu on teinud läbi kaugõppijate arv. 1946. a. algul oli neid TRÜ-s 259, 1951. a. algul 420 ja 1. jaanuari 1956 seisuga 1178. Eriti kiire oli juurdekasv 1950. aastate teisel poolel. 1. jaanuari seisuga oli kaugõppijaid 1961. a. 2494, 1966. a. 2528 ja 1970. a. 2030. 1976. a. ulatus kaugõppijate arv 1811 ja 1981. a. 2125 inimeseni.

Võttes kokku nii statsionaarsed kui mittestatsionaarsed üliõpilased, saame viisaastakute lõikes järgmise pildi (statsionaarsete arv on antud 1. oktoobri, kaugõppijate oma 1. jaanuari seisuga).

STATSIONAARSETE ÜLIÕPILASTE ARV AASTAIL 1944—1950*

Teaduskonnad	Üliõpilasi sügiseti õppeaasta algul						
	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950
Ajaloo-keele-	185	307	336	405	482	504	502
Arsti-	603	855	939	985	1008	883	850
Kehakultuuri-	70	104	124	124	114	103	96
Matemaatika-loodus-	63	148	147	230	330	384	427
Õigus-	143	115	104	174	225	252	249
Põllumajandus-	211	315	266	340	364	363	489
Metsandus-			117	190	236	257	347
Veterinaariateaduskond	76	131	129	147	180	190	208
Kokku ülikoolis	1351	1975	2162	2595	2939	2936	3168

* Koostatud TRÜ arhiivis säilitatavate statistiliste aruannete 79-KV ja kirjavahetuses toodud andmete alusel.

1944. a. sügisest peale jätkus juba esimesel nõukogude võimu aastal alguse saanud üliõpilaskonna sotsiaalse koosseisu demokratiseerimise protsess. Kõrgkoolide tegevuse taasalustamisel loeti üliõpilaskonna komplekteerimist eelkõige tööliste, kehvikute, keskmiktalupoegade ja töötava intelligentsi hulgast tähtsaks poliitiliseks ülesandeks. Uute üliõpilaste vastuvõtmisel peeti seda silmas.

1948/49. õppeaastal moodustasid töölised 40,9%, talupojad 36,3%, teenistujad 22,3% ja muud sotsiaalsed rühmitused 0,5% üliõpilaskon-

STATSIONAARSETE ÜLIOPILASTE ARV* (SÜGISESE SEISUGA)

Aasta	Ajaloo-keeleteadusk. (kuni 1972)		Arstiteaduskond	Matemaatika-loodusteaduskond (kuni 1961)				Õigusteaduskond	Kehakultuuriteaduskond	Majandusteaduskond	Kokku
	Ajaloot.	Filoloogiat.		Bioloogia-geogr. t. (1962)	Füüs.-keemiat.	Matem. t. (1967)					
1951	490		781	488				240	95	—	2094
1952	502		804	561				222	100	—	2189
1953	539		864	636				204	104	—	2347
1954	603		930	736				206	132	111	2718
1955	611		991	816				185	132	135	2870
1956	583		1083	853				191	126	171	3007
1957	602		1148	810				173	129	193	3055
1958	591		1194	760				158	112	207	3022
1959	564		1232	727				141	106	185	2955
1960	555		1275	730				136	99	139	2934
1961	600		1296	772				113	104	154	3039
1962	665		1256	270		610		107	120	149	3177
1963	720		1202	306		639		101	136	162	3266
1964	767		1187	339		756		101	135	126	3411
1965	731		1142	353		816		118	133	180	3473
1966	695		1124	361		976		144	157	222	3679
1967	713		1177	372		635	421	126	180	276	3900
1968	744		1229	354		596	406	155	190	344	4018
1969	796		1237	343		565	401	170	197	405	4114
1970	807		1274	339		540	392	207	191	434	4184
1971	898		1297	359		511	383	212	189	473	4322
1972	968		1310	381		432	367	234	189	497	4378
1973	389	611	1304	409		397	356	241	186	537	4430
1974	393	593	1321	433		409	380	273	197	552	4551
1975	395	630	1388	451		409	412	285	194	558	4722
1976	383	638	1440	478		438	428	299	191	557	4852
1977	382	677	1510	470		456	425	312	197	581	5010
1978	385	719	1568	460		489	430	305	205	610	5171
1979	392	776	1669	471		517	457	308	219	635	5444
1980	385	804	1705	451		511	448	291	218	655	5467

* Koostatud TRÜ arhiivis säilitatavate statistiliste aruannete 79-KV ja 3-NK alusel.

ÜLIÕPILASTE KOGUARVU DÜNAAMIKA 1945—1981

Õppeaasta	Statsionaarseid	Kaugõppijaid	Kokku
1945/46	1975	259	2234
1950/51	3168	420	3588
1955/56	2870	1178	4048
1960/61	2934	2494	5428
1965/66	3473	2528	6001
1970/71	4184	2030	6214
1975/76	4722	1811	6533
1980/81	5467	2138	7605

haal.[18] Töölispäritoluga üliõpilased õppisid rohkem arsti-, ajaloo-keele-, kehakultuuri ja matemaatika-loodusteaduskonnas. Maalt tulnud üliõpilased olid ülekaalus põllumajandusteaduskonnas, kuid rohkesti õppis neid ka veterinaaria-, metsandus- ja õigusteaduskonnas. Töölispäritoluga üliõpilased olid ülekaalus nooremates kursustel. Teenistujate hulka kuuluvad üliõpilased ei moodustanud enamust üheski teaduskonnas ega ühelgi kursusel.

1950. aastatel toimus üliõpilaskonna sotsiaalses koosseisus olulisi muutusi. Lakkas olemast üksiktalupoegade klassirühmitus, kelle asemele tuli kolhoositalurahvas. Võrreldes üksiktalupoegadega õppis ülikoolis kolhoosiperedest pärinevaid üliõpilasi aga lunduvalt vähem. Seda tingis suurema osa maanoorte suundumine Eesti Põllumajanduse Akadeemiasse. Alates 1950. aastatest hakkas üliõpilaskonnas kiiresti kasvama ja muutus domineerivaks teenistujate arv ja osatähtsus. Tööliste osa vähenes. Kolhoosinoored moodustasid alla viiendiku üliõpilastest.

Teaduskondade lõikes oli üliõpilaskonna sotsiaalne struktuur erinev. 1950/60. õppeaastal õppis teenistujate perekondadest pärinevaid noori kõige rohkem ajaloo-keele-, matemaatika-loodus- ja kehakultuuriteaduskonnas — vastavalt 68,9, 46,3, 43,0% üliõpilaste arvust. Õigusteaduskonnas oli töölisi ja teenistujaid võrdselt — kumbagi 34,7%. Arsti- ja majandusteaduskonnas olid töölispäritoluga üliõpilased juhtival kohal — vastavalt 44,1 ja 35,6%. Suhteliselt kõige rohkem kolhoosinoori õppis majandusteaduskonnas ja matemaatika-loodusteaduskonnas.

1960.—1970. aastatel ilmnes teenistujate hulgast pärinevate üliõpilaste arvu ja osatähtsuse jätkuv suurenemine. Seda tingis teenistujate osakaalu tõus kogu ühiskonnas. Kui 1959. a. moodustasid teenistujad 21,5% Eesti NSV tööhõivelisest elanikkonnast, siis 1970. a. oli nende osakaal juba 30,2%[19]. Üliõpilaskonnas oli teenistujate osakaal märksa suurem, ning kasvas veelgi. Põhjuseks oli intelligentsi suur huvi kõrghariduse omandamise vastu. Pealegi olid haritlasperekondadest pärinevad noored koduse mentaliteedi ja paljudel juhtudel ka parema üldhariduliku ettevalmistamise (erikallakuga klassides õppimine) tõttu kõrgkooli astumisel soodsamas olukorras kui töölis- või kolhoosinoored.

Alates 1960. aastate lõpust pöörati tähelepanu üliõpilaskonna sotsiaalse koosseisu reguleerimisele, et suurendada tööliste ja kolhoosnike osatähtsust. 1970. aastatel loodi ettevalmistusosakond, kuhu võisid astuda töölised ja kolhoosnikud, kellel oli lõpetatud keskharidus ja vähemalt aastane tööstaaž, samuti Nõukogude armeest demobiliseeritud noormehed.

Mõningal määral kasvas töölispäritoluga üliõpilaste arv 1970. aastatel ning nende osakaal üliõpilaskonnas tõusis, kuid see tõus polnud püsiv. 1978. a. alates võis täheldada

[18] TRÜA, nim. 2, s.-ü. 27, l. 56.

[19] Р. Пуллат. Социальная структура Советской Эстонии. Сравнительно-исторический анализ основных тенденций развития. Таллин, 1976, с. 49.

järjekordselt vähenemist. Teenistujate osa üliõpilaskonnas samal ajal aga suurenes. Kolhoosipäritoluga üliõpilaste arv ja osatähtsus on pidevalt langenud, sest kolhoositalurahva arv tervikuna on samuti vähenenud.

1940/41. õppeaastal olid meesüliõpilased moodustanud ligikaudu kaks kolmandikku TRÜ üliõpilaskonnast. Kogu sõjajärgsele ajajärgule on aga omane naisüliõpilaste osatähtsuse kasv, millest annab ülevaate tabel.

ÜLIÕPILASKONNA SOOLINE KOOSSEIS 1945—1980 (PROTSENTIDES)

Aasta	Mehi	Naisi
1945	34,0	66,0
1950	48,7	51,3
1955	29,8	70,2
1960	33,6	66,4
1965	27,8	72,2
1970	35,5	64,5
1975	32,6	67,4
1980	32,6	67,4

Esimestel sõjajärgsetel aastatel tingisid naisüliõpilaste arvulise ülekaalu objektiivsed põhjused — sõja ja fašistliku okupatsiooni aastatel oli järsult vähenenud nii meesüliõpilaste kui ka üldse kõrgkoolis õppimiseks sobivas eas meeste hulk.

Alates 1947. a. meesüliõpilaste arv suurenes, sest siis astus ülikooli hulganisti demobiliseeritud sõjamehi ning täisikka jõudis sõjast puutumata jäänud põlvkond. Meeste arvu ülikoolis aitasid tõsta ka põllumajandusliku kallakuga teaduskonnad. Aastatel 1949—1950 moodustasid meesüliõpilased pisut alla poole üliõpilaskonnast.

Ent 1950. aastad tähistasid jälle meesüliõpilaste arvu langust, millele aitasid kaasa EPA loomine ning Tallinna Polütehnilise Instituudi tegevuse laiendamine. Mõlemad nimetatud kõrgkoolid olid populaarsed just noormeeste hulgas.

Mees- ja naisüliõpilaste arvuline vahekord ülikoolis stabiliseerus 1950. aastate lõpuks ligilähedaselt suhtele $^1/_3$:$^2/_3$ naisüliõpilaste kasuks. Taoline suhe on püsinud kogu järgneva perioodi jooksul, välja arvatud aastad 1963—1966, mil naisüliõpilaste osakaal oli 70—72%.

Teaduskondade ja erialade lõikes esineb soolises struktuuris märkimisväärseid lahkuminekuid. Kõige vähem naisüliõpilasi on õppinud füüsika, keemia, matemaatika, geoloogia, kehakultuuri ja õigusteaduse erialadel, kuid 1970. aastatel on ka seal suurenenud naiste arv ja osatähtsus. Seevastu on kogu aeg olnud traditsiooniliselt naiste erialadeks defektoloogia, filoloogia, farmaatsia, pediaatria ja stomatoloogia. Enamikul aastatest on naisüliõpilased arvulises ülekaalus olnud ajaloo, psühholoogia, ravi, spordimeditsiini, bioloogia, geograafia ja majandusteaduse erialadel. 1980/81. õppeaasta algul õppis ülikoolis 3685 neidu ja 1783 noormeest. Feminiseerumisprotsess oli vaadeldaval perioodil suuremal või vähemal määral omane kõigile Eesti NSV kõrgkoolidele.[20] See tendents sai alguse juba keskkoolist, kus kaks kolmandikku lõpetanutest olid tütarlapsed. Vastuvõtmisel ülikooli jäi see proportsioon püsima. Naisüliõpilaste sellist osakaalu üliõpilaskonnas tuleb pidada liialt suureks. Kõrgharidusega mehi vajatakse koolides, raviasutustes, tööstusettevõtetes, riigiaparaadis ja mujal märksa rohkemal määral, kui ülikool on andnud ja annab.

Rahvuslikult koosseisult oli üliõpilaskond esimestel sõjajärgsetel aastatel võrdlemisi ühtne. Peale vene filoloogia osakonna toimus õppetöö kõigil teistel erialadel eesti keeles, mistõttu ülikoolis said õppida üksnes

[20] E. Schmidt. Kõrgema hariduse areng Nõukogude Eestis. Tallinn, 1971, lk. 151.

eesti keelt valdavad noored. Ajavahemikus 1944—1950 moodustasid eestlased 96—97% üliõpilaskonnast. Nende kõrval õppis, peamiselt ajaloo-keeleteaduskonnas ja arstiteaduskonnas, vähesel määral ka venelasi ja juute. Üldse oli üliõpilaskonnas esindatud 8 rahvust.

Seoses vene õppekeelega osakondade avamisega ravi, füüsika, rahanduse ja krediidi, spordimeditsiini ning rakendusmatemaatika erialal kasvas teistest rahvustest üliõpilaste hulk ja osatähtsus. 1950. aastatel õppis ülikoolis 22 ja 1960. aastatel hõguni 41 rahvusest üliõpilasi. 1970. aastatel oli esindatud küll mõnevõrra vähem erinevaid rahvusi, kuid sellesse oli teistest rahvustest üliõpilaste hulk arvuliselt kasvanud.

Tabel annab ülevaate statsionaarsete üliõpilaste rahvuslikust koosseisust kümneaastaste ajavahemike järel. Konkreetsed andmed on toodud kõigi nende rahvuste kohta, kes nimetatud aastatel olid esindatud enam kui 10 üliõpilasega.

Koos üliõpilaste üldarvu suurenemisega kasvas eelkõige eestlaste hulk. 1979. a. oli eestlasi üliõpilastest 80,0%, samal ajal kui Eesti NSV elanikkonnast moodustasid eestlased 64,7%. Eestlased olid ja jäid arvuliselt domineerivaks, mis rahvusliku ülikooli puhul on täiesti loomulik. Samal ajal suurenes ka teistest rahvustest üliõpilaste arv ning TRÜ muutus oma koosseisult järjest internatsionaalsemaks, nagu see on omane Nõukogudemaa kõrgkoolile.

Tänu vene õppekeelega osakondadele kasvas vene rahvusest üliõpilaste arv ja osatähtsus. 1945. a. peale õppis ülikoolis juute, soomlasi ja lätlasi. Alates 1950. aastatest oli üliõpilaste hulgas rohkemal määral ka ukrainlasi ja valgevenelasi, 1960. aastatest leedulasi, moldaavlasi, armeenlasi ja tatarlasi, 1970. aastatest grusiinlasi. Järjekindlalt on suurene-

STATSIONAARSETE ÜLIÕPILASTE RAHVUSLIK KOOSSEIS AASTAIL 1948, 1958, 1968 JA 1978*

Rahvus	Üliõpilasi aastail							
	1948		1958		1968		1978	
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
Eestlasi	2849	96,9	2601	86,1	3304	82,2	4137	80,0
Venelasi	61	2,1	294	9,7	509	12,7	681	13,2
Juute	22	0,7	48	1,6	82	2,0	74	1,4
Ukrainlasi	—	—	25	0,8	41	1,0	67	1,3
Grusiinlasi	—	—	—	—	2	0,05	33	0,6
Leedulasi	—	—	1	0,05	8	0,2	32	0,6
Soomlasi	3	0,1	12	0,4	15	0,4	32	0,6
Lätlasi	2	0,1	4	0,1	16	0,4	30	0,6
Valgevenelasi	—	—	15	0,5	6	0,15	24	0,5
Ungarlasi	1	0,05	2	0,1	10	0,2	15	0,3
Tatarlasi	—	—	1	0,05	3	0,1	13	0,3
Armeenlasi	—	—	—	—	3	0,1	11	0,2
Muudest rahvustest	1	0,05	19	0,6	19	0,5	22	0,4
Kokku üliõpilasi	2939	100,0	3022	100,0	4018	100,0	5171	100,0

* Arvutatud TRÜ arhiivis säilitatavate statistiliste aruannete 79-KV ja 3-NK alusel.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI LÕPETANUID

Eriala	1945—1950 St.	1945—1950 Kõ.	1945—1950 =	1951—1955 St.	1951—1955 Kõ.	1951—1955 =	1956—1960 St.	1956—1960 Kõ.	1956—1960 =	1961—1965 St.	1961—1965 Kõ.	1961—1965 =
Ajalugu	40	3	43	100	31	131	115	101	216	90	105/99	195/[illegible]
Defektoloogia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Loogika ja psühholoogia	—	—	—	71	—	71	20	—	20	—	—	—
Psühholoogia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ravi	178	—	178	572	—	572	604	—	604	744		744
Farmaatsia	183	—	183	88	—	88	129	—	129	122	—	122
Pediaatria	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Spordimeditsiin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	—	17
Stomatoloogia	96	—	96	77	—	77	70	—	70	110	—	110
Bioloogia	36	—	36	91	1	92	131	—	131	83	—	83
Geograafia	3	—	3	65	—	65	115	32	147	79	2/56	81/[illegible]
Geoloogia	7	—	7	40	—	40	91	—	91	17	1	18
Bioloogia-keemia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	/22	/[illegible]
Eesti filoloogia	38	5	43	94	30	124	188	48	236	168	61/85	129/[illegible]
Vene filoloogia	4	1	5	60	11	71	217	39	256	95	53/15	148/[illegible]
Inglise „	46	2	48	34	13	47	21	16	46	65	29	94
Saksa „	15	—	15	20	5	25		7		39	6	45
Prantsuse „	7	—	7	6	5	11		2		6	2	8
Klassikaline filoloogia	1	—	1	8	—	8	—	—	—	—	—	—
Bibliograafia	14	13	27	—	—	—	24	13	37	4	42	46
Füüsika	11	—	11	49	1	50	191	4	195	183	6	189
Keemia	—	—	—	66	1	67	97	—	97	91	—	91
Keemia-füüsika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kehaline kasvatus ja sport	107	—	107	127	10	137	147	55	202	111	63	174
Rahandus ja krediit	—	—	—	—	—	—	41	—	41	56	252	308
Kaubatundmine	—	—	—	—	—	—	16	—	16	63	—	63
Kaubandusökonoomika	—	—	—	19	11	30	53	58	111	—	74	74
Tööstusökonoomika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	11
Rahvamajanduse planeerimine ja statistika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8
Kaubanduslik raamatupidamine	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Majanduskübernetika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Matemaatika	12	—	12	50	2	52	108	8	116	64	6/35	70/35
Rakendusmatemaatika	—	—	—	—	—	—	24	—	24	67	—	67
Õigusteadus	53	14	67	175	95	270	161	182	343	102	163	265
Agronoomia	170	—	170	72	—	72	—	—	—	—	—	—
Metsandus	65	—	65	41	—	41	—	—	—	—	—	—
Veterinaaria	66	—	66	29	—	29	—	—	—	—	—	—
Kokku	1152	38	1190	1954	216	2170	2563	565	3128	2376	884/312	3260/312

ÜLIKOOLI LÕPETANUD AASTAIL 1945—1980

Eriala	1945—1970 St.	1945—1970 Kõ.	1945—1970 =	1971—1975 St.	1971—1975 Kõ.	1971—1975 =	1976—1980 St.	1976—1980 Kõ.	1976—1980 =	1945—1980 St.	1945—1980 Kõ.	1945—1980 =
Ajalugu	148/96	227/26		110	158	268	129	173	302	666	716/125	1382/1507
Defektoloogia	—	—	—	55	—	55	106	62	168	161	62	125 / 223
Loogika ja psühholoogia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	91	—	91
Psühholoogia	90	20		70	85	155	108	106	214	178	211	389
Ravi	—	611		591	—	591	615	—	615	3915	—	3915
Farmaatsia	97	128		106	—	106	148	—	148	877	27	904
Pediaatria	—	19		57	—	57	105	—	105	181	—	181
Spordimeditsiin	—	45		94	—	94	142	—	142	298	—	298
Stomatoloogia	—	110		109	—	109	102	—	102	674	—	674
Bioloogia	0	134		154	29	183	205	3	208	828	39	867
Geograafia	19/19	111/19		109	31	140	155	9	164	618	93/75	711/786
Geoloogia	1	33		36	—	36	54	—	54	277	2	75 / 279
Bioloogia-keemia	/9	/9		—	—	—	—	—	—	—	/31	/31
Eesti filoloogia	87/35	231/35		144	96/2	240/2	169	132	301	945	459/122	1404/1526
Vene filoloogia	58/97	159/27		160	71	231	155	112	267	792	345/42	122 / 1137/1179
Inglise „	69	279		154	94	248	129	58	187	819	342	42 / 1161
Saksa „							67	34	101			
Prantsuse „							—	—	—			
Klassikaline filoloogia	—	—		—	—	—	—	—	—	9	—	9
Bibliograafia	54	54		—	1	1	—	—	—	42	123	165
Füüsika	9	172		277	—	277	198	—	198	1079	13	1092
Keemia	—	116		128	—	128	160	—	160	658	1	659
Keemia-füüsika	—	21		30	—	30	—	—	—	51	—	51
Kehaline kasvatus ja sport	97	189		209	58	267	201	53	254	1054	276	1330
Rahandus ja krediit	195	229		160	83	243	210	61	271	571	521	1092
Kaubatundmine	49	139		73	31	104	58	3	61	303	80	383
Kaubandusökonoomika	79	90		45	103	148	79	122	201	214	440	654
Tööstusökonoomika	—	—		—	—	—	—	—	—	—	11	11
Rahvamajanduse planeerimine ja statistika	1	1		—	—	—	—	—	—	—	9	9
Kaubanduslik raamatupidamine	—	—		83	—	83	111	—	111	194	—	194
Majanduskübernetika	—	—		68	—	68	105	—	105	173	—	173
Matemaatika	16/18	98/18		190	11	201	174	2	176	680	45/53	725/53/778
Rakendusmatemaatika	—	120		111	—	111	170	1	171	492	1	493
Õigusteadus	169	274		180	184	364	267	238	505	1043	1045	2088
Agronoomia	—	—		—	—	—	—	—	—	242	—	242
Metsandus	—	—		—	—	—	—	—	—	106	—	106
Veterinaaria	—	—		—	—	—	—	—	—	95	—	95
Kokku	954/134	3610/134		3503	1035/2	4538/2	4122	1169	5291	18326	4861/448	23187/448 = 23635

nud põhiliselt Taga-Karpaatiast pärit ungari üliõpilaste arv. Peale nimetatute on TRÜ-s õppinud või õpib üksikuid aserbaidžaanlasi, kasahhe, kirgiise, tadžikke, usbekke, abhaase, baškiire, jakuute, karjalasi, mordvalasi, tserkesse, tšuvašše, burjaate, kalmõkke, karatšaisid, komisid, marisid, osseete, tšetšeene, tunganeid, udmurte, evenkisid, poolakaid, sakslasi, hispaanlasi, hollandlasi, bulgaarlasi, rootslasi, kreeklasi, korealasi, guatemaalalasi ja teisi.

Kõige internatsionaalsema koosseisuga on arstiteaduskond, kus 1970. aastatel õppis 26 rahvusest noori. Paljurahvuselise koosseisuga on ka filoloogia-, füüsika-keemia-, majandus- ja matemaatikateaduskond. Eestlaste osakaal nimetatud teaduskondades on olnud 70—80%. Põhiliselt üherahvuselised on aga ajaloo-, bioloogia-geograafia-, kehakultuuri- ja õigusteaduskond, kus eestlaste kõrval õpib vaid üksikuid muudest rahvustest üliõpilasi.

1. oktoobril 1981. a. õppis Tartu Riiklikus Ülikoolis 5556 statsionaarset üliõpilast, kes teaduskonniti jagunesid järgmiselt: ajalooteaduskonnas 386, arstiteaduskonnas 1792, bioloogia-geograafiateaduskonnas 444, filoloogiateaduskonnas 836, füüsika-keemiateaduskonnas 515, kehakultuuriteaduskonnas 215, majandusteaduskonnas 656, matemaatikateaduskonnas 430 ja õigusteaduskonnas 282.[21]

ÜLIKOOLI LÕPETAMINE JA TÖÖLE SUUNAMINE. Aastail 1945—1980 on TRÜ lõpetanud kokku 23 710 kõrghariduse spetsialisti, nendest 18 326 ehk 77,3% statsionaarses osakonnas, 4861 ehk 20,5% kaugõppe vormis, 448 ehk 1,9% TRÜ juures 1960. aastatel tegutsenud Kaugõppe Pedagoogilises Instituudis ja 75 ehk 0,3% eksternatuuris. Viisaastakust viisaastakusse on ülikooli lõpetanute arv pidevalt suurenenud. 1940. aastate teisel poolel tuli iga aasta kohta keskmiselt 238 lõpetajat (seda koos põllumajanduslike erialadega). 1950. aastate teisel poolel oli keskmine lõpetanute arv aastas 626 ja 1960. aastate teisel poolel 749, ent tõusis 1970. aastate teisel poolel 1058 lõpetajat aastas.

TRÜ LÕPETANUTE ARV VIISAASTAKUTE LÕIKES 1945—1980*

Aastad	Kokku	Statsion. osak.	Kaugõppeosak.	Kaugõppe Ped. Inst.	Eks.
1945—1950	1213	1152	38	—	23
1951—1955	2222	1954	216	—	52
1956—1960	3128	2563	565	—	—
1961—1965	3572	2376	884	312	—
1966—1970	3744	2656	954	134	—
1971—1975	4540	3503	1035	2	—
1976—1980	5291	4122	1169	—	—
Kokku	23710	18326	4861	448	75
%%	100,0	77,3	20,5	1,9	0,3

* TRÜ arhiivi ja õppeosakonna andmetel.

TRÜ on andnud kõrghariduse diplomeid kokku 37 erialal. Mõnedel erialadel aga on spetsialistide ettevalmistamine kestnud lühikest aega, mistõttu ka lõpetajate arv on õige väike (näiteks klassikalise filoloogia erialal 9, rahvamajanduse planeerimise ja statistika erialal kokku 9, tööstusökonoomikas 11, bioloogia-keemia liiterialal 31). Kõige arvukamalt on olnud lõpetanuid raviarstide erialal — 3915. Neile järgnevad juristid (keda aruandluses ei jaotata kitsama spetsialiseerimise järele) 2133, eesti filoloogid — 1527, ajaloolased 1514, kehakultuurlased — 1330, vene filoloogid — 1186, võõrfiloloogid — 1162, füüsikud — 1092,

[21] TRÜ õppeosakonna andmed.

rahanduse ja krediidi spetsialistid samuti 1092, farmatseudid — 915, bioloogid 867, matemaatikud — 778 (neile lisandub veel 943 rakendusmatemaatikut), stomatoloogid 674, keemikud 659, kaubandusökonomistid 653 jne.

Vastavalt riiklikule plaanile on valdav enamik statsionaarse osakonna lõpetajaid suunatud töökohtadele Eesti NSV-s. (Kaugõppevormis lõpetajatele ei toimu töölesuunamist.) Aastail 1951—1980 on andmeid 19 840 lõpetaja töölesuunamise kohta. Kõige rohkem on ülikoolidiplomiga spetsialiste tööle läinud Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi ja Eesti NSV Haridusministeeriumi liinis — vastavalt 28,3 ja 24,9% kõigist lõpetanutest. Teised ministeeriumid ja ametkonnad on samuti saanud üliõpililt kaadrit, kuid tunduvalt vähem — Eesti NSV Kõrgema ja Keskhariduse Ministeerium 6,7%, ENSV Teaduste Akadeemia — 4,8%, Eesti NSV Kehakultuuri ja Spordikomitee — 3,5%, Eesti NSV Põllumajandusministeerium — 2,0%, Eesti NSV Kultuuriministeerium — 1,7% jne.

Täpse ülevaate TRÜ lõpetanutest viisaastakute ja erialade lõikes annab suur tabel, mis on koostatud ülikooli iga-aastaste statistiliste aruannete vorm 79-KV (1945—1958) ja vorm 3-HK (1959—1980) alusel.

1981. a. lõpetas Tartu Riikliku Ülikooli 1162 spetsialisti, neist 908 statsionaarses ja 254 kaugõppeosakonnas.[22] Koos nendega tõuseb sõjajärgsel perioodil ülikooli lõpetanute koguarv 24 872-ni. Kõige rohkem andis 1981. a. lõpetanuid arstiteaduskond (234), järgnesid majandusteaduskond (189), filoloogiateaduskond (150), ajalooteaduskond (143), õigusteaduskond (113), matemaatikateaduskond (86), bioloogia-geograafiateaduskond (90), füüsika-keemiateaduskond (80) ja kehakultuuriteaduskond (75) lõpetajaga. 82 lõpetanut pälvisid diplomi kiitusega.

[22] TRÜ õppeosakonna andmed.

VII PEATÜKK

ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ ÜLIKOOLIS 1945—1982

1. ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ PÕHISUUNAD NING ÜLDINE KORRALDUS

Tartu Riikliku Ülikooli peamine ülesanne on tänapäeva tasemele vastavate spetsialistide ettevalmistamine Eesti NSV tarvis. Sellega on ülikool edukalt toime tulnud, saates aastatel 1945—1981 ellu ligemale 25 000 lõpetanut, kes moodustavad olulise osa meie vabariigis töötavast kõrgharidusega kaadrist. Spetsialistide koolitamine TRÜ-s on teinud läbi ulatuslíku arengu, kusjuures ülikooli eesmärk on olnud rahuldada võimalikult hästi meie ühiskonna vajadusi kõrgharidusega kaadri järele.

Õppe- ja kasvatustöö ülikoolis taotleb kolme peamist eesmärki. Esiteks — nüüdisaja nõuetele vastavate sügavate üld- ja erialaste teadmiste andmist koos oskusega neid pidevalt täiendada pärast lõpetamist. Teiseks — marksistliku maailmavaate kujundamist, üliõpilaste kasvatamist Nõukogude kodumaa patriootideks, aktiivseteks võitlejateks kommunismi ehitamise eest. Tulevasel spetsialistil peab olema avar üldkultuuriline ja poliitiline silmaring, oskus hinnata õigesti ühiskonnaelu ja mõista enda osa ümbritsevas elus. Kolmandaks — homsetele kollektiivi juhtidele tuleb anda organiseerimis- ja kasvatustööks vajalikke teadmisi ja oskusi, mida üliõpilased saavad professionaalse ettevalmistuse käigus ja mida süvendatakse komsomolitöö, ühiskondlik-poliitilise praktika ja suvistest ehitustöödest osavõtu kaudu.

Tartu Riiklikus Ülikoolis on õppetöö korraldatud üleliiduliste tüüpõppeplaanide alusel. Õppeaasta jaguneb 16—18-nädala pikkuseks sügis- ja kevadsemestriks. Õppetöö algab 1. septembril ja kestab juuni lõpu — juuli alguseni. Talvine eksamisessioon toimub jaanuaris, kevadine juunis. Maikuu lõpust algab pingeline aeg ülikooli lõpetajaile. Nelja-viie nädala jooksul tuleb neil riikliku komisjoni ees kaitsta diplomitöö (diplomitööd ei ole ainult arstiteaduskonnas) ja sooritada riigieksamid. Juuni viimasel dekaadil saavad lõpetajad aulas toimuval lõpuaktusel diplomid. Pärast kuuajalist puhkust suundutakse töökohtadele, mille lõpetajad olid valinud mõni kuu varem riikliku suunamiskomisjoni ees. Ülejäänud kursuste üliõpilased lähevad pärast eksameid kas suvisele praktikale või ülikooli suvemalevasse (I kursus); paljud suvepraktikast vabad asuvad tööle Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevas (peamiselt II—IV kursus).

Ülikooliõpetuse tase ja resultaadid olenevad paljudest teguritest. Õppejõudude teadusliku ettevalmistuse ja pedagoogilise meisterlikkuse osas on TRÜ saavutanud märkimisväärse tasome. Seisuga 1. oktoober 1981 oli 61,8% õppejõududest teaduslik kraad, sealhulgas 13,0% doktorikraad või professorikutse.[1] Üsna määrav on üliõpilaste töössesuhtumine, nende õppedistsipliin ja sellega seotud õppeedukus. Nõukogude kõrgharidusse süsteemile on omane kaadri plaanipärane ettevalmistamine riigi ja ühiskonna kulul. Ühiskond ja ülikool on huvitatud haridusele kulutatud vahendite otstarbekast ja tõhusast kasutamisest. Selleks nõutakse üliõpilastelt süstemaatilist tööd kogu semestri jooksul ning kõigi eksamite ja arvestuste tähtaegset sooritamist. Tauline suund on taganud valdava enamiku üliõpilaste stuudiumi lõpetamise heade tulemustega ja õppeplaanis ettenähtud aja vältel.

Väga oluline on tugeva materiaalse baasi (õpperuumide, tehniliste vahendite, laboratooriumide jne.) olemasolu. Kuigi ülikoolile on uusi hooneid arvukalt juurde ehitatud, on üliõpilaste arv ja teadustöö vajadused suurenenud sedavõrd kiiresti, et ruumipuudus pole veel täiesti kadunud. Sõjajärgsetel aastatel toimus õppetöö ühes vahetuses. 1951/52. õppeaastal mindi üle tööle poolteises vahetuses ja alates 1964/65. õppeaastast töötab osa teaduskondi teises vahetuses, mis raskendab õppetöö optimaalset organiseerimist ja läbiviimist.

Õppe- ja kasvatustöö põhisuundade realiseerimisel on ülikoolil tulnud ületada objektiivseid raskusi, millest üks peamisi on vastuolu teadusliku informatsiooni järjest kasvava hulga ja piiratud õppeaja vahel. Selle vastuolu leevendamiseks on korduvalt korrigeeritud õppeplaane ja -programme, suurendatud üliõpilaste iseseisva töö osa ning tõstetud õpetamise intensiivsust õppetehnika kasutamise teel. Ikka enam on hakatud tähelepanu pöörama diplomijärgse hariduse vajadusele — s. t. spetsialisti enesetäiendamisele pärast kõrgkooli lõpetamist. Selleks antakse üliõpilastele juba stuudiumi ajal oskusi ja vilumusi hilisemaks diplomijärgseks õppimiseks. Lõpetanute edasiõpetamine toimub peamiselt sel teel, et ülikool organiseerib spetsialistide täiendusteaduskondi, korraldab regulaarselt mitmesuguseid täienduskursusi ja -seminare ning vilistlaste kokkutulekuid.

Õppe- ja kasvatustöö läbiviimisel on TRÜ kollektiiv juhindunud NLKP kongressidel antud põhimõttelistest suundadest ning viinud ellu NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusi kõrgkoolide töö paremaks korraldamiseks. Eriti suurt mõju Tartu Riikliku Ülikooli õppe- ja kasvatustööle on avaldanud määrused 9. maist 1963, 3. septembrist 1966 ja 18. juulist 1972 ning NLKP Keskkomitee otsus 26. aprillist 1979 «Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest».

2. ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ STATSIONAARSES OSAKONNAS

Esimestel sõjajärgsetel aastatel ei vastanud õppe- ja kasvatustöö tase ning tulemused veel ülikoolile esitatud nõuetele. Tõsiseid raskusi esines isegi eksamidistsipliiniga. Nii tulid 1946. a. kevadel kõigile eksamitele ainult pooled üliõpilastest,

[1] TRÜ automaatse juhtimissüsteemi andmetel. Samal ajal oli Eesti NSV kõigi kõrgkoolide 2900 õppejõust 45,2% teaduslik kraad, sealhulgas 5,5% doktorikraad.

mistõttu õppeedukuse näitaja jäi alla 50%.[3] Oige pea aga olukord paranes. 1947. a. kevadel ilmus kõigile eksamitele juba 83,3% ja 1948. a. 97,2% üliõpilasi, mille tulemusena õppeedukus tõusis algul üle 80%, alates 1949. a. juba üle 90%.

Puudujäägid õppetöös ning õppeedukuse ebapiisav tase olid tingitud suurtest lünkadest noorte üldhariduslikus ettevalmistuses, puudujääkidest ülikoolis antava õpetuse sisus ja metoodikas, eestikeelse õppekirjanduse vähesusest või hoopiski puudumisest, samal ajal kui venekeelse kirjanduse laialdasemat kasutamist takistas enamiku üliõpilaste vähene vene keele oskus. Eksamitele mitteilmumist põhjendasid vanemate kursuste üliõpilased kodanlikust ülikoolist pärineva arusaamaga, mille kohaselt õppimine ja eksamite tähtaegne õiendamine olevat iga üliõpilase eraasi ning akadeemiline võlgnevus igati normaalne nähe.

Eesti NSV kõrgemas hariduses toimus tollal üleminek uuele sotsiaalsele sisule, Tartu ülikoolis muutusid põhjalikult õppetöö korraldus ja õppemeetodid ning kujunes välja hoopis uus, nõukogulik õppe- ja kasvatustöö organisatsioon. Seejuures tuli ületada arvukalt raskusi. Tõsiseid vajakajäämisi esines õppetöö ideelis-poliitilises tasemes. Osa õppejõude ei olnud suutnud veel vabaneda aegunud teaduslikest teooriatest ega asuda nõukogulikele seisukohtadele. Teravad vaidlused teaduse põhimõttelistes küsimustes, kodumaise teaduse prioriteedi rõhutamine, õpetuse seostamine sotsialistliku ülesehitustöö vajadustega — kõik see kajastus nagli muutuvates õppeplaanides ja programmides ning õpikutes. Õppe- ja kasvatustöö organiseerimisele ja ideelisele sisule andis kindla sihi EK(b)P Keskkomitee büroo otsus TRÜ töö kohta 17. augustist 1949, mis pikema perioodi vältel jäi ülikooli tööd suunavaks põhiliseks parteiliseks dokumendiks. Otsuses pöörati suurt tähelepanu ülikooli kindlustamisele kvalifitseeritud kaadriga, paremale varustamisele õppekirjandusega, õppevahenditega ning materiaalse baasi arendamisele.

Vaatamata raskustele ja puudujääkidele suudeti sõjajärgsetel aastatel paljugi korda saata. Ajavahemikus 1945—1951 komplekteeriti uuesti õppejõudude kaader, pandi kindel alus uutele suundadele õppetöös, paranes üliõpilaste õppedistsipliin ja õppeedukus ning taastati materiaalne baas. Mõnevõrra tõusis õppejõudude kvalifikatsioon, tunduvalt kasvas nende pedagoogiline meisterlikkus.

Sõjajärgsetel aastatel hakkas ülikoolis tööle kümneid spetsialiste, kel puudusid kogemused õpetamiseks kõrgkoolis. Seepärast hakati ülikoolis tõsiselt tegelema õppe-metoodilise tööga. 1948. a. loodi teaduslik-metoodiline nõukogu, korraldati üleülikooliline konverents, mis oli pühendatud loengumetoodikale. Konverentsiks valmistumisel kuulati ja stenografeeriti üle 300 akadeemilise loengu, mida seejärel põhjalikult analüüsiti.

Kasvas üliõpilaste iseseisva töö osa. Iseseisva töö laialdasemat kasutamist raskendas eestikeelse õppekirjanduse vähesus ja raamatukogude lugemissaalide ebapiisav mahutavus. Üliõpilastel võimaldati õhtuti õppida paremates auditooriumides, eksamisessioonide ajal ka kateedrite ruumides, kus õppejõud andsid soovijaile konsultatsioone ja võimaldasid kasutada kateedrite erialaraamatukogusid. Eriti elavalt kasutati marksismi-leninismi aluste õppekabinetti ühiskonnateaduste majas.

Palju tähelepanu pöörati õppe- ja tootmispraktika paremale korraldamisele. Lisaks Eesti NSV praktikabaasidele suunati vanemate kursuste üliõpilasi praktikale Moskva, Leningradi ja teiste linnade tehastesse ja ettevõtetesse. Kahjuks ei võimaldanud praktikasummade vähesus seda perspektiivset praktikavormi küllaldaselt kasutada.

Uus etapp õppe- ja kasvatustöös algas 1950. aastate alguses. Eestis oli lõppenud taastamis- ja reorganiseerimisperiood ning saavutatud sotsialismi võit kogu rindel. 1951/52. õppeaastaks olid põllumajanduslikud teaduskonnad eraldatud omaette kõrgkooliks. See lihtsustas mõneti ülikooli struktuuri ja kergendas õppetöö juhtimist. Samal ajal suurenes õpperuumide puudus, kuna EPA sai ülikoolilt 14 õppehoonet ning kasutas peale nende veel mitmeid ülikooli laboratooriume ja auditooriume.

Aastatel 1951—1959 püsisid nii eksamile ilmunute kui ka kõik eksamid sooritanud üliõpilaste arv 90% piirist kõrgemal.[3] Need näitajad peegeldasid õppe- ja kasvatustöös toimunud progressi ja õpetamise taseme tõusu. Samal ajal ilmnes osa õppejõudude juures liberaalsust hindamisel, et mitte võtta «rahuldava» hindega üliõpilastelt stipendiumi saamise võimalust. Laialdaselt oli levinud eksamite ümbertegemine sessiooni vältel, mis aitas tunduvalt parandada õppeedukuse protsenti.

Kõrgkoolide saavutustele ja vajakajäämistele juhtis tähelepanu NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus 30. augustist 1954.[4] Määrus konstateeris üliõpilaste ülekoormamist loengute ja praktikumidega, eksamite ja arvestustega, õppematerjali dubleerimist ja programmide mahajäämist aja nõuetest. Nimetatud määruse alusel kehtestati paljudel erialadel 1955/56. õppeaastast uued õppeplaanid. NSV Liidu Kõrgema Hariduse Ministeerium andis 15. septembril 1956. a. välja instruktiivkirja I—100. Sellega soovitati kateedrite töö korraldada ümber niimoodi, et õppejõududele jääks rohkem aega teaduslikuks tegevuseks, üliõpilastel aga väheneks auditoorse töö koormus ja kasvaks iseseisva töö osa.[5]

Tartu Riiklikus Ülikoolis vähendati kohustuslikke loenguid keskmiselt 15% võrra. Ühtlasi kasvas iseseisvalt läbitöötamiseks määratud kirjanduse kogus. Kuna stipendiume võis nüüd määrata ka rahuldava hinde saanud üliõpilastele, siis langes heade hinnete erikaal, tõusis aga hindamise objektiivsus.

Põhjapanev tähendus kõrgharidusse ümberkorraldamisel oli NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 24. detsembril 1958. a. vastuvõetud seadusel «Kooli ja elu sidemete tugevdamisest ning haridussüsteemi edasisest arendamisest NSV Liidus». Seadus nõudis õppetöö tihedamat sidumist eluga, õppiva noorsoo kaasamist ühiskonnakasulikku töösse, nende praktilise ettevalmistuse tugevdamist. Ülikooli taheti võtta eelkõige tööstaažiga noori, eraldades neile kuni 80% kohtadest.[6]

Nendest põhimõtetest lähtudes koostati uued õppeplaanid ja korrigeeriti õppeprogramme. Tunduvalt laiendati õppe- ja tootmispraktikat, võõrkeelte õpetamist ja fakultatiivkursuste osa. Otse koolipingist tulnud noortele töökasvatuse andmiseks suunati alates 1959/60. õppeaastast ajaloo-keeleteaduskonna ja õigusmajandusteaduskonna I kursuse üliõpilasi tootvale tööle Tartu linna ehitustele ja ettevõtetesse. Nende üliõpilaste päevane koormus kujunes aga ülemäära suureks: hommikupoole 8 tundi füüsilisel tööl ja seejärel neljal õhtul nädalas 4 tundi õpinguid ülikoolis. Vähese väljaõp-

---

[2] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 73, l. 7.

[3] TRÜA, nim. 1, TRÜ aastaaruanded 1950/51 — 1958/59.

[4] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 217, l. 116—140.

[5] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 272, 62—67.

[6] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 342, l. 407—408; s.-ü. 374, l. 272.

pega noori rakendati ettevõtetes sageli abitöödel, ning kuna ka töökorraldus ja tootmiskollektiivide teadlikkus jättis soovida, siis kujunes taolise süsteemi kasvatuslik efekt loodetule sageli vastupidiseks.[7]

1960. aastate esimesel poolel teostati õppetöö korralduses mitmeid muudatusi. 1962. a. täiustati ühiskonnateaduslike ainete õpetamise süsteemi, 1964. a. sügisest hakati õpetama uue distsipliinina teaduslikku kommunismi. Viimasele kursusele viidi sisse pikaajaline stažööripraktika. Hakati katsetama programmõpet ja 1964. a. levis loosung «Programmeeritud õpetamine igasse teaduskonda!». Õige pea ilmnesid aga programmõppe tugevad ja nõrgad küljed ning jõuti seisukohale, et programmõpe õigustab ennast vaid üne meetodina, mis ei asenda traditsioonilisi õpetamisviise, veel vähem õppejõudu-teadlast.

Üliõpilaste arvu kasv sundis 1964/65. õppeaastast korraldama õppetööd kahes vahetuses. Veelgi raskendas olukorda peahoone rivist väljalangemine tulekahju tagajärjel 1965. a. detsembris. Olukord kergenes alles 1966/67. õppeaastast, kui remonditud peahoone jälle kasutusele võeti. Kuid mitme uue eriala lisandumise tõttu jäi õpperuumide nappus endiselt häirivaks teguriks.

Vajakajäämisi ilmnes ka õppeedukuses. Nii mõnegi tööstaažiga noore eelteadmised ei olnud piisavad edukateks õpinguteks ülikoolis. Pealegi vähenes konkurss vastuvõtul, sest ülikooli jõudis sõja-aastatel või esimestel sõjajärgsetel aastatel sündinud suhteliselt väikesearvuline põlvkond. Kui 1961. a. kevadel oli üleülikooliline õppeedukus 83,0%, siis 1966. a. kevadeks langes see näitaja 78,4%-le. Ühtlasi kasvas üliõpilaste väljalangevus õppeaasta jooksul 3,9%-lt 9,5%-ni.

Tootva töö ja õpingute ühendamise eksperimendile tehti lõpp 1964/65. õppeaastal. Siis kehtestatud õppeplaanide kohaselt said I kursuse üliõpilased pühenduda jälle ainult õppetööle. Eksperimenti analüüsides märgiti, et vaimse töö vastandamine füüsilisele tööle oli väär, kuna viis teooria õpetamise alahindamise ja ühiskonnateaduslike ainete osatähtsuse vähenemisele.[8] Töökasvatuses andis hoopis paremaid tulemusi üliõpilaste osavõtt suvistest töödest uudismaadel, samuti Eesti NSV ehitustel ning põllumajanduses.

1960. aastatel analüüsisid direktiivorganid mitmel korral kriitiliselt Tartu Riikliku Ülikooli tööd.

Mõningatele vajakajäämistele juhtis tähelepanu NSV Liidu Kõrgema- ja Keskerihariduse Ministeeriumi kolleegiumi otsus 24. jaanuarist 1963 «Õppekasvatustööst Eesti NSV kõrgkoolides».[9] Otsuses märgiti, et real juhtudel õpivad TRÜ üliõpilased veel halvasti tundma majandust ja selle ökonoomiat, õppetöö side tootmisega jätab soovida, vähesed on kontaktid teiste kõrgkoolidega. 1966. a. kuulas EKP Keskkomitee Presiidium ära TRÜ rektori aruande ülikooli töö kohta ja võttis vastu üksikasjalise otsuse, milles kavandatu elluviimine aitas kõrvaldada ülikooli tegevuses esinevaid kitsaskohti.[10]

Eelnimetatud otsused arutati läbi TRÜ nõukogus ja kavandati konkreetsed abinõud õppe-kasvatustöö tõhustamiseks. Erilist tähelepanu osutati õpetuse sisu kaasajastamisele, õppedistsipliini tugevdamisele, keelte paremale õpetamisele ja õppejõudude enesetäiendamise süsteemi loomisele: Märgatavalt laienes õppekirjanduse publitseerimine. Kui 1959. a. andis TRÜ välja 80 trükipoognat õppematerjale, siis 1961. a. jõuti 500 poognani. Peaaegu kõik õppeained

[7] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 411, l. 61.
[8] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 602, l. 302.
[9] Sealsamas, s.-ü. 646, l. 309.
[10] Sealsamas.

olid kindlustatud põhilise õppe-metoodilise kirjandusega.

1960. aastate esimesel poolel hoogustus ülikoolis kommunistliku töö liikumine, mille käigus parimad kursused ja õpperühmad taotlesid kommunistliku töö kollektiivi nimetust. Esimesena pälvis selle nimetuse veebruaris 1964 inglise filoloogia III kursuse õpperühm.

1960. aastate teisel poolel hakati üha enam tegelema kõrgkooli pedagoogikaga teaduslikul tasemel. Pealine probleem oli kahe noorema kursuse ebaküllaldane õppeedukus ja suhteliselt suur väljalangevus. Nende ebakohtade põhjuseks peeti noorte adapteerimisraskusi kõrgkooli töökorraldusega. Seepärast hakati sotsiaalpsühholoogiliste meetoditega uurima ülikooli astujate kontingenti ning tegureid, mis mõjutasid tulevaste spetsialistide kujunemist, aga ka seda, kuidas ülikooli lõpetanud tulid toime oma tööga. Saadud andmeid kasutati õppe-kasvatustöö paremaks planeerimiseks ja korraldamiseks.

18. juulil 1972 võtsid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastu määruse «Abinõudest kõrgema hariduse edasiseks täiustamiseks meie maal». Määrus rõhutas, et just ülikoolid peavad olema suundaandvad keskused kõrghariduse arendamisel. Nähti ette senisest suurema rõhu asetamist fundamentaalteaduslikele distsipliinidele ning tehniliste õppevahendite laialdasemat kasutamist. Ülikooli lõpetanuile kehtestati üheaastane stažeerimine neile määratud töökohal.

1970. aastatel oli endiselt päevakorral üliõpilaste õppekoormuse reguleerimine. Teaduskondadelt ja katedritelt nõuti selliste iseseisva töö normide väljatöötamist ja rakendamist, et üliõpilaste tööpäev ei kestaks üle 10 tunni. Nädal enne eksamisessiooni tuli jätta õppetööst vabaks arvestuste sooritamise tarvis.

1974. a. alates võeti tõsiselt käsile vene keele õpetamise tõhustamine. Vene keele õpperühmi vähendati 15—20 üliõpilaselt 12—15 üliõpilaseni. Järgmisel aastal loodi ülikoolis vene keele õpetamise metoodika kateeder, mis peagi muudeti baaskateedriks ka teistele Eesti NSV kõrgkoolidele.

Viimase 15 aasta jooksul on õppeedukus ülikoolis järjekindlalt tõusnud — keskmiselt 1% võrra aastas. Õppeedukuse selle näitaja poolest kuulub TRÜ keskmiste kõrgkoolide hulka, üliõpilaste teadmiste kvaliteedilt (ainult «väga headele» ja «headele» ning «väga headele» õppivate üliõpilaste protsent) paistab TRÜ positiivselt silma ka üleliidulises ulatuses.

ÕPPETÖÖ PÕHILISED NÄITAJAD TRÜ STATSIONAARSES OSAKONNAS 1966—1981 (PROTSENTIDES)

	Õppeaasta	Õppeedukus	Väljalangevus	Õppisid ainult «viitele»	Õppisid ainult «neljadele» ja «viitele»	Õppeedukuse kvaliteedi näitaja
1966/67	77,4	8,0	9,3	39,2	48,5
1970/71	83,2	6,7	9,7	36,6	46,3
1973/74	87,0	5,8	10,0	35,7	45,7
1976/77	89,1	4,9	10,0	36,7	46,7
1980/81	92,2	3,8	10,9	39,4	50,3

Viimastel aastatel on kasutatud kõrgkooli töö kvalitatiivse külje hindamise ühe näitajana väljalaskekoefitsenti, mis kujutab endast kõigi lõpetanute ja viis (neli, kuus) aastat tagasi vastuvõetute suhtarvu protsentides. Ajavahemikus 1972—1981 oli kogu TRÜ keskmine väljalaskekoefitsent 78,0.[11] Kogu Nõukogude Liidu kõrgkoolide vastava näitajaga võrreldes on see enamikus teaduskondades Nõukogude Liidu kesk-

[11] L. Jakobsoo. Meie töö kasutegur. — «Tartu Riiklik Ülikool», 29. I 1982.

miste näitajate lähikonnas ning parem Eesti NSV kõrgkoolide päevaste osakondade keskmisest.

Erinevusi esineb aga teaduskondade ja osakondade lõikes. Ülikooli keskmisest on märgatavalt paremaid tulemusi saavutanud õigus-, bioloogia-, geograafia-, majandus- ja arsiteaduskonnas, keskmisest on alla jäänud füüsika-keemia-, matemaatika- ja filoloogiateaduskonna väljalaskekoefitsent.

Kui aga arvestada, et normaalajaga ülikooli lõpetanute osakaal suurenes 1969. a. 63,1%-lt 85,0%-ni 1980. a., siis võime konstateerida, et on tehtud tõhusat tööd. Formaalselt kajastub see õppeedukuse protsentuaalsetes näitajates, sisuliselt aga lõpetajate teadmiste ja oskuste täiustamises.

Kasvatustöös astuti edasi kvalitatiivselt uus samm X viisaastakul, mil kujunes välja üliõpilaste ühiskondlik-poliitilise praktika (ÜPP) süsteem. ÜPP eesmärk on üliõpilaste ühiskondlik-poliitilise aktiivsuse kasvatamine, organisatoorse töö teadmiste ja oskuste õpetamine ning praktiliste kogemuste andmine. Igal sügisel toimub ÜPP atesteerimine, mis kujutab endast leninliku arvestuse üht komponenti. ÜPP läbiviimisele aitas kaasa 1962. a. sügisel loodud Ühiskondlike Erialade Teaduskond, kus sai õppida enam kui 20 erialal. Eriti tulemusrikkalt on tegutsenud kodunduse, looduskaitse, spordiinstruktorite ja -kohtunike, rahvatantsuõpetajate ja muude erialade osakonnad. Suurt tähelepanu pöörati üliõpilaste teaduslikku töösse kaasatõmbamise süsteemi täiustamisele nii õppeprotsessis kui väljaspool seda. 1979/80. õppeaastal töötati põhjalikult ümber üliõpilaste teadusliku töö juhtimise komplekspläan kogu õppeajaks, alates I kursusest kuni ülikooli lõpetamiseni.

Koostöös EKP TRÜ Komiteega töötati 1979. a. välja üliõpilaste kommunistliku kasvatuse komplekspläan. See plaan on kogu õppe-kasvatustöö alusdokument, mis sünteesib ühtseks tervikuks õppe- ja kasvatusprotsessi kõige erinevamad tahud kogu kõrgkoolis õppimise perioodiks.

Kuna Eesti NSV vajadused kõrgharidusega kaadri järele põhiliselt suudetakse rahuldada, ei laiene 1980. aastatel vastuvõtt kõrgkoolide päevastesse osakondadesse. Statsionaarsete üliõpilaste arv Tartu Riiklikus Ülikoolis püsib 5500 piirides. Suuremaid muudatusi pole ette näha ka teaduskondade struktuuris ja erialade loetelus. Peamiseks ülesandeks jääb õppe- ja kasvatustöö kvaliteedi paremustamine, õpetuse tehnifitseerimine, tõhusama metoodika väljatöötamine. Nende ülesannete täitmiseks on Tartu Riiklikul Ülikoolil olemas kõik vajalikud eeldused nii kvalifitseeritud kaadri, pikaajaliste kogemuste kui ka järjest tugevneva materiaalse baasi näol.

3. ÕPPETÖÖ KAUGÕPPE-OSAKONNAS

Statsionaarses vormis toimuva õppetöö kõrval omab TRÜ-s tähtsat kohta kaugõpe, mille rajamiseks hakati tegema ettevalmistusi juba 1940/41. õppeaastal. Kaugõppele pandi alus 1945. a. kevadel. 2. aprill 1945 loodi selle õppevormi juhtimiseks ülikoolis kaugõppe ja eksternatuuri sektor. Kaugõppijateks (või eksternideks) arvati need õigusteaduskonna, ajaloo-keeleteaduskonna ja matemaatikaosakonna töölkäivad üliõpilased, kes kaaluvatel põhjustel avaldasid soovi loengutest vabastamiseks. I kursusele võeti kaugõppijaid sisseastumiseksamite sooritamise järele. Aprillikuu alguseks 1945 oli vormistatud 164 kaugüliõpilast, neist I kursusele 109 ja eksternatuuri 16.

Eksternatuuri eesmärk oli anda lõikutele, kes olid iseseisvalt omandanud kogu ülikooli kursuse või eraldi distsipliinid, võimalus õiendada eksamid ja lõpetada ülikool riigieksamitega. Seejuures ei tulnud eksternidel osa võtta loengutest ega muust õppetööst. Vastutavatele töötajatele oli eksternatuur igati sobiv õppevorm varem alustatud ja sõja tõttu katkenud õpingute lõpuleviimiseks.

Eksternatuuri korras ülikooli lõpetamine ei olnud kerge. TRÜ eksternatuuri arvatud 594 töötajast suutis eksternina ülikooli lõpetada ainult 75 ehk 19,6%.[12] 138 eksterni viidi üle kaugõppesse, ülejäänud eksmatrikuleeriti. Kõige viljakam oli eksternatuur õigusteaduskonna juures, mis moodustas 49,1% eksternide koguarvust ja andis 60% lõpetanutest. 38,6% eksterne õppis ajaloo-keeleteaduskonna juures (lõpetanutest 24%). Teiste teaduskondade juures oli eksterne tunduvalt vähem.

Hoopis paremaid tulemusi andis õppetöö kaugõppe vormis. Täie hoo sai kaugõpe 1945/46. õppeaastast, mil kaugõppe prorektorina asus tööle prof. A. Pint, kes oli hästi tuttav kaugõppe organisatsiooniga teistes nõukogude ülikoolides. 1. oktoobrist 1945 muudeti kaugõppe ja eksternatuuri sektor kaugõppeosakonnaks. Töötati välja metoodilised juhendid üliõpilastele, koostati ja paljundati õppematerjale, korraldati loenguid ja loengusessioone nii Tartus kui Tallinnas. 1945. ja 1946. a. võttis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu vastu neli kaugõppe tööd ja kaugõppijaile antavaid soodustusi käsitleval määrust. Erilist tähelepanu pöörati õpetajate ning juristide edasiõppimisele kaugõppes.

Kuni 1950. a. püsis kaugõppijate arv 250—300 vahel, siis algas selle kiire kasv.[13]

Ajavahemikus 1959—1968 tegutses ülikooli juures ka Kaugõppe Pedagoogiline Instituut, kuhu 1959. a. võeti 329 pedagoogi. Instituudis õppijate arv saavutas maksimumi 1962. a. (711 üliõpilast), langes siis seoses instituudi likvideerimisega 1967. aastaks 103-ni ja oli 1968. a. 14. Selleks ajaks oli Õpetajate Instituudi haridusega õpetajatest valdav enamik kõrghariduse omandanud. Instituut oli määratud eelkõige Lõuna-Eestis töötavatele kutseta õpetajatele kõrghariduse andmiseks kodukohale kõige lähema kõrgkooli juures.

Ülevaate kaugüliõpilaste arvu dünaamikast aastail 1946—1981 annab tabel.

KAUGÕPPIJATE ARV 1946 — 1981 (1. jaanuari seisuga)

Aasta	Kokku	Ülikooli kaugõpe	Kaugõppe Ped. Inst.
1946	259	259	—
1951	420	420	—
1956	1178	1178	—
1961	2497	1824	673
1966	2528	2344	184
1971	2030	2030	—
1976	1811	1811	—
1981	2125	2125	—

Kaugõppes õpitavate erialade loetelu on pidevalt täienenud. 1945. a. sai õppida filoloogiat, ajalugu, õigusteadust ja matemaatikat. Järgmistel aastatel vastuvõtt laienes. Seda soodustas uute erialade avamine TRÜ-s seoses nõudega, et töötavad praktikud omandaksid kõrghariduse kaugõppe teel. 1950. a. alustati vastuvõttu agronoomia, zootehnika ja geograafia, 1954. a. raamatukogunduse ja bibliograafia,

[12] V. Haamer. Eksternatuur Tartu Riikliku Ülikooli juures aastail 1945—1952. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, X. Tartu, 1981, lk. 183—190.

[13] V. Haamer. TRÜ kaugõppeosakonna tegevusest aastail 1945—1970. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, IV. Tartu, 1977, lk. 39—49.

kaubandusökonoomika ning rahanduse ja krediidi, 1955. a. kehakultuuri ja spordi erialadele. Kuigi agronoomia ja zootehnika kaugüliõpilased läksid üle EPA kaugõppesse, kasvas kaugõppes õppijate arv hoogsalt kuni 1963. a., saavutades siis maksimumi 2808 kaugõppijaga. TRÜ üliõpilaskonnas oli kaugõppijate osakaal kõige suurem 1961. a. sügisel — 47,5%. 1. jaanuaril 1982 õppis ülikoolis 2112 kaugüliõpilast, moodustades 28,5% üliõpilaste koguarvust.

1966. a. alustas eksperimendi korras tööd kaugõppe psühholoogiaosakond, mille III kursusele võeti ainult kõrgharidust omavaid isikuid. Nelja aastaga võisid tootmisjuhid, insenerid, pedagoogid jt. omandada ka psühholoogi kvalifikatsiooni. 1968. a. hakati kaugõppijaid võtma defektoloogia erialale, et võimaldada erikoolide õpetajatel ja kasvatajatel omandada kõrgharidus töö kõrvalt. 1978. a. avati kaubandusorganisatsioonide tarvis raamatupidajate eriala.

Kaugõppe vastuvõtuplaani täitmine on toimunud üldiselt ladusalt. Raskusi on olnud ainult mõnedel erialadel, kuhu töölt tulnud noorte kõrval on siis vastu võetud päevasest osakonnast konkursi tõttu väljajäänuid.

Umbes 20% kaugõppijatest elab Tartus, 1/3 Tallinnas. Seal tegutseb TRÜ konsultatsioonipunkt, mille tööd juhatab juba 20 aastat Eesti NSV teeneline õpetaja Endel Pirn. Õppetöö toimub iseseisva töö ja õppe-eksamisessioonide vormis. Õppe-eksamisessioonide ajaks (30—40 päeva aastas) kaugõppijad kogunevad ülikooli. Alates 1956. a. saavad õppeplaani edukalt läbitavad kaugüliõpilased ettenähtud õppepuhkuse palga säilitamisega.

Kõrghariduse omandamine kutsetöö kõrvalt on raske ja suurt järjekindlust nõudev ettevõtmine. Õppeaeg kaugõppes kestab aasta kauem kui päevases osakonnas, kuid sellele vaatamata kulub paljudel kaugõppijatel stuudiumi lõpetamiseks 7—8 aastat. Vastavalt sellele on akadeemiliste võlglaste arv olnud suur ning õppeedukuse protsent madal. 1961/62. õppeaasta lõpetas ilma võlgnevuseta ainult 25% kaugõppijaid, 1970/71. õppeaastal oli kõikides aineites edasijõudjaid 27,9%. Sellest ajast peale on õppeedukus järjekindlalt tõusnud. 1980/81. õppeaastal jõudis võlgnevusteta edasi juba 51,7% kaugõppeüliõpilasi.

Aastatel 1946—1981 on kaugõppeosakonna lõpetanud 5563 spetsialisti 28 erialal. Neist 448 lõpetas pedagoogilise instituudi õppeplaanide järgi. Üldse on kaugõpe ja eksternatuur andnud 22,7% kõigist sõjajärgsetel aastail TRÜ lõpetanutest.

Kaugõppes kuulub eriti kaalukas osa üliõpilaste iseseisvale tööle. Selle soodustamiseks on ülikool kandnud hoolt kaugõppijate varustamise eest õppematerjalide ja õppekirjandusega. See muutus tunduvalt avaramaks ja operatiivsemaks alates 1958. a., kui ülikool hakkas endale rajama rotaprinttrükikoda. 1960. a. hakati koostöös Eesti Raadioga kaugõppijaile lähetama ultralühilainel raadioloenguid. Seoses õppekirjanduse rohkenemisega kadus vajadus raadioloengute järele ja 1978. a. need lõpetati.

Kuni 1961. a. juhtis kaugõppe tööd üksnes kaugõppeosakond, siis anti kaugõppe sisuline juhtimine teaduskondadele, kaugõppeosakonnale jäi üldjuhtimine, kontroll ja kirjavahetus kaugüliõpilastega.

35 aasta jooksul on kõrghariduse omandamine kaugõppevormis Tartu Riiklikus Ülikoolis ennast igati õigustanud. On välja kujunenud läbiproovitud õppetöö korraldus ja kaugõppijate õpetamise metoodika, kaugõppe vorm ise on aga muutunud Tartu ülikooli tegevuse orgaaniliseks koostisosaks.

4. ÕPPEMETOODILINE TÖÖ JA ÕPPETEHNILINE BAAS

Tartu Riiklikus Ülikoolis pööratakse palju tähelepanu õppemetoodilisele tööle ja õppetehnilisele baasile, millele tugevdamisel on märkimisväärsed edu saavutatud just viimastel aastatel. Eesti NSV kõrghariduse süsteemis täidab ülikool tähtsa õppeteaduslik ning metoodilise keskuse funktsioone. Paljud TRÜ kateedrid on muudetud vabariiklikeks baaskateedriteks, mille ülesandeks on osutada teoreetilist, metodoloogilist ja õppemetoodilist abi teiste kõrgkoolide analoogilistele kateedritele ning teaduskondadele. Kõrgkoolide õppekasvatustöö küsimuste lahendamisel kuulub kaalukas sõna TRÜ kõrgkooli uurimise laboratooriumile ja kommunistliku kasvatuse laboratooriumile.

Nimetatud laboratooriumide teaduslikult põhjendatud metoodiliste soovituste elluviimist juhivad mitmed õppeprorektori juhtimisel tegutsevad nõukogud. Üleülikooliline metoodikanõukogu on metoodilise töö üldine suunaja ja koordineerija. Talle sekundeerivad konkreetsete õppemetoodiliste küsimuste lahendamisel teaduskondade metoodikakomisjonid. Kasvatustööd aitab teostada kasvatustöö prodekaanidest ja ühiskondlike organisatsioonide esindajatest koosnev üliõpilaste ühiskondlik-poliitilise praktika nõukogu. Õppevälist kehakultuuritööd juhib ja koordineerib ülikooli VTK nõukogu, mis koondab teaduskondade kehakultuurifunktsionääre.

Metoodilise töö üheks põhisuunaks on koostöös Üliõpilaste Teadusliku Ühinguga toimuv õpingute ühendamine üliõpilaste teadusliku uurimistööga. Noorematel kursustel lülitatakse õppeprotsessi teadusliku töö elemente, et anda teadmisi ja oskusi laboratoorseks tööks, teadusliku kirjanduse ja matemaatiliste meetodite kasutamiseks jne. Alates III kursusest tegelevad üliõpilased juba iseseisvate uuringutega, mis üldreeglina peavad IV ja V kursusel jõudma uue, teadusliku resultaadini.

Paljud tööd on tehtud ülikooli õppetehnilise baasi organiseerimisel ning tugevdamisel. 1944. a. sügisel tuli alustada peaaegu nullseisust. Kuna paljusid õppetöös vajalikke aparaate ja seadmeid polnud tol ajal võimalik osta, asusid ülikooli meistrimehed insener J. Muuga juhtimisel neid ehitama või restaureerima. Jaan Muuga (1891—1968) oli võimekas mehaanik ja elektrotehnik, kes aitas paarikümne aasta vältel hoida töökorras ülikooli arvukaid elektriseadmeid ja küllalt keerukat aparatuuri. 1940. aastate teisel poolel kujunes üldfüüsika kateedri juurde ülikooli õppetöökoda, kus 1950. aastatel töötas mitu inseneri, elektromehaanik, optikamehaanik, täppisseadmete mehaanik, klaasipuhuja ja teisigi meistrimehi.

Jõudsalt lisandus uut aparatuuri 1950. aastatel, seda eelkõige matemaatika-loodusteaduskonna ja arsiteaduskonna kateedritele. 1963. a. loodi õppetöö tehnifitseerimise grupp, mis insener V. Kiisi juhtimisel radiofitseeris ja kinofitseeris auditooriume, ehitas ülikoolile raadiostuudio ning seadmeid TRÜ kino-fotolaboratooriumile. Aula taastamisel 1966. a. konstrueeris Voldemar Kiis originaalse tõlkesüsteemi aulasse, ainulaadse kogu Eesti NSV-s. Hakati katsetama televisooni kasutamist õppetöös. Sellel alal olid pioneerid dots. J. Tammeorg ja prof. R. Looga. 1969. a. valmis mikroskoobile asetatav telekaamera, mis võimaldas teleekraanil jälgida elusaid mikroobjekte. 1960. aastatel õppetöö tehnifitseerimisel tehtu äratas laiemat tähelepanu. Kogemuste ning eeskuju saamiseks külastasid TRÜ-d paljud spetsialistid teistest kõrgkoolidest.

1973. a. loodi ülikooli õppetehnika teenistus, mis koondas ühte õppetehnika osakonna, kino-fotolaboratooriumi, metoodikakabineti, elektrograafia ja üliõpilaste arvutussaali. Õppetehnika osakond valmistas, täiustas, korrastas ja laenutas üldkasutatavaid tehnilisi õppevahendeid, paigutas neid õpperuumidesse ja kandis hoolt nende ekspluateerimise eest. 1973. a. seati üles TRÜ esimene elektrograafiline paljundusaparaat, millele peagi lisandusid teine ja kolmaski. Neile seadmetele sobiva ruumi saamiseks ehitasid õppetehnika osakonna töötajad ümber keeltemaja kõrval asunud abihoone, kus saadi 100 m² tootmispinda.

TRÜ kino-fotolaboratoorium tegutseb 1949. aastast. Laboratooriumi ülesanne on õppetöö teenindamine kino- ja fototehnika osas, originaalsete õppefilmide ja filmifragmentide valmistamine, kaasaaitamine filmitehnika rakendamisele teaduslikus uurimistöös, foto- ja filmitehnika kasutamise õpetamine mõnede erialade üliõpilastele. Laboratooriumi juhataja Eduard Saki juhendamisel on valmistatud 133 teaduslikku, õppe- ja kroonikafilmi ning sadu filmifragmente kõige erinevamatel teadusaladel. Mitmed nendest, nagu H. Grossi filme suusatamise tehnikast, L. Schotteri filme unikaalsetest ujumaoperatsioonidest ja E. Laugaste filmi Kihnu pulmakommetest on esile tõstetud üleliidulistel konkurssidel.

Laboratoorium valmistab kateedrite tellimisel mikrofilme, diafilme ja fopositiive, fotosid ja fotokoopiaid nii õppe- kui uurimistöö tarvis. Laboratooriumi filmoteegi 765 filmi saab demonstreerida 26 selleks kohandatud auditooriumis. Ülikooli foto- ja kinomeeste poolt filmilindile jäädvustatud ülikooli elu mitmesugused leidmused on väärtuslik materjal TRÜ ajaloo uurijatele.

Õppetöö huvides kasutatakse ka ülikooli arvutuskeskuse tehnikat — arvutit «Minsk-32» ja kahte arvutit «EC-1022». Peale nende on ülikoolil veel üheksa väiksemat spetsiaalset elektronarvutit, millest osa asub üliõpilaste arvutussaalis, teine osa teenindab aga ülikooli füüsikuid, keemikuid, arste, majandusteadlasi ja psühholooge. 1980. a. oli ülikoolil arvuteid kogumaksumusega 2,2 miljonit rubla.[14]

Ülikooli kogu õppeinventari ja teaduslikus uurimistöös kasutatavate seadmete kogusumma moodustas 1970. a. 3,96 miljonit rubla, 1975. a. 5,77 ja 1980. a. juba 10,31 miljonit rubla.[15] Ainuüksi 1980. a. jooksul sai TRÜ juurde õppevahendeid ja inventari 1,75 miljoni rubla eest. 1981. a. keskel kuulus ülikooli auditoorse õppetehnika fondi 317 diaprojektorit, 101 kinoprojektorit, 59 kinokaametrat, 53 grafoprojektorit, 355 magnetofoni, 12 diktofoni, neli videomagnetofoni ja neli 20-kohalist lingofonikabineti sisustust.[16] Tulevaste ajakirjanike koolitamiseks on olemas raadio ja televisiooni õppestuudiod, mis on varustatud põhiliselt Eesti NSV Riiklikult Raadio ja Televisiooni komiteelt saadud tehnikaga. Uute auditooriumide ehitamisel peetakse pidevalt silmas õppetöö tehnifitseerimise vajadusi, mis tagab õppetehnika kasutamise tunduva laienemise.

Oluline koht TRÜ õppetehnilises baasis kuulub kirjastus- ja trükiosakonnale. Selles suhtes on Tartu ülikoolil pikaajalised traditsioonid, mis ulatuvad XVII sajandisse. Tartu ülikoolis tehti raamatute kirjastamise ning trükkimisega algust juba 1631. a. 1893. aastast hakati välja andma ülikooli toimetisi.

1958. a. sai ülikool endale rotaprinttrükimasina — esimese taolise

[14] TRÜ arvutuskeskusest saadud andmed.
[15] TRÜ raamatupidamisest saadud andmed.
[16] TRÜ õppetehnika teenistuse andmed.

Eesti NSV-s. Vilunud trükitöölise juhanne Temmo käe all alustati peahoone õues asuvas õpperaamatukogu hoones õppematerjalide ja rakendustrükiste paljundamist. Ühtlasi pandi 1958. a. alus TRÜ kirjastusgrupile, mis muudeti 1971. a. seoses tõusu mahu ja töötajate arvu suurenemisega ülikooli kirjastus- ja trükiosakonnaks. 1981. a. töötas seal Marta Raisma juhtimisel kokku 35 inimest.

Tartu Riiklik Ülikool annab tänapäeval välja õppevahendeid ja õppemetoodilisi materjale, teaduslike tööde kogumikke ja väikesetiraažilisi õpikuid. Kapitaalsemad õpikud ning monograafiad ilmuvad kirjastuste «Valgus» ja «Eesti Raamat» vahendusel. Enam kui 90% ülikooli väljaannetest trükitakse ofsetmenetlusel Pärsoni tänav 14 asuva ühiselamu keldrikorrusel asuvas TRÜ trükikojas. Selle tehniline varustatus on pidevalt täienenud, koosnedes praegu neljast Tšehhoslovakkias valmistatud väikeofset-trükimasinast (rotaprinttrükimasinad). Vilunud toimetajate, masinakirjutajate ja trükkalite ühiste jõupingutuste tulemusena paistavad ülikooli trükised silma hea tehnilise kvaliteedi ja viimistluse poolest.

1960. aastatel kasvas pidevalt ülikooli trükiste maht (1960. a. 362 trükipoognat, 1970. a. juba 1874), stabiliseerudes 1970. aastatel 1900—2000 trükipoogna vahel. 1968. a. peale trükitakse ka TRÜ toimetisi rotaprinditehnikas ülikooli trükikojas. Tehtud töö kvaliteedist kõneleb tõsiasi, et ülikooli teadusliku raamatukogu kaudu vahetatavast kirjandusest moodustavad TRÜ rotaprintväljaanded üle 90%. TRÜ teaduslike tööde kogumikest on välismaal kõige nõutavamad matemaatika, soome-ugri ja eesti keeleteaduse, slaavi filoloogia ja märgisüsteemide alased publikatsioonid.

Õppetööks vajalikke õppe- ja metoodilisi materjale ilmus ülikooli kirjastus- ja trükiosakonna väljaandel 1970. aastatel keskmiselt 700—1000 trükipoognat aastas.

Kirjastus- ja trükiosakonna kollektiivi tubli töö on tõhus abi ülikooli õppe- ja uurimistööle, mis ilma taoliste publitseerimisvõimalusteta vaevalt oleks saavutanud praegust taset.

VIII PEATÜKK

TEADUSLIKU TÖÖ ARENG

Tartu Riikliku Ülikooli tegevuses kuulub tähtis koht teaduslikule uurimistööle, mille osakaal on teaduse ja tehnika revolutsiooni tingimustes kiiresti kasvanud. Intensiivne teadustöö on ülikoolile oluline mitmest aspektist. Õppejõudude teaduslik tegevus soodustab õpetuse ühendamist uuringutega teaduse eesliinil, tagades sel teel nüüdisaja nõuetele vastavate spetsialistide koolitamise. Ülikoolis tehtavad uurimused aitavad edasi viia eelkõige fundamentaalteadusi, ent annavad selle kõrval palju praktikas rakendatavat. Nii tugevnevad ülikooli ja rahvamajanduse ning kultuurielu vahelised seosed ja suureneb ülikooli panus kommunistliku ühiskonna ülesehitamisse.

TRÜ JA EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA RAJAMINE. Juba 1941. a. kevadel oli tehtud ettevalmistusi spetsialiseeritud teadusliku uurimiskeskuse rajamiseks. 1945. a. suvel kavandati ülikooli juurde 13 instituudiks ja 32 sektsiooniks jaguneva uurimisasutuse moodustamist. Eesti NSV rahvamajanduse ja kultuuri kiire taastamise ja arendamise vajadused tingisid aga teaduslike süvauuringutega tegeleva omaette uurimisasutuse loomise.

1946. a. suvel alustas tegevust Eesti NSV TA organiseerimise toimkond. Selle kuuest liikmest viis olid (või olid olnud) Tartu ülikooli õppejõud (H. Kruus, J. Nuut, A. Koort, A. Altma ja A. Luha)[1] Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega 5. aprillist 1946 pandi alus Eesti NSV Teaduste Akadeemiale, kinnitati akadeemia põhikiri, struktuur ja liikmeskond. Akadeemia algkoosseisu enamuse moodustasid TRÜ tolleaegsed või varasemad õppejõud. 14 akadeemikust oli neid 10 — Alma Tomingas, Aksel Kipper, Paul Kogerman, Alfred Koort, Hans Kruus, Ferdinand Laja, Jüri Nuut, Juhan Vaabel, Voldemar Vadi ja Johannes Voldemar Veski, 10 korrespondentliikmest aga neli — Albrecht Altma, Harald Haberman, Karl Orviku ja August Vaga.[2]

Aidates kaasa TA instituutide materiaalse baasi loomisele, andis ülikool akadeemiale üle mitmeid ulatuslikke teaduslike materjalide kogusid (eesti ja soome-ugri keelte arhiiv, arheoloogiakabinet ja -muuseum, geoloogia- ja zooloogiamuuseumide fondid) ning 1948. a. suvel astronoomiaobservatooriumi Toomemäel ja geofüüsika observatooriumi J. Liivi tänavas.

[1] H. Kruus. Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutamisest. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tagasivaateid. Uurimissuunad. Liikmeskond 1946—1971. Tallinn, 1971, lk. 10.

[2] M. Talfelt. TRÜ osa Eesti NSV Teaduste Akadeemia loomisel ja väljakujunemisel. Käsikiri TA Ajaloo Instituudis, lk. 3.

Ülikoolile jäi õigus kasutada akadeemiale läinud kogusid, seadmeid ja vahendeid õppe- ja uurimistöös.[3] Teaduste Akadeemia hooldada anti ka ülikooli juures tegutsenud Õpetatud Eesti Selts (lõpetas tegevuse 1950), Loodusuurijate Selts ja Akadeemiline Emakeele Selts.

Akadeemia asutamisega kaasnes mitme nimeka ja teaduse alal viljaka õppejõu lahkumine ülikoolist. Peale nende asus kohakaasluse alusel akadeemiasse (peamiselt Tartus tegutsenud instituutidesse) tööle arvukalt TRÜ professoreid, dotsente ja assistente. 1947. a. lõpul oli neid 50, aasta hiljem 43, 1949. a. 35 ja 1950. a. lõpul 11. Osa kohakaaslasi (näiteks professorid A. Luha ja H. Ainsa, dotsendid H. Haberman ja A. Vassar) jäidki akadeemiasse, enamik jätkas teaduslikku ja pedagoogilist tööd ülikoolis.[4]

TEADUSTÖÖ OLUKORD 1940. AASTATE TEISEL POOLEL JA 1950. AASTATE ALGUSES. Sõjajärgsetel aastatel esines ülikoolil mõiseid raskusi teadustöös. See kajastus selgesti teadlaste väheses viljakuses ja plaanide pidevas täitmatajätmises. 1949. a. pidi valmima 94 uurimust, tegelikult valmis neid 58 ehk 61,7% plaanist. 1950. a. olid vastavad näitajad 109, 34 ja 31,2%, 1951. a. 66, 28 ja 42,4%. Madalseisus oli uurimistulemuste avaldamine. 1948. a. ilmus trükist 49 publikatsiooni, 1950. a. 36 (neist ainult 3 ülelidulistes väljaannetes) ja 1951. a. 44.[5] Teadusliku töö plaanid kannatasid temaatika killustatuse ja väheoluliste väiketeemade rohkuse all ning olid enamikus koordineerimata vabariigi teiste teadusasutustega. Eesti NSV direktiivorganid, TRÜ rektoraat ja nõukogu tunnistasid ülikooli teadusliku töö nii kvantiteedilt kui ka kvaliteedilt täiesti ebarahuldavaks.

Kriitiline olukord oli teadustöös kujunenud paljude põhjuste keeruka põimumise tagajärjel. Spetsialistide nappuse tõttu oli ülikooli tööle võetud arvukalt võimekaid praktikuid, kes teaduslikus töös tegid alles esimesi samme. Paljud vanemad õppejõud alles hakkasid tutvuma marksistliku metodoloogia ja nõukogude teaduse uuemate seisukohtadega. Neil tuli suhteliselt lühikese aja jooksul omandada uus maailmavaade ja uued uurimismeetodid. See toimus esimeste sõjajärgsete aastate terava klassivõitluse olukorras, mis ei jätnud mõju avaldamata ka kõrgkoolidele. Koos TA loomisega levis väärarvamus, nagu oleks suur teadus nüüdsest peale akadeemia eesõigus. Ülikoolis tulevat tegelda vähemoluliste teemadega ja sedagi alles siis, kui õppe- ja ühiskondlikust tööst aega üle jääb. Uute loengukursuste ettevalmistamine nõudis tol ajal lõviosa õppejõudude ajast ja energiast. Teaduslikku tööd ei soodustanud ka uurimisbaasi nõrkus ega asjaolu, et 1951.—1953. a. oli katkenud ülikooli toimetiste väljaandmine. Unustada ei tohi sedagi, et neil aastail toimus nõukogude teaduses terav ideede võitlus, kus nii mõnigi kord teaduslik poleemika asendati administreerimisega. Kodanlikul ajal tegutsenud teadlastelt nõuti oma seniste vaadete ja seisukohtade avalikku ning enesekriitilist ümberhindamist, mis paljudel juhtudel ei toimunud sugugi kergelt.

1950. aastate algul oli ülikooli uue juhtkonna peamisi ülesandeid saavutada murrang õppejõudude suhtumises teaduslikku töösse. Esimeses

[3] M. Talfelt. TRÜ osa Eesti NSV Teaduste Akadeemia loomisel ja väljakujunemisel. Käsikiri TA Ajaloo Instituudis, lk. 6.

[4] M. Talfelt. Op. cit, lk. 5.

[5] «Tartu Riiklik Ülikool», 21. X 1949; 37. X 1950; 23. XI 1951.

pöördumises TRÜ kollektiivi poole kirjutas rektor F. Klement: «On tarvis hoogsalt arendada teaduslikku uurimistegevust ülikoolis, otsustavalt taoteles seda, et eranditult iga õppejõud intensiivselt ja viljakalt tegeleks teadusliku tööga.»[6] Rektor pidas vajalikuks koondada uurimistöö suurte ja oluliste teemade ümber, tugevdades sidemeid vennasvabariikide, eelkõige Moskva ja Leningradi teaduskeskustega ja tõmmates üliõpilasi kaasa teaduslike probleemide lahendamisele.

TEADUSTÖÖ ÜLDINE ARENG ALATES 1950. AASTATE KESKPAIGAST. Teatavat elavnemist võis teaduses märgata juba 1950. aastate algupoolel. Teadusliku töö plaani täitmine tõusis 1950. a. 31%-lt 70%-ni 1953. a., mil 92% kõigist õppejõududest tegeles uurimistööga. Märgatavalt suurenes publikatsioonide arv, eriti pärast TRÜ Toimetiste taastamist 1954. a. (1953. a. avaldati 52 teaduslikku artiklit, 1955. a. 150 ja 1958. a. 346). Plaanidesse ilmusid esimesed ulatuslikumad kompleksteemad. Eriti paistis silma arstiteaduskond, kus mitmed kateedrid uurisid ühiselt uneravi ja tuberkuloosi varast diagnostikat.

Teadusliku töö hoogustumist soodustas rektor F. Klementi selge suund, kes rõhutas: «Kõrgem haridus peab olema ühtlasi ka teaduslik, mis annab tulevasele eriteadlasele teaduslikust tööst õige arusaamise, teadmised uusimatest teaduse saavutustest, teaduse arendamise perspektiividest. Selliseid teadmisi võib anda ainult teadlane, kes ise aktiivselt tegeleb teadusliku tööga, võttes seega otseselt loovalt osa teaduse edasiarendamisest. Kõrgemas koolis õppija peabki saama oma teadmised esmaselt teaduse viljelejatelt, mitte aga ümberjutustajailt, kelle enda teadmised on pärit ainult õpiku lehekülgedelt.»[7]

Rektor toonitas, et kuigi õppetöö tõttu saab ülikooli õppejõud pühendada vähem aega uurimistööle kui teadusasutuse teadur, on õppejõul parem ülevaade oma teadusharust tervikuna ning kontakt üliõpilastega, mis annab ülikoolile eeliseid võimeka järelkasvu leidmiseks ja kasvatamiseks.

Endiselt häiris uurimiste temaatiline killustatus. Osalt oli see paratamatu, sest kõrgkoolilt nõutav sisuline seos õppe- ja teadustöö vahel eeldas, et õppejõud uuriks põhiliselt neidsamu küsimusi, mida ta õpetab. 1960. aastatel õpetati ülikoolis üle 200 erineva distsipliini, kusjuures paljudel kitsamatel erialadel tegutses ainult 1—2 õppejõudu. Väljapääsu nähti hajutatud probleemide koondamises mahukamate kompleksteemade ümber. Seda hakkas suunama 1964. a. loodud teadusliku uurimistöö sektor, mis allus teadusprorektorile. Aastaaastalt vähenes temaatika killustatus, kuid uurimisteemade üldarv jäi ülikooli laiahaardelisest profiilist tingituna siiski suureks.

Ent paljude teadusharude kõrvutieksisteerimine pakkus ülikoolis häid võimalusi teaduste integratsiooniks ja jõudude ühendamiseks aktuaalsete kompleksteemade lahendamisel. Eriti perspektiivseks muutus see suund pärast NLKP XX ja XXI kongressi, mil hakati palju tähelepanu pöörama teaduse saavutuste rakendamisele praktikas. Selles osas oli TRÜ-l häid saavutusi. 1960. aastate alguseks oli ülikoolis konstrueeritud mitmeid laiemat huvi pälvinud seadmeid ja aparaate (üldfüüsika kateedri aparaadid leidsid esiletõstmist Brüsseli maailmanäitusel ning rahvusvahelistel näitustel Moskvas, Prahas, Pariisis ja Londonis). Paraku läks nende seeriatootmisse võtmine õige visalt.[8] Ka

[6] F. Klement. Taastame oma ülikooli endise kuulsuse. — «Tartu Riiklik Ülikool», 1. IX 1951.

[7] TRÜ TR KHO, f. 72, s.-ü. 301, l. 1.

[8] «Tartu Riiklik Ülikool», 9. VI 1961.

sõdis tunda teaduslikuks tööks vajaliku materiaalse baasi piiratus, mis jäi tunduvalt maha teadusliku uurimise instituutide omast.

1960. aastate keskpaigaks oli TRÜ teadlaste-õppejõudude arv ja kvalifikatsioon tunduvalt kasvanud ja teadustöö tulemusrikkus suurenenud. Olulisemate teemade kontsentreeritud ja süvendatud uurimiseks hakati rajama probleemlaboratooriume. Järjest laiema ulatuse võtsid tööstusettevõtete ja teadusasutuste tellimusel tehtavad lepingulised uurimused. Tunduvalt kasvasid teadusele eraldatud assigneeringud ning paranes materiaalne varustatus. Kõik see aitas kaasa teadusliku töö uuele tõusule, mille kvantitatiivsest küljest annavad ülevaate tabelid.

Publikatsioonide üldarv on viimastel aastatel stabiliseerunud 1700 ringis — näiteks 1981. a. avaldati TRÜ õppejõudude ja teadurite sulest 1714 nimesugust kirjutust. Kasvanud on üleliidulistes väljaannetes avaldatud kirjuluste arv — 1980. a. oli neid 386, 1981. a. juba 516. Ka lepingulisi uurimistööde maht on teinud viimastel aastatel läbi hoogsa tõusu, suurenedes 1980. a. 2,48 miljonilt rublalt 3,02 miljoni rublani 1981. a. Lepingulistest uurimustest võttis osa 38,4% õppejõududest ja 11,4% üliõpilastest.[9]

Järjest on tihenenud sidemed rahvamajandusega. 1981. a. juurutati rahvamajanduses 75 TRÜ-s tehtud rakendusliku iseloomuga tööd ja publitseeriti 136 töö resultaadid. Arvestuste kohaselt moodustas juurutatud tööde majanduslik efekt 3,29 miljonit rubla — see tähendab, et iga juurutatud tööle kulutatud rubla andis aastas säästu 4,62 rubla eest.

Teaduskonverentside korraldamises toimunud dünaamikast annab ülevaate tabel.

1960. aastatel omandas teaduskonverentside läbiviimine vägagi laia ulatuse ja seda mitte ainult Eesti

TRÜ TEADUSTÖÖ PÕHILISED NÄITAJAD 1950—1980*

Aasta	Publikatsioone kokku	Publikatsioone neist üleliid.	Publikatsioone neist välism.	Probleemlaboratooriumid	Lepingulisi töid tehtud (milj. rbl.)
1950	36	3	—	—	—
1955	150	...	...	—	—
1960	448	74	5	3	...
1965	719	152	17	10	0,20
1970	1333	261	45	13	0,63
1975	1498	260	94	15	1,61
1980	1727	386	131	1**+8	2,48

* TRÜ arhiivi ja teadusosakonna andmetel.

** Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituut.

TRÜ TEADUSKONVERENTSID 1956—1980*

Aastad	Teaduskonverentse kokku	Teaduskonverentse üleliidulisi	Teaduskonverentse vabariikliikke	Teaduskonverentse üleülikoolilisi
1956—1960	41	13	19	9
1961—1965	97	26	44	27
1966—1970	112	17	47	48
1971—1975	48	6	22	20
1976—1980	50	9	25	16
Kokku	348	71	157	120

* TRÜ teadusosakonna materjalide alusel.

NSV-s ja TRÜ-s. Konverentside kaalukuse ja teadusliku taseme tõstmiseks kehtestati 1970. aastatel kord, mille kohaselt oli konverentsi läbiviimiseks vajalik eelnev kooskõlastamine vastavate vabariiklike ja üleliiduliste organitega. 1981. a. viidi TRÜ baasil läbi neli üleliidulist, neli vabariiklikku ja kaks üleülikoolilist konverentsi. Ühtlasi võttis TRÜ eksponendina osa kolmest rahvusvahelisest, neljast üleliidulisest ja kolmest vabariiklikust näitusest.

Olulist edu on saavutatud ka uurimistemaatika kontsentreerimises ja

[9] TRÜ nõukogu otsus 29. I 1982.

koordineerimises. Kui 1960. a. oli TRÜ teadusliku töö plaanis 349 ja 1970. a. 442 teemat, siis 1980. a. uuriti ülikoolis 187 suuremahulist probleemi. 1981. a. täideti ülikoolis 140 uurimisteemat. Uurimistööde koordineeritus suurenes 1970. a. 47,5%-lt 94,8%-ni 1980. a. 1981. a. oli kogu temaatikast koordineeritud NSV Liidu Teaduste Akadeemia, NSV Liidu Meditsiiniteaduste Akadeemia ja NSV Liidu Pedagoogikateaduste Akadeemiaga 38,5%.

Nii jõudis Tartu Riiklik Ülikool teadustöös meie maa kõrgkoolide esiritta ja arvati 1978. a. nende 70 NSV Liidu juhtiva kõrgkooli hulka, kes teevad suure rahvamajandusliku tähtsusega uurimistööd. Ajaleht «Pravda» kirjutas oma juhtkirjas: «Niisugused kõrgemad õppeasutused nagu näiteks Moskva, Kiievi, Novosibirski ja Tartu ülikool ning Moskva Baumani nimeline Kõrgem Tehnikakool teevad efektiivset uurimistööd teaduse fundamentaalprobleemide lahendamisel ning uue tehnika loomisel.»[10]

Teadustöö osatähtsuse kasv ja TRÜ arvamine juhtivate kõrgkoolide hulka tõi 1980. a. kaasa teadusliku uurimistöö sektori muutmise teadusosakonnaks. Uus osakond ühendab ja suunab kogu ülikooli teadustööd, mille teostamisel on TRÜ nüüdsest peale võrdõiguslik uurimisasutustega. Samal ajal loodi TRÜ teaduslik-tehniline komisjon, mis tegutseb teadusprorektori eesistumisel. Komisjoni kuuluvad ülikooli teaduslike allüksuste juhid ja ülikooliga koostööd tegevate tootmisettevõtete esindajad. Komisjon jälgib teadustöö kulgu ja efektiivsust, pöörates peamist tähelepanu lõppevatele uurimistöödele ja lepinguliste tööde täitmisele, harulaboratooriumide tegevusele ning ülikooli teadussaavutuste juurutamisele praktikasse.

Silmapaistval tasemel on TRÜ leiutajate ja ratsionaliseerijate tegevus. Viimase 10 aasta jooksul on TRÜ kollektiivi liikmed saanud leiutiste eest 84 autoritunnistust. Ülikooli nimekamad sel alal on Eesti NSV teeneline leiutaja dots. Jaan Reinet, 23 leiutise autor, ja Lembit Visnapuu, 36 leiutise autor. Nende teadlaste konstrueeritud elektroaerosoolgeneraatoreid kasutatakse laialdaselt tööstuses, põllumajanduses, meditsiinis ja veterinaarias. Prof. Leo Schotter on teinud silmaoperatsioonide ja oftalmoloogiliste ravimeetodite alal üheksa leiutust ja 65 ratsionaliseerimisettepanekut, dots. Liivia Luts neuroloogia ja neurokirurgia valdkonnas kuus leiutust ja 19 ratsionaliseerimisettepanekut.

Tartu Riiklikus Ülikoolis on tehtud leiutusi peamiselt füüsikas (aeroioonide loendurid, elektroaerosoolide generaatorid, elektromeetrid, luminestsentsiseadmed), keemias (hapniku analüsaatorid, feromoonid, termoluminofoorid) ja meditsiinis (biofüüsikalised seadmed, oftalmoloogia-, neuroloogia-, kirurgia-, stomatoloogia- ja günekoloogiaalased ravimis- ja diagnoosimeetodid). Leiutus- ja patendialane töö on aktiviseerunud viimastel aastatel: 1980. ja 1981. a. esitasid TRÜ töötajad 89 leiutustaotlust, said 30 autoritunnistust ja 39 positiivset otsust esitatud leiutuste kohta.

PROBLEEMLABORATOORIUMIDE LOOMINE JA ARENG. 1950. aastate esimesel poolel hakkasid ülikoolis kujunema ühiste probleemidega tegelevad teadlaste kollektiivid, kelledest hiljem organiseeriti probleem- ja rahvamajandusharu laboratooriumid. Probleemlaboratooriume finantseeritakse riiklikust eelarvest, harulaboratooriume, mis tegelevad praktilist laadi aktuaalsete probleemide uurimisega, peavad üleval mitmesugused ministeeriumid, organisatsioonid ja tootmiskoondised.

[10] «Правда», 27. VI 1978.

Esimesena loodi 1958. a. suvel prof. V. Palmi juhtimisel keemilise kinetika ja katalüüsi laboratoorium (juhataja 1982. a. vanemteadur Ilmar Koppel). 1959. a. sügisel pandi alus ülikooli arvutuskeskusele — esimesele meie vabariigis. Arvutuskeskus (tead. juhendaja prof. k. t. Ü. Kaasik, juhataja füüsika-matem. kand. Jüri Tapfer) täidab nii probleemlaboratooriumi kui ka kõrgkooli arvutuskeskuse ja õppebaasi ülesandeid. Tema teadustöö põhisuunad on matemaatiliste meetodite ja arvutustehnika rakendamine erinevates teadusing rahvamajandusharudes. 1960. a. lõpul rajati elektroluminestsentsi ja pooljuhtide laboratoorium (tead. juhendaja prof. K.-S. Rebane, juhataja Arved-Aleksander Tammik). Laboratooriumi põhiprobleem on tahkest ainest suure helenduva pinnaga elektroluminestsentsekraani heledust ja stabiilsust mõjutavate tegurite väljaselgitamine ning tehnoloogiline täiustamine.

1961. a. sügisel lisandusid elektrokeemia laboratoorium (tead. juhendaja prof. V. Past, 1980. a. prof. U. Palm, juhataja Marju Salve) ja biofüüsika ning elektrofüsioloogia probleemlaboratoorium (tead. juhendaja kuni 1966. a. dots. L. Võhandu, edasi dots. M. Epler, juhataja Harald Epler). Elektrokeemia laboratoorium on saavutanud häid tulemusi lepinguliste uurimustega metallide korrosiooni, keemiliste vooluallikate ja vee demineraliseerimise alal. Põhiline töö on toimunud elektroodiprotsesside kineetika ja ioonivahetuse mehhanismi valdkonnas. Adsorptsiooniprotsesside ning elektrilise kaksikkihi ehituse uurimisel on Tartu elektrokeemikud saavutanud laialdase tunnustuse. TRÜ on muutunud ülemiduliselt tuntud keskuseks tahkete elektroodide elektrokeemiliste omaduste uurimise alal. Siin väljatöötatud elektrokeemilise hapnikuanalüsaatori mudel on leidnud praktilise rakenduse nii kalakasvatusmajandites kui ka tööstuse heitvete puhastusseadmete töö kontrollis.

1979. a. alates töötab nimetatud probleemlaboratooriumi juures ökosüsteemide antropogeense dünaamika uurimisgrupp prof. H. Trassi juhendamisel (juhataja vanemteadur Avo Roosma).

Biofüüsika ja elektrofüsioloogia probleemlaboratoorium tegeleb organismi regulatsioonimehhanismide uurimisega küberneetiliste meetodite abil. TRÜ inseneride ja füsioloogide koostöö tulemusena valmis originaalne seade keskmise arteriaalse vererõhu pidevaks registreerimiseks. 1972. aastast on see aparaat seeriatootmises. Laboratooriumi katsetöös on keskne teema inimese vereringe ja hingamise regulatsiooni iseärasuste uurimine füüsiliste ja psühho-emotsionaalsete koormuste tingimustes.

1962. a. loodi arstiteaduskonna juurde meditsiini teadusliku uurimise kesklaboratoorium, et koondada TRÜ meedikute teaduslikku potentsiaali ja suurendada kompleksuuringute osatähtsust. Ülikooli suurimat teadusallüksust juhatas algul prof. K. Põldvere, alates 1966. a. vanemteadur A. Veldi ja 1972. a. bioloogiadoktor A. Kallikorm. Kesklaboratooriumi tegevus osutus tõhusaks ja väga produktiivseks. Selle laboratooriumi baasil valmis ja kaitsti 20 doktori- ja 36 kandidaadiväitekirja.

1964. a. rajati dots. J. Reineti algatusel aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratoorium. Siin töötatakse välja ionisatsiooni- ja elektroaerosoolseadmete füüsikalisi aluseid ning konstrueeritakse vastavaid aparaate. 1967. a. sai laboratooriumi kollektiiv silmapaistvate tulemuste eest nende aparaatide rakendamisel meditsiinis, tööstuses ja põllumajanduses Nõukogude Eesti preemia. 1980. a. alguseks olid laboratooriumi töötajad 80 leiutise autorid, mitmed nende

aparaadid on võetud seeriatootmisse. Laboratooriumi teaduslik juhendaja on dots. K. Kudu, juhataja vanemteadur Lembit Visnapuu.

1965. a. alustas tegevust lihastalitluse probleemlaboratoorium, algul prof. I. Sibula, 1967. a. prof. A. Viru juhendamisel, keda abistavad prof. P. Kõrge ja dots. J. Pärnat, juhataja Enn Varrik. Laboratoorium uurib süstemaatilisel kehalisel tegevusel tekkivaid muutusi organismis, et selgitada sportliku saavutusvõime tõusu ja tervise tugevnemise olemust. Laboratooriumis töötab teadlasi õige mitmelt erialalt: kehakultuurlasi, spordimeedikuid, biolooge ja keemikuid.

1966. a. asutati õigusteaduskonna juurde kriminoloogialaboratoorium, mille teaduslikud juhendajad on olnud prof. I. Rebane, dots. H. Kings ja 1980. a. õigusteaduse doktor H. Randalu (juhataja vanemteadur Kuuno Tombak). Laboratooriumis uuritakse sotsioloogilis-kriminoloogiliselt konkreetseid ettevõtteid, noorte õiguskasvatuse kanaleid ja efektiivsust ning kuritegeliku käitumise geneesi. 1969. a. rajati kriminoloogialaboratooriumi koosseisus õigusliku ja majandusliku informatsiooni (praegu tehisintellekti) probleemgrupp, kes prof. I. Sildmäe juhtimisel tegeleb õigusnormide formaliseerimise ja informatsiooni otsimise keele loomisega. Laboratooriumis loodud õigusliku informatsiooni otsimise eksperimentaalset süsteemi on edukalt kasutatud analoogilise üleliidulise süsteemi rajamisel.

Rahvamajandusharulaboratooriumidest asutati esimesena kaubanduse laboratoorium 1965. a. (teaduslikud juhendajad on olnud prof. F. Sauks, dots. A. Siimon ja 1976. a. dots. V. Krinal, juhataja Elmar Haljaste). Tööstuspsühholoogia laboratoorium alustas tegevust 1968. a. dots. U. Siimani juhendamisel (juhataja Erich Vään).

1975. a. alustas arstiteaduskonna oftalmoloogiakateedri juures tegevust nägemise tervishoiu harulaboratoorium prof. L. Schotteri juhendamisel (juhataja Aleksei Panov). Seal uuritakse nägemishäirete põhjusi Eesti NSV-s ja lühinägevuse profülaktikat ja ravi.

1978. a. rajati orgaanilise sünteesi harulaboratoorium, kus dots. H. Timotheuse juhendamisel (juhataja vanemteadur Toomas Rodim) uuritakse feromoone — mittemürgiseid taimekaitsevahendeid, nende sünteesi ja praktikas kasutamist.

1981. a. pandi alus Tartu linna arengu kompleksse uurimise laboratooriumile linna arengu seaduspärasuste igakülgseks uurimiseks arenenud sotsialismi tingimustes (juhataja Urve Jakovleva).

1968. a. tegevust alustanud TRÜ perekonnauurimise grupist kasvas 1979. a. välja koosseisuline uurimisrühm dots. E.-M. Tiidu juhendamisel. Uurimisrühma põhiteemaks on perekonna arengu dünaamika ning stabiilsuse ja neid mõjutavate tegurite väljaselgitamine Eesti NSV andmete alusel.

Suurt tähelepanu pööratakse TRÜ-s kõrgema hariduse pedagoogika ja üliõpilaste kommunistliku kasvatuse probleemidele. Alates 1969. a. tegutseb kommunistliku kasvatuse laboratoorium, mida kuni 1975. a. juhendas prof. J. Kalits, sellest ajast peale prof. A. Koop (juhataja dots. Paul Kenkmann). Laboratooriumi uuringute eesmärk on selgitada välja Eesti NSV üliõpilaskonna formeerimise tendentse ja üliõpilaste maailmavaadet kujundavaid faktoreid. 1970. a. pandi alus üliõpilaste kompleksse teadusliku uurimise büroole dots. J. Tammeoru juhendamisel (juhataja Toivo Madise). 1974. a. moodustati büroo baasil kõrgkooli kompleksse uurimise laboratoorium, mille tööd suunab teadusliku juhendajana

prof. A. Koop (juhataja dots. Valdo Kuttas).

Kvalitatiivseks murranguks TRÜ teadusliku töö organiseerimisel sai meditsiini keskLaboratooriumi, psühhofarmakoloogia, sekretoorsete protsesside biokeemia ja veresoonte kirurgia probleemlaboratooriumide ning molekulaarbioloogia uurimisgrupi baasil teadusliku instituudi loomine. Selle mõtte autoriks oli TRÜ rektor A. Koop. 1. märtsil 1979 alustas tegevust Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituut (direktor A. Kallikorm, alates 1982. a. dots. Laur Karu). Selle uue kvaliteedi kujunemise aluseks olid ülikooli kui terviku saavutused õppe- ja teadustöös. TRÜ arvamine Nõukogude Liidu juhtivate kõrgkoolide hulka. Instituudi loomine võimaldab paremini organiseerida meditsiinialaseid uuringuid.

Instituudi koosseisu kuulub 17 allüksust — 16 laboratooriumi ja üks katsebaas. Neis töötab üle 200 töötaja, kelledest seitsmel on teaduste doktori ja 34 teaduste kandidaadi kraad. ÜMPI regulatsiooniprotsesside osakonnas tegutsevad hormonaalse regulatsiooni, immunoloogia ja immunopatoloogia laboratooriumid. Kardioloogia ja koronaarkirurgia osakond hõlmab koronaarkirurgia, anestesioloogia, röntgenkontrastaine-te, kardioloogia, reanimatoloogia ja röntgenagniokardiograafia laboratooriume, milledest neli töötab Tallinna kiirabihaigla baasil. Väljaspool osakondi tegutseb seitse laboratooriumi — ajuvereringe haiguste, eksperimentaalse ja kliinilise psühhofarmakoloogia, molekulaarbioloogia, enteroloogia, mikroobide ökoloogia, ensümoloogia ja geneetika ning molekulaarse tsütoloogia laboratooriumid.

Instituudi teadustöö on väga tihedalt seotud arstiteaduskonna katedrite uuringutega. 1980. a. töötas ÜMPI baasil 32 arstiteaduskonna professorit ja teaduste doktorit, 36 dotsenti ja teaduste kandidaati, 8 aspiranti ja 147 üliõpilast. Taoline töö aitab parandada õppejõudude kvalifikatsiooni ja üliõpilaste erialast ettevalmistust ning tõsta meditsiiniõpingute kvaliteeti.

Probleem- ja harulaboratooriumide hoogsast kasvust annab ülevaate tabel.

PROBLEEM- JA HARULABORATOORIUMIDE VÕRGU ARENG 1960—1980*

	1960	1970	1980
Probleemlaboratooriume	3	12	1 + 8
Harulaboratooriume	—	2	4
Teaduslikke töötajaid	40	232	344
Laboratooriumides töötavaid õppejõude	60	115	199
Aastased kulutused aparatuuri ostmiseks (tuh. rbl.)	—	79,3	892,6

* TRÜ teadusosakonna materjalide alusel.

1980. a. lõpul ulatus Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituudi ja probleemlaboratooriumide teadusliku aparatuuri kogumaksumus 4 663 000 rublani.

Kokkuvõttes võime tõdeda, et vähem kui veerand sajandi jooksul on välja kujunenud TRÜ teaduslike uurimisasutuste süsteem, kuhu kuuluvad allüksused teevad viljakalt tööd nii fundamentaalset kui ka rakenduslikku tähendust omavate probleemide uurimisel, aidates sel moel teadust ühendada kommunismi ehitamise praktikaga.

KOOSTÖÖ TEISTE TEADUSASUTUSTEGA. Tänapäeva teaduslik uurimistöö nõuab keerukat ja kallist aparatuuri, töömahukaid eksperimente, suurte kollektiivide ühiseid jõupingutusi. Siit tuleneb vajadus hästi kooskõlastatud koostöö järele teiste teadusasutustega.

Tartu Riiklikul Ülikoolil on kujunenud laialdased ja viljakad sidemed paljude Nõukogude Liidu ja välismaa kõrgkoolide ning teadus-

asutustega. Nii on TRÜ õppejõud teinud teaduslikku tööd Karli ülikoolis Prahas, Humboldti ülikoolis Berliinis, Varssavi, Bratislava, Viini, Lundi, Upsala, Stokholmi, Chicago, Yale'i, California, Philadelphia, Kanada Briti Kolumbia ja teisteski ülikoolides. Eriti tihedad sidemed on kujunenud ühisuurimuste läbiviimisel Helsingi ja Oulu ülikooli arstiteadlastega, mikrobioloogia alal Tšehhoslovakkia teaduskeskustega, elektroaerosoolide alal Pariisi Elektrikõrgkooliga, rakenduslingvistikas Oslo, Stokholmi ja Oulu kvantitatiivse lingvistika uurimisgruppidega jne.

1980. aastate alguseks on Tartu Riiklikul Ülikoolil teaduslikke, teaduslik-tootmisalaseid, õppealaseid ning muulaadseid suhteid ligikaudu 900 teaduskeskuse, kõrgkooli, asutuse ja ettevõttega Nõukogude Liidu kõikidest piirkondadest, sealhulgas puhtteaduslikke sidemeid 111 kõrgkooli ja 182 teadusasutusega. Kõige rohkem on meie ülikoolil teaduspartnereid Vene NFSV-s (kokku 38 linnas), edasi Ukraina NSV-s (9) ja Läti NSV-s (4). Linnadest on eriti tihe koostöö kujunenud Moskva, Leningradi, Kiievi, Minski, Irkutski, Sverdlovski, Riia ja Vilniuse kõrgkoolide ja teadusasutustega. Paljude partneritega on sõlmitud koostöölepingud, mis näevad ette uurimistemaatika kooskõlastamise, õppejõudude vahetamise, koostöö temaatiliste kogumike väljaandmisel. Ulatuslikud sõpruse ja koostöö lepingud on olemas Vilniuse ja Läti ülikoolidega.

Eriti viljakas on TRÜ teadlaste koostöö Eesti NSV Teaduste Akadeemiaga, seda eelkõige füüsika, astronoomia ja bioloogia alal. Aga ka ülikooli ning akadeemia ajaloolastel ja sotsioloogidel, filoloogidel ja majandusteadlastel, geoloogidel ja zooloogidel on kujunenud tihedad sidemed, mis väljenduvad vastastikustes konsultatsioonides, teaduskonverentside ja sümpoosionide korraldamises, ühiste trükiste kokkuseadmises ja väljaandmises, osavõtus ekspeditsioonidest, teadusnõukogude tööst jne. Teadusliku töö plaanid on omavahel koordineeritud.

Ülikooli ja akadeemia koostööd soodustab asjaolu, et enamik TA-s töötavatest teaduritest ja kõrgharidusega abipersonalist (kokku umbes 1300 inimest) on kõrghariduse omandanud TRÜ-s. 1976. a. algul oli 62% kõigist TA töötajatest saanud ettevalmistuse Tartu ülikoolis. Kõige rohkem töötas ülikooli kasvandikke füüsikainstituudis (93%), astrofüüsika ja atmosfäärifüüsika instituudis (85%) ja ajalooinstituudis (93,6%).[11] Ülevaate TRÜ õppejõudude ja kasvandike kuulumisest TA liikmeskonda annab tabel.

ENSV TA LIIKMESKOND (AASTA LÕPU SEISUGA)*

	1946**	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980
Üldse TA liikmeid	24	24	32	31	40	40	44	44
Neist TRÜ kasvandikke	15	15	14	15	22	21	22	23
TRÜ õppejõude	10	8	7	4	7	6	5	10***

* M. Talfelt. Op. cit., lk. 4.
** 5. aprilli seisuga.
*** Sealhulgas kolm TA liiget, kes on TRÜ õppejõuks kohakaasluse alusel.

Tabelist nähtub, et ülikooli kasvandikud on moodustanud ja moodustavad umbes poole akadeemikutest ning akadeemia kirjavahetajaliikmetest. Ülikooli õppejõudude osakaal akadeemia liikmeskonnas on olnud hoopis muutlikum, langedes 41,7%-lt 1946. a. kuni 11,4%-ni 1975. a.

[11] М. Рейнфельдт. Роль Тартуского государственного университета в подготовке научно-педагогических кадров в 1944—1975. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тарту, 1980, с. 17.

1989. a. kuuluvad Eesti NSV TA liikmeskonda TRÜ tegevõppejõududest akadeemik Paul Ariste ja korrespondentliikmed Mihhail Bronštein, Raimund Hagelberg, Paul Kard, Arnold Kask, Viktor Palm, Juhan Peegel, Jaan Rebane, Huno Rätsep ja Hans Trass. Kohakaaslastena töötavad TRÜ õppejõuna Eesti NSV TA president akadeemik Karl Rebane, akadeemik Juhan Kahk, ja korrespondentliikmed Vladimir Hižnjakov ja Karl Siilivask.

Märkimisväärselt suur on TRÜ osa ka Eesti NSV teiste kõrgkoolide varustamisel õppejõudude kaadriga. 1975/76. õppeaastal oli 41% Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppejõududest kõrghariduse saanud TRÜ-s, Tallinna Polütehnilises Instituudis oli vastav näitaja 21%, Tallinna E. Vilde nimelises Pedagoogilises Instituudis 41,2%.[12] (Ülikooli enda õppejõududest oli TRÜ-s kõrghariduse omandanud 88,6%.) Kui välja jätta kunstialased kõrgkoolid, siis oli ligi 100% kõigist Eesti NSV kõrgkoolide õppejõududest *alma mater Tartuensis*'e kasvandikud.

Tihedad on TRÜ teadlaste sidemed ka väljaspool Eesti NSV-d asuvate teadusasutuste ja ülikoolidega. Nii on rektor prof. Arnold Koop NSV Liidu Pedagoogikateaduste Akadeemia korrespondentliige, professor Jüri Saarma NSV Liidu Meditsiiniakadeemia korrespondentliige. Tunnustuseks Tartu ülikoolis tehtule on 40 meie õppejõu valimine 17 Euroopa, Aasia ja Ameerika teaduste akadeemia liikmeks, ülikooli või teadusliku ühingu audoktoriks, asepresidendiks jne.[13] Prof. P. Ariste on Soome ja Ungari Teaduste Akadeemia auliige, Szegedi, Helsingi ja Turu ülikooli audoktor, seitsme välismaise teadusliku ühingu auliige. Prof. J. Saarma on Rahvusvahelise Kõrgema Närvitalitluse Assotsiatsiooni asepresident, Põhja-Ameerika Pavlovi Seltsi korrespondentliige, Belgia Kuningliku Psühhiaatrite Ühingu auliige, Rahvusvahelise Sotsiaalpsühhiaatria Seltsi liige ja Türgi Psühhofarmakoloogia Seltsi korrespondentliige. Prof. J. Lotman on Rahvusvahelise Semiootikaassotsiatsiooni asepresident, Briti Akadeemia kirjavahetajaliige, ajakirjade «Semiootika» (Haag—Pariis) ja «Poeetika» (Amsterdam) toimetuskolleegiumi liige jne. Tema teaduslikke töid on ilmunud välismaal poola, tšehhi, slovaki, serbohorvaadi, ungari, rumeenia, rootsi, saksa, inglise, prantsuse, itaalia, hispaania, portugali, jaapani jt. keeltes.

TEADUSTÖÖ PÕHISUUNAD. Nõukogude Liidus on vähe kõrgkoole, mis ühendaksid nii palju eripalgelisi teadusalasid, kui seda teeb Tartu Riiklik Ülikool. Järgnevalt esitame üldistava ülevaate põhilisematest uurimissuundadest. Detailsema käsitluse leiab lugeja peatükis, mis on pühendatud TRÜ teaduskondadele ja nende uurimistööle.

1980. aastate alguseks on TRÜ teadustöös välja kujunenud 26 põhilist uurimissuunda: kuus ühiskonnateadustes, kaks pedagoogikas ja psühholoogias, viis täppis- ja reaalteadustes ja 13 arstiteaduses ning bioloogias.

Tähelepanuväärseid saavutusi on meie ülikoolil ühiskonnateaduste alal. Filosoofiakateedris kujunenud koolkond uurib kompleksselt tunnetuse sotsiaalset determinatsiooni. On välja töötatud üldine filosoofilis-metoodiline kontseptsioon, mis võimaldab paljude teadusalade (küberneetika ja informatsiooniteooria, metalingvistika, kultuuriantropoloogia, geneetika, sotsioloogia jne.) andmete kasutamist tunnetusteoorias. Tunnetuse sotsiaalse determinatsiooni printsiipi on edukalt rakendatud teiste teadusalade metodoloogiliste probleemide ana-

[12] М. Рейнфельдт. Ук. соч., с. 16.
[13] TRÜ rektoraadi andmetel.

lüüsimisel ning konkreetsete küsimuste lahendamisel.

NLKP ajaloos on olnud tagajärjekas EKP osa selgitamine agraarajaloos, kultuuri- ja hariduselu suunamisel. Ülikooli poliitökonoomid lahendavad ühiskondliku tootmise efektiivsuse tõstmise sotsiaal-majanduslikke probleeme, seda eelkõige Eesti NSV põllumajanduses. Teadusliku kommunismi kateedris uuritakse subjektiivse teguri osatähtsust sotsialismi ja kommunismi ehitamisel.

Ülikooli ajaloolased on paistnud silma Eesti agraarajaloo ja ajaloolise demograafia uurijatena. Nad on põhjapanevalt uurinud 1905. aasta revolutsiooni ja Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni Eestis ning koostanud ulatuslikke üldistavaid töid Eesti NSV, Tartu linna ja ülikooli minevikust. Üleliidulises ulatuses on TRÜ tuntud skandinavistikakeskusena. Alates 1955. a. ilmub siin nõukogude skandinavistika häälekandja — aastaraamat «Skandinaavia Kogumik», milles avaldatakse nii nõukogude kui ka välismaa autorite uurimusi Soome, Rootsi, Norra, Taani ja Islandi ajaloo, majanduse, kultuuri, kirjanduse jne. kohta. Ülikooli teadlased on käsitlenud peamiselt Rootsi ajalugu XVII sajandil ning Eesti ja Skandinaavia suhteid.

Viimastel aastakümnetel on TRÜ-s laienenud teadusajaloo suund, mille ümber on koondunud spetsialiste kõigist teaduskondadest ja paljudest kateedritest. 1962. a. alates tegutsev Teadusajaloolaste Ühenduse Eesti osakond koosneb suures osas TRÜ õppejõududest ja teadlastest. 1962.—1973. a. juhatas nimetatud osakonda prof. F. Klement, alates 1973. a. prof. K. Siilivask.

Majandusteaduslikud uuringud on koondunud rahanduse ja kaubanduse probleemide ümber. Rahaliste suhete süsteemanalüüsi ja modelleerimise üheks üleliiduliseks keskuseks on kujunenud rahanduse ja krediidi kateeder. Kaubanduse uurimisel tegeldakse majandusliku analüüsi ja planeerimise metoodika täiustamisega nii riiklikus kui ka kooperatiivses kaubanduses. Majandusküberneetikud uurivad küberneetiliste meetoditega tööjõuprobleeme.

Traditsiooniliselt tugeval järjel on ülikooli filoloogide teadustöö. TRÜ-le tuginev Nõukogude Eesti fennougristide koolkond juhendab ka väljaspool meie vabariiki töötavaid fennougriste. Peamiselt uuritakse soomeugri keelte grammatikat ja sõnavara, uurali keelte ajaloolist foneetikat, läänemeresoome keelte omavahelisi seoseid ja kontakte teiste keeltega. Rahvusvaheliselt on tuntud regulaarselt ilmuv teadustööde kogumik «Fenno-ugristika» ja ajakiri «Советское финноугроведение».

Eesti keele kateedris on kujunenud eesti keele ehituse ja selle ajaloo uurimise koolkond. Eesti kirjanduse ja rahvaluule uuriiad käsitlevad süvenevalt eesti luule arengut ja poeetilist struktuuri alates rahvalauludest kuni tänapäeva poeetide loominguni.

Tulemusrikkalt on ülikoolis tundma õpitud eestlaste kirjandus- ja kultuurisidemeid teiste Nõukogude rahvastega, eelkõige venelastega. Teadusemaailmas hästi tuntud Tartu semiootikakoolkond tekkis ülikooli vene kirjanduse kateedri juures 1960. aastatel. Seda suunda iseloomustab paljude kultuuri- ja kunstiliikide semiootiliste probleemide laiahaardeline uurimine, mida tehakse tuginedes nüüdisteaduse uusimatele saavutustele. Filoloogе ja matemaatikuid-programmeeriiaid ühendab rakenduslingvistiline suund, mille töö kulgeb peamiselt kvantitatiivlingvistika ja teksti automaattöötluse valdkonnas.

Suhteliselt noor, kuid viljakas on žurnalistikaalane teadustöö. Uuritakse eesti ajakirjanduse arengu ja funktsioneerimise seaduspärasusi, kasutades laialdaselt sotsioloogilisi

ja sotsiaalpsühholoogilisi meetodeid.

Ülikooli psühholoogide temaatika on koondunud kognitiivsete protsesside uurimisele inimtegevuse efektiivsuse suurendamise eesmärgil. Nii on käsitletud kultuuri ja õpetuse mõju psühhika arengule, nägemistaju eripära, juhtimispsühholoogiat ja ohutustehnika psühholoogilisi aspekte.

Pedagoogikaalane teaduslik mõte on keskendunud nii kõrg- kui üldhariduse olulistele probleemidele. Kõrgkooli pedagoogikaga tegeldakse eelkõige kommunistliku kasvatuse ja kõrgkooli kompleksse uurimise laboratooriumides. Nende laboratooriumide töö põhisuund on Eesti NSV ülikoolipõlvkontingendi kujunemise ja arengu, kõrgkooli õppeprotsessi ja õpetamise ettevalmistuse taseme uurimine. Uurimistöös on kasutatud laialdaselt sotsioloogilisi ja psühhoogilisi meetodeid ning pedagoogilist eksperimenti. Pedagoogikakateedris on süvenetud õppe- ja kasvatustöö metoodikasse üldhariduskoolides ning Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajalukku. Paljugi koolides rakendatavat on andnud erialametoodikute uurimused ja üldistused matemaatika, eesti, vene ja võõrkeelte, kirjanduse, ajaloo, keemia, füüsika jt. ainete õpetamise valdkonnas.

Ülikooli õigusteadlased on osutanud suurt teoreetilist ja praktilist abi Eesti NSV seaduste väljatöötamisel, kodifitseerimisel ja koodeksite kommenteeritud väljaannete koostamisel. 1960. aastatest on intensiivselt tegeldud kriminoloogia alal, kus on teostatud märkimisväärseid uurimusi.

Ka reaalteadustes on TRÜ jätkanud ajalooliselt kujunenud suundi, täiendades neid uute, aktuaalsete ja perspektiivsete uurimisteemadega. Matemaatikas on rahvusvahelise tunnustuse saavutanud summeeruvusteooria koolkond. Hästi tõatakse Tartu diferentsiaalgeomeetria ja arvutusmatemaatika koolkondade töid. Nii üleliiduliselt kui rahvusvaheliselt tuntakse Tartu ülikooli matemaatikute uurimusi elastsus-plastsusteooria valdkonnas.

Füüsikaalastest uurimissuundadest on pälvinud laialdasemat tähelepanu sõjajärgsetel aastakümnetel toimunud astrofüüsikaalane uurimistöö. See suund koondus Eesti NSV TA Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituuti Tõraveres, saades kaadri näol pidevalt täiendust ülikooli füüsikaosakonnalt. Analoogiline koostöö toimus üldrelatiivsusteooria ja gravitatsioonivälja ning elementaarosakeste uurimise alal. 1950. aastatel kujunes ülikooli ja Eesti NSV TA koostöös kollektiiv, kelle tööd tahke keha füüsika ja luminestsentsi alal saavutasid laialdase tunnustuse. Praegu kuulub sellesse kollektiivi üle kümne teaduste doktori ja saja teaduste kandidaadi. Uuritakse defektide teket tahketes kehades, kuuma luminestsentsi nähtusi jne. 1950. aastatel alustati aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide uurimissuunaga, millega tegelevad teadlased ja leidurid on konstrueerinud üle 50 originaalse seadme ja aparaadi.

Tartu keemikutel on hea koostöö mitme kodu- ja välismaise teaduskeskusega, tartlaste uurimusi on arvukalt publitseeritud rahvusvahelistes väljaannetes. Üleliidulises ulatuses kuulub TRÜ keemikutele juhtiv koht orgaanilise keemia fundamentaalprobleemide alal, seda eelkõige orgaaniliste ühendite reaktsioonivõime uurimisel.

Ülikooli teaduslikke traditsioone järgides uurivad TRÜ botaanikud floorat ja taimekooslusi eelkõige seal, kus esinevad «botaanilised valged laigud», kus inimene on vähe segamud vahele loodusprotsessidesse ja kus saab hästi kontrollida uurimismeetodi õigsust. Eesti metsade, soode ja niitude kõrval on uuritud ka Taimõri poolsaart ja Wrangeli saart,

Lääne-Siberi soid ja arktilise Kanada tundraid. On välja töötatud soode ökosüsteemide kaitseprintsiibid, loodud õhu saastatuse astme määramise bioindikatsiooniline meetod, mida kasutatakse Baltikumist Ida-Siberini. Zooloogiaalane uurimistöö on koondunud kolme põhiprobleemi ümber: Eesti imetajate fauna varude ja ökoloogia uurimine, NSVL putukatefauna liigilise koosseisu detailne uurimine ja Eesti NSV sisevete kalastiku uurimine.

Vastavalt NLKP XXIV ja XXV kongressi otsustele kujunes ülikoolis maastikuökoloogia ja keskkonnakaitse uurimise suund. Printsipiaalselt uus on Eesti NSV loodustingimuste ja -ressursside küberneetiline analüüs, mis loob eeldused looduse kohta saadava informatsiooni kasutamiseks vabariigi automatiseeritud informatsioonisüsteemis. Selle teema käsitlemiseks on ühendanud oma jõud taimesüstemaatika, geobotaanika, zooloogia, majandusgeograafia, geoloogia ja taimede füsioloogia ning biokeemia kateedrid. Viimastel aastatel on hakatud ikka enam pöörama tähelepanu keskkonnakaitsele. Nii on uuritud herbitsiidide geneetilist toimet erinevatele testobjektidele. Geneetikas on püütud selgitada inimese kromosoomidega seotud probleeme, seostades neid uuringuid konkreetselt eestlastega. Jätkunud on eestlaste antropoloogia uurimine.

Geoloogias on jätkuvalt uuritud Eesti aluspõhja stratigraafiat ja fossiile. Uut suunda tähistavad mineraloogiaalased uurimused ning Eesti maavarade geokeemilise laadi tundmaõppimine. Ülikooli geograafid on uurinud Eesti NSV looduslikke tingimusi ja ressursse, loodus- ja keskkonnakaitse ning maastikuhoolduse probleeme. Majandusgeograafias on kesksel kohal Eesti NSV detailse majanduslik rajoneerimise ning rahvastiku demograafilise dünaamika ja migratsiooni küsimused.

Ulatuslik ja tulemusrohke on olnud TRÜ meedikute teadustöö. Suurte teoreetilise ja praktilise väärtusega uurimuste ning töödetsüklite eest on arstiteaduskonna õppejõude ja õppejõudude gruppe seitsmel korral esile tõstetud riiklike preemiatega. Selliste tunnustuse on pälvinud uurimused Eesti ravimudade toimest. Nõukogude Eesti preemiaga on märgitud poliomüeliidi likvideerimist meie vabariigis, endokriinse ja kardiokirurgia küsimuste teaduslikku läbitöötamist ja saadud tulemuste juurutamist, peaaju veresoonte haiguste arengumehhanismide uurimist ning ravi täiustamist, psühhotroopsete ainete eksperimentaalset ja kliinilist farmakoloogiat, edusamme tuberkuloositõrje alal, seedeelundite haiguste ravimeetodite väljatöötamist ning juurutamist ning valgu biosünteesi uurimist.

1960. aastatest oli uurimistöö keskuseks meditsiini kesklaboratoorium, 1979. aastast aga TRÜ esimene teadusliku uurimise instituut — Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituut, mis tõstis meditsiinilise uurimistöö kvalitatiivselt uuele tasemele. Instituudi teadustegevusel on kolm põhisuunda: kohastumis- ja kompensatoorsete protsesside regulatsioonimehhanismide ja immunoloogiliste aspektide uurimine; vereringe füsioloogia ja patoloogia küsimused, sealhulgas koronaarpuudulikkuse varase diagnostika ja ravimeetodite väljatöötamine ning molekulaarbioloogia ja geneetika alased uuringud. Edukalt jätkuvad geeni struktuuri uuringud, milliseid töid hinnati 1980. a. Nõukogude Eesti preemia väärilisteks. Instituudi kardioloogia ja koronaarkirurgia osakonna töö südame isheemiatõve varaseks diagnoosimiseks ja operatiivseks ning konservatiivseks raviks on nii oma teadusliku kui ka praktilise taseme poolest juhtival kohal kogu Nõukogude Liidus. Paliu tähelepanu pööratakse instituudis

saavutatu rakendamisele praktikas, eeskätt ülikooli kliinilistes baasides, aga ka Eesti NSV teistes raviasutustes. Uurimistöö planeerimisel juhindutakse NLKP XXVI kongressi suunistest, mis viitavad erilist tähelepanu nõudvatele meditsiinilis-bioloogilistele probleemidele. NSV Liidu Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi liinis on TRÜ meditsiinilis-bioloogiliste uurimuste osas juhtiv asutus biomeetria alal.

Eriti hoogsalt on viimastel aastakümnetel arenenud mitmed kirurgiaharud. Eelkõige käib see neurokirurgia, kardiokirurgia ja veresoontekirurgia kohta. Ülikooli kliinikutes on loodud kunstliku neeru keskus ning suoritatud neerude siirdamisi. Viljakalt on arenenud reumatoloogia, gastroenteroloogia, psühhiaatria, kardioloogia, anestesioloogia-reanimatoloogia, edukalt on kasutatud uudseid ravivõtteid oftalmoloogia ja otorinolarüngoloogia alal. Tänu teadustöö kõrgele tasemele ja orgaanilisele sensele praktikaga on mitmed ülikooli kliinikud muutunud kõrgelt spetsialiseeritud juhtivateks meditsiinikeskusteks Eesti NSV-s.

Koostöös ülikooli meedikute, biokeemikute ja teiste erialade esindajatega on kehakultuurlased saavutanud paljugi spordifüsioloogia alal. Selleala uurimistöö on keskendunud lihastalitlusega kohanemise endokriinmehhanismide uurimisele, milles tõusti NSV Liidus juhtivaks ja rahvusvahelises ulatuses arvestatavaks teaduskeskuseks. Tulemusrikkalt on kasutatud raali spordimeditsiinilise informatsiooni kiirtöötluseks. Sporditeadlaste hulgas on tuntud Tartu kehakultuurispetsialistide uurimused biomehaaniliste seaduspärasuste selgitamisel, spordipsühholoogias, sportliku valiku uurimisel, sportliku treeningu metoodika täiustamisel ja teistegi probleemide alal.

Kõigi nende teadusalade ja uurimissuundade viljakas kooseksisteerimine ja koostöö ühes asutuses ongi nõukogulikule Tartu Riiklikule Ülikoolile taganud tänapäevai teaduslikult kõrgetasemelise ja aktiivse ülikooli maine kogu Nõukogude Liidu ulatuses. Seda tõendab asjaolu, et 1982. aastast osaleb TRÜ neljas üleliidulises sihtkompleksprogrammis ning seitsmes suuremas teadusliktehnilises programmis tähtsamate rahvamajanduslike ning sotsiaalsete probleemide lahendamiseks. Samuti võtab Tartu ülikool osa veel viie vabariikliku sihtprogrammi täitmisest.

IX PEATÜKK

TEADUSKONDADE JA ÜLEÜLIKOOLILISTE KATEEDRITE ARENG

1. ÜLEÜLIKOOLILISED KATEEDRID

ÜHISKONNATEADUSTE KATEEDRID. NLKP ajaloo, filosoofia, poliitilise ökonoomia ja teadusliku kommunismi kateeder teostavad õppetööd kõigis ülikooli teaduskondades. Nende kateedrite põhiülesanne on marksismi-leninismi teooria õpetamine kõigi tema komponentide ühtsuses ja üliõpilaste teadusliku kommunistliku maailmavaate arendamine koostöös ülikooli kogu teaduslik-pedagoogilise kollektiiviga ja ühiskondlike organisatsioonidega. Vastavalt sellele on ühiskonnateaduste kateedrite tööpõld väga ulatuslik. Peale otsese õppetöö, mis toimub loengute ja seminaride vormis, kuulub siia referatiivsete ja uurimuslike tööde organiseerimine, osavõtt üliõpilaste ühiskondlik-poliitilise praktika korraldamisest, kaasabi komsomolitööle ja üliõpilaste ettevalmistamisele lektoritegevuseks, õppejõudude filosoofilis-metodoloogiliste seminaride abistamine, õpetamine marksismi-leninismi ülikoolis, populaarteaduslike loengute pidamine ja mitmesugused teised ideoloogilise kasvatus- ja propagandatöö vormid.

Ühiskonnateaduste kateedritel on kujunenud tugev teaduslik-pedagoogiline kaader. Kõiki kateedreid juhatavad pikaajalise pedagoogilise ja teadusliku töö kogemusi omavad professorid. Neljas kateedris ja kommunistliku kasvatuse laboratooriumis töötab üheksa teaduste doktorit ja 38 kandidaati.

Suurt osa tegevuse efektiivsuse tagamisel etendab kateedrite ühtne parteialgorganisatsioon. Kateedrite tööd koordineerib 1968. a. loodud Ühiskonnateaduste Nõukogu, mille esimeheks selle asutamisest peale on olnud prof. J. Rebane, Eesti NSV TA korrespondentliige. Nõukogu põhifunktsioonideks on kindlustada marksismi-leninismi teooria kui orgaanilise terviku kooskõlastatud õpetamine erinevate kateedrite poolt (käesoleval ajal kuulub kõikide erialade üliõpilaste õppeplaanidesse viis, ühiskonnateaduslikku ainet — NLKP ajalugu, poliitiline ökonoomia, filosoofia, teaduslik ateism, teaduslik kommunism), tagada NLKP kongresside materjalides ja teistes NLKP dokumentides fikseeritud uute teoreetiliste seisukohtade pidev lülitamine õppeprotsessi, suunata kateedrite teaduslikku tööd, teostada kaadri vali-

mit, paigutamist ja edutamist. Nõukogu on nende ülesannetega edukalt toime tulnud. See kajastub kateedrite tegevuses, millest räägib järgnev ühiskonnateaduste kateedrite arengu ülevaade.

NLKP ajaloo kateeder. TRÜ ühiskonnateaduste kateedritest alustas 1944. a. sügisel esimesena tegevust NLKP ajaloo kateeder, tolleaegse nimetusega marksismi-leninismi aluste kateeder. Õppetööd takistavatest raskustest olid peamised õppejõudude ja eestikeelsete õppematerjalide vähesus. 1944/45. õppeaastal töötas kateedris ainult kaks õppejõudu: kateedri juhataja Vilhelm Reiman ja L. Roots, kes samaaegselt oli EK(b)P TRÜ algorganisatsiooni sekretär. Nende põhiline töö seisnes loengukursuste esitamises kõigi teaduskondade ja kursuste üliõpilastele ja arvestuste ning eksamite vastuvõtmises. Seminaride läbiviimiseks ei olnud 1944/45. õppeaastal veel võimalust.

1945. a. kevadel sai kateeder endale ruumid praeguses asukohas, Ülikooli t. 16 õppehoone teisel korrusel. 1945/46. õppeaastal töötas kateedris viis õppejõudu, mis võimaldas asuda seminariõppuste korraldamisele. Järgmistel õppeaastatel kasvas kateedri õppejõudude arv seitsmeni, kuid enamik neist oli lõpetanud ainult marksismi-leninismi õpetamise lühikursused, omamata põhjalikumat erialast ettevalmistust. Kateedri liikmetest oli dotsendikutse ainult A. Lombakul. Pealegi olid õppejõud koormatud paljude ühiskondlike ülesannetega, eelkõige poliitõppuste korraldamisega nii ülikoolis kui ka Tartu linnas.

Kaadri kvalifikatsioon hakkas paranema pärast 1953. a., mil kateedri juures avati aspirantuur. 1955/56. õppeaastal töötas kateedris üheksa põhikohaga ja neli kohakaasluse alusel õpetavat õppejõudu, neist kolm teaduste kandidaadid. 1960.—1968. a. juhatas kateedrit dots. Johannes **Jakobson.** 1969. a. sai kateedri juhatajaks dots. Johannes **Kalits,** kes professorina täidab seda ülesannet praeguseni.

1960. aastad kujunesid kvalifikatsiooni tõstmisel murrangulisteks. 1969/70. õppeaastal oli kümnest põhikohaga õppejõust juba kaheksal kandidaadikraad. 1973/74. õppeaastal nimetati kateeder NLKP ajaloo õpetamise baaskateedriks kogu vabariigi ulatuses, mis oli tunnustus siin tehtud õppemetoodilisele ja teaduslikule tööle. 1980/81. õppeaastal kuulus NLKP ajaloo kateedri koosseisu 15 õppejõudu, neist üks teaduste doktor ja 14 teaduste kandidaati, kusjuures ²/₃ nendest on kateedri kasvandikud. Kateedri aspirantuur on andnud üheksa kateedrijuhatajat, s. o. enamiku vabariigi kõrgkoolide NLKP ajaloo kateedrite ja osa teadusliku kommunismi kateedrite juhatajaid.

Kahele kateedri õppejõule on omistatud professori- ja 11-le dotsendikutse. Üle 20 aasta on kateedris õppejõuna töötanud J. Kalits, F. Kinkar, E. Kivimaa, V. Ruus ja I. Sorokin.

NLKP ajalugu õpetatakse I ja II kursusel 170 tunni ulatuses, mõnedes teaduskondades ja osakondades I kursusel 120 tunni ulatuses. Lisaks koralisele õppetööle tegelevad kateedri liikmed üliõpilaste ühiskonnateaduslike uurimistööde juhendamisega, mille eest on pälvitud tunnustust nii vabariiklikel kui üleliidulistel konkurssidel.

Kateedri kollektiivi põhiliseks teadusliku uurimise objektiks on olnud Eestimaa Kommunistliku Partei ajalugu. Käsitletud on EKP tegevust vabariigi majanduse, ideoloogia ja kultuurielu suunamisel peamiselt nõukogude võimu perioodil. EKP osa kasvatustöö suunamisel kõrgkoolis on uuritud J. Kalitsa juhendamisel, EKP ideoloogiatööd uue ühiskonna ülesehitamisel F. Kinkari juhtimisel, EKP majanduslikku ja organisat-

sioonilist tegevust V. Ruusi juhendamisel. EKP võitlust kodanliku diktatuuri perioodil on käsitlenud J. Ant. 1980. aastatel koondub teaduslik töö kahe põhiprobleemi — partei majanduspoliitika ja ideoloogilise töö vastastikused seosed ning ideoloogiatöö meetodite ja vormide süvendatud uurimisele. Lepingulise uurimistööna tegeldakse tööstusettevõtete sotsiaalse arengu planeerimisega. Samuti võetakse osa TRÜ kommunistliku kasvatuse laboratooriumi tööst.

Teadusliku töö tulemusi on alates 1961. a. publitseeritud kateedri kogumikes, mida kuni 1981. a. ilmus kokku 18 numbrit.[1] 1972. aastast antakse välja ka metoodilisi kogumikke — neid on seni publitseeritud kuus.[2] Nii teaduslikud kui ka metoodilised kogumikud on pälvinud vabariigis laialdase tunnustuse. Lisaks sellele on kateedri liikmed avaldanud monograafiaid (V. Reiman,[3] L. Raid,[4] J. Ant,[5] V. Ruus[6]). 1977. a. kaitses Eesti ateismi ajaloos doktoriväitekirja L. Raid. Varem kateedris töötanud õppejõududest on doktorikraadini jõudnud O. Kuuli, I. Volkov ja J. Jakobson.

Kateedri õppejõud võtsid ja võtavad osa mitme asutuse kollektiivse tööna valmivatest vabariiklikest uurimustest, milledest on juba ilmunud «Ülevaade EKP ajaloost», «Eesti rahvas Suures Isamaasõjas» ning kolm köidet «Revolutsiooni lipukandjaid». Samuti osaletakse koostamisel olevates «Eesti tööliskласsi ajaloos» ja «Eesti agraarajaloos». Sageli on kateedri õppejõud esinenud vabariiklikel ja üleliidulistel erialastel konverentsidel.

Aktiivne on olnud NLKP ajaloo kateedri liikmete osavõtt ühiskondlik-poliitilisest elust. Paljud kateedri õppejõud on valitud partei-, komsomoli, ametiühingu, nõukogude ja ühing «Teaduse» juhtivatesse organitesse. Õppejõud L. Roots, J. Kalits, V. Arhangelski, E. Silk, L. Raid, V. Ruus ja K. Koger on sekretärina juhtinud TRÜ parteiorganisatsiooni. Silmapaistva ühiskondlik-poliitilise ja erialase tegevuse eest autasustati kateedri juhatajat J. Kalitsat Oktoobrirevolutsiooni (1971) ja Rahvaste Sõpruse ordeniga (1977) ning talle omistati Eesti NSV teenelise kultuuritegelase aunimetus (1972).

Tartu Riikliku Ülikooli NLKP ajaloo kateeder on kujunenud parteiajaloo õpetamise ja uurimise tähtsaks keskuseks Eesti NSV-s. Sõjajärgsete aastakümnete jooksul on ta andnud suure panuse üliõpilaste ja õppejõudude, aga ka kogu vabariigi töötajate ideelis-poliitilisel kasvatamisel.

Filosoofiakateeder. Filosoofia õpetamise algus TRÜ-s viibis õppejõudude puudumise tõttu. 1946.—1948. a. õpetas ajaloo-keeleteaduskonna, matemaatika-loodusteaduskonna ja õigusteaduskonna üliõpilastele filosoofiaaineid Arkaadi **Uibo**, kes oli tollal ainus filosoofiaõppejõud. Teistes teaduskondades õpetati filosoofiat marksismi-leninismi kursuse raames. Pärast A. Uibo lahkumist lakkas ülikoolis paariks aastaks filosoofia õpetamine ja alles 1950. a. septembris pandi alus filosoofiakateedrile kui õppejõudude kollektiivile. Sellest ajast alates on kateedrit juhatanud Dimitri **Šardin** (1950—

[1] Töid NLKP ajaloo alalt. I—XVIII Tartu, 1961—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 109, 137, 173, 202, 203, 233, 238, 261, 287, 299, 334, 351, 367, 406, 445, 512, 536, 547.)

[2] Abiks NLKP ajaloo õppijaile. I—IV Tartu, 1972—1974; Tartu Riiklik Ülikool. Abiks õppejõule. I, II. Tartu, 1976.

[3] V. Reiman. Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest 1917 — veebruar 1918. Tallinn, 1957.

[4] L. Raid. Vabamõtlejate ringidest massilise ateismini. Marksistlik ateism Eestis a. 1900—1965. Tallinn, 1978.

[5] J. Ant. Sõjariist kodanluse vastu. Legaalne revolutsiooniline töölisajakirjandus Eestis aastail 1926—1930. Tallinn, 1975.

[6] V. Ruus. Sotsialistlikud ümberkorraldused Eestis 1940—1941. Tallinn, 1980.

1951), dotsent Grigori **Sapožnikov** (1951—1953 ja 1956—1957), dotsent Oskar **Jüris** (1954—1955), vanemõpetaja Mihhail **Makarov** (1954—1956), professor Otto **Stein** (1958—1960), professor M. **Makarov** (1960—1971) ja professor Jaan **Rebane** (1971. a. käesoleva ajani).

1950. aastad olid kateedri kujunemisperiood. Pärast seda, kui alates 1950. a. hakati dialektilist ja ajaloolist materialismi iseseisva õppeaineena õpetama kõigis teaduskondades, suurenes tunduvalt kateedri õppejõudude arv, 1956. a. ulatus see kaheksani. Uusi õppejõude tuli juurde aspirantuurist, mis funktsioneerib kateedri juures alates 1952. a. 1960. aastad kujunesid kateedri arengus uuesse tõusu ajaks ning TRÜ filosoofiakateeder muutus igati arvestatavaks filosoofilise mõtte keskuseks Nõukogudemaal.

Eriti kiire oli õppejõudude kvalifikatsiooni tõus: kui 1960. a. töötas kateedris ainult kolm teaduste kandidaati, siis 1969. a. oli kateedris kaks filosoofiadoktorit (M. Makarov ja L. Stolovitš) ja seitse kandidaati. Aspirantuuris õppis 1960. aastatel 19 inimest. Kuigi mitmed nimekad õppejõud suunati mujale tööle (prof. M. Makarov, dotsendid L. Valt, A. Gorjatšova, T. Loit, V. Hütt ja E. Matrov), suudeti 1970. aastatel kiiresti taastada teovõimeline kollektiiv, kes oli võimeline täitma vastutusrikkaid pedagoogilisi ja teaduslikke ülesandeid.

Kateedri koosseis noorenes märgatavalt. 1970. aastatel kaitsesid kateedri õppejõud ja aspirandid kokku üheksa kandidaadiväitekirja, 1980. a. töötas kateedris 16 õppejõudu, neist kolm teaduste doktorit-professorit ja 10 teaduste kandidaati. 2/3 kateedri praegusest koosseisust asus erialasele tööle just 1970. aastatel.

Süvenevat tähelepanu osutati õppetöö korraldamisele. Alates 1972. a. on TRÜ filosoofiakateeder vabariiklikuks baaskateedriks dialektilise ja ajaloolise materialismi õpetamisel. Marksistlikku filosoofiat õpetatakse tänapäeval kõikide teaduskondade üliõpilastele (dialektilise ja ajaloolise materialismi kursus 140 tundi, teadusliku ateismi kursus 30 tundi, kõigis teaduskondades II, III ja IV kursusel) ja aspirantidele. Lisaks loetakse ajaloo- ja filoloogiateaduskonnas erikursusi (filosoofia ajalugu, eetika ja esteetika, ühiskondliku mõtte ajalugu, teaduse metodoloogia), võetakse vastu kandidaadiminimumi eksameid. Väljaspool korralist õppetööd korraldatakse üliõpilastele regulaarselt filosoofiaalaseid konkursse, juhendatakse võistlustöid, mis on pälvinud nii vabariiklikke kui ka üleliidulisi auhindu.

Väga palju tähelepanu pöörab kateeder teaduslikule tööle. Alates 1958. a. antakse TRÜ Toimetistes välja seeriat «Töid filosoofia alalt», milles on 1980. aastani ilmunud 22 kogumikku.[7] 1960. aastatel publitseerisid kateedri liikmed 13 monograafiat[8] ja üle 200 teadusliku artikli. 1970. aastatel koondus teadustöö tunnetuse sotsiaalse determinatsiooni probleemi ümber, mida juhendas prof. J. Rebane. Selle probleemi piires tehtud uurimused pälvisid üleliidulise ja rahvusvahelise tunnustuse ning töid kateedri liikmetele J. Rebasele, L. Stolovitšile, R. Blumile, R. Vihalemmale, E. Loonele, P. Kenkmannile ja A. Porgile 1980. a. Nõu-

[7] Труды по философии. 1—22. Тарту, 1958—1980. (Уч. зап. ТГУ. Вып. 67, 83, 89, 90, 111, 124, 130, 165, 174, 187, 212, 225, 241, 269, 273, 301, 324, 361, 404, 465, 542.)

[8] R. Blum. Sotsiaalse revolutsiooni teooria. Tallinn, 1969; M. Makarov. Marksistliku dialektika kategooriad. Tallinn, 1963; J. Rebane. Tunnetuse ühiskondlikust iseloomust. Tallinn, 1967; Л. Н. Столович. Категория прекрасного и общественный идеал. Москва, 1969; J. Rebane, M. Makarov, T. Loit. Mateeria ja teadvus. Tallinn, 1965. Ajalooline materialism. Tallinn, 1970.

kogude Eesti preemia. 1971.—1981. a. ilmus kateedri liikmete sulest 21 monograafiat[9] ja 301 teaduslikku artiklit, neist 68 üleliidulistes ja 32 välismaa väljaannetes.[10] Nii on prof. L. Stolovitši monograafiaid ja artikleid avaldatud Ungaris, Poolas, Saksa DV-s, Rumeenias, Kuubas, Rootsis, Prantsusmaal, Saksa FV-s, Mehhikos ja Argentiinas. Prof. J. Rebase artiklid on ilmunud Bulgaarias, Jugoslaavias, Soomes ja Saksa FV-s, prof. R. Blumil Ungaris, dots. R. Vihalemmal Jugoslaavias. Loengukursusi on lugenud prof. L. Stolovitš Tšehhoslovakkias, prof. J. Rebane Bulgaarias, dots. E. Loone Rootsis. On osaletud rahvusvahelistel teaduslikel kongressidel ja konverentsidel, sealhulgas XV ja XVI ülemaailmsel filosoofiakongressil.

1979. a. toimus filosoofiakateedri baasil kõrgkoolidevaheline teaduskonverents, mis oli pühendatud ajaloofilosoofia nüüdisprobleemidele. Konverentsil osales teadlasi paljudest Nõukogudemaa linnadest.

Vahetu abi osutamiseks rahvamajandusele alustasid kateedri liikmed 1975. a. Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumi tellimusel lepingulist uurimust, et süveneda selle tootmisharu juhtivate töötajate tegevusse (juhendaja prof. J. Rebane, vastutav teostaja vanemteadur M. Siimann). Uurimise tulemusel on välja töötatud originaalne vastutuse teoreetiline kontseptsioon ja antud konkreetseid soovitusi olukorra parandamiseks.

Pidevalt tegutseb kateedri juures teoreetiline seminar, kus vabariigi filosoofid vahetavad uut informatsiooni (6—8 seminari aastas). 1973. aastast viiakse kõigile Eesti NSV filosoofiaõppejõududele regulaarselt läbi vabariiklikke teoreetilis-metoodilisi seminare, kuhu kutsutakse esinema silmapaistvaid filosoofe Nõukogude Liidu teistest teaduskeskustest.

Filosoofiakateedri õppejõududest on võrsunud juhtivaid teaduslik-pedagoogilisi töötajaid. 1981. a. töötasid näiteks filosoofiadoktor M. Makarov NSV Liidu TA Leningradi osakonna filosoofiakateedri professorina, filosoofiadoktor A. Gorjatšova TPI filosoofiakateedri professorina, filosoofiadoktor M. Titma Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi sotsioloogiaosakonna juhatajana, filosoofiadoktor V. Hütt Eesti NSV Juhtiva Kaadri Kvalifikatsiooni Tõstmise Instituudi kateedrijuhatajana, filosoofiakandidaat dots. T. Loit EPA filosoofiakateedri juhatajana, filosoofiakandidaat L. Valt Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi filosoofiasektori juhatajana.

Poliitilise ökonoomia kateeder. Poliitilise ökonoomia õpetamine algas TRÜ-s 1945. a. novembris, mil poliitilise ökonoomia kateedri juhatajaks sai Punase Professuuri põllumajandusteaduskonna 1934. a. lõpetanud Richard **Antons.** Kogu 1945/46. õppeaasta oli ta kateedri ainus õppejõud. Järgmistel aastatel asusid kateedris tööle Nõukogude Liidus erialase ettevalmistuse saanud poliitökonoomid O. Palgi ja A. Korsmik. Kuna R. Antons asus edasi õppima Ühiskonnateaduste Akadeemiasse, koosnes 1940. aastate lõpul kateedri kollektiiv ainult kahest õppejõust koosseisudes ettenähtud viie asemel. Alles 1950. a. oli kateeder komplekteeritud — uute õppejõududena asusid tööle V. Matin, E. Brandt, M. Bronštein, A. Köörna ja R. Sorrok. Sellest ajast peale on kateedri koosseisud pidevalt suurenenud ja nende kvalifikatsioon tõusnud. 1960. a. töötas kateedris 10 õppejõu-

[9] Э. Н. Лооне. Современная философия истории. Таллин, 1980; А. А. Порк. Историческое объяснение. Критический анализ немарксистских теорий. Таллин, 1981; R. Blum, P. Kenkmann, U. Matjus. Klassid, klassisuhted, kaasaeg. Tallinn, 1981; Teaduse metodoloogia. Koostaja R. Vihalemm. Tallinn, 1979.

[10] Л. Н. Столович. Природа эстетической ценности. Москва, 1972.

du, neist kolm dotsenti ja viis vanemõpetajat, 1970. a. 13 õppejõudu (kaks professorit, viis dotsenti ja viis vanemõpetajat) ja 1980. a. 14 õppejõudu (kaks professorit, kuus dotsenti ja kuus vanemõpetajat). Kateedri juhatajad on olnud R. **Antons** (1946—1951), tema edasiõppimise ajal Osvald **Palgi** (1948—1949), E. **Brandt** (1952—1953), Enno-Lembit **Mikkelsaar** (1953—1957 ja 1960—1961), A. **Raud** (1957—1960) ja alates 1961. a. kuni praeguseni Mihhail **Bronštein**, Eesti NSV TA korrespondentliige.

Poliitilist ökonoomiat õpetatakse majandusteaduskonnas 300-tunnise, õigusteaduskonnas 250-tunnise, arstiteaduskonnas ja kehakultuuriteaduskonnas 100-tunnise ning ülejäänud teaduskondades 140-tunnise programmi alusel.

Õpetamise eripära seisneb selles, et kõik teoreetilised küsimused on suuremal või vähemal määral seotud sotsialistliku majanduse praktikaga ja kapitalistliku majanduse arenguprobleemidega.

Õppetöö kõrval on pööratud tõsist tähelepanu teaduslikule tööle ja õppejõudude erialase kvalifikatsiooni tõstmisele. Ajavahemikus 1950—1980 on poliitökonoomia kateedri liikmed kaitsnud neli doktoritööd (M. Bronštein 1965, A. Köörna 1970, H. Metsa 1973 ja V. Türk 1975) ning 27 kandidaaditööd.

Kateedri teadusliku töö teemad jagunesid kolme põhisuunda. 1940. aastate lõpust algas R. Antonsi juhtimisel Eesti põllumajanduse ajaloo ja põllumajanduse nüüdisaegsete sotsiaal-majanduslike probleemide uurimine, mida arendasid edasi M. Bronštein,[11] V. Matin, E. Brandt, L. Kaaramaa, Ü. Vanaaseme jt. Umbes samast perioodist toimus rahvamajanduse arengu, majandusliku mõtte ja kodanlike ning revisionistlike kontseptsioonide kriitikaga tegelemine. Seda temaatikat uurisid A. Raud, E.-L. Mikkelsaar, A. Köörna, V. Krinal, A. Korsmik, V. Fainštein, G. Rekker ja L. Paglant. Alates 1960. aastatest said kateedri peamiseks uurimistemaatikaks majandusmehhanismi täiustamisega ja eriti toodangu stimuleerimise ja tööjõu kasutamise efektiivsusega seotud küsimused. Siin paistsid silma A. Köörna, H. Metsa, V. Türgi, I. Larini, A. Arraku, E. Hansbergi, O. Raju ja V. Peedimaa tööd.[12] Poliitilise ökonoomia kateedris tehtud uurimusi iseloomustab majandusteooria põhiprobleemide sügava metodoloogilise töötluse ühendamine majanduse arendamise praktikaga.[13] Tänu sellele on kateedri õppejõud osalenud mitmete majandusmehhanismi täiustamise ettepanekute väljatöötamises ja majanduslike eksperimentide läbiviimises.

1967. aastast on prof. M. Bronšteini algatusel ja organiseerimisel kokku 14 korral peetud Balti liiduvabariikide poliitökonoomiaalaseid teaduslik-metodoloogilisi konverentse, millest kolm on toimunud TRÜ korraldusel Käärikul. 1968. ja 1979. a. organiseeris kateeder üleliidulised konverentsid isemajandamisest põllumajanduses ja majandusmehhanismi täiustamisest.

Kateedril on tihedad sidemed Saksa DV, Tšehhoslovakkia, Ungari, Poola ja Vietnami poliitökonoomidega ning tähtsamate NSV Liidu teaduskeskustega. Tunnustuseks tehtule oli kateedri nimetamine 1974. a. poliitilise ökonoomia õpetamise baaskateedriks Eesti NSV kõrgkoolides.

Alates 1971. a. on poliitökonoomia kateeder pidevalt tegelnud ka lepin-

[11] М. Л. Бронштейн. Земля и хозрасчетное отношение. Москва, 1978.

[12] Труды по политической экономии. 1—9. Тарту, 1974—1979. (Ученные записки ТГУ. Вып. 321, 343, 353, 386, 418, 433, 435, 470, 494.)

[13] Ю. Я. Ванаасеме. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства и стимулирование ее роста. Таллин, 1981.

guliste uurimistöödega. Peamised uurimissuunad on järgmised: 1) Stšokino süsteemi kasutamise võimalustest ja premeerimissüsteemi täiustamisest; 2) maakadastri koostamine; 3) keskkonnakaitse küsimused; 4) töö ja toodangu kvaliteedi stimuleerimise probleemid ENSV Kergetööstuse Ministeeriumi ettevõtetes ja tootmiskoondises «Rakvere»; 5) autotranspordi efektiivsus.

Mitmed õppejõud on silma paistnud ühtlasi haldurite ja organisaatoritena, neid on edutatud juhtivatele kohtadele meie kõrghariduses ja teaduses, teaduslike saavutuste eest valitud Eesti NSV TA liikmeks või korrespondentliikmeks. Nii täitis R. Antons 1949.—1951. a. TRÜ õppeprorektori ülesandeid, oli aastail 1951—1954 Eesti Põllumajanduse Akadeemia rektor, aastail 1954—1956 Eesti NSV TA Majanduse Instituudi direktor. 1961. a. valiti ta akadeemikuks. A. Köörna töötas 1951.—1952. a. TRÜ parteikomitee sekretärina, alates 1966 oli Eesti NSV TA Majanduse Instituudi direktor, alates 1973 Eesti NSV TA Presiidiumi teaduslik sekretär, valiti 1975. a. akadeemikuks. E.-L. Mikkelsaar töötas 1957.—1960. a. NSV Liidu saatkonna II sekretärina Rootsis, 1961.—1963. a. oli TRÜ õppeprorektor ja seejärel EPA poliitökonoomia kateedri juhataja. 1968. aastast kuni praeguseni juhatab seda EPA kateedrit dots. V. Matin. H. Metsa oli 1974.—1981. a. TRÜ teadusprorektor.

Teadusliku kommunismi kateeder on üleülikoolilistest kateedritest noorim — asutatud 1. septembril 1964, seoses teadusliku kommunismi võimisega ülikoolide õppekavanidesse. Kateedrit juhatasid dots. Aleksander **Blumfeldt** (1964—1973), dots. Kalev **Koger** (1973) ja alates 1973. a. prof. Ivan **Volkov**.

1980/81. õppeaastal oli kateedris kaheksa õppejõudu, neist üks teaduste doktor, kolm teaduste kandidaati. Kateedri loomisest peale töötavad seal prof. I. Volkov, dots. A. Blumfeldt ja dots. M. Murd. Mitu õppejõudu viidi üle teistesse ülikoolidesse ja teadusliku uurimise instituutidesse (E. Matrov, K. Koger, T. Alatalu, I. Aimre, M. Kubo ja V. Mullari).

Teadusliku kommunismi õpetatakse V ja VI kursusel 80 tunni ulatuses. Kõik üliõpilased sooritavad kursuse lõpus riigieksami. Kateedri tähelepanu keskpunktis on õppe-kasvatustöö efektiivsuse ja kvaliteedi tõstmine. Sel eesmärgil on kateeder välja andnud seitse kogumikku[14] ja metoodilisi juhendeid kaugõppijaile. Pidevalt uuendatakse seminarikavasid ja referaatide temaatikat. Kateedri õppejõud juhendavad üliõpilaste konkursitöid, mis on vabariiklikel ja üleliidulistel konkurssidel tulnud auhinnalistele kohtadele.

Teadusliku kommunismi kursuse õpetamise kõrval tegeldakse kateedris teadusliku tööga kahes põhisuunas — uuritakse subjektiivse faktori osatähtsust sotsialismi ja kommunismi ehitamisel ning isiksuse sotsiaalset aktiivsust ja vastutust arenenud sotsialismi tingimustes. Kateeder andis välja teadusliku kommunismi alaste tööde kogumiku (1971). Õppejõud võtavad aktiivselt osa arenenud sotsialismi aktuaalseid probleeme käsitlevatest teaduskonverentsidest.

1970. aastatel tehti kateedris dots. K. Kogeri juhtimisel lepingulisi töid sotsialistliku võistluse juhtimise uue süsteemi väljatöötamise ja praktikasse juurutamise kohta. Töövõistluse juhtimise probleemide uurimist jätkas M. Kubo, kel valmis vastavateemaline kandidaaditöö. Prof. I. Volkov ja dots. M. Murd osalesid TRÜ filosoofiakateedri kompleksuurimises kergetööstuse juhtiva kaadri vastutusest töö ja toodangu kvaliteedi tagamisel.

---

[14] Abiks teadusliku kommunismi teooria õppijatele. 1—7. Tartu, 1966—1975.

Kateedril on teaduslikud kontaktid Leningradi ja Läti ülikooli ning Tallinna Polütehnilise Instituudi teadusliku kommunismi kateedritega.

Pedagoogika ja metoodika kateeder. 1944. a. sügisel loodi ülikoolis pedagoogika teooria ja ajaloo kateeder (juhataja prof. Alfred **Koort**) ning pedagoogika ja metoodika kateeder (prof. Aleksander **Pint**). Esimene nimetati 1947. a. ümber loogika ja psühholoogia kateedriks. Kuni A. Pindi saabumiseni Tartusse 1945. a. kevadel töötasid mõlemad kateedrid koos A. Koorti juhtimisel. Pedagoogika ja metoodika kateedrit on juhtinud A. Pint (1945—1951; 1949—1951 asendas A. Elango), dotsent Aleksander **Elango** (1951—1963), dotsent Heino **Liimets** (1963—1975, 1969—1971 asendas Helga Kurm) ja alates 1975. a. prof. Inge **Unt**.

Kateedri juurde kuuluvad kunstikabinet (juhatajad dots. J. Pütsepp 1957—1962, vanemõpetaja K. Põllu 1962—1975 ja alates 1975. a. vanemõpetaja A. Kasemaa) ja kodunduskabinet (A. Taba 1962—1979, S. Kõrge 1979—1980, K. Luiga 1980. a. alates). 1948.—1958. a. kuulus kateedri koosseisu ka ülikooli kooride juht ja muusikaõpetaja R. Ritsing, hiljem V. Viires.

Pedagoogikat õpetati eesti keele ja kirjanduse, vene keele ja kirjanduse, võõrkeelte, ajaloo, matemaatika, füüsika, keemia bioloogia, geograafia, loogika-psühholoogia, defektoloogia ja psühholoogia osakonna ning kehakultuuriteaduskonna üliõpilastele. Peamiselt loeti pedagoogika üldkursust, mõnedele erialadele ka pedagoogika ajalugu. 1977. aastast õpetatakse kõikidele õpetajaid ettevalmistavate osakondade üliõpilastele ka pedagoogika erikursust ja psühholoogiaosakonna kaugõppeüliõpilastele täiskasvanute pedagoogikat.

Et soodustada iseseisvat tööd pedagoogika õppimisel, omistas kateeder suurt tähelepanu eestikeelse õppekirjanduse soetamisele, seda nii tõlgete kui originaalkäsituste näol,[15] autoritena on silma paistnud A. Elango,[16] I. Unt, H. Kurm,[17] K. Saks jt.

Pedagoogikakateedri ülesandeks oli pedagoogilise praktika üldjuhtimine ja praktikantide juhendamine klassijuhatajatunni ja klassivälise kasvatustöö läbiviimisel. Kuni 1955. a. etendas õpetajate ettevalmistamine ülikoolides teisejärgulist osa, mistõttu pedagoogilisele praktikale anti ainult 2—4 nädalat. 1955. a. õppeplaanidega pikendati praktikat 6 nädalani. 1959.—1975. a. oli praktika kestvus 14—16 nädalat, alates 1975. a. 8—12 nädalat. TRÜ pedagoogilise praktika juhend näeb ette, et aine õpetamises suunab üliõpilasi metoodik-grupijuht, klassivälises kasvatustöös pedagoogikakateedri esindaja. Koolipoolseks juhendajaks on aineõpetaja, kelle juures üliõpilane kuulab ja annab tunde. Suviti sooritavad tulevased pedagoogid 4-nädalase pioneerilaagri praktika.

Pedagoogilise praktika ja pedagoogiliste ainete õpetamisega seotud küsimuste koordineerimiseks tegutseb alates 1962. a. kateedri juures metoodikute nõukogu, kuhu kuuluvad peale pedagoogikakateedri õppejõudude kõik metoodika õppejõud ja praktika teaduskondlikud juhendajad.

Teaduslik uurimistöö kateedris on keskendunud kahe ulatuslikuma probleemi ümber. Esimene probleem käsitleb õppe- ja kasvatustöö metoodikat üldhariduskoolides, teine püüab välja selgitada progressiivseid traditsioone ja tendentse Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte arengus. Esimese probleemi kõige enam viljeldud

---

[15] Loenguid pedagoogikast. 1—3. Tartu, 1960—1975.

[16] A. Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn, 1974.

[17] H. Kurm. Võrdleva pedagoogika küsimusi. Tartu, 1975.

mine ja aktiviseerimine. Seda käsitleti I. Undi doktoriväitekirjas ja mitmes kandidaadidissertatsioonis (J. Ots, K. Saks, S. Herman jt.). Nimetatud alalt on publitseeritud mitu monograafiat[18] ja rida artikleid, esinetud paljudel üleliidulistel ja vabariiklikel konverentsidel ning organiseeritud Tartus üleliiduline sümpoosion 1968. a. Peale selle on uuritud veel õpetaja efektiivsust ja adaptatsiooni (P. Kreitzberg, M.-I. Pedajas), õpilaste kutsesuunitlust (A. Sukamägi), õpiku teksti jõukohasust õpilastele (J. Mikk),[19] õpilastevahelisi suhteid (J. Orn), koolisisese metoodilise töö süsteemi (H. Liimets) jne. 1950.—1960. aastatel uuriti kateedris H. Liimetsa juhendamisel üldhariduskooli õpilaste raskestikasvatatavuse küsimusi, oldi šefiks alaealiste töökolooniale.

Eesti kooli ajaloo valdkonnas on uuritud Eesti pedagoogilise hariduse ajalugu (A. Pindi doktoridissertatsioon), nõukogude kooli arengut Eestis (H. Kurm), kodanliku rahvusliku liikumise pedagoogilist ideestikku (A. Elango[20]), eesti rahvapedagoogika põhiprobleeme (G. Kaljuvee), kommunistliku lasteliikumise ajalugu Eestis (B. Nedzvetski) ja üksikute ainete õpetamise ajalugu Eestis (A. Tiik, E. Mäepalu, T. Pau, S. Roosma, K. Kotsar, H. Muoni-Deemant jt.). Sel alal on peetud kontakti Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi rahvahariduse ajaloo sektoriga ja osaletud viimase juhendamisel Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte süstemaatilise ajaloo koostamistöös. On organiseeritud kaks vabariiklikku kooliajaloo uurijate konverentsi (1969, 1980) ja pandud alus Balti liiduvabariikide kooliajaloo uurijate koostööle (esimene konverents Tartus 1957).

Teadustööd kateedris soodustas asjaolu, et TRÜ-s oli 1951. a. alates aspirantuur pedagoogika alal ja ajaloo-keeleteaduskonna õpetatud nõukogus oli võimalik sel alal kaitsta kandidaadiväitekirju. Seetõttu muutus pedagoogikakateeder Eesti NSV üheks peamiseks pedagoogilise uurimistöö keskuseks. Siin valmistati ette pedagoogikateadlasi ka Läti ja Leedu NSV-le.

1962. a. organiseeris kateeder tegevõpetajatele kaheaastase kasvatusteadusliku seminari, millest kasvas välja Ühiskondlik Pedagoogika Uurimise Instituut Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi juures. Kateedri õppejõud H. Liimets, I. Unt ja A. Elango juhendasid sellal kümnete õpetajate uurimistööd, mille käigus on avaldatud viis kogumikku didaktika alalt, kuus kogumikku Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ning kaheksa kogumikku raskestikasvatatavuse ja sotsiaalpsühholoogia alalt.[21]

Kateeder on aktiivselt osalenud õpetajaskonna pedagoogilise kultuuri tõstmisel, märkides ära pedagoogika suurmeeste tähtpäevi ja algatades 1955. a. õpetajate pedagoogiliste loengute korraldamist. Kateedri liikmed on esinenud hulga erialaste artiklitega nii vabariiklikus kui ka üleliidulises ajakirjanduses, nad on sagedased lektorid õpetajate kvalifikatsiooni tõstmise kursustel. Laialdaselt on organiseeritud pedagoogilist propagandat. 1961. aastast tegutseb I. Undi juhtimisel Tartu lastevanemate rahvaülikool. Lastevanemate pedagoogilise silmaringi avardamiseks on paljud kateedri liikmed avaldanud brošüüre ja artikleid, milledest

---

[18] I. Unt. Õpilaste iseseisev töö tunnis. Tallinn, 1966; I. Unt. Õpilaste aktiviseerimine tunnis. Tallinn, 1974.

[19] J. Mikk. Teksti mõistmine. Tallinn, 1980.

[20] A. Elango. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost. Tartu, 1968.

[21] Nõukogude pedagoogika ja kool. 1—22. Tartu—Tallinn, 1966—1981.

[illegible] on ilmunud vene ja tšehhi keeles.

Sõjanduse **kateeder** on sõjalis-patriootilise kasvatustöö peamine keskus ülikoolis. Kateedri ülesanneks on reservohvitseride ettevalmistamine NSV Liidu relvajõududele. Sõjalist õppust saavad kõik sõjaväekohustuslikud üliõpilased. Enamikus teaduskondades õpitakse seda 4. kuni 9. semestrini, millele lisandub laager vahetult pärast ülikooli lõpetamist.

Kateedrile pandi alus 1944. a. detsembris. Siis määrati ametisse kateedri juhataja (ülem) insenerpolkovnik Artur **Lombak** ja mõni aeg hiljem kateedri õppeosakonna ülem polkovnik Otto Kivima. Tegelik õppetöö algas 1945. a. kevadel, kui Tartusse toodi Eesti Laskurkorpuse tagavarapolk. Selle vanemleitnandile A. Uustalile tehti ülesandeks aidata kaasa sõjalise õpetuse korraldamisele ülikoolis, kasutades tagavarapolgu õppepataljoni ohvitsere.

Kateeder paiknes esimestel sõjajärgsetel aastatel Tähtvere linnaosas Lauristini 8, natsionaliseeritud elumajas. Õppeväljakuna kasutati peamiselt Tähtvere parki ning ümbruskonna vähese liiklusega tänavaid. Algul võtsid sõjalisest õppusest osa ka naisüliõpilased.

Kui 1945. a. sügisel viidi tagavarapolk Tartust ära, siis oli kateeder komplekteeritud juba oma õppejõududega. Nende hulgast paistis silma polkovnik V. Trossi, Tallinna sõjakomandant 1940. a. suvel ja Frunze-nimelise Sõjaväeakadeemia õppejõud 1940.—1945. a.

Aastail 1947—1951 juhatas kateedrit polkovnik August **Feldman**, Suure Isamaasõja aegne diviisikomandör. Tema juhtimisel saavutati kateedri töös märgatavaid edusamme. Paranesid üliõpilaste osavõtt õppetööst ja õppeedukus. Muretseti juurde varustust ja valmistati ise uusi õppemetoodilisi materjale. 1948. a. töötas kateedris kaheksa koosseisulist õppejõudu, nende hulgas Suure Isamaasõja läbi teinud ohvitserid alampolkovnik I. Paul (kateedris 1948—1957, hiljem tuntud sõjaajaloolasena) ja leitnant N. Raudar (kateedris 1946—1961).

1950. aastate alguseks sai sõjalise õpetuse kateeder avaramad ruumid Viljandi (Gagarini) 1, kuhu rajati ka väike lasketiir. 1951.—1955. a. oli kateedri eesotsas sõjaaegne diviisikomandör, ka Stalingradi rindel võidelnud kaardiväe kindralmajor NSV Liidu kangelane Georgi **Issakov**. 1955.—1959. a. juhatas kateedrit polkovnik Dmitri **Tihhomirov**. G. Issakovi juhtimisel pöörati palju tähelepanu kateedri materiaalse baasi tugevdamisele ja teaduslik-metoodilisele tööle ning õppevahendite koostamisele. Selles oli suuri teeneid õppeosakonna ülemal polkovnik I. Sõbolevil. 1960.—1961. a. juhatas kateedrit polkovnik Mihhail **Ivanov**. 1961.—1965. a. oli kateedri tegevus katkestatud seoses sõjalise õpetuse ajutise likvideerimisega ülikoolis. Kateedri väärtuslikumad õppevahendid anti üle sõjakomissariaatidele ja teistele asutustele.

Uuesti alustas kateeder tööd 1965. a. sügisel polkovnik Konstantin **Volnovi** juhtimisel (kateedri juhataja 1965—1977). 1967. a. koliti avaramatesse ruumidesse Riia 23, kus töötatakse praeguseni. Siin loodi nüüdisaja nõuetele vastavad õppekabinetid ja taastati õppevahendite kogu. 1977.—1978. a. juhatas kateedrit õppeosakonna ülem J. Malikov, kuni 1978. a. sai kateedri juhatajaks sõjateaduste kandidaat polkovnik Endel **Hirvlaane**, kes on sel kohal praeguseni. (Õppeosakonna ülem alates 1981. a. polkovnik Pjotr Ljavinsikov). 1981. a. töötas TRÜ sõjalise õpetuse kateedris 23 koosseisulist õppejõudu ja 23 inimest abi-õppepersonalina.

2. AJALOOTEADUSKOND

Ajalooteaduskond on koos filoloogiateaduskonnaga Nõukogude Eesti humanitaarintelligentsi üks peamisi ettevalmistajaid. Siin on saanud ettevalmistuse rõhuv enamus meie vabariigis töötavaid ajaloolasi, psühholooge ja defektolooge.

1944. a. taas tegevust alustanud ajaloo-keeleteaduskonna koosseisu kuulusid ajaloo-, eesti filoloogia, vene filoloogia ja võõrkeelte osakond. 1947. a. loodi loogika ja psühholoogia osakond, mis aga 1956. a. likvideeriti. Raamatukogunduse ja bibliograafia osakond tegutses aastail 1954—1965, seejärel viidi raamatukogutöötajate ettevalmistamine üle Tallinna Pedagoogilisse Instituuti.

1966. a. avati psühholoogia osakond ja 1968. a. defektoloogia osakond.

Ajaloo-keeleteaduskonna dekaanid olid prof. Peeter **Tarvel** (1944—1945), dots. Richard **Kleis** (1945—1948), prof. Harri **Moora** (1948—1949), dots. Vilhelm **Reiman** (1949—1951), dots. Eduard **Laugaste** (1951—1954), dots. Enno-Lembit **Mikkelsaar** (1954—1955), dots. Andres **Pärl** (1955—1962), dots. Karl **Siilivask** (1962—1964), dots. Juhan **Peegel** (1964—1967), dots. Eduard **Laugaste** (1967—1971), ja prof. Karl **Siilivask** (1971—1973).

1973. a. moodustati ajaloo-keeleteaduskonna baasil ajalooteaduskond ja filoloogiateaduskond.

Ajalooteaduskonnas on kolm osakonda: ajaloo-osakond, defektoloogiaosakond ja psühholoogiaosakond. Teaduskonna dekaanid olid prof. Karl **Siilivask** (1973—1974), dots. Olaf-Mihkel **Klaassen** (1974—1976) ja alates 1976. a. dots. Allan **Liim.**

AJALOO-OSAKONNAS töötas esimestel sõjajärgsetel aastatel viis kateedrit: NSV Liidu ajaloo kateeder (juhatajad 1944—1945 professor P. **Tarvel** ja 1945—1950 dots. R. **Kleis**), üldajaloo kateeder (juhatajad 1944—1945 prof. P. **Tarvel** ja 1945—1950 dots. Julius **Madisson**), Eesti ajaloo kateeder (juhatajad 1944—1946 prof. H. **Kruus** ja 1946—1949 dots. Artur **Vassar**), arheoloogia kateeder (juhataja 1944—1950 prof. H. **Moora**) ja kunstiajaloo kateeder (juhataja 1944—1950 prof. Voldemar **Vaga**).

1949. a. liideti Eesti ajaloo kateeder ning 1950. a. ka arheoloogia kateeder NSV Liidu ajaloo kateedriga. Kunstiajaloo kateeder likvideeriti 1950. a. Selle eriala õppejõud arvati algul Lääne-Euroopa kirjanduse kateedri, 1955. a. NSV Liidu ajaloo kateedri koosseisu.

Alates 1950. a. tegutseb ajaloo-osakonnas kaks kateedrit: **NSV Liidu ajaloo kateeder** (juhatajad 1950—1951 dots. A. **Vassar** (kohusetäitjana), 1951—1952 dots. Lidia **Kuzina**, 1952—1963 prof. Hilda **Moosberg**, 1963—1974 prof. K. **Siilivask** ja alates 1974 dots. Hillar **Palamets**) ja **üldajaloo kateeder** (juhatajad 1950—1963 dots. Lydia **Roots**, 1963—1974 prof. Jaan **Konks** ja alates 1974 prof. Herbert **Ligi**).

Ajaloo-osakond on paiknenud mitmetes ruumides. Aastail 1951—1981 asusid kateedrid keemiahoones, alates 1982. a. Toomel, senises raamatukoguhoones. Varem olid osakonnal oma alatised auditooriumid. 1980. aastate alguses töötatakse teises vahetuses osalt peahoone, osalt füüsikahoone või Tiigi 78 maja auditooriumides. Osakonna ruumimured lahenevad ajalooteaduskonnale õppehoone ehitamisega.

Ajaloo-osakonna üliõpilased spetsialiseeruvad alates III (kaugõppes alates V) kursusest NSV Liidu ajaloole (sealhulgas ka Eesti NSV ajalugu), üldajaloole, arheoloogiale, arhiivindusele, etnograafiale või kunstiajaloole. Sõltumata kitsamast erialast saavad kõik statsionaarsed üliõpilased pedagoogilise ettevalmistuse ning lõpetamisel ajaloolase, ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetaja kvalifikatsiooni.

Aastail 1945—1981 lõpetas ajaloo-osakonna statsionaarselt 689 ja kaugõppe teel 863 inimest. Ligikaudu pooled lõpetanutest asusid tööle koolides, ülejäänud jagunevad põhiliselt kõrgkoolide, teaduslike uurimisasutuste, muuseumide ja arhiivide vahel. Teatud hulk ajaloo-osakonna lõpetanuid on leidnud rakendamist ka riigiasutustes, partei- ja komsomoliorganites, kirjastuste toimetustes ning mujal.

Ajaloo-osakonna lõpetanute hulgast on võrsunud mitmeid nimekaid teadlasi ja teaduse organiseerijaid: Eesti NSV TA akadeemikud J. Kahk ja A. Köörna, akadeemia korrespondentliige K. Siilivask, ajaloodoktorid E. Jansen, O. Kuuli, H. Ligi, H. Piirimäe, R. Pullat, E. Tarvel ja S. Vahtre. Ajaloo-osakonna 36 õppejõust on 33 lõpetanud Tartu ülikooli, neist 24 TRÜ. Mitmed lõpetanud on paistnud silma Eesti NSV poliitilises ja ühiskondlikus elus. Pikemat aega juhtis vabariigi ideoloogiatööd EKP Keskkomitee sekretärina V. Väljas.

Ajalookateedritel on tihe koostöö Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi ja Eesti NSV Haridusministeeriumiga, samuti arhiivide, muuseumide ja kooididega, kus toimub üliõpilaste praktika. Ülikooli õppejõud on koolidele koostanud Eesti NSV ajaloo õpikuid ja metoodilisi materjale ning esinenud loengutega õpetajate suvistel täienduskursustel. Traditsiooniks on kujunenud koos haridusministeeriumiga iga kahe aasta järel korraldatavad koolinoorte ülevabariigilised ajaloo-olümpiaadid, mida kuni 1981. a. on toimunud kaheksa.

Ajalookateedrite teadusliku töö teemaatika on koondunud Eesti NSV ja Läänemere-äärsete maade ajaloo probleemide uurimisele.

NSV Liidu ajaloo kateedris uurisid 1950.—1960. aastatel Eesti ajaloo põõrdelise tähtsusega sündmusi XX sajandil prof. H. Moosberg[1], dots. L. Eringson[2], prof. K. Siilivask[3] ja dots. J. Raid[4]. Teine põhiline uurimissuund on Eesti talurahva ja demograafia uurimine, millega on tegelnud prof. S. Vahtre[5] ja T. Rosenberg[6]. Arheoloog V. Trummal on uurinud Vene-Eesti vastastikuseid suhteid IX sajandist kuni XIII sajandi alguseni,[7] etnograaf A. Luts Eesti kalastusega seotud küsimusi, kunstiajaloo professor V. Vaga võttis oma uurimuste tulemused kokku doktoriväitekirjas Eesti keskaja arhitektuurist ja on hiljem viljakalt uurinud kunsti arengut XIX sajandil Tallinnas ja Tartus,[8] kunstiajaloolane M. Eller on avaldanud töid Nõukogude Eesti monumentaal- ja dekoratiivskulptuuri kohta.[9]

Eesti kooli ja hariduse ajalugu on uurinud A. Liim,[10] ajaloo õpetamise

---

[1] H. Moosberg. 1905.—1907. a. revolutsioon Eestis. Tallinn, 1955.

[2] Л. Эрингсон. Тартуский университет в 1905 году. — Ученые записки ТГУ. Вып. 58. Тарту, 1957.

[3] K. Siilivask. Veebruarist oktoobrini 1917. Tallinn, 1972; И. Саат, К. Силливаск. Великая Октябрьская социалистическая революция в Эстонии. Таллин, 1977.

[4] J. Raid. Okupatsiooni ikkes. 1918. a. Saksa okupatsioon Eestis. Tallinn, 1967.

[5] S. Vahtre. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1858). Tallinn, 1973.

[6] Т. Розенберг. О социальном расслоении крестьянства в южной Эстонии в конце XIX века. Таллин, 1980.

[7] V. Trummal. Arheoloogilised kaevamised Tartu linnusel. — TRÜ toimetised. Vihik 161. Tartu, 1964.

V. Trummal. Arheoloogia alused. Tallinn, 1979.

[8] В. Вага. Проблема пространственной формы в средневековой архитектуре Латвии и Эстонии. — Ученые записки ТГУ, вып. 86. Тарту, 1960. V. Vaga. Kunst Tartus XIX sajandil. Tallinn, 1971; V. Vaga. Kunst Tallinnas XIX sajandil. Tallinn, 1976.

[9] M. Eller. Skulptuur. — Eesti kunsti ajalugu kahes köites. 2. köide. Nõukogude Eesti kunst 1940—1965. Tallinn, 1970.

[10] A. Liim. Tallinna kubermangu gümnaasium 1805—1890. Tallinna Nikolai I gümnaasium 1890—1917. — Tallinna I Keskkool 1631—1981. Tallinn, 1981.

metoodika küsimusi H. Palamets.[11] Kõigi praegu üldhariduskoolides kasutusel olevate Eesti NSV ajaloo õpikute autoriteks on NSV Liidu ajaloo kateedri õppejõud. 1970. aastate teisel poolel valmis kõrgkoolidele määratud Eesti NSV ajaloo õpik,[12] mille koostamisest võttis osa arvukalt ajalooteadlasi nii Tartust kui Tallinnast prof. K. Siilivase juhtimisel.

Seoses Tartu linna 950. aastapäevaga 1980. a. ja Tartu ülikooli 350. aastapäevaga 1982. a. on ülikooli ajalookateedrite uurimistööd ikka enam hõlmanud kodulinna[13] ja *alma mater*'i ajaloo küsimuste süvendatud käsitlemist. NSV Liidu ajaloo kateedri väljaandel TRÜ toimetistena ilmuvast sarjast on seni trükimusta näinud kaksteist vihikut.[14] Kateedri juures tegutsev rikkaliku erialaraamatukogu ja diapositiividekoguga kunstiajaloo kabinet on dots. M. Elleri juhtimisel üliõpilaste kunstiajalooalase uurimistöö üheks peamiseks baasiks.

Üldajaloo kateeder, mille koosseisus on kaheksa põhikohaga õppejõudu, neist kolm professorit ja kolm dotsenti, kuulub kvalifikatsiooni poolest ülikooli tugevamate hulka. Teadustöö põhisuunad hakkasid välja kujunema 1950. aastate keskpaiku. Kateedri tolleaegse juhataja dots. L. Rootsi initsiatiivil hakkas 1956. a. ilmuma «Скандинавский сборник».[15] Nõukogude skandinavistide keskseks väljaandeks kujunenud kogumikust on ilmunud juba 26 köidet. Aastaid toimetas kogumikku prof H. Moosberg, 1977. a. saadik on toimetajaks prof. H. **Piirimäe.** Üldajaloo kateedri algatusel toimus 1963. a. Tartus ka I üleliiduline skandinavistika konverents. Nüüd on selliseid konverentse peetud juba üheksal korral ja alati on neil esinenud ka kateedri õppejõud. Prof. H. Piirimäe uurimisvallaks on Eesti majandus ja kultuur nn. Rootsi ajal.[16] Produktiivseks skandinavistiks on kujunenud ka dots. K. Jaanson.

Kateedri teiseks uurimissuunaks on Eesti põllumajanduse ja talurahva ajalugu. Ühe esimesena Nõukogude Eesti ajaloolastest kaitses 1961. a. doktoriväitekirja J. Konks.[17] Monograafiaid XIII—XIX sajandi majandus- ja sotsiaalajaloo alalt on avaldanud 1970. a. Eesti NSV TA Ajaloo Instituudist TRÜ-sse ületulnud prof. H. Ligi,[18] kes algatas Eesti asustusajaloo uurimise TRÜ-s. 1970. aastate teisel poolel kasvas sellest välja kompleksteema «Inimese ja looduse minevikusuhted Eesti territooriumil», mis nüüd rahvusvahelisse uurimisprogrammi «Inimene ja biosfäär» (MAB) on lülitatud. Asustusloo probleemidega tegelevad ka kateedri noored liikmed A. Must ja Ü. Liitoja.

Palju tähelepanu on kateedri õppejõud viimastel aastatel pühendanud ülikooli ajaloole. Ülikooli teadusliku ajaloo I köite põhiautoriks on H. Piirimäe,[19] ajalooteaduse arengulugu Tartus uuris Rooma ajaloo spetsialistina tuntud dots. M. Tänava.

Tartu ülikooli rahvusvahelisi sidemeid ja Professorite Instituudi tege-

[11] H. Palamets. Ajaloo algkursuse õpetamisest. Tallinn, 1973.

[12] Eesti NSV ajalugu. Kõrgkoolide õpik. 1—2. Tallinn, 1976, 1980.

[13] Tartu ajalugu. Koostaja R. Pullat. Tallinn, 1980.

[14] Eesti NSV ajaloo küsimusi. 1—12 Tartu, 1960—1977. (TRÜ Toimetised. Vihikud 87, 114, 161, 164, 223, 258, 290, 340, 399.)

[15] Скандинавский сборник. Skandinaavia kogumik. Skrifter om Skandinavien. 1—26. Тарту, 1956—1981; Uurimusi Läänemeremaade ajaloost. 1—3 — TRÜ Toimetised. Vihik 316, 371, 454. Tartu, 1973—1979.

[16] H. Piirimäe. Kaubanduse küsimused Vene-Rootsi suhetes 1661.—1700. a. — TRÜ Toimetised. Vihik 113. Tartu, 1961.

[17] J. Konks. Eestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajanduse ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel. — TRÜ Toimetised. Vihik 96. Tartu, 1960.

[18] H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968; H. Moora, H. Ligi. Wirtschaft und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu Anfang des 13. Jahrhunderts. Tallinn, 1970.

[19] Tartu ülikooli ajalugu I. Tartu ülikool 1632—1798. Tallinn, 1982.

kusi jälgib V. Tamul. Dots. O. Klaasseni uurimisobjektiks on Eesti ja eestlaste sidemed Aasia ja Aafrika maadega.

DEFEKTOLOOGIAOSAKOND loodi 1966. a. vabariigi erikoolidele kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamiseks. Osakonna rajaja ja esimene õppejõud oli E. Lepik. Algul kuulusid defektoloogia õppejõud pedagoogika ja metoodika kateedri koosseisu. 1972. a. moodustati eripedagoogika kateeder (juhatajad 1972—1977 dots V. **Väärapõn** ja alates 1977. a. dots. K. **Karlep**).

Eripedagoogika kateeder asub ja defektoloogiaosakonna õppetöö toimub põhiliselt Tiigi 78 hoones. Meditsiinialase ettevalmistuse saavad defektoloogia üliõpilased arstiteaduskonna õpperuumides.

Aastail 1973—1981 lõpetas defektoloogiaosakonna statsionaarselt 176 ja kaugõppe teel 84 inimest, kes nüüd töötavad erikoolides, koolieelsetes lastekasutustes, polikliinikutes, haridusorganites ja mujal.

Defektoloogiaosakonna õppejõud on andnud olulise panuse oligofrenopedagoogika teooria arendamisse ning koostanud Eesti NSV erikoolidele originaalõpikuid, töövihikuid ja metoodilisi juhendeid.

Eripedagoogika kateedri teaduslik uurimistöö on suunatud kahele peamisele probleemile: suhtlemise ja õpilaste omavaheliste suhete iseärasustele erikoolides ning õppe-kasvatustöö meetodite täiustamisele abikoolis. On ilmunud esimesed teoreetilised tööd oligofrenopedagoogikas, on hoogustunud diagnostikaalane uurimistöö ja pandud alus esimesele regulaarselt ilmuvale defektoloogiaalasele kogumikule Eestis.[20] Nii on kateeder vähem kui kümne aastaga andnud olulise panuse defektoloogia teoreetilisele uurimisele ning uurimistulemuste juurutamisele praktikasse.

PSÜHHOLOOGIAOSAKONDA kuulub üks kateeder — **loogika ja psühholoogia kateeder** (nimetus pärineb a. 1947, varem 1944.—1945. a. pedagoogika teooria ja 1945.—1947. a. pedagoogika ajaloo kateeder), mida on juhatanud aastail 1944—1951 prof. A. **Koort,** 1951—1972 dots. A. **Pärl,** 1972—1977 dots. A. **Lunge,** 1977—1979 dots. U. **Siimann** ja alates 1979. a. prof. kt. M. **Kotik.**

Psühholoogia uurimise ja õpetamise sisuliseks juhiks TRÜ-s oli pikka aega K. **Ramul** (kuni 1965. a. professorina, seejärel kuni surmani 1975. a. professor-konsultandina). 1968. a. moodustati kateedri juurde tööstuspsühholoogia laboratoorium.

Loogika ja psühholoogia kateeder ning osakonna õpperuumid asuvad alates 1973. a. Tiigi 78 hoones.

Aastail 1947—1956 loogika ja psühholoogia osakonnas õppinud üliõpilased said eesti keele ja kirjanduse ning loogika ja psühholoogia õpetaja kutse. 1966. a. avati psühholoogia kaugõppeosakond (vastuvõtt kuni 1979. a.), kuhu võeti kõrgharidusega isikuid, kes soovisid omandada kõrgemat haridust veel psühholoogia alal. 1968. a. loodi ka päevane psühholoogiaosakond. Üliõpilastel on võimalik spetsialiseeruda tööpsühholoogia või sotsiaalpsühholoogia, individuaalplaani järgi õppides ka psühholoogia teistele aladele.

Ajavahemikus 1952—1956 lõpetas loogika ja psühholoogia osakonna 91 üliõpilast. Aastail 1970—1981 lõpetas ülikooli psühholoogia alal statsionaarselt 200 ja kaugõppe teel 220 inimest. Psühholoogid on leidnud rakendamist teaduslikes instituutides, ministeeriumide ja keskasutuste laboratooriumides ning konstrueerimisbüroodes, tööstus- ja teenindusettevõtetes, kutsenõuandlates, raviasutustes, koolides ja mujal.

Psühholoogiaalast teadustööd takistas 1940. aastate teisel ja 1950.

[20] Труды по дефектологии. 1—2. (Ученые записки ТГУ. Вып. 450, 521.) Тарту, 1978—1980.

aastate esimesel poolel Pavlovi kõrgema närvitegevuse füsioloogia pealetung, mille tagajärjel hakati administratiivsete vahenditega asendama psühholoogiat kõrgema närvitalituse füsioloogiaga. Kateedri teaduslik produktsioon oli neil aastail väike. K. Ramuli tol ajal kirjutatud tööd ilmusid trükis alles kümmekond aastat hiljem.[21]

1960., eriti 1970. aastatel suurenes eksperimentaalsete uurimuste ning publitseeritud tööde hulk. Kasvava sagedusega ilmus ülikooli toimetiste sarjas kateedri kogumik.[22] Arenesid sidemed Moskva psühholoogidega ja psühholoogiakeskustega, kus mitmed kateedri liikmed oma haridust täiendavad, samuti USA, Kanada ja teiste juhtivate psühholoogiamaade teadlastega. Kateedri liikmete töid avaldatakse rahvusvahelise levikuga psühholoogiaväljaannetes. «Töid psühholoogia alalt» VII (1978) ja VIII (1980) ilmusid inglise keeles.[23] Kasvaval hulgal antakse välja teaduslikke ja populaarteaduslikke raamatuid, õppekirjandust, teaduslike konverentside materjale.

Psühholoogia harudest viljeldakse üldpsühholoogiat[24] (peamiselt tunnetusprotsesside eksperimentaalset uurimist) ning inseneri- ja tööstuspsühholoogiat.[25] Neid teemasid hõlmavad ka lepingulised uurimused ja kandidaadiväitekirjad — kateedri 12 liikmest on kandidaadikraad üheksal. Ka enamik üliõpilasi spetsialiseerub nendes psühholoogia harudes.

Väljaspool loogika ja psühholoogia kateedrit on Tartu Riiklikus Ülikoolis tegeldud veel pedagoogilise psühholoogiaga (H. Liimets, J. Orn jt.), emotsioonide psühholoogiaga (E. Pung) ja spordipsühholoogiaga (S. Oja).

3. ARSTITEADUSKOND

Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskond on vanim meedikuid koolitav fakulteet NSV Liidu territooriumil. Asjaolu, et arstiteaduskonda pole muudetud omaette meditsiiniinstituudiks, vaid ta tegutseb tihedas koostöös teiste teaduskondadega, loob soodsad võimalused spetsialistide õpetamisel fundamentaal- ja ühiskonnateadustes. Samuti on see vajalik uuringuteks erinevate teaduste piirimail, mis on eriti oluline tänapäeval, teaduste lähenemise ja integreerumise ajastul, mil meditsiini arengus on keskse koha omandanud loodus- ja täppisteadused.

Tänapäevast arstiteaduskonda iseloomustab lai profiil, seda nii kaadri ettevalmistamisel kui ka teaduslikus uurimistöös. Teaduskonna ravi-, pediaatria-, farmaatsia-, stomatoloogia- ja spordimeditsiini osakondades õppis 1981. a. üle 1800 üliõpilase, keda õpetas enam kui 200 õppejõudu, neist 50 teaduste doktorit ja professorit ja 102 teaduste kandidaati, kes koondusid 25 kateedrisse. Iga-aastane lõpetajate arv ulatub veerand tuhandeni. Teaduskonnale on omane üliõpilas-

[21] K. Ramul. Loomapsühholoogia. Tallinn, 1964; K. Ramul. Teaduslik psühholoogia ja elu. Tallinn, 1969; К. А. Рамуль. Введение в методы экспериментальной психологии. Тарту, 1966. К. А. Рамуль. Из истории психологии. Тарту, 1974.

[22] Труды по психологии. 1—9. Тарту, 1964—1980. (Ученые записки ТГУ. Вып. 152, 190, 335, 395, 424, 429, 474, 522, 529.)

[23] Problems of communication and perception. Tartu, 1978; Problems of cognitive psychology. Tartu, 1980.

[24] A. Lunge. Emotsioonide psühholoogia. Tallinn, 1980; J. Allik, A. Luuk. Nägemispsühholoogia. Tallinn, 1980; K. Toim. Isiksuse psüühilised omadused. Tartu, 1974; P. Tulviste. Mõtlemise muutumine ajaloos. Tartu, 1978.

[25] М. А. Котик. Курс инженерной психологии. Таллин, 1978; М. А. Котик. Психология и безопасность. Таллин, 1981; U. Siiman. Tootmise juhtimise psühholoogilisi aspekte. Tartu, 1970.

konna internatsionaalsus, 1981. a. õppis siin 22 rahvuse esindajaid, kellest enamuse (76%) moodustasid eestlased.

Arstiteaduskonnale kuulub märkimisväärne koht Eesti NSV tervishoiusüsteemis. Ta on ainus meditsiinikõrgkool vabariigis. Paljud teaduskonna õppejõud on oma erialal tervishoiuministeeriumi peaspetsialistideks, võtavad osa ministeeriumi teadusliku nõukogu ja meditsiinialaste probleemkomisjonide tööst. Mitmed ülikooli kliinikud on kujunenud kõrgelt spetsialiseeritud juhtivateks meditsiinikeskusteks meie vabariigis.

TRÜ arstiteaduskonna praegune kõrge õppe- ja teadustöö potentsiaal, mis avaldub õppejõudude koosseisus ja nende kvalifikatsioonis, on teaduskonna kollektiivi ja tema juhtkonna sõjajärgsete aastate sihikindla töö tulemus.

1944. a. sügisel alustas teaduskond väga rasketes tingimustes. Lühikese aja jooksul suudeti reevakueerida teaduskonna varad, korrastada õppebaasid ja kliinikud ja alustada regulaarset õppetööd. Rohkem aega võttis kvalifitseeritud õppejõudude kaadri komplekteerimine ja intensiivse ning sihiparase teadustöö alustamine. Esimeste kandidaadidissertatsioonide kaitsmiseni jõuti küll juba 1940. aastatel, kuid esimesed doktoridissertatsioonid kaitsti alates 1961. a. (E. Siirde, K. Kõrge, J. Saarma, L. Schotter, H. Vahter, K. Villako jt.).[1]

Teaduskonna taastamisel ja edasiarendamisel on suuri teeneid esimestel dekaanidel, 1944.—1946. a. dekaaniks olnud prof. Voldemar **Vadil** (1891—1951) ja 1946.—1949. a. teaduskonda juhtinud prof. Artur **Valdesel** (1884—1971). Edasi järgnesid dekaanina 1949.—1950. a. prof. Elmar **Karu** (sünd. 1903), 1950.—1952. a. prof. Elmar **Siirde** (sünd. 1910), 1952.—1955. a. prof. Alma **Tomingas** (1900—1963). Nende suunda jätkasid 1955.—1963. a. prof. Artur **Linkberg** (1899—1970), 1963.—1966. a. prof. Jüri **Saarma** (sünd. 1921), 1966.—1969. a. prof. Herman **Vahter** (sünd. 1920) ja 1969.—1975. a. prof. Ernst **Raudam** (sünd. 1915). 1975. aastast juhib ülikooli suurimat teaduskonda prof. Lembit **Allikmets** (sünd. 1936).

Ülevaate teaduskonna õppejõudude kollektiivi ja selle kvalifikatsiooni kasvust annab tabel.

ARSTITEADUSKONNA ÕPPEJÕUDUDE KOOSSEIS 1945—1980*

Aasta	Üldse õppejõude	Doktoreid	Professoreid	Kandidaate	Dotsente	Vanemõp., assistente
1945	78	15	13	—	14	51
1950	79	14	14	17	9	56
1955	98	13	13	29	20	65
1960	112	13	12	45	24	76
1965	129	13	11	55	31	87
1970	143	22	17	81	44	77
1975	153	37	30	90	52	79
1980	202	50	42	102	80	77

* Koostatud TRÜ arhiivi ja arstiteaduskonna dekanaadi andmetel.

Õppejõudude-teadlaste uue põlvkonna ettevalmistamisel osutasid suurt abi Leningradi ja Moskva arstiteadlased, mitmed NSV Liidu Meditsiiniakadeemia ja Tervishoiuministeeriumi instituudid. Paljud teaduskonna praegused õppejõud ja teadurid (K. Gross, V. Kask, L. Allikmets, A. Kallikorm, T. Karu, L. Tamm, L. Uus-

[1] Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskond aastail 1802—1975. Tartu, 1976, lk. 7 jj.; A. Linkberg. Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonna tegevus ajavahemikul 1940—1960. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», 1960, nr. 3; J. Saarma. Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskond 1940—1965. — TRÜ Toimetised. Vihik 178. Tartu, 1965. L. Allikmets. TRÜ Arstiteaduskond aastail 1940—1980. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», 1980, nr. 4.

küla, A. Lepp, A. Truupõld, Ü. Hussar, U. Reino, R. Talvik jt.) lõpetasid aspirantuuri Leningradis või Moskvas. Samuti on mitmete õppejõudude doktoridissertatsioonid valminud NSVL Meditsiiniakadeemia instituutide baasil või kodu- ja välismaal tunnustatud meditsiiniinstituutides.

Teaduskonna kasvandikeks on Eesti NSV tervishoiuminister meditsiinidoktor prof. Väino Rätsep, samuti enamik ministeeriumi juhtivast kaadrist ning peaspetsialistidest. Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi direktor NSV Liidu Meditsiiniakadeemia korrespondeeriv liige prof. Pavel Bogovski, sotsialistliku töö kangelane Raivo Toots, Tallinna Vabariikliku IV Haigla peaarsti asetäitja meditsiinidoktor prof. Rein Zupping, Tallinna peakirurgid meditsiinidoktorid U. Sibul, R. Truve, J. Männiste, Tartu Kliinilise Haigla neurokirurgia osakonna juhataja meditsiinidoktor R. Paimre ja paljud teised nimekad arstiteadlased. Olulise panuse on teaduskond andnud Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi uurimisinstituutide kindlustamiseks teaduskaadriga, samuti vabariiklike haiglate komplekteerimiseks spetsialistidega ja juhtiva kaadriga.

Sõjajärgsel perioodil on tunduvalt täienenud teaduskonna juhtimissüsteem. Kui 1950. aastatel kogu õppe- teadustöö organiseerimise ja juhtimise raskus lasus dekaanil ja ühel, hiljem kahel prodekaanil, siis käesoleval ajal seisavad teaduskonna eesotsas dekaan ja viis prodekaani. Kursuste tööd suunavad kursusejuhendaja õppejõu eesistumisel kursuse õppenõukogu ja rühmajuhendajad õppejõud. 1973. a. moodustati teaduskonna teraapia- ja kirurgiaõppenõukogud, mille ülesandeks on õppe- ja teadusliku töö koordineerimine vastavate kateedrite vahel, üliõpilaste ja internide töö metoodiline juhtimine, et kindlustada arstide ettevalmistamise kõrge tase. Õppe-kasvatustööd farmaatsia-, pediaatria-, stomatoloogia- ja spordimeditsiini osakonnas koordineerivad vastavad profileerivad kateedrid.

Stuudium kestab arstiteaduskonna ravi-, spordimeditsiini ja pediaatriaosakonnas kuus aastat. Viimasel kursusel saavad tulevased arstid süvendatud ettevalmistuse valitud erialal — teraapias, kirurgias või sünnitusabis-günekoloogias. Proviisorid ja stomatoloogid õpivad viis aastat. Ravi-, pediaatria- ja stomatoloogiaosakonna lõpetanud viibivad pärast arstidiplomi saamist veel aastases internatuuris vabariigi juhtivates raviasutustes, omandades sel teel täiendava praktilise ettevalmistuse.

Pidevalt on kasvanud teaduskonna üliõpilaste arv, mille suurenemisest osakonniti viisaastakute lõikes annab ülevaate tabel (õppeaasta alguse seisuga).

ÜLIÕPILASTE ARV ARSTITEADUSKONNAS AASTAIL 1945—1980*

Aasta	Kogu-arv	Osakonnad				
		Ravi	Spordi meditsiin	Stomatoloogia	Farmaatsia	Pediaatria
1945	503	323	—	58	122	—
1950	850	655	—	93	102	—
1955	991	799	—	75	117	—
1960	1275	1007	—	117	151	—
1965	1123	876	—	131	116	—
1970	1274	808	132	122	119	93
1975	1388	803	178	110	160	137
1980	1768	959	260	160	172	217

* Koostatud TRÜ arhiivis olevate aruannete alusel.

Esimesena NSV Liidus asutati 1961. a. TRÜ arstiteaduskonnas spordimeditsiini osakond, kus õppetöö toimub vene keeles. Osakonna loomise initsiaatoriteks olid kehakultuuriteaduskonna dekaan dots. Fred Kudu ja arstiteaduskonna dekaan prof. Artur Linkberg. Esimesele kursusele võetakse 95 üliõpilast, neist 15—20 suunamise alusel Leedu, Läti ja Valgevene NSV-st. Teisele kursusele lisandub 95 kõrgema kehakultuurialase haridusega üliõpilast kõigist liiduvabariikidest NSVL Kehakultuuri ja Spordikomitee suunamisel. Igal aastal saadetakse 35—40 spordimeditsiini osakonna lõpetajat tööle üle kogu Nõukogude Liidu. Spordimeditsiini osakonna töö korraldamiseks ja spetsialistide täiendamise läbiviimiseks moodustati 1971. a. spordimeditsiini ja ravikehakultuuri kateeder.

1967. a. avati pediaatriaosakond, kus praegu õpib igal kursusel 40—50 üliõpilast.

1968. a. organiseeriti ühiskondlikel alustel töötav arstide ja farmatseutide kvalifikatsiooni tõstmise kateeder, mis 1970. a. muudeti arstide ja farmatseutide täiendamise ja spetsialiseerimise teaduskonnaks. Viimane töötab arstiteaduskonna kateedrite baasil ning oma dekaani juhtimisel. Dekaaniks on olnud Eesti NSV teenetine arst prof. V. **Saarma** (1970—1974), prof. A.-E. **Kaasik** (1975—1979) ja prof. H. **Tikko** (alates 1979). Igal aastal korraldatakse täienduskursusi teraapia, kirurgia, stomatoloogia, neuroloogia, psühhiaatria, farmaatsia jt. spetsiaalsuste alal, samuti kitsamale spetsialiseerumisele pühendatud kursusi. X viisaastakul viibis iga aasta täiendusel ja spetsialiseerumisel üle 350 arsti ja farmatseudi, XI viisaastakul on tõusnud kuulajate arv 400—450 isikuni aastas. Nimetatud teaduskonnale on usaldatud internatuuri ja kliinilise ordinatuuri juhendamine ja kontroll, teaduskonna õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise organiseerimine ja täienduskursuste väljasõidutsüklite korraldamine Tallinnas, Narvas ja teistes linnades.

Arstiteaduskonna õppeedukus on aasta-aastalt tõusnud ja praegu kuulub ta selle näitaja poolest ülikooli parimate teaduskondade hulka. Viimastel talvistel ja kevadistel sessioonidel on õppeedukus püsinud 93% piires, olles 10 aasta jooksul tõusnud 15%. Õppeedukuse paranemise peamisteks põhjusteks on kateedrite õppemetoodilise töö tõhustumine, üliõpilaste töössesuhtumise paranemine, õppevahendite laialdane väljaandmine, õppejõudude kvalifikatsiooni tõus, teadusliku töö intensiivistumine jne. Prof. E. Raudami algatusel koostatud arstiteaduskonna õppetöö ja õppevälise kasvatustöö kompleksplaan (1973) on võimaldanud kasvatustööd teaduskonnas ühtlustada ning muuta järjepidevamaks. Dekanaadi, kursusejuhendajate ja kateedrijuhatajate koostöö on täiustunud eelkõige üliõpilastes aktiivse tööhoiaku kasvatamisel. Dekanaadil ja kursusejuhendajatel on tihedad sidemed ka üleülikooliliste kateedritega. Ühiskonnateaduste järjepidev õpetamine parandas oluliselt tulevaste arstide sotsiaalset mõttelaadi ja tugevdas aktiivset hoiakut rahva tervise kaitsmisega seotud probleemide lahendamisel.

Sõjajärgsetel aastatel lõpetas teaduskonna ainult 25—40 arsti ja niisama palju farmatseute aastas. Alates 1951. a. suurenes arstide väljalase järsult, ületades 1950. aastatel keskmiselt 150 piiri, jõudes 1960. aastatel 200 lähedale ja 1970. a. keskmiselt 220 lõpetajani aastas. Kaks kolmandikku lõpetajatest annab raviosakond, kellele järgnevad farmaatsia-, pediaatria-, spordimeditsiini ja stomatoloogiaosakond.

Kuna vanad õppebaasid jäid üha mahukamate pedagoogiliste ja teaduslike ülesannete täitmiseks kitsaks, alustati 1964. a. arstiteaduskonna järkjärgulist väljaehitamist Maarjamõisa piirkonnas. 1971. a. valmis siin Tartu Kliinilise Haigla uus 450 voodikohaga kirurgiakorpus koos operatsiooniploki ja traumapunktiga. Hoonesse paigutati kolm kirurgiakateedrit. 1976. a. sai valmis 160 voodikohaga kardioloogiakeskus, mis on sise-

haiguste propedeutika ning spordimeditsiini ja ravikehakultuuri kateedrite õppebaas. Seal paiknevad ka kardiokirurgia osakond, reanimatsiooni- ja intensiivravi osakond ja radioloogilise diagnostika osakond. Praegu on Tartu Kliiniline Haigla kujunenud Eesti NSV suurimaks (ligi 1200 voodit) ja eeskujulikumaks ravi-profülaktikaasutuseks.

1978. a. avati tuberkuloositõrje dispanseri uues hoones pulmonoloogiaosakond. Seoses uute ravikorpuste valmimisega toimusid muutused ka mitme teise kateedri õppebaasides: nii sai neuroloogia ja neurokirurgia kateeder oma valdusse närvikliiniku hoone teise korruse. Endisse kirurgiakliiniku majja Toomel asusid dermato-veneroloogiadispanseri statsionaar ja naistenõuandla. Kapitaalremondiga rekonstrueeriti kliiniline sünnitusmaja ja lastehaigla. 1981. a. lõpuks valmis 120 voodikohaga laste nakkushaigla. Ehitamisjärge ootavad psühhiaatriakliinik, polikliinik ja teooriakateedrite hooned.

Et kindlustada vajalik alus teaduskonna eksperimentaalse uurimistöö läbiviimiseks, moodustati 1962. a. Meditsiini Teadusliku Uurimise Kesklaboratoorium, mille juures valmis 15 aasta jooksul 18 doktori- ja 35 kandidaadidissertatsiooni. Teadustöö süvenemisele ja intensiivistamisele aitasid kaasa teaduskonna kateedrite juures loodud probleemlaboratooriumid. Nii loodi 1967. a. bioloogilise keemia kateedri juures sekretoorsete protsesside biokeemia laboratoorium, millest 1975. a. võrsus omaette molekulaarbioloogia laboratoorium. Farmakoloogia- ja psühhiaatriakateedrite baasil loodi 1968. a. psühhofarmakoloogia laboratoorium, teaduskonnakirurgia kateedri juures 1968. a. veresoontekirurgia laboratoorium. 1979. a. moodustati kesklaboratooriumi ja nelja probleemlaboratooriumi liitmise teel Üld- ja Molekulaarpatoloogia Teadusliku Uurimise Instituut (ÜM PI), mis on oluliseks baasiks enamikule arstiteaduskonna kateedritele.

Arstiteaduskonna kateedrite ja ÜMPI-i teadustöö on kontsentreerunud 12 kompleksse probleemi ümber, mis on koordineeritud teaduskonna probleemkomisjonides, samuti Eesti NSV Tervishoiuministeeriumis ja üleliidulistes probleemkomisjonides. Teadusliku uurimistöö alal on loodud kontakt nii teiste vabariiklike teadusasutustega kui ka üleliiduliste uurimisinstituutidega. Selle väljenduseks on vabariiklikud arstiteaduslikud konverentsid, mida peetakse reeglipäraselt iga 3—4 aasta järel. TRÜ arstiteaduskond on organiseerinud arvukaid üleliidulisi konverentse, näiteks üleliidulised biokeemikute konverentsid (1954, 1956, 1961, 1966, 1971, 1980), farmakoloogide ja psühhiaatrite üleliidulised psühhofarmakoloogiliste probleemide konverentsid (1964, 1970, 1973, 1976, 1980), vabariiklikud teaduslikud konverentsid ja sümpoosiumid, mida viivad läbi hügieeni-, teaduskonnakirurgia, teaduskonnasisehaiguste jt. kateedrid. Teaduskond korraldab aastas 3—4 vabariiklikku teaduslikku konverentsi ja sümpoosiumi.

Silmapaistvalt hea on kontakt paljude teadusasutustega, esijoones on neid neuroloogidel-neurokirurgidel, gastroenteroloogidel, psühhiaatritel, kirurgidel, farmakoloogidel ja biokeemikutel.

Paljud teaduskonna professorid kuuluvad üleliiduliste probleemkomisjonide ning erialaseltside juhatusse ja NSV Liidu kesksete teaduslike ajakirjade toimetustesse. Mitmed õppejõud (J. Saarma, H. Sillastu, L. Allikmets, L. Päi, E. Sepp, H. Tihane, E. Raudam, A.-E. Kaasik, R. Zupping, K. Villako, V. Salupere, E. Tünder jt.) on valitud välismaa rahvuslike ja rahvusvaheliste teaduslike seltside ja teaduste akadeemiate liikmeteks. Üheksale õppejõule on omistatud Eesti NSV teenelise teadlase

17. septembril 1976 pandi nurgakivi TRÜ Teadusliku Raamatukogu uuele hoonele
Arnold Koop annab EKP Keskkomitee I sekretärile Karl Vainole üle mälestusraamatu raamatukogu uue hoone vastuvõtmise päeval 26. detsembril 1980

aamatukoguhoone fassaad
eskkomitee sekretär Rein Ristlaan lõikab läbi lindi uue raamatukogu avamisel 22. veebruaril 1982

Vaade peahoone esisele ja ühiskonnateaduse kateedrite majale
Keemiahoone

oone Tõnismäe nõlval, peahoone taga
uuriteaduskonna hoone

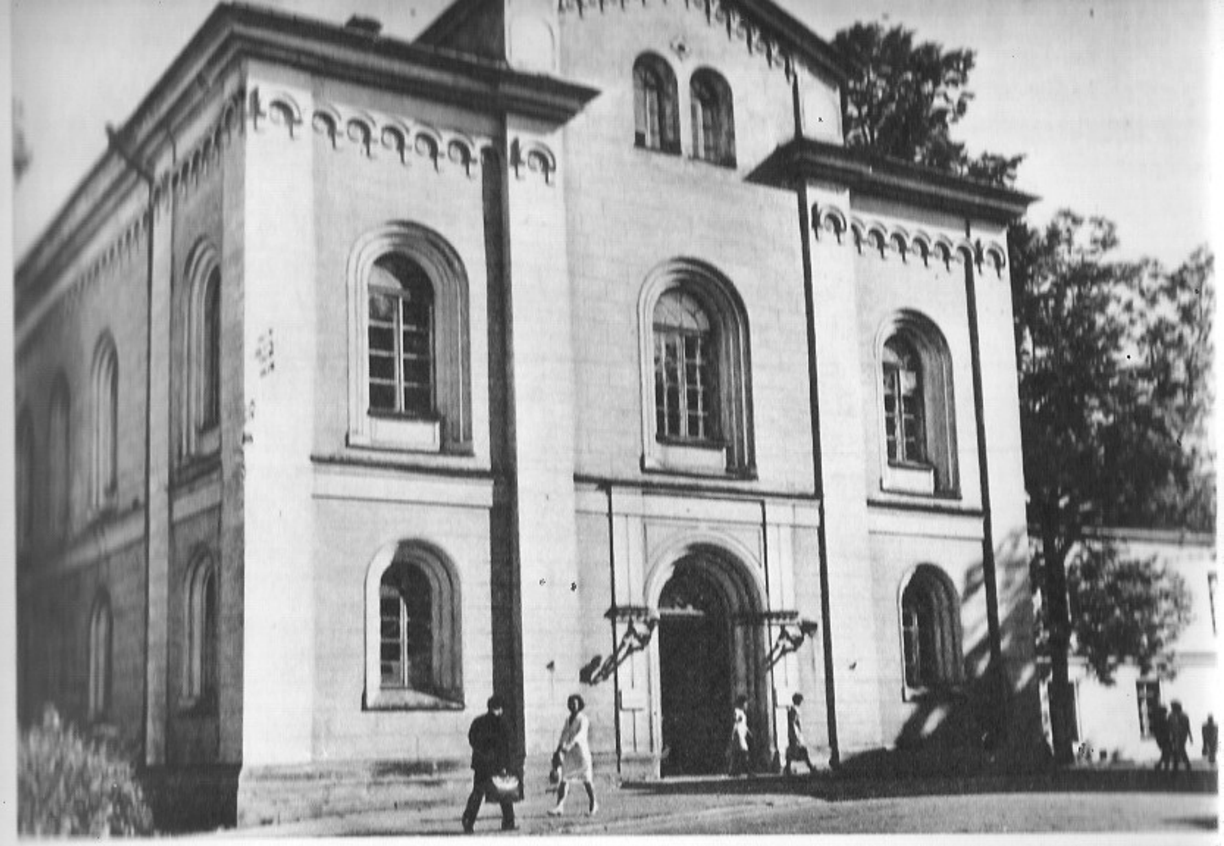

Opperaamatukogu
Ülikooli vana kohvik

aaia kasvuhooned
keskuse hoone Toomel

Füüsikahoone Tähe tänavas
Majandusteaduskonna hoone Näoruse tänavas

ik psühhoneuroloogiahaigla
la Oru tänavas
haigla kirurgiakorpus Maarjamõisas

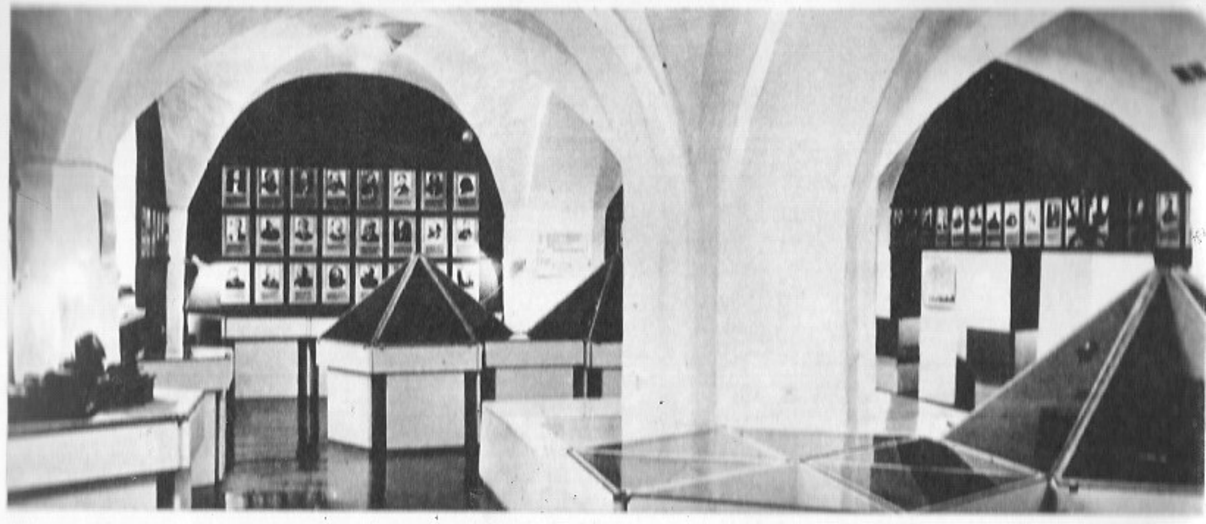

Klassikalise Muinasteaduse Muuseum
Zooloogiamuuseum
Ajaloomuuseumi esimene ekspositsioon peahoone keldris

k sisseastumiseksam eesti keeles Vanemuise 46 õppehoone suures auditooriumis (1961)
tus aulas

Vana raamatukoguhoone lugemissaalis Toomel (1978)
teadusliku kommunismi riigieksamil

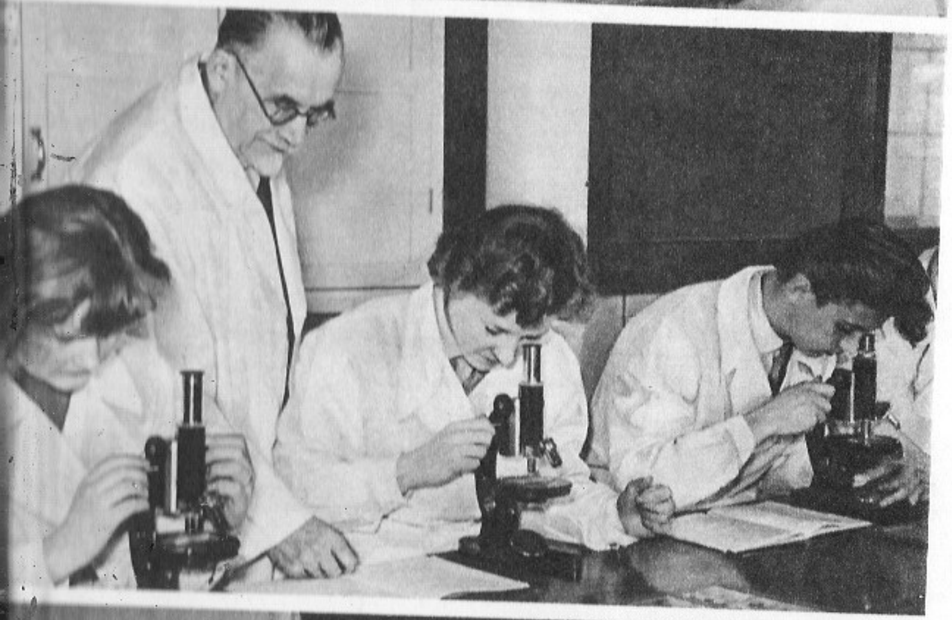

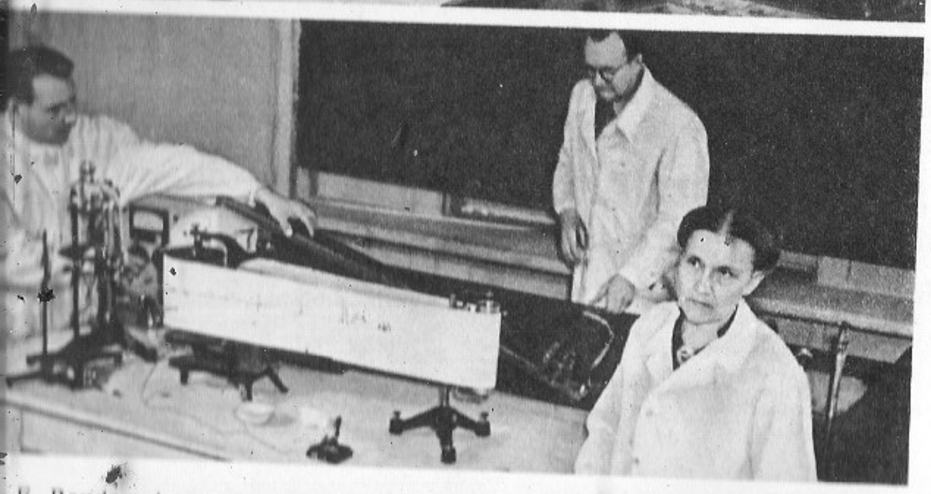

E. Raudam loengul
A. Valdes praktikumi juhendamas
E. Käer-Kingissepp demonstratsioonkatsetega loengut pidamas

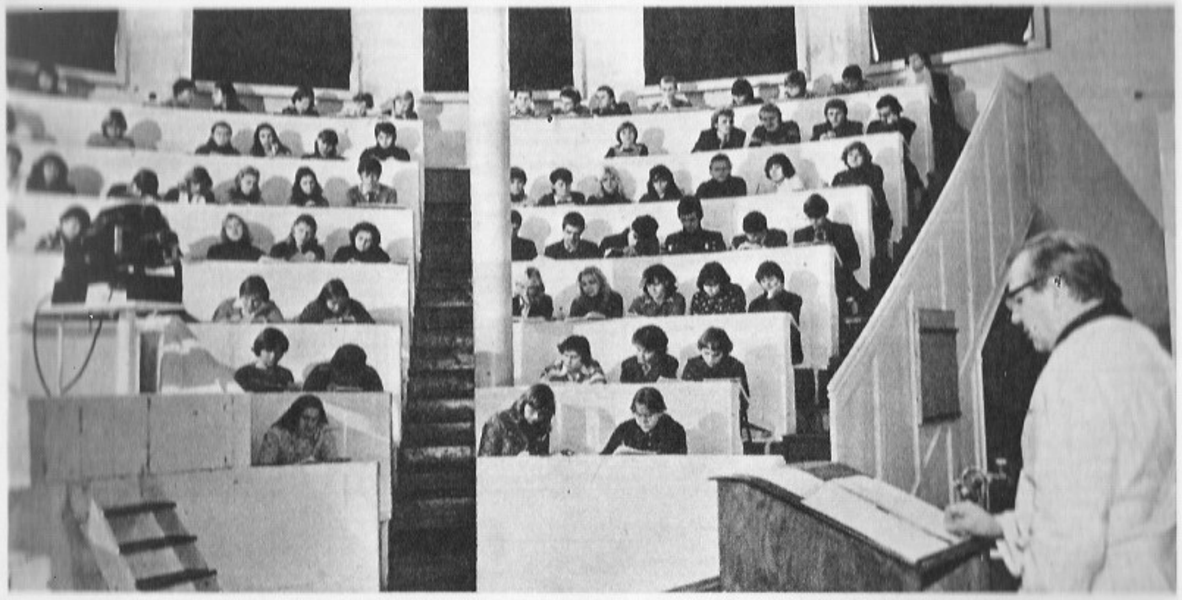

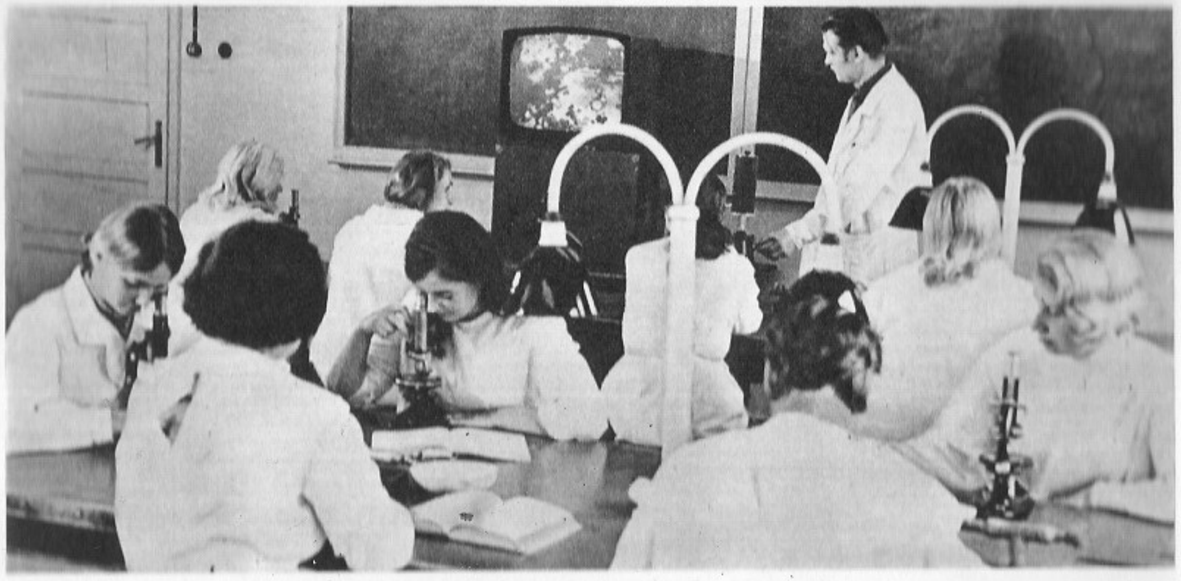

Loeng Vanas Anatoomikumis
Loeng Uues Anatoomikumis
Mikrobioloogia praktikum

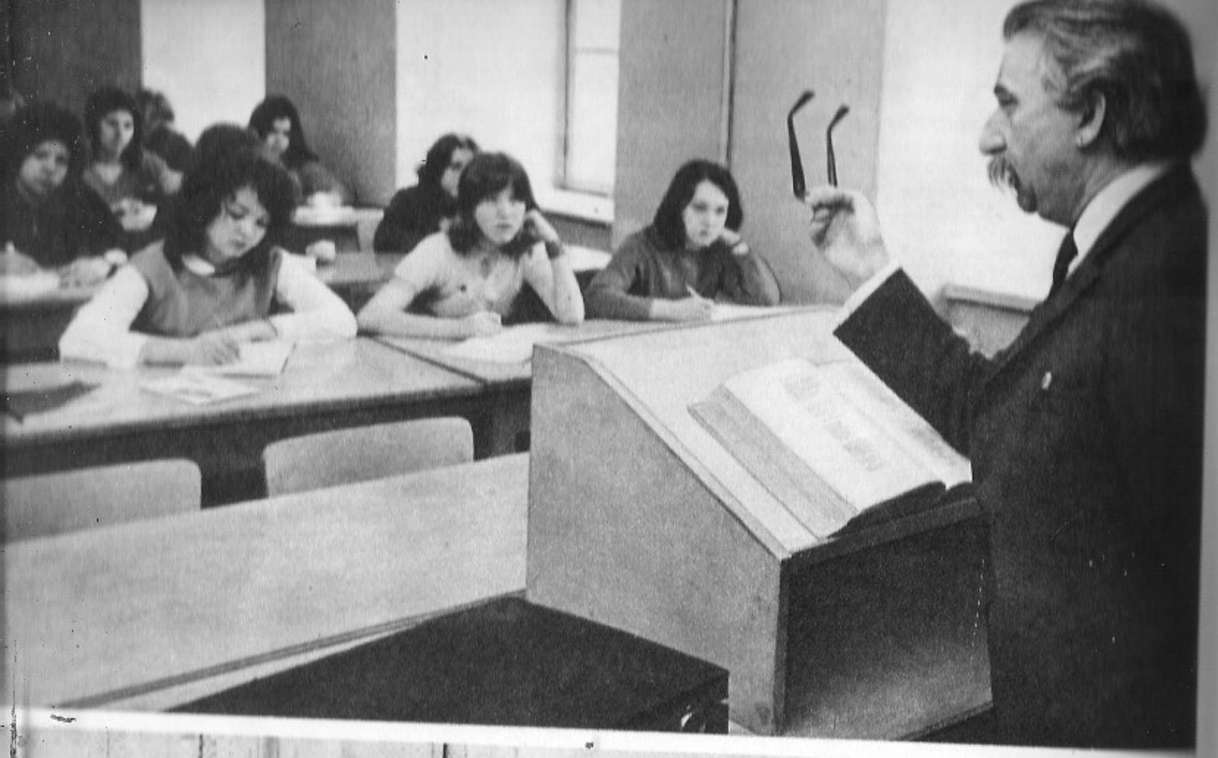

J. Lotman loengul
filoloogid lingafoni kabinetis

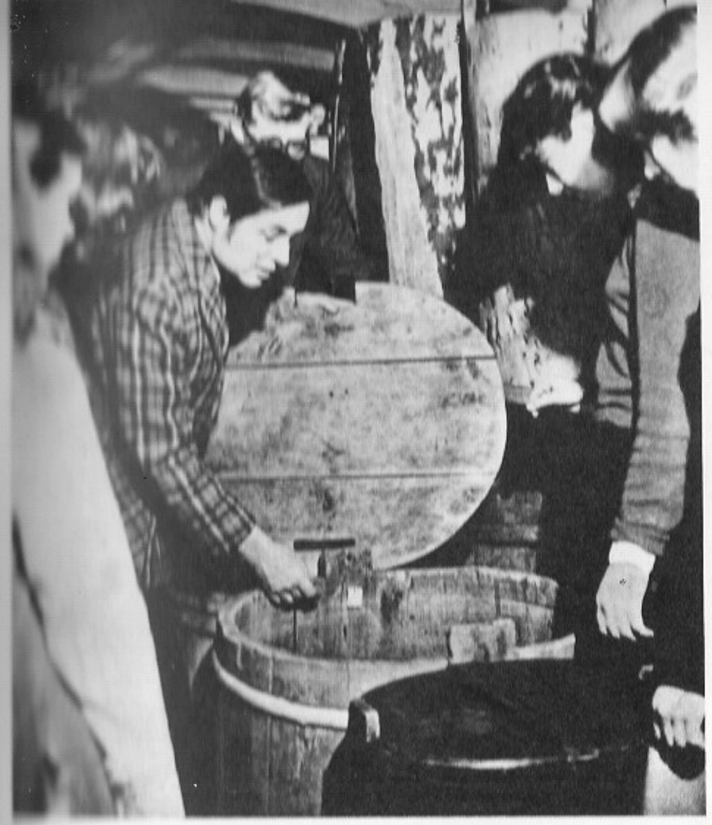

Praktiline õppus Etnograafiamuuseumis
Ajalooüliõpilased arheoloogilistel kaevamistel Tartu kesklinnas (1980)
Õigusteaduskonna üliõpilased kriminalistika praktikumil

K. Orviku juhendamas geoloogia praktikumi (1952)
e praktiline töö elektrokeemia laboratooriumis

(A. Tomingas, A. Valdes, V. Vadi, A. Linkberg, F. Lepp, E. Siirde, L. Tähepõld, L. Allikmets, A. Kliiman) ja 14 õppejõule vabariigi teenelise arsti või tervishoiutöötaja aunimetus.

Teadusliku töö intensiivsusest katedrites ja ÜMPI-i laboratooriumides annab tunnistust publitseeritud tööde arvu kasv. Nii avaldati 1960. a. trükis 190, 1970. a. 382, 1975. a. 480 ja 1980. a. 720 teaduslikku tööd. Suurenes nii teaduslike artiklite, monograafiate kui ka kõrgkooli õpikute ja õppevahendite arv. Regulaarselt ilmuvad arstiteaduskonna väljaanded TRÜ Toimetiste sarjas.[2] Kasvanud on ka välismaa väljaannetes publitseeritud tööde hulk, mis moodustab aastas 60—80 nimetust. Teaduskonnas on loodud mitmeid uurimisaparaate ning teadusliku töö metoodikaid. Aparatuuri konstrueerimisel on eriti silma paistnud (koostöös TRÜ eksperimentaaltöökoja kollektiiviga) otorinolarüngoloogia ja oftalmoloogia, füsioloogia, spordimeditsiini jt. kateedrid ning ÜMPI. Laialt tuntud on prof. L. Schotteri, prof. A. Kallikormi, prof. T. Karu, meditsiinidoktor T. Sullingu jt. leiutustegevus.

Suure teaduslik-praktilise väärtusega uurimuste ja töödetsüklite eest on arstiteaduskonna õppejõududele omistatud mitmeid riiklikke preemiaid. 1948. a. pälvis valitsuse autasu prof. Voldemar Vadi ravimuda toime uurimise ja kasutuselevõtmise eest.

1965. a. anti Nõukogude Eesti preemia poliomüeliidivastase elusvaktsiini massilise juurutamise eest praktikasse Nõukogude Liidus ning selle epidemioloogilise ja seroloogilise efektiivsuse ning poliomüeliidi viiruse levimise uurimise eest autorite kollektiivile (professorid E. Raudam, A. Jannus, A. Tikk, meditsiinikandidaadid O. Tamm, V. Tapupere, T. Kuslap jt.).

1970. a. pälvis Nõukogude Eesti preemia autorite kollektiiv (A. Jaagosild, E. Kõo, Ü. Lepp, V. Mandel, J. Samarütel, E. Teeäär) prof. Albert Kliimani juhtimisel endokriinse ja kardiokirurgia teadusliku läbitöötamise, juurutamise ning arendamise eest Eesti NSV-s.

1972. a. omistati Nõukogude Eesti preemia neuroloogia- ja neurokirurgia kateedri kollektiivile prof. Ernst Raudami juhtimisel (professorid A.-E. Kaasik, R. Paimre, R. Zupping, dots. E. Mägi) peaaju veresoonte haiguste patogeensete mehhanismide uurimise ning raviprintsiipide väljatöötamise ning juurutamise eest.

1975. a. sai Nõukogude Eesti preemia töödetsükli eest psühhotroopsete ainete (neuroleptikumide ja antidepressentide) eksperimentaalse ja kliinilise farmakoloogia alal autorite kollektiiv (professorid L. Allikmets, H. Väre, M. Saarma, dots. L. Karu, J. Liivamägi, L. Mehilane, V. Vahing) eesotsas prof. Jüri Saarmaga.

1977. a. Nõukogude Eesti preemia pälvinud teema «Uurimistööd ja tulemused tuberkuloositõrje alal Eesti NSV-s 1957—1976. a.» autoritest olid arstiteaduskonna kollektiivi liikmed professorid E. Kama ja H. Sillastu. Eesti NSV 40. aastapäeva puhul omistati 1980. a. preemiad kahele teaduskonna kollektiivile: professoritele V. Rätsepale, V. Saarmale, V. Saluperele, J. Sarvele, U. Sibulale, K. Villakole ja N. Elšteinile uute perspektiivsete meetodite väljatöötamise ja juurutamise eest seedeelundite haiguste diagnostikas ja ravis. Samuti pälvis preemia noor aktiivne teadlastekollektiiv TRÜ Üld- ja Molekulaarpatoloogia

[2] Итоги научной работы по медицине в Тартуском государственном университете за 1940—1965 гг. Ученые записки ТГУ. Вып. 191. Тарту, 1966. Arstiteaduskonna töid. Tartu, 1954—1958. (TRÜ Toimetised. Vihik 36, 40, 45, 57.); Arstiteaduslikke töid. Tartu, 1959—1979. (TRÜ Toimetised. Vihik 76, 79, 103, 112, 134, 141, 143, 163, 178, 179, 208, 210, 249, 274, 485.) Alates 1972. a. ilmuvad arstiteaduslikud tööd peamiselt kateedrite temaatilistes kogumikes.
Труды по медицине. Тарту, 1975. (Ученые записки ТГУ. Вып. 350, 373.)

Instituudist dots. Artur Linnu juhtimisel (meditsiini- ja bioloogiakandidaadid M. Kelve, A. Metspalu, M. Saarma, M. Ustav, R. Villems) valgu biosünteesi alaste uurimuste eest.

Traditsiooniline on üliõpilaste laialdane kaasatõmbamine teaduslikku uurimistöösse. Enam kui pooled teaduskonna üliõpilastest kuuluvad Üliõpilaste Teaduslikku Ühingusse. Kateedrite juures tegutsevatest ÜTÜ ringidest on välja kasvanud juba kaks põlve arstiteadlasi, kellele tuleb pidevalt lisa praeguste üliõpilaste hulgast. Viimasel ajal esitavad tulevased meedikud igal aastal ÜTÜ teadustööde konkursile 110—120 uurimuslikku võistlustööd, mis toovad arvukalt auhindu vabariiklikelt ja ülelíidulistelt konkurssidelt.

Muutuv on olnud arstiteaduskonna kateedrite arv ja nomenklatuur. Nõukõgude võimu perioodil on juurde loodud patoloogilise füsioloogia (1940), üldkirurgia ja anestesioloogia-reanimatoloogia (1945), bioloogilise keemia (1948) ning spordimeditsiini ja ravikehakultuuri (1971) kateedrid. 1970/71. õppeaastal tegutses teaduskonnas 21 kateedrit, kümme aastat hiljem 25 kateedrit.

Meditsiini erialade väljaarendamise käigus loodi kliiniliste kateedrite baasides mitmeid spetsiaalseid osakondi, keskusi ja laboratooriume, mis tõstsid diagnostika ja ravi kvaliteeti ning võimaldasid tõhustada õppe- ja teaduslikku tööd, näiteks hingamiskeskus, hemodialüüsi tsentrum, kardioloogiakeskus jt. TRÜ arstiteaduskonna osatähtsus tervishoiusüsteemis suureneb pidevalt: veresoontekirurgia (prof. E. Tünder), kardiokirurgia (prof. A. Kliiman), neuroloogia ja neurokirurgia (professor Ernst Raudam), psühhiaatria (professor Jüri Saarma), reumatoloogia (professor Leo Päi), gastroenteroloogia (professorid V. Salupere, K. Villako, J. Sarv), kardioloogia (professorid K. Kõrge, J. Riiv, K. Valgma), spordimeditsiini (professor Toomas Karu) jt. aladel on vastavad kateedrid koos õppebaasidega muutunud oma eriala juhtivaiks tsentrumeiks.

Anatoomia ja histoloogia kateeder[3] (kuni 1966. a. tegutsesid anatoomiakateeder ja histoloogiakateeder iseseisvatena). Anatoomiakateedrit on juhatanud 1945.—1950. a. dots. Valter **Pärtelpoeg** (1900—1971), 1951.—1953. a. prof. Eduard **Aunap** (1888—1955), 1953.—1955. a. prof. Aleksandra **Raatma** (1901—1967), 1955. — 1964. a. prof. Gerhard **Rooks** (1901—1975), 1964.—1969. a. (alates 1966 ühendkateedrit) Ela **Lepp** (sünd. 1924) ja alates 1969. a. prof. Ülo **Arend** (sünd. 1928). Anatoomid on sõjajärgsetel aastatel tegelnud võrdleva anatoomiaga (dots. V. Pärtelpoeg), anatoomia ajalooga (prof. G. Rooks), viimastel aastatel dots. E. Lepa juhendamisel on uuritud veresoonte paiknemist ja jaotust kopsudes, maksas ja neerudes (dots. A. Lepp, dots. A. Liigant, dots. H. Tapfer, med. kand. M. Maser, ass. E. Rajavee). Suurt tähelepanu on pööratud õppetöö täiustamisele, õppekirjanduse väljaandmisele ja anatoomia terminoloogia ühtlustamisele ning täiustamisele.

Iseseisvat histoloogiakateedrit juhatasid 1940.—1955. a. prof. E. **Aunap**, 1955.—1956. a. prof. Liidia **Poska-Teiss** (1888—1956), 1957.—1963. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Julius **Tehver** (sünd. 1901).

Histoloogid on uurinud kromosoomide persistentsust (prof. Poska-Teiss), kõrvasüljenäärme ehitust ja maksa verevarustust (prof. E. Aunap). Viimastel aastakümnetel on uurimisobjektiks sidekoe proliferatiivsed ja reparatiivsed protsessid ning nende neurogeenne ja neuroendokriinne regulatsioon (prof. Ü. Arend, med. kand. P. Roosoas). Professor Ü. Hussari juhendamisel on selgitatud bioloogilisi rütme polifereeruvas sidekoes, on uuritud rakupopulatsioonide kineetikat lümfoidses koes, immunopatoloogia tsütoloogilisi mehhanisme jne. Kateedril on teadustöö sidemed Leningradis asuva NSV Liidu MTA Eksperimentaalse Meditsiini Instituudiga. Anatoomia-histoloogiakateedril on hea koostöö eelkõige veresoontekirurgidega, kes viisid kateedri baasil läbi eksperimentaalseid töid. Suur töö on ära tehtud eestikeelse morfoloogiaalase terminoloogia täpsustamisel ja õppekirjanduse väljaandmisel.[4] Kateedris on sõjajärgsel perioodil kaitstud viis kandidaadi- ja kaks doktoriväitekirja (Ü. Arend, Ü. Hussar).

Füsioloogiakateedri juhatajad on olnud 1944.—1975. a. prof. Elise **Käer-Kingisepp** (sünd. 1901), alates 1975. a. prof. Elmar **Vasar** (sünd. 1926). Kateedri õppetöös on pandud suurt rõhku füsioloogia kui eksperimentaalse teaduse käsitlemisele loengutel ja laboratoorsetes töödes, kasutades selleks nii loomeksperimente kui ka filme. Demonstratsioonides on rakendatud originaalseid vahendeid ja seadeldisi.[5] Prof. E. Käer-Kingisepa ja teiste õppejõudude juhendamisel on valminud 15 kandidaadiväitekirja ja kaks doktoriväitekirja (E. Vasar, S. Teesalu) füsioloogia alalt. Kateedril on kujunenud head sidemed NSV Liidu peamiste füsioloogiakeskustega Moskvas, Leningradis ja mujal. Tartus on kateedri aktiivsel kaasabil organiseeritud mitu üleliidulist konverentsi, neist viimane füsioloogiateaduste ajaloost 1981. a.

Kateedri uurimistöös on käsitletud vistseraalsüsteemide füsioloogiat, eriti talitluste neurohumoraalse regulatsiooni probleeme. On uuritud seedeelundkonna talitluse ensümaatilist adaptatsiooni, soolelimaskesta endokriinsete faktorite ülesandeid ensüümide formeerumisel ja seedenõre väljutamisel (prof. E. Käer-Kingisepp, prof. S. Teesalu)[6] jm. Olulisi saavutusi on ka hingamisfüsioloogia uurimise valdkonnas (E. Vasar, dots. P.-H. Kingisepp), kus arendatakse tihedat koostööd spordimeditsiini ja ravikehakultuuri kateedriga. Dots. M. Epler on koos TRÜ biofüüsika ja elektrofüsioloogia laboratooriumiga töötanud välja ja juurutanud mitmeid uusi aparaate südame-vereringe süsteemi talitluse uurimiseks.

1948. a. algul keemiaosakonna juurde asutatud **bioloogilise keemia kateeder** viidi 1950. a. üle arstiteaduskonna koosseisu. Kateedrit juhatasid 1948.—1949. a. dots. Anatoli **Lazarev** (sünd. 1912), 1949.—1963. a. prof. Eduard **Martinson** (1900—1963) ja alates 1963. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Lembit **Tähepõld** (sünd. 1929). Kindla aluse kateedri õppe- ja teaduslikule tööle pani prof. E. Martinson, kelle algatusel kujunes kateeder kompleksseks õppebaasiks, kus peale bioloogilise keemia õpetatakse arstiteaduskonna üliõpilastele veel orgaanilist keemiat ning füüsikalist ja kolloidkeemiat.

Kateedri teaduslik uurimistöö on seotud seedenäärmete talitluse biokeemiliste aluste väljaselgitamisega ja valkude ainevahetuse uurimisega. Kateedri juurde asutati 1967. a. sekretoorsete protsesside biokeemia laboratoorium, milles koos kateedriga uuriti seedenäärmete ensümoloogiat ja lämmastiku metabolismi (L. Tähepõld, H. Lind, L. Villako, N.-T. Keng-

---

[3] Üksikasjalisema ülevaate saamiseks kateedrite ajaloost vt. Медицинский факультет Тартуского университета. Тарту, 1982.

[4] E. Aunap, L. Poska-Teiss ja J. Tehver. Üldhistoloogia. Tartu, 1946; Ü. Arend, H. Kübar, K. Põldvere, J. Tehver, Üldhistoloogia. Tallinn, 1972; Ü. Hussar, J. Tehver. Suuõõne ja hammaste histoloogia. Труды по медицине. Тарту 1974—1980. (Ученые записки ТГУ. Вып. 319, 428, 498, 514, 552.)

[5] E. Käer-Kingisepp, M. Epler, E. Vasar jt. Füsioloogia praktikum. Tartu, 1971.

[6] С. Теесалу. Серотонин и деятельность поджелудочной железы. Таллин, 1979.

sepp, T. Vihalemm, V. Hollo). A. Linnu initsiatiivil asuti uurima valgu biosünteesi, mis sai 1978. a. moodustatud molekulaarbioloogia laboratooriumi uurimisobjektiks (A. Lind, R. Villems, M. Saarma). Teiseks suunaks on aju valkude ainevahetuse uurimine seoses närvisüsteemi funktsionaalse seisundiga (E. Martinson, L. Tähepõld). Olulisi tulemusi on saavutatud Na-K-aktiveeritava ja teiste transportadenosiintrifosfataaside aktiivsuse muutuste uurimisel neuro- ja psühhotroopsete ainete toimel (U. Tarve, E. Karelson).[7]

Kateedril on tihedad teaduslikud sidemed mitmete NSV Liidu TA uurimisinstituutidega. Kateedris on valminud 23 kandidaadiväitekirja ja kaks doktoridissertatsiooni (U. Tarve, L. Tähepõld). Kateeder on organiseerinud konverentse närvisüsteemi biokeemia valdkonnas.

Farmakoloogiakateedrit juhatas 34 aastat (1938—1972) prof. Georg **Kingissepp** (1898—1974), kelle tööd jätkab alates 1972. a. Eesti NSV teeneline teadlane Lembit **Allikmets.** Kateedri uurimistöö on suunatud mitmesuguste neurotroopsete ainete (uinutid, krambi- ja parkinsonismi-vastased ained, valuvaigistid) toime uurimisele ning psühhotroopsete ainete toimemehhanismi selgitamisele, mis toimub koostöös ÜMPI psühhofarmakoloogia laboratooriumiga ja psühhiaatriakateedriga. Eriti intensiivselt uuritakse dofaminoretseptorite afiinsust neuroleptikumide suhtes ning retseptorite tundlikkuse muutust ainete pestva kasutamise korral (A. Žarkovski). Kateedris on saavutatud olulist edu uute gamma-aminovõihappe derivaatide farmakoloogia selgitamisel ning praktikasse juurutamisel. Kateeder teeb sel alal ka ulatuslikke lepingulisi töid. Samuti arendatakse farmakokineetilisi (prof. L. Nurmand) ning kronofarmakoloogilisi uuringuid (M.-H. Otter).

Pideva koostöö alusel Tallinna Keemia- ja Farmaatsiatehasega on uuritud ja praktikasse juurutatud palju maomürkide ja mesilasproduktide preparaate (dots. O. Rajavee) ja neurotroopseid aineid (L. Allikmets, A. Žarkovski), samuti valuvaigisteid (prof. G. Kingissepp, dots. H. Kurvits). Praegu koordineerib kateeder (L. Allikmets) üleliidulisi sihtprogramme neuroleptikumide ja tankvillisaatorite sünteesi, uurimise ja juurutamise alal. Kateeder korraldab regulaarselt vabariiklikke ja üleliidulisi nõupidamisi psühhofarmakoloogia alal. Prof. L. Allikmets on viibinud teaduslikul täiendusel mitmes Ameerika Ühendriikide ülikoolis ning korduvalt välismaal loenguid pidanud, ta on NSV Liidu Meditsiiniakadeemia psühhofarmakoloogia probleemkomisjoni esimees.

Hinnatav on prof. G. Kingissepa tegevus originaalsete farmakoloogiaõpikute koostamisel ning koos sellega eestikeelse farmakoloogiaalase terminoloogia loomisel.[8] Kateedri juures on kaitstud kaksteist kandidaadi- ja kaks doktoriväitekirja (L. Allikmets, L. Nurmand).

Farmaatsiakateedreid tegutses 1944.—1950. a. kolm, kõik väikesed. Neid juhatasid Eesti NSV TA akadeemik, Eesti NSV teeneline teadlane prof. Alma **Tomingas** (1900—1963), prof. Nikolai **Veiderpass** (1887—1971) ja prof. Henn **Parts** (1880—1946). 1950. a. jäi järele kaks kateedrit, mis 1966. a. liideti üheks farmaatsiakateedriks, mida juhatasid 1966.—1974. a. Eesti NSV teeneline tervishoiutöötaja dots. Boris **Luik** (sünd. 1914) ja alates 1974. a. dots. Johannes **Tammeorg** (sünd. 1919).

---

[7] Материалы симпозиума: Регуляция ферментных систем аденозинтрифосфатные (АТ Разные) системы, ТГУ, 1978.

[8] G. Kingissepp. Farmakoloogia. Tartu, 1948; G. Kingissepp. Farmakoloogia. Tallinn, 1963; L. Allikmets. Farmakoloogia areng Tartu ülikoolis. — «Nõukogude Eesti Tervishoid», 1982, nr. 3.

Kateedri teaduslik töö on koondunud ravimtaimede kultiveerimise ja ravimite ning galeeniliste preparaatide tootmise uute tehnoloogiliste menetluste ja keemilise analüüsi meetodite väljatöötamise ümber. Aktiivselt tegeldakse biofarmaatsia probleemidega, prostalglandiinide jt. ühendite ning preparaatide ravimvormide väljatöötamisega (I. Kruse, T. Hinrikus jt.). Farmakognoosialastest töödest on laialt tuntud prof. A. Tominga ja dots. J. Tammeoru uurimused. Kateedris on pidevalt tegeldud õpikute koostamise ja väljaandmisega (N. Veiderpass, A. Tomingas, J. Tammeorg jt.)[9] ning teaduslike artiklite koostamisega.[10] Kateedri baasil on valminud 11 kandidaadiväitekirja.

Hügieeni- ja tervishoiuorganisatsiooni kateedri juhatajad olid 1944.—1950. a. vanemõpetaja Riho **Roots** (1900—1979), 1950. —1952. a. vanemõpetaja Viktor **Hion** (1902—1969, 1952.—1953. a. vanemõpetaja Aleksander **Räni** (1917—1957), 1954.—1958. a. dots. Orest **Perov** (sünd. 1908), 1958.—1968. a. prof. Mihkel **Kask** (1903—1968), 1968.—1979. a. dots. Malev **Uibo** (sünd. 1919) ja 1979. a. alates prof. Arnold **Jannus** (sünd. 1919).

Teaduslikus uurimistöös tegeleb kateeder terve ja haige inimese toitlustuse uurimisega ning tervishoiu organisatsiooni, sotsiaalhügieeni ja arstiteaduse ajaloo probleemidega. Peale nende põhiprobleemide teostab kateeder pidevalt lepingulisi töid toitlus-, kommunaal- ja tööhügieeni mitmesuguste küsimuste uurimisel. G. Hlopini ja A. Rammuli poolt aluse saanud toitlus- ja kommunaalhügieeni uurimissuunad on pidevalt jätkunud viimase 25 aasta jooksul (M. Kask,[11] M. Uibo, V. Kiik jt.).

Olulise panuse kateedri teaduslikule arengule ja kaadri ettevalmistusele andis professor Mihkel Kask, kes oli tervishoiupropaganda suurkujusid Eestis. Arstiteaduse ajaloo valdkonnast on arvukalt uurimusi dots. V. Kalninil. Ta on olnud ka suure osa ülikooli meditsiiniajalooalaste väljaannete toimetajaks. Viimasel kahel aastal on kateeder lülitunud ka epidemioloogilistesse ning üliõpilaste tervisliku seisundi uuringutesse. Kateeder on kujunenud juhtivaks keskkonnakaitse hügieeniprobleemide koordineerimisel Nõukogude Liidus, vastavat probleemkomisjoni juhib prof. A. Jannus. Kateedris on sõjajärgsel perioodil valminud seitse kandidaadiväitekirja.

Patoloogilise anatoomia ja kohtuarstiteaduse kateedrid tegutsesid kuni 1949. a. eraldi. 1949.—1971. a. kuulus kohtuarstiteadus psühhiaatriakateedri juurde, siis ühendati patoloogilise anatoomia kateedriga, mida juhatas 1930.—1962. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Albert **Valdes** (1884—1971), 1963.—1964. a. dots. Uno **Podar** (sünd. 1924) ja alates 1974. a. prof. Ado **Truupõld** (sünd. 1932). Kohtuarstiteaduse kateedri juhataja oli 1945.—1949. a. prof. Aleksandra **Raatma** (1901—1967), kes uuris graafilise ekspertiisi, äkksurma ja traumatoloogia probleeme. Prof. A. Valdes sai väljapaistvaid tulemusi ainevahetushäirete morfoloogilisel uurimisel eksperimentaalsete meetodite abil. Tal on suured teened eestikeelse meditsiinilise perioodika rajamisel ja eesti meditsiinilise oskuskeele loomisel. A. Valdesele kuulus juh-

---

[9] A. Tomingas, J. Tammeorg. Droogipulbrite määraja. Tartu, 1946; N. Veiderpass. Retseptuuri põhijooned. Tartu, 1946; N. Veiderpass. Galeeniline farmaatsia. Tartu, 1947; J. Tammeorg, O. Kook, G. Vilbaste. Eesti NSV ravimtaimed. Tallinn, 1975.

[10] Arstiteaduslikke töid. Farmaatsia-alased tööd. — TRÜ Toimetised. Vihik 270. Tartu, 1971; Изучение лекарственного растительного сырья и фармацевтических препаратов. Ученые записки ТГУ. Вып. 523. Тарту, 1980.

[11] M. Kask. Koolitervishoid. Tallinn, 1962; M. Kask, M. Uibo. Hügieeni praktikum. Tallinn, 1963.

tiv osa Eesti NSV morfoloogide praeguse põlvkonna ettevalmistamisel.[12]

Pärast Suurt Isamaasõda rajati kateedri juurde tervishoiuministeeriumile alluv prosektuur, mida juhtis kuni 1960. a. A. Valdes, pärast teda T. Pokk.

Kateedri uurimistöö peamiseks temaatikaks on kudede regeneratsiooni ja düstroofiliste protsesside uurimine eksperimendis. Prof. A. Valdese poolt väljatöötatud eksperimentaalseid mudeleid on kasutanud mitmed tema õpilased oma uurimistöödes.

Käesoleval ajal uurivad kateedri õppejõud (A. Truupõld, V. Sillastu, U. Podar) eksperimentaalsel materjalil reparatiivse regeneratsiooni seaduspärasusi ja regulatsioonimehhanisme ning füsioloogilist regeneratsiooni patoloogilistes tingimustes (adrenokortikaalne puudulikkus), aga samuti bioloogiliselt akiivsete ainete (prostaglandiinid) toimet rakkude proliferatsiooni. Prof. L. Pokk uurib koostöös TRÜ hospitaalsisehaiguste kateedriga (L. Päi, A. Vapra) reumatoidartriidihaigetel tekkivaid vistseraalseid kahjustusi. Kateedri juures, põhiliselt A. Valdese juhendamisel, on kaitstud kolmteist kandidaadi- ja üks doktoridissertatsioon (L. Pokk).

Kohtuarstiteadusliku uurimistöö põhisuunaks on olnud ajukolju traumade (dots. E. Murašev), äkksurma, jõuklus- ja tänavatraumatismi küsimuste selgitamine. Palju tähelepanu osutatakse kohtumeditsiinilise ekspertiisi teostamisele.

Patoloogilise füsioloogia kateedrile pandi alus 1940. a., kui dots. I. **Sibulale** tehti ülesandeks lugeda patoloogilist füsioloogiat patoloogilise anatoomia kateedri juures. Omaette kateeder kujunes 1944. a. lõpul. Seda juhatas algul prof. Herbert **Norman** (1897—1961), kellele järgnesid kateedrijuhataja kohal 1945.—1950. a dots. Kuno **Kõrge,** 1950.—1955. a. Eesti NSV TA korrespondentliige, Eesti NSV teeneline teadlane prof. Ilo **Sibul** (1908—1979). 1955. a. ühendati kateeder teaduskonnasisehaiguste kateedriga, muudeti aga 1974. a. uuesti omaette kateedriks, mille juhatajaks valiti prof. Robert **Looga** (sünd. 1921).

Kateedris uuritakse prof. R. Looga juhendamisel südame- ja veresoontesüsteemi regulatsiooni probleeme nii füsioloogilistes kui ka patoloogilistes tingimustes, hingamise ja vereringe regulatsiooni, mikrotsirkulatsiooni probleeme. On analüüsitud rida uusi reflekse vereringe ja hingamise regulatsioonis, on näidatud neurogeensete mehhanismide osatähtsust südamearütmiate tekkemehhanismides müokardi infarkti puhul (dots. M. Kull). Samuti on uuritud vereringe ja hingamise regulatsiooni faasilisi muutusi põletikulise protsessi korral (van.-õp. L. Looga). Viimastel aastatel on kateedri peatähelepanu suunatud mikrotsirkulatsiooni uuringutele, selle muutustele patoloogiliste protsesside ja toksiliste mõjutuste (alkohol) korral. Kateedril on tihe teaduslik koostöö NSV Liidu MTA Üldise Patoloogia ja Patoloogilise Füsioloogia Instituudiga Moskvas, samuti sidemeid mitme teise kodumaise ja USA teadusasutustega. Pidevalt on kateeder avaldanud õppemetoodilisi materjale. Kateedris on valminud üks doktoridissertatsioon (R. Looga).

Mikrobioloogia kateeder on sõjajärgsel perioodil teinud läbi mitmeid muudatusi, 1951. a. ühendati see nakkushaiguste kateedriga, millele 1955. a. liideti veel dermatoloogiakateeder. Uuesti iseseisvus mikrobioloogia kateeder 1962. a. Liitkateedrite juhataja oli 1945.—1960. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Feliks **Lepp** (1881—1973), kellele järgnesid kateedrijuhataja kohal 1960.—1964. a. dots. Eugen **Tallmeister** (sünd. 1916) ja 1964. a. alates juba omaette mikrobioloogia kateedri juhatajana prof. Aksivo **Lenzner.**

Prof. F. Lepal on suured teened arstide ja arstiteadlaste ettevalmistamisel Nõukogude Eestis. Tema juhendamisel on valminud 19 kandidaadiväitekirja. Palju tegi kateedri sõja ajal rüüstatud laboratooriumi taastamiseks ja Tartu linna raviasutuste mikrobioloogiliseks teenindamiseks dots. Selma Laanes. Aine paremaks omandamiseks on kateedri liikmed koostanud mitmeid õppevahendeid.[13]

Kateedri teaduslikus töös prof. A. Lenzneri juhendamisel on tähtsaks uurimisobjektiks inimese mikrofloora, kusjuures erilist tähelepanu pööratakse laktobatsillidele. On välja töötatud mitmeid meetodeid inimese mikrofloora ja laktobatsillide bioloogia uurimiseks. Kateeder ja ÜMPI mikroobide ökoloogia laboratoorium on kujunenud sel alal juhtivaks uurimiskeskuseks Nõukogude Liidus ja nende tööde vastu tuntakse huvi ka välismaal. Nii on arendatud koostööd Saksa DV ja Tšehhoslovakkia SV uurijatega. Kateedri uuringutega on tõestatud mao, jämesoole ja tupe laktobatsillaarse floora liigiline mitmekesisus, selgitatud inimese mikrofloora ealised iseärasused. Koostöös ÜMPI-ga on saadud oluliselt uusi andmeid laktobatsillide taksonoomiast, fermentatiivsest aktiivsusest, antimikroobsetest omadustest, potentsiaalsest patogeensusest, ravimiresistentsusest jne.

Kateedris kasutatavaid uurimismetoodikaid on Tartus käinud omandamas paljud mikrobioloogid mitmetest NSV Liidu teaduskeskustest. Kateedril on lepinguline koostöö mitme õppe- ja teadusasutusega, ta on välja töötanud ja juurutanud laktobatsillide preparaate. Viimase 30 aasta jooksul on kateedris mikrobioloogia alal valminud 16 kandidaadiväitekirja (juhendajad F. Lepp, S. Laanes, A. Lenzner) ja üks doktoridissertatsioon (A. Lenzner). Rida kateedri kasvandikke töötab Tallinna teadusasutustes.

Hospitaalkirurgia kateeder jätkas tegevust 1945. a. sügisest meditsiinidoktor dots. Juhan **Ennulo** (1898—1982) juhtimisel. 1948.—1972. a. juhatas kateedrit Eesti NSV teeneline arst dots. Heinrich **Petlem** (sünd. 1910).[14] 1972. a. alates on sel kohal Eesti NSV teeneline teadlane prof. Albert **Kliiman** (sünd. 1920). Aastail 1970—1976 oli kateedriga ühendatud topograafilise anatoomia ja operatiivse kirurgia õppetool ning kateedri nimetuseks hospitaalkirurgia, operatiivkirurgia ja topograafilise anatoomia kateeder.

Prof. A. Kliimani juhendamisel on kateeder kardiokirurgia juhtiv keskus Eesti NSV-s ja paistab silma ka uroloogilise ja endokrinoloogilise kirurgia arendajana (dots. H. Petlem, dots. E. Teeäär). Eriti intensiivselt on kateedri baasil viimase 10 aasta jooksul arenenud kardiokirurgia. On kasutusele võetud kõik kaasaegsed kardioloogilised uurimismeetodid, kardiokirurgilised ravimeetodid, kaasa arvatud südameklappide proteseerimine. Kateedris arendatakse teadustööd ka intensiivravi, anestesioloogia-reanimatoloogia alal (dots. J. Samarütel). Viimasel ajal on intensiivistunud uurimistöö ka traumatoloogia alal (dots. P. Nuiamäe). Hospitaalkirurgia kateeder on profileerivaks noorte kirurgide ettevalmistusel. Kateedris on valminud viis kandidaadi- ja üks doktoriväitekiri (A. Kliiman).

Teaduskonnakirurgia kateedrit juhatas pikka aega (1938—1970) Eesti NSV teeneline teadlane professor Artur **Linkberg,** kelle järel sai kateedri juhatajaks Eesti NSV teeneline arst prof. Endel **Tünder** (sünd. 1929). A. Linkberg oli silmapaistev kirurg ja teadlane ning pal-

---

[12] Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskond 1802—1975. Tartu, 1976, lk. 91.

[13] E. Tallmeister, S. Laanes, A. Lenzner, H. Jaakmees. Laboratoorsed tööd mikrobioloogias. Tallinn, 1964.

[14] H. Petlem. Luude ja liigeste kinnised vigastused. Tallinn, 1974.

jude väitekirjade juhendaja. Tänu heale organiseerimisvõimele rajas ja arendas ta Tartus veresoonte kirurgiat, uroloogiat, onkoloogiat ja anestesioloogiat. Tema eestvedamisel ehitati Maarjamõisa uus kirurgiakorpus, kuhu 1974. a. sügisel asusid kõik kirurgiakateedrid.

Prof. A. Linkberg tegi 1945. a. Eesti NSV-s esimese kunstliku söögitoru peensoolest ja 1952. a. esimese kopsuoperatsiooni. Esimese veresoonte siirdamise sooritasid 1960. a. kevadel A. Linkberg, E. Tünder ja K. Põder. Samal aastal pandi alus kudede konserveerimise laboratooriumile ja veresoonte kirurgia osakonnale, mis sai ametlikult koosseisud 1965. a. 1966. a. loodi kunstliku neeru laboratoorium, kus prof. A. Linkberg sooritas 1968. a. esimese neerusiirdamise. Prof. A. Linkberg oli Üleliidulise Kirurgide Seltsi juhatuse presiidiumi liige, Leningradi Pirogovi-nimelise Kirurgide Seltsi liige ja auliige.

Kateeder on aastaid tulemusrikkalt arendanud veresoontekirurgiat. 1968. a. avati kateedri juures veresoontekirurgia laboratoorium, mille juhataja meditsiinidoktor Toomas Sulling on intensiivselt arendanud südame isheemiatõve kirurgilist ravi. Praegu töötab T. Suilingu juhatamisel ÜMPI vereringe, füsioloogia ja patoloogia osakond, milles osa asub Tallinna kiirabihaiglas. Veresoontekirurgiast on kateedris välja arenenud ka mikrokirurgia suund (E. Tünder, K. Põder, H. Tikko jt.). Omaette suunaks on nefroloogia probleemi uurimine, neerude siirdamine. Kateedri initsiatiivil loodi Tartu kliinilises haiglas kunstliku neeru keskus (dots. H. Tähne). Kateeder kureerib ka õppe-teadustööd lastekirurgia alal (dots. U. Reino), tal on teaduslik koostöö mitmete NSV Liidu Meditsiiniakadeemia uurimiskeskustega Moskvas, samuti Riia meditsiiniinstituudi ja Vilniuse ülikooli kirurgiakateedritega. Sõjajärgsel perioodil on kateedris kaitstud 15 kandidaadi- ja seitse doktoridissertatsiooni (E. Tünder, K. Põder, H. Tikko, E. Sepp, T. Sulling, L. Roostar, J. Männiste).

Üldkirurgia, anestesioloogia ja reanimatoloogia kateedri nimetus oli algul üldkirurgia ja kirurgilise propedeutika kateeder, mis loodi 1945. a. Alates 1976. a. kannab kateeder oma praegust nimetust. Kateedrit on juhatanud 1945.—1953. ja 1956.—1974. a. Eesti NSV teeneline arst prof. Ants **Rulli** (sünd. 1908), 1953.—1956. a. dots. Arnold **Seppo** (1917—1980), 1974. a. saadik prof. Johan **Sarv** (sünd. 1923).

Kateedri peamine töösuund on kõhuõõne kirurgia, eriti mao rekonstruktiivsed operatsioonid. Samuti on kateedris arendatud torakaalkirurgiat (prof. A. Rulli) ja anestesioloogiat (dotsendid A. Kivik ja R. Talvik). Gastroenteroloogiaalane teaduslik töö (prof. J. Sarv, dots. A. Peetsalu) toimub koos teaduskonna sisehaiguste kateedriga (prof. V. Salupere) ja radioloogia-onkoloogiakateedriga (prof. K. Villako). Selle koostöö tõttu on oluliselt arendatud endoskoopilist ja röntgenoloogilist diagnostikat ning seedetrakti haiguste ravi. Kateedril on hea teaduslik koostöö Moskva II meditsiiniinstituudi hospitaalkirurgia kateedriga ja NSV Liidu MTA A. V. Višnevski nimelise Kirurgiainstituudiga. Kateedris on valminud kolm doktori- (A. Rulli, J. Sarv, R. Talvik) ja viis kandidaadidissertatsiooni.

Operatiivkirurgia, topograafilise anatoomia ja ortopeedia kateeder oli aastatel 1954—1971 liidetud teaduskonnakirurgia kateedriga ja 1971.—1974. a. hospitaalkirurgia kateedriga. Kateedrit juhatas kuni 1954. a. dots. Veinart **Põkk**. Alates 1974. a. on kateedri juhataja prof. Ennu **Sepp** (sünd. 1938). Kateedri teadustöös on sõjajärgsel perioodil domineerinud kaks põhiteemat: luumurru paranemine üdiõõne naelastamise tingimustes (V. Põkk) ja luumurru paranemine neuro-vaskulaarse düstroofia tingimustes (K. Tammera).

Viimasel kümnel aastal arendatakse puusaliigese taastavaid operatsioone ning uuritakse deformeeruva osteotoosi etio-patogeneesi ja ravitaktika küsimusi (prof. E. Sepp, dotsendid V. Põkk, T. Haviko, K. Tammera).

Koostöös teaduskonnakirurgia kateedriga uuritakse veenihaiguste operatiivse ravi iseärasusi (E. Sepp) ja üldkirurgia kateedriga 12-sõrmiksoolehaavandiga haigetel vagotoomia kasutamist (E. Sepp, J. Linkberg, A. Pille).

1944. a. alates tegutsev iseseisev **radioloogia- ja onkoloogiakateeder**, juhataja prof. Jüri **Haldre**[15] (1896—1979), oli 1950.—1980. a. sisehaiguste propedeutika kateedri koosseisus. Alates 1980. a. on omaette kateedri juhataja prof. Kaljo **Villako** (sünd. 1919), kelle uurimused on keskendunud peamiselt mao- ja soolehaiguste ja onkoloogiliste haiguste diagnoosimise ja ravi probleemidele. 1949. a. võeti maohaiguste diagnoosimisel kasutusele gastroskoopia röntgenoloogilise uurimise täiendusena. Nende uuringute tulemusena on gastroskoopia Eesti NSV-s laialdaselt tuntud. On uuritud B_{12}-vitamiini imendumise häireid. Esimesena Nõukogude Liidus võeti imendumisproovidel (nn. Schillingi test) kasutusele radioaktiivne Co-B_{12}^{58} vitamiin. Dots. E. Kuusi tööd on täiustanud mao röntgenoloogilist uurimist (kontrastainele tanniini lisamine, kaksikkontrasteerimine jne.), mis parandavad maohaiguste, eriti maovähi diagnoosimist. Onkoloog dots. K. Kulli uuringute eesmärgiks on mao- ja jämesoolevähi immunoloogilise diagnoosimise võimaluste täpsustamine. Prof. K. Villako juhendamisel on valminud kuus kandidaadi- ja kaks doktoridissertatsiooni (V. Salupere, V. Rätsep).

Prof. K. Villako initsiatiivil toimub alates 1972. a. teaduslik koostöö Soome gastroenteroloogide rühmaga. Koostöö on planeeritud pikemale ajale ja taotleb selgitada maolimaskesta muutuste seost maovähi tekkimisega. Sel teel on võimalik maovähki varakult avastada ja ravitulemusi oluliselt parandada. K. Villako on Soome Gastroenteroloogide Seltsi auliige ja Euroopa Gastroklubi liige.

Hospitaalsisehaiguste ja tuberkuloosi kateedri juhatajad on olnud 1944.—1945. a. prof. August **Arrak** (1891—1945), 1945.—1951. a. assistent Hans **Sõber** (1890—1962), 1951.—1956. a. dots. Juhan **Savisaar** (1911—1956) ja alates 1956. a. Eesti NSV teeneline arst prof. Leo **Päi** (sünd. 1920). Kateedri põhisuund on reumatismi ja immunopatoloogiliste haiguste (reumatoidartriit, kollagenoosid) uurimine, mis toimub õppebaasiks olevas reumatoloogiaosakonnas (prof. Leo Päi, dotsendid A. Seffer, I. Seffer, A. Vapra). Eriti aktiivselt uuritakse haigete ravivõimalusi immunoaktiivsete meetodite abil (prof. V. Saarma, dots. L. Praks, dots. J. Ksenofontov jt.). Täiustatakse olemasolevaid rehabilitatsiooni ja dispanseerseid meetodeid (prof. L. Päi,[16], dots. R. Birkenfeldt). Immunoloogilist metoodikat kasutatakse ka maksa ja verehaiguste uurimiseks ning raviks (V. Saarma). Kateedris tegeletakse ka endokrinoloogia küsimustega (prof. K. Ester, ass. T. Podar). On uuritud mitmesuguste hüpertüreoosi vormide immunopatoloogiat, kilpnäärme hormoontegevust ja türeotroopsete ainete toimet hüpertüreoosi puhul. Sisehaiguste alal on kateedris professorite L. Päi ja V. Saarma juhendamisel kaitstud kaheksa kandidaadiväitekirja.

Tuberkuloosi erialal (prof. H. Sillastu) toimub kilpnäärme hormoonide ja türeotropiini mõju uurimine tuber-

[15] J. Haldre. Radioloogia. Tartu, 1948.
[16] L. Päi. Reuma. Tartu, 1971.

kuloosi kulule eksperimendis ja kliinikus, eriti reparatiivsetele protsessidele ja organismi allergilisele reaktiivsusele. Eesti NSV-s on saavutatud märkimisväärset edu tuberkuloosi likvideerimisel. Kateedri teadustöö resultaadid on seejuures pälvinud üleliidulise tunnustuse ja neid on tutvustatud ka rahvusvahelistel foorumitel.[17] Sõjajärgsel perioodil on kateedris kaitstud kolm doktoriväitekirja (L. Päi, V. Saarma, K. Ester).

Sisehaiguste propedeutika kateeder, juhatajad 1944.—1950. a. prof. Herbert **Norman** (1897—1961), 1950.—1952. a. dots. Juhan **Savisaar** (1911—1956), 1952.—1956. a. vanemõpetaja Paul **Mallene**, 1956.—1961. a. dots. E. **Raudam** ja alates 1961. a. Eesti NSV teeneline arst prof. Jaan **Riiv** (sünd. 1919), tegeleb põhiliselt kardioloogiaalaste uurimustega. Kateedri õppebaasiks on praegu Tartu kliinilise haigla kardioloogiakeskus. Eriti on uuritud südame isheemiatõve, ateroskleroosi ja arteriaalse hüpertensiooni tekkepõhjusi, samuti südame isheemiatõve patogeneesi, epidemioloogia ja ravi küsimusi (professorid J. Riiv, K. Valgma, dotsendid M. Lind, R. Kaskmets jt.).

Kateeder arendab uurimusi koostöös ÜMPI koronaarkirurgia laboratooriumiga (T. Sulling), uurimistöö koostatakse põhiliselt Tartu kliinilise haigla kardioloogia- ja infarktiosakondade baasil. Kateedri õppejõud (J. Riiv, K. Valgma) on avaldanud monograafiaid ja muid väljaandeid kardioloogia alalt.[18] Kateedris on kaitstud kaks doktori- (J. Riiv, K. Valgma) ja neli kandidaadidissertatsiooni.

Teaduskonnasisehaiguste kateedrit juhatas 1944.—1951. a. silmapaistev reumatoloog, NSV Liidu MTA korrespondentliige ja Eesti NSV TA akadeemik, Eesti NSV teeneline teadlane prof. Voldemar **Vadi**.[19] Pärast tema surma oli kateedri eesotsas 1951.—1956. a. dots. Ülo **Lepp** (sünd. 1917), 1956.—1977. a. prof. K. **Kõrge** (sünd. 1913), 1977. a. alates prof. Vello **Salupere** (sünd. 1935). Kateedris on tegeldud ravimudade terapeutilise toime, reumatismi ja allergiliste haiguste uurimisega (V. Vadi, K. Kõrge, J. Ksenofontov). Olulisemaid tulemusi on saadud allergia patogeneesi ja epidemioloogia alal. Suureks uurimistöö lõiguks on olnud ka kardioloogia (dotsendid H. Hanson, S. Maramaa, Ü. Lepp).[20] Kateedri üheks viljakamaks töösuunaks on gastroenteroloogia. Kliinikus loodi 1973. a. vastav osakond, millest on saanud üks vabariigi gastroenteroloogia tsentrumeid (prof. V. Salupere, dots. H. Maaroos). Uuritakse kroonilist gastriiti, maovähki ja haavandtõbe.

Toimub koostöö Helsingi ülikooliga, kord aastas peetakse ühiseid nõupidamisi. Prof. K. Kõrge[21] ja prof. V. Salupere[22] sulest ilmus mitu monograafiat, kardioloogia, endokrinoloogia-gastroenteroloogia jt. aladel ja rohkesti õppevahendeid. Ilmub teadustööde kogumike sari.[23] Kateedril on loominguline koostöö Leningradi, Riia, Kaasani jt. meditsiiniinstituutide sisehaiguste kateedritega. Prof. K. Kõrge ja V. Salupere on korduvalt pidanud loenguid välismaa ülikoolides (SDV, SFV, Soome jm.). Sõjajärgsel perioodil on kateedris ja selle juhendamisel valminud kuus doktori- (K. Kõrge, J. Riiv, V. Loogna, V. Salupere, H. Sillaste, E. Veinpalu) ja 99 kandidaadidissertatsiooni.

Kuni 1955. a. tegutses omaette dermatoloogia ja veneroloogia kateeder. 1955. a. ühendati see nakkushaiguste ja mikrobioloogia kateedriga. 1962. a. eraldus mikrobioloogia kateeder iseseisvaks. Praegu kannab kateeder **nakkushaiguste, dermatoloogia ja veneroloogia kateedri nimetust.** Kateedrit juhatasid 1944.—1946. a. Paul **Parmakson** (1895—1946), 1947.—1966. a. dots. Ludmilla **Nurmand** (1897—1979) ja alates 1966. a. Eesti NSV teeneline arst prof. Herman **Vahter** (sünd. 1920). Nakkushaiguste kateedri juhatajaks oli 1945.—1960. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Felix **Lepp** (1881—1973). 1962. a. moodustati kateedri nakkushaiguste osakond, mida juhatab dots. Zinaida **Saar** (sünd. 1915).

Nakkushaiguste alal on uuritud ägedate mao-soolehaiguste patogeneesi (dots. A. Danilovitš, ass. J. Aasav) ning nakkuslikku kollatõbe (dots. E. Tammepõld), samuti ägedate respiratoorsete viirushaiguste kliinikut ja patogeneesi (dots. Z. Saar). Tartu nakkushaiglas on kateedri juhendamisel asutatud bakterioloogia, viroloogia ja biokeemia laboratooriumid ning mitmed diagnostikakabinetid.

Dermato-veneroloogia alal on uuritud põlevkivi produktide toimet nahale (H. Vahter[24]), dermatoloogiliste haiguste diagnostikat, teraapiat ja profülaktikat. Viimastel aastatel on peamisteks uurimisobjektideks suguhaiguste epidemioloogia ja naha ainevahetushäired ekseemi ja psoriaasi korral (H. Vahter, dotsendid H. Silm, E. Elberg). Naha- ja suguhaiguste alal on välja antud monograafiaid[25] ja õppe-metoodilisi materjale. Kateedris on kaitstud kaheksa kandidaadiväitekirja ja kaks doktoridissertatsiooni (H. Vahter, N. Loogna).

Neuroloogia ja neurokirurgia kateeder on olnud rajamisest saadik (1921) peamine neurokirurgia keskus Eestis. Aastail 1944—1948 juhatas kateedrit Voldemar **Üprus**. Alates 1948. a. on kateedri eesotsas Eesti NSV teeneline arst prof. Ernst **Raudam**, kelle initsiatiivil on viimase 30 aasta jooksul praktikasse juurutatud mitmeid uusi neurokirurgilisi operatsioone. 1958. a. rajati kateedris esimene hingamis- ja reanimatsioonitsentrum vabariigis. Kateedri kollektiivil on suuri teeneid poliomüeliidivastases võitluses Eesti NSV-s. Intensiivselt ja kõrgel metoodilisel tasemel tegeleb kateeder peaaju vereringe häirete uurimisega (professorid A.-E. Kaasik, A. Tikk, R. Zupping, dots. M. Mägi). 1971. a. loodi kateedri juurde meditsiini keskklaboratooriumi koosseisu kuuluv peaaju vereringe patoloogia sektor (praegu ÜMPI ajuvereringehaiguste laboratoorium). Selle probleemi alal arendab kateeder koostööd Helsingi ülikooliga. Kateeder tegeleb pidevalt veel neuroinfektsioonide ja ajuvigastuste uurimisega, samuti uuritakse siin lülisamba degeneratiivseist protsessidest tingitud neuroloogilisi sündroome ja nende kirurgilist ravi (R. Paimre, L. Luts). Kateeder on tegev meditsiinilise geneetika alases õppe-teadustöös (dots. T. Talvik).

Enamik kateedri liikmeist on Nõukogude Eesti preemia laureaadid, mis on omistatud poliomüeliidivastase

---

[17] Arstiteaduslikke töid. Ftisiaatria küsimusi. — TRÜ Toimetised. Vihik, 171, 250. Tartu, 1965—1970. Bronhopulmonoloogia. TRÜ Toimetised. Vihik 274. Tartu, 1971.

[18] Sisehaiguste diagnostika alused 1—5. Tartu, 1966—1979; J. Riiv. Kardioloogia. Tallinn, 1978; Arstiteaduskonna töid sisehaiguste ja kirurgia alalt. TRÜ Toimetised. Vihik 52, 307. Tartu, 1957—1973; Труды по медицине. 21. Нейрогормональная регуляция и ишемическая болезнь сердца. — Ученые записки ТГУ. Вып. 254. Тарту, 1970.

[19] V. Vadi. Eesti tervismuda. Tartu, 1947.

[20] Ü. Lepp. Elektrokardiograafia. Tartu, 1969.

[21] K. Kõrge, V. Meipalu. Endokrinoloogia. Tallinn, 1977.

[22] V. Salupere. Haavandtõbi. Tartu, 1965; V. Salupere. Gastroenteroloogia. Tallinn, 1973.

[23] Труды по медицине. Гастроэнтерология. — Ученые записки ТГУ. Вып. 215, 385. Тарту, 1968—1976.

[24] Х. Т. Вахтер. Реакция кожи на действии продуктов перегонки сланца. — Ученые записки ТГУ. Вып. 176. Тарту, 1965.

[25] H. Vahter. Naha tervishoid. Tallinn, 1969; H. Vahter. Dermatoloogia ja veneroloogia. Tallinn, 1976. Актуальные вопросы дерматологии и венерологии. — Ученые записки ТГУ. Вып. 503. Тарту, 1979.

võitluse (1965) ja ajuvereringe haiguste uurimise eest (1972). Koostöös TRÜ Eksperimentaaltöökojaga (A. Jaagosild) on kateedris konstrueeritud mitmeid uusi diagnostika- ja raviaparaate (seadeldised aju stereotaktilisteks operatsioonideks, elektroaerosoolseadeldised jne.), samuti uusi füsioteraapia seadeldisi (dots. L. Luts). Kateedri baasil on viimase 35 aasta jooksul valminud üle 30 dissertatsiooni, neist viis doktoriväitekirja (E. Raudam, R. Zupping, A.-E. Kaasik, A. Tikk, R. Paimre).

Psühhiaatriakateedrit on juhatanud 1944.—1975. a. Eesti NSV teeneline arst prof. E. **Karu**, edasi alates 1975. a. NSV Liidu MTA korrespondentliige, Eesti NSV teeneline arst prof. J. **Saarma.** Kateedri poolt teostatud kõrgema närvitegevuse- ja psühhofarmakoloogiaalane uurimistöö on leidnud laialdast tunnustust nii Nõukogude Liidus kui ka rahvusvahelises ulatuses. Kateedri õppe- ja teadustöö on viimastel aastakümnetel muutunud järjest mitmekülgsemaks. 1952. a. loodi J. Saarma algatusel kateedri juurde kõrgema närvitalitluse uurimise laboratoorium, millele baasil 1967. a. organiseeriti psühhofarmakoloogia teadusliku uurimise probleemlaboratoorium (praegu ÜMPI eksperimentaalse ja kliinilise psühhofarmakoloogia laboratoorium — juhataja meditsiinidoktor M. Saarma.) Psühhofarmakoloogiaalase uurimistöö alal on koos farmakoloogiakateedriga läbi viidud mitu üleliidulist ja vabariiklikku konverentsi. On välja töötatud tähtsamate psühhotroopsete ainete toime kliinilis-füsioloogilised alused ja antud diferentseeritud näidustused nende kliinilisteks kasutamiseks (prof. J. Saarma, dotsendid M. Saarma, L. Mehilane, V. Vahing, J. Liivamägi jt.). Kliinilistes töödes on põhiprobleemiks skisofreenia diagnostika, patofüsioloogia, alkoholism ja joobeekspertiisi küsimused (prof. E. Karu, dots. A. Aadamsoo, prof. H. Väre). Ulatuslik on kateedri töö psühhiliste haiguste epidemioloogia uurimisel.

Kateedris on viimase 35 aasta jooksul valminud 20 dissertatsiooni, neist neli doktoriväitekirja (J. Saarma, M. Saarma, H. Väre, I. Eglitis). Kateedril ja ÜMPI psühhofarmakoloogia laboratooriumil on ulatuslik koostöö NSV Liidu Meditsiiniakadeemia Psühhiaatriainstituudiga, Riia ja Moskva meditsiiniinstituutide psühhiaatriakateedritega. Professor J. Saarma on korduvalt välismaal (Soomes, Kanadas, USA-s, Tšehhoslovakkias jm.) loenguid pidanud. Ta on Rahvusvahelise Kõrgema Närvitalitluse Assotsiatsiooni president ning kaheksa välisseltsi ja akadeemia liige. Prof. J. Saarma ja tema kolleegide sulest on ilmunud arvukalt monograafiaid ja psühhiaatriaalast õppekirjandust.[26]

Stomatoloogiakateedrit on juhatanud 1944.—1965. a. prof. Valter **Hiie** (1902—1963), 1964.—1975. a. dots. Nadežda **Vihm** (sünd. 1928), alates 1975. a. dots. Silvia **Russak** (sünd. 1930). Kateedri teaduslikus töös omab olulist kohta kaasasündinud huule- ja suulaelõhede kompleksse ravi uurimine. Sõjajärgsetel aastatel V. Hiie poolt alustatud näolõhede kirurgilise ravi meetodid on dotsent M. Lõvi poolt oluliselt edasi arendatud. Eesti NSV-s on sisse viidud huule- ja suulaelõhedega laste dispanseerimine ja ühtne kompleksne ravi. Lõualuude ja hammaste asendi anomaaliate ortodontilise ravi küsimused on käsitlemist leidnud A. Kõdara töödes.

[26] Ю. Саарма. Кортикальная динамика и лечение больных шизофренией, Таллин, 1970; J. Saarma. Kohtupsühhiaatria. Tallinn, 1970; J. Saarma. Psühhopatoloogia. Tallinn, 1977; J. Saarma. Kliiniline psühhiaatria. Tallinn, 1980; J. Saarma, L. Allikmets, L. Mehilane, M. Saarma, V. Vahing. Kliiniline psühhofarmakoloogia. Tallinn, 1981; Труды по медицине. Проблемы шизофрении и психофармакологии. — Ученые записки ТГУ. Вып. 421. Тарту, 1977.

Teiseks uurimissuunaks on hamba kõvakudede ja parodondi haiguste leviku ning patogeneesi uurimine. N. Vihma tööd käsitlevad mikroelementide mõju hamba kõvakudedele.[27] Uuritakse endokriinse süsteemi toimet hammastikule, sülje biokeemilisi omadusi, põhiliselt valgulise koostise muutusi ja fermentatiivset aktiivsust (S. Russak, M. Saag). Olulise osa kateedri teadustöös omavad alveolaarluu ja parodondi regeneratsiooni uuringud (dots. E. Leibur, E.-M. Metsa). Kateedris on valminud kaheksa kandidaadiväitekirja.

Pediaatriakateedri juhatajaks on olnud 1945.—1954. a. dots. Karl **Kaur** (1900—1973), 1954.—1958. a. dots. Z. **Saar**, 1958.—1975. a. Eesti NSV teeneline arst dots. Leida **Keres** (sünd. 1916), 1975.—1977. a. dots. Lia **Sildver** (sünd. 1925) ja alates 1977. a. dots. Leo **Tamm** (sünd. 1935). Kateedri teadustöö põhisuunaks on olnud parandada ägeda pneumooniaga alla kahe aasta vanuste laste ravitulemusi ainevahetuse patoloogiliste nihete korrigeerimisega. Selleks töötati välja vastav ravivõtete süsteem, mis aitas vähendada hüponatrieemiat, hüperkaalieemiat ja kapillaaride permeaablust (dotsendid L. Keres, H. Tälli, A. Paves). Töötati välja vere puhveraluseid säästev haigete hooldamise ja ravirežiim ja koormuskatse vere puhveraluste reservi hindamiseks piimhappega (T. Soo, A. Ormisson). Samuti uuriti askorbiinhappe ja B-grupi hüpovitaminooside esinemise sagedust eriti ägeda pneumooniaga haigetel ja töötati välja vitamiinravi annused sõltuvalt haigusvormist (prof. L. Boston, dots. M. Niit).

Alates 1979. a. on pediaatriakateedri kollektiiv lülitunud südamekahjustustega laste südamepuudulikkuse varase diagnoosimise võimaluste selgitamisele, kasutades süsteemi «AIS ÄRST» (juhendaja L. Tamm). Viimase 20 aasta jooksul on kateedris valminud 15 kandidaadi- ja üks doktoriväitekiri (L. Boston). Kõik õppejõud on teadusliku kraadiga. On avaldatud kolm õpikut ja mitmed metoodilised väljaanded.[28]

Otorinolarüngoloogia ja oftalmoloogia kateeder tegutses kuni 1950. a. eraldi otorinolarüngoloogia ja oftalmoloogia kateedritena. Kõrva-, nina- ja kurguhaiguste kateedrit juhatas 1944.—1975. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Elmar **Siirde** (sünd. 1910). Otorinolarüngoloogia alal (E. Siirde, dots. S. Sibul, prof. V. Särgava, dots. A. Jents) tuleb esile tõsta töid aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide kasutamisest nimetatud erialal. Tööd, mis toimusid koostöös TRÜ füüsikutega, on suure praktilise väärtusega. Prof. V. Särgava juhendamisel on uuritud sisekõrva ja kuulmisanalüsaatori patoloogiat, kasutatakse toon- ja kõneaudiomeetriat, ultraheli, elektronüstagmograafiat. Nii otorinolarüngoloogia kui ka oftalmoloogia alal on kateeder regulaarselt korraldanud vabariiklikke teaduskonverentse. Kateedris on sõjajärgsel perioodil valminud kolm doktori- (E. Siirde, L. Schotter, V. Särgava) ja kuus kandidaadidissertatsiooni.

Oftalmoloogia kateedrit juhatas 1944.—1958. a. dots. Valentin **Savi** (1902—1958), alates 1958. a. juhatab ühendkateedrit Eesti NSV teeneline arst, prof. Leo Schotter (sünd. 1917). Kateedri teadustöös tuleb esile tõsta uurimusi nägemisorgani traumade ravi tõhustamiseks. Prof. L. Schotter on arvukate operatsiooniinstrumentide, leiutiste ja rat-

[27] N. Vihm. Hambahaigused. Tallinn, 1974.

[28] K. Kaur. Lastehaiguste õpetuse põhijooned. Tartu, 1948; L. Keres., H. Kääri. Juhendeid lastearstile. Tallinn, 1962; L. Keres. Lastepulmonoloogia. Tartu, 1978; Arstiteaduslikke töid. Pediaatria alaseid töid. — TRÜ Toimetised. Vihik 295. Tartu, 1972.

sionaliseerimisettepanekute autor. Kateedri juures töötab alates 1972. a. nägemistervishoiu laboratoorium (A. Panov), milles uuritakse nägemishäirete patogeneesi ja epidemioloogiat, töötatakse välja profülaktika- ja ravimeetmeid.

Spordimeditsiini ja ravikehakultuuri kateeder asutati kehakultuuriteaduskonna juurde 1964. a. 1971. a. lahutati see kaheks — spordifüsioloogia ja spordimeditsiini ning ravikehakultuuri kateedriteks, viimane nendest arstiteaduskonna koosseisus. Spordimeditsiini ja ravikehakultuuri kateeder on profileeriv spordiarstide ettevalmistamisel Nõukogude Liidus: kehakultuuriteaduskonna juures juhatas kateedrit 1964.—1966. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Ilo **Sibul** (1908—1979), 1967.—1970. a. Eesti NSV teeneline teadlane prof. Atko **Viru** (sünd. 1932) ja arstiteaduskonna uut kateedrit alates 1971. a. prof. Toomas **Karu** (sünd. 1935). Kateedri õppe-kasvatustöö toimub tihedas koostegevuses kehakultuuriteaduskonna spordifüsioloogia kateedriga. Kateedris täiustatakse sportlaste uurimisel rakendatavaid funktsionaalse diagnostika meetodeid. Selleks on loodud elektronarvuti baasil töötav spetsialiseeritud andmete töötlussüsteem (L. Humal, T. Karu jt.), mida rakendatakse praegu üleliiduliselt. Arendatakse ka südame-veresoonkonnasüsteemi funktsionaalse diagnostika meetodeid (dotsendid J. Maaroos, H. Hanson jt.), spordibiokeemiat (prof. A. Paju), sporditraumatoloogiaalast uurimistööd (dots. J. Seeder) ja uusi meetodeid ravikehakultuuri alal.[29] On välja töötatud rida uusi aparaate organismi funktsionaalse seisundi hindamiseks. Kateedril on oma arvutuskeskus, mille baasil täidetakse ka tervishoiuministeeriumi ülesandeid. Kateedri baasil on valminud neli kandidaadi- ja kaks doktoridissertatsiooni (T. Karu, A. Paju).

Sünnitusabi ja günekoloogia kateedrit juhatas 1945.—1950. a. prof. Rudolf **Bernakoff** (1885—1959), 1951.—1959. a. dots. kt. Irina **Veerma** (sünd. 1915), 1959.—1971. a. prof. Vladimir **Fainberg** (1894—1971), 1971.—1974. a. prof. Vootele **Meipalu** (1928—1974), alates 1974. a. prof. Kadri **Gross** (sünd. 1924). Kateedri teadustöö üheks põhiliseks probleemiks on olnud günekoloogiline endokrinoloogia (V. Meipalu, K. Gross). Olulised olid V. Meipalu tööd müoomi patogeneesi ja ravi valdkonnast. Kateedris on määratud ovaariumide generatiivset funktsiooni erinevate patoloogiliste seisundite korral ja uuritud hüpofüüsi gonadotroopset talitlust.

Käesoleval ajal jätkatakse koostöös ÜMPI hormonaalse regulatsiooni laboratooriumiga gonadotroopse funktsiooni määramist nii sünnitusabis kui ka günekoloogias (prof. K. Gross, dotsendid T. Kask, T. Kõiv) ning uuritakse prolaktiini osa generatiivses funktsioonis. V. Kask on välja töötanud tütarlaste spetsialiseeritud günekoloogilise abi teaduslik-organisatoorsed alused. On alustatud loote riski ulatuse kriteeriumide täpsustamist kompleksse uurimismetoodika alusel, arendatakse funktsionaalset diagnostikat (dots. U. Leisner) ja antropomeetrilisi uuringuid (dots. H. Kaarma). Kateeder on kujunenud günekoloogilise endokrinoloogia ja lastegünekoloogia alase töö teaduslik-metoodiliseks ja konsultatiivseks keskuseks, samuti perinataalse meditsiini alase uurimistöö keskuseks meie vabariigis. Kateedri baasil on valminud kolm doktori- (V. Meipalu, K. Gross, H. Kaarma) ja 10 kandidaadidissertatsiooni ning kolm monograafiat,[30] paljud õppevahendid ja kuus kogumikku TRÜ Toimetiste sarjas.

[29] Труды по медицине. Спортивная медицина. — Ученые записки ТГУ. Вып. 394. Тарту, 1976.

* * *

Oluline osa arstiteaduskonna kateedrite teaduslikest uurimustest viimase 20 aasta jooksul tehti meditsiini keskklaboratooriumi baasil ja tehakse praegu TRÜ Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituudis, mis on tihedas koostöös paljude arstiteaduskonna õppejõududega.

Teaduskonna kollektiivi tähtis tööliik on pidevalt olnud tervishoiupropaganda, mis toimub nii tervishoiurahvaülikooli, ühingu «Teadus» loengute kui ka populaarteaduslike kirjutiste kujul. Omal ajal olid võitnud suure kuulajaskonna professor M. Kase regulaarsed terviseminutid Eesti Raadios, mille eest M. Kaske autasustati Eesti Raadio hõbemikrofoniga. Enam kui 10 aastat on Eesti Televisiooni Tartu stuudiost läinud eetrisse saatesari «Teadus ja Tervis», mida juhib Tartu Linna RSN Täitevkomitee tervishoiuosakonna juhataja, Eesti NSV teeneline arst, hügieenikateedri vanemõpetaja Maido Sikk. Põhilised esinejad on arstiteaduskonna õppejõud ja saade on televaatajate hulgas omandanud suure populaarsuse. Kõige enam on saates esinenud teaduskonna sisehaiguste, sisehaiguste propedeutika, psühhiaatria, neuroloogia-neurokirurgia ja farmakoloogiakateedrite õppejõud. Need kateedrid on aktiivsemad ka tervishoiualaste raadiosaadete ja ajaleheartiklite autoritena.

Arstiteaduskond on šefiks meditsiinikoolidele Tallinnas, Tartus ja Kohtla-Järvel. Meditsiinikoolide õppejõud viibivad täiendusel arstiteaduskonna kateedrite juures. Kõigist teaduskonna õppe-metoodilistest materjalidest saadetakse eksemplarid meditsiinikoolidele.

Alates 1940. a. on arstiteaduskond läbi teinud hoogsa arengu. Üliõpilaste ja õppejõudude arv on kolmekordistunud, teaduskonnas töötab üle kolmandiku ülikooli professoritest. Teaduskonna juurde on asutatud Üld- ja Molekulaarpatoloogia Teadusliku Uurimise Instituut. Alates 1945. a. on arstiteaduskonna lõpetanud kaugelt üle 6000 arsti, spordiarsti, pediaatri, stomatoloogi ja farmatseudi. Teaduskonnale kuulub kindel koht Nõukogude Liidu meditsiiniliste õppe-teadusasutuste seas, seda nii novaatorluselt õppe-kasvatustöös kui ka teadusliku uurimistöö aktiivsuse ja tulemuste praktikasse juurutamise poolest.

[30] K. Gross. Günekoloogia. Tallinn, 1981. Акушерство и гинекология. Тарту, 1964—1980. (Ученые записки ТГУ. Вып. 147, 214, 303, 476, 508, 548.)

4. BIOLOOGIA-GEOGRAAFIATEADUSKOND

Bioloogia-geograafiateaduskond moodustati 1961. a., mil pikka aega tegutsenud matemaatika-loodusteaduskond jagunes bioloogia-geograafiateaduskonnaks ja füüsika-matemaatikateaduskonnaks. Paljusid erialasid ühendanud matemaatika-loodusteaduskonna dekaanid olid 1944.—1946. a. prof. Heinrich **Riikoja**, 1946.—1950. a. prof. August **Vaga**, 1950.—1951. a. Heinrich **Kallas** ja alates 1951. a. dots. Anatoli **Mitt**. Bioloogia-geograafiateaduskonda juhtisid 1961.—1964. a. dots. Heigo **Miidla**, 1964.—1966. a. dots. Herbert **Viiding**, 1966.—1969. ja 1972.—1975. a. dots. Ants **Raik** ja 1969.—1972. a. prof. Arvo **Rõõmusoks**. Alates 1975. a. on dekaan dots. Aadu **Loog**.

Uues teaduskonnas oli kuus kateedrit: geograafia, geoloogia ja mineraloogia, geneetika ja darvinismi,

taimefüsioloogia, taimesüstemaatika ja geobotaanika ning zooloogiakateeder. Praegu on teaduskonnas seitse kateedrit, sest 1. septembril 1968 jagunes geograafiakateeder füüsilise geograafia ning majandusgeograafia kateedriks. Alates 1976. a. kannab geneetika ja darvinismi kateeder geneetika ja tsütoloogia kateedri nime.

Bioloogia-geograafiateaduskonna kateedrid juhendavad TRÜ botaanikaaia ja zooloogiamuuseumi tööd. Zooloogiamuuseumis on 1976. aastast ka geoloogia osakond.

Kateedrid koonduvad erialati kahte osakonda: **bioloogiaosakond** (ühiskondlik juhataja prof. Hans **Trass**) ja **geograafia-geoloogiaosakond** (ühiskondlik juhataja dots. Heino **Mardiste**).

Üliõpilaste arv on sõltunud vastuvõtukontingendi suurusest. Praegu võetakse iga aasta bioloogia erialale 50, geograafia erialale 25 ja geoloogia erialale 15 üliõpilast. 1981. a. sügisel õppis teaduskonnas 444 üliõpilast.

Aastail 1945—1981 on kõrgharidusse saanud 912 bioloogi (neist 39 kaugõppes), 819 geograafi (168 kaugõppes) ja 291 geoloogi.

Umbes 40% bioloogia ja geograafia eriala lõpetanuist töötab õpetajana üldhariduskoolides. Rohkesti on teaduskonna lõpetajaid tööl Eesti NSV TA instituutides, projekteerimisinstituutides, hüdrometeoroloogiateenistuses, geoloogiavalitsuses ja paljudes teistes teadus- ja kultuuriasutustes ning tööstusettevõtetes.

Paljud lõpetajad on kujunenud tunnustatud teadlasteks, pedagoogideks, tootmisjuhtideks. Olgu nimetatud bioloogidest Eesti NSV TA akadeemik K. Paaver; korrespondentliige Erast Parmasto, geograafidest Eesti NSV teeneline õpetaja Helve Raik ja Rakendusgeofüüsika Instituudi Balti regionaalse osakonna sektorijuhataja Villu Astok; geoloogidest Eesti NSV TA korrespondentliige Anto Raukas ja Eesti NSV Geoloogia Valitsuse asejuhataja Elmar Lugus.

Teaduskonna kateedrid asuvad ja ka õppetöö toimub kahes kohas: botaanikaaias ja Vanemuise tänava õppehoones. Õppetöö eripäraks on pikad õppe- ja menetluspraktikad koduvabariigis ja meie maa teistes piirkondades (Kaukaasia, Krimm, Kesk-Aasia, Siber, Koola poolsaar jm.).

BIOLOOGIAOSAKOND. Bioloogiliste teaduste õpetamine ja bioloogiliste probleemide uurimine TRÜ-s on toimunud peamiselt bioloogiaosakonna kateedrites. Kateedrite arv ja nimetused on 40 aasta jooksul vähe muutunud: 1945.—1950. a. tegutses praeguse zooloogiakateedri asemel selgroogsete zooloogia kateeder ning selgrootute zooloogia ja hüdrobioloogia kateeder; praeguse taimefüsioloogia ja -biokeemia kateedri nimeks kuni 1963. a. oli taimefüsioloogia kateeder, praegune geneetika ja tsütoloogia kateeder kandis esialgu üldbioloogia laboratooriumi, 1944.—1951. a. üldbioloogia ja darvinismi ning 1951.—1976. a. geneetika ja darvinismi kateedri nime. Käesolevaks ajaks on bioloogiaosakonna struktuur stabiliseerunud. Osakonda kuulub neli kateedrit. Osakonna juures töötavad botaanikaaed, zooloogiamuuseum ning alates 1979. a. iseseisev ökosüsteemide antropogeense dünaamika uurimisgrupp.

Laias mõistes bioloogiliste uurimistöödega tegeldakse ülikoolis ka mujal, eelkõige arstiteaduskonnas (farmaatsia, biokeemia jt. kateedrid, mitmed probleemlaboratooriumid) ja tegeldi kuni 1951. a. ülikooli koosseisu kuulunud põllu- ja metsamajanduslikes kateedrites (eriti prof. E. Lepiku tööd) jm.

Taimesüstemaatika ja geobotaanika kateedri (endise Botaanika Instituudi) juhatajaks oli (1944.—1956. a. Eesti NSV TA akadeemik prof. August **Vaga**, tema pensionilemineku järel (1956) sai juhataja Hans **Trass**. Prof. Teodor Lippmaa (1892—1943) poolt arendatud suunad (taimkatte kaardistamine, taimekoosluste struktuuri seaduspärasused, eri taimkattetüüpide fütotsönoloogilis-ökoloogiline klassifitseerimine jm.) jäid kateedri põhisuundadeks ka 1940.—1950. aastatel. Tegeldi Eesti taimkatte kaardistamisega, soode taimkatte uurimisega, «Eesti NSV floora» köidete koostamisega.[1] A. Vaga huvialadeks olid peale selle taimefülogeenia, geobotaanika teooria ja teadusajaloo probleemid. Suurt tähelepanu pööras A. Vaga botaanika õpikute koostamisele. Tema initsiatiivil alustati kateedris vastavaid ettevalmistustöid juba 1950. aastate lõpus ja tulemuseks on Nõukogude Liidus ainulaadse kogu botaanikat hõivava kolmeköitelise kõrgkoolide õpiku ilmumine.[2]

Prof. A. Vaga kauaaegseks kaastöötajaks oli prof. Karl Eichwald (kateedris 1930—1970), väljapaistev taimesüstemaatik ja -geograaf, «Eesti NSV floora» paljude osade autor.

Hans **Trassi** teaduslik uurimistöö on toimunud peamiselt geobotaanika, taimeökoloogia ja lihhenoloogia alal.[3] Viktor **Masing** (kateedris alates 1956) on kujunenud üleliiduliselt ja rahvusvaheliselt tuntud sooteadlaseks, geobotaanikuks ja biogeograafiks.[4] Kohakaasluse alusel töötab kateedri professorina Eesti NSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi süsteemökoloogia sektori juhataja Toomas **Frey**. Suurt tähelepanu on kateedris osutatud alamate taimede süstemaatika ja ökoloogia uurimisele. Sel alal on olulisemad Erich Kuke ja Jaan Toome algoloogia ja H. Trassi, T. Piini ja T. Randlase lihhenoloogia-alased tööd.

Alates 1960. aastate teisest poolest on kateedri uurimistöö üha enam nihkunud ökoloogia ja keskkonnakaitse probleemistikku. Tegeldakse soode ja metsade taimkatte dünaamika ja kaitse küsimustega (V. Masing, A. Läänelaid, E. Roosaluste), järvede eutrofeerumisastme määramisega algoloogilisel test-meetodil (J. Toom, E. Kukk, M. Leis, M. Toom), õhkkonna saastatuse bioindikatsiooniga Eesti NSV-s, Siberi uute tööstuskomplekside ümbruses jne. Kateedri liikmete uurimusi publitseeritakse TRÜ Toimetistes.[5]

Kateedris õpetatakse kõiki põhilisi botaanilisi distsipliine alates üldbotaanikast kuni väiksemate erikursusteni (kokku 21 ainet).

Zooloogiakateedri juures on toimunud zooloogiaalane õppe- ja uurimistöö.

1944. a. sügisel asuti purustatud kateedri ja zooloogiamuuseumi taastamisele ning säilinud materjalide korrastamisele. Zooloogiakateedrit hakkas juhatama prof. H. **Riikoja**, kes luges selgrootute zooloogiat. Prof. J. **Piiper** õpetas selgroogsete zooloogiat ja üldzooloogiat põllumajandusteaduskondadele ning vanemõpetaja J. **Aul** inimese anatoomiat ja zooloogiat veterinaaria I kursusele. Assistendina asus kateedris tööle V. Zelnin.

23. aprillist 1945 jaotati zooloogiakateeder selgroogsete zooloogia kateedriks ja selgrootute zooloogia ja hüdrobioloogia kateedriks, mida hakkasid juhatama vastavalt J. Piiper ja H. Riikoja. 1950. a. ühendati mõlemad kateedrid taas üheks zooloogiakateedriks, mida kuni 1958. a. juhatas prof. H. Riikoja, 1958.—1969. a. prof.

---

[1] Eesti NSV floora. 1—3. Tallinn, 1953—1959.

[2] Botaanika. Õpik kõrgematele koolidele 1—3. Tallinn, 1965—1979.

[3] Х. Х. Трасс. Геоботаника: История и современные тенденции развития. Л., 1976.

[4] V. Masing, H. Trass. Juhend soode geobotaaniliseks uurimiseks. Tartu, 1955; A. Kukk, V. Masing. Nigula raba. Tallinn, 1964.

[5] Botaanika-alased tööd. 1—10. Tartu, 1958—1982. (TRÜ Toimetised. Vihik 64, 81, 82, 93, 101, 136, 145, 211, 268, 590).

J. Aul ning 1969. a. kuni käesoleva ajani prof. Harry **Ling**.

Zooloogiakateedri teaduslik töö on olnud mitmekülgne. Hüdrobioloogia- ja ihtüoloogiaalast uurimistööd juhendas pensionile siirdumiseni (1958) prof. H. Riikoja, pärast seda kuni praeguseni dots. Jüri Ristkok.[6] Entomoloogilisi uurimistöid suunab alates 1955. a. dots. Hans Remm.[7] Pensionile siirdumiseni (1959) juhendas ornitoloogilisi töid prof. J. Piiper.[8] Eestlaste antropoloogilise uurimise ja antropoloogide ettevalmistamisega tegeleb käesoleva ajani prof. J. Aul,[9] jahimajanduslike ulukite bioloogiaga alates 1965. a. prof. H. Ling.[10] Pedagoogide ettevalmistamisega ja füsioloogiliste uuringutega tegeles aastail 1947—1968 vanemõpetaja Salme Aul. Alates 1968. a. jätkab pedagoogide ettevalmistamist dots. Ruth Ling. 1977. a. alates töötab kateedris prof. Kalju Põldvere, kelle teaduslik töö kuulub inimese anatoomia ja erihistoloogia valdkonda. 1981. a. oli zooloogiakateedris 12 töötajat, neist viis õppejõud. Kateedris valmistatakse ette bioloogiaõpetajaid ning erialateadlasi hüdrobioloogia-ihtüoloogia, entomoloogia ja loomaökoloogia alal. Ilmub zooloogiaalane sari TRÜ Toimetistes.[11]

Zooloogiamuuseum oli aastail 1948—1964 Eesti NSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi alluvuses. Alates 1964. a. kuulub zooloogiamuuseum iseseisva eelarvega asutusena uuesti zooloogiakateedri juurde. 1976. a. liideti zooloogiamuuseumile geoloogiaosakond. Praegu töötab zooloogiamuuseumis 16 inimest, neist viis kõrgharidusega spetsialisti.

Taimefüsioloogia kateedri peamiseks uurimissuunaks oli 1940.—1952. a. raskemetallide mõju uurimine taimerakkude permaablusele, milline sai alguse prof. Hugo Kaho töödest. 1944. a. sai kateedri juhatajaks Johannes **Talts**, edasi oli kateedri juhataja 1952.—1965. a. dots. A. **Perk**, 1965.—1976. a. dots. Vello **Tohver** ja alates 1976. a. prof. Heigo **Miidla**.

Alates 1952. a. olid kateedri põhilisteks uurimisobjektideks puittaimed, peamiselt viljapuud ja marjapõõsad, selgitamaks nende füsioloogilis-biokeemilisi muutusi kohalikes kliimatingimustes (dots. A. Perk).

Puittaimede uurimisest on välja kasvanud praegu kateedris töötavate taimefüsioloogide (prof. H. Miidla,[12] kand. Evi Padu) uurimissuund — taimede fenoolainevahetuse seos kasvu ja arengu regulaatoritega kõrgemates taimedes.

Fenoolse ühendi dihüdrokalkoon floridsiini metabolismi alal kaitses doktoritöö 1971. a. Lembit **Sarapuu**. Ta selgitas nimetatud liigispetsiifilise ühendi biokeemilise loomuse ja funktsiooni õunapuus.[13]

1963. a. nimetati taimefüsioloogia kateeder 100 a. juubeli puhul ümber taimefüsioloogia ja -biokeemia kateedriks ning sellest ajast peale valmistab kateeder peale taimefüsioloogide ette veel biokeemia ja mikrobioloogia eriala spetsialiste. Kuni 1968. a. uuriti pärmide füsioloogiat ultraheli toimel seoses valgusünteesi muutuste ja vitamiinide produktsiooniga

---

[6] J. Ristkok. Kalade noorjärkude kasvust Saadjärve järvederühmas. Tartu, 1960.

[7] E. Merivee, H. Remm. Mardikate määraja. Tallinn, 1973.

[8] J. Piiper. Rännakuid Eesti radadel. 1—2. Tallinn, 1968—1972.

[9] J. Aul. Inimese anatoomia. Tallinn, 1976; J. Aul. Zooloogia võõrsõnade leksikon. Tallinn, 1978.

[10] J. Aul, H. Ling, K. Paaver. Eesti NSV imetajad. Tallinn, 1957; J. Aul, H. Ling. Selgroogsete zooloogia. Tallinn, 1969.

[11] Zooloogia-alaseid töid 1—13. Tartu, 1960—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 91, 120, 180, 194, 231, 255, 293, 327, 333, 407, 408, 483, 516.)

[12] H. Miidla. Viinamarjakasvatus. Tallinn, 1964; O. Tigane, H. Miidla. Puuvilja ja marjakasvatus. Tallinn, 1968.

[13] L. Sarapuu. Taimefüsioloogia 1—2. Tartu, 1960.

(dots. V. Tohver,[14] dots. L. Viileberg). Uurimusi mullaväsimuse alal teostas L. Viileberg ajavahemikul 1971—1975.

Alates 1978. a. uurivad mikrobioloogid Eesti NSV jõgede mikroobikooslusi, kusjuures peatähelepanu on suunatud redutseerijatele (denitrifitseerijad, desulfaatijad), oligokarbofiilsetele bakteritele ja pärmidele. Kateedri liikmete töid on publitseeritud TRÜ Toimetiste sarjas.[15]

Geneetika ja tsütoloogia kateeder on bioloogiaosakonna noorim. 1939. a. loodi arstiteaduskonna juurde Eugeenika Instituut, mille juhatajaks sai prof. Hans Madisson. 1941. a. nimetati instituut ümber üldbioloogia laboratooriumiks ja viidi tolleaegse matemaatika-loodusteaduskonna koosseisu. Juhatajaks määrati prof. Liidia **Poska-Teiss**. Fašistliku okupatsiooni algul taastati Eugeenika Instituut ning selle juhatajaks sai taas H. Madisson. Septembrist 1944 moodustati üldbioloogia ja darvinismi kateeder, mida aastail 1944—1948 juhatas dots. Harald **Haberman** ja edasi kuni 1951. a. L. Poska-Teiss, kelle kitsamaks erialaks oli histoloogia.

1951. a. asus kateedrijuhataja kohale bioloogiakandidaat Oleg **Mihhailov**, kes oli lõpetanud Leningradi ülikooli. Kateeder nimetati ümber geneetika ja darvinismi kateedriks. Põhiliseks uurimissuunaks kujunes taimede regeneratsiooni selgitamine organkultuuride abil. Nii õppe- kui ka uurimistöös lähtuti ajajärgule omase mitšuurinliku bioloogia seisukohtadest.

1962. a. sai kateedrijuhataja veterinaariakandidaat Ülo **Pavel**, kelle juhendamisel hakati kateedris viljelema immunogeneetilisi uurimusi.[16] Uurimistööde tulemusi kandis Ü. Pavel ette üleliidulistel ja rahvusvahelistel kongressidel, avaldas hulgaliselt teaduslikke artikleid biokeemilise ja immunogeneetika alalt ning kaitses doktoriväitekirja bioloogias (1971). Ü. Pavli eestvõttel taastati kateedri juures pärast pikka vaheaega uuesti spetsialiseerumisvõimalus geneetika erialal.

1971—1981 oli kateedrijuhataja bioloogiakandidaat Henni **Kallak**, alates 1982. aastast dotsent Jüri Kärner. Seoses veel mõnede õppejõudude asendumisega kujunesid kateedris välja uued uurimissuunad: keskkonna saastatuse geneetiliste tagajärgede selgitamine tsütogeneetiliste meetoditega (H. Kallak),[17] tuumaväliste pärilikkustegurite uurimine bakteritel ning nende kasutamine insenergeneetikas (dots. A. Heinaru), rakkude diferentseerumine *in vivo* ja *in vitro* (ass. A. Piirsoo, dots. J. Kärner, M. Viikmaa). Aastaid neljaliikmelisena püsinud õppejõudude kollektiiv kasvas kuueliikmeliseks. Geneetika eriharule lisandus spetsialiseerumisvõimalus tsütoloogias ja molekulaarbioloogias. 1976. a. kinnitati kateedri praegune nimetus. Kateeder annab välja oma töid TRÜ Toimetistes.[18]

GEOGRAAFIAOSAKOND. 1944. a. sügisel ei olnud **geograafiakateedris** alles ainsatki õppejõudu. Kateedrijuhataja ajutiseks kohusetäitjaks kinnitati geoloogiakateedri juhataja prof. K. **Orviku**. Suvel 1945 asus kateedrijuhataja kohale staažikas pedagoog ning paljude geograafiaõpikute autor magister Jakob **Kents**. 1945. a. tulid kateedrisse assistentidena tööle S. Künnapuu ja E. Varep, 1946. a. S.

---

[14] V. Tohver. Mikroobide biokeemia. Tartu, 1966; V. Tohver. Üldine biokeemia. Tallinn, 1977.

[15] Труды по физиологии и биохимии растений. 1—4. Тарту, 1963—1975. (Ученые записки ТГУ. Вып. 151, 185, 256, 362).

[16] Ü. Pavel. Veterinaargeneetika. Tallinn, 1977.

[17] Kallak. Elusa looduse evolutsioonist. Tallinn, 1970.

[18] Труды по цитологии и генетики. 1—2. Тарту, 1976—1979. (Ученые записки ТГУ. Вып. 383, 499).

Nõmmik. Õppetöö geograafia alal algas 1945. a. sügisel õige väheste üliõpilastega.

Pärast J. Kentsi surma (1947) määrati kateedrijuhataja kohusetäitjaks, 1949. a. aga kateedri juhatajaks Endel **Varep.** Kogu geograafiaosakonna õppetöö lasus mitu aastat kolme õppejõu — S. Künnapuu, S. Nõmmiku ja E. Varepi õlgadel. Hiljem tulid juurde L. Vassiljev (1951) ja L. Tiik (1954). 1950. aastail asusid kateedrisse tööle mitmed geograafiaosakonna kasvandikud. Sellest ajast peale on geograafiaosakonda tavaliselt võetud 25 üliõpilast aastas.

Sõjajärgsel aastakümnel töötati ühtse, pedagoogilise suunitlusega õppeplaani alusel; hiljem hakati valmistama ette spetsialiste ka füüsilises ja majandusgeograafias (esimesed lõpetajad 1956), meteoroloogias-klimatoloogias (esimesed lõpetajad 1960) ja hüdroloogias (esimesed lõpetajad 1964). Õpetajaks suunatavad üliõpilased said väljaõppe ka põhilistes bioloogilistes ainetes. Individuaalkorras on ette valmistatud geograafiaõpetajaid võõrkeelte-kallakuga koolidele, samuti spetsialiste okeanograafia, looduskaitse ja meditsiinigeograafia alal. Nimetatud kitsamad erialad on üldjoontes püsinud tänaseni. Muudatuse tõi 1974. a. õppeplaan, mille järgi kõik üliõpilased saavad pedagoogilise ettevalmistuse. Sellega seoses asendati varem füüsilise geograafia baasil töötanud pedagoogiline haru biogeograafia erialaga (esimesed lõpetajad 1979. a.).

Septembrist 1968. a. jaotati geograafiakateeder **füüsilise geograafia ja majandusgeograafia kateedriks.** Esimest juhatas 1968.—1975. a. dots. (hiljem prof.) E. **Varep,** 1975.—1980. a. dots. Ants **Raik,** aga 1980. a. alates on kateedri juhatajaks dots. Heino **Mardiste.** Majandusgeograafia kateedri juhatajaks oli 1968.—1976. a. dots. (1972 alates prof.) Salme **Nõmmik,** 1976.—1979. a. dots. Virma **Murel,** 1979. a. alates juhatab kateedrit dots. Mart **Vabar.**

1980. a. on geograafiaosakonnas 131 statsionaarset üliõpilast, õppejõudude arv ulatub 17-ni. Füüsilise geograafia kateedri juures on 1966. a. alates looduskaitse ja kodu-uurimise kabinet, mida on asutamisest peale juhatanud vanemõpetaja Jaan **Eilart.** Aastate vältel on õppeülesandeid geograafiaosakonnas täitnud paljud spetsialistid Eestist ja mitmed vennasvabariikide teadlased.

Teadusliku uurimistöö põhisuunaks on füüsilise geograafia alal olnud Eesti NSV looduslike tingimuste ja ressursside uurimine. Käsitlemist on leidnud nii Eesti NSV maastikuline rajoneerimine (E. Varep, E. Brik)[19] kui ka konkreetsete maastikkude struktuuri, geneesi ja dünaamika küsimused (I. Arold, E. Hang, E. Linkruus, A. Kongo, A. Kont, E. Varep jt.). On uuritud ka Eesti mitmesuguste piirkondade geomorfoloogiat ja paleogeograafiat (K. Pärna, S. Künnapuu, E. Hang, E. Linkrus), kliimat (A. Raik, I. Palm), rannikumerd (H. Mardiste), jõgesid (L. Remmel-Veering), järvi (L.-P. Kullus, E. Varep), mullastikku (A. Kongo) ja muid küsimusi. Vaatluse all on olnud ka maastikulise kaardistamise ning looduslike tingimuste ja ressursside hindamise ja ratsionaalse kasutamise teoreetilised ning rakenduslikud küsimused (A. Raik, I. Arold, J. Jagomägi jt.). Vastavad uurimistööd on leidnud rakendamist Eesti NSV territoriaalplaneerimise projekti koostamisel ning mitmesuguste muude praktiliste ülesannete lahendamisel. Suurt tähelepanu on pööratud loodus- ja keskkonnakaitse ning maastikuhoolduse probleemidele (J. Eilart, E. Hang, E. Varep)[20] ning Eestis maastike kujunemise ajaloolis-geograafilistele aspektidele (J. Kents, E. Varep).

Geodeesia ja kartograafia alal on peamiseks probleemiks olnud geodeetilised tööd melioratsioonis ning majandite ja ettevõtete kaardistike koostamise metoodika (L. Vassiljev). Märkimisväärseks saavutuseks oli «Eesti NSV atlase» ilmumine vene ja eesti keeles 1978. a. ja 1979. a. Käesoleval ajal töötatakse füüsilise geograafia kateedris ka aerokosmiliste uurimismeetodite rakendamise valdkonnas.

Sotsiaal-majandusgeograafia alal on olnud kesksel kohal teoreetilis-metodoloogilised probleemid, eriti sotsiaal-majanduslike ruumsüsteemide (S. Nõmmik) ja asutussüsteemide (T. Rea, S. Nõmmik, A. Marksoo, U. Pragi, V. Murel) teooria küsimused. Suurt tähelepanu on pööratud detailse majandusliku rajoneerimise küsimustele (S. Nõmmik),[21] Eesti NSV rahvastiku demograafilisele dünaamikale ja migratsioonile (A. Marksoo), teenindussfääri territoriaalse organisatsiooni küsimustele (A. Laansalu) ning sotsialistliku elulaadi geograafiliste aspektide uurimisele (T. Raitviir). Eesti NSV näitel on uuritud territooriumide administratiivse jaotamise (S. Nõmmik, O. Kurs) ning rajooniplaneerimise (U. Pragi) küsimusi. Need, samuti lepinguliste tööde raames valminud detailsed regionaalsed käsitlused mitmest vabariigi linnast ja rajoonist, on leidnud laialdast rakendamist plaani- ja haldusorganite poolt. On avaldatud töid ka Eesti NSV majanduslike välissidemete ning mõningate välisriikide (eriti Soome) majandusgeograafiast (M. Vabar) ning ajaloolis-geograafilisi uurimusi Eesti ja naaberalade kohta (L. Tiik).

Tõsist tähelepanu on pööratud õpetamise metoodika (E. Ilomets, A. Benno), mõnevõrra ka kõrgkoolide pedagoogika probleemidele. Huvitavaid tulemusi on saadud geograafia ja kartograafia ajaloo kohta, eriti Eesti NSV territooriumi kaardistamise ja geograafilise uurimise osas (E. Varep, L. Vassiljev).[22] Käsitlemist on leidnud ka mitmed geograafia ajaloo ja metodoloogia üldküsimused (S. Nõmmik, A. Mihkelsoo, A. Marksoo jt.).

Geograafiaosakonnal on kujunenud sõbralikud suhted paljude NSV Liidu ülikoolide ning teadusasutustega. Osakonna õppejõud on osalenud paljudel vabariiklikel, üleliidulistel ja rahvusvahelistel teaduskonverentsidel ja -kongressidel. Eriti aktiivne oli TRÜ õppejõudude osavõtt Rahvusvahelise Geograafia Uniooni Euroopa regionaalsest konverentsist 1971. a. Ungaris ning XXIII rahvusvahelisest geograafiakongressist 1976. a. Moskvas. TRÜ geograafide külalisteks on olnud teadlased, õppejõud ja üliõpilased Soomest, Poolast, Saksa DV-st, Tšehhoslovakkiast ja Bulgaariast. Geograafiaosakonna üliõpilased on viibinud praktikal NSV Liidu paljudes kaugetes piirkondades ning võtnud osa maailmamere uurimise ekspeditsioonidest Atlandi ookeanil ja Põhja-Jäämerel. Osakonna lõpetanute uurimisretked on ulatunud mitmel korral Antarktikasse.

TRÜ geograafide aktiivsel osavõtul asutati 1955. a. Eesti Geograafia Selts ning 1959. a. selle Tartu osakond. Geograafiaosakonna õppejõud on elavalt osa võtnud ka Eesti Loodusuurijate Seltsi, Eesti NSV Looduskaitse Seltsi, Eesti NSV TA Looduskaitse Komisjoni ning muude teaduslike organisatsioonide tegevusest.

Esimese teadusliku nõupidamise organiseeris geograafiakateeder 1959. a. maastikuteaduse küsimustes. 1967. a. järgnesid koostöös Eesti Geograafia Seltsi jt. organisatsioonide ning

---

[19] E. Varep. Geograafia arengust Eesti NSV-s 1940—1960. Tallinn, 1968. E. Varep (koostaja). Kas tunned maad. Tallinn, 1965.

[20] J. Eilart. Inimene, ökosüsteem ja kultuur. Tallinn, 1976.

[21] S. Nõmmik. Eesti NSV majandusgeograafia. Tallinn, 1979.

[22] E. Varep. C. G. Rückeri Liivimaa spetsiaalkaardist 1839. aastal. Tallinn, 1957.

asutustega suvekool «Matemaatika geograafias» Otepääl ja teaduslik konverents «Looduslikud tingimused ja ressurssid kui Eesti NSV komplekssе territoriaalplaneerimise alus» Tartus. Teaduslik seminar «Maastikuline kaardistamine territoriaal-planeerimise otstarbel» toimus Käärikul 1972. a. ning üleliiduline asutustevaheline nõupidamine «Matemaatilised meetodid geograafias» Tartus 1974. a. Traditsioonilisteks on kujunenud Tartu ja Moskva ülikooli geograafide ühised noorte teadlaste looduskaitsekoolid, milliseid on 1974. a. alates peetud üheksa. 1979. a. toimus Tartus teaduslik nõupidamine teemal «Sotsiaalmajandusgeograafia ja sotsiaalse geograafia probleemid». 1965/66. õppeaastast on koostöös haridusministeeriumi ja Eesti Geograafia Seltsiga läbi viidud 12 õpilaste vabariiklikku geograafiaolümpiaadi, 1975. a. alates toimuvad need üle aasta.

Ülikoolis geograafia alal tehtud uurimistööde tulemused on publitseeritud TRÜ Toimetiste seeriates «Geoloogia ja geograafia» (esimestel sõjajärgsetel aastatel), «Matemaatika-loodusteaduskonna töid» ning alates 1960. a. sarjas «Geograafia-alaseid töid».[23] 1978. a. alates annab TRÜ välja kõrgkoolide vahelist sarja «Looduskaitse-alased teaduslikud tööd». Perioodiliselt antakse välja ka üliõpilaste teaduslike tööde kogumikke. Ülikooli töötajate paljud uurimused on avaldatud Eesti Geograafia Seltsi aastaraamatutes ja publikatsioonides ning muudes väljaannetes. On publitseeritud õpikuid ja metoodilisi juhendeid üliõpilastele; eesti keelde on tõlgitud mitmeid NSV Liidu teistes vabariikides kasutatavaid geograafiaõpikuid.

GEOLOOGIAOSAKOND. Pärast Tartu vabastamist selgus, et endistest geoloogia õppejõududest oli ülikooli jäänud ainult K. **Orviku**. 1944. a. lõpul määrati ta **geoloogiakateedri** juhatajaks professori kohusetäitjana. Doktorikraad ja professorikutse kinnitati 1946. a.

Prof. K. Orviku energilise organiseerimise tulemusel lõpetati kateedri ruumide remont ja korrastamine 1945. a. alguseks, mil algas ka õppetöö bioloogiaüliõpilastega. Üliõpilasi oli ainult vanematel kursustel. Geoloogiaosakond loodi (algul geoloogia-geograafiaosakonnana) 23. aprillil 1945, mil hariduse rahvakomissari käskkirjaga fikseeriti üldise geoloogia ja geomorfoloogia, paleontoloogia ja stratigraafia, mineraloogia ja petrograafia ning geograafiakateedri moodustamine. Esimese kateedri juhatajaks sai K. Orviku, teise ja kolmanda kateedri juhatajaks vastavalt professori kohusetäitja A. **Luha** ja dotsent E. **Möls**. Hiljem hakati kolme esimest kateedrit koos käsitlema omaette geoloogiaosakonnana.

1945. a. sügisel astus geoloogia I kursusele 8 üliõpilast kes asusid õppima õppeplaani järgi, mis oli koostatud Nõukogude ülikoolide geoloogiateaduskondade eeskujul. Kõnealuse õppeplaani rakendamist võime pidada varasemate õppekavadega võrreldes suureks edasiminekuks. Teoreetiliste teadmiste süvendamisele aitas oluliselt kaasa geoloogiamuuseumi taastamine, mis geoloogia õppejõudude ühiste pingutustega suudeti avada novembris 1945.

Õppetöö peamist koormust kandsid kolm kateedrijuhatajat, kel tuli õpetada suhteliselt palju erinevaid õppeaineid. Prof. K. Orviku loenguid iseloomustas äärmine täpsus ja teaduslikkus.[24] Prof. A. Luha luges mõnevõrra ühtlasemat loengutsüklit. Prof. A. Luha oli väga erudeeritud õppejõud. Loengud olid tema väljapaistvate lektoriomaduste tõttu väga emotsionaalsed ja kaasakiskuvad. Õppetööd raskendas aga töötamine kohakaasluse alusel ja sellest tulenevad sagedased sõidud Tallinna. A. Luha sai nimelt 1946. a. asutatud Eesti NSV TA Geoloogia Instituudi direktoriks ja akadeemikuks. Ometi sai ta kirjutada sõjajärgsetele geoloogia üliõpilastele käsiraamatuks kujunenud ülevaate Eesti NSV maavaradest,[25] mida hinnati 1946. a. Nõukogude Eesti preemia väärilisеks. Tervise halvenemise tõttu loobus aga prof. Luha 1951. a. kateedri juhatamisest.

Mineraloogia ja petrograafia kateedri juhataja dots. Evald Mölsi õppetöö koormus oli väga suur. Ta on lugenud ligi 20 erinevat kursust. Eriti tähedane oli talle litoloogia õpetamine, mille puhul ta tugines ka iseenda uurimistööle.

1940. aastate õppetööd iseloomustas erilise rõhu asetamine välipraktikatele. Nii said prof. K. Orviku organiseerimisel teoks õppeekskursioonid Tallinna ümbrusse (1946) ja Kirde-Eestisse (1948), mis siitpeale muutusid traditsiooniks. 1949. a. suvel toimus prof. Orviku juhendamisel II kursuse esimene geoloogilise kaardistamise praktika Püssis. Sealne Eesti NSV TA Geoloogia Instituudi baas oli geoloogia üliõpilastel kaardistamispraktika baasiks 1970. aastateni. Nüüd toimub see Eesti erinevates paikades, viimasel ajal Lahemaa rahvuspargis. 1952. a. alates viiakse kõnealuse praktika teine pool läbi Lõuna-Krimmis. III kursuse menetluspraktika möödub üliõpilastel 1950. a. alates teiste liiduvabariikide mägistel aladel.

1940. ja 1950. aastail töötasid geoloogiaosakonna õppejõududena Tartu ülikooli loodusteadlasena lõpetanud vanemõpetajad L. Orviku, A. Remmel, H. Teder ja assistent J. Oula. 1950. a. ülikooli lõpetanud geoloogide esimesest lennust suunati geoloogiakateedrisse E. Lõokene ja A. Oraspõld. 1952. a. lõpetanute lennust A. Rõõmusoks ja H. Viiding ning 1953. a. lõpetanuist K. Kajak, D. Kaljo ja E. Mustjõgi. Nimetatuist töötavad kateedris tänaseni dots. Asta **Oraspõld** ning prof. A. **Rõõmusoks.** Ülejäänud siirdusid pärast lühemat TA Geoloogia Instituuti, Eesti NSV MN Geoloogia Valitsusse või pensionile.

Geoloogiaosakonna kateedrite arv ja nende nimed on aegade jooksul mõneti muutunud. 1950. a. sügisel ühendati paleontoloogia ja stratigraafia kateeder mineraloogia ja petrograafia kateedriga mineraloogia ja paleontoloogia kateedriks. Üldise geoloogia ja geomorfoloogia kateeder nimetati geoloogiakateedriks. 1958. a. sügisel need kateedrid liideti ning ühine kateeder sai nimeks mineraloogia ja geoloogia kateeder. 1961. a. hakati seda kateedrit nimetama lihtsalt **geoloogiakateedriks.** Nii on jäänud tänini.

1960. a. valiti kateedri juhatajaks Arvo **Rõõmusoks,** kes loeb paleontoloogia, ajaloolise geoloogia, Eesti aluspõhja geoloogia ja geoloogia ajaloo kursust. Tema teaduslikud tööd käsitlevad Eesti ordoviitsiumi stratigraafiat, trilobiite ja brahhiopoode.[26]

1960. ja 1970. aastail töötas geoloogiakateedris vanemõpetaja Tõnu Kuuspalu (1964—1974), aga praegu dots. Aadu Loog, vanemõpetajad Juho Kirs ja Riho Mootse ning assistent V. Kalm. Kõik nad on TRÜ kasvandikud.

Pärastsõja esimesele geoloogia õppeplaanile on järgnenud palju teisi. Nad erinevad üksteisest peamiselt õppeainete mahu, arvu ja jaotumuse suhtes. Praegu kehtiv õppeplaan võimaldab üliõpilastel valikainete tsükli, kursuse- ja diplomitööde kaudu kit-

---

[23] Geograafia-alaseid töid. 1—19. Tartu, 1960—1979. (TRÜ Toimetised. Vihik 88, 128, 144, 156, 227, 237, 242, 282, 288, 296, 317, 341, 388, 393, 432, 440, 490, 577, 578.)

[24] K. Orviku. Antropogeeni geoloogia. Tallinn, 1961.

[25] A. Luha. Eesti NSV maavarad. Tartu, 1976.

[26] A. Рыымусокс. Стратиграфия вирусской и харьюской серий (ордовик) Северной Эстонии I. Таллин, 1970.

samalt spetsialiseeruda kas geoloogilis-paleontoloogilises või ehitus-hüdrogeoloogilises suunas. Õppeplaanis ettenähtud paljude ainete õpetamisel pole saadud läbi ainult kateedri jõududega. Juba 1940. aastail hakati kasutama mittekoosseisuliste õppejõudude abi, kelleks on olnud juhtivad eriteadlased uurimisasutustest.

Praeguses geoloogiakateedris õpetab iga õppejõud vastavalt oma kitsamale erialale kindlat õppeainete tsüklit. Õppejõudude teaduslik uurimistöö on suunatud samasse valdkonda. Juba enne Teist maailmasõda kujunesid ülikooli geoloogidel Eesti geoloogilisel uurimisel välja järgmised põhisuunad: aluspõhja geoloogia, litoloogia ja fossiilide ning kvaternaari setete ja pärastjääaegse arenguloo uurimine. Siin ilmneb vanema ja noorema põlvkonna geoloogide uuringutes teatud kindel järjepidevus. H. Bekkeri alustatud uurimistööd aluspõhja geoloogia alal on jätkanud A. Luha, A. Öpik, K. Orviku, E. Möls, A. Rõõmusoks ning A. Oraspõld. Kvaternaari geoloogia alal on pärast H. Bekkerit töötanud peamiselt K. Orviku ja E. Lõokene. Uue uurimisvaldkonnana ilmnes E. Mölsi alustatud mineraloogiline suund, mis tänapäevaks on leidnud arendamist ühelt poolt aluskorra kivimite uurimisel T. Kuuspalu ja J. Kirsi töödes, teiselt poolt K. Utsali uurimustes. Sellesse valdkonda kuuluvad ka A. Loogi geokeemilist laadi tööd.

Lepingulise uurimistöö käigus kujunes 1960. aastate keskel välja geoloogiakateedri juures **mineraloogiakabinet** (juhendaja vanemteadur Kalju Utsal). Selle kabineti baasil moodustatakse mineraloogiaalane haru-laboratoorium.

5. FILOLOOGIA-TEADUSKOND

1944. a. sügisest õpetati ülikoolis filoloogiat ajaloo-keeleteaduskonna eesti keele ja kirjanduse, vene keele ja kirjanduse ning võõrfiloloogia osakonnas. 1973. a. septembris jagunes teaduskond ajaloo- ja filoloogiateaduskonnaks. Dekaaniks oli 1973.—1976. a. prof. Harald **Peep**. 1976. a, alates on dekaan prof. Ago **Künnap**.

Filoloogiateaduskonnas tegutsevad järgmised osakonnad ja kateedrid:

1. Eesti filoloogia osakond: 1) eesti keele kateeder, 2) soome-ugri keelte kateeder, 3) eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder.

2. Žurnalistika ja väliskirjanduse osakond: 1) žurnalistika kateeder, 2) väliskirjanduse kateeder.

3. Vene keele ja kirjanduse osakond: 1) vene keele kateeder, 2) vene kirjanduse kateeder, 3) vene keele õpetamise metoodika kateeder.

4. Võõrfiloloogia osakond: 1) saksa filoloogia kateeder, 2) inglise filoloogia kateeder, 3) võõrkeelte kateeder.

Filoloogiateaduskond on rahvusliike teaduste üks olulisemaid õppe- ja teaduskeskusi Eestis. Siit on sõjajärgsetel aastatel võrsunud kandev osa vabariigi tänasest humanitaarintelligentsist, on lähtunud Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut, tema baasil töötab Nõukogude Liidu ainuke doktorikraadide kaitsmisnõukogu soome-ugri keelte alal (kus saab väidelda doktoriks ka eesti kirjanduse alal). Filoloogiateaduskond on tihedates sidemetes paljude Nõukogude Liidu ja välismaa teaduskeskustega. Eriti lähedane on koostöö Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudiga, Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumiga, Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumiga, samuti Ungari ja Soome ülikoolidega. Teaduskonna õppejõud moodustavad Soome ülikoolides lõõtavate eesti keele lektorite põhikaadri, Soome kõrgkoole varustab teaduskond ka vene keele lektoritega.

Filoloogiateaduskonna üks põhiülesandeid on õpetajate ettevalmistamine Eesti NSV keskkoolidele. Lõpetajad saavad lisaks filoloogi kvalifikatsioonile ka vastava keele ja kirjanduse õpetaja kutse. Ainukesena vabariigis valmistatakse siin ette eriharidusega ajakirjanikke. Oluline koht on teaduskonnas metoodilisel tööl: õpetajate kvalifikatsiooni tõstmisel, keskkooliõpikute ja õppevahendite koostamisel, aineolümpiaadide läbiviimisel jne. Ka žurnalistikakateeder korraldab omal alal täienduskursusi. Teaduskond õpetab eesti keelt, vene keelt ja võõrkeeli kogu ülikooli ulatuses.

Õpetatavaid erialasid on teaduskonnas neli: 1) eesti keel ja kirjandus, 2) žurnalistika, 3) vene keel ja kirjandus, 4) romaani-germaani (täpsemini saksa, inglise ja prantsuse) keeled ja kirjandus. Õppeaeg on statsionaarselt viis ja mittestatsionaarselt kuus aastat. Õppetööle lisaks on üliõpilaste teadustegevus koondunud erialaringidesse: eesti keele ja soome-ugri keelte, eesti kirjanduse ja rahvaluule, žurnalistika, vene keele, vene kirjanduse, saksa keele, inglise keele ja prantsuse keele ringi. Veel tegutseb teaduskonna juures tõlkekabinet, mille töös osaleb asjahuvilisi ka väljastpoolt teaduskonda. Filoloogid on tegevad ka TRÜ orientalistikakabineti juures.

Kui 1944. a. sügisel alustas taas tööd TRÜ, loodi **ühine eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder,** mille juhatajaks sai prof. Paul **Ariste**, liikmeteks dots. J. V. Veski, dots. Arnold Kask ja vanemõpetaja Paula Palmeos. 1944. a. novembris algasid loengud.

1946. a. sügisel lahknes ühine kateeder **eesti keele kateedriks** ja soome-ugri keelte kateedriks. Eesti keele kateedri juhatajaks sai akadeemik J. V. **Veski**. 1947. a. anti ülikooli juures asunud eesti ja soome-ugri keelte arhiiv ning Emakeele Seltsi kogud üle vastasutatud Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudile, kuhu siirdus tööle ka osa ülikooli õppejõude. 1947. a. lõpul kaitses Karl Aben esimese eesti keeleteadlasena pärast sõda ülikooli nõukogu ees oma kandidaadiväitekirja eesti ja liivi laenudest läti keeles.

Eesti keele kateedri põhiõppejõudude arv suurenes vähehaaval. 1950. aastail sai eesti keele kateeder rohkesti täiendust sõjajärgsest põlvkonnast. 1956. a. sügisel andis prof. J. V. Veski kateedri juhtimise üle äsja filoloogiadoktoriks saanud A. **Kasele** ja jäi järgmisel aastal pensionile. Kakskümmend aastat juhatas prof. A. Kask eesti keele kateedrit. Selle aja jooksul kasvas kateedri koosseis peaaegu kahekordseks, laienes eesti keele õpetamine ja uurimine. 1975. a. alates on kateedri juhatajaks prof. H. **Rätsep**.

1950. ja 1960. aastail toimus eesti keele kateedri töös mitmeid muutusi. Kui 1952. a. Keele ja Kirjanduse Instituut Tallinnasse viidi, soetas kateeder prof. A. Kase ja dots. Aino Valmeti eestvõttel endale oma murdearhiivi, milles on üle 60 000 lk. murdematerjale, lisaks veel helilindistused. Osa materjalist on kogutud üliõpilaste poolt murdepraktikal. See materjal on kateedri murdealaste uurimistööde üheks lähtekohaks.

1954. a. loodi eesti keele kateedri baasil ja J. Peegli juhtimisel žurnalistika eriharu, mis 1979. a. sai omaette osakonnaks iseseisva žurnalistikakateedriga.

Eesti keele õpetamisel on kahel viimasel aastakümnel pearõhk siirdunud tänapäeva eesti keelele. 1970. aastatel on tänapäeva eesti keele kursus diferentseerunud, sest omaette õpetust vajavad eesti filoloogia, žurnalistika ja ajalooteaduskonna defektoloo-

gia osakond. Kunagine eesti keele ajalooline foneetika ja morfoloogia on laienenud neljaosaliseks eesti keele ajaloo põhikursuseks, mis hõlmab eelmistele lisaks ka eesti keele sõnavara ajaloo ja kirjakeele ajaloo. Küllaltki suur on kateedri töökoormus praktilise eesti keele õpetamisel vene õppekeelega rühmadele ülikoolis.

1961. a. peale on eesti keele kateedris rakendatud silmapaistvate üliõpilaste õpetamist individuaalõppeplaani alusel ja koolitatud nõnda terve põlvkond eesti keele uurijaid. 1965. a. kuni 1970. aastate alguseni töötas eesti keele kateedri juures tänapäeva eesti keele struktuuri uuriv töörühm (GGG).[1]

1960. aastate teisest poolest alates hakkas eesti keele kateedri koosseis taas kasvama, tööle asus uus põlvkond õppejõude. 1966. a. alustati kateedris tulekahjus hävinud vanema kirjakeele sõnavarakogu taasloomist, kasutades kaasaegset paljundustehnikat ja üliõpilaste praktikatööd.

Poolteise aastakümne jooksul on pandud alus eesti vana kirjakeele sõnavara kartoteegile, mis sisaldab üle 200 000 sõnakaardi ja millele tugineb eesti kirjakeele sõnavara uurimine. 1970. aastail on kateedris kujunenud eesti keele sõnavara ajalugu uuriv teadlasterühm, kes publitseerib 1972. a. alates uurimuste sarja «Sõnasõel».[2] 1970. aastail arendati kateedris eesti keele süntaksi uurimist, viimastel aastatel on keskendutud eesti kirjakeele ehituse ja arendamise seaduspärasuste uurimisele. Pidevalt on jõõratud tähelepanu eesti kirjakeele õpetamise metoodikale — hädavajalikule ainele tulevaste õpetajate koolitamisel. Metoodikutest on silmapaistvamaid saavutusi olnud vanemõpetaja G. Laugastel ja dots. T. Ounapuul.

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. 1944.—1948. a. töötasid eraldi eesti kirjanduse kateeder ja eesti rahvaluule kateeder. Esimest juhtas vanemõpetaja K. Taev, teist dotsent E. **Laugaste**. 1948. a. loodi eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder, mida juhatas kuni 1966. a. K. **Taev**, 1966.—1980. a. prof. H. **Peep**, 1980. a. alates juhatab kateedrit prof. Karl **Muru**.

1945. a. tegi EK(b)P Keskkomitee eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedrile ülesandeks koostada viieköiteline ülevaatlik eesti kirjanduse ajalugu. Aastail 1946—1947 valmisid kolm esimest köidet, mille autoriteks olid E. Laugaste, V. Alttoa ja F. Tuglas. K. Taev andis eesti kirjanduse esimese marksistliku periodiseeringu ja koostas kandidaadiväitekirja eesti kirjanduse ning tsaristliku tsensuuri suhetest. Dotsent L. Raud võttis juhtivalt osa Fr. R. Kreutzwaldile ja E. Vildele pühendatud kirjanduslike albumite koostamisest, dotsent J. Käosaar käsitles E. Vilde loomingut. E. Laugaste uuris eesti rahvaluuleteaduse ajalugu ja muistendeid ning regivärsse. Viimaselt alalt pärineb ka tema 1970. a. kaitstud doktoritöö.[3] 1975. a. pälvis prof. E. Laugaste Nõukogude Eesti preemia neljaköitelise regilaulude antoloogia koostamise eest.

Prof. V. Alttoa, kes pärast väliskirjanduse kateedri likvideerimist töötas kuni 1975. a. eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri koosseisus väliskirjanduse õppejõuna, oli pikemat aega tegelnud kriitilise realismi küsimustega, millisest valdkonnast koostas ka doktoriväitekirja.[5] H. Peebu põhilisteks uurimisteemadeks on kirjandusteooria ja lüürika.[6] Tema 1970. a. kaitstud doktoritöö teema oli «Eesti lüürika kujunemislugu aastail 1917—1929». Sama teemat 1930.—1940. aastail käsitles 1974. a. kaitstud doktoriväitekirjas prof. K. Muru.[7] Draamateooria ja kirjandusajaloo alalt on mitmeid uurimusi dotsent A. Järvelt.[8] Värsiteooriat, eelkõige eesti värsi eripära ja kujunemislugu uuris dots. J. Põldmäe, kes toimetas ka vastavat kogumikku.[9] Dots. T. Kuldsepp on käsitlenud eesti-soome kirjandussuhteid, vanemõpetaja U. Kolk regivärsi teooriat ja eesti rahvamuusikat.

Kateedri töö on olnud õige viljakas eesti kirjanduse ja rahvaluule õpikute ning õppevahendite koostamise alal. On valminud mitu teadusliku väärtusega õppefilmi. Õppefilm «Kihnu pulmakombed» on pälvinud üleliidulise tunnustuse. Kateedri õppepraktikate ja ekspeditsioonide käsikirjad on koondatud materjalikoguks, mis sisaldab üle 1000 foto ja 40 000 lehekülje originaalmaterjale. Eesti kirjanduse õpetamise metoodikasse on andnud hinnatava panuse K. Muru ja A. Järv, üliõpilastele määratud eesti rahvaluule õpiku koostas E. Laugaste.

Kateedril on kujunenud tihedad sidemed teiste teadusasutustega nii meie vabariigis kui ka väljaspool selle piire. Soome Kalevala Seltsi ja Soome-ugri Seltsi välisliige ning Soome Kirjanduse Seltsi kirjavahetajaliige E. Laugaste teeb NSV Liidu TA Karjala filiaaliga koostööd originaaltekstide publikatsiooni väljaandmisel.[10] K. Muru ja H. Peep on aastate vältel olnud seotud Eesti NSV Kirjanike Liidu tööga. Pikemat aega on kateeder aidanud läbi viia keskkooliõpilaste kirjandusolümpiaade.

1946. aastast töötab omaette kateedrina **soome-ugri keelte kateeder** prof. P. **Ariste** juhatusel.[11] 1947. a. algasid ekspeditsioonid vadjalaste, liivlaste, Valdai karjalaste, vepsalaste, mordvalaste jt. juurde. Ekspeditsioonid on jätkunud meie päevini ja neil on kogutud rohkesti ainestikku, mille alusel valmisid üliõpilaste kursuse- ja diplomitööd ning õppejõudude uurimused.

Õppetöö kõrval tegid kateedri liikmed pingelist teaduslikku tööd: P. Ariste avaldas uurimusi läänemeresoome keele üldküsimuste, eesti keele üksikküsimuste ja üldkeeleteaduse alalt,[12] dots. P. Palmeos karjala ja soome keele alalt,[13] prof. E. Vääri liivi ja eesti keele alalt.[14] 1968. a. asus kateedrisse professorina tööle P. Alvre, kes on avaldanud rohkesti uurimusi ning kirjutanud praktilise kallakuga töid soome keele alalt.[15] Tema initsiatiivil loodi soome-ugri keelte kateedri väljaanne «Fenno-ugristica».[16]

TRÜ soome-ugri keelte kateedri juures sai ettevalmistuse prof. Ago Künnap, kes spetsialiseerus samojeedi keeltele.[17] 1974. a. kaitses ta doktoriväitekirja samojeedi keelte alalt. Nii laienes kateedri uurimisala ja Tartu muutus ka samojedoloogia-ala-

---

[1] Keel ja struktuur. Töid strukturaalse ja matemaatilise lingvistika alalt 1—10. Tartu, 1965—1978.

[2] Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt. 1—4. Tartu, 1972—1980.

[3] E. Laugaste. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. 1—2. Tallinn, 1963—1980.

[4] Eesti rahvalaulud. Antoloogia. 1—4. Tallinn, 1969—1974.

[5] V. Alttoa. August Kitzberg. Tallinn, 1960; V. Alttoa. Eduard Vilde sõnameistrina. Tallinn, 1973.

[6] H. Peep. Pilk peegli taha ehk arupidamisi sõnakunsti teooria ja praktika üle. Tallinn, 1967; H. Peep. Tähtraamat. Tallinn, 1978.

[7] K. Muru. Vaateid kolmest aknast. Tallinn, 1975.

[8] A. Järv. «Libahunt» teatris ja kriitikas. Tallinn, 1979.

[9] J. Põldmäe. Eesti värsiõpetus. Tallinn, 1978; Studia metrica et poetica. — TRÜ Toimetised. Vihik 396, 420. 1.—2. Tartu, 1976—1977.

[10] Karjalan kansan runot. 1—2. Tallinn, 1976—1980.

[11] P. Ariste. Eesti foneetika. Tartu, 1946.

[12] P. Ariste. Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Tallinn, 1981; P. Ariste. Vadja keele grammatika. Tartu, 1948; P. Ariste. Vadjalane kätkist kalmuni. Tallinn, 1974; P. Ariste. Ferdinand Johann Wiedemann. Tallinn, 1973.

[13] P. Palmeos. Soome keele õpik. Tallinn, 1981.

[14] E. Vääri. Eesti keele õpik. Tallinn, 1980.

[15] P. Alvre. Soome keeleõpetuse reeglid. Tallinn, 1969.

[16] Fenno-ugristica. 1—7. Tartu, 1975—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 344, 382, 397, 427, 456, 517, 550.)

[17] A. Künnap, P. Palmeos, T. Seilenthal. Põhja ja itta. Lehekülgi meie sugulaskeelte uurimisloost. Tallinn, 1974.

seks keskuseks. 1977. a. alates on prof. A. **Künnap** soome-ugri keelte kateedri juhataja.

Kateedri liikmeid eesotsas P. Aristega on valitud Soome-Ugri Seltsi, Soome Kirjanduse Seltsi jt. seltside välismaisteks liikmeteks.

Žurnâlistikakateeder alustas tööd 1. septembril 1979 prof. J. **Peegli** juhtimisel. Kateedri teadustöö põhisuund on eesti ajakirjanduse ajaloo ja kaasaja massikommunikatsioonivahendite funktsioonide ja efektiivsuse uurimine.[18] Kuna žurnalistika osakond on noor, tuleb palju tähelepanu pöörata õppevahendite koostamisele ja väljaandmisele. J. Peegel tegeleb ajakirjanduožanride ja ajakirjanduse ajaloo uurimisega.[19] Kateedri liikmetest hõlmab dots. M. Laristini uurimistöö massikommunikatsiooni teooria ja ajakirjanduse sisu analüüsi probleeme. Dots. Peeter Vihalemm tegeleb propaganda teaduslike aluste, lugemispsühholoogia ja ajakirjanduse auditooriumi uurimisega. Žurnalistika kateeder teeb lepingulisi töid Eesti NSV Riikliku Kirjastuskomitee tellimusel. Kateedri juures toimuvad pidevalt vabariiklikud täienduskursused kirjastustöötajaile ja ajakirjanikele.

Väliskirjanduse kateeder taasavati septembris 1980, et koondada väliskirjanduse õpetamine ja uurimine, samuti kirjandusteoreetiline tegevus ühte kateedrisse. Kateedrit juhatab prof. H. **Peep,** selles töötab prof. J. Lotman, samuti teisi väliskirjanduse ja kirjandusteooria spetsialiste. Õppetöö osas teenindab kateeder teaduskonna kõiki osakondi. Oma teadustöö suunad on uuel kateedril alles formeerumas. Esialgu jätkub teadustöö uurimistegevus põhiliselt nende kateedrite liinis, kus õppejõud töötasid varem. Kateedri juures tegutseb kirjanik Ain Kaalepi juhendamisel tõlkekabinet, mis 1978.—1980. a. kuulus saksa filoloogia kateedri juurde.

Vene keele kateeder. Suure Isamaasõja lõpuks ei olnud ülikooli jäänud peaaegu ühtki slavisti. Sellepärast tuli vene keele kateeder uuesti luua. Suurt abi osutasid ülikoolile meie maa teised kõrgkoolid, eriti Leningradi ülikool, mille lõpetanud Savvati Smirnov, Jelena Gurjeva, Selma Maasik jt. tulid Tartu tööle. Algusest peale seisis kateedri ees kolm põhiülesannet: kõikide erialade üliõpilastele praktilise vene keele õpetamine, vabariigi koolidele vene keele pedagoogide kateedri ettevalmistamine ja lingvistiliste ning metoodiliste probleemide teaduslik-teoreetiline läbitöötamine. Seetõttu muutusid kateedri koosseis ja nimetus korduvalt. Esimestel sõjajärgsetel aastatel oli see vene keele ja kirjanduse kateeder, hiljem loodi kaks omaette kateedrit. 1954. a. jagunes vene keele kateeder üldaine ja põhiaine kateedriteks. Seoses praktilise vene keele kursuse vähendamisega ühinesid need kateedrid 1957. a. uuesti. 1975. a. loodi taas kaks kateedrit: vene keele kateeder ja vene keele õpetamise metoodika kateeder. Vene keele kateedri juhatajad olid 1945. kuni 1953. a. Johannes **Feldbach,** 1953.—1963. a. Anatoli **Pravdin** ja edasi 1963.—1971., 1973.—1975. a. Savvati **Smirnov.** 1975. aastast juhatab kateedrit üks silmapaistvamaid aspektoloogе meie maal prof. Mihhail **Seljakin,** kes varem on töötanud Tallinna, Novosibirski ja Voroneži kõrgkoolides.

Tähelepanuväärne osa vene keele kateedri loomisel oli dots. A. Pravdinil, vene keele ajaloolist süntaksit puudutavate tööde autoril.[20] Praegu on kateedri vanim liige dots. J. Gurjeva, kes on kirjutanud mitmeid töid

[18] Fakt, sõna, pilt. Artikleid ja uurimisi ajakirjanduse ajaloo, teooria ning praktika alalt. 1—10. Tartu, 1964—1982.

[19] J. Peegel. Eesti ajakirjanduse algus (1766—1857). Tallinn, 1966; J. Peegel. Rotatsioonimasinad mürisevad . . . Tallinn, 1965.

[20] А. Правдин. Историческая морфология русского языка. Тарту, 1962.

vanaslaavi ja vanavene süntaksist ja koostanud õppevahendid vanaslaavi keele ja vene keele ajaloolise grammatika kohta.[21] Prof. S. Smirnov on spetsialiseerunud vene ja slaavi keeleteaduse ajaloole.[22] Dotsent A. Dulitšenkole kuuluvad arvestatavad uurimused interlingvistika ja slaavi väikekirjakeelte probleemidest.[23] Dotsent E. Vaigla on uurinud kõrvutavalt vene ja eesti keele sõnavara ja fraseoloogiat. Alates 1958. a. annab kateeder algul koos vene kirjanduse kateedriga välja «Töid vene ja slaavi filoloogia alalt».[24]

Vene kirjanduse kateedrit on juhatanud 1947.—1950. dots. Valmar **Adams,** 1950—1954 dots. Boriss **Pravdin** (1887—1980), 1954.—1959. dots. Boriss **Jegorov,** 1959.—1977. prof. Juri **Lotman,** 1977.—-980. dots. Valeri **Bezzubov** ja alates 1980. a. prof. Sergei **Issakov.** Sõjajärgsel perioodil omandas vene kirjanduse ajaloo uurimine uue sisu ja suunad. 1950. aastail kujunes kateedrist Boriss **Jegorovi** ja Juri **Lotmani** juhtimisel vene kirjanduse ja kirjandusteooria uurimise keskus, mis 1960.—1970. aastail sai üheks juhtivaks Nõukogude Liidus ja tänu prof. J. Lotmani töödele semiootika ja struktuurianalüüsi alal tuntuks üle kogu maailma. Eriti suurt kaalu evib kateeder kirjanduse ja kunsti struktuurilis-semiootilise uurimise valdkonnas, mis 1960. aastate keskel omandas veelgi laiema sisu: vaimse kultuuri kui terviku struktuurilis-tüpoloogiline uurimine. Aluse sellele suunale pani samuti prof. Lotman. Tänu kateedri poolt juhendatavatele seminaridele ja sümpoosionidele sekundaarsete mudelleerivate süsteemide alal, samuti sarjale «Töid semiootika alalt» on Tartu muutunud juhtivaks semiootika uurimise keskuseks.[25] Tartu koolkond jätkab ilukirjanduslik teksti struktuuri uurimist, mitmesuguste kunstikeelte semiootilist kirjeldamist, kultuuri kirjeldamise keele läbitöötamist jne. Viimastel aastatel on J. Lotman töötanud kultuuri teooria ja tüpoloogia üldprobleemide ning tehisintellekti küsimuste kallal.[26] Humanitaarteaduste uurimise metodoloogia küsimustega tegelevad kateedris prof. Zara **Mints,** dots. Igor **Černov** jt.

Vene kirjanduse kateeder on keskuseks, kus hakati uurima vene-eesti kirjanduslikke suhteid. Esimesena tegeles sellega dots. Valmar **Adams** 1950. aastatel, uurides vene klassikute retseptsiooni Eestis. Sergei **Issakovi** töödes vaadeldakse tervet probleemide ringi, mis on seotud eesti teemaga vene kirjanike loomingus, vene kirjanike sidemetega Eestis, vene kirjanduse retseptsiooniga XIX sajandil ja XX sajandi alguse Eestis.[27] S. Issakov on samuti eesti ja teiste NSV Liidu rahvaste (ukraina, gruusia, läti) kirjanduse ja kultuurisidemete tunnustatud uurija.[28]

Viimase kahe aastakümne jooksul on kateedris tegeldud põhjalikumalt XX sajandi alguse vene kirjanduse uurimisega. On korraldatud üleliidulisi teaduskonverentse ja antud välja

[21] Е. И. Гурьева. Историческая грамматика русского языка. Тарту, 1981.

[22] С. В. Смирнов и др. Русское и славянское языкознание в России середины XVIII—XIX вв. Л., 1980.

[23] А. Д. Дуличенко. Славянские литературные микроязыки. Таллин, 1981.

[24] Труды по русской и славянской филологии. I—XXXII. Тарту, 1958—1981. (Ученые записки. ТГУ.)

[25] Труды по знаковым системам. I—XIV. Тарту, 1964—1981. (Ученые записки. ТГУ. Вып. 160, 181, 198, 236, 284, 308, 365, 411, 422, 463, 467, 515, 546, 567).

[26] Ю. М. Лотман. Анализ поэтического текста. Структура стиха. Л., 1972; Ю. М. Лотман. Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин»: Комментарий. Л., 1980; Ю. М. Лотман. Структура художественного текста. М., 1970; Ю. М. Лотман. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Таллин, 1973.

[27] S. Issakov (koostaja). Postitõllaga läbi Eestimaa. Tallinn, 1971; С. Исаков. Русские писатели и Эстония. Таллин, 1978.

[28] С. Г. Исаков. Сквозь годы и расстояния. Таллин, 1969.

neli köidet uurimusi. Selle tegevuse algatajaks on prof. Z. Mints, kelle põhilised tööd on pühendatud A. Bloki loomingule.[29] L. Andrejevi loomingut uurib dots. V. Bezzubov. Kateedris tegeldakse ka vene kirjanduse õpetamise metoodika probleemidega.

Vene keele õpetamise metoodika kateeder alustas tööd 1975. a. vene keele kateedri baasil dots. Antidea **Metsa** juhtimisel. Kateeder tegeleb vene keele üldaine õpetamisega TRÜ-s, olles ühtaegu baaskateeder Eesti NSV teistele kõrgkoolidele. Kateeder osutab metoodilist ja ainealast abi vene keele õpetajatele üldhariduskoolides ja viib läbi igaaastasi vene keele olümpiaade. Teadustöö põhisuunad hõlmavad erinevate elukutsetega inimeste kõnevajaduste analüüsi, et optimiseerida Eesti NSV kõrgkoolide vene keele kursuse sisu ja kommunikatiivse suunitluse printsiibi realiseerimist õppevahendites (juhendab A. Metsa).[30] Kateedri liikmetel on tihedad sidemed Rahvusvahelise Vene Keele ja Kirjanduse Õpetajate Assotsiatsiooniga, nad on õpetanud vene keelt Soomes, Afganistanis ja Austrias sealsetele üliõpilastele, töötanud välisriikides vastavalt rahvusvahelistele kokkulepetele. Kateeder annab välja kogumikku «Vene keel eesti koolis»,[31] kus käsitletakse nii üldhariduskoolis kui ka kõrgkoolis rakendatavate töövormide efektiivsust, õpilaste motivatsiooniaktiivsuse faktoreid jt. küsimusi.

1944. a. lõpul moodustati ülikoolis **Lääne-Euroopa filoloogia kateeder**, juhataja 1945.—1947. a. dots. J. **Silvet**. 1944/45. õppeaasta kevadsemestril asus kateedris tööle vanemõpetaja Arthur Robert **Hone** (lõpetanud Cambridge'i ülikooli). 1947. a. jagati Lääne-Euroopa filoloogia kateeder Lääne-Euroopa kirjanduse kateedriks (juhataja dots. V. **Alttoa**) ja Lääne-Euroopa keelte kateedriks (juhataja dots. J. **Silvet**). Mõlemad kollektiivid jätkasid tihedat koostööd. Alates 1948. a. sügisest hakati võõrkeeli õpetama kõigis TRÜ teaduskondades. Selleks moodustati võõrkeelte kateeder (juhataja dots. L. **Kivimägi**).

1950/51. õppeaasta sügissemestrist sai Lääne-Euroopa keelte kateedri juhatajaks dots. Kallista **Kann**. Ajavahemikul 1949—1955 ei toimunud vastuvõttu romaani-germaani filoloogia erialadele. 1953. a. suleti Lääne-Euroopa keelte kateeder ja enamik selle liikmeid viidi üle võõrkeelte kateedrisse (juhataja dots. K. Kann). Uuesti hakati romaani-germaani filoloogia statsionaarseid üliõpilasi vastu võtma 1956. a. 1961. a. jagati võõrkeelte kateeder inglise keele ja saksa keele kateedriks. Uute kateedrite ülesandeks sai võõrfiloloogide ettevalmistamine ja võõrkeelte õpetamine kõigis teaduskondades. 1971. a. anti viimati mainitud töölõik üle võõrkeelte kateedrile. Inglise keele ja saksa keele kateedrid nimetati ümber inglise filoloogia ja saksa filoloogia kateedriteks.

Saksa filoloogia kateedrit, mille alla kuulus ka prantsuse keele õpetamine, juhatas 1961.—1963. a. K. **Kann**, 1963. a. sai kateedri juhatajaks vanemõpetaja Felix **Kibbermann**, 1970. a. dots. Juhan **Tuldava**. Alates 1960. a. võeti prantsuse filoloogе vastu üle aasta, 1964.—1977. a. sügiseni vastuvõttu ei olnud, 1978. a. peale võetakse vastu jälle üle aasta.

Suur on olnud ülikooli endiste ja praeguste õppejõudude panus sõnaraamatute koostamisel ja väljaandmisel. Viimase 10—15 aasta jooksul on välja kujunenud kindlad uurimissuunad, mis põhiliselt on rakenduslingvistilise ja keeleõpetusliku suunitlusega.[32] Uurimisteemade hulka kuulub kohalikest iseärasustest tingitud ainevaldkond: Eesti saksakeelne toponüümia ja balti-saksa keel, eriti keskalamsaksa keele balti variant. Saksa filoloogia kateedri juures asub TRÜ rakenduslingvistika uurimisgrupi juhatus (esimees J. Tuldava), kelle toimetamisel ilmub vastav kogumik.[33] Koostöös ülikooli arvutuskeskusega on koostatud eesti keele sagedussõnastik ning pöördsagedussõnastik ja tehtud hulgaliselt keelestatistilisi uurimusi eesti jt. keelte sõnavara ja stiili alal.

Inglise filoloogia kateeder. Inglise filoloogia kateedrit juhatas 1961.—1977. a. dots. Oleg **Mutt**, alates 1978. a. dots. Heino **Liiv**. Kateedri teaduslik-metoodiline töö on olnud valdavalt õppetöö teenistuses. Kuna enamik eriharu lõpetajaid läheb pedagoogilisele tööle, on kateedris intensiivselt tegeldud inglise ja eesti keele kõrvutava uurimisega ning keeleõpetamismetoodika küsimustega.[34] Inglise ja ameerika kirjanduse probleemid, inglise keele fonoloogia, leksikoloogia ja stilistika, inglise keelt kõnelevate maade kultuur ja teoreetilise grammatika küsimused moodustavad põhilise uurimisteemade ringi. Koos TRÜ võõrkeelte osakonna sõsarkateedritega on välja antud mitmeid kogumikke sarju.[35]

Võõrkeelte kateeder. Praegune võõrkeelte kateeder loodi 1971. a. sügisel, kui reorganiseeriti võõrkeelte õpetamise süsteem TRÜ-s. Juhatajaks sai dots. Urve **Lehtsalu**, 1973.—1981. a. juhatas kateedrit dots. Jaan **Soontak**, alates 1981. a. vanemõpetaja Aureelie **All**. Alates 1971/72. õppeaastast hakkas võõrkeelte kateeder õpetama inglise, saksa ja prantsuse keelt üldainena kõikide teaduskondade üliõpilastele. Ladina keele ja antiikkirjanduse õpetamine sai võõrkeelte kateedri ülesandeks 1972/73. õppeaastast.

Õppejõudude teaduslik-metoodiline tegevus on kulgenud põhiliselt kahes suunas: õpikute ja õppevahendite koostamine ning inglise ja saksa filoloogia kateedritega ühine teadustöö. Kateedri õppejõud teevad märkimisväärset tööd võõrkeelte õpetamise koordineerimiseks Eesti NSV kõrgkoolides. 1973. a. moodustati vabariiklik võõrkeelte õpetamise nõukogu, mille baaskaadriks kinnitati TRÜ võõrkeelte kateeder.

Saksa, prantsuse ja inglise keele kõrval on TRÜ-s võimalik õppida teisigi keeli tänu võõrfiloloogia osakonna mitme õppejõu entusiasmile. Neist dots. Pent **Nurmekund** on TRÜ orientalistikakabinetti juhtides ning Aasia ja Aafrika keeli ja kultuuri õpetades ja tutvustades saavutanud ka väljaspool koduvabariiki tähelepanuväärivaid tulemusi.

1944.—1954. a. tegutses ülikoolis **klassikalise filoloogia kateeder** (juhataja dots. Karl **Reitav**). 1954. a. kadus klassikaline filoloogia kui eriharu ja kateeder ühendati Lääne-Euroopa kirjanduse kateedriga. 1954. a. alates töötas selles kateedris dots. Richard **Kleis**, lugedes ladina keele ja antiikkirjanduse kursusi ja jätkates seda tööd hiljem võõrkeelte kateedri koosseisus.[36]

---

[29] С. Минц. Лирика Александра Блока. Вып. 1—4. Тарту, 1965—1975.

[30] А. Метса, К. Алликметс. Язык... ситуация... общение. Таллин, 1980.

[31] Русский язык в эстонской школе. Методический сборник. 1—7, Тарту, 1972—1979. (Ученые записки ТГУ. Вып. 405, 449, 471, 510.)

[32] J. Tuldava. Rootsi keele grammatika. Svensk grammatik. Tallinn, 1980; F. Kibbermann. Saksa keele õpik edasijõudnuile. Tallinn, 1972; K. Kann. Prantsuse keele õpik. Tallinn, 1966.

[33] Töid keelestatistika alalt, 1—6. Tartu, 1976—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 377, 413, 446, 477, 518, 549.)

[34] L. Ariva, A. Kriit, H. Liiv. Inglise keele õpik edasijõudnuile. Tallinn, 1970; O. Mutt. Inglise keele foneetika. Tallinn, 1978.

[35] Lingvistica. 1—13. Tartu, 1969—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 401, 437, 453, 502, 532, 544, 585.)
Methodica. 1—10. Tartu, 1972—1981. (TRÜ Toimetised. Vihik 312, 329, 345, 380, 415, 468, 505, 539, 565.)
Töid romaani-germaani filoloogia alalt. 1—9. Tartu, 1964—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 419, 216, 260, 294, 322, 357, 426, 480, 540.)

[36] R. Kleis. Antiikkirjanduse ajalugu. Tallinn, 1980; R. Kleis, L. Gross. Ladina keele õpik. Tallinn, 1975.

1950. aastate lõpust sai süveneda klassikalisse filoloogiasse individuaalse tööplaani alusel. Ladina keelt õpetatakse filoloogiateaduskonna esimestel kursustel, ajaloo-, arsti- ja õigusteaduskonnas. Antiikkirjandus moodustab esimese osa väliskirjanduse kursusest filoloogiateaduskonnas.

Rida teaduskonna nimekaid sõjajärgseid kasvandikke töötab ülikoolis ja teaduskonnas, rohkesti on neid ka väljaspool ülikooli: EKP Keskkomitee osakonnajuhataja Lev Sišov ja endine osakonnajuhataja asetäitja Priit Järve; TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teadusdirektor Eva Ahven, sektorijuhatajad filoloogiadoktorid Arvo Laanest, Valdek Pall, Aarne Vinkel, Rein Kull, Heino Puhvel, Mart Remnel, Ingrid Rüütel, Ülo Tedre; vanemteadurid Naftoli Bassel, Mati Erelt, Valmen Hallap, Mari Must, Vaina Mälk, Henno Rajandi, Henn Saari, Piit-Rein Viitso jt.; Emakeele Seltsi teadussekretär Heino Ahven, kirjastuse «Eesti Raamat» peatoimetaja Aksel Tamm, kirjastuse «Kunst» direktor August Luur, ajakirja «Pikker» peatoimetaja Harri Lehiste, ajakirja «Keel ja Kirjandus» peatoimetaja Olev Jõgi; Tallinna Pedagoogilise Instituudi professor Endel Nirk ning dotsendid Mati Hint, Mart Mäger jt.; Eesti Televisiooni programmi peadirektor Voldemar Lindström, osakonnajuhataja Toomas Uba; Eesti NSV teenelised õpetajad Linda Altin, Arkadi Reigo, Vello Saage, Armas Kuldsepp ning paljud teised meie vabariigi kultuuri-, haridus- ja teaduselu esindajad.

Teaduskonnas töötab ligi 150 õppejõudu, sealhulgas 17 filoloogiadoktorit professorit (neist üks Eesti NSV TA akadeemik ja kolm kirjavahetajaliiget) ning 41 teaduste kandidaati ja dotsenti. Rida õppejõude on Nõukogude Liidu ja välismaa teaduste akadeemiate, seltside, ühingute ja kõrgkoolide auliikmed ja -doktorid või kuuluvad nende juhtorganitesse, kõnelemata tegevliikmetest ja tööorganitesse kuulumisest.

Filoloogiateaduskond paikneb ülikooli peahoones, samuti selle kõrval asuvas keeltemajas. 1979. a. sai teaduskond juurde mitmeid füüsikute alt vabanenud ruume peahoone parempoolses tiivas. Keeltemajas asuvad ka keelteõpetuse tehnifitseeritud kabinetid, fonoteek, ajakirjanduse õppestuudio ja tõlkekabinet.

6. FÜÜSIKA-KEEMIA-TEADUSKOND

Füüsika ja keemia on suurima tähtsusega teadusharudeks nüüdisaegses teaduslik-tehnilises progressis. Täheldatakse füüsika ja keemia levimist mitmetesse teistesse teadustesse nii teoreetiliste kontseptsioonide kui ka füüsikalis-keemiliste uurimismeetodite ulatusliku kasutamise teel. Füüsikute ja keemikute rakendusala on lai ja vajadus nende järele suur. Seda kajastab füüsikute ja keemikute ettevalmistuse laienemine ülikoolis.

Sõjajärgsetel aastatel võeti üliõpilasi füüsika ja matemaatika liiterialale, kus saadi spetsialiseeruda ka füüsikale. Füüsika erialale hakati üliõpilasi vastu võtma 1948. a. Algul oli vastuvõtt 25, mis hiljem suurenes, ulatudes 1960. aastate keskel koos pedagoogilise osakonnaga isegi 100—110 üliõpilaseni. Alates 1974. a. on vastuvõtt füüsikaosakonda olnud püsivalt 75 noort.

Ülikooli keemiaosakond avati taas 1947. a., mil võeti vastu esimesed üliõpilased keemia erialale.[1] Vastuvõtt oli alates 1948. a. 25, 1964. a. 40 ja 1978. a. 50 üliõpilast. 1947.—1961. a.

[1] Tartu Riikliku Ülikooli keemiaosakond 1947—1972. Tartu, 1972.

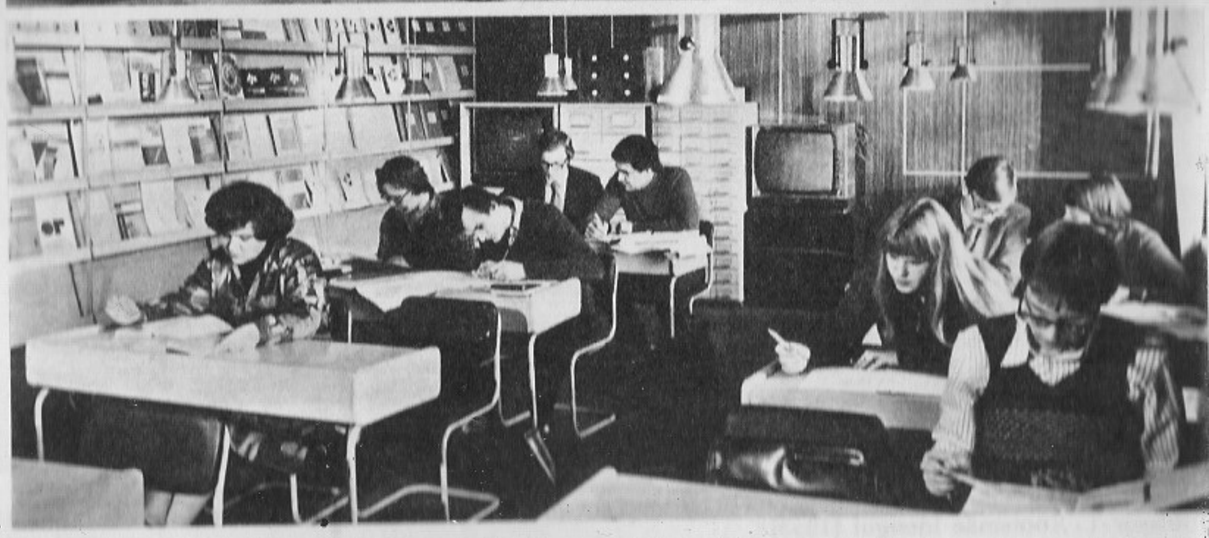

Professor V. Masing üliõpilasi juhendamas
Tulevased bioloogid õppeekskursioonil Taga-Kaukaasias
Kaubatundmise praktikum majandusteaduskonnas
Ülikooli arvutuskeskuse raamatukogus

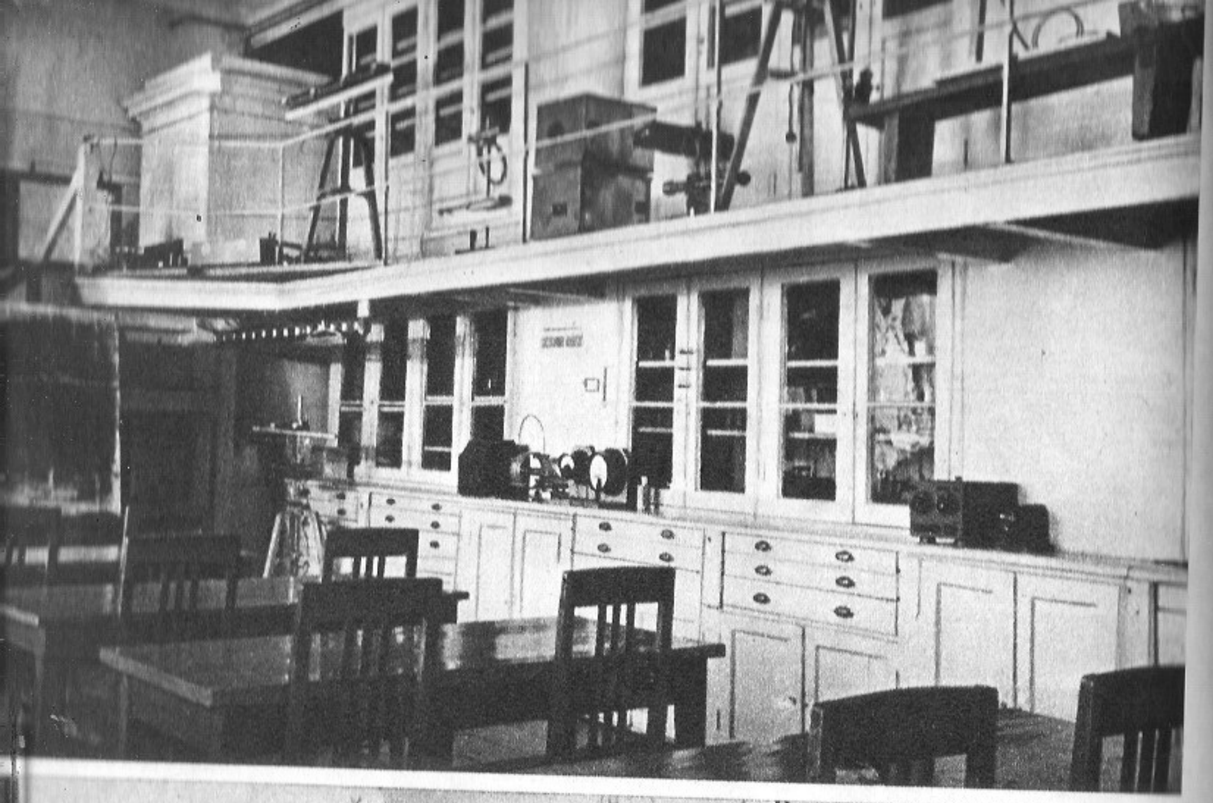

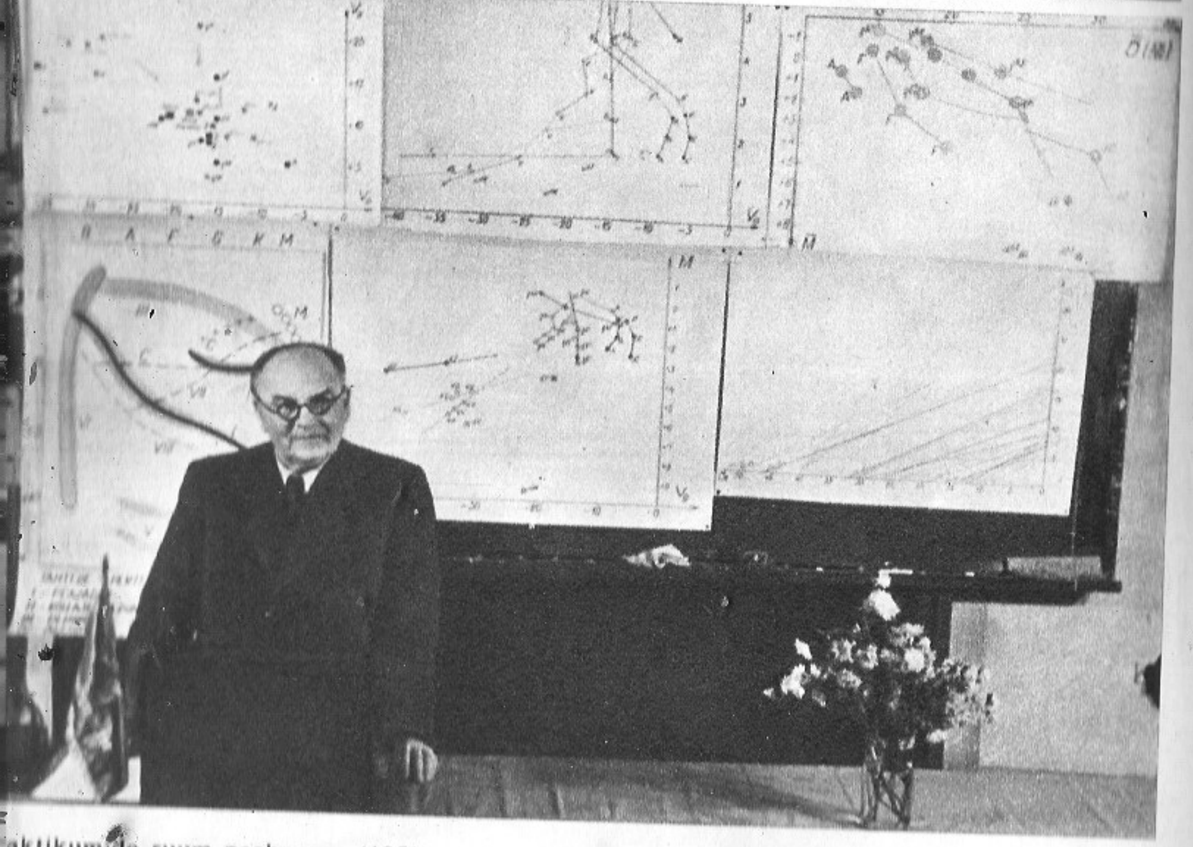

aktikumide ruum peahoones (1951)
T. Rootsmäe loengul (1953)

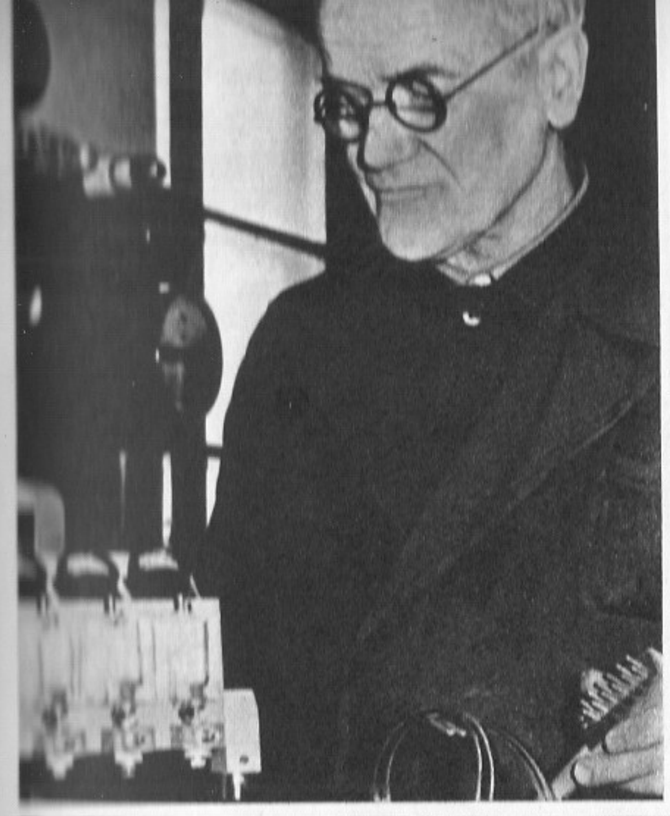

Ülikooli õppetehnika korrashoiu eest on hoolitsenud pikkade aastate jooksul insenerid Jaan Muuga ja Voldemar Kiis
Ülikooli rotaprinditrükikojas

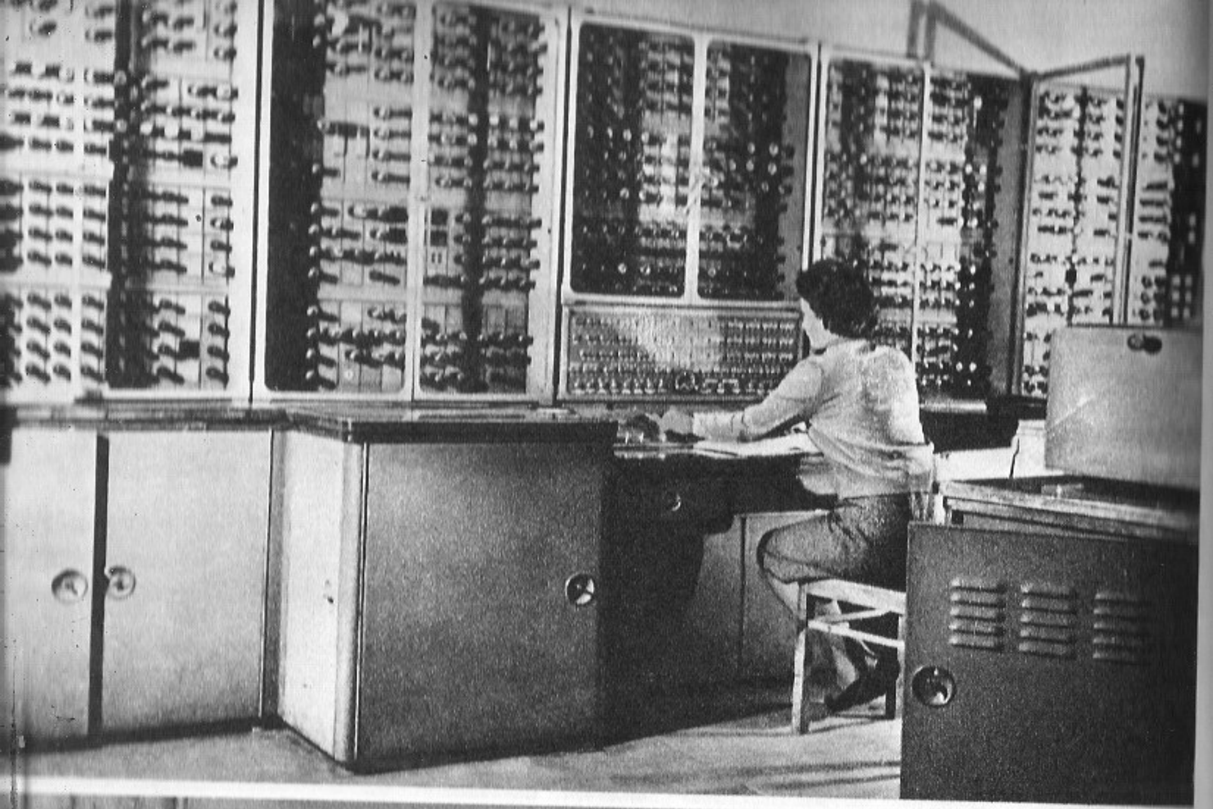

arvutuskeskuse esimene elektronarvuti „Uraal" (1959)
arvutuskeskuses 1970. aastatel

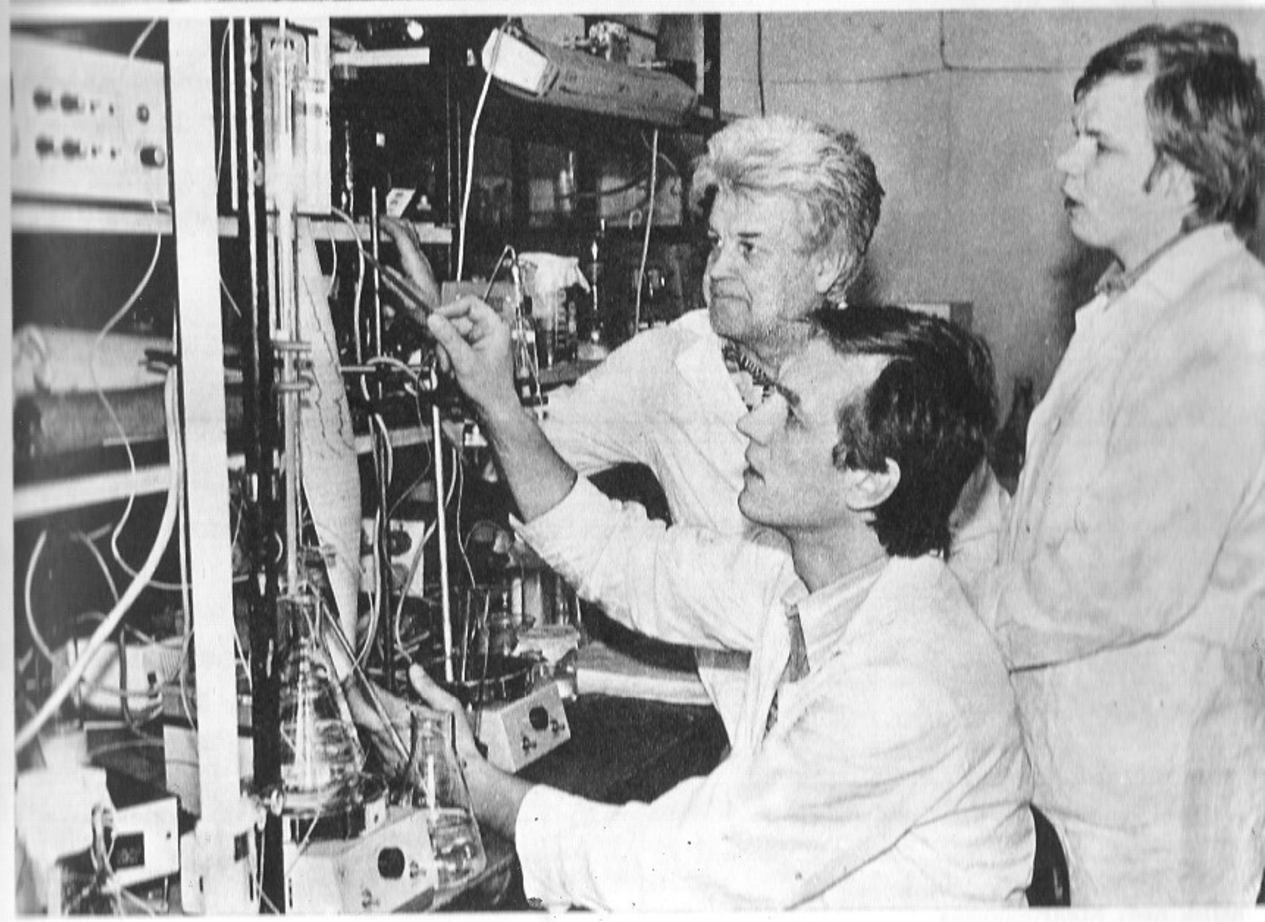

Bioloogiadoktor A. Kallikorm ÜMPI laboratooriumis
ÜMPI teadlased A. Lind, M. Saarma ja A. Metspalu molekulaarbioloogia laboratooriumis

professor A. Kliiman
on Toome haavakliinikus
neer Maarjamõisas
L. Schotter operatsiooniks valmistumas

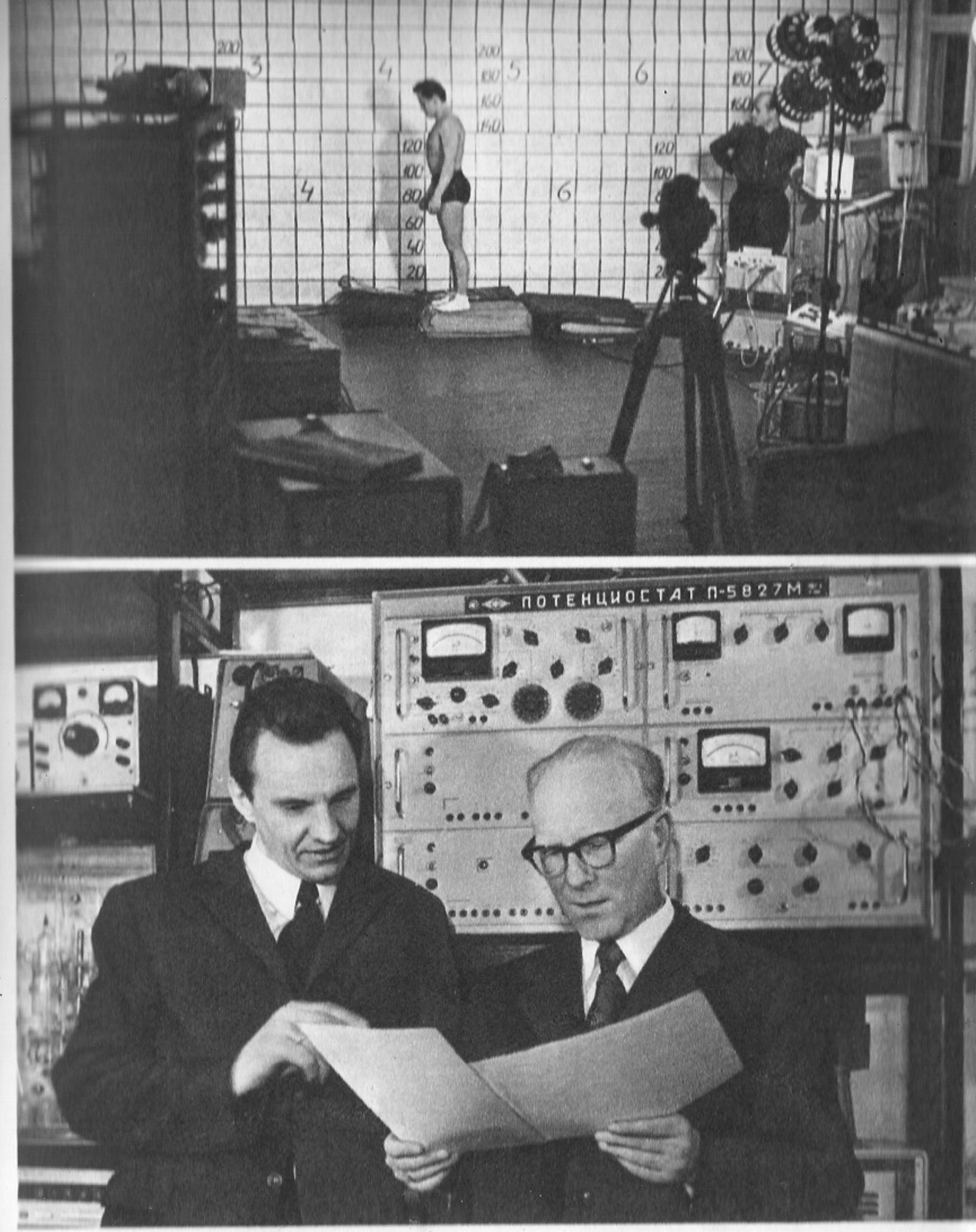

Spordifüsioloogiaalane teaduslik uurimistöö
Professorid U. Palm ja V. Past elektrokeemia laboratooriumis

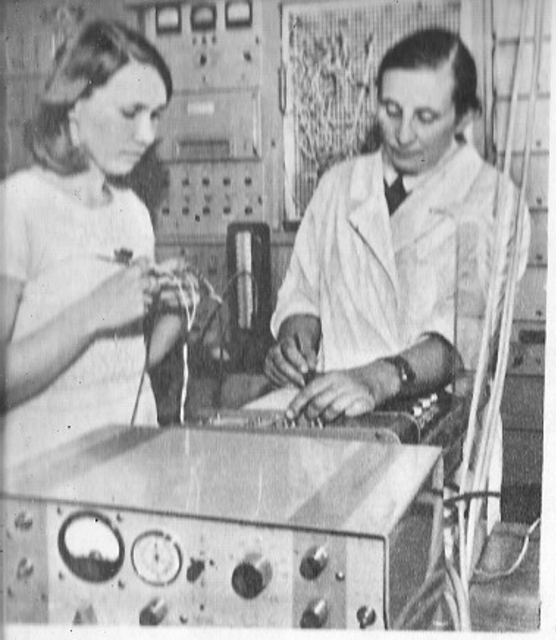

. Epler (Saaremal) biofüüsika ja elektrofüsioloogia laboratooriumis
iljakamad teidurid J. Reinet ja L. Visnapuu
. K.-S. Rebane ja P. Kard kristallfosfooride spektrograafi juures

Eesti NSV TA president professor Karl Rebane ja akadeemik Paul Ariste
Majandusteadlased R. Hagelberg, V. Raudsepp ja V. Krinal

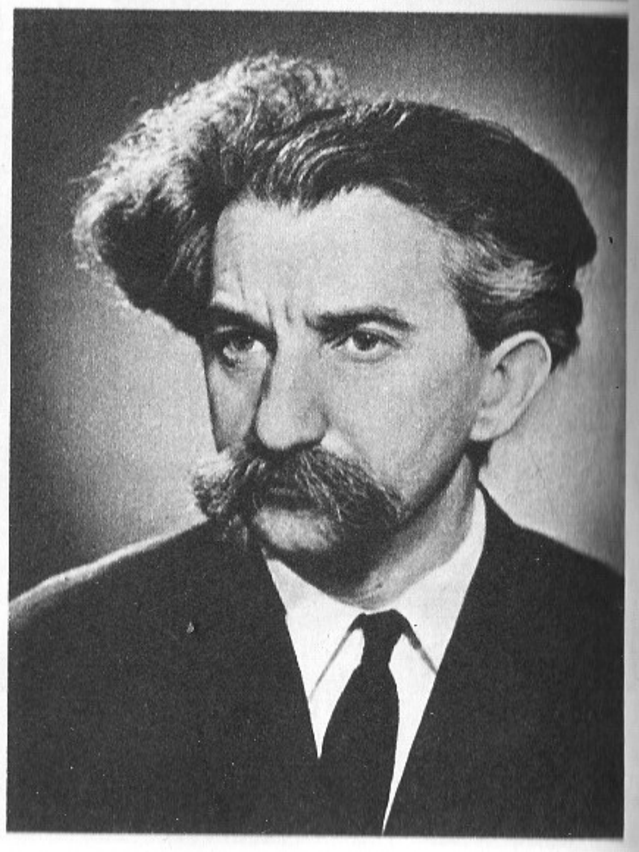

V TA akadeemik Feodor Klement
du Arstiteaduse Akadeemia korrespondentliige Jüri Saarma
ste Helsingi ülikooli audoktori kübaras
ahelise Semiootikaassotsiatsiooni asepresident Jüri Lotman

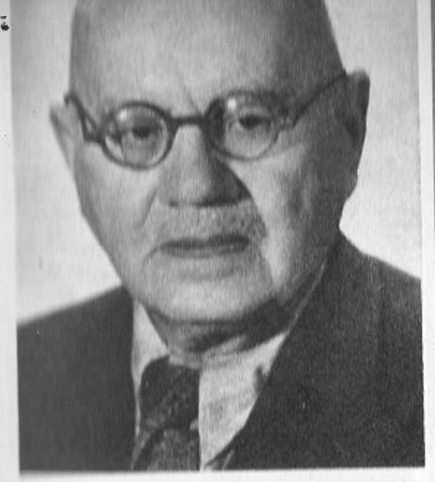

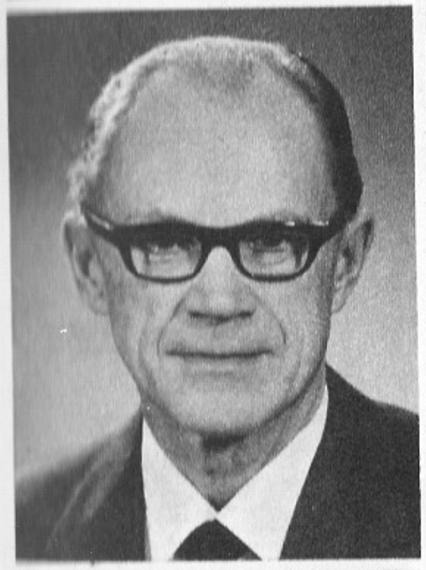

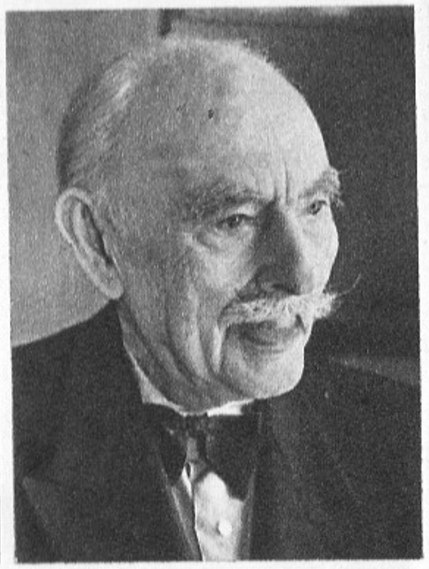

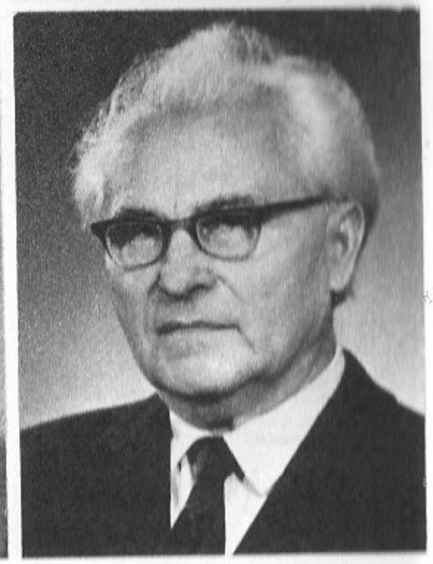

Johannes Piiper
Gunnar Kangro
Helmut Kadari

August Vaga
Johannes-Voldemar Veski
Hilda Moosberg

Voldemar Vaga
Konstantin Ramul
Jaan Konks

SV TA KORRESPONDENTLIIKMED

pane
aim
d

Mihhail Bronštein
Hans Trass
Juhan Peegel

Raimond Hagelberg
Arnold Kask
Huno Rätsep

EESTI NSV TEENELISED TEADLASED

Albert Valdes
Elmar Siirde
Lembit Tähepõld

Alma Tomingas
Artur Linkberg
Lembit Allikmets

Feliks Lepp
Elmar Karu
Albert Kliiman

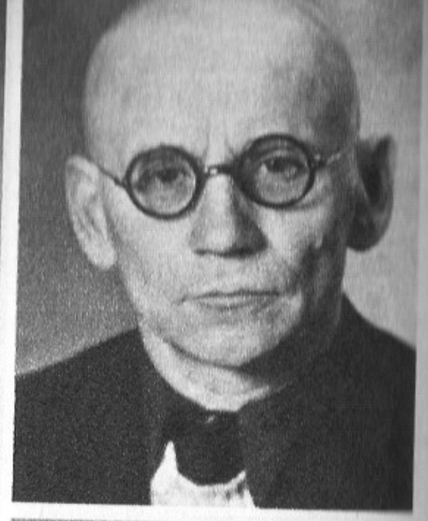

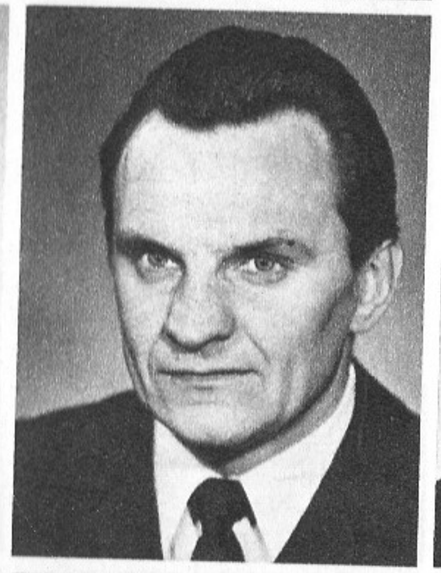

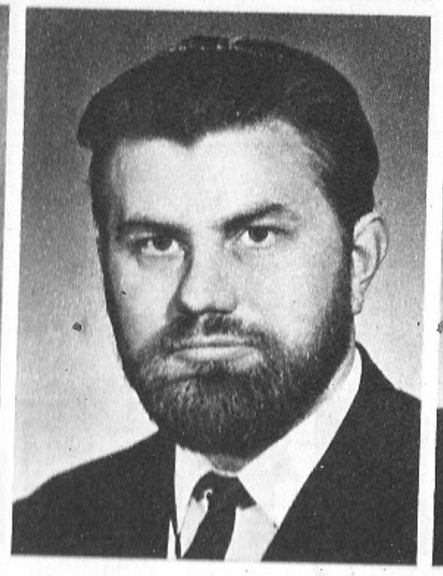

es
amik
si Rebane

Paul Vihalem
Uno Palm
Atko Viru

Aleksander Elango
Inge Unt
Johannes Kalits

Ülikooli ühiskonnateadlaste trükiseid

...li humanitaarteadlaste trükiseid

kuulus keemiaosakond matemaatika-loodusteaduskonna, 1961.—1967. a. füüsika-matemaatikateaduskonna koosseisu. 1. septembril 1967 loodi füüsika-matemaatikateaduskonna baasil matemaatikateaduskond ja füüsika-keemiateaduskond, mille dekaaniks sai 1969. a. dots. J. **Lembra**, 1975. a. valiti dekaaniks prof. V. **Past**.

Füüsikaosakonnas alustasid 1944/45. õppeaastal tööd üldfüüsika, teoreetilise füüsika, geofüüsika ja astronoomia kateedrid. 1949. a. liideti kaks viimast astronoomia ja geofüüsika kateedriks, mis tegutses kuni 1965. a. 1958. a. loodi füüsikaosakonnas eksperimentaalfüüsika ja 1976. a. Eesti NSV TA Füüsikainstituudi baasil tahke keha füüsika kateeder. Seega oli 1981. a. osakonnas neli kateedrit ja kaks probleemlaboratooriumi.

Keemiaosakonnas oli 1944. a. sügisel anorgaanilise keemia kateeder ja orgaanilise keemia kateeder. 1948. a. loodi anorgaanilise keemia kateedri baasil eraldi analüütilise keemia kateeder. 1980. a. oli keemiaosakonnas lisaks kolmele kateedrile veel kaks probleemlaboratooriumi ja üks harulaboratoorium.

FÜÜSIKA-KEEMIATEADUSKONNA ÜLIÕPILASTE ÜLDARV (1. OKTOOBRI SEISUGA)

Aasta	Üliõpilaste arv
1967	635
1970	540
1972	432
1975	410
1977	456
1980	511

Lõpetajate üldarv füüsika erialal ajavahemikus 1945—1980 küündib üle tuhande. Lõpetajate üldarv keemia erialal aastatel 1952—1980 on ligi 700. Lõpetajad töötavad teaduslikes uurimisasutustes, rakendusinstituutides, tööstusettevõtetes, kõrg-, kutsekesk- ja üldhariduskoolides.

Füüsika- ja keemiaosakonnad töötasid sõjajärgsetel aastatel peahoones. Keemiaosakond kolis 1950. a. vastvalminud hoonesse V. Kingissepa 16. Füüsikaosakond siirdus 1977. a. uude hoonesse Tähe 4.

KEEMIAOSAKOND. Nõukogude korra tingimustes on TRÜ keemiaosakonna areng olnud kiirem kui kunagi varem. Teatavasti lõpetas kodanlik valitsus 1936. a. keemikute ettevalmistamise Tartus, kuna tolleaegses Eestis oli väga vähe rakendusvõimalusi ülikoolihariduse keemikutele. Osakonna taasavamisel puudus vajalik materiaalne baas ja teaduslikult perspektiivne pedagoogide kaader. Ent nüüd on kunagi väikesest osakonnast kujunenud suur ja mitmepalgeline keemikute kollektiiv, kellele on jõukohane kvalifitseeritud keemikute kaadri ettevalmistamine, keemiateaduse arendamine ja teaduse saavutuste praktikasse juurutamine.

Vaatlusalust ajajärku võib jaotada kaheks perioodiks: 1947. a. kuni 1950. aastate lõpuni ja 1960. aastate algusest kuni käesoleva ajani. Esimene periood oli osakonna struktuuri ja kateedrite väljakujunemise ning õppeprotsessi organiseerimise aeg. Märkimisväärseid teaduslikke saavutusi veel ei olnud, teadlaste kollektiivid hakkasid tekkima 1950. aastate lõpus. Teisel perioodil tõuseb esile teadustöö, kiiresti kasvab teadlaste arv ja nende kvalifikatsioon.

Kui Saksa okupatsiooniväed 1944. a. augustis Tartust lahkusid, võtsid fašistid keemiakateedritest kaasa kõik väärismetallidest esemed. Onneks säilisid keemiaalane raamatukogu ja hinnaline aparatuur, mis kastidesse pakitult olid peidetud TRÜ peahoone keldrisse.

Väga raske oli olukord keemikute kaadriga. Pärast Tartu vabastamist asusid endistest õppejõududest nõukogude ülikoolis tööle ainult keemiamagistrid Natalie **Rägo** ja Hans **Sossi**, esimene sai anorgaanilise keemia

kateedri juhatajaks (1944—1958) ja teine orgaanilise keemia kateedri juhatajaks (1944—1960). 1944. a. lõpus töötas keemiakateedrites ainult viis koosseisulist õppejõudu, kes õpetasid keemiat üldainena. Kateedrite ja laboratooriumide asukohaks jäi algul peahoone.

Taastamistöö käigus kerkis teravalt päevakorrale ülikooliharidusega keemikute ettevalmistamine teadusasutuste, tööstuse ja koolide tarbeks. 1947. a. võeti ülikooli keemiaosakonda vastu esimesed 17 keemiaüliõpilast, järgmisel aastal suurenes vastuvõtt 25-ni.

1947. a. alustati tööd 15 koosseisulise õppejõuga. Uue kaadrina leidsid rakenduse tööstuskeemikud, paremad keemiaõpetajad ning noorte spetsialistidena TRÜ farmaatsia erialal ning NSV Liidu teiste õppeasutuste keemia erialal lõpetanud. 1950. a. alguses olid keemiaosakonna 17 õppejõust seitse teaduste kandidaati. Oige pea kandidaadikraadiga õppejõudude osakaal langes, sest 1950.—1952. a. lahkusid mitmed keemiakandidaadid ülikooli teenistusest.

Ruumikitsikus lahenes peatselt uue õppehoone valmimisega V. Kingissepa tänavas.

Orgaanilise keemia kateedri ülesandeks oli orgaanilise keemia keemilise tehnoloogia, biokeemia aluste õpetamine. Väga lai oli esimestel sõjajärgsetel aastatel anorgaanilise keemia kateedri profiil. Kateeder õpetas üldkeemiat, anorgaanilist keemiat, analüütilist keemiat, füüsikalist keemiat, kolloidkeemiat ning hiljem ka keemia õpetamise metoodikat. 1948. a. loodi anorgaanilise keemia kateedri baasil omaette analüütilise keemia kateeder, mille juhatajaks määrati dotsent Herbert **Ottas**, 1954. a. sai selle kateedri juhatajaks Aleksander **Moskvin**.

Vaieldamatute saavutuste kõrval õppeprotsessi organiseerimisel jäid osakonna töötulemused teaduse arendamisel sel perioodil tagasihoidlikeks. Küll pani dots. A. Moskvin aluse luminofooride sünteesi ja luminestsentsi uurimise suunale analüütilise keemia kateedris. Produktiivne oli ka dotsendi kt. Sofia Nikolajeva uurimistöö elektrokeemia ja vanemõpetaja Martin Sootsi töö polarograafia alal.

Ajavahemikus 1950—1960 vahetus välja peaaegu kogu keemiakateedrite pedagoogiline kollektiiv (1950. a. töötanud 17-st õppejõust jätkasid töötamist õppejõuna 1960. a. ainult neli).

Vabanenud õppejõukohtade täitmine toimus TRÜ keemiaosakonna lõpetajate arvel. Samuti saadi kaadrit teistest kõrgkoolidest. 1952. a. suunati Leningradi ülikoolist orgaanilise keemia kateedrisse sealse keemiateaduskonna lõpetanud Viktor **Palm**, kes alustas TRÜ-s kohe intensiivset uurimistööd orgaaniliste ühendite reaktsioonide kineetika ja mehhanismi alal, mille tulemusena ta kaitses 1956. a. Moskvas kandidaadidissertatsiooni. Alates 1960. a. on V. Palm orgaanilise keemia kateedri juhataja. Tallinna Polütehnilise Instituudi lõpetamise järel asus 1955. a. TRÜ analüütilise keemia kateedris tööle Ulo Haldna.

Paremaist lõpetajaist jäeti tööle keemiaosakonda T. Ilomets, M.-L. Allsalu, H. Laanpere, V. Past, U. Palm, V. Loodmaa. V. Past kaitses 1956. a. Moskvas kandidaadiväitekirja elektrokeemia alal. 1958. a. asus V. **Past** tööle anorgaanilise keemia kateedri juhatajana.

1960. aastaks kujunes välja keemiaosakonna õppejõudude põhikaader. Kuid endiselt oli vähe teadusliku kraadiga õppejõude. Kandidaadikraadi omas ainult kolm kateedrijuhatajat. Aspirantuur tegutses alles vähese efektiivsusega.

Osakonna materiaalse baasi kindlustamises etendasid otsustavat osa lepinguliste töödega saadud vahendid. Keemiakateedrid alustasid lepingulisi töid 1956.—1958. a. esimeste

hulgas ülikoolis. Kateedrite koosseis laienes lepingulisele tööle võetud uurijate arvel. Nii loodi 1958. a. ülikooli esimene probleemlaboratoorium — keemilise kineetika ja katalüüsi laboratoorium. 1961. a. rajati elektrokeemia probleemlaboratoorium. Laboratooriumid etendasid tähtsat osa teadusliku töö arendamises ja kaadri kasvatamises. 1978. a. loodi orgaanilise sünteesi harulaboratoorium tarbekeemia tootmiskoondise «Flora» baasil.

Orgaanilise keemia kateedri ja keemilise kineetika katalüüsi laboratooriumi uurimistöö põhisuund on seoste leidmine orgaaniliste ühendite reaktsioonivõime ning reagentide struktuuri ja keskkonnatingimuste vahel. Probleemi lahendust otsitakse peamiselt reaktsioonimehhanismide uurimise teel, reaktsioonide kiirus- ja tasakaalukonstantide väärtuste määramise teel ning viimaste seostamisel reagentide struktuuri ja keskkonda iseloomustavate parameetritega. Füüsikalise orgaanilise keemia meetodite rakendatavust biokeemilise katalüüsi protsesside puhul kinnitavad vastavasuunalised uurimused orgaanilise keemia kateedris. Kateedri uurimistöö temaatikasse kuuluvad ka rakenduslikult tähtsad orgaaniliste ühendite (röntgenkontrastaine, putukate feromoonide, puhaste etalonainete) peensüntees ning looduslike segude (maomürgi, ravimuda) bioorgaaniline analüüs.

Nende tööde kõrget taset näitab asjaolu, et TRÜ orgaanilise keemia kateedrile ja tema juures töötavale laboratooriumile on usaldatud NSV Liidus teostatavate uurimistööde koordineerimine korrelatsioonivõrrandite ja solvendiefektide alaste uurimistööde valdkonnas. Alates 1964. a. ilmub TRÜ-s üleliiduline perioodiline kogumik füüsikalise orgaanilise keemia alalt, mis 1974. a. ilmub ka inglise keeles.[2] Orgaanilise keemia ja biokeemia alal on kaitstud kolm doktoridissertatsiooni (V. Palm, Ü. Haldna, A. Tuulmets) ja 24 kandidaadidissertatsiooni ning publitseeritud arvukalt teaduslikke töid.[3]

Anorgaanilise keemia kateedris ja elektrokeemia laboratooriumis uuritakse tahketel metall- ja poolmetallelektroodidel kulgevate elektrokeemiliste reaktsioonide mehhanismi ja kineetikat. Uurijate tähelepanu all on elektroodi materjali ja kristallstruktuuri ning lahuse koostise ja iseloomu mõju elektroodiprotsessidele. Metalli ja lahuse piirpinna elektrilise kaksikkihi struktuuri ja adsorptsiooni uurimine on otseselt seotud elektroodiprotsesside kineetikaga, kuid pakub ka iseseisvat huvi. Elektrokeemilised analüüsi meetodid võimaldavad paljudel juhtudel kiiresti ja täpselt määrata antud komponenti teiste ainete juuresolekul, neid meetodeid saab edukalt rakendada keemilise analüüsi automaatseadmete loomisel. Tartus valmistatud elektrokeemilised hapnikuanalüsaatorid on kasutusel mitmesugustes rahvamajandusharudes. Elektrokeemiliste protsesside baasil luuakse ka analüüsiseadmeid ümbritsevat keskkonda saastavate ainete määramiseks.

Tahkete elektroodide elektrokeemia mõnes valdkonnas on TRÜ kujunenud juhtivaks keskuseks meie maal. Alates 1968. a. toimuvad Tartus regulaarselt üleliidulised sümpoosionid «Elektriline kaksikkiht ja adsorptsioon tahketel elektroodidel». Elektrokeemia alal on kaitstud kaks doktoridissertatsiooni (V. Past, U. Palm) ja 18 kandidaadidissertatsiooni. Kateed-

[2] Реакционная способность органических соединений. Т. 1—17. Тарту, 1964—1980; Organic reactivity. Vol. 11—17. Tartu, 1974—1980.

[3] V. Palm. Orgaaniline keemia 1. Tartu, 1968; В. А. Пальм. Основы количественной теории органических реакций. Л., 1977; В. А. Пальм (ред). Таблица констант скорости и равновесия гетеролитических реакций., Т. 1—5. Л., 1975—1979; A. Tuulmets. Orgaanilise keemia väike praktikum. Tartu, 1980.

ri õppejõud on koostanud mitu mahukat õpikut kõrgkoolidele.[4]

TRÜ kui ainuke keemiaõpetajaid ettevalmistav kõrgkool Eesti NSV-s on ka keemia õpetamise metoodika uurimise keskus. Anorgaanilise keemia kateedris on grupp töötajaid dots. Aarne Tõldsepa juhendamisel saavutanud edu teoreetilistes uuringutes, mis hõlmavad keemia kui õppeaine sisu ja struktuuri ning nende osa keemia õpetamise tõhustamises.[5]

Arvestatavaid tulemusi on saadud ka Eesti NSV keemiaõpetajate kaadri uurimisel, teoreetilise keemia üksikteemade käsitlemise metoodika väljatöötamisel ja muuski.

Analüütilise keemia kateedris on teaduslik uurimistöö olnud temaatiliselt mitmekesine. A. Moskvini poolt rajatud luminestsentsi uurimise suuna jätkajaks sai dots. M.-L. **Allsalu,** kes 1962.—1968. a. oli kateedri juhatajaks. Ajavahemikus 1968—1975 töötas kateedrijuhatajana dotsent Lembit **Suit,** kelle uurimistöö on seotud ioonivahetusprotsesside staatika ja dünaamikaga. Aastail 1975—1980 oli kateedri juhatajaks keemiadoktor Ülo **Haldna,** kelle juhtimisel algas uurimistöö temaatika koondumine probleemi «Füüsikalis-keemiliste analüüsimeetodite väljatöötamine ja rakendamine» ümber. 1980. a. sügisest on analüütilise keemia kateedri juhatajaks dots. Henn **Laanpere.**

Keemiaosakonna õppejõudude teaduslikke töid on alates 1960. a. publitseeritud regulaarselt ülikooli toimetiste sarjas.[6]

Muutused õppejõudude üldarvus kajastavad keemiat õppivate üliõpilaste arvu muutumist. Olulist kasvu võib märkida aga teadustöötajate arvus, sest alates 1960. aastate algusest on pidevalt suurenenud teaduslaboratooriumide koosseis ning alates 1970. aastate algusest ka lepinguliste uurimistöödega tegelevate keemikute arv. 1981. a. lõpuks oli keemiaosakonnas 35 teaduste kandidaati ja viis

KEEMIAOSAKONNA KATEEDRITE JA LABORATOORIUMIDE KAADER (1. OKTOOBRI SEISUGA)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980
Kateedrite õppejõud	17	23	18	19	22	24	27
Kateedrite lepingulised töötajad	—	—	5	2	12	38	55
Laboratooriumide teadustöötajad	—	—	5	12	16	23	38
Kokku teaduslik-pedagoogilist kaadrit	17	23	28	33	50	85	120
Teaduste kandidaate ja doktoreid	6	4	3	8	20	36	38

keemiadoktorit. Teaduslikku kraadi omab 76% õppejõududest ja ligi 60% probleemlaboratooriumide teadustöötajatest.

Järgmises tabelis on toodud andmed üliõpilaste vastuvõtu ja lõpetamise kohta. Kuni 1963. a. oli vastuvõtt keskmiselt 25 üliõpilast aastas. Pedagoogide ettevalmistamise laienemise tõttu suurenes vastuvõtt 1964. a. 40-ni. Biokeemia kitsama erialaloomisega suurenes vastuvõtt 1978. a. 50 üliõpilaseni aastas.

ÜLIÕPILASTE VASTUVÕTT KEEMIAOSAKONDA JA SELLE LÕPETAMINE (TEADUSKONNA ANDMEIL)

Aastad	Vastuvõtt	Lõpetanuid
1947—1951	113	—
1952—1956	127	86
1957—1961	106	98
1962—1966	180	84
1967—1971	211	128
1972—1976	209	161
1977—1980	193	134
Kokku 1947—1980	1139	691

[4] Ü. Haldna, A. Koorits, V. Past, J. Raudsepp, N. Rägo. Füüsikalise keemia ja kolloidkeemia praktikum. Tallinn, 1962; V. Past, A. Koorits. Füüsikalis-keemilised arvutused. Tartu, 1974; U. Palm, V. Past. Füüsikaline keemia. Tallinn, 1974; H. Karik, U. Palm, V. Past. Üldine ja anorgaaniline keemia. Tallinn, 1981.

[5] H. Karik, A. Tõldsepp. Anorgaanilise keemia alused. Fakultatiivkursus keskkoolile. Tallinn, 1977; A. Tõldsepp. Keemia õpetamise alused üldhariduskoolis. Tallinn, 1982.

[6] Keemiaalased tööd. Труды по химии. Tartu, 1960—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 95, 127, 193, 219, 235, 265, 289, 302, 332, 378, 441, 545.)

Kõige rohkem lõpetajaid on olnud orgaanilise keemia kitsamal erialal (33%) ning analüütilise keemia ja füüsikalise keemia erialal (kummalgi *ca* 23%). Alates 1965. a. on välja lastud süvendatud pedagoogilise ja metoodilise ettevalmistusega keemiapedagooge. Aastail 1972—1979 lõpetas osakonna hulk keemia-füüsika õpetajaid. Ettevalmistuse saanud pedagoogid moodustavad 18,4% keemiaosakonna lõpetajatest.

Umbes 60% keemiaosakonna lõpetanutest tegeleb erialase tööga teadusasutustes või kõrgkoolides. Osakonna lõpetajate seas on 100 teaduste kandidaati ja seitse doktorit. Mitmed lõpetajad töötavad juhtivatel ametikohtadel valitsus- ja õppeasutustes (näiteks Eesti NSV Plaanikomitee esimehe asetäitja L. Tammeväli, Eesti NSV haridusministri asetäitja F. Oper, TRÜ õppeprorektor U. Palm, keskkoolidirektorid E. Einer ja J. Vene jt.).

FÜÜSIKAOSAKOND. Fašistlik okupatsioon oli teinud TRÜ füüsikaosakonnale palju kahju. Õnneks oli maale varjule viidud Füüsikainstituudi varadest põhiosa säilinud. 1944. a. sügisel asusid ülikooli tööle füüsikud A. Kipper ja T. Rootsmäe, J. Lang, A. Mitt, H. Mürk, A. Pae jt. Lühikese ajaga tehti ära suur ettevalmistustöö ning juba 1945. a. jaanuaris võidi alustada korralise õppetööga.

Osakonnas kujunes välja neli kateedrit. 1944. a. alustasid tegevust üldfüüsika kateeder professor Aksel **Kipperi** ja geofüüsika kateeder Herman **Mürgi** juhtimisel. 1945. a. algul alustas regulaarset tööd astronoomiakateeder eesotsas prof. Taavet **Rootsmäega.** 1945. a. mais moodustati teoreetilise füüsika kateeder. Seda hakkas juhatama prof. A. Kipper, hilisem Eesti NSV TA akadeemik, asepresident ja Füüsika- ja Astronoomiainstituudi direktor. Üldfüüsika kateedri juhatajaks sai dotsent Anatoli **Mitt.**

Füüsikaosakonnas pöörati suurt tähelepanu teadusetöö elustamisele. Eriti intensiivselt kulges see teoreetilise füüsika kateedris, kus prof. A. Kipperil valmis uurimus kahefootonilisest kiirgusprotsessist udukogudes. See sai aluseks uurimistööde tsüklile, mis on praegu tuntud kogu maailmas ja mille eest prof. A. Kipperile anti 1967. a. Nõukogude Eesti preemia. Samas kulges edukalt aspirant P. Kardi teadustöö. 1947. a. kaitses füüsikutega tihedat koostööd alustanud H. Keres doktoriväitekirja «Ruumi ja aja relativistlik teooria». Nimetatud suund muutus hiljem Eesti NSV TA teoreetilise füüsika üheks põhisuunaks. Kujunesid välja ka osakonna teised peamised teemad Eesti kliima, õhuelektri ja aine struktuuri uurimise alal. Viimastes suundades puudusid algul olulised tulemused peamiselt kvalifitseeritud kaadri, aga ka materiaalse baasi nõrkuse tõttu.

Mõne aasta jooksul kasvas õppejõudude arv osakonnas oluliselt. Tööle kutsuti suurte kogemustega keskkooliõpetajaid ja teisi füüsikaalase haridusega spetsialiste nagu J. Reinet, P.-E. Prüller jt. Ülikooli juurde jäid tööle ka esimesed osakonna lõpetajad (L. Tanimäe, L. Tuvikene).

1946. a. loodud Eesti NSV TA-sse suundusid tööle osakonna silmapaistvad spetsialistid prof. A. Kipper ja V. Riives. Akadeemiale anti üle ka osa ülikooli varasid. Nii kaotasid tähetorni ja meteoroloogiaobservatooriumi näol oma uurimisbaasi astronoomia ja geofüüsika kateedrid.

Füüsikaosakonna pärastsõja-aastate tegevuses oli märkimisväärne õpikute koostamine. Trükist ilmus kümmekond keskkooliõpikut ja kõrgkooli

õpik.[7] Silmapaistvat osa selles töös etendasid dotsendid A. Mitt ja J. Lang.

1950. a. lõpetasid ülikooli esimesed rühmad füüsika ja astronoomia erialal. Lõpetajate arv jäi kuni 1955. a. väikeseks, sest 1945.—1947. a. võeti füüsika ja matemaatika, 1948.—1951. a. aga füüsika erialale ainult 25 noort. Hiljem vastuvõtt suurenes.

1970. aastatel võeti eestikeelsetesse õppegruppidesse igal aastal 50, venekeelsetesse 25 noort, kelledest valdava enamiku moodustavad noormehed (tüdarlapsi on umbes 10%). Viisaastakute lõikes avaneb järgmine pilt:

FÜÜSIKAOSAKONNA LÕPETANUTE ARV 1945—1980 (TEADUSKONNA ANDMEIL)

1945—1950	17
1951—1955	48
1956—1960	154
1961—1965	190
1966—1970	199
1971—1975	279
1976—1980	199
Kokku	1086

Need noored on saanud füüsiku, füüsiku-keskkooliõpetaja, elektrooniku, füüsikateoreetiku, optiku, geofüüsiku, astronoomi või biofüüsiku kvalifikatsiooni ning suunatud tööle meie vabariigis. Umbes kolmandik lõpetanuist töötab koolides, teine kolmandik teadusasutustes, ülejäänud tehastes ja muudes asutustes. Mitmed osakonna lõpetanud on töötanud ja töötavad juhtivatel ametikohtadel halduses ning tootmises.

Pärastsõjaaegse füüsikaosakonna suurim kateeder on kogu aeg olnud **üldfüüsika kateeder.** Kateedrit juhatas kuni 1960. a. dots. Anatoli **Mitt,** 1960. a. oli kateedrijuhatajaks dots. Jaan **Reinet,** 1961.—1974. a. dots. Kalju **Kudu,** 1974. a. alates dots. Valdo **Ruttas.**

Üldfüüsika kateedri põhiliseks tööülesandeks on üldfüüsika õpetamine nii füüsikutele kui teiste erialade üliõpilastele. 1951.—1962. a. õpetati füüsikat ka EPA üliõpilastele. Uhtaegu aitas kateeder kaasa tulevaste füüsikaõpetajate koolitamisele, millises töös paistsid silma J. Lang, P. Prüller ja dots. G. Karu. Dots. H. Mürgi juhendamisel valmistati kuni 1955. a. ette ka mõnikümmend geofüüsikut. 1979. a. saadik õpetab geofüüsikat füüsika-matemaatikadoktor prof. kt. Olev Avaste.

Üldfüüsika kateedri peamiseks teaduslikuks suunaks kujunes dots. A. Miti alustatud, edaspidi aga põhiliselt dots. J. Reineti juhtimisel ja osavõtul tehtav töö aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide alal, kus arendati tihedat koostööd arstiteaduskonna õppejõududega. Loodi tugev baas konstrueerimisele ja leiutustegevusele. Töö esialgsed tulemused üldistas 1959. a. J. Reinet oma kandidaadiväitekirjas. Tema, hiljem ka P. Prülleri ja rea äsja ülikooli lõpetanud noorte füüsikute tegevus võitis varsti laialdase tunnustuse nii Eesti NSV-s kui ka väljaspool seda. Nii rajati alus üldfüüsika kateedri juurde aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide probleemilaboratooriumi moodustamiseks 1964. a. 1967. a. omistati laboratooriumi kollektiivi liikmetele dots. J. Reinetile, dots. P. Prüllerile, O. Saksale, J. Salmile, E. Tammele, H. Tammetile ja L. Visnapuule Nõukogude Eesti preemia teaduse ja tehnika alal.

Ühtlasi elavnes kogu üldfüüsika kateedri teaduslik tegevus. Dots. K. Kudu lõi kateedri juurde kõrgsagedusliku gaaslahenduse uurimissuuna, mis pälvis peagi üleliidulise tunnustuse. Reorganiseeriti ja sisustati uue aparatuuriga üldfüüsika praktikumid. Eriti intensiivistus töö pärast kateedri määramist üldfüüsika õpetamise

[7] J. Lang, H. Marran, A. Mitt, H. Mürk, A. Pae. Füüsika üldkursus. 1—2. Tallinn, 1947—1952; J. Lang, A. Pae. Füüsika praktikum Tartu Riiklikus Ülikoolis. 1—2. Tartu, 1945—1946.

baaskateedriks Eesti NSV-s 1973. a. Kateeder täiustas pedagoogide ettevalmistamist dotsentide G. Karu ja O. Seemani suunamisel. Siin arenes välja ka kõrgkoolide probleemide uurimisrühm dots. V. Ruttase juhtimisel.

1975. a. reorganiseeriti aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratoorium. Selle koosseisu arvati eraldi sektoritena gaaslahenduse laboratoorium ja seni eksperimentaalfüüsika kateedri koosseisus töötanud elektromeetria laboratoorium. Laboratooriumi teaduslikuks juhendajaks on 1974. a. dots. K. Kudu, juhatajaks aga 1975. a. füüsika-matemaatikakandidaat L. Visnapuu. Viimastel aastatel on pööratud palju tähelepanu looduskaitse probleemidele.

1963. a. alates ilmuvad omaette seeriana TRÜ Toimetistes laboratooriumi liikmete teaduslikud artiklid.[8]

Teoreetilise füüsika kateeder tegeles kogu aeg teoreetilise füüsika õpetamisega füüsikaosakonna üliõpilastele ja füüsikateoreetikute ettevalmistamisega. Alates 1949. a., pärast prof. A. Kipperi täielikku siirdumist TA-sse, juhatas kuni 1960. a. kateedrit professor Harald **Keres.** Ülikoolis pani ta aluse relatiivsusteooria alasele uurimistööle Eestis ja lõi vastava uurijate koolkonna.[9] H. Kerese poolt ülikoolis alustatud ja hiljem TA-s jätkatud uurimistsükkel «Uldistatud inertsiaalsüsteemid ja vastavuse printsiip üldises relatiivsusteoorias» pälvis 1970. a. Nõukogude Eesti preemia. 1960—1981 oli kateedri juhataja professor Paul **Kard,** Eesti NSV TA kirjavahetajaliige. 1950. aastatel alustas ta mitmekihiliste interferentskilede uurimist, millise töö tulemused võttis 1963. a. kokku Leningradis kaitstud doktoritöös «Mitmekihiliste optiliste katete arvutuse ja sünteesi teooria». Sellealane töö on kuni viimase ajani kateedris olnud põhiline ning on leidnud tunnustuse nii NSV Liidus kui ka mujal. Kateedri juures töötab alates 1968. a. maa tehiskaaslaste vaatlusjaam, mida praegu juhib M. Liigant. 1981. a. sai kateedri juhatajaks dotsent Ivar **Piir.**

Teoreetilise füüsika kateedris on saanud hariduse suurem osa Eesti NSV-s töötanud füüsikadoktoreid ja arvukalt füüsika-matemaatikakandidaate. Kateedris tegeldakse intensiivselt ka füüsika filosoofiliste probleemidega ja relatiivsusteooriaga.[10] Prof. P. Kard on mitmel korral esinenud sellealaste artiklitega üleliidulistes ajakirjades. Märkimisväärset tööd teeb kateeder ka füüsika õpetamise metoodika alal eesotsas dotsent Jüri Lembraga.

Suure tõuke töö elavnemiseks füüsikaosakonnas, eriti eksperimentaalfüüsika alal, andis tuntud luminestsentsispetsialisti Feodor **Klementi** määramine Tartu ülikooli rektoriks 1951. a. F. Klement organiseeris juba 1950. aastate algul luminestsentsialase uurimisgrupi, kuhu koondus üldfüüsika kateedri õppejõude (A. Pae, L. Uibo) ja äsja ülikooli lõpetanuid (A. Haav ja U. Nõmm). 1960. a. alates laseb füüsikaosakond välja spetsialiste optika (sisuliselt tahke keha luminestsentsi) alal.

Luminestsentsi ja tahke keha alase uurimistöö keskuseks kujunes 1958. a. asutatud **eksperimentaalfüüsika kateeder.** Kateedri organiseeris ja seda juhtis kuni 1960. a. dots. Karl **Rebane** (prof. 1968, Eesti NSV TA president 1973, NSV Liidu TA korrespondentliige 1976). 1960. a. alates töötab kateeder Karl-Samuel **Rebase** (professor 1976) juhtimisel.

Mõne aastaga loodi kateedris eks-

[8] Труды по аэроионизации и электроаэрозолям. Тарту, 1963—1980. (Ученые записки ТГУ. Вып. 140, 239, 240, 283, 320, 348, 409, 443, 479, 534.)

[9] H. Keres. Matemaatilise füüsika meetodid. Tallinn, 1964.

[10] P. Kard. Erirelatiivsusteooria. 1—2. Tartu, 1972; P. Kard. Relatiivsusteooria peajooned. Tallinn, 1980.

perimentaalseks tööks vajalik baas. Esimese kümne tööaasta jooksul kujunes tahke keha ja luminestsentsi uurimise valdkonnas välja viis põhilist suunda.

Dotsendid Ü. Haldre ja L. Pung organiseerisid raadiospektroskoopia laboratooriumi, mida peale ülikooli töötajate kasutavad intensiivselt veel Eesti NSV TA Füüsikainstituudi teadlased. Dotsendid A. Pae ja A. Haav arendasid intensiivselt edasi olemasolevat röntgenstruktuurilaboratooriumi. Dotsent U. Nõmm ja K.-S. Rebane jätkasid laia keelutsooniga pooljuhtide fotojuhtivuse ja fotoluminestsentsi ning elektroluminestsentsi alaseid uurimusi. A. Pae ja L. Uibo initsiatiivil loodi 1965. a. mehanokeemia alane töögrupp, kus uuritakse desintegraatoris dispergeerimise mõju reaktsioonidele tahkes faasis ning samuti dispergeeritud tahkete ainete füüsikalisi omadusi. 1967. a. arenes välja ka elektromeetria alane uurimissuund O. Saksa juhtimisel.

Üksteise järel kaitsesid õppejõud väitekirju. Kandidaadikraadiga spetsialiste valmistati ette ka vabariigi teistele asutustele. 1972. a. üldistas oma uurimused Tartus kaitstud doktoriväitekirjas «Haardetsentrid ja rekombinatsiooniprotsessid tsinksulfiidis» kateedrijuhataja K.-S. Rebane.[11] 1979. a. kaitses Tartus doktoriväitekirja «Aukude autolokalisatsiooni ja liikumise uurimine ioonsetes kristallides termoaktivatsioonraadiospektroskoopia meetodil» L. Pung. 1979. a. valiti kateedri professoriks Eesti NSV TA Füüsikainstituudi sektorijuhataja, füüsikadoktor Ivar Jaak. Kateedri õppejõudude uurimistulemused on hästi tuntud NSV Liidu ja välismaa teadlaste hulgas.

1960. a. saadik töötab kateedri juures elektroluminestsentsi ja pooljuhtide probleemlaboratoorium, mille teaduslikuks juhendajaks on prof. K.-S. Rebane, juhatajaks Arved Tammik. Laboratooriumi üheks põhiprobleemiks on pulbriliste elektroluminofooride füüsikaliste omaduste uurimine ja nende ekspluatatsiooniomaduste parandamine. Sel alal on märkimisväärseid tulemusi sektorijuhatajal, füüsika-matemaatikakandidaadil E. Talvistel ning dotsent V. Vassiltšenkol. Laboratooriumi teiseks põhiteemaks on kilestruktuuride, eriti epitaksiaalkilede moodustumise mehhanismi uurimine. Vastavad tööd toimuvad sektorijuhataja füüsika-matemaatikakandidaat I. Tigase juhtimisel. A. Tammiku suunamisel on saadud silmapaistvaid tulemusi kõrgvaakumtehnika alase aparaadiehituse ja vaakumtehnika rakendamise alal luminestsentsi ja tahke keha uurimiseks.

Luminestsentsialaseid uurimusi on alates 1971. a. regulaarselt publitseeritud TRÜ Toimetistes.[12]

Eksperimentaalfüüsika kateedri juures spetsialiseerub peaaegu pool füüsikaosakonna üliõpilastest. Neid valmistatakse ette elektroonika ja optika erialal. Spetsialiseerimiseks on välja arendatud vastavad erialalaboratooriumid, peamiselt tuginetakse noorte ettevalmistamisel aga Eesti NSV juhtivate aparaadiettevõtete ja teaduslike asutuste baasile. Mõlemad eelmainitud kateedrid on teinud eriti tihedat koostööd Eesti NSV TA Füüsikainstituudiga nii õppetöö kui uurimistegevuse alal. Füüsikaosakonnas kujunes juba 1950. aastate keskel välja üliõpilaste individuaaljuhendamise süsteem erilaboratooriumides ja nende laialdane kaasatõmbamine teaduslikku töösse.

Füüsikaosakonna õppejõud on pühendanud viimasel aastakümnel kasvavalt tähelepanu füüsika filosoofilistele ja metodoloogilistele probleemidele, millest annab tunnistust vastavate kogumike publitseerimine.[13]

[11] K.-C. Ребане. Люминесценция I, II, III. Тарту, 1965—1969.

[12] Elektroluminestsentsialseid töid. Труды по электролюминесценции. TRÜ Toimetised. Vihik 271, 292, 315, 346, 379, 412, 466, 509, 553. Tartu, 1971—1980.

Eesti NSV TA Füüsikainstituudi teadlaste ning rikkaliku materiaalse baasi paremaks kasutamiseks õppetöös loodi 1976. a. Füüsikainstituudi juurde ülikooli **tahke keha füüsika kateeder,** mis on ühtlasi instituudi baaskateedriks. Kateedri juhatajaks sai (ühiskondlikel alustel) Eesti NSV TA president Karl **Rebane.** Tema asetäitjaks on Mart Elango. Peale nende töötab kateedris veel osalise koormusega rida nimekaid spetsialiste, nagu professor Nikolai Kristoffel, Eesti NSV TA korrespondentliige, füüsikadoktor Vladimir Hižnjakov, füüsikadoktor, professor Ljubov Rebane.

1976. a. moodustati füüsikaosakonna juurde oma arvutuskeskus, mida juhib osakonna kasvandik Otto Teller. Arvutuskeskus teenindab õppejõudude ja üliõpilaste teaduslikku tööd ning õppetööd.

1977. a. valmis Tähe 4 füüsikaosakonna uus ja avar õppehoone, kuhu kolisid kõik osakonna kateedrid ja osa aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratooriumi sektoreid. See avardas tunduvalt füüsikaosakonna võimalusi nii õppe- kui ka teadusliku töö alal.

ASTRONOOMIA. Juunis 1948 andis ülikool Eesti NSV Teaduste Akadeemiale üle sõjast mõnevõrra laokile jäänud Tartu tähetorni. Laostumist oli soodustanud ülikooli juhtiva astronoomi observaator Ernst Öpiku lahkumine Eestist 1944. a. sügisel. Kuni 1965. a. tegutses ülikooli juures väike astronoomia- ja geofüüsikakateeder, kus 1950. aastatel koolitati TA-le seni viimaseks jäänud astronoomide põlvkond — hiljem on individuaalplaanide alusel ette valmistatud ainult astrofüüsikuid. Kateedrit juhtis kuni surmani 1959. a. juba pensioniikka jõudnud astronoomiaprofessor Taavet **Rootsmäe.** Peamist õppekoormust kandis kohakaasluse alusel töötanud Grigori Kusmin, hiljem akadeemia kirjavahetajaliige. Mõlema astronoomi huvi oli suunatud Linnutee tähesüsteemi ehitusele ja evolutsioonile ja nende töö oli pioneerlik. Kahjuks ei suutnud T. Rootsmäe oma uurimistulemusi vajalikult vormistada, jäädes ilma rahvusvahelisest tunnustusest.

T. Rootsmäe järglaseks kutsuti tähetorni juhataja kohalt dots. Vladimir **Riives,** komeetide füüsika ja astrofotograafia spetsialist, kes avaldas olulist mõju Tartus sõjajärgsel perioodil tehtud tähefotomeetrilisele uurimistööle. Hiljem jätkas V. Riives astronoomiaalast uurimistööd mehhaanika- ja füüsikakateedris professorina töötades.

1957. a. alustas tegevust tehiskaaslaste vaatluspunkt, mis asus endises Räni külas aktinomeetriajaama kõrval ja kuulus üleliidulisse vaatlusjaamade võrku. Vaatlejaks olid üliõpilased entusiastid. Algul tehti visuaalseid positsioonivaatlusi, hiljem mindi üle fotografeerimisele. Kuigi vaatlused hiljem olude muutumisel lõpetati, on seni lepinguliste tööde vormis jätkatud fotoplaatidelt positsioonimõõtmiste traditsiooni.

7. KEHAKULTUURITEADUSKOND

Tartu Riikliku Ülikooli üheks erijooneks on kehakultuuriteaduskonna olemasolu ja selle laialdane koostöö ülikooli teiste teaduskondadega. See on võimaldanud viia kehakultuurispetsialistide koolitamise ja kehakultuuri ning spordi alase uurimistöö kõrgele tasemele ning aidanud kaasa üliõpilaskonna sportliku tegevuse massilisusele.

[13] Методологические проблемы физики. Ученые записки ТГУ. Вып. 331, 360, 417, 520. Тарту, 1974—1980.

1944. a. sügisel alustas kehakultuuriteaduskond tegevust Kehalise Kasvatuse Instituudi nime all äsja Nõukogude armeest demobiliseeritud ohvitseri Fred Kudu juhtimisel. Kuna ülikooli võimla oli varemeis, said kehakultuurlased enda kasutusse Viljandi (nüüd Gagarini) ja Kastani tänava nurgal asuva endise Eesti Üliõpilaste Seltsi maja, milles on ka väike spordisaal.

1945. a. suvel nimetati Kehalise Kasvatuse Instituut ümber kehakultuuriteaduskonnaks. Selle esimeseks ja kauaaegseks dekaaniks sai dots. Fred **Kudu** (1944—1950, 1952—1957, 1960—1965). Teaduskonda on juhtinud veel dots. Boriss **Naumov** (1950—1951), dots. Anton **Jürisson** (1951), dots. Erich **Mõtlik** (1957—1960), dots. Arnold **Vaiksaar** (1965—1973) ja prof. Atko **Viru** (alates 1973).

1945. a. kavandati teaduskonna koosseisuks kaheksa kateedri ja 39 õppejõuga. Õppejõudude puudusel suudeti alles kahe aasta pärast tegevusse rakendada kõik kaheksa kateedrit, kusjuures mõneski kateedris oli ainult 1—2 õppejõudu. Teaduskonna üheks põhiülesandeks sai endale kaadri kasvatamine. Alles 1954. a. jõudis õppejõudude arv 39-ni.

Arvestades kehakultuuriüliõpilaste väikest arvu (vastuvõtt oli ainult 25 inimest aastas) muudeti teaduskond NSV Liidu kõrghariduse ministri käskkirjaga 1954. a. kehalise kasvatuse osakonnaks arstiteaduskonna koosseisus. Iseseisva allüksuse õiguned sai teaduskond tagasi 1963. a. sügisel.

Sõjajärgsetel aastatel kulus suur osa õppejõudude ajast ja energiast õppehoonete taastamisele, korrastamisele ja rajamisele. 1947. a. lõpus taastati V. Kingissepa 19 õppehoone koos võimlaga, Kääriku järvele rajati jõula, 1949. a. loodi ratsabaas. 1950. a. sai laagrite jaoks korda Kääriku õppebaas (vanad hooned). 1952. a. taastati Mitšurini tänava võimla, 1954. a. valmis TRÜ staadioni spordihoone, 1957. a. kergejõustikukateedri maja ja TRÜ staadion, 1958. a. veespordibaas Emajõel, 1960. a. Kääriku staadion, 1962. a. Kääriku baasi õppeteenindav korpus, 1964. a. Kääriku ühiselamu, 1968. a. mängudestaadion ja 1970. a. spordihoone sinnasamasse. Suur osa ehitustest tehti üliõpilaste ja õppejõudude ühiskondliku tööna. Kahe kõige suurema objekti, Tartu ja Kääriku staadioni eest määrati ülikoolile üleliiduline preemia (vastavalt 1958. ja 1961. a.). Õppebaaside rajamise algatajaks ja ehitamise hingeks oli paljude aastate vältel F. Kudu, juhatajaks 1970. aastast J. Põldsam.

1964. a. arvati Kääriku Nõukogude Liidu olümpiabaaside hulka. Enne Tokio olümpiamänge harjutasid siin Nõukogudemaa kergejõustikukoondis ja grupp Kuuba olümpiavõistlejaid. Kümmekonnaks aastaks jäi Kääriku NSV Liidu koondvõistkondade oluliseks ettevalmistuspaigaks kergejõustiklastele (eriti mitmevõistlejatele) ja suusatajatele. Üksikutel aastatel viibisid siin Nõukogudemaa parimad kiiruisutajad, sõudjad, meeskorvpallurid jt. Käärikut hinnati ilusa looduse ja hea toidu, vaikuse ja korralike harjutuspaikade pärast. Tänaseks on Kääriku osa üleliidulisel areenil mõnevõrra vähenenud, sest viimastel aastatel on NSV Liidus valminud mitmeid moodsaid treeningukeskusi. Seda rohkem kasutatakse Käärikut Eesti NSV koondiste ettevalmistamiseks, eriti kergejõustikus, suusatamises, korvpallis, võrkpallis.

Ent Kääriku on tuntud ka teadusemaailmas. Siin peetakse teadlaste kokkutulekuid, seminare, konverentse, sümpoosione, suvekoole jt. üritusi. Üks Kääriku ühiselamutest on aastaringselt reserveeritud üliõpilaste tervistavate puhkelaagrite jaoks. Väikese tasu eest võivad üliõpilasgrupid ametiühingu tuusikutega puhata ja sportida mõnest päevast kuni kolme nädalani. Talvel tullakse siia ka kursuste kaupa koos õppejõududega ja siis vahelduvad loengud suusaretkedega.

Kääriku külalisraamatus on sissekandeid kümnetes keeltes. Palju kiidusõnu võib lugeda kauni looduse, tubli kehakinnituse ja mõnusa sauna kohta. 1964. a. märtsis külastas Käärikut Soome Vabariigi president U. K. Kekkonen. Kõrge külaline andis meie üliõpilaste õppe- ja harjutustingimustele hea hinnangu. Seda arvamust on kinnitanud mitmed Nõukogudemaa kosmonaudid ning välisriikide ühiskonna- ja sporditegelased.

1978. a. autasustati Kääriku spordibaasi aktiivse tegevuse eest kehakultuuri ja spordi edendamisel töötajate ja õppiva noorsoo hulgas Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjaga. 1980. a. valmis siin auditooriumide hoone teoreetilise õppetöö paremustamiseks.

Teaduskonna algaastail pöörati peamist tähelepanu pedagoogilise meisterlikkuse omandamisele, õpetamise ja treeningu metoodikale, spordialade tehnika ja taktika probleemidele. Enamik õppejõududest tegutses ka treenerina, seda nii ülikoolis kui Eesti NSV koondistes. Et need suunad olid edukad, sellest andsid tunnistust TRÜ võistkondade saavutused üleliidulisel areenil, eriti kergejõustikus ja korvpallis. Ridamisi ilmus õppejõudude kirjutatud õpikuid ja käsiraamatuid.[1] Mõned väljaanded leidsid tee üleliidulisele areenile.[2] F. Kudu mitmevõistlust käsitlev raamat on ilmunud veel Rootsis ja Bulgaarias. TRÜ kirjastus- ja trükiosakonna vahendusel on avaldatud üle 200 nimetuse õppevahendeid.

Aastatega kujunes välja üliõpilaskonna õppetöövälise kehalise kasvatuse süsteem. Võeti kasutusele massilise sporditöö uusi vorme: ülikooli spordipäev (alates 1949), suusamatkad Vorbusele, Vellaverre ja Käärikule (1960), massilised orienteerumisüritused, teaduskondade spordi- ja suusapäevad jne. Esimeste hulgas Nõukogudemaa kõrgkoolidest viidi sisse kehalise kasvatuse arvestus esimesel kaheksal semestril (1958/59. õppeaastal). Rektori käskkirjaga kinnitati kehaline kasvatus kohustuslikuks õppeaineks kõikidele üliõpilastele esimesel neljal õppeaastal (1974). Seega oli TRÜ NSV Liidu esimesi kõrgkoole, kus üliõpilaste kehaline kasvatus muudeti kohustuslikuks kogu stuudiumi vältel.

Kehakultuuriteaduskonna taotlusel ja kaasaaitamisel hakati esmakordselt Nõukogude Liidus koolitama spordiarste Tartu ülikoolis (1959).

Nii saavutas TRÜ sportliku kõrgkooli maine. Ja kui 1960. aastate keskel Nõukogude Liidu kõrghariduse ministeeriumis hakati looma kõrgkoolide kehalise kasvatuse õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise süsteemi, siis arvati TRÜ nelja selleks väljavalitud keskuse hulka. 1970. a. alates tegutseb teaduskonna juures Balti liiduvabariikide kõrgkoolide **kehalise kasvatuse õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise teaduskond** (1970—1974 dekaan J. **Unger**, aastast 1974 A.

---

[1] R. Toomsalu. Kergejõustik. Tallinn, 1948; A. Kalamees. Valik vabaharjutusi. Tallinn, 1950; F. Parre. Suusatamine. Tallinn, 1951 ja 1963; A. Tiik. Akrobaatika algajaile. Tallinn, 1951; A. Rünk. Võrkpall. Tallinn, 1954; E. Isop. Liikumismängud. Tallinn, 1958; I. Okk, U. Sahva. Sportvõimlemine. Tallinn, 1959; A. Tähnas, E. Puusepp. Klassikalise maadluse õpik. Tallinn, 1964; V. Kalam, H. Torim, J. Jürgenstein. Kiiremini, kõrgemale, kaugemale. Tallinn, 1969; R. Toomsalu, V. Kalam, A. Viru. Rekordid ja kehalised võimed. Tallinn, 1972; Kehaline kasvatus. Käsiraamat õpetajale. Koostanud V. Lenk. Tallinn, 1973; F. Kudu. Mitmevõistlus. Tallinn, 1975.

[2] Ф. О. Куду. Легкоатлетические многоборья. Москва, 1970; А. А. Виру. Спорт и внутренняя секреция. Москва, 1971; Женская гимнастика. Под редакцией Л. О. Янсон. Москва, 1976; Гимнастика. Под редакцией Э. А. Куду и Л. О. Янсон. Москва, 1978.

Vaiksaar). 1980. a. lõpuks oli Tartus käinud teadmisi täiendamas 883 Balti liiduvabariikide õppejõudu. 1971. aastast täiendavad nimetatud teaduskonna juures oma teadmisi ka Eesti spordijuhid, treenerid ja spordimetoodikud. Sellekohaseid tunnistusi on 10 aasta vältel välja antud 616. 1979. a. leiti NSV Liidu kõrghariduse ministeeriumis, et Tartu on sobivaim koht ka kehalise kasvatuse kateedrite juhatajate kvalifikatsiooni tõstmiseks. 1979. ja 1980. a. jooksul viibisid Kääärikul kursustel neli rühma kateedrijuhatajaid ülikoolidest, põllumajanduslikest, polütehnilistest ja tehnoloogilistest kõrgkoolidest, kokku 444 inimest Nõukogude Liidu 153 linnast.

TRÜ kehakultuuriteaduskond on eelkõige Eesti NSV spordikaadri sepikoda. 1944. a. sügisel võeti õppima kõik sisseastumiseksamid sooritanud noored. Edasi piirati vastuvõtt 25 üliõpilasega (erandina 1954. a. 50). Aastast 1962 suurendati vastuvõttu 50 üliõpilaseni. Üliõpilaste arv teaduskonnas oli 1945. a. 102, 1950. a. 98, 1955. a. 126, 1960. a. 100, 1965. a. 136, 1970. a. 181, 1975. a. 194 ja 1980. a. 218. Neli aastat kestva stuudiumi käigus toimuvad suve- ja talvelaagrid Kääärikul, praktikad üldharidus- ja spordikoolides, spordilaagrites ja treeningkogunemistel. Iga üliõpilane valib endale sportliku eriala (kergejõustik, sportmängud, suusatamine, veesport, võimlemine), milles ta saab põhjaliku ettevalmistuse. Viimastel aastatel on lisandunud uusi erialasid nagu laskmine, jalgrattasport, purjetamine, male.

Sõjajärgsetel aastatel said lõpetajad kehalise kasvatuse ja spordi õpetaja kvalifikatsiooni. 1954. a. kehtestati eksperimendi korras ühele lennule õppeplaan treener-õpetaja kvalifikatsiooni saamiseks. Aastast 1965 võisid üliõpilased valida õpetajate ja treenerite eriharu vahel. Alates 1973. a. toimub ainult treenerite koolitamine ning kehalise kasvatuse õpetajate ettevalmistamine jäi Tallinna Pedagoogilisele Instituudile.

1953. aastast saab kehakultuuri õppida ka kaugõppe teel. Vastu võetakse 25 üliõpilast aastas, õppeaeg kestab viis aastat, kvalifikatsioon antakse samasugune nagu statsionaarse osakonna lõpetajatele. Kaugüliõpilaste arv on 1970. aastate lõpus püsinud 110 ringis (1980. a. — 112).

Esimesed kaks diplomit TRÜ kehakultuuriteaduskonna lõpetamise kohta anti välja 13. oktoobril 1945. Suvel 1981 märgiti lõpetanute arvuks 1395. Lõpetanud töötavad kehakultuuri- ja spordiliikumise paljudes lülides: treeneritena, spordiorganisaatoritena, kehalise kasvatuse õpetajatena, spordimetoodikutena, spordijuhtidena jne. Teaduskonna kasvandike hulgas on praegu 67 Eesti NSV teenelist treenerit, õpetajat, sporditegelast ja teadlast. Kolm vilistlast on pälvinud NSV Liidu teenelise meistersportlase (I. Kullam, H. Lipp, M.-M. Otsa-Višnjova), kuus kasvandikku Nõukogude Liidu teenelise treeneri (E. Kree, F. Kudu, A. Tšikin, V. Kalam, I. Kullam, J. Jürgenstein) aunimetuse. Vilistlastest töötab Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehena dots. J. Unger, spordiühingu «Jõud» esimehena A. Saar ja aseesimehena M. Juhansoo, spordiühingu «Noorus» aseesimehena T. Riismaa, Tallinna Pedagoogilise Instituudi teadusprorektorina dots. M. Arvisto, kehalise kasvatuse teaduskonna dekaanina dots. K. Zilmer jne. Lõpetanutest on saanud haridusjuhte, partei- ja komsomolitöötajaid, ajakirjanikke.

Pärast organiseerimisraskuste ületamist 1940. aastate lõpus tõusis päevakorrale plaanipärane teaduslik töö. Õppejõud hakkasid kasutama teaduslikke uurimismeetodeid, konstrueerisid vastavat aparatuuri. Kuulumine ülikooli koosseisu võimaldas kasutada teiste teaduskondade, eelkõige arstiteaduskonna, aga ka pedagoogika- ja psühholoogiakateedri abi. Esimesteks dissertantideks said Erich Mõtlik, ujujate hingamise uurimisega (1954) ja Moskvas aspirantuuri lõpetanud Ksenia Rohtmets-Benjuhh (1954). Järgmistena kaitsesid väitekirja Ruudi Toomsalu (1957), Aksel Tiik (1959), Silvia Oja (1961). Teadustöö arengut kiirendas kehakultuurialase aspirantuuri avamine 1955. a. Uurimistööde tulemusi tutvustati regulaarselt läbiviidud teaduskonna teaduslik-metoodilistel konverentsidel. 1957. a. korraldati neid ülevabariigilisena Eesti NSV kõrgkoolide teaduslik-metoodiliste konverentside nime all. Edaspidi muutus see üritus traditsiooniliseks.

1960. aastatel tegeles enamik õppejõududest uurimistööga, mille tulemusena valmis ridamisi väitekirju. 1966. a. loodi arstiteaduskonna juurde kehakultuurialaste väitekirjade kaitsmise nõukogu. 10 aasta vältel kaitsti siin 166 kandidaadiväitekirja kogu Nõukogude Liidust. Alates 1976. a. saab TRÜ juures kaitsta spordi füsioloogilistele alustele pühendatud väitekirju.

1970. aastate alguseks olid teaduskonnas välja kujunenud traditsioonilised uurimistöö suunad. Tunduvalt oli suurenenud teadusliku kraadiga õppejõudude arv, jõuti esimeste doktoriväitekirjade kaitsmiseni (A. Viru, 1970, P. Kõrge, 1974), hakati uurima üleliiduliste koondvõistkondade ettevalmistamist (kergejõustiku mitmevõistluses), avaldati monograafiaid ja käsiraamatuid,[3] hakati teostama tellimuslikke uuringuid lepinguliste tööde vormis.

Teadustöö keskuseks on kujunenud **spordifüsioloogia kateeder**, mis asutati 1964. a. spordimeditsiini kateedri nime all. 1971. a. loodi samanimeline kateeder arstiteaduskonna spordimeditsiini osakonna profileeriva kateedrina ja kehakultuuriteaduskonna kateeder nimetati spordifüsioloogia kateedriks. Uude kateedrisse läksid üle mitmed õppejõud, kelledest T. Karu ja A. Paju kaitsesid doktoriväitekirja . 1975. a. Spordifüsioloogia kateedri juhatajaks oli 1964.—1966. a. prof. Ilo **Sibul**, 1967. a. alates prof. A. **Viru**. Kateedri õppejõud on oma uuringute tulemusi ette kandnud Quebecis, Brüsselis, Kopenhaagenis, Prahas, Dresdenis, Bratislavas, Sofias, Bukarestis, Budapestis ja paljudes Nõukogudemaa linnades.

1960. a. avati kehakultuuri teaduslik-metoodiline laboratoorium. Siin kujunes välja spordifüsioloogia alane uurimisrühm, kelle töö tulemused äratasid tähelepanu üleliidulises ulatuses. Järgnes NSV Liidu kõrghariduse ministeeriumi otsus organiseerida TRÜ juurde inimese lihastalitluse aluste teadusliku uurimise probleemlaboratoorium (1965). Labor hakkas tegutsema spordifüsioloogia kateedri juhendamisel. Lihastalitlusega kohanemise endokriinmehhanismide uurimine tegi laborist selle ainevaldkonna juhtiva keskuse Nõukogude Liidus. Aastast 1969 korraldab labor üleliidulisi sümpoosiume Tartus ja Kääärikul ning koostab teaduslike tööde kogumikke «Lihastalitlusega kohanemise regulatsiooni endokriinmehhanismid».[4] Viimastel aastatel on laboratooriumis uuritud ka treenituse tekke hormonaalseid ja molekulaarseid aluseid. Labori teaduslikud juhendajad olid 1965.—1966. a. prof. I. Sibul, aastast 1967 prof. A. Viru.

Spordifüsioloogia kateedri juures tegutsevad veel ühiskondlikus korras laborid spordipsühholoogia (juhendaja dots. S. Oja) ja biomehaanika

---

[3] V. Kalam, A. Viru. Kehaliste võimete testid. Tallinn, 1973; A. Viru, P. Kõrge, J. Pärnat. Sport füsioloogi vaatevinklist. Tallinn, 1975; А. А. Виру. Функции коры надпочечников при мышечной деятельности. Москва, 1977; А. А. Виру. Гормональные механизмы адаптации и тренировки. Ленинград, 1981.

[4] Эндокринные механизмы регуляции приспособления организма к мышечной деятельности, 1—10. Тарту 1969—1981. (Ученые записки ТГУ. Вып. 311, 381, 419, 462, 543, 562.)

(juhendaja dots. A. Vain) alal. Mõlemad uurimissuunad on leidnud üleliidulise tunnustuse.

1944. a. asutati **suusatamise ja kergejõustiku kateeder** (juhataja F. Kudu), mis 1946. a. muudeti kaheks iseseisvaks kateedriks. **Kergejõustiku kateedrit** on juhatanud dots. F. **Kudu** (1946—1950 ja 1951—1973), dots. B. **Naumov** (1950—1951), dots A. **Pisuke** (aastast 1973). **Suusaspordi kateedri** juhatajad olid vanemõpetaja F. **Parre** (1947—1949), vanemõpetaja P. **Paris** (1949—1957), dots. H. **Gross** (1957—1961), vanemõpetaja H. **Tidriksaar** (1961—1964), v. õpetaja F. **Parre** (1964—1967), vanemõpetaja E. **Abel** (1967—1970), dots. J.-H. **Kaljusto** (aastast 1970).

Võimlemise kateeder asutati 1944. a. ja seda on juhatanud: vanemõpetaja A. **Lannus** (1945), vanemõpetaja P. **Paris** (1945—1949), vanemõpetaja H. **Elken** (1949—1965), dots. H. **Valgmaa** (1965—1967), dots. I. **Okk** (1967—1973), dots. H. Valgmaa (aastast 1974).

Sportmängude kateeder tegutseb samuti sügisest 1944. Kateedrit on juhatanud R. **Mast** (1944—1945), vanemõpetaja A. **Rünk** (1945—1961), vanemõpetaja V. **Lenk** (1962—1973), dots. I. **Kullam** (aastast 1973).

1944. a. asutati käsitsivõitluse ja vehklemise kateeder, mis 1945. a. nimetati vehklemise ja poksi kateedriks, 1963. a. **raskejõustiku kateedriks.** 1964. a. viidi kateeder suusaspordi kateedri juurde raskejõustiku osakonnana. 1977. a. moodustati raskejõustiku osakonnast ja veespordi kateedrist ühine **raskejõustiku ja veespordi kateeder.** Kateedrit on juhatanud vanemõpetaja E. **Rannaste** (1944—1945), vanemõpetaja E. **Lukin** (1945—1950), dots. A. **Tähnas** (1950—1977), dots. J. **Loko** (aastast 1977).

Veespordi kateeder asutati 1945. a. Kateeder ühendati 1955. a. teoreetiliste distsipliinide kateedriga ja kuni 1966. a. kandis nimetust kehalise kasvatuse ja sporditeooria kateeder. Veespordi kateeder taastati 1966. a., aga 1977. a. ühendati raskejõustiku osakonnaga. Kateedrit on juhatanud dots. E. **Mõtlik** (1945—1966), dots. R. **Nõvandi** (1966—1977), dots. J. **Loko** (aastast 1977).

1944. a. rajati **kehalise kasvatuse metoodika ja spordiajaloo kateeder,** mis 1946. a. nimetati ümber kehalise kasvatuse teooria ja metoodika kateedriks ja 1955. a. kehalise kasvatuse ja sporditeooria kateedriks. Pärast veespordi kateedri taastamist asusid teoreetiliste distsipliinide õppejõud kehalise kasvatuse ja spordi kateedri juurde, alates 1975. a. töötavad spordifüsioloogia kateedris. Kateedri juhatajad olid dots. J. **Laidvere** (1944—1955), dots. E. **Mõtlik** (1955—1966).

Üleülikoolilise kehalise kasvatuse korraldamiseks asutati 1948. a. **kehalise kasvatuse ja spordi kateeder,** mida on juhatanud: dots. A. **Tiik** (1948—1953), vanemõpetaja P. **Rannamäe-Tiido** (1953—1954), vanemõpetaja B. **Matvei** (1954—1960), dots. J. **Unger** (1960—1964), vanemõpetaja B. **Matvei** (1964—1965), dots. A. **Vaiksaar** (1965—1975), dots. U. **Sahva** (aastast 1975).

Aastatel 1946—1948 kuulus teaduskonna koosseisu **spordihügieeni kateeder** ühe õppejõuga.

Sidemete tugevdamiseks praktikaga asutati 1978. a. ühiskondlik spordi kateeder (juhataja Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees J. Unger). Kateedri koosseisu kuuluvad vabariigi juhtivad treenerid teaduskonnas õpetatavatel sportlikel erialadel.

Kehakultuuriteaduskonna teadusliku töö iseärasus seisneb selles, et ühe teema juurde koonduvad mitme erineva kateedri õppejõud. Nii hõlmab praktiliste kateedrite üldine uurimissuund sportlaste ettevalmistusprotsessi täiuslikumat juhtimist. Kateedrid võtavad osa Eesti NSV koondiste ettevalmistuse uurimisest, kergejõustiku kateeder aga Nõukogude Liidu mitmevõistlejate uurimisest (juhendaja F. Kudu).

Teaduskonnas tehtud uurimusi on 1961. a. peale publitseeritud TRÜ Toimetiste sarjas.[5] Teadustöö intensiivsusest kõneleb fakt, et vilistlaste hulgas on 50 teaduste kandidaati ja kolm doktorit.

1981. a. töötas kehakultuuriteaduskonna seitsmes kateedris 64 õppejõudu, kellele lisandus kuus teadustöötajat. Kehakultuuriüliõpilasi õpetavad veel teiste teaduskondade 15 kateedriõppejõud.

1981. a. õppis teaduskonnas 212 statsionaarset üliõpilast (nende hulgas mitu rahvusvahelise klassi meistersportlast, 39 meistersportlast, 49 meistrikandidaati) ja 117 kaugõppijat.

8. MAJANDUSTEADUSKOND

Majandusteaduskonnal on tulnud oma senise ajaloo jooksul mitmel korral rännata Tartu ja Tallinna vahel.[1] 1938. a. Tartus tööd alustanud teaduskond viidi 1940. a. sügisel Tallinna Polütehnilise Instituudi juurde, toodi fašistliku okupatsiooni ajal Tartusse tagasi ja viidi 1944. a. sügisel taas Tallinna, kus ta töötas TPI koosseisus 1954. a. juunini. TPI-s jäid puhtökonoomilised erialad tehniliste erialade varju. 1952. a. likvideeriti rahanduse eriharu ja 1953/54. õppeaastal taotles TPI rektoraat teaduskonna reorganiseerimist ning osa erialade üleviimist TRÜ-sse. 1954. a. kevadel toodi Tartusse kaubandusökonoomika eriharu. Tallinna jäänud tööstusökonoomika eriala reorganiseeriti inseneröko nomistide eriharuks.

TPI-st tuli üle 60 statsionaarset ja 79 kaugõppe üliõpilast. Kuna Tallinnas oli katkestatud vastuvõtt rahanduse ja krediidi erialale, siis 1. septembrist 1954 võeti majandusosakonda 50 statsionaarset üliõpilast. Kaks esimest kursust õpiti koos, III kursusel spetsialiseeruti kas kaubanduse või rahanduse ja krediidi erialal. Kaugõppeüliõpilasi asus õppima 24.

Tallinnast siirdusid Tartusse tööle õppejõud F. Sauks, R. Hagelberg, U. Mereste ja H. Pauts. Tallinnast hakkasid käima poole kohaga ülikoolis töötanud Verner Valk ja Heino Arumaa. Nemad kandsidki algaastail kogu majandusalaste ainete õpetamise koormust. Agaralt lõi kaasa ka dots. L. Tiik, kes kuulus küll geograafiakateedrisse, kuid õppetöö põhikoormuse sai majandusteaduskonnast.

Kuna Tartusse toodi üle ainult üks kateeder, mis paigutati praegusse ühiskonnateaduste majja, siis algul ühendas **kaubandusökonoomika kateeder** (juhataja 1954—1968 dots. (nüüd prof.) Karl-Feliks **Sauks**) kõiki majanduse eriala õppejõude. Administratiivselt kuulus majandusteaduskond õigusteaduskonna juurde, moodustades õigus-majandusteaduskonna. Algul olid ühised ka ühiskondlikud organisatsioonid. 1955. a. loodi aga majandusteadlastele (koos politilise ökonoomia kateedri õppejõududega) omaette parteiorganisatsioon.

Kui Tartus hakkas välja kujunema rahanduse ja krediidi eriala, siis tekkis vajadus ka vastava kateedri järele. 1958. a. loodi **rahanduse ja krediidi kateeder,** mida asus juhtima dots. (1968 prof.) Raimond **Hagelberg**, kes on nimetatud kateedri eesotsas tänapäevani.

1958. a. moodustati **tööstusökonoomika kateeder** (juhataja 1958—1962 dots. Albert **Kadak**). Õppejõud saadi

---

[5] Töid kehakultuuri alalt 1—11. Tartu 1961—1981. (TRÜ Toimetised. Vihik 106, 154, 205, 267, 311, 368, 410, 497, 511, 525, 560.)

[1] TRÜ majandusteaduskonna ajaloost ja tänapäevast. Tallinn, 1980.

mõlemasse kateedrisse kaubandusökonoomika kateedrist, aga ka täiendavalt väljastpoolt ülikooli. Sel perioodil tulid teaduskonda Ain Ruuvet, Ülo Kauer, Heiki Müür, Kalju Parvel, Martin Loim, Heino Siigur.

Tööstusökonoomika kateeder sai oma sisustuse 1957/58. a. Tallinnas likvideeritud rahanduse ja krediidi tehnikumilt. Kaubandusökonoomika kateedrilt võeti üle teaduskonna raamatukogu. Kateedri juurde loodi jaanuaris 1959 teaduskondade-vaheline arvutustehnika, raamatupidamise ja masinakirja kabinet, mille juhatajaks määrati raamatupidamise vanemõpetaja Ain Ruuvet. 1958. a. septembris jaotati majandusüliõpilased kolme eriharu vahel. Lisaks varasematele tuli 1958/59. õppeaastal juurde tööstusraamatupidamise eriala.

Kevadel 1960 viidi tööstusökonoomika ja tööstuse raamatupidamise erialad üle TPI-sse, kus olid soodsamad võimalused nimetatud eriala spetsialistide ettevalmistamiseks. Tööstusökonoomika kateeder nimetati **raamatupidamise kateedriks,** mida juhatasid 1962.—1965. a. dots. H. **Müür** (prof. 1978), 1965.—1968. a. dots. V. **Krinal,** 1968.—1974. a. dots. Kalju **Parvel** ja alates 1974. a. dots. Eugen **Kaitsa.** Kuni 1967. a. puudusid kateedril oma üliõpilased ja ta ainult leenindas teisi erialasid ja teaduskondi.

1959. a. alustati vastuvõtuga kaubatundjate erialale. Ühel aastal astusid I kursusele kaubandusökonomistid, teisel tööstuskaupade-tundjad ja kaubanduse organiseerijad. 1968. a. mindi üle süsteemile, kus ühel aastal võeti vastu kaubandusökonomiste, teisel kaubatundjaid, kes jaotati tööstus- ja toidukaubatundjateks. Vajadus kaubanduse erialade spetsialistide järele suurenes pidevalt ning 1977. a. algas ökonomistide ning kaubatundjate ja organiseerijate iga-aastane vastuvõtt.

1967. a. võeti esimesed üliõpilased kaubandusraamatupidamise ja majandusüberneetika erialale.

MAJANDUSTEADUSKONNA ARENG AASTAIL 1954—1980 (1. OKTOOBRI SEISUGA)

	1954	1980	kasv (kordi)
Erialade arv	2	6	3
Üliõpilaste arv, sealhulgas:	189	1044	5,52
statsionaarseid	110	642	5,84
kaugõppijaid	79	402	5,08
Koosseisuliste õppejõudude arv	5	48	9,60
Kraadiga õppejõudude arv	3	26	8,66
Abiõppepersonali arv	2	16	8,0

Muudatused toimusid ka teaduskonna juhtimises. 1962. a. eraldati majandusteaduskonnale koosseisuline prodekaani koht, millele määrati dotsent Heino **Siigur** (1962—1965), kellele järgnes dotsent Heiki **Müür** (1965—1968). 1. septembrist 1968 moodustati aga omaette majandusteaduskond, mille dekaaniks valiti dotsent Valner **Krinal** (1968—1974). Aastail 1974—1977 oli dekaaniks H. **Müür** ja 1977. a. alates uuesti V. Krinal.

Suurenes kateedrite arv. 1968. a. reorganiseeriti kaubandusökonoomika kateeder **kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise kateedriks.** Seda asus juhtima dotsent Herman **Pauts** (1968—1974), praegu on sellel kohal dotsent Mait **Miljan.** 1968. a. organiseeriti **rahvamajandusharude ökonoomika kateeder** (esimene juhataja dots. Jaan **Pikk**), 1971. a. alustas tegevust **majandusüberneetika ja statistika kateeder** (juhataja prof. H. **Müür**, alates 1981. dots. Ain **Isotamm**). Õppejõude toodi sellesse rahanduse ja krediidi kateedrist ning rahvamajandusharude ökonoomika kateedrist.

Õppetöö organiseerimisele ja õppe-

protsessi täiustamisele on teaduskonnas pööratud pidevalt palju tähelepanu. Õppeedukuselt on teaduskond olnud pidevalt esimeste hulgas. Seda on aidanud tagada suhteliselt kõrge konkurss sisseastumisel — viimastel aastatel on olnud kaks soovijat ühele kohale. Nõutavateks erialadeks on kaubandusökonoomika ja kaubatundmine ning kaubanduse organiseerimine (3—4 inimest ühele kohale).

Vahepeal oli hästi populaarne majandusüberneetika. Viimastel aastatel on siin aga konkurss vähenenud, kuid õppima asuvad tugeva ettevalmistusega noored.

Viimastel aastatel õpib teaduskonnas 650 statsionaarse üliõpilase ja 500 kaugõppija ümber. Aastail 1966—1981 võeti rahanduse ja krediidi erialale vastu ka vene grupp. Et sellel erialal pole enam tungivat nõudmist kõrgharidusega spetsialistide järele, siis 1981. a. alustas õpinguid statsionaarne vene grupp raamatupidamise erialal. Kaugõppes saab vene keeles õppida veel kaubandusökonoomikat ja rahandust ning krediiti.

Enamik lõpetajatest on jäänud truuks õpitud erialale. Nii on rahanduse ja krediidi erialal TRÜ andnud üle poole tippjuhtidest ja valdava enamiku keskastme juhtidest vabariigi rahandusorganitele, ühe kolmandiku tipp- ja keskastme juhtidest krediidiasutustele jne. Kaubandusökonoomika vilistlane Jüri Kraft töötab Eesti NSV kergetööstuse ministrina, Raivo Padar Eesti NSV kaubandusministri asetäitjana. Enamik kaubanduse keskastme juhtidest on TRÜ lõpetajad. Sama võib öelda ka teiste erialade kohta. Majandusteadlased paistavad silma ka muudes ametites. Komsomoli linna- või rajoonikomitee esimeste sekretäridena töötasid 1980. a. Arvi Karotam (Tartu linn) ja Rein Tõnson (Rakvere rajoon). Arvukalt töötab lõpetanuid massikommunikatsioonis (Arno Kirt, Raul Mälk, Tõnu Laak jt.). Üle 30 lõpetaja on omandanud majanduskandidaadi teadusliku kraadi.

Teaduslik töö on suures osas õppeprotsessi teenistuses. Juba 1950. aastatel kujunes teaduskonna uurimisprobleemiks majandusliku analüüsi ja majandamismeetodite täiustamine, seda peamiselt kaubanduses, ehituses ja ka põllumajanduses.

1965. aastast tegutseb teaduskonna juures kaubanduse harulaboratoorium, mida finantseerivad Eesti NSV Kaubandusministeerium ja ETKVL. 1980. a. töötas laboratooriumis 14 inimest, neist kaheksa teaduslikud töötajad. Algusest peale on laboratooriumi juhatajaks Elmar Haljaste. Teaduslikuks juhendajaks oli pikka aega prof. F. Sauks,[2] pärast teda dotsendid Aino Siimon ja V. Krinal. Järjekindlalt on kasvanud õppejõudude teaduslik produktsioon. Kui aastail 1955—1965 ilmus 139 publikatsiooni (neist 11 monograafiat), siis järgmise kümne aastaga avaldati juba 587 tööd (18 monograafiat) ja aastail 1976—1980 531 tööd (32 monograafiat).

Enamik õppeainetest on varustatud teaduskonna õppejõudude koostatud õppematerjalidega. Teaduslikult eriti viljakad on olnud prof. R. Hagelberg, dotsendid H. Siigur,[3] Vambola Raudsepp,[4] Madis Välja,[5] kes keskmiselt avaldavad kuni kümmekond uurimistööd aastas. R. Hagelberg on põhiliselt uurinud kolme probleemide ringi: rahandus ning rah-

[2] F. Sauks. Kapitalistliku kaubanduse põhijooni. Tartu, 1972; F. Sauks. Kaubanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes (1900—1940). Tallinn, 1968.

[3] Х. А. Сийгур. Правовые проблемы совершенствования оплаты труда работников совхозов (на примере ЭССР). Таллин, 1979; R. Hagelberg, H. Siigur, E. Ulst. Rahandussuhted kaasajal. Tartu, 1975.

[4] V. Raudsepp. Ehitusettevõtete rahanduse korraldamine ja planeerimine. Tallinn, 1975.

[5] M. Välja. Protseduurireeglid. Tartu, 1978.

majandusettevõtete majanduslik tegevuse ja finantside analüüs[7] ning kõrghariduse ökonoomika probleemid. Need uurimised annavad ülevaate kõrghariduse arengu spetsiifikast meie ühiskonnas.[8] R. Hagelbergi juhtimisel on koostatud vabariigi kõrghariduse perspektiivid kuni 2000. aastani.

1975.—1980. a. oli rahanduse ja krediidi kateeder juhtivaks uurimisasutuseks ettevõtete rahanduse automatiseeritud süsteemide väljatöötamisel (R. Hagelberg, V. Raudsepp, Arno Susi). Selle probleemi kohta anti välja neli kõrgkoolidevahelist teaduslike tööde kogumikku. Eriti tihedad sidemed kujunesid seejuures Kaasani finants- ja majandusinstituudiga.

Üliõpilastele määratud õpikutest tuleb esile tõsta veel «Eesti NSV majandusajalugu»[9] ja «Rahvamajanduse planeerimist»[10]. TRÜ Toimetistes on ilmunud 32 vihikut kateedri väljaandeid.[11]

Prof. Ilo Sildmäe juhtimisel tegutsev tehisintellekti probleemgrupp teeb koostööd nii Nõukogude Liidu kui ka välismaa (USA, Inglismaa, Tšehhoslovakkia) uurimisasutustega. 1978. a. korraldasid kaubanduse eriala kateedrid ja harulaboratoorium üleliidulise konverentsi analüüsi probleemidest, millest väga aktiivselt osa võeti. Majandusküberneetika ja statistika kateeder teeb laialdast koostööd Moskva ülikooliga. 1980. a. oktoobris organiseerisid TRÜ majandusküberneetikud teaduslik-metoodilise konverentsi koos MRÜ majandusanalüüsi matemaatiliste meetodite kateedriga. Konverentsist võttis osa üle 150 teadlase paljudest meie maa kõrgkoolidest.

Majandusteaduskonna õppejõud on käinud stažeerimas Saksa DV-s (dots. Aino ja Ivar Siimon), Ungaris (dots. Elvi Ulst, dots. Mait Miljan), Jugoslaavias (van. õp. Ants Aamer) või töötanud konsultandina Hanois (dots. Valner Krinal).

Rahvamajandust abistatakse eelkõige lepinguliste uurimistööde kaudu. Kaubanduse laboratoorium teeb viimastel aastatel uurimistööd *ca* 50 000 rbl. ulatuses kaubandusministeeriumile ja ETKVL-i juhatusele. Ka majandusküberneetika ja statistika kateedris tehakse juba aastaid lepingulisi töid, peamiselt Eesti NSV Kergetööstuse Ministeeriumile. Lepingud on sõlmitud ka teistel kateedritel.

ÜTÜ ringid, kuhu kuulub kuni 500 üliõpilast, töötavad kõigi kateedrite juures. Üliõpilased osalevad ka lepingulistes uurimistöödes.

ÜTÜ ringidel on tihedad sidemed vennasvabariikide kõrgkoolidega. Sageli osaletakse Moskva, Leningradi, Tbilisi, Jerevani, Kaasani, Novosibirski, Riia, Vilniuse jt. ülikoolide ning instituutide teaduskonverentsidel. Omakorda võetakse Tartus vastu teistest õppeasutustest külalisi. Eriti sagedased külalised on meil Läti ja Leedu üliõpilased.

Tugevnenud on teaduskonna materiaalne baas. 1976. a. koliti uude õppehoonesse Nooruse tänavas, kus saadi 34 avarat ruumi. Seda koolimaja tüüpi õppehoonet kasutatakse koos Tartu meditsiinikooliga. Uues õppehoones on sisse seatud vajalikud õppekabinetid ja laboratooriumid, millede sisustamisel on palju abi osutanud Eesti NSV Kaubandusministeerium ja ETKVL-i juhatus.

---

[6] R. Hagelberg. Rahanduse organiseerimise alused sovhoosides. Tartu, 1961.

[7] R. Hagelberg. Põllumajandusettevõtete töö majanduslik analüüs. Tallinn, 1968.

[8] R. Hagelberg. Spetsialist, ühiskond, progress. Tallinn, 1973; R. Hagelberg. Kõrgkool, ühiskond, progress. Tallinn, 1979.

[9] V. Krinal, O. Karma, H. Ligi, F. Sauks. Eesti NSV majandusajalugu. Tallinn, 1979.

[10] H. Müür. Rahvamajanduse planeerimine. Tallinn, 1971.

[11] Majandusalaseid töid 1—31. Tartu, 1959—1981. (TRÜ Toimetised. Vihik 68, 72, 97, 108, 118, 133, 146, 169, 186, 196, 204, 207, 246, 252, 280, 304, 314, 328, 338, 354, 372, 387, 402, 403, 436, 444, 451, 469, 506, 526, 538, 554.)

9. MATEMAATIKA-TEADUSKOND

Matemaatiliste meetodite ja elektronarvutustehnika järjest laienev rakendamine nii teaduses kui ka rahvamajanduse analüüsimisel ja juhtimisel on tinginud järjest suureneva vajaduse kvalifitseeritud matemaatikute ja rakendusmatemaatikute järele. Viimaste põhiliseks ettevalmistajaks Eesti NSV-s on TRÜ matemaatikateaduskond.

Teaduskond alustas tegevust 1967. a. algebra ja geomeetria, arvutusmatemaatika, matemaatika õpetamise metoodika, matemaatilise analüüsi ning teoreetilise mehaanika kateedriga. 1967. a. töötas neis viies kateedris kokku 35 õppejõudu. 1969. a. eraldus arvutusmatemaatika kateedrist matemaatilise statistika ja programmeerimise kateeder, mis 10 aasta pärast omakorda poolitus. Kuni 1974. a. juhtis teaduskonda esimese dekaanina dots. Endel **Jürimäe.** 1974.—1980. a. oli dekaaniks prof. Ülo **Lumiste,** seejärel dots. Mati **Kilp.** Kateedrite koosseisud on pidevalt kasvanud, ulatudes 1981. a. 56 õppejõuni, kellest 84% on teadusliku kraadiga.

Uurimis- ja õppetöö põhibaasiks on teaduskonnaga tihedas seoses töötav TRÜ arvutuskeskus. Suur osa kateedrite õppe- ja arvutuskeskuse praktikakoormusest täidetakse viies teises teaduskonnas, kus ettevalmistus haarab matemaatikat.

Üliõpilasi oli teaduskonnas algaastal 421, neist 149 matemaatika ja 272 arvutusmatemaatika erialal (viimane muutus 1971. a. rakendusmatemaatika erialaks). Üliõpilaste arv on pisut kasvanud, 1981. a. oli see 435 (rakendusmatemaatika 195 ja matemaatika 240). Üldse on sõjajärgseil aastail TRÜ matemaatikuna lõpetanud 1220 spetsialisti, kellest 525 on suunatud õpetajateks üldhariduskoolidesse, 193 õppejõududeks kõrgkoolidesse, 204 teaduslikesse uurimisasutustesse ja 298 ettevõtete ja asutuste juurde (peamiselt info-arvutuskeskustesse). Nendest on väljaspool TRÜ-d juhtivatel kohtadel Eesti NSV TA Küberneetika Instituudi asedirektor I. Petersen, Astrofüüsika ja Atmosfäärifüüsika Instituudi sektorijuhataja TA korrespondentliige J. Einasto, TPI, TPedI ja EPA kateedrijuhatajad J. Lamp, R. Jürgenson, R. Kolde, H. Espenberg jt.

Praktikabaasideks on vabariigi, eriti Tartu ja Tallinna koolid ning arvutuskeskused. Teaduskonna elus oli oluline TRÜ arvutuskeskuse hoone (J. Liivi 2) valmimine 1971. a., kuhu läks osa kateedreid, ning teaduskonna põhiosa ümberbaseerumine 1977. a. senistest eri kohtades paiknenud ruumidest TRÜ Vanemuise tänava õppehoonesse.

Teadustöös moodustavad TRÜ matemaatikateaduskonna õppejõud meie vabariigi juhtiva kollektiivi. Matemaatika-alased uurimused taaselustusid kohe sõjajärgseil aastail, esialgu matemaatilise analüüsi, geomeetria ja teoreetilise mehaanika kateedrites.

Matemaatilise analüüsi kateedrit kuni 1959. a. juhatanud prof. Hermann **Jaakson** pühendus diofantiliste võrrandite ja topoloogilise neljavärviprobleemi uurimisele, andes nn. kahevärviprobleemi täieliku lahenduse.[1] Esimese TRÜ matemaatikaaspirandina kaitses 1950. a. H. Jaaksoni juhendamisel valminud kandidaadiväitekirja perioodiliste ahelmurdude teooria alal J. Gabovitš (alates 1952. a. EPA-s). Kateedri juhatamise võttis 1959. a. üle H. Jaaksoni õpilane prof. Gunnar **Kangro,** kes oli 1947. a. kaitsnud TRÜ-s doktoritööna tagalapäevil Tšeljabinskis ja Moskva ülikooli juures lõpule viidud uurimus-

---

[1] Х. Яаксон. О решениях топологической проблемы о двух красках. — Ученые записки ТГУ. Вып. 46. Тарту, 1957.

te tsükli ridade teooriast.[2] Väitekirjas uuriti igakülgselt üht Boreli summeerimismenetluse üldistust ja selle rakendamist astmeridadele.

1950. aastail saavutas prof. G. Kangro suurt edu nii ridade teooria alastes uurimustes kui ülikoolis järjest laieneva uurimistöö suunamisel matemaatika valdkonnas. Ta andis uue meetodi summeeruvustegurite leidmiseks (Moore-Kangro meetod) ja lahendas summeeruvustegurite probleemi mitme summeerimismenetluse puhul. Edasises laiendas G. Kangro oma tulemusi kahekordsetele ridadele, mida oma väitekirjades uurisid ka tema õpilased I. Kull (töö valmis 1958), E. Reimers (1958) ja S. Baron (1959). Funktsionaalanalüüsi meetodite laialdane kasutamine viis G. Kangro 1956. a. Banachi ruumi elementidest koosnevate jadade summeeruvusteooria vaatlemisele. Sellesse uudsesse valdkonda, mis äratas ka üleliiduliselt huvi, juhtis ta oma õpilase E. Jürimäe (1959).

1960. aastail pöördus prof. G. Kangro ja tema õpilaste T. Sõrmuse (1963) ning E. Reimersi tähelepanu Tauberi tüüpi teoreemidele. Ridade ümberjärjestamist uuris prof. G. Kangro juhendamisel E. Tiit (1963) ja üldistatud summeeruvustegureid F. Vichmann (1963). Algas ka Fourier' ridade käsitlemine summeeruvustegurite jaoks saadud tulemuste baasil. M. Tõnnov (1967) vaatles sel puhul multiplikaatoreid ja rajas täiendruumide teooria, H. Türnpu (1969) uuris absoluutset ja tingimusteta summeeruvust. Summeeruvustegureid uuris süvenevalt H. Espenberg (1968), üldistatud jadade teisendusi J. Lamp (1969). Uut tüüpi nn. kontinuaalse summeerimismenetluse mõiste ja vastava teooria andis E. Reimers, näidates ühtlasi rakendusi funktsiooniteoorias. Uudsena esitas G. Kangro 1969. a. kiirusega summeeruvuse mõiste, mille alusel arendas sisuka teooria. Tartu uurimisrühm omandas laialdase tunnustuse, tema organiseerimisel toimus Käärikul 1967. a. esimene üleliiduline summeeruvusteooria alane teaduskool.

Järgneval aastakümnel käsitlesid prof. G. Kangro ja tema õpilane I. Tammeraid (1972) kiirusega summeeruvuse omadusi ja rakendusi, saades olulisi tulemusi Tauberi tüüpi teoreemide kohta. Laienes mitmesuguste abstraktsete summeerimismenetluste uurimine; sel alal kaitsesid väitekirja L. Loone (1972), V. Soomer (1975), T. Leiger (1979) ja E. Kolk (1980). Multiplikaatorite uurimist jätkasid M. Tõnnov ja J. Sikk (1980). Uusi valdkondi haaravalt uurisid vektorväärtustega funktsioonide topoloogilisi algebraid M. Abel (1971), lokaalselt kumeraid ruume L. Loone ja E. Oja (1975), funktsioonide lähendamist A. Kivinukk (1975).

Prof. G. Kangro viljakas töö[3] katkes ootamatult tema surmaga 1975. a. Matemaatilise analüüsi kateedri juhatajaks sai dots. E. **Jürimäe**, teadusliku suuna juhendajaks tema kõrval dots. Heino **Türnpu.** Prof. G. Kangro rajatud summeeruvusteooria alane koolkond haarab praegu esindajaid ka Eesti NSV teistest kõrgkoolidest (kateedrijuhatajad J. Lamp TPI-s ja dots. H. Espenberg EPA-s, dots. T. Sõrmus TPedI-s jt.), ning on ühe juhtijana tihedates sidemetes NSV Liidu teiste selle ala uurimiskeskustega.

1950. aastate teisel poolel alustati prof. G. Kangro innustusel funktsionaalanalüüsi meetodite rakendamist ka mittelineaarsete operaatorvõrrandite lahendamisel. Sel alal valmisid L. Võhandu (1955), Ü. Kaasiku

[2] Г. Кангро. *Ba*-суммирование произвольного порядка и его применение к степенным рядам. — Ученые записки ТГУ. Матем. науки, вып. 3. Тарту, 1946.

[3] Г. Кангро. Теория суммируемости последовательностей и рядов. — Итоги науки и техники. Математический анализ. Т. 12. М., 1974.

(1957) ja E. Tamme (1958) ning juba nende, eriti Ü. Kaasiku mõjutusel S. Ulmi (1960) ja L. Kivistiku (1961) väitekirjad kõrgemat järku iteratsioonimeetodite teooriast. Siit sai alguse arvutusmatemaatika suuna areng TRÜ-s (ning hiljem ka Eesti NSV TA Küberneetika Instituudis), mis peatselt pälvis üleliidulist tähelepanu.

Arvutusmatemaatika kateedri esimesteks juhatajateks olid 1962.—1966. a. dots. Ülo **Kaasik** ja 1966.—1971. a. dots. Enn **Tamme.**

1960. aastail arenes arvutusmatemaatika peamiselt dots. E. Tamme juhendamisel. Ta uuris veahinnanguid diferentsiaalvõrrandite ja omaväärtusülesannete ligikaudsel lahendamisel ja suunas sellesse valdkonda ka oma õpilasi R. Jürgensoni (1964) ja G. Vainikko (1964). Neist viimane jätkas viljakalt Galjorkini tüüpi meetodite täpsuse uurimist. Aastail 1965—1967 oli G. Vainikko õppejõuks Voroneži ülikoolis, kus ta töötas doktoriväitekirja kallal, milles raskuspunkt kaldus projektsioonimeetoditele ja lahendusmeetodite üldisele teooriale. Väitekirja kaitsmine toimus Voroneži 1969. a.

1971. aastast on arvutusmatemaatika kateedri juhatajaks prof. Gennadi **Vainikko.** Ta alustas operaatorvõrrandite diskretisatsioonimeetodite uurimist, kus operaatorite koonduvuse käsitlust tuli laiendada diskreetse, kompaktse, regulaarse jt. koonduvuste sissetoomisega. Kujunes üldine teooria operaatorite aproksimeerimisele tuginevate lähismeetodite koonduvuse kohta, mis on pälvinud tähelepanu rahvusvahelises ulatuses.[4] Üldise teooria rakendamisele on ta kaasa tõmmanud oma kaastöötajaid ja õpilasi[5]: omaväärtuste koondumisülesannete uurimisele O. Karma (väitekiri 1971), diferentsmeetodi rakendamisele harilike diferentsiaalvõrrandite puhul I.-I. Saarniidu (1972), H. Joki (1974) ja P. Miidla (1979) ning osatuletistega diferentsiaalvõrrandite puhul E. Tamme, P. Oja (1975) ja S. Piskarjovi (1981), projektsioonimeetodite uurimisele integraalvõrrandite korral A. Pedase (1978) ja R. Lepiku (1981) ning rajaülesande korral R. Kerge (1979).

Geomeetria kateedrit juhatas 1951. aastani prof. Jaan **Sarv,** kes täiustas analüütilise geomeetria metoodikat ja projektiivse geomeetria aksiomaatikat, seejärel ühe aasta dots. A. **Ruubel** (alates 1952 EPA-s). Laiaprofiililiseks kujunenud kateedrit juhatasid 1952.—1959. a. prof. G. **Kangro** ja 1959.—1962. a. dots. Ü. **Kaasik,** kes valmistasid ette arvutusmatemaatika suuna eraldamise 1962. a. Kateedri edasiste põhiliste uurimissuundade algatajad suunati end täiendama Moskva ülikooli juurde. Sealses aspirantuuris koostasid oma väitekirjad J. Hion (1955) järjestatud algebraliste struktuuride (poolrühmad, ringid) alalt ja Ü. Lumiste (1958) eritüüpi sihiväljadega alammuutkondade diferentsiaalgeomeetriast.

Reorganiseeritud **algebra ja geomeetria kateedri** juhatajaks sai 1962. a. dots. Ülo **Lumiste,** kelle suunamisel kujunes 1960. aastail välja diferentsiaalgeomeetria alane uurimissuund. Tema juhendamisel kaitsesid väitekirju muutkondade kõrgemat järku diferentsiaalgeomeetriast M. Rahula (1964), selle rakendustest eukleidilise *n*-ruumi alammuutkondade teoorias R. Mullari (1964) ja 4-ruumi joonhüperpindade geomeetriast L. Tuulmets (1966).

Tasandmoodustajatega alammuutkondade uurimine viis Ü. Lumiste seostuste teooria loomisele homogeensete kihtkondade jaoks ja rakendamisele vastavate kanooniliste kihtkon-

[4] G. Vainikko. Funktionalanalysis der Diskretisierungsmethoden. Leipzig, 1976.

[5] Vt. ülevaade: Г. Вайникко. Регулярная сходимость операторов и приближенное решение уравнений. — Итоги науки и техники. Математический анализ. Т. 16. М., 1979.

dade puhul. Sellekohase doktoriväitekirja kaitses Ü. Lumiste Kaasani ülikoolis 1968. a., professorikutse omistati talle 1970. a. Järgneval aastakümnel laiendas prof. Ü. Lumiste seostuste teooria käsitluse ka assotsieeritud kihtkondadele ning rakendas seostusi mitmesuguste alammuutkondade korral, saavutades rahvusvahelise tunnustuse.[6]

Ü. Lumiste õpilastest on seostuste rakendusi tasandiparvede puhul uurinud sümplektilise ruumi korral A. Parring (1975) ja mitteeukleidiliste ruumide korral E. Abel (1980). Eukleidilise n-ruumi korral klassifitseeris liikumisalamrühmade orbiidid ($n=4$ ja 5) K. Riives (1973), tasandiparvi uuris Grassmanni kujutuse abil I. Maasikas (1975), isotroopsete sirgete kongruentsid aegruumis klassifitseeris R. Kolde (1975).[7] Sümmeetriliste ruumide teatavaid üldistusi käsitles A. Fljaišer (1975); orbiidiruume on sellelt seisukohalt uurinud ka K. Riives. Moskva ülikoolis sai ettevalmistuse H. Kilp, kes rakendas diferentsiaalgeomeetria meetodeid osatuletistega diferentsiaalvõrrandite süsteemi korral (1972).

Algebra ja geomeetria kateedris areneb ka algebra-alane uurimistöö. Seda alustasid ülikoolis prof. G. Kangro innustusel 1950. aastate esimesel poolel oma väitekirjadega M. Damm (1953) ja I. Peterson (1955). Hiljem siirdusid nad teistesse valdkondadesse ja töötavad praegu Eesti NSV TA Küberneetika Instituudis. Pidev algebra-alane uurimistöö algas dots. J. Hioni tegevusega 1960. aastail lisandusid tema ja ta õpilase Jevgeni Gabovitši (1967) järjestatud poolrühmade alastele töödele J. Hioni uuelaadilised uurimused Ω-rühmadest, Ω-ringidest, Ω-ringoididest ja nende esitustest. Ent 1960. aastate teisel poolel lahkusid mõlemad TRÜ koosseisust.

Algebra suund ülikoolis elustus uuesti seoses uue kaadri pealetulekuga. Moskva ülikooli aspirantuuri lõpetanud M. Kilp (1971) andis teatud tüüpi monoidide homoloogilise klassifikatsiooni. Novosibirski ülikoolis koostas väitekirja R. Roomeldi (1975), kes rajas (—1, 1)-ringide struktuuriteooria. TRÜ-s valminud väitekirjades andis V. Fljaišer (1977) Ω-ringide teatava homoloogilise klassifikatsiooni, U. Kaljulaid (1979) uuris esituste kolmnurkkorrutise konstruktsiooni ja rakendusi rühmaringide teoorias ning K. Kaarli (1979) rajas struktuuriteooria minimaalsuse tingimustega ringoidide jaoks.

Matemaatika rakenduste alal on suurimate traditsioonidega **teoreetilise mehaanika kateeder.** Selle juhatajaks oli 1944.—1958. a. prof. Gerhard **Rägo,** kelle juhendamisel koostas 1952. a. kandidaadiväitekirja elastsete-plastsete plaatide stabiilsuse küsimusest Ü. Lepik. Pärast doktorantuuri Moskvas kaitses Ü. Lepik samas doktoriväitekirja (1958) teoreetilise mehaanika alalt, milles laiendas T. Karmani teooria elastsete-plastsete plaatide juhule ning töötas välja lähendusmeetodid sel puhul saadavate diferentsiaalvõrrandite lahendamiseks, rakendades neid mitme konkreetse ülesande korral. Alates 1958. a. juhatab teoreetilise mehaanika kateedrit prof. Ülo **Lepik,** kelle juhendamisel kujunes välja uus uurimissuund plastsusteoorias. Ü. Lepiku uurimusi elastsete-plastsete konstruktsioonide stabiilsusest jätkasid oma väitekirjades tema õpilased L. Roots (1963) ja E. Jõgi (1967). Jäikplastsete õhukeseseinaliste konstruktsioonide analüüsimisele tõmbas ta kaasa H. Vallneri (1966). Aspirantuuri Voronežis lõpetas Iivi Vainikko (kaitses väitekirja Tartus 1969), kes uuris materjali viskoosplastse mudeli omadusi. Konstruktsioonide käitumist pärastkriitilises staadiumis käsitles E. Sakkov (1970).

Järgneval aastakümnel töötas prof. Ü. Lepik koos oma õpilase K. Soonetsiga (1971) välja arvutusmeetodid suurte läbipainetega konstruktsioonide juhuks. Novosibirskis TA Hüdrodünaamika Instituudis väitekirja kaitsnud M. Heinloo (1974) jätkas mitmekihiliste elastsete-viskoossete koorikute uurimist. Uueks suunaks kujunes 1972. a. alates prof. Ü. Lepiku juhendamisel mitteelastsete konstruktsioonide optimiseerimine, kus peatselt saavutati rahvusvaheline tunnustus.[8] Staatilise koormuse juhtu uuris oma väitekirjas E. Pungar (1974). Dünaamilise koormuse juhu käsitlemisele on prof. Ü. Lepik kaasa tõmmanud oma õpilase J. Kirsi (1980). Jäikplastsete õhukeseseinaliste konstruktsioonide optimiseerimist suurte läbipainete korral on uurinud J. Lellep (1972). Neil teemadel on korraldatud neli üleliidulist teaduskonverentsi Käärikul.

Elektronarvutite kasutuselevõtt ja levik tingis uute uurimissuundade ja -üksuste tekkimine. Vabariigis esimesena rajati 1959. a **TRÜ arvutuskeskus.** Selle teaduslikuks juhendajaks on algusest peale kuni praeguseni prof. Ü. **Kaasik,** kes koos R. Mullari, I. Kulli jt. alustas uurimusi matemaatilise planeerimise alal. Arvuti rakendamisega lahendati mitmed konkreetsed tootmise planeerimise ülesanded. Alates 1965. a. kujunes põhiteemaks mitmesuguste diskreetsete planeerimisülesannete lahendusmeetodite loomine ja uurimine (L. Kivistik jt.). Harrastati ka matemaatilist lingvistikat (Ü. Kaasik, R. Palm jt.). Neil aastail sai alguse töö tõenäosusteooria ja matemaatilise statistika alal. Seoses statistiliste meetodite süstemaatilise kasutamisega meditsiini- ja sotsioloogiaalastes uurimustes rakendati mitmeid uusi korrelatsioonanalüüsi, faktoranalüüsi jt. meetodeid (L. Võhandu, E. Tiit jt.).

1969. a. rajati **matemaatilise statistika ja programmeerimise kateeder,** mille esimeseks juhatajaks (kuni 1974) oli Ü. **Kaasik,** seejärel 1974.—1979. a. dots. Lembit **Kivistik.** 1979. a. jagunes kateeder kaheks. **Matemaatilise statistika kateedri** juhatajaks sai dots. Ene-Margit **Tiit, programmeerimise kateedri** juhatajaks dots. Jüri **Kiho.**

1970. aastail tehti tõenäosusteooria ja matemaatilise statistika valdkonnas esimesed teoreetilised uurimused. Juhusliku suuruse mõiste üldistust kompleksse Hilberti ruumi jukule uuris R. Tammeste (1971). Tõenäosusteooria põhimõistete üldistamise võimalusi funktsionaalruumidele analüüsis T. Möls (1973). Mitmemõõtmelise statistilise analüüsi meetodite asümptootilisi omadusi käsitlesid dots. E.-M. Tiidu juhendamisel T. Kollo (1979) ja A.-M. Parring (1980). On töötatud välja statistilise andmeanalüüsi süsteemsed meetodid.

Matemaatilise planeerimise alal valmisid Ü. Kaasiku juhendamisel J. Tapferi ja T. Akkeli väitekirjad (1972) vastavalt rahvamajanduse tasakaalumudelitest ja sööda tootmise ja kasutamise majandusmatemaatilistest mudelitest. Programmeerimisteoorias on arendatud formaalsete keelte teooriat: loodud keelte modelleerimise

---

[6] Ю. Лумисте. Теория связностей в расслоенных пространствах. — Итоги науки. Алгебра. Топология. Геометрия, 1969. М., 1971. (Inglise keeles: Journ. Soviet Math. Amer. Math. Soc. 1973, 1, № 3, 363—390.)

[7] Vt. ülevaade: Ю. Лумисте. Дифференциальная геометрия подмногообразий. — Итоги науки и техники. Алгебра. Топология. Геометрия. Т. 13. М., 1975.

[8] Ю. Лепик. Применение принципа максимума Понтрягина в задачах прочности, устойчивости и колебаний тонкостенных конструкций. — Механика. Период. сб. пер. иностр. статей, 1974, № 6; Ю. Лепик. Оптимальное проектирование неупругих конструкций при динамических воздействиях. — «Прикладная механика», 1981, № 9.

meetodid (M. Koit, väitekiri 1980) ning koostatud süntaksi analüsaator (M. Tombak, 1981). Koostöös orgaanilise keemia kateedriga tegi Ü. Kaasiku juhendamisel väitekirja J. Kiho (1972), milles töötas välja metoodika orgaaniliste ühendite ja reaktsioonide kodeerimiseks graafidena.

Koolimatemaatika moderniseerimisega seotud probleemide uurimist alustas prof. G. Rägo juhendamisel O. Prinits, kes oma väitekirjas (1959) analüüsis kõrgema matemaatika elementide kooli juurutamise võimalusi.[9] Dotsent Olaf **Prjnits** oli 1965. a. loodud **matemaatika õpetamise metoodika kateedri** esimene juhataja (kuni 1975). Sama küsimust seoses lineaarplaneerimise ja majanduskübernetika elementidega uuris dots. Jaan **Reimand** (1969), kateedri juhataja alates 1975. a.

Matemaatika õpetamise metoodika alal on dots. O. Prinitsa ja dots. J. Reimandi juhendamisel uuritud võimalusi lülitada koolimatemaatikasse tõenäosusteooria ja matemaatilise statistika (K. Velsker, väitekiri 1973), hulgateooria ja matemaatilise loogika (E. Mitt, 1973) ning aksiomaatilise meetodi elemente, samuti taskuarvuti kasutamist koolis. Uurimisteemaks on olnud koolimatemaatika aine omandamine (J. Afanasjev, 1974) ja ülesannete struktuur ning õpetajate ettevalmistus.[10]

Teaduskonna õppejõud on valgustanud ka matemaatika ajalugu Eestis ja eriti Tartu ülikoolis. Sellega alustas prof. G. Rägo, jooksvaid ülevaateid on koostanud prof. G. Kangro. Ulatuslikumalt on prof. Ü. Lumiste avaldanud uurimusi matemaatika arengust Tartu ülikoolis XVII ja XIX sajandil, sealhulgas ka üleliidulistes keskväljaannetes. Dots. E. Tamme on käsitlenud matemaatikat ning dots. O. Prinits koos oma õpilastega koolimatemaatikat Eestis pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni.

Kõrgkooli matemaatika metoodika kogemusi on oma originaalõpikutes edasi andnud G. Rägo,[11] G. Kangro,[12] Ü. Lepik[13] (koos L. Rootsiga), Ü. Lumiste,[14] G. Vainikko[15] (koos T. Sõrmusega), Ü. Kaasik[16] (kaasautoritega), E.-M. Tiit[17] (kaasautoritega).

Teaduskonna õppejõudude toimetamisel on paljude teaduskonverentside kogumike kõrval avaldatud regulaarselt TRÜ Toimetiste sarja kuuluvaid väljaandeid «Труды по математике и механике»[18], arvutuskeskuse töid «Труды ВЦ ТГУ»,[19] laiale lugejaskonnale mõeldud kogumikke «Matemaatika ja kaasaeg»[20] jm.

---

[9] O. Prinits. Matemaatilise statistika ja tõenäosusteooria elemente keskkoolile. Tallinn, 1977.

[10] Koolimatemaatika. 1—6. Tartu, 1974—1979.

[11] G. Rägo. Kõrgem matemaatika. 1—2. Tallinn, 1962—1963.

[12] G. Kangro. Kõrgem algebra. Tallinn, 1962; G. Kangro. Matemaatiline analüüs. 1—2. Tallinn, 1965—1968.

[13] Ü. Lepik, L. Roots. Teoreetiline mehaanika. Tallinn, 1971.

[14] Ü. Lumiste. Diferentsiaalgeomeetria. Tallinn, 1963; Ü. Lumiste, K. Ariva. Analüütiline geomeetria. Tallinn, 1973.

[15] T. Sõrmus, G. Vainikko. Harilikud diferentsiaalvõrrandid. 1972.

[16] Ü. Kaasik. Matemaatiline planeerimine. Tallinn, 1967; Ü. Kaasik, A. Korjus, I. Kull. Programmeerimine. Tallinn, 1971.

[17] E. Tiit. Tõenäosusteooria. 1—2. Tartu, 1968—1969; E. Tiit, A. Parring, T. Möls. Tõenäosusteooria ja matemaatiline statistika. Tallinn, 1977.

[18] Труды по математике и механике. 1—27. Тарту, 1959—1981. (Ученые записки ТГУ. Вып. 73, 102, 129, 150, 177, 192, 206, 220, 253, 277, 281, 305, 336, 342, 355, 366, 374, 390, 430, 431, 448, 464, 487, 492, 500, 541, 556.)

[19] Arvutuskeskuse bülletään. 1. Tartu, 1961. Труды Вычислительного центра. Вып. 2—45. Тарту, 1962—1980; Programme kõigile. Metoodiline materjal. 1—14. Tartu, 1968—1978. (TRÜ. Arvutuskeskus.)

[20] Matemaatika ja kaasaeg. 1—21. Tartu, 1963—1978.

10. ÕIGUSTEADUSKOND

Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskond on ainus õppeasutus, kus valmistatakse kõrgharidusega juriste Eesti NSV-le. Käesoleval ajal kuulub õigusteaduskonna koosseisu neli kateedrit — kriminaalõiguse ja -protsessi, riigi- ja haldusõiguse, riigi ja õiguse teooria ja ajaloo ning tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder ning TRÜ kriminoloogialaboratooriumi kriminoloogia uurimisgrupp. Seisuga 1. aprill 1981 töötas nendes kokku 30 õppejõudu ja teadustöötajat, nende hulgas neli teaduste doktorit ja 17 teaduste kandidaati.

Nõukogude korra ajal on õigusteaduskonda juhtinud dekaanina prof. Helmut **Kadari** (1940—1941 ja 1944—1948), dots. Edgar **Talvik** (1948—1950), dots. Karl **Püss** (1950—1961), prof. Paul **Vihalem** (1961—1964), prof. Ilo **Sildmäe** (1964—1968), dots. Edgar **Salumaa** (1968—1971), prof. Abner **Uustal** (1971—1977), dots. Heigo **Kings** (1977—1980) ja alates 1980. a. dots. Albert **Paltser.** Aastail 1945—1981 on õigusteaduskonna lõpetanud 2236 juristi, nende hulgas eksternidena 46 ja kaugüliõpilastena 1096.

Kõrvuti õppetööga on teaduskonnas pööratud palju tähelepanu teadustööle. Selle näitajaks on küllalt suur teaduskonna vilistlaste või endiste õppejõudude arv, kes on pälvinud doktori- või kandidaadikraadi õige mitmel teadusalal. Nii on juristidest kaitsnud 14 doktoridissertatsiooni (õigusteaduses üheksa, majandusteaduses kolm, ajaloos üks ja filosoofias üks). Teaduste kandidaate on 70 (nendest õigusteaduses 50, majandusteaduses üheksa, ajaloos seitse, filosoofias kaks ja pedagoogikas kaks).

Valmistades ette laia profiiliga juriste, on teaduskond saatnud oma lõpetajaid tööle riigiaparaadi ja rahvamajanduse erinevatesse harudesse. Lõpetanuid töötab mitte ainult prokuratuuri, kohtu ja advokatuuri süsteemis, vaid ka tööstuses ja põllumajanduses, laevanduses ja hariduses, tervishoius ja kultuurielus ning muudes süsteemides. Mitmed vilistlased on vabariigis juhtivatel ametikohtadel nagu näiteks O. Utt EKP Keskkomitee osakonnajuhatajana, K. Kimmel Eesti NSV prokurörina, E. Silvet justiitsministrina, R. Simson ülemkohtu esimehena, J. Lott kultuuriministrina jt. TRÜ õppeprorektorina on töötanud prof. I. Sildmäe ja dots. K. Püss, teadusprorektorina prof. H. Metsa, kaugõppe prorektorina dots. J. Adojaan; haldusprorektorina Ü. Saag.

Lõpetanute tublist tööst oma erialal annab tunnistust Eesti NSV aunimetuste omistamine. Seisuga 1. aprill 1981 oli vabariigi aunimetusi antud 56 õigusteaduskonna vilistlasele: teenelisi juriste oli 42, rahvakunstnikke üks, teenelisi kunstnikke kaks, teenelisi kirjanikke üks, teenelisi ajakirjanikke kaks, teenelisi kultuuritegelasi kolm, teenelisi õpetajaid kaks, teenelisi transporditöötajaid üks, teenelisi treenereid üks ja teenelisi ökonomiste üks.

Õigusteaduskonna õppejõududest on Eesti NSV teenelise juristi aunimetuse saanud dots. Ananjeva, dots. J. Mäll ja prof. P. Vihalem.

Õigusteaduskonna populaarsuse pidevast suurenemisest annab tunnistust konkursi pidev kasv. Kui sõjajärgsetel aastatel oli igale üliõpilaskohale keskmiselt üks soovija, siis viimastel aastatel on ühele üliõpilaskohale soovijaid kolm-neli. Teaduskonda on vastu võetud igal aastal statsionaarsesse osakonda keskmiselt 50 ja kaugõppe osakonda 80 üliõpilast.

Õppeedukuse poolest on õigusteaduskond paljude aastate kestel olnud ülikooli parimate hulgas. Peaaegu kogu õppejõudude praegune koosseis koosneb teaduskonna vilistlastest.

Õigusteaduskonna kateedrite tööd

sõjajärgsetel aastatel iseloomustab õppetöö tihe seos teadusliku tööga.

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateedrit on juhatanud prof. H. **Kadari** (1940—1941 ja 1944—1965), dots. Olev **Püssa** (1965—1967), dots. Julius **Adojaan** (1967—1968), dots. Elmar **Raal** (1968—1970), dots. Albert **Paltser** (1970—1981) ja dots. Herbert **Lindmäe** alates 1981. a.

Peale kriminaalõiguse ja kriminaalprotsessi on kateeder õpetanud veel kriminalistika, paranduslikku töö õiguse, kriminoloogia, kohtupsühholoogia, kohtustatistika, kohtukorralduse ja mõningaid muid põhikursusi.

Vahetult sõjajärgsel perioodil oli kateedri liikmete põhitähelepanu teaduslikus töös pööratud kriminaalõiguse ja kriminaalprotsessi üldteoreetiliste probleemide läbitöötamisele (prof. H. Kadari, prof. I. Rebane, prof. kt. H. Randalu). 1960. aastate kestel tõusid kesksele kohale seadusandluse arendamise ja tõlgendamise küsimused (dots. J. Adojaan, dots. A. Paltser). Kateeder võttis osa «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste» ja «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise alúste» ning Eesti NSV vastavate koodeksite ja «Eesti NSV paranduslik töö õiguse koodeksi» projektide väljatöötamisest ning nende kommentaaride koostamisest.

1960. aastate teisel poolel laienes uuritavate probleemide ring. Seoses kriminoloogia võtmisega õppeprogrammi hakati aktiivselt tegelema kriminoloogiaalaste uuringutega (prof. I. Rebane, dots. A. Paltser, dots. K. Nigola, dots. H. Saarsoo). 1964. a. loodi prof. H. Kadari ja Tartu linna tolleaegse prokuröri H. Roobi initsiatiivil ja EKP Tartu Linnakomitee toetusel ühiskondlikel alustel töötav laboratoorium alaealiste kuritegevuse uurimiseks. 1966. a. muudeti laboratoorium koosseisuliseks kriminoloogia laboratooriumiks. Selles läbiviidavaid uurimusi on juhendanud prof. Ilmar **Rebane** (1968—1976), dots. Heigo **Kings** (1976—1980) ja prof. kt. Hillar **Randalu** (alates 1980). Suurematest töödest võib nimetada kohtuistungi efektiivsust mõjutavate faktorite uurimist, Tartu ja Kohtla-Järve kuritegevuse võrdlevat uurimist kuriteo objektiivse ja subjektiivse külje ning subjekti alusel, kuritegeliku käitumise geneesi probleemide analüüsi ning käesoleval ajal raskemate kuritegude profülaktika küsimusi.

Viimastel aastatel on nii kateeder kui laboratoorium tõmmanud uurimistesse kaasa ikka enam teiste erialade spetsialiste ning kolleege naaberkateedritest, et tugevdada uurimistöö komplekssust.

Sõjajärgsetel aastatel on kaks kateedri õppejõudu kaitsnud doktoridissertatsiooni (prof. I. Rebane 1968 ja prof. kt. H. Randalu — 1977) ja üheksa õppejõudu kandidaadidissertatsiooni.

Kateedri õppejõudude koostatud on Eesti NSV kriminaalkoodeksi kommenteeritud väljaanded,[1] kriminaalõiguse üldosa õpik,[2] Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi kommenteeritud väljaanne[3] ning monograafiaid ja kogumikke kriminoloogia valdkonnast.[4]

Riigi- ja haldusõiguse kateeder moodustati 1950. a. riigiõiguse kateedri, rahvusvahelise õiguse kateedri ja haldusõiguse kateedri ühendamise teel. Kahe esimese kateedri juhataja oli olnud dots. E. **Talvik**, haldusõiguse kateedri juhataja prof. Juhan **Vaabel**. Ühendatud kateedri juhatajaks sai dots. Johannes **Mäll** (1950—1973). Alates 1973. a. juhatab seda kateedrit prof. A. **Uustal**.

Peale riigi- ja haldusõiguse on kateeder õpetanud tööõigust, rahvusvahelist õigust, finantsõigust, raamatupidamist, nõukogude tööd ja teisi distsipliine.

Teaduslikus töös on palju tähelepanu pööratud tööõigusele. Dots. J. Mäll ja dots. Inge-Maret Orgo on eriti uurinud tööliste ja teenistujate töölevõtmist, üleviimist ja vallandamist ning noorte ja naiste töö õiguslikku reguleerimist. Kateeder võttis osa «Eesti NSV töökoodeksi» projekti väljatöötamisest ja hiljem selle kommenteeritud väljaande koostamisest.[5]

Haldusõiguse teoreetilised probleemid on olnud prof. kt. K. Püssi analüüsi objektiks. Uuringud rahvusvahelise õiguse valdkonnast on seotud prof. A. Uustali nimega. Ta on ulatuslikult käsitlenud paljusid rahvusvahelise õiguse probleeme.[6]

Kateedri õppejõud on kaitsnud kaks doktoridissertatsiooni (A. Uustal 1961 ja I. Sildmäe 1968) ja viis kandidaadidissertatsiooni.

Riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateeder alustas tegevust 1. septembril 1945. Kateedrit on juhatanud prof. P. **Vihalem** (1945—1948 ja 1950—1977), Otu **Ibius** (1948—1950) ja alates 1977. a. dots. Advig **Kiris**.

Kateedri põhiaineteks on NSV Liidu riigi ja õiguse ajalugu, üldine riigi ja õiguse ajalugu, Eesti NSV riigi ja õiguse ajalugu, riigi ja õiguse teooria ja poliitiliste õpetuste ajalugu.

Teadusalal on kateeder teinud suure töö Eesti riigi ja õiguse ajaloo alal XIX sajandil (dots. J. Jegorov)[7] ja XX sajandi esimesel poolel (prof. P. Vihalem,[8] dots. A. Kiris). Dots. Jüri Jegorov on üleliidulises NSV Liidu riigi ja õiguse ajaloo väljaandes (1967) Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo osa autor.

Kateedri õppejõud on kaitsnud üht doktoridissertatsiooni (P. Vihalem 1951) ja neli kandidaadidissertatsiooni.

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder moodustati 1940/41. õppeaastal tsiviil- ja agraarõiguse ühendatud kateedrina. Selle nime all taastati kateeder ka 1944. a. Alates 1949. a. kannab kateeder praegust nimetust.

Kateedrit on juhatanud prof. Elmar **Ilus** (1944—1949), dots. Jenny **Ananjeva** (1949—1970) ja alates 1970. a. prof. Vilma **Kelder**.

Kateedri põhiaineteks peale tsiviilõiguse ja tsiviilprotsessi on maa- ja kolhoosiõigus, perekonnaõigus ning juhtimisteadus.

Teaduslikus töös on pööratud rõhkem tähelepanu tsiviilõigusliku vastutuse ning omandiõiguse probleemidele (dots. J. Ananjeva, dots. Herbert Sepp, dots. Peeter Kask), elamuõigusele (dots. E. Laasik), teenuslepingutele (dots. Endel Ploom) ja perekonnaõiguse probleemistikule (dots. Edgar Salumaa). Originaalne on materiaal- ja protsessiõiguslike instituutide kompleksne uurimine. Kateedris kasutati esmakordselt Nõukogude tsiviilprotsessuaalsetes uuringutes

---

[1] ENSV Kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1962; Tallinn, 1965; Tallinn, 1972; Tallinn, 1980; Уголовный кодекс Эстонской ССР. Коммент. издание. Таллин, 1968, 1980.

[2] Kadari, H., Raal, E., Rebane, I. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Tallinn, 1963.

[3] Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1965.

[4] H. Lindmäe. Kriminalistikatehnika. Tallinn, 1976; H. Lindmäe. Liiklusõnnetuse asjaolude selgitamine. Tallinn, 1979; Kriminoloogia-alaseid töid. 1—9. Tartu, 1968—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 222, 257, 291, 318, 376, 400, 487, 493, 533.)

[5] Eesti NSV töökoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Koostanud J. Mäll. Tallinn, 1978.

[6] А. Т. Уусталь. Международно-правовой режим территориальных вод. Тарту, 1958; A. Uustal. Ühinenud Rahvaste Organisatsioon. Tallinn, 1976.

[7] Ю. Егоров. Общественно-политический строй и право Эстонии и Латвии (XVI—XVII вв.) — История государства и права СССР I. Москва, 1967.
Ю. Егоров. История государства и права Эстонской ССР. Дооктябрьский период (XIII век — окт. 1917 г.). Таллин, 1981.

[8] P. Vihalem. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920). Tallinn, 1960; P. Vihalem. Valimised kodanlikus Eestis. Tallinn, 1963; P. Vihalem. Eesti kodanluse ülemineek saksa fašismi teenistusse. Tallinn, 1971.

sotsioloogilisi uurimis- ja matemaatilisi andmetöötluse meetodeid. Ka kolhoosiõiguse ajaloo uurimisel võeti esmakordselt kasutusele sotsioloogilised uurimismeetodid (dots. kt. L. Saarnits).

Kateeder võttis aktiivselt osa «Eesti NSV tsiviilkoodeksi», «Eesti NSV tsiviilprotsessi koodeksi», «Eesti NSV abielu ja perekonnakoodeksi» ning «Eesti NSV maakoodeksi» projektide väljatöötamisest. Üleliidulised organid on korduvalt rõhutanud meie vabariigi koodeksite originaalsust, teaduslikku põhistatust ja otstarbekust.

Kateedri õppejõud on kaitsnud ühe doktoridissertatsiooni (V. Kelder, 1969) ja üheksa kandidaadidissertatsiooni.

Kateedri õppe- ja teaduslik tegevus kajastub arvukates publikatsioonides: tsiviilõiguse,[9] kolhoosiõiguse,[10] majandusõiguse[11] ja looduse õigusliku kaitse alalt.

Suurt tööd on tehtud ka koodeksite kommenteerimisel. Nii on võetud osa Eesti NSV tsiviilkoodeksi, maakoodeksi ja abielu- ja perekonnakoodeksi, samuti kolhoosi näidispõhikirja kommenteeritud väljaannete koostamisest. Kateeder on koostanud mitmeid normatiivaktide kogumikke.

Kõigi kateedrite õppejõudude uurimusi on publitseeritud TRÜ Toimetistes.[12]

Õigusteaduskonna teaduslikke uuringuid iseloomustab tihe seos praktikaga. Kõigi meie vabariigi koodeksite väljatöötamisest ja nende kommenteeritud väljaannete koostamisest on TRÜ juristid osa võtnud. NSV Liidu Justiitsministeerium on mitmeid õppejõude (prof. A. Uustal, dotsendid I. Orgo, E. Laasik, E. Ploom, P. Kask) arvanud üleliiduliste teaduseelnõude väljatöötamise komisjonide koosseisu. Teaduskond tervikuna kuulub NSV Liidu Seaduste Kogu ettevalmistajate hulka.

Õigusteaduskonna õppejõud ja üliõpilased võtavad aktiivselt osa ühiskondlik-poliitilisest elust. Mitmed juristid on valitud EKP TRÜ Komitee eteotsa (E. Laasik, E. Salumaa, J. Ananjeva, A. Kiris), paremad üliõpilased ELKNÜ TRÜ Komitee sekretäriks (K. Liiv, M. Kallion, A. Lauren jt.). Nii seostatakse teooriat ja praktikat uue juristide kaadri koolitamisel ning teadustöös teoreetiliste küsimuste lahendamisel.

11. PÕLLUMAJANDUSLIKUD TEADUSKONNAD

1944. a. hilissügisest kuni 1951. a. suveni tegutsesid Tartu Riikliku Ülikooli koosseisus põllumajanduslikud teaduskonnad. Kuna 1950. aastate algusest suurenes tunduvalt vajadus selliste kõrgharidusega põllumajanduspetsialistide järele, kes oleksid suutelised juhtima sotsialistlikke suurmajandeid, peeti otstarbekaks TRÜ kolme põllumajandusliku teaduskonna baasil Eesti Põllumajanduse Akadeemia loomine, ent ka edaspidi jätkus tihe koostöö Tartu ülikooliga. 1980. aastate alguseks on Eesti Põllumajanduse Akadeemia teinud läbi hoogsa arengu. EPA-s tegutseb kuus teaduskonda (agronoomia-, majandusteaduse, metsanduse ja maaparanduse, põllumajanduse mehhaniseerimise, zooinseneri- ja veterinaariateaduskond), kus õpib 4000 üliõpilast ja õpetab 270 õppejõudu, neist 20 teaduste doktorid ja professorid ning 162 teaduste kandidaadid ja dotsendid. Tähtvere pargi taha Tallinna maantee äärde on kujunemas EPA uus keskus.

Järgnevalt heidame pilgu TRÜ põllumajanduslike teaduskondade taastamisele pärast Tartu vabastamist ja nende õppe- ning teaduslikule tööle kuni 1951. a.

PÕLLUMAJANDUSTEADUSKOND. 1. oktoobril 1944 nimetati põllumajandusteaduskonna dekaaniks dotsent Osvalt **Hallik**, kes alustas kateedrite komplekteerimist ja teaduskonna ruumide taastamis- ja korrastamistööde organiseerimist. Selle tulemusena võis juba 1944. a. lõpul alata õppetööga agronoomia- ja metsaosakonnas.

Agronoomiaosakonnas tegutsesid mullateaduse ja agrokeemia kateeder (juhataja dots. O. Hallik), taimekasvatuse kateeder (dots Hugo **Sutter**), aianduse ja mesinduse kateeder (van.-õp. August **Mätlik**), maaparanduse ja sookultuuri kateeder (van.-õp. Richard **Tiitso**), taimehaiguste ja põllumajanduse botaanika kateeder (dots. August **Marland**), rakenduszooloogia ja antomoloogia kateeder (van.-õp. August **Eenlaid**), loomakasvatuse kateeder (dots. August **Muuga**), piimanduse ja põllumajanduse mikrobioloogia kateeder (van.-õp. Jaan **Klaar**), agraarökonoomia ja plaanimajanduse kateeder (van.-õp. Aarne **Pung**) ja põllumajanduse mehhaniseerimise kateeder (van.-õp. Ernst Voldemar **Nurk**).

Põllumajandusteaduskonna põhiline õppe- ja menetluspraktika baas oli endiselt Raadi õppe- ja katsemajand, mille pindala suurendati 967 hektarini. Majand taastati suures osas üliõpilaste abil ja sinna moretseti uuesti vajalik inventar, lüpsikari, tööhobused ning muud vajalikud loomad. 1948. a. allutati Raadi majand põllumajandusteaduskonna dekaani üldjuhtimisele.

Alates 1945. a. korraldati õpetuse andmine ümber vastavalt sotsialistliku põllumajanduse nõuetele. Õppeaega pikendati 3,5 aastalt algul nelja aastani ja 1948. a. nelja aasta ning seitsme kuuni. Ühtlasi hakati lisaks agronoomia erialale võtma üliõpilasi ka aianduse ning zootehnika erialale. 1950. a. avati kaugõppeosakond, kus sai õppida agronoomiks või zootehnikuks.

Kuni 1948. a. koolitati laia profiiliga agronoome. Sellest peale toimus kitsam spetsialiseerumine agronoomia, aianduse või zootehnika alal. Agronoomiat õppijaid oli 300 ringis. Teaduskonda juhtisid dekaanina O. Hallik (1944—1949), A. **Marland** (1949—1950) ja A. **Eenlaid** (1950—1951).

Agronoomiaosakonna õppejõudude uurimistöö põhisuund oli ratsionaalsete agrotehniliste võtete väljatöötamine kõrgete ja püsivate saakide saamiseks Eesti NSV-s. Dots. O. Halliku juhendamisel uuriti Eesti mullastikku ja muldade happesust, selgitati välja happeliste muldade paiknemine ning nende parandamiseks vajalike lubiväetiste leidumine ja kogused. Selle ulatusliku töö tulemused võttis O. Hallik kokku 1947. a. TRÜ nõukogu ees kaitstud doktoridissertatsioonis, mille eest talle omistati 1948. a. Nõukogude Eesti preemia.[1]

Dotsent A. **Marlandi** juhendamisel uuriti taimehaigusi (eelkõige kartuli lehemädanikku) ja nende tõrjet. Uurimuste kokkuvõttena kaitses ta 1948. a. väitekirja ja sai bioloogiadoktoriks.[2]

Dotsent H. **Sutter** selgitas lutserni kasvatamisvõimalusi (eriti selle seem-

---

[9] J. Ananjeva, P. Kask, V. Kelder, L. Lill, E. Ploom. Nõukogude tsiviilõigus. Üldosa. Tallinn, 1971; E. Laasik. Nõukogude tsiviilõigus. Eriosa. Tallinn, 1975; Э. Лаасик. Советское гражданское право. Часть особенная. Таллин, 1980.

[10] V. Kelder. Kolhoosiõigus. Tallinn, 1965.

[11] E. Ploom. Loengud majandusõigusest. Tartu, 1976.

[12] Õigusteaduskonna töid. 1—5. Tartu, 1955—1959 (TRÜ Toimetised. Vihik 39, 41, 44, 47, 61.); Õigusteaduslikke töid. 1—26. Tartu 1961—1980. (TRÜ Toimetised. Vihik 105, 126, 175, 182, 183, 197, 199, 230, 244, 263, 264, 272, 298, 300, 326, 349, 356, 364, 370, 389, 391, 447, 452, 473, 489.)

[1] O. Hallik. Lõuna-Eesti põllumuldade lubjasus ja kohalike magevee lubisetete tähtsus selle reguleerimisel. Tartu, 1948.

[2] А. Г. Марланд. Критический обзор рода *Septoria* применительно к флоре Эстонии. Тарту, 1948.

nesaakide suurendamist) Eestis. Elmar **Haller** andis teaduslikud alused suviteraviljade optimaalseks külvi-ajaks, millise töö eest ta sai 1947. a. kandidaadikraadi ja järgmisel aastal Nõukogude Eesti preemia.

Viljakalt töötasid ka teised põllumajandusteaduskonna õppejõud. A. Eenlaid uuris hernemähkuri bioloogiat ja tõrjet. Osvald Ojaveer vaskväetiste tähtsust sookultuuride kasvatamisel, Jüri Kuum kultuurrohumaade taimkatet ning rohumaade saakide suurendamist. Silmapaistval kohal olid dots. A. Mätliku uurimused aianduse ja mesinduse arendamise alalt.

Zootehnika osakonna uurimistöö põhisuund oli karja produktiivsuse suurendamine ja söötmise otstarbekam korraldus. Dots. A. Pung andis tõuaretuse alused Eesti piimakarja taastamiseks. Selle uurimuse eest sai ta 1946. a. kandidaadikraadi ja aasta hiljem Nõukogude Eesti preemia. Sigade söötmist uuris prof. Elmar Liik ja söötmise üldaluseid (eriti veiste söötmist) dots. August Muuga, kelle tööde alusel koostati Eesti NSV söötade toiteväärtuse tabelid.[3] Dots. Cerelius Ruusi uurimused olid suunatud kodulindude ja Harry Mauringu töö hobuste produktiivsuse suurendamisele.

METSANDUSTEADUSKOND. Kuni 1946/47. õppeaastani valmistas metsanduse spetsialiste ette põllumajandusteaduskonna metsaosakond, mis õppejõud August Karu algatusel alustas õppetööd juba 1944. a. lõpul. Õpetati ülemineku õppeplaanide kohaselt Aia (nüüd Vanemuise) tänava õppehoone keldrikorruse külmades ja hädapärast korrastatud ruumides.

Väike metsaosakond ei suutnud rahuldada Eesti NSV metsamajanduse ja metsatööstuse kasvavaid vajadusi spetsialistide järele. See tingis omaette metsateaduskonna loomise. 1946. a. alustaski uus teaduskond tööd kahe osakonnaga. Metsamajanduse eriala I kursusele võeti 50 ja metsatööstuse erialale 25 üliõpilast.

Uus teaduskond koosnes kaheksast kateedrist. Nendest kuulusid metsamajanduse osakonda üldmetsateaduse kateeder (alates 1950 metsakasvatuse kateeder), juhataja A. **Karu**, metsabotaanika ja dendroloogia kateeder (August **Michelson**), metsakasvatuse kateeder (dots. Peeter **Rõigas**), metsatakseerimise kateeder (Elmar **Saar**, alates 1947 Teodor **Krigul**), puidutehnoloogia kateeder (T. Krigul); metsatööstuse osakonnas metsatööstuse mehhaniseerimise ning maistranspordi kateeder (V. **Ritslaid**, alates 1950 N. **Kalter**), insenerkonstruktsioonide kateeder (Nikolai **Oll**) ning veomasinate ja masinaõpetuse kateeder alates 1949. a. (juhataja Villem **Meerits**).

1949. a. sügisel avati metsameliooratsiooni osakond, mis alustas tööd kolme kursusega: I kursusele võeti 25 üliõpilast, II ja III kursus komplekteeriti metsamajanduse vastavate kursuste üliõpilastest. Koos teaduskonnaga rajati ka uusi laboratooriume ja kabinette, seda eelkõige metsatööstuse osakonnas. Teaduskonnal oli kasutada neli õppebaasi — õppe- ja katsemetskond Järvseljal, metsatööstuse ja metsamajanduse mehhaniseerimise õppe- ja uurimisbaas Tartus Komsomoli tänavas, teaduskonna raamatukogu Aia tänavas ja dendroloogiaaed Raadil ning taimeaed Maarjamõisas.

1945.—1951. a. lõpetas metsamajanduse eriala 93 spetsialisti (neist 11 naist) ja 11 metsatööstuse eriteadlast 1951. a. Teaduskonna dekaan oli kuni 1950. a. Valdek **Ritslaid**, 1950/51. õppeaastal Teodor **Krigul**.

Nii üliõpilaste suvised õppepraktikad kui ka õppejõudude teaduslik uurimistöö toimusid Järvselja õppe- ja katsemetskonnas, mille kogupindala oli 6968 ha, sellest metsamaad 3520 ha. Siin taastati üle 100 alalise proovitüki ning rajati juurde uusi proovitükke ja näitalasid. Teadusliku töö põhisuunaks kujunes Eesti NSV metsade produktiivsuse tõstmine. A. Karu uuris kuusikute toogi suurendamist, T. Krigul selgitas okaspuude laasimisvõimalusi parema tarbematerjali saamiseks ja Karl Veermets uuris männipuidu tehnilisi omadusi.

P. Rõigas, A. Michelson ja Endel Laas selgitasid metsamaade laiendamisvõimalusi liiva- ja alvarmuldadel, A. Karu ja Lembit Muiste aga männikultuuride rajamist vabariigi lõunaosas. V. Ritslaid uuris metsaülestöötamise mehhaniseeritud meetodite rakendamisvõimalusi Eesti NSV II grupi metsades.[4]

LOOMAARSTITEADUSKONNA sõjakahjustused olid suuremad kui ühelgi teisel TRÜ teaduskonnal. Nõudis suuri jõupingutusi, enne kui teaduskond sai 1944/45. õppeaastal tööga alustada ja avada oma ainsama sõjast alles jäänud kirurgiakliiniku. Kuigi teaduskonna õppeplaan oli juba 1940/41. õppeaastal viidud kooskõlla üleliiduliste õppeplaanidega, jäid esialgu püsima mõned erinevused õppeainete mahus ja loetelus ning praktikate korralduses.

1947. a. tegutses teaduskonnas kümme kateedrit: loomaanatoomia (juhataja prof. Elmar **Vau**), histoloogia ja embrüoloogia (prof. Julius **Tehver**),[5] patoloogilise anatoomia (prof. Vassil **Ridala**), koduloomade mittenakkavate sisehaiguste (prof. August **Laas**), loomatervishoiu ja piimahügieeni (prof. Elfriede **Ridala**), kirurgia ja sünnitusabi (dots. J. **Tomberg**), veisehaiguste ja hobusekasvatuse (prof. Johannes **Kaarde**),[6] loomataudide ja mikrobioloogia (prof. Ferdinand **Laja**), veterinaarse ekspertiisi (dots. Evald **Peebsen**) ja farmakoloogiakateeder (prof. Albert **Lokk**). 27 õppejõu hulgas oli üheksa professorit, kolm dotsenti ja 15 assistenti. Teaduskonna dekaanid olid professor Ferdinand **Laja** (1944—1947) ja dotsent Evald **Peebsen** (1947—1951).

1950. a. sügissemestril nimetati loomaarstiteaduskond ümber veterinaariateaduskonnaks. Iga-aastane vastuvõtt teaduskonda oli 50 üliõpilast.[7]

Tartu Riikliku Ülikooli põllumajanduslikud teaduskonnad tegid aastail 1945—1951 ära hinnatava töö nii uute spetsialistide koolitamisel kui ka sotsialistlikule põllumajandusele oluliste aktuaalsete teemade uurimisel, seistes väärika partnerina ülikooli teiste teaduskondade rivis.

---

[3] A. Muuga. Üldine söötmisõpetus. Söötmisõpetuse teoreetilisi põhijooni ja söötade kirjeldus. Tartu, 1946.

[4] V. Ritslaid. Metsaülestöötlemise organiseerimine raielangil. Tartu, 1947.

[5] J. Tehver. Koduloomade füsioloogia. Tartu, 1947; J. Tehver. Põllumajandusloomade sigimine. Tallinn—Tartu, 1950.

[6] J. Kaarde, A. Laas, F. Laja. Loomatervishoiu käsiraamat. Tallinn, 1946.

[7] Kõrgema veterinaarhariduse ajaloost Tartus 1848—1973. Toimetanud J. Tehver ja J. Parre. Tallinn, 1973.

X PEATÜKK

ÜLIKOOLI TEADUSLIKUD JA ABIÕPPEASUTUSED

ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU. Tartu ülikooli raamatukogu tegi aastail 1944—1982 läbi tunduvaid muudatusi nii oma ülesannetes, raamatuvarade koostises, kirjanduse komplekteerimise ja kasutamise võimalustes kui ka kaadri arvus. Juba 1940/41. õppeaastal oli intensiivselt hangitud nõukogude kirjandust, sõlmitud leping venekeelse tasulise sundeksemplari saamiseks. Õppetöö vajadusi arvestades suurendati ostetavate teoste eksemplaride arvu ühelt mitmele, isegi mitmekümnele. Eriti rohkesti muretseti kirjandust marksismi-leninismi alalt. Seetõttu kasvasid nõukogude võimu esimesel aastal pearaamatukogu fondid jõudsamalt kui kunagi varem — 741 141 säilitusüksuseni.

Saksa okupatsiooni ja vahetu sõjategevuse ajal ei saanud raamatuvarad mainimisväärselt kannatada. Väärtuslikumad teosed olid evakueeritud Tartu-, Viljandi- ja Läänemaale. Pärast Eesti NSV vabastamist algasid kohe reevakueerimis- ja korraldustöö. Oli vaja kindlustada õppetööd kirjandusega, rahuldada õppejõudude ja teadurite infovajadus, aidata kaasa üliõpilaste ideelis-poliitilisele ning üldkultuurilisele kasvatamisele.

Raamatukogu sõjajärgne koosseis oli väike, kuid nende hulgas leidus staažikaid, suurte teadmiste ja kogemustega töötajaid — Karl Weltmann, Viktoria Aavakivi, Linda Lao, Marta Liblik, Eduard Vigel jt. Kollektiiv lausa uppus töösse, pingutades sõjapaos olnud raamatuid kohale asetades, ideoloogiliselt väära kirjandust eraldades, vaibevarasid vastu võttes. Nii ei jõutud kuigi kaugele raamatukogutöö sisulises ümberseadmises.

Murranguliseks kujunes 1949. a., mil raamatukogu koosseis suurenes peaaegu kahekordseks — 1945. a. 21 töötajalt 35-ni. Tööle asusid esimesed nõukogude raamatukogunduse teooriat õppinud, direktori kohuseid hakkas täitma K. **Weltmanni** asemel Kaja **Noodla.**

Nõukogulike põhimõtete järgi korraldati ümber raamatuhoiusüsteem. Iseseisvad kogud moodustati marksismi-leninismi klassikute teostest ja nõukogude kirjandusest. Asuti kogu raamatuvara inventeerimisele ja ümberinventeerimisele. Koostati ning anti kohe lugejate kasutusse uus venekeelse kirjanduse kataloog. 1950. a. algas töö detailne planeerimine. Esiplaanile tõusis töö lugejatega. Üliõpilastele korraldati raamatukogu tutvustavaid loenguid ja õppusi, lugejakonverentse, seati kokku uudiskirjanduse nimestikke. Lugejateenin-

duse ja raamatuürituste uute vormide ja meetodite väljakujundamisel oli suuri teeneid direktor Aimi **Hiirel,** kes juhtis raamatukogu 1951.—1962. a. 1962. a. praeguseni on raamatukogu direktor Laine **Peep.**

Põhitähelepanu suundus individuaalsele lähenemisele lugejale, kirjanduse soovitamisele. Üliõpilaste jaoks olid olemas põhiõpikud ja õppevahendid. Teaduskirjanduse ostmisel arvestati üliõpilaskonna aktiivset osavõttu teadustööst. 1949. a. algatati mõte ülikooli endise kiriku ümberehitamisest raamatukogu tarvis. Ümberehitus algas 1953. a., hoone võeti õpperaamatukoguna kasutusele 1956. a.

1957. a. lõpetati ligi kümme aastat kestnud raamatuvarade inventeerimine. Nüüd alustati sihipärast tööd käsikirjade ja haruldaste raamatutega, hakkas välja kujunema Tartu ülikooli ajaloo ning õppejõudude ja kasvandike biobibliograafiline kartoteek. Ülikoolile vajaliku kirjanduse, eriti väliskirjanduse hankimiseks arendati raamatuvahetust kodu- ja välismaiste raamatukogude ning teadusasutustega.

Üleminek uuelaadilisele tööle ei kulgenud raskusteta. Kogemuste omandamiseks käidi tutvumas Moskva, Leningradi jt. kõrgkoolide raamatukogude tööga. Eriti sisukad olid sidemed Saraatovi ülikooli raamatukoguga. Kõige uuega raamatukogunduses aitas kursis olla asjaolu, et mõnigi töötaja (K. Noodla, E. Kudu, I. Loosme jt.) oli ühtlasi raamatukogunduse õppejõud ülikoolis.

Üha teravamini hakkas tunda andma raamatukogu napi isikkoosseisu (1955. a. 53 töötajat) ja struktuuri vastuolu töö mahu ja sisuga. Raamatukogu oli 1944. a. arvatud küll II kategooriasse, kuid töötas praktiliselt õpperaamatukoguna. 1950. a. taotleti esmakordselt teadusliku raamatukogu nimetust. 1958. a. lõpul rahuldas NSV Liidu Kõrgema Hariduse Ministeerium selle taotluse ja kinnitas raamatukogu uue struktuuri, mille kohaselt moodustati komplekteerimisosakond koos vahetussektoriga; kataloogimisosakond; fondide osakond; teenindusosakond lugemissaalide ja kojulaenutuse sektoriga; bibliograafiaosakond; käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond; ajaloo- ja keeleteaduskonna raamatukogu (asut. 1899) ning õpperaamatukogu (kaksviimatinimetatut teenindusosakonna sektoritena). Töötajate arv tõusis kuuekümneni. 1958. a. oli raamatufondi suurus 2 245 570 trükiüksust ning lugejate arv 7112. Teadusliku raamatukogu nimetusega ei kaasnenud veel teadusasutuse õigusi. Sellele vaatamata avas uus staatus suuremad võimalused teaduskirjanduse muretsemiseks ja õppejõudude teenindamise parendamiseks.

Jätkus raamatuvarade kiire lisandumine, ulatudes aastas 50 000—60 000 trükiüksuseni. Ruumipuudusel tuli raamatuid hoida riiulitel kahes reas, pakkidena põrandal ja aknalaudadel. Õpperaamatukogu käikuandmine 1956. a. leevendas veidi kitsikust, kuid juba 1957. a. ilmnes, et aastast juurdekasvu pole kusagile mahutada. Hoone lubatud kandevõime ületati 1958.—1962. a. kõigil korrustel. Raamatute hügieeniline olukord jättis soovida. Kataloogimata kirjanduse varu kasvas, rääkimata vanade kataloogide redigeerimisest ja kataloogisüsteemi korrastamisest. Taoline olukord hakkas segama lugejateenindust. Ülikooli allasutuste ja kateedrite raamatukogud kujunesid omapead, ostetavate raamatute valik oli paljuski juhuslik. Aeg nõudis teadusliku informatsiooni andmise täiustamist. Seepärast jätkati visalt koosseisude suurendamise taotlusi.

Ainukeseks radikaalseks pääseteeks ruuminappusest oli seega uus hoone. Juba 1957. a. esitas raamatukogu nõukogu uue hoone ehitamise mõtte. 1962. a. kevadel alustati ammu kavandatud rekonstrueerimistöid Too-

me hoone esimesel korruseel, et saada juurde kohta raamatutele ja tööruume. Tööde käigus selgus, et süvendi kaevamist kolmekorruselise hoidla jaoks ei luba kandekonstruktsioonide seisukord. Hädavajalik oli toestada olemasolevaidki, mistõttu tööd lõppesid alles 1965. a. tagasihoidliku resultaadiga — kahekorruseline betoonlaega hoidla mahutas 250 000 raamatut, tööruume ei lisandunud.

Uue hoone püstitamise lootusi anti 1960. aastate lõpuks. Raamatukogus algasid ettevalmistused hoone projekteerimiseks. Otsiti sobivat maa-ala, tutvuti raamatukoguhoonetega kodu- ja välismaal. Projekteerimise lähteülesanne, ruumiprogramm, teaduslik ja tehnilis-majanduslik põhjendus koostati aastail 1965—1967. Selleks uuriti raamatukogu külastatavust, raamatuvarade kasvu ja liikumist, lugejasoovide dünaamikat. Lähteandmed vaadati läbi Eesti NSV Ministrite Nõukogus ja kooskõlastati Eesti NSV Riikliku Plaanikomiteega 1967. a. NSV Liidu Ministrite Nõukogu büroo otsus projekteerida ja ehitada Tartu ülikooli raamatukogu hoone võimalikult kiiresti saadi veel 1967. a. 1968. a. valmiski eelprojekt. Raamatukogu projekteerimine oli antud RPI «Eesti Tööstusprojektile» (peainsener H. Olmet, arhitekt K. Valdre). Uue hoone ehitamine algas 1974. a. ehitusplatsi ettevalmistamisega Struve — Akadeemia ja Vanemuise — Tiigi tänavate vahelisel maatükil. Nurgakivi pandi pidulikult paika 27. septembril 1976, selleks ajaks oli valmis hoos karkassi monteerimine.

Tulevase maja ratsionaalse ruumipaigutuse huvides arutas raamatukogu kollektiiv 1969.—1981. a. elavalt töö korraldamise, ruumide paigutamise, tööprotsesside ratsionaliseerimise ja mehhaniseerimise probleeme. Ülikooli ja kogu vabariigi avakkust püüti pidevalt kursis hoida raamatukogu murede ja perspektiividega. Arukalt ja suure kaasaelamisega aitas raamatukogu töö planeerimisele ja korraldamisele kaasa raamatukogu nõukogu (esimees alates 1961 prof. E. Karu).

Kollektiivi kasvades muudeti ja täiustati raamatukogu juhtimise korda. Töötehnoloogiasse puutuvate küsimuste otsustamine läks järk-järgult metoodikanõukogu (asutatud 1964) kompetentsi, osakondade töö sisuline korraldamine sai osakonnajuhatajate ülesandeks. 1966. a. mindi üle perspektiivsele planeerimisele viisaastakute kaupa. Koostati raamatukogu arenguprognoos 2000. aastani.

Teadus- ja metoodilise töö süvenemine, raamatukogu vajaduste ja töösuundade täpsem uurimine ja fikseerimine kindlustas VIII viisaastakul kaadri juurdekasvu 24 töötaja võrra, mis võimaldas teha hädavajalikke muudatusi struktuuris. 1966. a. asutati fondide osakonnas hügieeni- ja restaureerimissektor omaette hügieenigrupiga, 1967. a. loodi bibliograafiaosakonnas teadusbibliograafia sektor ning infosektor kui TRÜ infotalituse keskne lüli ja perioodikasektor perioodikaväljaannete tellimiseks, töötlemiseks, vastavate kataloogide hooldamiseks. 1969. a. sai eksisteerimisõiguse reserv-vahetusfondi sektor. Kuna 1968. a. anti raamatukogule individuaalkoosseisude õigus koos NSV Liidu kümne suurima ülikooli raamatukoguga, muudeti IX viisaastakul mõned sektorid osakondadeks (1970. a. hügieeni- ja restaureerimisosakond, reserv-vahetusfondi osakond, 1974. a. perioodikaosakond). 1972. a. alustas tööd metoodikaosakond, kelle ülesanne on esmajoones TRÜ kateedrite ja laboratooriumide käsiraamatukogude juhendamine ning teiste kõrgkoolide ja keskeriõppeasutuste raamatukogude metoodiline suunamine, sest 1969. a. määrati TRÜ TR Eesti NSV kõrgkoolide ja keskeriõppeasutuste raamatukogude metoodikakeskuseks. Tööle andis hoogu raamatukogu direktori L. Peebu

kuulumine NSV Liidu Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi Raamatukogunduse Teaduslik-Metoodilise Keskkomisjoni koosseisu. 1968. aastast avanes tal võimalus peaaegu igal aastal võtta osa raamatukoguhoidjate ülemaailmse kutseliidu sessioonidest. Sai alguse normatiivne lähenemine töö planeerimisele. Raamatukogu töötajaskond kontsentreeris tähelepanu raamatukogutöö teaduslikule uurimisele.

Kõrghariduse areng tõstis päevakorrale nõude suurendada üliõpilaste iseseisvat tööd raamatuga. Seetõttu ei unustatud ka lugejateeninduse ees seisvaid uusi ülesandeid. IX viisaastakul alustati ettevalmistusi ülikooli raamatukoguvõrgu korrastamiseks. Selleks mindi 1972. a. üle TRÜ raamatukogude tsentraalsele komplekteerimisele ja kataloogimisele, mis võimaldab säästlikumalt kulutada summasid, sest väheneb kirjanduse ülemäärane dubleerimine. Tsentraalne kataloogimine hoiab kokku tööjõudu ning paneb aluse hästikorrastatud keskkataloogidele, mis võimaldab saada täielikku ülevaadet kõigist ülikooli raamatuvaradest.

Raamatu lähendamiseks lugejale hakati ühendama kateedrite ja laboratooriumide käsikogusid erialaraamatukogudeks. Esimestena asutati 1974. a. ühiskonnateaduste ja 1975. a. keemiaraamatukogu. 1977. a. loodi majandusteaduskonna raamatukogu, 1978. a. füüsikaraamatukogu. 1975. a. avati Leningradi maantee ühiselamu juures lugemissaal. Tsentraliseerimisele raamatute ostmisel ja kataloogimisel liitus lugejate huvidest lähtuv lugejateeninduse detsentraliseerimine.

Raamatuga töötamiseks vilumuste andmiseks ja raamatukogu propageerimiseks korraldatakse 1966. a. alates E. Kudu ja A. Pärnakivi algatatud üliõpilasvõistlusi teatmeteoste tundmises ja nende kasutamise oskuses. 16 korral toimunud võistlusmäng «Informiin» on võitnud populaarsuse ning äratanud huvi vennasvabariikides ning isegi rahvusvaheliselt.

Teadusliku raamatukogu arengu kvantitatiivset külge iseloomustavad järgmised arvud.

TEADUSLIKU RAAMATUKOGU KASV

Aasta	Töötajad	Raamatuvara	Lugejad	Laenutused	Külastused
1945	21	1 200 000	...	...	...
1950	38	1 398 539	2 888	142 703	45 816
1955	46	1 657 841	6 764	660 051	130 797
1958	60	2 244 570	7 112	667 526	184 567
1960	60	2 341 619	7 423	582 002	213 112
1965	63	2 623 845	8 460	680 425	246 025
1970	112	3 034 850	9 306	859 341	302 653
1975	160	3 304 665	10 322	1 160 621	415 988
1980	203	3 627 248	11 588	1 359 498	502 000

LUGEJATE ARVU KASV

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980
Ühtse lugejapileti alusel		5649	6235	6813	9306	10 322	11 588
Kõigis teeninduspünktides kokku	3458	6764	7423	8460	29832	30 218	39 950

Raamatukogu teadustöö suunad on välja kujunenud ajapikku. Nende kujunemist on mõjutanud eelkõige raamatukogu soliidne iga ning säilitatavate varade rikkus ja haruldus. See põhjustas esialgu huvi keskendumise raamatukogu ja tema fondide ajaloole. Raamatukogu edasine areng tingis alates 1960. aastatest põhitähelepanu koondumise raamatukogunduse tänapäevale.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel puudus raamatukogul äärmiselt napi koosseisu tõttu võimalus tegelda teadustööga. Ka 1950. aastatel olid teadustööga seotud vaid üksikud töötajad: E. Vigel, M. Liblik, K. Noodla, E. Kudu, R. Parmas.[1] Ulatuslikumaks tööks sellest perioodist võib lugeda E. Vigeli uurimust raamatukogu tegevuse algaastatest.[2]

Regulaarsuse ja plaanipärasuse omandas raamatukogus kõigepealt teadusbibliograafia: 1950. aastate alguses hakati koostama Tartu ülikooli ajaloo ning õppejõudude ja kasvandike biobibliograafia kartoteeki. Ülikooli bibliograafiaväljaannete avaldamiseni jõuti alles kümmekond aastat hiljem — esimene aastaraamat «Tartu Riiklik Ülikool. 1960. a. ilmunud tööde bibliograafia» publitseeriti 1962. a. Väljaande eest võlgneme tänu eeskätt K. Noodlale, A. Pärnakivile ja M. Kümnikule.

1960. aastatel hakati raamatukogu ajaloo ja teadusbibliograafia kõrval uurima ka raamatukogunduse aktuaalseid probleeme: komplekteerimispõhimõtteid ja raamatuvahetust, raamatukogustatistikat, lugejateeninduse vormide ja meetodite täiustamist jms. 1960. aastate lõpust võeti vaatluse alla mitmeid uusi küsimusi: infotöö organisatsioon ja metoodika, informatsioon humanitaarteadustes, õppejõudude infovajadused, raamatufondi vastavus lugejanõudlusele jt. Eriline esiletõstmist väärib töö alustamine raamatuhügieeni ja restaureerimise teoreetiliste ning praktiliste probleemidega. Lühikese ajaga jõuti nii kaugele, et saadi jagada oma oskusi ja teadmisi ka teistele raamatukogudele ning restaureerimisosakond kujunes arvestatavaks restaureerimiskeskuseks ja praktikabaasiks Nõukogude Liidus.

Teadustöö elavnemine eeldas teadus- ja metoodikakonverentside korraldamist. Raamatukogu esimene teaduskonverents toimus 1965. a., seni viimane, arvult kaheksas konverents — 1979. a. Kui esimesed konverentsid käsitlesid laia küsimuste ringi, siis alates 1970. a. on nad temaatilised. Nii käsitles 5. konverents, mis oli pühendatud rahvusvahelisele raamatuaastale, biblioloogia ja raamatu ajaloo küsimusi, 6. ja 8. konverents — raamatukogutöö ökonoomikat, 7. konverents, raamatukogu 175. juubeli konverents aga TRÜ TR ajalugu ja fondide kujunemist.

Viimase kümmekonna aasta jooksul on raamatukogu uurimissuunad koondunud järgmise temaatika ümber: raamatu ja raamatukogu ajalugu, fondide koostis ja vastavus lugejanõudlusele, raamatukogutöö ökonoomika, teadusbibliograafia, raamatuhügieen ja restaureerimine. Teadustööga tegeleb 50—60 inimest, seega iga neljas TRÜ Teadusliku Raamatukogu töötaja.

Lisaks eelnimetatule on raamatukogu osa võtnud nii vabariiklikest kui ka üleliidulistest ühisuuringutest, nagu Eesti NSV raamatukogunduse arengu prognoos 2000. aastani (1976) ja NSV Liidu kõrgkooli raamatukogude arengu prognoosist (1979—1980), samuti raamatu tee optimeerimisest kõrgkooli raamatukogus (1976—1980).

1962. a. ilmuma hakanud TRÜ bibliograafia aastaraamatutele lisandusid 1960. aastate teisel poolel raamatukogu ja tema varasid tutvustavad väljaanded.[3] 1968. a. hakati TRÜ Toimetistes avaldama sarja «Teadusliku Raamatukogu töid», millest on seni ilmunud kuus artiklikogumikku.[4] Alates 3. teaduskonverentsist on välja antud kas ettekannete teesid või konverentsi materjalid. Raamatuhügieeni ja restaureerimisküsimusi käsitleb 1969. a. ilmuv jätkväljaanne «Raamat—aeg—restaureerimine».[5]

Käsikirjakogu väärtustega tutvub üldsus 1973. a. ilmuva sarja *«Publicationes bibliothecae universitatis litterarum Tartuensis»*[6] ja graafikakollektsiooniga illustreeritud kataloogide vahendusel.

Raamatukogu töötajate uurimistulemusi on publitseeritud ka üleliidulistes erialastes ajakirjades ja kogumikes ning tutvustatud ülevabariigilistel ja üleliidulistel teaduskonverentsidel. Esinetud on ka väljaspool NSV Liitu. Nii esines L. Peep IFLA sessioonidel Budapestis 1972. a., Grenoble'is 1973. a. ja Washingtonis 1974 a., E. Valk-Falk Ülemaailmse Muuseumide Liidu restauraatorite 4. kokkutulekul Veneetsias 1975. a.

1976. a. alates valmistuti raamatukogus nii teoreetiliselt kui metoodiliselt töötama uues peagi valmivas hoones. Detailselt mõeldi läbi raamatute üleviimise strateegia ja taktika, fondide paigutusskeemid, raamatu ja lugeja soovisedeli tee ning lugejateeninduse üksikasjad uues hoones.

1980. a. lõpul valmis raamatukogu uus hoone. 1981. a. juunis alustati raamatuvarade üleviimist ning pärast kolimispäevi avati 22. veebruaril 1982 uue hoone uksed lugejatele. Siinsetes hoidlates on ruumi 5,6 miljonile trükisele, lugemissaalides kohti 1097 lugejale. Teadusraamatukogu osas on spetsialiseeritud lugemissaalid ja individuaalkabiinid. Õpperaamatukogu juurde kuulub avar lugemissaal, kabiinid tööks audio-video-ning lingvafooniliste seadmetega. Omaette lugemisruumid on teatmekirjanduse, infomaterjalide, raamatukogunduslikku kirjanduse ning käsikirjade ja haruldaste raamatute tarvis. Eraldi kojulaenutuspunktid on teadus- ja õppekirjandusele. Uues majas on ruumid grupiviisiliseks tööks üliõpilastega, kaasaegse tõlkeaparatuuriga konverentsisaal. Raamatukogus talletatavaid kultuurivarasid võimaldab tutvustada raamatumuuseum.

Kaasaja nõuetele vastavad tööruumid on saanud hügieeni- ja restaureerimisosakond. Eraldi laboratooriumid on paberi omaduste katsetamiseks, mikrobioloogilisteks ja keemilisteks uuringuteks.

Kokkuvõtteks võib öelda, et raamatukogu, tema fondid ja lugejaskond, kogu raamatukogu kollektiiv tegi aastail 1944—1982 läbi keerulise arengutee kodanliku ülikooli põhiliselt teadlasi teenindavast raamatukogust nõukogoliku kõrgkooli teadusraamatukoguks. Jätkus raamatuvarade kasvning sai alguse nende sisuline avamine ja tutvustamine. Alustati ja viidi lõpule raamatukogu uue hoone ehitamine, mõeldi läbi ja fikseeriti töökord uues majas. Seda arengut toetas ning suunas koostöö ja kogemuste vahetamine Nõukogude Liidu kõrgkoolide raamatukogudega, TRÜ rektoraadi ja raamatukogu nõukogu aktiivne osavõtt raamatukogutöö korraldamisest ja juhtimisest.

---

[1] L. Trikkant. Teadustöö ja kirjastustegevus. TRÜ Toimetised. Vihik 423, lk. 178—186.

[2] E. Vigel. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802—1839. — TRÜ Toimetised. Vihik 115.

[3] Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu. Teatmik. Koost. A. Kirsel. Tartu, 1966; 200 aastat eesti ajakirjandust. 1766—1966. Näituse kataloog. Koost. H. Käsper ja K. Noodla. Tartu, 1967.

[4] Teadusliku Raamatukogu töid. 1—6. Tartu, 1968—1979. TRÜ Toimetised. Vihik 224, 248, 262, 325, 423, 457.

[5] Raamat—aeg—restaureerimine. 1—4. Tartu, 1969—1980.

[6] Publicationes bibliothecae universitatis litterarum Tartuensis. 1—4. Tartu, 1973—1978.

KLASSIKALISE MUINASTEADUSE MUUSEUM. 1803. a. rajatud ülikooli kunstimuuseumist väljakasvanud TRÜ Klassikalise Muinasteaduse Muuseum on vanim siiani tegutsevatest Eesti muuseumidest. 1868. a. saadik paikneb muuseum oma praeguses asukohas peahoone tiibehituse alumisel korrusel. Suures Isamaasõjas kannatasid muuseumi varad ja ruumid õige vähe ja pärast Tartu vabastamist 1944. a. augustis võis muuseum peagi tegevust jätkata.

1961. a. sai muuseum omaette allüksuseks ajaloo-keeleteaduskonna koosseisus. Järgmisel aastal anti NSV Liidu ajaloo kateedri kunstiajaloo kabinetist muuseumile üle ligi 6000 originaalset kunstiteost — põhiliselt gravüürid ja joonistused endisest K. E. Lipharti kunstikogust. Leningradi Ermitaažis alustati 1968. a. nende vanade graafiliste lehtede ja jooniste restaureerimist. Ka muuseumi skulptuurikogu korrastamisel tuli appi Leningradi restauraatorid. 1977. a. restaureeriti ja avati külastajatele peahoone pööningukorrusel asunud kartser.

1977. a. omistati muuseumile III kategóoria, kinnitati koosseisud ja muuseum allutati otseselt teaduseprorektorile.

Muuseumi praegused varad koosnevad põhifondist ja abikogudest. Põhifond jaguneb kaheksaks alaliigiks, millele lisanduvad raamatukogu ja arhiiv. Põhifondi kuuluvad skulptuuride koopiad, gravüürid ja joonistused, maalid, gemmide koopiad, tarbekunsti esemed, antiikkunsti originaalteosed, mündid ning medalid ja ikoonid. 1981. a. oli muuseumi fondides üle 28 000 eseme. Aastail 1961—1981 on põhifond kasvanud ligi 10 000 väärtusliku originaalkunstiteose võrra. Viimasel ajal on muuseumi kogud oluliselt täienenud ikoonide ja sakraalesemete ning tarbekunstiga. Alalises ekspositsioonis on umbes 500 eost, peamiselt kipskoopiad kreeka antiikskulptuuridest. Ülejäänud varasid, põhiliselt graafikat ja joonistusi, tutvustatakse väikeses ajutiste näituste saalis.

Antiikskulptuuride kipskoopiate üsna süstemaatilise väljapaneku poolest on TRÜ Muinasteaduste Muuseum üks ainulaadsemaid kogu Nõukogude Liidus.

Muuseumi külastajate arv on pidevalt kasvanud. Kui 1930. aastatel kõikus see aastas 500—1000 vahel, siis 1960. a. registreeriti 2282, 1970. a. 10 214 ja 1981. a. 71 818 külastajat. Külastajaskond on väga mitmepalgeline — üliõpilased ja õppejõud, tartlased ja huvilised teistest Eesti linnadest ning maakohtadest, arvukalt turiste Moskvast, Leningradist, Lätist, Leedust ja teistest Nõukogude Liidu vabariikidest. Ka väliskülalisi on olnud paljudest riikidest.

Hoogustunud on muuseumis tehtav teaduslik töö, mis seisneb nii muuseumi enda ajaloo kui ka tema kogude süvendatud uurimises muuseumi juhataja Õ. **Utteri** suunamisel.

AJALOOMUUSEUM. Ülikooli muuseumidest on noorim TRÜ ajaloo muuseum, mille tarvis oli juba 1960. aastate keskel dots. T. Ilometsa eestvedamisel hakatud koguma materjale. 1976. a. lõpul ilmus rektori käskkiri muuseumi rajamise kohta ja 1979. a. sai muuseum koosseisud (juhataja E. **Martis**). 1. aprillil 1981 avati peahoones muuseumi ekspositsiooni esimene osa, mis andis ülevaate ülikooli arengust XVII sajandist kuni 1919. a. Selleks ajaks oli arvele võetud üle 7000 säilitusühiku, nende hulgas mitmeid teadusajaloo seisukohalt unikaalseid instrumente ja kogusid (kaalud ja mikroskoop XVII sajandist, füüsikainstrumente XIX sajandi algusest, prof. J. F. Erdmanni herbaarium jne.). 1981. a. lõpul asus muuseum Toome raamatukogu hoonesse, kus juubelipäevadeks avati esinduslik ja süstemaatiline ekspositsioon. Muuseumi filiaalina avati D. I. Uljanovi memoriaalkorter Burdenko tänaval, seal kajastatakse Tartu üliõpilaste revolutsioonilist liikumist möödunud sajandivahetusel.

ZOOLOOGIAMUUSEUM. Esimese maailmasõja järgselt oli zooloogiamuuseumis säilinud ainult umbes tuhat eksponaati ja kollektsiooniühikut. Eriti tunduvalt suurenesid kogud nõukogude võimu esimesel aastal, mil zooloogiamuuseum esmakordselt sai eelarve ja koosseisud. 1941. a. kevadel oli kogudes juba üle 10 000 ühiku, mis võimaldas eeskujulikku ekspositsiooni. Muuseumi külastas aastas ligi 20 000 inimest.

Ränki jälgi jätsid zooloogiamuuseumile 1944. a. hilissuve Tartu lahingud. Põles maha muuseumi õuel asuv abihoone koos sinna paigutatud varadega. Ühes ekspositsioonisaalis lõhkes mürsk. Muuseum kaotas peaaegu kõik märgpreparaadid — hulk selgrootuid, kalu, kahepaikseid ja roomajaid. 1945. a. jätkas muuseum tööd selleaegse selgroogsete zooloogia, hilisema zooloogia kateedri alluvuses kuni 1947. a., mil ta anti üle Eesti NSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudile. Uuesti toodi muuseum TRÜ zooloogiakateedri juurde 1964. a.

Zooloogiamuuseumi põhiülesanneteks on olnud külastajate materialistliku maailmavaate süvendamine, evolutsiooniõpetus ja teaduslik-ateistlik propaganda ning loodusteaduste ja looduskaitse tutvustamine. Samal ajal on ta ka õppemuuseum bioloogia-geograafiateaduskonna üliõpilastele. Nende ülesannete täitmiseks ja ka zooloogilisele teadustööle kaasaaitamiseks on muuseum pidevalt uuendanud ja täiendanud ligi 1000 ruutmeetrilisel põrandapinnal asuvat ekspositsiooni ja teaduslikke kogusid. Uued eksponaadid on enamikus saadud muuseumi töötajate poolt organiseeritud ekspeditsioonidelt, mis on toimunud üle kogu Nõukogude Liidu: Kamtšatkale, Ussuurimaale (kaks ekspeditsiooni), Kaspia madalikule, Kaukaasiasse, Põhja-Uurali, Altaisse jt. piirkondadesse.

Käesoleval ajal on muuseumi põhiekspositsioonid järgmised: selgrootute süsteem ja Eesti NSV selgrootud; kalade süsteem ja Eesti NSV kalad; kahepaiksete süsteem ja Eesti NSV kahepaiksed; roomajate süsteem ja Eesti NSV roomajad; lindude süsteem ja Eesti NSV linnud; lindude evolutsioon, kohastumised, ökoloogia ja looduskaitse; imetajate süsteem ja Eesti NSV imetajad. Kokku on eksponeeritud *ca* 5000 loomset eksponaati.

Tunduvalt on kasvanud ka muuseumi teaduslikud kollektsioonid, mis ulatuvad üle 200 000 ühiku. 1976. a. zooloogiamuuseumi juurde toodud geoloogia osakonnas on eksponeeritud *ca* 7000 objekti, kogudes säilitatakse aga *ca* 150 000 ühikut. Ekspositsioonisaalide üldpind on 1200 m. Muuseumi ekspositsiooni peetakse üheks täielikumaks ja oma kujunduselt kaasaegsemaks kogu NSV Liidus.

Käesoleval ajal töötab muuseumis 17 inimest. Nendest viis on kõrgharidusega spetsialistid, kes muuseumi ekspositsiooni uuendamise kõrval tegelevad ka meie fauna uurimisega. Tunduvalt suurenenud on külastajate arv, mis viimastel aastatel on pidevalt olnud 30 000 — 37 000 vahemikus. Muuseumi teaduslik juhendaja on bioloogiadoktor H. **Ling**, muuseumi juhatab R. **Veenpere**.

BOTAANIKAAED. 1803. a. alates tegutsev botaanikaaed on ülikooli üks vanimaid teaduslikke allüksusi, mis on etendanud tähtsat osa introduktsioonialases töös ning olnud nii bioloogia-, geograafia- kui ka farmaatsiaüliõpilastele oluline õppebaas. Botaanikaaed aitab välja õpetada ka EPA üliõpilasi ja on paljude ekskursioonide sihtkoht. Tihedad teaduslikud sidemed ühendavad ülikooli botaanikaaeda enam kui 400 välismaa botaani-

kaaiaga ja 150 NSV Liidu teadusasutusega, kellega vahetatakse materjale (eelkõige seemneid) teadusliku uurimistöö tarvis.

Ülikooli botaanikaaias kasvatati 1980. aastate alguses üle 5800 taimeliigi, alamliigi, vormi ja sordi avamaal ning umbes 2000 katmikalal.

Igal aastal annab botaanikaaed välja vahetuseks minevate seemnete nimekirja *«Index seminum»* ning koostab aias kasvavate taimede käsikirjalisi nimekirju. Need võimaldavad analüüsida introdutseeritud liike aia tegevuse erinevatel perioodidel. Botaanikaaia ligemale 180-aastase tegevusaja vältel on siin katsetatud kümnete tuhandete taimeliikide kasvatamisega.

Botaanikaaia peamiseks ülesandeks on õppe-teaduslike kogude rikastamine ja laiendamine. Erilist tähelepanu pööratakse rahvamajandusele olulike ja haljastuseks sobivate liikide introdutseerimisele. Perspektiivse materjali leidmiseks korraldatakse regulaarselt ekspeditsioone Nõukogude Liidu kõige erinevamatesse piirkondadesse (Krimm, Taga-Kaukaasia, Kesk-Aasia, Karpaadid jm.).

Poole botaanikaaia pindalast hõlmab dendropark, kus kasvab üle 500 liigi, alamliigi ja vormi puid ning põõsaid Euroopast, Aasiast ja Põhja-Ameerikast. Soinaste tänava baasaias olevas puukoolis on katsetamisel liikaudu 600 erinevat liiki ja vormi. Roosside kollektsioonis kasvatatakse üle 400 roosisordi, milledest liigikaudu pooled asuvad rosaariumi piiratud pindalal. Palmihoones kasvavad Idaaafroopa vanimad palmid, melonipuud, banaanid, draakonipuud jt. liikide kokku umbes 60 liiki troopilise ja subtroopilise päritoluga taimi. Subtroopiliste taimede kasvuhoonesse on paigutatud üle 200 erineva liigi Vahemeremaadest, Hiinast, Jaapanist, Kesk-Ameerikast ja Aafrikast. Paljundiskasvuhoones tegeldakse peamiselt dekoratiivsete toataimede paljundamise ning kasvatamisega ning subtroopiliste taimede introdutseerimisega. Botaanikaaia kaktuste ja sukulentsete taimede kogu on liigiliselt rikkalikumaid Baltikumis (ligi 600 liiki). Niiske troopika taimede osakonnas leidub üle 400 liigi, nende hulgas orhideed, peperoomiad, flamingolilled, samuti kasutuslikud taimed, nagu pipar, kardemon, kohvipuu, ananass jt. Süstemaatikaosakonnas on esindatud parasvöötme rohtsed taimed ligikaudu 60 sugukonnast rikkaliku liigilise ja sordilise materjaliga.

TRÜ botaanikaaed teeb suurt tööd botaaniliste teadmiste levitamisel. Igal suvel külastab botaanikaaeda üle 35 000 huvilise, kellele organiseeritakse arvukalt ekskursioone ja peetakse loenguid kollektsioonide tutvustamiseks. Koolidele ja asjaarmastajatele paljundatakse aastas üle 10 000 dekoratiivtaimede istiku ja antakse enam kui 2000 konsultatsiooni taimede kasvatamise, paljundamise ja haiguste kohta. Koostöös Eesti Aianduse ja Mesinduse Seltsi osakondadega võtab botaanikaaed osa dekoratiivtaimede ja toalillede näitustest, lille- ja roosipäevadest ning teistest botaanikaalase propaganda vormidest.

Oluline sündmus botaanikaaia arengus oli ulatusliku rekonstrueerimise algus 1981. a., mille käigus uuendatakse eelkõige palmihoone ning järgnevalt subtroopiliste ja troopiliste taimede kasvuhooned.

Botaanikaaia kollektiiv koosneb 24 töötajast eesotsas direktori H. **Kimmeliga.**

ARVUTUSKESKUS. TRÜ arvutuskeskus on vanim omataoline Eesti NSV-s. Esimene arvuti «Uraal-1» seati üles 1950. aastate lõpul Ülikooli 18a asuvas õppehoones. 1964. a. saadi uue arvuti tarvis mõnevõrra avaramad ruumid Gagarini 1. Kuni arvutuskeskuse hoone valmimiseni J. Liivi 2 paiknesid arvutid laiali õige mitmes hoones.

Praegu töötab keskuses kolm arvutit: «Minsk-32» ja kaks kolmanda põlvkonna arvutit «EC-1022». Keskuse teadusliku töö põhisuund on matemaatiliste meetodite ja arvutustehnika rakendamine teistes teadusharudes ja rahvamajanduses. Eelkõige tegeldakse tarkvara loomisega automatiseeritud juhtimissüsteemide tarvis. Mitmed saavutused teadusliku töö alal on äratanud elavat huvi nii Eestis kui väljaspool selle piire.

Arvutuskeskus kannab hoolt selle eest, et ülikooli teadlased saaksid oma uurimustes laialdaselt kasutada matemaatilisi meetodeid. See suund on ka head vilja kandnud — viimasel aastakümnel on peaaegu kõik TRÜ kateedrid ja probleemlaboratooriumid ning suur osa kandidaadi- ja doktoridissertatsioonide koostajatest kasutanud elektronarvutite abi.

1982. a. alguses eraldati arvutuskeskusest kui probleemlaboratooriumist, mis tegeleb rakendusmatemaatika teoreetiliste probleemidega, omaette üksusena TRÜ informatsiooniarvutuskeskus, mille ülesandeks on õppetöö ja lepinguliste uurimustega seotud praktilist laadi arvutused.

Peale arvutuskeskuse arvutite on ülikoolil veel üheksa väiksemat elektronarvutit, mis asuvad mitmes allüksuses. Üliõpilaste õppeväliste arvutuste tarvis tegutseb üliõpilaste arvutussaal nelja arvutiga «Nairi-2». Omad arvutid on majandusteaduskonnal, keemikutel, füüsikutel, psühholoogidel jt.

EKSPERIMENTAALTÖÖKODA JA KONSTRUEERIMIS-EKSPERIMENTAALOSAKOND kasvas välja füüsikakateedri juures tegutsenud eksperimentaaltöökojast, mis töötas insener Jaan **Muuga** juhtimisel. 1958. a. pandi alus elektroonikagrupile, kus insener V. Reebeni algatusel hakati valmistama originaalseid elektroonikaseadmeid ülikooli õppejõudude ja teadlaste tellimisel. 1960. aastatel konstrueeriti ja valmistati töökojas koostöös ülikooli teadlastega mitmeid uusi seadmeid aeroionisatsiooni alal (J. Reinet, L. Visnapuu, J. Salm), paberelektroforeesi densitomeeter (V. Reebeni leiutis), keskmise vererõhu mõõtja (leiutis), mitmesugust elektromeetrilist aparatuuri (O. Saks), fluoromeeter, fotomeeter jne. Nõudmine töökojas valmistatud aparaatide järele kandus ka väljapoole Eesti NSV-d. Jätkuvalt laienes remonditööde maht, täiustus töökoja seadmete ja tööpinkide park.

1965. a. sai töökoja juhatajaks pensionile jäänud J. Muuga asemel Ado **Jaagosild.** 1967. a. asus töökoda praegustesse ruumidesse Leningradi maantee 4, kus laiendati tunduvalt tootmist. 1971. a. rajati olemasolevate ruumide ja seadmete baasil eksperimentaaltöökoja kõrvale erivahenditel töötav konstrueerimis-eksperimentaalosakond, mille ülesandeks sai eksperimentaalsete ja mittestandardsete seadmete konstrueerimine ja valmistamine tellijatele nii ülikoolist kui ka väljastpoolt seda. Koostöös ülikooli teaduritega valmisid biokeemilisteks, meditsiinilisteks ja bioloogilisteks uurimusteks määratud densitomeeter, mida on seni valmistatud 45 eksemplari NSV Liidu õige mitme teaduskeskuse tellimisel. Koostöös biofüüsika laboratooriumi ning spordifüsioloogia ja spordimeditsiini kateedritega valmistati ergomeeter, mida kasutatakse katsealuste isikute füüsilise koormuse doseerimiseks ja mõõtmiseks. Erinevates variantides on ergomeetreid valmistatud üle 75 eksemplari paljudele Nõukogude Liidu kõrgkoolidele, uurimisinstituutidele, haiglatele ja spordiorganisatsioonidele. Kahte ergomeetrit kasutatakse Antarktika uurimisjaamades «Vostok» ja «Molodjožnaja». NSV Liidu Riiklik Ajaloomuuseum Moskvas, NSV Liidu väliskirjanduse raamatukogu, I. E. Grabari nimeline restaureerimiskeskus, Ermitaaž ja mitmed teised asutused on saanud TRÜ-s valmistatud

paberivalamismasina, mida kasutatakse raamatute, dokumentide ja graafiliste lehtede taastamiseks. See masin valmis TRÜ eksperimentaaltöökoja ja Teadusliku Raamatukogu restauraatorite koostöö tulemusena.

Üldse on konstrueerimis-eksperimentaalosakonnas valmistatud originaalseid seadmeid ja aparaate kümnele liiduvabariigile, meie vabariigis aga 11 linna ja rajoonikeskuse asutustele. Neid masinaid on korduvalt demonstreeritud kodumaistel ja välisnäitustel, kus nad on pälvinud medaleid ja diplomeid. A. Jaagosild sai 1970. a. koos arstiteaduskonna teaduritega Nõukogude Eesti preemia südameveresoonkonna haiguste raviks vajaliku kirurgilise aparatuuri väljatöötamise eest.

1980. aastate alguses tegeles TRÜ-s aparaadiehitusega ligemale sada töötajat, kelledest 60 kuulusid eksperimentaaltöökoja ja konstrueerimis-eksperimentaalosakonna koosseisu. Nad aitavad töökorras hoida üha keerukamaks muutuvat teaduslikku aparatuuri ja töötavad käsikäes teadlastega uute ja originaalsete aparaatide konstrueerimisel ning valmistamisel.

XI PEATÜKK

ÜHISKONDLIKUD ORGANISATSIOONID

Nõukogulikus Tartu Riiklikus Ülikoolis tegutseb teovõimas ja mitmepalgeline ühiskondlike organisatsioonide süsteem, mille eesotsas seisab Eestimaa Kommunistliku Partei TRÜ organisatsioon. Ülikooli kõige massilisemad ühingud on Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu TRÜ organisatsioon ja kõiki töötajaid ning õppijaid ühendav TRÜ ametiühinguorganisatsioon. Neile lisanduvad mitmed spetsiaalse sihitusega ühingud nagu Armee-, Lennu- ja Mereväe Abistamise Vabatahtliku Ühingu organisatsioon, Punase Risti Seltsi algorganisatsioon ja ühingu «Teadus» organisatsioon.

Kõiki neid organisatsioone liidab tegevus ühtsete põhieesmärkide saavutamise nimel. Sihtide püstitamisel ning konkretiseerimisel, töö korraldamisel ja koordineerimisel kuulub autoriteetse juhi koht parteiorganisatsioonile. TRÜ parteiorganisatsioon taotleb, et NLKP ja EKP kongresside ning Keskkomitee pleenumite materjalid jõuaksid ülikooli pere iga liikmeni ja kujuneksid nende tegevuse aluseks. Ülikooli organisatsioonid ja ühingud on alati aktiivselt kaasa aidanud suurte üldrahvalike ja riiklike poliitiliste kampaaniate ettevalmistamisele ja läbiviimisele. Nii on aidatud korraldada valimisi riigivõimu organitesse, tähistada Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäevi, V. I. Leniniga seotud tähtpäevi ja Suures Isamaasõjas saavutatud võidu aastapäevi, Eesti NSV aastapäevi, organiseeritud leninlikke laupäevakuid, rahvusvahelist üliõpilaste päeva, rahvaste sõpruse päevi jne. Eriti laialdast kõlapinda on leidnud ülikooli juubelitega seotud üritused. Dubleerimise vältimiseks ja organisatsioonilise töö tõhustamiseks on välja töötatud organisatsioonide vaheline tööjaotus, mis üldkujul on fikseeritud TRÜ üliõpilaste kommunistliku kasvatuse koondplaanis.

TRÜ kolme peamise ühiskondliku organisatsiooni tähtsaim tegevussuund on kogu vaadeldava perioodi vältel olnud kommunistliku kasvatuse ja ideoloogiatöö korraldamine ülikooli kollektiivis. Nii partei- kui ka komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonid on aidanud kaasa ideelis-poliitilise kasvatustöö süsteemi väljakujundamisele ning täiustamisele. Seadnud eesmärgiks igakülgselt arenenud ja kõrgelt kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamise, on ühiskondlikud organisatsioonid püüdnud maailmavaatelist kasvatust põimida kasvatustöö teiste külgedega. Seda on taotletud näitagitatsiooni korraldamisel, laiu üliõpilashulki haarava ühiskondlike

erialade teaduskonna tegevuses, ühiskondlik-poliitilise praktika atesteerimisel, spordi ja kehakultuuri, isetegevuse ja ülikooli muu kultuuritöö suunamisel.

I. EKP TRÜ ORGANISATSIOON

«Ülikooli või instituudi parteiorganisatsioon on kollektiivi poliitiline avangard, kõrgema õppeasutuse parteikomitee aga tema võitlusstaap... Parteiorganisatsioonide vaateväljast ei tohi eemale jääda ükski kõrgema õppeasutuse töö põhimõtteline küsimus. Õppetöö sisu ja üliõpilaste vaba aeg, teaduslike uuringute organiseerimine, ühiskondlik töö ja sport — kõige sellega peavad tegelema kõrgemate õppeasutuste kommunistid,» ütles L. Brežnev 1971. a. üleliidulisel üliõpilaste kokkutulekul.[1] Need sõnad käivad täiel määral ka TRÜ parteiorganisatsiooni kohta, mis on möödunud aastakümnetel läbi teinud pika arengutee, muutudes 5-liikmelisest algorganisatsioonist EKP üheks suurimaks (ligemale 700-liikmeliseks) ja teaduslikult kvalifitseeritumaks võitlussalgaks.

Parteitöö sõjajärgses TRÜ-s ei alanud tühjalt kohalt.[2] Suureks abiks oli parteitöö eeskuju 1940/41. õppeaastast, samuti Suure Isamaasõja läbiteinud kommunistide kogemused. Siiski oli parteitöö taasalustamine ja esialgne korraldamine komplitseeritud ülesanne, sest seda tuli teha olukorras, kus fašistliku okupatsiooni poolt tekitatud ideoloogiline kahju oli end eriti valusalt tunda.

Koos parteitöö taasalustamisega vabastatud Eesti NSV-s jätkas 25. oktoobril 1944 tegevust ka TRÜ parteiorganisatsioon, mille sekretäriks valiti ajaloo õppejõud Lydia **Roots**. Viieliikmelisse organisatsiooni kuulusid ülikoolist veel H. Kruus ja K. Taev ning «Vanemuise» teatrist K. Ird ja L. Ird. 1945. a. aprillis suunati ülikooli tööle Arkaadi Uibo, kes sügisest asus täitma algorganisatsiooni sekretäri ülesandeid.

1945. a. astus ülikooli rohkesti Nõukogude armeest demobiliseeritud sõjamehi-kommuniste, mis võimaldas oktoobris 1945 moodustada algorganisatsiooni büroo, kuhu kuulusid A. Uibo, H. Haberman, A. Lõhmus, V. Reiman ja K. Taev. 1946. a. sügiseks oli arvel juba 49 kommunisti, nendest ülikoolis vastu võetuid 10 partei liiget ja 5 liikmekandidaati.[3] Parteibüroo peamine tähelepanu koondus ideoloogiatööle. 1945/46. õppeaastast rakendati tööle õppejõudude poliitseminarid. Vanemate õppejõudude rühma tööd juhendas V. Reiman, nooremate rühma H. Moosberg. Seminarid haarasid üle 200 õppejõu.[4]

1946. a. oktoobris valiti parteisekretäriks August **Premet**. 51% kommunistidest olid üliõpilased. Parteitöö paremaks korraldamiseks moodustati parteigrupid ajaloo-keele-, arsti-, põllumajandus- ja õigusteaduskonnas. 1948. a. juunis suunati ülikooli parteiorganisatsiooni etteotsa Pavel **Kalju**.[5] Oktoobris 1948 toimunud aruandlus-valimiskoosoleku ajal oli arvel 63 partei liiget ja 10 liikmekandidaati. 1948. a. loodi uued parteigrupid administratiivmajandusosakonnas, marksismi-leninismi kateedris, sõjalise õpetuse kateedris ja kehakultuuriteaduskonnas.

Parteiorganisatsiooni tähtsaim ülesanne oli ideoloogilise võitluse tugevdamine, eelkõige aga võitlus kodanliku natsionalismi ilmingute vastu. 1948. a. alustati kogu üliõpilaskonda haaranud kommunistliku kasvatuse konverentsi läbiviimist. Konverentsi arvukad üritused lõppesid plenaaristungiga aulas 1949. a. aprillis. 1948. a. lõpul sai ülikool oma ajalehe, mis aitas kaasa parteilise juhtimise tugevdamisele. 1949. a. aprillis oli arvel 75 partei liiget ja 11 liikmekandidaati.[6]

Aruandlus-valimiskoosolek pani sekretäri ülesanded ajutiselt Andrei **Villile**. P. Kalju asus tööle EKP Tartu Linnakomitee sekretärina, jäi aga endiselt ülikooli parteibüroo koosseisu.

1949. a. jätkus organisatsiooniline kujunemine. Loodi parteigrupid loomaarsti-, metsandus- ja matemaatika-loodusteaduskonnas. Uue töölõiguna lisandus šeflustöö kolhoosides. TRÜ esimeseks šeflusaluseks kolhoosiks sai Kavastu valla «Säde» kolhoos. Tugevdati ülikoolisisest poliitharidussüsteemi ja hakati rohkem tähelepanu pühendama komsomoliorganisatsiooni abistamisele ja suunamisele.

1950. a. oktoobris toimunud aruandlus-valimiskoosolekul valiti sekretäriks Arnold **Köörna**. Selleks ajaks oli algorganisatsioon kasvanud juba 87 liikme ja 22-kandidaadini.[7] Parteiorganisatsiooni tähelepanu orbiiti kerkis senisest ulatuslikumalt õppejõudude teadusliku kvalifikatsiooni tõstmine. Ideelis-poliitilise enesetäiendamise kõige tähtsamaks vormiks 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul oli õppetöö marksismi-leninismi õhtuülikoolis, mille kursuse lõpetasid peaaegu kõik tolleaegsed õppejõud.

1951. a. toimus ülikooli parteiorganisatsiooni struktuuris mitmesuguseid muudatusi. Püstitati küsimus algorganisatsioonide loomisest teaduskonniti. Seda oli võimalik teha õigus-, ajaloo-keele-, matemaatika-loodus- ja kehakultuuriteaduskonnas.[8] 36 kommunisti lahkus ülikoolist seoses EPA loomisega. Kui 1951. a. juunis oli arvel 139 kommunisti, siis sügisel oli kommuniste 103. Vähenenud oli ka üliõpilaste osakaal: 1951. a. oktoobris moodustasid üliõpilased organisatsiooni liikmetest 18,4%.[9]

1951/52. õppeaastal alustasid tegevust õppejõudude filosoofilised seminarid, mille konsultantideks said staažikamad kommunistid ja filosoofiakateedri õppejõud. 1951/52. õppeaastal tegutsesid seminarid õigus- ja matemaatika-loodusteaduskonnas.

1952. a. märtsini oli sekretäriks A. Köörna. Märtsist oktoobrini täitsid seda ülesannet vaheldumisi A. Vill, Jenny **Ananjeva** ja Vsevolod **Arhangelski**. 1952. a. oktoobris aruandlus-valimiskoosolekul valiti uueks sekretäriks V. Arhangelski. See oli aeg, mil parteiorganisatsiooni peamise tähelepanu haarasid TRÜ juubelipidustused, mis oli heaks stiimuliks õppekasvatusliku, teadusliku, eriti aga ühiskondliku töö hoogustamisel.

1953. a. juunist sai sekretäriks Liina **Stepanova**, kes seda ülesannet täitis maikuuni 1954. Kui enne 1952. a. toimunud juubelilt jäi ühe peamise mõttena kõlama teadusliku töö arendamise vajadus, siis kavandasid selleks rea konkreetseid abinõusid teadustööle pühendatud partei üldkoosolekud juunis 1953 ja mais 1954. Teadustöö taseme tõstmine muutus parteitöös keskseks probleemiks.

1954. a. mais hakkas ülikooli parteibüroo tööd juhtima Johannes **Kalits**. Selleks ajaks oli kommunistide arv kasvanud 126-ni. Ideoloogilises kasvatustöös vähenes marksismi-leninismi õhtuülikooli osa, tunduvalt tugevnesid aga filosoofiliste seminaride organisatoorne ning sisuline külg. Juba 1953/54. õppeaastal töötas küm-

---

[1] L. Brežnev. Töötajate kommunistlikust kasvatamisest. Kõned ja artiklid. Tallinn, 1975, lk. 447—448.

[2] Lähemalt vt. TRÜ parteiorganisatsiooni ajaloost. TRÜ Toimetised. Vihik 536. Tartu, 1980.

[3] EKPA, f. 151, nim. 2, s.-ü. 1, l. 49.

[4] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 3, l. 25.

[5] EKPA, f. 151, nim. 3, s.-ü. 5, l. 11.

[6] EKPA, f. 151, nim. 3, s.-ü. 5, l. 31.

[7] EKPA, f. 151, nim. 7, s.-ü. 2, l. 175.

[8] EKPA, f. 151, nim. 7, s.-ü. 4, l. 170.

[9] EKPA, f. 151, nim. 7, s.-ü. 2, l. 176.

me seminari, järgnevatel aastatel seminaride arv kasvas veelgi.

1950. aastate keskel paranes oluliselt TRÜ komsomoliorganisatsiooni parteiline juhtimine. Töötati välja ürituste plaanid partei- ja komsomoliorganisatsiooni vahelise kontakti tugevdamiseks. 1954/55. õppeaastast alates suurenes järsult komsomoliaktiivi vastuvõtmine partei ridadesse. Komsomol sai suunitluse tootvaks tööks ehitustel. Algust tehti ülikooli staadioni rajamisega 1954. a. 1955. a. maiks oli ülikooli parteiorganisatsioon kasvanud 166 inimeseni.

1950. aastate teisel poolel lahendas parteiorganisatsioon põhiliselt kaht teineteisele lähedal seisvat ülesannet: ideoloogilise kasvatustöö tugevdamine ja õppetöö lähendamine elule. Rõhutas ju NLKP XX kongress nõuet igati parandada spetsialistide ettevalmistamise kvaliteeti õppetöö ja tootmise tihedama sidumise alusel.[10] Kasvatustöö suunamisel arvestati komsomoli ja ametiühingu osa ning võimalusi. 1956. a. esines komsomolisekretär O. Kuuli kolme informatsiooniga parteibüroos ja ühe aruandega partei üldkoosolekul. Ametiühingu esimehe R. Sorroki vastavat aruannet kuulati lahtisel parteikoosolekul.[11] Erilist tähelepanu osutati internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisele. Viimast ülesannet täitis hästi 1956. a. Tartus toimunud I üliõpilaste laulupidu. Töökasvatusliku suuna arendamise hea näide oli ülikooli 120-liikmelise grupi sõit suveks Kasahstani uudismaadele.

1956. a. oktoobris asus ülikooli parteiorganisatsiooni tööd juhtima Endel **Laasik**. Selleks ajaks oli parteiorganisatsioon peamiselt nooremate õppejõudude ja komsomoliaktiivi baasil kasvanud 176 inimeseni.

1957. a. märtsis arutas EKP Tartu Linnakomitee pleenum kasvatustööd kõrgkoolides. Arutelu käigus rõhutati kasvatustöö tõhustamist rahvaste sõpruse alal ning võitluse tugevdamist kodanliku ideoloogia vastu. Selle ülesande täitmise pidid kindlustama 17 tegutsevat filosoofiaseminari.[12] 1957. a. kevadel korraldati esmakordselt teaduskondlikud filosoofilis-teoreetilised konverentsid. Õppetöös peeti silmas ühiskonnateaduste õpetamise parandamist. 1957. a. alates hakkas funktsioneerima kursusehooldajate institutsioon.

1957. a. novembrist hakkas parteitööd juhtima Endel **Silk**. Partei liikmete arv oli jäänud 1956. a. tasemele, püsis seal veel 1957. ja ligikaudu ka 1958. a., kuigi liikmekandidaatideks oli mõlemal aastal võetud vastu 20 inimese ümber. See tähendab, et ülikooli lõpetamisel lahkus niisama palju kommuniste, kui neid vastu võeti. Alles 1959. a. oli taas tõusuaeg. Kommuniste oli 1959. a. oktoobris 198 ja 1960. a. juba 231.

Parteitöös osutati enam tähelepanu kõikide õppejõudude kaasatõmbamisele üliõpilaste hulgas tehtavasse kommunistlikku kasvatustöösse. Veelgi süvenes töökasvatuslik suund.

Suuremat tähelepanu hakati osutama õppejõudude pedagoogilise meisterlikkuse tõstmisele. Koos sellega käsitles parteibüroo korduvalt ka aspirantuuri küsimusi. Eriti sagenes aspirantide töö arutamine parteifoorumitel 1959. a.

1960. a. oli ülikooli parteiorganisatsioonis välja kujunenud õige proportsioon teadus-, õppe- ja kasvatustöö küsimuste hindamisel, samuti oli koordineerunud ühiskondlike organisatsioonide töö. 1960. a. mais moodustati ühiskonnateaduste kateedrite algorganisatsioon, mis tagas senisest parema juhtimise ühiskonnateaduste õpetamisel. Õppeprotsessi kasvatusliku külje tugevdamist arutati kateedrites, õpetatud nõukogudes ja parteiorganisatsiooni lahtistel koosolekutel.[13]

Seoses TRÜ klubi tegevuse hoogustumisega tugevnes klubitöö, tugevnes klubi tegevuse parteiline juhtimine. Büroo arutas nii klubi tegevussuundi kui ka kasvatustööd suuremates taidluskollektiivides.

1960. a. oktoobris valiti parteibüroo sekretäriks Antidea **Metsa**. Jätkus võitlus üliõpilaste erialase ja ideelis-poliitilise ettevalmistamise tugevdamise eest. Rohkem tähelepanu osutati ühiskonnateaduste õpetamisele, kus katsetati ainete õpetamise järjekorra muutmisega.[14] Tööaja ratsionaalsema kasutamise kindlustamiseks arutas parteibüroo põhjalikult ülikooli päeva- ja töörežiimi. Mõnevõrra suurenes üliõpilaste vastuvõtt parteisse. 1960/61. õppeaastal vastuvõetud 42 liikmekandidaadist oli üliõpilasi 24. 1961. a. organiseeriti ülikooli lektoritest ühingu «Teadus» liikmegrupp. Teaduskonna parteiorganisatsioonidele anti 1961. a. algorganisatsiooni õigused, parteibüroo asendus parteikomiteega. Algorganisatsioonides hakati senisest enam tähelepanu osutama parteigruppide tööle.

1961. a. septembris asus parteikomitee sekretäri ülesandeid täitma Uno **Polisinski**. Ühiskonnateadlasena jätkas ta ühiskonnateaduste osa tugevdamist kasvatustöös, samuti pühendas parteikomitee üha enam tähelepanu õppejõududega tehtavale tööle. 1961/62. õppeaastal tegeles 15 filosoofiaseminari NLKP uue programmi tundmaõppimisega. Ideoloogiatöö parteilise juhtimise parandamiseks katsetati 1961. a. partei-, komsomoli- ja ametiühingukomitee vastavate sektorite ühendamisega ühiseks organiks. Hakati praktiseerima parteikomitee ja ülikooli nõukogu ühiseid koosolekuid tähtsamate küsimuste arutamiseks. Tugevnes kontroll aspirantide töö üle. Parteiorganisatsiooni initsiatiivil sai 1962/63. õppeaastal teoks ühiskondlike elukutsete teaduskonna (ÜET) loomine, mida asus dekaanina juhtima J. Raid.

1963. a. oktoobrist oli parteikomitee sekretär Lembit **Raid**. Ideoloogilise töö süvendamisel tõusis enam esile internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamine. Võitlus kommunistide osakaalu tõstmise eest teaduses oli andnud positiivseid tulemusi. Kui 1963. a. oli kraadi omavate õppejõudude osakaal ülikoolis tervikuna 44,3%, siis kommunistide seas ulatus see 55%-ni.[15] Tugevnes partei siseorganisatsiooniline töö. 1964. a. tegutses ülikoolis 12 parteialgorganisatsiooni ja 45 parteigruppi. Suurenenud oli poliitõppuse osa. 1964. a. töötas ülikoolis 19 teoreetilist seminari ja 10 poliitringi kokku 700 kuulajaga.[16] See avaldas omakorda mõju parteiridade kasvule. 1965. a. oktoobris oli TRÜ organisatsioonis arvel 373 partei liiget ja 59-liikmekandidaati.[17]

1965. a. oktoobris valiti ülikooli parteikomitee etteotsa Edgar **Salumaa**. Täites NLKP XXIII ja EKP XV kongressi otsuseid, kujunes parteitöö üheks peamiseks suunaks õppejõudude kvalifikatsiooni edasine tõstmine ning kasvatustööst osavõtu intensiivistamine. Senisest enam hakkas parteiorganisatsioon tegelema ülikooli materiaalse baasi tugevdamisega, mis oli kujunenud peamiseks kitsaskohaks. 1966. a. aprillis esines partei üldkoosolekul TRÜ arenguperspektiividest Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimees V. Klauson. 1967. a. jaanuaris olid ülikooli arenguprobleemid kõne all parteikomitee ja TRÜ nõukogu ühisel istungil.[18] Tugevnes suund üliõpilaste omavalitsuse laiendamisele, ulatuslikumalt tegeldi ka üliõpilastraditsioonide kujundamisega. 1965.

---

[10] NLKP kongresside, konverentside ja pleenumite resolutsioonid ja otsused. IV osa. Tallinn, 1974, lk. 159.

[11] EKPA, f. 1, nim. 12, s.-ü. 2, l. 12.

[12] EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 17, l. 100.

[13] EKPA, f. 1, nim. 198, s.-ü. 34, l. 118.

[14] EKPA, f. 151, nim. 2, s.-ü. 55, l. 78.

[15] EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 87, l. 29—30.

[16] EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 100, l. 39.

[17] «Tartu Riiklik Ülikool», 22. X 1965.

[18] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 688, l. 6—49.

aastast hakati sügiseti korraldama üliõpilaspäevi. Nende organisatsioonilisi ja sisulisi väärtusi ning puudujääke arutas parteikomitee mitmel koosolekul. Organisatsioonilise töö tugevdamisel olid olulise tähtsusega EKP Tartu Linnakomitee suunised, mille mõjul suurenes tähelepanu parteigruppidele ja hakati läbi viima grupporgide nõupidamisi.

1967. a. oktoobris sai komitee sekretäriks Vilmar **Ruus**. Peamised töösuunad seisnesid spetsialistide paremas ettevalmistamises TRÜ-s. See eeldas eeskätt õppekasvatustöö ning üliõpilaste teadustöö taseme tõstmist. 1967. a. valmis kasvatustöö perspektiivplaani esialgne projekt. Üliõpilastele korraldatavate poliitinformatsioonidega tehti neil aastatel mitmesuguseid katsetusi nagu üliõpilaste poliitilised lektooriumid jt. Tulemused ei olnud aga alati ootuspärased, kuna liigselt pöörati tähelepanu vormile, tehes seda teinekord sisu arvel.[19] Parteikomitee otsusega 1969. a. märtsist taastati poliitinformatsioonid endisel kujul.

1960. aastate lõpul pööras parteiorganisatsioon rohkem tähelepanu õppejõudude pedagoogilise meisterlikkuse tõstmisele. Kasvatustöös hakati senisest enam kasutama teaduslike uuringute abi. 1967/68. õ.-a. viidi läbi esimene ulatuslikum üliõpilaste sotsioloogiline küsitlus, mille andmeid arutati parteiaktiivi koosolekul ning kasutati kasvatustöö planeerimisel.

1969. a. novembris asus parteikomitee tööd juhtima Kalev **Koger**. Parteikomitee 20 liikme hulgas oli 1970. a. viis teaduste doktorit ja 10 kandidati.[20] Kommunistide arv ülikoolis tõhenes 500-le. Üliõpilaste erikaal parteiorganisatsioonis moodustas 13%. Parteilise mõju tugevdamiseks komsomolitöö juhtimisel loodi 1970. a. ülikooli komsomolikomitee koosseisus 21-liikmeline parteigrupp. Sügisel 1970 alustas tegevust marksismi-leninismi õhtuülikoolis kõrgkoolide õppejõudude erigrupp, kus asus õppima 78 TRÜ õppejõudu.[21] Vastavalt parteikomitee otsusele pidid kõik ülikooli õppejõud selle kursuse viie aasta jooksul läbi tegema. 1971. a. alustas tegevust õppejõudude lektoorium, kus esinesid Eesti NSV, Tartu linna ja ülikooli juhtivad töötajad. Tööd jätkasid filosoofiaseminarid. Viimaste temaatikas domineerisid V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva ja NLKP XXIV kongressi teemad. Et seminarirühmad ei kujuneks liiga arvukateks, moodustati neid rohkem. 1973. a. sügisel rakendati tööle 25 rühma.

1971. a. oktoobris arutas TRÜ parteiorganisatsiooni üldkoosolek õppevälise kasvatustöö olukorda ning selle parandamise abinõusid.[22] Nõuti, et ülikoolis koostataks kasvatustöö perspektiivplaan kogu õppeperioodiks. 1972. a. kevadeks valmis vastav projekt, mis anti kasvatustöö programmina välja 1974. a. 1970. aastate algul suurenes tunduvalt üliõpilaste vastuvõtt parteisse. 1971.—1973. a. võeti ülikooli parteiorganisatsioonis vastu NLKP liikmekandidaadiks 75 üliõpilast, 29 õppejõudu ning neli teenistujat. 1973. a. novembriks oli ülikooli parteiorganisatsioon kasvanud 525 inimeseni. Teaduse doktorite ja professorite hulgas oli kommuniste 62%, kateedrijuhatajatest kuulus parteisse 72%.[23]

1973. a. novembris toimus TRÜ parteiorganisatsiooni I konverents. Parteikomitee sekretäriks valiti juba augustis neid ülesandeid täitma asunud Jaan **Reimand**. Tugevdati kasvatustööd üliõpilaste hulgas. 1973. a. oktoobris oli parteikomitee kinnitanud kursusejuhendajate põhimääruse.

---

[19] EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 137, l. 26.
[20] EKPA, f. 151, nim. 12. s.-ü. 212, l. 85.
[21] Sealsamas, l. 68.
[22] «Tartu Riiklik Ülikool», 29. X 1971.
[23] «Tartu Riiklik Ülikool», 17. V 1974.

Ülikooli õppejõudude koostatud õpikud
Ülikooli sariväljaandeid

arstiteadlaste trükiseid
loodusteadlaste trükiseid

Arstiteaduskonna ühiselamu Leningradi maanteel
Kõrgühiselamu Leningradi maanteel
Ajalooteaduskonna ühiselamu Pälsoni tänavas

gistujate ametiühingu komitee (1945)
Õpilaste ametiühingu komitee (1948)

EKP TRÜ Komitee koosolek
Ülikooli komsomolikomitee (1980)
V. Väljas esineb TRÜ komsomoliaktiivile (1980)

ödub paljudel Eesti Ülõpilaste Ehitusmalevas
komsomolijuhid koos ehitusmeestega Pälsoni tänava ühiselamu ehitusel (1958)

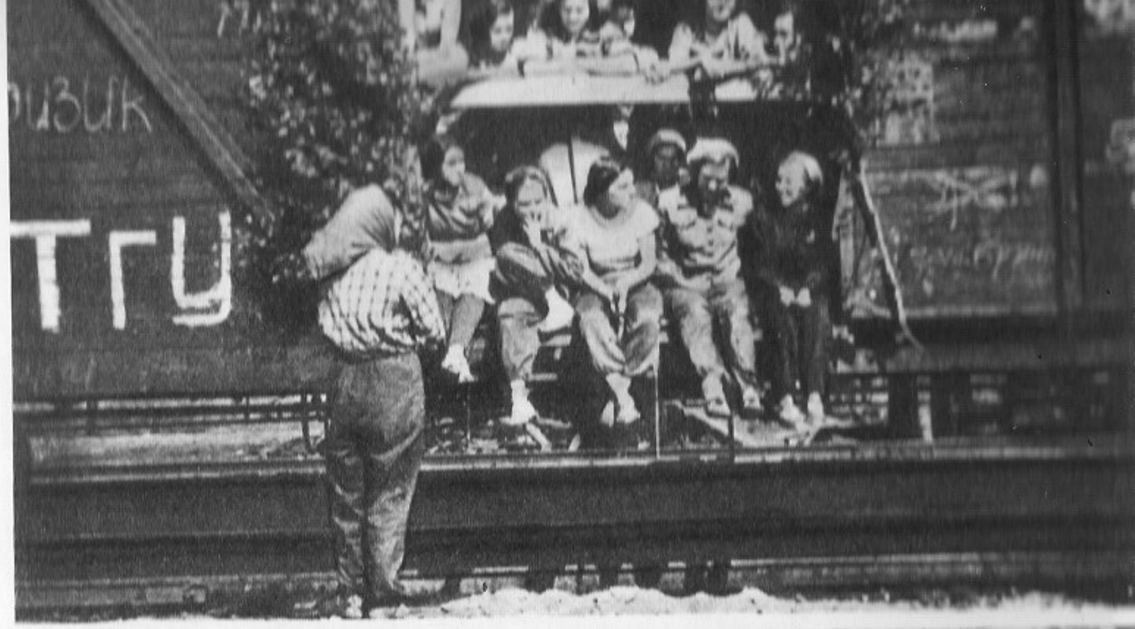

1956. a. suvel sõitis 119 TRÜ üliõpilast tööle uudismaadele
Uudismaalaste vastuvõtt Tallinnas Balti jaamas (1965)
EÜE töösuve pidulik avamine Tallinnas Maarjamäe memoriaalkompleksis

sõpruse päevad. Kontsert raekoja esisel (1980)
ed ja tartlased uudistamas regatti Emajõel
päevade tõrvikrongikäik

Ülikooli komsomolikomitee korraldab noorsoomiitinguid peahoone ees

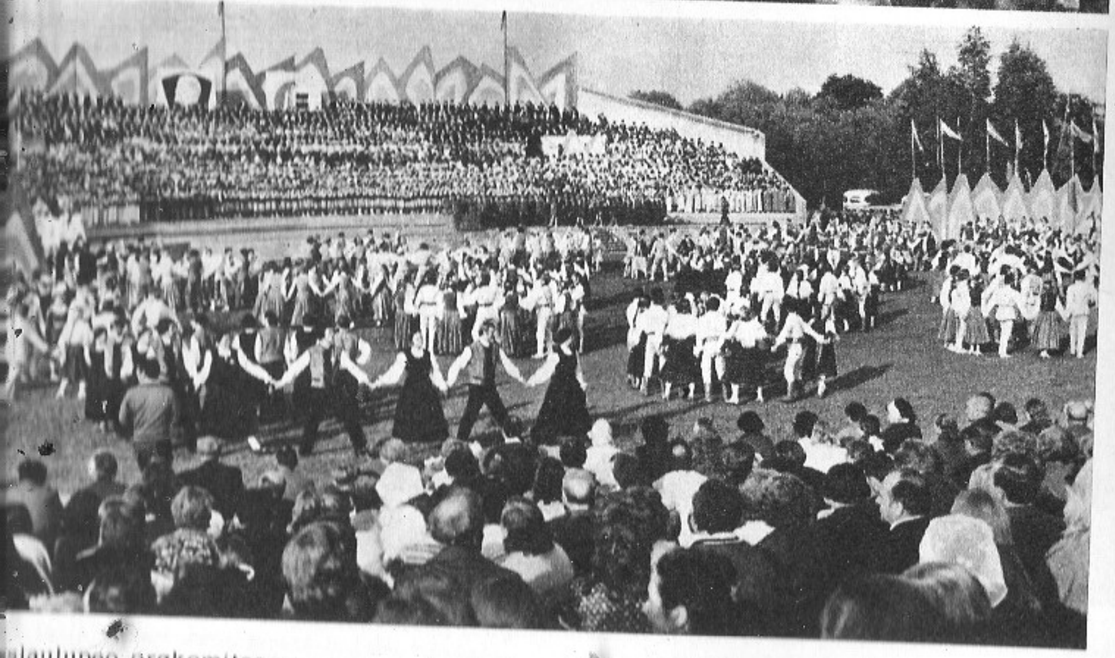

slaulupeo orgkomitee
nm dirigeerib I Balti liiduvabariikide üliõpilaslaulupeol Tartu Toomeorus (1956)
äslaulupeo lõppkontsert Tähtveres

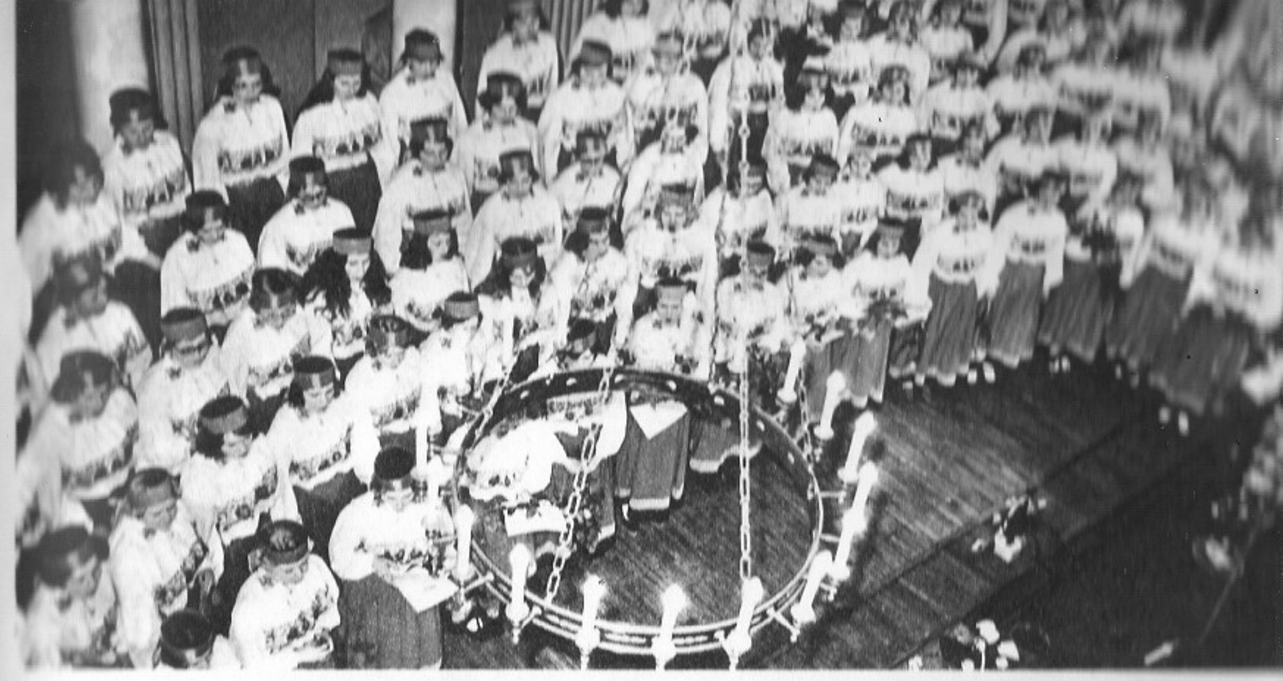

TRÜ Akadeemiline Naiskoor aulas
Tartu Akadeemiline Meeskoor laulab Moskvas P. Tšaikovski nimelise konservatooriumi ees (1962)

ilised koorid ja ülikooli orkester peahoone ees (1981)
ästiansambel näitab vanu rahvakombeid (1957)

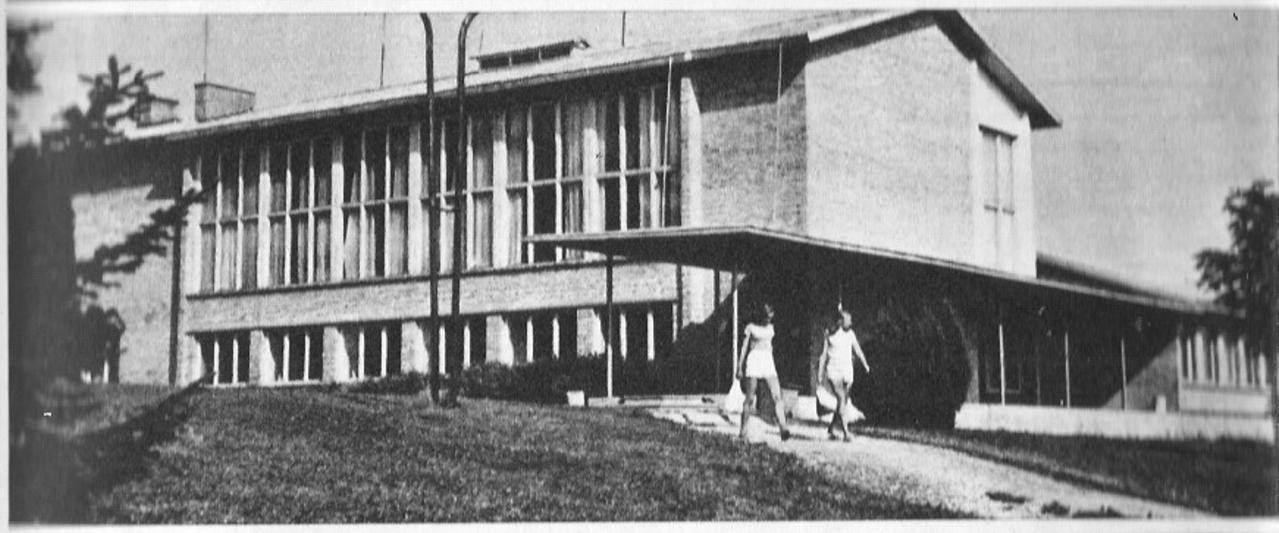

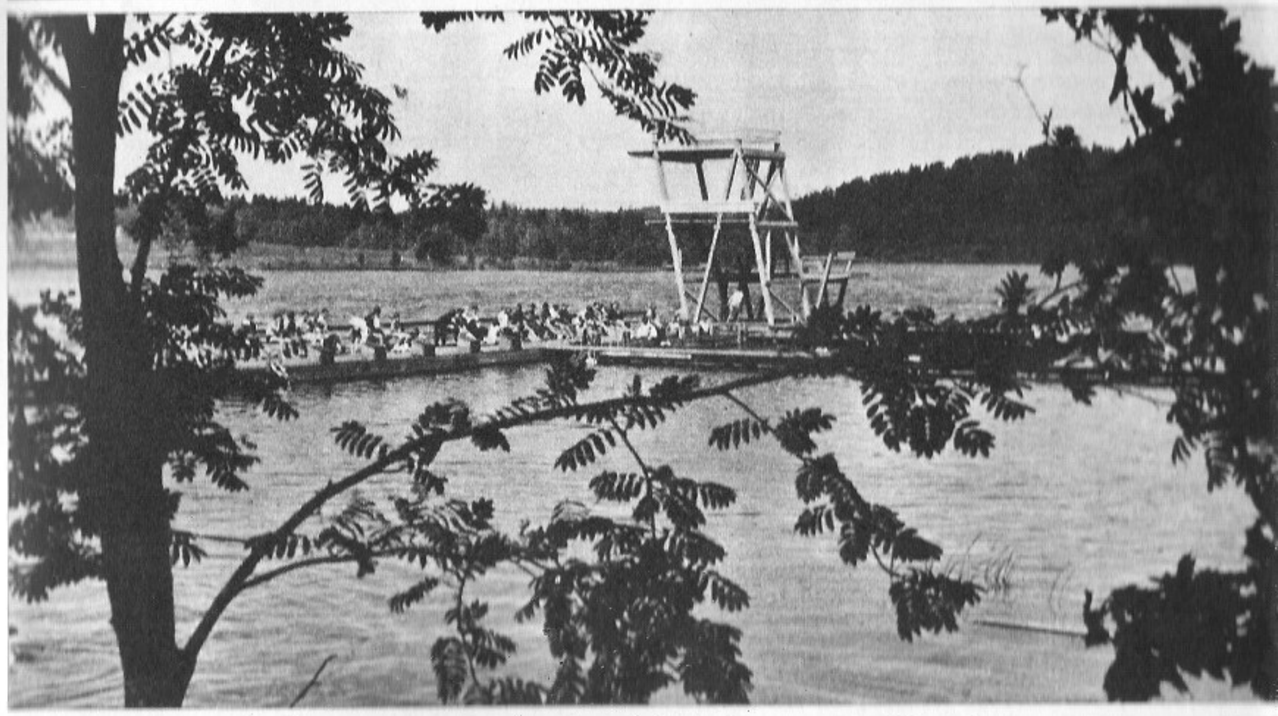

Ligemale 35 aastat on Kääriku olnud TRÜ kehakultuurlaste ja spordielu üheks peamiseks baasiks

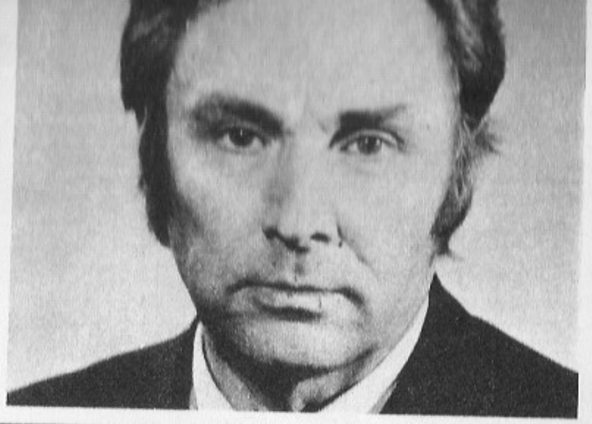

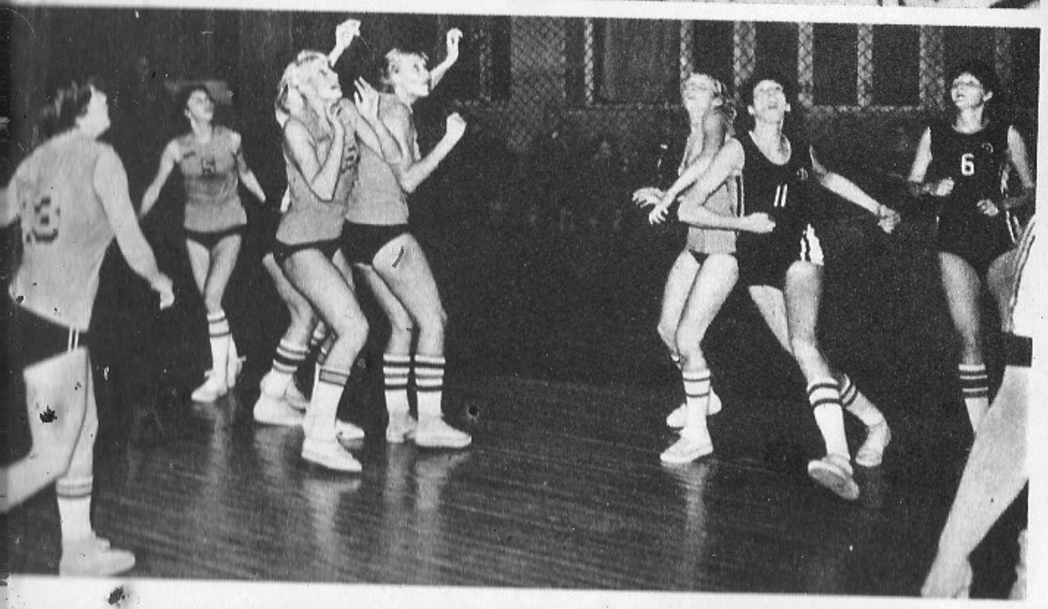

...lilivõistkondade kauaaegsed treenerid Ilmar Kuiam ja Edgar Naarits
TRÜ Spordiklubi korvpallimeeskond NSV Liidu meistriks
Finaiskond mänguhoos

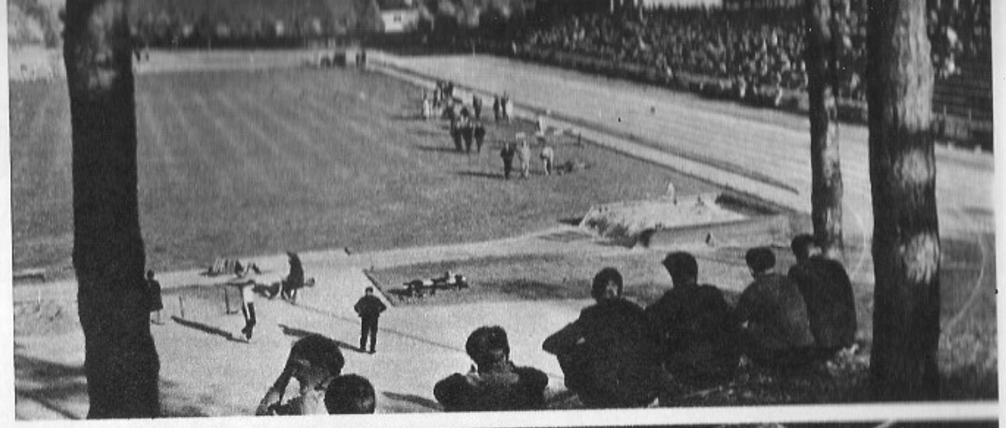

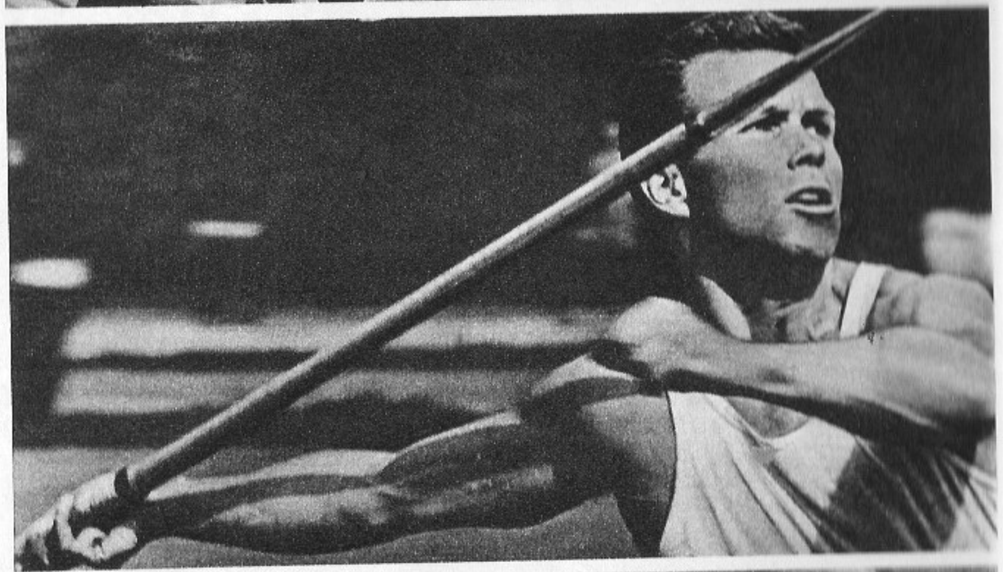

TRÜ staadion
Mart Paama
Heino Lipp, Fred Kudu ja Rein Aun
Valve Lüütsepp

esine ülikooli lõpuaktuse päevadel meenutab mesilassülemit
likust Ülikoolist on kõrgema hariduse saanud 26 000 spetsialisti

1974. a. hakati tegelema üliõpilaste ühiskondlik-poliitilise praktikaga. 1974. a. aprillis arutati komitees kateedrijuhataja osa üliõpilaste ideelis-poliitilisel kasvatamisel ja otsustati hakata korraldama üks kord semestris kateedrijuhatajate seminare. Kasvatustöö paremaks suunamiseks kuulati komitee istungitel süstemaatiliselt algorganisatsioonide sekretäride aruandeid kasvatustöö programmi täitmisest teaduskonnas.

1975. a. oktoobris peeti parteiorganisatsiooni II konverents. Komitee sekretäri ülesandeid asus täitma Advig **Kiris**. Juba 1970. aastate esimesel poolel oli komitee tähelepanu parteigruppide tegevusele taastunud, teisel poolel pandi alus parteigruppide tööle nii organisatsioonilise kui ka sisulise tegevuse mõttes. Suurenes tähelepanu kaadri komplekteerimisele. Parteikomitee töö lahutamatuks osaks kujunes teaduskondade ja teiste allüksuste kaadriperspektiivide arutamine. Kasvas ka küsimuste osakaal, mida arutati koos ülikooli õpetatud nõukoguga.

Parteiorganisatsiooni II konverentsil märgiti, et parteikomitee ja parteialgorganisatsioonid on pööranud rohkem tähelepanu üliõpilaste õppekasvatustööle. 1976. a. peale kujundas ülikooli parteiorganisatsiooni tegevust võitlus NLKP XXV kongressi otsuste elluviimise eest. 1978. a. arutas EKP Tartu Linnakomitee ülikooli parteikomitee tööd üliõpilaste kommunistlikul kasvatamisel, mis aitas seda töösuunda veelgi konkretiseerida. Tugevnes ka komsomoli ja ametiühingu tegevuse juhendamine. Korduvalt arutati kasvatustööd klubis ja ühiselamutes. 1978. a. valmis uus kasvatustöö perspektiivplaan. Suureks stiimuliks sai ülikooli taasavamise 175. aastapäeva tähistamine 1977. a. sügisel. 1970. aastate teisel poolel kasvasid ülikooli parteiorganisatsiooni read kõige enam üliõpilaste-komsomoliaktivistide arvel.

1981. A. SÜGISEL OLI EKP TRÜ ORGANISATSIOONI STRUKTUUR JÄRGMINE:

Algorganisatsioon	Liikmeid	Gruppe
Administratsioon-majandusaparaat	56	4
Ajalooteaduskond	41	4
Arstiteaduskond	119	10
Bioloogia-geograafiateaduskond	27	2
Filoloogiateaduskond	57	4
Füüsikaosakond	51	4
Keemiaosakond	27	3
Kehakultuuriteaduskond	40	1
Majandusteaduskond	40	1
Matemaatikateaduskond	30	1
Sõjalise õpetuse kateeder	36	—
Raamatukogu	16	—
Õigusteaduskond	45	—
Ühiskonnateaduste kateedrid	71	5
Üld- ja molekulaarpatoloogia instituut	36	1

EKP TRÜ ORGANISATSIOONI RIDADE KASV AASTAIL 1945—1980

Aasta	Partei liikmeid	Liikme-kandidaate	Kokku
1945	13	4	17
1950	87	22	109
1955	135	26	161
1960	187	47	231
1965	373	59	432
1970	445	49	494
1975	518	33	551
1980	600	43	643

1980. aastate algul on EKP TRÜ organisatsiooni peamine võitlusülesanne mobiliseerida kogu ülikooli kollektiiv NLKP XXVI kongressi otsuste elluviimisele. Peetakse silmas eeskätt õpetamise kvaliteedi tõstmist ja tootmisega loodud sidemete tugevdamist. TRÜ kommunistid lähtuvad NLKP Keskkomitee peasekretäri L. Brežnevi poolt antud suunisest: «Täielikumalt on tarvis kasutada kõrgkoolide teaduslikku potentsiaali,

sest neisse on koondatud peaaegu pool kõigist meie teaduse doktoritest ja kandidaatidest. Koos rahvamajanduse arenemisega muutub ka nõudmine ühe või teise eriala kaadri järele. Järelikult peab ka kõrgkoolides kaadri ettevalmistamise planeerimise süsteem erksalt reageerima nendele muudatustele.»[24] Koos rektoraadi ja teiste ühiskondlike organisatsioonidega võtavad ülikooli kommunistid juhtivalt osa ülikooli viisaastaku plaani väljatöötamisest ja realiseerimisest, innustades selleks kõiki ülikooli töötajaid ja üliõpilasi.

2. ELKNÜ TRÜ ORGANISATSIOON

Üliõpilasnoorsoo kommunistlikul kasvatamisel on parteiorganisatsiooni lähim abiline komsomoliorganisatsioon, mille peamine ülesanne on kujundada noortes tulevasele nõukogude spetsialistile omaseid jooni ning luua ülikoolis selline õhkkond, mis aitaks kaasa üliõpilase võimete igakülgsele avamisele, ajendades noori sügavalt omandama õpitavat eriala ning avardama ühiskondlik-poliitilist silmaringi koos aktiivse osalusuhtumisega. Nende ülesannete realiseerimisel on Tartu Riikliku Ülikooli komsomoliorganisatsioon teinud ära suure ja hinnatava töö.

Ülikooli kommunistide kaasabil loodi komsomoliorganisatsioon 1944. a. sügisel. Esimesed TRÜ komsomoliorganisatsiooni juhid olid Nõukogude tagalast tulnud Evi **Prink** ja Oie **Toming** (Reintam) ning Nõukogude armeest demobiliseeritud Jaan **Parts**, kes asus väikearvulise organisatsiooni etteotsa 1945. a. jaanuaris. 1945/46. õppeaasta alguseks oli ülikooli komsomoliorganisatsioon kasvanud 68-liikmeliseks, seda põhiselt äsja ülikooli astunud noorte arvel.[25] Nüüd oli võimalik luua kolm algorganisatsiooni — arstiteaduskonna, ajaloo-keeleteaduskonna ja ülejäänud teaduskondade kommunistlikest noortest. Peamise tähelepanu pööras ülikooli komsomol üliõpilaste ideoloogilisele kasvatustööle, mida teostati nii poliitringide kui isetegevuse kaudu. Komsomoli kaasabil loodi üliõpilaste kirjandusring ja näitering, alustasid tegevust akadeemilised koorid ja orkester. Kaasa aidati ülikoolilinna taastamisele, põllumajandustöödele Raadil ning küttepuude varumisele. Osa komsomoliaktiviste (E. Närep, V. Roonurm, J. Kalits, K. Rägo, E. Loige) töötas Tartu koolides komsorgidena.

1946. a. sügisel oli ülikoolis juba 108 kommunistlikku noort, kes jagunesid viide algorganisatsiooni (juurde oli tulnud põllumajandusteaduskonna ja õigus- ning matemaatika-loodusteaduskonna ühendatud algorganisatsioon). Neile lisandusid veel ettevalmistuskursuste algorganisatsioon ning omaette üksusena kehakultuuriteaduskonna komsomoliorganisatsioon (komsorg V. Herzen). Arvestades õppeedukuse tähtsust, tuli komsomolil tegelda eelkõige õppetöö ja õppeedukuse küsimustega. Selleks korraldati õppemetoodilisi nõupidamisi, kus tutvustati õppetöö eesrindlaste kogemusi ning organiseeriti abi õpingutes mahajääjatele. Nimetatud töövormidest oli ka kasu — õppedistsipliin hakkas peagi paranema ja õppeedukus tõusma. Poliitkasvatuses ilmusid uued vormid, nagu V. I. Lenini teoste iseseisev tundmaõppimine, küsimuste-vastuste õhtud ja seinalehtede väljaandmine.

1946. a. oktoobris toimunud aruandlus-valimiskoosolekul jäi komsomolibüroo etteotsa Valdik **Virkoja**, keda mõne kuu pärast asendas Johannes **Kalits**. Nüüd moodustati ülikooli komsomolikomitee, mis pidas oma koosolekuid regulaarselt kaks korda kuus. Komitee koosolekutel kuulati ära algorganisatsioonide sekretäride aruandeid, arutati komsomoli ridade kasvu, ideelis-poliitilist tööd, ühiskondliku kontrolli organiseerimist ning kontrolliti kommunistlikele noortele antud ülesannete täitmist. Palju tähelepanu osutati lahtiste komsomolikoosolekute korraldamisele algorganisatsioonides ning linnakomitee poolt läbiviidavatele aktiivi õppustele.[26]

1947/48. õppeaasta alguseks õppis ja töötas ülikoolis juba 151 kommunistlikku noort, milline arv võimaldas hakata looma kursuste komsomoligruppe. Andes oma osa õpiedukuse tõusule, pidas komsomoliorganisatsioon eriti silmas ühiskonnateaduste põhjalikumat omandamist. Võrreldes organiseerimata noortega olid kommunistlike noorte teadmised ja hinded ühiskonnateaduse ainetes märgatavalt paremad.[27] Aidati kaasa Üliõpilaste Teadusliku Ühingu loomisele. ÜTÜ-d ettevalmistavasse komisjoni suunati komsomolikomitee liikmed E. Prink, M. Lõhmus ja A. Lenzner.

Vaadeldaval õppeaastal algas Eesti NSV-s põllumajanduse kollektiviseerimine, mis peegeldus teravnenud ideoloogilise võitluse näol ka ülikoolis ja üliõpilaskonnas. Aktuaalselt olid päevakorral nõukogude teaduse prioriteedi ja mitšurinliku bioloogiateadusega seotud probleemid. Nende keerukate küsimuste selgitamisel üliõpilastele ei seisnud komsomoliorganisatsioon mitte alati vajalikul tasemel, mille eest sai talle 1947. a. detsembris toimunud üldkoosolekul osaks kriitika.[28] Sellest lähtudes tõhustati siseorganisatsioonilist tööd, parandati poliitinformatsioonide läbiviimist, pöörates erilist tähelepanu kollektiviseerimisega seotud küsimuste õigele valgustamisele. Üliõpilastepoolse abi eest viljavarumisel tänasid Võrumaa TSN Täitevkomitee ja parteikomitee TRÜ komsomoli.

Järjekordse aruandlus-valimiskoosoleku ajaks 1948. a. aprillis kuulus organisatsiooni 148 noort. Kõige arvukamad olid arstiteaduskonna (35 kommunistlikku noort), ajaloo-keeleteaduskonna (31) ja õigusteaduskonna (25) algorganisatsioonid. Uheksaliikmelise komitee etteotsa valiti tagasi J. Kalits.[29] 1948/49. õppeaasta suurimaks ettevõtmiseks oli üleülikoolilise kommunistliku kasvatuse konverentsi ettevalmistamine ja läbiviimine õppeprorektor A. Pindi üldjuhtimisel. Konverentsi üritused haarasid kõiki kursusi ja õppegruppe, tähtsal kohal oli nõukogulik ilukirjanduse tutvustamine ja analüüs. Konverentsi lõppüritused toimusid aulas 8. ja 9. aprillil 1949. Kesksel kohal oli EKP Keskkomitee I sekretäri N. Karotamme pikem kõne noorte enesekasvatusest ja nõukogude noortele omastest iseloomujoontest.

Aruandlusvalimiskoosolekuks 1948. a. novembris oli algorganisatsioone juba 10. Paraku ei tulnud komitee mitte alati piisavalt toime algorganisatsioonide töö suunamisega, ka parteibüroo abi jäi väheseks. Puudujääkide peamiseks põhjuseks oli komitee sekretäri ja mitme liikme ülekoormamine ühiskondliku tööga.

1949. a. märtsis valiti komsomolikomitee sekretäriks Edgar **Salumaa**. 1948. ja 1949. a. suurenes komsomoliorganisatsiooni mõju üliõpilaskonnale. ÜLKNÜ 30. aastapäeva tähistamiseks korraldati komsomoligruppide ülevaatus. Üliõpilaste I taidlusolümpiaad 1949. a. viidi läbi komsomoli-

[24] L. Brežnev. NLKP Keskkomitee aruanne NLKP XXVI kongressile ning partei järjekordsed ülesanded sise- ja välispoliitika valdkonnas. Tallinn, 1981, lk. 72.
[25] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 10, l. 38.

[26] EKPA, f. 31, nim. 12, s.-ü. 165, l. 2.
[27] «Postimees», 1. X 1947.
[28] EKPA, f. 31, nim. 13, s.-ü. 180, l. 34.
[29] Sealsamas, l. 15.

komitee juhendi alusel. Oktoobris 1949 korraldas komsomol akadeemiliste gruppide ühiskondliku ülevaatuse, mille tulemusi arutati kollektiivides.

1949. a. novembris valitud komsomolikomitee (sekretär Heinrich **Tiido**) hakkas tugevdama organisatsioonilist tööd. Selle tulemusena toimus komsomoli ridade järsk suurenemine — kui 1950. a. jaanuaris oli arvel 339 noort, siis uue õppeaasta alguses juba 612.[30] Kord semestris peeti algorganisatsioonides lahtisi koosolekuid, kus arutati ideoloogiatöö, õppeedukuse ja -distsipliini küsimusi. Tugevnes ka parteiorganisatsiooni poolne abi. Komsomol hakkas pöörama rohkem tähelepanu kasvatustööle ühiselamutes.

1951. a. oktoobris toimunud aruandlus-valimiskoosolekul konstateeriti, et aasta jooksul on organisatsioon kasvanud 224 noore võrra, kommunistlikud noored moodustasid 30,7% kogu üliõpilaskonnast.[31] Komitee uueks sekretäriks valiti Vaino **Väljas**, kelle juhtimisel lülituti agaralt ülikooli juubeli ettevalmistustesse. Oma tegevust intensiivistas 1950. a. sügisel loodud üliõpilaslektorite grupp.

1952. a. sügiseks oli TRÜ kommunistlike noorte pere juba sedavõrd arvukas (arvel 912 noort), et seniste üldkoosolekute asemel hakati korraldama komsomolikonverentse. I konverents 1952. a. oktoobris nentis, et komsomolitöö põhisuundades on toimunud märgatav edasiminek. Järgneval perioodil häiris organisatsioonilist tööd komitee sekretäride sage vaheldumine — V. Väljas edutati ELKNÜ Tartu oblastikomitee sekretäriks. Ülikoolis asendasid teda algul J. **Rekker**, 1953. a. märtsist A. **Kääk**. Kuna töö ei laabunud mitte alati hii, nagu loodeti, oli ka II konverents 1953. a. sügisel kriitikarohke. Komitee sekretäriks valiti Bernhard **Hiire**. Töösuundadest jäi endiselt esikohale õppetööle kaasaaitamine, tugevdati rahvaste sõpruse ja internatsionalismitunde kujundamist üliõpilaskonnas.

1954. a. oktoobris peetud III konverentsil koondus tähelepanu komsomoligruppide tööle. Gruppe oli tolleks ajaks juba 139 ja nad ühendasid 1541 noort. Konverentsist võtsid osa esimesed väliskülalised — Moskvas õppivad Rumeenia ja Korea RDV üliõpilased. Sekretäriks valitud B. Hiire kutsuti peagi tööle ELKNÜ Keskkomiteesse ja 1955. a. sügisest valiti ülikooli organisatsiooni etteotsa Olaf **Kuuli**, kes tugevdas koostööd parteiorganisatsioonidega ja oskas tõmmata üliõpilasnoorsugu kaasa ühiskondlikus korras toimuvale ehitustööle TRÜ staadionil.

Et tundma õppida vennasvabariikide üliõpilaskomsomoli töökogemusi, külastas TRÜ komsomoliaktiiv Leningradi. Sealt saadi mitmeid häid ideid, mida hakati ka Tartus rakendama (algorganisatsioonide kinnitamine keskkoolide šeffideks, komsomolipatrullide loomine, osavõtt tunniplaanide koostamisest jne.).[32] 1956. a. suvel osales ülikooli komsomol üldrahvalikus suurürituses, saates esimese grupi üliõpilasi uudismaadele.[33] Viljakoristustöödest Akmolinski oblastis Põhja-Kasahstanis võttis osa 120 noort O. Kuuliga eesotsas. Aktiivselt osaleti ka I üliõpilaslaulupeo ettevalmistamisel ning Tartu linna ja rajooni noorsoofestivalil, mis kestis 1956. a. oktoobri keskel terve nädala.

Enne 1956. a. oktoobris toimunud TRÜ komsomoli V konverentsi avaldati komitee tegevuse perspektiivplaani projekt, mis nägi ette mitmeid suuri üritusi. Üha enam hoogustus

[30] EKPA, f. 31, nim. 19, s.-ü. 273, l. 46.
[31] EKPA, f. 151, nim. 7, s.-ü. 2, l. 190.
[32] EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 2, l. 71.
[33] TRÜ üliõpilased uudismaadel 1956—1957. Tallinn, 1958.

üliõpilaste osavõtt TRÜ staadioni väljaehitamisest, kus kaks kolmandikku töödest tehti ühiskondlikus korras. 444 ülikooli pere liiget töötas suvel 1957 uudismaal Kustanai oblastis. Kuus nendest pälvisid tunnustusena medali «Uudismaade ülesharimise eest».

1957. a. suvi esitas suuri nõudeid ülikooli isetegevuslastele: Tallinnas viidi läbi Eesti NSV I noorsoofestival, Moskvas VI ülemaailmne üliõpilas- ja noorsoofestival, kus edukalt esines ülikooli meeskoor. Moskva festivalile sai õiguse sõita TRÜ parim komsomoligrupp, milleks osutus geograafiaosakonna III kursuse grupp. Sügisel aitas ülikooli komsomol eriti ulatuslikult kaasa viljakoristustöödele Eestis. Siinsetes kolhoosides ja sovhoosides töötas kogu septembrikuu 1500 üliõpilast. Nii tugevnes töökasvatuslik suund, mis andis häid tulemusi ja ergutas edaspidi veelgi rohkemat taotlema.

1957. a. novembris peetud VI konverents valis uueks komitee sekretäriks Johannes **Loti**. Ülikooli komsomol võttis enda šefluse alla Pälsoni tänava 400-kohalise ühiselamu ehitustööd ja konkretiseeris ühiselamute vahel toimuvat sotsialistlikku võistlust. Jälle suurenes komsomoli ridade arv — VI ja VII konverentsi vahelise aastaga tuli juurde 112 noort.[34] 1958. a. suvel töötas uudismaadel 360 üliõpilast viljakoristus- ja ehitustöödel, TRÜ komsomoliehitustel aga 154 noort (neist 63 IV kategooria müüritöölistena).

1959. a. märtsis peetud VII konverentsil valiti esimest korda nn. suur komitee, kuhu kuulus 31 liiget, 1960. a. juba 47 liiget. VIII konverentsil pöörati palju tähelepanu õppetööga seotud küsimustele. Need olid muutunud eriti aktuaalseteks 1950. aastate teisel poolel, seoses NSV Liidu kõrghariduse ministri instruktiivkirjaga, mis nägi ette üliõpilaste õppekoormuse reguleerimise ja iseseisva töö erikaalu suurenemise. Nimetatud küsimuste lahendamisse ütles oma sõna sekka üliõpilaskomsomol, kes moodustas õppekomisjonid ja suunas nende tegevust. Vastavalt kooli ja elu vaheliste sidemete tugevdamise suunale saadeti 1960. a. 187 II kursuse üliõpilast koolide pioneerimalevatesse rühmajuhtideks ja IV kursuse üliõpilasi aineringide juhendajateks.[35] Ka töölisnoortega arendati šeflusvahekordi. Üliõpilaste osavõtt suvistest ehitustöödest oli muutunud traditsiooniliseks ja noorte hulgas järjest populaarsemaks: 1960. a. suvel töötas uudismaadel, Balti Soojuselektrijaama ehitusel, tsemenditehase «Punane Kunda» rekonstrucerimisel, Kääriku spordibaasi rajamisel ja Tartu linna ehitustel kokku 1186 TRÜ üliõpilast.[36] Järgmisel aastal tõusis suvetöödest osavõtjate arv 1233-ni.

Paljude edusammude kõrval esines komsomoliorganisatsiooni töös 1960. aastate alguses ka vajakajäämisi, millele juhtis 1962. a. novembris tähelepanu TRÜ parteiorganisatsiooni üldkoosolek. 1963. a. aprillis peetud XI komsomolikonverentsil märkis komitee sekretär Karl **Adamson** ära mitmeid probleeme ideoloogilises töös ja õppeedukuses. Komsomoli õppekomisjonid muudeti teaduskondade komsomolibüroode õppe-teaduslikeks sektoriteks. Senisest enam pöördus komsomol õppetööd puudutavate ettepanekutega rektoraadi ja dekanaatide poole. Paraku jäi aga üliõpilaste eneste osa õpitegevuse analüüsis tagasihoidlikuks.

Teine kitsaskoht oli kursuste komsomoligruppide vähene aktiivsus üliõpilaste kaasatõmbamisel ülikooli probleemide lahendamisele. Lähtudes 1964. a. aprillis toimunud XII konverentsi otsustest kaotati I ja II kursusel kursusevanemate institutsioon

[34] EKPA, f. 369, nim. 19, s.-ü. 84, l. 1.
[35] EKPA, f. 5072, nim. 6, s.-ü. 11, l. 29.
[36] Sealsamas, l. 43.

ja nende ülesanded usaldati komsomolibüroodele. Loobuti poliitinformatsioonidest, mida pidid asendama vaidluskoosolekud ja rahvusvaheliste suhete ringi üritused. Need uued vormid haarasid eelkõige aktiivseid ja poliitiliselt teadlikke üliõpilasi, jättes üliõpilaste enamiku kõrvale, mistõttu poliitinformatsioonide ärajätmine osutus vääraks. Küll õigustas ennast komsomoliprožektori tegevus ülikooli elus esinevate puuduste avastamisel ja kõrvaldamisel.

1965. a. aprillis toimunud XIII konverentsiks oli TRÜ komsomoliorganisatsioonis arvel 2587 liiget, nende hulgas 126 NLKP liiget ja liikmekandidaati.[37] Seoses senise sekretäri K. Adamsoni üleviimisega ELKNÜ Keskkomiteesse, valiti sekretäriks Mikk **Titma**.

1960. aastate keskpaik oli komsomolitöö uute vormide otsimise aeg. Ülikoolis tulid seniste taidluskonkursside asemele üleliidulise televisiooni kaudu populaarseks saanud KVN-i (Lõbusate ja Leidlike Klubi) üritused, kus peaaõhk oli huumoril ja vaimukal improvisatsioonil. Osakondades levisid esmakursuslaste tudengiks löömise õhtud. 1965. a. sügisest hakati korraldama ulatusliku kavaga ja suuri üliõpilashulki kaasahaaravaid üliõpilaspäevi, mille kulminatsiooniks kujunes tõrvikrongkäik läbi linna. Taoliste suurürituste läbiviimine nõudis eriti hoolikat ja igati läbimõeldud ettevalmistust. 1970. aastate algusest piirduti ruumides toimuvate üritustega. Lisandusid aga aprillikuus peetavad TRÜ rahvaste sõpruse päevad.

1960. aastate teisel poolel juhtisid TRÜ komsomoliorganisatsiooni komitee sekretärina Jaak **Kaarma**, Toomas **Sutt**, Sirje **Endre** ja Laur **Karu**. Sel perioodil hoogustas tegevust ideoloogiasektor, kes hakkas läbi viima aktiivi informatsioonikoosolekuid, hakkas andma informatsioonibülletääni ja korraldama NB-lektooriume. Internatsionaalse kasvatustöö tõhustamiseks tugevdati koostööd vene õppekeelega gruppide üliõpilastega.

1969. a. valitud komitee ideoloogiasektoril oli 20 liiget, kusjuures igaühele oli usaldatud mingi töölõigu juhtimine. Hoogu võtsid üliõpilaste hulgas läbiviidavad sotsioloogilised uurimused, mis haarasid nii esmakursuslasi kui ka äsjaseid kõrgkooli lõpetanuid. Seoses V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva tähistamisega koondus ideoloogiasektori tähelepanu leninlikule arvestusele. 1970. a. kevadel sooritas arvestuse 3482 üliõpilast, mida tuleb lugeda ülikooli komsomolitöö tubliks saavutuseks.

1970. a. alguseks kuulus ELKNÜ TRÜ organisatsiooni 3731 noort, neist 3471 üliõpilast.[38] 129 komsomoligruppi koondus 26 algorganisatsiooni. Kogu organisatsiooni juhtis 1970. a. oktoobris XVIII konverentsil valitud 54-liikmeline komitee, mille eesotsas oli sekretär Mart **Kubo**. Peamine tähelepanu pöörati siseorganisatsioonilisele tegevusele. Neil aastatel oli palju juttu üliõpilaste omavalitsusest ja selle rakendamise kõige tõhusamate vormide leidmisest.

1971. a. oktoobris toimus Moskvas I üleliiduline üliõpilaste kokkutulek, kus programmilise kõnega esines NLKP Keskkomitee peasekretär L. I. Brežnev. Tema kõne arutati läbi TRÜ kõigis komsomoligruppides. Peagi pärast üleliidulist kokkutulekut külastas TRÜ-d ÜLKNÜ Keskkomitee I sekretär J. M. Tjaželnikov, kes esines üliõpilaskomsomoli aktiivile aulas. Hästi läks korda komsomolikomitee organiseeritud agitbrigaadi reis Tjumeni oblastisse Lääne-Siberis. NLKP XXIV kongressi tähistamiseks viidi 1971. a. läbi järjekordne leninlik arvestus.

[37] EKPA, f. 5072, nim. 8, s.-ü. 6, l. 1.
[38] EKPA, f. 5072, nim. 8, s.-ü. 53, l. 10—11.

1972. a. oli ideoloogilise töö telgteemaks NSV Liidu moodustamise 50. aastapäeva märkimine. Sellele tähtpäevale pühendati 1972. a. aprillis esimesed rahvaste sõpruse päevad ning mitmed muud üritused.

1972. a. oktoobris toimunud XX konverentsil valiti komsomolikomitee sekretäriks Kalle **Merusk**.

Järgmine komsomolikonverents loobus 14 aastat praktiseeritud nn. suure komitee ja selle 11—13-liikmelise büroo valimisest 20-liikmelise komitee kasuks. Uut komiteed hakkas 1973. a. sügisest juhtima Tiit **Koldits** üliõpilaste sotsiaalse aktiivsuse edasise tõstmise suunas. Koos rektoraadi ja kasvatustöö prodekaanidega pandi alus üliõpilaste ühiskondlik-poliitilise praktika süsteemile. Rahvusvaheliste suhete ring hakkas korraldama peahoone ees üliõpilaste solidaarsusmiitinguid maailma demokraatliku noosooga. Sagenesid sõjalis-patriootilise suunitlusega matkad, sõlmiti koostöölepinguid tööstusettevõtetega. Alustas tegevust TRÜ komsomoliaktiivi kool, kus esinesid ülikooli rektor prof. A. Koop, EKP Keskkomitee sekretär V. Väljas, EKP Tartu Linnakomitee I sekretär J. Lott ja teised juhtivad partei- ning komsomolitöötajad.

1. jaanuariks 1975 oli TRÜ komsomoliorganisatsioonis arvel 4068 noort, neist 3826 üliõpilast. Algorganisatsiooni õigustes tegutses 154 komsomoliorganisatsiooni.[39]

1975. a. suvel, seoses T. Kolditsa tööleasumisega Tartu Linna TSN TK aseesimehe kohale, valiti komsomolikomitee uueks sekretäriks Henri **Soova**. Organisatsiooni XXIII konverents toimus 1975. a. oktoobris ja siitpeale hakati komsomolikonverentse korraldama kahe aasta tagant.

1976. a. organiseeris komsomol NLKP XXV kongressi ja uue konstitutsiooni materjalide laialdast tutvustamist ja tundmaõppimist üliõpilaskonnas. Tugevnes noorte internatsionalistlik kasvatus. V rahvaste sõpruse päevadest võttis osa 106 külalist Nõukogudemaa 19 kõrgkoolist. Palju tööd nõudis 1975. ja 1976. a. toimunud komsomolidokumentide vahetamine. Organisatoorse töö täiustamisele aitas kaasa komsomolijuhtide ametijuhendite väljatöötamine, perfokaartide süsteemi juurutamine ning mitmesuguste teiste metoodiliste materjalide koostamine. 1977. a. pandi alus TRÜ komsomoliajaloo konverentsidele.

XXIV konverentsil 1977. a. oktoobris valiti 26-liikmeline komitee eesotsas Kalle **Liiviga**, kes oli komiteed juhtinud juba 1976. a. algusest, mil H. Soova viidi üle ELKNÜ Keskkomitee üliõpilasosakonna juhatajaks. Seoses K. Liivi tööleasumisega EKP Keskkomiteesse valiti 1978. a. oktoobris sekretäriks Madis **Kallion**.

1970. aastate lõpul oli komsomoliorganisatsiooni tegevuse üheks põhisuunaks võitlus parema õppeedukuse eest. Komitee algatusel hakati jälle korraldama nimeliste stipendiumide saajate kohtumisi ülikooli rektoriga ja aktiivi kohtumisi ühiskonnateadlastega. Täiustati leninliku arvestuse ja ühiskondlik-poliitilise praktika ning õpperühmavahelise konkurss-ülevaatuse läbiviimist.

1980. a. oli TRÜ komsomoliorganisatsioon kasvanud 5345-liikmeliseks. Neist oli üliõpilasi 4989, kes jagunesid 263 algorganisatsiooni. 1979. a. oktoobris XXV konverentsil valitud 31-liikmeline komitee (sekretär M. Kallion) seadis kesksele kohale 1980. a. suurte ühiskondlik-poliitiliste tähtpäevade — V. I. Lenini 110. sünniaastapäeva ja Eesti NSV 40. aastapäeva tähistamise. Arvukatest üritustest olid suurimad V. I. Lenini 110. sünniaastapäevale pühendatud IX rahvaste sõpruse päevad, milledest võttis osa üle 25 000 inimese.

[39] EKPA, f. 5072, nim. 8, s.-ü. 12, l. 24—25.

Alates 1950. aastate keskpaigast on TRÜ komsomoli üheks põhitegevuseks olnud üliõpilaste suunamine füüsilisele tööle, eelkõige suvistele ehitustöödele. Vahepeal katkenud uudismaadel käimist jätkati 1964. a. ja 1965. a. vabariikliku üliõpilasrühma koosseisus ehitustöödel Kasahstanis. 1964. a. oli 125-liikmelise rühma komandör TRÜ komsomolikomitee sekretär K. Adamson, 1965. a. 360-liikmelise rühma juht TRÜ komsomolisekretär M. Titma. Nimetatud uudismaasuvedel oli tähtis osa Eesti Üliõpilaste Ehitusmaleva organisatsiooni, traditsioonide ja atribuutika väljatöötamisel. EÜE loebki oma tegevuse algust 1964. aastast. 1966. a. alates töötas EÜE peamiselt Eesti NSV-s asuvatel objektidel. Aasta-aastalt kasvas TRÜ üliõpilaste osavõtt malevast (see oli võimalik neil noortel, kel ei olnud suvist õppepraktikat). EÜE-70 1666-liikmelises peres oli TRÜ üliõpilasi 395. Neist ligi 60 töötas Krakovi, Debreceni, Budapesti ja Praha välisrühmades.[40] Järgmistel suvedel töötas EÜE-s keskmiselt 600—650 TRÜ üliõpilast, nii et 1970. aastate jooksul omandas EÜE-s nn. kolmanda semestri programmi ligi 6000 TRÜ kollektiivi liiget. TRÜ komsomol on andnud igaks töösuveks rohkesti funktsionääre — 1975. a. näiteks 27 komandöri, 35 komissari ja 91 arsti. Järgmise kolme aastaga tuli ülikoolist kokku 144 komandöri, 137 komissari ja 426 arsti, peale nende veel piirkondade ja regioonide funktsionäärid. Peale meie vabariigi on TRÜ üliõpilased töötanud veel ehitustel Gagarini linnas, Karjalas, Jakuutias ja Kamtšatkal.

Nooremate kursuste üliõpilasi tööasedukalt TRÜ suvemalevas ülikooli enda ehitustel. Algul nimetati seda suvetööks. 1973. a. kevadel reorganiseeriti suvetöö suvemalevaks, mis kaotas laialdaselt EÜE töövorme ja atribuutikat (vorm, kokkutulekud, vastusrühmad jne.). Tänu sellele kasvas suvemaleva populaarsus. 1976. a. lülitati TRÜ suvemalev EÜE koosseisu selle ühe piirkonna õigustes ja kohustustes.

Partei ja valitsus on kõrgelt hinnanud TRÜ komsomoliaktiivi EÜE tegevuse juhtimisel ja innustamisel 1977. a. autasustati A. Eesmaad ordeniga «Austuse märk», M. Penti ja J. Asarit medaliga «Töövapruse eest» ja I. Gräzinit ning Ü. Langelit medaliga «Eeskujuliku töö eest». 1981. a. autasustati kümnendal viisaastakul üliõpilasmalevate koosseisus saavutatud kõrgete tootmisnäitajate eest õppetöö ja ühiskondliku elu eesrindlasi: üliõpilast I. Ilometsa ordeniga «Austuse märk», medaliga «Töövapruse eest» assistent Ü. Langelit ja medaliga «Eeskujuliku töö eest» üliõpilast A. Kelku. Paljusid üliõpilasi on autasustatud aukirjadega, EÜE kuld- ja hõbemärkidega.

Viimased 20 aastat on TRÜ komsomol tihedalt seotud komitee juures tegutsevate huvialaklubidega. 1960. a. lõpul loodi Rahvaste Sõpruse Klubi, mille tegevus on suunatud teiste rahvaste kultuuri, ajaloo ja tähtpäevade tutvustamisele, sõprussidemete arendamisele NSV Liidu ja sotsialismimaade kõrgkoolidega. 1969. a. algul reorganiseeriti RSK Interklubiks. Klubi organiseeris giidide kursused, olles aktiivselt tegev ülikooli külastavate delegatsioonide vastuvõtmisel.

1963. a. oktoobris pandi alus rahvusvaheliste suhete ringile (RSR), mida 1960. aastatel juhtisid klubi presidendid M. Uuesson, T. Alatalu, T. Leito, R. Ruutsoo ja T. Laak. RSR alustas oma koosolekutega TRÜ vana kohviku väikeses piljardisaalis, sealt mindi üle hoopis avaramasse rõdusaali ja mõni aeg hiljem keemiahoone ringauditooriumi — see näitab ringi ürituste populaarsuse kasvu. Ülikooli klubis korraldatud teatraliseeritud koosolekud tõid kokku saalitäie üliõpilasi. Mõningasele tegevuse mõõnale 1970. a. algul järgnes uus tõus. Nii ülikoolis kui ka Tartus on hästi tuntud RSR-i üliõpilaslektorid, kelledest mitmed asusid pärast ülikooli lõpetamist tööle Eesti Raadio või Eesti Televisiooni väliskommentaatorina.

1969. a. kevadel pani ELKNÜ TRÜ Komitee aluse filmiklubile. Klubi eesmärk on progressiivse filmikunsti propaganda, üliõpilaste filmikunstialaste teadmiste ja esteetilise maitse arendamine. Selleks demonstreeritakse nii nõukogude kui ka välismaiste kineastide paremaid filme koos vastavate loengutega või kommentaaridega, korraldatakse kohtumisi filmiloojatega, filmiretsensioonide võistlusi jne. Liikmete arvult on filmiklubi TRÜ huvialaklubidest suurim, ühendades umbes 400 ülikooli kollektiivi liiget.

Matkaklubi «Patrioot» alustas tegevust 1973. a. ja on pidevalt oma tööd laiendanud. Kui algul osalesid klubi töös ainult bioloogia-geograafiateaduskonna üliõpilased, siis 1970. aastate lõpul võtsid matkadest osa teistegi teaduskondade ja ka teiste kõrgkoolide noored. 1977. a. viidi läbi 15 kaugmatka 109 osavõtjaga, 1979. a. 21 matka 176 matkajaga. Pidevalt on tõusnud raskema kategooria matkade osatähtsus, kusjuures sportlikud eesmärgid seostuvad ikka enam Nõukogudemaa erinevate paikade tundmaõppimisega.

Lühemat või pikemat aega on ülikooli komsomolikomitee juures tegutsenud veel Ateistide klubi, Diskussiooniklubi, klubi «Sigma», Pressiklubi ja Teatriklubi.

Võrreldes ülikooli teiste suurte ühiskondlike organisatsioonidega on kommunistliku noorsooühingu töö toimunud mõneti erinevates tingimustes. See puudutab eelkõige organisatsiooni liikmeskonna ja juhtiva kaadri kiiret vaheldumist — ülikooli komsomoli liige ollakse ikkagi ainult siin õppimise (harvem ka töötamise) aja vältel.

TRÜ komsomoliorganisatsioonis on saanud esimese poliitilise karastuse kokku umbes 20 000 noort — see on organisatsiooni igati hinnatav panus meie noorsoo kommunistlikku kasvatusse.

Ülikooli komsomol on andnud oma kasvandikele tugeva organisatsioonilise töö kooli, oskuse inimestega suhelda, nendega töötada. TRÜ komsomoliaktivistidest on võrsunud juhtivaid parteitegelasi, ministreid ja ministri asetäitjaid, nõukogude organite juhte jne. 15 endist ülikooli komsomolisekretäri on teadusliku kraadiga, nende hulgas on professoreid ja dotsente.

Tubli töö eest on TRÜ komsomoliorganisatsioon pälvinud mitmeid autasusid. 1978. a. anti ülikooli komsomolile ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukiri ja Rahvusvahelise Üliõpilasliidu aukiri. 1980. a. detsembris külastas ülikooli ÜLKNÜ Keskkomitee sekretär B. Pastuhhov, kes andis ülikooli komsomoliorganisatsioonile üle ÜLKNÜ Keskkomitee aukirja.

TRÜ komsomoliorganisatsioonil on selja taga neli tegevusrohket aastakümmet, mida on sisustanud komsomolile omane entusiasm, tahe teha midagi uut moodi, teha paremini, kui on tehtud varem. Selles suunas jätkab ülikooli komsomol oma tööd ka edaspidi.

3. TRÜ AMETIÜHINGU-ORGANISATSIOON

Partei- ja komsomoliorganisatsioonide kõrval etendab Tartu Riikliku Ülikooli elus tähtsat osa kõige massilisem ühiskondlik organisatsioon — ametiühing, mille tegevus ulatub iga

[40] EKPA, f. 5072, nim. 8, s.-ü. 26, l. 4; s.-ü. 4[illegible], l. 15.

ülikooli töötaja ja üliõpilaseni.[41] Ametiühinguorganisatsiooni ülesandeks on hoolitseda õppetöö ja tootmispraktika otstarbeka korraldamise eest, töötajate ja üliõpilaste sisuka puhkeaja eest, heade elamistingimuste loomise, taidluse, kehakultuuri ja spordi arendamise, organisatsiooni liikmete materiaalse abistamise eest. Kõik see on vajalik ülikooli kollektiivi edukaks tööks tema ette seatud sihtide saavutamisel.

Ametiühingu tegevus TRÜ-s taastati 1944. a. hilissügisel, mil 1940/41. õppeaasta eeskujul organiseeriti eraldi organisatsioonid teenistujatele ja üliõpilastele. Organisatsiooni põhiüliks jäi ametiühingurühm kursusel või haldusüksuses. Rühmad valisid teaduskonna büroo ja need omakorda üleülikoolilise komitee. (Teenistujatel asendas teaduskonna bürood alakomitee.) Komiteede ja büroode juurde moodustati aktivistidest komisjone, mille tegevus hõlmas ametiühingutöö tähtsaimaid lõike. Ametiühinguorganisatsiooni kuulusid veel revisjonikomisjon, hiljem ka üliõpilaste vastastikuse abistamise kassa, ülikooli spordiklubi (ÜSK) ja üliõpilasklubi.

Mõlemad ametiühingud allusid kuni 1948. a. Eesti NSV Hariduse- ja Kunstitööliste Ametiühingu Vabariiklikule Komiteele, hiljem Eesti NSV Kõrgemate Koolide ja Teaduslike Asutuste Töötajate Ametiühingu Vabariiklikule Komiteele. Vahetult suunas TRÜ ametiühingu tegevust kogu vaadeldaval perioodil ülikooli parteiorganisatsioon.

1944. a. lõpul loodi nii üliõpilaste kui ka teenistujate ametiühingu korraldavad komiteed, mis lahendasid lühikese ajaga hulga organisatoorseid ülesandeid. 14. detsembril 1944 valis teenistujate ametiühingu liikmete üldkoosolek 9-liikmelise komitee. Komitee esimeheks sai T. **Krigul**, aseesimeheks A. Vassar.[42] Vabariikliku komitee soovitusel rakendati tööle komisjonid olme, majanduse, varustamise, kasvatus- ja kultuuritöö alal. Üliõpilaste ametiühingu üldkoosolek 9. veebruaril 1945 valis oma komitee, mille esimeheks sai K. **Laasik**, aseesimeheks ajalugu õppiv S. **Jänes**, kes asus maikuus täitma esimehe ülesandeid. 1946. a. valiti komitee etteotsa õigusteaduskonna üliõpilane E. **Laasik**, kelle algatusel töötati välja teaduskonnabüroode üksikasjaline struktuur ja täpsustati nende ülesandeid.[43] 1949. aastast juhtis komiteed sama teaduskonna üliõpilane A. **Blumfeldt**.

1946. a. kuulus teenistujate ametiühingusse juba 95% TRÜ töötajatest. Alakomiteed tegutsesid kõigis kaheksas teaduskonnas peale selle veel Raadil, Järvseljal, majandus-remondikontoris ja administratiiv-majandusosakonnas. Järgmistel aastatel täiustati organisatsiooni struktuuri ja täpsustati ülesandeid. Üleülikoolilist komiteed juhtis A. **Uibo** ja 1948. a. algusest I. **Paul**.

Kuna teenistujate ja üliõpilaste ametiühinguorganisatsiooni põhieesmärgid ühtusid, tekkis idee organisatsioonide liitmiseks. Ühine organisatsioon võimaldas koondada jõude ja vahendeid kõigis põhilistes töölõikudes ning lahendada operatiivsemalt esilekerkinud küsimusi. 14. oktoobril 1949 peeti komiteede ühine koosolek, mis kutsus 22. novembriks 1949 kokku TRÜ ametiühinguorganisatsiooni I konverentsi. Enam kui 1000 teenistujat ja 2000 üliõpilast esindanud delegaadid valisid 23-liikmelise komitee, mille esimeheks sai I. Paul, aseesimeheks õigusteaduskonna üliõpilane E. Salumaa.

Järgnevatel aastakümnetel on ülikooli ametiühingu struktuuris toimunud mitmeid muudatusi, mis enamikus olid tingitud ümberkorraldustest ülikooli struktuuris ja kollektiivi jätkuvast kasvust. 1960. aastatel kasvas märgatavalt üliõpilaste osa ametiühingu aktiivis. Üliõpilased hakkasid lahendama ikka kaalukamaid probleeme. 1966. a. valitud 26-liikmelisest komiteest moodustasid poole üliõpilased. 1960. aastate teisel poolel tehti plaane kahe eraldi ametiühinguorganisatsiooni taastamiseks, kuid kaaludes kõiki plusse ja miinuseid, otsustati ülikooli parteikomitee soovitusel säilitada ühtne organisatsioon.[44] Küll loodi eraldi bürood teenistujatele ja üliõpilastele algul arstiteaduskonnas ja aasta hiljem ka bioloogia-geograafiateaduskonnas ning füüsikaosakonnas.

1969. a. anti ülikooli komiteele ametiühingu rajoonikomitee õigused. See võimaldas suurendada büroode volitusi, rakendada komitees tööle 5—7-liikmeline presiidium. Need uuendused aitasid kaasa tõmmata märksa arvukamat aktiivi ning muuta ametiühingutööd operatiivsemaks.[45] Selline põhistruktuur on säilinud 1980. aastate alguseni. TRÜ ametiühingu kõrgeimaks organiks on konverents, mida 1981. aastani on peetud 25 korral. Seal arutatakse kogu ametiühingutööd aruandlusperioodil ja valitakse uued juhtivad organid. Üksikutel konverentsidel on põhiteemaks olnud aktuaalsete teooriaküsimuste arutelu. Nii peeti 1965. a. märtsis kommunistliku töö liikumisele ja sotsialistliku võistluse teooriale ning praktikale pühendatud konverents.[46]

TRÜ ametiühing on tõeline massiorganisatsioon, mis koondab oma ridadesse peaaegu kõiki ülikooli kollektiivi liikmeid. Organisatsiooni kasvu ja struktuuri arengut näitab tabel.

Ülikooli ametiühingu tegevusväli oli ja on väga avar. Eelkõige kuuluvad siia õppetöö korraldamise, tõhustamise ja stimuleerimise küsimused. 1946. a. sügisel alustas võitlust õppeedukuse parandamise eest üliõpilaskomitee akadeemiline komisjon (hilisem õppe-teaduslik komisjon). 1947. a. pandi alus regulaarsetele õppemetoodilistele nõupidamistele. Nendest sammudest oli kasu — 1940. aastate teisel poolel paranesid tublisti õppeedukus ja teadmiste kvaliteet. Õppejõududel oli päevakorras õpetuse ideelis-poliitilise taseme tõstmine. 1950. aastatel tegeles ametiühing üliõpilaste ajabüdžeti uurimisega, õppedistsipliini tugevdamisega, auditoorse töö mahu vähendamise ja iseseisva töö erikaalu suurendamisega. Järgmisel aastakümnel astuti samme õpperaamatukogude ja kabinettide kasuteguri tõstmiseks, parallelismi kõrvalda-

[41] Lähemalt vt. Ülevaade TRÜ ametiühinguorganisatsiooni ajaloost (1940—1980). TRÜ Toimetised. Vihik 547. Tartu, 1980.

[42] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 2, l. 2, 3, 23.

[43] Sealsamas, s.-ü. 9, l. 36; s.-ü. 22, l. 87—88.

[44] EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 136, l. 81—82, 204.

[45] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 402, l. 27—434.

[46] Sealsamas, s.-ü. 335, l. 2.

TRÜ AMETIÜHINGU LIIKMESKOND

	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980
Töötajaid ja üliõpilasi kokku	1928	4209	3831	3925	4813	6010	6954	8346
neist ametiühingu liikmeid	1651	4161	3699	3790	4771	5993	6949	8342
Töötajate üldarv	880	1244	1007	1205	1401	1899	2309	2936
neist ametiühingu liikmeid	653	1203	934	1133	1380	1891	2305	2934
Üliõpilaste üldarv	1047	2965	2824	2720	3412	4111	4645	5410
neist ametiühingu liikmeid	998	2958	2765	2657	3391	4102	4644	5408
Ametiühingubüroode arv	11	11	7	7	10	12	13 + 3	14 + 3
Ametiühingurühmade üldarv	52	224	144	166	176	196	265	262
TRÜ komitee liikmete arv	9 + 9	23	25	25	17	15	27	38

Märkused:

1. 1960. aastate alguses oli osa esmakursuslasi tootmispraktika tõttu ametiühingulisel arvel mitmes Tartu tööstusettevõttes.

2. Kahe arvu puhul tähistab esimene teenistujate, teine — üliõpilaste organisatsioonilist kuuluvust.

miseks programmidest, õppetingimuste paremustamiseks ühiselamutes. Dots. R. Kleisi juhitud alakomisjon tegi hinnatavalt palju metoodiliste abimaterjalide ja õppevahendite kirjastamisele kaasaaitamisel. 1970. aastatel analüüsis komisjon dotsentide E. Jürimäe ja S. Maramaa juhtimisel üliõpilaste väljalangevuse põhjusi ja otsis võimalusi õppeprotsessi kaasajastamiseks eelkõige selle tehnifitseerimise näol.

Nimetatud põhisuuna teine haru on olnud kaasaaitamine ülikoolis tehtavale teadustööle. Algusest peale on ametiühinguorganisatsioon püüdnud luua võimalikult soodsaid tingimusi teadusliku töö viljelemiseks. Suurt tähelepanu on osutatud üliõpilasteaduse arendamisele, eelkõige ÜTÜ-le, mille loomisel 1947. a. oli ametiühing kaastegev.

Käsikäes TRÜ partei- ja komsomoliorganisatsioonidega on ametiühing edukalt tegutsenud ülikooli kollektiivi kommunistlikul kasvatamisel. Ülikoolis ei ole toimunud ühtegi ulatuslikumat poliitilist kampaaniat või olulisemat ühiskondliku elu sündmust, millest ametiühinguorganisatsioon poleks osa võtnud. Ametiühing on hea seisnud näitagitatsiooni korraldamise eest õppehoonetes ja ühiselamutes. Koos ühingu «Teadus» ülikooli organisatsiooniga on korraldatud loenguid ja vestlusi, küsimuste ja vastuste õhtuid ning kohtumisi nimekate inimestega. Alates 1950. aastatest tegutsevad nii komitees kui büroodes ideoloogiatöö komisjonid, mis arendavad tihedat koostööd mitmete teiste, eelkõige aga kultuurikomisjonidega. Ühiselt on püütud suurendada just kunstilise isetegevuse aga ka teiste kultuuritöö vormide kasvatuslikku mõju.

Kommunismi koolina on ametiühing ühtlasi ka organiseerimise ja juhtimise, sotsialistliku majandamise kooliks. Ametiühingu abiga on lahendatud ülikooli paljutuhandelise kollektiivi arvukaid olme- ja majandusküsimusi. Eriti tuntav oli ametiühingu abi esimestel sõjajärgsetel aastatel. Siis aitas ametiühing kaasa töötajate ja õppijate varustamisele toidukaartidega ja tööstuskaupade ostulubadega, ülikooli sööklale täiendavate toiduainete muretsemisele, kütte ja valguse, ehitus- ja remondimaterjalide hankimisele. Pikka aega olid ühiselamud täielikult ametiühingu hoole all: ametiühing suunas üliõpilasi ühiselamutesse, organiseeris sealset omavalitsust, aitas kaasa õppetubade ja punanurkade loomisele, viis läbi sanitaarkontrolle, innustas internaatide spordielu ja isetegevust, kontrollis ja karistas, kui seda oli vaja. Palju hoolt pühendas ametiühing üliõpilaste toitlustamise parandamisele, dieettoitlustamise korraldamisele ja profülaktooriumide organiseerimisele, meditsiinilise teenindamise tõhustamisele, kehakultuuri ja tervete eluviiside propagandale. Seesama käib ka töökaitse ja sotsiaalkindlustusealase tegevuse kohta. Ametiühing varustab töötajaid ja üliõpilasi puhkekodu ning turismituusikutega, organiseerib tervistavaid puhkelaagreid, spordilaagreid ja -päevi, pioneerilaagreid. Ülikooli kollektiivi liikmete väikelastele avati ametiühingu algatusel 1965. a. kevadel lasteaed Burdenko tänaval.[47] Ametiühing koostab korterivajajate pingeread ja organiseerib kooperatiivset elamuehitust. TRÜ töötajate poolt 1957. a. rajatud elamukooperatiiv «Kodutare» oli esimene taoline kogu vabariigis.[48] Ka aianduskooperatiivide organiseerimine ning töötajate varustamine aiamaaga kuulub ametiühingu ülesannete hulka. Osaledes üleliidulistes konkurssides töö-, olme- ja puhketingimuste parandamise alal on TRÜ ametiühinguorganisatsioon pälvinud mitmel korral esiletõstmist.

Palju tähelepanu on ametiühing pööranud sotsialistliku võistluse organiseerimisele ja juhtimisele ülikoolis. See on komplitseeritud ülesanne, mille edukas lahendamine on nõudnud tublisti peamurdmist, et leida objektiivselt kõrvutatavaid näitajaid eripalgelise tegevusega kollektiivide töös. Järk-järgult saadi üle formalismi elementidest, mis algul kippusid domineerima. Viimasel aastakümnel on korduvalt täiustatud sotsialistliku võistluse tingimusi ja välja töötatud stiimulite süsteem võistluse edasiseks arendamiseks.

Ulatuslik on olnud siseorganisatsiooniline töö. Aastast aastasse toimub ametiühinguorganisatsiooni kõigi lülide aktiivi väljaõpe. Ametiühing on algusest peale aidanud kaasa šeflustööle põllumajandusettevõtete ja kasvatusasutuste üle. Selles osas on esile tõstetud õigusteaduskonna ja pedagoogika kateedri kollektiive.

Kogu seda ulatuslikku tööd on juhtinud ametiühingukomiteed eesotsas esimeestega. Kuni 1960. aastate keskpaigani oli iseloomulik juhtiva kaadri sage vahetumine. See võimaldas küll aktiviseerida paljusid ametiühingu liikmeid, kuid mõjus häirivalt perspektiivsele planeerimisele ning planeeritu elluviimisele. Kaadri ebastabiilsusele saabus lõpp pärast NLKP Keskkomitee 1964. a. oktoobri- ja novembripleenumeid, kus anti uued suunad ühiskondlike organisatsioonide juhtimise osas.

TRÜ ametiühingukomitee esimehed on olnud: teenistujate ametiühingul Heinrich Riikoja (1940—1941), Artur Vassar (1944),[49] Teodor Krigul (1944—1946), Arkaadi Uibo (1946—1948) ja Ilmar Paul (1948—1949). Üliõpilaste ametiühingukomiteed juhtisid Armand Koik (1940), Kaarel Raidväli (1941), Elle Hopp (1944—1945), Karl Laasik (1945), Sulev Jänes (1945—1946), Endel Laasik (1946—1949) ja Aleksander Blumfeldt (1949). TRÜ ühise ametiühingu eesotsas seisid: Ilmar Paul (1949—1950), Robert Raudsepp (1950—1951), Johannes Mäll (1951—1952), Rudolf Sorrok (1952—1956), Ülo Haldna (1956—1957), Antidea Metsa (1957—1960), Johannes Lott (1960—1961), Herbert Viiding (1961), Helve Unger (1961—1962), Linda Pärl (1962—1964), Kanni Indre (1964—1966) ja Helve Kabur 1966. a. kuni siiani.

Koos teiste TRÜ ühiskondlike organisatsioonidega on ametiühing andnud väärika panuse ülikooli ja selle kollektiivi ees seisvate ülesannete lahendamiseks ja ülikooli arendamiseks eesrindlikuks nõukogude kõrgkooliks. Et selles osas tehtu on olnud edukas, seda kinnitab tõsiasi, et NSV Liidu kõrgkoolide vahelises üleliidulises sotsialistlikus võistluses pälvis Tartu Riiklik Ülikool 1977. a. aukirja, 1978. a. tuli esikohale ja 1980. a. saavutas teise koha. 1981. a. üleliidulises sotsialistlikus võistluses saavutatud edu eest autasustati Tartu Riikliku Ülikooli kollektiivi NLKP Keskkomitee, NSV Liidu Ministrite Nõukogu, ÜAÜKN-i ja ÜLKNÜ Keskkomitee rändpunalipuga. Suur osa nendes saavutustes kuulub TRÜ ametiühinguorganisatsioonile sotsialistliku võistluse organiseerimisel ja innustamisel ülikoolis.

4. TRÜ TAIDLUSKOLLEKTIIVID

Harmooniliselt arenenud inimese kujunemisel kuulub oluline koht esteetilisele kasvatusele, mille tähtis komponent on aktiivne osavõtt kunstilisest isetegevusest. TRÜ üliõpilaste, õppejõudude ja teenistujate hulgas leidub arvukalt kunstihuvilisi, kes on koondunud ülikoolis tegutsevate kooride, ansamblite, orkestrite, kunstikabineti, näiteringi ja teiste taidluskollektiivide ümber. Laialdaselt vil-

[47] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 335, l. 15—17.
[48] Sealsamas, s.-ü. 217, l. 22.

[49] Tegutses ajutise komitee esimehena.

jeldakse elurõõmsat üliõpilastaidlust teaduskondade, osakondade ja kursuste üritustel, EÜE kokkutulekutel, spordi- ja puhkelaagrites. Alljärgnevas ülevaates piirdutakse ülikooli klubi poolt juhitavate suurte taidluskollektiivide tegevuse käsitlemisega viimase 35 aasta vältel.

TRÜ klubile pandi alus 1945. a. septembris. Siis organiseeriti ülikooli punanurk, mille juures hakkasid tööle muusikaring mees- ja naiskooriga, kehakultuuri- ja kalastusring. Ametiühing võttis oma palgale klubi juhataja ja koristaja-käskjala.[50] Peahoone kõrval asuvas endises üliõpilasmajas võimaldati klubil kasutada mõningaid ruume. 1946. a. novembris komplekteeriti üliõpilaste isetegevuskollektiivide juhtidest 21-liikmeline klubi juhatus, mille eesotsas seisis põllumajandusteaduskonna üliõpilane Jaan **Ollino.** Aasta lõpuks anti klubi juhtida kõik ülikooli isetegevusringid: näitering, kirjandusring, väike sümfooniaorkester, ülikooli meeskoor ja naiskoor.

Uut hoogu sai TRÜ klubi tegevus 1947. a. sügisest, mil 15-liikmelise juhatuse etteotsa valiti farmaatsiaüliõpilane Irene **Rummel.** Klubile muretseti uusi pille ja rahvarõivaid. Ruumid remonditi ja varustati mööbliga. Korraldati lugemislaud värskete ajalehtede ja ajakirjadega. 1947. a. lõpul tegutses klubi juures juba 11 isetegevuskollektiivi enam kui 600 liikmega.[51] Neist suuremad olid 200-liikmeline naiskoor, 130-liikmeline meeskoor, näitering (81 liiget), kirjandusring (33 liiget), rakenduskunstiring (33 liiget) ja rahvatantsuring (30 liiget).

1949. a. veebruaris vastuvõetud põhikiri nägi ette sektorilise töökorralduse. See võimaldas klubi juhatusel korraldada paremini üritusi. 1949. a. pandi alus üliõpilasisetegevuse igaaastastele ülevaatustele — olümpiaadidele, mis jäid pikaks ajaks klubitöö üheks tähtsamaks lõiguks. Olümpiaadid virgutasid teaduskondade, osakondade ja kursuste loovat omaalgatust. Nende käigus ilmus publiku ette rohkesti populaarseid kollektiive ja üksikesinejaid. Esimeste isetegevusolümpiaadide kindel võitja oli kehakultuuriteaduskond, kelle üliõpilased lõid peaaegu täies koosseisus taidluses kaasa. Pikapeale ilmnes, et olümpiaadide süsteem hakkab soodustama kampaanialikkust — kollektiivid valmistusid küll agaralt olümpiaadiesinemisteks, pärast seda aga hoog vaibus. Seepärast otsis klubi juhatus uusi stiimuleid, mis oleksid taganud ringide ja kollektiivide pideva ja plaanipärase töö.

Klubi töös pöörati pidevalt tähelepanu isetegevuse ideelise taseme tõstmisele ja taidlejate kasvatamisele, seda eriti vaadeldava perioodi algupoolel. Loengulise propaganda elavdamiseks hakati 1960. aastatel korraldama kinolektooriume. Need muutusid üliõpilaste hulgas õige populaarseteks. Suurt tööd tehti ka näitagitatsiooni alal, mille sisu ja vorm pidevalt paranesid.

Kõige raskem probleem taidluses oli ülikooli suure kollektiivi vajadustele vastavate ruumide nappus. Üliõpilasmajas oli kuni 1957. a. klubi kasutada II korrus, siis rajati sinna ülikooli kohvik. Klubi viidi korrus kõrgemale, kus aga sobivad ruumid puudusid.[52] Suuremaid üritusi korraldati linna avaramates saalides, peamiselt pedagoogilises koolis ja Tähe tänav 3 olevas saalis. Ajuti kasutati ka ülikooli aulat, mille range pidulikkus ei sobinud aga lõbusa eeskavaga tantsuõhtute ja maskiballide tarvis. Kooride harjutusteks kasutati aula kõrval asuvat auditooriumi.

Olukord paranes tunduvalt 1960. a., mil ülikool sai tagasi Tähe 3 asuva endise korporatsioonimaja. Pärast

[50] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 18, l. 110, 131.
[51] Sealsamas, nim. 135, l. 12, 21.
[52] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 35, l. 12.

põhjalikku remonti viidi sinna TRÜ klubi, mis 12. detsembril 1960 avas üliõpilaskonnale oma maja uksed. Palju rõõmu oli nägusast ja mugavast 360-kohalisest saalist, mis populaarsemate ürituste puhul suutis siiski vastu võtta ainult osa soovijatest.

Klubi tööd raskendas kuni 1970. aastate keskpaigani koosseisulise kaadri sage vaheldumine. Aastail 1945—1960 töötas klubi juhatajana kokku 13 inimest, neist ainult kolm enam kui aasta. 1960. aastail olid pikemat aega selles ametis Aksel **Siimer,** Marta **Kikas** ja Mati **Laane.** 1975. a. kuni siiani juhatab TRÜ klubi Heino **Variku,** keda kunstilise juhina abistab Anneliis Moss, mõlemad kõrgharidusega kultuurharidustöötajad.

Klubi juures funktsioneeriva nõukogu, samuti ülikooli kohvik-klubi nõukogu tööle aitasid palju kaasa ülikooli õppejõud — kultuuritöö entusiastid Villem Alttoa, Olev Saks, Vilve Kalits jt. Kohvik-klubis on regulaarselt korraldatud kunstinäitusi, millele pani 1963. a. aluse graafik Kaljo Põllu juhendamisel tegutsenud ülikooli kunstikabinet.[53] Veel viidi kohvik-klubis läbi kohtumisi vabariigi tuntud kultuuritegelastega ja taidlejatega, arutati aktuaalseid kunstiprobleeme jne.

1960. aastate lõpul ja 1970. aastate algul tegi klubi palju üliõpilaste puhkeõhtute sisu ja vormi paremustamiseks. 1960. aastatel laialdase populaarsuse omandanud KVN-õhtud olid selleks ajaks oma külgetõmbavuse kaotanud, diskovorm aga polnud veel populaarseks saanud. Küllalt palju üliõpilasi eelistas mitte harrastada aktiivset taidlust, rahuldudes professionaalsete või isetegevuslike artistide esinemiste vaatamisega ja helilintide kuulamisega. Probleem seisnes selles, kuidas võimalikult paljusid noori taidlusesse kaasa tõmmata.

Klubi tegevust tervikuna on suunanud TRÜ ametiühingukomitee, eelkõige selle massilise kultuuritöö komisjon. Pidevalt on klubi abistanud EKP TRÜ komitee ja komsomolikomitee. Klubi sisustada on usaldatud kõigi aulas peetud aktuste kunstiprogrammid, mis 1970. aastatel muutusid eriti emotsionaalseteks, seostudes mitmete kaunite traditsioonide ja rituaalidega (ülikooli lipu pidulik saalitoomine, lillede asetamine Suures Isamaasõjas langenute mälestustahvli ette, ülikooli medali kätteandmise tseremoonia).

Väga mitmekülgselt, nii ideeliselt kui ka materiaalselt on ülikooli klubi toetanud ametiühingu vabariiklik komitee. Ühekordseid toetusi on antud suurte kollektiivide pikemate konfserdimatkade läbiviimiseks. 1980/81. õppeaastal tegutses ülikooli klubis 30 taidlusringi ja kollektiivi, kuhu kuulub kokku üle 800 üliõpilase, teenistuja ja nende laste. Kõigile neile on osavõtt heal tasemel juhendatud taidlusest meeldivaks vahelduseks igapäevasele tööle ja õpingutele. 1979. a. lõpust kammitses klubi tegevust klubihoone kapitaalremondist tingitud ruumikitsikus. Pärast kapitaalremondi lõpetamist on plaanis tunduvalt laiendada klubi tegevust ja suurendada isetegevuslaste arv peaaegu kahekordseks.

TARTU AKADEEMILINE MEESKOOR, mis ühendab lauljaid nii ülikoolist kui Põllumajanduse Akadeemiast, on ülikooli kooridest vanim ja tuntuim. Koorile pani 1912. a. aluse helilooja ja dirigent Juhan **Simm.** TAM oli esimesi koore, kes alustas pärast Eesti NSV vabastamist taas tegevust. See toimus juba 1944. a. novembri lõpul. Koori juhatas helilooja Richard **Ritsing,** kes töötas sel kohal aastail 1933—1974. Alates 1963. a. töötas tema kõrval dirigendina Alo **Ritsing,** kes juhatab koori tänini. 1945 a. esines koor esimest korda Nõukogude armee aastapäeval, novembris

[53] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 297, l. 12—13.

Oktoobrirevolutsiooni aastapäeval ja detsembris Juhan Simmi 60. sünnipäeva kontsertaktusel.[54]

Esimestel sõjajärgsetel aastatel kasvas lauljate arv kiiresti. 1950. a. oli kooris 140, 1950. aastate keskel koguni 165 lauljat, millest peale algas mõningane tagasiminek. Koori koosseisu suurenemine oli otseselt seotud aktiivse kontserditegevuse ja kõrge kunstilise tasemega, mis tõid au *alma mater*'ile ja populaarsust koorile endale.

1960. aastate esimesel poolel, mil meesüliõpilaste arv ülikoolis oli madalseisus, vähenes tunduvalt ka lauljate arv. 1968. aastast peale võib täheldada uut tõusu koori tegevuses. Viimasel aastakümnel on kooris liikmeid 100 laulja ringis.

Kuni 1951. a. sügiseni andis TAM kontserte põhiliselt Tartus, Tallinnas ja teistes Eesti NSV linnades. 1951. a. lõpul toimunud esimene pikem kontserdireis viis koori Riiga, Vilniusse ja Kaunasesse. 1953. a. jaanuaris-veebruaris käidi laulmas Moskvas, Leningradis, 1954. a. Kiievis ja Lvovis ja järgmisel aastal uuesti Balti liiduvabariikide pealinnades ning Kaunases. Üks pikemaid kontserdireise (Tartu—Moskva—Sevastoopol—Jalta—Odessa—Kišinjov—Kiiev—Tartu) toimus 1956. a. suvel. Väga edukaks kujunes 1957. a., mil kolmel korral toodi ära taidluskonkursside laureaadi nimetus — vabariiklikult noorsoofestivalilt Tallinnas, üleliiduliselt festivalilt Moskvas (kuldmedal) ja ülemaailmselt noorsoo ja üliõpilasfestivalilt Moskvas (pronksmedal).[55]

1961. a. märtsis viibis oma kõrge taseme poolest juba tuntud TAM taas Moskvas, kus konservatooriumi saalis änti igati õnnestunud 3-tunnine kontsert. Üldse esines koor nädala ajaga kaheksal korral, sealhulgas ka Moskva ülikoolis ja Lihhatšovi-nimelises autotehases.

Pikemad kontserdireisid jätkusid 1968. a., mil koor musitseeris Siberi linnades. 1974. a. käidi laulmas Taga-Kaukaasias, 1978. a. Kesk-Aasias. 1970. a. oldi kontserte andmas Poolas ja 1979. a. Saksa DV-s. Neile matkadele lisandusid semestrikontserdid aulas, esinemised vabariigi teistes linnades, osavõtt üld- ja üliõpilaslaulupidudest, laulmine TRÜ ja EPA aktustel, ühisüritused vabariigi teiste kooridega jne.

1982. a. kevadel toimus M. Saare 100. sünniaastapäevale pühendatud vabariiklik koorifestival, kus TAM saavutas esikoha ja laureaadi tiitli.

Akadeemilise Meeskoori edu tugineb hoolikal ja süsteemikindlal töö nii lauljate vokaal-tehnilise taseme viimistlemisel kui ka uue repertuaari omandamisel. Seda tööd on juhtinud dirigendid koos teeneka hääleseadja Rudolf Jõksiga ning kontsertmeistri ja klaverisaatja Ago Russakuga. Esinemiste mõnule on paljugi juurde andnud kauaaegne koorisolist dots. Olaf Prinits.

Koori repertuaar on pidevalt uuenenud ja täiustunud. Sõjajärgsetel aastatel domineerisid repertuaaris eesti nõukogulik kooriloomingning vennasrahvaste heliloojate paremad laulud. Soojalt võttis kuulajaskond vastu eesti, vene, ukraina, leedu, läti, armeenia ja teiste rahvaste laule. 1950. aastatel ilmus repertuaari ikka enam klassikat (Glinka, Grieg, Wagner, Weber jt.). Repertuaari laienemine võimaldas anda juba temaatilisi kontserte, kus esitati keerulise helikeelega nüüdisaegset kooriloomingut.

ÜLIKOOLI NAISKOORILE pandi alus 1945. a. varakevadel, mil lauluhuvilised naisüliõpilased, õppejõud ja teenistujad koondusid ülikooli muusikaõpetaja R. **Ritsingu** ümber. R. Ritsing juhatas koori 1963. aastani. Talle järgnesid dirigendi kohal Roland **Laasmäe,** Valve **Lepik** ja Vaike **Uibopuu,** kes on siiani koori eesotsas. Koori esimeseks ja kauaaegseks esinaiseks oli ülikooli teadussekretär Irene Maaroos.

Esimest korda laulis koor avalikkuse ees 1945. a. 1. mai aktusel. Siis oli lauljaid ainult 30. Lauluhuviliste arv kasvas peagi 200-ni, et hiljem jääda 120—130 piiridesse. Kuna õppejõudude ja vilistlaste osavõtt koorist on jäänud tagasihoidlikuks, on naiskoor säilitanud selge üliõpilaskoori ilme.

Senise tegevusaja jooksul on naiskoor esinenud rohkem kui 350 korral ja andnud üle 200 iseseisva kontserdi. Koor on laulnud paljudes Nõukogudemaa linnades (kõige rohkem Riias, Kaunases, Vilniuses ja Moskvas), käinud pikematel kontserdireisidel Armeenias ja Siberis, Ungaris ja Saksa DV-s.

Koori repertuaaris oli tähtsal kohal eesti ja nõukogude heliloojate repertuaar, mille kõrval kõlasid vene ja välismaa klassikute koorilaulud. Viimastel aastatel on tunnustust toonud just suurvormide esitamine (Pergolesi «Stabat Mater», Orffi «Carmina Burana», mitmed Britteni teosed) koos kammerorkestriga või TPI Akadeemilise Meeskooriga RAT «Estonia» dirigendi Eri Klasi juhatusel. Asjatundjad on korduvalt esile tõstnud koori kõrgetasemelist vokaaltehnikat ja intonatsioonipuhtust. Koori populaarsuse tagatiseks on tõsine töössesuhtumine ning nõtke musitseerimisoskus. Ülikooli naiskooril (nii nagu meeskooril) on põhikiri, traditsioonid ja atribuutika. 35 korral on koori autasustatud või premeeritud, milledest üks kaalukamaid on ELKNÜ 1978. a. kirjanduse- ja kunstipreemia laureaadi nimetus. Koor kannab rahvakollektiivi nimetust.

1980. a. omistati nii ülikooli naiskoorile kui ka Tartu Akadeemilisele Meeskoorile Eesti NSV teenelise koori aunimetus, mis on kõrge ja pälvitud tunnustus mõlema koori pikaajalisele ja viljakale kontserditegevusele.

1982. a. kevadel saavutas ka naiskoor vabariiklikul koorifestivalil esikoha ja laureaadi nimetuse.

TEISED KOORID. 1958. a. pandi ülikoolis alus segakoorile, mille liikmete arv ulatus peagi sajani. Hoogsat tegevust hakkas 1960. aastate algusest kammitsema meeslauljate nappus, mistõttu koor lõpetas 1960. aastate keskel oma tegevuse. Vaatamata lühikesele tegevusajale suutis TRÜ segakoor noore dirigendi Valdar **Viirese** taktikepi all tõusta ülikooli parimate taidluskollektiivide hulka.

1971. a. kevadel alustas tegevust TRÜ kammerkoor, mis 1970. a. lõpust oli funktsioneerinud Eesti NSV Heliloojate Liidu Tartu osakonna juures. Kuni 1979. a. juhatas kammerkoori Vaike **Uibopuu,** keda abistas koori hilisem dirigent Tiiu **Otsus.** 1981. a. juhatab kammerkoori Riho **Leppoja.** Koori liikmeskonda kuulub umbes 40 lauljat, koori nõudlik repertuaar eeldab noodist laulmise oskust. Tänu sellele on kammerkoori võimalused repertuaari valikul olnud avaramad kui teistel kooridel.

Kammerkoori 10-aastasesse tegevusse mahub hulk esinemisi Tartus, Tallinnas, Lätis, Leedus, Ukrainas. Üleliidulise taidlusülevaatuse finaalis Tallinnas 1975. a. saavutati esikoht ja koor arvati kõrgema kategooria kooride hulka. Kollektiiv on esinenud koos Tallinna Kammerkooriga ja Cēsise kammerorkestriga. 1976. a. esitati «Vanemuise» kontserdisaalis mitmel korral neegrispirituaalide programm, kus kaastegev oli RAT «Vanemuise» solist, Eesti NSV teeneline kunstnik Lehte Mark.

ÜLIÕPILASLAULUPIDUDE traditsioonile panid aluse Tartu akadeemilised koorid maestro R. Ritsingu initsiatiivil. 7. ja 8. juulil 1956 peeti Tooméorus esimene Balti liiduvabariikide üliõpilaslaulupidu. Kohale oli tulnud üle 2000 esineja Balti liiduvabariikidest, Vene NFSV-st, Valgeve-

[54] Tartu Akadeemiline Meeskoor 1912—1972. Tartu, 1972, lk. 12.
[55] TRÜA, nim. 128, s.-ü. 202, l. 16.

nest ja Ukrainast.[56] Kaks aastat hiljem korraldati II üliõpilaslaulupidu Riias. Siis saabus ligi kümneaastane vaheaeg, kuni 1967. a. 8. ja 9. juulil toimus Tartus Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevale pühendatud III üliõpilaslaulupidu 3500 üliõpilastaidleja osavõtul. Peaõhtul lauldi ja tantsiti kuni koidikuni Tähtvere lauluväljakul ja pargi põlispuude all. Järgmisel aastal korraldati Vilniuses IV laulupidu ja 1971. a. juulis V üliõpilaslaulupidu Riia lähedal Ogres. VI üliõpilaslaulupidu peeti 1974. a. juuli alguses Tartus, kuhu sedapuhku kogunes üle 4600 üliõpilaslaulja, -tantsija ja -pillimehe seitsmest liiduvabariigist. Kõige kaugemad esinejad tulid Novosibirskist ja Gruusiast. Leedust toodi erirongiga 1600 üliõpilast kõigist üheksast kõrgkoolist. Lätist saabus 17 taidluskollektiivi. Kõigi nende majutamine, toitlustamine, proovide ja kontsertide organiseerimine oli tõsine ülesanne Tartu tudengitele, kes sellega hästi toime tulid. Pühapäeva hommikul mängisid puhkpilliorkestrid Tartu kõrgemate hoonete katustel õiratuslugusid. Väga meeleolukas oli värvikirevates rahvarõivastes osavõtjate rongkäik Tähtvere lauluväljakule ja suur kontsert, mida kuulas-vaatas üle 30 000 inimese. VII ja VIII üliõpilaslaulupidu toimusid vastavalt 1978. a. Vilniuses ja 1981. a. Riias.

ORKESTRID. Juba 1940/41. õppeaastal tegutses TRÜ-s R. Ritsingu juhatusel edukalt suur sümfooniaorkester. Selle hingeks olid professorid Harald Keres, Voldemar Vadi jt. Instrumentaalmuusikat viljelevad õppejõud ning üliõpilased. Pärast Suurt Isamaasõda on ülikooli klubi juures tegutsenud mitmed orkestrid. 1946.—1948. a. musitseeris A. **Rõugu** juhatusel väike sümfooniaorkester. 1950. a. keskel loodi prof. H. Kerese algatusel hoopis arvukam sümfooniaorkester, mida dirigeerisid Aadu Vegi, Igor Graps, Ago Russak jt. 26. mail 1956 andis see orkester Schuberti, Mozarti ja Rossini helitöödest esimese iseseisva kontserdi. Järgmistel aastatel jõuti Beethoveni I sümfoonia ja V klaverikontserdi esitamiseni. Orkester esines menukalt ülelinnalisel ja vabariiklikul taidlusülevaatusel. Eesti NSV I noorsoofestivalilt toodi kaasa hõbemedal. 1950. aastate lõpul pandi peamine rõhk eesti klassikalise muusika esitamisele. Järgmistel aastatel aga orkestri tegevus soikus.

1960.—1964. a. tegutses noore dirigendi Toivo **Luhatsi** taktikepi all ülikooli sümfooniaorkester, mille tegevus hääbus meesorkestrantide arvu vähenedes.

1948. a. asutati Hugo **Kirdelahe** juhtimisel TRÜ puhkpilliorkester. Pärast mõningat mõõna jätkati 1959. a. A. Mihkelsoo suunamisel. 1960. aastate keskelt juhib orkestrit Sulev **Kald.** Puhkpilliorkester on tõhusalt aidanud kaasa ülikooli pidulike ettevõtmiste sisustamisel, tema hoogne muusika on aidanud luua ülikooli kolonnile reibast meeleolu linna töötajate demonstratsioonidel.

Veel on klubi juures tegutsenud rahvapilliorkester, mitu estraadi- ja džässorkestrit. Rahvapilliorkestrit juhatas 1968. aastani Elmar **Luhats,** 1970. aastatel Maaja **Eljas.** Kõik need kollektiivid on palju teinud klubi puhkeõhtute ja mitmesuguste üliõpilasürituste meeldivaks sisustamiseks.

TRÜ RAHVAKUNSTIANSAMBEL tekkis 1945. a. detsembri lõpul, mil metsandust õppiva Ilmar **Reidla** algatusel ühendati eri teaduskondades tegutsevad rahvatantsugrupid ühtseks kollektiiviks. 10—12 tantsupaariga, kellele lisandusid peagi rahvapillimehed, algas kavakindel töö. Repertuaari hankimisele aitasid kaasa keelemehed Paul Ariste ja Villem Ernits, kes tõlkisid nõukogudemaa teiste rahvaste tantsude kirjeldusi. Algul

[56] Üliõpilaslaulupidu Tartus 7. ja 8. juulil 1956. Tartu, 1956.

oli raskusi rahvarõivaste ja sobivate harjutusruumide hankimisega, kuid nendestki kitsaskohtadest saadi üle. 1940. aastate lõpul tegutses juba kaks täisarvulist segarühma, millest üks läks 1951. a. koos I. Reidlaga EPA-sse, teine jäi aga ülikooli juurde, kus tema juhendajaks sai kehakultuuriteaduskonnas õppiv Ester **Prinits.**

Alates 1953. a. juhendas rahvakunstiansamblit Eesti NSV teeneline kunstitegelane Helju **Mikkel,** kes püüdis anda rahvaloomingu pärandisse nüüdisaegset sisu.[57] Vahepeal 4-paariliseks kahanenud ansambel muutus peagi 75 noort ühendavaks elujõuliseks kollektiiviks. 1955. a. liitusid nendega rahvapillimehed Elmar Luhatsi juhtimisel. Siitpeale algas kollektiivi tegevuses hinnatavate kunstisaavutuste periood. Rahvatantsupõimik «Kosjad» tõi esikoha vabariiklikul ülevaatusel 1955. a. Eduka esinemise eest Moskvas Eesti NSV kunsti- ja kirjanduse dekaadil 1956. a. lõpul premeeris vabariigi valitsus kollektiivi Anseküla ja Mustjala rahvarõivastega, millega lahenes kauaaegne kostüümiprobleem. 1957. a. sai kollektiiv Moskva üleliidulisel noorsoofestivalil hõbemedali ja VI ülemaailmsel noorsoo ja üliõpilasfestivalil pronksmedali.

Saavutusrohked olid ka järgmised aastad. 1962. a. esineti Moskvas NSV Liidu ametiühingute XIII kongressi ja ülemaailmse rahu- ja desarmeerimiskongressi delegaatide ees ning pakuti külakosti Soomes. Ansambel võttis edukalt osa taidlusfestivalist, üld- ja üliõpilaslaulupidudest, aitas sisustada pidulikke kontserte. Seoses H. Mikkeli siirdumisega pensionile 1978. a. asus ansamblit juhendama nimekas rahvatantsupedagoog Henn **Tiivel.** Kuigi ansambli koosseisud on mitmel korral muutunud, on kollektiivi kunstiline tase püsinud stabiilsena, mida kinnitasid uue koosseisu menukad esinemised Vilniuses ülikooli 400. aastapäeva pidustustel, 1979. a. Tartu linna sõpruspäevadel Leninakani linnas Armeenias.

Eesti NSV teenelise rahvakollektiivi nime kandva ansambli edu on suurel määral tingitud õnnestunud repertuaarivalikust, kus kõrvuti eesti etnograafiliste ja uusloominguliste tantsudega on tähtsal kohal teiste rahvaste tantsud. Neile lisanduvad omaloomingulised rahvamängud, naljandite, folkloori instseneeringute ja rahvalaulude ning pillilugude töötlused. Pärast ülikooli stuudiumi lõpetamist on paljud ansambli liikmed oma töökohtadel olnud aktiivsed rahvakunsti propageerijad ja viljelejad, aidates niimoodi kaasa selle kunstiliigi taseme hoogsale tõusule Eesti NSV-s viimastel aastakümnetel.

ÜLIKOOLI NÄITERING. Üliõpilasnoorus on üks innukamaid teatriskäijaid — see on tuntud tõsiasi. «Vanemuise» teatrit on õigusega nimetatud tema suure emotsionaalse ja kasvatusliku mõju tõttu üliõpilastele ülikooli esteetilise kasvatuse teaduskonnaks. Tihe koostöö ülikooli ja RAT «Vanemuise» vahel on omane kogu vaadeldavale perioodile. Teatrihuviliste hulgas on alati leidunud entusiaste, kes on püüdnud oma loomingulisi impulsse välja elada taidluskunsti vormis. Osa neist on käinud erialast ettevalmistust saamas «Vanemuise» stuudiotes, teised lülitusid AÜN Tartu Kultuurihoone E. Vilde nim. Rahvateatri töösse. Üliõpilasteatri rajamiseni, kuigi sellest on mitmel korral juttu olnud, pole seni jõutud. Kuid näitering (või õieti näiteringid, kui arvesse võtta ka teaduskondades tehtu) on ülikooli juures tegutsenud sõjajärgsetel aastatel peaaegu pidevalt.

1945. a. oktoobris pandi alus esimesele TRÜ näiteringile, mida juhendas «Vanemuise» näitleja Ilmar **Tammur.** 1946. a. lõpul kuulus ringi ligi 80 näitekunstihuvilist. Ringi esime-

[57] H. Mikkel. Tartu Riikliku Ülikooli Rahvakunstiansambli töökogemusi. Tallinn, 1961.

heks oli õigusteaduskonna üliõpilane Fernanda Lassur (Bochman). Alates 1947. a. sügisest oli ringi kunstiline juht Udo **Väljaots** «Vanemuisest».

Alustati A. Tšehhovi ühevaatuslike näidendite õppimisest ja esitamisest ning peagi jõuti nõudlikuma repertuaari juurde. 1949. a. kevadel esietendus A. Fadejevi «Noor kaadivägi», veel oli repertuaaris Molière'i «Ebahaige» ja J. Cow ja d'Hussandi «Sügavad juured» (1950). Neis näidendites tegid kaasa G. Arro, Ü. Eerik, K. Kalkun, A. Orav, I. Rummel, H. Lammas, F. Bochman jt. «Vanemuise» teatris toimunud etendustest anti esietendus ainult ülikooli perele, kordusetendused aga juba kõigile Tartu teatrihuvilistele.

Teaduskondade näiteringidest paistis silma kehakultuurlaste operetiring, mis 1953. a. tõi lavale opereti «Sinu kõrval». Sellega anti kokku 12 etendust. Järgnesid I. Kálmáni «Montmartre'i kannike» ja mitmed teised.

1950. aastate algul juhendas ülikooli näiteringi Ants **Lauter**, alates 1953. a. Ellen **Kaarma**. 1960. ja 1970. aastatel on üliõpilasnäitlejaid abistanud Ellen **Liiger** ja lühemat aega Evald **Hermaküla**, Lembit **Anton**, Jaan **Tooming** jt. «Vanemuise» näitlejad. 1977. a. juhendab ringi Reet **Mändmets**. Kui esimesel paarikümnel aastal orienteerus ring täispikkadele näidenditele (viimane taoline oli F. Garcia Lorca «Bernanda Alba maja» 1964), siis hiljem asendusid need üliõpilasauditooriumi enam arvestatavate lühivormidega, millest kasvasid välja mitmed luulekompositsioonide avastused.

MUUD ORGANISATSIOONID

ÜLIÕPILASTE TEADUSLIK ÜHING. Üliõpilaste teadusliku töö traditsioonile pandi Tartu ülikoolis alus juba XIX sajandil, mil võimekamad noored võtsid osa professorite uurimustest ning süvenesid nimekate teadlaste juhendamisel oma probleemidesse. Parimaid üliõpilastöid autasustati kuld- ja hõbemedalitega ning neid avaldati ülikooli toimetistes. Üliõpilaste võistlustööde tava kandus edasi ka kodanlikku ülikooli, kus väljakuulutatud teemadel kirjutatud parimaid töid premeeriti rahaliselt.

Pärast Suurt Isamaasõda algas TRÜ üliõpilaste koondumine teaduslikesse ringidesse, millede tööd koordineeris üliõpilaste ametiühingukomitee akadeemiline komisjon. 1945. a. lõpul tegutses 12, 1946. a. juba 19 teaduslikku ringi. Vanemate liiduvabariikide kõrgkoolide üliõpilaste teaduslike ühingute eeskujul asuti ka TRÜ-s ÜTÜ loomisele. Õpetatud nõukogu otsusega moodustati 20. veebruaril 1948 11 üliõpilasest organiseerimiskomitee, mille esimeheks sai arstiteaduskonna üliõpilane H. **Kadastik**, aseesimeesteks E. Prink ja M. Lõhmus ajaloo-keeleteaduskonnast, vastutavaks sekretäriks A. Lenzner arstiteaduskonnast. Järgmisel päeval kutsus organiseerimiskomitee kokku teaduslike ringide esimehed, teaduskondade komsomolisekretärid ja ametiühinguorganisatsiooni esindajad. Sellel koosolekul tegi dots. H. Talvik teatavaks õpetatud nõukogu otsuse ÜTÜ asutamise kohta. Tegevust alustati 13 ringiga, mille hulka kuulusid eesti keele, ajaloo-, keemia-, farmaatsia-, patoloogilise anatoomia, kirurgia ja zooloogiaringid. ÜTÜ struktuuris nähti ette 10 osakonda. Igas osakonnas moodustati juurde uusi ringe. 1948. a. kevadsemestri lõpul kuulus ÜTÜ-sse 42 ringi enam kui 400 üliõpilasega. 1950. a. kevadel oli ringe üle 60. Seoses uute erialade loomisega suurenes pidevalt ka ÜTÜ ringide arv, ulatudes 1982. aastaks 88 ringini, mis haarasid kõiki õpitavaid erialasid.

1948. a. märtsis võeti vastu TRÜ ÜTÜ esimene põhikiri. Novembris toimus ÜTÜ esimene üldkoosolek, kus valiti 14-liikmeline ÜTÜ nõukogu volitustega üheks aastaks. Esimesed ÜTÜ nõukogu esimehed olid üliõpilased. 1952. aastast usaldati see ulatuslik organiseerimistöö noorematele õppejõududele. ÜTÜ tegevust juhtinud üliõpilastest Heiti Kadastikust, Hans **Sarvest**, Leo **Päist** ja Vladimir **Koslovist** on kasvanud tunnustatud teadlased, kõrgkoolide õppejõud. Aspirandina juhtis ÜTÜ-d K. **Siilivask**. Temale järgnesid õppejõud J. **Tammeorg**, O. **Rajavee**, K. **Põldvere**, V. **Krinal**, M. **Kull**, L. **Võhandu**, H. **Sillastu**, L. **Allikmets**, U. **Siiman**, T. **Sulling**, U. **Reino** ja V. **Peedimaa**.

ÜTÜ tegevuse põhivormideks sai uurimistöö ringides ja saavutatud tulemuste esitamine kas ringi koosolekutel või konverentsidel. Tehtu igaaastasteks kokkuvõteteks kujunesid märtsis-aprillis toimuvad teaduslikud konverentsid, milledest esimene peeti juba 1948. a. kevadel. Sel konverentsil kanti ette 44 uurimust. Järgmisel kevadel oli ettekandeid 65, millele lisandus neli külalisettekannet vennasvabariikidest. 1951. a. konverentsil esitati 118 ettekannet enam kui 4000 kuulajale. Mõlemad näitajad olid ÜTÜ algaastate rekord, mida hiljem on tunduvalt ületatud. 1982. a. toimunud ÜTÜ XXXIII konverentsil töötas 52 sektsiooni ja kuulati ära 603 ettekannet.

Kuni 1970. a. peeti konverentse 2—3 päeva jooksul ja kõik sektsioonid töötasid üheaegselt. Ainult plenaaristungid konverentsi algul ja lõpul olid ühised. Sellise korralduse juures oli ettekannete arv piiratud. Paremate ettekannete väljaselgitamiseks ja uurimuste taseme tõstmiseks seati 1955. a. sisse konverentsiettekannete võistlus. ÜTÜ osakonnanõukogu valis esitatud töödest välja parimad ja määras kindlaks ettekantavate tööde arvu. Nädalapäevad enne konverentsi pandi ettekannete tekstid tutvumiseks välja TRÜ raamatukogus.

1970. a. hakati konverentse korraldama teaduskonniti, ÜTÜ teaduskonnanõukogude ja ringide juhatuste organiseerimisel. Igal aastal on trükitud konverentsi programmid, viimastel aastatel ka ettekannete teesid.

ÜTÜ konverentsid on aidanud tõhusalt kaasa meie üliõpilaskonna internatsionaalsele kasvatamisele. Alates 1949. a. on neil konverentsidel alati esinenud külalisi nii vennasvabariikidest kui Eesti NSV kõrgkoolidest. TRÜ üliõpilased on omakorda käinud esinemas vennasvabariikide kõrgkoolide ÜTÜ konverentsidel. Hea koostöö konverentside korraldamisel on kujunenud Baltikumi kõrgkoolide ÜTÜ-de vahel. 1958. a. peetakse regulaarselt Balti liiduvabariikide ja Valgevene NSV meditsiiniüliõpilaste teaduskonverentse. 1976. a. sügisel toimus Tartus I Baltikumi ja Valgevene ülikoolide humanitaar- ja loodusteaduste alane ÜTÜ konverents.

Pikaajalise traditsiooniga on üliõpilastööde konkursid. Sõjajärgse perioodi esimesed auhinnatööd (arvult 10) valmisid juba 1946. a. 1950. a. kehtestatud auhinnatööde põhimääruse kohaselt kuulutati iga aasta 1. maiks välja võistlustööde teemad. Järgmiseks kevadeks esitatud anonüümsed tööd vaatas läbi kompetentne komisjon, kes langetas otsuse auhindamise kohta. Otsus tehti teatavaks maiaktusel, kus avati auhinnatud tööde autoriümbrikud. 1951. a. võitjate hulgas olid sellised hiljem tuntud nimed nagu Ü. Arend, E. Kogerman, J. Teras arstiteaduskonnast, O.-M. Klaassen õigusteaduskonnast, T. Ilomets ja H. Epler matemaatika-loodusteaduskonnast ja L. Meri ajaloo-keeleteaduskonnast. Järgmistel aastatel kirjutati 60—70 võistlustööd aastas, kusjuures teemade valik oli üliõpilaste eneste otsustada. Järsk tõus tööde arvus toimus 1970. aastatel: 1973. a. esitati 187 tööd, järgmi-

sel aastal 355. 1981. a. oli võistlustöid juba 787.

TRÜ üliõpilased on edukalt osa võtnud vabariiklikest ja üleliidulistest üliõpilaste teaduslike tööde konkurssidest, mida regulaarselt korraldatakse 1961. aastast. Viimasel ajal on TRÜ-st suunatud üleliidulisele konkursile 30—40 uurimust aastas. Umbes ¼ nendest on pälvinud auhinna, milline näitaja on NSV Liidu kõrgkoolide hulgas üks kõrgemaid. Kolmel korral on TRÜ üliõpilaste uurimused saanud kõrgeima üliõpilasautasu — NSV Liidu Teaduste Akadeemia kuldmedali. Kuldmedali laureaadid olid meditsiiniüliõpilane M. Saarma ja ajaloolased A. Pork ning U. Sõgel. Veel on TRÜ üliõpilasi autasustatud NSV Liidu Pedagoogikaakadeemia ja NSVL Meditsiiniakadeemia medalitega.

Teaduslike ringide üheks töövormiks on ekskursioonide ja õppekäikude korraldamine. Selle poolest paistab silma ÜTÜ ajalooring, kus prof. H. Piirimäe juhendamisel on välja kujunenud teaduslike ekskursioonide kavakindel korraldamine nii Eesti NSV-s kui Vene Föderatsiooni loodeosas ja Balti liiduvabariikides. Traditsiooniliseks on muutunud ÜTÜ liikmete esinemised teaduslike seltside koosolekutel. Nii on üliõpilaste ettekandeid kuulatud Kirurgide Seltsis, Farmatseutide Teaduslikus Ühingus, Looduskaitse ja Loodusuurijate Seltsis, Emakeele Seltsis ja mujalgi.

Palju tähelepanu on ÜTÜ ringid pööranud teaduse propageerimisele ja populariseerimisele. 1949. a. loodi ÜTÜ lektorite grupp. Järgmisel aastal organiseeriti ÜTÜ lektooriumid õigusega üliõpilaste ühiselamutes. Kuigi loenguline töö on läinud tõusude ja mõõnadega, omab ka see töövorm ühtlat kohta üliõpilasteadurite tegevuses.

1961. a. organiseeriti Eesti NSV Kõrgema ja Keskhariduse Ministeeriumi juurde ÜTÜ vabariiklik nõukogu, mida asutamisest peale on juhtinud dots. J. Tammeorg. Tänu vabariikliku nõukogu suunamisele on Eesti üliõpilaste teaduslike ühingute tegevus muutunud koordineeritumaks ja sihikindlamaks, on korraldatud arvukalt ühiseid üritusi ja vahetatud kogemusi. TRÜ ÜTÜ on kasvanud tugevaks ja töövõimeliseks organisatsiooniks, tulevaste teadlaste peamiseks taimelavaks ülikoolis.

ÜHING «TEADUS». Teadmiste populariseerimine nii loengute kui trükisõna abil on Tartu ülikooli ammusi traditsioone, mida jätkati peagi pärast ülikooli tegevuse taasalustamist 1944. a. sügisel. Kui 1947. a. pandi Nõukogude Liidus alus Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingule (1963. a. ühing «Teadus»), siis seisid selle ühingu Tartu osakonna loomise juures mitmed ülikooli õppejõud eesotsas rektor A. Koordi, prorektor H. Habermani ja A. Kipperiga. Ühingu Tartu osakonna juhatusse kuulusid mitmed ülikooli aktivistid ja TRÜ-st sai ühingu esimene kollektiivne liige Eesti NSV-s.

Loengutega alustati 1947. a. septembris. Algul peeti populaarteaduslikke loenguid ühingu lektooriumis, mis asus Teaduste Akadeemia instituutide majas (praegune EPA peahoone). Esimesed lektorid olid H. Moosberg, A. Uibo, A. Kipper, R. Kleis, A. Mitt ja A. Elango. 1949. a. võeti teadmiste levitajate hulka esimesed üliõpilased, kes peagi omandasid vajalikud kogemused ja kelle hulgast kujunesid mitmed silmapaistvad lektorid nagu U. Ugaste, K.-S. Rebane, J. Kalits, H. Palamets, A. Uustal, R. Kullaste, hiljem V. Põder.

Kuni 1961. a. kuulusid ülikooli lektorid Tartu linnaorganisatsiooni seksioonidesse. Siis loodi ühingu rajooniosakonna õigustes TRÜ liikmesgrupp. 215 lektorit ühendava grupi juhatuse esimeheks valiti H. Palamets, loengute organisaatoriks H. Kabur.

TRÜ liikmesgrupi töö kujunes viljakaks. Esimese kümne aastaga (1961—1971) pidasid ülikooli lektorid üle 20 000 populaarteadusliku loengu ja ettekande. 1971. a. väljaantud annoteeritud temaatika tutvustas 348 lektori 826 loengut kõige erinevamatel teemadel. Aktiivsemate lektoritena tõsteti esile õppejõududest H. Kadastikku, L. Valti, E. Väärit, L. Raidi, K. Indret, H. Kurmi, H. Palametsa, S. Lepikut, G. Karu jt., üliõpilastest T. Alatalu, T. Laaki, K. Jaansoni, T. Leitot, E. Rahumaad, P. Kenkmanni, T. Kõrdat, R. Mälku jt. Uute lektorite kasvatamiseks organiseeriti kõneoskuse kool.

1970. aastatel muudeti sektsioonid ühingu algorganisatsioonideks. Pidevalt kasvas peetud loengute arv, ulatudes 1970. aastate keskel 3000-ni aastas ja tõustes 1980. aastate alguses üle 4000. Samaaegselt suurenes lektorite meisterlikkus ja paranes loengute kvaliteet. Ülikooli lektorid on sagedased esinejad Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni saatesarjades (eriti arstid ja ühiskonnateadlased). Eesti Televisiooni Tartu stuudiost eetrisse antavad «Telekooli» tunnid eesti keeles, keemias, füüsikas, matemaatikas ja ajaloos on pea eranditult TRÜ õppejõudude, ühingu «Teadus» lektorite poolt sisustatud.

Hinnatav on ülikooli õppejõudude panus ühingu organisatsioonilisse töösse. Ühingu «Teadus» Tartu linnaorganisatsiooni tööd on pikema aja vältel juhtinud H. Haberman, J. Tammeorg ja J. Kalits. Ülikooli algorganisatsiooni juhatuse esimehed on olnud H. **Palamets**, V. **Türk** ja P. **Kask**. Käesoleval ajal suunab juhatuse tööd ülikoolis M. **Saarma**. Hinnatava aktiivsusega on Tartu linna tehnikanõukogu tegevust suunanud V. Ritslaid, kelle algatusel on regulaarselt korraldatud teaduslik-tehnilisi konverentse.

Aktiivse tegevuse eest ühing «Teaduse» lektoritena on saanud J. Feldbach, J. Kalits ja A. Mitt Eesti NSV teenelise kultuuritegelase aunimetuse, mitmeid ülikooli õppejõude on autasustatud ordenite ja medalitega. Üleliidulise ühingu «Znanije» kõrgeima autasu, Vavilovi medali on pälvinud H. Haberman, A. Koop ja K. Rebane.

1981. a. lõpul oli ühingu «Teadus» TRÜ organisatsiooni 21 algorganisatsioonis 568 liiget, kes andsid heakvaliteetsete loengutega omapoolse panuse töötajate ja õppiva noorsoo kommunistlikku kasvatamisse ning aitasid kaasa ülikoolis tehtud teadusliku töö saavutuste tutvustamisele. On esile kerkinud uus võimekate lektorite põlvkond (A. Arrak, E. Rahumaa, O. Raju, M. Tamm, T. Temmo, A. Koorits jt.), kelle loenguid kuulavad huviga nii tartlased kui ka teiste keskuste ja maarajoonide töötajad.

Kusagil mujal meie vabariigis ei ole teadmiste levitajate ridadesse koondunud nii paljude erialade teadlasi kui TRÜ-s. Ülikooli õppejõu nimi annab auditooriumile õiguse oodata teaduslikult laitmatut ja vormilt paeluvat ettekannet. Ülikooli lektorid pole neid ootusi petnud ning on auga täitnud teaduse populariseerimise tänuväärt ülesannet.

Hinnatavat tööd TRÜ kollektiivi, eelkõige üliõpilaste sõjalis-patriootilisel kasvatamisel ja neile sõjalistehniliste teadmiste andmisel teeb TRÜ ARMEE, LENNUVÄE JA MEREVÄE ABISTAMISE VABATAHTLIKU ÜHINGU (ALMAVÜ) organisatsioon. Kuni 1960. a. oli ALMAVÜ liikmeskond ülikoolis väiksearvuline ja tegevus tagasihoidlik. 1960. aastate esimesel poolel ALMAVÜ komiteed juhtinud Ü. **Saagi**, J. **Võrno** ja I. **Sildmäe** energilise tegevuse tulemusena algas organisatsiooni töös kiire tõus. Toimusid autojuhtide, mootorratturite ja langevarjurite kursused, pandi kindel alus laskespordile, korraldati kohtumisi Suure Isamaasõja veteranidega ning ekskursioone Eesti Laskurkorpuse lahingupaikadesse.

1964. a. praeguseni juhib TRÜ

ALMAVÜ Komiteed A. Pilt. 1975. a. ületas ühingu liikmeskond ülikoolis 5000 piiri ja TRÜ ALMAVÜ Komiteeie anti rajoonikomitee õigused. Ühingu arvukates sektsioonides korraldatud kursustel on tuhanded üliõpilased omandanud auto- ja mootorrattajuhi, mootorpaadijuhi, langevarjuri, purilenduri, radisti jt. sõjalis-tehnilisi erialasid. Edukalt on osaletud eelnimetatud erialade võistlustel. Eriti häid tulemusi saavutati meistersportlase J. Võrno juhendamisel laskespordis. 1978. a. moodustati TRÜ ALMAVÜ Tehnika- ja Spordiklubi, mis võimaldas sõjalis-tehniliste erialade õpetamist veelgi laiendada ja paremustada.

Ühingul on kujunenud tihedad sidemed Suure Isamaasõja veteranidega, kes aitavad tõhusalt kaasa üliõpilasnoorsoo sõjalis-patriootilisele kasvatamisele. Selle töö üheks mõjusamaks vormiks on olnud matkad ja ekskursioonid lahingukuulsuse paikadesse. Nii on korduvalt läbitud Eesti Laskurkorpuse lahingutee Velikije Lukist Kuramaani, käidud Suure Isamaasõja tähtsamates lahingukohtades nii Eesti NSV-s kui ka naabervabariikides. Nende ürituste algatajaks on olnud bioloogia-geograafiateaduskonna organisatsioon eesotsas I. Kalaga, juhendajateks on Suure Isamaasõja veteranid, sündmuste vahetud kaasosalised.

ALMAVÜ TRÜ organisatsioonil on laialdased sidemed mitmete teiste Nõukogude Liidu kõrgkoolidega ja ALMAVÜ tehniliste klubidega.

Praegu enam kui 150 algorganisatsiooniks jagunev ja 6000 liiget koondav ALMAVÜ TRÜ organisatsioon on 1964. a. peale parim Tartu linna ALMAVÜ organisatsioonide hulgas ja silmapaistev kogu vabariigi ulatuses. Seda tõendavad arvukad aukirjad ja preemiad, sealhulgas TRÜ ALMAVÜ-le antud kolm sõiduautot õppesõitude läbiviimiseks.

Tihedas koostöös ALMAVÜ TRÜ organisatsiooniga toimub TRÜ automotokabineti tegevus, mis halduslikult kuulub kehakultuuriteaduskonna juurde. Kabinet rajati 1961. a. ja seda juhatab algusest peale vanemõpetaja Ants **Pilt**. Aastas saab siin autojuhi väljaõppe keskmiselt 150 üliõpilast, kuigi soovijaid oleks 4—5 korda rohkem. Teoreetiline õppetöö toimub Gagarini 1 õppehoones, kus on sisustatud autoõpetuse kabinet. Autojuhtide väljaõpetamine toimub 3—4-kuuliste tsüklitena ja lõpeb juhilubade saamisega pärast eksamite sooritamist Riikliku Autoinspektsiooni juures.

PUNASE RISTI SELTS. Sõjajärgsel perioodil alustas TRÜ-s uuesti tegevust Punase Risti organisatsioon. 20. oktoobril 1950 asutati TRÜ PRS-i algorganisatsioon, mille esimeheks sai E. **Tallmeister**. 1951. a. algul kuulus organisatsiooni 337 liiget, aasta lõpul juba 1035 liiget (koos nende teaduskondadega, mis läksid üle EPA koosseisu). 1955. a. oli liikmeid 1300, 1960. a. 2591 ning 1980. a. tõusis liikmete arv 6453-ni.

Punase Risti Seltsi üheks põhiliseks ülesandeks on tasuta doonorluse organiseerimine. Kui 1960. a. oli ülikoolis 20 doonorit, siis 1970. a . oli neid juba 198 ning 1980. a. tõusis doonorite arv 740-ni. Aastate vältel on olnud parimad teaduskonnad selles suhtes majandus- ja arstiteaduskond.

Igal õppeaastal on läbi viidud ülikooli sanitaarformeeringute võistlusi. Ka ülelinnalistel võistlustel on TRÜ sanitaarsalgad ja sanitaarpostid edukalt esinenud.

Pidevalt teostatakse sanitaarpropagandat. Arstiteaduskonna õppejõud ja üliõpilased esinevad vestlustega nii televisioonis kui ka raadios, samuti ettekannetega mitmesugustes lektooriumides ja tervise rahvaülikooli õppustel.

PRS-i TRÜ komitee esimeheks on olnud järgmised töötajad: E. Tallmeister (1952—1954), F. **Mendik** (1952—1954), V. **Mandel** (1954—1958), K. **Olp** (1955—1958), A. **Jents** (1958—1959), E. **Saarma** (1959—1960), H. **Vahter** (1960—1962), V. **Särgava** (1962—1966), S. **Maramaa** (1966—1968), A. **Saava** (1968—1970), M. **Lõvi (Kalnin)** (1970—1973) ja S. **Russak** 1973. a. alates.

TRÜ PRS-i algorganisatsioon pälvis hea töö eest 1958. a. aukirja, 1961. a. võideti II koht sanitaarsalkade võistlustel, 1962. a. I ja II koht ülelinnalistel võistlustel, 1978. a. saadi vabariikliku kõrgkoolide vaheliste sotsialistliku võistluse käigus II koht. Kõige suuremat edu saavutati 1979. a., mil algorganisatsioonile omistati vabariigi kõrgkoolide hulgas I koht ja anti üle rändlipp.

ÜLIKOOLI AJALEHT. 22. novembril 1948 nägi trükimusta ajalehe «Tartu Riiklik Ülikool» esimene number. Õppeperioodil igal reedel 3000-eksemplarilises tiraažis ilmuv TRÜ parteikomitee, rektoraadi, komsomolikomitee ja ametiühingukomitee häälekandja on ülikooli kollektiivi ideoloogiline kasvataja ja suunaja, operatiivne informeerija toimunust ning toimuvast, vajalik ühenduslüli ülikooli arvukate allasutuste vahel. Õppeaastas ilmub eesti keeles 40 neljaleheküljelist ja vene keeles 10 kaheleheküljelist ajalehenumbrit. TRÜ ajalehte antakse välja ühiskondlikel alustel — s. t. kaastöö eest ei maksta honorari ja suure osa toimetuse tööst teevad õppejõud ja üliõpilased tasuta. Toimetuses on ainult kaks koosseisulist töötajat — toimetaja ning korrespondent. Kuni 1970. aastate keskpaigani oli ka toimetaja amet ühiskondlik koormus, kuid siis kuulus toimetusse koosseisuline palgaline vastutav sekretär.

Esimesed ajalehenumbrid panid kokku toimetaja õppejõud E. L. **Miskelsaar** ja vastutav sekretär õigusteaduskonna üliõpilane O. **Uit**. Ajaleht omandas peagi kindla koha ülikooli ühiskondlikus elus. Õppe- ja teadusliku töö küsimuste kõrval käsitleti õige sageli terava ideoloogilise võitluse teemasid. Ajaleht püüdis ülikooli elu mitte ainult peegeldada vaid ka mõjutada. 1950. aastatel vaheldusid nii toimetajad kui ka toimetuse kolleegium õige sageli, mis kajastus lehe ilme vaheldusrikkuses. 1960. aastatel toimetuse koosseis ja tegevus stabiliseerusid. Lehetegemisele tõmmati ikka enam kaasa publitsistisulega õppejõude ja üliõpilasi, kes kritiseerisid avameelselt ülikoolis esinevaid puudusi, pakkusid välja nendest ülesaamise mooduseid ja katsetasid kirjandusliku omaloominguga. Enamikule ülikoolist võrsunud kirjanikele, luuletajatele ja kriitikutele oli just ülikooli ajaleht esimeseks lühivormide avaldamise kohaks.

Ülikooli ajaleht on samaaegselt TRÜ žurnalistikaosakonna õppeleht, kus tulevased ajakirjanikud teevad praktikas läbi lehe valmimise tsükli. Siit on oma loomingulist teed alustanud paljud hilisemad nimekad ajakirjanikud, praegused peatoimetajad, toimetajad, osakonnajuhatajad ja teistelgi vastutavatel ametikohtadel olejad. Pikemat aega on ülikooli ajalehte toimetanud J. **Feldbach**, J. **Peegel**, H. **Palamets**, R. **Veidemann** ja praegune toimetaja V. **Sootak**. Toimetuse koosseisulistest lehetegijatest on tuntumad ajakirjanikud M. Vajakas ja E. Puusemp ning literaadid A. Põldmäe ja J. Talvet.

XII PEATÜKK

KEHAKULTUUR JA SPORT

ÜLIKOOLI SPORDIKLUBI. Suure Isamaasõja võit tagas eeldused spordiorganisatsioonide normaalseks tegevuseks Eesti NSV-s. See tähendas vabariiklike ja kohalike võistluste korraldamist, võistlussidemete loomist teiste vennasvabariikidega, jõuproove üleliidulisel spordiareenil. TRÜ kehakultuuriteaduskonda asus õppima rida Eesti NSV tugevamaid sportlasi. Seoses sellega tekkis vajadus oma organisatsiooni järele, et hakata kaasa lööma spordiliikumises.

1944. a. lõpus esinesid üliõpilased Tartu «Kalevi» ja «Dünamo» ridades. 1945. a. aga võistlesid KKI (Kehalise Kasvatuse Instituudi) nimel. 1945. a. oktoobris asutati Akadeemiline Spordiklubi (ASK), kuhu 1. jaanuariks 1946 kuulus 319 liiget.

1946. a. mais allutati TRÜ Spordiklubi (ÜSK) VSÜ «Kalevi» Kesknõukogule, kes kinnitas põhikirja, andis eelarve ja palgalise koosseisu. Spordiklubi juhatuse esimeheks valiti õppeprorektor H. **Haberman.**

1946. a. pandi alus ÜSK-i heale mainele nii vabariiklikus kui ka üleliidulises ulatuses. Kuues sektsioonis tegutses 403 liiget, neist üks Nõukogude Liidu tšempion (Heino Lipp kuulitõukes ja kettaheites) ja 24 Eesti NSV meistrit. Kergejõustiklased püstitasid ühe NSV Liidu rekordi (H. Lipp kuulitõukes 16.12), kaks Eesti NSV rekordit, osalesid üleliidulistel võistlustel Dnepropetrovskis ja Moskvas, saavutasid rea esikohti Eesti NSV esivõistlustel, võitsid kõik Tartu jõuproovid. Käsipallimängijad kohtusid Läti ülikooliga Tartus ja Riias ning said Tartu oktoobriturniiril esikoha kõigis neljas mänguliigis. Eesti NSV meistrivõistlustel tuli korvpallinaiskond 2. ja võrkpallinaiskond 4. kohale. Veespordis tuli veepallimeeskond Eesti NSV meistriks, kuus esikohta saavutati vettehüpetes, rekord püstitati naiste 3×100 m teateujumises. NSV Liidu meistrivõistlustel esines mitu ÜSK-i ujujat. Suusasektsiooni liikmed võitsid Eesti NSV meistri tiitleid kuuel korral, parimad neist startisid NSV Liidu meistrivõistlustel. Tennisistid tegid korda neli väljakut Toomeorus ja pälvisid ühe esikoha Eesti NSV esivõistlustel. Kuues sektsioon ühendas võimlejaid ja rahvatantsijaid, kes paljudel esinemistel propageerisid spordiklubi tegevust.

Spordiklubi organisatsioon on aastatega kujunenud järgmiseks. Klubi kõrgeim organ on konverents (1946—1948 liikmete üldkoosolek), mida 1949.—1954. a. peeti kord aastas, edaspidi üle aasta. XIX konverents toimus 1980. a. novembris. Konverents kuulab ära tegevusaruande, valib uue juhatuse ja määrab kindlaks tegutsemissuunad. Spordiklubi tegevust on juhtinud juhatuse esimehena rektoraadi esindajad (H. Haberman, B. **Võrse**), spordihuvilised professorid (K. **Siilivask, E. Vasar**) ja kehakultuuriteaduskonna õppejõud (F. **Kudu, A. Pisuke, U. Sahva, A. Vaiksaar**). Igapäevast organiseerimis- ja tehnilist tööd teeb palgaline personal (juhataja, instruktor, raamatupidaja, kassapidaja).

Üksikutel spordialadel organiseerivad tegevust spordiklubi sektsioonid. Kui 1946. a. tegutses kuus sektsiooni, siis 1980. a. oli neid 21 (alpinism, iluvõimlemine, kergejõustik, korvpall, laskesport, lauatennis, maadlus, male, naisvõimlemine, orienteerumine, poks, sportvõimlemine, sulgpall, suusatamine, sõudmine, tennis, tõstmine, ujumine, vehklemine, võrkpall, väravpall). Aastate vältel on sektsioonide arvus toimunud mitmesuguseid muudatusi. Nii koondusid maletajad algul ülikooli klubi juurde, aastast 1949 aga tegutsevad spordiklubi sektsioonina. ÜSK-i rahvatantsusektsioon läks 1948. a. klubi alluvusse ja sellest kasvas hiljem välja tänane rahvakunstiansambel. Seoses TRÜ ratsabaasi asutamisega loodi 1948. a. ratsaspordisektsioon, mis aga pärast baasi üleandmist Tartu Kehakultuuri- ja Spordikomiteele likvideerus. 1940. aastate lõpul ja 1950. aastatel tegutsesid elavalt jalgpalli- ja motosektsioon. 1949. a. jagunes käsipallisektsioon korv- ja võrkpallisektsiooniks. Lühemat või pikemat aega tegutsesid purjespordi, veepalli, vettehüpete, moodsa viievõistluse, jäähoki jt. sektsioonid. Sektsioonide arv oli suurim 1962. a. — 34.

Sektsioonide asutamine, tegevus ja ka likvideerimine sõltusid materiaalsest baasist, asjahuviliste arvukusest ja entusiasmist, samuti spordiala kuulumisest kõrgkoolidevaheliste võistluste või Eesti NSV ja NSV Liidu spartakiaadide kavva jms. teguritest. Praegu on tehniliste spordialade harrastajad koondunud ALMAVÜ juurde, mõne ala üliõpilassportlased (jalgpall, jäähoki jt.) harjutavad ja võistlevad linna esindusvõistkondade koosseisus.

Sektsioone hooldavad kehakultuuriteaduskonna kateedrid. Sektsioonide arvukus hakkas suurenema 1947/48. õppeaastast, seoses kehalise kasvatuse sisseviimisega kõikidesse teaduskondadesse. 1951/52. õppeaastast võisid üliõpilased üldarendavate rühmade kõrval valida kehaliseks kasvatuseks harjutamise mõnel sportlikul erialal. 1956/57. õppeaastal moodustati viimaste baasil spordiosakonnad, kuhu kuuluvad üliõpilased harjutavad kehakultuuriteaduskonna õppejõudude juhendamisel vastavalt sportlikule kvalifikatsioonile ning võtavad osa sektsiooni üritustest. Sportlikku löögijõudu lisavad sektsioonidele kehakultuuriüliõpilased. Spordiosakondade kaudu kuulub sektsioonidesse rohkem kui 50% kehalise kasvatusega tegelevatest üliõpilastest.

Sektsioonide tööd koordineerib spordiklubi juhatuse juurde 1976. a. moodustatud võistlusspordi komisjon.

1948. a. asutati teaduskondade kehakultuurikollektiivid. Kuivõrd kehakultuurikollektiivi nõukogu kõrval tegelesid sporditöö organiseerimisega ka komsomoli- ja ametiühingubüroode spordisektorid, siis moodustati parema koostöö eesmärgil 1960. aastate lõpul teaduskondade spordinõukogud, kuhu kuuluvad ühiskondlike organisatsioonide spordifunktsionäärid ja kursuste spordiorganisaatorid. Üleülikoolilistest võistlustest ja kehakultuuriüritustest osavõtu organiseerimise kõrval on spordinõukogude peamine ülesanne teaduskonnasisese rahvaspordialase tegevuse korraldamine (spordi- ja suusapäevad, kursuste-, osakondade- ja õpperühmadevahelised võistlused, kohtumised vilistlastega ja õppejõududega, võist-

lused teiste liiduvabariikide sõsarteaduskondade ja -erialadega).

Teaduskondade sporditööd ergutatakse kahes suunas. Üks suund orienteerub massilisele võistlusspordile, osavõtule teaduskondadevahelistest võistlustest. Aastail 1948—1954 olid üliõpilaste isetegevusolümpiaadi kavasse lülitatud teaduskondadevahelised võistlused 12 spordialal. 1955. aastast hakati korraldama TRÜ spartakiaade. Praegu kuuluvad spartakiaadi kavva ülikooli esivõistlused 14 spordialal, kusjuures tippsportlaste puudumist saab teaduskond korvata massilisema osavõtuga. Teine on rahvaspordi suund. Aastail 1955—1962 korraldati ülikooli kehakultuurialaseid ülevaatuskonkursse, kus võeti arvesse järgmisi näitajaid: 1) teaduskonnasisesed üritused, 2) VTK märklaste ja järgusportlaste arv, 3) spordiklubi liikmete arv, 4) esinemine spartakiaadil. 1962/63. õppeaastast rakendati massilis-tervistavate sporditüüpide konkursse. Sinna kuulusid kevadised ja sügisesed jooksukrossid, orienteerumine, rühmvõimlemine ja kolm erineva raskusastmega suusamatka (Vorbusele, Vellaverre ja Kääriku). Algul arvestati ainult osavõtjate arvu. Praegune konkurss hindab nii teaduskonna ettevõtmisi ning osavõttu matkadest ja krossidest kui ka esinemist ülelinnalistel võistlustel (läbi linna teatejooks, murdmaajooks jne.).

1948. a. loodi ülikoolis massilise kehakultuuri nõukogu. Sinna kuulusid rektoraadi, kehakultuuri- ja arsiteaduskonna ning kehalise kasvatuse ja spordi kateedri esindajad. Praegu koordineerib rahvaspordialast tegevust spordiklubi juhatuse juurde moodustatud rahvaspordi komisjon.

Ülikooli töötajatel on oma kehakultuurikollektiiv, mis hõlmab rohkem kui kolmandikku töötajatest (1980. a. 1009 inimest). Nendest enamik harrastab rahvasporti, kuid leidub ka saavutussportlasi. Populaarsemad alad on võimlemine, pallimängud, suusatamine, ujumine, matkamine, orienteerumine jms.

Naistöötajate võimlemisrühmades lööb kaasa ligi 90 huvilist. Nad on traditsioonilised esinejad TRÜ spordipäeval, Tartu spordimängudel jm. Meesõppejõudude võimlemisrühma 40-liikmelisel perel on toredad traditsioonid, oma võistlused ja matkad, ühistööna valminud Mustametsa sporditare Kääriku lähedal. Suures osas professoritest koosneva võrkpallimeeskonna sportlikku vormi tõendavad mitu ülikooli meistri tiitlit teaduskondade koondiste ees.

Ülikooli töötajate esindajad löövad aktiivselt kaasa vabariigi kõrgkoolide õppejõudude spartakiaadil ja üksikute spordialade võistlustel. Õppejõudude korv- ja võrkpallivõistkondadel on kujunenud traditsioonilised sõprusvõistlused Moskva, Läti, Leedu ja Valgevene kõrgkoolide õppejõudude võistkondadega.

Töötajate spordiharrastus on muutunud aasta-aastalt elavamaks. Viimastel aastatel on rohkem tähelepanu pööratud rahvaspordile teaduskondades. Nii asutati 1980. a. matemaatikateaduskonnas töötajate rahvaspordiklubi «Matra».

Spordiklubi on ülikoolis kehakultuurialast tegevust koordineeriv keskus. Organiseerimistööd teevad paljud ühiskondlikud aktivistid üliõpilaste ja töötajate hulgast, treeningtööd ja võistlusteks valmistumist juhendavad kehakultuuriteaduskonna õppejõud. Spordiklubi vormistab VTK märklasi, järgusportlasi, ühiskondlikke instruktoreid, spordikohtunikke ja peab nende kohta arvestust.

Regulaarselt arutatakse sporditegevuse erinevaid tahke ülikooli nõukogus. Üksikutel aastatel on kehakultuuri- ja sporditöö aruandeid kuulatud partei-, ametiühingu- ja komsomolikomitees. Seoses uue VTK kompleksi kehtestamisega loodi 1973. a. ülikooli VTK komisjon õppeprorektoriga eesotsas. Praegu kannab see organ spordi ja VTK komisjoni nime. Suuremate sportlike ürituste eel koondab komisjon spordiklubile abiks vajalike organisatsioonide jõud ja vahendid.

ÄRVANDMEID ÜLIKOOLI SPORDIKLUBI KOHTA*

Aasta	Liikmeid	Neist meistersportlasi	Valmistati ette järgusportlasi
1946	319	4	57
1955	1075	18	395
1962	2020	37	559
1966	2684	56	714
1970	3516	59	528
1976	4629	31	1188
1980	5005	42	1344

* TRÜ arhiivis ja spordiklubi aruandluses leiduvate andmete alusel.

SPORTLIKUD SAAVUTUSED. Sportliku tegevuse sisulist külge näitavad ülikooli esindajate tulemused spordialade kaupa.

Kergejõustik on ülikooli spordis etendanud juhtivat osa. Aastail 1948—1964 saavutas TRÜ kergejõustikuvõistkond NSV Liidu üliõpilaste meistrivõistlustel kaheksal korral esikoha, kolmel korral teise ja kolmel korral kolmanda koha. Seda edu märgiti korduvalt ära NSV Liidu kõrghariduse ministri käskkirjades. Praegu korraldab taolisi võistlusi üliõpilaste üleliiduline spordiühing «Burevestnik», mistõttu Tartu üliõpilased kui teise spordiühingu («Kalev») esindajad ei pääse enam üliõpilasspordi suurfoorumile.

Aastail 1945—1980 on TRÜ kergejõustiklased toonud Nõukogude Liidu meistrivõistlustelt 18 kuld-, 9 hõbe- ja 18 pronksmedalit. Samal ajal on Eesti NSV meistri tiitleid võidetud 542 korral. Heino Lipp kuulus üheksa aastat järjest (1945—1953) Nõukogudemaa kolme parema kuulitõukaja hulka, oli kaheteistkordne NSV Liidu meister kuulitõukes, kettaheites ja kümnevõistluses, püstitas neil aladel 13 üleliidulist rekordit ja Euroopa rekordi kuulitõukes (1950). Kümnevõistleja Rein Aun sai hõbemedali Tokio olümpiamängudel (1964), tuli kahel korral NSV Liidu meistriks (1967, 1968), kahel korral ületas üleliidulise rekordi, oli kolmekordne NSV Liidu üliõpilasmeister (1962—1964). Odaviskaja Mart Paama võistles nii Rooma (1960) kui ka Mexico (1968) olümpiamängudel, võitis kahel korral NSV Liidu meistrivõistlused (1960, 1968), viiel korral sai hõbedase või pronksise autasu (1961—1968), oli NSV Liidu üliõpilasmeister (1960). Linda Kepp-Ojastu tuli Euroopa meistriks 4×100 m teatejooksus (1958), NSV Liidu üliõpilasmeistriks (1957). Aleksander Tammert osutus Euroopa juunioride I meistrivõistlustel parimaks kuulitõukes (1966). Kaupo Metsur püsis aastaid Nõukogudemaa kettaheitjate paremikus, tuli kuuekordseks NSV Liidu üliõpilasmeistriks kuulitõukes ja kettaheites (1959—1962). Lea Maremäe-Pettai sai neli medalit Nõukogudemaa esivõistlustelt odaviskes (1952—1955), oli kümnekordne NSV Liidu üliõpilasmeister kuulitõukes, kettaheites ja odaviskes (1950—1955), 18-kordne Eesti NSV meister. Kalju Jurkatamm tuli kahel korral üleliiduliseks meistriks 200 m tõkkejooksus (1968, 1971) ja veel kuuekordseks medalivõitjaks, oli kolmekordne NSV Liidu üliõpilasmeister (1964—1966). Vilve Maremäe-Nummert on ülemaailmse noorsoofestivali spordimängude võitja kaugushüppes (1957), kahekordne NSV Liidu üliõpilasmeister, 18-kordne Eesti NSV meister.

Üleliidulisel ja ka rahvusvahelisel areenil said tuntuks veel Helgi Mägi-Lamp, Ants Nurmekivi, Milvi Mägi-Torim, Tõnis Matsin, Paavo Kivine, Kalju Kikamägi, Heino Tiik, Milde Matikainen-Kade, Rein Tõru, Krista Arro-Berendsen, Helgi Haljasmaa-

Kivi, Olav Laiv, noorema põlvkonna kergejõustiklastest Gennadi Organov, Jevgeni Jessin, Ille Kukk, Aivar Ojastu jpt.

Aastast 1957 sõlmiti sportlikud sidemed Helsingi ülikooliga. Seni peetud 21 kergejõustikumatšist on 17 võitnud TRÜ sportlased. Traditsioonilisteks on kujunenud matškohtumised ka Moskva ülikooli kergejõustiklastega. Toimunud 16 võistlusest on tartlaste kasuks lõppenud 13.

Sportmängude esindajad on hästi tutvustanud TRÜ nime nii Nõukogude Liidus kui ka välisriikides. Esikohale tuleks asetada korvpallurid. ÜSK-i korvpallimeeskond tuli 1949. a. Nõukogude Liidu meistriks, seejärel saavutas teise (1950) ja kolmanda (1951) koha. TRÜ korvpallinaiskond on NSV Liidu esivõistlustel neljal korral järjest võitnud teise koha (1957—1960) ja võtnud osa Euroopa karikavõistlustest (1961). Naiskond esindab alates 1948. a. meie vabariiki üleliidulisel areenil ja on 1948.—1980. a. ainult ühel korral kaotanud esikoha Eesti NSV esivõistlustel. Väljapaistvamate mängijate hulka kuuluvad Mai-Maret Otsa-Višnjova (maailmameister 1959, neljakordne Euroopa meister 1952—1960), Valve Lüütsepp-Kaasik (maailmameister 1964, Euroopa meister 1962), Ine Kitsing-Jaanson (maailmameister 1959), Aino Värk-Hein (Euroopa meister 1956), Aime Kraus-Tobi (Euroopa meistrivõistluste hõbemedal 1958), Ilmar Kullam (Helsingi olümpiamängude hõbemedal 1952, kolmekordne Euroopa meister 1947—1953), Anatoli Krikun (Mexico olümpiamängudelt pronksmedal 1968, maailmameistrivõistlustelt hõbemedal 1970, Euroopa meister 1967). Ülemaailmsetel noorsoofestivalidel ja üliõpilasmängudel on medaleid võitnud I. Kullam, M.-M. Otsa-Višnjova, universiaadidel A. Krikun (1970), R. Abeljanov (1977). Euroopa juunioride meistrivõistlustel jõudsid auhinnasaajate hulka V. Kööbi, I. Saad, R. Sartakova-Zariar, A. Krikun, A. Metsar, M. Tiks, P. Russak. TRÜ üliõpilasena ja Eesti NSV meistrina (1958) alustas oma korvpalluriteed Jaak Lipso, kahekordne olumpiavõistleja (1964, 1968) ja maailmameister (1967).

TRÜ korvpallurid on mänguväljakul kohtunud USA, Tšehhoslovakkia, Bulgaaria, Soome, Saksa DV, Poola, Ungari, Korea RDV, Hiina RV ja Rumeenia võistkondadega. Alates 1957. a. võisteldakse Helsingi ülikooli meeskonnaga Soome presidendi U. K. Kekkose rändkarikale.

Võrkpalluritest jõudsid NSV Liidu koondise ridades Euroopa meistrivõistlustele Aino Huimerind (hõbemedal 1953) ja maailmameistrivõistlustele Peet Raig.

Lauatennisemängijatest võitis Rein Lindmäe maailmameistrivõistlustel pronksmedali (1973) ja Ülle Hüva-Laur tuli Euroopa juunioride meistriks (1969).

Sulgpallis tuli Reet Valgmaa kahel korral Nõukogude Liidu meistriks naispaarismängus (1973, 1974) ja sai aastail 1971—1975 veel viis medalit. TRÜ sulgpallinaiskond saavutas Nõukogude Liidu karikavõistlustel 1975. a. kolmanda ja 1976. a. teise koha.

Tennises tuli TRÜ koondis NSV Liidu kõrgkoolide meistrivõistlustel 2. kohale (1962), Inna Häling-Loit kuulus 1963. a. Nõukogudemaa spartakiaadil esikoha pälvinud Eesti NSV koondisse.

Suusatajatest jõudsid olümpiamängudeni kahevõistlejad Uno Kajak (Cortina d'Ampezzo, 1956) ja Fjodor Koltšin (Lake Placid, 1980). F. Koltšin tuli NSV Liidu meistriks (1977) ja sai hõbemedali juunioride maailmameistrivõistlustel (1977). Naissuusatajate esireas seisavad Eesti NSV 43-kordne meister Erna Abel ja Euroopa juunioride meistrivõistlustelt hõbemedali toonud Ann Karu (1968).

Orienteerumises on TRÜ üleliidulises ulatuses arvestatav keskus nii spordimeisterlikkuse kui ka suurvõistluste korraldamise taseme ja uute ürituste algatamise poolest. Üleliidulistelt võistlustelt on saadud 14 esikohta, neist Olavi Kärner neljal (1965—1971), Arne Kivistik kolmel (1963—1969) ja Arvo Kivikas kolmel (1973—1976) korral.

Sõudmises jõudis Gennadi Kinko Montreali olümpiamängudele (1976, 7. koht), NSV Liidu meistrivõistlustel on ta saanud igat värvi medaleid. Reet Palm kuulub NSV Liidu neljalisse paatkonda eessõudjana, tuli üleliiduliseks meistriks ja sai maailmameistrivõistlustel pronksmedali (1979). NSV Liidu esivõistlustel pälvisid medaleid veel A. Suija (1965), A. Pind (1967), J. Ratassepp (1973—1975). Sõudjate kõrvalt on viimase paari aasta vältel esile kerkinud terve grupp Nõukogudemaa koondisse kandideerivaid aerutajaid, eesotsas neljasüsta maailmameistriks tõusnud Jüri Poljansiga (1981).

Purjetajatest saavutasid 1951. a. Nõukogude Liidu meistri nimetuse «Draakon» klassis üliõpilased Ester Käppa-Luiga, Ellen Niit ja Velju Hamburg-Rammo. Praegu asuvad tipus Alar Volmer ja Euroopa juunioride 1981. a. meister Tõnu Tootsi.

Ujujatest võitis kaugüliõpilane Liina Kruus hõbemedali kahel universiaadil (1973, 1977). Nora Neumann-Kutti aga püstitas omamoodi rekordi: 38-kordne Eesti meister ujumises, korvpallis, võrkpallis ja rühmvõimlemises (1938—1952) ning 38 korral ületanud Eesti rekordeid ujumises (1938—1952).

Rooma olümpiamängudel (1960) jõudis meeskondliku hõbemedalini kaasaegses viievõistluses Hanno Selg, kes samal aastal tuli ka Nõukogude Liidu meistriks.

Ratsutamises pälvisid Nõukogudemaa meistri nimetuse Aino Lukas (1949), Meta Viirmäe-Selg (1952) ja Aino Vars (1952).

Laskespordis võitis NSV Liidu meistrivõistlustel medaleid, ületas rekordeid ja esines maailmameistrivõistlustel Matti Jõgi.

Naisvõimlejad on üleliidulistel võistlustel kolmel korral võitnud esikoha (1973—1978).

Klassikalises maadluses tuli Avo Talpas NSV Liidu meistriks (1978).

Maletaja Jaan Ehlvest saavutas hõbemedali 1981. a. noortemaailmameistrivõistlustel.

Teistel spordialadel on üleliidulistel ja rahvusvahelisel areenil esinetud tagasihoidlikumalt, kuid Eesti NSV ulatuses on TRÜ võistkond pakkunud konkurentsi paljudel spordialadel. Vabariikliku ulatusega kompleksüritustest on olulisemad 1952. a. Tartu ülikooli taasavamise 150. aastapäeva puhul algatatud üliõpilaste spartakiaad. Algul selgitasid kõrgkoolid paremuse kuuel spordialal, praegu kuulub programmi 23 võistlusala. Peamine esikoha pretendent on sellel spartakiaadil TRÜ, kuigi mõnel korral on tulnud esikoht loovutada TPI-le. Alates 1974. a. võistlevad kõrgkoolid linnade ja rajoonide koondistega Eesti NSV spartakiaadil (iga nelja aasta järel). 1974. a. oli TRÜ 4. kohal, 1977/78. a. tsüklis (ühel aastal talialad, teisel suvealad) tuli ülikool Tallinna järel teisele kohale.

XIII PEATÜKK

ÜLIÕPILASOLME

Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaskonna elu-olu on vaadeldaval perioodil teinud läbi olulisi muudatusi, vastavalt nõukogude rahva jõukuse kasvule ja elujärje paranemisele. Jätkuvalt on suurenenud ka ülikooli käsutuses olnud vahendid üliõpilasolme korraldamiseks ja paremustamiseks, seda eelkõige ühiselamute ja ülikooli ühiskondliku toitlustamise ettevõtete tegevuse osas.

ÜHISELAMUD. 1944. a. sügisel polnud ülikoolil ühtegi ühiselamut ega ühiselamuks sobivat maja. Sisseastumiseksameile saabunud noored majutati üliõpilasmaja III korrusel olevatesse väikestesse tubadesse, mis mahutasid ainult 30 inimese ümber. Neid ruume kasutati improviseeritud internaadina ka pärast õppetöö algust, kuid peagi korraldati ajutised ühiselamud 21. Juuni ja P. Põllu (H. Abovjani) tänavate nurgal olevasse majja ja endises Eesti Üliõpilaste Seltsi hoones, mis anti kehakultuurlaste valdusse. Valdav enamik üliõpilasi pidi otsima eluaset siiski omal käel. Tolleaegsetes tingimustes oli see raske ülesanne.

Esimene alaline ühiselamu seati sisse Tartu linna täitevkomiteelt saadud majja Taara puiestee ja Näituse (O. Lutsu) tänava nurgal. Sinna majutati eelkõige Suurest Isamaasõjast osavõtnud meesüliõpilased. 1945. a. sügiseks korraldati ühiselamud ülikoolile üüritud elumajades Kastani 12 ja V. Kingissepa 31. Neisse internaatidesse saadi paigutada enam kui 800 soovijast ainult 318 ehk 16% tolleaegsest üliõpilaskonnast. Üliõpilaste majutamise küsimus oli üks keerukamaid, millega ülikooli juhtkonnal tuli tol ajal tegelda. 1946. a. kevadel kirjutas rektor A. Koort Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehele A. Veimerile: «Kui ühiselamute laiendamise võimalusi ei teki, siis hakab kujunema pahaloomuline poliitiline nähe: proletaarse päritoluga üliõpilased ei pääse ülikooli, kuna jõukate talupidajate lapsed ja sugulased, kes tasuvad korteri eest natuuras, leiavad ikkagi korterit linna elanikkonna juures ja pääsevad õppima».[1] Rektor taotles mitme hoone, sealhulgas ka 1904. a. spetsiaalselt ühiselamuks ehitatud maja J. Liivi 4, üleandmist ülikoolile. Riiklik komisjon tutvus olukorraga ja soovitas ülikooli taotluse rahuldada, paigutades Riikliku Ajaloo Keskarhiivi ümber Tiigi 78/80 asuvaisse majadesse. Arhiivi juhtkonna vastuseisu tõttu jäi aga

[1] TRÜA, nim. 1, s.-ü. 47, l. 39.

ümberpaigutus teostamata ja hoopis ülikoolile anti ühiselamu sisustamiseks Tiigi tänava hooned. 1947. a. sügisel, veel enne remondi lõpetamist suunati sinna elama esimesed üliõpilased ja peagi sai TRÜ suurim ühiskodu nn. Tiigi intrist, mille heakorrastus jättis mõndagi soovida.[2]

TRÜ ühiselamute kujunemises võime eristada kolme etappi. 1944. a. hilissügisest kuni 1953. a. kestis algusperiood. Sel ajal oli tegemist ajutiste internaatidega, mis paiknesid 15 eri hoones mööda linna laiali ja mahutasid 1950. a. 1040 üliõpilast. EPA moodustamisel eraldati tulevastele põllumeestele 425 ühiselamukohta, ülikoolile jäi 800 koha ringis. Ülikooli juhtkonna ja ühiskondlike organisatsioonide tähelepanu koondus sel perioodil eelkõige uute ühiselamukohtade hankimisele, ent ei suudetud küllaldaselt muretseda vahendeid ühiselamute heakorrastamiseks ja varustamiseks kõige vajalikuga.

1953. a. sügisel võeti kasutusele esimene otseselt ühiselamuks projekteeritud ja taastatud-ehitatud maja Pälsoni ja Aia (Vanemuise) tänava nurgal. Sellega algas 20 aastat kestnud üleminekuperiood, mille jooksul suleti kõik ebasobivates majades asunud internaadid ja TRÜ üliõpilased majutati suurtesse ning kaasaegsetesse ühiskodudesse. 1960. a. valmis komsomoliehitusena püstitatud 400-kohaline hoone Pälsoni 14, 1962. a. niisama suur ühiselamu Tiigi 14, 1967. a. 800-kohaline ühiselamu Leningradi maantee 89. 1971. ja 1973. a. käikuantud 11-korruselised kõrgühiselamud Leningradi maantee 25 ja 27 (kumbki 540 üliõpilasele) võimaldasid likvideerida ajutised ühiselamud Kvissentalis ja Elvas ning Tiigi 78/80. 1973. a. peale on ülikoolil ligi 3000 ühiselamukohta. See võimaldas vähendada ülemajutamist ning koondada tähelepanu ühiselamutes elavate üliõpilaste olme- ja töötingimuste paremustamisele. Uute kõrgühiselamute juures avati söökla ja kohvik ning opperaamatukogu filiaal. Üliõpilased elavad seal kahe- ja kolmeinimese tubades, mis on koondatud elamisplokkideks, kasutavad elektripliitidega kööke ja muudki nüüdisaegsele elutasemele vastavat. Peaaegu sümboolse tasu — kahe rubla eest kuus saavad nad elamispinna koos valgustuse, kütte, sooja vee ja puhta voodipesuga.

Ühiselamute võrgu väljakujundamine oli märkimisväärne saavutus. Kui suuremates ülikoolilinnades on enamikul üliõpilastel võimalus elada kas kodus või üüritoas, siis Tartu suuruses linnas oli ühiselamute olemasolul määrav tähtsus üliõpilaste majutamisel. Ühiselamutes elanud üliõpilaste arvu suurenemisest annab ülevaate tabel, mis on koostatud sügissemestri keskpaiga seisuga (kevadeks oli ühiselamu asukate arv mõnevõrra väiksem).

SÜGISSEMESTRIL ÜHISELAMUS ELANUD ÜLIÕPILASTE ARV

1945	—	318
1950	—	1040
1955	—	1754
1960	—	1753
1965	—	2216
1970	—	2680
1975	—	3163
1980	—	3040

Seoses üliõpilaste arvu jätkuva kasvu ja ettevalmistusosakonnas õppijate lisandumisega andis 1970. aastate teisel poolel jälle tunda ühiselamukohtade vähesus. Seepärast on uute ühiselamute püstitamine ülikooli ehitustegevuses üheks aktuaalsemaks ülesandeks. Tõhus samm edasi on ülikooli juubeli eel saadud 60-korteriline tartu maja, mis anti aspirantide ja üliõpilaste-abielupaaride ühiselamuks.

[2] H. Palamets. Vana Tiigi. Lehekülgi TRÜ ühiselamute kujunemisest. — «Noorte Hääl», 3. III — 27. III 1982.

Sõjajärgsete aastakümnete jooksul on ajaproovi läbi teinud TRÜ üliõpilasühiselamute haldamine ja majandamine, elukorraldus ja sisekord. On välja kujunenud üliõpilaskonna hindav suhtumine internaatidesse ja sealsesse ellu. Ühiselamud on olnud akadeemiliseks koduks kokku enam kui 15 000 üliõpilasele, kelledest paljud on just siin saanud praktilise kooli igapäevase eluolu iseseisval korraldamisel, aga samuti üliõpilaste omavalitsuse juurutamisel, võttes osa ühiselamute elu korraldamisest ühiselamu nõukogu liikme, korruse- või toavanemana.

ÜLIÕPILASTE TEENINDAMINE JA TOITLUSTAMINE. 1944. a. lõpul organiseeriti TRÜ tööliste varustamise osakond, mille ülesandeks oli nii õppejõudude, teenistujate kui ka üliõpilaste teenindamine kaardisüsteemi tingimustes. TVO-l olid oma õmblus- ja rätsepatöökoda, kübarategija, kellassepp, fotoateljee, juuksur jne. TVO põhiülesandeks kujunes ülikooli inimeste toitlustamine sooja lõuna- ja õhtusöögiga. Selleks avati 1944. a. novembris üliõpilasmaja alumisel korrusel ülikooli söökla, mida päeva jooksul külastas 400 inimese ringis. Söökla varustamisel produktidega oli palju abi Raadi majandist, mis võimaldas hoida menüüs kaardivabasid toogasid. Ka andis abimajand haigetele ning lastega perekondadele piima. Jäi piim järele, müüdi seda õhtutundidel ülikooli sööklas einetajaile.

Söökla tegevus avardus tunduvalt pärast seda, kui 15. detsembril 1947 kaotati toidukaardid ja mindi üle vabakaubandusele. 1948. a. likvideeriti tööliste varustamise osakonnad ja ülikooli söökla läks Tartu Kaubandusvalitsuse alluvusse. 1971. aastast kuulub söökla koos teiste TRÜ ühiskondliku toitlustamise ettevõtetega Tartu Toitlustustrusti süsteemi.

Aastatega on jätkuvalt kasvanud ülikooli teeindavate ühiskondliku toitlustamise ettevõtete arv. 1957. a. avati üliõpilasmaja II korrusel ülikooli kohvik. Peahoones ja keemiahoones tegutsesid väikesed einelauad. Samuti olid einelauad Tiigi tänava ja Pälsoni tänava ühiselamutes. Avarad ja ajakohased sööklad ehitati Leningradi maantee kõrgühiselamute juurde. 1973. a. võeti kasutusele 112 kohaga söökla Leningradi maantee 25 ja 1975. aastal 147 kohaga söökla-kohvik Leningradi maantee 27. 1976. a. avati 180-kohaline söökla majandusteaduskonna uues õppehoones ja aasta hiljem 34-kohaline einelaud uues füüsikahoones. 1981. a. tegutses ülikoolis 12 sööklat, kohvikut ja einelauda kokku 751 kohaga. Sellest on siiski vähe kõigi soovijate rahuldamiseks, mistõttu üliõpilased on sagedased külalised Tartu kesklinna ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes.

Ülikooli sööklate ja kohvikute käive on pidevalt suurenenud ning omatoodangu osa selles kasvanud. 1965. a. ulatus käive 310 200 rublani (sellest omatoodang 66,8%). 1975. a. oli käive juba 982 750 rubla (70,9%) ja 1980. a. 1 478 600 rubla (75,6%).[3]

Üliõpilaste ja õppejõudude hulgas on eriti populaarsed ülikooli kohvikud, mis õhtutundidel kujutavad endast kohvikklubisid. Seal toimuvad mitmesugused kohtumised ning kultuuriüritused, juubelite ja pensionilemineku tähistamised, puhkeõhtud. Ülikooli vanas kohvikus on traditsiooniks saanud kunstinäituste korraldamine. Paljudele on ülikooli kohvik asjalike kokkusaamiste koht, kus on mõnus arutada nii õppetööga kui ühiskondliku tööga seotud küsimusi.

STIPENDIUMID. TRÜ-s saab enamik statsionaarseid üliõpilasi (74% üliõpilaste koguarvust) riiklikku stipendiumi. 1. septembrist 1972 kehtima hakanud uute, senisest veerandi võrra kõrgemate stipendiumimäärade kohaselt makstakse I—IV kursuse üliõpilastele kuus 40 rubla, V ja VI kursuse üliõpilastele 45 rubla. Mõnevõrra kõrgem (55 rubla kuus) on stipendium defektoloogiaosakonnas õppijaile. Kõikides ainetes ainult väga häid hindeid pälvinud üliõpilased saavad 25% võrra kõrgendatud stipendiumi. Stipendiumikomisjon võib hea õppeedukusega ühiskondliku töö aktivistidele määrata 15% kõrgema stipendiumi. Õpinguis ja ühiskondlikus elus eriti silma paistnud üliõpilastele võidakse määrata nimelisi stipendiume. Üleliidulisi nimelisi stipendiume (à 100 rubla) on TRÜ-s üheksa — seitse V. I. Lenini nimelist ja kaks K. Marxi nimelist. Vabariiklikke nimelisi stipendiume (à 65 rubla) on ülikoolis 14 ja nad on jagatud teaduskonniti järgmiselt: J. Anveldi nimeline stipendium majandusteaduskonna üliõpilasele, K. E. Baeri nimeline bioloogia-geograafiateaduskonnale, N. N. Burdenko nimeline arstiteaduskonnale, V. Kingissepa nimeline õigusteaduskonnale, J. Lauristini nimeline ajalooteaduskonnale, E. Lenzi nimeline füüsika-keemiateaduskonnale, G. Lurichi nimeline kehakultuuriteaduskonnale, H. Pöögelmanni nimeline filoloogiateaduskonnale, J. Semperi nimeline filoloogiateaduskonnas õppivatele tõlkidele teistest liiduvabariikidest (kaks stipendiumi), J. Smuuli nimeline ajalooteaduskonnale, W. Struve nimeline matemaatikateaduskonnale, Fr. Tuglase nimeline filoloogiateaduskonnale, D. Uljanovi nimeline arstiteaduskonnale ja J. Varese nimeline kehakultuuriteaduskonnale.

Üliõpilase stipendiumile määramine toimub komsomoliorganisatsiooni poolt esitatud pingerea alusel neljaliikmelise komisjoni (dekanaadi, teaduskonna parteibüroo, ametiühingubüroo ja komsomolibüroo esindajad) otsusel. Pingerea koostamisel võetakse arvesse õppetöö tulemusi (üldreeglina ei saa stipendiumi kolmedele õppijad), üliõpilase reaalset materiaalset olukorda, õppedistsipliini ja osavõttu ühiskondlikust ning teaduslikust tööst.

ÜLIÕPILASELU TRADITSIOONIDEST. Nõukogulikus Tartu ülikoolis pööratakse palju tähelepanu progressiivsete traditsioonide säilitamisele ning uute, ajastu vaimule ning sisule vastavate kujundamisele. Traditsioonilisi aktuste ja demonstratsioonidega tähistatakse Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva ning 1. maid. Mõlemate tähtpäevade puhul tõstetakse esile parimaid õppejõude, teenistujaid ning üliõpilasi, keda kiidetakse rektori käskkirjas ning kelle fotod asetatakse ülikooli autahvlile peahoone fuajees. Maiaktusel teatakse teatavaks ka sotsialistliku võistluse võitjad ülikooli ulatuses, antakse kätte riiklikke autasusid. Traditsiooniks on saanud nii Nõukogude armee sõjameeste esiletõstmine iga aasta 23. veebruaril ja 9. mail ning lillede asetamine langenute mälestustahvli ette. Üksmeelselt võtab ülikooli kollektiiv osa kommunistlikest laupäevakutest, mis viiakse läbi umbes nädala vältel enne V. I. Lenini sünniaastapäeva 22. aprillil. Alljärgnevalt peatutakse eelkõige nendel traditsioonidel, mis ühendavad TRÜ üliõpilaskonda kogu ülikooli, teaduskonna või kursuse ulatuses.

Akadeemilistest traditsioonidest on eriti meeldejääv ülikooli astumise ja selle lõpetamise pidulik tähistamine. Uus õppeaasta algab alati 1. septembri hommikul üleülikoolilise aktusega aulas. Muusika saatel kantakse saali ülikooli lipp. Presiidiumis on rektoraat, dekaanid, ühiskondlike organisatsioonide juhid ning lugupeetuimad õppejõud. Rektor annab äsjastest sisseastujatest parimatele kätte üliõpilaspiletid. Orkestrilt kõlavad hümnid, akadeemiliselt koorilt «Gaudeamus», mida kuulatakse püsti seistes. Veel samal päeval toimuvad teaduskondlikud aktused, kus dekaan tutvustab esmakursuslastele teaduskonna õppejõude ning annab koos kursusejuhendajaga kõigile kätte üliõpilaspiletid. Järgmise päeva õhtul kogunevad äs-

[3] TRÜ söökla raamatupidamise andmetel.

jased üliõpilased veel kord aulasse, et kuulata loengut ülikooli ja üliõpilaskonna minevikust, tänapäevast ning traditsioonidest.

Mõni päev hiljem (tavaliselt õppeaasta esimesel nädalavahetusel) korraldatakse (sageli «Vanemuise» kontserdisaalis) esmakursuslaste ball. Sellele lisab pidulikkust ülikooli juhtkonna ja üliõpilasorganisatsioonide liidrite osavõtt. Lähem tutvumine ja enda tutvustamine teaduskonna või osakonna üliõpilastele toimub esmakursuslaste ehk tudengiks löömise õhtu näol. Harilikult korraldatakse see oktoobrikuu keskel või teisel poolel ja seostatakse üliõpilasmütside kätteandmisega. Igal osakonnal on uute liikmete vastuvõtmiseks kujunenud oma humoorikas rituaal. Noori keemikuid löövad tudengiteks õppejõududest «ranged kohtumehed». Tahaarides komisjoni selja taha on kinnitatud keemikute roheline lipp araabiakeelse sõnaga «Al 'himia». Ajalooased on usaldanud esmakursuslaste üliõpilaseks pühendamise lõppkursuslastele, kellele õhtu korraldajana sekundeerib III kursus. Vastuvõetavad peavad ennast tutvustama ja hiljem esinema meeleolukate isetegevuspaladega. Need mõnusad õhtud (nagu näärioõhtudki) toimuvad tavaliselt kas vanas või uues kohvikus, ülikooli sööklate ruumides või klubis.

Mõnel osakonnal on komme korraldada III kursuse keskel, 6. semestri alguses nn. meediumipidu, millega tähistatakse poole õpiaja möödumist. Teistes osakondades kutsuvad diplomandid pärast teoreetiliste loengute lõppemist enda õhtule kõik osakonna õppejõud, et üheskoos meenutada möödunud aastate jooksul juhtunut.

Pärast diplomitöö kaitsmist ja riigieksamite sooritamist saabub juunikuu viimasel dekaadil lõpupäev. Selle kõrgpunktiks on teaduskondlik lõpuaktus aulas. Päevakohase kõnega esineb keegi teaduskonna nimekatest õppejõududest. Rektor (või prorektor) annab orkestri tuššihelide saatel kätte diplomid, algul punasekaanelised kiitusega lõpetanuile, hiljem tähestikulises järjekorras sinisekaanelised ülejäänutele. Ülikool kingib igale lõpetajale roosi, ärasaatva kursuse esindajad kinnitavad neile rinda pöllulille kui *alma mater*'i ja värske vilistlase vahelise sideme sümboli. Lõpetajad tulevad lõpuaktusele üliõpilasmütsides, mida aulasse sisenedes kantakse käel. Lõpuaktusele koguneb lõpetajate sugulasi ja sõpru sedavõrd arvukalt, et aula suudab vaid osa nendest vastu võtta. Seepärast on 1970. aastatel kujunenud tavaks anda lilled ja õnnitlused üle mitte aulas või koridoride inimsummas, vaid peahoone ees. Õhtul kogunevad lõpukursused koos õppejõududega lõpuõhtule, mis kestab läbi kogu lühikese suveöö.

Ka mitmed ulatuslikumad komsomoliüritused on muutunud traditsioonideks. 17. novembril tähistatakse mitmesuguste poliitiliste üritustega ja koosviibimistega rahvusvahelist üliõpilaspäeva. Aprilli teisel poolel toimuvad paljude kutsutud külaliste osavõtul rahvaste sõpruse päevad, mille arvukad üritused kestavad ligemale nädala ja hõlmavad laialdasi üliõpilashulki. Samuti aprillis korraldatakse ÜTÜ iga-aastane teaduslik konverents (õigemini konverentsid teaduskonniti). Traditsioonilisteks on saanud 1966. aastast peale iga novembrikuu viimase reede õhtul teaduslikus raamatukogus korraldatud teaduskondadevahelised informiinid, kus võisteldakse teatmikteostest ning kataloogidest informatsiooni leidmise kiiruses ja täpsuses.

Ülikoolis on välja kujunenud ka sportlikud traditsioonid. Kursused võtavad osa sügisestest jooksukrossidest ning orienteerumisvõistlustest, samuti kevadtalvistest suusapäevadest. Üks kevadise sessiooni eelsetest pühapäevadest pühendatakse rahvamatkale. Viimastel aastatel on rahvamatk ühendatud TRÜ kevadise spordipäevaga (need toimuvad regulaarselt 1949. a. alates), mille võimlemispidu ja spordivõistlused viiakse läbi kusagil Tartu lähikonnas (näiteks Nõos). Ülikooli ametiühing premeerib paremaid kursusi nädalapikkuse tervistava puhkelaagriga semestri keskel Käärikul või Vellaveres. Taolisse laagrisse tulevad kaasa ka mõned õppejõud, nii et loengutöö jätkub, vaheldudes matkade, suusatamise või muude sportlike ettevõtmiste ning taidlusõhtutega.

Improviseeritud isetegevusõhtud on saanud tavaks mitmes ühiselamus. 1950. aastatel olid levinud nn. tinnade nime all tuntud tantsuõhtud Vana-Tiigi ühiselamus. Ajalooteaduskonna üliõpilased Pälsoni 23 ühiselamus korraldasid 1970. aastate teisel poolel «koridoriteatri» etendusi, filoloogid üle tänava asuvas ühiselamus «Pänterraadio» humoorikaid saateid. Arstiteaduskonna ühiselamus Leningradi mnt. 89 olid populaarsed klubi «Medix» ettevõtmised. Taolised isetegevusvormid tärkavad ja hääbuvad vastavalt võimekate eestvedajate õppima tulekuga ülikooli ja nende lahkumisega siit kõrgharidusega spetsialistidena.

Tavasid ja traditsioone on teisigi. Alates 1957. a. 1. maist kannavad TRÜ üliõpilased üliõpilasmütsi. Mütsi värvid (sinine tekkel valge ja punase randiga) kujutavad endast Eesti NSV lipu värvide kombinatsiooni, mida täiendab viisnurkne ornament mütsi põhjal. Omal algatusel kinnitavad üliõpilased mütsi servale teaduskonna embleemi või märgi. Üliõpilasmütsi võivad kanda TRÜ üliõpilased ja aspirandid, kaugõppe üliõpilased sessioonide ajal ning TRÜ poolt korraldatud pidulikel sündmustel. Ülikooli vilistlased kannavad teklit lõpetanute kokkutulekutel ning ülikooli pidupäevadel. Rektori käskkirjadega karistatud üliõpilastelt võetakse mütsi kandmise õigus.

Üliõpilastel on kombeks öelda üksteisele tutvumisastmele vaatamata «sina» ja tervitada loengu alguses õppejõude püstitõusmisega. Kunagine jalgadega sahistamise komme kadus esimestel sõjajärgsetel aastatel, nii nagu akadeemiline veerandki, mis aga 1971. a. kevadel taastati. Seoses liiklusolude jätkuva paranemisega ning võimalustega sõita 15. oktoobrist kuni 15. maini rongides ning bussides poole hinnaga on üliõpilaste seas ikka enam levinud nädalavahetuseks kojusõitmise komme, mida sõjajärgsete aastate üliõpilased peaaegu üldse ei tundnud.

Ülikooli juhtkond ja ühiskondlikud organisatsioonid mõistavad hästi positiivsete traditsioonide suurt osa kasvatustöös. Taoliste traditsioonide tundmaõppimisel, propageerimisel ning juurutamisel on hinnatava töö ära teinud TRÜ ametiühingukomitee tavandinõukogu dotsent V. Kalitsa juhtimisel.

XIV PEATÜKK

TRÜ ÜHISKONDLIK-POLIITILISE JA KULTUURIELU KESKUSENA

Tartu Riiklik Ülikool ei ole üksnes kõrgkool ja teadusasutus, vaid on samal ajal ka väljapaistev ühiskondlik-poliitilise ja kultuurielu keskus. Ülikool võtab aktiivselt osa nõukogude ühiskonna elust, meie maal toimuvatest poliitilistest sündmustest ning kampaaniatest, reageerides erksalt nii rahvuslikele kui ka internatsionaalsetele kultuurielu ilmingutele.

Ülikooli rektoraadi ja parteiorganisatsiooni juhtimisel on ülikoolis laialdaselt tähistatud NLKP ja EKP kongresse. Tõelisteks pidupäevadeks on kujunenud revolutsioonilised tähtpäevad ja nõukogude riigi juubelid nagu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. ja 60. aastapäev, 50 aasta möödumine NSV Liidu loomisest, V. I. Lenini 100. ja 110. sünniaastapäev. Noorsalt ja noortepäraselt on ära märgitud ÜLKNÜ ja ELKNÜ tähtpäevi, rahvusvahelist üliõpilaspäeva.

Ülikooli kollektiiv on täie vastutusega võtnud osa valimiste ettevalmistamisest ja läbiviimisest meie riigi kõrgematesse võimuorganitesse ning kohalikesse nõukogudesse. Kõrvale ei ole jäädud reageeringutest rahvusvahelise elu sündmustele, mille puhul üliõpilasnoorus on väljendanud oma hoiakuid nii solidaarsus- kui ka protestimiitingutega. Ülikooli õppejõud on aidanud kaasa nõukogude teaduse ja kultuuri saavutuste tutvustamisele välisriikides, meie ühiskondliku korra propagandale.

Nõukogude võimu aastatel on TRÜ-l kujunenud laialdased kultuurisidemed paljude vennasvabariikide kõrgkoolide ja teadusasutustega. See ilmneb sõprusdelegatsioonide vastuvõtmises ning vennasvabariikidesse suunduvatesse delegatsioonidesse kuulumises. Traditsioonilisteks muutunud rahvaste sõpruse päevade kaudu saavad nii üliõpilased kui ka kõik tartlased osa ülikooli külaliste kunstilisest külakostist.

Tõeliseks tunnustuseks ülikoolile ja tema parteiorganisatsioonile on TRÜ rektorite valimine Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee koosseisu. Ajavahemikus 1956—1958 ja 1960—1971 oli EKP Keskkomitee liige F. Klement, alates 1971. a. rektor A. Koop. Ülikooli parteikomitee sekretär A. Kiris kuulub (nagu varasemadki sekretärid) EKP revisjonikomisjoni koosseisu.

Tihe koostöö valitseb ülikooli kommunistide ja Tartu linna parteiorganisatsiooni vahel. Kogu sõjajärgse perioodi vältel on ülikooli parteisekretär olnud EKP Tartu Linnakomitee ja selle büroo liige, kommunistidest rektorid aga valitud linnakomitee koosseisu. Paljud kommunistid nagu J. Ananjeva, A. Metsa, J. Raid, L. Raid, V. Reiman, I. Sildmäe jt. on pikemat aega tegutsenud partei linnakomitee koosseisus ja juhtinud selle komisjonide tegevust.

Mitmed ülikooli kasvandikud on töötanud või töötavad praegugi EKP Keskkomitees. Nimetagem Keskkomitee sekretärina tegutsenud V. Väljast, osakonnajuhtajaid U. Nõmme, L. Sišovi ja O. Utti, keskkomitee aparaadi töötajaid P. Järvet, J. Kaarmat, B. Hiiret jt. Arvukalt on ülikooli kasvandikke valitud EKP linna- ja rajoonikomiteedesse ning teistesse juhtivatesse parteiorganitesse.

Alates 1946. a. on TRÜ rektoreid valitud NSV Liidu Ülemnõukogusse. 1946.—1950. a. oli ülemnõukogu saadik rektor A. Koort, 1950.—1954. a. prorektor R. Antons, edasi 12 aasta vältel rektor F. Klement ja pärast teda dotsent L. Keres. 1970. a. peale on kolmel korral valitud NSV Liidu Ülemnõukogu Liidunõukokku praegune rektor A. Koop. Tema on liidunõukogu alatise plaani- ja eelarvekomisjoni sekretär ning NSV Liidu Ülemnõukogu parlamendigrupi komitee liige.

Ka Eesti NSV Ülemnõukogusse on alati valitud TRÜ õppejõude. Meie rahvasaadikud on olnud H. Kruus, A. Tomingas, L. Roots (kuulus 1951—1954 Ülemnõukogu Presiidiumi koosseisu), E. Raudam, K. Püss, H. Kurm, A. Truupõld ja üliõpilane R. Kotkas, kes täidab rahvasaadiku ülesandeid praegugi. Arvukalt on TRÜ õppejõude ja üliõpilasi valitud Tartu Linna Rahvasaadikute Nõukogusse, kus neile on usaldatud mitmete alaliste komisjonide juhtimine. Tava kohaselt on ülikooli esindaja kuulunud täitevkomitee koosseisu. Täitevkomitee juhtkonnas on töötanud ja töötab praegugi ülikoolis ettevalmistuse saanud spetsialiste — nimetagem K. Kotsarit, H. Sisaskit, J. Lotti, J. Venet, J. Villerit, T. Kolditsat, R. Dontsovi, J. Korki jt.

Ülikool on ikka andnud silmapaistvaid organisaatoreid-ühiskonnategelasi mitte ainult Tartule. Mitmed ülikooli kasvandikud — F. Eisen, J. Kraft, J. Lott, H. Männik, V. Rätsep, E. Silvet ja H. Teder on olnud või on praegugi Eesti NSV ministrid, juhtivatel kohtadel vabariigi keskorganites töötavad K. Kimmel, R. Simson, L. Tammeväli, J. Unger jt. Mitmed TRÜ komsomoliorganisatsiooni juhid nagu A. Raa, J. Saarniit, D. Visnapuu jt. on valitud ELKNÜ Keskkomitee sekretärideks.

Üliõpilasnoorsoole omane otsiv vaim koos ülikooli humanistlike traditsioonide ning kultuurilembelise õhkkonnaga on loonud head tingimused loomevõime arendamiseks nii teaduste kui kaunite kunstide alal. Sõjajärgsetel aastakümnetel on TRÜ-st võrsunud arvukalt noori talente paljudel kunstialadel, eelkõige aga kirjanduses.

Nõukogude Eesti prosaistidest, dramaturgidest ja poeetidest, kelle loominguline tee algas õpinguaastatel Tartu ülikoolis või on seotud tööga siin olgu nimetatud A. Ehin, L. Hainsalu, H. Jürisson, A. Kaalep, J. Kaplinski, D. Kareva, L. Kerge, L. Kompus, J. Kross, H. Lehiste, T. Lehtmets, A. Liives, E. Lättemäe, E. Maasik, L. Meri, L. Metsar, H. Muller, E. Niit, A. Põldmäe, J. Peegel, A. Pervik, H. Puhvel, E. Raud, R. Rimmel, P.-E. Rummo, L. Ruud, L. Seppel, A. Siig, J. Tuulik, Ü. Tuulik, M. Unt, V. Vahing, V. Verev, I. Viiding, V. Villandi.

Neile lisanduvad kriitikud, tõlkijad ja publitsistid A. Eelmäe, O. Jõgi, M. Kalda, R. Krusten, O. Kruus, K. Kääri, H. Lepik, P. Lias, M. Loodus,

E. Mallene, K. Muru, M. Mäger, L. Mäll, E. Nirk, O. Ojamaa, H. Peep, E. Prink, M. Pau, H. Rajamets, H. Siimisker, J. Talvet, A. Tamm, Ü. Tonts, J. Toomla, E. Treier, H. Udam, O. Utt. Vennasrahvaste keeltesse tõlkijatest on tunnustuse pälvinud S. Semenenko, L. Kāmara, A. Žigure ja A. Sprogis. Praegugi õpib ülikoolis eesti keelt ja kirjandust mitmeid noori teistest liiduvabariikidest, et saada vahendajateks eesti ja NSV Liidu teiste rahvaste keelte ja kultuuride vahel.

Kirjameestele on lähedased ülikoolis kõrgema hariduse saanud publitsistliku sõna meistrid Eesti Raadiost ja Eesti Televisioonist — E. Anupõld, G. Hazak, R. Järlik, V. Lindström, V. Lään, V. Põder, M. Talvik, H. Tiidus, T. Uba ja telestsenaristina silma paistnud A. Vahemetsa. Noortest filmrežissööridest on tuntuks saanud TRÜ kasvandikud P. Puks ja P. Urbo, multifilmide alal karikaturist P. Järn.

«Vanemuise» teatrit on õigusega nimetatud Tartu ülikooli esteetilise kasvatuse teaduskonnaks. «Vanemuise» ideeline ja esteetiline mõju Tartu üliõpilasnoorusele on olnud ja on hinnatavalt suur. TRÜ ja EPA kollektiivide osa «Vanemuise» vaatajaskonnas on tugevalt mõjutanud «Vanemuise» repertuaarivalikut ning loonud soodsa pinnase noorte lavastajate otsingutele. Ülikool hindab kõrgelt AT «Vanemuise» poolt tehtut. Selle ühingu üheks väljenduseks oli teatri peanäitejuhi, NSV Liidu rahvakunstniku K. Irdi autasustamine TRÜ medaliga 1979. a.

Ülikooli ja «Vanemuise» sidemed ei ole jäänud ainult võtja ja andja vahekorraks. Üliõpilaste hulgas on ka leidunud teatrihuvilisi, kes on leidnud oma esteetilistele huvidele kendust teatri õppestuudios või otsides osavõtus teatri tööst. Nii mõnedki neist on leidnud oma tõelise tõusumuse teatrikunstis. Nimetagem geoloogist lavastajat ja näitlejat E. Hermaküla, filoloogist näitlejat ja haldurit V. Saldret ja ajaloolasest näitlejat T. Lutsu, inglise filoloogiat õppinud lauljatari S. Vraiti, kehakultuuri õppinud ooperisolisti T. Uibot jt. Tallinna teatrites on tunnustust pälvinud õigusteaduskonna kasvandik K. Kalkun ja TRÜ-s filoloogiat õppinud baleriin J. Lehiste, «Ugalas» filoloog A. Margiste. Unustada ei tohiks ka seda, et «Vanemuise» peanäitejuhi abi kirjanduse alal on TRÜ kasvandik E. Kampus, teatri pedagoog E. Koger, Tartu taidlusteatri, E. Vilde nimelise rahvateatri peanäitejuht on samuti ülikoolis õppinud V. Päi.

Alma mater'i sidemed muusikaga on avaldunud eelkõige akadeemiliste kooride pikaajalises ning viljakas tegevuses. Tartu Akadeemiline Meeskoor, TRÜ Akadeemiline Naiskoor ja TRÜ Kammerkoor on dirigentide R. Ritsingu, A. Ritsingu, V. Uibopuu, T. Otsuse ja R. Leppoja taktikepi all saavutanud silmapaistva kunstilise taseme. Mees- ja naiskoori on ära märgitud Eesti NSV rahvakoori ja teenelise koori aunimetustega ning mitmete laureaaditiitlitega ja esikohtadega võistulaulmisel. Sõjajärgsetel aastatel on nendes koorides saanud muusikalist haridust ja innustust tuhanded lauljad, kes on jätkanud aktiivset lauluharrastust ka pärast suurkooli lõpetamist.

Sama võib öelda ülikooli isetegevusele palju kuulsust toonud ja mitmete tiitlitega kroonitud rahvakunstiansambli kohta. Selle kollektiivi viisid kõrgele kunstilisele tasemele tantsumemm H. Mikkel ning tema tööd jätkanud H. Tiivel. Ülikooli kooride ja neid 1950. aastate keskel juhatanud maestro R. Ritsingu teene on, et Tartu kujunes üliõpilaslaulupidude traditsiooni sünnilinnaks ja läbiviimise paigaks. Vabariigi muusikaelus kuulub kindel koht ülikooli aulale — hea akustikaga kontserdisaalile, akadeemiliste kooride alalisele esinemiskohale. Siin on musitseerinud paljud kodu- ning välismaised kollektiivid ja interpreedid, aga ka ülikooli õppejõududest solistid nagu O. Prinits ja O. Saks. TRÜ-s töötavatest taidlusheliloojatest on tuntuim L. Schotter.

Ülikool pole kõrvale jäänud ka kujutava kunsti viljelemisest ning propagandast. Ülikooli kunstikabinetis on juhendanud noori kunstihuvilisi kunstnikud J. Pütsepp, K. Põllu ja A. Kasemaa. Üliõpilasmaja kohvik on traditsiooniline väikeste kunstinäituste koht, Klassikalise Muinasteaduse Muuseum aga üleliidulises ulatuses tähelepanu vääriv antiikkunsti kogu. Märkimisväärne on ülikooli kunstiajaloolaste V. Vaga, J. Kangilaski ja M. Elleri panus kunstiajaloolaste koolitamisse meie vabariigi muuseumide ja restaureerimisasutuste tarvis, samuti nende kunstiteaduslikud raamatud, artiklid ja esinemised.

Alma mater'ist võrsunud loovisiksustele on hoogu ja indu andnud ülikooli kultuurilembelist atmosfääri kujundavad õppejõud: rahvusvaheliselt tuntud professorid J. Lotman ja L. Stolovitš koos kolleegidega filoloogide ja filosoofide hulgast, kirjandusajalugu ja teooriat õpetanud ning õpetavad V. Alttoa, J. Põldmäe, S. Issakov, H. Peep ja K. Muru, ajakirjanike koolitamise eest hea seisev J. Peegel ning mitmed teised.

Ja lõpuks ülikooli tõeline uhkus — Teaduslik Raamatukogu, Nõukogude Liidu ja maailma ülikoolide üks suuremaid ja väärtuslikumaid raamatuvaramuid, hindamatu ja ammendamatu allikas nii teadmistesse süvenemisel kui kaunite kunstidega tutvumisel, biblioteek, mis ülikooli 350. juubeli ja enda 180. aastapäeva künnisel avas uksed meie maa ühes moodsamas ja avaramas raamatukoguhoones.

Kõik see annab põhjust rääkida Tartu Riiklikust Ülikoolist kui silmapaistvast kultuurikeskusest nii Eesti NSV kui kogu Nõukogude Liidu ulatuses.

XV PEATÜKK

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TÄNAPÄEV JA TULEVIK

Tartu ülikool on aegade jooksul läbi teinud pika ja keerulise arengutee, jättes märkimisväärse jälje teaduse, hariduse ja kultuuri ajalukku. Vaatamata erinevate arenguetappide olemasolule on ülikool säilitanud ajaloolise järjepidevuse ning kuulsad traditsioonid. Ta on üle võtnud kõik selle, mis ülikooliharidus on olnud progressiivset ja eesrindlikku ning seda pärandit nõukogude sotsialistliku ülikoolina rikastanud ja edasi arendanud. Vähem kui 40 aasta vältel on Tartu ülikoolist kujunenud meie maa üks silmapaistvamaid ülikoole, mis on arvatud Nõukogude Liidu juhtivate kõrgkoolide hulka. TRÜ-s on ülletatud revolutsioonieelse ja kodanliku Eesti aegse ülikooli piiratus ja vastuolud. Tsaariaegses ülikoolis toimus õppetöö saksa, seejärel vene keeles. Kuigi kodanlik Tartu ülikool kujunes eestikeelseks rahvuslikuks kõrgkoolks, oli ta töölistele ning talupoegade enamikule kättesaamatu. Tänapäeval rajaneb ülikooli kogu tegevus sotsialistliku demokratismi printsiibil, nõukogude haridussüsteemile omasel professionaal-majandusliku, sotsiaalse ja humanistliku funktsiooni ühtsusel. See loob kõik tingimused kaasaja nõuetele vastava spetsialisti kujunemisele, kelles on ühtunud professionaalne laitmatus, maailmavaateline küpsus, kindlad ideelis-poliitilised veendumused ja kõlbeline täiuslikkus.

Tänapäeval on Tartu ülikoolis organiliselt ühendatud rahvuslik ning internatsionaalne printsiip. Ülikool on meie vabariigi rahvusliku haritlaskaadri ettevalmistamise peamisi keskusi, mille on nõukogude võimu aastail lõpetanud üle 26 000 septsialisti, s. o. rohkem kui kogu tema eelneva ajaloo vältel. Käesoleval ajal valmistatakse ülikooliharidusega kaadrit ette 26 erialal, umbes 70 kitsama spetsialiseerumisega.

Ülikool andis 1946. a. rajatud Eesti NSV Teaduste Akadeemiale põhiosa kaadrist. Tema kolme teaduskonna baasil sündis 1951. a. Eesti Põllumajanduse Akadeemia — üks parimaid põllumajanduskõrgkoole meie maal. Vabariigi kõrghariduse süsteemis täidab ülikool tähtsa õppeteadusliku ning metoodilise keskuse ülesandeid. Mitmed TRÜ kateedrid on muudetud baaskateedriteks, tegutsevad kõrghariduse uurimisgrupid ning komisjonid. Nii osutavad filosoofia-, poliitilise ökonoomia ja NLKP ajaloo kateeder teoreetilist, metodoloogilist ning õppe-metoodilist abi Eesti NSV kõrgkoolide ühiskonnateaduste kateedritele ja keskeriõppeasutustele. Analoogilised funktsioonid on mitmel loodusteaduste ja filoloogiakateedril. Kõrgkooli kompleksse uurimise laboratoorium täidab kõrgkooliuurimuste vabariikliku koordineerimiskeskuse funktsiooni, juhtides Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumi vastava komisjoni tööd, andes metoodilist, organisatsioonilist ja kaadrialast abi uurimisgruppidele vabariigi teistes kõrgkoolides. Samu ülesandeid on täitnud ka kommunistliku kasvatuse laboratoorium, Eesti NSV üks tähtsamaid kaadri ettevalmistamise alaste sotsioloogiliste uurimuste keskusi.

Eesti NSV teaduritest on üle 60% Tartu ülikooli kasvandikke. Märkimisväärne on ülikooli panus Eesti NSV kõrgkoolide õppe-teadusliku kaadri koolitamisel. Ülikool on peamisi keskusi, kus valmistatakse ette spetsialiste koolidele, kultuuriasutustele, kirjastustele, ajakirjandusele. Siin on saanud hariduse paljud meie nimekad kirjanikud, kirjanduskriitikud, kultuuritegelased.

Tartu Riiklik Ülikool on selline teaduse ja hariduse keskus, mille tegevusel on üleliiduline ja rahvusvaheline kõlapind. Ülikoolil on kujunenud ulatuslikud teaduslikud, õppe- ning kultuurikontaktid teiste liiduvabariikide sadade teadus- ja kultuuriasutustega, kõrgkoolide ja ettevõtetega. Valdav enamik ülikooli õppejõududest ja teaduritest täiendab end silmapaistvates NSV Liidu kõrgkoolides, teadus- ja kultuuriasutustes. Sajad neist on seal lõpetanud aspirantuuri, kaitsnud kandidaadi- või doktoriväitekirja.

Igal aastal peavad NSV Liidu Teaduste Akadeemia ning teiste teadusasutuste ja kõrgkoolide nimekad teadlased ülikoolis loenguid ja annavad konsultatsioone. Niisamasuguseid funktsioone täidab meie ülikool teiste vabariikide suhtes. TRÜ spetsialiseeritud nõukogudes on kaitsnud doktori- ja kandidaadiväitekirja paljud vennasvabariikide kõrgkoolide ja teadusasutuste töötajad. 1981. a. seisuga tegutses Tartu Ülikooli juures neli spetsialiseeritud nõukogu doktori- ja kandidaadiväitekirjade kaitsmiseks kuuel erialal ning kuus nõukogu kandidaadiväitekirja kaitsmiseks 14 erialal. Kõrgemas Atestatsioonikomisjonis on otsustamisel veel kolme nõukogu kinnitamine. Tartu ülikooli juures tegutseb kvalifikatsioonitõstmise teaduskond, kus täiendavad end kehakultuuri- ja spordi õppejõud ning kateedrijuhatajad Nõukogude Liidu sadadest teistest kõrgkoolidest. TRÜ on ainsaks spordimeditsiinialase kaadri ettevalmistamise keskuseks Nõukogudemaal. Suurt huvi kogu meie maa teadlastele, eriti aga teaduse ja kultuuri ajaloo uurijatele pakuvad ülikooli teadusliku raamatukogu unikaalsed rikkused.

Tartu ülikooli teadusalased- ja kultuurisidemed ulatuvad kaugele raja taha. Meie teadlased vahetavad informatsiooni sadade välismaa teaduskeskuste- ja kõrgkoolidega, osalevad rahvusvahelistel konverentsidel ja sümpoosionidel, stažeerivad Euroopa ja Ameerika õppe- ja teadusasutustes. Ülikooli õppejõud ja teadurid teevad vastavalt rahvusvahelistele lepingutele ulatuslikku koostööd Soome, Rootsi, Poola, Ungari, Tšehhoslovakkia, SDV, Kanada ja teiste maade teadlastega. Ülikooli raamatukogul on vahetussuhted enam kui 350 välismaa teadusasutuse ja raamatukoguga terves maailmas, botaanikaaed vahetab seemneid rohkem kui 400 välismaa botaanikaaiaga.

Tänapäevane Tartu Riiklik Ülikool kujutab endast keerulise struktuuri ja paljude funktsioonidega võimast õppe-teaduslikku ning kultuurikeskust, kus töötab ja õpib umbes 11 000 inimest. Õppetöö toimub üheksas teaduskonnas ning ettevalmistusosakonnas, selle nõuetekohase läbiviimise

eest kannavad hoolt 83 kateedrit. Ülikoolis töötavad veel ühiskondlike erialade teaduskond, ettevalmistuskursused, kaks kvalifikatsioonitõstmise teaduskonda. TRÜ struktuuri kuuluvad mitmed administratiivse, abiõppe ja õppetootmise iseloomuga allasutused, spordibaasid, klubid, kohvikud, sööklad, arstipunkt ning profülaktoorium. Taoline mitmekülgne ning üha täienev teenindavate allasutuste võrk võimaldab tõsta õppeprotsessi efektiivsust ja kvaliteeti ning rahuldada kollektiivi üha suurenevaid vajadusi. Nii on üleülikoolilise õppetehnika ja metoodika teenistuse raames rajatud õppetehnika osakond, õppe-foneetika laboratoorium ja -kabinetid, arvutussaal, helistuudio, metoodikakabinet. Üliõpilaste käsutuses on auto-moto-, kodunduse, kunsti-, kutsesuunitluse, tooduskaitse- ja kodu-uurimise, mineraloogia-, orientalistika- jt. kabinetid, kümned õppelaboratooriumid ja spetsialiseeritud ainekabinetid teaduskondades.

Tartu Riikliku Ülikooli üheks peamiseks tunnusjooneks tänapäeval on tema teadusliku potentsiaali kiire kasv, mis peegeldub eelkõige teadusliik-pedagoogilise kaadri kõrges kvalifikatsioonis. Ülikooli 780 õppejõu koosseisus on 13% teaduste doktoreid, professoreid ning 48% teaduste kandidaate, dotsente. 83 kateedrijuhatajast on 60% teaduse doktori kraad või professori kutse. 85,4% neist on NLKP liikmed. Üldse kuulub 47% õppejõududest NLKP ridadesse. Aspirantuuris õppivast 157 aspirandist on 37,6% NLKP liikmeid ja kandidaate. Kokku töötab ülikoolis 13 akadeemikut ja kirjavahetajaliiget, üle 120 teaduste doktori ja professori (neist põhikohaga 108), 450 kandidaati ja dotsenti. Enam kui 40 ülikooli õppejõule on omistatud Eesti NSV teenelise teadlase, arsti, juristi, õpetaja, kultuurtegelase jt. aunimetus. 40 ülikooli õppejõudu on valitud mitmesuguste välismaa teadusasutuste, assotsiatsioonide ja seltside auliikmeks, audoktoriks, presidendiks või viitsepresidendiks.

Viimaste aastakümnete jooksul on TRÜ-s välja kujunenud teaduslike asutuste hargnenud võrk, kus teostatakse tähtsaid fundamentaal- ning rakenduslikke uurimusi.

Fundamentaalteaduste valdkonnas toimub intensiivne uurimistöö Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituudis, kaheksas probleemlaboratooriumis ning mitmes uurimisgrupis. Peamiselt rakendusliku iseloomuga uurimustega tegeldakse viies harulaboris ning lepingulistel alustel. 1981. a. ületas lepingulise uurimustöö üldmaht 3 miljoni rubla piiri. 1. juuli 1981 seisuga töötas uurimisinstituudis 140, uurimislaboreis 305, lepingute alusel 487 töötajat.

Kõrgkoolis toimuv uurimistöö peab olema orgaaniliselt seotud õppeprotsessiga. See on üheks otsustava tähtsusega faktoriks kaasaegse, kõrgelt kvalifitseeritud spetsialisti kujunemisel. Ühtaegu uuritakse TRÜ-s õppekasvatustöö, teadusliku- ja administratiiv-majandusliku tegevuse seaduspärasusi, et välja töötada kõrgkooli juhtimise ja planeerimise kaasaegseid meetodeid ning süsteeme. Nende uuringute läbiviimine tagatakse teadusliku töö ühtse, kompleksse planeerimisega, mis koordineerib kateedrite, teaduslike asutuste ning üliõpilaste uurimistegevust. Viimane toimub nii õpingute kui ka ÜTÜ tegevuse raames vastavalt tervele õppetsüklile arvestatud kompleksele uurimistöö plaanile. Uurimis- ja õppetöö seose tagab ka õppejõudude osalemine teaduslike allasutuste töös ning allasutuste töötajate osalemine õppetöös. Uuringutest laborites, instituudis ning lepinguliste ülesannete täitmisel võtavad osa ka paljud üliõpilased. 1980. a. oli selle tööga hõivatud ligi 600 üliõpilast. Peale selle osalevad peaaegu kõik üliõpilased ÜTÜ-s ning tegelevad uurimistööga õppeprotsessis.

Ülikooli kui terviku areng toimub vastavalt üheaastastele, viisaastakute- ja perspektiivplaanidele, mis süsteemselt tagavad ülikooli kõigi elusfääride funktsioneerimise. Olulist osa nendes plaanides etendab spetsialistide ettevalmistamiseks vajalike materiaal-tehniliste ning olmealaste tingimuste loomine.

Edusammude eest kõrgeltkvalifitseeritud kaadri loomisel ja teaduse arendamisel on ülikooli autasustatud Tööpunalipu ja Rahvaste Sõpruse ordeniga, ta on korduvalt võitnud auhinnalisi kohti kõrgkoolide üleliidulises sotsialistlikus võistluses. Paljud ülikooli kollektiivi liikmed on autasustatud NSV Liidu ordenite ja medalitega, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjadega, on Eesti NSV riiklike preemiate laureaadid jne.

Teaduslik-tehniline progress ning sellega kaasnenud sotsiaal-majanduslikud muutused püstitavad haridussüsteemi ette palju uusi probleeme ning vastutusrikkaid ülesandeid. Need ülesanded on fikseeritud NLKP XXVI kongressi ajaloolistes otsustes ning NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrustes, mis käsitlevad meie maa kõrghariduse süsteemi edasist täiustamist.

Nõukogude kõrgema ja keskerihariduse edusammude märkimisel rõhutas kongress, et on hädavajalik tõsta õpetamise kvaliteeti ja efektiivsust, tugevdada õppe-kasvatustöö sidet eluga ja tootmisega, senisest rohkem kasutada kõrgemate õppeasutuste teaduslikku potentsiaali, parandada spetsialistide ettevalmistamise planeerimist, arvestades rahvamajandusharude uusi vajadusi jne. See tähendab, et kõrghariduses toimub üleminek intensiivse arengu teele. Nii üleliidulises kui ka Eesti NSV ulatuses on rahvamajanduse peamised vajadused spetsialistide järele kaetud ja vastuvõtt kõrgkoolidesse stabiliseerunud.

TRÜ on saavutanud optimaalse vastuvõtu ning üliõpilaste arv on jäänud püsima päevases osakonnas 5500 ja kaugõppes 2000 piires, kusjuures vastuvõtu teatud suurenemine toimub kaugõppes. Ühtlasi on stabiliseerunud ka õppejõudude ja aspirantide arv. Siin toimub juurdekasv teadusasutuste ning lepingute alusel töötajate arvel. Muudatusi tehakse erialade lõikes, nende erialade kasuks, mis kõige enam vastavad teaduslik-tehnilise progressi nõuetele.

Nii suureneb Tartu ülikoolis molekulaarbioloogide ettevalmistamine keemia- ja bioloogiaosakonna baasil. Vastavalt NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1981. a. määrusele füüsikalise ja keemilise bioloogia ning biotehnoloogia edasiarendamisest kavandatakse laialdased abinõud molekulaarbioloogia ja biotehnoloogia edasiseks arendamiseks meie maal ja ka meie vabariigis.

Kõrvuti teoreetiliste uurimistööde süvenemisega ja uurimistulemuste praktikasse rakendamisega on püstitatud ülesanne spetsialistide ettevalmistamiseks molekulaarbioloogia, molekulaargeneetika ja biotehnika erialadel. TRÜ-s on juba alanud kitsama erialaga keemikute ettevalmistamine bioloogilise keemia alal. Ees seisab aga biopolümeeride struktuuri, molekulaargeneetika ja insenergeneetika alase kaadri koolitamine TRÜ bioloogiaosakonna baasil. Selleks on kavas moodustada Eesti NSV TA Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituudi molekulaarbioloogia baaskateeder TRÜ juures. Laiendatakse tahke keha füüsika spetsialistide ettevalmistamist Eesti NSV TA Füüsikainstituudi jaoks ning tõhustatakse vastava baaskateedri tegevust. Spetsialistide ettevalmistamise struktuuri muutused toimuvad ka real teistel aladel vastavalt uuele praktikale — kõrgkoolide ning teadusasutuste ja tootmiskoondistevahelistele lepingutele.

Üha suuremat osa hakkab ülikool etendama diplomijärgse hariduse valdkonnas: spetsialistide kvalifikatsiooni tõstmisel, teise erialá andmisel kõrghariduse baasil, kitsamate spetsialiseerumiste omandamisel kaugõppe teel jne.

Kvalitatiivse iseloomuga muutused toimuvad õppe-kasvatustöös. Üleminek intensiivsele arengutüübile nõuab eelkõige spetsialistide ettevalmistamise kvaliteedi ja efektiivsuse kasvu, mis omakorda eeldab õppeprotsessi pedagoogilis-psühholoogiliste teaduslike aluste väljatöötamist ning süsteemset praktikasse rakendamist õppetöö organiseerimisel, planeerimisel ja juhtimisel. 1970. aastatel tehti ülikoolis mõndagi ära õppeprotsessi teaduslike aluste väljatöötamisel ja elluviimisel.

Kõrgkooli uurimise laboratooriumi töö põhisuundadeks on olnud üliõpilaskontingendi kujunemise ja arengu probleemid, õppeprotsessi mõjutavate faktorite ja kõrgkooli lõpetanud spetsialistide ettevalmistuse vastavuse väljaselgitamine rahvamajanduses. Uuringute esimesel etapil kasutati laialdaselt sotsioloogilisi meetodeid, et viia läbi kõrgkooli õppeprotsessi struktuur-funktsionaalne analüüs. Teisel etapil lisandusid psühholoogilised meetodid. Nüüd hakati uurima üliõpilase isiksuse arengut kogu stuudiumi vältel. Läbilõikeliste uurimuste kõrval hakati läbi viima longitudinaalseid uuringuid. Kõrgkooli lõpetajate uurimise töörühma põhiproblemaatika on seotud õpetajate kutsepotentsiaali, kutsesobivuse ja kutsekindluse väljaselgitamise, prognoosimise ja kujundamisega. X viisaastakul tööti välja teoreetilised alused ja loodi organisatsioonilised eeldused üleminekuks kolmandasse etappi, kus pedagoogiliste eksperimentide käigus hakkavad realiseerimist uued õppeprotsessi projekt-mudelid, milles on kompleksselt arvesse võetud õpetamise ainelis-loogiline, psühholoogiline ja sotsiaalne aspekt.

Nimetatud projekt-mudelite rakendamise eeltingimuseks on üleminek moodsale õpetamistehnoloogiale ja kõrgkooli õppemetoodilise teenistuse reorganiseerimine. See eeldab ulatusliku tegevusprogrammi realiseerimist. Tehnoloogilises aspektis tuleb välja arendada täiuslik süsteem audiovisuaalsete ja programmõppevahendite, arvutustehnika, kaasaegse õppe- ja teadusliku aparatuuri laialdase rakendusega, samuti õppeprotsessi juhtimise ja organisatsiooni reorganiseerimist, õppejõudude kaadri väljaõppe süsteemi täiendamist jne. Kõik see tingib kõrgendatud nõuete esitamise ülikooli uusehituste projekteerimisel ning rajamisel ja olemasolevate õppehoonete rekonstrueerimisel.

Esimesena toimub õppeprotsessi uue projekt-mudeli realiseerimine 1982. a. valmivas Tähe tänava õppehoonete kompleksis ja Maarjamõisa 400-kohalises kompleksauditooriumis, mis varustatakse värvitelevisiooni seadmetega, videomagnetofoni ja teiste moodsate tehniliste vahenditega. Kompleksselt reorganiseeritakse filoloogiateaduskonna õppekabinetid ja laboratooriumid. Sinna paigutatakse nüüdisaegsed lingvafonikabinetid, seatakse üles moodne helisalvustuse- ja võimendusaparatuur jne.

Õppeprotsessi moderniseerimisel kuulub tähtis osa arvutustehnikale, mille baas on viimastel aastatel oluliselt suurenenud. Kogu ülikooli arvutipark leiab rakendamist nii õppekui teadustöös. Kuna TRÜ valmistab ette kaadrit vabariigi arvutuskeskustele, on oluline, et nii arvutustehnika kui selle rakendamine vastaks nüüdisaja nõuetele. Ülikoolil on pikaajaline kogemus nii elektronarvutite kui matemaatiliste meetodite kasutamisel mitmes teadusharus ja õppetöös. Olemasolevaid arvuteid kasutavad paljud TRÜ teadlased-õppejõud ning üliõpilased. Arvutitele tugineb automaatne juhtimissüsteem (AJS), mis praegu on TRÜ üldjuhtimise ning teadustöö, peagi aga ka õppeosakonna ja teaduskondade teenistuses.

Tänapäevase kõrgkooli üheks peamiseks tunnuseks on tema kõrge teaduslik potentsiaal, selle kasutamise efektiivsus nii õppeprotsessis kui ka rahvamajanduse tellimuste täitmisel. Vastavalt NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrusele «Teaduslik-uurimistööde efektiivsuse tõstmisest kõrgemates õppeasutustes» (aprill 1978) võeti ülikoolis tarvitusele mitmeid abinõusid määrusest tulenevate ülesannete täitmisel. Nii on teostatud ülikooli teaduslike allasutuste süsteemi täiustamine ning juhtimisstruktuuri muutmine. Rektoraadi juurde loodi teadusosakond koos vastavate struktuursete juhtimisüksustega teaduskondades ning kateedrites. Arstiteaduskonnas moodustati olemasolevate probleemlaboratooriumide baasil Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituut (1979). Rajati orgaanilise sünteesi harulaboratoorium (1975), Tartu linna arengu kompleksse uurimise laboratoorium (1981), ökosüsteemide antropogeense dünaamika uurimisgrupp (1979). Reorganiseeriti ülikooli patenditeenistuse süsteem, parandati teaduslik-tehnilise informatsiooni teenistust. Erilist rõhku hakati pöörama teaduslike tööde kvaliteedile ning efektiivsusele, nende resultaatide juurutamisele praktikasse vastavalt ettevõtetega sõlmitud juurutamislepingutele. Tõstetud on dekaanide, teadusasutuste ja kateedrite juhatajate vastutust uurimistöö tihedamaks seostamiseks õppeprotsessiga. On tarvitusele võetud konkreetsed abinõud uurimistöö aktuaalsuse tõstmiseks ja killustatuse vältimiseks. 1981. a. oli 183 plaanilist tööd (94,8% tööde üldarvust) üleliiduliselt ja vabariiklikult koordineeritud, neist üleliiduliselt 63,2%. TRÜ võtab osa neljast üleliiduliset siht-kompleksprogrammist, seitsmest teaduslik-tehnilisest ning viiest Eesti NSV kompleks-sihtprogrammist. Eesti NSV majanduslik ja sotsiaalse arengu 1981. a. plaanis on 39 teadusliku töö teemat, mida uurivad ülikooli teadurid.

Määrusest tulenevate suurte ülesannete realiseerimine nõuab ka vastavate materiaal-tehniliste tingimuste loomist, kapitaalmahutuste suurendamist laboratooriumide ja eksperimentaalbaaside rajamiseks, summade eraldamist kaasaegse aparatuuri ning seadmete muretsemiseks jne. Viimaste aastate vältel on tunduvalt paranenud teadusliku uurimistöö tingimused. Ajavahemikul 1969—1979 on soetatud teadusaparatuuri 7,9 miljoni rubla ulatuses. 12 suuremast arvutist on üheksa hangitud viimaste aastate jooksul. Suurenenud on ka vääisvaluuta eraldamine ning importaparatuuri ostmine. Ent teaduslik-tehniline progress ning sellega seoses esile kerkinud uued ülesanded nõuavad ülikoolisisese teadustöö ja selle struktuuri muutmist mobiilsemaks, planeerimise ja juhtimise täiustamist, lähemate ning kaugemate perspektiivide optimaalsemat kindlaksmääramist aasta-, viisaastaku- ja perspektiivplaanide koostamisel. Selleks on ette nähtud uurimistöö edasine kontsentratsioon, osalemine üleliiduliste ning vabariiklike kompleksihtprogrammide täitmisel, koostöö ning kooperatsiooni arendamisel Teaduste Akadeemia ning ametkondlike teaduslike asutustega.

Kõrgkooli eduka tegevuse üheks põhitingimuseks on kvalifitseeritud õppe-teadusliku kaadri olemasolu, selle õige valik, paigutamine, kasvatamine ning perspektiivne taastootmine. Selleks on ülikoolis välja kujunenud kompleksust arvestav tõhus süsteem. Rektoraadi ning parteikomitee kaadripoliitika näeb ette kaadri ettevalmistamise jooksva ning perspektiivse planeerimise, perspektiivsete teaduste kandidaatide, dotsentide üleviimist

vanemteadurite kohtadele doktoridissertatsioonide koostamiseks, loominguliste puhkuste ning teadusliku stažeerimise võimaldamine nii meie maa kui ka välisriikide teaduskeskustes. Aastail 1945—1980 kaitsesid ülikoolitöötajad 131 doktori- ning 625 kandidaadiväitekirja, nendest ülikooli nõukogudes 71 doktori- ja 458 kandidaadiväitekirja. Eriti intensiivne teaduste doktorite juurdekasv toimus aastail 1967—1975, keskmiselt 11 teaduste doktorit aastas. Viimase viie aasta jooksul on teadusliku kraadiga õppejõudude ja teadurite juurdekasv tunduvalt aeglustunud, seda eelkõige doktorite osas. Seepärast on vaja järsult intensiivistada kaadrialast tööd.

Käesoleval ajal töötab ülikoolis põhikohaga 108 teaduse doktorit ning ligemale 450 kandidaati, kes jagunevad võrdlemisi ebaühtlaselt teaduskondade, osakondade ja kateedrite vahel. Nii on teaduste doktorite protsent õppejõudude hulgas bioloogiageograafiateaduskonnas 21,7, arsiteaduskonnas 20,5, majandusteaduskonnas seevastu 6,4, matemaatikateaduskonnas 5,5, kehakultuuriteaduskonnas ainult 3,2. Samal ajal moodustab matemaatikateaduskonnas teaduste kandidaatide arv 74,5%, õigusteaduskonnas 60%, füüsika-keemiateaduskonnas 65%, filoloogiateaduskonnas aga ainult 27,5%. Võõrfiloloogia, defektoloogia, psühholoogia, stomatoloogia, farmaatsia ning mitmes majandusteaduskonna osakonnas ei ole ühtki teaduse doktorit. 19 profileerivas kateedris puuduvad teaduste doktorid-professorid. Suhteliselt madal on teadurite kvalifikatsioon reas uurimislaboratooriumides. Arvestada tuleb sedagi, et 26% teaduste doktorite vanus ületab 60 aastat.

Kaadri situatsiooni konkreetsed arvutused ning analüüs näitavad, et lähima 10 aasta jooksul peab teaduste doktorite arv kasvama ülikoolis 190-ni ning teaduste kandidaatide arv 660-ni. Seega tuleb 10 aasta vältel ette valmistada üle 100 teaduste doktori ning 270 kandidaati. Kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamise perspektiivplaani elluviimine kujuneb raskeks neile teaduskondadele, kus lähtepositsioonid selleks on nõrgad ning kaadri paigutus ebaühtlane. Erilist rõhku tuleb panna aspirantuuri tegevuse efektiivsuse tõstmisele, arvestades aspirandikohtade täitmise raskusi, võrdlemisi suurt väljalangevust ning kaitsmisega lõpetanute vähesust.

Süstemaatilist tööd nõuab kaadri erialase ning ideelis-poliitilise küpsuse kujundamine. Ülikoolis on kindel kord, mille kohaselt iga õppejõud ning teadur täiendab end viie aasta jooksul kas kvalifikatsiooni tõstmise teaduskondades või stažeerimisel ning marksismi-leninismi ülikoolis. Erilist tähelepanu osutatakse õppejõudude pedagoogilise meisterlikkuse tõstmisele, oskuste ja vilumuste kujundamisele õppekasvatustöö läbiviimisel kõrgel teaduslikul ning ideelis-poliitilisel tasemel.

Tähtis koht ülikooli tegevuses kuulub ühiskonnateaduste kateedritele, mis on komplekteeritud kvalifitseeritud kaadriga. Kõigi kateedrite juhatajad on teaduste doktorid või professorid. Märkimisväärset osa etendavad ühiskonnateaduste õppejõud marksismi-leninismi ülikooli töös, teaduskondade filosoofiaseminaride juhendamisel ning loengulises propagandas. Lähtudes NLKP XXVI kongressi otsustest, partei ja valitsuse määrustest on ühiskonnateaduste kateedrid välja töötanud konkreetse tegevusprogrammi nende otsuste elluviimiseks teaduslikus, õppe-kasvatuslikus ning ühiskondlikus töös.

Ühiskonnateaduste kateedritele kuulub üks juhtivamaid kohti üliõpilaskonna kommunistlikus kasvatuses, mis on põhjapaneva tähtsusega faktor kaasaegse spetsialisti kujundamisel.

NLKP Keskkomitee peasekretär L. Brežnev ütles üleliidulisel üliõpilaste kokkutulekul 19. oktoobril 1971: «Nõukogude spetsialist tänapäeval — see on inimene, kes on hästi omandanud marksismi-leninismi õpetuse alused, näeb selgesti partei ja meie maa poliitilisi eesmärke, on saanud laialdase teadusliku ja praktilise ettevalmistuse, valdab täiuslikult oma eriala.

Nõukogude spetsialist tänapäeval — see on oskuslik organisaator, suuteline praktikas rakendama töö teadusliku organiseerimise printsiipi. Ta oskab töötada inimestega, peab väärtuslikuks kollektiivseid kogemusi, võtab kuulda seltsimeeste arvamust, hindab saavutatut kriitiliselt.»[1]

Sellise spetsialisti kujundamine eeldab kompleksset ja süsteemset lähenemist, õppe- ja kasvatustöö kõikide aspektide funktsionaalset seost ning jooksvat ja perspektiivset planeerimist. Kõikide nende aspektide arvestamise ja kogemuste analüüsimise tulemused on ülikoolis realiseeritud üliõpilaste kommunistliku kasvatuse kompleksplaanides, mis on arvestatud kogu stuudiumi ajaks. Kommunistliku kasvatuse süsteemis kuulub oluline osa ülesannete lahendamisele, mis tulenevad NLKP Keskkomitee otsusest «Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parandamisest» (1979). Kompleksplaanide koostamisel ja realiseerimisel on ülikoolis lähtutud selle tähtsa otsuse nõuetest. Otsuse valguses ilmnevad olulised puudused ning lüngad kasvatustöös, mis mitte alati ei vasta tänapäeva nõuetele. Kasvatustöös esineb veel formalismi, eluvõõrast lähenemist aktuaalsetele probleemidele, propaganda ei ole sageli veenev, ei haara üliõpilaskonna põhimasse.

1981. a. oktoobris toimunud üleliidulisel ühiskonnateaduste kateedrite juhatajate nõupidamisel seati ühiskonnateadlastele konkreetsed ülesanded marksistlik-leninliku teooria edasiarendamiseks, tänapäeva aktuaalsete probleemide ja protsesside teaduslik-teoreetiliseks mõtestamiseks, uurimuste seostamiseks eluprak-tikaga, vabanemiseks skolastilisest teoretiseerimisest. Eriti suured ülesanded, rõhutas nõupidamisel M. A. Suslov, seisavad kõrgkooli teaduse ees, kus tegeleb 80% meie maa ühiskonnateadlastest.[2] Üheks tähtsamaks ülesandeks on siin kommunistliku kasvatuse teaduslike aluste väljatöötamine. Tänapäeva üliõpilane on homne spetsialist, kellel tuleb loovalt lahendada tema ees seisvaid tööküsimusi, olla kollektiivi juht ja kasvataja, eeskuju alluvatele. Kõrgkoolide ees seisavad seega suured ülesanded: koondada õpetamise ja kasvatamise süsteem ühele eesmärgile — kaasaja nõuetele vastava spetsialisti ettevalmistamisele. Selles osas on palju ära teinud TRÜ kommunistliku kasvatuse laboratoorium, kus on teostatud rida uurimusi, millel on nii teoreetiline kui ka praktiline tähtsus noorsoo eluplaanide ja väärtuste kujunemise, kutsevaliku ja professionaalse orientatsiooni ning üliõpilaskonna kontingendi formeerimise seaduspärasuste mõistmisel.

Tartu Riikliku Ülikooli tegevuses kuulub tähtis koht tema materiaal-tehnilisele baasile, millele esitatakse nüüd kvalitatiivselt uusi nõudmisi. Uued hooned peavad olema kohandatud õppetöö moodsa tehnoloogia rakendamiseks, arvestama õppe- ja teadusliku töö arenguperspektiive, looma tingimused õppeväliseks tegevuseks, puhkuseks ning iseseisvaks õppimiseks ühiselamutes, arstliku teenindamise ja korrapärase toitlustamise. Vajadusele järk-järgult teostada kõrgkoolide materiaal-tehnilise baasi täielik uuendamine juhiti tähelepanu NLKP Keskkomitee ja NSV

[1] L. Brežnev. Noorte ehitada on kommunism. Tallinn, 1974, lk. 282—283.

[2] M. A. Suslov. Kõrge kutsumus ja vastutus. — «Rahva Hääl», 15. X 1981.

Liidu Ministrite Nõukogu määruses 18. juulist 1972. 26. juulil 1979 võttis NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastu määruse «Abinõudest kõrgemate koolide edasise tehnilise ümbervarustamise kohta». Määrus näeb ette eelkõige auditooriumide, laboratooriumide, kabinettide, kateedrite ja raamatukogude varustamist moodsa tehnikaga, tehnika laialdast kasutamist kõrgkoolide juhtimisel ja õppetöös.

Tartu Riikliku Ülikooli kaasaegse materiaal-tehnilise baasi loomine on aeganõudev protsess, mis eeldab hoolikalt läbimõeldud generaalplaani olemasolu. Taolise plaani koostamisele pandi alus EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu otsusega 30. maist 1969 TRÜ materiaalse baasi väljaarendamise kohta. 1976. a. valmis GIPROVUZ-i spetsialistide koostatud TRÜ väljaehitamise kompleksplaan, mis kinnitati Eesti NSV Ministrite Nõukogu istungil 13. juulil 1977. Moodustades ühe tähtsama osa Tartu linna generaalplaanist, näeb see plaan ette ülikooli praeguse ajaloolise keskuse ühendamist ühtseks kompleksiks uusrajatistega Emajõe mõlemal kaldal. Selle plaani realiseerimine avab soodsad perspektiivid ülikooli edasiseks väljaehitamiseks ka kaugemas tulevikus.

Ülikooli väljaehitamise plaani realiseerimisel on juba mõndagi tehtud. Nii valmisid 1977. a. majandusteaduskonna uus õppehoone ja füüsikahoone esimene järk. Suur saavutus oli teadusliku raamatukogu unikaalse hoone rajamine 1980. a. See avar raamatukoguhoone, arvestatud 5,5 miljonile köitele, kuulub oma arhitektuurilise ning funktsionaalse lahenduse poolest meie maa parimate hulka. Juubelieelsete aastate jooksul ehitatakse füüsikakompleksi teine järk, kehakultuuriteaduskonna kompleks avarate maneežidega kergejõustiku ning sportmängude tarvis, õppe- ja olmehoonega. Rekonstrueeritakse botaanikaaia kasvuhooned, ehitatakse välja arstiteaduskonna suur auditoorium Maarjamõisas. Kahe aastaga tehakse kapitaalehitustöid 4,5 ja restaureerimis- ning kapitaalremonditöid 2,5 miljoni rubla ulatuses.

Nii läheb Tööpunalipu ja Rahvaste Sõpruse ordeniga autasustatud Tartu Riiklik Ülikool märkimisväärsete saavutustega vastu oma 350. aastapäevale, mille tähistamine kujuneb suursündmuseks ja tõeliseks pidupäevaks ülikooli, Tartu linna kui kogu Eesti NSV elus. Heites juubelieelse pilgu ülikooli ajalukku, vaagides tema tänase ja homse päeva probleeme, võime rahuldustundega nentida, et Tartu Riiklik Ülikool sammub kindlalt meie suure sotsialistliku kodumaa kõrgkoolide esiridades, lahendades edukalt ning perspektiivitundega neid ülesandeid, mida seab kõrghariduse ette kommunistliku ühiskonna ülesehitamise suur eesmärk.

LISAD JA REGISTRID

Lisa 1

TRÜ STRUKTUUR TEADUSKONNITI 1944—1982

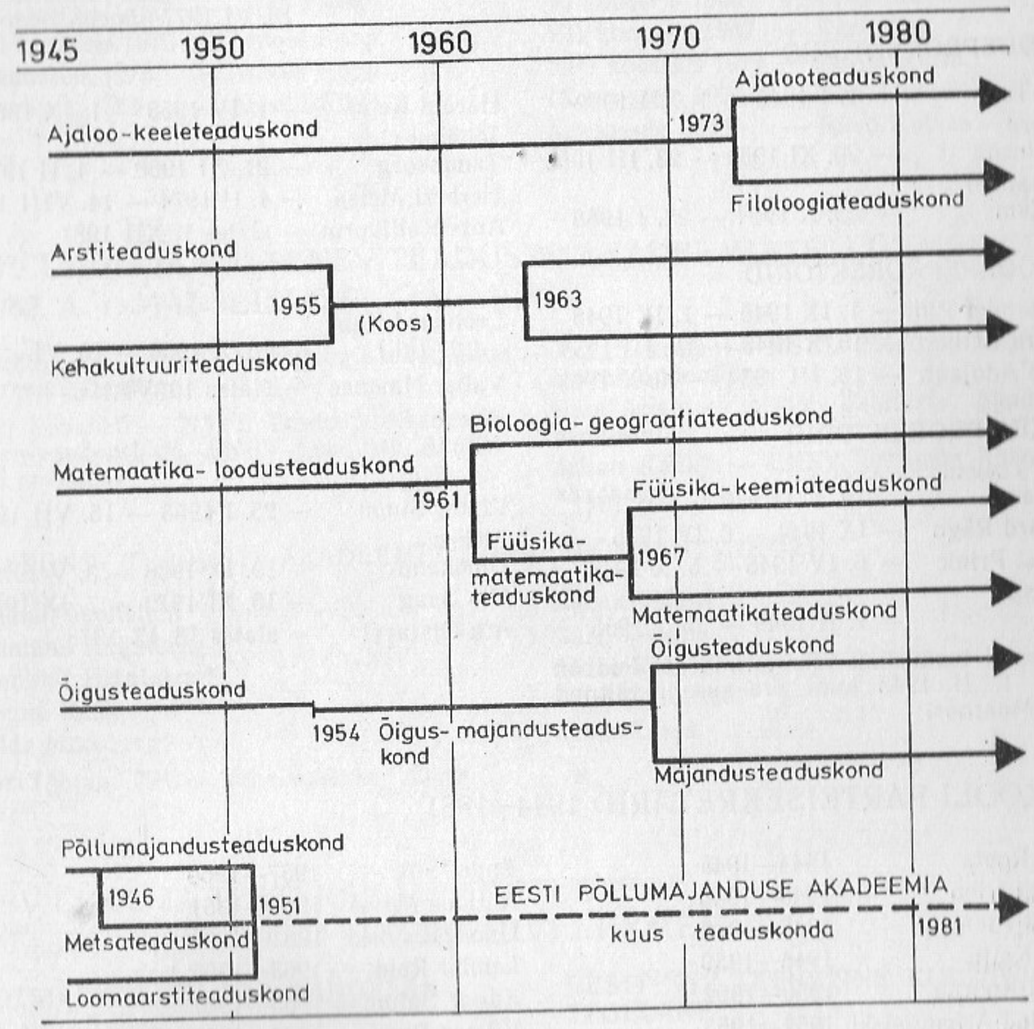

Lisa 2

TRÜ PROREKTORID

ÕPPEPROREKTORID

Kristjan Kure — 10. IX 1940 — juuli 1941
Karl Taev — 28. VIII 1944 — 15. XI 1944
Harald Haberman — 15. XI 1944 — 1. IX 1948
Aleksander Pint — 1. IX 1948 — 5. IX 1949
Richard Antons — 5. IX 1949 — 5. III 1951
Vilhelm Reiman — 5. III 1951 — 21. IX 1953
Ilo Sildmäe — 21. IX 1953 — 25. V 1961
Enno-Lembit Mikkelsaar — 25. V 1961 — 20. II 1963
Karl Püss — 20. II 1963 — 17. VI 1977
Uno Palm — 14. XII 1976 õppeprorektori kohusetäitjana ja alates 18. VI 1977 õppeprorektorina

TEADUSPROREKTORID

Karl Taev — 1. I 1945 — 1. XII 1949
Eduard Martinson — 20. XI 1950 — 23. III 1954
Aleksander Moskvin — 29. X 1954 — 22. I 1958
Harald Keres — 1. IV 1958 — 1. IX 1960
Johannes Tammeorg — 21. XI 1960 — 4. II 1974
Herbert Metsa — 4. II 1974 — 14. VIII 1981
Ants Kallikorm — alates 1. XII 1981

KAUGÕPPEPROREKTORID

Aleksander Pint — 1. IX 1945 — 1. IX 1948
Eduard Ertis — 15. X 1948 — 18. III 1954
Julius Adojaan — 18. III 1954 — 10. X 1966
Leonhard Kangur (kt.) — 10. X 1966 — 10. VI 1969
Valter Haamer — alates 10. VI 1969

HALDUSPROREKTORID

Artur-Tõeleid Kliimann — 19. VII 1940 — VII 1941
Gerhard Rägo — IX 1944 — 6. IV 1946
August Prink — 6. IV 1946 — 5. X 1948
Bronislav Võrse — 7. II 1949 — 25. I 1955
Viktor Simm — 25. I 1955 — 15. VII 1968
Aleksei Uibokand — 19. IX 1968 — 3. V 1972
Ülo Saag — 15. XI 1972 — 7. IX 1978
Ain Otstavel — alates 18. IX 1978

Ülikooli teadusliku sekretäri ülesandeid on alates 1. II 1945 kuni praeguseni täitnud Irene Maaroos.

Lisa 3

ÜLIKOOLI PARTEISEKRETÄRID 1944—1981

Lydia Roots 1944—1945
Arkaadi Uibo 1945—1946
August Premet 1946—1948
Pavel Kalju 1948—1950
Arnold Köörna 1950—1952
Vsevolod Arhangelski 1952—1953
Liina Stepanova 1953—1954
Johannes Kalits 1954—1956
Endel Laasik 1956—1957
Endel Silk 1957—1960
Antidea Metsa 1960—1961
Uno Polisinski 1961—1963
Lembit Raid 1963—1965
Edgar Salumaa 1965—1967
Vilmar Ruus 1967—1969
Kalev Koger 1969—1972
Jaan Reimand 1972—1975
Advig Kiris 1975 aastast alates

TRÜ parteiorganisatsiooni konverentsid toimusid

I parteikonverents — 14. XI 1973
II parteikonverents — 27. X 1975
III parteikonverents — 1. XI 1978
IV parteikonverents — 3. XI 1980

Lisa 4

TRÜ KOLLEKTIIVI LIIKMED, NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU JA EESTI NSV ÜLEMNÕUKOGU SAÀDIKUD

NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU SAADIKUD

II koosseis 1946 — Alfred Koort
III koosseis 1950 — Richard Antons
IV koosseis 1954 — Feodor Klement
V koosseis 1958 — Feodor Klement
VI koosseis 1962 — Feodor Klement
VII koosseis 1966 — Leida Keres
VIII koosseis 1970 — Arnold Koop
IX koosseis 1974 — Arnold Koop
X koosseis 1979 — Arnold Koop

EESTI NSV ÜLEMNÕUKOGU SAADIKUD

I koosseis 1941 — Hans Kruus
II koosseis 1947 — Alma Tomingas
III koosseis 1951 — Lydia Roots
IV koosseis 1955 — Lydia Roots
V koosseis 1959 — Ernst Raudam
VI koosseis 1963 — Ernst Raudam
VII koosseis 1967 — Karl Püss
VIII koosseis 1971 — Helga Kurm
IX koosseis 1975 — Ado Truupõld
X koosseis 1979 — Riivo Kotkas

Lisa 5

NSV LIIDU JA EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIATE LIIKMED TRÜ-S (1982. A. 1. MAI SEISUGA)

Arnold Koop — NSVL Pedagoogikaakadeemia korrespondentliige
Karl Rebane* — NSVL Teaduste Akadeemia korrespondentliige, ENSV Teaduste Akadeemia president
Jüri Saarma — NSVL Meditsiiniakadeemia korrespondentliige
Paul Ariste — ENSV Teaduste Akadeemia akadeemik
Juhan Kahk* — ENSV Teaduste Akadeemia akadeemik

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA KORRESPONDENTLIIKMED

Mihhail Bronštein
Raimund Hagelberg
Vladimir Hižnjakov*
Arnold Kask
Hilda Moosberg
Juhan Peegel
Jaan Rebane
Huno Rätsep
Karl Siilivask*
Hans Trass

* Töötab TRÜ-s kohakaasluse alusel.

Lisa 6

NSV LIIDU JA EESTI NSV AUNIMETUSTEGA AUTASUSTATUD TRÜ KOLLEKTIIVI LIIKMEID

SOTSIALISTLIKU TÖÖ KANGELANE

Feodor Klement

NSV LIIDU TEENELINE MEISTERSPORTLANE

Ilmar Kullam

NSV LIIDU TEENELINE TREENER

Fred Kudu
Ilmar Kullam

EESTI NSV TEENELINE KULTUURITEGELANE

Karl Aben
Johannes Feldbach
Johannes Kalits
Anatoli Mitt
Laine Peep

EESTI NSV TEENELINE LEIUTAJA

Jaan Reinet

EESTI NSV TEENELINE ARST

Leida Keres
Artur Linkberg
Heinrich Petlem
Leo Päi
Ernst Raudam
Jaan Riiv
Ants Rulli
Jüri Saarma
Valve Saarma
Leo Schotter
Endel Tünder
Herman Vahter

EESTI NSV TEENELINE JURIST

Jenny Ananjeva
Johannes Mäll
Paul Vihalem

EESTI NSV TEENELINE KUNSTITEGELANE

Mart-Ivo Eller
Richard Ritsing
Henn Tiivel
Vaike Uibopuu

EESTI NSV TEENELINE SPORDITEGELANE

Erna Abel
Vilma Jürisma
Arne Kivistik
Fred Kudu
Felix Parro
Uno Sakva
Arnold Vaiksaar

EESTI NSV TEENELINE TEADLANE

Lembit Allikmets
Paul Ariste
Raimund Hagelberg
Gunnar Kangro
Paul Kard
Arnold Kask
Feodor Klement
Albert Kliiman
Arnold Koop
Hans Kruus
Feliks Lepp
Artur Linkberg
Karl Orviku
Uno Palm
Juhan Peegel
Johannes Piiper
Konstantin Ramul
Heinrich Riikoja
Elmar Siirde
Alma Tomingas
Lembit Tähepõld
Artur Valdes
Johannes Voldemar Veski
Atko Viru

EESTI NSV TEENELINE TERVISHOIUTÖÖTAJA

Boris Luik

EESTI NSV TEENELINE TREENER

Alfred Pisuke

EESTI NSV TEENELINE ÕPETAJA

Aleksander Elango
Valter Haamer
Gunnar Karu
Helga Kurm
Allan Liim
Antidea Metsa
Hillar Palamets

Ülikooli isetegevuskollektiividest on aunimetuse pälvinud järgmised kollektiivid:

Eesti NSV teeneline rahvakollektiiv — TRÜ Rahvakunsti ansambel (1965)

Eesti NSV teeneline koor — Tartu Akadeemiline Meeskoor (1980) ja TRÜ Akadeemiline Naiskoor (1980)

Eesti NSV rahvakoor — Tartu Akadeemiline Meeskoor (1973) ja TRÜ Akadeemiline Naiskoor (1967)

Lisa 7

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI MEDALI LAUREAADID

Feodor Klement	4. XI 1972	Hilda Moosberg	6. XI 1975
Raimond Hagelberg	27. IV 1973	Artur Vader	12. II 1976
Karl Püss	26. VI 1973	Heinrich Riikoja	30. IV 1976
Valter Klausson	2. I 1974	Viktor Simm	25. VII 1976
Paul Ariste	30. IV 1974	Kaarel Ird	6. XI 1979
Johannes Käbin	16. XI 1974	Harald Haberman	30. IV 1980
Juhan Peegel	30. IV 1975	Elise Käer-Kingisepp	30. IV 1982

ISIKUNIMEDE REGISTER*

Aadamsoo, Arno (1944) — 268
Aamer, Ants (1939) — 306
Aasav, Joel (1929) — 267
Aavakivi, R. — 139
Aavakivi, V. — 320
Aavik, Johannes — 28, 56, 82, 101, 109
Abel, Elts (1947) — 310
Abel, Erna (1915) — 302, 366
Abel, M. — 308
Abeljanov, R. — 366
Aben, Karl (1896—1976) — 281
Adams — 23, 24
Adams — 134
Adams, Valmar (1899) — 11, 70, 83, 105, 172, 285
Adamson, J. — 93
Adamson, Karl — 341, 342, 344
Adojaan, Julius (1912) — 313, 314
Adolphi, Herman Ernst — 25
Afanasjev, Jüri (1946) — 312
Afanasjev, V. A. — 24, 86, 153
Ahven, Eva — 288
Ahven, Heino — 288
Aimre, Ivar (1941) — 244
Ainson, J. — 132
Aints, H. — 195
Ackel, Tõnu — 311
Alasoo, R. — 77
Alatalu, T. — 244, 344, 359
Alberg, E. — 76
Aleksejev, V. — 23, 24
Ail, Aurelie (1927) — 287
Allik, Jüri (1949) — 252
Allikmets, K. — 286
Allikmets, Lembit (1936) — 19, 253, 256, 257, 260, 268, 357
Allsalu, Mari-Liis (1930) — 290, 292
Alun, Linda — 288
Altma, Albrecht — 140, 224
Altmann — 148
Alttoa, Villem (1898—1975) — 198, 282, 286, 351, 377
Alvre, P. — 283
Ananjeva, Jenny (1910—1976) — 313, 315, 316, 323, 375
Anderson, Walter — 48, 53, 81, 103
Andrejev, L. — 286
Andresen, Nigol — 11, 76, 160, 180, 184
Annist, A. — 13, 68, 83, 102, 103
Ant, Jüri (1939) — 15, 240
Anton, Lembit — 356
Anton, S. — 23, 25, 26
Antons, Richard (1899—1966) — 165, 242—244, 375
Anupõld, E. — 376
Anvelt, Jaan — 27, 371
Appel, K. — 135
Arand, Endel — 154
Arend, Ülo (1928) — 148, 198, 258, 259, 357
Arhangelski, Vsevolod (1921) — 240, 333
Ariste, E. — 97
Ariste, Paul (1905) — 17, 55, 81, 82, 100—102, 233, 281, 283, 284, 354
Ariva, K. — 312
Ariva, L. — 287
Arold, Ivar (1931) — 276
Arrak, Aadu — 243, 359
Arrak, August (1891—1945) — 265
Arro, G. — 356
Arro-Berendsen, Krista — 365
Aruja, Endel — 139
Arumaa, Heino — 303
Arumaa, Peeter — 55, 103
Arvisto, M. — 300
Asar, J. — 344
Asmus, E. — 195
Aspel, A. — 70
Asson, E. — 34
Astok, Villu — 272
Audova, Aleksander — 47, 55, 56, 69, 70, 89, 123, 153
Aul, Juhan (1897) — 78, 82, 118, 273, 274
Aul, Salme (1911) — 274
Auli, T. — 15
Aun, Rein — 365
Aunap, Eduard (1888—1955) — 146, 258, 259
Avaste, Olev (1933) — 294

Baer, K. E. — 371
Bahder, N. — 98
Bakis, Eduard — 91

* Enamiku TRÜ õppejõudude ja teenistujate kohta on antud sulgudes sünniaasta või eludaatumid.

Balodis, K. — 31
Banach — 308
Banachiewicz, Tadeusz — 136
Bang — 149
Barkan, Georg — 53, 55, 146, 149, 153
Baron, Simson (1929) — 308
Bassel, Naftoli — 288
Bauer, H. N. — 34, 53, 59
Bauman (Haliste), Pärtel — 47, 95, 104
Becker, W. — 137
Beethoven — 354
Behterev, V. M. — 150, 152
Bekker, Hendrik — 122, 123, 280
Berendts, Eduard Kristov — 109, 110
Berg, F. — 128
Berg, L. S. — 120, 121
Berg, Victor — 136
Bergmann, Johannes — 79, 86, 95, 104
Bernakoff, Rudolf (1885—1959) — 27, 29, 145, 270
Bezzubov, Valeri (1929) — 285, 286
Bichele, G. — 137, 138
Bimanis, M. — 86
Birkenfeldt, Reinhold (1934) — 265
Bishele, S. — 70
Bjerret, Andreas — 91, 108
Blessig, Ernst — 53, 146, 151, 153
Blok, A. — 286
Blum-Russak, Rem (1925) — 241, 242
Blumberg, John — 53, 146, 150, 151
Blumfeldt, Aleksander (1925) — 244, 346, 349
Blumfeldt, Evald — 94, 95
Boerner, F. — 114
Bogovski, Pavel — 199, 254
Boit, Hans — 25
Bonfante, P. — 107
Borel, E. — 308
Boston, Lea (1929) — 269
Brandt, Eduard (1907—1974) — 242, 243
Braun-Blanquet, J. — 114, 115
Bresowsky, Maximilian — 53, 145, 147, 150, 153
Brežnev, L. — 332, 337, 338, 342, 385
Brik, Elviira (1925) — 276
Britten — 353
Brjussov — 98
Bronštein, Mihhail (1923) — 187, 233, 242, 243
Brunslig, Alfred — 25
Brönsted — 143
Brüggemann, A. — 26
Buch, Georg — 25
Buchheim, R. — 86
Bucholtz, Feodor — 47, 113, 114
Bulmerincq, Aleksander — 25, 111
Burdenko, N. N. — 152, 371
Bühl, Alfred — 25

Cederberg, Arno Rafael — 48, 53, 94—96
Cernov, Igor (1943) — 285
Challande, L. A. — 24
Cher, R. — 68, 69
Courant, R. — 134
Cow, J. — 356
Csekey, Stefan — 106

Daniel, Oskar — 128, 129
Danilovitš, Aino (1917) — 267
De Geer, G. — 86
Dehio, Karl Gottfried — 25—27
Deutsch, C. F. — 130
Dewey, J. — 91
Dilthey — 88
Dirichlet — 133
Dontsov, R. — 375
Dulištšenko, Aleksander (1941) — 285
Duplevski, N. — 76
Du Rietz, G. E. — 115

Eckardt, Eduard — 25
Eelmäe, A. — 375
Eelsalu, H. — 137
Eenlaid, August (1905—1979) — 317, 318
Eerik, U. — 356
Eesmaa, A. — 344
Eglitis, I. — 268
Ehin, A. — 375
Ehlvest, Jaan — 367
Eichwald, Karl (1889—1976) — 116, 198, 273
Eilart, Jaan (1933) — 276, 277
Ein, Ernst — 107
Einasto, J. — 137, 307
Einer, E. — 293
Eisen, F. — 375
Eisen, Matthias Johann — 48, 81, 82, 103
Eisenack, A. — 124
Elango, Aleksander (1902) — 13, 16, 92, 245, 246, 358
Elango, Mart (1936) — 16, 138, 297
Elango, O. — 14, 15
Elberg, Elle (1941) — 267
Eliaser, Agnia — 73, 75
Eljas, Maaja — 354
Elken, Heino (1922) — 302
Eller, Mart-Ivo (1936) — 99, 249, 250, 377
Elštein, N. — 257
Endre, Sirje — 342
Engels, F. — 77
Ennok, A. — 15
Ennulo, Juhan (1898—1982) — 150, 263
Epler, Maria (1920) — 229, 259
Epler, Harald — 229, 357
Erdmann, J. F. — 326
Erelt, Mati — 288
Eringson, Linda (1919) — 24, 249
Ernits, Villem — 27, 28, 34, 56, 103, 354
Ertis, Eduard — 182
Espenberg, Harri (1931) — 307, 308
Estam, Johann Georg — 92, 93
Ester, Koit (1928—1980) — 265, 266
Eucken, A. — 143
Ever, Valter — 85

Fadejev, A. — 356
Fainberg, Vladimir (1894—1971) — 270
Fainštein, Viktor (1929) — 243

Fazekas, Jenö — 102
Fehrmann, E. — 145
Feldbach, Johannes (1902—1972) — 11, 182, 284, 359, 361
Feldman, August (1899—1970) — 247
Feldmann, Nikolai — 85
Ferrein, W. K. — 142
Filippov, Juri Dmitrijevitš — 109, 121
Fink, E. — 195
Fleisch, Alfred — 53, 146, 148, 154, 155
Fljaišer, A. — 310
Fljaišer, Vladimir (1950) — 310
Foerate, A. — 124
Fourier, J. B. J. — 133, 308
Freiberg, K. — 195
Freündlich, H. — 142
Frey, Toomas (1937) — 273
Freymann, Walter — 88—90
Friedrich Suur — 94
Furmenko, I. P. — 149

Gabovitš, Jevgeni (1930) — 137, 309, 310
Galjorkin — 309
Gams, H. — 115
Garcia Lorca, F. — 356
Gaudig, H. — 91
Gide, Andre — 103
Girgensohn, Karl Gustav — 25
Glinka — 352
Golitsõn, B. — 138, 177
Gorjatšova, Aleksandra (1925) — 241, 242
Grabar, I. E. — 329
Grant, Franz — 146, 151
Granö, Johannes Gabriel — 47, 53, 66, 118—122
Grass, Konrad Karl — 25
Grässmann — 310
Grewingk, C. — 123
Grieg — 352
Grigorjan, R. — 19
Grimm, Dayid — 107
Grjäzin, I. — 344
Grober, Julius August — 25, 26
Gross, Hans (1925) — 222, 302
Gross, Kadri (1924) — 253, 270, 271
Gross, L. — 287
Gross, W. — 124
Grossfeldt, Z. — 166
Grünthal, V. — 29
Gulkowitsch, Lazar — 171
Gurjeva, Jelena (1927) — 284, 285
Gutmann, W. — 47, 130, 132
Györke, Jozsef — 102

Haamer, Valter (1929) — 19, 219
Haav, Aksel-Karl (1928) — 295, 296
Haberman, Harald (1904) — 40, 70, 77, 78, 82, 118, 164, 181, 182, 196, 224, 225, 275, 332, 358, 359, 362, 363
Hagelberg, Raimund (1927) — 233, 303, 305, 306
Hainsalu, L. — 375
Haken, W. — 135
Haldna, Ülo (1928) — 198, 290—292, 349
Haldre, Jüri (1896—1979) — 77, 145, 147, 265
Haldre, Ü. (1930) — 296
Haliste, Pärtel — 47, 95, 104
Haljasmaa-Kivi, Helgi — 365
Haljaste, Elmar (1913) — 17, 230, 305
Hallap, Valmen — 288
Hallik, Elmar (1907) — 318
Hallik, Osvald (1906—1964) — 82, 125, 181, 198, 317
Haltenberger, Michály — 118, 119
Hamburg-Rammo, Velju — 367
Hang, E. — 276
Hansberg, Enn (1944) — 243
Hanson, Heino (1929) — 266, 270
Happich, K. J. R. — 30, 47, 53, 130
Harvard, J. — 137
Hasselblatt, A. — 81
Hazak, G. — 376
Haviko, Tiit (1941) — 265
Hedemann, Wilhelm — 25
Heidemann, H. — 68
Heinaru, Ain (1943) — 275
Heinloo, Mati (1943) — 311
Heinrichson, T. — 124
Heintz, A. — 124
Helfritz — 27
Heller, Ludwig — 25
Herbart, J. F. — 92
Hermaküla, Evald — 356, 376
Herman, S. — 246
Herzen, V. — 338
Heubner, W. — 149
Hiie, Valter (1902—1963) — 145, 147, 268
Hiir, Aimi (1902) — 321
Hiire, Bernhard — 340, 375
Hilbert — 311
Himmelhoch, Ruven — 170
Hindenberg, Elsa — 153
Hindrikus, T. — 261
Hint, Aadu — 77
Hint, Mati — 288
Hion, Jaak (1929) — 309, 310
Hion, Viktor (1902—1969) — 77, 182, 261
Hippius, R. — 90
Hirvlaane, Endel (1935) — 247
Hižnjakov, Vladimir (1938) — 233, 297
Hlopin, G. V. — 149, 152, 261
Hohenstaufenid — 94
Hohlfelder — 145
Hollmann, Richard Friedrich — 25
Hollo, V. — 260
Hone, Arthur-Robert (1915—1972) — 15, 182, 286
Hopp, Elle — 349
Huimerind, Aino — 366
Humal (Tudeberg), Arnold — 77, 110, 134, 166, 169, 172
Humal, E. — 70
Humal, Leo-Enn (1940) — 270
Humboldt — 232
Hussar, Ülo (1933) — 198, 254, 259

d'Hussand — 356
Häiling-Loit, Inna — 366
Härms, Mihkel — 118
Hütt, Vladimir (1936) — 241, 242
Hüva-Laur, Ülle — 366

Ibius, Oto (1904—1975) — 315
Illisson, L. — 70, 76, 77
Ilomets, I. — 344
Ilomets, Tullio (1921) — 16, 290, 326, 357
Ilus, Elmar (1898—1981) — 107, 315
Indre, Kanni (1930) — 349, 359
Indreko, R. — 55, 97, 98
Inno, Karl — 110, 111
Ird, Kaarel — 165, 185, 332, 376
Ird, L. — 185, 332
Isop, E. — 299
Isotamm, Ain (1942) — 304
Issak, F. — 9, 11, 77, 85, 165
Issakov, Georgi — 247
Issakov, Sergei — 198, 285, 377
Ivanov, Mihhail — 247

Jaagosild, Ago (1930) — 257, 268, 329, 330
Jaakmees, H. — 263
Jaakson, A. — 38, 39, 73
Jaakson, Hermann (1891—1964) — 27, 31, 37, 56, 133, 307
Jaanson, Kaido (1940) — 250, 359
Jaanson, L. — 299
Jaanus, E. — 17
Jack, Ivar (1930) — 296
Jagomägi, Jüri (1943) — 276
Jako, V. — 10
Jakobson, A. — 165
Jakobson, Johannes (1921) — 239, 240
Jakovenko, P. A. — 24
Jakovleva, Urve (1941) — 230
Jannsen, J. W. — 103
Jannus, Arnold (1919) — 257, 261
Jans, J. — 35
Jansen, E. — 249
Jaroslavski, J. — 77
Jassmann, A. — 165
Jegorov, Boriss (1926) — 285
Jegorov, Jüri (1922) — 315
Jeljutin, V. N. — 188, 189
Jents, Arved (1918) — 15, 269, 361
Jessin, Jevgeni — 366
Joakimov, A. — 70
Joakimov, V. — 15, 89
Joki, H. — 309
Juhanson, E. — 29
Juhansoo, M. — 300
Jung, H. — 26
Jung, Jaan — 97
Jurkatamm, Kalju — 365
Jõeveer, M. — 136, 137
Jõgever, Jaan — 27, 29—31, 100, 101
Jõgi, E. — 310
Jõgi, Matti — 367
Jõgi, O. — 288, 375
Jõks, Rudolf — 352
Jänes, Sulev — 346, 349
Järlik, R. — 376
Järv, Ants (1928) — 283
Järve, Priit — 288, 375
Järvik, Mart (Gross, Martin) — 128
Jürgens, Bernhard — 146, 153
Jürgenson, Rein (1936) — 307, 309
Jürgenstein, J. — 299, 300
Jürimäe, Endel (1931) — 307, 308, 348
Jüris, Arnold — 118
Jüris, Oskar (1909—1975) — 241
Jürisson, Anton (1919) — 154, 298
Jürisson, H. — 375

Kaalep, Ain (1926) — 284, 375
Kaaramaa, Lembit (1930) — 243
Kaarde (Karlson), Johannes (1896—1976) — 131, 132, 160, 196, 319
Kaarma, Ellen — 356
Kaarma, H. — 270
Kaarma, Jaak — 342, 375
Kaarli, Kalle (1948) — 310
Kaasik, Ain-Elmar (1934) — 198, 255—257, 267, 268, 312
Kaasik, Ülo (1926) — 229, 308, 309, 311
Kabur, Helve — 349, 358
Kadak, Albert (1917) — 303
Kadari, Helmut (1903—1976) — 108, 160, 181, 313, 314
Kadastik, Heiti (1926) — 356, 357, 359
Kaelas, Aleksander — 88
Kahk, Juhan — 233, 249
Kaho, Hugo — 40, 93, 114, 274
Kaitsa, Eugen (1921) — 304
Kajak, K. — 279
Kajak, Uno — 366
Kajand, August — 165, 171
Kala, I. — 360
Kalam, V. — 299—301
Kalamees, Aleksander (1897) — 153, 155, 299
Kald, Sulev — 354
Kalda, M. — 375
Kalits, Johannes (1921) — 18, 19, 162, 170, 179, 187, 230, 239, 240, 333, 338, 339, 358, 359
Kalits, Vilve — 351, 373
Kaljo, D. — 279
Kalju, Pavel — 152, 332, 333
Kaljulaid, Uno (1941) — 310
Kaljusto, Jüri-Hain (1937) — 302
Kaljuvee, Grigori (1913) — 246
Kalkun, K. — 356, 376
Kallak, Henni (1931) — 275
Kallas, Heinrich (1906) — 271
Kallas, O. — 67
Kallikorm, Ants (1938) — 229, 231, 253, 257
Kallion, Madis — 316, 343
Kalm, Volli (1953) — 279
Kalman, I. — 356
Kalmet, S. — 76
Kalnin (Lõvi), Maie (1932) — 15, 268, 361
Kalnin, V. — 15, 18, 145, 148, 152, 261
Kalter, N. — 318

Kalvo, A. — 17, 170, 179
Kama, E. (1919) — 257
Kamara, L. — 376
Kampus, E. — 376
Kangilaski, J. — 377
Kangilaski, O. — 70
Kangro, Bernhard — 13, 70, 103
Kangro, Gunnar (1913—1975) — 11, 16, 133, 135, 182, 198, 307—310, 312
Kann, Kallista (1895) — 286, 287
Kannukene, R. — 111
Kant, Edgar — 40, 110, 120—122, 172, 176, 178
Kaplinski, J. — 375
Karapetjan, Sergei — 178
Kard, Paul (1914) — 187, 199, 232, 293, 295
Karell, Ulrich — 146
Karelson, E. — 260
Kareva, D. — 375
Karik, H. — 292
Karlep, Karl (1939) — 251
Karling, Sten Ingvar — 53, 83, 99, 100
Karma, Otto (1941) — 306, 309
Karman, T. — 310
Karotam, Arvi — 305
Karotamm, Nikolai — 180, 184, 186, 339
Kartau, J. — 30
Karu, Ann — 366
Karu, August (1907—1956) — 318, 319
Karu, Elmar (1903) — 253, 268, 322
Karu, Gunnar-Raimond (1930) — 294, 295, 359
Karu, Laur — 231, 257, 342
Karu, Toomas (1935) — 198, 253, 257, 258, 270, 301
Kasemaa, Andrus (1941) — 245, 377
Kask, Arnold (1902) — 17, 82, 101, 182, 184, 198, 233, 281
Kask, Mihkel (1903—1968) — 15, 150, 153, 155, 261, 271
Kask, Peeter (1931) — 315, 316, 359
Kask, T. — 270
Kask, V. — 253, 270
Kaskmets, Regina (1922) — 266
Kathen — 26
Kauer, Ülo (1922) — 304
Kauko, Yrjo — 141
Kaur, H. — 178
Kaur, Karl (1900—1973) — 269
Keerdo, Paul — 76
Kekkonen, U. K. — 299, 366
Kelder, H. — 125
Kelder, Vilma (1927) — 315, 316
Kelk, A. — 344
Kelk, E. — 193
Kelve, M. — 258
Kengsepp, N.-T. — 259
Kenkmann, Paul (1945) — 230, 241, 242, 359
Kenkmann, R. — 81
Kennel, Julius Thomas — 25, 116, 117
Kents, Jakob (1883—1947) — 275—277
Kepp-Ojastu, Linda — 365
Keres, Harald (1912) — 137, 198, 293, 295, 354, 375
Keres, Leida (1916) — 269
Keres, Paul — 84
Kerge, L. — 375
Kerge, R. — 309
Kerschensteiner, G. — 91
Kettunen, Hilja — 102
Kettunen, L.-E. — 47, 53, 82, 102
Kibbermann, Felix (1902) — 84, 286, 287
Kieckers, Ernst — 104
Kiho, Jüri (1941) — 311, 312
Kiik, V. — 261
Kiis, Voldemar — 221
Kikamägi, Kalju — 365
Kikas, Marta — 351
Kilkson, Ernst — 140
Kilp, Helgi (1942) — 310
Kilp, Mati (1942) — 307, 310
Kimmel, Hiie (1943) — 328
Kimmel, K. — 313, 375
Kingisepp, Peeter-Henn (1936) — 259
Kingissepp, Georg (1898—1974) — 146, 260
Kingissepp, V. — 371
Kings, Hengo (1935—1980) — 19, 230, 313, 314
Kinkar, Feliks (1929) — 239
Kinko, Gennadi — 367
Kipper, Aksel (1907) — 78, 137, 159, 166, 182, 183, 196, 224, 293, 295, 358
Kirchbach, G. — 23, 24
Kirde (Frisch), Kaarel — 140
Kirdelaht, Hugo — 354
Kiris, Advig (1935) — 315, 316, 337, 374
Kirs, J. — 311
Kirs, Juho (1946) — 279, 280
Kirsel, A. — 325
Kirss, E. — 165, 166
Kirt, Arno — 305
Kitsing-Jaanson, Ene — 365
Kitzberg, August — 282
Kivest, I. — 201
Kivi, Voldemar — 170
Kivik, Anton (1928) — 264
Kivikas, A. — 70
Kivikas, Arvo — 367
Kivilaan (Kustasson), Aleksander — 127
Kivima, Otto — 247
Kivimaa, Ervin (1922) — 239
Kivimägi, Leopold (1909) — 182, 286
Kivine, Paavo — 365
Kivinukk, Andi (1948) — 308
Kivistik, Arne — 367
Kivistik, Lembit (1930) — 309, 311
Kjellen, R. — 122
Kjellin, Tor Helge — 53, 81, 99
Klaar, Jaan (1911) — 317
Klaassen, Olaf-Mihkel (1929) — 248, 251, 357
Klas, Eri — 353
Klauson, V. — 335
Kleis, Richard (1896—1982) — 164, 248, 287, 348, 358
Kleitsman — 40
Klement, Feodor (1903—1973) — 11, 18, 191, 193, 226, 234, 295, 374, 375
Klement, V. — 193
Kliiman, Albert (1920) — 198, 257, 258, 263
Kliimann, Artur-Tõeleid — 56, 105, 106, 159, 171
Klimmer, M. — 132
Kljatško, Leo — 165, 170
Koern, Villem — 139
Koger, E. — 376
Koger, Kalev (1933) — 240, 244, 336
Kogerman, E. — 357
Kogerman, Paul — 16, 55, 56, 68, 81, 93, 141—143, 224
Koidula, L. — 103
Koik, Armand — 165, 166, 172, 349
Koit, J. — 165
Koit, Mare (1945) — 311
Kolde, R. — 307, 310
Koldits, Tiit — 343, 375
Kolk, Eevi (1935) — 308
Kolk, Udo (1927) — 283
Kollo, T. — 311
Koltšin, Fjodor — 366
Kompus, L. — 375
Kongo, Agu (1928) — 276
Konik, K. — 43, 47, 145, 146
Konks, Jaan (1902) — 17, 182, 198, 248, 250
Kononov — 166
Konstanjuk, B. — 76
Kont, Are (1952) — 276
Kook, O. — 261
Koop, Arnold (1922) — 18, 187, 189, 191, 230, 231, 233, 343, 359, 374, 375
Koorits, A. — 292, 359
Koort, Alfred (1901—1956) — 10, 16, 18, 56, 68, 88—90, 92, 159, 160, 164, 173, 177, 181, 184, 191, 196, 224, 245, 251, 358, 368, 375
Koppel, Heinrich — 33, 37, 67, 81, 145, 146, 152
Kopsch — 148
Kopvillem — 142
Kordes, R. — 172
Korjus, A. — 312
Kork, J. — 375
Korsakov, Teodor — 106
Korsmik, Albert (1909) — 242, 243
Kosenkranius, V. — 77, 165
Koskvee, Laos — 181
Koslov, Vladimir — 357
Kotik, Mihhail (1923) — 187, 251, 252
Kotkas, R. — 375
Kotkas, Viktor — 170
Kotsar, K. — 15, 246, 375
Kotta, Felix — 182
Kraft, Jüri — 305, 375
Krahn, Edgar — 134
Krass, K. — 111
Krašennikov — 24
Kraus-Tobi, Aime — 366
Kree, E. — 300
Kreek, Aleksander — 85
Kreitzberg, Peeter (1948) — 246
Kress, Arnold — 180
Kreutzwald, Fr. R. — 102, 103, 282
Krigul, Teodor (1907) — 182, 185, 318, 319, 346, 349
Kriit, A. — 287
Krikun, Anatoli — 366
Krinal, Valner (1929) — 17, 230, 243, 304—306, 357
Kristoffel, Nikolai (1932) — 297
Krohn, K. — 31
Kross, J. — 375
Krull, V. — 30
Kruse, I. — 261
Krusten, R. — 375
Kruus, Elmar — 171
Kruus, Hans — 10—13, 37—40, 55, 56, 67, 76, 92, 95, 96, 159, 163—167, 169, 170, 179—181, 184, 191, 224, 248, 332, 375
Kruus, Ilmar — 70, 76, 77, 164, 165
Kruus, Liina — 367
Kruus, O. — 375
Kruus-Sapas, Veronika — 75, 77
Krüger, C. — 26
Ksenofontov, Jüri (1927) — 265, 266
Kubo, Märt (1944) — 244, 342
Kudu, E. — 299, 321, 323, 324
Kudu, Fred (1917) — 154, 181, 182, 254, 298—300, 302, 303, 363
Kudu, Kalju — 230, 294, 295
Kukk, A. — 273
Kukk, Erich (1928) — 273
Kukk, Ille — 366
Kukrus, J. — 125
Kuks, A. — 90
Kulbin, L. — 70
Kuldsepp, Armas — 288
Kuldsepp, Toivo (1945) — 283
Kull, Harry — 146, 148
Kull, Ivar (1928) — 308, 311, 312
Kull, Karl (1930) — 265
Kull, Mart (1914) — 262, 357
Kull, Rein — 288
Kullam, Ilmar (1922) — 300, 302, 366
Kullaste, R. — 358
Kullus, Leo-Peeter (1930) — 276
Kulpa, R. — 89
Kumari, E. — 16
Kundsin, Ludvig — 47, 131, 132
Kure, Kristjan — 159, 164, 165
Kuriks, A. — 151
Kurm, Helga — 245, 246, 359, 375
Kurs, Ott (1939) — 277
Kurs-Olesk, M. — 27
Kurtšinski, Mihhail Anatoljevitš — 110
Kurvitš, Harri (1932) — 260
Kuslap, T. — 257
Kusmin, Grigori — 137, 297
Kuzina, Liidia (1919) — 248
Kuuli, Olaf — 15, 77, 240, 249, 334, 340
Kuum, Jüri — 16, 125, 318
Kuus, Erich (1931) — 265
Kuuse, Aksel — 85
Kuusi, Eino Akseli — 110

Kuusk, J. — 142
Kuuspalu, Tõnu (1936—1974) — 279, 280
Kõdar, A. — 145, 269
Kõiv, T. — 270
Kõo, E. — 257
Kõpp, Juhan — 33, 37, 38, 43, 67, 93, 111, 113
Kõpp, Peeter — 30, 31, 47, 56, 128, 178
Kõrda, T. — 359
Kõrge, Kuno (1913) — 144, 151, 198, 253, 258, 262, 266, 267
Kõrge, Paavo (1943) — 230, 301
Kõrge, S. — 245
Käer-Kingissepp, Elise (1901) — 259
Käis, J. — 91
Käosaar, Juhan — 172, 282
Käppa-Luiga, Ester — 367
Kärner, Jüri (1940) — 275
Kärner, Olavi — 367
Kärsna, Aarne — 140
Käsper, H. — 325
Käspre (Käsebier), Ants — 127
Kääri, H. — 269
Kääri, K. — 375
Käärik, Aino — 340
Köstner, Nikolai — 121
Kööbi, V. — 366
Köörna, Arnold (1926) — 242—244, 249, 333
Kübar, H. — 259
Kümnik, M. — 324
Künnap, Ago (1941) — 198, 280, 283, 284
Künnapas, Teodor — 91
Künnapuu, O. — 69
Künnapuu, Sulev (1912) — 275, 276
Küll, V. — 70
Küttis, Nikolai — 85

Laagus, K. — 27, 29, 32
Laak, Tõnu — 305, 344, 359
Laane, Mati — 351
Laanes, Selma (1914) — 263
Laanest, Arvo — 288
Laanpere, Henn (1930) — 290, 292
Laansalu, Anu (1946) — 277
Laansalu, E. — 112
Laante, Ülo — 172
Laas, Aleksander (1889—1957) — 131
Laas, August — 319
Laas, Endel — 319
Laasik, Endel (1921) — 315, 316, 334, 346, 349
Laasik, Karl — 346, 349
Laasimer, L. — 115
Laasmäe, Roland — 352
Laid, Eerik — 12, 55, 97, 99
Laidoner, J. — 14, 38
Laidsoo, A. — 77
Laidvere, Johannes (1903) — 302
Laitakari, A. — 124
Laiv, Olav — 366
Laja, Ferdinand (1889—1956) — 56, 131, 132, 181, 224, 319
Lamm, H. — 356
Lamp, J. — 307, 308
Landesen, Georg Rudolf Wilhelm — 25, 47, 140—142
Lang, Juhan — 29, 136, 293, 294
Lang, Väino — 171
Langel, Ü. — 344
Lannus, Arnold (1908) — 302
Lao, Linda — 320
Laosson, M. — 9, 77
Lapšin — 88
Larin, Ivan (1927) — 243
Lassur (Bochman), Fernanda — 356
Lazarev, Anatoli (1912) — 259
Laube, Jaan — 172
Laugaste, Eduard (1909) — 83, 103, 198, 222, 248, 282, 283
Laugaste, G. — 282
Laul, E. — 17
Lauren, A. — 316
Lauristin, J. — 371
Lauristin, Marju (1940) — 284
Lautenbahs, Jekabs — 25
Lauter, Ants — 356
Lay, A. W. — 91
Leesment, Leo — 56, 108, 109
Lehiste, Harri — 288, 375
Lehiste, J. — 376
Lehtmets, T. — 375
Lehtsalu, Urve (1926) — 287
Leibur, Edvitar (1937) — 269
Leiger, Toivo (1945) — 308
Leis, Mare (1951) — 273
Leisner, U. — 270
Leito, T. — 344, 359
Leius (Zolk), Kaarel — 127
Lellep, Jaan (1945) — 311
Lembra, Jüri (1933) — 289, 295
Lenin, V. I. — 24, 77, 331, 336, 338, 342, 343, 371, 374
Lenk, Valter (1929) — 299, 302
Lenz, E. — 371
Lenzner, Akivo (1927) — 198, 263, 339, 356
Lepik, Elmar — 127, 272
Lepik, Erhard — 70, 78, 164
Lepik, Ester (1928) — 251
Lepik, H. — 375
Lepik, M. — 70, 83, 102
Lepik, R. — 309
Lepik, S. — 359
Lepik, Valve — 352
Lepik, Ülo (1921) — 310—312
Lepp, A. — 10
Lepp, Arne (1928) — 254, 258
Lepp, Ela (1924) — 258
Lepp, Feliks (1881—1973) — 257, 262, 263, 267
Lepp, Ülo (1917) — 257, 266
Leppik, Mihkel — 118
Leppiksaar, Johannes — 118
Leppoja, Riho — 353, 376
Letzmann, Johannes — 140
Lias, P. — 375
Libe, J. — 71
Liblik, Marta — 234, 320
Ligi, Herbert (1928) — 248—250, 306
Liidak, K. — 125
Liideman, Helene — 140
Liideman, K. — 126
Liigant, Aade (1939) — 258
Liigant, Märt (1936) — 295
Liiger, Ellen — 356
Liik, Elmar (1895—1975) — 82, 127, 318
Liim, Allan (1929) — 248, 249
Liimets, Heino (1928) — 245, 246, 252
Liitoja, Ülle (1957) — 250
Liiv, Heino (1930) — 287
Liiv, Kalle — 316, 343
Liiv, Otu — 94—96
Liivamägi, Jüri (1940) — 257, 268
Liives, A. — 375
Lill, J. — 29
Lill, L. — 316
Lind, Artur (1927) — 258, 260
Lind, H. — 259
Lind, Mare (1937) — 266
Lindberg, Nils-Herman — 102
Lindmäe, Herbert (1930) — 314
Lindmäe, Rein — 366
Lindström, Voldemar — 288, 376
Ling, Harry (1928) — 274, 327
Ling, Ruth (1926) — 274
Linkberg, Artur (1899—1970) — 11, 19, 146, 150, 253, 254, 257, 263, 264
Linkberg, Jüri (1943) — 265
Linkrus, Elle (1935) — 276
Linnus, Ferdinand — 81, 99
Linnus, J. — 99
Liphart, K. E. — 326
Liphart, R. — 79
Lipp, Heino — 306, 362, 365
Lippmaa, Teodor — 16, 114—116, 273
Lipschütz, A. — 145, 146, 148, 152
Lipso, Jaak — 366
Lipstal, A. — 68, 69
Liskun, E. F. — 127
Litzmann, K. S. — 177
Litten, Fritz — 25
Livländer, Robert — 121, 137
Ljavisnikov, Pjotr — 247
Lobatševski — 135
Loewe, Siegfried — 146, 149
Lohse, H. — 173
Loige, E. — 338
Loim, Martin (1930) — 304
Loit, Tõnis (1929) — 241, 242
Lokk, Albert (1897) — 198, 319
Loko, Jaan (1940) — 302
Lombak, Artur (1896—1977) — 182, 239, 247
Loodmaa, Vello (1933) — 290
Loodus, M. — 375
Loog, Aadu (1932) — 271, 279, 280
Looga, Lia (1929) — 262
Looga, Robert (1921) — 148, 187, 221, 262
Loogna, Naomi (1930) — 267
Loogna, V. — 267
Loone, Eero (1935) — 241, 242
Loone, Leida (1911—1963) — 11, 17, 70, 76
Loone, Leiki (1944) — 308
Loone, N. — 95
Looring, Aleksander — 172
Loorits, Oskar — 56, 68, 102, 103
Loosme, I. — 321
Loskit, K. — 142
Lotman, Juri (1922) — 187, 233, 284, 285, 377
Lott, Johannes — 313, 341, 343, 349, 375
Louis, M. — 86
Louis XIV — 94
Loyola, Ignatius — 94
Lugus, Elmar — 272
Luha, Artur (1892—1953) — 12, 13, 123, 224, 225, 278—280
Luhats, Elmar — 354, 355
Luhats, Toivo — 354
Luiga, Juhan — 30
Luiga, K. — 245
Luik, Boris (1914) — 260
Lukas, Aino — 367
Lukin, Erich (1905) — 154, 302
Luksepp, Aleksander — 29, 126
Lumiste, Ülo (1929) — 16, 135, 136, 307, 309, 310, 312
Lunge, Aino (1928) — 251, 252
Lurich — 371
Luts, A. — 249
Luts, Liivia (1932) — 228, 267, 268
Luts, T. — 376
Luuk, Aavo (1945) — 252
Luur, August — 288
Lõhmus, Aleksander — 182, 332
Lõhmus, Marta (1921—1977) — 339, 356
Lõhmus, V. — 16
Lõokene, E. — 279, 280
Lõvi (Kalnin), Maie — 15, 268, 361
Lättemäe, E. — 375
Lään, V. — 376
Läänelaid, Alar (1951) — 273
Löhlein, Walter — 25
Lüdke, Gerhardt — 88
Lüüs, Aadu — 9, 56, 146, 152, 153
Lüütsepp-Kaasik, Valve — 366

Maaroos, A. — 177, 266
Maaroos, Irene — 198, 353
Maaroos, Jaak (1942) — 270
Maasik, E. — 375
Maasik, Selma (1925) — 284
Maasikas — 310
Madise, Toivo — 230
Madisson, Hans — 147, 152, 275
Madisson, Julius — 182, 248
Mahlmann, A. — 47
Maim, Nikolai — 30, 32, 47, 104, 105
Makarov, Mihhail (1922) — 241, 242
Maksa, E. — 166, 169
Malikov, Jevgeni (1927) — 247
Mallene, E. — 376
Mallene, Paul (1919) — 266
Mandel, V. — 257, 361
Manninen, I. — 53, 55, 81, 98, 99
Maramaa, Sulev (1925) — 198, 266, 348, 361

Mardiste, Heino (1936) — 272, 276
Maremäe-Nummert, Vilve — 365
Maremäe-Pettai, Lea — 365
Margiste, A. — 376
Mark, Julius — 31, 55, 81, 102
Mark, Lehte — 353
Mark, Reinhold — 110
Marksoo, A. — 277
Markus, Eduard — 93, 120, 121
Marland, August (1904—1973) — 182, 317
Marran, H. — 294
Martinson, E. — 178
Martinson, Eduard (1900—1960) — 259, 260
Martinson, H. — 15, 16
Martinson (Mardi), J. — 69
Martinson, K. — 14—16
Martinson, V. — 111
Martis, Ela (1939) — 326
Marx, Karl — 76, 371
Maser, Mai (1938) — 258
Masing, Gotthilf Leonhard — 10, 25, 47, 103
Masing, Karl Ernst Woldemar — 47, 53, 144—146, 151
Masing, Uku — 91, 111
Masing, Viktor (1925) — 198, 273
Mast, Richard (1905—1979) — 302
Mathiesen, Andres (Andrei) — 38, 39, 56, 128, 129
Matikainen-Kade, Milde — 365
Matin, Vladimir (1915) — 242—244
Matjus, Ü. — 242
Matrov, Ernst (1923) — 241, 244
Matsin, Tõnis — 365
Matto, K. — 108
Matvei, Boris (1924) — 302
Mauring, Harry (1914) — 318
Meerits, Villem (1911) — 318
Mehilane, Lembit (1938) — 257, 268
Meipalu, Vootele (1928—1974) — 266, 270
Melnikov, Aleksei Pavlovitš — 108
Mendik, F. — 361
Männing, K. — 67
Mereste, Uno (1928) — 303
Meri, L. — 357, 375
Merivee, E. — 274
Merusk, Kalle — 343
Mets, Jaan — 126
Metsa, Antidea (1930) — 286, 335, 349, 375
Metsa, Eve-Maaja (1940) — 269
Metsa, Herbert (1931) — 198, 243, 244, 343
Metsaots, K. — 78
Metsapa, H. — 29
Metsar, A. — 366
Metsar, L. — 375
Metspalu, A. — 258
Metsur, Kaupo — 365
Neumann, E. — 91
Meyer, H. H. — 86
Micheison, August (1910—1971) — 318, 319
Michelson, H. — 198
Mielberg, P. — 79
Mieler, August — 110, 119
Mihhailov, Oleg (1915) — 275
Mihkelsoo, A. — 277, 354
Miidla, Heigo (1919) — 127, 271, 274
Miidla, Peep (1951) — 309
Mikk, Jaan (1939) — 246
Mikkel, Helju — 19, 354, 376
Mikkelsaar, Enno-Lembit (1921—1971) — 243, 244, 248, 361
Mikkin, H. — 90
Miljan, August — 126
Miljan, Mait (1939) — 304, 306
Miländer, Jaan — 48, 146
Miller, V. — 77
Mints, Zara (1927) — 198, 285, 286
Mitt, Anatoli (1909—1980) — 11, 181—183, 271, 293, 294, 358, 359
Mitt, Evi (1936) — 312
Mocus, Z. — 132
Moles, E. — 143
Moliére — 356
Moora, Harri (1900—1968) — 55, 56, 68, 81, 83, 97, 98, 184, 225, 248, 250
Moore — 308
Moosberg, Hilda (1903) — 11, 182, 248—250, 332, 358
Mootse. Riho (1944) — 279
Morgenstern — 104
Moskvin, Aleksander (1897—1974) — 290, 292
Moss, Anneliis — 351
Mozart — 354
Muiste, Lembit — 319
Mullari, Rünno (1931—1968) — 244, 309, 311
Muller, H. — 375
Muoni-Deemant, H. — 246
Murašev, Eugen (1914) — 262
Murd, Meeta (1928) — 244
Murel, Virma (1928) — 276, 277
Muru, Karl (1927) — 198, 282, 283, 376, 377
Must, Aadu (1951) — 250
Must, Mari — 288
Mustjõgi, E. — 279
Mutt, Oleg (1920) — 287
Muuga, August (1902) — 82, 127, 317, 318
Muuga, Jaan — 139, 145, 221, 329
Muuk, E. — 101
Mõtlik, Erich (1912) — 182, 298, 301, 302
Mädler — 136
Mäe, H. — 174, 177
Mäepalu, E. — 246
Mäger, Mart — 288, 376
Mägi, E. — 257
Mägi, Jaan — 47, 56, 127
Mägi, Matt (1935) — 267
Mägi-Lamp, Helgi — 365
Mägi-Torim, Milvi — 365
Mägiste, Julius — 10, 55, 56, 68, 81, 82, 102
Mägi, K. — 165
Mägi, M. — 198
Mälk, Raul — 305, 359
Mälk, Vaina — 288
Mäll, Johannes (1911—1981) — 172, 313, 315, 349
Mäll, L. — 376

Mändmets, Reet — 356
Männik, H. — 375
Männiste, A. — 165
Männiste, J. — 254, 264
Mätlik, August (1881—1956) — 126, 127, 317, 318
Möls, Evald (1905—1964) — 278—280
Möls, Tõnu (1939) — 311, 312
Müller, Karl — 110
Mürk, Herman — 140, 293, 294
Müür, Heiki (1932) — 198, 304, 306
Müürsepp, Peeter — 9, 77
Myllyniemi, S. — 18, 173, 174

Naarits, Edgar — 182
Nael, H. — 69
Nano, V. — 56
Narbutt, Johannes — 141
Naumov, Boriss (1915) — 298, 302
Nedzvetski, Benjamin (1928) — 246
Nerman, Birger — 97
Neugard, Evald — 93, 140
Neumann, Ernst — 25
Neumann-Kutti, Nora — 367
Ney, G. — 12
Nigola, Kalle (1930) — 314
Niiler, H. — 153, 155
Niit, Ellen — 367, 375
Niit, Malle (1938) — 269
Nikolajev, Leonid — 170
Nikolajeva, Sofia (1924) — 290
Nirk, Endel — 288, 376
Noodla, Kaja (1916) — 320, 321, 324, 325
Norman, Herbert (1897—1961) — 11, 153, 262, 266
Nuiamäe, Peeter-Roland (1926) — 263
Nurk, Ernst-Voldemar (1902) — 317
Nurmand, Leo (1929) — 198, 260
Nurmand, Ludmilla (1897—1979) — 267
Nurmekivi, Ants — 365
Nurmekund, Pent (1906) — 287
Nuut, Jüri — 16, 56, 93, 110, 134, 135, 224
Nuut, I. — 189
Nõmm, Uno (1930) — 295, 296, 375
Nõmmik, Anton — 56, 125
Nõmmik, Salme (1910) — 275—277
Nõu, Jenny — 165, 180
Nõvandi, Roman (1914—1980) — 302
Närep, E. — 338

Odrats, E. — 195
Oettingen, A. — 140
Oja, Eve (1948) — 308
Oja, P. — 309
Oja, Raul — 170
Oja, Silvia (1924) — 252, 301
Ojamaa, O. — 376
Ojastu, Aivar — 366
Ojaveer, Osvald — 318
Okk, Ivo (1928) — 302
Oldekop, Hans — 47, 94
Oll, Nikolai (1900) — 318
Ollino, Jaan — 350
Olmet, H. — 322
Olp, K. — 361
Oper, F. — 293
Oras, A. — 68
Oras, B. — 165
Oraspõld, Asta (1926) — 279
Orav, A. — 356
Orff — 353
Organov, Gennadi — 366
Orgo, Inge-Maret (1935) — 315, 316
Ormisson, Anne (1942) — 269
Orn, Jüri (1944) — 246, 252
Orula, J. — 279
Orviku, Karl (1903—1981) — 16, 78, 82, 123, 124, 224, 275, 278, 280
Orviku, L. — 279
Osis, J. T. — 24, 88
Ossipov, A. — 112
Ostrat, J. — 27, 29
Ots, Jüri (1900) — 246
Otsa-Višnjova, M.-M. — 300, 366
Otsus, Tiiu — 353, 376
Ottas, Herbert (1897) — 290
Otter, M.-H. — 260

Paabo, A. — 132
Paama, Mart — 365
Paaver, K. — 272, 274
Padu, Evi (1944) — 274
Pae, Aleksander (1916) — 139, 293—296
Paglant, Linda (1924) — 243
Paimre, Ruth (1921) — 254, 257, 267, 268
Paju, Aili (1938) — 198, 270, 301
Palamets, Hillar (1927) — 11, 14, 18, 19, 248, 250, 358, 359, 361, 368
Paldrock, Aleksander — 24, 25, 47, 145, 146, 151—153
Palgi, Osvald (1895—1949) 242, 243
Pall, Valdek — 288
Palm, A. — 70
Palm, Ille (1937) — 276
Palm, Reedik (1933) — 311
Palm, Reet — 367
Palm, Uno (1933) — 229, 290, 291, 293
Palm, Viktor (1926) — 187, 229, 232, 290, 291
Palmeos, Paula (1911) — 281, 283
Paltser, August (1931) — 313, 314
Panov, Aleksei — 230, 270
Parek, E. — 9
Paris, August — 82, 93, 140, 142, 143
Paris, Peeter (1915—1969) — 154, 302
Paris, R. — 100
Parmakson, Paul (1895—1946) — 151, 267
Parmas, R. — 324
Parmasto, Erast — 272
Parre, Feliks (1907) — 299, 302
Parre, J. — 130, 319
Parring, Aivo (1940) — 310—312
Parts, Adolf — 142, 143
Parts, Henn (1880—1946) — 145, 147, 260
Parts, Jaan — 338

Parve, R. R. — 18
Parvel, Kalju (1926) — 304
Past, Vello (1928) — 16, 229, 289—292
Pasteur — 144, 145
Pastuhhov, B. — 345
Pau, M. — 376
Pau, T. — 246
Paukul, E. — 47
Paul, Ilmar (1910) — 247, 346, 349
Pauts, Herman (1915) — 303, 304
Pavel, Ülo (1927) — 198, 275
Paves, Aino (1931) — 269, 270
Pavlov, I. P. — 86, 152, 153, 252
Pedajas, M.-I. (1933) — 246
Pedas, A. — 309
Peebsen, Evald (1900) — 319
Peedimaa, Vello (1949) — 243, 357
Peegel, Juhan (1919) — 187, 233, 248, 281, 284, 361, 375, 377
Peep, Harald (1931) — 198, 280, 282—284, 376, 377
Peep, Laine (1932) — 321, 322, 325
Peetsalu, Ants (1942) — 264
Pehap, A. — 155
Peil, Mirjam — 17
Pent, M. — 344
Perandi, A. — 13, 56, 57
Pergolesi — 353
Perk, Aleksander (1921) — 274
Perli, Harald — 146
Perlitz, Harald — 37, 38, 138, 139
Perov, Orest (1918) — 261
Pert, J. — 100
Pervik, A. — 375
Pestalozzi, J. H. — 92
Pesti, M. — 189
Peters, W. E. — 109
Petersen, I. — 307, 310
Petlem, Heinrich (1910) — 263
Piin, Taimi (1940) — 273
Piip, Ants — 38, 39, 48, 104, 106, 109
Piipenberg-Inari, Eerik — 120
Piiper, Johannes (1882—1973) — 30, 47, 56, 81, 116—118, 273, 274
Piir, Ivar — 295
Piirimäe, Helmut (1930) — 198, 249, 250, 258
Piirsoo, Andres (1948) — 275
Pikk, Jaan (1932) — 304
Pikkat, K. — 195
Pille, Aleksander (1929) — 265
Pilt, Ants — 360
Pind, A. — 367
Pint, Aleksander (1910) — 182, 219, 245, 246, 339
Pirn, Endel — 220
Piskarjov, S. — 309
Pisuke, Alfred (1929) — 302, 363
Platon — 89
Ploom, Endel (1935) — 315, 316
Pobol, A. — 150
Padar, Toomas (1956) — 265
Padar, Uno (1924) — 261, 262
Pohl, Robert — 25, 26
Pokk, Leo (1930) — 198, 262
Polisinski, Uno — 335
Poljakov, P. A. — 148
Poljans, Jüri — 367
Pool, Theodor — 125, 128
Poom (Bomm), Eduard — 110
Pork, Andrus (1949) — 241, 242, 358
Port, Jaan — 116, 127
Poska-Teiss, Liidia (1888—1956) — 117, 258, 259, 275
Pospelov, I. — 153
Pragi, Uudo (1941) — 277
Praks, Lea (1934) — 265
Pravdin, Anatoli (1927—1969) — 284, 285
Pravdin, Boris (1887—1960) — 93, 103, 105, 184, 285
Premet, August — 332
Priidik, Aleksander — 95
Prima, A. — 127
Prinits, Ester — 355
Prinits, Olaf (1924) — 15, 133, 312, 352, 377
Prink, A. — 9, 69, 76, 77
Prink, Evi — 338, 339, 356, 376
Priska, J. — 27
Prüller, P.-E. (1905—1979) — 16, 138, 293, 294
Puhvel, Heino — 288, 375
Puks, P. — 376
Puksoo (Puksov), F. — 11, 65, 79, 83
Pullat, R. — 18, 205, 249, 250
Pung, A. — 201
Pung, Aare (1909) — 82, 182, 317, 318
Pung, E. — 252
Pung, Lembit — 296
Pungar, E. — 311
Purga, A. — 189
Puškin, A. S. — 285
Puusepp, E. — 299
Puusepp, E. — 361
Puusepp, Ludvig — 10, 48, 55, 144—147, 150, 152
Põder, Kalju (1932) — 198, 264
Põder, V. — 358, 376
Põkk, Veinart (1954) — 264, 265
Põld, Peeter Siegfried Nikolaus — 12, 16, 27, 29—32, 35, 37, 45, 53, 67, 91—93, 146, 147
Põldmäe, A. — 361, 375
Põldmäe, Jaak (1942—1979) — 198, 283, 377
Põldmäe, R. — 70, 83
Põldsam, J. — 298
Põldvere, Kalju (1929) — 144, 151, 198, 229, 259, 274, 357
Põllu, Kalju (1934) — 245, 351, 377
Päi, Leo (1920) — 187, 256, 258, 262, 265, 266, 357
Päi, V. — 376
Päll, Voldemar — 172
Pälson, R. — 68
Pärl, Andres (1903) — 182, 248, 251
Pärl, Linda — 349
Pärn, P. — 376
Pärn, Kalev (1950) — 276
Pärnakivi, A. — 323, 324
Pärnat, J. — 230, 301
Pärtelpoeg, Valter (1900—1971) — 258
Päts, K. — 14, 37—40, 71, 73, 74
Pöögelmann, H. — 371
Püss, Karl (1913) — 187, 313, 315, 375
Püssa, Olev (1918—1967) — 314
Püttsepp, Juhan (1898—1975) — 245, 377

Raa, A. — 375
Raal, Elmar (1927—1970) — 314
Raam, V. — 100
Raatma, Aleksandra (1901—1967) — 258, 261
Raesaar, H. — 77
Rahamägi, H. B. — 35, 111—113
Rahula, Maido (1936) — 309
Rahumaa, E. — 359
Raid, Jaroslav (1919) — 23, 26, 249, 335, 375
Raid, Lembit (1931) — 240, 335, 359, 375
Raidla, M. — 75
Raidväli, Kaarel — 166, 169, 172, 349
Raig, Peet — 366
Raik, Ants (1931) — 271, 276
Raik, Helve — 272
Raimond, P. — 124
Raisma, Marta — 223
Raitviir, Tiina (1939) — 277
Rajamets, H. — 376
Rajandi, Henno — 288
Rajavee, Olaf (1927) — 260, 357
Raju, Olev (1948) — 243, 359
Rammul, Aleksander — 48, 145, 146, 149, 150, 152, 154, 261
Ramul, Konstantin (1879—1975) — 31, 56, 88—93, 154, 184, 251, 252
Randalu, Hillar (1915) — 230, 314
Randlane, Tiina (1953) — 273
Rannamäe-Tiido, Pärje (1924) — 302
Rannaste (Rosenblatt), Ergo (1892—1945) — 153, 302
Rannes, Arkadi — 111
Ratassepp, J. — 367
Raud, Arnold (1901—1962) — 243
Raud, E. — 375
Raud, Liisi (1903) — 282
Raudam, Ernst (1915) — 18, 150, 198, 253, 255—258, 266—268, 375
Raudar, N. — 247
Raudsepp, J. — 292
Raudsepp, Robert — 349
Raudsepp, Vambola (1941) — 305, 306
Raukas, Anto — 272
Raun, Alo — 102
Ravetz, J. R. — 46
Rea, Taimo (1929) — 277
Rebane, Ilmar (1912) — 182, 187, 230, 314
Rebane, Jaan (1924) — 233, 238, 241, 242
Rebane, Karl (1926) — 233, 295, 297, 359
Rebane, Karl-Samuel (1928) — 16, 19, 193, 198, 229, 295, 296, 358
Rebane, Ljubov (1929) — 297
Redlich, E. — 132
Reeben, V. — 329
Regel, V. E. — 24
Regi, Aadu — 354
Reichenbach, H. — Riikoja, H.
Reidla, Ilmar — 354, 355
Reifman, P. — 187, 198
Reigo, Arkadi — 288
Reiman, Villem — 67
Reiman, Vilhelm (1903—1977) — 184, 238, 240, 248, 332, 375
Reimand, Jaan (1930) — 312, 336
Reimers, Elmar (1929) — 308
Reinet, Jaan (1905) — 16, 228, 229, 294, 324, 329
Reinfeldt, M. — 19, 196, 232, 233
Reino, Udo (1935) — 254, 264, 357
Reintam (Toming), Oie — 338
Reisner, Artur — 85
Reitav, Karl (1897—1961) — 287
Rekker, Georg (1928) — 243, 340
Remm, Hans (1929) — 274
Remmel, A. — 279
Remmel, Mart — 288
Remmel-Veering, L. — 276
Renning, A. — 76
Richter, R. — 124
Ridala (Kalamees), Elfriide (1903—1974) — 132, 319
Ridala (Grünthal), Vassili (1906) — 132, 319
Riesz, F. — 133
Riikoja, Heinrich (1891) —27, 29, 47, 50, 56, 68, 82, 116—118, 159, 160, 164, 166, 181, 184, 191, 196, 271, 273, 274, 349
Riismaa, T. — 300
Riiv, Jaan (1919) — 15, 198, 258, 266, 267
Riives, K. — 310
Riives, Vladimir (1916—1978) — 137, 198, 293, 297
Rimmel, R. — 375
Rinne, Leo — 126
Ristkok, Jüri (1919) — 274
Ritsing, Alo — 351, 376
Ritsing, Richard (1903) — 245, 351—354, 376
Ritslaid, Valdek (1906) — 19, 182, 318, 319, 359
Roberts, J. — 123
Rodim, Toomas — 230
Rohtmets-Benjuhh, Ksenja — 301
Rohusalu, Ants — 170
Rooks, Gerhard (1901—1975) — 147, 160, 258
Roomeldi, Raul (1949) — 310
Roonurm, V. — 338
Roopalu, A. — 16
Roos, J. — 171
Roosaluste, Elle (1948) — 273
Roosma, Avo — 229, 246
Roosoas, P. — 259
Roostar, L. (1934) — 264
Roots, Elmar — 13, 40, 56, 57, 131
Roots, Jaan — 127
Roots, Lembit (1931) — 310, 312
Roots, Lydia (1906) — 165—167, 179, 181, 182, 184—186, 239, 240, 248, 250, 332, 376

Roots, Riho (1900—1979) — 261
Rootsi, Nikolai — 56, 125, 126, 160
Rootsmäe, Taavet (1885—1959) — 16, 31, 47, 56, 93, 121, 136, 137, 293, 297
Rosenberg, Alfred — 173
Rosenberg, Tiit (1946) — 249
Rossini — 354
Rubaškin, V. J. — 148
Rubel, Peeter — 128, 164, 165, 171
Rudrauf, Lucien Charles — 99
Rulli, Ants (1908) — 182, 198, 264
Rumma, Jaan — 93, 119
Rummel, Irene — 350, 356
Rummo, P.-E. — 375
Russak, Ago — 352
Russak, P. — 366
Russak, Silvia (1930) — 268, 269, 361
Ruttas, Valdo (1974) — 230, 294, 295
Ruubel, Alma (1899) — 134, 309
Ruud, K. — 77
Ruud, L. — 375
Ruus, Cerelius (1906—1974) — 318
Ruus, N. — 13
Ruus, Vilmar (1929) — 17, 127, 160, 165, 239, 240, 336
Rüütsoo, R. — 16, 88, 344
Ruuvet, Ain (1914) — 304
Rõigas, Peeter (1914) — 318, 319
Rõnin, N. — 137
Rõuk, A. — 354
Rõõmusoks, Arvo (1928) — 271, 279, 280
Rägo, Gerhard (1892—1968) — 13, 85, 93, 133, 134, 160, 181, 196, 310, 312
Rägo, K. — 338
Rägo, Natalie (1897—1970) — 289, 292
Rängel, Aleksander — 131
Räni, Aleksander (1917—1957) — 261
Ränk, Gustav — 99
Rätsep, Huno (1927) — 17, 100, 198, 233, 281
Rätsep, Väjno — 254, 257, 265, 375
Räägo, Richard — 108
Rücker, C. G. — 277
Rühl, Alfred — 25, 26
Rünk, Aleksander (1909—1961) — 299, 302
Rüütel, Ingrid — 288

Saad, I. — 366
Saag, Mare (1952) — 269
Saag, Ü. — 313, 359
Saage, Vello — 288
Saar, A. — 300
Saar, Elmar (1901—1947) — 318
Saar, Mart — 352
Saar, Zinaida (1915) — 165, 267, 269
Saareste, Andrus — 56, 82, 101
Saareste, Ernst — 146, 148, 151
Saari, Henn — 288
Saarma, E. — 361
Saarma, Jüri (1921) — 19, 233, 253, 256—258, 268
Saarma, M. — 198, 257, 258, 260, 266, 268, 358, 359
Saarma, Valve (1920) — 198, 255, 257, 265
Saarmann, Karl — 108
Saarniit, I.-I. — 309
Saarniit, Jüri (1951) — 375
Saarnits, L. — 316
Saarsoo, Heldur (1931) — 314
Saava, A. — 361
Sahva, Uno (1925) — 299, 302, 363
Saint-Hilaire, K. — 24
Sakk, Eduard — 222
Sakkeus, Ü. — 69
Sakkov, Elmar (1941) — 311
Saks, Kalju (1925) — 245, 246
Saks, Olev (1930) — 294, 296, 329, 351, 377
Saldre, V. — 376
Salm, Jaan (1937) — 294, 329
Salumaa, Edgar (1921) — 313, 315, 316, 335, 339, 346
Salupere, Vello (1935) — 198, 256—258, 264—267
Salve, Marju — 229
Samarütel, Jüri (1938) — 257, 263
Sapas, S. — 76
Sapožnikov, Grigori (1911—1981) — 241
Saral, Karl — 56, 131, 132
Sarapuu, Lembit (1928) — 274
Sarapuu, M. — 15
Sartakova-Zariar, R. — 366
Sarv, Hans — 128, 357
Sarv, Jaan (1877—1957) — 14, 27—32, 55, 56, 68, 69, 77, 133—135, 138, 309
Sarv, Johan (1923) — 198, 257, 258, 264
Sassi, Voldemar — 76
Sauer, F. — 34
Sauks, Karl-Feliks (1915) — 230, 303, 305, 306
Sauramo, M. — 124
Savi, Valentin (1902—1958) — 269
Savisaar, Juhan (1911—1956) — 265, 266
Schiemann, Theodor — 25, 26
Schlossmann, Karl — 48, 56, 146, 149, 152
Schmardin, B. — 153
Schmidt, B. — 138
Schmidt, E. — 14, 18, 182, 189, 216
Schmidt, O. — 26
Schmied-Kovarzik, Walter — 88, 89
Schmiedehelm, Marta — 97
Schneider, H. — 198
Schoenberg, Erich Karl — 25, 136
Schotter, Leo (1917) — 222, 228, 230, 253, 257, 269, 377
Schreinert, Kurt — 104, 109
Schröder, E. — 47
Schubert — 354
Schulzenberg, A. — 27, 29, 30, 145
Schwartz — 149
Scupin, Hans — 25, 122, 124
Seeder, Jaan (1928) — 270
Seeler, Karl Wilhelm — 104, 106
Seeman, Osvald (1915) — 295
Seesemann, O. — 111
Seidlitz, Justine — 26
Seilental, J. — 180
Seilenthal, T. — 283
Seiman, E. — 15, 56, 57
Sein, H. — 73, 74
Selg, Hanno (1933) — 367
Selli, A. — 68
Semenenko, S. — 376
Semper, Auroora — 171
Semper, Johannes — 34, 67, 83, 103, 171, 184, 371
Sepp, Enno (1938) — 198, 256, 264, 265
Sepp, Hendrik — 10, 95, 96, 110
Sepp, Herbert (1929) — 315
Seppel, L. — 375
Seppo, Arnold (1917—1980) — 264
Sepre, Oskar — 9, 68, 69, 76, 164
Setälä, E. N. — 102
Shergold, J. H. — 123
Sibul, Ilo (1908—1979) — 155, 230, 262, 270, 301
Sibul, Salme (1920) — 15, 198, 269
Sibul, U. — 257
Siig, A. — 375
Siigur, Heino (1930) — 304, 305
Siilivask, Karl (1927) — 14, 198, 233, 234, 248—250, 357, 363
Siiman, Uno (1927) — 230, 251, 252, 257
Siiman, Mart (1946) — 242
Siimer, Aksel — 351
Siimer, S. — 165
Siimisker, H. — 376
Siimon, Aino (1943) — 230, 305, 306
Siimon, Aleksander — 127
Siimon, Ivar-Jüri (1937) — 306
Siirde, Elmar (1910) — 15, 151, 198, 253, 257, 269
Sikk, J. — 308
Sikk, Maido — 271
Silberstein, Leopold — 171
Sild, O. — 111
Silde, O. — 137
Sildmäe, Ilo (1922) — 187, 230, 306, 313, 315, 359, 375
Sildnik, A. — 29, 96
Sildver, Lia (1926) — 267
Silk, Endel (1919) — 240, 334
Sillastu, Heinart (1929) — 198, 256, 257, 265, 267, 357
Sillastu, Viiu (1929) — 262
Silm, Helgi (1941) — 267
Silvet, E. — 313, 375
Silvet, Johannes (1895—1979) — 83, 286
Simanovski, N. P. — 151
Simm, Juhan — 351, 352
Simson, R. — 313, 375
Sirk, A. — 71
Sisask, H. — 375
Skrjabin, K. I. — 86, 132
Smirnov, Savvati (1929) — 284, 285
Smith, Woodward — 86
Smuul, J. — 371
Sobolev, Igor (1918—1973) — 247
Soidra, I. — 17
Sommer, Alfred — 145, 146
Soo, Tiia (1937) — 269
Soomer, Virge (1945) — 308
Soomre, I. — 150
Soonets, Kalju (1935) — 311
Soontak, Jaan (1938) — 287
Sootak, V. — 361
Soots, Martin (1906) — 290
Soova, Henri — 343
Sorokin, Igor (1928) — 239
Sorrok, Rudolf (1910) — 242, 334, 349
Sossi, Hans (1892—1975) — 289
Spohr, Edmund — 114, 173
Spranger — 88
Sprogis, A. — 376
Sreznevski — 24
Szinnye, J. — 102
Stamm, Johannes — 47, 145, 147
Stender-Petersen, Adolf — 103
Stepanova, Liina — 333
Stolovitš, Leonid (1929) — 241, 242, 377
Stradinš, J. P. — 148
Stromberg, A. — 111
Struve, W. — 136, 371
Stryck, F. — 28
Suija, A. — 367
Suit, Lembit (1921) — 182, 292
Suits, Aino — 102, 171
Suits, Gustav — 9, 31, 55, 67, 82, 83, 102, 103, 171
Sukamägi, Aimi (1934) — 246
Sukatšov, V. N. — 115, 120, 121
Sule, Gustav — 85
Sulg, A. — 17
Sulling, Toomas (1940) — 198, 257, 264, 266, 357
Susi, Arno (1928) — 306
Suslov, M. A. — 385
Sutt, Toomas — 342
Sutter, Hugo (1909) — 125, 126, 317
Sõber, Hans (1890—1962) — 265
Sõgel, U. — 368
Sõrmus, T. — 308, 312
Sõštšikov, M. — 76
Säre, R. — 131, 198
Särgava, Viktor (1918) — 15, 198, 269, 361
Säve-Söderberg, G. — 124
Süss, Wilhelm — 79, 104
Sütiste, Juhan — 85

Šardin, Dimitri (1902) — 240
Šeffer, Aleksander (1926) — 265
Šeffer, Ilse (1926) — 265
Šeljakin, Mihhail (1927) — 284
Šepilevski — 149
Šišov, Lev — 288, 375
Špilevski, A. — 136
Štein, Otto (1900) — 241
Štšetkin — 151
Šults, Boris — 170

Zelenin, D. — 99
Zernant, L. — 195
Zilmer, K. — 300

Zoege von Manteuffel, Werner — 25
Zolk, Karl — 83
zu Dohna, Alexandes — 25
Zupping, Rein (1935) — 198, 254, 256, 257, 267, 268

Zakov, Kallistrates — 88
Žarkovski, Aleksander (1950) — 260
Zelnin, G. — 16, 136
Zelnin, Vadim (1909) — 273
Zigure, A. — 376

Taal, A. — 201
Taalmann, A. — 70
Taba, A. — 245
Taev, Karl (1903) — 11, 164, 165, 170, 171, 179—181, 184, 282, 332
Taimre (Jefimov), S. — 116
Takk, Leili — 77, 160, 165
Talfelt, M. — 224, 225
Tallgren, Aarne Miikael — 53, 97, 98
Tallmeister, Eugen (1916) — 262, 263, 360, 361
Talpas, Avo — 367
Talts, Johannes (1902—1946) — 274
Talts (Krastin), S. — 116
Talvet, J. — 361, 376
Talvik, Edgar (1911) — 166, 169, 313, 315
Talvik, H. — 70
Talvik, H. — 356
Talvik, M. — 376
Talvik, Raul (1935) — 264, 283
Talvik, Siegfried — 146, 152
Talvik, Tiina (1938) — 267
Talviste, Elmar (1937) — 296
Tamm, Aksel — 288, 376
Tamm, Eduard (1935) — 294
Tamm, J. — 76
Tamm, Leo (1935) — 253, 269
Tamm, M. — 310, 359
Tamm, O. — 257
Tamme, Enn (1930) — 14, 16, 27—29, 135, 309, 312
Tammekann, August Ferdinand — 56, 110, 119, 120
Tammelo, J. — 165
Tammeorg, Johannes (1919) — 221, 230, 260, 261, 357—359
Tammepõld, Evald (1929) — 267
Tammera, Kalju (1926) — 265
Tammeraid, I. — 308
Tammert, Aleksander — 365
Tammeste, Rein (1939—1973) — 311
Tammet, Hannes (1937) — 294
Tammeväli, L. — 293, 375
Tammik, Arved-Aleksander (1934) — 229, 296
Tammur, Ilmar — 355
Tamul, Villu (1954) — 251
Tanimäe, L. — 293
Tapfer, Helle (1937) — 258
Tapfer, Jüri (1938) — 229, 311
Tapupere, Vaike (1927) — 257

Tarassenko, V. J. — 24
Tarve, Udo (1934—1979) — 198, 260
Tarvel, Enn — 249
Tarvel (Treiberg), Peeter (1894—1953) — 12, 32, 38, 39, 56, 76, 89, 94, 96, 160, 171, 172, 181, 184, 248
Tauber — 308
Taul, J. — 111
Teder, H. — 279, 375
Tedre, Ülo — 288
Teesalu, Selma (1930) — 198, 259
Teeäär, Enno (1928) — 257, 263
Tehve, E. — 70, 73
Tehve, V. — 70
Tehver, G. — 132
Tehver, Julius (1900) — 73, 130—132, 258, 259, 319
Teichert, C. — 124
Teichmüller, G. — 89, 111
Teller, Otto (1950) — 297
Temmo, Johannes — 223
Temmo, T. — 359
Tennmann, Eduard — 89, 91, 111—113
Tenno, V. — 165, 166
Teppman, E. — 112
Teras, J. — 357
Terasmäe, Enn — 126
Thomson, A. — 125
Thomson, Paul William — 124
Tidriksaar, Heino (1918) — 302
Tigane, Ilmar (1925) — 296
Tiganik, Leonard — 142, 143
Tihane, Harri (1933) — 256, 264
Tihhomirov, Dmitri — 247
Tiido, Heinrich — 340
Tiidus, H. — 376
Tiik, Aksel (1921) — 246, 299, 301, 302
Tiik, Heino — 365
Tiik, Leo (1910) — 276, 277, 303
Tiisfeldt, Julius — 85
Tiisk, K. — 111
Tiit, Ene-Margit (1934) — 230, 308, 311, 312
Tiitso, Maks — 146, 148, 153, 155
Tiitso, Richard (1886—1952) — 317
Tiivel, Henn — 355, 376
Tikk, Arvo (1929) — 198, 257, 267, 268
Tikko, Henno (1936) — 198, 255, 264
Tiks, M. — 366
Timotheus, Heiki (1934) — 230
Tingbergen, N. — 116
Tiitma, Mikk (1939) — 242, 342, 344
Tjaželnikov, J. M. — 342
Tjutrjumov, Igor Matvejevitš — 107, 109
Tohver, A. — 166
Tohver, Vello (1922) — 274, 275
Tohver-Raud, L. — 103
Toim, K. — 252
Tombak, Kuuno — 230
Tombak, Mati (1942) — 312
Tomberg, Johannes (1892—1978) — 131, 319
Toming (Reintam), Oie — 338
Tomingas, Alma (1906—1963) — 147, 166, 176, 184, 224, 253, 257, 260, 261, 375

Tonska, A. — 113
Tonts, U. — 376
Toom, Jaan (1939) — 273
Toom, Maie (1935) — 273
Tooming, Jaan — 356
Toomla, J. — 376
Toomre (Tomson), Richard — 82, 127
Toomsalu, Ruudi (1913) — 85, 299, 301
Toots, Raivo — 254
Tootsi, Tõnu — 367
Topman, Olaf — 154
Torim, H. — 299
Tork, Juhan — 90, 92
Traat, A. — 75
Trass, Hans (1928) — 16, 114, 116, 229, 233, 272, 273
Treffner, K. — 29, 31, 33
Treier, E. — 376
Tretjakov, P. — 98
Trikkant, L. — 177, 324
Tross, Jaan — 76
Trossi, V. — 247
Trummal, Vilma (1924) — 99, 249
Truupõld, Ado (1932) — 198, 254, 261, 262, 375
Truve, R. — 254
Tšehhov, A. — 356
Tšikin, A. — 300
Tuglas, F. — 70, 282, 371
Tuldava, Juhan (1922) — 286, 287
Tulp, M. — 68, 69
Tulviste, Peeter (1945) — 252
Tumlirz, O. — 91
Tuubel, V. — 201
Tuulik, J. — 375
Tuulik, Ü. — 375
Tuulmets, Ants (1936) — 198, 291
Tuulmets, Leida (1933) — 309
Tuvikene, L. — 293
Tuulse, Armin — 100
Tõldsepp, Aarne — 292
Tõnisson, I. — 89
Tõnisson, Jaan — 31, 32, 67, 110
Tõnnov, Margus (1936) — 308
Tõnson, Rein — 305
Tõru, Rein — 365
Tähepõld, Lembit (1929) — 198, 257, 259, 260
Tähnas, August (1915) — 299, 302
Tälli, Helju (1927) — 269
Tänava, Märt (1934) — 250
Tünder, Endel (1929) — 198, 256, 258, 263, 264
Türk, Vambola (1928) — 198, 243, 359
Türnpu, Heino (1936) — 308
Tüür, K. — 30

Uba, Toomas — 288, 376
Ucke, Alexander — 146
Udam, H. — 376
Ugaste, U. — 358
Uibo, Arkaadi (1914—1957) — 70, 76—78, 164, 240, 332, 346, 349, 358

Uibo, Leonid (1917) — 295, 296
Uibo, Malev (1919) — 261
Uibo, T. — 376
Uibopuu, Vaike — 353, 376
Uljanov, D. I. — 326, 371
Ulm, S. — 309
Ulst, Elvi (1934) — 305, 306
Uluots, Jüri — 37, 104, 105, 172
Undla-Põldmäe, A. — 83
Unger, Helve — 349
Unger, Juhan (1931) — 299, 300, 375
Unt, Inge (1928) — 245, 246
Unt, M. — 375
Urbla, P. — 376
Urgart, O. — 83, 165
Ustav, M. — 258, 376
Utsal, Kalju (1929) — 280
Utt, O. — 313, 361, 375
Utter, O. (1930) — 326
Uuesson, M. — 344
Uudelt, J. — 151
Uusküla, Larissa (1941) — 253
Uustal, Abner (1915) — 182, 187, 247, 313, 315, 316, 358
Uustal, Liidia — 154
Uustalu, J. — 34

Vaabel, Juhan (1899—1971) — 106, 109, 224, 315
Vabar, Mart (1934) — 276, 277
Vadi, Voldemar (1891—1951) — 56, 146, 172, 181, 184, 196, 224, 253, 257, 266, 354
Vaga, August (1893—1960) — 116, 124, 271—273
Vaga, Voldemar (1899) — 81, 100, 196, 248, 249, 377
Vahemetsa, A. — 376
Vahing, Vaino (1940) — 257, 268, 375
Vahkal, E. — 166
Vahter, Hermann (1920) — 151, 198, 253, 267, 361
Vahtmann (Vaarandi), A. — 68, 69
Vahtre, Sulev (1926) — 198, 249
Vaigla, A. — 93
Vaigla, Eda (1930) — 285
Vaiksaar, Arnold (1927) — 298, 300, 302, 363
Vain, Arved (1936) — 302
Vainikko, Gennadi (1938) — 309, 312
Vainikko, Iivi (1939) — 311
Vajakas, M. — 361
Valdes, Artur (1884—1971) — 146, 152, 171, 184, 253, 257, 261, 262
Valdes, J. — 132
Valdmann, E. — 130
Valdmann, J. R. — 47, 130
Valdre, K. — 322
Valgma, Kaljo (1931) — 198, 258, 266
Valgmaa, Helmut (1927) — 302
Valgmaa, Reet — 366
Valk, Verner — 303
Valk-Falk, E. — 325
Vallner, Artur — 27, 28

Vallner, Hillar (1930) — 311
Vallner, R. — 56
Valmet, Aino — 281
Valsiner, A. — 70
Valt, Lembit (1934) — 241, 242, 359
Valter, A. — 69
Vanaaseme, Ülo (1930) — 243
Vapra, Artemi (1918) — 262, 265
Varend, L. — 14
Varep, Endel (1915) — 16, 116, 182, 275—277
Vares, J. — 159,371
Varik, J. — 27, 29
Variku, Heino — 351
Varrik, Enn — 230
Vars, Aino — 367
Vasar, Elmar (1926) — 187, 198, 259, 363
Vasar, Juhan — 12, 38, 39, 73, 94, 110
Vasmer, Max — 103
Vassär, Artur (1911—1977) — 70, 97, 98, 184, 225, 248, 346, 349
Vassiljev, Lev (1920) — 276, 277
Vassiltšenko, Valeri (1940) — 296
Vaü, Elmar (1903—1968) — 132, 319
Vavilov — 359
Veenpere, R. — 327
Veerma, Irina (1915) — 270
Veermets (Verberg), Kaarel — 16, 128, 129, 319
Veidemann, R. — 361
Veiderman, A. — 34
Veiderpass, Nikolai (1887—1971) — 147, 152, 260, 261
Veimer, A. — 69, 164, 368
Veinpalu, E. (1929) — 267
Veldeman, E. — 44
Veldi, Ants (1931) — 229
Velsker, Kalle (1935) — 312
Vene, J. — 293, 375
Verev, V. — 375
Veski, Johannes Voldemar (1873—1968) — 28, 82, 93, 116, 132, 152, 184, 224, 281
Viehmann, Frederik (1935) — 308
Vigel, Eduard — 320, 324
Vihalem, Paul (1910) — 9, 40, 62, 64, 67, 70, 76, 313, 315
Vihalemm, Peeter (1944) — 284
Vihalemm, Rein (1938) — 241, 242
Vihalemm, T. — 260
Vihm, Nadežda (1928) — 15, 268, 269
Viiding, Arnold — 85
Viiding, Herbert (1929) — 271, 279, 349
Viiding, I. — 375
Viikmaa, Mart (1938) — 275
Viiberg, Laine (1925) — 275
Viires, A. — 98, 99
Viires, Valdar (1934) — 245, 353
Viirmäe-Selg, Meta — 367
Viitso, Tiit-Rein — 288
Vilbaste, G. — 261
Vilde, E. — 77, 282, 355, 376
Vilip, Johan — 16, 48, 138, 139, 177
Vill, Andrei — 333
Villako, Kaljo (1919) — 253, 256, 258, 259, 264, 265
Villandi, V. — 375
Villecourt, L. — 85
Villems, R. — 258, 260
Viller, J. — 375
Vimmsaare, K. — 112
Vinkel, Aarne — 199, 288
Vint, E. — 82
Virányi, Elémér — 102
Virkoja, Valdik — 166, 339
Viru, Atko (1932) — 230, 270, 298, 299, 301
Visnapuu, D. — 375
Visnapuu, H. — 30
Visnapuu, Lembit (1936) — 228, 230, 294, 295, 329
Višnevski, A. V. — 264
Vittlich (Vitsut), Michail — 47, 109, 140
Vladimirov, A. — 153
Voinov, Konstantin (1921) — 247
Volkov, Ivan (1922) — 240, 244
Volmer, Alar — 367
Voore, Leida — 118
Voore, Villem — 118
Vrait, S. — 376
Vvedenski — 88
Võhandu, Leo (1929) — 229, 308, 311, 357
Võrno, J. — 359, 360
Võrse, B. — 363
Väisälä, Kalle — 133
Välja, Madis (1936) — 305
Väljaots, Udo — 356
Väljas, Vaino — 249, 340, 343, 375
Väre, Hans (1927) — 257, 268
Värk-Hein, Aino — 366
Vään, Erich — 230
Vääranen, Vladimir (1936) — 251
Vääri, Eduard (1926) — 102, 198, 283, 359

Wagner — 352
Wahl, Adalbert — 25
Wanach, Rudolf — 146, 150
Weber — 352
Wegener, Alfred — 25
Weinberg, Ernst — 146, 148, 149
Weltmann, Karl — 181, 320
Westrin-Doll, A. — 81
Wilhelm II — 25, 26
Willems, Richard — 146
Winnig, August — 27
Wiedemann, Ferdinand Johann — 283
Wieselgren, P. — 83
Wiesner, J. — 114
Wolke, R. L. — 46

Õunap, Richard — 108
Õunapuu, T. — 282

Öpik, Armin — 56, 82, 123, 124, 164, 280
Öpik, Ernst — 48, 136, 137, 164, 297

Ümarik, J. — 16
Üprus, H. — 100
Üprus, Voldemar (1902—1956) — 267

KOHANIMEDE REGISTER

Aafrika — 114, 251, 287, 328
Aasia — 233, 251, 272, 287, 328, 352
Abja — 97
Afganistan — 286
Akmolinsk — 340
Alpid — 114, 115
Alatskivi — 120
Altai — 118, 327
Ameerika — 115, 116, 148, 233, 328, 379
Ameerika Ühendriigid — 51, 121, 123, 125, 252, 260, 262, 268, 306, 366
Amsterdam — 233
Anseküla — 355
Antarktika — 277
Argentiina — 242
Armeenia — 353, 355
Aru — 177
Atlandi ookean — 121, 277
Austraalia — 123
Austria — 121, 129, 286

Baltikum — 122, 144, 176, 236, 357
Baltimaad — 23, 24, 26, 27, 98, 113, 119, 176
Balti riigid — 83, 144, 243, 299, 300, 352, 353, 358
Barcelona — 150
Belgia — 233
Berliin — 18, 25, 26, 46, 97, 105, 106, 108, 142, 173, 232
Bonn — 18
Bratislava — 232
Breslau — 25, 118
Brest-Litovsk — 24, 26
Brüssel — 226, 301
Budapest — 85, 301, 325, 344
Bukarest — 301
Bulgaaria — 242, 277, 299, 366

California — 51, 232
Cambridge — 115, 286
Cēsis — 353
Chicago — 232
Col du Lautaret — 114
Cortina d'Ampezzo — 366

Danzig — 97
Darmstadt — 85
Debrecen — 344
Dnepropetrovsk — 362
Dresden — 301

Eberswalde — 129
Eestimaa — 28, 40, 70, 76, 77, 105, 106, 162, 165, 166, 179, 180, 182, 186, 191, 193, 199, 214, 215, 234, 239, 249, 282, 288, 331, 332, 335—340, 342, 343, 351, 374, 375
Elva — 369
Emajõgi — 117, 119, 170, 179, 193, 194, 298
Euroopa — 45, 85, 91, 98, 99, 102, 115, 116, 121, 139, 140, 148, 152, 233, 248, 265, 277, 287, 328, 365, 366, 379

Frankfurt — 88
Freiburg — 18, 25
Fribourg — 111

Gagarin — 344
Giessen — 25
Greifswald — 25
Grenoble — 325
Gruusia — 354
Gröönimaa — 124
Göttingen — 25, 88, 134, 139, 142

Haag — 235
Haapsalu — 178, 180
Hamburg — 92, 120, 140
Hanoi — 306
Harkov — 106
Helsingi — 18, 29, 31, 45, 47, 77, 95, 97, 110, 118, 120, 128, 133, 140, 145, 232, 233, 266, 267, 366
Hiina — 328, 366
Hispaania — 76
Holland — 103, 121

Ilmatsalu — 175
Inglismaa — 117, 122, 123, 131, 137, 139, 306

Irboska — 123
Irkutsk — 88, 232
Island — 234
Itaalia — 80, 94, 107

Jaapan — 328
Jakuutia — 344
Jalta — 352
Jena — 25
Jerevan — 306
Jugoslaavia — 144, 242, 306
Jõgeva — 125, 126
Järvselja — 185, 318, 346

Kaasan — 48, 136, 145, 266, 306, 310
Kamtšatka — 327, 344
Kanada — 232, 236, 252, 268, 379
Karjala — 197, 283, 344
Karpaadid — 328
Taga-Karpaatia — 210
Karksi — 177
Kasahhi — 197
Kasahstan — 340, 344
Kaspia — 327
Kastre-Peravalla — 40
Kaukaasia — 201, 272, 327, 328, 352
Kaunas — 173, 352, 353
Kavastu — 333
Kihnu — 222, 283
Kiiev — 97, 106, 228, 232, 352
Kišinjov — 352
Kohtla-Järve — 271
Komi — 197
Konguta — 177
Koola — 120, 272
Kopenhaagen — 29, 45, 46, 301
Korea — 340, 366
Krakov — 118, 344
Kreeka — 95
Krimm — 272, 279, 328
Kukruse — 123
Kunda — 98, 341
Kuramaa — 360
Kuressaare — 120
Kustanai — 341
Kuuba — 242, 298
Kuusnõmme — 40, 117, 129
Kvissental — 369
Kääriku — 193, 194, 243, 278, 298—301, 311, 341, 364
Königsberg — 25, 47, 97, 128, 177

Lahemaa — 279
Lake Placid — 366
Lammasmägi — 98
Lapimaa — 114
Lausanne — 148
Leedu — 83, 85, 173, 197, 246, 255, 306, 326, 353, 354, 364
Leipzig — 92, 94, 104
Leninakan — 355
Leningrad — 97, 98, 137, 153, 159, 170, 179, 180, 195, 199, 214, 226, 232, 245, 253, 254, 259, 264, 266, 275, 284, 290, 306, 321, 340, 352
Liivimaa — 108
London — 29, 46, 86, 117, 123, 141, 226
Lund — 45, 232
Lustivere — 177
Lvov — 352
Läänemaa — 178, 320
Läänemeri — 121, 137, 249
Läti — 23, 31, 83—85, 97, 98, 197, 232, 245, 246, 255, 306, 326, 353, 354, 362, 364

Madriid — 143
Marburg — 25
Mari — 197
Matsalu — 117
Mehhiko — 242
Mexico — 365, 366
Michigan — 51
Minsk — 232
Missouri — 51
Monaco — 85
Mongoolia — 118
Montpellier — 114
Montreal — 366
Mordva — 197
Moskva — 24, 55, 86, 92, 97, 98, 105, 108, 121, 131, 136, 142, 153, 159, 179, 180, 195, 199, 214, 226, 228, 232, 252—254, 259, 262, 264, 268, 277, 278, 290, 301, 306, 307, 310, 321, 326, 329, 340—342, 352, 353, 355, 362, 364, 366
Mustametsa — 364
Mustjala — 355
Muuli — 144, 151
Mõškino — 179
München — 94, 140
Münster — 25

Narva — 27, 96, 100, 255
New York — 51
Nižni Novgorod — 78
Norra — 114, 123, 139, 234
Novo-Aleksandria — 127
Novosibirsk — 228, 285, 306, 310, 354
Novotšerkassk — 133
NSV Liit — 6, 13, 19, 55, 69—71, 75—77, 79, 98, 121—124, 135, 137, 141, 144, 153, 159, 160, 165, 167, 184, 189, 193, 195—197, 201, 213, 215—217, 228, 233, 234, 236—239, 242—244, 248, 250, 252—255, 259—266, 268, 270, 271, 273, 277, 278, 280, 283, 285, 288, 290, 291, 296, 298, 300, 301, 306, 308, 314—316, 321—329, 331, 334—337, 341—344, 349, 355, 358, 362, 363, 365—367, 374, 375, 377, 381, 383, 385, 386, 389
Nõo — 373
Nõukogude Eesti — 14—16, 18, 62, 83, 100, 115, 120, 229, 236, 241, 248—250, 257, 262, 267, 279, 282, 294, 317, 318
Nõukogude Venemaa — 24, 26, 27, 29, 31, 41, 48, 55, 78
Vene SFNV — 24, 232

Odessa — 141, 352
Ogre — 354
Ojamaa — 99
Oslo — 45, 97, 232
Osmussaar — 123
Otepää — 278

Oulu — 232
Padua — 150
Pakri — 123
Palestiina — 144
Palivere — 178
Pariis — 18, 85, 86, 88, 108, 133, 226, 232, 233
Peipsi-Pihkva järv — 119
Pensa — 48, 146
Perm — 78
Peterburi — 47, 48, 53, 67, 88, 97, 105—108, 117, 120, 124, 127, 129, 134, 138, 145, 150
Petrograd — 24, 29, 48, 94, 110, 146
Petseri — 120
Philadelphia — 232
Pihkva — 26
Piirissaar — 119
Pilistvere — 177
Praha — 76, 107, 150, 226, 232, 301, 344
Prantsusmaa — 85, 114, 121, 242
Preisimaa — 170
Poola — 80, 83, 85, 144, 163, 177, 242, 277, 352, 366
Posen — 120
Pulkovo — 137, 138
Põhja-Jäämeri — 277
Põhjamaad — 35, 47, 68, 87, 93—97, 99
Pärnu — 120, 147, 154
Pärnumaa — 120, 122
Pühajärv — 154
Püssi — 279

Quebec — 301

Raadi — 40, 41, 79, 125, 127, 129, 170, 171, 173, 179, 180, 185, 186, 318, 370
Riia — 25, 28, 47, 67, 86, 114, 124, 126, 127, 141, 173, 232, 264, 266, 268, 306, 352—354, 362
Rooma — 85, 365, 367
Rooma riik — 95
Rootsi — 55, 83, 85, 86, 91, 95, 96, 100, 104, 120, 123, 137, 139, 234, 242, 250, 299, 379
Rumeenia — 242, 340, 366
Räni — 297

Saadjärv — 117
Saaremaa — 40, 41, 95, 123, 124
Saksa DV — 242, 243, 263, 267, 277, 306, 352, 353, 366, 379
Saksa FV — 242, 267
Saksamaa — 5, 23—27, 30, 31, 41, 42, 55, 85, 88, 92, 94, 117, 120, 121, 123, 124, 126—129, 134, 136, 139—141, 163, 171, 173, 174, 176, 177
Sangaste — 128
Saraatov — 321
Setumaa — 122
Sevastoopol — 352
Siber — 99, 118, 201, 236, 272, 273, 342, 352, 353
Skandinaavia — 37, 45, 98, 103, 121, 234, 250
Sofia — 301
Soome — 30, 55, 68, 77, 83—85, 95, 96, 110, 114, 118, 120, 123, 128, 133, 144, 233, 234, 242, 265, 267, 268, 277, 280, 281, 283, 284 286, 299, 355, 366, 379
Szeged — 106, 233
Stalingrad — 175, 247
Stokholm — 86, 97, 100, 108, 232
Suure-Lähtru — 178
Sverdlovsk — 232

Štšokino — 244
Šveits — 120, 121, 127

Zürich — 118, 127, 142

Taani — 95, 96, 126, 234
Taimõr — 235
Tallinn — 7, 10, 25—27, 38, 39, 44, 51, 55, 69, 73, 83, 106, 109, 116, 121, 123, 134, 140—143, 153, 160, 165, 170, 177, 178, 180, 181, 206, 219, 220, 233, 245, 247, 249, 250, 254, 255, 263, 271, 279, 281, 284, 290, 300, 303, 304, 307, 341, 352, 353, 367
Tapa — 28
Tartumaa — 119, 150, 165, 166, 170, 177, 184, 320
Taškent — 136
Tbilisi — 306
Tjumen — 342
Tokio — 298, 365
Tooma — 125, 126
Torino — 85
Tšehhoslovakkia — 123, 223, 232, 242, 243, 263, 268, 277, 306, 379
Tšeljabinsk — 307
Tšiili — 148
Turu — 77, 86, 118, 233
Tusti — 177
Türgi — 233

Ukraina — 197, 232, 353, 354
Ungari — 233, 242, 243, 277, 280, 306, 353, 366, 379
Upsala — 232
Uraal — 327
Uussuurimaa — 327
Uuemõisa — 178

Valiemeremaad — 328
Valgamaa — 122
Valgevene — 173, 197, 255, 353, 357, 364
Vana-Idamaad — 95
Varssavi — 85, 120, 232
Veeriku — 144
Velikije Luki — 360

Vellavere — 299, 364, 373
Venetsia — 325
Venemaa — 5, 11, 12, 24, 25, 28, 30, 31, 35, 41, 45, 58, 63, 95, 104, 105, 106, 107, 108, 130, 141, 249, 286, 353, 358
Vietnam — 243
Viin — 86, 88, 92, 94, 105, 111, 131, 134, 153, 232
Viljandi — 119, 172
Viljandimaa — 177, 320
Vilnius — 150, 173, 232, 264, 306, 352—355
Vorbuse — 299, 364
Voronež — 24, 48, 78, 86, 146, 149, 285, 311
Võrtsjärv — 117
Võru — 180
Võrumaa — 119, 339
Väätsa — 177

Washington — 325
Wrangeli saar — 235

ÜLIKOOL 1918—1982

Aastaaruanded — 7, 10, 33
akadeemilised seltsid — 80—83, 90, 110, 112, 113, 128, 129, 132, 143, 150, 152, 184, 358
Akadeemiline Ajaloo Selts — 8, 9, 82, 83, 96
Akadeemiline Emakeele Selts — 9, 82, 83, 101, 184, 225, 281, 358
Akadeemiline Kirjandusühing — 9, 82, 83
Akadeemiline Kooperatiiv — 64, 65
Akadeemiline Sotsialistlik Ühing — 8, 69, 70, 76, 77
Akadeemiline Spordiklubi — 83—85, 386
Akadeemiline Ühiskonnateaduste Klubi — 77
Loodusuurijate Selts — 16, 80—82, 118, 120, 139, 184, 225, 358
Õpetatud Eesti Selts — 8, 80, 81, 97, 103, 184, 225
aspirantuur — 163, 164, 198, 239, 241, 290, 334, 335, 379, 380
assistendid — 35, 48, 54, 127, 128, 130, 131, 134, 136, 140, 142—145, 148, 163, 171, 175, 196, 225, 319
audoktorid — 7, 86, 118, 128, 130—132, 153, 288
autonoomia — 6, 29, 32, 34, 35, 37, 39, 44, 63, 73, 76

bioloogiajaam Kuusnõmmel — 40, 41, 117, 129
botaanikaaed — 41, 47, 113, 114, 116, 191, 192, 194, 272, 327, 328, 379, 386

dekaanid — 25, 29, 30, 36, 37, 40, 46, 47, 125, 128, 130, 133, 139, 160, 181—183, 189, 191, 248, 253, 254, 271, 280, 289, 298, 304, 307, 313, 317—319, 371
didaktilis-metoodiline seminar — 66, 92, 93, 133
diplomeeritud edasiõppijad — 26, 56
dotsendid — 31, 33, 36, 45, 46, 48—57, 94, 96, 103, 104, 110, 120, 129, 134, 136, 140, 142, 144, 146, 163, 195—197, 225, 239, 319

eelarve — 31, 33, 42, 43, 59, 194
ehitised, rajatised — 8, 40, 167, 171, 172, 178—180, 183, 192—194, 215, 385, 386
apteegid — 132, 179
eksekuutori laod ja kuurid — 171
«Kodutare» elamukooperatiiv — 348
lasteaed — 348
pesumaja — 171
profülaktooriumid — 348
põllumajanduslike teaduskondade ehitiseid
katsejaamad Raadil — 40—42, 125—130, 170, 176, 179, 185, 317, 318, 370
loomakliinik — 41, 130, 131, 171, 319
metsamajanduse õppebaas — 318
peahoone — 170
veterinaariainstituudi hooned — 130
õppemetskond — 40, 129, 130, 135, 318
spordirajatised
Kääriku spordikompleks — 193, 194, 298, 299, 364
staadion — 193, 194, 298, 334, 341
veespordibaas Emajõel — 298
võimlad — 41, 154, 170, 192, 298
õppehooned
Aia tänava hoone — 116, 122, 175, 193, 194, 272, 307, 318, 358
arvutuskeskus Liivi 2 — 193, 307, 328, 329
Burdenko 34 — 193
Gagarini 1 — 247, 298, 328, 360, 368
Kingissepa 16 (keemiahoone) — 41, 168—170, 192, 248, 289, 290, 344, 370
keeltemaja Ülikooli 18a — 222, 288, 328
Laia tänava hooned — 172
Lauristini 8 — 247
Leningradi mnt. 4 ja 6 — 193, 329
Nooruse tänava hoone — 194, 306, 370, 386
peahoone — 41, 73, 116, 122, 164, 169—172, 175, 178, 179, 181, 185, 192—194, 216, 223, 248, 288—290, 326, 343, 350, 370—372
Riia 23 — 192, 247
tehnikateaduskonna maja — 41
Tiigi 78 — 248, 251
Toomel (end. raamatukogu) — 79, 168, 248
Tähe 3 kompleks — 194, 289, 297, 370, 382, 386
usuteaduse seminari maja — 170
õpperaamatukogu (end. kirik) — 113, 193, 223, 321
ühiskonnateaduste maja — 239, 303
ühiselamud — 19, 40, 59, 163, 167, 185,

192, 194, 223, 337, 341, 348, 358, 368—370, 373
abielupaaride maja — 369
Gagarini 1 — 368
21. Juuni tänava — 186, 368
Kastani 12 — 368
Kingissepa 31 — 368
Leningradi mnt. 25 — 192, 193, 197, 323, 369, 370
Leningradi mnt. 27 — 192, 193, 197, 323, 369, 370
Leningradi mnt 89 — 192, 193, 323, 369, 370
Näituse tänava — 186, 368
Pälsoni 14 — 369, 370
Pälsoni 23 — 369
Tiigi 14 — 369, 370
Tiigi 78/80 — 368, 369, 373
Eesti Keele Arhiiv — 101, 224, 281
Eesti Põllumajanduse Akadeemia — 188, 189, 192, 197, 203, 206, 215, 220, 294, 316, 378
eksamid — 7, 24, 59, 62, 64, 66, 89, 91, 93, 99, 112, 125, 147, 161, 162, 167, 172—175, 181, 183, 192, 201, 212—215, 217, 220, 244, 372
eksamikord — 36, 66, 87, 94, 147, 212
eksperimentaaltöökoda — 191, 221, 257, 268, 329, 330
eksternatuur — 19, 218, 219
eradotsendid — 36, 46, 49, 51, 52, 55, 88, 96, 101, 103, 104, 107, 118, 120, 123, 124, 136, 142, 144—146
eriainete õpetajad — 46, 48—50, 144, 163
kriminalistikaõpetaja — 108
muusikaõpetaja — 245
erisummad — 42, 43, 79, 194, 195, 200
evakueerimine Saksamaale — 176—178

hambaarstide kool — 145
Humanitas — 69, 77, 89

instituudid — 28—30
Antropoloogia ja Rassiteaduse Instituut — 175
Arstiteaduse Instituut — 163, 167
Bakterioloogia Instituut — 144, 145, 149
Botaanika Instituut — 113, 116, 272
Eugeenika Instituut — 275
Farmaatsiainstituut — 41
Farmakoloogiainstituut — 149
Füsioloogiainstituut — 41, 148
Füüsikainstituut — 138—140, 293
Geoloogia Instituut — 122
Hügieeniinstituut — 144, 150
Kaugõppe pedagoogiline Instituut — 219
Keemiainstituut — 141
Kehalise Kasvatuse Instituut — 41, 64, 66, 84, 145, 153—155, 160—162, 174, 181, 298, 362
Klassikalise Muinasteaduse Instituut — 79
Kriminalistika Instituut — 109
Lihahügieeni Instituut — 42
Loomakasvatuse Instituut — 41
Loomatervishoiu ja Piimahügieeni Instituut — 132
Majandusgeograafia Instituut — 121
Matemaatika ja Mehaanika Instituut — 133
Patoloogiainstituut — 41
Psühholoogia Instituut — 90
Radioloogiainstituut — 145, 181
Rakendusfarmaatsia Instituut — 145
Riigikaitseline Instituut — 51
Zooloogia Instituut — 116—118
Ugeemiainstituut — 145
Usuteaduse Instituut — 174
Üld- ja Molekulaarpatoloogia Instituut — 190, 231, 236, 256, 257, 260, 263, 264, 266—268, 270, 271, 337, 380, 383

kabinetid
aianduse ja mesinduse kabinet — 126
arheoloogiakabinet — 41, 81, 97, 98, 224
arvutustehnika ja masinakirja kabinet — 304
automotokabinet — 360, 380
bakterioloogiakabinet — 41, 144
ehitusõpetuse kabinet — 41
epizootoloogia ja eribakterioloogia kabinet — 131
füsioteraapiakabinet — 144
geograafiakabinet — 118—120
geoloogiakabinet — 122, 123
koduloomade anatoomia, histoloogia ja embrüoloogia kabinet — 131, 132
kodunduskabinet — 245, 380
kriminalistikakabinet — 108, 109
kultuuritehnika ja geodeesiakabinet — 41
kunstiajaloo kabinet — 100, 250, 326
kunstikabinet — 245, 349, 377, 380
kutsesuunitluse kabinet — 380
looduskaitse ja kodu-uurimise kabinet — 276, 380
loomaanatoomia kabinet — 131
loomakasvatuse kabinet — 127
marksismi-leninismi aluste õppekabinet — 214
matemaatikakabinet — 133
metsaasjanduse ja geodeesiakabinet — 41
metsakasutuse kabinet — 129
mineraloogiakabinet — 122, 280, 380
mullateaduse ja agrikultuurkeemia kabinet — 125
orientalistikakabinet — 281, 380
patoloogilise anatoomia kabinet — 132
piimanduse kabinet — 41
põllumajapidamiskabinet — 41
põllutööriistade kabinet — 126
röntgenravikabinet — 145
zooloogiakabinet — 41
zootoomia kabinet — 116
taimehaiguste kabinet — 127
taimekasvatuse kabinet — 41, 126
tegeliku zooloogia kabinet — 41
tõlkekabinet — 281, 284, 288

komisjone
likvideerimiskomisjon — 24
majanduskomisjon — 33, 37
professorite komitee — 24, 25
põhikirja komisjon — 32
teaduslik-tehniline komisjon — 228
teenistujate komitee — 28
uuestiavamise komisjon — 29, 30
ülevõtmise komisjon — 27, 133
kliinikud
kirurgiakliinik Toomel — 177, 256
lastekliinik — 41, 144, 256
laste nakkushaigla — 256
Maarjamõisa kliinikud — 40, 41, 144, 145, 150, 151, 193, 256, 262, 266, 382, 386
naistekliinik — 145, 256
psühhoneuroloogiline haigla — 170, 178
radioloogiakliinik — 145
silmakliinik — 40, 41
sisehaiguste kliinik — 47, 144
klubid — 335, 337, 345, 346, 350, 351, 363
spordiklubi — 346, 362—367
Tähe 4 — 193, 194, 350
üliõpilasmaja — 72, 172, 186, 194, 350, 351, 368, 370
kuraator — 25—27, 30—33, 35, 37, 45, 52, 92

laboratooriumid
biokeemialabor — 144
biomehaanika labor — 301
eksperimentaalpsühholoogia labor — 80, 91
füüsikalabor — 41, 179
füüsikalise keemia labor — 41, 141
keemialabor — 41, 143, 179
keemia-bakterioloogiline labor — 41
kehakultuuri teaduslik-metoodiline labor — 301
kliiniliste uuringute labor — 144
kommunistliku kasvatuse labor — 191, 221, 230, 235, 238, 379, 385
kõrgkooli kompleksse uurimise labor — 191, 221, 230, 235, 295, 379, 382
loomatervishoiu labor — 41, 132
meditsiini teadusliku uurimise kesklabor — 229, 231, 236, 267
mehaanikalabor — 133
mineraloogialabor — 122
orgaanilise keemia labor — 143
piimandusbakterioloogia labor — 130, 179
põllumajanduskeemia labor — 41
rakendusmatemaatika ja mehhaanika labor — 41, 131
rõugevaktsiini labor — 132
röntgenstruktuuri labor — 296
seerumilabor — 41, 132
spordipsühholoogia labor — 301
taimemorfoloogia ja -süstemaatika labor — 116
tele-kino-fotolabor — 191, 222
teoreetilise ja tehnilise füüsika labor — 138
õlikivide uurimise labor — 41, 141
üldbioloogia labor — 272, 275
harulaboratooriumid — 191, 228, 230, 231, 289, 291
Tartu linna kompleksse arengu uurimise labor — 191, 230, 383
tööstuspsühholoogia labor — 191, 230, 251
kaubanduse labor — 191, 230, 305, 306
nägemistervishoiu labor — 191, 230, 276
orgaanilise sünteesi labor — 191, 230, 291, 383
probleemlaboratooriumid — 190, 227—231, 289, 291, 294
aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide labor — 190, 229, 294, 295, 297
arvutuskeskus — 190, 192, 193, 222, 229, 307, 311, 328, 329
biofüüsika ja elektrofüsioloogia labor — 190, 229, 259, 329
elektrokeemia labor — 190, 229, 291
elektroluminestsentsi ja pooljuhtide labor — 191, 193, 229, 296
keemilise kineetika ja katalüüsi labor — 191, 229, 291
kriminoloogia labor — 191, 230, 313, 314
lihastalituse labor — 191, 230, 301
landesuniversiteet — 5, 24—27
lektorid — 28, 29, 31, 36, 46, 48—50, 100, 101, 141
lepingulised tööd — 194, 195, 200, 227, 242, 244, 252, 261, 280, 284, 290—292, 297, 306, 381

majandusdirektor — 37, 39, 44
majandusnõunik — 29, 33
marksistlikud üliõpilasringid — 55, 70, 76, 77, 89
muuseumid
arheoloogiamuuseum — 97, 98, 164, 177, 224
geoloogiamuuseum — 40, 122—124, 164, 224, 274, 278
klassikalise muinasteaduse muuseum — 41, 79, 80, 191, 194, 326, 377
kunstimuuseum — 28, 79, 326
mineraloogiamuuseum — 40
põllumajandusmasinate kogu — 41
zooloogiamuuseum — 40, 41, 116—118, 164, 179, 191, 194, 224, 272, 274, 327
tervishoiumuuseum — 144
D. I. Uljanovi memoriaalkorter — 326
ülikooli ajaloo muuseum — 191, 194, 326

observaator — 36, 50, 136, 297
observatooriumid
astronoomiaobservatoorium (tähetorn) — 16, 41, 47, 136—138, 179, 225, 293, 297
geofüüsiline observatoorium — 179, 225
maa tehiskaaslaste vaatlusjaam — 295, 297
meteoroloogiaobservatoorium — 138, 293
osakonnad
administratiiv-majandusosakond — 191, 332, 337

kaadriosakond — 160, 180
kaugõppeosakond — 218—220, 251, 317, 381
raamatupidamise osakond — 191, 195
teadusosakond — 226, 228, 383
tööliste varustamise osakond — 370
õppetehnika osakond — 191, 221, 222, 380
osalemine rahvusvahelistel kongressidel — 7, 98, 115—117, 120, 153, 242, 250, 275, 277

palgad — 42—44, 192
polikliinikud
hambapolikliinik — 145, 179
kõrva-, nina- ja kurguhaiguste polikliinik — 41, 144, 145
lasteambulatoorium — 144
naha- ja suguhaiguste polikliinik — 144
sisehaiguste polikliinik — 144
perekonnauuringute grupp — 191, 230
preparaator — 118, 163
professorid — 25, 29, 31, 33, 36, 37, 46, 48—50, 52, 54—57, 64, 102—108, 112, 129, 130, 143—146, 163, 175, 187, 195—197, 213, 225, 239, 256, 288, 319
adjunktprofessor — 49, 51, 95, 96, 110
professori kohusetäitja — 45—49, 51, 52, 55
erakorraline professor — 49, 51
prodekaanid — 33, 109, 189, 221, 254, 304, 343
prorektorid — 33, 36—38, 40, 105, 106, 133, 139, 159, 160, 171, 172, 178, 180—182, 189, 190, 219, 221, 226, 228, 244, 293, 313, 326, 339, 364, 372, 373
abid — 159, 160, 182
prosektor — 36, 48—50, 130, 132, 144, 146, 262
publikatsioonid
teaduslik kirjandus — 44, 81, 82, 96, 116, 117, 119, 121, 123, 124, 134, 136, 140, 143, 152, 176, 222, 223, 225—227, 232, 240—242, 244, 246, 252, 257, 266, 268, 270, 278, 285—287, 291, 296, 297, 301, 305, 306, 312, 314, 316, 324, 325
trükkimine — 223
õppekirjandus — 25, 26, 64, 126, 152, 155, 161, 164, 214, 216, 217, 220, 222, 245, 250, 252, 261, 262, 266, 273, 281, 283, 284, 287, 293, 294, 299, 305, 312, 314
ülikooli toimetised — 54, 79, 225, 241, 250, 257, 271, 275, 278, 292, 295, 296, 303, 306, 312, 356
põhikiri — 8, 9, 31—36, 144, 160

raamatukogu — 10, 11, 18, 19, 31, 37, 41, 43, 65, 78, 79, 164, 168, 177, 178, 181, 191, 194, 223, 320—326, 330, 337, 372, 377, 379, 386
rahvusvaheliste suhete ring — 342, 344, 345
reevakueerimine — 180, 181
rektor — 24—28, 31, 33, 36—40, 44, 71, 73, 75, 159, 160, 162, 163, 172—174, 176, 178, 180, 181, 184, 191, 201, 216, 226, 299, 343, 371, 372, 374, 375
rektoraat — 10, 38, 39, 73, 160, 178, 180—182, 184, 191, 195, 225, 325, 343, 361, 364, 371, 374, 383
riiklikud assigneeringud — 5, 14, 42—44, 189, 227, 228

sekretär — 33, 123, 125, 178
sidemed vennasvabariikidega — 198, 227, 233, 237, 243, 246, 250, 254, 256, 259, 260, 262, 264, 268, 275, 277, 278, 280, 291, 306, 308, 324, 327—329, 340, 342, 344, 353, 354, 357, 358, 364—367, 374, 379, 383
sidemed välismaaga — 7, 29, 43, 44, 85, 98, 117, 139, 142, 152, 226, 232, 256, 260, 265—267, 280, 283, 306, 323, 327, 340, 344, 365, 379

taidlus — 338, 350
kirjandusring — 338, 350
koorid — 338, 353, 376
meeskoor — 19, 350—353, 376
naiskoor — 19, 350, 352, 353, 376
näitering — 338, 349, 350, 355, 356
orkestrid — 338, 350, 354
rahvakunstiansambel — 19, 350, 354, 355, 363, 376
rakenduskunstiring — 350
Tehnika- ja Spordiklubi — 360
teadusharud
ajalugu — 17, 65, 89, 93—100, 202, 206, 208, 210, 219, 232, 234, 313
agronoomia — 124—128, 208, 219, 317, 318
arheoloogia — 97, 99, 175
arhiivindus — 96
astronoomia — 50, 56, 136—138, 176, 232
bioloogia — 206, 208, 210, 211, 232, 237, 381
botaanika — 113—116, 235, 273
esteetika — 89, 102, 103
etnograafia — 98, 99
filoloogia — 17, 56, 65, 100—104, 106, 208, 210, 219, 232, 234
eesti filoloogia — 100, 101, 202, 208, 210, 234, 282, 283, 361
germaani filoloogia — 103, 208, 287
inglise filoloogia — 208, 287
klassikaline filoloogia — 95, 104, 208, 210
prantsuse filoloogia — 208
vene filoloogia — 208, 210, 285, 286
filosoofia — 87—102, 111, 241, 313
füüsika — 50, 138—140, 202, 206—208, 210, 228, 232, 235, 288, 294, 295, 323
geodeesia — 121, 137, 138, 277
geograafia — 110, 118—122, 202, 206, 208, 219, 236, 276—278
geoloogia — 122—124, 206, 208, 232, 236, 278—280
keemia — 16, 38, 140—143, 202, 206, 208, 210, 211, 228, 235, 288, 290—293, 381
kodu-uurimine — 120, 122

kunstiajalugu — 99, 100
loodusteadused — 16, 50, 54, 113—132
loogika — 89, 91, 208
maastikuteadus — 121, 277
majandusteadus — 17, 109—111, 202, 203, 206—208, 210, 211, 220, 232, 234, 303—306, 313
marksism-leninism — 8, 15, 56, 69, 70, 76, 78, 88, 89, 98, 164, 166, 186, 195, 212, 225, 238, 241, 320
matemaatika — 50, 110, 133—136, 202, 206—208, 211, 219, 235, 307—312
meditsiin — 15, 54, 143—153, 164, 202, 203, 206—208, 210, 211, 228, 236, 237, 256—271
metsandus — 122, 128—130, 208
pedagoogika — 87, 91, 92, 235, 245, 313
psühholoogia — 87, 90—92, 175, 202, 203 206, 208, 220, 235, 252
põllumajandusteadus — 16, 124—132, 164, 219, 316—319
spordimeditsiin — 202, 203, 206—208, 237, 258, 259, 300, 301
zooloogia — 116—118, 232, 236, 274, 275
teaduslik kommunism — 216
täppisteadused — 54, 133—143
veterinaaria — 130—132, 208
õigusteadus — 104—109, 164, 202, 206, 208, 210, 219, 235, 313—316
teaduskonnad
agronoomiateaduskond (osakond) — 125—128, 162
ajalooteaduskond — 190, 200, 204, 210, 211, 241, 248—252, 288, 337, 338, 378
ajaloo-filosoofiateaduskond — 32, 48
ajaloo-keeleteaduskond — 25, 30—32, 47, 48, 160—162, 164, 170, 181, 190, 203—205, 207, 215, 218, 219, 240, 248, 280, 321, 326, 332, 333, 339, 356
arstiteaduskond — 18—20, 25, 26, 30—32, 35, 37, 41, 47—51, 56, 57, 62—66, 70, 78, 130 132, 143—153, 160—164, 166, 167, 170, 173, 175, 178, 181, 183, 189, 190, 193, 200, 202—205, 207, 210, 211, 218, 221, 229, 231, 236, 243, 252—272, 275, 288, 294, 298, 300, 301, 330, 332, 337—339, 347, 356, 364, 373, 383, 384, 386
arstide, stomatoloogide ja farmatseutide täiendamise ja spetsialiseerimise teaduskond — 190, 255, 380, 384
astronoomia-geoloogiateaduskond — 28, 30
bioloogiateaduskond — 28, 30
bioloogia-geograafiateaduskond — 189, 190, 200, 203, 204, 210, 211, 218, 271—280, 337, 345, 347, 384
ettevalmistusosakond (kursused) — 163, 190, 202, 205, 379, 380
filoloogiateaduskond — 28, 190, 200, 203, 204, 210, 211, 218, 241, 248, 280—288, 337, 382, 384
filosoofiateaduskond — 17, 30, 32, 35, 49, 50, 56, 57, 62, 63, 65, 66, 76, 79, 87, 88, 90, 91, 93, 98—100, 103, 154, 173, 174, 178
füüsika-keemiateaduskond — 189, 190, 200, 203, 204, 210, 211, 218, 288—297, 384
füüsika-matemaatikateaduskond — 25, 28, 124, 189, 271, 289, 337
kehakultuuriteaduskond — 153, 189, 190, 194, 200, 203—205, 210, 211, 243, 270, 297—303, 332, 333, 337, 338, 355, 362, 364, 384, 386
kehalise kasvatuse õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise teaduskond — 190, 299, 379, 380, 384
loomaarstiteaduskond — 31, 32, 37, 45, 47—50, 56, 57, 62, 63, 65, 66, 130—132, 160, 162, 163, 170, 171, 173, 175, 181, 183, 202, 203, 205, 319, 333
majandusteaduskond (osakond) — 17, 37, 40, 41, 51, 57, 62, 65, 66, 87, 95, 104, 109—111, 154, 160, 164, 170, 190, 200, 203, 205, 210, 211, 215, 218, 243, 303—306, 323, 337, 360, 384, 386
matemaatikateaduskond — 189, 190, 200, 203, 204, 210, 211, 218, 289, 307—312, 337, 364, 384
matemaatika-füüsikateaduskond — 28, 30
matemaatika-loodusteaduskond — 30—32, 35, 37, 38, 48—50, 56, 57, 63, 65, 66, 79, 110, 117—119, 125, 133—143, 154, 160, 162, 164, 173, 174, 181, 189, 203—205, 221, 240, 271, 275, 289, 333, 338
metsandusteaduskond (osakond) — 19, 65, 66, 125, 128—130, 189, 202, 203, 205, 318, 319, 333
põllumajandusteaduskond — 30—32, 40, 47—50, 56, 57, 63, 65, 124—128, 154, 160, 162, 167, 170, 171, 173, 181, 189, 202, 203, 205, 317, 318, 329, 332, 338, 350
sotsioloogiateaduskond — 28, 30
tehnikateaduskond (osakond) — 37, 38, 41, 44, 51, 62, 66, 121
usuteaduskond — 25, 29—32, 34, 35, 49, 50, 56, 57, 63, 65, 66, 89, 92, 111—113, 160, 162, 174
õigusteaduskond — 17, 25, 30—32, 48—51, 53, 56, 57, 62, 63, 65, 66, 78, 87, 104—109, 154, 160—162, 164, 166, 170, 172—174, 181, 190, 200, 203—205, 210, 211, 215, 218, 219, 230, 240, 243, 288, 303, 313—316, 332, 335, 337—339, 349, 356, 376, 384
ühiskondlike erialade teaduskond — 190, 218, 335, 380
teaduskonnakogud — 33, 36, 72, 109, 125, 191, 197, 254
teaduslike kraadide omistamine — 7, 28, 36, 57, 128, 163, 176, 196—199, 241, 301
teenistujad — 42, 43, 48, 349
tehisintellekti probleemgrupp — 306
täienduskursused kirjastustöötajatele ja ajakirjanikele — 284

vanemõpetajad — 163, 196, 197
võistlustööd — 7, 20, 184, 244, 356, 357

ödedekool — 145
õpetatud aednik — 114
õpetatud sepp — 130
õppejõud — 5—7, 10, 13, 15, 19, 26, 30, 31, 35, 36, 45, 46, 50—52, 54, 55, 57, 58, 65, 77, 79, 81, 145, 161, 163, 166, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 182—184, 187, 195, 196, 198, 199, 214, 215, 227, 233, 242, 292, 313, 349, 375, 380, 382—384
doktorikraadiga — 25, 36, 37, 46, 48, 57, 89, 90, 95, 96, 98, 103, 105, 106, 108, 111, 117—121, 123—126, 128, 129, 131, 133, 134, 136, 138—140, 142, 147, 148, 150, 176, 188, 196—199, 213, 243, 253, 256, 259, 260, 262—270, 291, 293, 296, 301, 303, 313—316, 379, 384
kandidaadikraadiga — 48, 94, 96, 122, 123, 196—199, 239, 241, 243, 252, 253, 256, 259—261, 263—270, 290, 291, 293, 296, 301, 303, 305, 308—311, 313, 315, 316, 379, 384
koosseis — 8, 11, 25, 42—46, 48—51, 57, 143—145, 163, 170, 188, 191, 195, 196, 200, 227, 243, 271, 288, 290, 303, 304, 307, 317, 384
kvalifikatsioon — 6, 13, 14, 44, 55, 188, 196, 197, 198, 199, 213, 227, 241, 242, 253, 288, 290, 304, 380, 383, 384
magistrikraadiga — 36, 37, 46, 48, 57, 87, 90, 95, 97, 98, 100, 105, 106, 117—121, 128—130, 134, 137, 141, 147, 150, 176
rahvus — 24, 26, 30, 31, 34, 45—48, 52, 53, 131, 145, 200
teaduslikud stipendiumid — 44, 47, 56, 105—107, 118, 121, 123, 127, 128, 131, 133, 134, 139
ümberatesteerimine — 163, 196, 278
õppekeel — 23, 28—31, 33, 35, 36, 45, 51, 53, 54, 88, 92, 100, 116, 118, 123, 133, 136, 146, 173, 207, 294, 378
õppekorraldus — 63, 64, 92—94, 109, 147, 160, 161, 182, 193, 213, 214, 347, 382
õppemaks — 5, 7, 8, 33, 42—44, 59—62, 73, 159, 163
eksamimaks — 62
diplomimaks — 8, 62
immatrikuleerimise maks — 8, 26, 33, 62
loengumaks — 26
semestrimaks — 26
tasu praktiliste tööde eest — 33, 62
õppeprogrammid (kavad) — 7, 36, 63, 93, 94, 109, 147, 161, 174, 175, 212—216, 239, 276, 278—280, 318
õppetoolid, kateedrid
agraarpoliitika professuur — 128
agraarökonoomia ja plaanimajanduse kateeder — 317
agraarökonoomia ja ühistegevuse professuur — 128
agrostatistika kateeder — 182
aianduse ja mesinduse kateeder — 317
aianduse ja mesinduse professuur — 126
ajaloolise usuteaduse professuur — 111
ajaloo professuur — 55, 159, 172
algebra ja geomeetria kateeder — 307, 309, 310
analüütilise keemia kateeder — 289, 292
anatoomia ja histoloogia kateeder — 146, 148, 258
anorgaanilise keemia kateeder — 182, 289—292
anorgaanilise ja analüütilise keemia kateeder — 142
anorgaaniliste ainete tehnoloogia kateeder — 141, 143
arheoloogiakateeder — 248
arstide ja farmatseutide kvalifikatsiooni tõstmise kateeder — 255
arvutusmatemaatika kateeder — 307, 308
astronoomiakateeder — 289, 293
astronoomiaprofessuur — 47, 121, 136, 137, 297
astronoomia ja geofüüsika kateeder — 289, 297
bakterioloogiakateeder — 146
bioloogilise keemia kateeder — 256, 258, 259
botaanikaprofessuur — 47, 113—115
dermatoloogia ja veneroloogia kateeder — 146, 151, 262, 267
dialektilise ja ajaloolise materialismi kateeder — 190, 337
eesti keele kateeder — 101, 234, 280—282
eesti keele professuur — 100, 101
eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder — 280, 282, 283
eesti ajaloo kateeder — 248
Eesti ja Põhjamaade ajaloo professuur — 47, 94, 95
Eesti ja Põhjamaade arheoloogia professuur — 97, 98
eesti ja võrdleva rahvaluule professuur — 103
Eestimaa õiguse professuur — 105
eesti ja üldise kirjanduse professuur — 102, 103
eksperimentaalfüüsika kateeder — 139, 289, 295, 296
epizootoloogia ja bakterioloogia professuur — 130
eripatoloogia, teraapia ja diagnostika professuur — 131
eripedagoogika kateeder — 251
etnograafia dotsentuur (professuur) — 43, 98, 99
eugeenikakateeder — 144, 147, 152
farmaatsiakateeder — 147, 261, 272
farmakognoosikateeder — 147, 260
farmakoloogiakateeder — 146, 149, 256, 260, 268, 271
farmakoloogiakateeder — 319
farmatseutilise keemia kateeder — 144, 147, 260
filosoofiakateeder — 233, 238, 240—242, 244, 337, 378
filosoofia professuur — 88, 89, 181
finantsõiguse professuur — 106, 110
füsioloogiakateeder — 146, 148, 257, 259
füsioloogia professuur — 47
füüsikalise keemia professuur — 142
füüsilise geograafia kateeder — 272, 276, 277
geneetika ja darvinismi kateeder — 271
geneetika ja tsütoloogia kateeder — 272, 275
geofüüsika kateeder — 289, 293
geograafiakateeder — 271, 275—278, 303
geoloogiakateeder — 122, 123, 275, 278—280
geoloogia ja mineraloogia kateeder — 271
geoloogia ja paleontoloogia professuur — 122, 123
geograafiaprofessuur — 118, 119
geomeetriakateeder — 309
germaani filoloogia kateeder — 182
germaani filoloogia professuur — 58
hambahaiguste dotsentuur — 144, 145
haldusõiguse kateeder — 314, 315
haldusõiguse ja -protsessi professuur — 105, 106, 171
histoloogiakateeder — 258
histoloogia ja embrüoloogia kateeder — 146, 148
histoloogia ja embrüoloogia kateeder — 319
histoloogia ja embrüoloogia professuur — 131
hobuserautuse ja kabjahaiguste dotsentuur — 131
hospitaalkirurgia kateeder — 146, 150, 263, 264
hospitaalsisehaiguste kateeder — 146, 151, 262
hospitaalsisehaiguste ja tuberkuloosi kateeder — 265
hügieenikateeder — 146, 149, 256, 271
hügieeni ja tervishoiuorganisatsiooni kateeder — 261
indo-euroopa keelte professuur — 103, 104
inglise filoloogia kateeder — 280, 286, 287
insenerkonstruktsioonide kateeder — 318
kaubandusõiguse õppetool — 58
kaubandusökonoomika kateeder — 304
kaubatundmise ja kaubanduse organiseerimise kateeder — 304
keemiaprofessuur — 47, 140
kehalise kasvatuse kateeder — 160
kehalise kasvatuse ja spordi kateeder — 302, 364
kehalise kasvatuse ja sporditeooria kateeder — 302
kehalise kasvatuse metoodika ja spordiajaloo kateeder — 302
kehalise kasvatuse teooria professuur — 153
kergejõustiku kateeder — 302, 303
kirurgia õppetool — 130
kirurgia ja sünnitusabi kateeder — 319
kirurgilise patoloogia ja ortopeedilise kirurgia kateeder — 146, 150, 153
klassikalise filosoofia kateeder — [illegible]
klassikalise filoloogia professuur — [illegible]
koduloomade mittenakkavate haiguste kateeder — 319
kohtuarstiteaduse kateeder — 146, [illegible]
kreeka filoloogia dotsentuur — 47
kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder — 313, 314
kriminaalõiguse ja -protsessi professuur — 91, 108
kunstiajaloo kateeder — 248
kunstiajaloo professuur — 99
kõrva-, nina- ja kurguhaiguste kateeder — 146, 151
käsitsivõitluse ja vehklemise kateeder — 302
lektoraadid
eesti keele lektoraat — 100, 101
saksa keele lektoraat — 104
soome keele lektoraat — 102
ungari keele lektoraat — 102
vene keele lektoraat — 103
loogika ja psühholoogia kateeder — [illegible]
loomaanatoomia kateeder — 130, [illegible]
loomahaiguste õppetool — 139
loomakasvatuse kateeder — 127, [illegible]
loomataudide ja mikrobioloogia kateeder — 319
loomatervishoiu ja piimahügieeni kateeder — 131, 319
Lääne-Euroopa filoloogia kateeder — [illegible]
Lääne-Euroopa keelte kateeder — [illegible]
Lääne-Euroopa kirjanduse kateeder — [illegible], 287
läänemere-soome keelte professuur — 43, 47, 101, 102
maaparanduse ja geodeesia õppetool — [illegible]
maaparanduse ja sookultuuri kateeder — 317
mineraloogiaprofessuur — 122
majandusgeograafia kateeder — 272, 276
majandusgeograafia professuur — 121
majandusküberneetika ja statistika kateeder — 304, 306
majandusajaloo professuur — 110
majanduspoliitika professuur — 109
marksismi-leninismi aluste kateeder — 160, 171, 172, 181, 182, 190
matemaatikaprofessuurid — 133, 172
matemaatika õpetamise metoodika kateeder — 307, 312
matemaatilise analüüsi kateeder — 307, 308
matemaatilise statistika ja programmeerimise kateeder — 307, 311
matemaatilise statistika kateeder — 307, 311
mehaanika ja rakendusmatemaatika professuur — 133
mehaanika- ja füüsikakateeder — 297
meteoroloogia ja geofüüsika professuur — 138

metsabotaanika ja dendroloogia kateeder — 318
metsakasutuse professuur — 128, 129
metsakasvatuse kateeder — 318
metsakasvatuse professuur — 128, 129
metsakorralduse professuur — 128, 129
metsatakseerimise kateeder — 318
metsatööstuse mehhaniseerimise ning maistranspordi kateeder — 318
mikrobioloogia kateeder — 262, 263, 267
mineraloogia ja petrograafia kateeder — 278, 279
mineraloogia ja geoloogia kateeder — 279
molekulaarbioloogia kateeder — 381
mullateaduse ja agrikultuurkeemia õppetool — 125
mullateaduse ja agrokeemia kateeder — 317
naistehaiguste kateeder — 146
nakkushaiguste kateeder — 262
nakkushaiguste, dermatoloogia ja veneroloogia kateeder — 267
nakkushaiguste ja mikrobioloogia kateeder — 267
neuroloogiakateeder — 144, 147
neuroloogia ja neurokirurgia kateeder — 256, 257, 267, 268, 271
NLKP ajaloo kateeder — 238, 239, 332, 337, 338
NSV Liidu ajaloo kateeder — 248, 326
oftalmoloogiakateeder — 146, 151, 230, 269
operatiivkirurgia, topograafilise anatoomia ja ortopeedia kateeder — 264
orgaanilise keemia kateeder — 141, 143, 289, 290, 312
otorinolarüngoloogia kateeder — 269
otorinolaloogia ja oftalmoloogia kateeder — 257
otorinolarüngoloogia ja oftalmoloogia kateeder — 269
paleontoloogia ja stratigraafia kateeder — 278, 279
patoloogia ja ortopeedilise võimlemise dotsentuur — 153
patoloogilise anatoomia ja kohtuarstiteaduse kateeder — 261, 262
patoloogilise anatoomia professuur — 130
patoloogilise anatoomia kateeder — 319
patoloogilise füsioloogia kateeder — 258, 262
pedagoogika ja metoodika kateeder — 190, 235, 246, 251
pedagoogikakateeder — 66, 87, 235, 300, 349
pedagoogika professuur — 58, 91, 92
pediaatria kateeder — 269
piimanduse professuur — 128
piimanduse ja põllumajanduse mikrobioloogia kateeder — 317
poliitilise ökonoomia kateeder — 160, 182, 190, 238, 242—244, 303, 337, 378
poliitilise ökonoomia professuur — 53, 109, 110
praktilise poliitökonoomia professuur — 110
prantsuse filoloogia professuur — 99
programmeerimise kateeder — 307, 311
psühhiaatriakateeder — 147, 150, 256, 260, 261, 268, 271, 300
psühholoogia professuur — 90
puidutehnoloogia kateeder — 318
põllumajanduse mehhaniseerimise kateeder — 182, 317
põllutööriistade ja -masinate õppetool — 126
raamatupidamise kateeder — 304
radioloogia-onkoloogiakateeder — 264, 265
rahanduse ja krediidi kateeder — 303, 306
rahvaluule professuur — 47
rahvamajandusharude ökonoomika kateeder — 304
rahvusvahelise õiguse kateeder — 106, 314
rakendusfarmaatsia professuur — 144, 147
rakenduszooloogia õppetool — 127
rakenduszooloogia ja antomoloogia kateeder — 317
raskejõustiku kateeder — 302
raskejõustiku ja veespordi kateeder — 302
riigiõiguse kateeder — 314
riigi- ja haldusõiguse kateeder — 313, 314
riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateeder — 313, 315
romaani filoloogia professuur — 58
rooma õiguse dotsentuur — 105—107
röntgenoloogia õppetool — 144
saksa filoloogia kateeder — 280, 286, 287
saksa keele professuur — 104
selgroogsete zooloogia kateeder — 272, 273, 327
selgrootute zooloogia ja hüdrobioloogia kateeder — 272, 273
sisehaiguste polikliiniku kateeder — 146
sisehaiguste propedeutika kateeder — 256, 265, 266, 271
soome-ugri keelte kateeder — 280, 281, 283
spordifüsioloogia kateeder — 270, 301, 303, 323
spordihügieeni kateeder — 302
spordikateeder — 302
spordimeditsiini kateeder — 257—259, 270, 301, 329
spordimeditsiini ja ravikehakultuuri kateeder — 256
sportmängude kateeder — 302
statistika ja poliitilise öknoomia professuur — 110
stomatoloogiakateeder — 268, 269
suu- ja hambahaiguste kateeder — 145, 147
suusaspordi kateeder — 302
suusatamise ja kergejõustiku kateeder — 302
sõjalise õpetuse (sõjanduse) kateeder — 160, 181, 190, 247, 332, 337
süstemaatilise usuteaduse professuur — 111
zooloogia kateeder — 47, 116, 117, 272—274, 327
žurnalistikakateeder — 280, 281, 284
tahke keha füüsika kateeder — 289, 297, 381
taimefüsioloogia kateeder — 272, 274
taimefüsioloogia ja biokeemia kateeder — 272, 274
taimehaiguste õppetool — 127
taimehaiguste ja põllumajandusbotaanika kateeder — 317
taimekasvatuse õppetool — 125
taimekasvatuse kateeder — 317
taimesüstemaatika ja geobotaanika kateeder — 116, 272
teaduskonnakirurgia kateeder — 146, 256, 263—265
teaduskonnakirurgia professuur — 130
teaduskonnasisehaiguste kateeder — 146, 151, 256, 262, 264, 266, 271
teadusliku kommunismi kateeder — 190, 234, 238, 244, 337
tegeliku usuteaduse professuur — 111
teoreetilise füüsika kateeder — 289, 293, 295
teoreetilise füüsika professuur — 138
teoreetilise mehaanika kateeder — 307, 310
teoreetilise rahvamajandusteaduse professuur — 109, 110
topograafilise anatoomia ja operatiivkirurgia õppetool — 263
tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder — 313, 315, 316
tsiviilõiguse professuur — 107
tööstusökonoomika kateeder — 303, 304
usundipsühholoogia õppetool — 91
Uue Testamendi professuur — 111
uurali keeleteaduse professuur — 101, 102
Vana Testamendi ja idakeelte professuur — 111
veespordi kateeder — 302
vehklemise ja poksi kateeder — 302
veisehaiguste ja hobusekasvatuse kateeder — 319
veisehaiguste ja sünnitusabi õppetool — 131
vene keele kateeder — 280, 284, 285
vene keele ja kirjanduse kateeder — 103, 284
vene keele õpetamise metoodika kateeder — 217, 280, 284, 286
vene kirjanduse kateeder — 234, 280, 285
vene õigeusu professuur — 111
veomasinate ja masinaõpetuse kateeder — 318
veterinaarse ekspertiisi kateeder — 319
võimlemiskateeder — 302
võrdleva usuteaduse professuur — 89, 111
võõrkeelte kateeder — 280, 286, 288
väikelooma- ja linnukasvatuse professuur — 127
väliskirjanduse kateeder — 280, 282, 284
õiguse filosoofia ja riigiõiguse õppetool — 105
üldajaloo kateeder — 248, 250
üldajaloo professuur — 47, 94
üldbioloogia kateeder — 117
üldbioloogia ja darvinismi kateeder — 272, 275
üldfüüsika kateeder — 221, 226, 289, 293, 294
üldfüüsika professuur — 138, 139
üldise geoloogia ja geomorfoloogia kateeder — 278, 279
üldkirurgia ja anestesioloogia-reanimatoloogia kateeder — 258, 264, 265
üldmetsanduse kateeder — 318
üldpatoloogia ja patoloogilise anatoomia kateeder — 146
õppeülesande täitjad — 36, 46, 49, 51, 53, 92, 94, 95, 97, 99, 101, 103, 109, 120, 121, 123—125, 153, 172, 175
ämmaemandate kool — 145
ökosüsteemide antropogeense dünaamika uurimise grupp — 191, 229, 272, 383
ühiskondlik-poliitilise kasvatuse juht — 159
ühiskondlikud organisatsioonid
ametiühing — 164—167, 169, 172, 185, 331, 345—351, 356, 361, 373
Armee, Lennuväe ja Merelaevastiku Abistamise Vabariiklik Ühing — 331, 359
Eestimaa Kommunistliku Partei TRÜ organisatsioon — 164, 165, 181, 184, 185, 191, 195, 218, 238, 240, 244, 331—338, 348, 351, 361, 374, 375, 383
Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu TRÜ organisatsioon — 18, 68, 164, 166, 167, 169, 185, 331, 333, 334, 336, 338—345, 348, 351, 361, 371
Punase Risti Selts — 331, 360, 361
«Teaduse» TRÜ organisatsioon — 331, 335, 358—360
Üliõpilaste Teaduslik Ühing — 221, 258, 306, 339, 348, 356, 357, 372, 380
ülikooli nõukogu — 7, 24, 29—33, 35—40, 46, 47, 63, 64, 71, 72, 80, 160, 182, 191, 197, 216, 225, 281, 335, 356
ülikooliseadus (1925) — 8, 14, 32—36, 43, 49, 63, 71, 72, 94, 104, 109, 111, 153
ülikoolide seadus (1927) — 8, 14, 39, 44, 51, 62, 74, 94, 104, 174
ülikooli valimiskogu — 33, 36, 37
ülikooli valitsus — 7, 9, 24, 25, 31, 32, 36—39, 43, 60, 72, 75
üliõpilased, üliõpilaskond — 5, 7, 9, 10, 14, 20, 26, 29, 31, 33, 35, 38, 58, 59, 61, 64, 71, 73—75, 77, 79, 81, 89, 152, 162, 169, 172, 175, 183, 185, 186, 192—194, 201, 214—218, 220, 321, 339, 340, 342, 343, 349, 368, 382, 384, 385
arvukus — 5, 6, 8, 31, 44, 51, 58—62, 66, 109, 129, 132, 162, 182, 191, 201—204, 210, 216, 219, 220, 252, 254, 271, 272, 288, 289, 302, 303, 305, 307, 347, 381
eksmatrikuleerimine — 60, 61, 66, 161, 201, 216, 219
elamiskulud — 59, 60, 62
häälekandja — 10, 72, 74, 361
immatrikuleerimine — 31, 38, 39, 59, 60,

71, 72, 161, 162, 174, 201, 202, 292, 300, 313, 318, 319
kõrvalteenistus — 59—61
loengukoormus — 161, 217
loengulkäimine — 64, 161, 215
lugemislaud — 70, 350
lõpetanud — 66, 129, 132, 135, 147, 208—211, 217, 219, 220, 249, 251, 271, 272, 289, 292, 294, 300, 305, 307, 313, 315, 317—319, 382
rahvus — 24, 26, 58, 59, 63, 206, 207, 210, 253
sotsiaalne koosseis — 12, 58, 59, 61, 62, 162, 204—206
stipendium — 7, 59, 62, 112, 163, 164, 186, 192, 194, 215, 370, 371
stuudiumi kestus — 64, 161, 254, 281
sugu — 31, 59, 63, 206
õppemaksust vabastamine — 33, 56, 59, 60, 75, 163
üliõpilaskonna esindus (edustus) — 9, 10, 38, 60, 61, 71—75, 84, 154
üldkorraldus — 71, 72, 74, 75
üldkoosolekud — 8, 71
kuraator — 73—75
üliõpilasorganisatsioonid — 8, 10, 13, 14, 67, 76, 85
Eesti Korporatsioonide Liit — 67, 71, 73, 75, 166
Eesti Naisüliõpilaste Selts — 67
Eesti Üliõpilaste Selts — 67, 75, 298, 368
Eesti Üliõpilasseltside Liit — 74, 75, 85
Filiae Patriae — 73
Fraternitas Estica — 26, 67, 74
Ilmatar — 67
konvendid — 74, 75
maakondlikud kogud — 69
organiseerimatud — 68, 71, 73, 75
Revalia — 67
Rotalia — 67, 74
Sakala — 67, 71, 73, 74
Sotsiaalfilosoofiline Üliõpilasselts — 55, 68, 69, 89
teistest rahvustest üliõpilaste organisatsioonid — 69, 71, 75
Ugala — 67, 73, 74
Veljesto — 67—70, 76
Vironia — 67, 74
Ühendus — 67—70, 73, 75, 76
üliõpilassööklad, kohvikud — 72, 186, 344, 348, 350, 351, 368—370, 372
üliõpilaste kompleksse teadusliku uurimistöö büroo — 131

SISUKORD

SAATEKS 5

I PEATÜKK. ALLIKAD JA KIRJANDUS 7

1. ALLIKAD 7
Kodanliku perioodi allikad. (Ö. Elango). Nõukogude perioodi allikad (H. Palamets).
2. HISTORIOGRAAFIA 11
Kodanliku perioodi historiograafia (K. Martinson). Nõukogude perioodi historiograafia (H. Palamets)

I OSA. ÜLIKOOL AASTAIL 1918—1940

II PEATÜKK. TARTU ÜLIKOOLI ARENG JA TEGEVUS AASTAIL 1918—1940 23

1. ÜLIKOOL INTERVENTSIOONI JA KODUSÕJA AASTAIL 1918—1920 (K. Siilivask) 23
Saksa okupatsioon. Landesuniversiteedi organiseerimine. Ülikooli taastamiskatsed Eesti Töörahva Kommuuni päevil. Ülikooli uuestiavamise eeltööde komisjoni tegevus. Ülikooli taasavamine.
2. ÜLIKOOLI JUHTIMINE JA STRUKTUUR (Ö. Elango) 32
Tartu ülikooli seaduse eelnõu väljatöötamine. Ülikooli-kooliseaduse arutamine. Ülikooliseaduse jõustumine. Ülikooliseaduse muutmised.
3. MATERIAALNE BAAS JA MAJANDUSLIK OLUKORD (Ö. Elango) .. 40
Ülikooli hooned ja ehitused. Ülikooli asutused. Majanduslik olukord 1920. aastatel. Majanduslik olukord 1930. aastatel
4. KAADRI KOMPLEKTEERIMINE JA ÕPPEJÕUDUDE KOOSSEIS (K. Martinson) 45
Kaadri komplekteerimise probleemid. Esimesed sammud õppetoolide komplekteerimisel. Õppejõudude koosseisu kujunemine 1920. — 1930. aastail. Õppejõudude rahvuslikust koosseisust. Õppejõudude kaadri ettevalmistamine.
5. ÜLIÕPILASKOND JA ÕPPETÖÖ KORRALDUS 58
Üliõpilaste arv ja koosseis. Üliõpilaste majandusliku olukorra halvenemine. Vastuvõtu piiramine. Õppetöö korraldus
6. ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID JA -LIIKUMINE 67
Üliõpilasorganisatsioonid 1920. — 1934. a. Üliõpilaskonna üldkorraldus aastail 1920—1934. Üliõpilaskonna korralduse muutmine 1930. aastate teisel poolel. Üliõpilasorganisatsioonid 1930. aastate teisel poolel

7. ABIÕPPEASUTUSED JA ÜLIKOOLI JUURES TEGUTSEVAD AKADEEMILISED SELTSID 78
Raamatukogu (L. Peep). Klassikalise Muinasteaduse Muuseum (O. Utter). Akadeemilised seltsid. Õpetatud Eesti Selts. Loodusuurijate Selts. Erialased akadeemilised seltsid (U. Toom). Akadeemiline Spordiklubi. Sport ja kehakultuur (V. Lenk)

III PEATÜKK. TEADUSE ARENG 1919—1940 87

1. HUMANITAARTEADUSED 87
Filosoofia (R. Ruutsoo). Psühholoogia (I. Tulviste). Pedagoogika (A. Elango). Ajalugu (J. Konks). Arheoloogia (V. Trummal). Etnograafia (A. Luts). Kunstiajalugu (K. Siilivask). Filoloogia (A. Künnap). Õigusteadus (A. Kiris). Majandusteadused (A. Haaviste). Teoloogia (H. Sillaste)
2. LOODUSTEADUSED 113
Botaanika (H. Trass). Zooloogia (A. Heidemaa). Geograafia (E. Varep). Geoloogia (A. Rõõmusoks)
3. PÕLLUMAJANDUSTEADUSED 124
Agronoomia. Metsandus. Veterinaaria (J. Kuum)
4. TÄPPISTEADUSED 133
Matemaatika (E. Tamme). Astronoomia (H. Eelsalu). Füüsika (K.-S. Rebane). Keemia (V. Past)
5. ARSTITEADUSED 143
Teaduskonna struktuur, õppejõudude koosseis ja õppetöö korraldus. Teaduslik uurimistöö (V. Kalnin). Kehalise Kasvatuse Instituut (V. Lenk)

II OSA. ÜLIKOOL SOTSIALISMI EHITAMISE JA ARENENUD SOTSIALISMI PERIOODIL

IV PEATÜKK. TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL 1940/41. ÕPPEAASTAL 159
Muudatused ülikooli juhtkonnas ja struktuuris. Õppetöö korraldus. Üliõpilaskond. Teaduslik-pedagoogiline kaader ja teaduse areng. Nõukogulike ühiskondlike organisatsioonide loomine ja tegevus. Ülikool 1940/41. õppeaasta lõpul (V. Ruus, H. Palamets)

V PEATÜKK. ÜLIKOOL SUURE ISAMAASÕJA AASTAIL (1941—1945) 169

1. TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL SUURE ISAMAASÕJA ALGUSES (H. Palamets) 169
2. TARTU ÜLIKOOL FASISTLIKU OKUPATSIOONI AASTAIL (H. Palamets) 171
Ülikool okupatsiooni alguses. Fašistlike vallutajate ülikoolipoliitika. Õppetöö okupatsiooniaegses ülikoolis. Teaduslik töö okupatsiooniaegses ülikoolis. Võitlus ülikooli Saksamaale evakueerimise vastu. Ülikool fašistliku okupatsiooni viimastel nädalatel.
3. TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL SUURE ISAMAASÕJA VIIMASEL AASTAL (H. Palamets) 178
Tartu vabastamine. Tartu Riikliku Ülikooli tegevuse taasalustamine. Ülikooli varade reevakueerimine. Õppetööga alustamine 1944. a. sügisel. Kaadriküsimus. Regulaarse õppetööga alustamine. Teaduslik töö. Ühiskondlike organisatsioonide taasloomine. Ülikooli kollektiivi eluoluliste küsimuste lahendamine

VI PEATÜKK. ÜLIKOOLI STRUKTUUR, MATERIAALNE BAAS, ÕPPEJÕUDUDE KOOSSEIS JA ÜLIÕPILASKOND 1945 — 1980 188
Arengu üldsuunad. Ülikooli struktuuri areng (H. Palamets)
1. MATERIAALSE BAASI ARENG (Ü. Saag, H. Palamets) 189
Hooned ja ehitused. Eelarve.
2. TEADUSLIK-PEDAGOOGILINE KAADER JA SELLE KVALIFIKATSIOONI KASV (M. Reinfeldt) 196
3. ÜLIÕPILASKOND (A. Liim) 201
Ülikooli vastuvõtmine. Statsionaarsete üliõpilaste arv ja koosseis. Ülikooli lõpetamine ja töölesuunamine

VII PEATÜKK. ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ ÜLIKOOLIS 1945—1982 219

1. ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ PÕHISUUNAD NING ÜLDINE KORRALDUS (U. Palm) 219
2. ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ STATSIONAARSES OSAKONNAS (U. Palm) 213
3. ÕPPETÖÖ KAUGÕPPEOSAKONNAS (V. Haamer) 218
4. ÕPPEMETOODILINE TÖÖ JA ÕPPETEHNILINE BAAS (H. Palamets) 221

VIII PEATÜKK. TEADUSLIKU TÖÖ ARENG (H. Palamets, M. Reinfeldt) 224
TRÜ ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia rajamine. Teadustöö olukord 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses. Teadustöö üldine areng alates 1950. aastate keskpaigast. Probleemlaboratooriumide loomine ja areng. Koostöö teiste teadusasutustega. Teadustöö põhisuunad

IX PEATÜKK. TEADUSKONDADE JA ÜLEÜLIKOOLILISTE KATEEDRITE ARENG 238

1. ÜLEÜLIKOOLILISED KATEEDRID 238
Ühiskonnateaduste kateedrid (V. Ruus, L. Loit, R. Blum, I. Volkov). Pedagoogika ja metoodika kateeder (A. Elango). Sõjanduse kateeder (E. Hirvlaane)
2. AJALOOTEADUSKOND (A. Liim) 248
3. ARSTITEADUSKOND (L. Allikmets) 252
4. BIOLOOGIA-GEOGRAAFIATEADUSKOND (A. Loog, H. Trass, E. Varep, A. Rõõmusoks) 271
5. FILOLOOGIATEADUSKOND (A. Künnap) 280
6. FÜÜSIKA-KEEMIATEADUSKOND (V. Past, K.-S. Rebane, H. Eelsalu) 288
7. KEHAKULTUURITEADUSKOND (V. Lenk) 297
8. MAJANDUSTEADUSKOND (V. Krinal) 303
9. MATEMAATIKATEADUSKOND (Ü. Lumiste) 307
10. ÕIGUSTEADUSKOND (A. Paltser) 313
11. PÕLLUMAJANDUSLIKUD TEADUSKONNAD (J. Kuum) 316

X PEATÜKK. ÜLIKOOLI TEADUSLIKUD JA ABIOPPEASUTUSED 320

Raamatukogu (L. Peep, L. Trikkant, U. Tõnnov). Klassikalise Muinasteaduse Muuseum (O. Utter). Ajaloomuuseum (E. Narits). Zooloogiamuuseum (H. Ling). Botaanikaaed (H. Kimmel). Arvutuskeskus (H. Palamets). Eksperimentaaltöökoda ja konstrueerimis-eksperimentaalosakond (A. Jaagosild).

XI PEATÜKK. ÜHISKONDLIKUD ORGANISATSIOONID 331

1. EKP TRÜ ORGANISATSIOON (J. Kalits) 332
2. ELKNÜ TRÜ ORGANISATSIOON (J. Kalits, L. Kiik) 338
3. TRÜ AMETIÜHINGUORGANISATSIOON (L. Raid) 345
4. TRÜ TAIDLUSKOLLEKTIIVID (L. Raid) 349
Tartu Akadeemiline Meeskoor. Ülikooli Naiskoor. Teised koorid. Üliõpilaslaulupeod. TRÜ Rahvakunstiansambel. Ülikooli näitering
5. MUUD ORGANISATSIOONID (H. Palamets, S. Russak, V. Peedimaa) 356
Üliõpilaste Teaduslik Ühing. Ühing «Teadus». TRÜ ALMAVÜ. Punase Risti Selts. Ülikooli ajaleht

XII PEATÜKK. KEHAKULTUUR JA SPORT (V. Lenk) 362

Ülikooli spordiklubi. Sportlikud saavutused

XIII PEATÜKK. ÜLIÕPILASOLME (H. Palamets) 368

Ühiselamud. Üliõpilaste teenindamine ja toitlustamine. Stipendiumid. Üliõpilaselu traditsioonidest

XIV PEATÜKK. TRÜ ÜHISKONDLIK-POLIITISE JA KULTUURIELU KESKUSENA (H. Palamets) 374

XV PEATÜKK. TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TÄNAPÄEV JA TULEVIK (A. Koop) 378

LISAD JA REGISTRID 387

Isikunimede register 394
Kohanimede register 411
Ülikool 1918—1982 415
Lõpetuseks 429

Aegade jooksul on Tartu ülikooli ajaloost kirjutatud kümneid raamatuid ja sadu artikleid. Neis on ülikooli tegevust käsitletud erinevatest aspektidest ja õige vastandlikelt ideelistelt positsioonidelt. Paljugi on teinud Tartu ülikooli mineviku ja tänapäeva jäädvustamiseks ning uurimiseks nõukogulik ajalooteadus. Ometi puudus senini terviklik marksistlik käsitlus Nõukogude Liidu ühe vanima kõrgkooli arengust kolme ja poole sajandi jooksul.

Suurele Isamaasõjale järgnenud aastakümnetel on olnud mitmel korral päevakorras Tartu Riikliku Ülikooli teadusliku ajaloo koostamine. Otsustava impulsi selle ulatusliku töö ettevõtmiseks ja lõpuleviimiseks andis ülikooli 350. aastapäeva lähenemine. Ettevalmistustega juubeli väärikaks äramärkimiseks alustati ülikoolis 1970. aastate teisel poolel. 28. juulil 1980 kiitis ka Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretariaat heaks Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäeva ulatusliku tähistamise. Arvestades Tartu ülikooli silmapaistvat panust teaduse, hariduse ja kultuuri arengusse, tähistatakse ülikooli juubelit laialdaselt ja mitmetel tasanditel nii Nõukogude Liidus kui rahvusvahelises ulatuses. Avalikkuse taoline tähelepanu on suur tunnustus Tartu Riikliku Ülikooli tegevusele, tunnustus, mis innustab ülikooli kogu kollektiivi veelgi pingelisemalt tööle kõigil tegevusaladel.

Juubelipidustuste eel saabus rõõmustav teade, et teenete eest kvalifitseeritud spetsialistide ettevalmistamisel rahvamajanduse jaoks, teadusliku uurimistöö arendamisel ja seoses asutamise 350. aastapäevaga autasustas NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium oma seadlusega 27. maist 1982 Tartu Riiklikku Ülikooli Rahvaste Sõpruse ordeniga.

Juubeliüritustega näitab Tartu Riiklik Ülikool oma saavutusi nii minevikus kui tänapäeval. Eriti hoogne on areng olnud nõukogude kõrgkoolina viimase 40 aasta jooksul. Ülikooli edusammudes peegeldub selgesti Kommunistliku Partei ja nõukogude võimu suur tähelepanu ja hoolitsus kõrghariduse ning teaduse progressi eest.

T 24 **Tartu** ülikooli ajalugu, III. Autorite kollektiiv. — Tln.: Eesti Raamat, 1982. 432 lk., ill.

Ettetellitava teadusliku väljaande kolmas köide (aastad 1917—1982) käsitleb ülikooli tegevust kodanlikus Eestis, ümberkujundust 1940. aastal, okupatsioonaega, eelkõige aga tema tormilist arengut sõjajärgsel perioodil ning kujunemist NSV Liidu üheks eliitpaistvamaks kõrgkooliks. Köite autorid on A. Elango, J. Kalits, A. Liim, H. Palamets, K. Siilivask jt.

Rikkalikult illustreeritud fotodega.

T $\frac{0505040000-528}{901\ (15)-82}$ 48—82 74.58

ИСТОРИЯ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА. На эстонском языке. Художник-оформитель Т. Ару. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja T. Tender. Kunstiline toimetaja S. Stern. Tehniline toimetaja M. Tammes. Korrektorid E. Kõrge ja T. Heidmets. ИБ № 3651. Laduda antud 22. 03. 82. Trükkida antud 26. 07. 82. MB-08449. Formaat 70×100/16. Sügavtrükipaber. Kiri: literaturnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 27,0+5,0 (kleebised). Tingtrükipoognaid 41,28. Tingvärvitõmmiseid 43,26. Arvestuspoognaid 46,77. Trükiarv 30 000. Tellimus nr. 190. Hind rbl. 3.40. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001 Tallinn, Pikk tn. 58.